

ACTA HISTORICA NEOSOLIENSIA

**Odborný časopis Katedry histórie Fakulty humanitných vied
Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici**

9/2006

Zostavovatelia:

Rastislav Kožiak
Imrich Nagy

Redakčná rada:

Rastislav Kožiak – predseda
Imrich Nagy – tajomník

Július Alberty
Miroslav Daniš (Bratislava)
Jolana Darulová
Karol Fremal
Jana Grollová (Ostrava)
Michaela Hrubá (Ústí nad Labem)
Pavol Martuliak
Martin Pekár (Prešov)
Ján Steinhübel (Bratislava)
Dušan Škvarna
Michal Šmigel' ^l
Oto Tomeček
Vladimír Varinský

Recenzenti:

prof. PhDr. Július Alberty, CSc., doc. PhDr. Miroslav Daniš, CSc.,
doc. PhDr. Jolana Darulová, CSc., prof. PhDr. Karol Fremal, CSc., Mgr. Jana Grollová, PhD.,
PhDr. Rastislav Kožiak, PhD., prof. PhDr. Pavol Martuliak, CSc., Mgr. Imrich Nagy, PhD.,
PaedDr. Martin Pekár, PhD., PhDr. Ján Steinhübel, PhD., doc. PhDr. Dušan Škvarna, PhD.,
PhDr. Michal Šmigel' ^l, PhD.

OBSAH

Jubileum

ALBERTY, J.: Na čo si spomínam	7
SNOPKOVÁ, B.: Doc. PhDr. Valéria Chromeková, CSc. – personálna bibliografia	11

* * *

Články

RAGAČ, R.: Stredoveký hrádok v Dúbravici	25
TOMEČEK, O.: Počiatky drevorubačských a uhliarskych osád na území obce Motyčky	31
KUNEC, P.: Bojovník za slobodu alebo dobrodruh? Pobyt a aktivity Móricia Augusta Beňovského v Spojených štátoch amerických v roku 1782	38
NAKAZAWA, Tatsuya: Slovenská politická myšlienka počas revolúcie v roku 1848 z hľadiska štátoprávnych dejín	48
HOLEC, Roman- PÁL, Judita: Štyri stretnutia a dve kariéry (gróf Gyula Andrassy a gróf Emanuel Péchy)	65
ZUBKO, P.: Slováci na maďarskom území Abovskej a Zemplínskej stolice (18. stor.-1. ½ 20. stor.)	81
KMEŤ, M.: Poznámky k miestu Michala Žilinského v kontexte slovenských národných dejín	98
JURČIŠINOVÁ, N.: Podiel odborov Československej jednoty na rozvíjaní Česko-slovenských kultúrnych vzťahov (1896-1914)	114
DONČOVÁ, A.: Problematika včleňovania južných oblastí Slovenska do ČSR na príklade územia okresu Veľký Krtíš	124
PECNÍK, M.: Peripetie Kremnickej mincovne v prvej polovici 20. storočia	132
UHRIN, M.: Výzbroj povstaleckého poľného delostrelectva	137

Výstupy z grantov

ŠIŠJAKOVÁ, J.: Protižidovské prejavy na Slovensku po druhej svetovej vojne (1945-1948) a ich podoba v oblasti severozápadného Slovenska	148
HALCZAK, B.: Próby przebicia się oddziałów UPA z Polski przez terytorium Czechosłowacji do Niemiec w 1947 r.	158
В'ЯТРОВИЧ, В.: Чехословацьчина очима українських повстанців 1945-1948	166
ŠMIGEL, M. – MIČKO, P.: K problematike utečeneckých vln na Slovensko v rokoch 1944-1946	175

Rozhľady

BOROŇ, P.: „Hic ritus etsi visus est nonnullis ridiculosus” – Obrzedy intronizacyjne u Slowian.....	185
JEŽEK, V.: Racionalismus a humanismus v tvorbě a životě byzantského autora Michaela Psella.....	199
NAGY, I.: Machiavelli a Erasmus Rotterdamský – jeden konfrontačný pohľad na dvoch humanistov v kontexte Európy prvej tretiny 16. storočia	213
SCHÖNHERR, K.: Nepriateľstvo cisára Maximiliána II. a sultána Süleymana (1564-1566).....	225
RODAN, K.: Heinrich Caesar Weeber (1811-1891), průkopník v oboru lesnictví a tvůrce prvních schematismů	238
KNOB, S.: Výluky v rakouské části Habsburské monarchie na přelomu 19. a 20. století.....	243

Metodológia

LÁBAJ, L.: Július Botto, život historika.....	252
DANIŠ, M.: Branislav Varsik v kontexte všeobecných dejín na Slovensku.....	271
KARCOL, M.: Slovenská historiografia o židovskej otázke na Slovensku v rokoch 1938-1939	277
LISKOVÁ, H. – ALBERT, T.: Niektoré teoretické a praktické aspekty vyučovania latinského jazyka ako spoločného základu	293

Polemiky a diskusie

FREMAL, K.: Niekoľko polemických poznámok k obrazu SNP v najnovšej knihe Sergeja Čujeva	304
---	-----

Dokumenty

KOŽIAK, R.: Conventus episcoporum ad ripas Danubii, a. 796 ako prameň k počiatkom franských misií na strednom Dunaji.....	313
SCHWARC, M. – HOLÁK, M.: Politické pomery na Slovensku pred voľbami do Snemu Slovenskej krajiny pohľadom viedenskej SD	321
SYRNÝ, M.: Zápisnica o výsluchu Júliusa Ďuriša na ústredni Štátnej bezpečnosti.....	335

Muzeológia a kultúrne dedičstvo

MARTULIAK, P.: Remeslo a ľudová výroba v novohradskom Podjavorí	345
KMEŤ, M.: Hodžovská pozostalosť v Múzeu Michala Munkácsyho v Békešskej Čabe.....	356
ZACHAR, J. – MÁCELOVÁ, M.: Archeologické výskumy v Banskej Bystrici v roku 2006	365
KOLLÁR, Š.: Niektoré princípy tvorby a realizácie prezentačného marketingu múzeí	371
MÁCELOVÁ, M.: Muzealizácia v súčasnej spoločnosti a poslanie muzeológie	379

Študentská vedecká aktivita

MARČEKOVÁ, K.: Mytológia smrti u Slovanov a iných etník	383
MARKUSKOVÁ, H.: Historiografická analýza časti diela <i>Abbrégé de l'histoire des Turcs</i> venujúcej sa dobytíu pevnosti Nové Zámky roku 1663 Turkami	387

Recenzie

ACOT, Pascal: <i>Historie a změny klimatu</i> . Praha, 2006. (O. Tomeček)	395
LEDUC, Jean: <i>Historici a čas: Koncepce, otázky diela</i> . Bratislava, 2005. (J. Šuch)	398
SCHMITT, Jean-Claude: <i>Le corps des images : Essais sur la culture visuelle au Moyen Âge</i> . Paris, 2002. (L. Pacindová)	400
<i>Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice I., II.</i> Ed. I. Nagy, I. Graus. Banská Bystrica, 2006. (Z. Chladná)	402
SEGEŠ, Vladimír: <i>Prešporský pitaval : Zločin a trest v stredovekej Bratislave</i> . Bratislava, 2005. (A. Kónyová)	406
ROMSICS, Ignác: <i>Trianonská mierová zmluva</i> . Bratislava, 2006. (A. Dončová)	408
<i>Denník – Autentický denník stíhacieho pilota z II. svetovej vojny</i> . Preklad P. Ušiak. Banská Bystrica, 2006. (M. Uhrin)	410
VOREL, Petr: <i>Základy historické regionalistiky : Metodika výzkumu a interpretace pramenných zdrojů místních a regionálních dějin v českých zemích</i> . Pardubice, 2005. (P. Maliniak)	412
<i>Považská Bystrica : Z dějin mesta</i> . Zost. B. Kortman. Žilina, 2006. (J. Šišjaková)	415

Správy

Zoznam kvalifikačných prác obhájených na Katedre histórie FHV UMB v roku 2005 (M. Karcol)	416
Svätec a jeho funkcie v spoločnosti (L. Pacindová)	418
Konfesionalizmus a jeho úloha v slovenských dejinách (A. Dončová)	421
Slovenská republika 1939-1945 očami mladých historikov V. (M. Holák)	423
Vedecký seminár s medzinárodnou účasťou Ukrajinská povstalecká armáda v dejinách povojnového Slovenska (1945-1947) (M. Kmeť)	425
Konferencia s medzinárodnou účasťou Radikálny socializmus a komunizmus na Slovensku v rokoch 1918-1989 : Spoločnosť medzi demokraciou a totalitou (Jana Šišjaková)	427
Päťdesiat rokov od krvavých udalostí v Budapešti 1956 (F. Neupauer)	429
Úloha škôl s vyučovacím jazykom materinským v menšinových komunitách (M. Kmeť)	431
Medzinárodná konferencia: Slovensko v európskej dimenzii dejepisného vyučovania (M. Kmeť)	433
Zasadnutie slovensko-poľskej komisie historikov (D. Škvarna)	437
Zasadnutie slovensko-maďarskej komisie historikov (D. Škvarna)	438

Doc. PhDr. Valéria Chromeková, CSc.

Breve tempus aetatis satis longum est ad bene honesteque vivendum.
(Marcus Tullius Cicero)

Na čo si spomínam...

JÚLIUS ALBERTY

Spomienky sú dimenziou ľudského ducha, spôsobilosťou zapamätať si a reprodukovať, spôsobilosťou citovej empatie. Spomienky sa viažu nielen na konkrétne prežitky, ale aj na ich nositeľov – konkrétne osobnosti. Niekedy sa vynárajú živelne, mimovoľne v situáciách, keď myseľ nezaťažujú akútne problémy, ale aj cieľavedome, súc evokované, keď človek chce čosi opätovne prežívať, alebo si to z iného dôvodu sprítomniť a toto je práve tá druhá okolnosť.

Po prvých vzájomných kontaktoch (ktoré mi svojho času musela pripomenúť doc. dr. V. Chromeková, CSc.), na gymnáziu Boženy Slančíkovej – Timravy v Lučenci (koncom 40. rokov minulého storočia) – mňa ako profesora a jej ako študentky sme sa ako rovnocenní partneri stretli na Pedagogickom inštitúte v Banskej Bystrici r. 1963 a potom stretávali aj na Pedagogickej fakulte v Banskej Bystrici do r. 1973, ale zase v pozíciách nie veľmi žižlivých na vzájomné každodenné kontakty. Spájalo nás síce spoločné odborné pracovisko (katedra) a jeho technické dispozície (jedna miestnosť pre všetkých), občas som bol aj jej priamym nadriadeným (vedúcim katedry); to že som bol ale akademickým funkcionárom, obmedzovalo naše vzájomné možnosti a tie po mojej odbornej a pracovnej diskvalifikácii r. 1970 nadobro zanikli. Týmto som chcel len naznačiť, že moje spomienkové prepojenie na osobnosť p. docentky nemôže byť mimoriadne bohaté, o čo sa „přičinila“ aj ona sama svojou nenápadnosťou, skromnosťou, pracovitnosťou, zodpovednosťou, toleranciou, kultivovaným správaním sa bez excesov, ktoré býva spravidla exkluzívnym námetom a zdrojom pre spomienky. Aj môj návrat na katedru r. 1990 sa udial za mimoriadnych podmienok (po 20 ročnom odbornom výpadku som sa musel skoncentrovať na seba, na svoje povinnosti ako garanta študijných programov, „přibudli“ moje ubúdajúce fyzické dispozície – a už nikdy viac sme nesesedeli spolu), takže tých príležitostí na vzájomné osobné kontakty bolo opäť poskromne.

Z toho, čo sme spolu prežili a na čom sme sa spolu podieľali, za zmienkyhodné považujem dve oblasti: exkurzie a prácu na dejinách Podbrezovských železniarní.

Pani docentka bola na katedre uznávaným expertom na exkurzie. Pripravovala a určovala ich trasy, zo sprievodcov si naštuďovala potrebné informácie, všetko pozoruhodné zdokumentovala fotoaparátom alebo kamerou a bola neprekonateľnou v pešej chôdzi. Ja som z pracovných a iných dôvodov na exkurzie chodil iba občas, ale zaspomínam si na tri, absolvované s p. docentkou ako vedúcou.

V 60. rokoch sa politické pomery uvoľnili a katedra s poslucháčmi organizovala exkurzie do vtedy „spřiateleného“ zahraničia. Keďže sme mali zmluvu o spolupráci s vtedajšou Tanárkepző Főfiskola v Egri (to nám bola partnerská škola) a kontakty s Filozofickou fakultou peštianskej univerzity Eötvösa Lóránta, v Maďarsku neboli problémy s ubytovaním. Na jednej z exkurzií do Budapešti a Egri som sa zúčastnil aj ja. V Budapešti sme absolvovali miestne pamätihodnosti (Aquincum, Budín, Gellért, reťazový most, Námestie Hrdinov, miesta späté s marcom 1848, citadelu, baziliku ...). Na noc sme sa ubytovali v študentskom domove univerzity, ktorého jedno krídlo obývali poslucháči a druhé poslucháčky. Správa internátu za prítomnosti službukonajúcich nás dôrazne upozornila, že prítomnosť mužského pohlavia v ženskom trakte, a naopak – nie je prípustná. Ráno sme so zdesením a zahanbením prijali správu od službukonajúceho, že jeden z kolegov (O. G.) spal so svojou manželkou v ženskom trakte a že to už oznámil aj správe domova. Pamätám sa, aké úsilie vynaložila p. docentka (vd'aka aj znalosti maďarčiny) na ospravedlnenie neospravedlniteľného! A to na tejto exkurzii nebolo ešte všetko. Po absolvovaní programu v Egri sme na doporučenie hostiteľov – celá exkurzia – išli do „Údolia krásnych žien“. To je areál vzdialený od mesta niekoľko kilometrov, v ktorom nedominovali ženy, ale pivnice so svetoznámymi jágerskými a maďarskými vínami. Pri niektorých pivniciach boli aj reštauračné zariadenia a hrala v nich cigánska hudba. Odporúčanie do jednej z nich sme mali, autobus odstavili a „zapadli“.

Samozrejme, že poslucháčky ihneď vzbudili pozornosť prítomných mužských návštevníkov. Vysvitlo, že je tam s nami zájazd odborárov z Pardubic, takže veľmi rýchlo sa povytvárali aj tanečné partnerstvá. Keďže sme na druhý deň mali odísť, nemienili sme v pivnici „ponocovať“. Poslucháčky a ich noví partneri nás uprosili, aby sme zostali, že nás noví známi vezmú do mesta svojím autobusom, aby náš šofér mohol odísť vypať sa. V dobrej viere a ľahkovážne sme súhlasili. Len čo sa nestalo: Noví známi sa postupne nenápadne povytáčali, zmizol aj ich autobus a zanechali tam nielen nás, ale aj „sekeru“, ktorú sme museli s p. docentkou „zacvakať“.

Druhú exkurziu som s p. docentkou absolvoval v júli r. 1969 do Juhoslávie. Vtedy k vycestovaniu do Juhoslávie bola potrebná tzv. vycestovacia doložka a prísľub od Národnej banky, že predá potrebné valuty (dinár stál vtedy 3.- Kčs). Exkurzia bola dvojtýždňová s pobytom u mora a pod stanmi. Na túto exkurziu si pamätám z niekoľkých dôvodov. Jej trasa bola dlhá, program bohatý a náročný. Prešli sme celým Maďarskom, pri Segedíne prekročili maďarsko-juhoslovanské hranice, pobudli sme v Belehrade, Sarajeve a Mostare, prešli Dalmáciou od Boky Kotorskej cez Dubrovnik, Split až po Zadar a vracali sme sa cez Záhreb a Balaton. Na tejto trase boli úseky, ktoré sme prechádzali s veľkým napätím a strachom. Od Šabaca sme sa pustili najkratšou trasou cez Zvornik do Sarajeva. Cesta vyznačená na mape bola vlastne necesta. Išli sme síce po nejakom cestnom telese nachádzajúcom sa vo výstavbe kaňonom rieky Driny, v tak úzkom profile, že nebola možnosť vyhnúť sa protiúdcemu vozidlu. Keďže cesta nebola v prevádzke, nič podobné nás nestihlo; ale to sme nevedeli. Miestami sme úplne cítili, ako vozovka uniká pod kolesami autobusu a pod nami v niekoľko desiatok metrov hlbokom kaňone vyčnievali skalné bralá a penila sa rieka; hukot jej vln prehušoval neraz aj zvuk motora. V tom čase si nás v Juhoslávii veľmi považovali, Dubčeka poznali a veľmi súcitili s nami. Okrem odbornoturistického záujmu som mal na tejto exkurzii aj iný osobný dôvod. Vysokoškolskú celoštátnu učebnicu didaktiky, ktorej som bol spoluautorom, preložili do srbochorvátštiny a ja som si mal v príslušnom vydavateľstve v Belehrade vyzdvihnúť honorár, čo sa malo a mohlo udiat len vďaka ústretovosti p. docentky, ktorá práve z môjho záujmu stanovila trasu (cez Belehrad) a časový harmonogram. Do Belehradu sme dorazili v nedeľu popoludní a hneď v pondelok ráno som vyrazil do vydavateľstva, aby sme popoludní mohli v ceste pokračovať. Čas a účel môjho príchodu do vydavateľstva bol s jeho riaditeľstvom dohodnutý. Keď som sa ohlásil, nechali ma čakať. Keď ale minúty a hodiny čakania ubiehali, začal som byť neistý, čo sa stupňovalo, keď k „šéfovi“ prichádzali ďalšie osoby – zamestnanci a ku mne doľahla prudká výmena názorov. Vyrozumel som, že zabudli v banke vybrať peniaze. To bolo pre mňa veľmi nepríjemné, pretože som s honorárom už pri výmene valút doma počítal a nemal som čas a ani morálne právo zdržiavať exkurziu čakaním na honorár. „Šéf“ sa síce ospravedlnil a hneď poslal sekretárku do banky – ale ja som viac čakať nemohol. Dohodli sme sa, že peniaze pošle za mnou, aby som mu dal adresu, kde sa budem večer nachádzať. Tým miestom mal byť autokemping Ilidža pri Sarajeve. Ako som už uviedol, šli sme do Sarajeva cestou – necestou – dlho; došli sme až v noci. Na recepcii autokempingu som zažil ďalšie prekvapenie. Prítomná zamestnankyňa mi povedala, že peniaze na moje meno síce došli, ale keďže takého klienta v evidencii nemali, peniaze neprevzala. Sklamaný som odchádzal stavať stan, keď za mnou dobehla, aby som ihneď ráno skúsil ešte na pošte, pretože ich pošta nie je osobitne pohotová. A mala pravdu. V tej eufórii, že som si konečne prevzal honorár, som si na pošte zabudol pas, ktorým som dokladoval svoju totožnosť. Šťastie, že to zamestnankyňa pošty ihneď zbadala a dobehla ma. Potom sa celý autobus (nepoznajúc tieto moje peripetie) divil, že som každému zaplatil kávu. Bola to nezabudnuteľná exkurzia a nie iba pre uvedené; zabudnúť sa nedá na prvú noc vo vlastnoručne postavenom stane v marhuľovom sade pri Subotici, na modernú výstavbu v Belehrade, pobyt v moslimskej dedine Počitel, na stopu v Sarajeve, z ktorej padol prvý výstrel prvej svetovej vojny, na chlapcov skáčucich z historického mosta v Mostare do Neretvy, na večery s cikádami v stane, na stany drásajúcu boru v Makarskej, či divoké a úchvatné „slape Krky“.

Tretiu exkurziu s p. docentkou som absolvoval v júni 1971 na východné Slovensko. Ja som tento región nepoznal. Program bol opäť veľmi bohatý (Jasov, Košice, Dukla, Vyšný Svidník, Stará Ľubovňa, Bardejov, Levoča). Okrem lokalít, ktoré sme navštívili, som si zapamätal, že sme v Poprade nocovali v odstavených vyradených lôžkových vozňoch na slepej koľaji na stanici. V noci v tejto „súprave“ vypukol požiar. Našťastie sa nikomu nič nestalo a okrem strachu a prebdenej noci sme iné ujmy neutrpeli. Táto exkurzia je pre mňa pamätná nie iba pre to, čo som videl a zažil. V r. 1970 som bol nielen odvolaný z funkcie dekana, ale aj „preložený“ z katedry na Ústav pre regionálny výskum (to bola „odpaľovacia rampa“, z ktorej nás potom vypovedali z práce) so zákazom vyučovať a stýkať sa s poslucháčmi. Pani docentka mala toľko odvahy a statočnosti, že ma na exkurziu „vzala“, za čo si vyslúžila môj obdiv a vďaku.

V r. 1965 na 20. výročie znárodnenia kľúčového priemyslu v ČSR vypísala Ústredná rada odborov celoštátnu súťaž na dejiny závodov k 25. výročiu znárodnenia (1970). Organizátori súťaže vytypovali 18 závodov z rôznych priemyselných odvetví, medzi nimi boli i vtedajšie Švermove železiarne v Podbrezovej. Zástupcovia organizátorov ma požiadali o účasť – autorstvo na tomto projekte. Ja som sa sám na to „necítil“; dejiny hutníctva železa boli dovtedy pre mňa úplne neznámou sférou a pracovne som bol viazaný nielen akademickou funkciou, ale aj povinnosťami v pedagogickej činnosti (mali sme konzultačné stredisko v Martine). Keď som zistil ochotu a získal spoluprácu na katedre, projektu sme sa ujali – ja ako spoluautor a zároveň vedúci autorského kolektívu. Na projekt sme nedostali nijaké prostriedky; existovala len vidina prípadnej odmeny za umiestnenie v súťaži, resp. autorské honoráre v prípade záujmu závodu o vydanie. Jedným zo spoluautorov bola i p. docentka, pre ktorú tiež jej „pridelený“ časový úsek (obdobie I. ČSR), technológia a ekonomika výroby hutníckeho závodu bola bádateľskou novinkou. Prácu odvieďla načas a kvalitne (na rozdiel od kolegu J. K., ktorý vždy mal všetko hotové „v ceruzke“, ale nikdy nič neodovzdal!). Z odborného hľadiska si cením, že nepodľahla súdobým trendom zatracovania prvej ČSR ako buržoázneho štátu s programom boja proti robotníckej triede a komunizmom ako dominantnou líniou vnútroštátnej politiky. V svojom príspevku dokázala, že hlavnou stratégiou osadenstva závodu a vlády republiky bol práve boj proti odštátňaniu železiarní. Nemôžem obísť ani okolnosť, že závod mal „svojho historika“ A. B., ktorý bol aj akýmsi dokumentaristom. Tento pán bol v opozícii k nášmu autorskému kolektívu. Nič nám neposkytol a naviac vo vedení závodu šíril názor, že sme všetko od neho odpísali (v skutočnosti nebolo ani z čoho a čo!) a trúfal si najmä na p. docentku, ktorá svoju autochtonnosť odborne obhájila. Vedenie závodu situáciu „uzavrelo“ tak, že vydanie elaborátu podmienilo uvedením mena A. B. do autorského kolektívu, hoci nenapísal ani riadok! Tak sa stalo! (Vid': Ocelový chlieb z Podbrezovej, Stredoslovenské vydavateľstvo, 1968). Nami predložený rukopis dejín ŠŽ v Podbrezovej posudzovala anonymne ústredná komisia a získali sme zaň v celoštátnom meradle prvú cenu. Medzitým sa ale politicko-spoločenské pomery zmenili. Nabiehal kurz tzv. konsolidácie – t. j. vytesňovania určitej skupiny ľudí z verejného života, z funkcií a pracovných pozícií. A keďže sa takéto nachádzali aj medzi výhercami v súťaži (čo bol aj môj – náš prípad ako vedúceho autorského kolektívu), súťaž bola vyhodnotená síce oficiálne vr. 1970 v Dome odborov vo Vítkoviciach, ale bez akýchkoľvek súňalostí (bez finančných odmien a dokladov o cene).

Po roku 1970 som už nemal možnosť sledovať odborný rast p. docentky. Vedel som len, že úspešne, ale nie bez komplikácií (postihnutý bol jej školiteľ z HÚ SAV) úspešne ukončila aspirantúru. Nemožno nepripomenúť, že je autorkou takej dizertačnej práce, ktorá ako prvá v slovenskej historiografii zmapovala politické hnutia a ich programy v Uhorsku a II. polovici 19. storočia. Je to práca dodnes neprekonaná a s ľútosťou konštatujem, že je málo využívaná, pretože je málo známa; zaslúžila by si reprezentatívnejšiu reedíciu. Ako predseda Gemersko-malohontskej vlastivednej spoločnosti rád a s vďakou konštatujem, že veľmi ochotne a bez nárokov svojím aktívnym vystúpením p. docentka obohatila naše posledné významné podujatie „Troj-spomienka“ (celoslovenskú vedeckú konferenciu 11. – 12. septembra 1992 v Hnúšti a Tisovci) a že aj touto cestou a následným zverejnením jej príspevku sme mohli upozorniť na výnimočný

prínos do poznania politických dejín Uhorska a v regióne Gemera – Malohontu v období dualizmu. (Vid' Obzor Gemera – Malohontu, roč. XXIII. 1992, č. 4).

Pri životných jubileách sa vyslovujú rôzne želania – v závislosti od vekovej pokročilosti. Zdravie, osobná pohoda a šťastie ako základné hodnoty a predpoklady života nemôžu predsa nikdy chýbať. Inak je to už so spoločenskými a pracovnými úspechmi. Pani docentka o zviditeľňovanie nikdy nestála, a tým je táto sféra aj pre mňa vybavená. Výsledky jej pedagogickej činnosti a bádateľskej práce sú trvalou spoločenskou hodnotou. Pokiaľ jej budú sily stačiť a o jej prácu bude záujem, nech neustane (v posledných rokoch sa prezentovala ako regionálna historička). Odpočinok nech nie je Tvojím cieľom (tlmočím Ti odkaz Aristotela). Pani docentka nebola iba vysokoškolským pedagógom a bádateľom, bola a je manželkou, matkou a starou matkou a v tejto pozícii zostáva i naďalej nezastupiteľná!

Doc. PhDr. Valéria Chromeková, CSc. – personálna bibliografia

BLANKA SNOPKOVÁ

Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici

MOTTO: „Človek by mal žiť tak, aby sa za seba nemusel hanbiť”.

POZNÁMKA K BIBLIOGRAFI

Personálna bibliografia, venovaná doc. PhDr. Valérii Chromekovej, CSc., zachytáva jej vedecké a publikačné aktivity v oblasti historickej vedy a prostredníctvom kalendária umožňuje získať chronologický prehľad o všetkých jej životných etapách: od detstva, štúdií na strednej a vysokej škole, jej pedagogického pôsobenia na školách v Lučenci až po jej pedagogickú dráhu na Pedagogickej fakulte a neskôr Univerzite Mateja Bela v Banskej Bystrici.

Rad vydaných monografií i vedeckých prác, vysokoškolských učebníc, cyklus učebníc histórie pre stredné školy, za ktorý bola ocenená Cenou rektora Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici v oblasti vedy, výskumu a umenia za rok 1999, i množstvo príspevkov v periodickej tlači plne charakterizuje dlhoročné aktivity Valérie Chromekovej v oblasti vedeckej, pedagogickej i kultúrno-osvetovej.

Bibliografia obsahuje 96 záznamov, ktoré sú radené v rámci jednotlivých kategórií dokumentov abecedne. Registruje tlačenú produkciu v podobe vedeckých a odborných monografií, kapitol v monografiách, vedeckých štúdií v karentovaných periodikách a recenzovaných zborníkoch, vysokoškolských učebníc a učebných textov, učebníc pre stredné školy, správ o úlohách vedeckovýskumnej činnosti, kvalifikačných prác, odborných článkov a tiež publicistických príspevkov v dennej tlači. Výberovo bibliografia dokumentuje posudzovateľskú a lektorskú činnosť Valérie Chromekovej. Osobitnú skupinu tvoria ohlasy na dielo, recenzie publikovaných prác a citácie prác v dielach slovenských i zahraničných autorov ako prejav jej uznania medzi odbornou verejnosťou. V závere bibliografie sú uvedené záznamy biografických hesiel a článkov venovaných životu a dielu Valérie Chromekovej.

Základom pre spracovanie personálnej bibliografie boli záznamy získané z národných registrujúcich bibliografií (zo Slovenskej národnej bibliografie a z Českej národnej bibliografie), z bibliografickej databázy Pamäť mesta i z ďalších primárnych a sekundárnych informačných zdrojov. Dokumenty sa takmer komplexne podarilo získať na priame spracovanie z knižničného fondu Štátnej vedeckej knižnice v Banskej Bystrici, Slovenskej národnej knižnice v Martine a Univerzitnej knižnice v Bratislave a popísať ich de visu.

Problém s bibliografickým spracovaním niektorých dokumentov, ktoré v knižniciach neboli dostupné, pomohla zostavovateľke bibliografie vyriešiť samotná autorka, ktorá poskytla viaceré dokumenty zo svojej súkromnej knižnice, čím veľkou mierou prispela ku konečnému spracovaniu bibliografie. Aj touto cestou sa jej chcem poďakovať za cenné rady a pripomienky, ako aj za knižný dar pre Štátnu vedeckú knižnicu v Banskej Bystrici.

KALENDÁRIUM

- 1935** Narodila sa 21. januára v Lučenci, v rodine živnostníka, ako jediné dieťa Jána Páleša a Alžbety, rodenej Molnárovej.
Vo svojom rodnom meste žila do roku 1959, absolvovala tu základné i stredoškolské štúdium.
- 1953** Úspešne ukončila maturitnou skúškou stredoškolské štúdium na Gymnázium Boženy Slančíkovej-Timravy.

- 1953** Začala študovať študijný odbor história a geografia na Fakulte spoločenských vied Vysoké školy pedagogickej v Bratislave (začiatkom 60. rokov sa zlúčila s Univerzitou Komenského).
- 1957** Po ukončení štúdia sa ako stredoškolská učiteľka vrátila na Gymnázium Boženy Slančíkovej-Timravy do Lučenca. Jej pedagogická dráha pokračovala od 1. septembra na Jedenásťročnej strednej škole v Lučenci.
Tu sa zoznámila aj s manželom, Igorom Chromekom (v rokoch 1966-1992 riaditeľ Hvezdárne v Banskej Bystrici, predseda historickej sekcie Slovenskej astronomickej spoločnosti pri SAV v rokoch 1979-1991, ocenený zlatou medailou M. Kopernika za rok 1973), ktorý jej bol po celý život veľkou oporou.
- 1959** Od 1. septembra začala pôsobiť ako samostatná odborná pracovníčka pre obdobie rokov 1848-1918 v Stredoslovenskom múzeu v Banskej Bystrici.
- 1963** Od 1. marca pôsobila ako vysokoškolský pedagóg na Katedre dejepisu a zemepisu Pedagogického inštitútu v Banskej Bystrici (od roku 1964 Pedagogická fakulta, v súčasnosti Katedra histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici).
- 1968** Na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave získala akademický titul PhDr.
- 1973** Na Historickom ústave SAV v Bratislave získala vedeckú hodnosť CSc.
- 1980** Na Univerzite Komenského v Bratislave bola habilitovaná za docentku.
- 2002** Od februára žije na dôchodku v Banskej Bystrici.
S manželom vychovali dcéru Alicu (narodená v roku 1960, vyd. Kutláková).

VYZNAMENANIA A OCENENIA

- 1979** Zlatá medaila Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici – za záslužnú dlhoročnú prácu predsedníčky ČSČK na fakulte
- 1985** Čestný titul Vzorný učiteľ
- 1988** Zápis do knihy cti ČSČK
Medaila Slovenského ústredného výboru ČSČK – za zásluhy o ČSČK pri príležitosti 60. výročia založenia dorastu ČSČK
Zlatá medaila za zásluhy od Krajského výboru ČSČK
- 2000** Cena rektora Univerzity Mateja Bela v oblasti vedy, výskumu a umenia za rok 1999 za cyklus 6 učebníc histórie pre SOŠ a SOU

GRANTOVÉ PROJEKTY

Členka riešiteľského kolektívu projektov VEGA a KEGA

- *Obraz dejín Slovákov, ich zápasu o historičnosť a identitu a ich podiel na civilizačnom úsilí ľudstva vo vyučovaní dejepisu v okolitých štátoch* / J. Alberty, K. Fremal, **V. Chromeková**.
Projekt VEGA č. 1/3012/96 bol úspešne ukončený v roku 1999.
- *Prognózy didaktického a materiálneho zabezpečenia výchovy a vzdelávania na základných a stredných školách na začiatku tisícročia* / J. Alberty, K. Fremal, **V. Chromeková**, P. Martuliak, Š. Ferienc, S. Matejkin.
Projekt KEGA č. 95/5195/611 bol úspešne ukončený v roku 2000.
- *Banská Bystrica vo svetle dejín* / J. Alberty, K. Fremal, **V. Chromeková**, P. Martuliak, S. Matejkin, P. Ušiak, Š. Ferienc.
Projekt VEGA č. 1/6133/99 bol úspešne ukončený v roku 2002.

ŠTUDIJNÉ A PREDNÁŠKOVÉ POBYTY

- 1967-1968 Študijný pobyt v Historickom ústave SAV v Bratislave
1968 a 1969 Študijný pobyt v Štátnom archíve a Országos Széchényi Könyvtár v Budapešti
1972 (aug.-sept.) Sériá prednášok z histórie pre slovenských učiteľov v Južoslávii (Nový Sad, Sremske Karlovci, Kovačica, Vojlovica)
1974 Študijný pobyt v Štátnom hospodárskom archíve, Parlamentnej knižnici a archíve a v Országos Széchényi Könyvtár v Budapešti

PREDNÁŠKY A REFERÁTY NA VEDECKÝCH KONFERENCIÁCH

- Príspevok *Maďarské politické strany na Slovensku na začiatku 20. storočia* na sympóziu slovenských historikov, venovanom slovenským dejinám na začiatku 20. storočia, ktoré sa konalo v roku 1974 v Bratislave.
- Príspevok *Politické pomery v Gemeri-Malohonte v 2. polovici 19. storočia* na vedeckej konferencii, usporiadanej v rámci celonárodných osláv *TROJSPOMIENKA*, ktoré sa konali v septembri 1992 v Revúcej (venované 130. výročiu založenia Prvého slovenského gymnázia), v Hnúšti (venované 170. výročiu narodenia Jána Francisciho-Rimavského) a v Tisovci (venované 170. výročiu narodenia a 100. výročiu úmrtia Štefana Marka Daxnera).
- Príspevok *K otázkam rozvoja priemyslu a zamestnanosť Banskej Bystrice koncom 19. storočia* na vedeckej konferencii s medzinárodnou účasťou, ktorá sa konala v dňoch 11.-12. septembra 1996 na Fakulte humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici.
- Príspevok na medzinárodnej vedeckej konferencii *k problematike dejín Slovákov a Slovenska v učebniciach susedných štátov a k aktuálnym problémom výučby dejepisu*, ktorá sa konala v dňoch 8.-10. septembra 1998 v Banskej Bystrici.
- Príspevok *K ekonomickej situácii v Banskej Bystrici v rokoch 1867-1900* na vedeckej konferencii *Osobnosti v dejinách mesta Banská Bystrica*, ktorá sa konala 3. novembra 2000 v Banskej Bystrici.
- Príspevok na vedeckej konferencii s medzinárodnou účasťou *Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice*, ktorá sa konala v Banskej Bystrici v dňoch 27.-28. septembra 2005 pri príležitosti 750. výročia udelenia mestských privilégií osade Bystrica.

SCENÁRE VÝSTAV A EXPOZÍCIÍ

Expozícia robotníckeho hnutia / **Valéria Chromeková**. Rimavská Sobota : Múzeum v Rimavskej Sobote, 1960.

40 rokov FRTJ (1961) / **Valéria Chromeková**. Banská Bystrica : Krajské múzeum, 1961.

Hnutie komunistických žien v Stredoslovenskom kraji / **Valéria Chromeková**. Banská Bystrica : Krajské múzeum, 1962.

Expozícia robotníckych dejín obce Baláže po SNP : scenár Pamätnej izby / **Valéria Chromeková**. Baláže : Pamätná izba SNP, 1962.

ZÁŤUBY

Fotografovanie, cestovanie, výtvarné umenie, zbieranie pohľadníc.

BIBLIOGRAFICKÁ ČASŤ

VEDECKÉ MONOGRAFIE A ODBORNÉ KNIŽNÉ PRÁCE VYDANÉ V DOMÁCICH VYDAVATEĽSTVÁCH

1. Horná Mičina : pamätnica k 700. výročiu založenia obce / **Valéria Chromeková**, Alexandra Bitušíková ; Zodp. redaktor Stanislav Mičev. – 1. vyd. – Banská Bystrica : DATEI ; Horná Mičina : Obecný úrad [vyd.], 1993 (Košice : Axel). – 134 s. : tab., fotogr. ; 21 cm. – Bibliogr. odkazy. Pozn. – ISBN 80-85306-10-7.
2. Naša obec Môlča 1282-2002 / Autori **Valéria Chromeková**, Rudolf Novodomec, Jolana Darulová ... [et al.] ; Zost. a zodp. redaktor Anna Ťureková. – Môlča : Obecný úrad [vyd.] ; Banská Bystrica : Gema, 2002 (Slovenská Ľupča : Tlačiareň D&M). – 110 s. : obr., tab., sch., fotogr., mp. ; 21 cm. – ISBN 80-968827-6-7. – [Vydané pri príležitosti osláv 720. výročia prvej písomnej zmienky o území obce].
3. Politické strany Uhorska : zborník Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici / **Valéria Chromeková** ; Redakčná rada Ján Matejík, Zdenek Ambros, Jozef Kosír ... [et al.] ; Recenzovali Ľudovít Holotík, Mikuláš Písch. – 1. vyd. – Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo ; Banská Bystrica : Pedagogická fakulta, 1979 (Nitra : Nitrianske tlačiarne). – 214 s. : sch., mp. ; 20 cm. – Bibliogr. odkazy. Pozn. 244 zázn.
4. Priechod : od najstarších dejín po prah 3. tisícročia / Kolektív autorov: **Valéria Chromeková**, Martina Jurkovičová, Norbert Polčák ... [et al.]. Priechod : Obecný úrad [vyd.], 2001 (Brezno : HLPgrafik). – 111 s. : fotogr., mp., tab. ; 23 cm. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. angl. a nem. – ISBN 80-968609-2-5.
5. Dejiny obce Strelníky / **Valéria Chromeková**, Alexandra Bitušíková, Ladislav Vrteľ. – 1. vyd. – Strelníky : Obecný úrad [vyd.], 1994 (Banská Bystrica : Tlačiarne BB). – 111 s. : tab., fotogr. ; 20,5 cm. – Bibliogr. odkazy. Pozn. – ISBN 80-967154-4-5. – [Vydané pri príležitosti osláv 560 rokov od prvej písomnej zmienky].
6. Šintava : pohľad do histórie obce a na jej súčasnosť pri príležitosti 425. výročia prvej tlačiarne v obci / **Valéria Chromeková**, Izabela Danterová, Pavol Ištók. – Šintava : Obecný úrad [vyd.], 1998 (Banská Bystrica : A grafik). – 173 s. : fotogr., obr., tab., mp. ; 21 cm. – ISBN 80-967969-3-3.

ŠTÚDIE V ČASOPISOCH A ZBORNÍKOCH CHARAKTERU VEDECKEJ MONOGRAFIE VYDANÉ V DOMÁCICH VYDAVATEĽSTVÁCH

7. Podbrezovské železiarne v období buržoáznej ČSR / **Valéria Chromeková**. – Tab., fotogr. – Bibliogr. odkazy. Pozn. In: Oceľový chlieb z Podbrezovej / Zost. Július Alberty ; Autori: závodná skupina spolupracovníkov pod vedením Adama Demiana, Július Alberty, Andrej Bienek, Andrej Golema, **Valéria Chromeková** ... [et al.] ; Fotogr. Andrej Bienek ; Autor úvodu Anton Kolenička ; Recenzovali Cyprián Slimák, Jozef Husár ; Graf. úprava a tech. redakcia Jaroslav Horyna ; Zodp. redaktor Miloš Štilla. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1968 (Nitra : Západoslovenské tlačiarne). – S. 71-146. – (Náš kraj ; zv. 66).

KAPITOLY V ODBORNÝCH PUBLIKÁCIÁCH VYDANÝCH V DOMÁCICH VYDAVATEĽSTVÁCH

8. Najstaršie dejiny obce / **Valéria Chromeková**. – Tab., obr. – Bibliogr. odkazy. Pozn. In: Hronsek : história a súčasnosť / Zost. Stanislav Matejkin, Dušan Bohuš ; Autori Rudolf Novodomec, **Valéria Chromeková**, Stanislav Matejkin ... [et al.] ; Fotogr. Dušan Bohuš, Eduard Balon,

Peter Bohuš ; Grafic.úprava Pavol Chrenka. – Banská Bystrica : Trian ; Hronsek : Obecný úrad [vyd.], 2000 (Banská Bystrica : TBB). – S. 13-34. – ISBN 80-88945-19-4. – [Vydané pri príležitosti 750. výročia prvej písomnej zmienky o území obce].

9. Od poddanstva do SNP / **Valéria Chromeková**. – Tab. Fotogr. In: Selce : 780 výročie prvej písomnej zmienky o obci / Zost. Marta Mlichová, Štefan Mlich ; Autori Marta Mácelová, Martina Jeránková, **Valéria Chromeková** ... [et al.]. – 1. vyd. Selce : Obecný úrad [vyd.], 2002 (Banská Bystrica : KO-Print). – S. 27-43. – ISBN 80-968780-6-9. – [Vydané pri príležitosti 770. výročia prvej písomnej zmienky o obci Selce pri Banskej Bystrici, júl 2002].

10. Osídlenie a administratívne rozdelenie / **V. Chromeková**, M. Vierik ; Lektorovali A. Schwarzcová, J. Glos. – Tab. In: Stredoslovenský kraj včera a dnes. – Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1964. – S. 24-34.

11. Prírodné pomery / **V. Chromeková**, M. Vierik ; Lektorovali A. Schwarzcová, J. Glos. – Tab. In: Stredoslovenský kraj včera a dnes. – Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1964. – S. 7-23.

12. Vznik obce – jej život v stredoveku : najstaršie dejiny / **Valéria Chromeková**. – Tab. – Bibliogr. odkazy. Pozn. In: Pohľad do histórie obce Badín / Zost. Stanislav Moravčík, Pavol Halaj ; Autori Juraj Galvánek, Elena Martinová, **V. Chromeková** ... [et al.]. – Banská Bystrica : Partner ; Badín : Obecný úrad [vyd.], 2002 (Banská Bystrica : TBB). – S. 50-108. – ISBN 80-968726-2-1. – [Vydané pri príležitosti 770. výročia prvej písomnej zmienky o obci, jún 2002].

VYSOKOŠKOLSKÉ UČEBNICE A UČEBNÉ TEXTY VYDANÉ V DOMÁCIH VYDAVATEĽSTVÁCH

13a. Dejiny umenia pre učiteľov dejepisu / **Valéria Chromeková** ; Recenzenti Vladimír Motoška, Klára Kubičková. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela - Fakulta humanitných a prírodných vied [vyd.], 1993. – 81 s. : obr. ; 29 cm. – Bibliogr. odkazy. 19 zázn. v češ., nem. a slov. – ISBN 80-85162-51-2. – [Skriptá]. – [V dokumente nesprávne uvedené 2. dopl. vydanie].

13b. Dejiny umenia pre učiteľov dejepisu / **Valéria Chromeková** ; Recenzenti Vladimír Motoška, Klára Kubičková – 2. vyd. – Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela - Fakulta humanitných a prírodných vied [vyd.] ; DUMA, 1997 (Banská Bystrica : TRIAN). – 82 s. : obr., sch. ; 25 cm. – Bibliogr. odkazy. – ISBN 80-967833-0-0.

13c. Dejiny umenia pre učiteľov dejepisu / **Valéria Chromeková**. – 3. vyd. – Banská Bystrica : DUMA ; UMB FHV, 2000. – 96 s. – Bibliogr. odkazy. – [Skriptá].

14. Z histórie kultúrneho vývoja / **Valéria Chromeková** ; Recenzenti Vladimír Motoška, Klára Kubičková. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Pedagogická fakulta, 1982 (Banská Bystrica : PKO). – 125 s. ; 29,5 cm. – Bibliogr. odkazy. – (Vysokoškolské skriptá).

UČEBNICE PRE STREDNÉ ŠKOLY

15a. Dejepis pre stredné odborné školy a stredné odborné učilištia 1 : Od praveku k novoveku / Autori Karol Fremal, **Valéria Chromeková**, Pavol Martuliak, Eva Chylová ; Lektori Róbert Letz, Michal Otčenáš, Ján Bobák ... [et al.] ; Aut. mp. Daniel Gurňák. – 1. vyd. – Bratislava : Orbis Pictus Istropolitana, 1997 (Martin : Neografia). – 71 s. : tab., fotogr. (prevažne fareb.), ilustr. na predsádkach, obr., mp. ; 30 cm. – ISBN 80-7158-167-4. – [Učebnica vyšla v druhom vydaní v roku 1999, ISBN 80-7158-465-7 a v treťom vydaní v roku 2003].

15b. Történelem a szakközépiskolák és a középfofokú szaktanintézetek számára. 1 : az őskortól az újkorig / A tervezet védnőke Eva Chylová ; Szerzők Karol Fremal, **Valéria Chromeková**, Pavol

Martuliak, Eva Chylová ; Fordította. Ferenc Szabó . – 1. kiadás. – Bratislava : Orbis Pictus Istropolitana, [1999] (Martin : Neografia). – 71 s. : tab., fotogr., obr., mp. ; 30 cm. – ISBN 80-7158-224-7. – [Preklad učebnice Od praveku k novoveku do madarčiny].

16a. Dejepis pre stredné odborné školy a stredné odborné učilištia 2 : Dejiny novoveku do revolučných rokov 1848-1849 / Autori Karol Fremal, **Valéria Chromeková**, Pavol Martuliak ... [et al.] ; Gestor projektu Eva Chylová ; Lektori Róbert Letz, Michal Otčenáš, Ján Bobák ... [et al.] ; Aut. mp. Daniel Gurňák. – 1. vyd. – Bratislava : Orbis Pictus Istropolitana, 1997 (Martin : Neografia). – 47 s. : tab., fotogr. (prevažne fareb.), obr., mp. ; 30 cm. – ISBN 80-7158-168-2. – [Učebnica vyšla v druhom vydaní v roku 2003, ISBN 80-7158-346-4 a v treťom vydaní v roku 2006, ISBN 80-7158-710-9].

16b. Történelem a szakközépiskolák és a középfokú szaktanintézetek számára. 2 : az újkor történelme az 1848-1849-es forradalomig / A tervezet védnőke Eva Chylová ; Szerzők Karol Fremal, **Valéria Chromeková**, Pavol Martuliak, Eva Chylová ; Fordította. Ferenc Szabó . – 1. kiadás. – Bratislava : Orbis Pictus Istropolitana, [1999] (Martin : Neografia). – 47 s. : tab., fotogr., obr., mp. ; 30 cm. – ISBN 80-7158-248-4. – [Preklad učebnice Dejiny novoveku ... do madarčiny].

17a. Dejepis pre stredné odborné školy a stredné odborné učilištia 3 : Slovensko a svet v rokoch 1849-1939 / Autori Pavol Martuliak, **Valéria Chromeková**, Vladimír Varinský ... [et al.] ; Gestor projektu Eva Chylová ; Lektori Róbert Letz, Michal Otčenáš, Ján Bobák ... [et al.] ; Aut. mp. Daniel Gurňák. – 1. vyd. – Bratislava : Orbis Pictus Istropolitana, [1999] (Martin : Neografia). – 47 s. : tab., fotogr. (prevažne fareb.), obr., mp. ; 30 cm. – ISBN 80-7158-202-6.

17b. Történelem a szakközépiskolák és a középfokú szaktanintézetek számára. 3 : Szlovákia és a világ 1849 – 1939 között / A tervezet védnőke Eva Chylová ; Szerzők Pavol Martuliak, **Valéria Chromeková**, Vladimír Varinský ... [et al.] ; Fordította. Ferenc Szabó – 1. kiadás. – Bratislava : Orbis Pictus Istropolitana, [1999] (Martin : Neografia). – 63 s. : tab., fotogr., obr., mp. ; 30 cm. – ISBN 80-7158-261-1. – [Preklad učebnice Slovensko a svet v rokoch 1849-1939 do madarčiny].

VEDECKÉ ŠTÚDIE V RECENZOVANÝCH ZBORNÍKOV, V MONOGRAFIÁCH A V KARENTOVANÝCH PERIODIKÁCH

18. K dejinám FRTJ v okrese Banská Bystrica / [**Valéria Chromeková**]. In: Z prvých bojov a víťazstiev : (začiatky dejín KŠČ v Banskej Bystrici a na jej okolí) / Redakčná rada Vladimír Motoška, Mária Oravcová, Ján Rusnák ; Autorský kolektív Karol Fremal, Milan Holéczy, **Valéria Chromeková** ... [et al.] ; Recenzenti Zdenka Holotíková, Milan Filo. – Banská Bystrica : Okresný výbor KSS – Dom politickej výchovy ; Odbor kultúry ONV, 1976. – S. 42-48.

19. K dejinám kultúrnej činnosti FRTJ na hornom Pohroní v rokoch 1921-1926 / **Valéria Chromeková**. – Fotogr. – Bibliogr. odkazy. Pozn. In: Zborník Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici XV : história / Zodp. redaktor Jozef Gindl ; Redakčná rada Vladimír Motoška, Jozef Kosír, Ján Lietava ... [et al.]. – Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1969 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – S. 35-51.

20. K rozvoju priemyslu Banskej Bystrice začiatkom 20. storočia (1900-1914) / **Valéria Chromeková**. – Tb. – Bibliogr. odkazy. Pozn. In: Stredné Slovensko 9. Spoločenské vedy : zborník Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici / Zost. Miloš Štilla ; Prebal a väzba Katarína Hlavňová ; Redakčná rada Samuel Cambel, Karol Fremal, Pavol Martuliak ... [et al.] ; **Posudzovatelia** Jozef Butvin, Pavel Bosák, Karol Fremal, **Valéria Chromeková** ... [et al.]. – 1. vyd. – Martin : Osveta ; Banská Bystrica : Stredoslovenské múzeum [vyd.], 1990 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – S. 128-135. – ISBN 80-217-0172-2.

21. K výskumu estetickej výchovy vo výuke dejepisu v Stredoslovenskom kraji / **Valéria Chro-**

meková. – Tab. In: Spoločenské vedy ve škole. – Roč. 45, č. 5 (1988/1989), s. 147-149.

22. Maďarské buržoázne politické strany a ich pozície na Slovensku na začiatku 20. storočia / **Valéria Chromeková.** – Tab. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. angl. a rus. In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. 24, č. 3 (1976), s. 359-374.

23. Odraz politickej krízy Uhorska na programe politických strán v rokoch 1905-1906 / **Valéria Chromeková.** – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. slo. a angl. In: Acta Universitatis Belii. Zborník Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela : Sekcia spoločenskovedná ročník IV / Zost. Jolana Darulová, Daniela Fobelová, Karol Fremal ... [et al.] ; Rec. Jozef Viceník, Alexander Avenárius, Ladislav Hubenák ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied UMB, 2000 ([Zvolen] : Bratia Sabovci). – S. 128-135. – ISBN 80-8055-431-5.

24. Počiatky historického podnikania v Banskej Bystrici v rokoch 1850-1890 / **Valéria Chromeková.** – Tb. – Bibliogr. odkazy. Pozn. In: Stredné Slovensko 7. Spoločenské vedy : zborník Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici / Zost. Miloš Štilla ; Redakčná rada Samuel Cambel, Karol Fremal, Pavol Martuliak ... [et al.] ; **Posudzovatelia** Jozef Butvin, Pavel Bosák, Karol Fremal, **Valéria Chromeková** ... [et al.] ; Prebal a väzba Katarína Hlavňová. – 1. vyd. – Martin : Osveta ; Banská Bystrica : Stredoslovenské múzeum, 1988 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – S. 233-244.

25. Počiatky politickej organizovanosti proletárskych žien v Banskej Bystrici 1921-1925 / [**Valéria Chromeková**]. In: Z prvých bojov a víťazstiev : (začiatky dejín KSC v Banskej Bystrici a na jej okolí) / Redakčná rada Vladimír Motoška, Mária Oravcová, Ján Rusnák ; Autorský kolektív Karol Fremal, Milan Holéczy, **Valéria Chromeková** ... [et al.] ; Recenzenti Zdenka Holotíková, Milan Filo. – Banská Bystrica : Okresný výbor KSS – Dom politickej výchovy ; Odbor kultúry ONV, 1976. – S. 49-60.

26. Politické a národnostné pomery v Gemeri – Malohonte v r. 1867-1918 / **Valéria Chromeková.** In: Obzor Gemera – Malohontu. – Roč. 23, č. 4 (1992), s. 141-145.

27. Problematika slovenských dejín v dejepisných učebniciach Maďarska / **Valéria Chromeková.** – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. In: Acta Historica Neosoliensia I./1998 : ročenka Katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici / Vedecký redaktor Stanislav Matejkin ; Zostavovatelia J. Alberty, S. Matejkin, R. Kožíak ; Redakčná rada Július Alberty, Milan Myška, Adam Suchoňski ... [et al.] ; Recenzenti J. Alberty, K. Fremal, D. Kováčiková ... [et al.]. – Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 1998 (Banská Bystrica : Trian). – S. 28-41. – ISBN 80-8055-205-3.

28. Program politických strán Uhorska v období parlamentnej krízy v rokoch 1903-1905 / **Valéria Chromeková.** – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. angl. In: Acta Historica Neosoliensia II./1999 : ročenka Katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela / Vedecký redaktor Vladimír Varinský ; Zostavovatelia Stanislav Matejkin, Karol Fremal ; Redakčná rada Július Alberty, Milan Myška, Adam Suchoňski ... [et al.] ; Recenzenti Július Alberty, Karol Fremal, Vojtech Korim ... [et al.]. – Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 1999 ([Zvolen] : Bratia Sabovci). – S. 159-169. – ISBN 80-8055-344-0.

29. Programy politických strán Uhorska v rokoch 1900-1902 / **Valéria Chromeková.** – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. angl. In: Acta Universitatis Matthiae Belii. Zborník Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela : Sekcia spoločenskovedná. Ročník III / Zost. Alexandra Bitušíková, Daniela Fobelová, Karol Fremal ... [et al.] . – 1. vyd. – Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied UMB, 1999 ([Zvolen] : Bratia Sabovci). – S. 175-202. – ISBN 80-8055-282-7.

30. Štátoprávne a národnostné programy politických strán Uhorska v poslednom decéniu 19.

storočia / **Valéria Chromeková**. – Tab. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. angl. In: Acta Universitatis Matthiae Belii. Zborník Fakulty humanitných vied UMB : Sekcia spoločenskovedná 2 / Zost. Alexandra Bitušiková, Daniela Fobelová, Karol Fremal, Libuša Gajdošová. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied UMB, 1998 (Banská Bystrica : Ján Petík – REPRO HUPE). – S. 151-165. – ISBN 80-8055-173-1.

31. Vplyv prvej svetovej vojny na výrobu a zásobovanie obyvateľstva Banskej Bystrice / **Valéria Chromeková**. – Tab. – Pozn. Res. angl. In: Acta Universitatis Matthiae Belii. Spoločenskovedná sekcia č. 1 / Zost. Daniela Fobelová, Libuša Gajdošová, Alexandra Bitušiková a kol. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied UMB, 1997 (Banská Bystrica : Trian). – S. 77-83. – ISBN 80-8055-079-4.

PUBLIKOVANÉ PRÍSPEVKY NA DOMÁCICH VEDECKÝCH KONFERENCIÁCH

32. K otázkam rozvoja priemyslu a zamestnanosť Banskej Bystrice koncom 19. storočia / **Valéria Chromeková**. – Tab. – Pozn. Res. angl. In: Zborník č. 4 : zborník výstupných úloh z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou dňa 11. – 12. septembra 1996 na Fakulte humanitných vied Univerzity Mateja Bela Banská Bystrica / Editor Vladimír Varinský ; Do tlače pripravil Karol Fremal. – Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 1997 (Banská Bystrica : TRIAN). – S. 137-146. – ISBN 80-8055-027-1. – [Na rube titulného listu názov publikácie Zborník katedry histórie Fakulty humanitných vied UMB č. 4].

33. Spriemyselňovanie Banskej Bystrice, stav a vývoj malovýroby v druhej polovici 19. storočia / **Valéria Chromeková**. – Tb. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. angl. In: Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice II. : zborník z vedeckej konferencie, ktorá sa konala v Banskej Bystrici v dňoch 27.-28. septembra 2005 pri príležitosti 750. výročia mesta / Editori Imrich Nagy, Igor Graus ; Recenzenti Karol Fremal, Ján Stanislav. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB ; Štátna vedecká knižnica, 2006. – S. 43-64. – ISBN 80-85169-80-0.

34. Vystúpenie doc. PhDr. V. Chromekovej, CSc. / **Valéria Chromeková**. In: Regionálna história vo výučbe dejepisu : zborník vystúpení a referátov účastníkov vedeckej konferencie ... / Editor Karol Fremal, Stanislav Matejkin. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Katedra histórie a etnológie Fakulty humanitných vied UMB, 1995 (Banská Bystrica : LITOGRAFIA). – S. 13-14. ISBN 80-88825-04-0.

VÝSKUMNÉ ŠTÚDIE A PRIEBEŽNÉ SPRÁVY

35. K otázke výučby staroveku na stredných školách / **Valéria Chromeková**. In: Zborník čiastkových výstupov z riešenia integrovanej grantovej úlohy / Zost. Pavol Ferko ; Lektori Július Alberty, Daniel Kľuvanec, Gabriela Porubská. – Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela. Fakulta prírodných vied (Banská Bystrica : SLOVAKIA UNIVERZUM), 1998. – S. 45-47. ISBN 80-8055-183-9.

36. Výsledky výskumu aplikácie estetickej výchovy vo výučbe dejepisu v Stredoslovenskom kraji / **V. Chromeková**. – Tab. In: Zborník č. 2 príspevkov z výskumnej úlohy RŠ – IV – 03 / Hlavný koordinátor a zodp. redaktor Ľudovít Višňovský. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Pedagogická fakulta, 1989 (Banská Bystrica : Stredoslovenské tlačiarne SNP). – S. 137-139.

KVALIFIKAČNÉ PRÁCE

37. Vznik a vývin politických strán Uhorska do roku 1900 : kandidátska dizertačná práca / **V. Chromeková**. – 343 [49] s. – [Dizertačná práca bola obhájená na Historickom ústave SAV v Bratislave v roku 1972].

38. Politické strany Uhorska v rokoch 1900-1918 / **V. Chromeková**. – 231 s. – [Habilitačná práca bola obhájená v roku 1979 na Katedre československých dejín Univerzity Komenského v Bratislave].

ODBORNÉ PRÍSPEVKY V NERECENZOVANÝCH MONOGRAFIÁCH A PERIODIKÁCH

39. Ako si predstavovali nemaďarské národy svoju budúcnosť v Uhorsku v rokoch 1860-61 / **V. Chromeková**. In: Slovenčinár : metodický časopis. – Roč. IV, č. 1 (1999).

40. Dejiny Banskej Bystrice / **Valéria Chromeková**. In: Čsl. športové hry. – Banská Bystrica : OV ČSTV, 1967. – S. 2-8.

41. Mesto v historických premenách / **Valéria Chromeková**. In: 7. čs. univerziáda : Banská Bystrica 1973. – Banská Bystrica : [S.l.], 1973. – S. 9-10.

42. Nízke Tatry - história / **Valéria Chromeková**. In: Letný prechod vysokoškolákov hrebeňom Nízkych Tatier na pamiatku padlých hrdinov SNP 1976. – [Banská Bystrica : KTV PF ; VŠTJ Slávia PF], 1976. – S. 37-43. – [V roku 1979 vyšla publikácia opakovane k 3. ročníku prechodu vysokoškolákov hrebeňom Nízkych Tatier. Príspevok V. Chromekovej sa nachádza na stranách 35-41].

43. Nezávislá sedliacka socialistická strana Uhorska / **Valéria Chromeková**. In: Slovenčinár : metodický časopis. – Roč. III, č. 1 (1993), s. 79-82.

44. Slovenský politik Milan Hodža / **Valéria Chromeková**. In: Slovenčinár : metodický časopis. – Roč. II., č. 1 (1992), s. 51-55.

45. Štátoprávne politické koncepcie Slovákov v XIX. storočí / **Valéria Chromeková**. In: Slovenčinár : metodický časopis. – Roč. I, č. 2 (1991), s. 68-74.

46. Vznik a činnosť FRTJ v okrese Banská Bystrica / **Valéria Chromeková**. – Bibliogr. odkazy. In: 50 rokov robotníckeho telovýchovného hnutia. – Banská Bystrica : Slovenská telovýchovná organizácia - Okresný výbor, 1971. – S. 7-11.

47. Z histórie / **Valéria Chromeková**, Ivan Bohuš. – Bibliogr. odkazy. In: Nízke Tatry (východná časť) / Vedúci autorského kolektívu Zdenko Hochmuth. – 1. vyd. – Bratislava : Šport, 1966. – S. 27-42. – (Turistický sprievodca ČSSR ; zv. 48b).

48. Z histórie / Július Alberty, Vlado Uhlár, **Valéria Chromeková** ... [et al]. – Bibliogr. odkazy. In: Nízke Tatry (západná časť) / Vedúci autorského kolektívu Zdenko Hochmuth. – 1. vyd. – Bratislava : Šport, 1965. – S. 35-47. – (Turistický sprievodca ČSSR ; zv. 48a).

49. 50 rokov FRTJ. III. časť / **Valéria Chromeková**. In: Gól : spravodaj futbalového oddielu Dukla Banská Bystrica. – Roč. [5], č. 3 (1971), s. [3]. – [V rokoch 1969-1971 vyšli v spravodajcovi futbalového oddielu Dukla aj časti I., II., IV. a V. Tieto ročníky periodika sa však v žiadnej z knižníc na Slovensku nezachovali].

PUBLICISTICKÉ PRÍSPEVKY

50. Ekonomické problémy Banskej Bystrice počas prvej svetovej vojny / **Valéria Chromeková**. – Obr. In: Bystrický permon : Banskobystrická revue pre popularizovanie vedy, umenia a cestovného ruchu. – Roč. III., č. 3 (2005), s. 6.

51. Mesto v historických premenách / **Valéria Chromeková**. In: Medzinárodné atletické preteky Družba : Banská Bystrica 8.-10. augusta 1975. – [S.l.] : [S. n.], 1975. – S. 4-5.

52. Priemysel v Banskej Bystrici v polovici 19. storočia / **Valéria Chromeková**. – Obr. In: Bys-

trický permon : Banskobystrická revue pre popularizovanie vedy, umenia a cestovného ruchu. – Roč. I, č. 3 (2003), s. 10.

53. Priemysel a doprava v Banskej Bystrici v rokoch 1867-1890 / **Valéria Chromeková**. – Obr. In: Bystrický permon : Banskobystrická revue pre popularizovanie vedy, umenia a cestovného ruchu. – Roč. II, č. 1 (2004), s. 7. – [Pokračovanie z č. 3 (2003)].

54. Priemyselná výroba v Banskej Bystrici v 90. rokoch 19. storočia / **Valéria Chromeková**. – Obr. In: Bystrický permon : Banskobystrická revue pre popularizovanie vedy, umenia a cestovného ruchu. – Roč. II., č. 4 (2004), s. 4.

55. Tu žil Ciolkovskij / **Valéria Chromeková** ; Fotogr. Dušan Vavrek. In: Kozmos : populárno-vedecký astronomický časopis. – Roč. 9, č. 3 (1978), s. 88-89.

56. Udalosti roku 1849 v Banskej Bystrici očami kronikára / **Valéria Chromeková**. – Obr. – Bibliogr. odkazy. Pozn. In: Bystrický permon : Banskobystrická revue pre popularizovanie vedy, umenia a cestovného ruchu. – Roč. 1, č. 2 (2003), s. 4.

57. Ženy, ktoré vstúpili do histórie : Nefretiti – kacírka kráľovná / **Valéria Chromeková**. – Obr. In: Slovenka. – Roč. 48, č. 33 (1995), s. 22.

EXPERTÍZNA, POSUDZOVATELSKÁ A LEKTORSKÁ ČINNOSŤ

Knižné dokumenty (výber)

58. Banská Bystrica : osobnosti v dejinách mesta / Editor Alexandra Bitušíková, Jolana Darulová ; **Recenzent Valéria Chromeková** ; Autori Marianna Bárdiová, Milena Cesnaková, Ľudmila Červená ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Inštitút sociálnych a kultúrnych štúdií UMB ; Fakulta humanitných vied UMB, 2001 (Zvolen : Bratia Sabovci). – 272 s. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Cudzojazyč. res. – (Historicko – etnologické štúdie ; zv. II.). – ISBN 80-855-551-6.

59. Banská Bystrica. Pramene a spomienky : etnourbané štúdie / Editor Jolana Darulová ; Autori Alexandra Bitušíková, Jolana Darulová, Zuzana Drugová ... [et al.] ; **Recenzenti** Zuzana Beňušková, Hana Hlôšková, **Valéria Chromeková** ... [et al.]. – Banská Bystrica : Inštitút sociálnych a kultúrnych štúdií ; Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, 1998 (Banská Bystrica : Trian). – 160 s. : obr., tab. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Cudzojazyč. res. ISBN 80-8055-069-7.

60. Dejiny gréckej civilizácie / **Recenzent Valéria Chromeková**. Bratislava : Ústav jazykovej a odbornej prípravy zahraničných študentov UK, 1996. – [Učebné texty].

61. Dejiny Nemecka / Ľudovít Tito ; **Recenzenti Valéria Chromeková**, Michal Olejár, V. Stou-rač. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Pedagogická fakulta, 1991 (Banská Bystrica : UNISERVIS “E”). – 288 s. – ISBN 80-85162-17-2.

62. Dejiny nemecky hovoriacich krajín. I diel / Ľudovít Tito ; **Recenzenti Valéria Chromeková**, Elena Ehrgangová. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela. Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov. Katedra cudzích jazykov, 1996 (Banská Bystrica : Pedagogická spoločnosť Jána Amosa Komenského). – 136 s. : obr., fotogr., mp. ; 29 cm. – Bibliogr. odkazy. – ISBN 80-88825-61-X. – [Vysokoškolské učebné texty].

63. Dejiny nemecky hovoriacich krajín. II diel / Ľudovít Tito ; **Recenzenti Valéria Chromeková**, Reiner Iždinský. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela. Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov. Katedra cudzích jazykov, 1999 (Banská Bystrica : TRIAN). – 245 s. : obr., fotogr., mp. ; 29,5 cm. – Bibliogr. odkazy. – ISBN 80-8055-265-7. – [Vysokoškolské učebné texty].

64. Geschichte der deutschsprachigen Länder. I. Teil : Von den Anfängen bis zur Neuzeit = Dejiny nemecky hovoriacich krajín 1. diel / Ľudovít Tito ; **Recenzenti Valéria Chromeková**, Elena Ehrngangová. – 2. vyd. – Banská Bystrica : [UMB] Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov, 2005 (Zvolen : Bratia Sabovci). – 134 s. : mp., obr., tab. – ISBN 80-8083-171-8.
65. Ľudové tradície a remeslá na Slovensku a ich využitie v štúdiu učiteľstva I. st. ZŠ / Lýdia Čellárová ; Ved. redaktor Jolana Beňušková ; **Recenzenti** Rozmarín Dubovská, **Valéria Chromeková**. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela. Pedagogická fakulta, 1997 (Banská Bystrica : Trian). – 93 s. : obr. – Bibliogr. odkazy. Pozn. – ISBN 80-8055-129-4.
66. Novohrad [Zv.] 2 : Regionálna vlastivedná monografia. 1. časť – Dejiny / Zost. Július Alberty, Ján Sloboda ; Autori Július Alberty, Ondrej Ožďani, Ladislav Šášky ... [et al.] ; **Posúdili** Václav Furmánek, **Valéria Chromeková** ... [et al.] ; Redakčná rada Július Alberty, Valéria Hámorská, Pavel Kontriš ... [et al.]. – 1. vyd. – Martin : Osveta ; Lučenec : ONV [vyd.] ; Veľký Krtíš : ONV [vyd.], 1989 (Martin : Tlačiarne SNP). – 455 s. : tab., fotogr., obr. – Bibliogr. odkazy. Pozn. 220 záz. – ISBN 80-217-0091-2 (II. zv., 1. časť).
67. Náčrt dejín slovenskej výtvarnej kritiky do roku 1918 : habilitačná práca / Zdenek Jančí ; **Recenzent Valéria Chromeková**. – Banská Bystrica, 1997. – [Práca vyšla tlačou v roku 2003 v Prešove, ISBN 80-908307-4-9].
68. Odkaz Mateja Bela generáciám XXI. storočia : inštitucionálna grantová výskumná úloha / Editor Ondrej Lupták ; Vedúci úlohy Ján Liguš ; Riešitelia úlohy J. Brenkus, P. Hanes, A. Masarik ; **Recenzenti Valéria Chromeková**, Vladimír Ira. – Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela. Pedagogická fakulta. Katedra evanjelíkálnej teológie a misie, 1999 (Banská Bystrica : Trian). – 142 [6] s. : fotogr. ; 24,5 cm. – Bibliogr. odkazy. Pozn. – Publikované pri príležitosti jubilejných 250 rokov od úmrtia Mateja Bela (august 1749 – 1999). – ISBN 80-88945-06-2.
69. Stredné Slovensko 7. Spoločenské vedy : zborník Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici / Zost. Miloš Štilla ; Prebal a väzba Katarína Hlavňová ; Redakčná rada Samuel Cambel, Karol Fremal, Pavol Martuliak ... [et al.] ; **Posudzovatelia** Karol Fremal, **Valéria Chromeková**, Jozef Kočíš ... [et al.] – 1. vyd. – Martin : Osveta ; Banská Bystrica : Stredoslovenské múzeum [vyd.], 1988 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – 398 s. : tb., sch., fotogr., mp. ; 25 cm – Bibliogr. odkazy. Pozn.
70. Stredné Slovensko 9. Spoločenské vedy : zborník Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici / Zost. Miloš Štilla ; Prebal a väzba Katarína Hlavňová ; Redakčná rada Samuel Cambel, Karol Fremal, Pavol Martuliak ... [et al.] ; **Posudzovatelia** Jozef Butvin, Pavel Bosák, Karol Fremal, **Valéria Chromeková** ... [et al.] – 1. vyd. – Martin : Osveta ; Banská Bystrica : Stredoslovenské múzeum [vyd.], 1990 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – 390 s. : tb., sch., fot., mp. ; 25 cm. – Bibliogr. odkazy. Pozn. – 595 záz. v slov., nem. a maď. – ISBN 80-217-0172-2.
71. Vlastiveda s didaktikou : vysokoškolské učebné texty / Vojtech Korim, Pavel Michal, Jaroslava Michalová ; Recenzenti **Valéria Chromeková**, Eva Prokopčáková. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela Pedagogická fakulta, 1995 (Banská Bystrica : Pedagogická spoločnosť Jána Amosa Komenského). – 86 s. : tab., obr., mp., sch. ; 24 cm. – Bibliogr. odkazy. – ISBN 80-85162-89-X.

Televízne programy

72. STV – 10. diel seriálu Pád Granady, 1992 (odborný poradca)
73. STV – Výstava egyptského umenia v Berlíne, 1983 (odborný poradca)

OHLASY NA DIELO

74. Dějiny Maďarska / Richard Pražák. – 1. vyd. – Brno : Masarykova univerzita, 1993. – 297 s. ; 21 cm. – ISBN 80-210-0699-4. – [Na s. 295 je uvedená v zozname odporúčanej literatúry **publikácia V. Chromekovej Politické strany Uhorska, 1979.**].

75. Dějiny Maďarska / László Kontler, [Richard Pražák]. – 2. dopl. vyd. – Praha : Lidové noviny, 2001 (Brno : Centa), 605 s. – ISBN 80-7106-616-8. – [Na s. 536 je v rámci bibliografie prác, zaoberajúcich sa maďarskými dejinami, uverejnená **publikácia V. Chromekovej Politické strany Uhorska, 1979.**].

RECENZIE PUBLIKOVANÝCH PRÁC

76. Politické strany Uhorska : zborník Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici / **Valéria Chromeková**. – 1. vyd. – Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo ; Banská Bystrica : Pedagogická fakulta, 1979. – 216 s.

[6] Chromeková, V.: Politické strany Uhorska. (Vznik a vývin politických strán Uhorska do roku 1890.) I. zv. Zborník Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici. Bratislava 1979. 216 s. / MiP [Milan Podrimavský]. In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. 28, č. 1 (1980), s. 153-154.

CITÁCIE V ZAHRANIČNÝCH A DOMÁCICH PUBLIKÁCIÁCH (Výber)

77. Dejepis pre stredné odborné školy a stredné odborné učilištia 1 : Od praveku k novoveku / Autori Karol Fremal, **Valéria Chromeková**, Pavol Martuliak, Eva Chylová. – 1. vyd. – Bratislava : Orbis Pictus Istropolitana, 1997. – 71 s. – ISBN 80-7158-167-4.

[4] Obraz Poliakov a dejiny Poľska v súčasných slovenských učebniciach dejepisu / Karol Fremal. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. slov. a nem. In: Acta Universitatis Belii. Zborník Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela : Sekcia spoločenskovedná ročník IV / Zost. Jolana Darulová, Daniela Fobelová, Karol Fremal ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied UMB, 2000. – S. 136-143. ISBN 80-8055-431-5. – [citované na s. 136, 138, 139, 140].

78. Dejepis pre stredné odborné školy a stredné odborné učilištia 2 : Dejiny novoveku do revolučných rokov 1848-1849 / Autori Karol Fremal, **Valéria Chromeková**, Pavol Martuliak ... [et al.]. – 1. vyd. – Bratislava : Orbis Pictus Istropolitana, 1997. – 47 s. – ISBN 80-7158-168-2.

[4] Obraz Poliakov a dejiny Poľska v súčasných slovenských učebniciach dejepisu / Karol Fremal. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. slov. a nem. In: Acta Universitatis Belii. Zborník Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela : Sekcia spoločenskovedná ročník IV / Zost. Jolana Darulová, Daniela Fobelová, Karol Fremal ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied UMB, 2000. – S. 136-143. ISBN 80-8055-431-5. – [citované na s. 136, 139].

79. Dejepis pre stredné odborné školy a stredné odborné učilištia 3 : Slovensko a svet v rokoch 1849-1939 / Autori Pavol Martuliak, **Valéria Chromeková**, Vladimír Varinský ... [et al.]. – 1. vyd. – Bratislava : Orbis Pictus Istropolitana, [1999]. – 47 s. – ISBN 80-7158-202-6.

[4] Obraz Poliakov a dejiny Poľska v súčasných slovenských učebniciach dejepisu / Karol Fremal. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. slov. a nem. In: Acta Universitatis Belii. Zborník Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela : Sekcia spoločenskovedná ročník IV / Zost. Jolana Darulová, Daniela Fobelová, Karol Fremal ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied UMB, 2000. – S. 136-143. ISBN 80-8055-431-5. – [citované na s. 136].

80-82. K rozvoju priemyslu Banskej Bystrice začiatkom 20. storočia (1900 – 1914) / **Valéria Chromeková**. In: Stredné Slovensko 9. Spoločenské vedy : zborník Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici / Zost. Miloš Štilla. – 1. vyd. – Martin : Osveta ; Banská Bystrica : Stredoslovenské múzeum [vyd.], 1990. – S. 128 – 135. – ISBN 80-217-0172-2.

[4] Mesto – priestor etnologických výskumov / Jolana Darulová. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela. Fakulta humanitných vied ; Inštitút sociálnych a kultúrnych štúdií, 2002 (Zvolen : Bratia Sabovci). – 159 [10]s. : obr. príl., tab. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. angl. – ISBN 80-8055-725-X. – [citované na s. 39, 48].

[4] Vzťahy medzi mestom a vidiekom na príklade Banskej Bystrice / Jolana Darulová. In: Banská Bystrica. Sociokultúrne obrazy a portréty : zborník príspevkov z odbornej konferencie Taká bola Banská Bystrica / Zodp. redaktor Jolana Darulová. – Banská Bystrica : Vedeckovýskumný ústav regionalistiky ; Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, 1996 (Banská Bystrica : Trian). S. 27-45. – ISBN 80-8825-50-4. – [citované na s. 45].

[4] Vývoj hospodárstva Banskej Bystrice v rokoch 1918-1922 / Pavel Krupa. – Obr., tab. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. In: Banská Bystrica. Pramene a spomienky : etnourbánné štúdie / Editor Jolana Darulová ; Autori Alexandra Bitušíková, Jolana Darulová, Zuzana Drugová ... [et al.]. Banská Bystrica : Inštitút sociálnych a kultúrnych štúdií ; Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, 1998. – S. 50-69. ISBN 80-8055-069-7. – [citované na s. 56].

83-85. Maďarské buržoázne politické strany a ich pozície na Slovensku na začiatku 20. storočia / **Valéria Chromeková**. – Tab. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. angl. a rus. In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. 24, č. 3 (1976), s. 359-374.

[2] Podnety a vzostup slovenskej buržoáznej politiky v rokoch 1905-1907 / Jozef Butvin. In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. 32, č. 4 (1984), s. 555-573. – [citované na s. 555, 558].

[3] A századelő (1900-1918) a hetvenes évek szlovák történetírásában / László Szarka. In: Századok. – Roč. 116, č. 2 (1982), s. 356-367. – [citované na s. 364].

[4] Dejiny Slovenska IV : (od konca 19. stor. do roku 1918) / Hlavný redaktor Samuel Cambel ; Redakčná rada Samuel Cambel, Michal Barnovský, Pavel Hapák ... [et al.]. – Bratislava : Veda, 1986. – 535 s. – [citované na s. 509].

86. Počiatky historického podnikania v Banskej Bystrici v rokoch 1850-1890 / **Valéria Chromeková**. – Tb. – Bibliogr. odkazy. Pozn. In: Stredné Slovensko 7. Spoločenské vedy : zborník Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici / Zost. Miloš Štilla. – 1. vyd. – Martin : Osveta ; Banská Bystrica : Stredoslovenské múzeum, 1988. – S. 233-244.

[4] Remeselníci v Banskej Bystrici a Radvani v prvej polovici 20. storočia v literatúre a spomienkach pamätníkov / Zuzana Drugová. – Fotogr. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. angl. In: Banská Bystrica. Pramene a spomienky : etnourbánné štúdie / Editor Jolana Darulová ; Autori Alexandra Bitušíková, Jolana Darulová, Zuzana Drugová ... [et al.]. Banská Bystrica : Inštitút sociálnych a kultúrnych štúdií ; Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, 1998. – S. 70-96. – ISBN 80-8055-069-7. – [citované na s. 95].

87-89. Politické strany Uhorska : zborník Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici / **Valéria Chromeková**. – 1. vyd. – Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo ; Banská Bystrica : Pedagogická fakulta, 1979. – 214 s.

[3] A századelő (1900-1918) a hetvenes évek szlovák történetírásában / László Szarka. In: Századok. – Roč. 116, č. 2 (1982), s. 356-367. – [citované na s. 364].

[4] Dejiny Slovenska III (od roku 1848 do konca 19. storočia) / Zost. Milan Podrimavský ; Autorský kolektív Pavel Hapák, Roman Holec, Vladimír Matula ... [et al.] ; Vedecký

redaktor Samuel Cambel. – Bratislava : Veda, 1992. – 823 s. – ISBN 80-224-0190-0. ; ISBN 80-224-0078-5 (III. zv.). – [citované na s. 788].

[4] Slovenská národná strana v druhej polovici XIX. storočia / Milan Podrimavský ; Recenzenti Mikuláš Písch, Pavel Hapák, Vedecký redaktor Ľudovít Holotík. – 1. vyd. – Bratislava : Veda, 1983. – 240 s. – [citované na s. 15 a 48].

90. Z histórie kultúrneho vývoja / **Valéria Chromeková** ; Recenzenti Vladimír Motoška, Klára Kubičková. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Pedagogická fakulta, 1982. – 125 s.

[4] Vlastiveda s didaktikou : vysokoškolské učebné texty / Vojtech Korim, Pavel Michal, Jaroslava Michalová. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela Pedagogická fakulta, 1995. – 86 s. – ISBN 80-85162-89-X. – [citované na s. 63].

BIOGRAFICKÉ ČLÁNKY A HESLÁ

91. **Chromeková Valéria, doc. PhDr., CSc.** In: Who is who v Slovenskej republike založené Ralphom Hübnerom : životopisná encyklopédia obsahujúca viac ako 3900 nových životopisov osobností zo Slovenskej republiky, 1200 zmien a približne 2700 životopisov uvedených na CD-ROM-e bezo zmeny, niektoré s fotografiou. Dodatočné dielo. – 2. vyd. – Zug : Hübners Who is Who, 2005. – 857 s. – S. 292. – [Zostavené redakciou na Slovensku]. – ISBN 3-7290-0048-9.

92. **Chromeková, Valéria, rod. Pálešová, Doc., PhDr., CSc. – historička, vysokoškolská učiteľka.** In: Kto je kto v Novohrade 1999 – 2000 / František Mihály. – 1. vyd. Praha : Ipeľ, 2001 (Lučenec : EX-PRINT František Šándori). – 187, [62] s. : fotogr. – S. 80. – Bibliogr. odkazy. Zoznam excerptovaných periodík. – (Knižnica vydavateľstva Ipeľ. Série spoločenskovedná a publicistická, zv. 4.). – [Publikácia vyšla v slovenskom aj v maďarskom jazyku, je to druhé doplnené vydanie publikácie Osobnosti Novohradu. – Lučenec : Mestský úrad, 1995]. ISBN 80-901767-5-5.

93. Slovenská historiografia obdobia zvýšeného národnostného útlaku / Ladislav Tajták, Michal Potemra. – Bibliogr. odkazy. Pozn. In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. 24, č. 1-2 (1976), s. 153-187. – [Na stranách 181 a 182 zmienky o príspevku **V. Chromekovej** na sympóziu slovenských historikov o slovenských dejinách na začiatku 20. storočia, ktoré sa konalo v roku 1974 v Bratislave. Príspevok mal názov: Maďarské politické strany na Slovensku na začiatku 20. storočia].

94. A századelő (1900-1918) a hetvenes évek szlovák történetírásában / László Szarka. In: Századok. – Roč. 116, č. 2 (1982), s. 356-367. – [Na strane 358 informácia o príspevku **V. Chromekovej** na sympóziu slovenských historikov v roku 1974 v Bratislave. Príspevok mal názov: Maďarské politické strany na Slovensku na začiatku 20. storočia].

95. Sympóziu o slovenských dejinách na začiatku imperializmu (1900-1914) / M. Podrimavský. In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. 23, č. 1 (1975), s. 154-155. – [Na strane 154 informácia o obsahu príspevku **V. Chromekovej** na sympóziu slovenských historikov v roku 1974 v Bratislave. Príspevok mal názov: Maďarské politické strany na Slovensku na začiatku 20. storočia].

96. V Lučenci nás volali štvorlístok : rodáci Novohradu / František Mihály, Valéria Chromeková. In: My – Novohradské noviny. – (24. 10. 2005), s. 8. – [Rozhovor s **V. Chromekovou** doplnený biografickými údajmi].

(snopkova@svkbb.sk)

Stredoveký hrádok v Dúbravici

RADOSLAV RAGAČ

Ústav pamäti národa, Bratislava

V obci Dúbravica (okres Banská Bystrica) sa nachádza pomerne málo známy neskorogotický objekt hrádka. Cieľom príspevku je poukázať na neznáme historické doklady o jeho minulosti, ktoré by mohli poslúžiť pri jeho ďalšom skúmaní a taktiež upozorniť na jeho dnešný neradostný stav.

Obr. 1. Letecký pohľad na areál gotického objektu v Dúbravici s bývalými hospodárskymi budovami a Kostolom sv. Žofie. Foto: V. Hanuliak (september 2003)

Literatúra pri datovaní stavby nie je jednotná. Súpis pamiatok ho len stručne identifikuje ako *záмок* z polovice 15. storočia s renesančnými úpravami a s mladšou, už novovekou, prístavbou na severnej strane datovanou do 18. storočia. M. Varsík posúva jeho vznik do prvej polovice 16. storočia.¹ Ako stavebník objektu sa v literatúre zhodne označuje rod Dúbravický z Dúbravice. Problémom pri skúmaní objektu je to, že i keď rod prežil až do 20. storočia, neskôr v 19. storočí sa zo Zvolenskej stolice postupne vytratil a jeho rodový archív, ktorý v intaktnej podobe existoval ešte v roku 1912, je v súčasnosti nezvestný.²

V súčasnosti je objekt v ruinách. V rámci obce má dominantnú polohu. Vznikol na vyvýše-

¹ VARSÍK, M.: *Otázky vzniku a vývinu slovenského zemianstva*. Bratislava 1988, s. 163.

² BENKÓ, I.: A Dúbraviczai Dúbraviczky család XVI. században. In: *Turul*, roč. XXX, 1912, s. 146.

nej skalnatej časti obrovskej parcely ohraničenej kedysi z oboch strán korytami potokov Zolná a Polon (Polom?). Potok Zolná parcelu objektu oddeľoval z jednej strany od okolitých poddanských udalostí, ktoré boli situované vedľa seba na jeho druhom brehu. Hrádok je umiestnený na miernom skalnatom návrší. Staršou časťou je dvojpodlažná gotická bloková stavba so zvyškami valených klenieb. Na jej fasáde sa niekedy nachádzal arkier, ktorý je viditeľný ešte aj na katastrálnej mape z roku 1866. V novoveku bol k nej pristavaný ďalší objekt. Po jednej strane ho kedysi obmýval mlynský náhon a z druhej strany ohraničovala komunikácia, ktorá viedla popri potoku Zolná. Na pozemku patriacom k hrádku, medzi komunikáciou a potokom, vznikla pri dnešnom moste pred rokom 1507 Kaplnka sv. Žofie, filia fary v Ponikách.³ Dúbravickí boli jej patrónmi.

Obr. 2. Letecký pohľad na areál gotického objektu v Dúbravici. Foto: V. Hanuliak (september 2003)

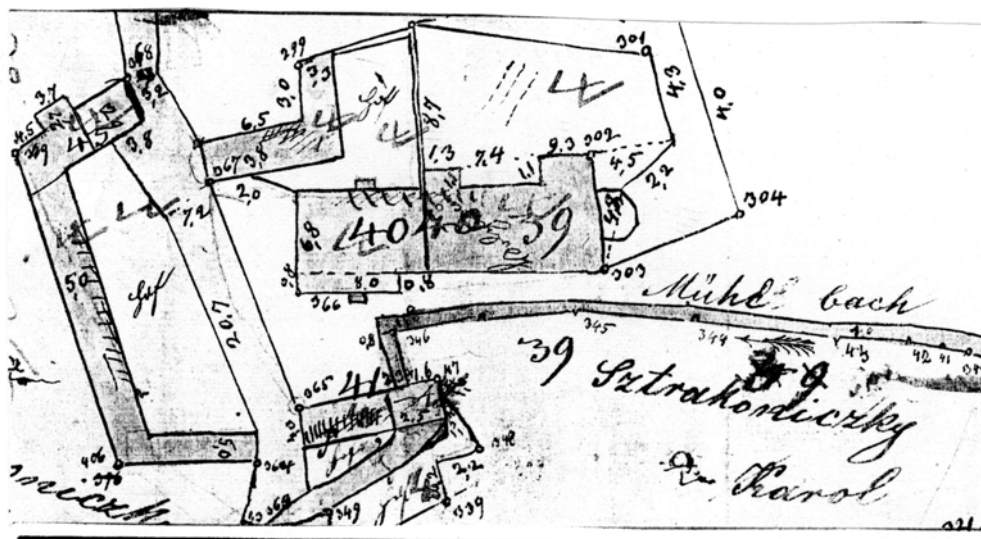
V bližšie neznámom období, pravdepodobne až v mladšom novovekom období, vznikol v tesnej blízkosti hrádku aj mlyn. V súčasnosti je terén v okolí stavby už značne premodelovaný. Objekt je v dezolátnom stave, bez zachovaných strešných konštrukcií v staršej časti, mladšia stavba má recentnú plechovú krytinu. Rod Dúbravický vlastnil objekt až do konca 18. storočia. V polovici 19. storočia (rok 1859) bol už jeho jediným majiteľom Karol Strakonický (Sztrakonický). Získal celý objekt aj spolu s viacerými hospodárskymi budovami a rozsiahlym intravilánom.⁴ Zdá sa, že v tomto storočí už staršia gotická časť objektu nebola obývaná, mladšie krídlo malo s najväčšou pravdepodobnosťou drevenú (šindľovú) krytinu.⁵ Hospodárske budovy patriace k objektu, ktoré ho obklopovali, boli rozmiestnené nepravidelne a vymedzovali jeho areál.

³ Kaplnka sa spomína v testamente Mikuláša Dúbravického z uvedeného roku - BENKÓ, I.: c. d., s. 147-148; *Súpis pamiatok na Slovensku I.* Bratislava 1967, s. 349 (heslo Dúbravica) ju datuje do polovice 15. storočia.

⁴ Ústredný archív geodézie a kartografie v Bratislave. Operáty katastrálnych máp. Zvolenská župa zv. 22. Obec Dúbravica.

⁵ Tamže.

Vzhľadom na ich usporiadanie nevyklúčujeme, že kopírujú starší obvodový múr objektu, resp. opevnenie. V 40. rokoch 20. storočia bol už intravilán patriaci k objektu rozparcelovaný a vo vlastníctve viacerých súkromných majiteľov.⁶ V tomto období v okolí hrádka vzniklo na základoch hospodárskych budov a v ich blízkosti niekoľko súkromných obytných domov.

Obr. 3 Katastrálny náčrtok intravilánu obce Dúbravica z roku 1859 – výrez. Objekt je vyznačený číslami 39 a 40. Mlyn je označený číslom 41. Originál je uložený v ÚAGK v Bratislave. Foto: R. Ragač

Počiatky stavby siahajú s najväčšou pravdepodobnosťou do polovice 15. storočia a sú spojené s príchodom Dúbravických do Zvolenskej stolice. Rod je chorvátskeho pôvodu a jeho pôvod sa predpokladá v obci Hotnja (Hotyna) v Záhrebskej stolici. Rod vlastnil v priebehu 15. storočia stále majetky aj v Chorvátsku, kde im podľa staršej literatúry patril hrádok Komočac.⁷ Podľa nášho názoru ide pravdepodobne o lokalitu Kamičak medzi Kninom a Brištane v Chorvátsku.

V slovenskej literatúre sa nesprávne poukazuje na jeho etnický slovenský pôvod.⁸ V 15. storočí príslušníci rodu pôsobili vo Zvolenskej stolici aj pod priezviskom Horvát. Priezvisko bolo v Uhorsku pomerne bežné, vyjadrovalo však v cudzom prostredí skôr to, odkiaľ rod geograficky pochádzal, mnohokrát i na úkor vlastného priezviska. Prvý známy predok rodu žijúci vo Zvolenskej stolici, Juraj Horvath (doložený 1440-1465), pôsobil v službách kráľovnej Alžbety ako vicekastelán slovenskoľupčianskeho hradu. Vo funkcii kastelána hradu v službách Gregora z Krbavy (de Korbavia) je doložený v roku 1445. Za svoje služby získal donáciou kráľovnej v roku 1440 obec Oravce.⁹ Sám Juraj získal v roku 1445 dedične do vlastníctva aj obec Dúbravica, ktorá v tomto období patrila k ľupčianskemu hradnému panstvu.¹⁰ Obec sa stala kmeňovým majetkom rodu vo Zvolenskej stolici a jeho príslušníci ju vlastnili aj v nasledujúcich storočiach. Od názvu obce si rod odvodil aj priezvisko a predikát. Kráľ Matej Korvín potvrdil rodu držbu obce novou

⁶ Tamže, odtlačky katastrálnych máp. č. 976 (kat. územie Dúbravica, podľa stavu z r. 1942).

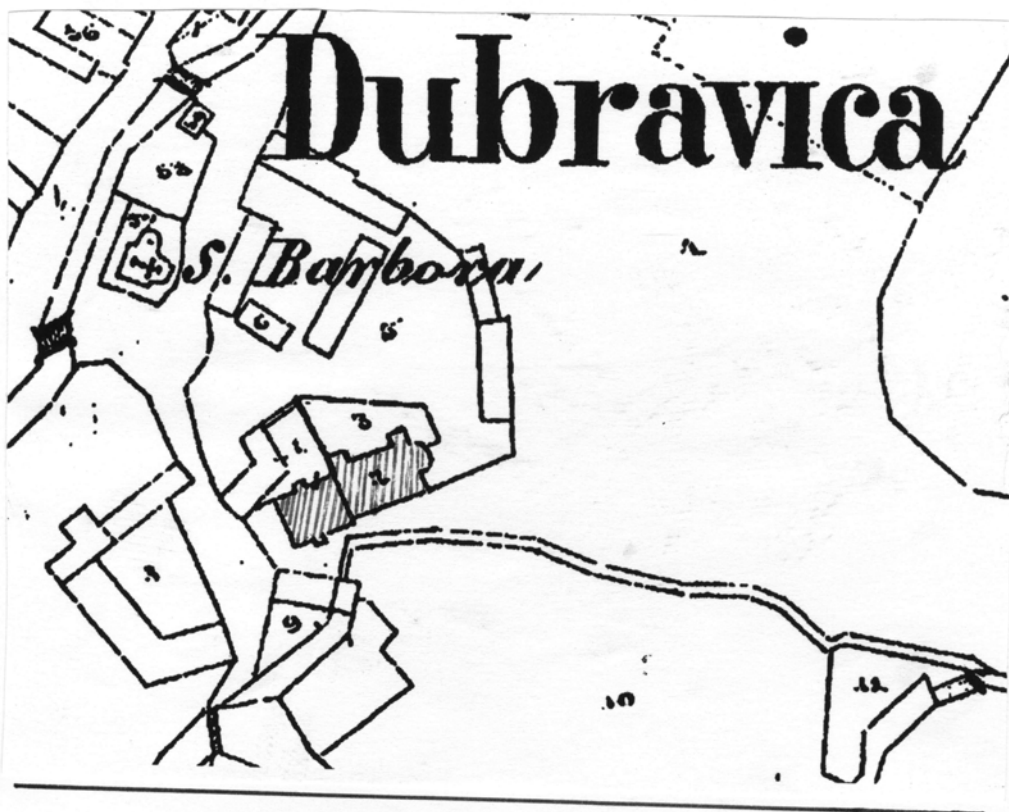
⁷ BENKÓ, I.: c. d., s. 146.

⁸ VARSÍK, M.: c. d., s. 163.

⁹ BENKÓ, I.: c. d., s. 19.

¹⁰ Tamže, s. 20.

donáciou v roku 1464.¹¹ Predpokladáme, že Juraj bol v polovici 15. storočia aj stavebníkom pôvodného objektu. Už Jurajovými potomkami sa rod rozdelil na dve základné línie. Prvú rodovú vetvu založil Jurajov syn Juraj a druhú synovia jeho brata Petra, Ján a Mikuláš (+ 1508), ktorý bol v roku 1506 zvolenským podžupanom.¹² Príslušníci Petrovej línie vynikli hlavne v období panovania jagelonskej dynastie v Uhorsku. Vtedy sa uplatnili aj vo vyšších funkciách a pôsobili priamo na kráľovskom dvore. Mikulášov syn, Ján Literát Dúbravický, bol pizetárom ostrihomského arcibiskupa v Kremnici a kremnickým komorským grófom.¹³ Jeho brat Ladislav bol kráľovským podkoniarom (1525) a neskôr zvolenským podžupanom. Marek z Jánovej línie žijúci v Kamenných Kosihách bol hlavným kráľovským koniarom (správcom kráľovských stajní). Táto vetva rodu postupne získala viaceré majetky mimo Zvolenskej stolice, hlavne na Spiši.

Obr. 4 Katastrálna mapa obce Dúbravica – stav z roku 1866 – výrez. Objekt je šrafovaný. Originál je uložený v ÚAGK v Bratislave. Foto: R. Ragač

Na začiatku 16. storočia mala v obci majetky Jurajova aj Petrova línia. Predpokladáme, že objekt mohol v tomto období neskorogoticky prestavať buď Mikuláš, ktorý bol podľa svojho testamentu aj stavebníkom Kaplnky sv. Žofie, či jeden z jeho synov, Ján alebo Ladislav.

¹¹ Magyar Országos Levéltár (ďalej MOL). Diplomatikai Levéltár. (ďalej DL; Maďarský krajský archív, Zbierka stredovekých listín), 105 860 a 105 862.

¹² Tamže, MOL DL 63 982.

¹³ MOL. Diplomatikai fenyképgyűjteménye (Zbierka fotokópií stredovekých listín), 250 062.

O dobrých majetkových pomeroch rodu v tomto období svedčí aj kvalitný a nákladný tabuľový obraz Kristovho príbuzenstva datovaný k roku 1515. Obraz sa dnes nachádza v Maďarskej národnej galérii (Magyar Nemzeti Galéria) v Budapešti. V umenovednej literatúre je obraz atribúovaný majstrovi z okruhu Hansa Süssa von Kulmbach.¹⁴ Predpokladáme, že jeho objednávateľom mohol byť syn Ján, ktorý pre kaplnku získal od pápeža Leva X. v roku 1510 aj 100-dňové odpustky.¹⁵

Mikulášova línia vymrela jeho jediným synom Albertom pred rokom 1579. Už predtým Albert v obci nežil a jeho majetkový diel v obci spravoval minimálne od roku 1572 provizor.¹⁶ Ako zaujímavosť uvádzame, že Albert bol obvinený z peňazokazectva. Okrem jednej vetvy v tomto období vymrela aj Jánova rodová línia. V Dúbravici zostali po polovici 16. storočia hlavne príslušníci chudobnejšej Jurajovej línie. Benedikt, Uriel a ich bratranec Michal roku 1583 získali od kráľa novú donáciu na hrádok v prameni označený ako šľachtická kúria – *curia nobilitaris* a na polovicu obce Dúbravica.¹⁷ Predpokladáme, že zvyšok obce pripadol Markovi a jeho synovi Jánovi z Jánovej línie. Stavbu poznačil rok 1588. V lete toho roku úspešne prepadli Zvolenskú stolicu Turci. Podarilo sa im vypáliť Môťovú a takmer prenikli aj priamo do Zvolena.¹⁸ Vzhľadom na neúnosnú situáciu príslušníci rodu opustili Dúbravicu. Pre možnosť obsadenia objektu tureckými oddielmi intervenoval sám arciknieža Ernest a prikázal kapitánovi Dobóovi objekt zbúrať alebo obsadiť vojenskou posádkou. Dôvodom bola nepochybne snaha, aby Turci nezískali tento potencionálne nebezpečný oporný bod na komunikácii do Banskej Bystrice.¹⁹ Nájdenná korešpondencia napovedá o vážnosti situácie. Pred koncom júla sa v objekte sústredila vojenská posádka. Išlo o vojakov z Liberčeniho (Libercsényi) jednotky.²⁰ Podľa listu zvolenského kapitána Ladislava Majténého (Majthényi) v danej záležitosti intervenoval aj samotný cisár. Z jeho listu z 2. augusta 1588 adresovaného Banskej Bystrici vyplýva, že opatrenia (obsadenie objektu) odporúčal cisár len ako prechodné riešenie, kým sa neupokojí vojenská situácia, čo bolo aj prirodzené, pretože išlo o súkromný objekt. Vojenská posádka mala byť financovaná bankými mestami a Zvolenskou stolicou. Korešpondencia Kremnice s Banskou Bystricou naznačuje (listy Kremnice z 31. 7. a 2. 8. 1588), že na vyslaní posádky – *drabanten* sa mala podieľať aj Kremnica.²¹ V listoch sa objekt označuje zásadne ako veža – *Thurs*, resp. *turris*. Nevylučujeme, že pokiaľ sa objekt používal ako vojenská pevnosťka bol aspoň provizórne opevnený. Ako dlho bola v Dúbravici umiestnená cisárska vojenská posádka, ktorej silu M. Matunák odhaduje len na 10-20 mužov, presne nevieme.²² Zdá sa však, že po skončení bezprostredného tureckého nebezpečenstva sa doň vrátili jeho pôvodní majitelia – Dúbravickí. V mladšom období rod schudobnel a väčšinu Dúbravice vlastnili v druhej polovici 18. storočia Urbániovci.²³ Objekt hrádka získal rod Strakonický a časť jeho príslušníkov sa vystaňovala do Peštianskej stolice. Pre presnejšie poznanie dejín objektu bude potrebný dôkladný stavebno-historický a archeologický výskum.

¹⁴ ŠUGÁR, M.: Neskorogotické tabuľové maliarstvo v oblasti stredoslovenských bankých miest. In: Buran, D. a kol.: *Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Bratislava 2002, s. 497 a 765.

¹⁵ Podľa našich informácií sa originál odpustkovej listiny ešte pred niekoľkými rokmi nachádzal v archíve Rímskokatolíckeho farského úradu v Ponikách.

¹⁶ VARSÍK, M.: c. d., s. 163.

¹⁷ Királyi könyvek 1-9 kötet (1526-1647). Budapest (b. r.), (ide o CD-rom - pozri príslušné heslo v indexe).

¹⁸ MATUNÁK, M.: *Víglašský zámok*. Zvolen 1960, s. 44-46 (ide o G. Balašom doplnenú a z maďarčiny preloženú verziu diela z roku 1904).

¹⁹ Tamže, s. 44-45.

²⁰ Štátny archív v Banskej Bystrici - pobočka Banská Bystrica (ďalej ŠA BB-pob. Banská Bystrica). Fond Magistrát mesta Banská Bystrica (ďalej MMBB), fasc. 329/101.

²¹ ŠA BB-pob. Banská Bystrica. MMBB, fasc. 329/101 a fasc. 443/32).

²² MATUNÁK, M.: c. d., s. 45.

²³ ALBERTY, J.: Z dejín feudalizmu a kapitalizmu. In: Kmeť, S.: *Z histórie a súčasnosti Banskobystrického okresu*. Martin 1989, s. 58-59; GINDL, J.: Obyvateľstvo Zvolenskej stolice vo svetle úradnej štatistiky z roku 1788. In: *Historický zborník kraja III*, 1967, s. 95.

Zusammenfassung

Mittelalterliche kleine Burg(Feste) in Dúbravica

Die kleine Burg in Dúbravica (Bez. Banská Bystrica) stammt aus dem 15. Jh. Der Verfasser beschäftigt sich mit den historischen Quellen, die den künftigen bauhistorischen event. archäologischen Forschungen dienen sollten. Das Geschlecht der Dúbravicer kam in die Slowakei (Komitat Zvolen) um Jahr 1440 von Kroatien. Die grösste Entfaltung des Geschlechtes war in der ersten Hälfte des 16. Jhs. Damals kam es auch zum Umbau der kleinen Burg. Der Verfasser reiht das Objekt in die urbanistischen Struktur der Gemeinde ein und schildert den zeitgenössischen Zustand des Objekts. Er macht auch darauf aufmerksam, welche Rolle die Feste in den Kämpfen mit den Türken in der Hälfte des 16. Jhs. spielte. Im Jahr 1588 wurde dort eine kleinere Garnison untergebracht.

(ragac@upn.gov.sk)

Počiatky drevorubačských a uhliarskych osád na území obce Motyčky

OTO TOMEČEK

Katedra histórie, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Obec Motyčky vznikla zlúčením šiestich pôvodne samostatných drevorubačsko-uhliarskych osád **Bukovec**, **Dúvodné**, **Jergaly**, **Motyčky**, **Môce** a **Štubne** na začiatku 2. polovice 19. storočia. Napriek periférnej, okrajovej, polohe voči ostatným spomínaným osadám, sa administratívnym centrom novozriadenej obce stala najväčšia osada Motyčky.¹ Okrem tohto faktu to bol určite aj dôsledok cirkevnosprávneho postavenia, ktoré osada mala.

V polovici 18. storočia sa na Motyčkách usadili jezuiti, ktorí tu vystavali kostol a menší kláštorňý objekt.² Po tom čo v roku 1773 došlo k zrušeniu jezuitského rádu, cirkevnú správu územia prebrala novozaložená rímskokatolícka farnosť na Motyčkách, ktorá bola podľa historického schematizmu Banskobystrického biskupstva založená v roku 1775.³ Fíliami farnosti sídliacej na Motyčkách sa stali práve osady Bukovec, Dúvodné, Jergaly, Môce a Štubne.

Problemátike zakladania pôvodných osád obce Motyčky, ako aj širšie otázky osídlenia celej starohorskej oblasti, sa doposiaľ nikto detailnejšie nevenoval. O presnejšie časové zaradenie jednotlivých osád sa pokúsila len práca *Slovník obcí Banskobystrického okresu*⁴ a neskôr aj národný atlas Slovenska.⁵ Na určité nedostatky a nepresnosti oboch týchto prác sme upozornili už pri výskume počiatkov osád ležiacich na území obce Donovaly.⁶ Podobne ako v prípade donovalských osád musíme na tieto nepresnosti upozorniť aj v prípade osád neskoršej obce Motyčky.

Podľa *Slovníka obcí Banskobystrického okresu* boli pôvodné osady zakladané postupne od konca 16. storočia. Jednotlivé osady však dokladá až podstatne neskôr, v 18. storočí nasledovne: Jergaly a Štubne k roku 1710, Bukovec k roku 1715, Motyčky k roku 1743 a Môce k roku 1754. Existenciu osady Dúvodné uvedený slovník vôbec nezaregistroval. Informáciu o postupnom zakladaní osád od 16. storočia prebrali zo *Slovníka obcí Banskobystrického okresu* tiež zostavovatelia *Vlastivedného slovníka obcí na Slovensku*,⁷ a najnovšie tiež zostavovatelia *Encyklopédie miest a obcí Slovenska*.⁸

Mapa Petra Ratkoša a Jozefa Vozára v Atlase SSR datuje vznik týchto osád len do príliš ši-

¹ Motyčky boli najľudnatejšou spomedzi spomínaných osád. V polovici 19. storočia (roku 1846) žilo, podľa sčítania nešťachtického obyvateľstva uskutočneného v osadách na území mesta Banská Bystrica, v Motyčkách 230 obyvateľov. Druhou najľudnatejšou osadou boli Šubne (160 obyvateľov), za ktorými nasledovali Jergaly (154), Môce mali 91, Bukovec 52 a Dúvodné 16 obyvateľov. – Magyar országos levéltár Budapest, A Helytartótanácsi levéltár, Departamentum publico-politicum, 1847, Kúttfö 14, szám. 79, Summarium popularis ignobilium conscriptionis liberae regiae atque montanae civitatis Neosoliensis et 29 villulis in eiusdem portali terreno sitis degentium, pro anno 1846 peractae, per introserum conscriptorem confectum.

Podľa cirkevného schematizmu z roku 1850 žilo na Motyčkách 261 obyvateľov. Osada Štubne mala 166, Jergaly 136, Môce 94, Dúvodné 60 a Bukovec 50 obyvateľov. – Schematismus venerabilis cleri dioecesis Neosoliensis pro anno MDCCCL. Neosolii, 1850.

² Denník Jezuitov na Starých Horách 1677 - 1762. In: Slovenský letopis pre historiu, topografiu, archeologiu a ethnografiu, I, 1876, s. 255.

³ Schematismus historicus dioecesis Neosoliensis pro anno saeculari MDCCCLXXVI. Neosolii, 1876, s. 105. Porovnaj tiež: KONIAROVÁ, A.: Dejiny Banskobystrickej diecézy v 18. a 19. storočí. Badín, 2000, s. 96.

⁴ Slovník obcí Banskobystrického okresu. Zostavil Š. PISOŇ. Banská Bystrica, 1968, s. 272, heslo Motyčky.

⁵ Ide hlavne o mapu: RATKOŠ, P. – VOZÁR, J.: Osídlenie banskobystrického rudného revíru v 13.-18. storočí. In: Atlas SSR. Bratislava, 1980, s. 116, mapa č. 24.

⁶ TOMEČEK, O.: Počiatky drevorubačských a uhliarskych osád na území obce Donovaly. In: Acta historica Neosoliensia. Tomus 6. Banská Bystrica, 2003, s. 6-7.

⁷ Vlastivedný slovník obcí na Slovensku II. Bratislava, 1977, s. 274, heslo Motyčky.

⁸ Presne ako v Slovníku obcí Banskobystrického okresu sa aj tu uvádza, že komplex tunajších drevorubačských a uhliarskych osád vznikol postupne od konca 16. storočia, pričom existencia samotnej osady Motyčky je doložená rovnako až v roku 1743. – Encyklopédia miest a obcí Slovenska. Lučenec, 2005, s. 506, heslo Motyčky.

rokoch 100, resp. 150 ročných časových periód. V prípade osád Bukovec, Jergaly a Štubne medzi roky 1551-1700. V prípade ďalších dvoch osád Motyčky a Môce zase medzi roky 1701-1800. Osadu Dúvodné ani títo autori na svojej mape nedokladajú. Na základe nového výskumu osídľovacieho procesu celej starohorskej oblasti je možné zaujať k okolnostiam a dobe vzniku týchto osád podrobnejšie stanovisko.

Počiatky trvalého osídlenia a zakladanie už nie prechodných (sezónnych), ale trvalých sídel na území obce Motyčky spadajú do obdobia raného novoveku. Zdá sa, že uvedený proces súvisel predovšetkým s aktivitou Banskobystrickej banskej komory a jej snahou o maximálne zužitkovanie drevného bohatstva oblasti. Ak sa mal les začať ťažiť systematicky a účelne, bolo potrebné prejsť z extenzívnej na intenzívnu ťažbu. Dovtedajší postup, keď sa pri ťažbe vyťažili najprístupnejšie miesta a následne sa pokračovalo v ťažbe ďalej na inom mieste, mal nahradiť spôsob, pri ktorom sa malo postupovať počas ťažby lesa od vzdialenejších miest k bližším a od vyššie položených k nižším. Takto to zadefinoval Maximiliánov lesný poriadok vydaný v roku 1565.⁹

Po pri iných dôvodoch, medzi ktoré môžeme radiť napríklad preľudnenosť starších banských sídel, či mierne zhoršovanie klimatických pomerov,¹⁰ bola práve zmena pracovných podmienok a prísnejšia kontrola práce vykonávané v lesoch pravdepodobne hlavnou príčinou zakladania trvalých osád drevorubačov a uhliarov.¹¹ Hlavným problémom teda zostáva predovšetkým otázka upresnenia doby vzniku jednotlivých osád, ktorú sa pokúsime čo možno najviac ozrejmiť v nasledujúcich riadkoch.

* * *

V 16. storočí ani jedna z osád obce Motyčky ešte neexistovala. Podrobnejší opis horských oblastí banskobystrického chotára nám ako prvé sprostredkujú dva dobové dokumenty zo 16. storočia. Prvým z nich je nedatovaný opis hraníc Ľupčianskeho panstva, o ktorom predpokladáme, že mohol vzniknúť niekedy v priebehu 40. rokov 16. storočia.¹² V dokumente niet žiadneho náznu, ktorý by upozorňoval na existenciu nejakej osady v skúmanom priestore. O osade nemožno hovoriť ani v prípade tu spomínanej lokality *Bukonicz*, na ktorej mali ležať nejaké široké lúky (Braitte wisen, Breitten wisen). Zrejme v tomto prípade išlo o nejaký rozsiahlejší les s prevládajúcim bukovým zložením. Podľa listiny spomínané lúky neboli staršie ako 20 rokov. Vznikli teda určite výrubom lesa a spracovaním dreva na uhlie pre potreby blízkej huty na Balážoch.

Existenciu drevorubačských a uhliarskych osád v lesoch banskobystrického chotára nepotvrzuje ani druhý spomínaný dokument, ktorým je podrobný opis tunajších lesov zaznamenávajúci ich stav k roku 1563. Ten sa stal súčasťou Maximiliánovho lesného poriadku. Z uvedeného opisu vyplýva, že charakter trvalého sídla mohla mať len osada Jelenec (zrejme neskorší Dolný Jelenec). Ako tento opis jasne dokladá, osada po zániku tunajšej huty, ktorá tu predtým existovala, pretrvala aj naďalej.¹³ Keďže hutníci tu už neboli potrební, obývali ju pravdepodobne drevorubači a uhliari. Všade naokolo (Jelenská dolina, doliny Malý a Veľký Kucman, Tašniar, Horno-

⁹ Porovnaj s druhou časťou Maximiliánovho lesného poriadku. – MADLEN, J.: Constitutio Maximiliana. In: Sborník prác Lesníckeho a drevárskeho múzea II. Martin, 1962, s. 29-37.

¹⁰ Historickí klimatológovia označujú obdobie od druhej polovice 16. storočia do polovice 19. storočia ako tzv. malú dobu ľadovú. V tomto období bola priemerná ročná teplota oproti dnešným pomerom nižšia asi o 1,5°C. – KLÁPŠTE, J. – SMETÁNKÁ, Z.: Dějiny středověkého osídlení a problémy vývoje klimatu. In: Zpravodaj místopisné komise ČSAV, XXII, 1981, č. 3, s. 344-354.

¹¹ Na tento problém sme už upozornili a podrobnejšie ho rozpracovali v štúdiu: TOMEČEK, Počiatky drevorubačských a uhliarskych osád na území obce Donovaly, s. 7-8.

¹² MOL, Kgy 24 359, pag. 1-6. - Dokument v úplnom znení publikovali a detailne rozobrali M. Skladaný spolu s autorom tejto štúdie. Porovnaj: SKLADANÝ, M. – TOMEČEK, O.: Hranice Ľupčianskeho hradného panstva v polovici 16. storočia. In: Acta historica Neosoliensia. Tomus 3. Banská Bystrica, 2000, s. 47-65.

¹³ V texte sa síce nehovorí zreteľne o osade, z kontextu však jej existencia jasne vyplýva – „od jazera dolu smerom na Jelenec (Gielentz), kde pred nejakým časom stála jedna huta, a odtiaľ naľavo je dolina zvaná Jelenská (Gielentz, Hirschengrundi)“. – MADLEN, Constitutio Maximiliana, s. 19.

jelenská dolina – Rybie) sa totiž intenzívne v tomto období ťažilo drevo a páliło uhlie.

Nič v tomto detailnom popise oblasti, ktorého hlavným cieľom bolo zachytiť aktuálny stav tunajších lesov nenasvedčuje tomu, že by v starohorskej oblasti povyššie Starých Hôr existovali okrem Jelenca aj ďalšie trvalo obývané sídla drevorubačov a uhliarov. Vzhľadom na extenzívny spôsob ťažby, ktorý tu v tomto čase dominoval by bolo napokon aj zakladanie trvalých sídel zbytočné. Drevorubači a uhliari, ktorí v tunajších lesoch pracovali, žili len v prechodných sídlach. Tie po vyťažení dreva v ich okolí opúšťali a zakladali si nové prechodné sídla na miestach, kde sa malo začať s novou ťažbou dreva. Celý systém zásobovania hút drevným uhlím v 16. storočí sa realizoval nákladníckym spôsobom. Banskí majstri a šafári hút uzatvárali zmluvy na dodávky drevného uhlia s drevárskymi majstrami (Holzmeister), niekedy označovanými aj ako uhliarski majstri (Kohlmeister). Títo si potom najímali drevorubačov a uhliarov resp. ich predákov (mistríkov), ktorí sa zaoberali ťažbou dreva a výrobou drevného uhlia.

Ako sme už upozornili vyššie, počiatky postupného prechodu drevorubačov a uhliarov na usadlý spôsob života môžeme teda hľadať práve v nariadeniach na efektívnejšie zužitkovanie lesa, uverejnených v druhej časti Maximiliánovho lesného poriadku z roku 1565. Kým sa tieto opatrenia vžili do praxe ubehol pravdepodobne dlhší čas. Niekoľko rokov, či dokonca desaťročí trvalo, kým aj samotní drevorubači a uhliari zväzili výhody a nevýhody založenia trvalého sídla v nehostinných a drsných prírodných pomeroch v horských oblastiach banskobystrického chotára. To bol pravdepodobne dôvod, prečo sa proces utvárania prvých osád nezačal bezprostredne po vydaní lesného poriadku.

Ani jedna z písomností z obdobia, ktoré sa zachovali z nasledujúceho obdobia po vydaní poriadku, a ktoré neskôr vyšli v zbierkach listín týkajúcich sa uhorského,¹⁴ či priamo banskobystrického lesníctva,¹⁵ neobsahuje ani náznak toho, že by v oblasti vznikli na konci 16., či na začiatku 17. storočia nejaké špecializované osady drevorubačov a uhliarov.

Prvú indíciu, ktorá nás upozorňuje na rozbiehajúci sa proces zakladania takýchto sídel v tomto geografickom priestore nachádzame až u historika banskobystrického lesníctva Júliusa Bartáka. Ten vo svojom diele uviedol, že v roku 1626 existovalo v starohorskej oblasti 10 uhliarskych miest, na ktorých pracovalo 21 uhliarov.¹⁶ Pri tomto konštatovaní vychádzal z dnes už neznámych archívnych spisov obsahujúcich zápisnice zaznamenávajúce rôzne pochôdzky lesa a kontroly lesníckych prác.¹⁷ Keďže na jedno takéto uhliarske miesto pripadajú priemerne len 2 uhliari nemožno ani tu hovoriť ešte o existujúcich osadách. Išlo pravdepodobne skutočne len o pracovné miesta, kde v tom čase uhliari práve pracovali. Rovnako je však možné, že práve v týchto Bartákom spomínaných uhliarskych miestach nachádzame prvé zárodky budúcich osád.

Už existujúce sídla v starohorskej oblasti dokladá prvýkrát až súpis uhliarskych osád, uhliarov, ich nehnuteľností, dobytky a zásob dreva v lesnej oblasti Staré Hory zo **14. augusta 1652**.¹⁸ Ten vznikol pri príležitosti prešetrenia stavu tunajších lesov kráľovskou komisiou, ktorého účelom bolo odstrániť všetky nedostatky v lesnom hospodárení. Komisia sa v oblasti Banskobystrickej banskej komory pohybovala v priebehu leta 1652 a okrem starohorskej oblasti prezrela aj lesy a handle na Horehroní.¹⁹

V oblasti Starých Hôr súpis zaznamenal existenciu 15 sídel označených ako *Kohlungen Al-*

¹⁴ Magyar erdészeti oklevéltár I. (1015-1742). Ed.: K. TAGÁNYI. Budapest, 1896.

¹⁵ A Besztercebányai M. kir. erdőigazgatóság régi okiratainak tartalomjegyzéke. Ed.: J. ZIVUSKA. Besztercebányán, 1906.

¹⁶ BARTÁK, J.: Z minulosti štátneho lesného hospodárstva v okolí Banskej Bystrice a Starých Hôr. Banská Bystrica, 1929, s. 98.

¹⁷ V poznámkovom aparáte ich uvádza ako: Acta Neosoliensia, Tomus VIII. Číslo 95.

¹⁸ Österreichisches Staatsarchiv (ďalej ÖStA) – Hofkammerarchiv Wien, Vermischte Ungarische Gegenstände, rote Nr. 8/A, fol. 612-613. Celý súpis publikoval tiež Jozef Vlachovič. – VLACHOVIČ, J.: Slovenská meď v 16. a 17. storočí. Bratislava, 1964, s. 273-275.

¹⁹ Záverečnú správu o výsledkoch prešetrovania podal 16. 11. 1652 cisársky radca a hlavný komorský gróf Hermann Roth. – VLACHOVIČ, Slovenská meď, s. 220.

tgebürg. Spomedzi nich 4 ležali v priestore obce Motyčky. Jednotlivé osady boli v súpise zoradené podľa svojej geografickej polohy smerom od vyšších do nižších častí banskobystrického chotára, teda od donovalského sedla resp. pramennej oblasti Korytnického potoka smerom k Starým Horám. Medzi korytnickými osadami, Hanesmi a Kryptovou (pravdepodobne Sliačany) na jednej strane a Horným a Dolným Jelencom na opačnej strane, museli ležať jedine osady neskoršej obce Motyčky. Tie boli v súpise uvedené pod názvami **Horná Pavlová** (Pawlowa Oberthail), **Dolná Pavlová** (Pawlowa undterthail), **Nad Rybníkom** (Ober dem Thaich) a **Pri Rybníku** (An dem Thaich).

Spolu s názvami osád uvádzal uvedený súpis aj mená osadníkov, ktorí boli hlavami tunajších rodín, počet osôb žijúcich v jednotlivých domácnostiach, počet tunajších domov, ako aj rôzne údaje hospodárskeho charakteru. Vzhľadom na uvedené údaje môžeme v tomto prípade celkom jednoznačne už hovoriť o osadách, avšak len v počiatočnej fáze svojho vývoja.

Osadu Horná Pavlová tvorili len 2 obytné domy, v ktorých žilo 14 obyvateľov. Podobne 2 obytné domy mala tiež Dolná Pavlová. V nich žilo spolu 13 osadníkov. V osade Nad Rybníkom žilo v 2 domoch dokonca až 21 obyvateľov. V poslednej osade Pri Rybníku, žilo v 3 domoch 18 obyvateľov. Spolu v celej oblasti na území Motyčiek teda stálo v tomto čase ešte len 9 obytných domov, v ktorých žilo 66 obyvateľov. Osídlenie oblasti môžeme z tohto dôvodu charakterizovať ako rozptýlené.

Jednotlivé osady ešte neexistovali pod názvami, pod ktorými ich poznáme z neskoršieho obdobia. Pomenovania osád Horná a Dolná Pavlová boli pravdepodobne odvodené z vlastných, krstných mien prvých osadníkov – zakladateľov trvalých sídel. Pomenovanie Pavlová sa neskôr vytratilo a nahradilo ho iné pomenovanie. Podobne tomu bolo v prípade osád Nad Rybníkom a Pri Rybníku, ktoré zase bolo odvodené od geografickej polohy sídel vzhľadom na akúsi vodnú plochu, rybník (Teich).

Na základe súpisu z roku 1652 vieme, že najvyššie položenú Hornú Pavlovú obývali v tomto čase uhliarski majstri Baltazár a Martin Lungauerovci. Výskumom špaňodolinskej matriky sme meno prvého z nich (Balthazarius Longauer) zistili doložené v roku 1695 ako zomretého.²⁰ Ako jeho bydlisko však už bola pri jeho mene uvedená osada Móce (Mwocz). Predpokladáme, že by tu mohlo ísť o tohože osadníka, a tak Hornú Pavlovú by sme mohli stotožniť práve s neskorším sídlom **Móce**. Za týchto okolností potom logicky musíme Dolnú Pavlovú stotožniť s osadou **Jergaly**, ktorá ležala poniže Móc pri vyústení Mócovskej doliny do Starohorskej.

Pri riešení otázky lokalizovania osád Pri Rybníku a Nad Rybníkom môže opäť napomôcť ich názov. Vodnú plochu, akési jazero, spomínal v tomto priestore už v 40. rokoch 16. storočia dokument popisujúci hranice Lupčianskeho panstva. Rovnako tak nachádzame zmienky o tomto „jazere“ – tajchu aj v popise banskobystrických lesov z roku 1563. Oba pramene sa zhodujú v lokalizácii jazera povyšne Jelenca, čo by mohlo naznačovať súvislosť so šmelcovacou hutou, ktorá tu kedysi stála. V priestore medzi Jelencom a Jergalmi neskôr nachádzame práve dve osady Motyčky a Štubne. Keďže súpis z roku 1652 dokladá priezvisko Štubňa (uhliarsky majster Melichar Stubna a jeho pomocník Jozef Stubna) iba v osade Nad Rybníkom, môžeme ju viac ako s určitosťou stotožniť práve s osadou **Štubne**. Podobná situácia, avšak s menom Motička (Motitschga) sa zase opakuje v prípade osady Pri Rybníku, kde všetci tunajší obyvatelia majú práve toto priezvisko. Aj tu je teda jasné, že ide osadu, ktorá sa už koncom 17. storočia nazývala **Motyčky**.²¹ V prípade zmeny názvu týchto osád je teda zrejmé, že boli premenované podľa pre osadu typického priezviska tunajších osadníkov.

Nasledujúci súpis komorských osád ležiacich v obvode Banskobystrickej banskej komory

²⁰ Štátny archív v Banskej Bystrici (ďalej ŠA BB), Matrika r.k. cirkvi Špania Dolina, Liber Defunctorum 1677-1745.

²¹ Súčasná vodná nádrž na Motyčkách bola vystavaná až v 20. storočí. Nákras menšej vodnej plochy priamo v blízkosti Motyčiek však nachádzame na mapovom liste 1. vojenského mapovania z roku 1783. – ÖStA – Kriegsarchiv Wien, Josephinische Landesaufnahme, Collone XIV – Sectio 8.

sa vykonal v roku 1710.²² Podľa neho na území obce Motyčky ležali na začiatku 18. storočia okrem osád Motyčky, Štubne, Jergaly a Môce už aj dve nové sídla Bukovec a Dúvodné, ktoré v roku 1652 pravdepodobne ešte neexistovali.

Osada **Bukovec** získala svoje pomenovanie odvodením od názvu lesa, ktorý ju obkolesoval, alebo v blízkosti ktorého ležala. Toto pomenovanie uvedeného lesa bolo zaužívané minimálne už od prvej polovice 16. storočia.²³ Banské podiely v lokalite Bukovec (Buggowitz) spomínané v roku 1595 sa celkom určite viažu na iný Bukovec, ležiaci v Nízkych Tatrách (dnešný Pohronský Bukovec).²⁴ Na rozdiel od Bukovca ležiaceho v Starohorských vrchoch na území banskobystričského chotára, máme v druhom Bukovci v tomto období skutočne doloženú existenciu baní aj inými dobovými prameňmi.²⁵

S našim Bukovcom, ležiacim na území obce Motyčky, sa spája až zmienka z roku 1639 o existencii nejakého stroja (zrejme prečerpávacieho) na trase Špaňodolinského vodovodu, pri ktorom pracoval Michal Prandtstetter ako *Kunstwarter am Pugowitz*.²⁶ Pod Bukovcom môžeme v tomto prípade rozumieť les, lúku, možno dokonca aj nejakú menšiu osadu, či skôr samotú niekde v blízkosti hranice banskobystričského chotára, pozdĺž ktorej v tomto priestore viedla trasa vodovodu. Strážca dozerajúci na chod prečerpávacieho zariadenia (Saagpumpenkunst) mal svoje obydlie určite v bezprostrednej blízkosti stroja, teda priamo na trase vodovodu. Neskoršia, rovnomená, drevorubačko-uhliarska osada však vznikla asi vo vzdialenosti 500 m poniže trasy vodovodu.

Prvýkrát je táto osada doložená v špaňodolinskej matrike dňa 15. decembra 1677 pod menom *Bukovecz*.²⁷ S týmto dátumom sa viaže pokrstenie dieťaťa tunajšieho osadníka Adama Longauera. Okrem neho matrika dokladá už len jedného osadníka Samuela Longauera. Vzhľadom na to je zrejme, že išlo o malú osadu ešte len v počiatkovej fáze svojho vývoja.

Osadu **Dúvodné** dokladá matrika až ku dňu 29. apríla 1702 pod menom *Towodni*.²⁸ Možno preto predpokladať, že vznikla niekedy koncom 17. storočia. Pomenovanie osady bolo v tomto prípade zrejme odvodené od polohy sídla a znamenalo pravdepodobne jeho lokalizáciu do blízkosti nejakých dvoch vôd (potoky, pramene). Nemožno však úplne vylúčiť ani tú eventualitu, že svoj názov získala odvodením od priezviska prvého osadníka. V súpise z roku 1710 totiž figuruje medzi inými aj vdova Anna Duowodni.²⁹

Prvým písomne doloženým osadníkom z Dúvodného bol *Andreas Mrkwa*.³⁰ Priezvisko Mrkva sa stalo postupne najrozšírenejším a najstabilnejším priezviskom v tomto sídle. V druhej polovici 18. storočia tak môžeme sledovať, že osada zvykla niekedy vystupovať aj pod názvom Mrkva (1768 – Mrkwa, 1781 – Mrqva, 1782 a 1786 – Mrqua).³¹

²² Štátny ústredný banský archív v Banskej Štiavnici (ďalej ŠÚBA BŠ), fond Banská komora v Banskej Bystrici (ďalej BKB), Inv. č. 80.

²³ Lokalita *Bukonicz*, na ktorej ležia nejaké široké lúky (Braitte wisen, Breitten wisn) sa spomína v opise hraníc Lupčianskeho panstva zo 40. rokov 16. storočia. – MOL, Kgy 24 359, pag. 1-6.

V popise lesov zaradenom do Maximiliánovho lesného poriadku sa spomína les, alebo vrch Bukovec (Wucowitz). Okrem toho sa tu spomína aj Bukovecká lúka (Wukhawitzer wisen, pratum Wukawitz). – MADLEN, Constitutio Maximiliana, s. 19.

²⁴ A Besztercebányai M. kir. erdőigazgatóság régi okiratainak tartalom – jegyzéke, s. 85, č. 83.

²⁵ E. Jurkovič udáva, že okolo roku 1530 prevádzkovali tunajšie bane banskobystriční mešťania. Predpokladá pritom nepretržité fungovanie tunajšieho baníctva až do roku 1665, kedy sa po dlhšom čase tunajšie bane opäť spomínajú. – JURKOVICH, E.: Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica. Banská Bystrica, 2005, s. 163-164.

²⁶ VLACHOVIČ, Slovenská meď, s. 209.

²⁷ ŠA BB, Matrika r. k. cirkvi Špania Dolina, Liber Baptisatorum 1674-1715.

²⁸ ŠA BB, Matrika r. k. cirkvi Špania Dolina, Liber Baptisatorum 1674-1715.

²⁹ ŠÚBA BŠ, fond BKB, Inv. č. 80, s. 139-141.

³⁰ V roku 1702 nechal do matriky narodených zapísať svojho syna. V tom čase mal okolo 20 rokov. O 8 rokov neskôr, v roku 1710 ešte stále žil v osade Dúvodné a za prácou dochádzal na Španiu Dolinu. V tomto čase už mal 28 rokov a dvoch synov (9 a 7 ročného).

³¹ Porovnaj: ŠA BB, Matrika r. k. cirkvi Staré Hory, Liber Baptisatorum 1756-1796; Matrika r. k. cirkvi Motyčky, Liber Baptisatorum 1778-1834 a Liber Mortuorum 1756-1842.

V priebehu druhej polovice 17. a na začiatku 18. storočia sa postupne stabilizujú názvy viacerých osád v starohorskej oblasti. Tento jav môžeme veľmi podrobne sledovať na základe jednotlivých zápisov v najstarších španodolinských matričných knihách.³² V nich už vôbec nenačhdáme pomenovania Horná a Dolná Pavlová, ani Nad Rybníkom. Miestni duchovní, ktorí zapisovali do matriky, rozlišovali v 70. rokoch podľa mena len osady Turecká, Jeleneč, Rybie a Prašnica. V pomenovaní vzdialenejších osád však nemali celkom jasno a preto ich označovali len všeobecnými názvami ako *Uchlišcho*, *Uhlijco*, *Uhlico*, alebo *Carbonaria*. Jediné z týchto vzdialenejších sídel, ktoré poznali podľa svojho vlastného pomenovania bola Korytnica (Coritnica, Coritnicza, Coritnice, Koritnice, Koritnicza).

Od 90. rokov sa už začínajú aj osady na území obce Motyčky prvýkrát označovať názvami, pod ktorými ich poznáme aj v súčasnosti. Koncom 17. storočia sa objavuje osadný názov **Motyčky**. V roku 1652 sa táto osada ešte nazývala Pri Rybníku (An dem Thaich). V španodolinskej matrike pokrstených figuruje v roku 1694 pod názvom *Jezero*. Dňa 25. apríla 1698 však v tej istej matrike už pod novým označením *Moticzko*.³³ Aj v tomto prípade došlo k vytvoreniu tohto názvu odvodením od priezviska jej zakladateľa, ktoré bolo zároveň aj najrozšírenejším tunajším priezviskom. Jeho udomácnenie neprebšlo okamžite, preto v súpise z roku 1710 osada figuruje ešte s oboma názvami, novým aj starým, ako *Motitschka oder dem See*.

Nie celkom jasný je názov osady **Môce**, ktorý sa prvýkrát ako osadný názov objavuje v tvare *Mwocz* dňa 7. januára 1695.³⁴ Tu rozšírené priezvisko Môcik vzniklo až neskôr, odvodením od pomenovania sídla zrejme z pôvodného prídومku. Prvýkrát sa s týmto priezviskom stretávame až v roku 1736, čo je viac ako 40 rokov po objavení osadného názvu Môce.³⁵ Vylúčené však nie je odvodenie pôvodného osadného názvu od krstného mena jedného z prvých miestnych osadníkov. Podľa jazykovedca Milana Majtána to mohlo byť z nárečovej podoby nemeckého mena Matz, ktorému zodpovedá latinské Mathias a slovenské Matej.³⁶ Krstné meno osadníka teda dalo meno osade, od ktorého sa následne vyvinulo priezvisko Môcik.

Približne v rovnakom období sa objavuje aj názov osady **Štubne**, ktorého vznik sa spája s tu rozšíreným priezviskom. Prvýkrát je doložený v roku 1697 ako *Carbonaria Stubna*. O rok neskôr, dňa 17. septembra 1698 je doložené aj pomenovanie osady **Jergaly** ako *Gergel*.

* * *

Na základe realizovaného výskumu predovšetkým archívnych prameňov úradnej a cirkevnej proveniencie bolo možné upresniť okolnosti, ako aj dobu vzniku pôvodných drevorubačských a uhliarskych osád ležiacich na území obce Motyčky. Podľa výsledkov, ku ktorým sme dospeli, je jasné, že je potrebné revidovať a bližšie upresniť údaje o dobe vzniku osád uverejnené v *Slovníku obcí Banskobystrického okresu*, *Vlastivednom slovníku obcí na Slovensku*, novej *Encyklopédii miest a obcí Slovenska*, ako aj *Atlase SSR*. Podľa nášho výskumu vznikli osady Jergaly, Motyčky, Môce a Štubne niekedy tesne pred polovicou 17. storočia, pričom prvýkrát ich existenciu dokladá súpis z roku 1652. Osady Bukovec (prvýkrát doložená v roku 1677) a Dúvodné (prvýkrát doložená v roku 1702) vznikli pravdepodobne až v druhej polovici 17. storočia.

³² ŠA BB, Matrika r. k. cirkvi Špania Dolina, Liber Baptisatorum 1674-1715; Liber Copulatorum 1674-1715; Liber Defunctorum 1677-1745.

³³ ŠA BB, Matrika r. k. cirkvi Špania Dolina, Liber Baptisatorum 1674-1715.

³⁴ ŠA BB, Matrika r. k. cirkvi Špania Dolina, Liber Defunctorum 1677-1745.

³⁵ V starohorskej matrike sa v roku 1736 objavuje ako nové meno *Moczig*. Vzápätí na to aj v tvare *Moocz* (1738) a *Mocik* (1742). – ŠA BB, Matrika r. k. cirkvi Staré Hory, Liber Baptisatorum 1720-1755.

³⁶ MAJTÁN, M.: Priezvisko Bulla. In: *Nedelná Pravda*, 3, 1994, č. 23, s. 17.

Zusammenfassung

Die Anfänge der Holzhauer- und Kohlerortschaften auf dem Gebiet des Dorfes Motyčky

Auf der Basis der realisierten Forschung der vorzugsweise amtlichen und kirchlichen archivalischen Quellen haben wir uns bemüht die Umstände und die Zeit der Entstehung der ursprünglichen Holzhauer- und Kohlerortschaften zu konkretisieren, die auf dem Gebiet der Ortschaft Motyčky liegen. Wir haben festgestellt dass die Ortschaften Jergaly, Motyčky, Môce und Štubne irgendwann knapp vor der Hälfte des 17. Jahrhunderts entstanden sind, wobei ihre Existenz zum ersten Mal die Konsignation aus dem Jahre 1652 belegt. Die Ortschaften Bukovec (zum ersten Mal in dem Jahr 1677 belegt) und Dúvodné (zum ersten Mal in dem Jahr 1702 belegt) sind wahrscheinlich erst in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts entstanden. Was die Zeit der Entstehung dieser Ortschaften angeht, weisen die angegebenen Schlüsse, zu den wir gelangten, auf die Ungenauigkeit der Angaben in den bisher publizierten Atlas- und Wörterbucharbeiten, sowie in den Arbeiten des enzyklopädischen Charakters hin.

(tomecek@fhv.umb.sk)

Bojovník za slobodu alebo dobrodruh?**Pobyt a aktivity Mórica Augusta Beňovského v Spojených štátoch amerických v roku 1782**

PATRIK KUNEC

Katedra histórie, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

V biografii Mórica Beňovského (1746-1786), svetoznámeho uhorského dobrodruha, cestovateľa a autora čitateľsky úspešného autobiografického diela *Pamäti a cesty*,¹ aj po sto rokoch trvajúceho intenzívneho historického výskumu bádateľov z rôznych krajín ostávajú málo známe životné kapitoly. Jedným z bielych miest je aj otázka jeho aktivít počas pobytov v novovzniknutých Spojených štátoch amerických. Prvými historikmi, ktorí predostrelí verejnosti dovtedy neznáme fakty o pobytach Mórica Beňovského v USA, boli poľskí bádatelia Władysław M. Kozłowski a Władysław Z. Wayda.² Vo svojich štúdiách uverejnili niektoré listy M. Beňovského, ktoré náhodne objavili v archíve *Kongresovej knižnice*, pracujúc nad témou účasti poľských dobrovoľníkov v boji za americkú nazávislosť, respektíve v tzv. americkej revolúcii (1775-1783). Tieto prvé výskumy doplnil v šesťdesiatych rokoch 20. storočia historik Leon Orłowski, ktorý bol autorom prvej komplexnej a vedeckej biografie Beňovského v poľskom jazyku.³ Všetky známe fakty o Beňovského amerických pobytach boli prezentované aj na medzinárodnej konferencii konanej v maďarskom Érde v roku 1986.⁴ V nedávnej dobe sa otázke Beňovského aktivít na území USA venoval americký historik David Griffiths, ktorý stav bádania doplnil o nové doklady Beňovského osudov, a to aj vo vzťahu k jeho úteku z kamčatského vyhnanstva v roku 1771.⁵ Staršia generácia bádateľov, spolu s D. Griffithsom, prijímala bez dodatočného overenia všetkých známych archívnych prameňov za jednoznačný fakt, že Móric Beňovský bol v USA celkovo trikrát: na prelome rokov 1779-1780, v roku 1782 a napokon v roku 1784, keď sa z mesta Baltimore (štát Maryland) s pomocou obchodnej firmy pánov Zollichofera a Messoniera vydal na svoju poslednú plavbu na ostrov Madagaskar. Až biografía M. Beňovského z pera poľského publicistu a historika Janusza Roszka priniesla poznatok, že na prelome rokov 1779 a 1780 v Spojených štátoch amerických nepôsobil Móric Beňovský, ale jeho mladší brat František Serafín Beňovský (1753-1789).⁶ Autor pritom vychádzal z indícií maďarskej štúdie Lajosa Thallóczyho, v ktorej boli v doslovnom prepise uverejnené archívne materiály dokladajúce pôsobenie Mórica Beňovského v prvej polovici roku 1780 vo Viedni.⁷ Roszko napokon vlastnými archívnymi výskumami

¹ *Memoirs and Travels of Mauritius Augustus Count de Benyowsky...* 2 zv. (Ed.: William Nicholson) London : G. G. J. & J. Robinson, 1790, prvé vydanie (v tom istom roku vyšlo v rovnakom nakladateľstve aj prvé francúzske vydanie). Prvý diel úplného slovenského prekladu Beňovského pamäti vyšiel až koncom roku 2006: BEŇOVSKÝ, Móric August: *Pamäti a cesty I.* (Preložila Andrea Černáková, úvod napísal Lubomír Bosák, poznámkový aparát zostavil L. Bosák a Patrik Kýška.) Bratislava : Lúč, 2006. 320 s.

² KOZŁOWSKI, Władysław M.: Beniowski w Ameryce. In: *Biblioteka Warszawska* 1903, tom II, zeszyt 1., s. 155-170; WAYDA, Władysław Z.: Beniowski w Ameryce. In: *Kwartalnik Historyczny*, roč. XL, 1926, s. 416-421.

³ ORŁOWSKI, Leon: Maurycy August Beniowski. Warszawa : Wiedza Powszechna, 1961. 288 s. Autor na konci knihy pripojil prepis dvadsiaticich archívnych materiálov spolu s ich poľskými prekladmi (s. 244-282). Na jednotlivé dokumenty v týchto prepisoch sa odvolávame aj v prítomnom texte.

⁴ DOJCSÁK, Győző: Benyovszky Móric életének amerikai vonatkozásai; prípadne WAGNER, Francis S.: Benyovszky Móric Amerikában. In: *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok*, 3. szám. Érd 1987, s. 39-44 a s. 45-51.

⁵ GRIFFITHS, David: Maurice August Benyowsky: A Military Adventurer in Revolutionary America. Štúdiá publikovaná v ruskom internetovom historickom časopise *Mir istorii* 4/2002 na internetovej stránke: <http://www.historia.ru/2002/04/griffiths.htm>.

⁶ ROSZKO, Janusz: Awanturnik nieśmiertelny. Katowice : Śląsk, 1989, s. 213-218 (kapitola o problematike domnelého prvého amerického pobytu Mórica Beňovského).

⁷ THALLÓCZY, Lajos: Gróf Benyovszky Móricz haditengerészeti és kereskedelem-politikai tervei. In: *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, roč. VIII, 1901, č. 8, s. 329-376 a č. 9, s. 385-409. Z tejto štúdie asi čerpal aj francúzsky historik Prosper Cultru, ktorý vo svojej monografii prvý americký pobyt Beňovského vôbec nespomína a naopak správne uvádza, že v roku 1780 sa Beňovský zaoberal projektmi na pozdvihnutie námorného obchodu vo Fiume, pozri CULTRU, Prosper: *Un Empereur de Madagascar au XVIIIe siècle* Benyowszky. Paris : R. Challamel, 1906. s. 171.

potvrdil fakt, že v prípade pobytu v rokoch 1779 a 1780 došlo k zámene oboch bratov. Tento záver, málo známy súčasným bádateľom osudov M. Beňovského (nevedel o ňom ani D. Griffiths), spropagoval na stránkach *Vojenskej histórie* autor prítomnej štúdie a doplnil ho o nové fakty, dotýkajúce sa Františka Beňovského.⁸

V slovenskej historiografii sa Móricovi Beňovskému v porovnaní s výsledkami výskumov poľských a maďarských historikov venovala len skromná pozornosť. Publikovanými výstupmi záujmu slovenských historikov o osobnosť Mórica Beňovského boli do nedávnej doby (okrem niekoľkých populárnych článkov a krátkych štúdií) len skrátaná edícia jeho pamätí s názvom *Denník Mórica A. Beňovského* a zborník príspevkov z konferencie konanej v roku 1996 vo Vrbovom, Beňovského rodnom meste.⁹ Medzi referátmi venovanými jednotlivým etapám Beňovského života a pôsobenia chýbala kritická reflexia jeho aktivít počas prvého amerického pobytu v roku 1782. Cieľom prítomnej štúdie je túto medzeru aspoň čiastočne vyplniť.

Výskumy J. Roszka definitívne potvrdili doteraz málo známy fakt, že Móric Beňovský prvýkrát v USA pobýval až v roku 1782. Prečo do USA odcestoval, aké ho k odchodu za Atlantik viedli pohánky? Na zodpovedanie tejto otázky je potrebné vrátiť sa v Beňovského životopise k udalostiam rokov 1780 a 1781. Ako to dokladá pramenná štúdia L. Thallóczyho, Beňovský sa po ukončení vojny o bavorské dedičstvo, ktorej sa aktívne zúčastnil, v priebehu celého roku 1780 zaoberal vypracovaním plánov na pozdvihnutie námorného prístavu vo Fiume (dnešná Rijeka v Chorvátsku), na vybudovanie rakúskej námornej flotily a vytvorenie tranzitno-exportnej spoločnosti, ktorá by spájala prístav v Rijeke s uhorsko-chorvátskym vnútrozemím.¹⁰ Po čiastočnom schválení projektu dvorskou kanceláriou a samotným cisárom Jozefom II., za podmienky, že Beňovský do podnikania vloží aj vlastný kapitál, sa na prelome rokov 1780 a 1781 v spolupráci s istým Jozefom Marottim pustil do realizácie obchodných ciest a organizácie prepravy tovaru v oblasti juhozápadného Uhorska a severného Jadranu.¹¹ V tomto podnikateľskom zámere pokračoval aj v roku 1781, projekt však nebol pravdepodobne taký úspešný, ako predpokladal, a preto z neho v polovici roku 1781 vystúpil. Na rozbehnutie projektu Beňovský použil vlastný kapitál, ale vieme, že niektorým svojim dodávateľom nezaplatil za dodaný tovar a po ukončení podnikania bol nútený kvôli uspokojeniu početných veriteľov (medzi ktorých patrila aj Koruna) založiť vlastný nehnuteľný majetok v Beckovskej Vieske.¹² Iróniou osudu sa o niekoľko rokov celý podnik stal úspešným a Marottimu priniesol zisk.

Po krachu podnikateľského zámeru Beňovský pochopil, že sa o svoju existenciu a existenciu svojej rodiny (v tom čase manželka a dve dcéry) bude musieť postarať iným spôsobom. Jeho hodnosť plukovníka rakúskej armády nebola výnosným postom a zlá finančná situácia mu neumožňovala ani vstúpenie do nového podnikateľského zámeru. Je taktiež možné predpokladať, že v rodnom Uhorsku nemal Beňovský k roku 1781 najlepšie renomé. Jeho pohľad sa preto logicky uprel na možnosť pôsobenia za hranicami Rakúskej monarchie.

Krátko po krachu svojho projektu odišiel Beňovský do Paríža. V novembri 1781 je dokázateľne v meste nad Seinou, dokonca spolu s manželkou a dvomi dcérami.¹³ Opäť oživil už skôr nadviazané kontakty s Benjaminom Franklinom, momentálne riadnym veľvyslancom USA vo

⁸ KUNEC, Patrik: Sporný pobyt Mórica Beňovského v Spojených štátoch amerických v rokoch 1779-1780. In: *Vojenská história*, IX., 2005, č. 2, s. 92-101.

⁹ WATZKA, Jozef (ed.): *Denník Mórica A. Beňovského*. Bratislava : Tatran, 1966. 248 s. Za textom *Denníka* nasleduje dlhšia historiografická štúdia z pera Rudolfa Skukálka. KOČAK, Michal (ed.): *Móric Beňovský. Cestovateľ, vojak, kráľ (1746-1786-1996)*. Martin : Matica slovenská, 1997. 100 s. + obrazové prílohy. Koncom roku 2006 rozšíril túto produkciu prvý zväzok úplného slovenského prekladu jeho pamätí – pozri poznámku č. 1.

¹⁰ THALLÓCZY, L.: Gróf Benyovszky Móricz..., c. d. Originál jeho projektov: Österreichisches Staatsarchiv Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (ďalej len OeStA, HHStA), Staatskanzlei, Vorträge 1780, Kart. 131, Konv. III, ff. 110-111.

¹¹ ROSZKO, J.: *Awanturnik...*, c. d., s. 231-238.

¹² Jeho dlh činil 70000 zlatých, ROSZKO, J.: *Awanturnik...*, c. d., s. 237. Majetok v Beckovskej Vieske neskôr pravdepodobne vykúpil späť, pretože ho po jeho smrti vlastníla vdova Zuzana Beňovská, ktorá tam aj v roku 1826 umrela.

¹³ ROSZKO, J.: *Awanturnik...*, c. d., s. 239.

Francúzsku.¹⁴ 23. novembra napísal Franklinovi krátky list, v ktorom ho prosil o súkromnú audienciu.¹⁵ Pravdepodobne sa stretli, dokonca viackrát, pretože Beňovský žil s rodinou v jeho tesnej blízkosti – v parížskej štvrti Passy (teda tam, kde býval aj B. Franklin). V liste z 9. decembra Beňovský Franklina žiada o akési listy a rekomandácie, ktoré mu Franklin prisľúbil napísať. Zároveň spomína svoj odchod a túžbu rozlúčiť sa osobitne s americkým priateľom.¹⁶ Na akú cestu sa Beňovský chystal? Odpoveď nám dá vzájomná korešpondencia oboch mužov. Na sviatok Božieho narodenia roku 1781 priniesol Beňovský Franklinovi prvú časť svojich memoárov a osobitne aj denník cesty z Kamčatky, ako to potvrdzuje zachovaný sprievodný list.¹⁷ Sľúbil mu doniesť aj druhú časť *Pamätí* a taktiež denník z Madagaskaru. Okrem toho v liste Franklinovi Beňovský píše, že by mu rád tiež predstavil svoju manželku a prosil Franklina o určenie termínu ďalšieho stretnutia. Franklin súhlasil a Móric s manželkou ho navštívili 2. januára 1782, o čom máme záznam v denníku samotného Franklina, ktorý si ho začal písať práve s príchodom nového roku 1782.¹⁸ V popise návštevy manželov Beňovských Franklin podáva krátky opis Mórica Beňovského, potom nasledujú riadky, v ktorých Franklin prvýkrát uvádza, že Beňovský má v pláne vybrať sa do USA:

„...Gróf Beňovský, uhorský gentleman,... prišiel ku mne na návštevu a predstavil mi svoju pani. Navrhuje, že sa vydá do Ameriky, aby sa stal užitočným ako [nečitateľné slovo] na koni. Tvrdí, že vlastní zemský majetok v Uhorsku a ak sa mu zapáči krajinu, že majetok predá a usadí sa medzi nami spolu s rodinou. Je podplukovníkom vo francúzskej armáde. Snažil som sa ho odhovoriť od tejto cesty, ale je už rozhodnutý a hovorí, že má odporúčanie od ministerstva do Kongresu. Má charakter odvážneho, živého a podnikavého človeka.“¹⁹

Je zrejmé, že odchádzajúc z Uhorska Beňovský ešte neplánoval odchod do Severnej Ameriky, ale možno o ňom v duchu uvažoval. Pravdepodobne až v Paríži, oplyvnený správami o úspechu francúzsko-americkej koalície v boji s Britmi v USA, začal rozmýšľať o pôsobení v ďalekej Amerike. Prečo jeho výber padol práve na Spojené štáty americké, kto alebo čo ho k odchodu inšpirovalo? – Považujem za nepochybné, hoci nedoložené, že v Paríži sa k Beňovskému dostali správy o pôsobení európskych účastníkov americkej revolúcie a ich príklad mohol na neho zapôsobiť v tom zmysle, že sa odhodlal sám zapojiť sa do bojov bývalých amerických kolónií za svoju nezávislosť. Beňovský koniec-koncov inicioval (neúspešnú) cestu svojho mladšieho brata Františka Serafína do USA už v roku 1778 a s najväčšou pravdepodobnosťou rozhodol aj o ďalšej Františkovej ceste za Atlantik v roku 1779, zámerom ktorej bolo Františkovo pripojenie sa k jazdeckému legiónu vedenému Kazimierzom Pułaskim, s ktorým sa Móric osobne poznal z čias svojej účasti v bojoch tzv. barskej konfederácie proti Rusom. Je pravdepodobné, že starší brat napísal Františkovi Serafinovi odporúčacie listy pre Pułaského, ktorý krátko po príchode Františka Be-

¹⁴ S Franklinom sa stretával už v polovici roku 1777. Prvým Beňovského listom, ktorý sa zachoval v zbierke korešpondencie B. Franklina, je list z 25. septembra 1777. Beňovský v ňom Franklinovi odporúča mladého kapitána Étiennea Becheta de Rochefontainea a sťažuje sa tiež, že od priateľa Kazimierza Pułaského, spolubojovníka z čias účasti na bojoch barskej konfederácie, z Ameriky nedostáva správy. List končí vyjadrením nádeje, že sa budúci týždeň stretnú na šachovej partii. List publikovala vo svojej štúdií DVOICHENKO-MARKOV, Eufrosina: Benjamin Franklin and Count M. A. Benyowski. In: Proceedings of the American Philosophical Society, Vol. 99, 1955, No. 6, príloha č. 1.

¹⁵ American Philosophical Society (ďalej len APS), Philadelphia, Pa., The Franklin Papers, t. XLI, No. 119; list publikoval aj ORŁOWSKI, L.: Maurycy August Beniowski., c. d., príloha č. 12; a tiež DVOICHENKO-MARKOV, E.: Benjamin Franklin and Count M. A. Benyowski., c. d., príloha č. 2.

¹⁶ Library of Congress (ďalej len LOC), Washington, D. C., Division of Manuscripts, The Papers of B. Franklin, vol. LXX, No. 24; ORŁOWSKI, L.: Maurycy August Beniowski., c. d., príloha č. 7.

¹⁷ APS, Philadelphia, Pa., The Franklin Papers, t. XXIII, No. 139; list publikoval aj ORŁOWSKI, L.: Maurycy August Beniowski., c. d., príloha č. 10.

¹⁸ COHN, Ellen R. (ed.): The Papers of Benjamin Franklin. New Haven – London : Yale University Press, 2001, Vol. 36, s. 355.

¹⁹ Tamže, s. 355. Celý zápis uvádza aj E. DVOICHENKO-MARKOV: Benjamin Franklin and Count M. A. Benyowski., c. d., s. 410.

ňovského do Ameriky (august 1779) v bojoch zomrel (11. októbra 1779 v bitke pri meste Savannah). Puľaskeho úspešné pôsobenie v americkej revolúcii (hoci s tragickým koncom) mohlo Mórica Beňovského inšpirovať k rovnakému kroku. Či v jeho uvažovaní zohralo úlohu účinkovanie brata Františka na americkom kontinente – nevieme, pretože o vzájomných kontaktoch medzi bratmi v tomto čase nemáme ani relevantné doklady, ani nepriame informácie. Isté ale je, že František sa v rokoch 1781 a 1782 pohyboval v končinách Severnej Ameriky.²⁰ Hoci nepoznáme bližšie príčiny, ktoré priviedli Mórica Beňovského ku konečnému rozhodnutiu odísť do USA, s najväčšou pravdepodobnosťou ho k tomuto kroku dohnali čisto existenčné dôvody.

Vyššie citované riadky Franklinovho denníka dokladajú, že Beňovský sa Franklinovi zdôveril so svojím plánom vycestovania do USA. Nebolo to však po prvýkrát, nešlo o náhle Beňovského rozhodnutie a Franklin ním nemohol byť prekvapený, ako by sa podľa znenia jeho denníkového záznamu mohlo zdať. Práve naopak – Beňovský žiadal Franklina už 9. decembra 1781 o odporúčacie listy pre plánovanú cestu do Ameriky! Beňovský nielenže získal súhlas Franklina s cestou do USA, ale už na druhý deň (10. 12.) od neho obdržal dva odporúčacie listy, ktoré sa zachovali vo Franklinovej písomnej pozostalosti. Jeden bol pre Richarda Bachea, Franklinovho zaťa, ktorý bol ministrom pôšt (*Postmaster General*), a druhý pre Roberta Morrisa, člena Kontinentálneho Kongresu a superintendenta financií.²¹ V listoch obidvom je reč len o zámere osídlenia sa Beňovského s rodinou v USA. Nespomína sa žiadny iný plán. Franklin dokonca v liste Morrisovi napísal, že Beňovský má záujem „*usídlenia sa tam a preliatia so sebou svojho majetku*“.²²

Hoci mu už v decembri vystavil sprievodné listy, začiatkom januára sa ho Franklin od tejto cesty snažil odhovoriť. Pravdepodobne aj napriek oceneniu niektorých jeho osobných vlastností pochyboval o pevnosti Beňovského zámeru usídlenia sa v mladej republike. Pravdepodobne Franklin čo-to vedel o minulosti uhorského dobrodruha aj z iných zdrojov a tieto informácie neboli pre Beňovského príliš lichotivé. Zároveň tu zohrávala svoju úlohu aj snaha amerických úradov a vysokých vojenských predstaviteľov obmedziť príchod nových dobrovoľníkov z Európy, medzi ktorými bolo mnoho dobrodruhov, ktorí urobili Európanom v Spojených štátoch zlé meno (jedným z nich bol napokon aj mladší Móricov brat František Beňovský).

Beňovský bol už pevne rozhodnutý pre cestu do Spojených štátov amerických. Jeho rozlúčkový list Franklinovi nesie dátum 13. januára. Beňovský sa s ním lúči nasledujúcimi slovami: „*Konečne odchádzam. Budem sa tam veľmi snažiť zaslúžiť si Vašu úctu a potvrdiť Vašu dobrú mienku [o mne]. Odporúčam Vám ešte moju rodinu a osmelujem sa poprosiť Vás o rozšírenie Vašej priazne na celú moju rodinu.*“²³ Napriek tomu neodcestoval z Francúzska tak rýchlo. Európske brehy opustil Beňovský asi až na prelome januára a februára.²⁴

Ako správne naznačil už Janusz Roszko, počas pobytu v USA v roku 1782 sa nikde nevykytuje zmienka, že je to jeho druhá návšteva Ameriky. Tento fakt je vysvetlený pobytom jeho mladšieho brata Františka v USA na prelome rokov 1779-1780. Po príchode do Spojených štátov sa Beňovský obrátil na generála Friedricha von Steubena, významného predstaviteľa – ba možno povedať tvorcu – americkej armády, v tom čase generálneho inšpektora armády, s prosbou o pomoc pri vstupe do radov americkej armády. Keďže nevedel plynule po anglicky, so Steubenovou pomocou oslovil listom z 18. marca priamo generála Georgea Washingtona. Pôvodný Beňovské-

²⁰ KUNEC, P.: Sporný pobyt Mórica Beňovského..., c. d., s. 100. František Beňovský opísal svoju vojenskú anabázu v podobe krátkeho „*curricula vitae*“ na pôde rakúskeho vyslanectva v Konštantínopoli, kde sa objavil začiatkom septembra 1783 v zúboženom stave – na spätočnej ceste zo Severnej Ameriky. OeStA Wien, HHStA, Staatskanzlei, Türkei II, Berichte 1783 VII-X, kart. 81, fasc. 2 (mesiac september-október), f. 68.

²¹ DVOICHENKO-MARKOV, E.: Benjamin Franklin and Count M. A. Benyowski., c. d., s. 408.

²² LOC Washington, D. C., The Papers of Benjamin Franklin, Vol. IV, f. 951; publikoval ORŁOWSKI, L.: Maurycy August Beniowski., c. d., príloha č. 8.

²³ COHN, Ellen R. (ed.): The Papers of Benjamin Franklin, c. d., Vol. 36, s. 430. Text aj u DVOICHENKO-MARKOV, E.: Benjamin Franklin and Count M. A. Benyowski., c. d., príloha č. 7.

²⁴ ROSZKO, J.: Awanturnik..., c. d., s. 241.

ho list bol písaný po francúzsky, jeho anglický preklad sa zachoval v súbore Washingtonovej korešpondencie uloženej v archíve Kongresovej knižnice.²⁵ V liste datovanom 18. marca v Philadelphii Beňovský prosil Washingtona o odporúčanie pre Kongres, ktorému chcel ponúknuť „svoju krv, svoje skúsenosti a svoju odvahu“. Taktiež písal, že „*má ambíciu stať sa občanom*“ Spojených štátov amerických. Z listu vyplýva, že Beňovský sa v USA rozhodol pre alternatívny plán – účasť v bojoch za nezávislosť USA. Je nanajvýš pravdepodobné, že plán na presídlenie do Ameriky bol iba nerealizovateľnou víziou, na ktorú Beňovskému chýbalo to najdôležitejšie – peniaze. V prvom liste adresovanom Washingtonovi sa opísal ako generál cisárskej armády, hoci ním v skutočnosti nebol (bol však brigádnym generálom v armáde francúzskej). Neostalo len pri neoprávnenom titule – obracajúc sa na Washingtona, pripomínal mu svojho „bratranca Pułaskeho“, a prosil o rovnakú mieru dôvery, akú mal Washington ku Pułaskemu. Tento príbuzenský vzťah je nutné označiť za čistou mystifikáciu Beňovského. Zaujímavým faktom je, že aj mladší František sa odvolával na svoje rodinné príbuzenské vzťahy s K. Pułaskim, hoci ho s najväčšou pravdepodobnosťou osobne ani nepoznal.

Odpoveď na tento prvý list napísal Washington ešte v ten istý deň. Washington v ňom Beňovskému s ľútosťou oznamoval, že so svojou ponukou prišiel neskoro, pretože pozemná vojna s Britmi sa pomaly chýli ku koncu a tak aj zaslúžilí dôstojníci a generáli odchádzajú do zálohy.²⁶

Beňovský sa nedal odradiť negatívnou odpoveďou a vypracoval prvú verziu projektu, ktorý bol napokon jediným plodom jeho aktivít počas pobytu v USA a týmto spôsobom aj jeho osobným príspevkom k vzájomným uhorsko-americkým vzťahom v čase americkej revolúcie. Ide o projekt vytvorenia cudzineckej légie, ktorej muži by bojovali za nezávislosť USA. Elaborát, ktorý vypracoval 24. marca, a ktorý sa zachoval taktiež v zbierke Washingtonovej korešpondencie, je napísaný po anglicky, hoci Móric Beňovský po anglicky nevedel.²⁷ Navyše adresátom nebol priamo Washington, ale opäť generál von Steuben. Projekt je veľmi podrobný a dokladá nám vojenské skúsenosti a poznatky svojho autora.

Beňovský v ňom navrhol vláde USA naverbovať v Európe, najmä z radov Nemcov a Poliakov, cudzineckú légiu o troch divíziách po 1161 mužoch, teda v celkovej sile 3483 žoldnierov. V projekte je podrobne rozpísaná organizácia celej légie, počet plukov, stotín a mužov v nich, vyčíslenie nákladov na jej výstroj a výzbroj, a taktiež na jej vyživovanie. Beňovský predložil aj predbežnú kalkuláciu celkových nákladov – od Kongresu požadoval sumu 518000 livrov, za ktoré chcel naverbovať, prepraviť, vystrojiť a vyzbrojiť celú légiu. Hoci to nebolo vyslovené priamo, na jej čele mal stáť samotný Beňovský.²⁸

Odpoveď Washingtona na tento projekt bola vypracovaná 12. apríla a bola odoslaná barónovi von Steubenovi.²⁹ Washington argumentuje, že vytvorenie légie zloženej z nemeckých žoldnierov bude záležať najmä od politickej situácie v Európe a od ďalšej pravdepodobnosti trvania vojny. Požadovaná suma 518000 francúzskych livrov sa mu zdala byť primeranou, hoci je na tomto mieste potrebné uviesť, že v tom čase to bola pre Kontinentálny Kongres obrovská čiastka,

²⁵ LOC Washington, D.C., The Washington Correspondence, Vol. 193, fol. 25955. ORŁOWSKI, L.: Maurycy August Beniowski, c. d., príloha č. 13. Fotokópiu textu možno vidieť aj na internetovej stránke: <http://www.memory.loc.gov/ammem/gwhtml/gwhome.html> po zadaní kľúčového slova „Beniowski“ vo vyhľadávачi archívnych dokumentov (platí aj pre nasledujúce odkazy na tento internetový zdroj).

²⁶ LOC Washington, D. C., The Washington Correspondence, Vol. 193, fol. 25950. ORŁOWSKI, L.: Maurycy August Beniowski, c. d., príloha č. 14. Fotokópiu textu možno vidieť aj na internetovej stránke: www.memory.loc.gov/ammem/gwhtml/gwhome.html.

²⁷ LOC Washington, D. C., The Washington Correspondence, Vol. 193, fol. 25991-25992. Text čiastočne publikoval ORŁOWSKI, L.: Maurycy August Beniowski, c. d., príloha č. 15. Fotokópiu textu možno vidieť aj na internetovej stránke: <http://www.memory.loc.gov/ammem/gwhtml/gwhome.html>.

²⁸ Naznačuje to formulácia záveru celého projektu: „Za týchto podmienok gróf Beňovský, brigádnym generálom vo francúzskej službe, sformuje uvedenú légiu zhodne s vyššie uvedenými záväzkami a spolu s celou légiou zloží prísahu vernosti Spojeným štátom.“

²⁹ ROSZKO, J.: Awanturnik..., c. d., s. 244. Text publikoval ORŁOWSKI, L.: Maurycy August Beniowski, c. d., príloha č. 16.

ktorou reálne nedisponoval. Kongres bol v posledných vojnových rokoch (1780-1782) odkázaný na pôžičky od francúzskeho dvora a túto sumu – hoci primeranú – by Beňovskému aj v prípade schválenia jeho projektu s najväčšou pravdepodobnosťou nemohol vyplatiť.

Z konkrétnych výhrad vrchného veliteľa kontinentálnej armády spomeňme aspoň tú, že Washington nevidel potrebu toľkého počtu jazdeckých bojovníkov, ako navrhoval Beňovský (798 jazdcov), pretože vojna v posledných mesiacoch mala charakter obliehania jednotlivých pevností a nezdalo sa, že by sa táto podoba vojny mala zmeniť v stretnutia väčších bojových zostáv na otvorenom priestore. Oveľa viac sa generál rozpisal o spôsobe financovania légie, v ktorom videl viacero nedostatkov. Suma takmer 100000 livrov mesačne na žold vojakom a dôstojníkom sa mu zdala značne vysoká, aj vzhľadom na to, že zbor „*predsa môže byť veľmi oslabený úmrtiami, dezerciami a inými stratami.*“ Suma 24 livrov za každého regrúta sa mu síce nezdala byť vysokou, ale čiastka 50 livrov za každého zabitého bola už pre neho nadhodnotená. Washingtonove výhrady boli len drobné, v podstate projekt schválil a podporil.

Na tomto mieste je vhodné položiť si otázku, s akým cieľom plánoval Móric Beňovský verbovať žoldnierov v Európe, ktorí by bojovali za slobodu ďalekých transatlantických území? Skutočne mu úprimne, a najmä nezištne, záležalo na slobode Spojených štátov amerických? J. Roszko, ktorý si tiež položil túto otázku, prisudzuje Beňovskému skôr zištné úmysly. K danému konštatovaniu ho viedol fakt, že Beňovský sa pred opustením územia Uhorska dostal do veľkých finančných problémov, ktoré sa nevyriešili pravdepodobne ani založením jeho majetku v Beckovskej Vieske. Suma hotových financií, za ktoré by mal na európskom kontinente naverbovať, vyzbrojiť a prepraviť do Ameriky mužov svojej légie, bola ohromná (za rovnakú čiastku bolo v tej dobe možné postaviť a vyzbrojiť štyridsiatimi kanónmi bojovú fregatu). Azda aj malá čiastka z nej by vyslobodila Beňovského z jeho dlhov. J. Roszko túto domnienku priamo uvádza: „... *naisto vytvorenie takej légie je pre neho šancou vyslobodenia sa z aktuálnych finančných problémov.*“³⁰ Napriek uvedenému predpokladu nie je možné na základe dochovaných prameňov obviniť Mórica Beňovského zo zisťných úmyslov na účet mladej severoamerickkej republiky. Je však isté, že viac ako zápal pre slobodu mladého amerického národa Beňovského do bojov za americkú slobodu hnali osobné existenčné problémy a snaha o ich vyriešenie.

Beňovský sa snažil do priazne nejvyššieho vojenského velenia dostať aj za pomoci protekcie vysokých predstaviteľov armády a diplomacie. Prihováral sa za neho napríklad už zmieňovaný barón Von Steuben a v osobitnom odporúčacom liste pre Washingtona aj nový francúzsky veľvyslanec v USA rytier de La Luzerne. Veľvyslanec ho chválil ako človeka „*zásluh a činov, ktoré činia pána Beňovského hodným odporúčania.*“³¹ Spolu s týmto odporúčacím listom niesol Beňovský Washingtonovi do hlavného stanu, ktorý sa v tom čase nachádzal v Newburghu (N.Y.), aj svoj prepracovaný projekt. Stretol sa teda Móric Beňovský aj osobne s najvyšším veliteľom kontinentálnej armády? S najväčšou pravdepodobnosťou áno, pretože Washington vo svojej odpovedi na list La Luzernovi z 25. apríla napísal, že jeho list obdržal od Beňovského.³²

Aký bol tentokrát názor hlavného veliteľa na pozmenený Beňovského projekt? – Na naše prekvapenie – pozitívny! Washington ho odporučil s istými pripomienkami Kongresu.³³ Prvá komisia, ktorú na preskúmanie projektu zvolal Kongres (jej členmi boli A. Clarke, Rutledge a T. Bland), sa o ňom 24. apríla vyjadrila kladne a odporučila ho prijať. Pripravila dokonca text schválenia projektu v mene Kongresu a nariadila ministromi vojny vyhotoviť dva odpisy zmluvy, ktorú

³⁰ ROSZKO, J.: Awanturnik..., c. d., s. 245.

³¹ La Luzerne Washingtonovi, Philadelphia 18. apríla 1782, LOC Washington, D. C., The Washington Correspondence, Vol. 195, fol. 26191. Publikované v ORŁOWSKI, L.: Maurycy August Beniowski., c. d., príloha č. 17

³² Washington La Luzernovi, Newburgh 25. apríla 1782, LOC Washington, D. C., The Washington Correspondence, Vol. 196, fol. 26314. Publikované v ORŁOWSKI, L.: Maurycy August Beniowski., c. d., príloha č. 18.

³³ Washington La Luzernovi, Newburgh 25. apríla 1782 (poznámka č. 33), tiež list Washingtona Beňovskému, Newburgh 27. apríla 1782, LOC Washington, D. C., The Washington Correspondence, Vol. 196, fol. 26338. Publikované v ORŁOWSKI, L.: Maurycy August Beniowski., c. d., príloha č. 19

mal podpísať prezident Kongresu a samotný Beňovský.³⁴

V liste písanom v Philadelphii 13. mája Beňovský ďakoval najvyššiemu veliteľovi za jeho ochranu a podporu.³⁵ Na záver sa dokonca domáhal šifrovacieho kľúča, s pomocou ktorého mal šifrovať svoje ďalšie správy vojenského charakteru. Bol si už istý svojím úspechom. Hoci sa zdalo, že realizácii projektu už nebude nič stáť v ceste, opak bol pravdou. Napriek schváleniu prvou komisiou ho neskôr Kongres odmietol.

Je zaujímavým faktom, že v spomínanom liste z 13. mája, adresovanom Washingtonovi, sa Móric podpísal ako „*gróf Bieniewski*“. Ak v tomto prípade nejde o prozaickú chybu prekladateľa francúzskeho originálu Beňovského listu, prečo si pozmenil meno, ktoré teraz znelo viac poľsky? – Najpravdepodobnejším dôvodom pre tento krok by bolo, že sa už dozvedel o neslávnom účinkovaní svojho brata Františka na americkej pôde (existuje oprávnená domnienka, že František po neúspešnej snahe vstúpiť do radov kontinentálnej armády v roku 1780 prebehol k Britom) a nechcel, aby na neho padol tieň kompromitácie z rodinnej príbuznosti. Je však málo pravdepodobné, že by si túto náhlu zmenu mena jeho americkí súčasníci nevšimli.

Kongres na svojom sedení 27. mája zrušil rozhodnutie komisie z 24. apríla a povolal ešte jednu komisiu, aby zhodnotila projekt vytvorenia cudzineckej légie. Táto druhá komisia predložila svoj raport už na druhý deň, teda 28. mája. Diplomatickou formou Beňovského plán zamietla.³⁶ Z textu raportu sa nedá vyčítať, prečo komisia tentoraz projekt odmietla. Žeby sa Kongres vzhľadom na pokračujúce mierové rokovania s Britániou rozhodol pozastaviť vytváranie nových bojových jednotiek? Alebo vznikli pochybnosti o čistote úmyslov Mórica Beňovského? – Ťažko povedať, ktorý faktor zohral pre odmietnutie Beňovského projektu väčšiu úlohu. V každom prípade sa jeho karta obracala k horšiemu.

Beňovský sa ale rozhodne nedal odbiť ľahko. Rozhodol sa svoj zámer zrealizovať inou cestou. Výrazne mu v tom pomohol kongresman Theodorick Bland, ktorý bol členom prvej komisie, tej, ktorá najprv jeho projekt schválila. Ako si Beňovský získal jeho sympatie? Odpoveďou je Blandova nedávna minulosť – slúžil totiž ako vodca jedného z plukov kavalérie a poznal sa veľmi dobre s K. Pułaskim. Práve Blanda Pułaski odporúčal za svojho nástupcu v prípade svojej demisie.³⁷ Kongresman za Virginiu Theodorick Bland, spolu s Jamesom Madisonom, navrhl Beňovskému, že légii by mohol povolať a financovať samotný štát Virginia. S touto žiadosťou napísali 4. júna 1782 list guvernérovi Benjaminovi Harrisonovi. Beňovský trochu pozmenil koncept organizácie légie – namiesto nemeckých žoldnierov sa do nej mali verbovať poľskí dôstojníci, ktorí opustili vlasť po porážke barskej konfederácie a prvom delení Poľska.³⁸ Ešte predtým, ako na prvý list stihla prísť odpoveď, poslali páni Bland a Madison druhý list, ktorý už ale neznel pre Mórica Beňovského priaznivo. Bland s Madisonom doslova písali nasledovné:

„Od [vyslania] nášho listu zo 4. tohto mesiaca, obsahujúceho návrh grófa Beňovského, sme sa dozvedeli o niekoľkých okolnostiach, ktoré vyvolávajú presvedčenie, že hoci nemôže byť považovaný za „dobrodruha“, jeho vyhlásenia a sľuby značne presahujú jeho možnosti. Predovšetkým, máme presvedčivý dôkaz, že nemôže rátať s pomocou francúzskeho dvora pri vytvorení a preprave svojej légie. Účinok odmietnutia jeho plánu Kongresom prezradil [jeho] povahu, ktorá vylučuje zvyšovanie našej úcty k nemu.“³⁹

Z listu je zrejmé, že Beňovský nemal podporu francúzskeho dvora pre svoj projekt cudzi-

³⁴ ROSZKO, J.: Awanturnik..., c. d., s. 245.

³⁵ Beňovský Washingtonovi, Philadelphia 13. mája 1782, LOC Washington, D. C., The Washington Correspondence, Vol. 197, fol. 26522. Publikované v ORŁOWSKI, L.: Maurycy August Beniowski., c. d., príloha č. 20. Fotokópia publikovaná aj na internete: www.memory.loc.gov/ammem/gwhtml/gwhome.html.

³⁶ ROSZKO, J.: Awanturnik..., c. d., s. 245. Aj GRIFFITHS, D.: Maurice August Benyowsky..., c. d. (bez stránkovania).

³⁷ ROSZKO, J.: Awanturnik..., c. d., s. 246.

³⁸ Tamže, s. 246. Odkaz na prameň: Calendar of Virginia State Papers, Vol. 3. Richmond 1883, s. 193.

³⁹ DVOICHENKO-MARKOV, E.: Benjamin Franklin and Count M. A. Benyowski., c. d., s. 411. Tam aj odkaz na originálny prameň: Calendar of Virginia State Papers, Vol. 3. Richmond 1883, s. 193.

neckej légie, že to bola jeho súkromná iniciatíva. Z formulácie, že „*nemôže byť považovaný za dobrodruha*“ je evidentné, že o jeho úmysloch panovali v USA rôzne názory, ale Beňovského konanie nebolo dôvodom k nedôvere pánov Blanda a Madisona. Podporu stratil skôr pre príliš nákladný projekt, ktorý navyše strácal s meniacim sa vojensko-politickým vývojom vo vojne za americkú nezávislosť svoju hodnotu a opodstatnenie. Z poslednej formulácie je možné dedukovať, že Beňovský svoj neúspech nevedel uniesť a pravdepodobne dal po zamietnutí projektu druhou komisiu priechod svojmu hnevu.⁴⁰

Bland a Madison spoluprácu s Beňovským napokon ukončili a až po tomto kroku sa Beňovský poddal nežičlivému osudu. Zdá sa, že ho neúspech zlomil, čo sa odrazilo na jeho zdraví. V liste generálovi Steubenovi sa dňa 15. júna hneď na úvod ospravedlňoval slovami: „*mal by si skôr správy odo mňa, keby nie choroba, ktorá ma kvánila*“.⁴¹ V liste nazýval von Steubena svojim drahým priateľom a spomínajúc svoj neúspech s projektom légie vyjadril ľútosť, že nebudú môcť spoločne slúžiť pod jednou zástavou. Beňovský v závere písal, že mu neostáva iné, ako sa vrátiť domov. Chcel odcestovať francúzskou („*kráľovskou*“), a nie kupeckou loďou. Prvýkrát sa na tomto mieste zmieňoval o svojich ďalších plánoch, ktoré ale neboli postavené na reálnych základoch: „*Píšu mi, dokonca potvrdzujú, že môžem očakávať guvernérsku funkciu; nechcem však predbiehať budúcnosť. Keď sa vrátim, uvidím, ako sa veci majú*“.⁴² Záverečný odstavec jeho listu patril osobe Georga Washingtona. Uvádzam ho v plnom znení, aby sa ním neskôr mohli vyvrátiť tvrdenia osočujúce Beňovského z nevďačnosti a ohovárania:

„*Budem písať generálovi Washingtonovi, aby som mu z celého srdca zaželal veľa úspechov. Nemám dôvod sťažovať sa na neho, naopak, dostalo sa mi od neho najväčšej úprimnosti. Som mu zaviazaný vďačnosťou, rovnako ako aj k tebe, milovaný priateľu. Vždy ti bude patriť moja úcta a priazeň*“.⁴³

Srdečné vyjadrenia Beňovského nemusia dokazovať skutočné priateľské zväzky medzi ním a von Steubenom, skôr ide o klišéovité frázy, často užívané v dobovej korešpondencii. Je však faktom, že von Steuben patril medzi jeho nepočtených amerických protektorov.

Beňovský v Philadelphii prijímal poštu z Francúzska (písal o tom aj v liste von Steubenovi) a určite aj sám rodine písal o svojom pobyte v Amerike. Vieme tiež, že sa zo svojich neúspechov žaloval v listoch manželke, pretože tá – pravdepodobne na jeho popud – prosila prostredníctvom právniky Loiseaua o pomoc a protekciu Benjaminu Franklina.⁴⁴ Odpoveď Franklina na supluku Zuzany Beňovskej sa nezachovala, ale z následného vývoja udalostí je možné vyvodit' záver, že Franklin Beňovskému nepomohol. E. Dvoichenko-Markov sa domnieva, že nebolo vo Franklinovej moci intervenovať v prospech Beňovského v Kongrese alebo u iných vplyvných osôb.⁴⁵ Ako ale správne uvažuje J. Roszko, Franklin skôr vedome nechcel pomôcť. Za príčinu jeho pasivity spolu s J. Roszkom pokladám Franklinov nesúhlas s neočakávanou aktivitou Beňovského v USA, o zámere ktorej Franklin nemal pred jeho odjazdom tušenie, a ktorú mal sám vo Francúzsku skôr eliminovať.⁴⁶

V lete 1782 sa Beňovský rozhodol pre návrat do Európy. Cestoval loďou *Friendship* pod

⁴⁰ Túto domnienku vyslovil aj David Griffiths vo svojej štúdií publikovanej na internete: GRIFFITHS, D.: Maurice August Benyowsky..., c. d. (bez stránkovania).

⁴¹ Celý list v poľskom preklade publikoval KOZŁOWSKI, W. M.: Beniowski w Ameryce., c. d., s. 169-170. Tam aj odkaz na prameň: LOC Washington, D. C., The Washington Correspondence, Vol. 57, fol. 141. List publikovaný aj na internetovej stránke: www.memory.loc.gov/ammem/gwhtml/gwhome.html.

⁴² KOZŁOWSKI, W. M.: Beniowski w Ameryce., c. d., s. 170. Aj Kozłowski vyjadruje v poznámke pod textom svoju pochybnosť o tom, že by sa s Beňovským rávalo ako s guvernércom niektorej francúzskej kolónie (dokonca Madagaskaru???)

⁴³ Tamže, s. 170.

⁴⁴ List písaný Loiseauom v mene grófký Beňovskej sa zachoval vo Franklinovej pozostalosti v APS. Publikovala ho čiastočne DVOICHENKO-MARKOV, E.: Benjamin Franklin and Count M. A. Benyowski., c. d., poznámka č. 44.

⁴⁵ Tamže, s. 412.

⁴⁶ ROSZKO, J.: Awanturnik..., c. d., s. 247.

velením kapitána Charlesa Biddlea, ktorý nám vo svojej *Autobiografii* zachoval portrét Beňovského a opis udalostí, ktoré sa odohrali počas cesty do francúzskej kolónie Saint-Domingue (španielsky Santo Domingo; dnes ostrov Hispaniola rozdelený medzi Haiti a Dominikánsku republiku).⁴⁷ Charles Biddle bol výraznou postavou Philadelphie počas americkej revolúcie – bol nielen obchodníkom, námorným kapitánom, ale aj verejným činiteľom, a v čase boja za nezávislosť dokonca viceprezidentom štátu Pennsylvania. Po ukončení bojových akcií sa venoval aj naďalej obchodu a práve na trase do Saint-Domingue bol jeho spoločníkom Beňovský. Spolu s tromi ďalšími cudzokrajnými dôstojníkmi sa Beňovský nalodil v Baltimore. Loď zodvihla kotvy dňa 15. júla a na haitské pobrežie pri Cape François priplávala až po 35-tich dňoch!⁴⁸ Kapitán Biddle v *Autobiografii* opisuje príhodu, keď sa jeho loď stretla s neznámymi plavidlami, ktoré posádka a kapitán spočiatku pokladali za anglické bojové lode. Celá posádka sa pripravila na možný boj. Aj Beňovský sa postavil s obrovskou šablou k zástave a prehlásil, že ju bez súhlasu kapitána nik nestiahne. Zároveň kapitánovi odvetil: „*No čo, pán kapitán, budeme mať nádhernú bitku!*“ K boju napokon nedošlo, pretože plavidlá boli americké.

Biddle taktiež opisuje, ako Móric na palube verejne hanlivo rozprával o Washingtonovi a členoch Kongresu. Dôvodom na takéto prejav nespokojnosti by mohol byť jeho neúspech s projektom légie, ale zdá sa, že k Washingtonovi Beňovský choval skôr úctu (viď vyššie uvedenú citáciu z jeho listu barónovi von Steubenovi z 15. júna). Kapitán Biddle mu na jeho hanlivé slová odvetil, že „*veľa cudzokrajných ničomníkov slúžilo v armáde generála Washingtona, ale keď sa ten presvedčil, že sú to hlupáci a darmožráči, odohnal ich od seba. Vtedy ho očierňovali a neslušne napádali. Ak ešte budem počuť jedno slovo haniace generála, vyhodím vás z kajuty.*“⁴⁹ Beňovský sa rozhorčil a vyzval po pristáaní na Haiti kapitána na súboj, z ktorého však napokon zišlo. S Ch. Biddleom sa napokon rozišiel v dobrom, pretože mu vybavil u guvernéra kolónie pána Bellecomba, ktorého poznal ešte z pobytu na Madagaskare, aby mohol opustiť prístav aj napriek uvalenej karanténe. Pierre Suillame Bellecombe bol druhou osobou, ktorá nám zanechala zmienku o Beňovskom na ostrove Haiti. V listoch písaných do Paríža pánovi de Castries (v tom čase minister námorníctva) sa zmieňoval o rozhovore s Beňovským, ktorý mu povedal, že na ostrove pristál kvôli špeciálnej misii a že tu čaká na správy z hlavného mesta. Bellecombeova správa je datovaná koncom septembra.⁵⁰ V istom čase odosielal list aj Beňovský, nie však do Paríža, ale do Viedne, a to dokonca samotnému cisárovi Jozefovi II. Prosil ho o povolenie návratu do – francúzskej služby!⁵¹ A skutočne – Beňovský sa opäť za pomoci svojej manželky snažil získať miesto „*hodné jeho horlivosti a skúsenosti*“ v administratíve kolónie Saint-Domingue, čo dokladá Prosper Cultru.⁵² Keďže sa mu ani tento zámer nepodarilo realizovať, Beňovský sa po takmer polročnom pobyte na ostrove nalodil na holandskú loď a vrátil sa do Európy. K brehom Francúzska, konkrétne do prístavu L'Orient, priplával 11. apríla 1783.⁵³

Na tomto mieste je potrebné pristaviť sa pri doteraz ešte nezodpovedanej otázke, či sa na ostrove Haiti Móric stretol so svojim bratom Františkom. Aj samotný František v už zmieňovanom opise svojich životných ciest udáva, že na prelome rokov 1781-1782 slúžil pod velením generála Esavlesa (Bernarda de Gálveza?) na Santo Domingue. Už 29. septembra 1782 pricestoval do Španielska, kde mal sformovať husársky oddiel.⁵⁴ Vzhľadom na to, že plavba z Haiti do Európy

⁴⁷ BIDDLE, Charles: *Autobiography of Charles Biddle, Vice President of the Supreme Executive Council of Pennsylvania, 1745-1821*. Edited by James S. Biddle. Philadelphia, Pa.: E. Claxton and Co., 1883.

⁴⁸ ORŁOWSKI, L.: Maurycy August Beniowski., c. d., s. 202-203.

⁴⁹ Citujem podľa ROSZKO, J.: *Awanturnik...*, c. d., s. 248.

⁵⁰ Tamže, s. 249.

⁵¹ List nesie dátum 28. septembra 1782. ROSZKO, J.: *Awanturnik...*, c. d., s. 249 (tam aj odkaz na prameň – OeStA Wien, HHStA, Spanien Correspondenz, kart. 145, fol. 42-43).

⁵² CULTRU, P.: *Un Empereur...*, c. d., s. 172.

⁵³ Tamže, s. 172.

⁵⁴ OeStA Wien, HHStA, Staatskanzlei, Türkei II, Berichte 1783 VII-X, kart. 81, fasc. 2 (mesiac september-október), f. 68.

trvala tri až štyri týždne, ostrov musel opustiť koncom augusta alebo začiatkom septembra, teda krátko po príchode M. Beňovského. Navyše je pravdepodobné, že František sa zdržiaval na východnej – teda španielskej strane ostrova, kým Móric na západnej, čiže francúzskej. Je teda veľmi sporné, či sa na ostrove Hispaniola obaja bratia stretli. Napokon, túto hypotézu nepotvrďuje žiadna zmienka v písomných dokladoch (o stretnutí bratov neinformuje ani kapitán Biddle, ani guvernér Bellecombe, ani samotný Móric Beňovský). Predpoklad, že v priebehu roku 1782 došlo k stretnutiu oboch bratov v Karibiku, je potrebné zaradiť k nedoloženým hypotézam.

Sumarizujúc prvý americký pobyt Mórica Beňovského je možné konštatovať, že bol pre neho mimoriadne neúspešným. Už z Francúzska sa vydal za Atlantický oceán s víziou zapojenia sa do bojov za nezávislosť Spojených štátov amerických, čo však zamlčal svojmu priateľovi a protektorovi Benjaminovi Franklinovi. Do vojny sa chcel zapojiť vytvorením cudzineckej légie v Európe, na čele ktorej mal stáť. Tento nákladný, a najmä oneskorený, projekt napokon komisia výboru pre vojnu Kontinentálneho Kongresu neschválila. Nepodarilo sa ho zrealizovať ani v modifikovanej podobe, v tomto prípade z dôvodu negatívnych informácií o samotnom Beňovskom a azda aj pre prchkosť jeho povahy. Môžeme predpokladať, že k zlému menu v Amerike Móricovi „dopomohol“ jeho brat František, ktorý podľa jedného amerického prameňa prebehol k nepriateľovi. Beňovskému sa nepodarilo ani získať miesto v koloniálnej správe na ostrove Haiti, kde strávil takmer pol roka. Do Francúzska sa teda vrátil rozčarovaný a pevne rozhodnutý realizovať dávnejšiu myšlienku návratu na ostrov Madagaskar. To je však už iná kapitola jeho pestrého života, čiastočne však opäť spojená so Spojenými štátmi americkými, pretože na svoju poslednú cestu na Madagaskar sa vypravil z mesta Baltimore.

Aký je teda charakter a význam Beňovského prvého pobytu v USA? Beňovský sa v USA priamo nezúčastnil žiadnych bojov (i keď bol na ne pripravený, ako to dosvedčuje relácia kapitána Charlesa Biddlea) a jeho ponuka na vytvorenie bojovej jednotky prišla v čase, keď sa boje medzi Američanmi a Britmi na súši v podstate skončili a americká armáda už nepotrebovala ďalších vojakov. Otáznym naďalej ostáva, či Móric Beňovský svoje angažovanie sa v boji Spojených štátov amerických za dosiahnutie slobody myslel úprimne, či jeho skutočným zámerom bolo nezištne pomôcť mladej republike a vznikajúcemu národu. S prihliadnutím na jeho zlú finančnú situáciu v roku 1781 sa celý projekt vytvorenia légie nevyznačuje prílišnou dôveryhodnosťou. Azda aj to bol jeden z dôvodov neúspešného účinkovania Mórica Beňovského v Amerike v roku 1782. Do USA sa napokon vrátil, dokonca s celou rodinou, ešte raz, v roku 1784, ale to ho už na severoamerický kontinent priviedli čisto osobné záujmy.

Summary

Freedom fighter or adventurer? – Stay and activities of Mauritius Augustus Beňovský in the United States of America in 1782

The object of presented study is a description of the half-year stay of the famous Hungarian adventurer Mauritius Augustus Beňovský (1746–1786) in the United States of America. Beňovský with the help of Benjamin Franklin, the American minister in France, at the end of 1781 in Paris realised his departure for America. Being in the USA he proposed to the Continental Congress the creation of a special military unit of 3483 professional soldiers with whom he wanted to fight for the freedom of the United States. The true reason for such a proposal is unknown but it has rather something to do with his then poor financial status. Board of War finally refused to accept the proposal and the second Beňovský's attempt to propose project to the state of Virginia later that year also failed. Disappointed Beňovský left the USA in the summer 1782 and sailed for the French colony of Saint-Domingue (today the Haitian Republic) where he was trying to obtain a post in administration of this colony. This plan also failed and in May 1783 Beňovský returned to France where he devoted himself to the project of departure for the island of Madagascar. Beňovský's curious project of the creation of the special military unit fighting for the American Independence is the part of the history of the American Revolution and early chapter in the mutual Hungarian-American relationships.

(kunec@fhv.umb.sk)

Slovenská politická myšlienka počas revolúcie v roku 1848 z hľadiska štátoprávných dejín

Proces premeny slovenského národa na štátoprávny subjekt na základe tradičných korporatívnych princípov

TATSUYA NAKAZAWA¹

University of Fukui (Japonsko)

Charakteristickou črtou revolúcie v roku 1848 v strednej Európe bola otázka súladu a konfliktu medzi pojmom koruna, ktorá znamenala súbor historicko-politických práv a pojmom národ, ktorý sa sformoval na základe moderných prirodzenoprávných princípov etnického národného jestvovania. Predovšetkým Slováci, typický príklad "nehistorického národa"², ktorý mal slabý základ pre identifikovanie sa so "svätou korunou Uhorska", sa počas revolúcie v roku 1848 pokúsili relativizovať tradičný systém stavovského štátu, korporatívneho štátu, čiže Uhorského kráľovstva, ktorý stelesňoval, ako sme už spomenuli tradičný pojem svätá koruna Uhorska," aby mohli teoreticky zdôvodniť vlastný národ ako štátoprávny subjekt.

Národnoemancipačné snahy prvej generácie činiteľov slovenského národného obrodzenia vychádzali z prirodzenoprávných zásad etnickej, jazykovej a kultúrnej tradície Slovákov. Ešte jej chýbali štátoprávne argumenty³.

V 40. rokoch 19. storočia začala vlastenecká inteligencia, predovšetkým Ľudovít Štúr, používať pojem národ vo význame moderný národ, ktorý mal disponovať politickými právami, vrátane oprávnenia existovať ako štátoprávny subjekt. Zmyslom Štúrovej koncepcie politického a národného subjektu Slovákov teda bolo sformovať a zachovať atribúty moderného slovenského národa.

Pre poznanie moderného slovenského národa sú dôležité Štúrove výrazy ako "politické právo na sneme slobodných kráľovských miest ako korporatívne právo," "mešťanské právo" (vystúpenie na Uhorskom stavovskom sneme 17. novembra 1847), "koruna," "uhorský vlastenec" (Žiadosti slovenského národa z 10. mája 1848), "samostatné spojené slovanské obce pod Rakúskou ríšou" (reč v československej sekcii na Slovanskom zjazde v Prahe 3. júna 1848) a "Veľkokniežatstvo Slovenska" (osnova slovenského prosbopisu, ktorá mal byť podaný cisárovi Františkovi Jozefovi I. v marci 1849). To znamená, že tradičné historicko-politické práva a princípy mali vplyv na sformovanie moderného slovenského národa, čiže premenu Slovákov na štátoprávny subjekt.

Prostredníctvom priblíženia Štúrovho politického myslenia počas revolúcie v roku 1848 sa pokúsím objasniť sformovanie moderného slovenského národa ako štátoprávneho subjektu, ktoré

¹ Doc. Tatsuya Nakazawa, PhD. (nar. 1971) – študoval slovenské a uhorské dejiny a problémy nacionalizmu v strednej Európe, absolvoval viaceré študijných pobyty na Slovensku a v Európe. Pôsobí ako docent na univerzite vo Fukui v Japonsku.

² Pojem "nehistorický národ" prvýkrát definoval F. Engels v príspevkoch "Das magyarische Kampf" z 13. januára 1849 a "Der demokratische Panslawismus" z 15. februára 1849, uverejnených v "Neue Rheinische Zeitung". Podľa Engelsa, pojem "nehistorický národ" znamenal také spoločenstvo, ktoré nemalo schopnosť prispôbiť sa a prispievať k historickému vývoju a pokroku ľudskej spoločnosti. Teda jeho pojem "nehistorický národ" znamenal nehistorický národ v "budúcnosti", kým nehistorický národ a jeho "historické" jestvovanie bolo menej podstatné (MARX, K. – ENGELS, F.: Werke. Bd. 6. Berlin 1961, s. 165-176, 270-286). Na druhej strane, historici v stredovýchodnej Európe vyjadrili pojem "nehistorický národ" v "minulosti" (Napríklad, ŽÁČEK, V.: Die Rolle des Austroslawismus in der Politik der österreichischen Slawen. In: Ľudovít Štúr und die Slawische Wechelseitigkeit. Zostavil L. Holotík. Bratislava 1969, s. 134). Takýto prístup viedol k záveru o selektívnom aplikovaní politických práv na pojem "národ". "Národ", ktorý tradične nemal historicko-politické práva, znamenal "nehistorický národ". Jeho prirodzeným osudom malo byť výhradne používanie "prirodzenoprávných princípov etnického národného jestvovania". Na základe faktu a podstaty revolúcie v roku 1848 reinterpetujem však pojem "nehistorický národ" ako "národ", ktorý mal len slabý základ pre identifikáciu s korunou ako súborom historicko-politických práv.

³ PODRIMAVSKÝ, M.: Myšlienka slovenskej štátnosti 1848-1914. Studia Academica Slovaca, č. 24, 1995, s. 145.

sa nezakladalo iba na moderných prirodzenoprávnych princípoch etnického národného jestvovania, ale aj na tradičných princípoch v Uhorskom kráľovstve a Rakúskej ríši.

Jeden z prvkov, ktorý ovplyvňoval Štúrovu politickú myšlienku, boli pojmy zviazané s tradičným uhorským štátnym systémom, najmä koruna (corona), kráľ (rex) a uhorský národ (natio hungarica), ktorý mal korporatívne politické právo na stavovskom sneme.

Privilégium, ktoré v roku 1222 uzákonila Zlatá bula, sa zmenilo zo zvykového maďarského kmeňového práva na systematické šľachtické privilégium⁴, ktoré sa postupne menilo v korporatívne právo. Jeho právna sila sa zvýšila otvorením krajinského snemu v roku 1267 a uzákonením zemianskeho práva v roku 1351. Politický vývoj šľachtickej vrstvy ako obce kráľovstva (communitas regni, universitas regni) zároveň viedol k rozvoju uhorského štátneho systému. Znamenalo to, že štátoprávna gravitácia sa začala pohybovať od pojmu koruna kráľovstva (corona regni), ktorý symbolizoval štát a rešpektoval vzťah medzi ním a kráľom, k pojmu telo kráľovstva (corpus regni), ktorý rešpektoval vzťah medzi štátom a korporáciami ako subjektami korporatívneho práva. Napríklad, definícia štátu v zákone z roku 1435 hovorí, že telo Uhorského kráľovstva je zastúpené vysokým klérom, magnátmi a šľachticmi⁵. V tomto stupni sa kráľ ešte nezúčastnil tela kráľovstva, ale na uhorskom krajinskom sneme v roku 1440 k tomu už došlo a presne v duchu „King in Parliament” sa vytvárali základy nového systému – parlamentnej demokracie a tým aj nového zákonodarného systému, ktorý pozostával zo spolupráce medzi kráľom a šľachtou. Tento systém zakotvilo ešte jasnejšie Verböczyho „Tripartitum” z roku 1514, ktoré deklarovalo politickú nadradenosť snemu vrátane kráľa nad samotným kráľom. V dôsledku toho sa zvrchovaná svätá koruna (sacra corona) ako právna osoba skladala z kráľa ako hlavy a stavovskej vrstvy ako údov⁶. „King in Parliament” nadobudol platnosť a stavovský snem sa skutočne stal suverénnou inštitúciou štátu. V tomto procese začalo v Uhorsku znamenať natio politickú a spoločenskú skupinu, ktorá mala politické právo na sneme, v suverénnej inštitúcii štátu. Štátoprávnym subjektom teda bola stavovská obec ako korporácia, ktorá predstavovala jednotu z nej pozostávajúcich príslušníkov. Jej celistvosť vystupovala do popredia najviac práve na sneme⁷. Natio hungarica tvoril vysoký klérus, magnáti a šľachtici. To znamenalo, že uhorský politický národ bol stavovskou vrstvou bez rozdielu národnosti. Túto koncepciu rešpektovala i Salmárská dohoda a Pragmatická sankcia a právne platila až do revolúcie v roku 1848⁸.

Počas vlády Jozefa II. sa začala reorganizácia korporácií. Charakteristickou črtou tohto obdobia bolo reorganizovanie sa korporácií, ktoré protestovali proti uzurpovaniu svätej koruny kráľom, teda proti absolutizmu Jozefa II. Prikladom tohto absolutizmu bolo nútené presťahovanie koruny svätého Štefana z Bratislavy do Viedne a povinné používanie nemeckého jazyka v úradoch. V boji proti absolutizmu korporácia reinterpretovala myšlienky západoeurópskeho osvietenstva, predovšetkým dielo J. J. Russeaua Spoločenská zmluva a vo svojej žiadosti kráľovi použila pojmy národnosť a jazyk.

Napríklad uhorskí jakobíni používali pojem gens, ktorý neznamenal politickú skupinu a nemal štátoprávne odôvodnenie. Gens sa chápal ako jazyková, kultúrna a etnická skupina a bol prototypom moderného národa v strednej Európe. Jakobínske hnutie malo úplne inú politickú dimenziu ako zvyčajná korporácia, bol to začiatok relativizácie tradičného pojmu natio. Na začiatku 19. storočia predstavil Š. Széchenyi program reorganizácie zemianstva vo svojej práci Hitel. Následne E. Kossuth trval na potrebe reorganizovania politického práva na sneme, čím sa dotkol šľachtických privilégií. Vo svojich novinách Pesti hírlap v roku 1842 použil pojem gens v pojme

⁴ BUSH, M. L.: Noble Privilege. Manchester 1983, s. 12.

⁵ MÁRKUS, D. (ed.): Corpus juris Hungarici. 1000-1526. Budapest 1899, s. 252.

⁶ MÁRKUS, D. (ed.): Corpus juris Hungarici. Werböczy István Hármaskönyve. Budapest 1897, s. 58.

⁷ KARPÁT, J.: Dejiny uhorského štátneho pojmu z hľadiska právneho. Historica Slovaca, č. 3, 1, 2, 1940-1941, s. 159.

⁸ MALÝ, K. (ed.): Dejiny štátu a práva v Česko-Slovensku do roku 1918. Bratislava 1993, s. 55-56.

natio a sformoval teóriu Uhorsko=Maďarsko a natio magyarica⁹. Táto teória predpokladala premenu nižšej maďarskej šľachty, ktorá mala podobné sociálne postavenie ako roľníci, na politický národ. Spomenutá premena na politický národ sa teda nemala týkať všetkých ľudí žijúcich v Uhorsku. Toto hnutie smerovalo proti uzurpovaniu svätej koruny kráľom. Aj A. Petőfi rozvíjal myšlienku zrušenie stavovského systému, pričom však uznával premenu všetkých obyvateľov Uhorsku na natio. Avšak i on zúžil pojem všetci ľudia v Uhorsku na pojem Maďari ako gens¹⁰. Tieto koncepty teda znamenali uzurpovanie svätej koruny Maďarmi ako gens. Podľa maďarskej radikálnej politickej myšlienky v prvej polovici 19. storočia vystupoval gens magyarica ako štátoprávny subjekt Uhorska.

Ako protiklad k maďarskej politickej myšlienke sformovali Slováci počas obdobia osvietenstva a romantizmu slovanskú myšlienku. J. Kollár kritizoval premenu natio hungarica na natio magyarica na základe pojmu Slovanov ako gens. Nekritizoval však samo natio v stavovskej spoločnosti, ale skôr revolučné hnutie a rešpektoval zvyčajný politicko-spoločenský poriadok¹¹. Táto myšlienka bola hlavnou črtou nepolitickej kultúrnej slovanskej vzájomnosti, ktorá bola v rozpore s maďarským revolučným romantizmom. V nasledujúcej generácii sa však táto myšlienka už stala politickou. L. Štúr, ktorý sa podieľal na tejto premene používajúc najdôležitejšie pojmy Heglovej dialektiky – všeobecné, zvláštne a jedinečné, stotožňoval pojem individualita s pojmom národ a tvrdil, že rozvoj národnej svojbytnosti prispieva k rozvoju "svetového ducha" ako "univerzality"¹². Využil tiež Heglovu koncepciu téza – antitéza – syntéza na predostretie svojho chápania "germánsko-románskej civilizácie", "slovanskej civilizácie" a "všeobecnej európskej civilizácie"¹³. Predovšetkým pod vplyvom Heglovej filozofie, ktorá silno uctievala štát, sa podstatou Štúrovej politickej myšlienky stal slobodný a politický rozvoj Slovanov v rámci vtedajších štátnych pomerov. Tak nadobúdala slovenská národná idea politický rozmer, pričom sa najdôležitejšou úlohou Štúra v tomto období stalo úsilie o presadenie tejto politickej myšlienky do života. Konkrétnym príkladom toho boli kodifikácia moderného spisovného slovenského jazyka v roku 1843 a vydávanie Slovenských národných novín od roku 1845. Tieto kroky slovenského národného hnutia boli reakciou na uzákonenie nových rečových zákonov na stavovskom sneme v rokoch 1836, 1840 a 1844.

Až následne, počas revolúcie v roku 1848, sa Štúr pokúsil o relativizáciu pojmu natio na základe pojmu gens ako kultúrneho, jazykového a etnického národa a predovšetkým sa pokúsil premeniť slovenský národ na štátoprávny subjekt. Zároveň to znamenalo to, že L. Štúr sa postavil proti uzurpovaniu svätej koruny Maďarmi, proti premene pojmu natio hungarica na pojem natio magyarica a eliminácii slovenského národa pri tvorbe moderného Uhorska.

Vo svojej práci rozdeľujem Štúrovu politickú myšlienku pred revolúciou a počas revolúcie v rokoch 1848/49 na štyri obdobia a to na základe logického odôvodnenia premeny slovenského národa na štátoprávny subjekt¹⁴: prvé obdobie trvalo od otvorenia uhorského stavovského snemu po prijatie zákona o zrušení poddanstva (12. 11. 1847 – 18. 3. 1848), druhé od porady v Hlbokom a Štúrovej účasti na zhromaždení Slovanov vo Viedni po schôdzu v Liptovskom Sv. Mikuláši (19. 3. 1848 – 10. 5. 1848), tretie od vydania zatykača na L. Štúra ministerstvom vnútra maďarskej vlády a jeho účasti na Slovanskom zjazde v Prahe po skončení prvého slovenského povstania (12. 5. 1848 – 19. 10. 1848) a štvrté od vydania cisárskeho manifestu po stretnutí L. Štúra s cisárom F.

⁹ DEAK, I.: *The Lawful Revolution - Louis Kossuth and the Hungarians 1848-1849*. New York 1979, s. 45. ŠKVARNA, D.: Slovenské štátoprávne predstavy a pokusy. *Historický časopis* č. 38, 4, 1990, s. 472-473.

¹⁰ DEME, R.: *The Radical Left in the Hungarian Revolution of 1848*. New York 1993, s. 11-13.

¹¹ KOLLÁR, J.: *Rozpravy o slovanskej vzájomnosti*. Uspôřádal M. Weingart. Praha 1929, s. 39.

¹² PETROVICH, M.B.: Ludovít Štúr and Russian Pan-slavism. *Journal of Central European Affairs*, č. 12, 1, 1952, s. 17.

¹³ Tamže.

¹⁴ NAKAZAWA, T.: Štúdium slovanskej politickej myšlienky na Slovensku počas revolúcie v roku 1848 z hľadiska sociálno-ideových dejín - Proces sformovania "modernej spoločnosti" s reinterpetovaním tradičných princípov. *Studies in Western History*, č. 19, 1997, s. 103-117 (uverejnené po japonsky).

Jozefom I. (20. 10. 1848 – 19. 3. 1849).

I. Odôvodnenie premeny slovenského národa na štátprávny subjekt s reinterpretovaním korporatívnych práv ako moderných občianskych práv

31. októbra 1847 zvolila mestská rada Zvolena Ľ. Štúra za poslanca na sneme. Poslancom za Peštiansku stolicu bol 18. októbra zvolený Ľ. Kossuth¹⁵. Snem sa otvoril 12. novembra. Hlavné Štúrove vystúpenia na sneme sa týkali zabezpečenia základných občianskych práv a slobôd prostredníctvom upevnenia politických práv slobodných kráľovských miest, rozšírenia týchto práv na všetkých ľudí v Uhorsku, zrušenia poddanstva, zabezpečenia používania slovenčiny vo verejných inštitúciách.

17. novembra v prvej reči na sneme Štúr vyhlásil, že „*politické práva mjest ja i z tej po-hnutki d'alej zastávam, že s politickými právami sú i meštjanske práva a prisluhovaňa sprav-dlivosti v tuhom spojení. Kdo tamtie má, má i znameňit'jšje meštjanske práva. – I z tohoto teda ohladu žadam, abi sa politické práva rozšírili, a tím, ktorí ich už mali, navrátili*“¹⁶. Štúr teda reinterpretoval tradičné korporatívne práva slobodných kráľovských miest ako občianske práva. Podľa neho občianske práva boli, čo dokladá jeho siedme vystúpenie na sneme 13. marca, totožné s moderným prirodzeným právom, ktoré občania a priori mali¹⁷. Občianske práva teda obsahovali moderné politické právo na základe princípov rovnoprávnosti ľudí. Okrem toho, tieto práva obsahovali princípy slobody tlače a zhromažďovania, čiže princípy moderných demokratických slobôd¹⁸. U Štúra sa zreteľne skladali občianske práva zo súboru tradičných a moderných práv. Bez základu tradičných korporatívnych práv slobodných kráľovských miest by nemohla byť vytvorená konštrukcia moderných občianskych práv. Táto myšlienka ukazuje, že v stredovýchodnej Európe v polovici 19. storočia sa pojem natio (ktorý mal politické právo ako korporatívne právo) nestotožnil s pojmom občan (ktorý mal politické právo na základe modernej demokratickej rovnoprávnosti). 10. článok zákona z roku 1790 síce hovorí, že na uhorskej zákonodárnej moci sa zúčastňujú tri stavy, a uvádza, že štvrtý stav je „občianstvo“, v skutočnosti však tri vyššie stavy čoraz viac potláčali štvrtý stav. Konflikt medzi dvoma pojmami tradičného vyššieho natio a moderného občana teda určoval hlavný charakter politickej myšlienky vo vtedajšej stredovýchodnej Európe.

Okrem vyššie uvedených otázok sa Štúr vo svojom prvom vystúpení na sneme zaoberal i vzťahom politických práv a slobody: „*Mi chceme slobodu; to je náš cjel a svatá naša túžba. – Ak teda ju chceme napomuoct', dajme mestám politické práva. – Kebi mestá boli vätšje slobodi a politické práva ubezpečenje mali, nikdy bi sa ani lud ňebou tak utlačiu, nikdy bi do takjeho rab-skjeho jarma ňebou upadnuv*“¹⁹. Štúr trval na tom, že slobody a politické práva miest a ľudu (nielen obyvateľstva miest, ale aj celého Uhorska) boli neoddeliteľné. V súvislosti s tým v piatej reči na sneme 15. februára žiadal, aby obyvateľstvo a šľachta slobodných kráľovských miest mali rovnaké postavenie a aby bola uzákonená rovnoprávnosť jednotlivcov nielen v slobodných kráľovských mestách, ale aj v ostatných „nižších“ mestách²⁰.

Štúr, ktorý stotožnil politické právo slobodných kráľovských miest s modernými občianskymi právami, slobodou a právom jednotlivcov, povedal v poslednej, siedmej reči na sneme 13. marca toto: „*Vilučne len osobnjeho zemjanstva a bohatšjeho meštjanstva predstavuvateľja, tak*

¹⁵ Už na jar roku 1847 zostavil Ľ. Kossuth program „strany opozície“ na základe „vyhlásenia opozície“, ktoré žiadalo „nadobudnutie práva poradného orgánu vlády“, „uskutočnenie všeobecnej daňovej povinnosti“, „udelenie občianskych práv obyvateľstvu miest“, „zrušenie feudálneho daňového zaťaženia a náhrad strát šľachte“, „nadobudnutie slobody tlače a zhromažďovania“, „rovnoprávnosť pred zákonom“, „integráciu Sedmohradska“ (DEME, R.: C.d., s. 7). Tento program sa stal základným princípom kossuthovcov na sneme.

¹⁶ Slovenské národné noviny. II. 238. číslo. Utorok, dňa 23. Listopada 1847, Reedícia, Bratislava 1956, s. 950.

¹⁷ Tamže. III. 270. číslo. Pjatok, dňa 17. Brezna 1848, s. 1078.

¹⁸ Tamže. III. 274. číslo. Pjatok, dňa 31. Brezna 1848, s. 1093.

¹⁹ Tamže. II. 238. číslo. Utorok, dňa 23. Listopada 1847, s. 950.

²⁰ Tamže. III. 263. číslo. Utorok, dňa 22. V. Sečna 1848, s. 1049-1050.

rečenie ale nižšie vrstvi ludu, ktorých je tak mnoho, bolibi bez všetkoho zástupníctva²¹. Štúr nepriamo žiadal, aby mali všetci ľudia žijúci v Uhorsku zastúpenie na sneme. Najdôležitejším ale zostáva to, že poukázal na nový "subjekt", ktorý sa mal stať natio hungarica".

Štúr sa vo svojich rečiach o politických právach pokúsil reinterpretovať korporatívne práva slobodných kráľovských miest ako prototyp moderných občianskych práv a zdôvodniť rozšírenie týchto práv nielen na ľudí žijúcich v "nižších" mestách, ale tiež na ľudí v celom Uhorsku, a to na základe princípov ľudového zastupiteľstva na sneme. Znamenalo to relativizáciu tradičného pojmu natio Hungarica a rozšírenie jeho rámca na všetkých ľudí v Uhorsku. Okrem toho, Štúr trval na potrebe zrušenia poddanstva (vo svojej druhej reči 21. decembra²² a tiež v šiestej reči 6. marca²³) ako predpokladu pre vznik ľudového zastupiteľstva. Pokus premeny všetkých ľudí žijúcich v Uhorsku na natio hungarica nevyhnutne znamenal tiež pokus o premenu všetkých národností v Uhorsku na natio hungarica. Rozšírenie pojmu natio na všetky národnosti teda znamenalo, že uhorský politický národ by sa skladal z Maďarov, Rumunov, Chorvátov, Srbov, Rusínov, Nemcov a Slovákov ako gens²⁴. Štúr teda uvádzal sformovanie jedného uhorského politického národa z mnohých národností, čo bolo zreteľne v rozpore s myšlienkou jedného uhorského národa vytvoreného jednou maďarskou národnosťou prostredníctvom maďarizácie. Štúrov pojem národného štátu Uhorska bol teda veľmi podobný pojmu národného štátu vtedajšej Veľkej Británie. Na druhej strane Kossuthov pojem národného štátu Uhorska bol podobný pojmu národného štátu Francúzska.

V súvislosti s touto politickou myšlienkou trval Štúr vo svojom treťom vystúpení na sneme 15. januára 1848 na potrebe používania slovenčiny²⁵ a konštatoval, že používanie materinskej reči by pestovalo lásku k vlasti²⁶. Čiže občan ako samostatná osoba bez povinnosti urbárskych robôt by preukazoval lásku k vlasti, ktorá bola podmienkou pre zastupiteľstvo na sneme. Uhorské vlastenectvo sa malo posilňovať rozširovaním používania materinských rečí. Uvedená myšlienka bola veľmi podobná myšlienke Platóna, osvietenstvu Russeaua a samozrejme tiež Heglovej filozofii histórie. Ako jasne badať, v Štúrových predstavách boli občan, láska k vlasti a materinská reč neoddeliteľnými pojmami. Podľa Štúra sa mohol občan ľahšie zúčastňovať na vytváraní občianskej spoločnosti prostredníctvom používania materinskej reči.

Na základe Štúrových rečí na uhorskom sneme môžeme definovať charakteristickú črtu

²¹ Tamže. III. 270. číslo. Pjatosok. dňa 17. Brezna 1848, s. 1078. Siedma reč pôvodne popierala články 248, 249 a 250 zákona o snemovom hlase. Článok 248 hovorí, že „prítomným zákonom sa hlasi nasledujúcich mjest v ohlade na stolice a druhe kr. mestá, jednotlivy za celje hlasi na sneme rátať budú, ako: Pešte, Dobrecína, Sabadki Segedína, Buďína, Prešporoku, Zombora, Temešváru, Štjavníce, Komárna, Novjeho Sadu, Szatmár-Németa a Rábu“. Podľa článku 249 „prítomným zákonom sa hlasi nasledujúcich mjest v ohlade na stolice a druhe kr. mestá, jednotlivy za pou-hlasu na sneme rátať budú, ako: Šoprona, Záhrebu, Ostrihoma a Košic“. Článok 250 zasa obsahuje: „mestá v č. 248 menuvanje pošlú dvoch a v č. 249 menuvanje jedneho vislanca na snem“ (Tamže, s. 1077). Na konci spomínaného prejavu Štúr vystúpil proti uvedeným článkom: „Zjadam, že abi sa menším slobodným král. mestám politickje práva nazpät vrátili a kebi sa im každjemu po jednom hlase nedalo, žjadam aspon to abi sa im všetkým spolu dali hlasi na sneme v takom pomere, v akom sa väčším mestám udelje“ (Tamže, s. 1078).

²² Tamže. III. 252. číslo. Pjatosok. dňa 14. V. Sečna 1848, s. 1008.

²³ Tamže. III. 269. číslo. Utorok. dňa 14. Brezna 1848, s. 1073.

²⁴ Už v roku 1834 Šuhajda napísal, že „Uhorsko sa vlastne skladá z Karpatickej Slávie, Ruténie, Maďarie, Valachie, Rascie, Croátie, Vendie a Teutónie“. Historik Daniel Rapant parafrázoval Šuhajdove slová, že „je treba utvorit' spoločný štát, úniu, ktorá by oblažovala viac národov rozdielneho pôvodu“ (RAPANT, D.: Slovenské povstanie roku 1848-49, diel I – časť I, Turčiansky Svätý Martin 1937, s. 116).

²⁵ Slovenskije národnje novini. III. 255. číslo. Utorok. dňa 25. V. Sečna 1848, s. 1018. L. Kossuth nesúhlasil s používaním nemaďarských jazykov. Kossuth povedal: „Mislím, žebi najprimeranejšje bolo, keď bi sa v nárađe všetko to virátalo, čo ešte zbíva strani maď. reči a národnosti, a k tomu za základ vzau predloh z r. 1844“ (Tamže. III. 249. číslo. Utorok. dňa 4. V. Sečna 1848, s. 994). Ďalej povedal: „Kim bi sa národa po punktoch čítala, za potrebnou drží slovo prerjecť z tej príčini, že keď bi sa národa táto prijat' mala, abi sa prú ešte do okolitej sednice nehala, bo on vraj viac poznamenat' na ňu má, na pr. abi rečov viučovaňa jediňne maďarská bola“ (Tamže. III. 251. číslo. Utorok. dňa 11. V. Sečna 1848, s. 1001). Ako teda jasne vidieť, Kossuth trval na existencii jedného uhorského národa skladajúceho sa z jediného maďarského národa vytvoreného maďarizáciou.

²⁶ Tamže. III. 255. číslo. Utorok. dňa 25. V. Sečna 1848, s. 1018.

teórie odôvodnenia premeny slovenského národa na štátprávny subjekt v jeho politickej koncepcii nami sledovaného prvého obdobia. Bola to teória zastúpenia všetkých uhorských gens na sneme ako súčasť moderného natio hungarica, ktorý mal vzniknúť rozšírením občianskych práv na základe reinterpretácie korporatívnych práv slobodných kráľovských miest. Politické práva stredovekého slobodného kráľovského mesta teda boli prameňom moderných občianskych práv a prirodzených ľudských práv. Teoretické zakončenie pokusu o vyriešenie konfliktu medzi pojmom tradičné natio a pojmom moderný občan a pokusu o realizáciu zastúpenia všetkých národov Uhorska na sneme malo vyústiť do toho, aby sa Slováci ako štátprávny subjekt stali jednou časťou natio hungarica, čiže "údmi svätej koruny"²⁷. Znamenalo to, že Slováci by nadobudli štátprávne odôvodnenie a premenili by sa na štátprávny subjekt.

So Štúrovým nástojením na potrebe reorganizácie politických práv slobodných kráľovských miest a používania slovenčiny nesúhlasili kossuthovci. Okrem toho článok 9 zákona odmietol oslobodenie všetkých poddaných²⁸. V dôsledku tohto odmietnutia a aj napriek dôležitosti obdobia pre prijímanie hlavných zákonov nového Uhorska, Štúr po vypuknutí revolúcie v Pešti 15. marca 1848 bol nútený odísť z Bratislavy a rokovania snemu sa už nezúčastnil. Svoju politickú koncepciu korigoval a ďalej precizoval.

II. Odôvodnenie premeny slovenského národa na štátprávny subjekt so začlenením prirodzenoprávných princípov národného jestvovania do občianskych práv a s použitím pojmu svätá koruna

Na druhý deň po prijatí článku 9 zákona, teda 19. marca 1848 Štúr rokoval so spolupracovníkmi o príprave zhromaždenia v Liptove. Toto zhromaždenie sa skutočne konalo 28. marca. Žiadosť, ktorá bola na ňom prijatá sa skladala zo šiestich bodov. Najdôležitejšie z nich boli tieto: a) *Žiadame, aby národ a ľud kraja tohoto podľa občianskych práv svojich, jemu teraz udelených, skutočnú a pozitívnu účasť brau vo zhromažďeňjach národných kraja tohoto, a tak prirodzene a nasledovne: aby rokuvaňja a deliberácie v slovenskej, jemu srozumiteľnej reči sa držjávali.* b) *Žiadame, aby súdi, prosbi, právoti úradnje, oznamovaňja snemovňje i vidjecke v slovenskom jaziku sa vikónávali.* c) *Žiadame, aby prepotrebnjemu viučovaňu a vzd'elaňu Slovenského občanstva na základe jeho maťerinskej reči Slovenskej, pripraví hned' sa urobili a národňje slovenskje školi tím spusobom sa usporjadali, aby v nich náš lud na hodních svojej slobodi občánov vichovávať a vzd'elávať sa mohou*²⁹. V uvedených bodoch, pojem národ sa jasne zosúlaďoval s pojmom občan a tieto body priamo vyjadrovali žiadosť o národné práva a slobody pre slovenský národ.

Táto tendencia pokračovala vystúpeniami Štúra na zhromaždení Slovanov vo Viedni 2. apríla 1848 a na slávnosti pri príležitosti založenia organizácie Slovaná lípa v Prahe 1. mája 1848. V druhom prípade Štúr navyše zdôrazňoval potrebu súdržnosti Slovanov, aby Slováci mohli získať politickú slobodu³⁰. V práci "Slovania, Bratia!" uverejnenej v pražských Národných novinách K. Havlíčka-Borovského 1. mája 1848 opäť vyslovil požiadavku tejto súdržnosti a upozorňoval, že nepolitická súdržnosť Slovanov by nemala žiadne štátprávne odôvodnenie³¹. Ako jasne vidieť, Štúr si želal pre Slovákov silnejšie štátprávne odôvodnenie.

²⁷ Už v práci "Ňezemaňja v úradoch krajinských" v Slovenských národných novinách v roku 1846 Štúr vyjadril podobnú myšlienku ako na sneme. Napísal, že „tak cesta kljesňi sa im k tomu, aby aj oňi(ňezemaňja), ňje len ako dosjal zemaňja, začali biť považovaní za údou koruni uhorskej“ (Tamže. I. 131. číslo. Pjatok. dňa 30. Vel. Rujna 1846, s. 523).

²⁸ Na charakter tohto zákona poukázali články 1, 2 a 3: 1. *Náhradu zemsk. pánov dáva zákonodárstvo pod štít spoločnej vážnosti.* 2. *Janosť strani tejto náhradi, aby krajna zem. pánov za urbárske im patrjace povinovatosti rovnú istímu vjplatiť, predloží najbližšjemu snemu zák. náradu kroz uhors. ministerstvo.* 3. *Na takých mjestach, kde sa dosjal urb. pod'eleňja ňeurobilo, alebo pastva ňeoddelila, starni pastvi a dávaňja dreva ostaňje aj naďalej doterajšja običaj* (Tamže. III. 272. číslo. Pjatok. dňa 24. Brezna 1848, s. 1085).

²⁹ Tamže. III. 275. číslo. Utorok. dňa 4. Dubna 1848, s. 1100.

³⁰ ŠTÚR, E.: Reč v Slovankej lípe. In: Dielo v piatich zväzkoch, zv. II, Ed. J. Ambruš. Bratislava 1956, s. 260-261.

³¹ ŠTÚR, E.: Slovania, Bratia! In: Tamže, s. 253.

V súlade s týmito názormi vznikli na porade v Liptovskom Sv. Mikuláši 10. mája 1848 Žiadosti slovenského národa. Tieto Žiadosti predstavujú prvý systematicky usporiadaný slovenský národný program. Skladal sa zo štrnástich bodov, pre štátoprávne odôvodnenie Slovákov bol najdôležitejšie ich 1. a 2. bod.

Prvý bod hovorí: „*Slovenský národ v Uhorskej vlasti prečítuje po deväťstoročnom snu ako pranárod krajiny tejto, osvedomujúc sa, že svätá zem táto a matka krajina, súc pôvodisko a kolíska povestí o starodávnej sláve jeho predkov a divadlo, na ktorom otcovia jeho a hrdinovia za uhorskú korunu krev vylievali, bola do nedávna len macochou jeho zachodiacou s ním nemilosrdne a držiacou jeho reč a národnosť na reťazách potupy a zhanobenia... jako pranárod a niekedajší jediný majiteľ svätej tejto zeme, prevoláva pod zástavou tohto veku rovnosti všetky národy uhorské ku rovnosti a bratinstvu... národ slovenský tak z druhej nedozvoľí seba do starieho jarma zapriahnuť a osvedčuje sa teraz i napotom, že slávnô meno uhorského vlastenca žiadnemu neprisúdi tomu, ktorý nešetří práva národnosti druhého, pod korunou uhorskou bývajúceho národa*“³².

Myšlienka o rovnoprávnosti všetkých uhorských národov by sa nezrodila bez vedomia uhorského politického národa, ktorý sa stotožnil s uhorským občanom. Toto myšlienkové odôvodnenie zotrvalo na predpoklade prispievania každého národa k zachovaniu uhorskej koruny. V súvislosti s tým Štúr predstavil aj pojem uhorský vlastenec. Samozrejme tento pojem nestotožňoval iba s Maďarmi, ale so všetkými národmi (gens) v Uhorsku. Jasne môžeme badať vznik nového štátneho pojmu národ tvoriaci korunu Uhorska, ktorý bol v rozpore so stredovekým štátoprávnym pojmom, ale na druhej strane bol vytvorený na jeho základe. Čiže štruktúra Koruny sa nezmenila, no zmenil sa jej obsah. Znamenalo to, že Štúrova teória odôvodnenia premeny národa na štátoprávny subjekt bola novou. V porovnaní s minulosťou Štúr v nej nekládol dôraz na politické právo slobodných kráľovských miest. V tomto období existovalo vedomie uhorského politického národa (natio) založené na občianskych právach a uznávaní pojmu moderný slovenský národ (gens). Odôvodnenie tejto teórie nachádzame v ďalšom, druhom bode Žiadostí, ktorý obsahuje: „*(Žiadame), aby sa zriadil na základe rovnosti uhorských národov, jeden všeobecný snem bratských národov, pod korunou uhorskou žijúcich, na ktorom bude každý národ ako národ zastúpený – a každý zástupca národný zaviazaný svojou národnou rečou národ svoj zastupovať a reči národov na sneme zákonne zastúpených, znat*“³³.

Štúrovci trvali na tom, aby každý národ v Uhorsku disponoval politickým právom na sneme. Podľa Štúra mal každý národ v Uhorsku získať svoje politické práva (občianske práva) ako prirodzené národné práva. Znamenalo to začlenenie prirodzenoprávných princípov národného jestvovania do občianskych práv. Štúr mal tendenciu harmonizovať stavovský pojem politický uhorský národ (natio hungarica) do pojmu národ (gens). Táto myšlienka bola systematicky usporiadaná a odôvodnená na základe začlenenia prirodzenoprávných princípov národného jestvovania do občianskych práv v druhom bode. Čiže, politické práva uhorských národov, ktoré Štúr pokladal za najvyššiu dimenziu občianskych práv v prvom období, sa tu reinterpretovali ako prirodzenoprávne národné a občianske práva, ktoré mal národ (gens) a priori získať. Moderná autonómia bola v súlade s uvedenou logikou.

Najdôležitejším však zostáva to, že štúrovci použili pojem koruna v súlade s premenou slovenského národa na štátoprávny subjekt. Znamenalo to, že vnútorná charakteristika Koruny sa v Štúrovej koncepcii podstatne zmenila. Tvorby pojmu údy svätej koruny sa podľa neho mal zúčastniť každý národ v Uhorsku ako gens, ktorý historicky nemal štátoprávne odôvodnenie, čím sa utvoril nový politický pojem národ tvoriaci Korunu Uhorska.

Teda v tomto druhom období zreteľne došlo k oprave Štúrovej koncepcie z prvého obdobia jeho pôsobenia, ktorá reinterpretovala korporatívne práva slobodných kráľovských miest ako občianske práva, a tým rozšírila pojem "natio" na všetky národy v Uhorsku. V tejto fáze, v jarných

³² BOKES, F. (ed.): Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu 1848-1914, zv. I (1848-1867), Bratislava 1962, s. 23-24.

³³ Tamže, s. 24.

mesiacoch roku 1848, Štúr reinterpretoval národné práva prostredníctvom prirodzenoprávnych princípov národného jestvovania ako občianske práva, ktoré koruna Uhorska mala a priori poskytnúť všetkým národom v Uhorsku. Štúrovci sa domnievali, že tradičné natio ako stavovská kategória, ktorá tradične tvorila korunu, by malo byť nahradené etnickým národom ako novým štátoprávnym subjektom (občanom) a teda koruna sa mala skladať z kráľa ako hlavy a uhorských národov ako údov. Telo tvoriace Korunu bolo reinterpretované pri príležitosti odôvodnenia premeny slovenského národa na štátoprávny subjekt. Napríklad v deviatom bode dokumentu, štúrovci žiadali udelenie všeobecného volebného práva všetkým občanom (národom) štátu, bez rozdielu stavu a národnosti³⁴. Či už by to bolo na základe modernej ústavnej monarchie alebo nie, dôležité bolo, že v novom ponímaní pojmu Koruna, natio znamenalo spoločenstvo, ktoré malo politické práva na sneme. Toto natio prostredníctvom všeobecného volebného práva reprezentovalo všetky národy (gens) v Uhorsku. V jedenástom bode Žiadosti obsahovali požiadavku rozsiahlejšieho zrušenia poddanstva³⁵. Znamenalo to, že štúrovci sa pokúsili vytvoriť podmienky pre premenu národa ako gens na štátoprávny subjekt bez povinnosti feudálnej roboty.

V Štúrovej politickej koncepcii z druhého obdobia jeho verejného pôsobenia teda išlo o apriorne začlenenie prirodzenoprávnych princípov národného jestvovania do občianskych práv. Išlo o teóriu, ktorá považovala slovenský národ za jeden z národov tvoriacich korunu a pokúšala sa zdôvodniť politicky a právne slovenský národ ako štátoprávny subjekt. Nesmieme zabudnúť, že táto teória predpokladala existenciu pojmu koruna. Začlenenie prirodzenoprávnych princípov národného jestvovania do občianskych práv sa malo odvodzovať od koruny, čo svedčí o tom, že štúrovci sa pokúšali odôvodniť premenu slovenského národa na štátoprávny subjekt použitím tradičných princípov.

Štúrovci použili pojem koruna, no ich koncepcia bola v tom čase veľmi radikálna a pokus odôvodnenia neúspešný. Maďarská vláda odpovedala na Žiadosti slovenského národa vydaním zatykača na Štúra, Hurbana, Hodžu a vyhlásením stanného práva v slovenských župách. Táto neprijemná skúsenosť ovplyvnila Štúrovu politickú koncepciu v treťom období jeho pôsobenia. Úplne sa zmenilo jeho chápanie štátu, rovnako opustil politické myšlienky z predchádzajúcich mesiacov a rokov.

III. Odôvodnenie premeny slovenského národa na štátoprávny subjekt s aplikovaním pojmu obec ako korporatívno-právneho subjektu na pojem slovanský národ

1. „Samostatné spojené slovanské obce” a opustenie svätej koruny a povedomia uhorského politického národa

Štúr utiekol z Liptova a prišiel do Prahy koncom mája 1848, aby sa tu zúčastnil Slovanského zjazdu. Už na zhromaždení Slovanov vo Viedni v apríli, slovenská inteligencia volala po zvolaní Slovanského zjazdu do Prahy, tunajší prípravný zjazdový výbor následne prerokovával detaily tohto podujatia. Zjazd sa konal od 2. do 12. júna. Skladal sa z troch sekcií (československej, poľsko-rusínskej a juhoslovenskej sekcie) a veľkého výboru, v ktorom rokovali zástupcovia každej sekcie. Na zjazde bolo prítomných 318 oficiálnych a 22 neoficiálnych hostí a zúčastnili sa ho vtedajší najlepší predstavitelia slovanskej inteligencie.

³⁴ Tamže, s. 25. Deviaty bod hovorí: „Žiadame, aby právo národného voliteľstva nebolo určovanô radom a stavom, ale duchom a právom rovnosti, a preto chceme, aby každý rodu svojmu verný, zločinstvom a výstupkami nezašpintaný občan a obyvateľ uhorský, dvacať rokov majúci, voliť a štyriadvacať rokov majúci vyvolený byť mohol“.

³⁵ Tamže, s. 25. Jedenásty bod obsahuje: „Žiadame, aby sa pre uspokojenia spoluobčanov našich, po dedinách, mestečkách a kopaničiach bývajúcich a od dávnych rokov na rozličné spôsoby od rozličných ľudí utláčaných, klamaných, o hory a pasienky, o role, obecné živnosti, kopanice, výrobská a ich inie majetky pripravovaných, aby sa tedy pre uspokojenia týchto ukrivdených občanov odrazu takie poriadky porobili, žeby oni ku svojim predešlým nepohnutým majetkom, teda ku svojim dávnyim kopaniciam, pasienkam, horám, výrobskám atd. prísť a týmto imaním neobmedzene oni a jejich potomci podľa práva vládnuť mohol. Žiadame d'alej, aby sa v tom smysle a tou cestou, ktorou sa urbárski poddani od povinností urbárskych oslobodil“.

Na druhý deň po slávnostnom otvorení 3. júna sa konalo prvé rokovanie československej sekcie. Štúr vo svojom prejave povedal: „*Ešte slovanské zeme nie sú spojené, ba ešte ani samostatné, aby niečo uzavierat mohli. Len Česi, Moravia a Poliaci užívajú nejakú samostatnosť, ale Slovania uhorskí nie. My patríme k uhorskému snemu. Od toho čo možno pre nás očakávať? - Najprv sa musia zlomiť uhorské pomery; aby sa prevaha Maďarstva zničila, je hlavná úloha naša*“³⁶.

Táto Štúrova reč znamenala radikálnu zmenu tradičného štátoprávneho usporiadania v Uhorsku a aj v Európe. Slovinci žijúci v Uhorsku od stredoveku totiž vyhlásili opustenie tradičného štátoprávneho rámca v mene slovanstva ako gens. Znamenalo to, že aj povedomie uhorského politického národa z prvého a druhého obdobia sa zreteľne strácalo. Štúr prezentoval teóriu prekračujúcu pojem svätá koruna ako súboru historicko-politických práv. Tvrdil, že „*my nemáme dosiaľ samostatnú slovanskú obec v Rakúsku. Vyslovme sa, že chceme ako samostatné spojené slovanské obce štát pod Rakúskou ríšou. Nehovorme, že chceme zachovať Rakúsko, ani utvoriť rakúsku slovanskú ríšu. To nás oberie o všetky sympatie európskych národov. Povedzme, chceme ako samostatné spojené slovanské obce štát pod vládou Rakúskej ríše: tým dáme akcent Slovanom. Potom s nimi môže vláda rakúska žiť*“³⁷.

Namiesto svätej koruny, ktorá mala umožniť Slovákom ich štátoprávne odôvodnenie v prvom a druhom období, Štúr teraz použil pojem obec ako právne spoločenstvo, ktorému dala rakúska cisárska moc právo autonómie a štátoprávne odôvodnenie. Obec ako historický pojem, znamenala mestskú samosprávu, napr. slobodné kráľovské mesto v Uhorsku a jeho mestskú radu, „universitas“, „teritorium“ a tiež „res publicu“ samu o sebe. Pripomína nám to „corpus“ a „communitas“ ako právny subjekt alebo právnu osobu v európskom stredovekom politickom myslení a teológii. Obec všeobecne tiež znamenala tradičné natio ako korporatívno-právny subjekt, čiže štátoprávnu korporáciu bez rozdielu jej veľkosti, na základe obecného práva a tradičných štátnych princípov, napr. pojmu koruna. Koruna ako štát sa skladala z rôznych obcí (korporácií). Štát (res publica), ktorý sa skladal z obcí bol zároveň najväčšou obcou. Obec, ktorú Štúr použil mala spadať tiež pod Rakúskou ríšou. Jeho cieľ bol jasný: dovtedajšie tradičné štáty tvoriace Rakúsku ríšu, napr. Uhorské kráľovstvo, Bohémia, Sliezske kniežatstvo atď. ako obec mali nahradíť nové národné štáty – samostatné spojené slovanské obce a oni mali tvoriť Rakúsku ústavnú ríšu ako obec. Tým chcel Štúr získať samostatnosť Slovanov a odôvodniť slovenský národ ako štátoprávny subjekt. Štúr teda radikálne relativizoval pojem svätá koruna syntetizujúci tradičné natio a historicko-politické práva prostredníctvom prirodzených princípov národného jestvovania a aplikoval pojem obec na etnický národ. To znamenalo „štátoprávnu revolúciu“³⁸. Okrem „vnútorného“ odôvodnenia premeny národa na štátoprávny subjekt prostredníctvom prirodzených princípov národného jestvovania, chcel odôvodniť národ aj jeho „vonkajším“ zabezpečením prostredníctvom cisárskej moci. Štúr opustil jednu časť tradičného štátneho systému, napr. svätú korunu, aby prejavil úctu druhému tradičnému štátnemu systému, napr. k obci ako údu tvoriacemu Rakúsku

³⁶ ŠTÚR, L.: Z reči na Slovanskom sjazde. In: Dielo v piatich zväzkoch, zv. II, Bratislava 1956, s. 255.

³⁷ Tamže, s. 255-256.

³⁸ Podľa autora, prvý historik, ktorý považoval Štúrovu myšlienku za „štátoprávnu revolúciu“, bol A. Pražák. Stotožnil myšlienku slovenskej inteligencie s myšlienkou českých liberálov, ktorí chceli rozšíriť územie českej koruny na „Moraviu“, „Sleziu“ a „horné Uhorsko“, čiže Slovensko. V tomto zmysle chápal aj Štúrove návrhy, napr. „samostatné spojené slovanské obce“ (PRAŽÁK, A.: The Slavonic Congress of 1848 and the Slovaks. The Slavonic and East European Review, č.7, 10, 1928, s. 144-145). Štúr uvažoval o rozšírení samostatných spojených slovanských obciach aj o územia Juhoslovanov žijúcich v južnom Uhorsku. Preto rozšírenie samostatných spojených slovanských obcí o územia Juhoslovanov nemožno zdôvodniť historicko-politickými právami českej koruny (Pozri KLIMKO, J.: Vývoj územia Slovenska a utváranie jeho hraníc, Bratislava 1980, s. 64). Odôvodnenejšie je tvrdenie M. Podrimavského, že táto Štúrova politická myšlienka vyrastala z potreby politicky a štátoprávne zabezpečiť národné práva a súvisela s novou konšteláciou mocensko-politických pomerov v Uhorsku a Habsburskej ríši (PODRIMAVSKÝ, M.: C.d., s. 146-147). Znamenalo to, že Štúr vychádzajúc z vtedajšieho štátoprávneho systému chcel vytvoriť taký štátoprávny systém, v ktorom by boli národy štátoprávnym subjektom aplikovaním pojmu obec na pojem národ, ako už bolo vyššie uvedené.

rišu.

Po tom čo sa Štúrovi nepodarilo naplniť svoju koncepciu premeny národa na štátprávny subjekt cestou národa tvoriaceho korunu Uhorska, od polovice mája 1848 sa ju pokúšal realizovať tak, že aplikoval pojem obec ako korporatívno-právny subjekt na slovanské národy. Bolo to práve v období, kedy sa v revolučnej Európe reorganizovali korporatívne práva. Pritom aplikácia pojmu obec ako korporatívno-právneho subjektu na pojem národ bolo možné zabezpečiť cisárskou mocou, súborom korporatívnych práv. Teda prostredníctvom predstavy obce ako štátnej korporácie, právneho subjektu alebo právnej osoby sa Štúr pokúsil odôvodniť premenu národa ako gens na štátprávny subjekt.

Štúr v príspevku Pohľad na európske udalosti roku 1848 zo 17. augusta 1848, uverejnenom v chorvátskych novinách Slovenski jug, napísal: (Maďari) *utláčali a uväznili všetkých, ktorí začali o svätých tých právach národov hovoriť*³⁹. Atribúty obce aplikoval na takto poňatý národ.

2. Konflikt medzi historicko-politickými právami Svätej Koruny a prirodzenými princípmi národného jestvovania

Štúrovo trvanie na opustení svätej koruny, teda odtrhnutí sa Slovákov od Uhorského kráľovstva kritizovali M. M. Hodža a P. J. Šafárik, ktorí mali úctu k právnemu odôvodneniu tradičného kráľovského štátneho systému. Hodža trval na tom, že *„jestli se myšlénka slovanského spojení tak rozšíří, že zajme velikou část jeho, jakým činem přesvědčíme cizé národy, že tomu tak jest? - Jiná otázka také jest, jestli jednotlivé naše sněmy návrhy naše přijmou a vykonají; na jednotlivých sněmích může se naším výrokem platnost odpirati. Považme tedy, jsme-li natolik oprávněni, aby jsme vykonali, co uzavřeme. - Z toho ohledu nevidím jiného prostředku, než aby-chom se obrátili na český, chorvatský a haličský sněm, jinak nevyvedem nic“*⁴⁰. Znamenalo to, že zmena tradičného štátoprávneho povedomia a pojmu uhorského politického národa na moderný národ (gens) ako štátprávny subjekt bola príliš komplikovaná. Na druhej strane Šafárik trval na tom, že *„nechceme sobě osobovati zřizování státu, poněvadž stát a suverenita jednou jest a my suverenitu nemáme. Chceme založit jednotu k vydobytí stejných politických práv v rakouském státě, tedy pusťme otázku o zachování Rakouska mimo sebe a vytkněme si jenom jednotu a vyhledávejme prostředky k uskutečnění“*⁴¹. Obaja kritizovali Štúra na základe tradičných princípov a tvrdili, že samostatné spojené slovanské obce nemajú reálne štátprávne odôvodnenie.

Šafárik ďalej pokračoval a hovoril, že *„základ státu jsou obce, z obcí vyrůstá všechno. Zde jsou páni plnomocní vyslanci z obcí. Jest jen potřeba, aby-chom na zřeteli měli stav a moc Slovanu v Rakousku. My Čechové, myslíme, že provedem svá usnesení na sněmu“*⁴². V Šafárikovom prípade znamenala obec tradičný stavovský štát, napr. České kráľovstvo, Uhorské kráľovstvo atď. Preto sa nestotožňoval s pojmom národná obec, ktorý podľa Štúra znamenal obec. Teda Šafárik netrval na aplikácii pojmu obec na pojem národ. Jeho austroslavizmus bol ideou spojenia tradičných obcí v Rakúskej ríši a tak bol v rozpore so Štúrovým austroslavizmom, ktorý smeroval k spojeniu moderných národných obcí. V súvislosti s tým delegát zjazdu M. Šmíd povedal, že *„pan Štúr oznámil své mínění, jak by první článek měl býti vysloven. - Zde se musí bráti ohled na národy s určitými právy, jako jsou Češi, Chorvati a Poláci, pak na ty, které těch práv nemají, jako Slováci, uherští Srbové a Rusini“*⁴³. Česi patrili k tým spoločenstvám, ktoré sa mohli opierať o existenciu vlastných štátoprávnych tradícií, podobne ako Maďari. Teda moderný český národ sa mohol formovať i za pomoci tradičných historicko-politických práv českej koruny. Preto nepovažovali za potrebné utvorenie spojených slovanských obcí. Slovákom však mali práve ony umožniť samostatnú ná-

³⁹ BOKES, F. (ed.): C.d., s. 38.

⁴⁰ ŽÁČEK, V.: Slovánský sjezd v Praze roku 1848 – Sbíрка dokumentů. Praha 1958, s. 249-250.

⁴¹ Tamže, s. 252.

⁴² Tamže, s. 250.

⁴³ Tamže, s. 253.

rodnú existenciu⁴⁴. Štúr musel pritom použiť prirodzené princípy národného jestvovania a aj neexistujúce "tradičné" princípy ako princíp modernej národnej obce, ktorú považoval za tradičnú. Bez argumentácie s tradičnými štátoprávnymi uznaniami a odôvodneniami Slovákov by sa prirodzené princípy národného jestvovania neuplatnili a nenadobudli politickú dôležitosť. Preto Štúr aplikoval pojem obec na pojem slovanský národ. Znamenalo to, že hoci boli Slováci na rozdielnej úrovni ako Česi a Maďari, predsa chceli sformovať moderný slovenský národ na základe "tradičných" princípov. Z tohto dôvodu vypukol rozpor medzi radikálnejšou a konzervatívnejšou stránkou československej sekcie zjazdu.

Vo veľkom výbore 5. júna však reprezentanti poľsko-rusínskej a juhoslovenskej sekcie kritizovali Šafárikovu myšlienku o zachovaní Rakúskej ríše a jeho úctu k tradičným historicko-politickým právam. Poliak Lubomirski tvrdil, že „*Poláci nejsou svobodní jako Horvaté a Češi, protože nemají sněmu*“⁴⁵. Aj M. Prica hovoril, že „*Horvati mají síce sněm, ale ne zákonodárný, a skrze ten nemohou vstoupiti ve spolek. Vojvodina srbská je na papíře*“⁴⁶. Prica odmietol zachovanie obcí v tradičnom systéme, na ktorom Šafárik trval v československej sekcii. Znamenalo to, že autorita existujúcich tradičných princípov, napr. historicko-politického práva vo veľkom výbore zjazdu zoslabla.

V tomto procese F. Palacký vyslovil názor, že „*máme svobodu slíbenou a užíváme ji již. Tato je ale jen svoboda osob a stavu, svoboda politická. O té jen posud se rokovalo. Jest pak jiná svoboda národu co mravních osob. Svoboda jednotlivých osob zakličaná v pravidle... Svoboda národu se může osnovat na té samé zásadě. Našho sjezdu úkol jest, aby vyslovil svobodu národu na základě rovnoprávnosti... Cokoli učiníme bude aplikování této zásady. Ku příkladu o poměrech našich v Uhrích etc... Ma-li zásada tato bořit státní svazky, zvlášt' má-li mít každý národ osobní řízení, nebo zda by měli zustat dva i více pod jedním společným řízením*“⁴⁷. Palacký teda chápal národ ako spoločenstvo mravných osôb, ktoré mali prirodzené právo na slobodu vlastného národa. Ako z uvedeného vyplýva, Palacký sa pokúsil odôvodniť premenu národa na štátoprávny subjekt na základe individualizmu a moderných ľudských práv. Pojem osoba (občan) mal u neho dôležité postavenie. Na druhej strane Štúr interpretoval národ ako obec na základe "kolektivismu" a moderných ľudských práv. Ich vyzdvihovanie prirodzených princípov národného jestvovania bolo síce podobné (ponímali národ ako organický národ), ale v niektorých bodoch sa líšili (individualizmus a kolektivismus). Práve pre tieto rozdiely Palacký trval na utvorení federácie Rakúskej ríše na základe jednotlivých národov (J. Subotič z juhoslovenskej sekcie túto myšlienku podporoval), Štúr zasa na spojení Slovanov, čiže vytvorení samostatných spojených slovanských obcí pod Rakúskou ríšou (podporoval ho K. Libelt z poľsko-rusínskej sekcie). Na druhej strane Šafárik navrhoval spojiť tradičné obce v rámci Rakúskej ríše. Vtedajší austroslavizmus teda vymedzovali tri tendencie.

Štúr aplikoval pojem obec na pojem slovanský národ, no o tejto radikálnej myšlienke nebol úplne presvedčený. Svedčí o tom fakt, že ustúpil od idey samostatných slovanských obcí v Rakúsku a súhlasil so Žiadosťami Slovákov a Rusínov uhorských, ktoré 7. júna predložil zjazdu J. M. Hurban. Tento dokument mal zo štátoprávneho hľadiska rovnaký obsah ako Žiadosť slovenského národa z 10. mája. Okrem iného požadoval, aby Slováci mohli žiť v budúcnosti ako jeden z uhorských národov⁴⁸. Štúr však bol čoskoro opäť nútený svoj názor zmeniť kvôli kritike Žiadostí

⁴⁴ HUČKO, J.: Ludovít Štúr a Slovanský zjazd roku 1848, In: Slovanský zjazd 1848 a Slováci. Zostavil I. Sedlák. Bratislava 1998, s. 41.

⁴⁵ ŽÁČEK, V.: C.d., s. 287.

⁴⁶ Tamže.

⁴⁷ Tamže.

⁴⁸ Prvý bod týchto Žiadostí požadoval, „*aby Slováci a Rusíni uherští byli od Maďaru uznáni za národ a v sněme rovná práva s nimi měli*“ (BOKES, F. (ed.): C.d., s. 26). Z uvedeného jasne vyplýva, že Slováci neopustili "Korunu Uhorska" a pôdu uhorského politického národa skladajúceho sa zo všetkých národov v Uhorsku. Druhý bod vyjadroval žiadosť o založenie národného snemu v Uhorsku (Tamže, s. 26).

Slovákov a Rusínov uhorských zo strany Subotiča z Juhoslovanskej sekcie zjazdu⁴⁹. Na veľko výbore 7. júna sa Štúr pýtal: „*Zdá-li se Vám Jihoslovanum slovo milejší než cit a srdce, kteréž od věku znáte? Vyslovíme-li se nyní pro odtrhnutí od Uher, učiníme svým rodákum, co by se všem Slovanum panslavistickou proklamací bylo učinilo... Žádáme národní sněm jen v záležitostech čistě národních, spolu ale též co nástroj, jimž bychom se mohli nebezpečným záměrem maďarské vlády protivit. Jest a má to býti jen první stupeň; Jihoslované byli již dřívě na něm, ted' mohou tedy ovšem na druhý stupeň; jen číňte, dokončíme pak hned najednou za Vámi*“⁵⁰. Štúr teda pripustil odtrhnutie Slovákov od Uhorska. Ako Šafárik neskôr povedal, Juhoslovania už uskutočnili revolúciu a odtrhli sa od Uhorska, no Slováci to ešte nemohli urobiť⁵¹. Štúr si bol toho vedomý, a preto rozvíjal úvahu o tom, že Slováci tiež pristúpia na „druhý stupeň“. Znamenalo to boj za odtrhnutie od Uhorska a národnú federáciu pod Rakúskou ríšou, čiže „štátoprávnu revolúciu“. Nakoniec Štúr podporil Manifest k európskym národom z 12. júna, ktorý žiadal národnú federáciu v Rakúskej ríši.

Okrem Manifestu k európskym národom boli veľmi dôležitým dokumentom Slovanského zjazdu aj Adresa rakúskych Slovanov rakúskemu cisárovi. Okrem iného žiadala cisára o udelenie slobody národom a tiež rovnoprávnosti⁵² a označila ho úctivo za milosrdného otca a svätca a národy za jeho deti⁵³. Pomocou takto vymedzeného vzťahu sa tvorili argumenty v prospech premeny Slovanov na štátoprávne subjekty. Keďže cisár bol svätený ako Kristus, jeho deti – národy Rakúskej ríše sa mali právo stať štátoprávnymi subjektami. Úcta k cisárskej korune v spomínanom dokumente plnila významnú praktickú úlohu⁵⁴.

Vypuknutie povstania v Prahe predčasne donútilo rozpustiť Slovanský zjazd. Po bojoch Štúr odišiel do Záhrebu, kde diskutoval s predstaviteľmi juhoslovanskej inteligencie – bánom J. Jelačićom a srbským kniežaťom M. Obrenovičom o ozbrojenej výprave proti Maďarom. Po založení Slovenskej národnej rady 16. septembra sa o tri dni neskôr, t.j. 19. septembra, začala slovenská dobrovoľnícka výprava.

Okrem aplikovania pojmu obec na pojem slovanský národ bolo dôležité i založenie Slovenskej národnej rady. Išlo totiž o prvý slovenský národnopolitický orgán a ten vyjadroval snahy Slovákov vstúpiť na politickú scénu ako štátprávny subjekt⁵⁵. V tomto smere je dôležité i prepojenie pojmov rada a národ. Pôvodne bola rada reprezentačným orgánom na každom politickom stupni, čiže v štáte, v stolici, v meste. Napríklad, kráľovská rada alebo mestská rada boli reprezentačným orgánom rôznych nižších obcí a mali štátoprávne odôvodnenie. Teda kráľovská rada a mestská rada znamenali taktiež obec. Aj aplikovanie tohto pojmu na pojem slovanský národ odrážalo snahu štúrovcov odôvodniť premenu Slovákov na štátprávny subjekt a uznať ich za politickú jednotku. Túto myšlienku systematicky usporiadali vo štvrtom období.

28. septembra cisárske vojsko odzbrojilo slovenských dobrovoľníkov. Tým sa septembrová výprava skončila. Rakúska vláda sa však obávala prevahy Maďarov a 20. októbra 1848 vydal cisár manifest, čo bolo vhodnou príležitosťou na vyhlásenie idey „samostatného Slovenska“.

⁴⁹ Subotič kritizoval, že „*dokud nemají Slováci své ministerium, není sbor jejich ničím; všecko musejí chtít, sic nemají nic... Ani my Srbové nemáme jistotu, co dokážeme, jak se boj ukončí; i vy Slováci můžete a máte počít... Slováci chtějí zustati spojení s Maďary, my jsme se od nich odtrhli; Slováci budou tedy muset jiti i proti nám*“ (ŽÁČEK, V.: C.d., s. 317).

⁵⁰ Tamže, s. 318.

⁵¹ Tamže, s. 318.

⁵² Tamže, s. 371.

⁵³ Tamže, s. 370-371.

⁵⁴ Tamže, s. 371. Například: „*Daher schaaren sich um den Thron Eurer kais. Majestat die slavischen Völker Oesterreichs, der Gewahrung der Mittel, durch welche allein ihre Freiheit gekrafftigt, der Kaiserstaat gerettet und namenloses Unglück abgewendet werden kann, mit vollem, kindlichem Vertrauen von der vaterlichen Huld Euer kais. Majestat hoffend*“.

⁵⁵ PODRIMA VSKÝ, M.: Slovenská politická reprezentácia 1848-1914 (Na 150. výročie vzniku prvej Slovenskej národnej rady). Studia Academica Slovaca, č. 27, 1998, s. 133.

IV. Odôvodnenie premeny slovenského národa” na štátoprávny subjekt s obmedzeným aplikovaním pojmu obec na pojem slovenský národ

1. Vznik územného pojmu Slovensko

Jadrom cisárskeho manifestu bolo zachovanie konštitúcie a zabezpečenie rovnoprávnosti všetkých národov monarchie⁵⁶. Štúrovci prejavili súhlas s týmto manifestom vo výzve Slovenskej národnej rady K národu slovenskiemu, ktorá ho vyzvala do boja proti Maďarom za národnú rovnoprávnosť. Tretí bod tejto proklamácie znel: „(Do boja) Za kráľa nášho a dom panujúci. Kráľ náš i s domom svojim vyjavíu, že nechce tyranstvo jedných nad druhými, kráľ náš je prvý, ktorý rovnoprávnosť všetkých národností vysloviu. Koho sa teda máme viac pridržať, či nášho kráľa, ktorý priznal všetkým rovné práva a dau Vám slobody tie, ktoré vás od dávneho poddanstva a všelijakého utlačenia uvoľnilí“⁵⁷. Znamenalo to, že slovenskí politici za jediný mocenský subjekt, ktorý mohol zabezpečiť rovnoprávnosť národov v Rakúskej ríši a odôvodniť slovenský národ ako štátoprávny subjekt, považovali cisára.

Najdôležitejším bodom tohoto oficiálneho dokumentu je však to, že použil výraz Slovensko pre horné Uhorsko⁵⁸. Použitie tohto označenia bezpochyby vyplynulo z toho, že niektorí členovia rakúskej vlády počas novembra pripúšťali aj možnosť zrušenia Uhorského kráľovstva a utvorenia Slovenskej korunnej krajiny⁵⁹. Na druhý deň potom, čo 4. decembra 1848 prekročila pri Čadci cisárska armáda a slovenskí dobrovoľníci uhorské hranice, vznikla v tomto mestečku miestna dočasná Kráľovská spravujúca rada. Skladala sa z mužov požívajúcich dôveru ľudu, čiže nešľachticov a bola vytvorená na základe ľudovejšej formy verejnej správy v porovnaní s predošlou vrchnosťou. Jej rokovacím jazykom bola väčšinou slovenčina. V predstavách slovenských vodcov tento akt znamenal začiatok budúceho samostatne spravovaného Slovenska⁶⁰.

Pojem Slovensko mal zreteľne jazykovo-kultúrny a národnostný obsah, pritom sa však zakladal na moderných občianskych princípoch. Dosvedčujú to napríklad Martinské žiadosti z konca januára 1849, ktoré vyjadrovali vôľu spojenia Slovenska s konštitučným Rakúskom, jeho zastúpenie v spoločnom ríšskom sneme a svoje vlastné, od Maďarov nezávislé politické zriadenie⁶¹.

Aplikovanie pojmu obec na pojem slovenský národ sa v tomto období nahradilo obmedzeným aplikovaním pojmu obec na slovenský národ. Vtedajšou Štúrovou úlohou bolo zdôvodniť právo netradičného a kultúrneho Slovenska stať sa samostatným administratívnym celkom. Zároveň to znamenalo ďalšiu formu odôvodnenia premeny Slovákov na štátoprávny subjekt.

2. Pokus o štátoprávne a politické odôvodnenie Slovenska: Veľkokniežatstvo Slovenska

Na porade slovenských politikov v Martine 10. marca 1849 vznikla osnova slovenského prosbopisu, ktorá sa mala podať cisárovi Františkovi Jozefovi I. Štúrovci spísali tento dokument na základe cisárskeho manifestu z 20. októbra 1848, rovnako 5. bodu 1. kapitoly⁶² a 77. bodu 4. kapitoly⁶³ oktrojovanej ústavy pre Rakúsku ríšu zo 4. marca 1849. Táto osnova sa skladala zo

⁵⁶ Vyhlásenie Ferdinanda I. o nedotknuteľnosti jeho nariadení z marca, apríla a septembra 1848, Slovenský národný archív. Fond: Zbierka dokumentov k revolučným rokom 1848-1849. /2ex, tlač – org./, sign. 42.

⁵⁷ BOKES, F. (ed.): C.d., s. 50.

⁵⁸ Tamže, s. 48.

⁵⁹ KLIMKO, J.: C.d., s. 65; REBRO, K.: Pokusy o štátoprávne riešenie slovenskej národnej otázky v revolučných rokoch 1848-1849. Právnické štúdie, č.13, 1965, s. 573-574.

⁶⁰ HUČKO, J.: Život a dielo Ľudovíta Štúra. Martin 1984, s. 190.

⁶¹ Tamže, s. 192.

⁶² Piaty bod hovorí, že „*Wšetke národné kmeni rownakje práwa majú, a každy národní kmeň má naobraziteľnuo práwa twoju národnosť a reč chrániť a opatrovať*“ (Ríšska ústava pre Rakúske cisárstvo, Slovenský národný archív, Fond: Zbierka dokumentov k revolučným rokom 1848-1849. /1ex. tlač. org./ sign. 101). V tejto oktrojovanej ústave boli prvýkrát uznané „prírodnoprávne princípy národného jestvovania“.

⁶³ 77. bod hovorí, že „*Wšetke ostatnje korunne Krajini dostanu vlastnje krajinskje ústawi. Stawowské ústawi sú neplatnje*“ (Tamže).

šiestich bodov. V jej úvode sa zdôrazňovala úloha panovníka ako ochrancu rakúskych národov⁶⁴.

V prvom bode sa definoval výraz Slovensko týmito slovami: „*Slovenský národ svoju vlastnú krajinu a otcovskú zem dostal. Pod týmto rozumieme zem tú, v ktorej Slováci od najdávnejších časov ako prvoobyvatelia prebývajú, v ktorej vlastná reč je domáca a v každodennom živote jedine k úžitku, ktorá predtým kolíska vystúpení jejich historického bola, a ktorá od nepamiatných časov, trebárs s druhými dŕžavami politiky dovedna spojená, predsa nikdy neprestala, slovenská zem, Slovensko sa menovať*“⁶⁵. Slovensko tu teda predstavovalo politicko-národný celok Slovákov na základe jazykovo-kultúrnych princípov.

Najdôležitejšou časťou memoranda bol druhý bod: „*Od terajšieho Uhorska politiky celkom odtrhnúť a bezprostredne jedinej, rakúskej cisárskej ríši privteliť. Ponížene nižepodpísaní ale žiadajú od rakúskeho ríšskeho spojenia ako celok pripojenými byť a z toho ohľadu jejich žiadosť je, aby jich od terajšieho Uhorska odtrhnutá zem a krajina svoje vlastné politicko nazvania dostala, a síce Veľkokniežatstvo Slovenska, ktoro nazvania za času jejich predošlieho historického vystúpenia obyčajnô a domácô bolo, a až posiaľ u nášho ľudu obľúbenô je. K najvyšším názvom Vašej Jasnosti i tento nový titul by pristúpiť*“⁶⁶.

Taktiež v tejto osnove, rovnako ako v Štúrovej myšlienke v treťom období, sa požadovalo opustenie svätej koruny a povedomia uhorského politického národa a naopak, utvorenie Slovenského veľkokniežatstva, ktoré by sa ako celok spojilo s Rakúskou ríšou. V treťom období Štúr aplikoval pojem obec na pojem slovanský národ (samostatné spojené slovanské obce v Rakúsku) a pokúšal sa odôvodniť slovanský národ ako národ tvoriaci Rakúsku ríšu, v tomto štvrtom období však obmedzene aplikoval pojem obec na pojem slovenský národ (Slovenské veľkokniežatstvo). Nešlo už o spojené územie Slovanov ale územie Slovákov. Slováci sami o sebe boli považovaní za štátprávny subjekt, čiže corpus. Zreteľne takáto obec mala znamenať corpus vyššej úrovne ako obec v samostatných spojených slovanských obciach.

Štúr v tomto prípade aplikoval pojem obec definovanú na základe tradičného titulného štátu, čiže Veľkokniežatstvo na pojem Slovensko. Avšak novej slovenskej obci nedal tradičný, ale moderný demokratický obsah. Vo štvrtom bode tohto dokumentu trval na potrebe zriadenia krajinického snemu Slovenského veľkokniežatstva⁶⁷. Štúr používal iba funkciu obce, ktorá získala od cisára právo autonómie a štátoprávne odôvodnenie, ale stavovské atribúty obce odmietol. Teda Štúr reinterpretoval stavovské chápanie obce na moderný národný a občiansky pojem obec⁶⁸ aj preto, že sa pokúšal o získanie politických práv pre Slovákov bez rozdielu stavu a titulu. Výsledkom toho bolo, že jeho chápanie obce síce rešpektovalo tradičné cisárstvo alebo cisársku korunu, zároveň však rešpektovalo občiansku alebo národnú spoločnosť⁶⁹.

Počas tretieho a štvrtého obdobia svojho pôsobenia v rokoch revolúcie Štúr reinterpretoval

⁶⁴ Napríklad, „*Veľbno, kráľovsko slovo slávneho predchodcu Vašej Jasnosti, ktorým sa všetkým rakúskym národom rovnakie práva i z ohľadu jejich rečí a národnosti uistili, má sa teraz uskutočniť*“ (BOKES, F. (ed.): C.d., s. 60).

⁶⁵ Tamže, s. 61.

⁶⁶ Tamže.

⁶⁷ „*Za zvláštny krajinický snem, kde zastúpenia podľa počtu obyvateľov Slovenska vo väčšej miere by v úžitku bolo*“ (Tamže). Aj vo štvrtom bode výzvy (z 20. novembra 1848) Slovenskej národnej rady „K slovenskému národu“ bola vyjadrená potreba zrušenia poddanstva a stavovského systému: „*Za poriadok a pokoj! Od toho času, čo si maďarsko-kossuthovská strana panstvo v Uhorskej bezbožne osobila, nič nieto v Uhorskej ako ružnice, rozbroje, bitky, boje a búrky... Zdvihnime sa jednotyseľne proti tomuto hanobnému tyranstvu a bojujme, aby sa v krajine dávny pokoj a poriadok pod berlou nášho pravdivieho kráľa navrátilu*“ (Tamže, s. 50). Podľa Štúra, ktorý aplikoval pojem obec na pojem slovenský národ by stavovská vrstva v národnej obci neexistovala.

⁶⁸ Český radikálny liberál K. Havlíček Borovský napísal prácu *Co jest obec?*, ktorá vyšla v Pražských novinách v roku 1846. Rovnako ako Štúr, aj Havlíček reinterpretoval tradičný pojem obec v modernom duchu a považoval ju za občiansku a národnú spoločnosť. HAVLÍČEK, K.: *Co jest obec?* In: *Český liberalismus*. Ed. M. Znoj. J. Havránek. M. Sekera. Praha 1995, s. 79-88.

⁶⁹ Napríklad historik O. Urban síce netvrdil, že Štúr reinterpretoval pojem obec, revolúciu na Slovensku v roku 1848 však považoval za začiatok občianskej spoločnosti na Slovensku. URBAN, O.: *České a slovenské dejiny do roku 1918*. Praha 1991, s. 153159.

pojmem obec tak, že ju stotožnil s pojmom slovenský národ. Z hľadiska úcty k tradičnému habsburskému systému i kvôli tomu, aby stotožnenie modernej obce so slovenským národom bolo presvedčivé, spojil túto obec s cisárskou korunou, ktorá predstavovala súbor rôznych obcí v Rakúskej ríši. V týchto obdobiach teda zdôvodnil premenu slovenského národa na štátprávny subjekt použitím funkcie obce a taktiež zdôvodnil založenie národnej a občianskej spoločnosti reinterpretovaním obce do democratickej predstavy. V tomto procese pojem národ ako jazyko-vo-kultúrna skupina začal získavať atribúty štátprávneho subjektu ako politickej jednotky, čiže sa stával moderným národom a modernou politickou skupinou. Aj keď národ mal znaky ako gens, teoreticky sa zdôvodňoval ako natio. Samozrejme, národ ako natio nebol už v tejto chvíli stavovskou skupinou, ktorá disponovala politickými právami ako privilegiom. Získanie štátprávnych atribútov a štátprávneho odôvodnenia národa ako gens bolo dôležitou súčasťou procesu formovania moderného slovenského národa.

Štúrovci upravili pôvodnú osnovu memoranda⁷⁰ a jej druhú verziu odovzdali 19. marca 1849 cisárovi Františkovi Jozefovi I., ktorý sľúbil uskutočnenie spomenutých žiadostí⁷¹. Štúr však cisárovmu sľubu neveril a tušil, že jeho národné hnutie bude neúspešné⁷². Ako predpokladal, jeho žiadosti sa nezrealizovali a naplnili sa až v 20. storočí. Neoceniteľným faktom však zostáva to, že slovenská inteligencia v druhej polovici 19. storočia prebrala štátprávne a moderno-národné atribúty národa.

Záver

Na základe uvedených myšlienok môžeme definovať charakteristické črty politickej koncepcie Ľudovíta Štúra počas jeho verejného pôsobenia v rokoch 1848/49. Bolo to hľadanie metódy zdôvodnenia slovenského národa ako štátprávneho subjektu a zároveň zdôvodnenia sformovania moderného slovenského národa, čiže povýšenia "nehistorického" národa na moderný štátprávny subjekt. Štúr ju nachádzal v tom, že aplikoval tradičné princípy zviazané s pojmom národ, pričom počas revolúcie v roku 1848 dochádzalo k reorganizácii korporatívnych práv, stavovského štátu a systému. Národ sa považoval za štátprávny subjekt nielen vďaka použitiu moderných prirodzenoprávných princípov národného jestvovania a zásad národného sebaurčenia, ale tiež vďaka použitiu tradičných princípov vo vtedajšom Uhorsku a Rakúskej ríši. V procese reorganizácie korporatívnych práv v revolúcii v roku 1848, kedy dochádzalo k reinterpretovaniu týchto práv a princípov ako moderných občianskych národných práv a princípov, a zároveň aplikovaním týchto práv a princípov na pojem národ, získal národ štátprávne odôvodnenie. Tak sa aj slovenský národ teoreticky stal štátprávnym subjektom, ktorý nahradil stavovskú vrstvu. Týmto bol vytvorený teoretický základ slovenského národa ako politickej osobitej skupiny, ktorý sa politicky realizoval v 20. storočí.

Súčasná teória nacionalizmu majú štyri rôzne smerovania:

1. Nacionalizmus je v podstate moderný, ale je všeobecne nebezpečný a neakceptovateľný⁷³.
2. Nacionalizmus je moderný, ale nevyhnutný a pochopiteľný⁷⁴.

⁷⁰ Slovenská inteligencia použila namiesto názvu Veľkokniežatstvo Slovenska či Slovenské veľkokniežatstvo iba "Slovensko": „(Tá zem) bola s inými zemiami v politický celok spojená, jednako nikdy neprestala sa nazývať slovenskou zemou, Slovenskom“ (BOKES, F. (ed.): C.d., s. 63). Je možné, že o titule a názve slovenského politického útvaru by rozhodol cisár, no štúrovci rešpektovali prvý bod Ríšskej ústavy zo 4. marca 1849.

⁷¹ NOVOTNÝ, J.: Zu den Beziehungen der slawischen Politiker zur Wiener Regierung während der Revolution 1848-1849. In: Ľudovít Štúr und die Slawische Wechselseitigkeit, s. 162-163.

⁷² Štúr v liste J. V. Staňkovi z 22. marca 1849 okrem iného napísal: „Milerádi byli bychom dříve vyslanstvo ke dvoru v záležitosti národní vykonali, ale nebylo možno“ (Listy Ľudovíta Štúra, zv. II. Pripravil J. Ambruš. Bratislava 1956, s. 198).

⁷³ KEDOURIE, E.: Nationalism. 4th expanded edition. London 1998; HOBBSAWM, E. J. (ed.): The Invention of Tradition. Cambridge 1991; HOBBSAWM, E. J.: Nations and Nationalism since 1780. Cambridge 1991.

⁷⁴ KOHN, H.: The Idea of Nationalism. New York 1945; GELLNER, E.: Nations and Nationalism. Oxford 1983; CARR, E. H.: Nationalism and After. London 1945; SETON-WATSON, H.: Nations and States. London 1977.

3. Nacionalizmus je moderný a všeobecne pozitívny⁷⁵.

4. Nacionalizmus je predmoderný, nemoderný, prirodzený, aj keby bol modernou dobou iba pretvorený⁷⁶.

Výsledok môjho štúdia Štúrovej politickej myšlienky je nasledovný: pojem *ethnie* (etnikum), ktorý A. D. Smith definoval ako pôvod moderného národa, nahradíme predmodernými tradičnými princípmi, čiže zmeníme objekt ako E. J. Hobsbawm, ktorý pokladal za dôležité tradičné princípy pri vytváraní moderného národa a nacionalizmu. Národ a nacionalizmus boli utvorené modernizáciou, ktorú definovali B. Anderson a E. Gellner. Interpretujeme túto modernizáciu ako reinterpretovanie a používanie tradičných princípov v duchu moderných princípov. Takto je možné integrovať uvedené teórie do novej teórie nacionalizmu.

V teórii občianskej spoločnosti považovali Locke, Smith a Russeau pojem atomická osoba za primárny a pojem štát iba za dodatočný objekt občianskej spoločnosti. Na druhej strane, Štúrova teória občianskej spoločnosti bola neodeliteľná od teórie štátu, čiže štát a občianska spoločnosť u neho neboli v rozpore. Okrem toho Štúr z dôvodu spojenia národnej slobody a demokratickej slobody považoval pojem národ za subjekt v štáte a občianskej spoločnosti. Jedným z dôvodov sformovania tejto myšlienky zostáva tradičný súlad medzi univerzalizmom a pojmom národ. Slovenské politické myslenie prehodnotilo pojem národ prostredníctvom univerzalizmu v klasicizme a osvietenstve v 18. storočí. V 19. storočí sa Štúr snažil, aby sa národ považoval za prienik medzi štátom a občianskou spoločnosťou. To sa zreteľne odlišovalo od západného chápania. Nakoniec Štúr v revolúcii roku 1848 systematicky usporiadal tento vzťah do modernej slovenskej politickej myšlienky cestou reinterpretovania a použitia tradičných korporatívnych princípov vo vtedajšom Uhorsku a Rakúskej ríši. Vzťah medzi národom a občanom si však vyžaduje hlbšie štúdium.

V slovenskej revolúcii v roku 1848 môžeme nájsť transformovanie stredovekých myšlienok a princípov do modernej podoby. Úplné prerušenie v histórii neexistovalo. Revolúcia ako prerušenie potrebovala občas pokračovanie ako podmienku odôvodnenia samej seba. V tomto zmysle môžeme chápať revolúciu ako prerušenie, ktoré je zároveň pozitívnou podstatou tvoriacou pokračovanie histórie. Preto má pojem národ a pojem nacionalizmus ako predstava tradičných princípov veľký vplyv na súčasnosť. Je možné tiež povedať, že slovenská revolúcia v roku 1848 bola jedným z príkladov chápania podstaty pokračovania európskej histórie.

---

⁷⁵ ANDERSON, B.: *Imagined Communities*. London – New York 1991; NAIRN, T.: *The Break-up of Britain*. London 1977.

⁷⁶ ARMSTRONG, J.: *Nations Before Nationalism*. Chapel Hill. NC 1982; SMITH, A. D.: *The Ethnic Origins of Nationalism*. Cambridge 1986.

Summary

Slovak Political Thought during the Revolutions of 1848 in View of the Constitutional History – The process of the conceptual transformation of the Slovaks into a constitutional subject by invoking traditional corporate principles

The concepts of the 'Crown' and of the 'ethnic nation' during the years of 1848/49 in East-Central Europe were both in harmony with and in contradiction to each other. The concept of 'Crown' meant not only the traditional 'royal power', but also a metaphysicised representation of the 'state' as the embodiment of power. The concept of 'ethnic nation' was based on modern 'principles of the natural right to national existence'. The Slovaks in particular, a typical example of a 'nation without history' in East Central Europe, had few reasons for identification with the traditional concept of the 'Crown' because they lacked their own nobility, ruling class or state-tradition. However, during 1848/49, they tried to reform the traditional system of the corporate state, i.e., the Kingdom of Hungary and the Habsburg Monarchy, in their attempt to 'adapt themselves to' or to 'refute to' the conventional ideas of the 'Holy Crown of Hungary', to justify theoretically the 'Slovaks' as a 'constitutional subject'.

This paper attempts to delineate the conceptual transformation of the Slovaks into a modern nation as a constitutional subject during the years 1848/49. This transformation was influenced not only by the national ideologue Ludovít Štúr's (1815-1856) exploiting the 'modern' principles of the natural right to national existence, but also by his invoking 'traditional medieval corporate' ideas as embodied in the Kingdom of Hungary and in the Habsburg Monarchy. Thus I understand Slovak nation-building to be based on 'corporate traditionalism'. This indicates the limits of Ernest Gellner's 'modernization theory' that nationalism arises with 'industrialization', but also of Anthony D. Smith's 'perennialism, ethno-symbolism, after all, primordialism theory' on the 'ethnic origins' of modern nations. This paper starts from the assumption that historical study is needed to respond to the recent findings of social anthropologists and ethnologists to reconstruct the history of 'nation-building' as the first stage of nationalism. The aim of this study is to present a new understanding regarding 'nation-building' from the point of view of historical research. I divide Štúr's political thought in 1848/49 into four parts, reflecting the changing methods employed by Štúr for the justification of the transformation of the Slovaks into a constitutional subject.

(tnakazawa@edu00.f-edu.fukui-u.ac.jp)

Štyri stretnutia a dve kariéry (gróf Gyula Andrásy a gróf Emanuel Péchy)

ROMAN HOLEC – JUDIT PÁL

*Katedra slovenských dejín, Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava**Katedra novovekých dejín, Fakulta histórie a filozofie Univerzity Babeş-Bolyai, Kluž (Rumunsko)***Prológ**

Príspevok analyzuje na štyroch chronologicky radených príkladoch premeny vzťahu dvoch špičkových uhorských politikov a aristokratov – grófa Gyulu Andrásyho st. a grófa Emanuela Péchyho. Ich dlhodobé stýkanie a potýkanie – od reformných čias až po obdobie dualizmu – ovplyvňovali konkrétne politické okolnosti, politický pragmatizmus a nakoniec i úplne subjektívne rozhodnutia ľudí z bezprostredného okolia oboch osobností. Výsledkom bolo, že z nezmieriteľných politických súperov sa stali nakoniec spojenci a na sklonku života dokonca príbuzní.¹

Gróf Gyula Andrásy (1823-1890) sa narodil v rodovom sídle v Trebišove v Zemplínskej stolici. Jeho otec bol veľkostatkárom a jedným z predstaviteľov tzv. komínovej aristokracie. Podnikal v železiarstve, čo pre šľachtu nebolo ani zďaleka typické. Gyula Andrásy študoval v Sátoraljaújhely a právo na univerzite v Pešti. Zo začiatku bol stúpencom ideí Istvána Széchenyiho, ale postupne sa zblížoval so stále radikálnejšou rétorikou liberálnej šľachty. Ako vynikajúci jazdec, skvelý rečník a mladík povestný svojimi hazardnými kúskami, získal si srdcia rovesníkov i mnohých žien. Stal sa poslancom za Zemplínsku stolicu, počas revolúcie velil honvédom a revolučná vláda ho poverila úlohou vyslanca v Turecku. Po porážke revolúcie žil v exile. Po amnestii sa vrátil do Uhorska dostatočne skoro, aby sa stal jedným zo strojcov vyrovnania a po ňom prvým uhorským ministerským predsedom. Svojím zjavom a eleganciou očaril cisárovnú Alžbetu do takej miery, že to dalo podnet dokonca ku vzniku rôznych klebiet. Andrásyho vláda vydržala do roku 1871, keď prevzal post ministra zahraničných vecí. S jeho pôsobením je spojená protiruská politika monarchie, okupácia Bosny a Hercegoviny a podpísanie Dvojspolku. Tí čo ho poznali, mu vyčítali predovšetkým povrchnosť a skutočnosť, že sa rád obklopoval ľuďmi, ktorí nedosahovali jeho úroveň.² Od roku 1879 sa utiahol do „politického dôchodku“.

Gróf Emanuel Péchy (1813-1889) sa narodil v rodovom sídle Péchyovcov v Boldogkőváralja v Abovskej stolici. Ako aristokrat, konzervatívny politik a vysoký štátny úradník zásadne lojálny voči dynastii a panovníkovi bol reprezentatívnym typom človeka, ktorý zosobňoval významnú sociálnu vrstvu v 19. storočí. Stelesnil v sebe jej životnú dráhu, verejný i súkromný život, ako aj stratégiu správania, a to v širokom celouhorskom i regionálnom kontexte. V rokoch 1839-1841 bol Péchy poslancom na bratislavskom sneme za Abovskú stolicu, v období 1841-1848 pôsobil ako administrátor Zemplínskej stolice a ako magnát účinkoval v hornej komore snemu. Revolúciu a päťdesiate roky spojené s režimom neoabsolutizmu prežil zámerne v politickom ústraní, aby sa roku 1860-1861 vynoril ako župan Abovskej župy a mesta Košíc. V období provizória sa znovu vedome ocitol v ústraní a v rokoch 1865-1867 sa k svojim predchádzajúcim funkciám vrátil. Ako župan (a magnát súčasne) pôsobil znovu v hornej snemovni parlamente. Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní sa stal na návrh Andrásyho vlády kráľovským komisárom Sedmohrad-

¹ Kostru príbehu sme prevzali a v podobe mikrohistorických sond rozšírili na základe monografie HOLEC, R. - PÁL, J.: *Aristokrat v službách štátu. Gróf Emanuel Péchy*. Bratislava 2006. Jednou z mála slovenských prác, o ktoré sme sa v tejto vyše 400-stranovej knihe mohli oprieť, bola monografia CHROMEKOVÁ, V.: *Politické strany Uhorska*. Bratislava 1979, ktorá ani po takmer tridsiatich rokoch od publikovania nestratila nič zo svojich kvalít.

² Podrobnejšie KÁKAY ARANYOS II. [ABRÁNYI, C.]: *Graf Julius Andrásy*. Leipzig-Pressburg 1879; WERTHEIMER, E.: *Graf Julius Andrásy. Sein Leben und seine Zeit*. I.-III. Stuttgart 1910-1913. Ak nie je uvedené ináč, vychádzame z týchto životopisných prác.

ska zodpovedným za realizáciu únie tohto správneho celku s Uhorskom. Obdobie 1867-1872 sa tak stalo politickým vrcholom v kariére Péchyho, najmä keď viackrát nevyšlo jeho vymenovanie za ministra. Aj po odvolaní z tejto funkcie zostal v spojení so Sedmohradskom a v rokoch 1872-1881 bol poslancom za mesto Kluž v dolnej snemovni parlamentu. A nakoniec vo volebnom období 1881-1884 sedel v poslaneckých laviciach ako poslanec za mesto Košice, v ktorom kedysi svoju politickú kariéru začínal. Do konca života mal potom právo zúčastňovať sa ako magnát zasadaní hornej snemovne parlamentu.

Prvé stretnutie – Súperi

V novembri 1844 vyšiel kráľovský reskript, ktorým sa podstatne rozšírila podstata tzv. administrátorského systému. Jeho najdôležitejšou úlohou sa stalo programové oslabenie stoličnej autonómie. Administrátori mali byť od vlády ešte viac závislí a lepším platom sa mala umocniť aj ich lojalita. Hlavný župan alebo administrátor ako jeho zástupca musel bývať v stolici, predseďovať stoličným zhromaždeniam, mať v rukách (presnejšie zmocniť sa) a viesť sedriu ako stoličný súd, presadzovať vládne príkazy a pri voľbách pretláčať vládnych kandidátov a lojálnych ľudí. Úlohou administrátorov podľa kráľovského reskriptu teda bolo „vo svojich stolicach zabezpečiť voči vláde a ústave lojalnu väčšinu“ a s náležitou prísnosťou postupovať voči tým, ktorí „sú ústupčiví voči opozícii alebo s ňou dokonca spolu hrajú“, čiže spolupracujú.³

Všetky tieto úlohy plnil gróf Emanuel Péchy ako administrátor Zemplínskej stolice. Stolice, v ktorej získavali politické ostrohy poprední vodcovia maďarskej liberálnej opozície na čele s Lajosom Kossuthom. Práve v Zemplíne sa Péchy stal svedkom začiatku politickej kariéry mladého Gyula Andrásyho. Ich mnohoročný vzájomný vzťah zásadne ovplyvňoval životný príbeh oboch politikov.

Mladý Gyula Andrásy sa po návrate zo zahraničia s plnou vervou vrhol do víru celoštátneho i stoličného spoločenského a politického života. Jeho už spomínané riskantné bravúry (dnes by sa povedalo adrenalinové výkony), pri ktorých neraz ľahkomyselne riskoval život, sa stali povestnými aj za hranicami stolice. Imponoval aj v politickom ohľade. Prvú reč držal v septembri roku 1844 práve na stoličnom zhromaždení a už z nej bolo zrejmé, že Andrásyho pohľad presahoval úzky región Zemplína. Hovoril o slobode a nezávislosti krajiny, o materiálnom blahu štátu, kvôli ktorému treba priniesť aj finančné obete. Keď ide o všeobecné blaho, nemožno holdovať provinčným stanoviskám, lebo potom síce bude človek dobrým Zemplínčanom, ale nie dobrým patriotom. O rok nato už Andrásy zložil prísahu vo funkcii tabulárneho sudcu v stolici. Bolo očividné, že v ňom vyrastá individualita, z ktorej sa zrodí výrazná politická osobnosť.

Andrásy nemilosrdne vystupoval proti všetkým snahám reakcie i vlády, obraňoval stanoviská i vodcov opozície voči útokom reprezentanta konzervatívnej strany grófa Emila Dessewffyho. V článku z 26. 5. 1846 v *Pesti Hirlap* dvadsaťtriročný Andrásy ostro zaútočil naňho i vládu a vyslovil myšlienku, že národ, ktorý pre momentálny úspech obetuje svoju budúcnosť, je podobný človeku v rukách úžerníka, ktorý sa kvôli niekoľkým zlatým upíše na tisíce. Taký národ i človek sú odsúdení k zániku. Vďaka radikálnej rétorike, argumentačným schopnostiam a charizmatickému zjavu sa Andrásy čoskoro stal jedným z popredných vodcov Gáborom Kazinczom založeného radikálneho spolku *Szegény legények* (Chudobní mládenci), ktorého cieľom bolo rozširovať v Zemplíne a v susedných stolicach opozičné myšlienky. Nečudo, že sa dostával do stálych konfliktov s administrátorom Péchym a jeho klikou.

Liberálna verejná mienka reformnej doby a neskoršia historiografia vykreslili pomerne negatívny obraz administrátorov, ktorých považovali doslova za bezcharakterných prisluhovačov centrálnej vlády a predovšetkým odporcov maďarského liberalizmu. Ich pôsobenie podväzovalo aktivity stolice, pritom práve stolice boli hlavným dynamickým faktorom reformného hnutia. Z tohto hľadiska si o Péchyho autorite a obľúbenosti nemožno skutočne robiť ilúzie.

³ CSORBA, L. – VELKEY, F.: Reform és forradalom 1790-1849. Budapest 1998, s. 166.

O tom, na akej horúcej pôde sa musel Péchy pohybovať, svedčia aspoň dva volebné príklady, v ktorých ťahal za kratší koniec. V auguste 1847 sa v stolici uskutočnila voľba nového úradníckeho aparátu. Ako už bolo pre Zemplín typické, voľby mali konfrontačný charakter a vyústili do bitky medzi vládny a opozičným táborom. Opozícia obsadila násilím sálu stoličného domu a zohrala napokon rozhodujúcu úlohu pri samotnej voľbe.

Ešte významnejšia voľba sa odohrala v októbri 1847. V septembri bolo totiž vydané kráľovské nariadenie o zvolaní snemu do Bratislavy na november toho istého roku. Emanuel Péchy upozornil zhromaždené stavy na význam ich rozhodnutia a „vyzval ich na voľbu takých poslancov, ktorí rozvážne a ako je potrebné uchopia potreby vlasti a ktorých srdcové a citové schopnosti umožňujú očakávať, že strom našej ústavy zarodí bohaté ovocie.“⁴ Predstava stavov o „blahu vlasti“ však bola odlišná od županovej. Vďaka predchádzajúcim postojom a nespochybniteľným schopnostiam zvolila radikálno-opozične naladená väčšina Zemplínskej stolice, treba povedať, že po zložitom predvolebnom zápase, keď sa nervozita vybičovala na maximum, Gyulu Andrásyho spolu s Gáborom Lónyayom ako svojich zástupcov do dolnej komory bratislavského snemu.

Politický charakter stolíc meraný podľa orientácie zvolených poslancov sa mohol vyvíjať aj na základe zásahov zvonku – doslova vývozom politických ideí z jednotlivých stolíc do druhých. Zemplín si po úspešnej opozične ladenej voľbe roku 1847 dovolil ovplyvniť v opozičnom duchu výsledok poslanskej voľby v susednej Užhorodskej stolici. Tá bola na pláne o pár dní neskôr ako v Zemplíne a každému bolo jasné, že bez účinnej pomoci zvonku bude zvolený za poslanca prívrženec vládnej strany. Preto sa asi sedemdesiatka členov zemplínskej opozície pod vedením Andrásyho vydala do Užhorodu a tu po nemilosrdných zrážkach s vládnu stranou pomohli opozícii nadobudnúť prevahu. Vládny kandidát prepadol a skončil vo vode na nádvorí stoličného domu. Bol zvolený jeden opozičný a jeden populárny, všetkými stránkami akceptovaný kandidát. Dokonca aj inštrukcie pre poslancov boli pripravené v duchu predstáv Zemplínčanov.

V súvislosti so zemplínskou októbrovou poslancekou voľbou v roku 1847 znel pôvodný zámer liberálnej stoličnej väčšiny k istému 24-ročnému Andrásymu zvoliť buď Kazinczyho alebo Lajosa Kossutha. Andrásy však z rôznych dôvodov odmietol tak jedného, ako aj druhého a tak podľa Péchyho „tento plán stroskotal a nikto sa tomu nevzpieral“. Na pamätnom zasadaní snemu v rokoch 1847/48 sedeli nakoniec za Zemplín v dolnej snemovni dvaja už spomínaní renomovaní poslanci – mladý Andrásy a starý Gábor Lónyay.

Hlavný zastupujúci župan Zemplínskej stolice Emanuel Péchy v správe palatínovi arcivojvodovi Štefanovi dáva nahliadnuť do zákulisia zložitých osobných vzťahov, ktoré sa vypuklo prejavili počas celého predvolebného zápasu. Vyslanie oboch zvolených poslancov palatínovi arcivojvodovi Štefanovi komentoval slovami, že Lónyay – zvolený už štvrtýkrát za sebou – „v mnohých veciach už začína rozmýšľať triezvejšie a už aj tak by nemohol byť obídnený“. Na adresu Andrásyho dodal: „Tak málo ako Lónyay je aj Andrásy podobným „rečníkom“ a nebude preto agitovať; k tomu je vo vysokej miere aj aristokratom, a síce jemného charakteru, nie prudký a strohý. Jeho Excelencia gróf Széchenyi, ktorého si Andrásy mimoradne ctí a ktorého si zobral takpovediac za vzor, môže v mnohých veciach naňho silno vplývať.“⁵

Predpoveď Péchyho sa ani zďaleka nenaplnila, naopak, vývoj udalostí čoraz viac vzdľoval mladého poslanca od Istvána Széchenyiho, ktorý sa stále snažil uviesť do života na liberálnych základoch spočívajúcu vládnu stranu. Vzdľavovanie Széchenyimu približovalo Andrásyho ku Kossuthovi, čo dokázal napr. v otvorenej podpore jeho koncepcie výstavby železnice Vukovar – Fiume (*Rijeka – autori*). Andrásy sa tak postupne dostal medzi najpozoruhodnejšie osobnosti snemu z rokov 1847/8.

Poslanci Lónyay a Andrásy pravidelne informovali materskú stolicu o najdôležitejších

⁴ Gróf Andrásy Gyula beszédei. I. 1847-1868. Budapest 1891, s. 4.

⁵ Hlásenie E. Péchyho arcivojvodovi Štefanovi zo 14. 10. 1847. In: Kossuth Lajos 1848/49-ben. I. Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésén 1847/48. Szerk. I. Barta. (Kossuth Lajos összes munkái XI.). Budapest 1951, s. 204-205; WERTHEIMER, E.: c. d., I., s. 9-10.

snemových rozhodnutiach, o priebehu a hlavných udalostiach revolúcie i o vzniku zodpovedného ministerstva. Péchy teda prichádzal do kontaktu s mladým grófom tak v Zemplíne, ako aj v Bratislave, a získal si napriek súpereniu a rozdielnym názorom svojou zásadovosťou a korektnosťou Andrásyho uznanie a úctu.

Revolúcia vyniesla Andrásyho do vysokých a zodpovedných postov a Péchyho, naopak, ako lojálneho konzervatívca, zmietla z jeho administrátorského kresla. Práve v súvislosti s ním je zrejmä istá symbolika. Péchy zostal oficiálne zemplínskym administrátorom do 11. 4. 1848. Hoci vplyvný Széchenyi bol za vymenovanie Péchyho za hlavného župana, nakoniec ho v kresle nenahradil nikto iný ako mladý Gyula Andrásy. Mal 25 rokov a od mája vo funkcii zemplínského župana viedol stolicu a jej národné gardy v prvých radoch revolúcie. Pokračoval na vojenských i diplomatických bojiskách. Péchy sa utiahol do pasivity na svoje statky a prežil na nich aj obdobie neoabsolutizmu. Andrásy musel po porážke revolúcie odísť do exilu.

Druhé stretnutie – Spolupracovníci

Pád neoabsolutizmu, Októbrový diplom a Februárový patent priniesli pre uhorskú politiku na začiatku šesťdesiatych rokov veľké oživenie, ešte väčšie nádeje, ale aj isté rozpaky. Péchy a Andrásy znovu vstupujú do politického ringu. Ich postoje však boli primerane rôznym politickým táborom odlišné. Péchy prijal ako príslušník konzervatívnej šľachty z poverenia panovníka županské kreslo, Andrásy ho však ako presvedčený liberál odmietol. Bolo to v duchu deklarácie Gyula Andrásyho, Menyhérta Lónyaya a Kálmána Tiszu zo začiatku novembra 1860 uverejnenej v *Pesti Napló*, podľa ktorej mala aj verejnosť odmietnuť akceptovať novovymenovaných županov. Časť verejnosti však bola sklamaná – bez župana niet župy, bez župy niet parlamentu a bez neho ústavný život a ani Uhorsko...

Konzervatívci, či predstavitelia tradične lojálnej aristokracie ako Péchy, volali po obnovení stavovskej ústavy, teda chceli návrat pred rok 1848 so zachovaním hlavných konštitučných výdobytkov revolúcie a tvrdili, že župy ako „najnárodnejšie“ inštitúty majú zostať v princípe v pôvodnej podobe a s tradičnými právami. Akurát centrálna moc ich má viac kontrolovať, aby sa eliminovali možné zneužitia moci, korupcia a rôzne atrocitu. Moderný parlamentarizmus považovali za nezlučiteľný so župami a zodpovednú vládu za cudzie teleso v uhorskom politickom systéme.

Reformné krídlo – liberáli – videli väčšinou v župe najdôležitejšiu inštitúciu Uhorska, oporu a ochrannú baštu ústavy a prameň národných práv. Preto žiadali úplný návrat k roku 1848. V župách založených na ľudovom zastupiteľstve, teda nie v župách ako stavovských inštitútoch, nachádzali naďalej najlepšiu možnosť ochrany proti centralizačným tendenciám. Uznávali nevyhnutné reformy, autonómiu žúp však považovali za zlučiteľnú s parlamentným systémom. Napriek tomu si boli vedomí, že na úkor parlamentarizmu ako občianskeho výdobytku sa nedali zachovať starobylé župné práva. Občiansku samosprávu bolo možné dať do súladu so zodpovednou ústrednou vládou.⁶

Začiatkom roku 1861 predložil Emanuel Péchy, kancelárovi barónovi Miklósovi Vayovi písomný elaborát so svojím stanoviskom k situácii Uhorska. Jeho predstava mala posilniť konzervatívcov, ale do značnej miery vychádzala v ústrety aj formujúcej sa Adresnej strane Ferencu Deáka, teda k umierneným liberálom, ku ktorým časť konzervatívcov inklinovala.⁷ Rozdiel bol v tom, že Deákova strana odmietala ústavnú platnosť Októbrového diplomu a predovšetkým cen-

⁶ Podrobnejšie STIPTA, I.: Törekvésék a vármegyék polgári átalakítására. Budapest 1995, s. 10-14; FENYŐ, I.: A centralista. Egy liberális csoport a reformkori Magyarországon. Budapest 1997, s. 215-222; KOZÁRI, M.: A dualista rendszer (1867-1918). Budapest 2005, s. 196-201.

⁷ E. Péchy M. Vayovi z 5. 2. 1861 a M. Vay E. Péchymu z 9. 2. 1861. Magyar Országos Levéltár Budapest, (ďalej len MOL), D 185 – M. udv. kancelária, elnöki iratok, 3. cs. 164/1861. Za prameň ďakujeme Ágnes Deák. K tomu aj BERZEVICZY, A.: Az absolutizmus kora Magyarországon 1849-1865. II. Budapest 1922, s. 190.

tralizujúceho Februárového patentu ako základne pre riešenie štátoprávneho postavenia Uhorska. Na druhej strane spolu s konzervatívcami uznávala legitímnosť Františka Jozefa stať sa uhorským kráľom.

Rozpustenie uhorského snemu v auguste 1861 a nasledujúce obdobie provizória dalo za pravdu skôr Andrásymu, ktorý odmietol funkciu zemplínskeho župana, lebo aj Péchy musel napokon na svoj post rezignovať. Preto aj keď sa roku 1865 Péchy znovu vrátil do županskej funkcie, bol to práve Andrásy, ktorý spolu s Ferencom Deákom rozhodujúcim spôsobom spoušťoval politický vývoj smerujúci jednoznačne k rakúsko-uhorskému vyrovnaniu. Keď časť konzervatívcov po rozpustení parlamentu stratili aj dôveru panovníka, väčšina z nich v priebehu roka 1861 prešla do radov Deákovkej Adresnej strany, od roku 1865 už tvorila jej pevnú súčasť a stále viac akceptovala ideu vyrovnania ako možného politického východiska.

Rakúsko-uhorské vyrovnanie dostalo Deákovu stranu už pod názvom Strana vyrovnania do pozície vládnej strany. Zostala pre ňu typická heterogénnosť i absencia zásadného politického programu. Nebol ním ani vstupný Andrásyho prejav v parlamente z 28. 2. 1867.

Rakúsko-uhorské vyrovnanie vynieslo Gyulu Andrásyho na post uhorského ministerského predsedu s úlohou zostaviť vládu a v praxi uplatniť všetky atribúty vyrovnania. Jedným z nich bola aj realizácia únie so Sedmohradskom, ktorá mala pre vzťahy s Péchym mimoriadnu dôležitosť.

Sedmohradsko bolo so svojim osobitým postavením a etnicky, konfesionálne i administratívno-správne heterogénnym charakterom najviac zasiahnuté vyrovnaním. Vo februári 1867 bola popri uhorskej rozpustená aj sedmohradská Dvorská kancelária. Na program dňa sa dostala únia Uhorska so Sedmohradskom ako jeden z dôsledkov vyrovnania. Správa tohto dovtedy v podstate autonómneho územia sa oteraz mala stať jednou z úloh zodpovednej uhorskej vlády, ale skutočný mechanizmus správy bolo ešte treba vybudovať.

Otázkou zostávalo, kto a v akom postavení bude za realizáciu integračných zámerov zodpovedný. Diskutovalo sa, či má ísť o kráľovského alebo vládneho komisára, ale nakoniec sa vykryštalizovalo, že vzhľadom na tradície a spoločenský status prichádzal do úvahy len kráľovský komisár. Ako zložitejšia sa ukázala otázka, kto vlastne bude funkciu kráľovského komisára zastávať.

Zaujímavé sú z tohto hľadiska poznámky jednej z najväčších sedmohradských osobností tých čias Miklósa Wesselényiho, ktorý ešte roku 1848 kritizujúc zástupcu maďarskej revolučnej vlády v Sedmohradsku Zsigmonda Perényiho napísal: „Ani tu on nevystúpil veľmi slávnostne. V takom byrokraticko-aristokratickom štáte ako je Sedmohradsko sa nedá imponovať s republikánskou jednoduchosťou: tu je potrebný erb, titul, žiara, pompa.“ Pri inej príležitosti sa vyjadril, že v prípade krajnej nutnosti on sám by prijal kráľovské komisárstvo, ale to by nebolo šťastné, „hlavne pre takého človeka, ktorý tu má veľa rodinných a priateľských vzťahov, to bude veľmi nepriemná úloha, keďže mnohých záujmov sa treba dotknúť a ešte k tomu veľmi dotknúť.“⁸

Na začiatku kolovali mnohé chýry o tom, kto bude vyslaný do Sedmohradska. Vo februári sa šuškalo, že najväznejším kandidátom je barón Béla Wenkheim, potom sa dlhší čas hovorilo o županovi Csongrádskej župy a ďalších. Žiaľ, v dôsledku torzovitosti zápisnic ministerskej rady z tohto obdobia, nemáme k dispozícii ani návrh vymenovania, priebeh diskusie, ani odhlasovanie konečnej kandidatury. Denníkový záznam budúceho ministerského predsedu, vtedy ešte len baróna Menyhértu Lónyaya, nám minimálne prezrádza zložitnosť kandidatury. Dňa 27. februára si v súvislosti s ministerskou radou poznačil: „Bola reč opäť o sedmohradskom kráľovskom komisárovi. Andrásy navrhol Manóa Péchyho, Mikó protestoval, hovoriac, že v Koložvári je kvôli pomeru s jednou herečkou znemožnený. Deák včera navrhol Lászlóa Majthényiho ml. Sedmohrad-

⁸ B. Wesselényi Miklós levelei Deák Ferenchez 1841-1850. Második közlemény. Közli Z. Ferenczi. In: Történelmi tár. Új folyam. V. Budapest 1904, s. 347-348.

čania si želajú Apponyiho alebo Senyeyho. Slovom veľkého pána a nie Sedmohradčana.“⁹

Z krátkej poznámky Lónyaya je zrejmých viacero faktov. Predovšetkým aj v roku 1867 sa situácia vyvíjala v duchu Wesselényiho slov spred takmer dvadsiatich rokov, podľa ktorých sa v Sedmohradsku nepovažovalo za šťastné vymenovať niekoho miestneho a miestni by tam najradšej videli jednu vysoko postavenú osobnosť z Uhorska. Druhým pozoruhodným faktom bolo, že návrh na Péchyho vyšiel z úst čerstvého uhorského ministerského predsedu Gyulu Andrásyho, bývalého súpera zo Zemplína a predrevolučného snemu v Bratislave. A nakoniec zaskočia slová ministra dopravy a verejných prác, jedného z hlavných predstaviteľov sedmohradskej elity a dlhoročného bojovníka za úniu s Uhorskom grófa Imre Mikó.

O tom, že škandalom zavrňajúca pikantná historka má svoje opodstatnenie, sa dozvedáme z iného klužského zdroja, a síce z čias, keď už Péchyho vymenovanie bolo hotovou vecou. Denníkový záznam neúnavného glosátora sedmohradského života grófa Lajosa Gyulaya reprodukuje aj stanovisko grófa Miklósa Bánffyho, teda v oboch prípadoch išlo o predstaviteľov najvyššej honorácie mesta: „O Manóvi Péchym, do Sedmohradska vytipovanom a asi už aj vymenovanom vládnom komisárovi, hovorí (*Bánffy – autori*), že v súčasnosti svojmu miestu zodpovedá, ale ak by začali zhora viať iné vetry, tak by mohol byť vzhľadom na Sedmohradsko ešte nebezpečným človekom... (*pokračuje Gyulay – autori*) ... Bánffy možno že má pravdu, ale veď aj on by len tak robil. Manó Péchy je rozumný človek, ale v minulosti bol pečovičovský (*podporujúci viedenskú vládu – autori*) poslanec. V Koložvári ho poznajú, lebo minulé leto sa tam utiahol s kurvou, s dcérou kolotočového Samuela Nagya, ktorá je herečka a ešte ... ani nie pekná ... Kluž bola zle zvoleným miestom zo strany Péchyho, tam tajne sa utiahnúť veru nedá. Aspoň si urobil meno, ak sa tam dostane ako vládny komisár...“¹⁰

Hlavným objektom spomínanej Péchyho aféry bola 23-ročná herečka Lujza Nagy, ktorá bola od roku 1861 členkou košického divadelného súboru a stala sa Péchymu roku 1866 takmer osudnou. Päť rokov po manželkinej smrti a dva roky po svadbe jedinej dcéry sa Péchy ako župan Abova a Košíc vybral s takouto známosťou pre istotu až do vzdialeného Kluža. Nechcel očividne riskovať odhalenie, zákon schválnosti však záuhradoval v jeho prípade mimoriadne krutým spôsobom. Nepochybne bolo veľmi neprezieravé pustiť sa do podobného dobrodružstva v jeho postavení a funkcii. O rok neskôr mu to pri nominácii na kráľovského komisára Sedmohradska takmer zlomilo politické väzy, hoci v tom čase už bola Lujza Nagy „odstránená“ z blízkosti abovského župana a posunutá na divadelnú scénu do metropoly Uhorska.

Na ženami obľetovaného Andrásyho však očividne Mikóva argumentácia nezaúčinkovala. A nakoniec konzervatívnu („pečovičovskú“) minulosť Péchyho poznal najlepšie zo všetkých prítomných. Péchy bol svojou lojalitou akceptovateľný panovníkom, skúsenosťami, byrokratickou dôslednosťou a vlastenectvom i svojmu dlhoročnému súperovi Gyulovi Andrásyemu, ktorý si ho nepochybne vybral zámerne ako „svojho muža“. Možno predpokladať, že aj Péchyho kontakty s andrásyovskou rodinou prispeli k tomu, že pozornosť vlády a Andrásyho bola nasmerovaná práve k nemu, keď sa do reči dostala otázka vymenovania kráľovského komisára. Zrejme sa zohľadnila i skutočnosť, že vtedy už ako osamelému žijúcemu vdovcovi (jeho jediná dcéra bola už vydatá) mu rodinné väzby nemohli zabrániť prijatie uvedeného poslania.

V polovici marca sa už vo verejnosti hovorilo, že v popredí je Péchy ako kandidát na kráľovského komisára. Začiatkom apríla, keď už bolo isté, že miesto zaujme práve on, tlač v Kluži so spokojným očakávaním komentovala, že konečne niekto príde a navyše Péchy je známy ako „skvelý talent a čistý politický charakter“.¹¹ Sedmohradského politika vláda na tento veľmi chúlolistivý post očividne nechcela vymenovať vychádzajúc v ústrety aj prevažujúcim tamojším názo-

⁹ Lónyay Menyhért naplója, 28. 2. 1867 (s. 496). MOL, Filmtár 37154. Za poskytnutie úplného znenia prameňa, ktorý sa v literatúre uvádza nekompletné, ďakujeme A. Ciegerovi.

¹⁰ Gyulay Lajos naplói, vol. 130 (7. 4. 1867). Arhivele Naționale Române Filiala Județeană Cluj (ďalej ANR-FJC), F 351 Arhiva Gyulay-Kún.

¹¹ Hírfüzér. *Korunk*, 7, č. 40 z 3. 4. 1867.

rom. Vhodnejším na uskutočnenie úlohy sa stal človek zvonku, ktorého neovplyvňovali osobné väzby a príbuzensko-priateľské styky. Taktó sa kompetentní nádejali zmierniť intrigy rôznych sedmohradských záujmových zoskupení a rozplieť kľbko národnostných rozporov a rôznych politických záujmov.

Péchyho úlohou bolo uskutočniť úniu Sedmohradska so zvyškom štátu zo stavu de iure do stavu de facto. Ustanovenie politickej integrity štátu alebo „vlasti“ bolo po roku 1867, a tak sa to pociťovalo aj po desaťročiach, „naliehavo dôležitou úlohou a vyžadovalo si medzi mnohými odstredivými nepriateľskými živlami bezvýhradné vlastenectvo, starostlivý rozhlľad, jemný takt, výbornú riadiacu prax, ale popri tom ešte aj železný dôraz a energiu. Všetky tieto vlastnosti vláda našla v grófovi Manóvi Péchym“.¹² To všetko si dobre uvedomoval Andrassy pri svojom návrhu a pri neľahkom prehováraní Péchyho, ktorému sa z Košíc a zo svojho županského postu nevelmi chcelo. Zo začiatku aj sám Andrassy – pravdepodobne aby mu nenahnal strach – mu na očakávanú misiu vyčlenil len jeden rok, nakoniec stál Péchy na čele Sedmohradska až päť rokov.

Hoci Péchy nikdy neprerušil kontakty s Košicami a Abovskou župou, veď tu mal prinajmenšom svoje majetky a rodové sídlo, pravdou je, že ho stále viac pohlcovali problémy Sedmohradska. Našiel tu úplne neznáme prostredie, tamojšie svojské pomery boli preňho cudzie a nepoznal ani miestnych ľudí.

So začiatkom Péchyho misie sa končí významná kapitola v dejinách Sedmohradska, jeho tristoročné osobitné postavenie. Vo funkcii kráľovského komisára musel Péchy súčasne plniť všetky povinnosti predsedu Gubernia a aj z titulu tejto funkcie bol priamo podriadený uhorskej vláde. Gubernium sa vytvorilo koncom 17. storočia a plnilo úlohu miestodržiteľstva ako vládneho orgánu. Nemalo len administratívne, ale aj súdne funkcie.

Bezprostredným nadriadeným kráľovského komisára bol síce minister vnútra, ale Péchy sa neraz, súkromne i úradne, obracal priamo na ministerského predsedu, čo svedčilo o jeho osobitnom postavení a snáď aj o osobitnom vzťahu medzi oboma politikmi. Zo smerníc, ktoré Péchy dostal pred nástupom misie, sa dozvedáme o najdôležitejších úlohách, ktoré stáli pred ním. Okrem zaistenia vlastnej únie v oblasti správy, legislatívy, školstva, cirkvi a pod. mal upokojiť rozvášnené mysle a vyrovnávať všetky národnostné a konfesionálne napätia. Jednou z hlavných úloh, ktorými bol od začiatku poverený, bolo monitorovanie národnostných pohybov, k čomu mal už z čias pôsobenia na východnom Slovensku nepochybne dobrú kvalifikáciu. V intenciách vlády mal vystupovať zdržanlivo a nevyvolávať napätie. Taktiež patrilo k jeho úlohám, aby na základe dôkladnej analýzy situácie v Sedmohradsku pripravoval návrhy pre najnevyhnutnejšie opatrenia, a to zvlášť také, ktoré sa týkali kádrových zmien vo verejnej službe. Mal podniknúť kroky, aby sa v zmysle lojality a vernosti ústave v Sedmohradsku čo najskôr uviedla do života reorganizácia verejnej správy a župných úradov, v zmysle ústavy a štátnych záujmov.¹³

V nástupnej reči po príchode do Kluža Péchy jasne vymedzil svoje chápanie národnostnej otázky a svoju politickú filozofiu: „Z mojej strany považujem za prirodzenú tú snahu, podľa ktorej každý svoju vlastnú národnosť pri patričnom rešpektovaní všetkých zväzkov voči štátu a zákonných práv, v medziach ktorých je ohraničená, si bude chrániť ako svoj najväčší drahokam... Naproti tomu, ak by sa svätá vec národov buď prostredníctvom jednotlivcov, alebo zoskupení zneužila na dosiahnutie takých cieľov, ktoré by ohrozovali jednotu štátu, bezpečnosť alebo mierový pokoj obyvateľov a tieto ciele by popreli všetky vzťahy so štátom a zákonné medze alebo v hocijakom smere by ohrozovali štát, tak takéto sebecké a poburujúce snahy treba už v ich zárodku dôrazne udusiť, a to v záujme vlády a trónu, ale aj v záujme stáleho udržania a zabezpečenia samotných tých národov, ktoré sa búria. Toto považujem za svoju najväčšiu povinnosť.“ Nakoniec nasledovalo úprimné vyznanie, ktoré zodpovedalo vtedajšiemu progresívne-

¹² Abatúj-Torna vármegybe törvényhatósági bizottsága 1890. évi október hó 13-ik napján tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Štátny archív Košice, Abovsko-Turnianska župa III., kart. 103, inv. č. 205, č. 637.

¹³ Opis okruhu Péchyho pôsobenia v MOL, K 26 Miniszterelnökségi iratok, 1867/36.

mu chápaniu tak široko diskutovanej národnostnej otázky: „Ja náš pekný domov Sedmohradsko – vlast' lesov a starých bájí – si tak predstavujem ako jeden starý les, ktorý má rozličné stromy – dub, jedľa, buk atď., ako Maďar, Sikul, Rumun, Sas, Armén, ale zato všetci celou dušou i telom sú zapálení synovia jedného pekného domova – sme všetci príbuzní, ktorí v záujme vznešeného trónu a v záujme našej vlasti vedia žiť, ale keď treba aj umrieť...“¹⁴

Skutočnosťou bolo, že národnostná otázka v Sedmohradsku zostala najpálčivejšou a v podmienkach Uhorska a jeho štátnopolitických predstáv prakticky neriešiteľnou. Za „bezhraničným nadšením“ Maďarov a Sikulov z únie sa skrývali mnohoraké, často navzájom protirečivé záujmy a očakávania. Centralizácia a zjednocovanie zasiahli nielen saskú, ale aj sikulskú autonómiu. Strata historických práv sa stala príčinou ambivalentného postoja Sikulov k novej situácii. Podľa mnohých mohli a mali ich práva naďalej zostať v platnosti. Už súčasníci sa vyjadrovali o hundraní sedmohradských Maďarov, ktorí boli tiež vo svojich očakávaniach čiastočne sklamaní, aj keď nebolo primerané toto sklamanie vyjadrovať. Navyše vznikala vyslovene nezdravá atmosféra, keď sedmohradskí Maďari žiarlivo sledovali Sasov a Rumunov a zastávali názor, že každý im poskytnutý ústupok zmenší ich vlastné práva. Toto stanovisko využívala predovšetkým opozícia vo volebnom boji.

Pre vládu nebol odpor Sasov a zvlášť Rumunov žiadnou novinkou, keďže svoje stanovisko jasne formulovali už na odročenom parlamente v Kluži v rokoch 1865/66. Začiatkom februára 1867 podali rumunskí a srbskí poslanci v celoštátnom parlamente návrh zákona, v ktorom požadovali pre seba správnu a jazykovú autonómiu. Naproti tomu, alebo práve preto, uhorská vláda považovala za jednu zo svojich úloh odvolanie rozhodnutí sibinského parlamentu z rokov 1863/4 a rozpustenie klužského parlamentu, čo prostredníctvom kráľovských reskriptov z 20. 6. 1867, krátko po korunovácii Františka Jozefa za uhorského kráľa, aj dosiahla. Za reskriptmi stál Péchy, ktorý len tak považoval „zákonný stav v Sedmohradsku ... za uskutočniteľný“.

Po reskriptoch stálo pred uhorskou vládou prijatie zákona o únii. Jeho vypracovaním poverili na ministerskej rade z 12. 7. 1867 grófa Imreho Mikóa, jediného sedmohradského člena vlády, ministra dopravy a verejných prác. V októbri 1868 sa však ministerská rada dohodla na tom, aby „sa súčasne pripravovaný návrh zákona na rozpustenie sedmohradského Gubernia predložil na rokovanie až vtedy, keď bude vybavená prostredníctvom zákona aj národnostná otázka“. Začiatkom novembra ministerská rada dôkladne prerokovala návrh zákona únie, žiaľ materiál z rozsiahlych diskusií sa pre vtedajšie nedostatočné vedenie zápisnice nezachoval. Vieme len, že sa v tejto súvislosti ústami Gyulu Andrásyho a Józsefa Eötvösa zdôrazňovala nezastupiteľná úloha kráľovského komisariátu.¹⁵

Uhorská vláda chcela zo začiatku riešiť všetky problémy opatrne a postupne, doslova v rukavičkách, dúfajúc, že saské, a prípadne aj rumunské elity sa nakoniec za rôzne zvýhodnenia dokážu zmieriť so zrušením historickej autonómie Sedmohradska. Rad na posvätenie zákona o únii (zák. čl. XLIII/1868) prišiel až koncom roku 1868, keď ho v desaťhodinovom rokovanom maratóne prijal parlament spolu, čo malo svoju logiku, s národnostným zákonom (zák. čl. XLIV/1868). Vlastný zákon o únii sa odvolával a vzťahoval na právnu bázu zákonov z roku 1848. Averziu Rumunov a Sasov zákonodarcovia dúfali odzbrojiť garantovaním politických práv. Všetky zákony a vysvetlenie ústavných práv vzhľadom na Sedmohradsko boli výslovne v kompetencii zákonne korunovaného kráľa a zákonne zvoleného parlamentu Uhorska. Zákon o únii usmerňoval zastupiteľstvo Sedmohradska v celoštátnom parlamente a zakotvil rozpustenie Gubernia, dokonca určil aj presný dátum tohto aktu.

Gubernium napokon spolu s pomocnými úradmi s účinnosťou od 1. 5. 1869 rozpustili. Namiesto neho, v zmysle zákona, dostala dozorné právo vláda a jednotlivé správne orgány sa bezprostredne pričlenili pod budín-peštianske ministerstvá. Péchy ostal na čele „len“ kráľovského

¹⁴ K. L. [Kőváry L.]: Kolozsvár, május 11. *Korunk*, 7, č. 56 z 12. 5. 1867.

¹⁵ MOL, K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, min. rada zo 6. 11. 1868.

komisariátu. Integrácia tým nadobúdala čoraz zreteľnejšiu podobu.

Medzitým vládne orgány úzkostlivo dávali pozor, aby po rozpustení Gubernia nevznikol dojem, že v Sedmohradsku sa vytvorilo nanovo „akési vládne teleso“. Preto viackrát zdôrazňovali, že „vo vzťahu k miestnym pomerom“ síce kráľovského komisára zatiaľ ponechali, ale k nemu zadelený personál je súčasťou ministerstva vnútra. Župy inštruovali, aby svoje podania posielali ku kráľovskému komisárovi a nie k „sedmohradskému kráľovskému komisariátu“ alebo k „sedmohradskému kráľovskému vládnemu komisariátstvu“. Toto bolo údajne aj preto potrebné, lebo „oproti falošným upodozrievaniam živým z niekoľkých strán“ bolo treba zdôrazniť, že kráľovský komisár sa nerozširuje nad svoje pole pôsobnosti.¹⁶

Koncom roku 1870 Péchy už odporučal Andrásyemu rozpustenie kráľovského komisariátu, odvolávajúc sa na názor väčšiny vládnej strany, že „takto bude riadenie Sedmohradska uskutočňované v každom ohľade z jednotného centra, a teda nebude nijako výnimočné a nebudú sa môcť uskutočniť u niektorých skryté túžby a snahy v smere zvláštneho postavenia... možné politické krízy tak nájdú úniu úplne uskutočnenú“. ¹⁷ Medzi argumentmi v prospech zrušenia Péchy uviedol, že vznikol bezprostredný styk medzi sedmohradskými správnyimi orgánmi a uhorskou vládou (kráľovský komisár aj tak nemal verejnosprávnú právomoc), zákonodarstvo už bolo zjednotené, súdna reorganizácia sa uskutočnila a ani v susedných štátoch nie je taký stav, ktorý by odôvodňoval udržiavanie osoby kráľovského komisára, predpokladajúceho skôr mimoriadny stav. Vybudovaním železnice po Kluž sa zlepšilo aj dopravné spojenie so Sedmohradskom, značne sa rozmnožili telegrafné stanice, „takto je uhorská kráľovská vláda v situácii, že môže riadiť sedmohradské územie sama, bez sprostredkovania kráľovským komisárom, a to bez prekážok a bez meškania“. Ba týmto by vláda dala znamenie, že „voči sedmohradskému územiu má takú dôveru ako voči ostatným územiám Uhorska“. ¹⁸

Predovšetkým opozícii ležal úrad kráľovského komisára v žalúdku a asymetria vo vzťahu k Sedmohradsku sa viackrát vláde vyhodila na oči. Permanentné národnostné konflikty a dvojkoľajnosť legislatívy zostali realitou dňa. Napr. otázka volebného práva zostala do konca obdobia nevyriešeným problémom. Andrásy by rád videl v parlamente viacerých rumunských poslancov, ale rozšírenie volebného práva narazilo na viac prekážok.

Volby roku 1872 mali byť nakoniec poslednou Péchyho úlohou. Po vyčkani na ich výsledky 15. 7. 1872 ministerský predseda inicioval uvoľnenie kráľovského komisára a zrušenie tejto inštitúcie, keďže „dospejúc k vyriešeniu najdôležitejších otázok“, aj tak dočasný úrad sa môže zrušiť. „Najdôležitejšie otázky“ sú aj vymenované: zákonodarné a vládne zjednotenie, organizácia súdництва a správnych orgánov v zmysle funkčnosti a bezprostredného styku s budapeštianskou vládou, zostávajúca organizácia „kráľovskej zeme“ nespôsobuje viac ťažkosti, politické, náboženské a národnostné trenice stratili svoje ostrie, pokročilo sa vo veci oslobodenia od pozemkových tiarch natoľko, že už stačí spravovať tieto záležitosti z Budapešti. ¹⁹ Skutočnosť nebola ani zďaleka taká jednoduchá a hodnotenie integračného procesu Sedmohradska s „materskou“ krajinou zostávalo jednou z kľúčových otázok hodnotenia úspešnosti Andrásyho vlády. ²⁰

Snáď je zbytočné zdôrazňovať, že politické a národnostné trenice po skončení Péchyho misie ani zďaleka nestratili svoju ostrosť a ešte spôsobili veľa hlavybôľu aj neskorším vládam. V

¹⁶ Obežník kráľovského komisára z 30. 5. 1869. MOL, F 271 Erdélyi királyi biztos. Titkos elnöki iratok, 1869/25.

¹⁷ E. Péchy min. predsedovi a min. vnútra z 18. 10. 1870. MOL, F 270 Erdélyi királyi biztos. Elnöki iratok, 1870/1815.

¹⁸ Tamže.

¹⁹ MOL, K 150 Belügyminisztérium. Általános iratok 1872-I-1.

²⁰ Gyula Andrásy v prejave k voličom roku 1869, teda ešte vo funkcii ministerského predsedu a poslanca za zemplínsky Sátoraljaújhely, ironicky tvrdil s poukazom na opozíciu, že stav z roku 1848 ešte nie je prinavrátený, lebo „v Sedmohradsku napanuje na tento čas Janku (*ide o vodcu rumunského národného hnutia Avrama Iancu – autori*), lež panuje ústavne prinesený zákon, ktorý úniu konečne uviedol“ (Reči Deák Ferenc a Gr. Andrásy Júliusa ku voličom svojim... Pešť 1869, s. 21). Iný názor na priebeh integračného procesu mal vtedy opozičný poslanec Mór Jókai. (JÓKAI, M.: Fünf Jahre des selbständigen ungarischen Ministeriums 1867-1871. Bremen 1872, s. 15 a 22).

Sedmohradsku nikto netušil, že konfrontačné obdobie sa začne vlastne až po odchode rozvážneho Péchyho. Nastupujúca Lónyayho vláda mala úplne iné predstavy o riešení otázok v Sedmohradsku, odlišné nielen od liberálneho demokrata Józsefa Eötvösa, ale aj od svojho politického predchodcu Andrásyho. Jedným z dôsledkov odlišného prístupu k Sedmohradsku bol aj Péchyho odchod z funkcie, ba definitívny zánik funkcie kráľovského komisára.

Tretie stretnutie – Stranici

V sedemdesiatych rokoch sa výrazne zmenili posty, na ktorých obaja protagonisti nášho rozprávania pôsobili. Gyula Andrásy opustil premiérske kreslo a od roku 1871 zastával funkciu spoločného ministra zahraničných vecí habsburského súštátia. Emanuel Péchy po zrušení funkcie kráľovského komisára Sedmohradska zostal v Kluži a nechal sa tu trikrát po sebe zvoliť za poslancu do uhorského snemu. Najprv to bolo v rámci Deákovej Strany vyrovnania, s ktorou postupne už od šesťdesiatych rokov splynula väčšina konzervatívnych magnátov. Péchy si stále zachovával do značnej miery nezávislý postoj, ale ako tradične legitímny politik akceptoval po sankcionovaní panovníkom rakúsko-uhorské vyrovnanie a stal sa jeho oddaným prívržencom, pochopteľne, pri akceptovaní preňho posvätej jednoty monarchie. Ak teda pre niekoho bolo vyrovnanie začiatkom uhorsko-maďarskej štátnopolitickej emancipácie, pre Péchyho tým všetky podobné štátoprávne zmeny končili. To ho spájalo s Deákom i Andrásyom.

Začiatkom sedemdesiatych rokov sa v Strane vyrovnania prehlbovali politické rozpory umocňované odchodom Andrásyho do Viedne, ako aj hospodárskou a finančnou krízou, ktorá vypukla roku 1873 a niesla so sebou obrovské deficity a rozpad štátnych financií. Zložitý vnútropolitický a frakčný zápas v rámci vládnej i opozičnej Tiszovej strany vyústil do zblížovania stanovísk rozhodujúcich politických síl.

V marci 1875 vznikol nový politický subjekt pod názvom Slobodomyselná strana známa aj ako Liberálna. Jej vznik rezultoval z fúzie Deákovej Strany vyrovnania a dovtedy opozičnej umiernennej liberálnej ľavice (Strany ľavého streda) Kálmána Tiszu po tom, čo sa obe strany zmieňované rozsiahlymi frakčnými bojmi stále viac programovo zblížovali.²¹ Po početných predbežných rozhovoroch o fúzii, do ktorých bol zainteresovaný aj cisár, sa ukazovalo ako dôležité získať predovšetkým elitných členov Deákovho politického zoskupenia, lebo nie všetci boli uzrozmenejší s vývojom. Predáci konzervatívneho krídla (napr. Pál Sennyey) síce nakoniec deklarovali súhlas, ale členstvo v novej strane pre svoje osoby odmietli. Elita starej deákovskej strany sa na jednej strane akoby unavila z vládnutia a rozčarované sa stiahla (samotný Deák už roku 1874), ale na druhej strane aj mladá intelektuálna elita už stratila svoju vieru v moderný liberálny sen.²² Na stranických diskusiách sa zúčastnil aj Péchy a vyslovil sa, ako jeden z prvých, spolu s Ferencom Pulszkym, Boldizsárom Horváthom a Vilmosom Tóthom za realizáciu myšlienky fúzie, hoci ako uviedol, sám pre seba si želal udržať nezávislú pozíciu.²³

Nová strana síce niesla názov Liberálna, ale ani jej členstvo, ani jej činnosť liberálnym predstavám nezodpovedala. Už od začiatku združovala veľa konzervatívnych elementov, ktoré sa stali jedným z dôvodov, že sa liberálne idey na pôde strany nepresadili. Sám Kálmán Tisza bol skôr konzervatívnym prvkom v jej rámci. Liberálna strana priniesla obrat v uhorskej vnútornej politike, keď na scénu nastúpili nové elity a udomácnil sa nový štýl vládnutia.²⁴

Tisza si do vládnej praxe priniesol zvyklosti z opozície a spravil z nich v rámci vládnej strany zaužívaný model. Oveľa pevnejšie držal v ruke stranickú politiku než jeho predchodcovia a v skutočnosti cez stranu vláda riadila celé parlamentné zasadanie. Stranická disciplína bola silným

²¹ Podrobnejšie CHROMEKOVÁ, V.: Politické strany Uhorska. Bratislava 1979, s. 132-142.

²² Toto rozčarovanie definuje NEMESKÜRTY, I.: A köszívű ember unokái. A kiegyezés utáni első nemzedék 1867-1896. Budapest 1987.

²³ CSENGERY, A.: Hátrahagyott iratai és feljegyzései. Budapest 1928, s. 344.

²⁴ K tomu CIEGER, A.: Kormány a mérlegen - a múlt században. A kormány helye és szerepe a dualizmus politikai rendszerében (1867-1875). In: *Századvég. Új folyóirat*, 1999 ősz, č. 14, s. 79-107.

parlamentným nástrojom. Uvedené stranické zasadania mali z hľadiska podoby zákonov rozhodujúci význam, lebo pozmeňovacie návrhy a pripomienky opozície, či jednotlivcov (napr. národnostných poslancov), boli bez výnimky mašinériou vládných poslancov zmetnuté zo stola.²⁵ Práve na stranických zasadnutiach, hoci mimo pozornosti tlače a verejnosti, mohol Péchy najlepšie prezentovať svoje skúsenosti a znalosti.

Takýto stranický model zodpovedal jeho naturelu, lebo sám sa nerád vystavoval na javisku politiky alebo, ako sa hovorí, vo svetlách reflektorov. Rovnako pre Péchyho platilo, že skôr ako politikom, bol klasickým byrokratom a zvykol si na úlohu vykonávateľa. Ak sa aj prebral z istých ilúzií z nového systému a z Liberálnej strany, nevymenil svoju rolu večného prívrženca vládných štruktúr. Namiesto sebareflexie a kritických úvah bol na základe svojich postojov, a predovšetkým hlasovania, považovaný za spoľahlivého „mameluka“ vládnej strany a jedného z použiteľných členov „mameluckého vojska“. Tak sa označoval široký tábor vládných prívržencov a hlasujúca mašinéria vlády v parlamente. Péchy však človekom bez názoru určite nebol a rovnako nebol ochotný za všetko zdvihnúť ruku.

V novembri 1875 v súvislosti s rozpravou o rozpočte bol Péchy jedným z najdôležitejších rečníkov vládnej strany v diskusiách o štátnom rozpočte a jeho rovnováhe. Kritizoval finančnú politiku predchádzajúcej vlády a navrhoval prísne šetrenie odvolávajúc sa opäť na príklad Anglicka v roku 1848. Podľa jeho vyslovene konzervatívneho chápania bolo chybou, ak si niekto myslel, že storočné zaostávanie možno dohnať za niekoľko rokov. Len ak sa nebudú inštitúcie štátu rozvíjať útokom a precenením finančných síl, tak existuje možnosť vymaniť sa z krízovej finančnej situácie. Péchy sa nikdy nedal ukolísat' ilúziami, že deficit sa dá pokryť bez obetí, lebo podľa neho sa nedajú uskutočniť také veľkolepé finančné operácie, ktoré by umožnili vyhnúť sa vládou navrhovanému a nepopulárnemu zvyšovaniu daní.²⁶

Péchy obraňoval základy vyrovnania a sporil sa s ľavicou, lebo chcela okresať rozpočet na poli spoločného vojska. Toto však „vyššie politické hľadiská nedovoľujú“, keďže riskovať vážnosť monarchie a jej mocenské pozície nemožno, a preto Péchy odmietal znížiť vojenský rozpočet. Popritom ešte ostrejšie vystúpil proti pravici, kde sedeli aj jeho niekdajší ideoví „bratia“. Pravica podľa neho sústavne kritizuje terajší systém, ale nemá pozitívny program a zostáva len na poli negácie. On sám obraňoval rovnováhu domáceho rozpočtu. Ako predpoklad k tomu považoval konverziu štátnych dlhov, popri ktorej bude štát disponovať so svojimi nehnuteľnosťami a tie rozumne využívať.

S Andrassym sa Péchy dostal do styku predovšetkým ako člen tzv. delegácií za uhorskú stranu, kde nachádzame Péchyho od roku 1872, teda od jeho zvolenia do parlamentu. Delegácie boli inštitútom, ktorý bol kompetentný rokovať s rakúskou stranou medzi jednotlivými rakúsko-uhorskými hospodárskymi vyrovnaniami o spoločných záležitostiach, najmä politického charakteru. Obe delegácie – reprezentujúce uhorský parlament a viedenskú Ríšsku radu ako jej partnera – mali po 60 členov a stretávali sa takým spôsobom, aby nevznikol dojem, že existuje spoločný parlamentný orgán celej monarchie.

Delegácie sa zaoberali predovšetkým zahraničnou politikou. Prioritami Andrassyho ako kompetentného ministra bolo nemecké spojenectvo, protiruská politika a aktívne vystupovanie na Balkáne.²⁷ Najmä k Andrassyho balkánskej politike mal Péchy dlhodobé vážne výhrady. Súviseli s finančnou náročnosťou expanzívnych krokov voči Bosne a Hercegovine. Jej vojenské obsadenie a náročná správa znamenali pre vyčerpanú štátnu pokladnicu hotovú katastrofu.

Odlíšnosť názorov vyústila do konfliktu v rámci vládnej Liberálnej strany Kálmána Tiszu. Nebol prvý. Už roku 1876 prišlo k prvej roztržke, ktorú spôsobili finančné problémy štátu. Kon-

²⁵ KOZÁRI, M.: A dualista rendszer (1867-1918). Budapest 2005, s. 95-101. K Tiszovi najnovšie KOZÁRI, M.: Tisza Kálmán és kormányszati rendszere. Budapest 2003.

²⁶ 27. zasadanie z 15. 11. 1875. In: *Az 1875. évi augusztus 28-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. I. köt. Szerk. Nagy I. Hiteles kiadás. Budán 1876, s. 275-278.

²⁷ Podrobnejšie napr. DIÓSZEGI, I.: Bismarck und Andrassy. Wien - München 1999.

flikt v roku 1878 mal však pre Péchyho vážnejšie dôsledky, keďže bol jedným z jeho hlavných protagonistov. Krátko po vymenovaní novej vlády Kálmána Tiszu v decembri 1878 a v súvislosti s hektickými parlamentnými diskusiami o okupácii Bosny a Hercegoviny a jej predpokladaných dôsledkoch, opustila vládnu Liberálnu stranu časť poslancov, ktorá neschvaľovala zahraničnopolitickú líniu vládou a ministrom zahraničných vecí Gyulom Andrássym presadzovanej východnej politiky. Medzi šiestimi menami, ktoré tak viac-menej posilnili opozíciu, hoci jej súčasťou sa nestali, nachádzame aj Emanuela Péchyho. Pravda, vtedajší vzťah medzi poslancom a politickou stranou nezodpovedal dnešnému chápaniu a bol oveľa voľnejší. Predovšetkým nositeľom mandátu bol poslanec ako jednotlivec a politické strany nedisponovali centrárou, zápisnicami a spisovými materiálmi, nekonali sa stránicke zjazdy, nebola členská evidencia, ba aj pojem člena, ak ho pripustíme, bol veľmi vágny. Príslušnosť istého poslanca k strane sa prejavovala pri hlasovaniach, ktoré boli základným identifikačným kritériom. Keď poslanec opustil svoju stranu, buď si presadol do opozičných lavíc alebo sa stal nezávislým, v každom prípade však hlasoval proti poslancom svojej materskej strany.

Zmienení šiesti poslanci v spoločnom liste deklarovali nesúhlas s vládnu východnou politikou.²⁸ Péchy ako magnát a kľúčová postava skupiny sa v priebehu roka vôbec aktívne zúčastňoval prác a diskusií v zahraničnopolitických parlamentných fórach. Pri hlasovaní o prijatí záverov Berlínskeho kongresu, ktorý okupáciu medzinárodne umožnil, hlasoval proti.

Péchy sa nemohol dobre cítiť v tejto pre neho nezvyčajnej, opozičnej pozícii. Vidieť to na evidentnom poklese jeho parlamentnej aktivity. Takmer počas celého poslaneckého cyklu totiž mlčal. Bolo typické, že nevystúpil ani v lete 1879 pri príležitosti rozpravy o návrhu zákona o verejnej správe Bosny a Hercegoviny, a to napriek tomu, že práve v súvislosti s touto otázkou opustil parlamentnú stranu. Pri dôležitejších otázkach hlasoval proti vláde. Vláda nemala ľahkú úlohu, niekedy záležalo doslova len na pár hlasoch, či bude zákon posunutý do rozpravy, resp. schválený. Napr. roku 1879 „návrh zákona o výdajoch štátu, ktoré sa dajú pokryť úvermi“ sa podarilo vláde posunúť do rozpravy len so 14 hlasmi. Péchy aj vtedy hlasoval s opozíciou.²⁹

Že to s vystúpením Péchyho z vládnej strany nebolo nakoniec až také dramatické, svedčí najlepšie skutočnosť, že, aspoň podľa správ, ktoré prebleskli tlačou, navrhli Péchymu roku 1879 post ministra financií. Zodpovedalo to jeho renomé finančného odborníka, hoci z mraku kandidatúry nakoniec nezapršalo. V roku 1878 síce nebol členom delegácií, ale v roku 1879 už znovu áno, primerane svojmu opätovnému príklonu k vládnej strane. Tento rok bol súčasne pre Gyulu Andrássyho posledným v kresle ministra zahraničných vecí. Bezprostredne po podpise tajnej zmluvy o Dvojspolku s nemeckým kancelárom Ottom von Bismarckom sa utiahol do ústrania a venoval sa predovšetkým svojmu podlomenému zdraviu.

Rok 1881 znamenal v živote grófa Emanuela Péchyho vážnu zmenu. Po takmer pätnástich rokoch padlo rozhodnutie opustiť Sedmohradsko a vrátiť sa do Košíc a na rodné majetky. Sedemdesiatka takmer na krku a stále akútnejšie zdravotné problémy sa pravdepodobne najviac podpísali na tomto kroku. Navonok sa až tak veľa zmeniť nemuselo. Péchy ako starý parlamentný matador ešte nemyslel na dôchodok a v tom, že namiesto Kluža bude v novom parlamentnom cykle zastupovať záujmy Košíc, nevidel podstatnejší rozdiel. V oboch prípadoch išlo o municipiálne mestá s podobnými problémami, kde poslanec péchyovského rozhľadu a zmyslu pre globálne nazeranú regionálnu politiku ešte mohol zohrať produktívnu rolu. Navyše ako poslanec trávil

²⁸ HALÁSZ, I.: Bismarck és Andrassy. Budapest 1913, s. 172; GRATZ, G.: A dualizmus kora. Magyarországi történet 1867-1918. I. Budapest 1934, s. 180 (okrem Péchyho z vládnej strany vystúpili Boldizsár Horváth, Lajos Horváth, Imre Hodossy, Mór Wahrman a Gusztáv Fröhlich, pred nimi ešte Dezider Szilágyi). Nespokojných s okupáciou bolo však viacero. Napr. na slávnostnom prijatí panovníkom na budinskom hrade 4. 11. 1878 prehodil Andrassy poslancovi zo Spiša Ede Zsedényimu: „Pod', starý, do bufetu, zjedzme niečo, lebo som hladný.“ Zsedényi nato odpovedal: „Keď si hladný, choď, ja som sa najedol už s Bosnou.“ (KLESTINSZKY, L.: Zsedényi Ede. Kassa 1879, s. 40)

²⁹ 59. zasadanie zo 7. 2. 1879. In: *Az 1878. évi október 19-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. II. köt. Szerk. P. Szathmáry K. Hiteles kiadás. Pest 1879, s. 406.

väčšinu času aj tak v Budapešti.

Péchyho vlastná košická voľba mala pomerne hladký priebeh, ak vezmeme do úvahy, že sa v meste ani len neukázala a nepodielal sa na nevýraznej predvolebnej kampani. Cesta ku kandidatúre však úplne jednoduchá nebola.

Na schôdzi Liberálnej strany mesta Košíc sa 20. 2. 1881 asi päťdesiatka prítomných pánov totiž dohodla, že presvedčia grófa Gyulu Andrásyho, aby zvedol volebný zápas o košický poslanecký post. Stretlo sa to s ostrou kritikou miestnej opozičnej Strany nezávislosti. Podľa jej žľovitého vyjadrenia sa liberálny kandidát Andrásy hodil skôr pre Sarajevo ako pre Košice.³⁰

Keď sa však už začalo hovoriť o Andrásyho kandidatúre v hlavnom meste, bolo viac ako zrejmé, že v Košiciach sa budú musieť vládni liberáli poobzerať po inom kandidátovi. Bolo síce bežné, že politici kandidovali vo viacerých volebných obvodoch a potom si vybrali mandát, ale rovnako niektoré obvody chceli mať poslanca len pre seba a nechceli riskovať, že dá prednosť iným.

Opozičná tlač tvrdila, že Andrásy o týchto politických „tancoch“ nemal potuchy, kandidatúru oficiálne neprijal, ale mandát že určite vezme. Opozícia si v Košiciach očividne vychutnávala situáciu s hľadaním vládneho kandidáta a časom už naznačovala alternatívu: „... ako počúvam, hovorí sa už o kandidatúre Péchyho. Či sa má pod tým rozumieť gróf Emanuel Péchy alebo prezident poslaneckej snemovne Tamás Péchy, to neviem ani sám, lebo som počul len meno Péchy.“³¹

Takto vyzeralo pôvodné rozloženie síl, keď sa na konferencii miestnej Liberálnej strany v Košiciach 29. 5. 1881 tridsiatka zúčastnených, zrejme aj pod vplyvom uvedenej kritiky, jednohlasne dohodla na Emanuelovi Péchym ako svojom kandidátovi, ktorý tak nahradil kedysi svojho súpera a potom nadriadeného Gyulu Andrásyho. Na generálnom zhromaždení strany sa 6. 6. zúčastnili všetky stranické špičky a aj tu bol Péchy jednohlasne zvolený za kandidáta. Táto jednota dokázala, že v osobe kandidáta „ide o jedného nepochybne nezištne pôsobiaceho, ani na hodnosti, ani na pôžitky nehľadacieho muža, ktorého vzdelanie, charakter, statočnosť a konexie nám poskytujú záruku, že bude sledovať a usilovať sa dosiahnuť len to najlepšie pre svojich voličov, aby v plnej miere zostal v rámci ich intencií.“³²

Pozoruhodné na Péchyho kandidatúre bolo stanovisko politicky nezávisle sa tváriacej košickej tlače, z ktorého vyplývalo, že akceptovali túto osobnosť. Keďže nebolo pochybností o jej víťazstve, prijali voľbu Péchyho už dopredu za svoju. Predovšetkým preto, že v Péchym videli kandidáta ani nie tak Liberálnej strany ako skôr „správnejšie povedané najumiernenejších elementov tunajšieho meštianstva“. Z toho dôvodu, hoci „zo súčasného režimu nie sú veľmi nadšení“, privítali s radosťou rozhodnutie o Péchyho kandidatúre. Najzaujímavejšie boli dôvody: „Gróf Emanuel Péchy nie je žiadny mameluk, ale ani tlčhuba. Patrí k tým mužom, ktorí keď aj o sebe veľa nenechajú rozprávať, nehrajú v parlamente žiadnu bezvýznamnú úlohu. Gróf Péchy je mužom eminentných schopností, čistého charakteru a s nezávislým postavením, ktorý svoje povinnosti v parlamente čestne plní. Keď prijme mandát, robí tak nie kvôli diurniu (*dennému platu, resp. diétam – autori*), ale preto, že za svoju povinnosť považuje službu vlasti.“³³ Možno si predstaviť lepšie hodnotenie, keď človeka akceptuje aj nepolitický tlačový orgán košických priemyselníkov a obchodníkov za svojho kandidáta?

Péchy bol nakoniec bez problémov zvolený a ako nový poslanec sa koncom júla 1881 dostavil do Košíc. Predniesol tu zásadný prejav, v rámci ktorého s „orátorským švungom“ vysvetlil, ako sa po výzve Liberálnej strany vzdal už zrelého zámeru utiahnuť sa z politického života, pretože dospel k presvedčeniu, že práve voči „rodnému“ mestu sa nechcel „ulakomiť“ na zvyšok svo-

³⁰ Conferenz der hiesigen liberalen Partei. *Kaschauer Zeitung*, 43, č. 39 z 5. 4. 1881.

³¹ Correspondenz. *Pannonia*, 10, č. 59 z 18. 5. 1881. K tomu aj Graf Julius Andrásy. *Pannonia*, 10, č. 54 zo 6. 5. 1881. Nakoniec sa dočkal mandátu aj Tamás Péchy, ktorého kandidovali liberáli a zvolili voliči v abovskom okrese Szikszó.

³² Wählerversammlungen. *Kaschauer Zeitung*, 43, č. 65 z 9. 6. 1881. K tomu aj Der Rechenschaftsbericht des Abgeordneten Herrn Michael Juhász. *Pannonia*, 10, č. 71 z 15. 6. 1881.

³³ Graf Emanuel Péchy. *Pannonia*, 10, č. 68 z 8. 6. 1881.

jich ešte existujúcich síl. „Cítim síce úbytok svojich síl,“ konštatoval, ale rovnako uviedol, že práve v Košiciach začínal svoju politickú kariéru a poslanecký mandát práve za toto mesto považoval za logické vyvrcholenie svojich verejných aktivít. Dôvera občanov ho presvedčila. Jeho reč údajne hovorila k hlavám, nie k srdciam a jeho zámery sledovali skôr celoštátne ako regionálne potreby. K hlavným úlohám zaradil Péchy usporiadanie finančných pomerov štátu, skvalitnenie verejnej správy, aby zodpovedala „kultúrnemu štátu“, rozvoj a podporu národného hospodárstva, obchodu a priemyslu. Nevyhol sa ani reflexiám na tému, prečo sa svojho času vylúčil zo stredu vládnucej strany. Mal a má na okupáciu Bosny a Hercegoviny stále odlišný názor. Lenže po tom, čo bola sankcionovaná zákonom a tie si on ctí a po tom, čo ho opozičné strany nepresvedčili o správnosti svojej politiky, nevidí medzi sebou a vládnu Liberálnou stranou žiadne iné rozdiely. Jej ciele považuje za správne, preto sa k nej pripojí a bude ju podporovať. Potom sa zaoberal vysvetlením prostriedkov, ktorými by mala legislatíva dospieť k pokroku vo všetkých uvedených oblastiach. Na margo terajšej vlády uviedol, že dosiahla „veľa užitočného“ a že po odstránení existujúcich názorových rozdielov, nielenže sa teraz stotožňuje s jej úsiliami, ale ich aj v záujme krajiny podporuje.

Péchy v skutočnosti už väčšiu aktivitu na sneme nevyvíjal a počas celého volebného obdobia stál v pozadí. Roku 1884 definitívne odmietol pokračovať v novom volebnom cykle a začal sa zúčastňovať z titulu svojho postavenia činnosti hornej snemovne parlamentu, kde mal svoje dedičné kreslo. Stretával sa tu pravidelne aj s Andrássym, ktorého autorita bola tiež väčšia ako reálny politický vplyv.

Štvrté stretnutie – Príbuzní

Grófovi Emanuelovi Péchymu zostala po úmrtí dvoch synov dcéra Jacqueline (1846-1915), ktorá sa roku 1864 vydala v Šoprone za grófa Rudolfa Zichyho. Z tohto manželstva sa narodilo sedem detí a nakoniec práve tieto vnúčatá mohli robiť Emanuelovi Péchymu najväčšiu radosť. Išlo o dvoch synov a päť dcér narodených v Haniske pri Košiciach v desaťročí 1865-1875.

Haniska bol rodový kaštieľ Meškovcov (Meskó), teda rodu, z ktorého pochádzala Péchyho manželka Zinaida. V tamojšom kaštieli žila Péchyho dcéra s rodinou, tam sa rodili a vydávali jej deti a do krypty miestneho katolíckeho kostola sa po smrti dostávali ich telesné pozostatky. Hlavné kaštieľ na miernom vršku a obklopený parkom musel súčasníkov ohromovať svojimi rozmermi. Patril k miestam, kde sa po desaťročia stretávala aristokracia z blízkeho i ďalekého okolia. Bol stále plný hostí, predovšetkým kým obe meškovské dcéry – Irén a Zinaida – boli ešte slobodné, ale aj počas manželstva Zinaidy a Emanuela Péchyho, ako aj počas prvého obdobia manželstva ich jedinej dcéry Jacqueline a Rudolfa Zichyho. Pravda, po oslepnutí Jacqueline a smrti jej manžela to bolo skôr ponuré sídlo bez života a vzruchu, ktoré už len spomínalo na zašlé slávne časy.

Jeden z posledných veľkých okamihov zažil kaštieľ v Haniske dňa 24. 6. 1885, keď sa vydávala „mimoriadne pompéznym spôsobom“ jedna z Péchyho vnučiek – Eleonóra (1867-1945). Jej nastávajúcim bol gróf Tivadar Andrassy (1857-1905), syn strojcu rakúsko-uhorského vyrovnania, prvého uhorského ministerského predsedu a ministra zahraničných vecí grófa Gyulu Andrassyho. Touto svadbou svojej vnučky a svojho syna sa obaja protagonisti nášho rozprávania dostali do úzkeho príbuzenského vzťahu.

Bola to jedna z najväčších svadiieb desaťročia, ktorej veľkolepé prípravy a priebeh zodpovedali menu a postaveniu oboch rodov. Presnejšie trochu, keďže Péchyho dcéra bola už Zichyová.

Hostia sa schádzali do Hanisky už niekoľko dní pred obradom. Časť pricestovala cez Košice, časť vystúpila v Čani a na kočoch sa dopravili do Hanisky, kde meškovsko-péchyovsko-zichyovský kaštieľ zodpovedal – veľkosťou i luxusom – špičkovému hotelu. Už v predvečer svadby sa konala slávnostná večera sprevádzaná „národnou“ kapelou Jani Rácza a veľký ohňostroj.

Deň svadby privítala Haniska vo sviatočnej výzdobe. Na kaštieli viali modro-biele zichyov-

ské zástavy, oznamujúce, že panstvo je doma a vo sviatočnej nálade. V zámockej kaplnke sa od rána konali slávnostné obrady, svadobný akt potom o desiatej hodine predpoludním v miestnom katolíckom kostole. Zhromaždené davy obyvateľstva mohli sledovať desať magnátskych kočov, z toho päť štvorzáprahov, čo samo o sebe bolo znakom vysokého postavenia majiteľov. Na čele zástupu kráčajúceho k oltáru stál gróf Géza Andrásy s dekorovanou ozdobnou magnátskou palicou v ruke. Nevesta mala luxusné ťažké biele hodvábne šaty, ich vlečku niesol najmladší mužský potomok rodiny a brat nevesty gróf Jakab Zichy. So skvostnou kyticou ruží stáli vedľa nevesty dvaja družbovia a vedľa ženicha dve družičky. Medzi prítomnými okrem Zichyovcov a Andrásyovcov bolo možné stretnúť Károlyiovcov, Széchenyiovcov, Wenckeimov, Batthyányiovcov, Festetichovcov, Sztárayovcov, Pejachevichovcov, Csákyovcov, Telekyovcov v gala uniformách a magnátskych krojoch, aké sa v tom čase dali vidieť skutočne len v Uhorsku a ženy v róbach, za ktoré by sa nemusel hanbiť ani Paríž. Niektoré určite z Paríža aj pochádzali.

Gróf Gyula Andrásy ako otec ženicha mal uniformu honvédskeho poľného maršala-poručíka. Po jeho boku kráčala manželka a dcéra. Gróf Emanuel Péchy, starý otec nevesty, sa trochu strácal v pestrom magnátskom dave, hoci svojou mohutnou postavou bol neprehliadnuteľný. Sľub vernosti vykonali mladomanželia na kríži zo slonoviny, ktorý bol svadobným darom nevestinej matky a jedinej dcéry Emanuela Péchyho Jacqueline Zichy.

Po ceremóniách rozдали dary mladého páru – družičky dostali brošňu s hlavou mačky s briliantami namiesto očí, družbovia puzdro na cigary so zlatým monogramom a spojenými erbami rodov Andrásy a Zichy. Slávnostný obed zodpovedal počtom chodov a kulinárskymi dobrotami grófskemu stolu. Po obede sa mladý pár odobral od hostí a so služobníctvom ponáhal do Košíc, odkiaľ osobitným vlakom cestoval do rodového sídla Andrásyovcov, do kaštieľa v Trebišove, kde ich prijalo slávnostné bandérium. V Haniske medzitým hostia hľadali rozptýlenie v krásnom parku, pri tenise, kolkoch a iných spoločenských kratochvíľach.³⁴ Tu sa pri pohári vína stretli dvaja starci – grófi Gyula Andrásy a Emanuel Péchy. Nevieme, o čom sa bavili, ale určite značnú časť rozhovoru venovali spoločným spomienkam a svojim zdravotným problémom. A možno sa nevyhli ani aktuálnym vnútropolitickým otázkam. Najdiskutovanejšou v aristokratických kruhoch bol čerstvo prijatý zákon o reforme hornej komory parlamentu, ale do reči mohlo prísť i nedávne otvorenie celoštátnej výstavy v Budapešti alebo premiéra opery *Kráľ Štefan* od Ferencsa Erkela.

Bol to s najväčšou pravdepodobnosťou posledný rozhovor Péchyho s Andrásym. Zhoršené zdravie oboch im už podobnú možnosť len ťažko mohlo poskytnúť.

Epilóg

V Haniske sa teda na spomínanej svadbe stretli obaja starci na sklonku svojej kariéry a života asi naposledy. Najprv dvaja dlhoroční politickí súper, potom blízki politickí spolupracovníci, hoci každý z nich si ponechal svoj názorový inventár. Ich cesty sa po prvý raz splietli v štyridsiatych rokoch 19. storočia na Zemplíne a v Haniske sa o štyri desaťročia neskôr oblúk ich vzťahov vzájomným rodinným putom uzaviera. Tri roky po pamätnej svadbe zomrel Péchy, o ďalšie dva roky nato Andrásy.

Ich aristokratický svet sa ešte dožil dvadsiateho storočia, aby nakoniec v jeho druhom decéniu utopil vo víre svetovej vojny všetky istoty starého sveta a vstúpil do obdobia, kde pre aristokraciu už miesto nebolo. Toho sa naši hrdinovia, na ich šťastie, už nedožili. A mladomanželia z Hanisky? Tí už pred historickými zvratmi neunikli, ba priam sa ocitli v ich epicentre.

Z manželstva Eleonóry a Tivadara sa narodili štyri dcéry. Tretia Katalin (1892-1985) bola od roku 1914 manželkou grófa Mihályja Károlyiho (1875-1955), uhorsko-maďarského ministerského predsedu a prvého prezidenta nového Maďarska.

³⁴ Lokal Nachrichten – Die grosse Hochzeit in Enyiczke. *Kaschauer Zeitung – Kassa Eperjesi Értésítő*, 47, č. 73 z 27. 6. 1885; Eine Magnatenträunung. *Pannonia*, 14, č. 73 z 26. 6. 1885.

Po smrti manžela si Eleonóra roku 1907 v Budapešti vzala za nového životného druha brata svojho prvého manžela grófa Gyulu Andrásyho ml. (1860-1929), ktorý vošiel do dejín ako posledný rakúsko-uhorský minister zahraničných vecí. Na Slovensku bol povestný najmä ako minister vnútra počas vlády koalície v rokoch 1906-1910, keď bol spoluzodpovedný za najkonfrontačnejšiu politiku voči nemaďarským národom. S jeho menom sú v slovenskej historickej pamäti spojené predovšetkým početné súdne procesy i černovská tragédia. V skutočnosti bol strýko Duci, ako ho familiárne v rodine nazývali, mäkkým, miernym a nerozhodným človekom.³⁵

Meno Andrásyovcov stále osciluje v historickej pamäti. V Maďarsku patrí doteraz k ikonám aristokratického sveta, na Slovensku ho dôstojne pripomínajú aspoň kaštiele v Trebišove a Betliari a hrad Krásna Hôrka. Rod Péchyovcov i sám Emanuel však upadli takmer do úplného zabudnutia.

(Roman Holec: rh1918@yahoo.com)

(Judit Pál: pj1867@yahoo.com)

---

³⁵ Podrobnejšie KÁROLYIOVÁ, K: Červená grófka spomína. Bratislava 1967.

Slováci na maďarskom území Abovskej a Zemplínskej stolice (v 18.-1. ½ 20. storočia)¹

PETER ZUBKO

Katedra histórie, Teologická fakulta Katolíckej univerzity, Košice

Problematika Slovákov a slovanského etnika na dnešnom maďarskom štátnom území historického Abova a Zemplína je veľmi zaujímavá a dosiaľ málo prebádaná téma. Toto územie bolo do roku 1804 súčasťou Jágerskej diecézy (Eger – Maďarsko), od roku 1804 sa stalo súčasťou Košickej diecézy (Košice, Cassovia, Kaschau, Kassa – Slovensko). Katolícka cirkev od Tridentského snemu robila kánonické vizitácie, aby mala prehľad o stave Cirkvi na navštívených územiach. V Jágerskej diecéze bolo možné precízne kánonické vizitácie vykonať až v 18. storočí. Avšak nešlo len o vnútrocirkevnú záležitosť, ale aj o záležitosť štátnu. Osvietenský panovníci si boli vedomí potenciálu, ktorý mala Katolícka cirkev, boli si vedomí jej dominujúceho postavenia, a preto tieto okolnosti využili na to, aby sa kánonické biskupské vizitácie v jednotlivých stolicach konali aj v mene panovníka. Takto získané vizitačné protokoly sa stali zdrojom informácií aj pre kráľovských úradníkov stolice. Kráľovský mandát a veľmi dlho doznievajúce vedomie, že všetci protestanti vzišli z Katolíckej cirkvi, a preto má na nich istým spôsobom Katolícka cirkev nárok, znamenali, že samotné vizitovanie sa týkalo nielen katolíkov a gréckokatolíkov, ale aj schizmatických rusínov (pravoslávnych), kalvínov, luteránov, ba vo vizitáciách nachádzame aj informácie o židoch. Z kontextu vizitácií je zjavné, že informácie o katolíkoch sú často nie bezprostredné, ale len sprostredkované, ale vierohodné.

Vznik týchto vizitácií mal presnú procedúru. Už niekoľko rokov alebo aspoň výrazne dlhý čas pred biskupovou návštevou sa často konali dekanské vizitácie. Dekan (vicearchidiakon) s pomocou farára alebo farár samostatne spísal vizitačný protokol. Viaceré takéto protokoly sa stali východiskom k biskupskej vizitácii; niekedy sa však nepoužili z rôznych príčin – došlo k zmene farára, vicearchidiakona, dekanská vizitácia nebola dostatočne precízna alebo nebola úplná, bolo treba zodpovedať ďalšie otázky atď. Pred samotnou biskupskou vizitáciou dostal farár otázky, na ktoré mal osobne zodpovedať. Robilo sa to vo forme protokolu – dotazníka štýlom otázka – odpoveď. Tieto otázky boli takmer všade rovnakého znenia, preto o jednej problematike máme odpovede, ktoré by mali mať jednotný charakter. Biskupský úradník celý text kánonickej vizitácie dôkladne skontroloval a urobili sa tri rovnopisy: jeden pre biskupa a jeho archív, jeden pre farára a jeho archív a jeden pre úradníkov stolice, v ktorej príslušná fara ležala. V 18. storočí boli vykonané dve kánonické vizitácie – za biskupa Františka Barkóczyho² (1749) a biskupa Karola Eszterházyho (1769-1772). Kánonické vizitácie a materiály, z ktorých čerpá táto štúdia, pochádzajú z pôvodného archívu jágerských biskupov a týkajú sa všetkých farností predmetného územia, nakoľko sa zachovali archívne pramene. Materiály týkajúce sa farností Abovskej, Šarišskej a Zemplínskej stolice, boli po vzniku Košickej diecézy (1804) prevezené do Košíc, aby z nich mohol vychádzať pri spravovaní diecézy košický biskup. V košickom arcibiskupskom archíve sa nachádzajú dodnes.³

Problematika slovenského etnika je v tejto štúdii zmapovaná práve na základe spomenutých

¹ Štúdia je súčasťou riešenia projektu VEGA: Protonacionalizmus na Slovensku a v strednej Európe, podmienky formovania národnej identity pred rokom 1780, č. 2/4088/04.

² Priezviská sú zásadne prepísané tak, ako sa nachádzajú zapísané v citovaných prameňoch, poslovenčené boli len krstné mená. Čo sa týka názvov lokalít, v nadpisoch sú uvádzané podľa súčasného maďarského pravopisu, v texte, kde sa odvolávame na pramene, je názov lokalít citovaný podľa tvarov, ako ich uvádzajú citované pramene (názvy v 18. storočí ešte neboli pospájané do jedného slova, ako je to dnes; niektoré lokality sú dnes zaniknuté alebo splynuli s väčšími sídlami), ale s prihliadnutím k dnešnému pravopisu.

³ Porov. Archivum Archidioecesis Cassoviensis (Archív Košickej arcidiecézy), fond Košické biskupstvo (ďalej len: AA-Cass), Districtualia – Visitationes canonicae.

kánonických vizitácií a týka sa prevažne obdobia polovice 18. storočia a prelomu druhej a tretej tretiny 18. storočia celého predmetného územia, čiže všetkých vtedajších farností. Ďalej sú niektorých prípadoch zachované vzácne informácie z vizitácií prvého košického biskupa Andreja Szabóa (1807-1810).⁴ V niektorých prípadoch je slovenská problematika doplnená zachovanou farskou agendou z toho istého obdobia.⁵ Pretože súčasťou vizitácie nebolo obsiahnuť len katolíkov, ale aj nekatolíkov, spomínané pramene sú veľmi významných prameňom informácií o všetkom obyvateľstve podľa domicíliá, sledovaného podľa rímskokatolíckej cirkevnej organizácie. Súčasne ide o obdobie posledných spontánnych zmienok bez výraznejšieho skresľovania, ktoré by ovplyvňoval záujem maďarského vlastenectva (maďarizácie). Staršie národnostné záležitosti si možno naštudovať v inej pramennej literatúre,⁶ v tejto štúdiu sme sa nimi nezaoberali.

Zmienky o Slovákoch sú len výnimočne priame, skôr treba hovoriť o nepriamych zmienkach, pretože vo skúmaných prameňoch sa hovorí o reči farníkov (obyvateľov); viacerí farári však dôsledne postrehli túto záludnosť a výslovne napísali, či nositeľom reči je slovenské, maďarské alebo iné etnikum, či aj Neslováci vedia maďarsky a Nemaďari po slovensky, či jedni druhým rozumujú, alebo ktorá reč vo všeobecnosti prevláda, a teda jej rozumela väčšina obyvateľstva. Toto poznanie reči bolo dôležité pre pastoraáciu preto, aby biskup vedel, akého kňaza, s kými jazykovými znalosťami má disponovať do danej farnosti. Na predmetnom území to boli v podstate tri reči – maďarčina, slovenčina a nemčina. Rusínčina sa latinských kňazov nedotýkala priamo, ale možno predpokladať, že kto ovládal slovenčinu, porozumel aj rusínčine, pretože ide o slovanské reči. V pastoraácii kňazi potrebovali poznať reč najmä kvôli vysluženiu spovede (museli rozumieť hriechy) a kvôli kázaniu. Z kontextu vizitácií v predmetnom období vyplýva, že na niektorých miestach poznanie slovenčiny bolo nutné len kvôli spovedi; a keďže sa niektorí vedeli vyspovedať len po slovensky, zrejme nemali duchovný úžitok z počúvania maďarskej kázne.

Kde sa vo vizitáciách konkrétne nachádzajú použiteľné a relevantné zdroje informácií o Slovákoch? Na prvom mieste sú to údaje o farníkoch, kde sa zvykli podľa jednotlivých obcí farnosti udávať nielen počty podľa konfesii a dospelosti – nedospelosti, ale boli tu výslovne spomínané aj reči používané vo farnosti; pri informáciách o reči niekedy nie sú uvádzané počty, len ich relatívna početnosť (všetci, mnohí, väčšina). Ďalším dôležitým údajom bol inventár kostola a fary. V každom kostole sa nachádzali bohoslužobné knihy, medzi ktoré patrili aj evanjeliár a kancionál. To, že sa v inventári výslovne spomínal slovenský evanjeliár alebo slovenský kancionál, svedčí o prítomnosti Slovákov, kvôli ktorým sa používal. V prípade už nepoužívania bol premiestnený do farskej knižnice alebo – máme aj taký prípad – sa stratil. Každopádne prítomnosť slovenského evanjeliára svedčí o staršej prítomnosti Slovákov, pretože takýto evanjeliár sa už nemusel používať alebo sa používal zriedkavejšie než maďarský evanjeliár; správy o rečovom vybavení obyvateľstva boli aktuálne. Ďalšie veľmi nepriame informácie, ale len o predpokladanej prítomnosti Slovákov môžeme získať zo životopisov farárov: ak ovládali slovenčinu alebo pochádzali z výrazne slovenského prostredia (Orava, Liptov), biskup ich na dotyčnú farnosť disponoval aj kvôli potrebe znalosti slovenského jazyka. V niektorých prípadoch sa dokonca zachovali listy farárov, ktorý neovládali slovenčinu, ale žiadali slovenského kaplána do farnosti, lebo existovala takáto pastoračná potreba. Ďalším nepriamym dôkazom, ale len slovenského pôvodu obyvateľstva, sú priezviská; niektoré priezviská majú totiž slovanskú podobu a naznačujú na pôvod predkov ich nositeľov. Skúmanie priezvisk však nebolo predmetom tejto štúdie.

⁴ Porov. *tamtiež*.

⁵ Porov. VARSÍK, B.: *Osídlenie Košickej kotliny I – III*. Bratislava 1964-1977; porov. ULIČNÝ, F.: *Dejiny osídlenia Zemplínskej stolice*. Michalovce 2001; porov. VARSÍK, B.: *Zo slovenského stredoveku. Výber historických štúdií a článkov z rokov 1946-1968*. Bratislava 1972, s. 12 n.; porov. VARSÍK, B.: *Kontinuita medzi veľkomoravskými Slovianmi a stredovekými severohorskými Slovanmi (Slovákmi)*. (Výber štúdií a článkov z rokov 1969-1992). Bratislava 1994, s. 13

n

ABOVSKÁ STOLICA

Abaujszantó

Vizitácia bola vykonaná 15. augusta 1769 a farárom tu bol Ján Kelner, rodák z Banskej Bystrice, ktorý mal 29 rokov a 7 mesiacov. O jazyku obyvateľov poznamenal, že sa tu používala slovenčina, ktorá prevládala nad maďarčinou a bola tu starou domovskou rečou, pričom zaznamenal veľmi pozoruhodnú poznámku: „Lingua ab Reformatos aevi hoc loco praevaleret Hungarica, secus Slavonica praevaleret antea Catholicos polonizatos, Conscientiose fatendo, interim tamen actu etiam in omnibus Servitus Divinis, et aliis Hungarica praevaleret, licet et Hungaricae et Slavonicae, aequae ac Germanicae linguae sit populus.“⁷

Krátko nato, 28. apríla 1770 píše ten istý farár biskupovi list, kde okrem iného prosí Jeho Excelenciu, aby bola katechetická knižka pátra Nagya preložená aj do slovenčiny, pretože sa mu zdá primeraná ľudu a on potrebuje katechizovať svojich veriacich s úžitkom.⁸

Boldogkőváralja

Inventár z roku 1807 spomína maďarský a slovenský evanjeliár.⁹ Tie isté evanjeliáre sa v inventári kostola spomínajú ešte 14. mája 1860.¹⁰

Encs

Vizitácia z roku 1769 spomína dve reči: maďarčinu a slovenčinu; maďarčina prevažovala. Vo filiálke Ináncs sa takisto rozprávalo po maďarsky a po slovensky a maďarčina prevažovala nad slovenčinou. Vo filiálke Szentandrás sa používala maďarčina a slovenčina čiastočne. V obciach Alsó- a Kőlépső Füged prevažovala slovenčina. Vo filiálke Felső Füged maďarčina, Alsó Méra maďarčina, Felső Méra z veľkej časti slovenčina, Alsó Novaj všetci rozprávali po slovensky, až na pár výnimiek, v Idrany po maďarsky, Felső Novaj po maďarsky a po slovensky, Garadna po rusínsky, Alsó Szend po slovensky, Felső Szend po slovensky a v obci Szala sa používali dve reči, všetci vedeli po slovensky, len málo z nich rozprávalo po maďarsky.¹¹

Felsőgagy

Vizitácia z roku 1771 nespomína žiadny slovenský element.¹² Inventár z roku 1807 spomínal len maďarský evanjeliár.¹³ Vizitácia z roku 1808 tiež nič nespomína; vo filiálke Gagy Bátor žili kalvíni, ktorí pravdepodobne rozprávali po maďarsky a vo filiálke Alsó Gagy žili Rusíni, ktorí rozprávali určite po rusínsky, ako to bolo zvykom napr. v susednej farnosti Felsővadász.¹⁴

Felsővadász

Vizitácia z roku 1769 spomína, že sa bežne rozpráva po maďarsky, po slovensky a po rusínsky (gréckokatolíci), viacerí ľudia ovládali dve-tri reči, ale všetci rozumeli po maďarsky. Vo farskom kostole bol maďarský aj slovenský evanjeliár. Vo filiálke Nyésta prevažovala slovenčina, v obci Monaj sa rozprávalo po rusínsky, Kupa po maďarsky, Tomor po maďarsky, Hegymeg po maďarsky (?), Lak po maďarsky, Szakács po maďarsky, Orosz Gadna po rusínsky, Irota prevažne po rusínsky, Szolnok prevažne po rusínsky.¹⁵ Obidva evanjeliáre sa vo Felsővadászi spomínajú aj v roku 1831.¹⁶

⁷ AACass, Districtualia, Visitatio canonica parochiae Szantó, 1769.

⁸ AACass, Acta parochiae Abaujszantó, nesign., list z 28.4.1770.

⁹ AACass, Districtualia, Visitatio canonica parochiae Boldogkőváralja.

¹⁰ AACass, Acta parochiae Boldogkőváralja, nesign., inventarium 1860.

¹¹ AACass, Districtualia, Visitatio canonica parochiae Encs, 1769.

¹² Porov. AACass, Districtualia, Visitatio canonica parochiae Felsőgagy, 1771.

¹³ AACass, Districtualia, Visitatio canonica parochiae Erdőbénye, inventarium, 1807.

¹⁴ AACass, Districtualia, Visitatio canonica parochiae Felsőgagy, 1808.

¹⁵ AACass, Districtualia, Visitatio canonica parochiae Felsővadász, 1769.

¹⁶ AACass, Acta parochiae Felsővadász, nesign., inventarium 1831.

Forró

Vizitácia z roku 1769 spomína slovenský a maďarský kancionál. Vo farskej obci žil slovenský ľud. Vo filiálnych obciach sa rozprávalo takto: Csobád miešane, prevažne maďarsky, Rásony a Iaáp prevažne po maďarsky, Berencs miešane, Sellyeb po slovensky (s poznámkou, že tak hovoria aj kalvíni), Detek a Tenger miešane (s poznámkou, že latíni a gréckokatolíci pozostávajú z Poliakov¹⁷ a Slovákov a rečovo sú tieto dve obce vyvážené), Bereth slovensky, len veľmi málo po maďarsky, Ilék slovensky (s poznámkou, že aj Rusíni rozprávali po slovensky), Fantsal po slovensky, Devetser miešane, prevažne po maďarsky.¹⁸ Tieto postrehy sú veľmi zaujímavé, pretože išlo zrejme o silnú slovenskú farnosť so silným slovenským vplyvom, podľa všetkého najsilnejším v opisovanom regióne. Dokonca aj kalvíni a Rusíni podliehali tomuto vplyvu. Zaujímavé je však aj to, že v biskupskej aule všetky tieto farárove poznámky preškrtili, ale nie až tak, aby sa nedali prečítať. Toto poškrtenie by mohlo naznačovať prebúdajúci sa maďarský nacionalizmus v jágerskej biskupskej aule.

Vizitácia z roku 1808 tu ako farára spomína Adama Vitlinszkého, ktorý dobre vedel aj slovensky; inventár kostola obsahoval aj dva evanjeliáre, pravdepodobne jeden bol slovenský.¹⁹

Inventár z 27. marca 1846 spomínal maďarský a slovenský evanjeliár.²⁰

Gönc

V roku 1762 bol na samostatnú faru za farára disponovaný dovtedajší kaplán z Göncu, ktorý vedel aj po slovensky – Pavol Szovkay. Farár Jozef Kruscsák žiadal biskupa listom z 10. októbra 1762, aby bol na jeho miesto opäť menovaný kaplán, ktorý by na prvom mieste vedel po slovensky, až potom po maďarsky. Potreboval totiž pomocníka, ktorý by mu plnohodnotne vypomáhal. Farár zdôraznil, že slovenčina sa tu drží u katolíkov akoby v opozícii voči všetkému kalvínskemu. Za dva roky pastorácie v tejto farnosti sa mu podarilo nadchnúť ľudí práve kvôli reči, a tak urobil sakristiu, bola presvetlená svätyňa kostola a v tomto diele by bolo dobré pokračovať, nemôže sa však venovať aj jednému aj druhému, zas potrebuje spoľahlivého pomocníka.²¹ Biskup kaplána neposlal, preto farár 13. júla 1767 napísal ďalšiu žiadosť. Zdôvodnil, že po slovensky treba v jeho farnosti: kázať, katechizovať, zaopatrovať chorých, vysluhovať spoved'. Dokonca aj Maďari – kalvíni rozumeli slovensky.²²

Vizitácia z roku 1769 spomína farára menom Jozef Kruscsák, ktorý mal 49 rokov a pochádzal z Oravskej stolice, vedel slovensky a maďarsky. Vo farárovom podklade k vizitácii uviedol, že v jeho farnosti sa rozprávalo slovensky a maďarsky, a to aj vo filiálnych obciach Gönc Ruszka, Zsujta a Telki Bánya. V čistopise vizitácie však biskupský úradník uviedol, že v Gönci a čiastočne vo filiálkach Zsujta, Telki Bánya a Gönc Ruszka sa rozpráva po maďarsky a slovensky, a to s komickou poznámkou, že (vraj) prevažuje maďarčina, ale na verejnosti samotná (čistá) slovenčina (in Forró vero soli slavonica).²³

Jozef Kruscsák odišiel v roku 1775 a na jeho miesto bol menovaný Štefan Szimáltsek, ktorý 20. septembra 1775 napísal jágerskému biskupovi list, v ktorom okrem iného spomína, že nemá dostatok kníh na katechézu. Ďalej píše, že kázne má po slovensky, aj keď sa mu to nezdá za nevyhnutne potrebné, pretože nielen kalvíni, ale aj katolíci rozprávajú po maďarsky. Ďalej farár napísal, že na sviatok sv. Štefana, uhorského kráľa, nemal slovenskú kázeň. No ľud veľmi horlil za slovenský jazyk.²⁴

V tomto prípade vidno, že slovenčina bola rozlišovacím znakom od kalvínov a ich maďar-

¹⁷ Ide o jedinú zmienku o Poliakoch v tomto období na tomto území.

¹⁸ AACass, Districtualia, Visitatio canonica parochiae Forró, 1769.

¹⁹ Porov. AACass, Districtualia, Visitatio canonica parochiae Forró, 1808.

²⁰ AACass, Acta parochiae Forró, nesign., inventarium 1846.

²¹ AACass, Acta parochiae Gönc, nesign., list z 10.10.1762.

²² AACass, Acta parochiae Gönc, nesign., list z 13.7.1767.

²³ AACass, Districtualia, Visitatio canonica parochiae Göncz, 1769.

²⁴ AACass, Acta parochiae Gönc, nesign., list z 20.9.1775.

činy a táto výrazná odlišnosť v používaní bohoslužobnej reči musela siahať do ďalekej minulosti. Dokonca by bolo možné, že tento dôkaz nepriamo naznačuje, že by sa tu mohlo jednať o kontinuitu katolicizmu a o neprijatie protestantstva tamojšími Slovákmi, alebo ak tu aj Slováci prijali protestantské náboženstvo, bolo to v evanjelickej podobe – evanjelici v okolitom regióne totiž všetci boli v predmetnom období Slováci (resp. hovorili len po slovensky).

Hejce (a Fony)

Vizitácia z roku 1769 konštatuje, že patrocínium farského kostola je sv. Štefana, uhorského kráľa. Išlo o starobylý kostol, ktorý bol konsekrovaný. Patrocínium bolo zavedené až po revolúciách,²⁵ pôvodné staršie patrocínium nebolo známe. Aj najmenší z troch kostolných zvonov z roku 1731 nosil meno sv. Štefana, uhorského kráľa.²⁶ Kto stál za týmito patrocíniami, nie je ťažké určiť, pretože patrónom kostola i celej obce bol jágerský biskup a celá obec vznikla a rozvíjala sa ako biskupská osada v biskupovom vlastníctve. Po vzniku Košickej diecézy sa patrónom stal košický biskup, ktorý tu mal svoje letné sídlo.

Farárom bol v roku 1769 Pavol Búzásy, 49-ročný, ktorý mal kalvínskych rodičov; vedel po maďarsky, po slovensky a čiastočne po nemecky. Uviedol, že všetci sú Maďari, ale mnohí rozprávajú slovenským jazykom: „Omnes sunt Ungari, multi callent Slavonicam linguam.“²⁷ Toto konštatovanie je veľmi vzácné, pretože dokazuje, že aj v čisto maďarskej osade nebola znalosť slovenčiny cudzia a celé toto prostredie bolo bilingválne. Veď ľudia medzi sebou museli komunikovať prinajmenšom kvôli obchodu. A keďže vizitácia sa týkala aj farnosti Fony, uvedené konštatovania sa týkajú a jej.

Pravda sa však ukazuje oveľa prozaikejšia na pozadí listu, ktorý napísal farár z Hejce Pavol Újházy 1. marca 1779 biskupovi do Jágru. Požiadal o kaplána, ktorý by aspoň čiastočne znalý slovenského jazyka. Dôvody boli také, ako aj v iných farnostiach – najmä veľkonočná spoveď.²⁸ Dňa 20. decembra 1792 bol už Pavol Újházy aj göncským vicearchidiakonom a znovu písal jágerskému biskupovi list s tou istou žiadosťou, ale oveľa precíznejšie zdôvodnený. Farár okrem obce Hejce spravoval aj ďalšie dediny: Vizsoly, Korlát, Fony a pravdepodobne aj Vilmány. Farár argumentoval, že ak farár v (Nižnej) Myšli, ktorá patrila do jeho dekanátu, mal v ôsmich dedinách 1757 veriacich a dva kostoly a mal kaplána, rovnakú pastoračnú záťaž on zatiaľ znáša sám, lebo má v piatich dedinách 1302 veriacich a takisto dva kostoly. Okrem toho zastával dekanský úrad. Kaplána však žiadal znalého slovenského jazyka, a to najmä kvôli nekatolíkom vo Fonyi, kde zrejme katolíci nechceli hovoriť po maďarsky, aby sa odlíšili aj slovenskou rečou ako katolíci. Okrem obce Fony bol slovenský kaplán potrebný aj v Hejce. Farár navrhol aj kaplánovo zaopatrenie potrebným ročným benefíciom.²⁹ Svoju žiadosť farár zopakoval 3. októbra 1796, pretože predchádzajúca nebola z dôvodu nedostatku slovenčiny znalých kňazov splniteľná.³⁰ Farár však zistil, že v seminári študuje Jozef Gegel, ktorý vie aj po slovensky aj po nemecky a bol by kaplánom s ideálnymi predpokladmi do pastorácie v Hejce.³¹

Hernádkércs

Vizitácia z roku 1771 spomína farára menom Jozef Meszner, 33-ročného, z Hevešskej stolice, ktorý vedel len po maďarsky. Vo farskej dedine Hernád Kercs a vo filiálnych obciach Felső Dobsza, Szent István Dobsza, Nagy Kenyis (Nagykinizs), Kiss Kenyis (Kisskinizs) a Praepost (sic!) sa rozprávalo po slovensky a maďarsky, ale všade prevažovala maďarská reč.³²

²⁵ Rozumej: náboženských vojnách, ktoré definitívne skončili podpísaním satmárského mieru v roku 1711.

²⁶ AACass, Districtualia, Visitatio canonica parochiae Hejce a Fony, 1769.

²⁷ AACass, Districtualia, Visitatio canonica parochiae Hejce a Fony, 1769.

²⁸ AACass, Acta parochiae Hejce, nesign., list z 1.3.1779.

²⁹ AACass, Acta parochiae Hejce, nesign., list z 20.12.1792.

³⁰ Porov. AACass, Acta parochiae Olaszliszka, nesign., list z 23.10.1792.

³¹ AACass, Acta parochiae Hejce, nesign., list z 3.10.1796.

³² AACass, Districtualia, Visitatio canonica parochiae Hernád Kercs, 1771.

Hernádpetri

Do roku 1788 filiálka farnosti Perín. Podľa kánonickej vizitácie z roku 1771 sa v celej farnosti rozprávalo po maďarsky a po slovensky a vo farskej obci Perín aj po nemecky.³³

Krasznokvajda

Dňa 22. februára 1787 požiadal szikszóovský vicearchidiakon a forróovský farár Ján Nep. Androvics jágerského biskupa, aby bol do farnosti Krasznokvajda ustanovený taký učiteľ, ktorý by bol znalý dvoch rečí, a to na prvom mieste slovenskej a potom aj maďarskej.³⁴ O niekoľko dní neskôr, 9. marca 1787 žiadal, aby tam bol ustanovený aj farár, ktorý by bol horlivý a ovládal by obidve reči, slovenskú aj maďarskú.³⁵

Léh

Vizitácia z roku 1769 neobsahuje žiadne zmienky o Slovákoch.³⁶ No dňa 11. decembra 1771 farár Ján Gresits napísal biskupovi list, v ktorom píše, že pastoračná starostlivosť si vyžaduje zriadiť vo farnosti Léh kaplánku, čo bude možné do roka-dvoch. Farár však prosí, aby dotýčný kaplán hovoril po slovensky.³⁷

Nyésta

Táto farnosť sa osamostatnila až za biskupa Karola Eszterházyho po jeho vizitácii. Ešte v roku 1769 patrila do farnosti Felsővadász.

Dňa 30. decembra 1789 sa uvoľnila farnosť Nyésta, pretože farár zomrel. Obyvatelia farnosti napísali na začiatku roku 1790 petície po maďarsky, v ktorých žiadali o takého duchovného, ktorý bude vedieť a rozumieť maďarsky aj slovensky. Petície z obcí Nyésta, Szolnok a Szenticska boli napísané 9. januára a petícia z obce Selyeb bola napísaná 10. januára. Išlo o preloženie farára a veriaci nechceli kňaza, ktorý by nevedel dobre po slovensky. Ako uviedol v sprievodnom liste sám farár zo susednej farnosti Felsővadász Pavol Mezcha, obce Nyésta a Selyeb boli celé slovenské.³⁸ Prihovoril sa za to aj dekan.³⁹ Celé snaženie bolo úspešné, pretože vhodný farár sa našiel v osobe bývalého paulína menom Alex Bujkosi, ktorý vynikajúco vedel po slovensky a 21. januára 1790 referoval biskupovi, že vo farnosti len málokto rozpráva po maďarsky.⁴⁰

Szikszó

Vizitácia z roku 1769 spomína, že farárom bol Ján Gresits, 40-ročný rodák zo Szahes (Tolnianska stolica), ktorý vedel maďarsky a len v prípade nevyhnutnosti (sic!) po slovensky. Vo farnosti všetci katolíci vedeli maďarsky aj slovensky, prevládala maďarčina. Vo filiálkach sa rozprávalo takto: Alsó Vadász maďarsky, Vámos maďarsky, Pálháza rusínsky a slovensky, Homrogd rusínsky.⁴¹ Vizitácia z roku 1808 uvádza, že farárom bol Alojz Szepessy, narodený 6. augusta 1782 v Jasove, ktorý vedel maďarsky a čiastočne slovensky. Údaje o rečiach používaných veriacimi chýbajú.⁴²

Tornyosnémeti

Do roku 1856 to bola filiálka farnosti Kechnec, potom patrila do farnosti Hidasnémeti a od roku 1924 to je samostatná farnosť. Kánonická vizitácia z roku 1810 spomína farára Michala Mészárosa, narodeného v roku 1778 v Sátoraljaújhelyi, ktorý vedel po maďarsky aj po sloven-

³³ AACass, Districtualia, Visitatio canonica parochiae Perín, 1771.

³⁴ AACass, Acta parochiae Krasznokvajda, nesign., list z 22.2.1787.

³⁵ AACass, Acta parochiae Krasznokvajda, nesign., list z 9.3.1787.

³⁶ Porov. AACass, Districtualia, Visitatio canonica parochiae Léh, 1769.

³⁷ AACass, Acta parochiae Léh, nesign., list z 11.12.1771.

³⁸ AACass, Acta parochiae Nyésta, nesign., listy z 9.1.1790, 10.1.1790, 11.1.1790.

³⁹ AACass, Acta parochiae Nyésta, nesign., list z 13.1.1790.

⁴⁰ AACass, Acta parochiae Nyésta, nesign., list z 21.1.1790.

⁴¹ AACass, Districtualia, Visitatio canonica parochiae Szikszó, 1769.

⁴² AACass, Districtualia, Visitatio canonica parochiae Szikszó, 1808.

sky.⁴³ Vo farskom archíve kechneckej farnosti sa zachovali niektoré slovenské písomnosti z prvej polovice 19. storočia, ktoré svedčia o vážnom mieste slovenčiny v tejto farnosti a o stykoch miestnych farárov so slovenským prostredím, napr. františkánskym kláštorom v Prešove.⁴⁴

ZEMPLÍNSKA STOLICA

Bodrogkeresztúr

Nie sú žiadne zmienky o Slovákoch.⁴⁵

Erdőbénye

Vizitácia z roku 1772 spomína, že vo farnosti sa používali rozličné jazyky, ale vplyvom kalvínov, ktorí používali len maďarčinu, sa aj katolícke obyvateľstvo prispôbovalo a prevládala maďarčina. V inventári kostola sa nachádzal maďarský a slovenský evanjeliár. Vo filiálke Baskoc sa hovorilo rusínsky a slovensky.⁴⁶ Vizitácia z roku 1814 už spomína len slovenské (slovanské alebo na Slovákov poukazujúce) priezviská v zozname birmovancov: Abrankó, Adamszky, Bobcsek, Fenko, Gál, Ivantsó, Lipták, Novák, Oskó, Paulovszky, Ruszko, Spisak, Szlovenszky, Tokár, Tóth.⁴⁷ Ďalšie slovanské mená nachádzame medzi konvertitami: Bratko, Hornyák, Raesco, Slovinszki (konvertovali roku 1768), Handerka (1769), Hvizdon (1770), Vajvoda (1775).⁴⁸

Erdőhorváti

Dňa 6. októbra 1787 napísal sárospatacký farár Štefan Györki biskupovi list, v ktorom spomína, že vo farnosti Erdő Horváthi zomrel farár Ján Kaniczky. Aby sa čím skôr zabezpečila duchovná starostlivosť o veriacich, odporúčal svojho kaplána Karola Nagya na miesto farára po zosnulom kňazovi do Erdő Horváthi, pretože kaplán bol veľmi horlivý a vedel po maďarsky, slovensky a nemecky.⁴⁹

Füzér

Vizitácia z roku 1769 hovorí, že vo farnosti prevažuje maďarčina, ale farár kázal aj po slovensky.⁵⁰ Inventár z roku 1810 spomínal maďarský aj slovenský evanjeliár.⁵¹ Vizitácia z roku 1807 takisto spomína maďarský a slovenský evanjeliár. Vo filiálke Radvány žili evanjelici Slováci a v katolíckom kostole sa v tejto obci kedysi nachádzal aj slovenský evanjeliár, ale stratil sa (desideratur).⁵²

Füzérradvány

Farnosť Radvány vznikla v roku 1759, dovtedy bola filiálkou farnosti Füzér, kde sa rozprávalo slovensky a maďarsky.⁵³ Vizitácia z roku 1772 uvádza, že farárom bol Vavrinc Töldi, 35-ročný rodák zo Spišskej stolice, ktorý vedel dobre po slovensky, prostredne lepšie maďarsky a prostredne horšie nemecky. Ľud bol sčasti maďarský, sčasti slovenský.⁵⁴

Inventár kostola vo Füzérradványi z roku 1831 spomína, že tam boli tri evanjeliáre, z toho dva slovenské, len jeden maďarský.⁵⁵ Zdá sa preto, že tu bola značná časť Slovákov.

⁴³ AACass, Districtualia, Visitatio canonica parochiae Kechnec, 1810.

⁴⁴ Porov. AACass, Parochia Kechnec, nesign.

⁴⁵ Porov. AACass, Districtualia, Visitatio canonica parochiae Bodrogkeresztúr.

⁴⁶ AACass, Districtualia, Visitatio canonica parochiae Erdőbénye, 1772.

⁴⁷ AACass, Districtualia, Visitatio canonica parochiae Erdőbénye, 1814.

⁴⁸ AACass, Districtualia, Visitatio canonica parochiae Erdőbénye, zoznam konvertitov, koniec 18. storočia.

⁴⁹ AACass, Acta parochiae Sárospatak, nesign., list zo 6.10.1787.

⁵⁰ AACass, Districtualia, Visitatio canonica parochiae Füzér, 1769.

⁵¹ AACass, Districtualia, Visitatio canonica parochiae Füzér, inventarium 1810.

⁵² AACass, Districtualia, Visitatio canonica parochiae Füzér, 1807.

⁵³ AACass, Districtualia, Visitatio canonica parochiae Radvány, 1759.

⁵⁴ AACass, Districtualia, Visitatio canonica parochiae Radvány, 1772.

⁵⁵ AACass, Acta parochiae Füzérradvány, nesign., inventarium 1831.

Gesztely

Táto obec bola predtým filiálkou farnosti Hernádnémeti. Vizitácia z roku 1771 spomína v Gesztelyi samostatnú farnosť, kde sa rozprávalo po maďarsky, málo po slovensky, ale mnohí hovorili oboma jazykmi.⁵⁶

Girincs

Vizitácia z roku 1749 tu spomína farára Juraja Zelenaya, ktorý mal 32 rokov a vedel maďarsky, slovensky aj nemecky. Všetci obyvatelia farnosti rozprávali slovensky alebo maďarsky, vo filiálke Köröm bola na prvom mieste maďarčina, až na druhom slovenčina. Filiálkami boli obce Hidvég, Berzék, Lucz, Késznyeten, Kiss Csécs; v posledne štyroch menovaných obciach žil značný počet kalvínov,⁵⁷ na ktorých sa zrejme viazala maďarčina. Vizitácia z roku 1772 udáva ako používanú reč maďarčinu a slovenčinu s poznámkou, že maďarčina prevláda vo filiálkach, kde sú kalvíni: Lucz, Kesznyéten, Hidvég a Berzék.⁵⁸ Vizitácia z roku 1814 už odstupuje od informácií o jazyku používanom vo farnosti, avšak farár Ján Olajosy (narodený 11. mája 1749 v Devecsér, nobilis) hovoril maďarsky a slovensky. Vizitácia ďalej spomína, že vo filiálnej obci Berzék v roku 1805 prvý košický biskup Andrej Szabó posvätil zvon zasvätený sv. Štefanovi,⁵⁹ prvému uhorskému kráľovi.⁶⁰

Hernádnémeti

Vizitácia z roku 1772 spomína farára menom Matej Petrik, ktorý mal 32 rokov a pochádzal z Nitrianskej stolice; vedel maďarsky a slovensky. Vo farskej dedine a filiálnych obciach Böcs, Gesztely (sic!), Kak a Csanálos sa rozprávalo po maďarsky, málo po slovensky.⁶¹

Mád

Vizitácia z roku 1749 (?) spomína, že farárom bol Mikuláš Hancsoh, 50-ročný, ktorý vedel po maďarsky a slovensky.⁶² V roku 1772 bol farárom Jozef Kerekes, 55-ročný, rodák z Jasova, ktorý vedel takisto po maďarsky a slovensky. Uviedol, že vo farnosti sa rozprávalo po maďarsky a slovensky a že slovenský vplyv mali najmä evanjelici. Ľud teda rozprával maďarsky a slovensky, prevládala však maďarčina. Vo filiálnej obci Zombor však ľud z veľkej časti rozprával po slovensky.⁶³ Vizitácia z roku 1808 uvádza, že farárom bol Samuel Komjáthi, nobilis, narodený 13. februára 1736 v obci Zalkod (Sabolčská stolica), ktorý dokonale vedel po maďarsky a prostredne po slovensky.⁶⁴ Slovenčina už zrejme bola na ústupe, pretože inventár z tohto obdobia uvádza len maďarský evanjeliár.⁶⁵

Monok

Vizitácia z roku 1749 (?) spomína v Monoku maďarskú a slovenskú reč, najmä medzi prišelcami. Na filiálkach Golop, Bekecs a Megyasszo to bolo rovnaké, ale slovenčina bola oveľa výraznejšia.⁶⁶ V roku 1772 tu bol farárom Adam Kováts, 40-ročný, rodák zo Szurdok Püspöki,

⁵⁶ AACass, Districtualia, Visitatio canonica parochiae Gesztely, 1771.

⁵⁷ AACass, Districtualia, Visitatio canonica parochiae Girincs, 1749.

⁵⁸ AACass, Districtualia, Visitatio canonica parochiae Girincs, 1772.

⁵⁹ Toto počínanie sa dá vysvetľovať dvojako. V duchu doterajšieho stavu bádania dejín Košickej arcidiecézy biskupské služby prvých štyroch biskupov, t.j. do roku 1848 vyznievajú ako veľmi tolerantné voči všetkým národnostiam (resp. národom) žijúcim v Košickej diecéze. Iný výklad by bol, že už koncom 18. storočia a na začiatku 19. storočia sa začína vo väčšej miere uplatňovať uhorské vlastenectvo, ktoré bolo samozrejme späté s prvopočiatkami národnej svojbytnosti a Cirkvi, a teda s osobou sv. Štefana, kráľa. Určite však nešlo o kroky systematické, ale príležitostné, ako to bolo práve v tomto prípade.

⁶⁰ AACass, Districtualia, Visitatio canonica parochiae Girincs, 1814.

⁶¹ AACass, Districtualia, Visitatio canonica parochiae Hernád Némethy, 1772.

⁶² AACass, Districtualia, Visitatio canonica parochiae Mád, 1749 (?).

⁶³ AACass, Districtualia, Visitatio canonica parochiae Mád, 1772.

⁶⁴ AACass, Districtualia, Visitatio canonica parochiae Mád, 1808.

⁶⁵ AACass, Districtualia, Visitatio canonica parochiae Mád, inventarium 1807.

⁶⁶ AACass, Districtualia, Visitatio canonica parochiae Monok, 1749 (?).

ktorý vedel maďarsky aj slovensky. Uviedol, že toto územie obýval maďarsko-slovenský ľud (Ungarico=Slavonicus incolit) a prevládal maďarský jazyk.⁶⁷

Olaszliszka

Farár Ján Némethi v roku 1749 o sebe uviedol, že je Hungaro-Slavus. Obyvateľstvo z veľkej časti rozprávalo maďarsky, ale aj po slovensky, najmä prišielci.⁶⁸ Farárom v roku 1772 tu bol Ladislav Beszprimi, 56-ročný rodák z obce Dőr (Šopronská stolica), ktorý vedel len po maďarsky. Vo farskom kostole mal len maďarský kancionál a ľud – ako uviedol farár – rozprával maďarsky a slovensky.⁶⁹ Potreba slovenského kňaza tu však bola aktuálna, dokonca farár zo Sárospataku sa v roku 1784 bol ochotný deliť o takého kaplána.⁷⁰ Farár v roku 1792 žiadal o kaplána, ktorý by ovládal slovenský jazyk. Biskup Karol Eszterházy odpovedal veľmi výrečne takto: „Diebus proxime praeterlapsis quatuor sunt ex clero meo juniore sacro presbyteratus ordine mitiati, nullus attamen ex iis est, qui Hungaricam, et Slavonicam simul calleat.“⁷¹ Nedostatok slovensky hovoriacich kňazov bol príčinou neobsadenia potrebnej slovenskej kaplánskej katedry v Olaszliszke.⁷² Až v roku 1797 mohol byť do Olaszliszky poslaný novokňaz František Bukovics, ktorý rozprával po maďarsky a tiež slušne slovensky (etiam aliquantum Slavonicam). V prípade potreby mal vypomôcť v Sárospataku.⁷³

Vizitácia v roku 1814 spomína, že farárom bol Jozef (Imrich?) Némethy, ktorý konštatoval, že do farnosti by bolo treba kaplána, ktorý by okrem maďarčiny ovládal aj slovenský jazyk.⁷⁴ Uvedené informácie o tejto farnosti dovoľujú konštatovanie, že slovenčina tu postupne nadobúda prevahu.

Sárospatak (Blatný Potok)

Vizitácia z roku 1772 konštatuje, že väčšinové obyvateľstvo je kalvínske a katolíci sú v menšine a všeobecne sa tu rozpráva maďarsky, slovensky a čiastočne nemecky. Katolícky kostol bol síce z roku 1492, ale v meste bolo slávne kalvínske kolégium z roku 1550, ktoré bolo baštou kalvinizmu. Preto v tomto meste pôsobila jezuitská misia na čele so superiorom Pavlom Jabroczyým, 52-ročným rodákom z Veľkej Idy (Abovská stolica), ktorý bol súčasne katolíckym farárom v meste. Z reči tu prevládala maďarčina, lebo len nemnohí hovorili nemecky a slovensky, ale už (sic!) všetci rozprávali po maďarsky.⁷⁵ Jezuiti boli v Uhorsku zrušení v roku 1773.

Dňa 10. apríla 1774 vicearchidiakon Podhorského dekanátu a tállyský farár Jozef Náray na podnet sárospatackého farára Františka Püspökyho žiadal jágerského biskupa o kaplána do Sárospataku, ktorý by dokonale vedel po maďarsky a aspoň kvôli nevyhnutným prípadom rozprával po slovensky. Dekan totiž sledoval pastoráciu vo svojom dekanáte a zistil, že v Sárospataku sa po odchode Františka Katonu medzi profesormi ani medzi otcami trinitármi nenachádzal nikto, kto by bol k dispozícii Slovákom.⁷⁶ Situácia sa vyriešila až o päť rokov. Do paulínskeho konventu v Sátoraljaújhelyi prišli 8. novembra 1779 dvaja pátri, ktorí mali ako profesori pôsobiť aj v Sárospataku – Florián König a Atanáz Straskoczy, ktorý mal aj fakultu kázať po slovensky. Sárospatacký farár Štefan Györki kvôli tomu, že páter Atanáz vedel maďarsky aj slovensky, žiadal pre neho spovednú fakultu aj pre jeho farnosť.⁷⁷ Paulínov čoskoro zrušil panovník Jozef II., no nie-

⁶⁷ AACass, Districtualia, Visitatio canonica parochiae Monok, 1772.

⁶⁸ AACass, Districtualia, Visitatio canonica parochiae Olaszliszka, 1749.

⁶⁹ AACass, Districtualia, Visitatio canonica parochiae Olaszliszka, 1772.

⁷⁰ Porov. AACass, Acta parochiae Sárospatak, nesign., list z 18.8.1784.

⁷¹ V bezprostredne uplynulých dňoch boli štyria z môjho klerického dorastu ustanovení do rádu presbyterátu, avšak žiaden z nich, ktorý by súčasne rozprával maďarsky a slovensky.

⁷² AACass, Acta parochiae Olaszliszka, nesign., list z 23.10.1792.

⁷³ AACass, Acta parochiae Olaszliszka, nesign., list z 27.12.1797.

⁷⁴ AACass, Districtualia, Visitatio canonica parochiae Olaszliszka, 1814.

⁷⁵ AACass, Districtualia, Visitatio canonica parochiae Sárospatak, 1772.

⁷⁶ AACass, Acta parochiae Sárospatak, nesign., list z 10.4.1774.

⁷⁷ AACass, Acta parochiae Sárospatak, nesign., list z 8.11.1779.

ktorí iní pátri sa ešte venovali aj Slovákom, ako bol páter Augustín Bolla, ktorý zomrel v roku 1784 v Bodrogkeresztúre, alebo páter Vojtech Tóth v Harsányi. Kvôli ťažkej situácii sa bol sárospatacký farár ochotný deliť o kaplána znalého slovenského jazyka s farárom v Olaszliszke.⁷⁸

Dňa 6. októbra 1787 napísal sárospatacký farár Štefan Györki biskupovi list, v ktorom odporúčal svojho kaplána Karola Nagya na miesto farára do farnosti Erdő Horváthi, pretože vedel po maďarsky, slovensky a nemecky.⁷⁹

V roku 1797 bol do farnosti Olaszliszka poslaný novokňaz František Bukovics, ktorý rozprával po maďarsky a tiež slušne slovensky (etiam aliquatum Slavonicam). V prípade potreby mal vypomôcť v Sárospataku.⁸⁰ Toto riešenie však nebolo postačujúce, lebo už o rok píše sárospatacký farár ďalší list biskupovi, v ktorom kvôli pastoračnej potrebe a nezanedbateľnému počtu Slovákov treba do farnosti poslať kaplána znalého slovenského jazyka.⁸¹

V roku 1859 sa farárom v Sárospataku stal Ján Haurillay, ktorý 29. júna 1859 podpísal vyznanie viery vo vtedajšej slovenčine.⁸²

Sátoraljaújhely

V roku 1749 tu bol farárom František Barta, 44-ročný, ktorý rozprával po maďarsky a slovenčinu využíval len v nevyhnutnom prípade pri spovedaní. Vo farnosti katolíci hovorili po maďarsky, po slovensky, prevládala maďarčina. Rusíni hovorili po rusínsky a po maďarsky, prevažne však po rusínsky; farár uviedol, že všetci Rusíni sú schizmatici a používajú nárečie Macedonicum⁸³ et Ungaricum. Kalvíni používali maďarčinu, ale mnohí aj slovenčinu. Luteráni používali slovenčinu a maďarčinu. Čo sa týkalo rozloženia jazyka podľa obcí, vyzeralo to takto: Bányácska len po rusínsky, aj keď viacerí vedeli po maďarsky, Nagy Toronya po maďarsky, po slovensky, ale prevažne po maďarsky, Kis Toronya a Čerhov nemajú uvedený žiadny jazyk, Viničky po maďarsky, Borša po maďarsky a po slovensky, slovenčina prevažovala, Alsó Bereczki maďarsky, Felső Bereczki po maďarsky a po slovensky, prevládala maďarčina.⁸⁴ Farárom v roku 1772 bol Jozef Kovács, narodený 26. februára 1726 v Gyöngyös Püspökiensis a vedel po maďarsky a po slovensky. Uviedol, že vo farnosti sa rozpráva po maďarsky, po slovensky, po rusínsky, po židovsky, ale aj po nemecky, prevláda maďarčina.⁸⁵

Dňa 3. januára 1773 bol sátoraljaújhelyským farárom a vicearchidiakonom Jozefom Kováčsom napísaný list, v ktorom požiadal o slovenského kaplána do svojej farnosti Sátoraljaújhely, pretože v prípade potreby to bolo nevyhnutné pre veriach.⁸⁶

Szerencs

Vizitácia z roku 1749 uvádza, že vo farnosti sa používa maďarčina a slovenčina.⁸⁷ V roku 1772 tu bol farárom Štefan Györsei, 30-ročný rodák zo Zsarnó (Turnianska stolica), ktorý vedel po maďarsky aj po slovensky. Vo farnosti sa používala maďarčina a slovenčina, čiastočne nemčina, ale všetci vedeli po maďarsky.⁸⁸

Tállya

Farár v Tállyi⁸⁹ napísal 26. apríla 1675 jágerskému biskupovi Františkovi Szegedymu list, v ktorom ho požiadal o kaplána znalého slovenského jazyka. Farár zo širšia a po maďarsky opísal

⁷⁸ AACass, Acta parochiae Sárospatak, nesign., list z 18.8.1784.

⁷⁹ AACass, Acta parochiae Sárospatak, nesign., list z 6.10.1787.

⁸⁰ AACass, Acta parochiae Olaszliszka, nesign., list z 27.12.1797.

⁸¹ AACass, Acta parochiae Sárospatak, nesign., list z 29.9.1798.

⁸² AACass, Acta parochiae Sárospatak, nesign., vierovyznanie z 29.6.1859.

⁸³ Ide o jedinú zmienku o macedónskej reči na predmetnom území.

⁸⁴ AACass, Districtualia, Visitatio canonica parochiae Sátoraljaújhely, 1749.

⁸⁵ AACass, Districtualia, Visitatio canonica parochiae Sátoraljaújhely, 1772.

⁸⁶ AACass, Acta parochiae Tállya, nesign., list z 3.1.1773.

⁸⁷ AACass, Districtualia, Visitatio canonica parochiae Szerencs, 1749.

⁸⁸ AACass, Districtualia, Visitatio canonica parochiae Szerencs, 1772.

⁸⁹ Szellanus Jota alebo Josa.

udalosti okolo tureckých vojen okolo južnej časti Zemplínskych vrchov. Ide o najstaršiu priamu písomnú zmienku o Slovákoch z predmetného územia, zachovanú v košickom Arcibiskupskom archíve.⁹⁰

V roku 1767 farár Jozef Náray žiadal do Tállye trojjazyčného kaplána.⁹¹

V roku 1772 tu bol farárom Juraj Zubratoviszky, 44-ročný rodák z Oravskej stolice, ktorý vedel po maďarsky a slovensky. Uviedol, že katolíci (latinskí a grécki) hovorili po maďarsky, slovensky a nemecky, vo filiálnej obci Rátka hovorili čisto po nemecky.⁹² Ide o jedinú spomínanú obec v predmetnom regióne, kde sa rozprávalo len nemecky.

Dňa 8. novembra 1785 farár Juraj Szeldmayer ďakuje biskupovi Karolovi Eszerházymu, že filiálku Rátka mu pomáhali z jeho príkazu spravovať otcovia rehoľníci kapucíni z Tokaja, pretože nebolo k dispozícii nemeckého kaplána. Situácia sa medzitým zmenila a bolo potrebné mať takého kaplána, ktorý by vedel aj po slovensky, pretože jeho doterajší kaplán bol znalý len maďarčiny. Podľa poznámok biskupskej auly na liste išlo o kaplána do Rátky.⁹³ Ako vyplýva z ďalšieho listu tohto farára zo 17. apríla 1791, sedem (sic!) rokov biskup neposlal do farnosti kaplána, ktorý by vedel po slovensky, ponechal mu len kaplána, ktorý vedel po maďarsky a do Rátky chodil páter Sznakkel, ktorý vedel po nemecky. Preto prosil biskupa ešte raz o kaplána, ktorý by vedel po maďarsky aj po slovensky.⁹⁴ K tejto prosbe sa pripojil samotný maďarský kaplán z Tállye Jozef Glósz, ktorý 1. marca 1798 napísal biskupovi list, v ktorom ho žiadal o ustanovenie slovenského kaplána do farnosti Tállya, pretože tu žilo veľa Slovákov a Poliakov a bolo im treba vyslúžiť veľkonočnú spoveď. Kaplán bol na spovedanie sám a nemecký kaplán mu v tom nedokázal pomôcť.⁹⁵

Biskup však slovensky rozprávajúceho kňaza nemohol poslať preto, lebo takých kaplánov nemal k dispozícii.⁹⁶

Tarcal

Vizitácia z roku 1749 neuvádza žiadnu zmienku o Slovákoch.⁹⁷ Avšak k roku 1772 sa vo farnosti hovorilo po maďarsky, nemecky a slovensky, evanjelici rozprávali len po maďarsky.⁹⁸ Opäť ide len o zdanlivú neprítomnosť alebo doživanie Slovákov v tejto farnosti. Skutočnosť bola opačná, slovenčina sa upevňovala, lebo farár Ján Presits dňa 8. apríla 1784, keď mu 7. apríla 1784 zomrel kaplán Jozef Andrási, ktorý vedel dobre po maďarsky a prostredne po slovensky, napísal list, v ktorom žiada biskupa o kaplána, ktorý musí nevyhnutne vedieť okrem maďarčiny aj po slovensky.⁹⁹ Týmto kaplánom sa stal Štefan Horváth, po ktorého odchode ten istý farár dňa 21. januára 1787 požiadal jágerského biskupa o kaplána, ktorý by vedel predovšetkým po slovensky, pretože to bolo bežne potrebné na spovedanie, zaopatrovanie umierajúcich, pretože ľud sa len veľmi ťažko prispôbuje inému.¹⁰⁰

Tokaj

V roku 1772 tu bol farárom Ignác Haffner, 57-ročný rodák z Jágru (?), ktorý vedel po maďarsky a nemecky. Vo farnosti sa používala maďarčina.¹⁰¹

⁹⁰ AACass, Acta parochiae Tokaj, nesign., list z 26.4.1675.

⁹¹ AACass, Acta parochiae Tállya, nesign., list z 20.12.1767.

⁹² AACass, Districtualia, Visitatio canonica parochiae Tállya, 1772.

⁹³ AACass, Acta parochiae Tállya, nesign., list z 8.11.1785.

⁹⁴ AACass, Acta parochiae Tállya, nesign., list zo 17.4.1791.

⁹⁵ AACass, Acta parochiae Tállya, nesign., list z 1.3.1798.

⁹⁶ AACass, Acta parochiae Olaszliszka, nesign., list z 23.10.1792.

⁹⁷ Porov. AACass, Districtualia, Visitatio canonica parochiae Tarcal, 1749.

⁹⁸ AACass, Districtualia, Visitatio canonica parochiae Tarcal, 1772.

⁹⁹ AACass, Acta parochiae Tarcal, nesign., list z 8.4.1784.

¹⁰⁰ AACass, Acta parochiae Tarcal, nesign., list z 21.1.1787.

¹⁰¹ AACass, Districtualia, Visitatio canonica parochiae Tokaj, 1772.

Tolcsva

Vizitácia z roku 1749 spomína, že tu bol farárom Juraj Blaskay, 51-ročný, ktorý vedel po maďarsky a slovensky. Vo farnosti sa rozprávalo maďarsky, čiastočne slovensky, ale mnohí ľudia ovládali obidve reči.¹⁰² V roku 1772 tu bol farárom Michal Némethy, 52-ročný rodák z Krásnohorského Podhradia (Gemerská stolica), ktorý vedel po maďarsky a slovensky. Vo farnosti sa rozprávalo maďarsky a slovensky, maďarčina prevažovala.¹⁰³

Súhrn situácie z rokov 1749-1772

Doterajší prehľad o používaní slovenčiny na terajšom maďarskom území Abovskej a Zemplínskej stolice je vlastne východiskovým stavom, v akom sa tento región nachádzal tesne pred a po začlenením do Košickej diecézy. Z uvedeného prehľadu môžeme urobiť záver, ktorý jednoznačne konštatuje všeobecnú a rozsiahlu prítomnosť slovenčiny a iste aj jej nositeľov – Slovákov na predmetnom území. Len málo dedín bolo takých, kde by sa výslovne používala iba maďarčina. Zdá sa však vysoko pravdepodobné konštatovanie kánonickej vizitácie z Forró z roku 1769, že slovenčine prinajmenšom takmer všetci rozumeli a že jednotlivé etniká sa v tomto období vysoko tolerovali a nerobili si prieky kvôli odlišnému jazyku.¹⁰⁴ Výnimkou, ktorá jazykovo aj etnicky delila katolíkov – Slovákov a kalvínov – Maďarov, bolo mesto Gönc¹⁰⁵ a obec Fony.¹⁰⁶ Košická diecéza bola teda pri svojom vzniku – ako to vyplýva z tejto štúdie – prevažne slovensky hovoriacou diecézou, čo možno takto konštatovať po prvý raz; slovenská časť diecézy bola ešte výraznejšie slovacikálna.

Aj z týchto prameňov je zrejmé, že biskupskí úradníci, ba možno samotní biskupi menili znenie pôvodného materiálu predloženého farárom. Stalo sa to v prípade farnosti Gönc, kde farár pôvodne uviedol, že jeho farnosť je v podstate slovenská, ale výsledný zápis znel v prospech maďarčiny s komickou poznámkou, že maďarčina všade prevláda, ale na verejnom fóre sa používa samá slovenčina.¹⁰⁷ Napokon aj výsledný zápis z farnosti Forró bol zoškrtaný, pretože v ňom táto farnosť vyznievala ako slovenská.¹⁰⁸ Slováci v Abovskej stolici si viac bránili i uchovali svoju rečovú svojbytnosť než v Zemplínskej stolici. Tieto končiny boli dlho slovenské a maďarský živel sa tu objavil až neskôr, najprv sporadicky (tu zrejme majú pôvod „čisto“ maďarské dediny a keďže prišli medzi Slovákov, museli sa naučiť komunikovať po slovensky), vo väčšej miere po Tökölyho povstaní – viaceré kánonické vizitácie zo severnej časti Abova totiž ku pôvodu kalvínov poznamenávajú, že tam prišli práve z toho dôvodu, keď utekali do bezpečnejších a pokojnejších končín Uhorska.

Čo sa týka iných, nekatolíckych konfesíí, kalvíni vo všeobecnosti používali maďarčinu, ale na viacerých miestach aj slovenčinu, čo je veľmi zaujímavé, pretože kalvinizmus bol magyar hit. Evanjelici všetci vedeli slovensky, boli teda zrejme slovenského pôvodu (Füzéradvány,¹⁰⁹ Mád¹¹⁰). Rusíni sa prísne držali rusinčiny, čiže sa správali príliš etnicky, čo im pomohlo udržať si aj svoj obrad a takto si zachovať svoju identitu; na niektorých miestach však prebrali aj ostatné reči. Nemčina sa používala zriedkavo (Sárospatak, Sátoraljajújhely, Szerencs, Tállya, Tarcal), šírila sa však medzi Židmi a čisto po nemecky sa rozprávalo len v jednej obci (Rátka¹¹¹). Len niekoľkokrát sa spomína iné etnikum, a to Poliaci (Abaujszantó,¹¹² Detek a Tenger,¹¹³ Tállya¹¹⁴)

¹⁰² AACass, Districtualia, Visitatio canonica parochiae Tolcsva, 1749.

¹⁰³ AACass, Districtualia, Visitatio canonica parochiae Tolcsva, 1772.

¹⁰⁴ Porov. AACass, Districtualia, Visitatio canonica parochiae Forró, 1769; Hejceze a Fony, 1769.

¹⁰⁵ Porov. AACass, Acta parochiae Gönc, nesign., list z 20.9.1775.

¹⁰⁶ AACass, Acta parochiae Hejceze, nesign., list z 20.12.1792.

¹⁰⁷ Porov. AACass, Districtualia, Visitatio canonica parochiae Göncz, 1769.

¹⁰⁸ Porov. AACass, Districtualia, Visitatio canonica parochiae Forró, 1769.

¹⁰⁹ AACass, Districtualia, Visitatio canonica parochiae Füzér, 1807.

¹¹⁰ AACass, Districtualia, Visitatio canonica parochiae Mád, 1772.

¹¹¹ AACass, Districtualia, Visitatio canonica parochiae Tallya, 1772.

¹¹² AACass, Districtualia, Visitatio canonica parochiae Szantó, 1769.

a Macedónci (Sátoraljajhely¹¹⁵).

Ďalšie informácie o Slovákoch v podstate nie sú známe. Ide o obdobie národnostnej tolerancie. V žiadnom spise niet ani zmienky o problémoch medzi katolíkmi kvôli jazyku. Všeobecne sa považuje obdobie pôsobenia prvých štyroch košických biskupov medzi rokmi 1804 – 1848 za priaznivé pre všetky národy a národnosti, pretože pastierske listy sa okrem latinčiny bežne písali po maďarsky, nemecky a slovensky. Zdanie však neraz klame a aj tu bude pravda oveľa prozaickejšia. Totiž už pri prvom košickom biskupovi Andrejovi Szabóovi badať maďarizačné vlastenecké sklony. Vo vizitáciách sa prejavili tak, že sa už neuvádzala reč používaná vo farnosti. Avšak tieto údaje sa zbierali a publikovali v schematizmoch. Tieto údaje sú však neraz veľmi tendenčné, prešli viacerými redakciami, naposledy v biskupskej aule pred zadaním do tlače. Vidno jednoznačné uprednostňovanie maďarčiny takmer všade až do jej úplného zániku. Pred zánikom slovenčiny však oveľa skôr a relatívne veľmi rýchlo, možno v priebehu jednej-dvoch generácií došlo k zániku nemčiny na úkor maďarčiny.

Prehľad jazyka používaného vo farnostiach (19.-½20. storočia)

Čo sa týka ďalšieho vývoja používania slovenčiny na predmetnom území, sme odkázaní na veľmi nepresné, ba až zavádzajúce informácie schematizmov, ktoré tu uvádzame v približne rovnakých intervaloch až do polovice 20. storočia.

Katedrálny (Abovský) archidiakonát¹¹⁶

Göncský dekanát

	1826	1835	1843	1855	1865	1875	1885	1899	1915	1928	1934	1938	1941	1944
Abaujkér					m	m	m	m	m	m	m	m	m	m
Abaujszántó	mns	mns	mns	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m
Alsókékéd										m	m	m	m	m
Boldogkőváralja	ms	ms	ms	ms	ms	ms	ms	m	m	m	m	m	m	m
Fony	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m
Füzér	sm	sm	sm	sm	sm	sm	sm	ms	m	m	m	m	m	m
Füzéradvány	ms	ms	ms	ms	ms	ms	ms	ms	ms	m	m	m	m	m
Gönc	m	m	m	m	mn	m	m	m	m	m	m	m	m	m
Göncruszka	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m
Hejce	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m
Trstené p/H	sm	sm	sm	sm	sm	sm	sm	sm	sm	sm	s	s	sm	sm
Vizsoly	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m

¹¹³ AACass, Districtualia, Visitatio canonica parochiae Forró, 1769.

¹¹⁴ AACass, Acta parochiae Tállya, nesign., list z 1.3.1798.

¹¹⁵ AACass, Districtualia, Visitatio canonica parochiae Sátoraljajhely, 1749.

¹¹⁶ Údaje sú spracované zo schematizmov z uvedených rokov. Použité skratky: m = maďarčina, n = nemčina, s = slovenčina.

Moldavský dekanát

	1826	1835	1843	1855	1865	1875	1885	1899	1915	1928	1934	1938	1941	1944
Buzica	ms	ms	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m
Čečejevce	ms	ms	ms	ms	ms	ms	m	m	m	m	m	m	m	m
Drienovec	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m
Hernádpetri	ms	ms	ms	ms	ms	ms	ms	ms	m	m	m	m	m	m
Hidásnémeti						m	m	m	m	m	m	m	m	m
Janík	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m
Krasznokvajda	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m
Moldava n/B	ms	ms	ms	ms	ms	m	m	m	m	m	m	ms	m	m
Nižný Medzev	n	n	n	n	n	n	n	nm	nm	nm	nm	nm	nm	nm
Perín	mns	mns	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m
Tornyosnémeti										m	m	m	m	m
Veľká Ida	ms	ms	ms	ms	ms	ms	ms	ms	?	m	m	ms	m	m

Szikszóovský dekanát

	1826	1835	1843	1855	1865	1875	1885	1899	1915	1928	1934	1938	1941	1944
Detek	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m
Encs	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m
Fáj	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m
Felsőgagy	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m
Felsőnovaj	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m
Felsővadász	m	ms	m	ms	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m
Forró	sm	sm	sm	sm	sm	sm	ms	ms	m	m	m	m	m	m
Hernádkércs	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m
Ináncs	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m
Léh	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m
Novajdrány													m	m
Nyésta	ms	ms	ms	ms	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m
Szikszó	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m

Zemplínsky archidiakonát

Tokajský dekanát

	1826	1835	1843	1855	1865	1875	1885	1899	1915	1928	1934	1941	1944
Bekecs													m
Berzék													m
Gesztely				m	m	m	m	m	m	m	m	m	m
Girincs	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m
Hernádnémeti	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m
Köröm											m	m	m
Legyesbénye										m	m	m	m
Mád	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m
Mezőzombor	ms	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m
Monok	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m
Rátka					nm	m	m	m	m	m	m	m	m
Szerencs	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m
Taktaharkány												m	m
Taktaszada						m	m	m	m	m	m	m	m
Tállya	mns	mns	mns	mns	ms	m	ms	ms	m	m	m	m	m
Tarcal	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m
Tokaj	mns	msn	msn	mns	mns	mns	mns	mns	m	m	m	m	m

Novomestský dekanát (Újhely)

	1826	1835	1843	1855	1865	1875	1885	1899	1915	1928	1934	1941	1944
Alsóberecki												m	m
Bodrogkeresztur	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m
Bodrogolosi										m	m	m	m
Erdőbénye	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m
Erdőhorváti	ms	ms	ms	ms	ms	ms	ms	ms	ms	m	m	m	m
Hercegkút	nm	nm	mn	mn	mn	mn	mn	mn	mn	m	mn	m	m
Hollóháza											m	m	m
Olaszliszka	m	m	m	ms	m	m	m	m	m	m	m	m	m
Pácin										m	m	m	m
Sárospatak	mn	mn	mn	mn	m	m	m	m	m	m	m	m	m
Sátoraljaújhely	mns	mns	mns	mns	msn	msn	msn	msn	m	m	m	m	m
Tiszakarád													m
Tolesva	m	m	ms	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m
Vitány												m	m

Maďarizácia Košickej diecézy

Ďalšie osudy Slovákov na dnešnom maďarskom štátnom území súvisia jednak s tým, že nebol dostatok slovensky hovoriacich kňazov, jednak s politickým údelom tohto regiónu, ktorý sa napokon stal súčasťou Maďarska ako kontinuátora Uhorska. Svoj podiel na danom stave zrejme mala aj Katolícka cirkev. Niet priamych dôkazov na to, aby bolo možné predstaviť maďarizáciu tohto územia. Skôr by bolo možné hovoriť o spontánnom a viac-menej prirodzenom prechode k maďarčine a následne aj k zániku povedomia slovenského etnika. Jedinou výnimkou, ktorá jednoznačne svedčí v prospech pomadžarovania Slovákov je postup biskupa Konštantína Schustera, SchP (1877-1887), ktorý 21. septembra 1879 napísal list farárovi do Forró, v ktorom vyslovene žiada učiť deti len po maďarsky, slovenčina v škole nesmela ani len zaznieť, aby v tejto farnosti a jej okolí nevznikol „slovenský ostrov“.¹¹⁷ Navštívil všetky farnosti v diecéze keď vysluhoval sviatosť birmovania v rokoch 1878-1884. Pri týchto vopred ohlásených návštevách ako piarista venoval mimoriadnu pozornosť školstvu, zavádzal nové metódy vyučovania maďarského jazyka v nemaďarských školách.

Na záver jedna zaujímavosť, ktorá ale nesúvisí s touto problematikou. Keď sa v roku 1918 rozpadla Rakúsko-uhorská monarchia a vznikli nástupnícke štáty, v niektorých prípadoch sa hľadala práve etnická hranica, ktorá by bola následne ideálnou štátnou hranicou. Československé vojská istý čas v tomto prelomovom období mali obsadené územie Abova a Zemplína a nachádzali sa pri Miškoveci (Miskolc, Maďarsko), pretože existoval plán zaradiť toto územie do vznikajúcej Československej republiky. Jedným z argumentov bolo práve to, že tu existovalo slovenské etnikum. Napokon sa smerodajnými pre stanovenie hraníc stali aj iné kritériá, ako boli prírodné hranice, rozloženie železničnej siete atď.

Záver

Etnické pomery rímskokatolíckej Cirkvi nepatria do pozornosti cirkevných dejín, pretože predmetom jej záujmu je univerzalizmus; Katolícka cirkev však vlastní vzácne a málo prebádané pramene, ktoré nám dovolili nazrieť do problematiky Slovákov na dnešnom štátnom maďarskom území Abova a Zemplína. Kým do vzniku Košickej diecézy a čiastočne do revolučného roku 1848 je o Slovákov relatívne ako-tak postarané, slovenčina sa drží vďaka Cirkvi, ktorá mala dosah do každej dediny, školy. Neskôr sa situácia mení. Na nedostatok slovenčiny znalých kňazov a na ústup slovenčiny z verejného života má svoj podiel maďarské vlastníctvo, ktoré existovalo až v prvej polovici 19. storočia a naplno sa aj cez prístup biskupov uplatnilo predovšetkým po rakúsko-maďarskom vyrovnaní. Košická partikulárna cirkev nezostala bokom od tohto diania. Iným dôvodom bolo to, že Slováci ako národ, najmä na východe krajiny, neboli dostatočne národne uvedomelí. Výsledok bol katastrofálny zánik jedného jazyka a nástup iného jazyka. Už len krôčik smeroval k tomu, že jazyk sa stal symbolom etnicity. Až neuveriteľne znie záver, že v priebehu niekoľkých generácií (4-5) sa to isté obyvateľstvo hlási za súčasť iného národa a aj etnika.

Druhá polovica 19. storočia sa stala obdobím veľkého pomadžarovania, ktoré na dnešnom slovenskom území skončilo rokom 1918, ale viac-menej pokračovalo na maďarskom území Abova a Zemplína. Roky druhej svetovej vojny a obnoveného Maďarského kráľovstva sa niesli opäť v duchu násilnej maďarizácie a preniesli sa aj na Maďarmi arbitrované slovenské územie, do ktorého spadali aj Košice. Rok 1945 znamenal návrat do medzivojnových čias a definitívne vysporiadanie sa so všetkým maďarským, s čím bolo spojenie vyhostenie košického biskupa Š. Madarásza a niekoľkých kňazov za hranice ČSR. Treba povedať, že otázka Slovákov na maďarskom území Košickej diecézy bola po roku 1945 z cirkevného hľadiska stratená alebo aspoň zanedbaná, pretože sa viac riešili vážne hospodárske pomery v čs. i maďarskej spoločnosti. Košický apoštolský administrátor nemal právo zasahovať na dnešné maďarské územie Abova a Zemplína, aj keď bolo územím Košickej diecézy, ba na krátko mal aj problémy s jurisdikciou na slovenskou území, ktoré sa relatívne rýchlo vyriešili cez Svätú stolicu.

¹¹⁷ AACass, Acta parochiae Forró, sign. 1968/1879.

Jágerský arcibiskup a predseda Maďarskej biskupskej konferencie István Seregély pri príležitosti osláv 200. výročia erigovania Košickej diecézy mal 4. septembra 2004 krátky príhovor, v ktorom okrem iného povedal veľmi diplomatickú, ale potrebnú vetu:¹¹⁸ „Humiliter praecantes sumus misericordiam Domini et vestram pro nobis delicti et ommissionibus.“¹¹⁹ Ide o historické priznanie si jedného z veľkých omylov niekdajších zodpovedných cirkevných činiteľov – spojenia sa cirkevnej moci so štátnou politikou a štátnym záujmom, ktorý vtedy upevnil len jeden národ na úkor iného. Tu vidno snahu uzavrieť túto bolestnú epochu našich spoločných slovenských a maďarských dejín.

Summary

Slovaks in the Hungarian territory of Abov and Zemplín county (18th – middle of 20th century)

An examination of the documents from the Archiepiscopal archive of Košice (canonical visitations of 1749, 1769-1772 and 1810, and also parish agenda) allows us to make a real picture about languages used in the Hungarian territory of Abov and Zemplín county in the 2nd half of the 18th century. The mostly detailed records enable us to observe if the bearers of Slovak language were Slovaks or Hungarians. Besides these nations lived some little enclaves of the Polish and Macedonian people and Jews at that territory. Abov retained more Slovak character than Zemplín where both of languages mixed and Hungarian prevailed. Slovak was characteristic of the Catholics and evangelic Christians, Hungarian of the Calvinists. There were some exceptions, too. The Slovak localities Gönc, Nyésta and Fony probably retained a continuity of catholicism also during the reformation or they were evangelical for short time only, certainly not Calvinist. It was already possible to see the first displays of Magyarisation in the 18th century. Slovak was held by Catholic priests having spoken the language. An amount of these priests decreased in the 19th century. Besides this fact a strong Calvinist influence and an intended Magyarisation not only from the Government, but also from the Church joined it. The political changes of borders at 1918-1920, 1938-1945 contributed to the definitive assimilation of the Slovaks, not only from the lingual point of view but also from the national one.

(zubko@ktfke.sk)

---

¹¹⁸ Verba theologica 6. Dvesto rokov Košickej arcidiecézy. Košice, roč. III (2004), č. 2, s. 101 (dokument č. 1).

¹¹⁹ „Pokorne prosíme o milosrdenstvo Pána a vás za naše neprávosti a zanedbania dobrého.“

Poznámky k miestu Michala Žilinského v kontexte slovenských národných dejín

MIROSLAV KMEŤ

Katedra histórie, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Michal Žilinský (Zsilinszky) patril na konci 19. a na začiatku 20. storočia k známym postavám uhorskej politickej scény, ako aj uhorskej historiografie a vďaka svojim vnútrocirkevným aktivitám i evanjelickej cirkvi v Uhorsku. Slovenská historiografia mu nevenovala veľkú pozornosť, napriek slovenskému etnickému pôvodu zväčša nebol vnímaný ako osobnosť slovenských dejín, skôr bol charakterizovaný ako „maďarský historik“, z ktorého prác „cítiť hungarizmus determinovaný dobovými politickými podmienkami, aj keď nemožno hovoriť o jeho predpojatosti voči Slovákom a národnostiam Uhorska vôbec ...“.¹

Rodiskom Michala Žilinského bola Békešská Čaba, v literatúre označovaná za „najväčšie slovenské mesto v Uhorsku“.² M. Žilinský sa narodil 1. mája 1838 v zámožnej roľníckej rodine a jeho otec istý čas vykonával funkciu richtára (starostu). Základné školské vzdelanie získal v rodnom meste, predovšetkým ovplyvnený povestným miestnym učiteľom Jánom Vilimom. Pretože v Békešskej Čabe prevažovalo jednoznačne slovenské jazykové prostredie, rodičia ho poslali dokončiť ľudovú školu do Orosházy, najmä, aby získal znalosť maďarčiny.³ Jazykové znalosti rozširoval ďalším štúdiom v nasledujúcich rokoch a popri slovenčine (najskôr v podobe čabianskeho nárečia), češtine (t. zn. bibličtine, ktorú sám v predhovore jednej práce nazval „slovenskou reč“ a maďarčine sa naučil nemčinu, latinčinu, angličtinu a francúzštinu. Stredoškolské štúdiá absolvoval na evanjelickom hlavnom gymnáziu v Sarvaši. V r. 1858 nastúpil na evanjelickú teologickú akadémiu v Pešťbudíne, tradične v štúdiách pokračoval v Nemecku na univerzitách v Halle a Berlíne. V tom čase podnikol niekoľko študijných ciest po nemeckých štátoch, Švajčiarsku, Francúzsku a Taliansku. Napriek štúdiu teológie nemal ambíciu byť kňazom, radšej zvolil možnosť vyučovať na gymnáziu, ktoré sám svojho času absolvoval. V Sarvaši nastúpil r. 1861 na pozvanie békešského seniorátu a vyučoval predovšetkým dejepis, literatúru, ale aj krasopis a náboženstvo a z vlastného záujmu i výtvarnú výchovu (kreslenie).

M. Žilinský bol neobyčajne činorodým, ambicióznym a schopným pedagógom s vyhraneným záujmom hlavne o históriu. V tomto smere mal nepochybne naňho výrazný vplyv jeho svokor Ľudovít Haan (1818-1891), ev. farár v B. Čabe, zanietený regionálny historik. Ľudovít Žigmund Szeberényi a Michal Francisci⁴ v práci *Dolnozemskej slovenskej spisovateľia (Životy a diela)*⁵ M. Žilinského zaradili medzi slovenských spisovateľov s konštatovaním, že napísal

¹ CHMEL, R.: Literárne vzťahy slovensko – maďarské. Dokumenty z 19. a zo začiatku 20. storočia. Martin: Osveta, 1973, s. 374.

² Napr.: „Pri tohoročnom popise obyvateľstva našlo sa, že najväčšie slovenské mesto, B. Č a b a, počíta 29.914 obyvateľov, a tento počet r a s t i e podivuhodným spôsobom“. Obzor. Roč. 8, č. 5 (15. 2. 1870), s. 36.

³ Robili tak mnohí „Čabáňia“ (lokálny etnonym), aby sa ich synovia naučili a zdokonalili v maďarčine, ktorá bola v regióne Békešskej a susedných žúp dôležitá pre komunikáciu zvlášť v ekonomickej oblasti. Naopak maďarskí gazdovia z okolia dávali svojich synov napr. do služby na istý čas, aby získali základy slovenčiny, tiež dôležité z hospodárskeho hľadiska v spomínanej oblasti. Orosháza v 40. rokoch 19. storočia bola z etnického hľadiska jednoznačne maďarská, ale ešte začiatkom storočia mala významnú slovenskú menšinu, ktorá pomerne rýchlo podľahla asimilácii (na konci 19. storočia tvorili Slováci v meste Orosháza 2 % obyvateľstva). Andrej Školka publikoval v časopise Hesperus r. 1815 (v č. 5, 6 a 7) prácu *Topographie der Orosháza in Békeser Komitat* (Topografia Orosházy v Békešskej stolici), v ktorej charakterizoval aj orošházske Slovákov.

⁴ Dr. E. Ž. Szeberényi (1859-1941) a M. Francisci (1905-1980) boli proslovensky vystupujúci a literárne činní ev. kňazi v békeško-čanádskej oblasti Dolnej zeme. Prvý bol farárom v Békešskej Čabe (o. i. bol aj zakladateľom ročenky Čabiansky kalendár), druhý bol najskôr učiteľom v Slovenskom Komlóši, neskôr kaplánom a napokon farárom v B. Čabe (zároveň redigoval Čabiansky kalendár).

⁵ In: Čabiansky kalendár na rok 1936. Roč. 16, s. 64.

„mnoho kníh v maďarskej reči“⁶ a jeho jediné pôvodné dielo v slovenčine bolo *Dějepis městečka Sarvaš a opis nynějších jeho poměrů* (Pešť 1872, 157 s.).⁷ Autori článku sa nemýlili, pokiaľ išlo o jeho knižné práce, ale nezohľadnili Žilinského publicistické články v periodikách *Vlast' a svet*, *Církevní listy*, *Cirkevné listy*, *Slovenský letopis*, *Slovenské noviny* (V. Horňanského) a nespomenuli ani jeho predvolebný *Príhlas k voličom b. čabianskym* (B. Čaba 1887, 7 s.), slovenský preklad rozpravy *Széchényi a národnostná otázka* (Budapešť, 1894, 94 s.)⁸ a knihu *Život a diela Daniela Krmana – evanjelického biskupa. 1663-1740* (Senica 1901, 127 s.), ktorú do slovenčiny preložil Daniel Bachát (pôvodné maďarské vydanie r. 1899). Do času vydania *Dějpisu městečka Sarvaš ...* (1872) M. Žilinský publikoval napr. niekoľko učebných textov v maďarčine,⁹ brožúru *Vilim János B. Csabai ev. tanió életrajza* (Gyula 1871, 34 s.)¹⁰ a dva články v odbornom historickom časopise *Századok* (III, 1868): *Szláv történelmi szemle* (Pohľad na slovanské dejiny) a *Fehér-Magyarország* (Biele Uhorsko).¹¹

V 70. rokoch 19. storočia a v ďalších desaťročiach napísal a vydal M. Žilinský množstvo knižných a publicistických prác.¹² Zameriaval sa najmä na cirkevné dejiny protestantov v Uhorsku, regionálne dejiny Békešskej a Congradskej župy, na dejiny snemových rokovaní v 17. a 18. storočí, na historické spracovanie života a diela významných osobností, vyjadroval sa k rôznej problematike uhorských dejín, pritom kriticky sledoval práce vtedajších slovenských historikov (spätých s národným hnutím, resp. martinským centrom). Žilinského životopisné profily boli z odbornej stránky na vysokej úrovni, podložené archívnym výskumom a svedomitým nastudovaním témy. Zaoberal sa významnými predstaviteľmi historiografie, výtvarného umenia, politiky a cirkevného života. Do sféry slovenských kultúrnych dejín môžeme zaradiť nasledujúce osobnosti: J. Vilíma, J. Kupeckého, P. Valaského, D. Krmana, S. Tešedíka, L. Haana, A. Haana, J. Sekáča. Do maďarčiny preložil autobiografiu S. Tešedíka, vydal niekoľko učebníc, pamätnú knihu, zbierku piesní.

V r. 1874 sa M. Žilinský vzdal profesorského miesta na sarvašskom gymnáziu a venoval sa redakčnej, výskumnej, publikačnej, cirkevnej a politickej činnosti.¹³ R. 1875 sa stal redaktorom týždenníka *Békes*, bol aj spolupracovníkom *Slovenských novín* a neskôr provládneho časopisu *Vlast' a svet*. Dvanásť rokov (od 1874/1875) redigoval aj *Ročenku Spolku pre výskum starožit-*

⁶ József Színnyei uviedol 50 titulov Žilinského prác v maďarčine. SZÍNNYEI, J.: Magyar írók. XIV. kötet, Telgárti – Zsutai. Budapešť: MTAM, 1980-1981, s. 1939-1942. L. V. Rizner v Bibliografii písomníctva slovenského (6. zv.: T – Ž, Martin 1934) uviedol len 8 Žilinského knižných prác (s. 226-227).

⁷ Rozsiahlejší maďarský variant diela – *Szarvas város történelme és jelen viszonyainak leírása* – s poznámkami pod čiarou vyšiel v tom istom roku (176 s.). Do bibličtiny údajne dielo preložil L. Haan (podľa A. Divičanovej), je evidentne v niektorých pasážach textu skrátené a bez poznámok pod čiarou, čím ho autor (alebo prekladateľ) nasmeroval výraznejšie k popularizujúcej literatúre.

⁸ Rozprava odznela na výročnom zasadnutí Uhorskej akadémie vied 6. 5. 1894.

⁹ Prvou z jeho učebníc bola *Az egyetemes történelem főbb eseményei életirati vázlatokban* (Pešť 1867, 1872; Všeobecný dejepis, hlavnejšie udalosti v zobrazených životopisoch). Kým v „slovenskom“ variante Dejepisú mestečka Sarvaš M. Žilinský uviedol len tri tituly s dôvetkom: „Krom toho gesstě nekterá djla, původnj i přeložená, obsahu dějepísneho, básnického a krásomného vysšla skrze něho na swětlo, jakož i nekterá i w rukopise hotová čekagi na wydawatele“ (s. 117), v maďarskom variante knihy uviedol vyššie desať titulov, včítane jedného prekladu z diela francúzskeho historika A. de Lamartina (s. 132-133).

¹⁰ V preklade *Život Jána Vilíma, ev. učiteľa v B. Čabe*. J. Vilim (Wilym) bol inšpirujúcou osobnosťou čabianskeho regiónu ako pedagóg aj pomológ, ale bol aj príbuzným M. Žilinského (svokor jeho svokra L. Haana, resp. J. Vilim bol starým otcom Žilinského manželky, prvej aj druhej). Jedna z ulíc v B. Čabe dodnes nesie Vilimovo meno.

¹¹ V prvom článku išlo o kritiku článku J. Záborského: Kedy sa spojilo Slovensko s Uhorskom? a v druhom článku o úvahu nad časopisom J. Hložanského. V ďalších rokoch M. Žilinský naďalej sledoval slovenskú historickú spisbu a zaujímal k prezentovaným textom a problémom stanovisko v časopise *Századok* (1872, 1873, 1874, 1878).

¹² Podrobnejšie sa niektorým Žilinského prácam venoval József Dusnoki – Draskovich. DUSNOKI – DRASKOVICH, J.: Nyitott múlt. Gyula: Békés megyei levéltár, 2000, s. 342-348.

¹³ Rok 1874 bol pre M. Žilinského v podstate tragický. Zomrela mu manželka Karolína, rod. Haanová, dieťa aj otec. Neskôr sa oženil s Karolíninou sestrou Amáliou. Zo Žilinského detí syn Ľudovít (Dr. Lajos Zsilinszky, 1868-1957) z manželstva s Karolínou – bol jednoznačne maďarským publicistom a spisovateľom (povoláním vysoký policajný úradník napísal napr. *Őt bűneset*, 1903, *Nemzeti politikánk és a közigazgatás államosítása*, 1910).

ností a dejín vzdelanosti v Békešskej župe,¹⁴ (ktorého bol spoluzakladateľom a tajomníkom). Zároveň spolu s podpredsedom spolku L. Haanom bol aj jedným z najaktívnejších prispievateľov do tejto spolkovkej ročenky. Od polovice 70. rokov pôsobil tiež ako dozorca békešského seniorátu evanjelickej cirkvi¹⁵ a začal so svojou politickou kariérou ako člen Liberálnej strany. Bol zvolený za poslanca parlamentu za Gyomský okres (dve volebné obdobia) a v r. 1881-1889 zastupoval v parlamente Békešskú Čabu (takisto dve volebné obdobia). V r. 1889 sa stal hlavným županom v Congrádskej župe a r. 1892 v Zvolenskej župe. Vrcholom Žilinského politickej kariéry bola funkcia štátneho tajomníka na ministerstve kultu v r. 1895-1905,¹⁶ ktoré malo na starosti oblasť školskej, kultúrnej a cirkevnej politiky. Žilinský si získal značnú autoritu, povest' inteligentného, spoločensky prítiažlivého človeka, schopného politika, čo len podčiarkovala jeho reputácia popredného uhorského historika.¹⁷

Vďaka značnej odbornej erudícii získal členstvo vo významných inštitúciách, ako aj ocenenia, ale nemožno vylúčiť, že išlo tiež o zohľadnenie jeho politickej činnosti, hlavne vernosti programovým zásadám a ideám súdobej vládnej garnitúry. Od r. 1878 bol M. Žilinský členom – korespondentom a od r. 1899 riadnym členom Uhorskej akadémie vied, bol členom a v r. 1903-1910 podpredsedom Uhorskej historickej spoločnosti a členom heraldickej a genealogickej spoločnosti. Získal čestné doktoráty od univerzít v Kluži a v Ženeve, bol tiež vyznamenaný stredným krížom Leopoldovho radu (1906) a vymenovaný za tajného radcu.¹⁸

V r. 1905 utrpela Liberálna strana volebnú porážku, po prvýkrát nezískala vo voľbách parlamentnú väčšinu. Kríza tejto strany po neúspešných voľbách bola tak hlboká, že v nasledujúcom roku bola na návrh I. Tiszu rozpustená. Sám M. Žilinský prepadol v parlamentných voľbách vo svojom rodnom meste, kde ho s vysokou prevahou porazil známy agrárno-socialistický politik Ondrej Áchim (prezývaný „sedliacky kráľ“).¹⁹ M. Žilinský sa k práci poslanca vrátil po posledných uhorských parlamentných voľbách r. 1910, a to za mesto Sarvaš v radoch Národnej strany práce (založenej I. Tiszom). V Budapešti zostal žiť aj ako penzista do svojej smrti 4. októbra 1925.

Žilinský vykonal na kultúrnom poli veľký kus záslužnej práce. Jeho príslušnosť k vládnej strane však zároveň napovedá o zložitom vzťahu k národu, z ktorého pochádzal. V tomto smere bol veľmi kontroverznou osobnosťou. Uvedomoval si svoj slovenský pôvod a Slovákom sa cítil aj vtedy, keď zastával vysoké politické funkcie. Predstavoval však už typ dolnozemskeho vzdelanca, ktorého slovenskú etnickú identitu silno oslabovala hodnota uhorského vlastníctva stotožňovaná s maďarským charakterom štátu.²⁰ Vždy sa usiloval vystupovať v prospech rodného mesta. Z pozície svojich administratívnych a politických postov podporoval rozvoj a budovanie čabianskych škôl, napr. r. 1899 pomohol postaviť novú budovu pre Evanjelické gymnázium v B. Čabe,

¹⁴ *A Békésvármegyei Regészeti és Mívelődéstörténelmi Társulat évkönyve.* Po Žilinskom prevzal redigovanie spolkovkej ročenky ďalší významný regionálny historik Békešskej župy János Karácsonyi (1858-1929), titulárny rímskokatolícky biskup, potomok jednej z pomaďarčených (majetných) arménskych rodín, ktoré žili v župe od osmanských čias. Dr. J. Karácsonyi napísal druhú monografiu dejín Békešskej župy po L. Haanovi, konkrétne z príležitosti milénárnych osláv.

¹⁵ V tom čase bol jeho svokor notárom evanjelickej cirkvi v Uhorsku. Neskoršie M. Žilinský vykonával ďalšie významné funkcie v ev. cirkvi: od r. 1898 bol hlavným dozorcom banského seniorátu, do 1911 bol predsedom Lutherovej spoločnosti, ďalej bol I. tajomníkom, členom výboru a od 1903 podpredsedom Maďarského protestantského literárneho spolku (Magyar protestáns irodalom társaság), ktorého predsedom od r. 1905 bol ďalší Slováč Daniel Bachát (a súčasne bol od r. 1891 podpredsedom Lutherovej spoločnosti).

¹⁶ Ministrom kultu v tom čase počas troch vlád bol Gyula Wlassics.

¹⁷ KMEŤ, M.: Doslov. In: Dejepis mestečka Sarvaš od Michala Žilinského. Békéscsaba: VÚSM, 2004, s. 189.

¹⁸ Slovenský biografický slovník. VI. zv. Martin: MS, 1990, s. 472-473.

¹⁹ Po rozpustení poslaneckej snemovne r. 1906 O. Áchim (Liker) vystúpil z Reorganizovanej socialistickej sedliackej strany a založil vlastnú Nezávislú socialistickej sedliacku stranu Uhorska (Magyarországi Független Szocialista Paraszt-párt) a začal vydávať *Paraszt Újság* (Sedliacke noviny). Keďže M. Žilinský s rodinou patrili k tzv. honorácii a zároveň k politickým protivníkom, O. Áchim nešetril voči nim invectívami. V dôsledku hlbokej vzájomnej antipatie a rôznych osobných sporoch bol O. Áchim v máji 1911 zavraždený synovcami M. Žilinského Ondrejom a Gabrielom Žilinskovcami.

²⁰ KMEŤ, M.: Slovenský pôvod, maďarské myslenie. Politik a historik Michal Žilinský. In: Historická revue. Roč. 8, č. 3 (1997), s. 28-29.

podobne r. 1914 Dom osvetly (dnes budova Múzea Michala Munkácsyho). Pravdepodobne preto napr. Ondrej Hanko o ňom napísal: „... v srdci vždy ostal čabianskym Slovákom napriek tomu, že osud ho pozdvihol do vyšších vrstiev“.²¹

Od začiatkov svojej vedeckej kariéry bol zrejme silne ovplyvnený svojím svokrom Ľudovíkom Haanom, ktorý mu iste radil najmä v oblasti regionálno-historickej problematiky. Spolu dokonca vydali r. 1877 *Békésmegyei oklevéltár / Monumenta diplomatica com. Békésiensis* (Diplomatár Békešskej župy).²² Svokrova produkcia odborných textov v bibličtine alebo slovenčine bola však určite rozsiahlejšia než u M. Žilinského. Ľ. Haan svojho zaťa povzbudzoval i v záležitostiach Matice slovenskej (MS).²³ Obaja boli členovia tejto národnej inštitúcie, M. Žilinský od r. 1872 (na II. zasadnutí výboru 15. 1. 1873 bol potvrdený ako riadny člen MS).²⁴ Ľ. Haan a M. Žilinský patrili do „býkešského“ jednatel'stva MS spolu s Karolom Jesenským (ev. farárom v Poľnom Berinčoku), Jánom Slujkom (ev. učiteľom v Poľnom Berinčoku), Štefanom Koreňom (gymnaziálnym profesorom v Sarvaši), Jánom Kvačalom (v tom čase študentom sarvašského gymnázia), Jánom Novákom (mešťanom v B. Čabe) a niekoľkými ďalšími. V susedstve békešského jednatel'stva pôsobilo čanádske jednatel'stvo MS, ktoré oveľa aktívnejšie vystupovalo v slovenskej (pronárodne orientovanej) tlači.²⁵

V liste F. V. Sasinkovi z 18. 8. 1874 Ľ. Haan napísal: „*Mam čest oznámit, že zitrejšiho dne s maďarskou historickou spoločnosťou nastúpim cestu do Bystrice. Pobawím sa tam až do konca tohoto mesice a mienim sa oddať ku preskúmaňu archiwu Radwanskowského w Radwani. Jestliże bych tam asnád nejakou pamatnejšau listinu w slowenskom jazyku nalezol, odpišem ju a sdelim Přewelebnosti Wašej pře matičný archiw. Moj zať Žilinsky mieni do Štiawničky odcestowať s tou istou spoločnosťou ku preskúmaňu Rewayovského archiwu. Požiadal som i jeho, aby, jestliže čo slowenskeho nalezne, to podobne odpisal a Přewelebnosti Wašej sdelil*“.²⁶ List je svedectvom Haanovho záujmu o budovanie matičného archívu i snahy napomôcť záležitosti zainteresovaním Žilinského. Je známou skutočnosťou, že M. Žilinský uverejnil napr. v Sasinkovom Slovenskom letopise r. 1876 *Slovenský obežník Prónay Gábora z r. 1683* (s. 300-302) a r. 1877 *Slovenské listiny k poznaniu pomerov v Uhorsku* (s. 314-321). Nie vždy však listiny boli podpísané človekom, ktorý konkrétnu listinu našiel, opísal a zaslal do redakcie. V kontexte súdobej spoločenskej atmosféry mohol prispievateľ reagovať tak, ako napísal Ľ. Haan v liste F. V. Sasinkovi z 1. 2. 1876: „... Čo sa tich dwú listin dotýče, lepšie bude, keď jich pod vašim menom vydáte. Teraz by ma ešte genirowalo, keby pod mojím menom vyšly“.²⁷ O zložitej situácii slovensky sa prejavujúcej inteligencie a celkovej spoločenskej atmosfére napr. práve v békeško-čanádskej oblasti podal istú charakteristiku Ján Kvačala v článku *Pamäť Štefana Koreňa*, ktorý bol venovaný známemu

²¹ HANKO, O.: Pred 80. rokmi zomrel Dr. Michal Žilinský. In: Čabiansky kalendár na rok 2005. Roč. 43, s. 83.

²² Vydanie uvedenej práce avizoval Ľ. Haan v liste F. V. Sasinkovi z 1. 2. 1876: „*Tie listiny z Justhowského archiwu a spolu ešte asi 150 iních, na békeškau župu sa wztahujúcich, mňou w komorskom archiwe copirovaních, mienimi so Žilinským wydať na jar, pakliže budeme mať – peniazi k tomu*“ . Slovenská národná knižnica – Archív literatúry a umenia (ďalej SNK – ALU), sig. M 90 A 33.

²³ Ľ. Haan predsa publikoval viac v slovenčine a bibličtine než jeho zať, okrem viacerých článkov a kázní tri knihy, ale aj on uprednostňoval maďarčinu ako jazyk odbornej literatúry. Ľ. Ž. Szeberényi o ňom napísal v rukopisných spomienkach: „*On bol toho presvedčenia, že čabiansky ľud má zostať slovenským, ale sa má učiť po maďarsky. Dosiaľ spomínam jeden študentský majáles, na ktorom som mal šťastie uvidieť jednu slabú stránku jeho povahy. Haan v prítomnosti miestnej inteligencie na takzvanom profesorskom obede povedal vlastenecký prípitok, ale taký, že som ho musel potiahnuť za kabát a pošeptal som mu: Nem kell túlozni! A on na to? – Ócsém uram, ezeknek így kell beszélni*“ . SNK – ALU, sig. 126 AR 12.

²⁴ Letopis Matice Slovenskej 1873 (1. zv.).

²⁵ Do čanádskeho jednatel'stva patrili: Ján Kutlík st. (ev. farár v Pitvaroši), jeho syn Ján Kutlík ml. (ev. farár v Slovenskom Bánhedeši), Daniel Zajac (ev. farár v Nadlaku), Karol Hrdlička (ev. farár v Nadlaku), Vojtech Venich (ev. učiteľ v Nadlaku). Najaktívnejším dolnozemskej prispievateľom do slovenskej tlače bol J. Kutlík st. (a to už v Štúrových Slovenských národných novinách). V jednoznačných postojoch voči slovenskému národnému hnutiu sa určite nezhodoval so zmysľaním Ľ. Haana a M. Žilinského (Ľ. Haan v Štúrových novinách nepublikoval, hoci prejavil uspokojenie nad tým, že v prílohe Orol tatranský v 42. čísle r. 1846 vyšiel článok o jeho monografii mesta B. Čaba od J. Čaploviča).

²⁶ SNK – ALU, sig. M 90 A 33.

²⁷ SNK – ALU, sig. M 90 A 33.

profesorovi sarvaškého gymnázia a niekoľkoročnému jednatelovi Matice slovenskej v békešskej oblasti.²⁸ Podobne príspevky v dobovej tlači odrážali pomery, v ktorých žila inteligencia slovenského etnického pôvodu v multietnickom a multikultúrnom prostredí v regiónoch Dolnej zeme.

Autor článku *Od hôľ slovenských* v Pešťbudínskych vedomostiach (1867) z hľadiska pránárodných postojov a aktivít zjednodušene rozdelil slovenskú inteligenciu na dve „triedy“. Do prvej triedy podľa neho patrili „*národovci prebudení, stáli, žertvujúci všetko za národ*“ a do druhej zaradil „*klátiacich sa chleбаров a renegátov*“.²⁹ Skutočnosť bola zložitejšia, individuálne osudy aj dolnozemskej Slovákov boli ovplyvnené mnohými okolnosťami. V podstate však aktéri udalostí z psychologicky pochopiteľných dôvodov sa diferencovali na „my“ a „oni“. Kým viacerí v matičných intenciách predstavovali jednu platformu, v miere vlastnej angažovanosti a osobných vzťahoch dochádzalo k značným rozdielom, ba až k antipatickým postojom. V prvej polovici 60. rokov po memorandovom zhromaždení sa v Pešťbudínskych vedomostiach často objavovali „Prípisy vďačnosti a dôvery“ biskupovi Š. Moysesovi, ktoré posielali Slováci z rôznych končín Slovenska, ale aj z Bäcky.³⁰ Výnimkou bola békeško-čanádska oblasť, na čo svojským spôsobom upozornil J. Kutlík st.³¹ Pravdepodobnou príčinou nepripojenia sa k tejto „národnej“ aktivite bol rezervovaný postoj L. Haana (najmä voči myšlienke „Okolia“), svojská spoločenská atmosféra v rámci miestnej honorácie,³² ako aj osobné vzťahy s „kutlíkvcami“.

²⁸ KVAČALA, J.: Pamäť Štefana Koreňa. In: Slovenské pohľady. Roč. 16, 1896, s. 541-546, 754-763. Spoločenskú atmosféru v Sarvaši charakterizoval autor článku výstižne napr. i v nasledujúcom úryvku: „V Kocúrkovách muchotrávky, ako verejné klebety, majú veľký vplyv: najvdácejším tematom im v slovenských krajoch býval panslavizmus, keďže slávny niekedy Fr. Pulszky mohol povedať, že každý, jehož obvinia z panslavizmu, je aj panslávom. Akýsi žid v sarvašskom liste bol ešte v sedemdesiatych rokoch napísal, že spoločnosť s opovrhnutím odvrátiť sa má od mužov, ktorí sú proti maďarisácii. Koreň mi vtedy rozprával, že jeden susedný pán farár, niekedy zakladateľ Matice Slovenskej, pod dojomom toho, myslím od Füxa písaného článku, mu vyznal, že sa tým od slovenčiny odvrátil. Koreň rozprával mi to bez emócie, účinok článku viac obdivujúc, ako kritizujúci. Tohože farárov syn potom najviac panslavistických odhalení podal rozmanitým časopisom, keď sa tu už ... Thébuzovi podarilo svojim iste ešte nezabudnutým pamfletom všeobecnú sensáciu vzbudiť a sebe mnoho slávy nadobudnúť“ (s. 759). Š. Koreň mal pravdepodobne na mysli Karola Jesenského, ev. farára v Poľnom Berinčoku, autora práce *Osada Mező-Berény a gegi Cjrkew ew. augs. vyzn. slowenská* (Arad 1861), ktorého syn toho istého mena písal do maďarskej tlače veľmi „vlastenecké“ a ostro protislovenské články s výpadmi proti „panslávom“ (jednou z obetí jeho útokov bol L. Ž. Szeberényi, čabiansky ev. farár).

²⁹ O druhej kategórii ďalej uviedol: *No týchto jesto veľa a všade vo svete, akožeby tedy v našom národe, kde presvedčenie a povedomie národné mať značí hotové prenasledovanie; kde odrodilstvo nese sebou odmeny, hodnosti atď.; akožeby tí chybovať mali a mohli v národe našom?... Naši odporníci menej pochybujú o našej budúcnosti, nežli sami mnohí Slováci; oni majú väčší strach o našom jestvovaní, nežli my, len pravda rozličné sú strachu tohto pohnútky. Hľadte len kolku starostlivost' vedú o nás vydávaním novín „Krajan“, „Prítel ľudu“ a „Priateľ ľudu“. Hľadte na to hľadanie a ničenie – keby sa to dalo – slovenskej inteligencie“.* Pešťbudínske vedomosti. Roč. 7, č. 89 (5. 11. 1867), s. 1.

³⁰ Prejavom slovenskej etnicity a národnej angažovanosti dolnozemskej Slovákov bol *Prípisy vďačnosti a dôvery Osvietenému biskupovi Pánu Štefanovi Moysesovi* z Bäcky (z marca 1862), ktorý vyšiel v Pešťbudínskych vedomostiach 4. 4. 1862 (č. 27, s. 2-3). Podpisalo ho 42 ľudí (zväčša ev. kňazi, učители, hospodári, napr. M. Godra, L. Babilon, J. Jesenský, G. Belohorský, J. Mrva, D. Kolényi, M. Valach, F. Rohoň, J. T. Langhoffer).

³¹ V článku *Dolňozemské Slovensko* (z Čanádskej stolice 6. apr.) J. Kutlík st. napísal: „I u nás dolňozemských Slovákov našla cesta viedeňská vysokopreslulého, zásluhami ovenčeného, láskou k národu rozžatého, Najdôst. Biskupa slovenského ... súcitu, ač mu prípisy teraz ešte „pre strach židovský“ neposielame ... Nech príme Arcipastier tento i naše dolňozemské pozdravenie ...“. Použitie pomenovania článku vysvetlil autor nasledovne: „No len to bude treba našim špikovaným Maďarom „Dolňozemské Slovensko!“ Keď ich dost' mučí už i samo nevinné, ešte v živote matky súce veľkorodé dieťaťko „Okolie“. A predca je to tak. Máme my i „Dolňozemské Slovensko“, máme veličný seniorat čanádsko-aradsko-békešský, bačanský, vojvodinu srbskú, kde Slovákov na statisíce, a kde by sama ohromná Čaba, Sarvaš, Komlós, Nad'lak, Biriň, Kováčica, Aradác, Pazova, Petrovac a t. d. všetky naše dosavadne noviny a literaturu udržať v stave boľu! ... pre život národný, pre vzdelanie všetkých miestopisne rozšpaných ale v duchu, myslí a vôle sjednotených Slovákov“. Pešťbudínske vedomosti. Roč. 2, č. 29 (11. 4.), 1862, s. 2-3.

³² L. Haan vo svojom rukopisnom denníku v maďarčine (*Haan Lajos naplója*) kriticky charakterizoval atmosféru vnútri čabianskej honorácie (t. j. kňazmi, učiteľmi, úradníkmi, živnostníkmi) už v čase svojho detstva: „Medzi týmito honoratormi nebol žaden prívětivý vzťah. Každý žil pre seba. Ani jediný príklad nebol na to, žeby bol niekto z učiteľov navštívil faru. Služný a katolícky kňaz ani raz nebol u nás ...“. HAAN, L.: Spomienky na starú Čabu (úryvok z denníka). Preklad: J. Gomboš. In: Čabiansky kalendár na rok 2006. Roč. 44, s. 36. O vzájomných veľmi komplikovaných vzťahoch medzi sebou a Pavlom Koreňom (synom Š. Koreňa), čabianskym farárom, písal aj J. P. Bella v Zápiskoch (s. 67-71), čo, prirodzene, malo dôsledky i vo verejnom živote slovenskej evanjelickej komunity. P. Koreňa neváhal označiť za pánovitě-

Niektorí národovci sa v súdobej tlači zamýšľali nad fenoménom maďaronstva, hľadali dôvody „neslovenského“ správania sa aktérov pomadžarčovania a diferencovali medzi nimi. Napr. autor článku „*Chorá vlasť!*“ v Národných novinách r. 1874 (pravdepodobne Ambro Pietor) „rytierov maďarenia“ rozdelil na „*blbých, hladných, zakúpených, vládnych, módných a maďar-svobododomurárskych*“. Uvedenú klasifikáciu vysvetlil v mierne expresívnej podobe nasledovne: „*Blbí, neznajúci beh vecí, toho sú domnenia, že národy dajú sa vyzliecť zo svojho národného jazyka; že nemaďarské národy sú vlastizradné; že spása Uhorska leží len v jeho pomadžarení. – Hladní chcú sa treštením za Maďarstvo a potláčaním Slovenstva dostať k úradu alebo aspoň k tomu „žochu“, z ktorého sa živia „čierni krkavci“. – Vládni nazdávajú sa, že musia ísť „durch Dick und Dünn“ s vládou i v tom, že si táto hľadá popularitu kroz prenasledovanie Slovenstva. – Módní, ktorí obracajú kepeň dľa vetru panujúcej stránky. – Maďar-svobododomurárski, ktorí pod „módnym plášťom“ maďarizácie kladú sekeru i na korene stromu náboženstva a tým populárnym prostriedkom držia i samú vládu v pazúroch*“.³³ Aj keď autor článku neuvádzal žiadne mená, M. Žilinského by zrejme podľa jeho politickej kariéry v nasledujúcich rokoch zaradil medzi vládnych „rytierov maďarenia“.

Zaujímavý pohľad na dianie v B. Čabe podal vo svojich rukopisných **Zápisoch** Ján Pravidolub Bella, ktorý od r. 1874 pôsobil v meste ako učiteľ³⁴ a ktorý reflektoval situáciu v meste a život čabianskych Slovákov v slovenskej tlači.³⁵ Napísal, že v čase jeho príchodu na Čabu odoberali Národné noviny viacerí (ako Seberíni, Haan, Linder, katolícky farár Péky, niektorí učiteľia). Avšak – ako ďalej J. P. Bella uviedol: „*Po zrušení Matice odfrkli najprv naši farári, potom učiteľia, Péky odoberal ich ešte za pár rokov. Za niekoľko rokov dochodil na Čabu iba môj výtisk, ktorý som i Venichovi a dvom remeselníkom dával čítať*“.³⁶ Zo slovenskej tlače z „Horniakov“ do B. Čaby prichádzal aj Národný hlásnik (asi sto odberateľov), Lichardov Obzor a jeho kalendáre, predaj ktorých zabezpečovali kostolníci. V súvislosti s tým J. P. Bella konštatoval, že: „*Čítanie týchto časopisov a kalendárov malo účinok vzdelavateľný a čítatelia prebúdzali sa i národne. Časté grafciarové zbierky na národné ciele – z toho času – sú toho dôkazom*“. Tento stav podľa neho prekážal určitým ľuďom (a zdôraznil práve iniciatívu M. Žilinského): „*Šovinistom, majúcim za cieľ čím skoré pomadžarčenie Čaby – takéto hnutie ľudu „k svojmu“ muselo byť nanajvyššie nepríležitým. Zaopatrili si tedy na pošte soznam odberateľov, a Mich. Žilinský krem toho i soznam odberateľov vôbec – v expedícii Hlásnika v Martine. I započalo sa známe terorizovanie na všetky strany. V Čabe chodili po domiech a robili nátlak na odberateľov i čitateľov tak sľubami ako hrozbami. Tak podarilo sa jin odvrátiť od Hlásnika temer 3/4 odberateľov. Cieľom úplného vytisnutia Hlásnika z dolnozemských obcí – založil Žilinský počiatkom r. 1883 týždenník Dolňozemské listy, a síce s maďarskou a slovenskou osnovou“ (s. 50-51). Keďže poverený redaktor „Listov“ M. Povážay mal značné problémy s písaním článkov (štylistika, pravopis), prišli „*aranžéri ... Žilinský, Haan & comp.*“ za Bellom, aby prevzal korektúry rukopisov, s čím dočasne i súhlasil. „*Dolňozemské listy (Miešaného obsahu noviny pre ľud) / Alföldi lapok*“ napriek forsírovaniu vrchnosťou nemali úspech u čitateľov, nemali dost' prispievateľov a ochotných redaktorov, ani dostatočnú finančnú podporu a po roku zanikli.³⁷ Týždenník vychádzal od 1. 1. do 30. 12. 1883 a spolu vyšlo 53 čísel.*

---

ho, bezohľadného, sebeckého, nevlúdneho, neláskavého, ktorý neznášal mienku iných, na všetky strany chcel byť „čacaň“, preto čítal i Národné noviny, ale konšpiroval s maďarizátormi (s. 68).

³³ Národné noviny. Roč. 5, č. 138 (19. 11. 1874), s. 1.

³⁴ J. P. Bella ostal žiť v B. Čabe aj po odchode na dôchodok r. 1896, až r. 1912 sa presťahoval do Ružomberka. Nebol len učiteľom, ale aj autorom niekoľkých pozoruhodných učebníc.

³⁵ V Slovenských pohľadoch uverejnil napr. články: *Békešská stolica* (1901, s. 531-534), *Slováci v Békešskej stolici* (1902, s. 295-303), *Ľudové zvyky a poverý v Čabe* (1902, 385-390).

³⁶ BELLA, J. P.: Zápis (rkp.), s. 50. SNK – ALU, sig. 38 E 13.

³⁷ Podľa Bellu „*Žilinský vtedy už vyjednával s Tisom strany prevzatia matičného fondu. Z tohto sľuboval subvenciu „Listom“ a honorar spolupracovníkom. Len potom strojil sa pracovať i test jeho Haan. No vyjednávanie s Tisom pretahovalo sa. „Listy“ živorili len ...“ (s. 51).*

V inom rukopise sa J. P. Bella k problému vydávania Dolňozemských listov vyjadril: „*Pohnútko bola tá istá, čo teraz pri „Vlasti a Svete“. Len že vtedy Žilinsky nemal ešte naše groše a sám hoc podujatím tým slávu hľadal – zo svojho ani babky nechcel reskirovať, tým menej obetovať (...). On už v ten čas ohlúšal Tisu za matičnú základinu, pretože sa ale Tisa vtedy ešte bál do toho zahryznúť, i podnik Žil. zaniknul. Žilinský & comp. až po fõispána veľmi sa za vec interestovali; župan mal vyzvať notárov obcí, aby časopis rozširovali, na učiteľov mal byť upravený obežník tým istým cieľom. V prvom rade chceli docieľiť vytisnutie „Hlásnika“ a terorizmus, ktorý aj skutočne voči odberateľom prevádzali, bol až hnusný. Havkáči v Kompanii slovo majúci nechceli dopustiť, žeby časopis bol cele slovenský, ale spravili z neho „felemagyar-feletót“ ...“.³⁸*

Cieľom Dolňozemských listov, ktoré ten istý text prinášali v dvoch stĺpcoch v maďarčine a slovenčine, bolo zdokonaľovať znalosti maďarčiny u miestnej slovenskej populácie, ale podľa Bellu ¾ odberateľov maďarské texty nečítali, pretože im nerozumeli. M. Žilinský onedlho začal vydávať „za matičné groše“ týždenník *Vlast' a svet* (od 1886), ktorý, ako napísal Bella: „... veľmi poškodil mesačníku „Hlásnikovi“. *Darmo je, u nášho ľudu rozhodujú groše! ... Lud náš rád číta, ale rozdiel robiť nie je ešte vždy v stave“.* J. P. Bella podal v *Zápiskoch* zaujímavé (priame i nepriame) charakteristiky niekoľkých osobností z regiónu, medzi inými sa vyjadril aj o M. Žilinskom: „*S Michalom Žilinským býval som v častom a to i dosť dôvernom styku. Ako včelár dohliadal som i na jeho včelín; ako volič – čo snemovnému kandidátovi šiel som mu praktickou radou na ruku. Žilinský býval za dlhé roky inšpektorom nielen čabianskej cirkve, ale i békešského senioratu, a tu mali sme príležitosť častejšie sa stretať. Ja nielen čo presbyter, ale i čo člen miestneho školského ale i seniorálneho výboru, brával som vždy účasť na zasadnutiach, ktorým predsedal. – Známo je, že Žilinský, hoci už na slovo vzatý maďarský spisovateľ, bol zakladateľom býv. Matice slov. Šovinom nebol ani potom. No ambiociózny bol. – Ako väčšina talentných synkov ľudu (jeho mať jednoduchá slovenská sedliačka žije podnes r. 1898) spôsobnosťou a vytrvalosťou svojou snažil sa domôcť postavenia, akého ináče zväčša len pomocou „psej kože a pri zvláštnej protekcii“ dôjsť sa dalo. Žiaľ, že osudom pripadla mu úloha nosiť vodu do Dunaja! – Dnes, keď toto píšem – nechcem schválne súdiť ho. Časom dejepis beztak presvieti na jeho účinkovanie. Na teraz dostačí k posúdeniu i tu okolnosť: že *Wlassics a Zsilinszky spolu riadia záležitosti kultu a verejnej výučby. Práve teraz pri vyše 40 konfesionalnych školách ide Žilinský postaviť na Čabe 6-riedovú štátnu školu so šiestimi učiteľmi!!“.*³⁹*

V politickej a spoločenskej realite Uhorska v dobe dualizmu, predovšetkým po uzatvorení Matice a slovenských gymnázií prešli mnohí v uhorskej politike činní Slováci určitým otrasom a najmä v prostredí hlavného mesta a Dolnej zeme každý hľadal svoju cestu. Zaujímavo sa z politického hľadiska vyvíjal napr. osud Daniela Bacháta, kňaza, cirkevného predstaviteľa, spisovateľa, prekladateľa a publicistu, alebo Jána Nepomuka Bobulu, staviteľa, novinára a politika – od proslovenských a podnikateľských aktivít po snahu stať sa predstaviteľom záujmov remeselníckych a obchodníckych vrstiev najskôr v VI. obvode, neskôršie v celej Budapešti (už bez etnickej identifikácie).⁴⁰ K životu budapeštianskych Slovákov priniesol zaujímavé informácie advokát J. A. Wagner (stály dopisovateľ Národných novín), napr. o tzv. Tótoch, t. j. „úradných Slovákov“ (ako S. Czambel, K. Kuzmány, M. Lichard, P. Šťastný, Z. Radzo, K. Čečotka a v tom čase a A. Pecháň), ktorých odporcovia často označovali za maďarónskych renegátov, ale týchto zväčša redaktorov provládnych slovenských novín zrejme nie je možné jednoducho vyhlásiť za rigoróz-

³⁸ BELLA, J. P.: Bellovci (rkp.), s. 18. SNK – ALU, sig. M 89 N 29.

³⁹ BELLA, J. P.: Zápisky (rkp.), s. 59-60. S M. Žilinským listovne komunikoval J. P. Bella aj vo veci zachovania slovenskej ev. cirkvi v Pešti v r. 1897-98 (s. 70-71).

⁴⁰ HALÁSZ, I.: Ján Nepomuk Bobula. In: Kovács Anna – Szabó Orsolya (zost.); Szlovák életpályák a dualizmuskori Budapest / Slovenské životné dráhy v Budapešti v období dualizmu. Budapešť: Ústav pre výskum menšín Maďarskej akadémie vied, Slovenská menšinová samospráva Jozefovho Mesta, 2003, s. 64-65. J. P. Bobula bol poslancom zastupiteľstva hlavného mesta, autor staviteľských a národohospodárskych publikácií, bol tiež vyznamenaný Radom Františka Jozefa (podobne rad získal i L. Haan r. 1881 alebo D. Bachát r. 1898).

nych odporcov národného hnutia a maďarizátorov.⁴¹ Spomínaní muži sa schádzali v kaviarni na Andrásyho triede, ale ani Wagner alebo iní autori sa nezmienili, žeby aj Michal Žilinský chodil medzi nich; asi najmä preto, že vo funkcii štátneho tajomníka patrilo (resp. sám seba zaraďoval) do spoločensky vyššieho postavenia a jeho úsilie postupovať v kariére muselo zodpovedať určitým kritériám, príznačným zvlášť pre hlavné mesto Uhorska.⁴²

M. Žilinský organizoval od r. 1885 vo funkcii tajomníka činnosť Uhorsko-krajinského slovenského vzdelávacieho spolku (Magyarországi tót közművelődési egyesület – MTKE) so sídlom v Budapešti. Organizačné, hospodárske a finančné záležitosti spolku boli v jeho rukách, pretože predseda – spišský biskup (neskoršie kaločský arcibiskup) J. Časka do činnosti spolku prakticky nezasahoval. Spolok mal byť akousi „vlasteneckou“ náhradou za zrušenú Maticu slovenskú, vydával knihy a periodiká (Vlast' a svet, Nový domový kalendár) po slovensky; v podstate prostredníctvom kultúrnej a osvetovej činnosti presadzoval vládnú politiku odlišného smerovania ako martinské centrum. Výstižnú (a dobre čitateľnú) charakteristiku tendencií spolku prezentovala vlastná reklama časopisu Vlast' a svet: „*Upevňovanie náboženského, mravného základu, vlasteneckých citov, úprimnej lásky ku vlasti našej drahej Uhorskej, svornosti, bratskej lásky medzi spoluobčanmi krajiny, vzdelávanie, poučovanie nášho ľudu, aby výsledne pracoval na svojom duševnom a hmotnom zveľadení, sú tie naše vznešené ciele, za ktoré dľa našich skromných síl, ale s celým zápalom našej duše pracujeme*“.⁴³ V súvislosti s činnosťou tohto spolku predstavitelia slovenského národného hnutia kritizovali hlavne skutočnosť, že spolok využíval finančné prostriedky zo zhabaného majetku Matice slovenskej. Akt prebratia matičného majetku sa vykonal v júli 1885 v Martine a popri iných úradníkoch sa ho zúčastnil tiež M. Žilinský. A. Pivko a A. Pietor neskôr proti tomu oficiálne protestovali, ale Žilinský im odpovedal, že neprebral matičnú základinu, ale bude z nej len dostávať istú podporu.

Do činnosti formujúcej sa MTKE mal Žilinský ambíciu zapojiť aj známe postavy slovenskej kultúry. Svedectvom tohto úsilia bol list z 10. 1. 1885 Svetozárovi Hurbanovi – Vajanskému, ktorý výnimočne „tajomník“ M. Žilinský skoncipoval po slovensky: „*Ctený Pane Redaktor! Vaše vynikajúce a zdarné účinkovanie na poli krásnej literatúry pohýňa ma k tomu, abych Vás s úctou vyzval k napomáhaniu do života vstúpivšieho „slovenského vzdelávacieho spolku“. Váš a náš cieľ je ten istý, t. j. literárnymi prostriedkami jak duševne, tak mravne náš slovenský ľud pozdvihovať a vzdelávať. Vy Ste i dosiaľ výlučne na tomto ciele pracoval, v nás najdete úprimných spojencov, ktorí bez okolkov, bez každej vedľajšej myšlienky za tým samým cieľom sa ženieme. Láska k rodnému jazyku shoduje sa s láskou k uhorskej vlasti, a práve preto úfam že svorne s nami pracovať ráčite, aby sme spojenými silami tým ľahšie došli cieľa. Súčasne osmelujem sa Vám zaslať i podpisný hárok v tej nádeji, že – pred očima majúc podporovania skutočne hodný cieľ, nielen sám za člena pristúpiť, lež spolok i v kruhu Vašich známych odporúčať ráčite. S úctou ...*“.⁴⁴ M. Žilinský korešpondoval s Vajanským korektne aj neskôr, ale už po maďarsky.⁴⁵ S. H. Vajanský nemohol kladne reagovať na uvedený Žilinského slovenský list, pretože aj proklamované zámery museli vzbudiť pochybnosti o činnosti spolku, nehovoriac o účasti niektorých ľudí na jeho orga-

⁴¹ SZARKA, L.: Pešť a Budín ako politické strediská Slovákov. Príspevok k dejinám politickej, kultúrnej a hospodárskej organizovanosti budapeštianskych Slovákov (1880-1918). In: Hrivnák, M.: Kultúrne dedičstvo budapeštianskych Slovákov / A budapesti szlovákok kulturális öröksége. Budapest: Etnikum Kiadó, 1998, s. 86.

⁴² J. A. Wagner charakterizoval spoločenskú atmosféru Budapešti na prelome storočí nasledovne: „*Vo všeobecnosti môžem povedať, že celé to prostredie v Pešti na mňa, odchovaného vo Viedni v ovzduší a ideách prekypujúcej mládeže slovenskej, neúčinkovalo tak, ako som očakával; tu v Pešti bolo cítiť, že kolónia slovenská, hoci počtom veľká, nachodila sa nie len v cudzom, ale aj viacej ešte nepriateľskom mori maďarskom, čomu sa musela aj prispôbiť*“.

WAGNER, J. A.: Rozpomienky na Pešť. In: Kovács, A. – Szabó, O. (zost.): Szlovák életpályák ... 2003, s. 82.

⁴³ Vyzvanie ku cteným čitateľom! In: Vlast' a svet. Roč. 30, č. 49 (5. 12.), 1915, s. 783.

⁴⁴ SNK – ALU, sig. 138 K 3. List publikovali P. Petrus (Korešpondencia S. H. Vajanského, II. zv., 1972, s. 295) a R. Chmel (Literárne vzťahy slovensko-maďarské. Dokumenty z 19. a zo začiatku 20. storočia, 1973, s. 211).

⁴⁵ Napr. list z 2. 9. 1910 (preklad: PETRUS, s. 534-535). V maďarčine si Žilinský dopisoval i so S. Štefanovičom alebo predsedom SNS P. Mudroňom.

nizácii, predovšetkým maďarizátorov ako B. Grünwald alebo B. Radvánszky. A predsa napr. Samuel Štefanovič⁴⁶ prejavil záujem o spoluprácu s M. Žilinským. Korešpondencia M. Žilinského so S. Štefanovičom (v maďarčine) odzrkadľovala jeho zámery a taktiku pri získavaní publicistickej alebo literárnej činných Slovákov na svoju „vlasteneckú“ stranu.

Listom z 10. 1. 1886 odpovedal Žilinský Štefanovičovi na jeho predchádzajúci dopis. Zmienil sa v ňom o Kubinovi, ktorý vraj nechcel podporovať Slovenské noviny, lebo ich vydávajú kňazi, čo však nebola pravda, v redakcii bol len jeden kňaz. Zodpovedným redaktorom bol Anton Zátópek a Žilinský ho označil ako „dôveryhodného svetského muža“. Štefanovičovi vysvetlil, že Zátópek je úradníkom, ktorý sa rád zaoberá redigovaním a „je úprimným priateľom slovenského ľudu rozmyšľajúceho vlastenecky“. Žilinský sa tiež v liste ospravedlnil za počítaččné nedostatky, málo vraj bolo schopných slovenských tlačiarov a ani kolegovia redaktori ešte neprikykli „vrtkému narábaniu s perom“. Štefanovič nemal veriť tomu, že sily okolo týchto novín sa chcú dohodnúť s martinčanmi, ale aj polemiku s nimi budú viesť len vtedy, ak pôjde o závažnejšiu záležitosť („nechcú pochodiť ako Svornosť“). Žilinský vyzval Štefanoviča, aby poslal sľúbený leták a on zabezpečí priestor v novinách: „*Nikto Vám lepšie nebude tliekať ako ja, ak sa Vám podarí skrotiť martinčanov, ale k tomu je potrebná vytrvalá a vlastenecká práca*“. Ďalej M. Žilinský zdôraznil svoje úsilie o vydávanie novín pre „našich krajanov z Felvidéku“; neľutoval vraj ťažkosti, prekážky a finančné výdavky, aby ponúkol možnosť k uplatneniu duševných síl dobrých vlastencov. Konštatoval sklamanie nad tým, že J. Kubina zavádzal Štefanoviča a ľutoval ho pre jeho ťažký osud.⁴⁷ Dočasne ho vraj nemohol privítať v radoch stálych riadnych spolupracovníkov kvôli Štefanovičovým protivníkom, zatiaľ by mal preto prispievať anonymne alebo pod pseudonymom; mal by byť trpezlivý a vytrvalý. Nemal by dlho uvažovať nad prostriedkami (ktoré vedú k cieľu), ale treba vraj tvrdo pracovať – to nech je Štefanovičovým heslom.⁴⁸ 22. 1. 1886 znovu M. Žilinský napísal list, v ktorom tvrdil, že ho Štefanovič zle rozumel, keď v predchádzajúcom liste sa pozastavil nad vyjadrením „kvôli vašim protivníkom“. Žilinský zdôraznil, že uvedená zmienka sa vzťahovala na J. Kubinu, ale že on ho vyzýval, aby vystupoval v „našich“ novinách („prepáčte, ja sám neviem, či máte protivníkov alebo nie“). Vyslovil poľutovanie nad nedorozumením a znovu navrhol vydať už predtým spomínaný leták po maďarsky, aj keď zrejme z toho bude rozruch, ale Štefanovičovi to bude na osoh. V závere listu vyslovil prianie, aby Štefanovič tie „zlé“ slovenské noviny naplnil svojimi dobrými článkami.⁴⁹

Zaujímavé sú tiež Štefanovičove náhľady prezentované v liste M. Žilinskému z 10. 12. 1886. Po návrate z Budapešti si S. Štefanovič prečítal Nový domový kalendár a Žilinskému sa zmienil o počítačnom prekvapení martinčanov nad kvalitou tohto periodika (pritom ich ironizoval ako „hrdinov svätomartinských“), avšak onedlho v Národných novinách vystúpili proti kalen-

⁴⁶ Samuel Dobroslav Štefanovič (1822-1910) patril k popredným predstaviteľom slovenského národného hnutia, v revolúcii kapitán slovenských dobrovoľníkov, spoluiniciátor memorandového zhromaždenia, ako tzv. pansláv bol perzekvovaný úradmi, no bol aj vo výraznej názorovej opozícii voči martinškému centru.

⁴⁷ Zmieňovaný „ťažký osud“ S. Štefanoviča sa týkal aj prenasledovania zo strany „vlastencov“, existenčné ťažkosti so zamestnaním, ale aj vzťahov vnútri tábora slovenských národovcov. Napr. J. M. Hurbanovi v liste zo 4. 5. 1877 (zo Zvolena) S. Štefanovič napísal: „*Ja som nebol za slováka vychovaný, ale stál som sa ním na základe samorostle vyvinutého pochopu práva a pravdy. Krivdy, ktoré sa slovákom robili, previedly ma z maďarského tabora ku slovákom a teraz – stal som sa predmetom zrady a lúpeže pre tých, ktorých práva a pravdy som sa zaujal*“ (SNK – ALU, sig. A 1511). Podrobne vyličil svoje životné osudy v 18-stranovom liste Bohuslavovi Šulekovi zo 6. 8. 1877 (písanom už v Osijeku): „*Slovenský vystaňovalec obracia sa k Vám ako ku Slovákom, aby ste ho vo vlasti bratského kmene horvátskeho, kde významnú poživate dôveru, prijať ráciľ, a ztratenú vlasť Uhorska horvátskou nahradil. Podivná to zajiste žiadost, no nebude Vám tak podivnou, keď si v pamet uvediete divokosť maďarizmu s akou oboril sa na šetko čo je nie maďarským, obzvláste ale na slovákom. Že práve mňa v prvom rade zastihol osud tak krutý, jaký len turecký slovania až podnes znášali, to stane sa Vám pochopiteľným len tak, ak budete naproti mne natolko laskavý, že si nebudete zťažovať z nasledujúceho krátkeho nákrepu minulost' moju aspon čiastočne pred oči postaviť ...*“ (SNK – ALU, sig. A 1511).

⁴⁸ SNK – ALU, sig. A 1719.

⁴⁹ SNK – ALU, sig. A 1719. Štefanovič sa v ďalšej odpovedi ospravedlnil za neporozumenie, lebo: „... *neleží v mojej krvi maďarčina*“. Uvedené konštatovanie platí aj na jeho vlastné maďarské texty.

dáru. Pýtal sa, prečo bolo 1. vydanie kalendára cenzurované a ani v 2. vydaní vynechané články nenašli svoje miesto. Písal Žilinskému tiež o tom, že vraj martinčania boli veľmi naštvaní a nechceli sa zmieriť, ale on sa čudoval, pretože Národný domový kalendár bol napísaný tak, akoby ho boli napísali martinčania (okrem prvého článku o výstave). S. Štefanovič zdôraznil, že ak má slovenský vzdelávací spolok niečo dosiahnuť, musí mravne a hmotne „zdrviť“ martinčanov. Podobne o tom napísal poslancovi Jozefovi Kajuchovi, lebo vraj s touto „stranou svätomartinskou“ nedá sa spolupracovať, medzi poslancami lobujú za zrušenie spolkov (ktoré „nemajú svoju funkciu“). Žilinskému sa Štefanovič zmienil o svojej radosť nad tým, že vznikol MTKÉ, „opačný“ spolok oproti martinskej strane. Podľa neho MTKÉ musí ísť o to, aby sa väčšina slovenského národa, t. j. ľud, stala organickou zložkou uhorského obyvateľstva.

Obaja, teda Žilinský aj Štefanovič, sa vraj zhodujú v tom, že Slovákom predovšetkým na čim osvetu; treba pôsobiť priamo na ľud a ignorovať martinčanov, pretože ak sa zámery majú vydať, musí sa martinská strana potlačiť, ale on si uvedomuje, že tento cieľ sa celkom nedá zapracovať do programu. Štefanovič ďalej konštatoval, že Slováci nemajú maďarskú povahu, nestačí im len školské vzdelávanie, je preto potrebné, aby vychádzal denník, ale nie typu Národných novín. Vyhýbajúc sa roztržkám na jazykovom poli netreba slovenskému ľudu básne, teologicko-filozofické a dejepisné dišputy, ale „veci“ potrebné pre každodenný život. Ľud treba poučať, aby rozlíšil pravdu od nepravdy, to by malo byť najdôležitejším cieľom osvetu. Preto čo najviac treba v tlači uverejňovať články s témami z každodenného života. Podľa Štefanoviča sa národné hnutie dostalo do rúk kňazom a je vraj historickým faktom, že žiaden národ pod nadvládou kňazov sa nepostavil na vlastné nohy a ani sa tak nestane. Martinské Národné noviny sú podľa neho „kňazskými“ novinami a ich redaktori jednak nemajú „pochopu“, čo ľud potrebuje, a preto si myslia, že ľudu nepatrí inšie, než Biblia a pátričky. Označil D. Bacháta za najangažovanejšieho pracovníka martinskej strany. Pracovať pre národ by bolo potrebné hlavne so svetskou inteligenciou. Štefanovič napokon zdôraznil, že on do Národných novín písať nebude a s tými „kňazmi“ spolupracovať nemôže.⁵⁰ S. Štefanovič v korešpondencii s M. Žilinským svojou príkrú a rigoróznou kritikou politiky tzv. martinského centra nepochybné generalizoval.

M. Žilinskému Štefanovičove názory a postoje vo veci MTKÉ a vzťahu k Slovenskej národnej strane (SNS) určite, najmä v tom čase, vyhovovali. Avšak v nasledujúcich rokoch sa S. Štefanovič nevyhnutne musel v smerovaní MTKÉ sklamať. S. Štefanovič odmietal „pasivistické“ tendencie v SNS a naopak vystupoval s aktivistickou koncepciou politickej činnosti, ktorú sa pokúsil publikovať vo vlastnom časopise Svetlo, dokázal však vydať len 5 čísel v máji až septembri 1887.⁵¹ Viaceré Štefanovičove názory predstavovali zaujímavé a racionálne podnety pre činnosť národného hnutia, avšak pre vypäté osobné vzťahy len ťažko mohli byť v martinských kruhoch akceptované. M. Žilinský sa, prirodzene, pokúsil získať S. Štefanoviča na svoju stranu a využiť ho proti martinskému centru.

Na rozdiel od aktivít v rámci MTKÉ a niektorých iných politických záležitostí získal M. Žilinský dobrú povest' u národovcov predovšetkým v súvislosti so schválením stanov a činnosti Muzeálnej slovenskej spoločnosti (MSS), ktorej vznik je spojený najmä s Andrejom Kmeťom ako jej organizátorom. O Žilinského postojoch a postupe v záležitosti MSS podáva svedectvo korešpondencia J. Škultétyho, A. Kmeťa, S. H. Vajanského. Napr. v liste Ľ. V. Riznerovi z mája 1895 A. Kmeť napísal: „*Zdeľujem Vám radostnú správu, pravda, len dľa privátneho listu p. Mocsáryho (ktorý ale pripojil aj p. Žilinského list v pôvodine), že je Muzeálna spoločnosť potvrdená. Zásluha*

⁵⁰ SNK – ALU, sig. A 1511.

⁵¹ Nezvyčajne agilná publicistická aktivita S. Štefanoviča začala vydaním brožúry *Slovenské povstane z r. 1848-1849* (Trnava 1886), v ktorej kritizoval podanie udalostí v tej interpretácii, ako ich prezentoval J. M. Hurban v životopise Ľ. Štúra v obnovených Slovenských pohľadoch (1881-1884). Podľa M. Podrimavského S. Štefanovič vo svojej polemickiej publicistike v dôsledku neúčasti vo verejnom živote a mnohokrát osobne motivovaných náhľadov nevystihol celú zložitost' situácie, v ktorej sa národné hnutie nachádzalo. PODRIMAVSKÝ, M.: Slovenská národná strana v druhej polovici XIX. storočia. Bratislava: Veda, 1983, s. 101-103.

patrí výlučne menovaným dvom pánom, kdežto slovenskí vyslanci, k. p. p. Dr. Kubina na dva listy nedal mi ani odpovede. Teda sláva Bohu na výsosti a na zemi pokoj ľuďom dobrej vôle. Žilinský žiada hovoriť so mnou. Ak pôjdem, mienim navštíviť aj p. Mocsáryho ...“.⁵² Žilinského kroky ocenil aj J. Škultéty: „Bez jeho pomoci, možno povedať, neboli by sme mali Muzeálnej slovenskej spoločnosti. Roku 1895-ho, už za Bánffyho ministerstva, keď štátny aparát najzjavnejšie a najdôslednejšie operoval proti nám, Žilinský s Mocsárym vychodil, vykonal potvrdenie jej stanov. Keď ho udali, už ako štátneho sekretára v ministerstve kultúry, že dopisuje si s Andrejom Kmeťom, predsedom Muzeálnej slovenskej spoločnosti, Žilinský obrátil sa ako človek charakterný ...“.⁵³ Začiatkom augusta 1895 na stretnutí s A. Kmeťom (podľa jeho vyjadrenia A. Halašovi) sa M. Žilinský trpkó žaloval na „hazafíkov“ a povedal, „že keď na dakoho počuje, že je pansláv, už je istý, že je to človek užitočný a statočný, pracujúci v tichosti pre vlasť a človečenstvo“.⁵⁴ J. Škultéty sa usiloval získať tiež aspoň časť bývalých zbierok Matice slovenskej pre Muzeálnu slovenskú spoločnosť. V liste A. Kmeťovi z 1. 4. 1900 po rozhovore so Žilinským na ministerstve napísal: „Nuž uvidíme! Lebo nepriateľov je všade množstvo. Zvláštna náhoda, že vec teraz je v rukách statočných ľudí. Ako to ja považujem, zachránenie tých zbierok bolo by pre nás viac hodno, ako napr. prinavrátanie ostatného majetku matičného bez týchto zbierok. Peniaze boli i môžu ešte byť; ale tam sú papiere, rukopisy, ktoré ak raz zhynú, niet na svete tých peňazí, že by ich za ne mohol kto po druhý raz stvoriť“.⁵⁵ Situácia s bývalými matičnými zbierkami sa však skomplikovala, pretože riaditeľ Széchényiho knižnice Maďarského národného múzea a člen Hlavného dozorstva Dr. Fejerpataky ich MSS neodovzdal, ale poslal do Župného múzea v Nitre údajne preto, aby sa z matičných vydaní vybrali tie, ktoré vzbudzujú pobúrenie a národnostné nedorozumenie.

Napriek pozitívnej úlohe pri zriadení MSS nevyhol sa M. Žilinský ani istým invektívam aj zo slovenskej strany. V článku uverejnenom v Amerikánsko-slovenských novinách 30. 8. 1900 anonymný autor ironizoval pochvaly na Žilinského adresu: „... A chváliť sa uznaním i spokojnosťou nafúkaného odrodilca, čabianskeho sedliackeho synčeka, Miška Žilinského (ktorého otec ani mrknúť nevedel inak než po slovensky), nad úspechom Muzeálnej spoločnosti, je tiež žiadna chvála pre slovenský národ“.⁵⁶ V r. 1907 M. Žilinský poslal Kmeťovi list, v ktorom ponúkal MSS „množstvo slovenských dokumentov“, ktoré vraj dostal „od neznámych rúk na zistenie a k voľnej dispozícii“. Zakrátko A. Kmeť dostal poštou dve stokilogramové debny, v ktorých o. i. boli rukopisy Hollého, listy P. J. Šafárika písané M. Hamuljakovi, korešpondencia a rukopisy básní A. Sládkoviča. Žilinský týmto spôsobom skutočne poslušil zámerom Spoločnosti a obohatil jej zbierky.

Podobne pozitívnu úlohu zohral M. Žilinský aj v prípade sporov o miesto zborového farára v obci Kovačica r. 1904. Vtedajší banátsky senior Béla Kramár sa usiloval presadiť „maďarského“ kandidáta a spor sa ďalej vyhroutil v tlači.⁵⁷ Na „slovenskú stranu“ a proti akýmkoľvek ob-

⁵² SOKOLÍK, V.: Listy Andreja Kmeťa Ludovítovi Vladimírovi Riznerovi. Martin: MS, 1984, s. 77. F. Kabina neskoršie A. Kmeťovi vysvetlil, prečo neodpovedal. Po niekoľkých intervenciách nepochodil a nechcel ho vraj zarmútiť. Podrobnejšie o udalostiach v súvislosti so schválením vzniku spomínanej inštitúcie v práci M. Rybeckého: Muzeálna slovenská spoločnosť (Martin 1983), s.69-74. Stanovy MSS boli oficiálne potvrdené 24. apríla 1895 pod č. 27.829/895.

⁵³ KOCÁK, M.: Listy Jozefa Škultétyho I. Martin: MS, 1982, s. 169. Žilinského angažovanie sa v prípade vzniku MSS ocenil i britský historik R. W. Seton-Watson. VIATOR, S.: Národnostná otázka v Uhorsku. Bratislava: SKSI SLOVAKIA PLUS, 1995, s. 206 (pôvodné vydanie v Londýne 1908).

⁵⁴ RYBECKÝ, M.: Muzeálna slovenská spoločnosť. Martin: Osveta, 1983, s. 73.

⁵⁵ KOCÁK, M.: Listy ... 1982, s. 173.

⁵⁶ RYBECKÝ, M.: Muzeálna ... 1983, s. 109.

⁵⁷ Emil Zvarinyi, farár v Lieblingu, napísal v maďarskom cirkevnom časopise: „... Rátame na teba, starý náš vodca Kramár! Aj pred 25 rokmi si takto zvolil maďarského kňaza v Kovačici! Vďaka ti za ustávanie. Aj teraz stojíme pri tebe a podporujeme ťa a pri tebe stojí Maďarstvo celej krajiny. Rátame na mohutnú, po špice žandárskych bodákov idúcu podporu Torontálskej župy, lebo Kovačicu nesmieme stratiť. Hor sa teby Maďarstvo na juhu! Každý nech plní svoju povinnosť! Nech zhynie, kto nie je Maďar!“. ČAPLOVIČ, J.: Dejiny slovenského evanjelického a. v. cirkevného sboru v Kovačici. Kovačica: SECS, 1928, s. 203.

štrukciám sa však vtedy postavili biskup Samuel Šárkán aj M. Žilinský ako dištriktuálny inšpektor. Za nového kovačického farára bol napokon 13. 11. 1904 zvolený Ján Čaplovič (rodák z Jasenovej na Orave). Cestou na svoje nové pôsobisko sa zastavil v Budapešti u M. Žilinského, „aby mu ďakoval za mocné zaujatie sa, by kovačická voľba spravdlive bola prevedená“ a ako uviedol J. Čaplovič ml. vo svojej knihe o dejinách kovačickej cirkvi: „Michal Žilinský bol zriedkavo krásnym zjavom v ev. a v. cirkvi bývalého Uhorska. Záujem ev. cirkve a spravdливость nikdy neztrácal s očí a vždy neohrožene vystupoval proti každej nezákonnosti v cirkvi. Povzbudil aj Jána Čaploviča, aby verne a neohrožene si počínal v ťažkom svojom postavení v banátskom, národne najnesnášanlivejšom senioráte. Upozornil ho, že v Banáte (i v Kovačici) páni sú dohovorení vôbec sa s ním nestýkať, ale Ján Čaplovič sa hneď osvedčil, že nejde do Kovačice k vôli rôznym pánom, ale že chce žiť len s tým ľudom, ktorý si ho zvolil a o ktorom vie, že ho s radosťou prijme“.⁵⁸ J. Čaplovič ml. tiež ocenil Žilinského zástoj v prospech svojho otca v období tzv. Kovačického procesu v r. 1907-1909.

V historiografii a publicistike vystupoval M. Žilinský cieľavedome ako uhorský vlastenec a v prípade akejkoľvek národnostnej problematiky sa snažil z obsahového i formálneho hľadiska vystupovať neutrálne. Ak si to téma žiadala, konkretizoval určitú sféru života, obdobie, región, resp. ľudí aj v etnickom slova zmysle, ale prejavy slovenskej etnicity sa v jeho prácach objavili len vo veľmi skromnej miere. Absencia týchto prejavov bola markantná už v práci *Dějepis městečka Sarvaš*, v ktorej vystupujú do popredia skôr prejavy uhorského vlastenectva.⁵⁹ Charakteristika procesu osídľovania a dejín sarvašského obyvateľstva bola z etnického hľadiska sterilná a zvlášť pre nezainteresovaného maďarského čitateľa vytvárala predstavu národnostne jednoliatej oblasti s výraznou vlasteneckou tendenciou, a to napriek ojedinelým zmienkam napr. v časti o ľudových zvykoch. Niekoľkokrát zdôraznil výrazný vplyv ľudovej kultúry Maďarov na sarvašských Slovákov, či už v zvykoch, v tanečných zábavách, v obliekaní alebo v jazyku. Vplyv maďarčiny na sarvašské nárečie však preceňoval a príklady, ktoré uviedol, boli skôr anomáliou a zveličením, resp. typickou tendenciou miestnej honorácie podporovať pomadžarčovanie obyvateľstva v rôznych aspektoch života, čo bolo všeobecne považované za chvályhodný prejav vlastenectva. Významnou súčasťou textu uvedenej práce bola časť o vzdelanosti, najmä vzhľadom na fakt, že Sarvaš bol povestným školským centrom. V meste pôsobilo viacero publikačne činných osobností (predovšetkým kňazov a gymnaziálnych profesorov), u ktorých M. Žilinský vôbec neuvádzal etnický pôvod, zdôrazňoval najmä ich prínos pre región a ich zásluhy v revolúcii a v pestovaní maďarského jazyka a literatúry, odpor proti protestantskému patentu, neopomenul však uviesť názvy diel v pôvodine, t. j. aj v bibličtine alebo nemčine.

Ako historik alebo autor vlastivedných prác nezamlčal multietnický a multikultúrny charakter Békešskej župy, teda regiónu, odkiaľ pochádzal. Z početnej plejády jeho prác už z čias, keď patrilo medzi prominentných uhorských politikov, sa regionálnej historiografii týkala časť textu v rozsiahlom vlastivednom encyklopedickom diele o Rakúsko-uhorskej monarchii, ktoré vzniklo z iniciatívy korunného princa Rudolfa, a to v dvoch jazykových mutáciách – v nemčine a v maďarčine. M. Žilinský bol autorom kapitoly o Békešskej župe v druhom zväzku venovanom Uhorsku (Viedeň 1891). Konštatoval napr.: „V súvislosti s náboženskými a národnostnými pomermi je Békešská župa doslova malým zrkadlom celej krajiny. Každá konfesia a každá národ-

⁵⁸ ČAPLOVIČ, J.: Dejiny ... 1928, s. 206. U Žilinského nešlo o ojedinelú udalosť spojenú s podporou „slovenského“ kandidáta na miesto farára. Podobne jeho tolerantný, resp. priaznivo naklonený postoj umožnil presadiť v Slovenskom Komlőši voľbu národovca Ľudovíta Hrdličku za farára, napriek ráznemu odporu cirkevných vrchností pre jeho údajne „nedostatočné vlastenectvo“. Takisto, keď békešský seniorátny súd odsúdil na stratu úradu pre „panslavizmus“ komlőského farára Ľ. Hrdličku a učiteľa J. Styka (1906), na zásah Ľ. Ž. Szeberényiho a M. Žilinského dištriktuálne a generálne konzistórium evanjelickej cirkvi v Uhorsku pozmenilo ich tresty na peňažité pokuty. SIRÁCKY, J.: Dlhé hľadanie domova. Martin: MS, 1985, s. 193-194.

⁵⁹ Bližšie pozri: KMEŤ, M.: Prejavy slovenskej etnicity a uhorského vlastenectva v regionálnej historiografii dolnozemsých Slovákov z békeško-čanádskej oblasti v 19. storočí. In: Acta historica Neosoliensia 7. Banská Bystrica: KH FHV UMB, 2005, s. 61-76.

*nost' sa pridŕža svojich zvykov, bez toho, aby brala právo na vlastné hodnoty tradícií iným. Z toho vyplýva pestrosť vo vonkajších prejavoch ľudu, v oblečení a domácom vybavení, pestrosť, ktorá ale nikdy nevyústi do kričiacich protikladov. Obyvatelia jedného a toho istého mesta sa už na prvý pohľad odlišujú jazykom a náboženskou príslušnosťou. Samostatný charakter jednotlivých častí mesta je osobitý, či ho obývajú Maďari, Slováci alebo Rumuni“.*⁶⁰ Uvedený Žilinského obraz harmonického („srdečného“) spolužitia rozličných národností v uhorskej vlasti zodpovedal sčasti jeho presvedčeniu a sčasti si ho vyžadovala oficiálna vládna politika. Ďalej v texte zdôraznil ako fakt: „... ľud sám uznáva, že je nevyhnutné udržať maďarský jazyk ako štátny – a tak sám zavádza tento jazyk ako jazyk škôl a kostolov, ako jazyk na verejné prejavy a kázne“.⁶¹ Nepochybné aj spomenuté šírenie maďarčiny a iné črty akulturácie nemaďarských etník považoval za súčasť harmonického súžitia, ale aj za príznak civilizáčného pokroku v Uhorsku, podobne ako poľnohospodársku kultiváciu krajiny, rozmach priemyslu a dopravy, zvyšovanie životnej úrovne obyvateľstva, budovanie škôl a kultúrnych inštitúcií a stieranie etnických vonkajškových odlišností u obyvateľov moderným (mestským) oblečením.

V zmysle svojich názorov, postojov a súdobých predstáv o vlastenectve nemohol odolať nasledujúcej nivelizujúcej poznámke v súvislosti s charakterizovaním zásluh prvého osídľovateľa župy (po vyhnaní Osmanov) baróna J. J. Haruckerna, ktorý, žiaľ, „nemohol sa hrdiť maďarskými predkami a ani neobetoval svoju krv za idey, ktoré oduševňovali Maďarov, ale politickými okolnosťami privedený na toto územie, stal sa uhorským magnátom a potom hlavným županom Békešskej stolice, ktorú znovu vybudoval“.⁶² Pri charakterizovaní jednotlivých miest a obcí Békešskej župy iba pri Slovenskom Komlóši a Kétéd'háze uviedol, že väčšinu ich obyvateľstva tvorili v prvom prípade Slováci a v druhom prípade Rumuni, a pri Ďule, že obyvateľov mesta tvorili Maďari, Nemci a Rumuni. Etnický charakter najväčšieho mesta v regióne – B. Čaby – vôbec nezmenil, ale spomenul, že mesto v predošlom desaťročí vybudovalo „pekné maďarské divadlo“. V záverečnej časti textu sa zaoberal etnografickými rozdielmi medzi békeškými Maďarmi, Slovákami, Nemcami a Rumunmi, hlavne v krojoch. Uviedol údaje o náboženskom zložení obyvateľstva župy, ale číselnému uvedeniu etnického zloženia sa vyhol.

Pre porovnanie so Žilinského textom je možné využiť stať *Črty z cesty po Dolnej zemi*, ktorú takisto r. 1891 publikoval Emil Kolényi⁶³ v časopise *Obzor*. Podrobne charakterizoval najmä Békešskú župu: „*Domy, zahrady, ulice, dediny, tiež aj spôsob obrábania rolí samo sebou upozornia človeka na národ, ktorý v ktorom kraji býva; v malom tu máš celé Rakúsko-Uhorsko, – ba sú obce, kde aj päť jazykov počuješ a všetkých päť najdeš na ulici, v chráme, v školách, v krčmách zastúpených; na ceste postretnieš: Rumuna, Nemca, Srba, Maďara, Slováka, Horvata, Bulhara a po nových železničných násypoch a pri regulovať sa majúcich riekach aj Taliana, a jako to už býva, všade aj žida*“. Pre E. Kolényiho je (v duchu súdobej „klímy“ v národnom hnutí nemaďarskej národnostnej menšiny) charakteristický etnický uhol pohľadu i na hospodárske záležitosti: „*Zo všetkých týchto živlov na hospodárskom poli najmocnejší je Nemec, a kde sa tento zahniezdi, tam iný musí ustúpiť; neustúpi mu jediný Slovák a Slovákovi roľu v ničom nerozoznáš od roli Nemcovej, v takom je poriadku, leda že Nemec aj sklady aj línce ba aj cesty zore*“. M. Žilinský by takto text nikdy neformuloval. O meste B. Čaba E. Kolényi v spomínanom článku uviedol: „*Čaba, – Veľká, Slovenská Čaba od 40 rokov ohromne zriastla, a odkedy tam železničný uzol, jej predtým dedinský obličaj, v mestský premenil sa. Poznať po nej nielen húževnatosť slovenskej práce, ale aj dobročinné následky békešského hospodárskeho spolku ... chyba len to, že sa mladšej ženskej vrstvy veľká pýcha chytá a mužský mladý podrost po kasínach a verejných miestnos-*

⁶⁰ ZSILINSZKY, M.: Von der dreikachen Körös bis zur Marus. In: Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Band II. Sien 1891, s. 448.

⁶¹ ZSILINSZKY, M.: Von der dreikachen ... 1891, s. 446.

⁶² ZSILINSZKY, M.: Von der dreikachen ... 1891, s. 438.

⁶³ Historik a publicista E. Kolényi (1835-1915) pôsobil v r. 1868-1908 v banátskej Hajdušici (vtedy Istvánvölgy) ako slovenský ev. farár.

ťach „panské“ spôsoby nasleduje a že žid bez prospechu ani tuná svoje siete nerozkladá“. M. Žilinský sa podobne vyjadril k téme ženskej módy. Poznamenal, že najväčšie rozdiely v odievaní príslušníkov rozličných etník je v ženskom a dievčenskom oblečení, u ktorého ide hlavne o dobrý vkus, ale aj luxus.⁶⁴ V ďalších častiach článku sa E. Kolényi zmienil o populačnom vzraste čabianskych obyvateľov a jeho dôsledkoch na hospodársky a sociálny život. Na rozdiel od Žilinského venoval sa aj téme čabianskej chudoby z predmestí – a preto chudobní „Čabania“ zakladajú sálaše a osady (napr. Medeš) na „komassovaných“ roľiach a „tisnú sa“ do polí: „... aj teraz ešte roje púšťajú ... vyzerá to tam, jako v nejakej novej Amerike. Na ktorúkoľvek stranu okom hodíš a veru aj na tri hodiny cesty, všade vidíš domy, pasienky, vinice, zahrady, stajne a pasúci sa drobný a väčší statok ...“.⁶⁵ Odvážil sa aj na porovnávanie miestnych Slovákov, napr. napísal: „Vôbec na ceste po Čanáde a Békeši tú zkúsenosť som spravil, že Nadlačania, Pitvarošania, Komlôšania, Banhedešania sú shovorčiví, rozumu bystrého, srdcom otvorení; jak aj nie jako poľní hospodári, ale v tomto na podiv nad Čabanmi vynikajú“.⁶⁶

M. Žilinský a E. Kolényi sa obaja vo svojich opisoch Békešskej stolice z r. 1891 (zohľadniac adresáta) zhodovali v hodnotení úspešného hospodárskeho rozvoja regiónu, civilizačného pokroku, spolkového života a niektorých prejavov akulturácie dolnozemskej Slovákov. M. Žilinský sa na rozdiel od E. Kolényiho cieľavedome usiloval o neutrálny postoj pri vlastivednom opise etnicky rôznorodého obyvateľstva župy a zrejme bol presvedčený o svojej korektnosti v tejto oblasti. Viac priestoru prenechal kultúrnej (včítane školskej) a etnografickej problematike. Upozornil tiež na jeden zo zaujímavých prvkov akulturácie (odrážajúci mentalitu tamojšej slovenskej komunity): „Maďarský kraj z oblasti Potisia najviac napodobňujú Slováci, menej Nemci a najmenej Rumuni“.⁶⁷ Nevenoval však pozornosť sociálnej problematike v regióne, ktorá bola viac-menej ukrytá za veľkými „civilizačnými“ zmenami krajiny v priebehu najmä 19. storočia. Kým Kolényi si všimol aj mentálne a komunikačné schopnosti krajanov v rôznych enklávach, Žilinský sa zmienil skôr o vonkajškovej charakteristike, teda o rozdieloch v oblečení sarvašských, berinských, komlôšskych a čabianskych Slovákov a podobne o miestnych Rumunoch, Nemcoch a Maďaroch.

V historických prácach, ako už bolo vyššie spomenuté, M. Žilinský národnostnú otázku v zásade nezmiňoval, skôr národnostné pomery neutralizoval a v realite súdobého Uhorska i harmonizoval. V takom duchu napísal aj cirkevno-historickú prácu o „bojovníkovi protestantizmu“ Danielovi Krmanovi, v ktorej popredí je, samozrejme, konfesijná problematika.⁶⁸ Slovenské vydanie maďarskej pôvodiny bolo zrejme inšpirované istou polemikou v tlači, ako aj záujmom D. Bacháta. V predslove k slovenskému vydaniu knihy M. Žilinský reagoval na ohlasy svojej práce *Kermann Dániel ev. püspök élete és művei* (1899) v slovenskej tlači. Uviedol, že ho prekvapila reakcia „horňoviedieckych bratov“ na používanie mena „Kermann“, keďže viacerí obhajovali formu „Krman“. Podľa neho však išlo o zbytočnú dišputu: „Nech si ho menuje každý dľa ľúbosti či Krmanom, či Germannom, a či Kermannom; len držme jeho apoštolskú horlivosť v úcte večnej!“.⁶⁹ Preto venoval značný priestor vysvetleniu používania mena Kermann, a to

⁶⁴ „Bez hodvábnjej šatky sa dokonca ani najjednoduchšia slúžka necíti šťastne. Dcéry bohatých roľníkov nepoznajú žiadne hranice pri ich záujme o zástery, lajblíky a sukne z hodvábu a zamatu. Táto márnomyseľnosť, ktorá zvlášť útočila na zvyky Maďarov, výrazne sa rozširuje aj u Slovákov a Nemcov. Je to naozaj zaujímavé divadlo, vidieť pestro pomalované dievčatá, keď v sviatočných šatách idú domov z kostola alebo vyhľadávajú svoje miesta na debaty. Je to vlastne malé etnografické múzeum plné života, ktoré nám umožňujú vidieť u mládeže jej zmysľovanie a radosť zo zábavy.“ ZSILINSZKY, M.: Von der dreikachen ... 1891, s. 449.

⁶⁵ Obzor. Roč. 3 (27), č. 8 (august 1891), s. 113-114.

⁶⁶ Obzor. Roč. 3 (27), č. 9 (september 1891), s. 130.

⁶⁷ ZSILINSZKY, M.: Von der dreikachen ... 1891, s. 448.

⁶⁸ Podobne je tomu v Žilinského rozsiahlych dejinách protestantizmu v Uhorsku: *A Magyar országyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformátiótól kezdve* (Budapešť, 1.-4. zv.: 1881, 1891, 1893, 1897).

⁶⁹ ZSILINSZKY, M.: Život a diela Daniela Krmanna evanj. biskupa. 1663-1740. Senica: Tlačou Jána Bežu a spol., 1901, s. 3.

najmä na základe štúdia listín z archívu ev. lýcea v Bratislave. V slovenskom vydaní knižky svoj postoj demonštroval tým, že dôsledne používal formu „Krmann“. K etnickému pôvodu D. Krmana sa vyjadril nasledovne: „*Rodina Krmannovská prináležala ináče medzi staršie rodiny horného Uhorska. Jej najstaršieho úda, ktorý okolo prostriedku XVI. Stoletia žil, menovali Tomášom. Ponevác z nemeckého Pravna pochádzajúcim Nemcom bol, nazvali ho Germannom. Z tohto povstalo potom Kermann, a po slovensky zkrátené Krmann*“.⁷⁰

Historik M. Žilinský prácu založil na svedomitom štúdiu dobových prameňov. Podarilo sa mu predstaviť sugestívny obraz náboženskej neznášanlivosti a celkovej atmosféry doby práve cez životné osudy D. Krmana a v duchu pozitivistickej historiografie. Neopomenul však štylizovať text v zmysle intencií maďarskej historiografie na prelome 19. a 20. storočia. Napr. v súvislosti s povstaním Františka II. Rákociho napísal: „*Šťastie, že náboženský fanatismus ztratil jasnosť zraku a v zaslepenosti svojej pobúril sväté city vlastenectva ešte aj v katolikoch. Nielen evanjelické náboženstvo stonalo pod ťažkým utisnutím tyranstva; aj politická svoboda Uhorska nohami bola šľapaná. Nielen evanjelickí kňazi boli z fár vyhánaní, ale aj najvýtečnejších uhorských zemeľpánov pozbavili jich statkov, jestli sa oproti viedeňskej vláde slovo pozdvihnúť opovážili. Nielen v evanjelických chrámoch a školách zahniezdili sa slepé nástroje katolíckeho kňazstva, ale aj zo stolic hlavných ústavných úradníkov vytisnutí boli všetci tí, v ktorých ešte žilo národné povedomie a mužský samocit*“.⁷¹ M. Žilinský zvyčajne v texte používal pojem „uhorskí evanjelici“, ale pri istých udalostiach musel rozlišovať medzi slovenskými, nemeckými a maďarskými cirkevnými obcami; napr. pri problematike vydania Krmanovej *Agendy* (Agenda ecclesiastica slavonica, 1734). Dielo dali do tlače ev. superintendenti Juraj Ambrózi a Juraj Zábojník už v čase, keď D. Krman trpel v bratislavskom väzení. Od plánu vydať Agendu i pre nemecké a maďarské cirkvi odstúpili a zamerali sa len na potreby slovenských cirkví – „*ponevác tieto byly najviac zanedbané*“ (s. 86). V súvislosti s Krmanovým vydaním českej Biblie v Halle r. 1732 (v spolupráci s M. Belom a J. Ambrózim a s predhovormi D. Krmana a M. Bela) Žilinský konštatoval: *Znať máme, že aj po dnešni čas hornouhorskí slovenskí evanjelici vo všetkých svojich náboženských spisoch a knihách český jazyk užívajú. V užšom zmysle braná slovenská literatúra nejestvovala*“ (s. 89). Ďalej M. Žilinský, okrem iných Krmanových diel, ako odborník na cirkevné dejiny podrobne prerozprával a komentoval rukopisnú cirkevno-historickú prácu D. Krmana – *Hungaria evangelica*, ktorú napriek istým výhradám hodnotil ako vzácny príspevok k histórii evanjelickej cirkvi v Uhorsku.

Žilinského prístup (nielen) k cirkevno-historickému bádaniu charakterizovalo niekoľko myšlienok z jeho práce o D. Krmanovi, napr.: „*Človečenstvo, ač pomaly, ale istotne napreduje, k tomu čistejšiemu a ľudskejšiemu smýšľaniu, ktoré výraz svoj v protestantisme má*“ (s. 124); resp.: „*... za mravnú povinnosť si pokladám osvedčiť, že vo všetkých svojich na minulosť evanj. cirkve Uhorska sa vzťahujúcich dielach nado všetko pravdu som hľadal a hľadám*“ (s. 3). M. Žilinský v historických prácach, publicistike, vo verejných aktivitách nadviazal na tézu Ľ. Haana o tzv. dvojitej identite, t. j. identite slovenského etnického pôvodu a zároveň identite intenzívne uvedomovaného (a prežívaného) uhorského vlastenca – umocnenej používaním maďarského jazyka vo verejnom aj kultúrnom živote komunity. Žilinského ambivalentné postoje k národnostnej otázke v Uhorsku boli nepochybne kontroverzné, pretože nikdy nenašiel odvahu verejne kritizovať excesy maďarizácie, aj keď v individuálnych prípadoch pomáhal politicky alebo spoločensky ukrivdeným. Napriek jeho politickej kariére v období dualizmu a faktu, že ako historik publikoval takmer výlučne v maďarčine, zastávame názor, že rozhodne ako výrazná osobnosť má svoje miesto v slovenskej histórii a jeho život dokumentuje dejiny pomerne početnej časti slovenskej inteligencie tých čias (hoci „suchej ratolesti“), ktorá v záujme spoločenského presadenia sa inklinovala k podvedomej alebo vedomej dobrovoľnej asimilácii v uhorskom štáte.

⁷⁰ ZSILINSZKY, M.: Život a diela ... 1901, s. 12.

⁷¹ ZSILINSZKY, M.: Život a diela ... 1901, s. 61.

Summary

Notes to the place of Michal Žilinský in the context of Slovak national history

The Slovaks living in the ethnic enclaves in the territory of the present-day Hungary were liable to the quick assimilation as early as from the 19th century. The strong assimilation trend even didn't evade other nationalities but in their case it was the fastest. The lowland Slovak intelligency itself had its role in it. One of their parts stood up against the hungarianizing force since the 1930-1940s of the 19th century but the second part was not only liable to it but it also helped it frequently. And besides many an intellectual of the Slovak origin contributed to Slovak culture.

Michal Žilinský (1838-1925) belonged to the important personalities of the Hungarian politics, Evangelical Church, pedagogy and historiography. The Slovak Michal Žilinský of the lowland origins did a great piece of thankworthy work. His belonging to the governmental Liberal party at that time also suggests about the complicated relationship with the nation, which he came from. Along this line he was a very controversial person. He realized his Slovak origin and he also felt as a Slovak when he executed high-level political capacities (he was a replicated representative of Parliament, the main administrator of the shire ("župan") and he also became a state secretary (prosecutor) of the Ministry of culture. He already represented the type of a lowland intellectual, whose Slovak identity strongly reduced the value of Hungarian patriotism identified with the Hungarian character of the state. The proposed study demonstrates that inspite of his ambivalent attitude as to the ethnic issue, Michal Žilinský is definitely a part of the Slovak national identity.

(kmet@fhv.umb.sk)

Podiel odborov Československej jednoty na rozvíjaní Česko-slovenských kultúrnych vzťahov

NADEŽDA JURČIŠINOVÁ

Inštitút histórie, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Prešov

V poslednom decéniu 20. storočia do prvej svetovej vojny sa na zintenzívnení česko-slovenských vzťahov výraznou mierou podieľal slovakofilský spolok Československá jednota (ďalej ČJ). Ustanovili ho v Prahe 7. 5. 1896. Ako jednu zo svojich prioritných úloh, popri obrane okrajových oblastí Čiech, Moravy a Sliezska pred germanizáciou, si stanovil pomoc Slovákom. Už na prvých zasadnutiach výboru ČJ táto otázka často rezonovala. Hľadali sa formy a prostriedky ako čo najúčinnjšie pôsobiť v prospech Slovákov. S prihliadnutím na rozdielnosť spoločensko-politických pomerov v rakúskej časti monarchie a Uhorsku, pôsobila ČJ na Slovensku prostredníctvom svojich dôverníkov a spolupracovníkov.¹ Boli medzi nimi prívrženci hlasistov, klerikálneho i konzervatívneho prúdu na pôde SNS.² Pochádzali najmä zo stredného a západného Slovenska. Spájali ich protimaďarský a pročeeský postoj a zjednocovalo ich úsilie rozvíjať česko-slovenskú spoluprácu. Medzi aktívnych dôverníkov ČJ v predvojnovom období patrili Pavol Blaho, Vavro Šrobár, Ján Cablk, Anton Štefánek, Fedor Houdek, Andrej Halaša, Karol Salva, Andrej Kmeť, Jozef Gregor Tajovský, Jozef Ľudovít Holuby, Anton Bielek, Milan Hodža, Štefan Mišík, Pavol Országh Hviezdoslav a iní. Vďaka ich angažovanosti rozvíjala ČJ svoju mnohostrannú činnosť i na Slovensku. Medzi jej prioritné úlohy patrila podpora slovenskej študujúcej mládeže na českých školách, ktorej poskytovala okrem iného podpory a štipendiá, nachádzala miesta pre slovenskú remeselnícku mládež u českých majstrov na vyučenie sa remeslu a starala sa o nich počas doby vyučenia, umiestňovala knihy a časopisy i celé knižnice na slovenskom území, podporovala niektoré tituly slovenskej tlače, organizovala slovenské večery so slovenským programom i prednáškami o Slovensku a Slovákoch, podporovala rozvoj turistiky na Slovensku, zorganizovala s pomocou dôverníkov slovenské výpravy na české výstavy, prispela k rozvoju hospodárskej spolupráce medzi oboma národmi a pod. Celú činnosť ČJ koordinoval ústredný výbor so sídlom v Prahe na čele so starostom. Prvým starostom spolku sa stal profesor slovanskej filológie na Českej univerzite v Prahe František Pastnek. S oduševnením a elánom zastával túto funkciu sedem rokov (do roku 1903). Po jeho odchode sa na tomto poste vystriedali Jan Lošťák, majiteľ najväčšieho českého nakladateľstva v 19. storočí Jan Otto, Karel Židlický, advokát Jindřich Rychlík, básnik a prekladateľ František Táborský a staviteľ Josef Rotnág.³

Aby spolok lepšie zvládol úlohy, ktoré si stanovil, prikročil od roku 1902 k zakladaniu zvláštnych odborov pri ústredí v Prahe. Už v roku 1902 vznikli tri odbory – akademický, dámsky a turistický. V roku 1911 k nim pribudol národohospodársky a v roku 1912 literárny a poľnohospodársky.⁴ Krátko pred 1. svetovou vojnou pripravoval výbor založenie školského odboru, ktorý však v dôsledku zastavenia činnosti ČJ v období 1. svetovej vojny neustanovili. V českých mestách a mestečkách pôsobila ČJ prostredníctvom svojich miestnych odborov (ďalej MO) ČJ, ktoré

¹ JURČIŠINOVÁ, Nadežda: Spolupráca Československej jednoty so slovenskými dôverníkmi pri rozvíjaní kultúrnych vzťahov medzi Čechmi a Slovákmí. In: Česko-slovenská historická ročenka 2000. Brno: Masarykova univerzita, 2001, s. 179-192.

² Bližšie: PODRIMAVSKÝ, Milan: Slovenská národná strana v 2. polovici XIX. storočia. Bratislava: Veda, 1983. 241 s.

³ Posledný starosta ČJ J. Rotnág po vzniku ČSR obnovil činnosť spolku, ale už pod názvom Československá jednota. Tá pôsobila do roku 1939.

⁴ Česko-slovenské hospodárske vzťahy tvorili pred 1. svetovou vojnou organickú súčasť vzájomných vzťahov a spolupráce. Na ich rozvoji sa podieľali najmä hospodársky orientované odbory ČJ - národohospodársky a poľnohospodársky. Hodnotiť ich podiel na rozvoji predvojnovnej česko-slovenskej spolupráce si predkladajú príspevok nestanovil.

v Uhorsku, vzhľadom na spoločensko-politické pomery, nebolo možné zakladať. Odbory pri ústredí a MO preberali na seba plnenie časti úloh spolku a podieľali sa tak na realizácii jeho zámerov.

Medzi prvými bol pri ústredí v Prahe ustanovený **Akademický odbor** (ďalej AO) ČJ. Jeho založeniu predchádzali diskusie a hádky medzi členmi pražského slovenského spolku Detvan. Po odchode V. Šrobára z Detvana (po prázdninách v roku 1899), ktorý tu presadzoval česko-slovenskú orientáciu, začali sa na pôde Detvana ozývať hlasy na obranu konzervatívnej národnárskej politiky martinských vodcov. Ich pôvodcovia sa dostali do rozporu s česko-slovensky orientovanými hlasistami, ktorí nesúhlasili s orientáciou Detvana na úzko krajský spolk so slovenským zameraním. Akoby na protest proti novému smerovaniu Detvana začala časť slovenských a moravských študentov častejšie navštevovať ústredie ČJ.⁵ Prostredie v ČJ bolo pre nich výhodnejšie a usporiadanejšie. V snahe zapojiť sa účinnejšie do práce ČJ prišli s myšlienkou (jej iniciátorom bol Milan Rastislav Štefánik) založiť pri nej AO. Podporu a pochopenie našli u starostu ČJ F. Pastrnka.⁶

Po prvej prípravnej schôdzi AO 19. 5. 1901 na Českej technike a po schválení stanov 9. 12. 1901 sa 26. 1. 1902 uskutočnilo ustanovujúce valné zhromaždenie AO ČJ.⁷ Poslaním odboru bolo zo strany študentstva podporovať najmä kultúrny život na Slovensku a propagovať vzájomné česko-slovenské vzťahy. Výbor AO tvorila hlavne moravská a slovenská mládež s blízkymi vzťahmi. Dominantné postavenie mali moravskí Slováci a z nich najmä František Úprka, Bohdan Pavlů a Bohumil Haluzický, ktorého zvolili za prvého predsedu.⁸ V októbri 1902 na mimoriadnej valnej schôdzi zvolili za predsedu odboru F. Košelku, konateľom sa stal F. Albini.⁹ Zloženie výboru sa častejšie menilo z dôvodu odchodu študentov na určitý čas na štúdium mimo Prahy alebo pre ukončenie štúdia v Prahe.¹⁰ V prvom správnom roku mal AO 97 členov a v nasledujúcich rokoch sa ich počet pohyboval od 50 do 100.¹¹

Hlavnú pozornosť venoval AO ČJ knižnej a časopiseckej akcii. Ústredný výbor ČJ mu ju zveril už v roku 1902. Po začatí akcie a po výzve v novinách dostával výbor AO ČJ mnoho prihlášok záujemcov o noviny a knihy. Už v prvom roku činnosti založili z iniciatívy AO 24 knižníc, štyri malé knižnice, jednu školskú knižnicu. Jednotlivcom rozoslali 1487 kníh, 797 kalendárov, 112 brožúr a na 42 adries, väčšinou na Slovensko, 98 exemplárov novín. Noviny a časopisy im poskytovali Čitáreň kráľovského hlavného mesta Prahy, literárny a rečnícky spolok Slavie, Akademická čitáreň a i. Odbor podnikol kroky na zriadenie veľkej česko-slovenskej knižnice v Martine. Inštitúcie a súkromné osoby zasielali knihy do ústredia ČJ a tá ich expedovala do Martina. V decembri 1902 expedovali pre martinskú knižnicu na meno A. Halašu 103 exemplárov kníh.¹² Prvý predseda AO ČJ B. Haluzický spomínal na začiatky činnosti takto: „Prvú úlohu sme prakticky pochopili tak, že sme už v prvom roku rozposlali vari pätnásť knižníc do slovenských mes-

⁵ JABLONICKÝ, Jozef: Príspevok k česko-slovenským vzťahom od konca 19. stor. do roku 1914. In: Historické štúdie 4. Bratislava: SAV, 1958, s. 14.

⁶ KULÍŠEK, V.: O činnosti a významu Československé jednoty před vznikem ČSR. In: Historický časopis 10, 1962, č. 3, s. 352; Literární archiv Památníku národního písemnictví (LA PNP) Praha, fond ČJ. Dokument M. R. Štefánik a Akademický odbor.

⁷ Všetudenský archiv Karlové univerzity Praha, fond Detvan, kart. A 337. List přípravného komitétu akademického odboru ČJ v Prahe Detvanu zo 14. 1. 1902. Pôvodne prípravný výbor na zasadnutí 19. 11. 1901 stanovil termín ustanovujúcej schôdze na deň 24. 11. 1901, avšak k. k. polícia schôdzu zakázala. Výbor sa tak sústredil na vypracovanie stanov odboru.

⁸ Slovenská národná knižnica Archiv literatúry a umenia (SNK ALU) Martin. Sign. 52 AB 8. Prehľad života B. Haluzického (autor neznámy).

⁹ LA PNP Praha, fond ČJ. Zápis zo schôdze výboru (SV) dňa 30. 10. 1902.

¹⁰ XVI. výroční zpráva Československé jednoty za správní rok 1911. Praha: Vytlačil A. Reis, nákladem ČJ, 1912, s. 27.

¹¹ Výroční zpráva ČJ v Praze 1902. Praha: 1902, s. 13.

¹² Výroční zpráva ČJ v Praze 1902 ..., s. 13; LA PNP Praha, fond ČJ. Zápis zo SV dňa 4. 12. 1902.

tečiek a dedín na adresu spoľahlivých slovenských ľudí.¹³ Knižná akcia ostala dôležitou oblasťou činnosti odboru. Jeho členovia často žiadali ústredie ČJ o poskytnutie kníh, ktoré chceli odoslať na Slovensko, boli v kontakte s knihovníkom ČJ.

Od vzniku AO sa jeho členovia snažili vzbudzovať záujem o Slovensko i u pražskej verejnosti. Robili to najmä prostredníctvom večierkov, na ktorých odzneli prednášky a diskusie o slovenských záležitostiach - o literatúre, o politických a hospodárskych pomeroch atď. Končievali sa zvyčajne vydareným posedením pri „slováckych“ piesňach a hudbe. Verejnosti sa odbor predstavil slovenským večerom 13. 5. 1902 v Zimnej záhrade Národného domu na Kráľovských Vinohradoch. Hlavnú prednášku o moravskom Slovensku ako spojovacom moste medzi Slovenskom a českými krajinami mal právnik L. Janík, rodák z Luhačovic. Po jeho vystúpení zazneli slovenské piesne. Úspešného podujatia sa zúčastnili starší nositelia myšlienky česko-slovenskej vzájomnosti Jaroslav Vlček, F. Pastrnek, archeológ a slavista Lubor Niederle, František Bílý a F. Táborský. Povešť o večierkoch organizovaných odborom sa rozširovala, jeho členov pozvali do niekoľkých rodín (J. Vrchlického, J. Golla a i.). Členovia AO účinkovali v literárno-hudobných večeroch, v divadelných predstaveniach, v tanečných kurzoch, spevom a „slováckou“ hudbou oživili mnohé večierky. Slovenské piesne v ich podaní zaznievali v ateliéroch výtvarných umelcov, v domácnostiach, školách i v pohostinských miestnostiach. Po prvých úspešných rokoch v organizovaní večerov nastal útlm, ale ani v ďalšom období sa táto aktivita úplne nevytratila.

Zvlášť významným podujatím, usporiadaným po spoločných poradách AO ČJ, Detvana a akademického feriálneho klubu Kollár, bol Zjazd mládeže v Luhačoviciach 19. a 20. 7. 1902. V prvý deň zjazdu sa za predsedníctva B. Haluzického a Jána Bottu hovorilo o poslaní študentstva v obrodnej práci pre moravské i uhorské Slovensko. Druhý deň venovali spomienke na 50. výročie smrti Jána Kollára manifestačné zhromaždenie. O význame hlásateľa všeslovenskej vzájomnosti prehovoril Pavol Blaho.¹⁴ AO ČJ sa aj v nasledujúcich rokoch podieľal na organizovaní zjazdov študentstva a slovenskej mládeže z Uhorska a z moravského „Slovácka“. Angažoval sa najmä pri usporiadaní zjazdu „slováckeho“ študentstva v Hodoníne v dňoch 13., 14. a 15. 8. 1911. Cieľom zjazdu bolo tiež založiť centrálnu organizáciu pokrokovej študentskej a neštudentskej slovenskej mládeže z moravského Slovenska. Mali sa v nej združiť krajinské akademické spolky a feriálne kluby a nadviazať kontakty s mladou generáciou na Slovensku. Spoločným orgánom sa mal stať časopis Prúdy. Ešte pred začatím zjazdu ubezpečil zástupca odboru ústredie ČJ o tom, že „Akademický odbor Československé jednoty zůstane tímto novým útvarom nedotčen, a bude nadále v Praze působiti s Jednotou“.¹⁵ V snahe splniť zámer zjazdu rozhodli sa jeho organizátori požiadať „o príslušné referáty nejpovolnější naše pracovníky“. Jedným z referujúcich bol V. Šrobár. AO ho poprosil o referát venovaný česko-slovenským vzťahom, najmä však vzájomnosti uhorských a moravských Slovákov. Od jeho vystúpenia očakávali, že bude „slyšet úsudek o tak vážné věci a slyšet dál rady a pokyny pro naši činnost“.¹⁶ V. Šrobár splnil ich prosbu. Vo vystúpení O česko-slovenskej vzájomnosti sa zaoberal predovšetkým touto otázkou, ako aj úlohou študenta v malom národe. Hovoril o študentskej práci na dedine a v meste, o vzťahu kňazstva a študentstva a i.¹⁷

Počas prázdnin členovia AO, zoskupení vo feriálnych kluboch a vo voľných združeníach, usporiadali celý rad divadelných predstavení, tanečných a diskusných večierkov a pod. Po prázdninách zorganizovali členovia AO uvítací večerok pre nových slovenských študentov v Prahe. K mladším kolegom sa zvyčajne prihovril niekto zo starších a dal im dôležité pokyny ako žiť v

¹³ HALUZICKÝ, B.: Stopami rozpomienok. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1956, s. 221.

¹⁴ HALUZICKÝ, B.: Stopami rozpomienok ..., s. 233.

¹⁵ LA PNP Praha, fond ČJ. Zápis zo SV dňa 23. 6. 1911.

¹⁶ ALU SNK Martin. Sign. 173 H 7. List AO ČJ V. Šrobárovi zo 16. 6. 1911 a 21. 6. 1911.

¹⁷ ŠROBÁR, V.: O československej vzájomnosti. In: Prúdy III., 1911, č. 1, s. 11-19. Vystúpenie V. Šrobára na zjazde v Hodoníne.

Prahe.¹⁸ V rámci svojich možností im AO občas poskytol aj podpory v štúdiu. Súčasťou večierkov, schôdzok členov odboru a nimi organizovaných zjazdov boli prednášky o slovenskej literatúre, o „slováckej“ piesni, o pomeroch na Slovensku a pod. AO ČJ sa spolupodieľal najmä s dámskym odborom (ďalej DO) a Detvanom na organizovaní významnejších podujatí ČJ. Tak tomu bolo napríklad v roku 1910 pri slávnosti Praha - Slovensku. Na návrh starostu ČJ J. Rotnáglu usporiadali AO, DO ČJ a Detvan 7. 6. 1911 slávnosť pri príležitosti 50. výročia vzniku Memoranda slovenského národa. S hlavným referátom O význame Memoranda vystúpil J. Rotnágl. Podal v ňom obraz o živote Slovákov po roku 1848, poukázal na maďarizáciu a úlohu Maďarov v roku 1848 a neskôr. Zvláštnu pozornosť venoval významu a dosahu Memoranda slovenského národa, „jimiž Slováci dle svých slov konstituovali se v národ“.¹⁹ Po prednáške sa o kultúrny program postarali členovia AO a Detvana. Ďalším spoločným podujatím bol slovenský večierok venovaný 100. výročiu narodenia spisovateľa Samuela Tomášika. Členovia odboru prispeli do programu spevom. AO ČJ obohacoval svojou pôsobnosťou celkovú činnosť ČJ.

Do práce v ČJ sa od začiatku zapájali ženy či už ako členky výboru, alebo ako spoluorganizátorky podujatí. V šiestom roku existencie ČJ sa výbor spolku ČJ rozhodol zriadiť pre ne pri ústredí **Dámsky odbor** (ďalej DO) ČJ. Po schválení stanov DO ČJ 31. 3. 1902 sa 14. 7. 1902 uskutočnila ustanovujúca schôdza odboru. Viedol ju J. Lošťák.²⁰ Prvou predsedníčkou DO sa stala Eliška z Purkyňů, konateľkou L. Jakubíčková, pokladníčkou A. Kuklová-Bezďeková.²¹ V čase založenia mal odbor 54 členiek. Ústredie ČJ sa snažilo o úzku spoluprácu s DO a o vzájomnú informovanosť. Ich spolupráca mala viaceré podoby. Prejavila sa najmä organizovaním spoločných podujatí a tým, že DO prevzal časť práce z ústredia.

V prvom roku činnosti sa DO obmedzil na získavanie členiek. Usporiadal štyri detské besedy v prospech činnosti ČJ. Podujatia pre deti ostávali v pozornosti odboru aj v ďalších rokoch. Od vzniku sa DO snažil aj o nadviazanie kontaktov medzi českými a slovenským ženami. Účinne na to využíval spoluprácu žien pri organizovaní rôznych akcií. Takou bola výstavka slovenského ľudového umeleckého priemyslu v roku 1910, ako súčasť slávnosti Praha - Slovensku, organizovanej Ústredným výborom ČJ. Hlavným garantom podujatia bol AO a DO²² a o pomoc a spoluprácu požiadali popri slovenských dôverníkoch a spolupracovníkoch ČJ i slovenské dámy. Usporiadatelia jednu z nich Annu Jurkovičovú oboznámili so zámerom zorganizovať v Prahe „reprezentačnú výstavku slovenských malířů a slovenského ľudového umeleckého průmyslu (výšivek, krajek, keramiky, velikonočních vajíček, kreseb a pod.)“, ukázať českej verejnosti „nevyrovnateľné, tolik zaujímavé a zároveň krásne umění slovenského lidu“ a vzbudiť v Prahe a v Čechách vôbec „ušlechtilý zájem o Slovensko a jeho obyvatele“. Ich snahou bolo, aby „výstavka stala se významným kulturním činem (zdôraznili autori listu - pozn. N. J.), sloužila ke cti vystavovatelům a byla k prospěchu československé vzájemnosti“.²³ A. Jurkovičová výzvu na spoluprácu prijala a pripravila kolekciu výrobkov ľudového umenia. Výstavu slovenského priemyslu ľudového umenia otvorili 1. 5. 1910 a hneď 5. 5. 1910 usporiadala ČJ veľkú slávnosť Praha - Slovensku. Aj tu

¹⁸ Výročná zpráva ČJ v Praze za správní rok 1910. Praha: Vytlačil A. Reis, nákladem ČJ 1911, s. 13-14; Sedmnáctá výroční zpráva ČJ za správní rok 1912. Praha: Tlač A. Reis, nákladem ČJ, 1913, s. 45. V roku 1912 sa prihovril J. Herben.

¹⁹ LA PNP Praha, fond ČJ. Zápis z SV dňa 19. 5. 1911 a 23. 6. 1911. Pôvodne požiadali o prednášku J. Vlčka, ktorý pre zaneprázdnenosť odmietol.

ALU SNK Martin. Sign. 10 A 265. List ČJ A. Jurkovičovej zo 16. 4. 1910.

²⁰ LA PNP Praha, fond ČJ. Zápis z valného zhromaždenia ČJ dňa 14. 7. 1902.

²¹ Výročná zpráva ČJ v Praze za správní rok 1910 ..., s. 13. Od roku 1910 pracovala vo funkcii predsedníčky H. Ottová. Spracovať činnosť DO v rokoch 1903-1909 je problematické, lebo v zápisniciach z rokov 1903-1905 sa DO nespomína. Podobne aj od roku 1905 do mája 1909 sa zápisnice a výročné správy nezachovali.

²² LA PNP Praha, fond ČJ. Zápis z SV dňa 13. 10. 1909. Prípravné práce sa začali už 27. 10. 1909 spoločnou schôdzkou zástupcov Ústredného výboru ČJ, AO, DO a Detvana. Iné obranné spolky v Prahe na návrh R. Piláta požiadali, aby v dobe slávnosti neorganizovali podujatia.

²³ ALU SNK Martin. Sign. 10 A 265. List ČJ A. Jurkovičovej zo 16. 2. 1910.

potrebovali organizátori na predaj rôzne ľudové výrobky, ktoré požadovali od A. Jurkovičovej.²⁴ DO zaobstaral kaviareň a cukráreň, čím prispel k celkovému finančnému výsledku 207 korunami. Podporu slovenskému ľudovému priemyslu a porozumenie preň prejavil odbor nielen počas tohto podujatia. Pomohol novozałożenému akciovému družstvu Lipa zriadenému v Martine v roku 1910 na podporu slovenského ľudového priemyslu tým, že mu daroval 50 K.²⁵

Mimoriadnu pozornosť venoval DO slovenským drotárom v Prahe. Snažil sa ich ovplyvniť, aby opustili túlavý život a vyučili sa remeslu. Chlapcom, ktorí sa rozhodli pre tento krok zaopatril miesto na vyučenie, vybavil všetky náležitosti s tým súvisiace (umiestnenie, zaopatrenie domového listu a i.) a pomohol s ošatením. Tým chlapcom, ktorí už boli v učení, ale rodičia ich z rôznych dôvodov odmietali financovať, sa snažil nájsť nové miesta u nových majstrov mimo Prahy. DO za nich majstrom platil poplatky za vyučenie.²⁶ Členky odboru sa snažili vplývať na mladých slovenských drotárov rôznymi spôsobmi. Od roku 1908 usporadúval DO na Štedrý deň vianočnú nádielku pre slovenskú drotársku mládež v Prahe. V roku 1909 sa jej zúčastnilo 140 drotárov.²⁷ K mravnej výchove drotárov mali zase prispieť drotárske besiedky, ktoré sa konali v nedeľu dopoludnia. Vzdelávaciu časť prevzali na seba členovia AO ČJ.

V rámci možností preberal DO na seba starostlivosť o slovenské dievčatá, ktoré prejavili záujem študovať na českých dievčenských obchodných a odborných školách. Poskytoval im podobnú študijnú podporu ako chlapcom. Spolupracoval pritom so slovenskými dôverníkmi a s vedením škôl.²⁸ V prípadoch, keď odbor nemohol v dôsledku finančnej tiesne zvládnuť podporu sám, pomohol mu Ústredný výbor ČJ. Ku kultúrnym podujatiam DO patrilo organizovanie prednášok pre priateľov ČJ.

Charitatívne zameranie DO ČJ sa prejavilo postojom k Slovákom na juhovýchodnej Morave, ktorých povodeň 6. 9. 1910 pripravila o prístrešie a majetok. Na výzvu ČJ v českých denníkoch bolo zozbierané šatstvo, bielizeň, obuv i 469 korún. Ústredný výbor ČJ ich odovzdal DO a poveril ho ich rozdelením.²⁹ V prípade potreby členky odboru pomáhali Ústrednému výboru ČJ i s administratívnymi prácami. DO ČJ obohatil, aj keď v skromnej miere, celkovú kultúrnu činnosť ČJ. V jeho práci dominovala najmä starostlivosť o slovenskú mládež a pomáhal pri organizovaní spoločenských podujatí ČJ.

V snahe rozvinuť turistiku na Slovensku rozhodol sa výbor ČJ v roku 1902 založiť pri ústredí **Turistický odbor** (ďalej TO). Tento krok zdôvodnil vo výročnej správe z roku 1902 takto: „Ústrední výbor, ja si vedom toho, že zájem pro československou věc velice poškozuje u nás malá znalost Slovenska a že pomoci tomu může valně cestování po Slovensku, zřídil zvláštní turistický odbor.“³⁰ Úlohou odboru bolo podľa jeho zriaďovateľov organizovať turistický ruch z Čiech a Moravy na Slovensko a zaistiť tam letné byty. Aby čo najučinnnejšie splnili túto úlohu, upriamili pozornosť a rozvinuli aktivitu v troch smeroch. Po prvé, na rozosielanie dotazníkov na jednotlivé miesta na Slovensku so zámerom získať poznatky o tom, aká je tam krajina, blízkosť lesov, aké prechádzky je možné robiť po okolí, aké finančné náklady sa vyžadujú, t. j. cena za ubytovanie a stravu, či je tam miestny lekár a pod. Po druhé, na vypracovanie dvoch až troch článkov, ktoré mali byť uverejnené v novinách. Nakoniec mali byť na zaujímavosti a pamiatky Slovenska prostredníctvom dôverných listov upozornení úradníci, profesori, pražské rodiny atď. Listom oslovení Slováci mali prispieť najmä k realizácii prvej oblasti činnosti, t. j. mali vo svo-

²⁴ ALU SNK Martin. Sign. 10 A 265. List ČJ A. Jurkovičovej zo 16. 4. 1910.

²⁵ 25 Výroční zpráva ČJ v Praze za správní rok 1910 ..., s. 11.

²⁶ LA PNP Praha, fond ČJ. Zápisy zo SV dňa 21. 4. 1911 a 2. 6. 1911.

²⁷ Z českých kulturních spolků. In: Průdy II., 1910, č. 1, s. 32-35. Ide o výňatok zo správy ČJ za rok 1909.

²⁸ LA PNP Praha, fond ČJ. Zápisy zo SV dňa 23. 11. 1910 a 16. 12. 1910.

²⁹ Výroční zpráva ČJ v Praze za správní rok 1910 ..., s. 5. Od mestskej rady v Pisku dostal DO dar 200 K pre povodňou postihnuté miesta. Výbor odboru rozdelil núdzovým výborom v Mikoviciach 60 K, v Kunoviciach 60 K a v Uhorskom Brode 80 K. Bližšie: LA PNP Praha, fond ČJ. Zápis zo SV dňa 18. 1. 1911.

³⁰ Výroční zpráva ČJ v Praze 1902 ..., s. 9.

jom meste a okolí zodpovedať uvedené otázky.³¹

Už v prvom roku činnosti TO správami a článkami upozorňoval českú verejnosť na cestovanie po Slovensku, odpovedal na otázky o možnostiach pobytu na Slovensku. Pričinil sa o to, že sa už v roku 1902 niekoľko Čechov vydalo na letné pobyty na Slovensko. ČJ spolupracovala aj s inými organizáciami podobného zamerania v Čechách a na Morave. Pri rozvoji turistiky vychádzala zo stanoviska, že bezprostredné poznanie Slovenska je možné dvojakou cestou: cestovaním po Slovensku a letným pobytom na Slovensku. S tým bola spojená otázka vhodných letných bytov na Slovensku, o ktoré sa záujemcovia o cestovanie na Slovensko najčastejšie interesoali. Zriadila zvláštnu spravodajskú kanceláriu o letných bytoch na Slovensku, ktorá pôsobila v rokoch 1909 až 1911. Prostredníctvom nej dávala pokyny a informovala o letných bytoch a o cestovaní na Slovensko. Jej všemožným úsilím bolo, aby návšteva z českej strany bola čo najbohatšia.³²

V roku 1909 sa opäť obrátila na slovenských dôverníkov, aby poskytlí údaje o možnostiach ubytovania a turistiky vo svojom okolí. Vypracovala dotazník, ktorý zahrňoval všetky požiadavky záujemcov o letné byty: koľko stojí cesta, či je v ich okolí možné nájsť slušné ubytovanie aj so stravou a koľko by stálo, ako je možné stráviť príjemné leto, najmä či sú v blízkosti nejaké pamätné miesta alebo miesta výnimočné prírodnou krásou, aké sú kultúrne podmienky v samotnom meste (možnosti zábavy, divadlá).³³ Aj v tejto práci sa ČJ spoliehala predovšetkým na slovenských dôverníkov. Poverila ich vytipovaním vhodných letných bytov pre českých turistov vo svojom okolí. Nezabudla využívať slovenskú tlač. V Slovenskom týždenníku a Slovenskom deníku uverejňovala žiadosti o letné ubytovanie. Zvýšený záujem bol o byty v Liptovskej a vo Zvolenskej stolici.³⁴ Turistický ruch podnietil k aktivite i slovenské kruhy. Zamýšľali sa nad projektom zriadiť letné nocľahárne, čo ČJ uvítala. Považovala to za podporenie svojich snáh. Mala záujem najmä o to, aby projekt bol úspešný aspoň vo významnejších mestách na Považí. Z českej turistiky na Slovensko mali mať hmotný prospech predovšetkým Slováci. Na to, že sa tak zväčša nestávalo, upozornil Stanislav Klíma. Bolo to tým, že český turista sa musel na Slovensku ubytovať v maďarskom alebo židovskom hoteli. Úsilie Slovákov sa malo upriamiť na to, aby mali v každom meste i dedine svoj hostinec.³⁵

ČJ poskytovala o Slovensku množstvo ústnych a písomných informácií. Zostavila zoznam najpotrebnejšej turistickej literatúry. Českým cestujúcim odporúčala Illustrovaného průvodce po Slovensku, čo bola samostatná časť Slovenskej čítanky a obsahovala články o Tatrách, o slovenských kúpeľoch a i. Záujemcom o podrobnejšie informácie o Tatrách ponúkla Sprievodcu po Vysokých Tatrách od Miloša Janošku.³⁶ Tým, ktorí nemohli cestovať na Slovensko, ale chceli ho bližšie spoznať, odporúčala prečítať najmä Slovenskú čítanku a knihu Národnostní otázka v Uhrách napísanú priateľom Slovákov R. W. Setonom-Watsonom. ČJ vynakladala úsilie na lepšie oboznámenie českej verejnosti so situáciou na Slovensku aj prostredníctvom slovenskej a českej tlače. Jej členovia písali články do časopisu českých turistov, do odborných školských časopisov. Tie síce odoberali súkromné osoby, ale sprístupňovali ich v besedách, školách, pohostinstvách a kaviarňach. Predovšetkým pred prázdninami upozorňovali české turistické kruhy na zaujímavé výlety na Slovensko. Priamym vzťahom Čechov a Slovákov chcela ČJ napomôcť propagovaním zájazdov českých turistov na Slovensko. Postarala sa aj o vydanie dôkladnej mapy a o spísanie cestopisu Slovenska. Pre jednotlivcov vypracovala vhodné cestovné trasy a odporúčala kontakt na svojich priateľov na Slovensku.³⁷ Pred sezónou vyzývala ČJ majiteľov letných bytov, aby

³¹ ALU SNK Martin. Sign. 37 B 22. List ČJ A. Halašovi z 26. 4. 1902.

³² Výroční zpráva ČJ v Praze za správní rok 1910 ..., s. 6.

³³ ALU SNK Martin. Sign. 41 E 23. List ČJ z 20. 5. 1909 (bez adresáta).

³⁴ LA PNP Praha, fond ČJ. Zápisy zo SV dňa 10. 7. 1912, 2. 6. 1911 a 7. 9. 1911.

³⁵ Bližšie: KLÍMA, S.: Turistika a československá vzájemnost. In: Průdy V., 1913-1919, č. 9-10, s. 413.

³⁶ Z jednoročnej činnosti ČJ v Prahe. In: SD III., 1912, č. 77, s. 1; Vydal ho F. Klimeš v Liptovskom Mikuláši v roku 1911.

³⁷ ROTNÁGL, J.: Československá jednota a Slovensko. In: Zlatá kniha Slovenska 1918-1928. Viedeň: 1928, s. 88.

hlásili ponuky, a pre turistov, ktorí mali záujem cestovať na Slovensko, vypracovala stručný plán podľa sprievodcu od S. Klímu a poskytla i zoznam dôležitých turistických príručiek. Peňažne podporila českých študentov, ktorí sa rozhodli cestovať na Slovensko (napr. v roku 1913 dvoch). Na slovenských spolupracovníkov sa obracala s rôznymi prosbami v snahe zabezpečiť čo najlepšie návštevu českého turistu na Slovensku. Zo zápisníc výboru a z častí výročných správ pod názvom Poznanie Slovenska a Cestovanie po Slovensku je zrejmé, že ČJ sa stále venovala rozvoju turistiky na Slovensko. O konkrétnej činnosti TO okrem jeho zriadenia v nich zmienka nie je.

Myšlienku česko-slovenskej kultúrnej a literárnej vzájomnosti a spolupráce na pôde ČJ posilnil najmä jej **Literárny odbor** (ďalej LO). Podnet k jeho založeniu dal S. Klíma a podporil ho Rudolf Pilát. Ten na zasadnutí výboru ČJ 28. 9. 1911 upozornil na dôležitosť a potrebu založiť LO, ktorý „by dbal o propagaci časopiseckou a budil zájem literárních kruhů o Slovensko“.³⁸ Konečné rozhodnutie o zriadení LO padlo na zasadnutí výboru ČJ 3. 1. 1912. Za prítomnosti starostu ČJ J. Rotnágla a viacerých významných kultúrnych pracovníkov, prívržencov myšlienky česko-slovenskej vzájomnosti, sa 12. 1. 1912 konala ustanovujúca schôdza LO ČJ. Za predsedu zvolili literárnovedného historika a stredoškolského profesora F. Bílého, za podpredsedu F. Táboorského a za konateľa S. Klímu. Knihovníkom sa stal B. Vavroušek a zapisovateľom J. Křížek.³⁹ Do LO vstupovali viacerí poprední českí literáti, novinári, pedagógovia, spisovatelia, historici a iní. Cieľom LO bolo „literární sblížení československé“. Dosiagnuť sa malo hlavne šírením poznatkov o Slovensku v Čechách a o Čechách na Slovensku predovšetkým prostredníctvom tlače a kníh.

Medzi svoje prvoradé úlohy zaradil LO pôsobenie na české časopisy, aby širšie a častejšie prinášali správy a články o Slovensku. V tejto súvislosti bol dôležitý návrh M. Hýska, aby české beletristické časopisy otvorili svoje stránky tiež slovenským autorom, pretože aj to bol spôsob oboznámenia českej verejnosti s „lahodnou slovenštinou“ a pomohlo by to „snadněji rozuměti i knihám slovenským“. Prítomný redaktor časopisu Zlatá Praha V. Červinka vyhlásil, že s radosťou vytlačí slovenské príspevky.⁴⁰ V prvom roku činnosti zameril sa LO na to, aby české denníky pravidelne referovali o najnovších udalostiach na Slovensku, a tým oň budili v českom prostredí záujem. Z tohto dôvodu sledovali členovia LO so zvýšenou pozornosťou dennú tlač. Odbor umožnil od 1. 3. 1912 obnoviť v kancelárii ČJ Slovenskú korešpondenciu, ktorú viedol tajomník ČJ J. Štěpánek. Spočiatku mala aspoň raz za týždeň alebo raz za dva týždne poskytnúť denníkom stručný prehľad významných udalostí a noviniek na Slovensku. K tomu mala predplatené všetky slovenské časopisy, politické, revuálne i zábavné. Z nich vyberal tajomník aj dôležitejšie správy a dodával ich redakciám českých denníkov.⁴¹ Denná tlač ich využívala a aj ich zásluhou si Slovensko viac všimla. Okrem toho sa v LO od začiatku snažili, aby české literárne revue prinášali občas i príspevky slovenských autorov v slovenčine. Tým chceli dosiahnuť, aby si českí čitatelia zvykali na slovenčinu a siahli aj po slovenskej knihe, najmä po takej, ktorá podľa členov LO znamenala skutočné obohatenie (P. O. Hviezdoslav, M. Kukučín a i.).

LO mal podiel na tom, že sa niektoré české noviny rozhodli pravidelne prinášať informácie

³⁸ LA PNP Praha, fond ČJ. Zápis zo SV dňa 28. 11. 1911.

³⁹ Blížšie: KABELÍK, J.: František Bílý. In: ROTNÁGL, J.: Kniha Československé jednoty. Praha: 1925, s. 29-33; LA PNP Praha, fond ČJ. Literární odbor Československé Jednoty.

⁴⁰ Československá jednota v Prahe. In: Průdy III., 1912, č. 3-4, s. 145; XVI. výroční zpráva ČJ za správní rok 1911. Praha: Tisk A. Reis, nákladem ČJ v Praze 1912, s. 16.

⁴¹ LA PNP Praha, fond ČJ. Zápis zo SV dňa 14. 2. 1912. Všetkých časopisov, ktoré pripadali do úvahy, bolo 12 a finančný výťažok bol približne 60 K. Od roku 1909 do marca 1910 redigoval Slovenskú korešpondenciu B. Pavlů. ČJ ju vydávala pre 15 českých novín a časopisov. Prinášala v nej časové, politické, hospodárske a literárne správy zo Slovenska, ohlasy zo slovenských a maďarských novín o českej a slovenskej otázke a správy o česko-slovenských vzťahoch. Poslanie Slovenskej korešpondencie mal od marca 1910 nahradiť Slovenský denník, ktorý mal plniť funkciu spoľahlivého informátora o slovenskej a česko-slovenskej otázke pre české a slovenské noviny a časopisy. Tento zámer nevyšiel, a tak po zriadení LO sa činnosť Slovenskej korešpondencie obnovila.

o Slovensku. Urobili tak hlavne Národní listy, Lidové noviny, Pozor, Osvěta lidu, Vídeňský deník a i. Z revuí prinášali, ako už aj skôr, pravidelné články o Slovensku Slovanský přehled, Česká revue, Sokolské besedy, Kalich, Život a i. Na podnet LO získali Národní listy „původního dopisovatele ze Slovenska“. Niektoré noviny mali zvláštne slovenské čísla. Pri hodnotení prvého roku činnosti odboru sa v správe konštatovalo, že zásluhou LO Slovensko v českej tlači „nabylo práva domáciho. Mnohé české revue začaly uverejňovať i práce pôvodne slovenské“. Týkalo sa to viacerých časopisov. Zlatá Praha 11. 10. 1912 uverejnila humoresku Janka Jesenského Večera a básne P. O. Hviezdoslava na pamiatku J. Vrchlického a S. Tomášika. Časopis Máj uverejnil 21. a 28. 6. 1912 črtu J. Čajaka Strýc Miško. Vlčková Osvěta začala v marci 1913 publikovať črtu L. Holubyho Podkarpatské obrázky. Rozkvět venoval v apríli 1912 Slovensku celé číslo. Světozor publikoval reprodukcie zo Slovenska od učiteľa B. Vavrouška a Český svět od maliara, etnografa a spisovateľa Pavla Socháňa. Samotní členovia odboru prispievali svojou literárnou slovakofilskou činnosťou do mnohých časopisov. Zo slovenských časopisov uverejňovaním českých článkov a všímaním si českého života vynikali a zaslúžili si podporu českých knižníc a čítární Slovenský denník, Slovenský týždenník a revue Průdy. Tú odporučil odbor zvlášť študujúcej mládeži.⁴² Počas druhého roku činnosti urobil LO zo spoločných mesačných schôdzí „literární dýchánky“. Odznali prednášky, prihovory, referáty o českej slovakofskej alebo slovenskej knihe. Hovorilo sa o rozličných literárnych a kultúrnych česko-slovenských problémoch.

Členovia LO ČJ zamerali činnosť na posielanie kníh a časopisov na Slovensko a na vzájomnú výmenu podľa hesla Česká kniha na Slovensko a slovenská kniha do českých krajín. Odbor sa pričínal o vydanie slovenských literárnych diel v českých vydavateľstvách, o zaradenie slovenských kníh do českých knižníc a o prenikanie slovenskej literatúry do českých stredoškolských a vysokoškolských učebníc.⁴³ Samotná ČJ nakupovala väčší počet slovenských kníh a rozdávala ich abiturientom stredných škôl. LO vybral 15 kníh, ktorých zoznam zaslal všetkým českým stredoškolským ústavom so žiadosťou, aby ich kúpili do svojich školských knižníc.

Po úspešnom vydaní Slovenskej čítanky v roku 1911 Moravsko-sliezskou besedou v Prahe pričinením predsedu LO F. Bílého a členov ČJ B. Pavlů, J. Rotnáglu, F. Táborského a J. Vlčka, ktorí tvorili komisiu pripravujúcu malú encyklopédiu poznatkov o dobovom Slovensku, uzniesol sa odbor na návrh starostu ČJ J. Rotnáglu vydať slovenskú hospodársku čítanku. Predpokladali, že kniha vyjde na jeseň 1914 a prispeje k povzneseniu slovenského roľníctva. Vypuknutie prvej svetovej vojny to znemožnilo.

Na podnet LO ČJ sa na česko-slovenských poradách v Luhačovicach⁴⁴ venovala knižnej spolupráci zvláštna pozornosť. Diskutovalo sa o tom, ako udomáčniť v Čechách slovenské a na Slovensku české knihy, ako napomôcť rozvinúť kontakty medzi českými a slovenskými knihkupcami. Na návrh odboru pozývali na porady českých a slovenských knihkupcov. ČJ urobila prvé kroky k vybudovaniu úplnej česko-slovenskej knižnice, ktorá by popri českých knihách o Slovensku obsahovala i celú slovenskú literatúru, časopiseckú tvorbu, pomôcky k vedeckému štúdiu o Slovensku atď. Už na jar 1913 obsahovala knižnica výber zo slovenskej literatúry a sústredovala všetky slovenské časopisy. K získaniu výberu slovenskej literatúry veľkou mierou prispel nakladateľ a majiteľ tlačiarne Antonín Reis.⁴⁵

Od svojho vzniku sa LO sústreďoval na niekoľko okruhov činnosti. Poskytoval informácie o Slovensku v dennej tlači a v obrázkových a literárnych časopisoch. Evidoval nielen vydané slovenské knihy a knihy o Slovensku, ale pripravoval aj referáty, kritiky a prednášky. Odporúčal

⁴² Sedmnáctá výroční zpráva ČJ ..., s. 35-37.

⁴³ Literární odbor ČJ v Prahe. In: Slovenský týždenník X., 1912, č. 28, s. 5; POTEMLA, M.: Rozvoj česko-slovenských vzťahov v rokoch 1901-1914. In: Historický časopis 27, 1979, č. 3, s. 401.

⁴⁴ Od roku 1908 do roku 1913 organizovala ČJ pravidelne každoročne česko-slovenské porady v moravskom kúpeľnom mestečku Luhačovice.

⁴⁵ Sedmnáctá výroční zpráva ČJ ..., s. 37.

Slovákovi české knihy do knižníc a redakciám poskytoval knižné posudky. Napokon vyznamenával a oceňoval slovenských spisovateľov.⁴⁶

Do organizačnej štruktúry ČJ patrili jej **miestne odbory** (ďalej MO), prostredníctvom ktorých rozvíjala činnosť. Vznikali v českých a moravských mestách na základe uznesenia valného zhromaždenia z roku 1901. Ich účelom bolo podporovať ústredie ČJ a jeho snahy vymedzené stanovami. Vytvárali sa z podnetu Ústredného výboru ČJ v Prahe a to v tom prípade, keď sa do nich prihlásilo aspoň 20 členov. Ustanovujúcu schôdzu MO zvolával výbor ČJ v Prahe alebo jeho splnomocnenec.

Už v roku 1902 vyvinula ČJ agitáciu za založenie MO. Medzi prvými prejavili záujem moravské mestá Uherský Brod a Prostějov. Narazili na odpor brnenského miestodržiteľstva, ktoré im stanovy dvakrát vrátilo.⁴⁷ Preto ako prvý vznikol 18. 7. 1902 MO v Náchode a mal 58 členov. V nasledujúcom období založili MO ČJ v Uherskom Brode, Náchode, Prostějove, Kroměříži, Uherskom Hradišti, Heřmanovom Městci (založili ho z iniciatívy M. R. Štefánika), Plzni, Písku, Pardubiciach, Chrudimi, v Luhačoviciach a i. Rok 1913 znamenal pre MO ČJ najväčší rozmach. Mala ich 22 a v nich s pražskými odbormi spolu 3477 členov.⁴⁸ Pribudli MO v Českých Budějoviciach, Kolíne nad Labem, Brne, Domažliciach, Jičine, Nymburku a Kroužek přátel Slováků v Hradci Králové, ktorý uznával organizačné spojenie s ČJ.

MO vykazovali podobnú činnosť ako ústredie ČJ a jeho špecializované odbory. Usporiadávali divadelné predstavenia, slovenské večery, umelecké výstavy, pripravovali besiedky s rozprávkami pre mládež a poučné a praktické prednášky pre dospelých, často venované Slovensku, zakladali knižnice a čítárne, pravidelne rozosielať časopisy, podporovali slovenských študentov a umiestňovali slovenských učňov u majstrov. Podujatia zorganizovali buď vlastnými silami, alebo si prizvali hostí. Obľúbené bolo usporadúvanie slovenských večerov oživených slovenským spevom, básňami, tancom a často aj prednáškou. Zo Slovákov boli najčastejšími prednášateľmi P. Blaho, M. Hodža, A. Štefánek a iní.

Spolok ČJ prostredníctvom odborov pri ústredí a MO v českých mestách a mestečkách svojou rôznorodou a mnohostrannou činnosťou prispel k lepšiemu a hlbšiemu spoznaniu sa Slovákov a Čechov a podieľal sa tak na ich zblížení a rozvoji spolupráce, najmä kultúrnej.

⁴⁶ LA PNP Praha, fond ČJ. Literární odbor Československé jednoty.

⁴⁷ Výroční zpráva ČJ v Praze 1902 ..., s. 11. Povolili ich až o rok a pol.

⁴⁸ KULÍSEK, V.: O činnosti a významu Československé jednoty ..., s. 353. Vo fondoch LA PNP Praha, fond ČJ, sa nachádzajú zoznamy členov výborov niektorých MO ČJ.

Summary

Share of labours of Czechoslovak unity on developing of czecho-slovak cultural relations

In the late 19th. century and in the start of 20th. century have been the relations between Slovaks and Czechs significantly intensify. Credit on that had mainly Slovak society Czechoslovak unity, which has been appointed in Prague on 7. may 1896. As in Ugrý there were not favourable conditions for development of Slovak national movement and also not for appointment of local labours of Czechoslovak unity, like it was in Austrian part of the monarchy, the society was here acting through its Slovak confidants and associates. From 1902 the society was establishing also by the headquarters in Prague special departments like a academic, touristic, lady's, literal, agricultural and economic. Local labours of Czechoslovak unity, as well as the labours by the headquarters were participating on general activities of the society and in relations with Slovaks they were developing several activities mainly in the area of cultural co-operation. They were participating on the activity Czech book to Slovakia and slovak book to Czech, they were supporting slovak students, which have been studying on czech high schools and universities, they were helping young slovak workman's with their positioning at czech masters, they organised slovak nights, where lectured slovak national representatives and so on. With their activities they contributed to rapprochement and deeper knowledge of nationals of both nations.

(jurcisin@unipo.sk)

Problematika včleňovania južných oblastí Slovenska do ČSR na príklade územia okresu Veľký Krtíš

ANGELIKA DONČOVÁ

Katedra histórie, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Po skončení prvej svetovej vojny, jednej z najtragickejších udalostí histórie, sa v dejinách mnohých európskych národov začala písať nová kapitola. V dôsledku silnejúceho nacionalizmu a ničivých hrôz vojny sa zmenila aj politická mapa európskeho kontinentu. Vznikali národné štáty. Zmeny sa dotkli i Slovákov. Po rozpade Rakúsko-uhorskej monarchie sa vymanili spod nadvlády cudzieho národa a rozhodli sa vstúpiť do spoločného štátu s českým národom.

Ani 28. októbra, v deň vzniku Československej republiky (ČSR), ani 30. októbra 1918, keď sa v Turčianskom Sv. Martine podpísala Martinská deklarácia a skonštituovala sa Slovenská národná rada (SNR) a jej výkonný výbor, predstavitelia slovenského a českého národa ešte netušili, aké náročné bude včlenenie Slovenska do ČSR a budovanie tohto nového, spoločného štátu. Prvými úlohami, ktoré sa mali riešiť v súčinnosti s medzinárodnými garantmi nového štátu, bolo vymedzenie štátnych hraníc. Pred domácimi predstaviteľmi štátu stáli ako hlavné úlohy vytváranie štátnej správy, školská, národnostná a hospodárska otázka.

Po októbri 1918 územie Slovenska nebolo de facto vyčlenené z bývalého Uhorska a začlenené do československého štátu, ktorý už de iure existoval. Slovensko, oficiálne súčasť ČSR, sa stalo predmetom záujmu Maďarska, ktoré odmietalo možnosť straty Horného Uhorska. Snažilo sa o zachovanie integrity Uhorska formou propagandy na úrovni oficiálnej štátnej politiky a aj činnosťou agitátorov z Maďarska predovšetkým v južných a východných oblastiach Slovenska. Zvlášť zložitá bola situácia na národnostne zmiešanom pohraničnom území. Je známe, že snahy Maďarska o udržanie Slovenska vychádzali z prísľubu autonómie.¹

Situácia na Slovensku v období prvých dvoch mesiacov po vzniku ČSR sa niesla v znamení chaosu vo všetkých oblastiach verejného života. Komplikovala ju aj skutočnosť, že nebola určená ani demarkačná čiara na juhu Slovenska, ktorá by zadefinovala, čo patrí do ČSR. Hoci sa koncom decembra 1918 vytýčila dočasná demarkačná čiara, uplynulo ešte niekoľko mesiacov, kým došlo k definitívnemu medzinárodnému stanoveniu slovensko-maďarskej hranice. Od polovice novembra 1918 maďarské vojenské jednotky postupovali a obsadzovali územie Slovenska, pričom sa dostali až do Martina. koncom novembra 1918 SNS vydala Ohlas k slovenskému národu, v ktorom jasne oznámila, že celé územie Slovenska patrí do ČSR a maďarská vláda nad ním „viac žiadnej moci nemá“.² Prítomnosť maďarského vojska na území Slovenska v prvých mesiacoch existencie novej republiky spomaľovala celkovú konsolidáciu politických, administratívnych, školských či hospodárskych pomerov. Od konca decembra 1918 ich začali z územia ČSR vytláčať domáce vojská posilnené príchodom legionárov, a tak koncom januára 1919 už bolo územie Slovenska obsadené československým vojskom. Situácia medzi maďarskou a slovenskou, resp. československou stranou naďalej ostala vyhrotená. V priebehu apríla až júla 1919 došlo medzi nimi k vojnovému konfliktu, ktorý sa niesol v znamení boja o demarkačnú čiaru. Obdobie prvých mesiacov po zániku Rakúsko-Uhorska bolo skutočne búrlivé s množstvom konfliktných situácií

¹ Oficiálny iniciátor prísľubu autonómie pre Slovákov Jászi Oszkár, ktorý už pred rokom 1918 kritizoval násilnú maďarizáciu a zastával názor potreby demokratizácie krajiny, bol novou maďarskou vládou poverený riadením národnostných záležitostí. Rokovania maďarskej Károlyiho vlády so Slovákami na čele s Milanom Hodžom ako československým vyslancom v Budapešti a splnomocnencom likvidačnej komisie medzi Maďarskom a ČSR, prebiehali v od konca novembra 1918 v Budapešti. Jászi však na nich neuspel. Bližšie o týchto rokovaníach pozri: KRAJČOVIČ, Milan: *Károlyiho vláda v Maďarsku a osudy Slovenska v strednej Európe 1918-1919*. In: *Historické štúdie*, 36, 1995; FOGARASSY, László: *Hodža Milán és a Károlyi kormány*. In: *Palócföld*, 5, 1990, s. 72-88.

KRAJČOVIČOVÁ, Natália: *Začleňovanie Slovenska do Československej republiky (1918-1920)*. In: *Slovensko v Československu 1918-1939*. 1. vyd. Bratislava: Veda, 2004. 688 s. ISBN 80-224-0795-X. s. 66.

a problémov v česko-slovensko-maďarských vzťahoch.

Na príklade jednej oblasti južného Slovenska, dnešného okresu Veľký Krtíš³, chcem čiastočne poukázať na zmeny, ktoré sprevádzali vznik ČSR, pričom dôraz kladiem na priblíženie obtiažneho procesu začleňovania teritória Slovenska do nového štátneho útvaru. Sledovať dôsledky tohto štátotvorného aktu len prostredníctvom zmien územného charakteru, by však bolo neúplným či obmedzeným pohľadom na danú problematiku. Zrod ČSR predstavoval v živote obyvateľov stredoeurópskej oblasti výraznú zmenu, ktorá sa dotkla nielen spoločenskej či politickej elity, ale v psychologickvej rovine každého jednotlivca doby. Nové hranice totiž niektorých predurčili na pozíciu plnoprávných štátnych občanov, iní sa v dôsledku ich vymedzenia stali občanmi s obmedzenými právami. Preto na nasledujúcich stranách mienim kráčať takou cestou, ktorá sa dotkne nielen začleňovania časti dnešného Slovenska do ČSR z územno-administratívneho aspektu, ale poskytne istý pohľad i na to, ako sa zmeny súvisiace so vznikom ČSR dotkli obyvateľov pohraničnej oblasti dnešného veľkokrtíšskeho regiónu. Chcem sa pozastaviť nad tým, či títo obyvatelia vnímali štátotvorný prevrat v pozitívnom alebo v negatívnom význame, respektívne či mohli k nemu zaujať jednoznačný postoj. Veď nikto nevedel, čo nová situácia priniesie. A zmeny právneho charakteru predsa nemerili ihneď a automaticky myslenie, národné cítenie, vlastenecké postoje a lojalitu obyvateľstva voči istému štátnemu útvaru. Vnímali túto udalosť s radostnou eufóriou, prekvapením, nádejami, obavami, strachom, sklamaním či neistým, pochybujúcim, zdržanlivým až nenávisným postojom?

Prvoradou úlohou československých vládnych predstaviteľov v novom štáte bola konsolidácia pomerov na Slovensku a zorganizovanie správneho aparátu na regionálnej a celoštátnej úrovni. Výnimkou nebola ani oblasť, ktorú skúmam, územie okresu Veľký Krtíš,⁴ ktoré v časoch Rakúsko-Uhorska bolo súčasťou Novohradskej a Hontianskej župy. Obce okresu boli začlenené do jednotlivých slúžnovských okresov.⁵

Ako vieme, na Slovensku sa prevzal uhorský systém organizácie politickej správy.⁶ Slovensko ostalo rozdelené na 16 žúp, ktoré si ponechali staré názvy. Územia Novohradskej a Hontianskej župy sa v dôsledku štátoprávnych zmien zmenšili, časť týchto žúp totiž ostala na území Maďarska. Obdobne sa prevzal a prispôbil československým pomerom aj uhorský systém miestnej a obecnej správy. Obce dnešného okresu Veľký Krtíš sa naďalej začleňovali do Novohradskej a Hontianskej župy. V Novohrade územne patrili do slúžnovských okresov Modrý Kameň a Lučenec, v Honte do okresov Krupina, Šahy a Vinica (Nekyje).

Každá župa mala svojho župana, ktorého menoval minister s plnou mocou pre správu Slo-

³ Problematika včlenenia územia okresu Veľký Krtíš do ČSR doteraz nie je publikovaná. Regionálnym dejinám okresu Veľký Krtíš sa venuje predovšetkým Marta Kamasová. Okrem iného ja autorkou niekoľkých zborníkov dejín obcí okresu Veľký Krtiša a zostavovateľkou monografie o dejinách Veľkého Krtiša. *Veľký Krtíš. História a súčasnosť mesta*. Zostavila Marta Kamasová. 1. vyd. Veľký Krtíš : Mestský úrad, 1997. 224 s. ISBN 80-967814-0-5. K dejinám Novohradu bližšie pozri ALBERTY, Július – SLOBODA, Ján: *Novohrad. Dejiny 2/1*. Martin : Osveta, 1989, 456 s. ISBN 80-217-0091-2

⁴ Dnešný okres Veľký Krtíš vznikol v roku 1968.

⁵ Do Novohradskej župy patrili slúžnovské okresy Balassagyarmat (Maďarsko), Halič, Modrý Kameň, Lučenec, Szécsény (Maďarsko), do Hontianskej Balog nad Ipľom, Bzovik, Krupina, Nenince, Plášťovce, Šahy, Veľká Čalomija a Vinica. KAMASOVÁ, Marta: *Štátny okresný archív vo Veľkom Krtiši. Sprievodca po fondoch a zbierkach*. Bratislava 1982. 256 s., s. 28.

⁶ Prevzatá štátna správa vychádzala z uhorského zák. čl. XXI/1886 s administratívnym členením na okresy a župy. Prispôbená novým pomerom, platila až do 1. januára 1923, keď došlo k prvej správnej reforme a k zavedeniu župného zriadenia. Župný zákon rozdelil územie ČSR do 20 žúp, pričom na Slovensku ich bolo 6. Od 1. júla 1928 sa zaviedlo krajské zriadenie, ktoré rozdelilo republiku na štyri krajiny: českú, moravskú, slovenskú a podkarpatskoruskú krajinu, ktoré sa ďalej delili na okresy.

Vývoju organizácie politickej správy na Slovensku v medzivojnovom období venuje pozornosť napr.: MOSNÝ, Peter: *Dejiny štátu a práva na Slovensku po roku 1918*. 2. vyd. Košice : Právnická fakulta P.J.Šafárika, 1997. 241 s. ISBN 80-7097-354-4; LIPSCHER, Ladislav: *K vývinu politickej správy na Slovensku*, Bratislava : 1966; SCHELLE, Karol: *Vývoj správy v predválečnom Československu I. časti (1918-1927)*. 1. vyd. Brno : Acta Universitatis Brunensis, Iuridica No. 94, 1991. 244 s.; ŠUCHOVÁ, Xénia: *Problémy organizácie politickej správy na Slovensku v predmníchovskej republike*, In.: Slovensko v Československu. 1. vyd. Bratislava : Veda, 2004. 687 s. ISBN 802240795X

venska Vavro Šrobár. V januári 1919 vymenoval do čela Novohradskej župy advokáta a bankára Ľudovíta Bazovského⁷, za župana Hontianskej župy advokáta Gustáva Lehockého⁸. V čase povojnového chaosu a rabovačiek museli obaja župani pohraničného územia čeliť značným ťažkostiam.⁹ Ich prvoradou úlohou bolo vybudovať miestne orgány štátnej správy v rámci župy, a tak vytvoriť jednotný administratívny celok s centrálnym riadením.

Dôležitou zmenou v organizovaní štátnej správy po vymenovaní županov bolo aj rozpustenie obecných a stoličných výborov. Miesto nich župan vymenoval obecné komisie a župné administratívne výbory, orgány, ktorých členovia boli z radov občanov. S personálnym obsadením týchto úradníckych miest (napr. župný radca, hlavný župný notár, hlavný právny zástupca, predseda sirotskej vrchnosti, hlavný župný lekár prednosta finančnej správy, župný hospodársky inšpektor) boli vážne problémy. Vieme, že po štátnom prevrate bývalí maďarskí úradníci väčšinou odmietli zložiť sľub vernosti ČSR a odchádzali do Maďarska. Slovenských úradníkov bolo málo a českí prichádzali na Slovensko pomaly a v malom počte. Podľa hlásenia novohradského župana začiatkom marca 1919 sa v jeho župe okrem miesta župana obsadilo len miesto župného radcu a tajomníka. V Hontianskej župe bola dokonca situácia natoľko vážna, že župan Lehocký vo svojom hlásení ministrovi s plnou mocou pre správu Slovenska navrhol, aby župný úrad pre úplný nedostatok pracovníkov prebralo do správy vojenskej veliteľstvo.¹⁰

Županovou veľkou oporou boli hlavní slúžni, ktorí stáli na čele slúžnovských okresov. Do ich pôsobnosti patrili veci všeobecnej povahy, matričné, policajné, pasové, zdravotné, súdnictvo. Úzko spolupracovali so zásobovacími úradmi, čo malo v ťažkých povojnových časoch veľký význam. Rozhodovali aj o odobratí alebo pridelovaní štátnej podpory v nezamestnanosti, udeľovali živnostenské listy a pod. O situácii vo svojom okrese pravidelne informovali župana. Takisto župan mal povinnosť podávať hlásenia ministrovi s plnou mocou pre správu Slovenska. V obciach sprostredkovanie štátnej správy vykonávali notárske úrady na čele s notárom. Obecnú samosprávu reprezentoval richtár (starosta), jeho námestník, obecná rada a obecné zastupiteľstvo.¹¹

Po vzniku ČSR bolo komunikačné spojenie slúžnovských a župných sídel s novými centrami Bratislavou a Prahou problematické. Štátoprávne zmeny spôsobili dopravné ťažkosti, ktoré zapríčinili nielen izoláciu žúp od spomenutých administratívnych centier, ale aj prerušenie spojenia medzi jednotlivými časťami v rámci župy. Ako príklad uvádzame situáciu v Hontianskej župe, kde jeden zo slúžnovských okresov – nekyjský¹² mal spojenie s ostatnými časťami župy len cez územie patriace Maďarsku. Preto československé vládne kruhy uzavreli koncom októbra 1919

⁷ Nový župan. In: *Slovenský denník*, roč. II, 8. 1. 1919, č. 5, s. 2.

Nový slovenský župan. In: *Národné noviny*, roč. L, 8. 1. 1919, č. 5, s. 2.

Ľudovít Bazovský (1872 Závada – 1958 Lubochňa) – advokát, politik, bankár, novinár, publicista, ev. cirk. činiteľ, prepovratový slovenský národovec, regionálny vodca slovenského etnika v Novohrade, člen SNR z roku 1918, prvý slovenský novohradský župan, po roku 1918 stúpenec pražskej centralistickej politiky a neskôr slovenského autonomizmu. Jeho kontakty s predstaviteľmi maďarského revizionizmu v medzivojnovom období či pôsobenie a spolupráca s maďarskými vládnymi kruhmi v časoch druhej svetovej vojny zatiaľ nie je dostatočne objasnená v slovenskej historiografii. Vo funkcii novohradského župana pôsobil do marca 1920.

⁸ Slovenskí župani. In: *Slovenský denník*, roč. II, 25. 1. 1919, č. 20, s. 3.

Gustáv Lehocký (1852 Liptovský Trnovec – 24. 11. 1931 Krupina) – po univerzitných štúdiách pôsobil ako právnik v Krupine, redaktor študentského rkp. časopisu *Svit* v Revúcej, vydavateľ literárneho almanachu *Napred* na ev. kolégiu v Prešove. Funkcionár Republikánskej strany poľnohospodárskeho a maloroľníckeho ľudu, prispievateľ do viacerých časopisov a novín. Vo funkcii hontianskeho župana pôsobil do roku 1922. *Slovenský biografický slovník III. K-L*. 1. vyd. Martin: Matica slovenská, 1989. 448 s. ISBN 80-7090-019-9, 375.

⁹ Podrobnejšie o povinnostiach a právomoci prvých slovenských županov po roku 1918 pozri: LIPSCHER, Ladislav: *K vývinu politickej správy na Slovensku v rokoch 1918-1938*. 1. vyd. Bratislava: SAV, 1966. 244 s.

¹⁰ LIPSCHER, K vývinu politickej správy na Slovensku v rokoch 1918-1938, s. 68.

¹¹ Nový poriadok pomaly prenikal do štátnej správy. Dosadení úradníci najmä na notariátoch častokrát neovládali úradný jazyk. Podobne ako učiteľia, aj títo úradníci navštevovali kurzy slovenského jazyka a skladali skúšku spôsobilosti (niektorí ju zložili až na tretíkrát).

¹² Nekyje – dnešný názov: Vinica.

dohodu s Maďarskom, na základe ktorej sa dopravné spojenie s nekyjským okresom udržiavalo cez maďarské územie.¹³ Nešlo len o to, že sa sťažilo spravovanie okresu. Tamojšie obyvateľstvo pociťovalo ako hlavný dôsledok zlých komunikačných spojení problémy v zásobovaní, pri predaji svojich výrobkov, pri nakupovaní potrebného tovaru a pod.

Domnievam sa, že obdobným ťažkostiam museli čeliť obyvatelia aj v ostatných častiach dnešného okresu Veľký Krtíš. Oblasť veľkokrtíšskeho regiónu mala vidiecky charakter. Ľudia sa živili prevažne poľnohospodárstvom, vidieckymi remeslami a domáckou výrobou, priemysel nebol rozvinutý. Centrom tejto oblasti boli do roku 1918 Balažské Ďarmoty a ďalším rýchlo sa rozvíjajúcim mestom bol Lučenec. Do Balažských Ďarmôt chodili obyvatelia tohto regiónu na trhy, tu bola najbližšia nemocnica a niektoré úrady. Keď sa po prevrate stali súčasťou Maďarska¹⁴, obyvateľstvo spomínanej oblasti sa muselo orientovať na Lučenec a Zvolen, ktoré boli na vtedajšie pomery vzdialené. V okrese nebolo železničné spojenie ani iné dopravné možnosti. Cestné komunikácie z čias monarchie zo známych príčin viedli severo-južným smerom. Chýbalo spojenie v smere východ – západ. Región, ktorý mal v podmienkach Uhorska centrálnu postavu, nie aj vzhľadom na blízkosť hlavného mesta, Budapešti, sa ocitol v novej ČSR na periférii.

Vieme, že rozpad Rakúsko-Uhorska a utvorenie ČSR malo široký politický, kultúrny a hospodársky dopad. Bola to udalosť, ktorá značne ovplyvnila aj život jednoduchého, pracujúceho ľudu. Po preštudovaní archívnych materiálov a obecných kroník obcí dnešného veľkokrtíšskeho okresu sa mi táto skutočnosť len potvrdila.

O skončení vojny a vzniku ČSR sa obyvatelia dozvedeli zväčša od vojakov vracajúcich sa z frontov alebo na verejných ľudových zhromaždeniach. Boli obce, kde spočiatku kvôli prítomnosti maďarského vojska domáci ani nechceli veriť, že sa rozpadlo Rakúsko-Uhorsko a vzniklo ČSR. Do iných prinieslo správu o štátnom prevrate československé vojsko, ktoré obsadzovalo územie patriace novovzniknutej republike a urýchlilo odchod maďarského vojska.

Otázkou ostáva, ako reagovalo obyvateľstvo spomínaného regiónu na tieto štátoprávne zmeny? Mnohokrát skutočne nechápavo, prekvapene, podozrievavo až odmietavo. Dopad týchto zmien mal totiž nielen politický, ale aj ekonomický rozmer. Z obecných kroník jasne vyznieva, že vo väčšine prípadov ani nevedelo, čo tieto zmeny v skutočnosti znamenajú. Nová, slobodná vlasť, v ktorej bude znieť slovenská reč – boli akoby abstraktnými pojmami, ktorých význam presne nepoznali. Verejnosť mnohokrát nechápala a nesprávne si vysvetľovala všade sa ozývajúce slovo „sloboda“. Napríklad v slovenskej obci Pravica si miestni obyvatelia pod týmto pojmom predstavovali, že „*nastanú zlaté časy*“¹⁵, v Turom Poli¹⁶ sa prevratu tešili predovšetkým z toho dôvodu, že „*nebudú četníci, nebudú dane, vojsko a bude dovolené pálenku páliť a tabak bezplatne sadiť*.“ O svojskej predstave slobodnej vlasti svedčí aj nasledujúci rozhovor dvoch Turopoľčanov: „*No akože Tomáš, ako? Ach, nuž dobre, nemôžeme sa ponosovať. Pasieme kde chceme, odtieme si kde chceme, robíme čo chceme a pálime kedy chceme*.“¹⁷

Vidiecka spoločnosť potrebovala vysvetlenie nových pomerov. Z toho dôvodu sa nie vo všetkých, ale v mnohých slovenských obciach na juhu stredného Slovenska konali koncom roku 1918 a v prvých mesiacoch roku 1919 už spomínané verejné ľudové zhromaždenia. Na nich bol ľud oboznámený s výsledkami prvej svetovej vojny, s vyčlenením sa viacerých národov z Rakúsko-Uhorska a s osamostatnením sa Čechov a Slovákov. Tejto národnobuditeľskej práce sa v slovenských obciach regiónu ujali predovšetkým predstavitelia slovenskej evanjelickej inteligencie – z cirkevných radov miestni evanjelickí farári ako Oskár Černák z Ľuboriečky, Adolf

¹³ LIPSCHNER, K *Vývinu politickej správy na Slovensku v rokoch 191-1938*, s. 32-33.

¹⁴ V dôsledku toho, že Balažské Ďarmoty ostali súčasťou Maďarska, presnejšie maďarskej časti Novohradu, ukončila sa rivalita medzi Balažskými Ďarmotami a Lučencom o mestské centrum Novohradu. Vedúcu pozíciu regionálneho centra tej časti Novohradskej župy, ktorá patrila k ČSR, zaujal Lučenec.

¹⁵ Štátny archív vo Veľkom Krtíši (ďalej ŠA VK), f. Školský inšpektorát v Modrom Kameni (ŠI MK) 1260/1927 adm.

¹⁶ Obec Turie Pole bola v roku 1951 vysťahovaná, predtým patrila do bývalého okresu Modrý Kameň.

¹⁷ ŠA VK, f. ŠI MK, 1260/1927 adm.

Kusý z Horných Strhár, Štefan Algóver zo Závady, Michal Laciak z Horného Tisovníka a ďalší. Do aktivít osvetľujúcich význam národnej slobody a politickej zmeny sa zapojili aj regionálni politickí vodcovia slovenského obyvateľstva ako Pavel Maliarik¹⁸ a župan Ľudovít Bazovský. Podľa dobových prameňov obyvateľstvo radostne počúvalo ich slová o novom štátnom zriadení. Po skončení ľudového zhromaždenia sa častokrát spievali národné piesne alebo sa usporiadala aj tanečná zábava. Podobné oslavy a hostiny pre vojakov vracajúcich sa z frontov sa v predvianočnom čase roku 1918 konali vo viacerých obciach. Nadšenie Slovákov sa v istej slovenskej obci prejavilo ďakovnými modlitbami Bohu za to, že „*Slovákom bude umožnené predsta-
viť sa vzdialenej verejnosti sveta.*“¹⁹

Reakcie obyvateľstva na októbrové zmeny neboli len ďakovné a oslavné. Situácia po prevrate v niektorých obciach okresu bola skutočne vyhrotená. Zlé hospodárske pomery spôsobené vojnou – hlad a bieda – vyvolávali veľkú nespokojnosť. Zásoby roľníkov počas štyroch rokov rekvirovali pre vojsko notári a žandári. Roľníkom pobrali pre armádu potraviny, obilniny, zvieratá. Po vojne im tým pádom chýbali kone a ťažné zvieratá pri poľnohospodárskych prácach, ktoré museli vykonávať zväčša ženy, deti a starci. Mnohí mladí muži sa z vojny nevrátili alebo prišli domov ako invalidi.

Biedne postavenie občanov viedlo začiatkom novembra 1918 vo viacerých obciach k nepokojom. Dedinskí roľníci posmelení a posilnení vojakmi vracajúcimi sa z frontov začali vyháňať notárov, žandárov, učiteľov, farárov, krčmárov a ostatných miestnych predstaviteľov vládnej moci. Po štátnom prevrate niektorí notári aj učitelia zutekali zo slovenských obcí okresu do Maďarska. Učiteľ v Turom Poli mal taký strach, že uprostred noci ušiel do Maďarska, pričom svoju rodinu nechal v Turom Poli.

Aj v spomínanom regióne došlo k miestnym revoltám, keď sa vyhľadované zástupy ľudu vrhli na obchody, sýpky, skladiská, krčmy. Môžeme to chápať ako jasný dôkaz neuznávania nijakej štátnej či verejnej autority. Obecné kroniky sa zmieňujú o takýchto prípadoch vo viacerých obciach okresu. V Dolnej Strehovej, v deň ľudového zhromaždenia po zaznení národných piesní zhromaždená domáca komunita spolu s občanmi z okolitých obcí obkľúčila stanicu maďarských žandárov a vyzvala ich k opusteniu územia Slovenska. Nasledovala domová prehliadka u notára, ktorého považovali za tyrana. Našli u neho zásoby cukru, liehu, tabaku, soli a iných potravín, ktoré mali byť rozdané ľuďom počas vojny. Rozzúrený dav mu všetko vzal. Dokonca chcel vynieť notárov nábytok do poľa na sneh, kde mal aj s rodinou prenocovať, avšak prítomný Pavol Maliarik im v tom zabránil. V obci Pravica, keď obyvateľia počuli, že sa oslobodili spod národného útlatku, miestnym obchodníkom a krčmárom pobrali všetko, čo mali. V novohradskom Sucháni sa organizovali skupiny ľudí, ktorí taktiež prepadávali obchody a krčmy. V Slovenských Kľáčanoch zobrali dedinčania po vniknutí do domu notára zásoby potravín, ktoré im notár mal rozdať počas vojny. V Horných Plachtinciach sa dokonca po skončení vojny našlo niekoľko mladých vojakov, ktorí po návrate domov začali bohatších občanov okrádať s tým odôvodnením, že títo nebojovali a len doma sedeli.²⁰ Podobné prípady by sme mohli menovať ďalej.

Keďže išlo o národnostne zmiešanú oblasť,²¹ postoj obyvateľov k vzniku ČSR nebol

¹⁸ Pavel Maliarik (22. 8. 1885 Myjava – 2. 5. 1961 Lučenec) – kňaz, hlavný slúžny a okresný náčelník. Po štúdiách teológie pôsobil ako farár v Dolnej Strehovej. Po vzniku ČSR zorganizoval v Dolnej Strehovej národnú radu a významne sa angažoval v národnobuditeľskej činnosti. Od roku 1923 bol okresným náčelníkom v Modrom Kameni. Významne sa zaslúžil o konsolidáciu pomerov v okrese Modrý Kameň v prvých rokoch ČSR. *Evangelici v dejinách slovenskej kultúry* 2. M-Z. 1. vyd. Liptovský Mikuláš : Tranoscius, 1997. 200 s. ISBN 80-7140-155-2, s. 18.

¹⁹ ŠA VK, f. Pamätná kniha obce Suché Brezovo.

²⁰ ŠA VK, f. Pamätná kniha obce Sucháň.

ŠA VK, f. ŠI MK, 1260/1927 adm.

²¹ Podľa uhorských štatistík žilo v roku 1900 na území terajšieho okresu Veľký Krtíš 16 766 ľudí slovenskej národnosti, 17 968 maďarskej (22 924 hovorilo po maďarsky), 87 Nemcov a 923 malo inú národnosť. Podľa prvého sčítania obyvateľstva v ČSR z roku 1920 sa na území bývalého okresu Madrý Kameň, (modrokamenský okres sa až na niekoľko obcí zhoduje s dnešným okresom Veľký Krtíš) k oficiálnej československej národnosti hlásilo 19 642 obyvateľov, k maďarskej

a nemohol byť jednotný. Je otázne, do akej miery si príslušníci slovenského etnika v tomto regióne dokázali po vzniku republiky uvedomiť národné oslobodenie a vítať ho uprostred ťažkého živobytia, nedostatku potravín a surovín. Či po rokoch okliešťovania svojich národných práv nekládli väčší dôkaz na ekonomické výhody ako na národnostné? Či ich postoj k zániku monarchie a následnej izolácii v ČSR v dôsledku straty orientácie na Budapešť nebol vnímaný negatívne? Ako sme sa už zmienili, z dobových prameňov vyplýva, že obyvateľstvo slovenských obcí tejto pohraničnej oblasti vnímalo vznik ČSR z národnostného pohľadu prevažne pozitívne a prínosne. Niektoré slovenské obce pristupovali však spočiatku k novej situácii skôr odmerane ako radostne, dokonca až nemilo prekvapene (Modrý Kameň, Veľký Krtíš). Chvilkami pochybujúc o reálnej existencii ČSR, uprostred obáv z hospodárskych nevýhod, nedokázali hneď nadšene prijať rozpad Rakúsko-Uhorska. Obyvateľstvo južného Slovenska bolo prekvapené, do istej miery dezorientované, čomu napomáhalo aj pôsobenie promaďarskej propagandy. Aj u obyvateľov Veľkého Krtíša sa po dlhom období podriaďovania sa a poslušnosti uhorským vládnym kruhom oslabilo národné cítenie, a tak sa po štátnom prevrate v obci „každý deň čakalo na Maďarov, ktorí ľud svojimi odkazmi stále znepokojovali.“²²

Občania maďarskej národnosti na južnom Slovensku sa týmto zmenám nepotešili, veď z jedného dňa na druhý sa stali československými občanmi a národnostnou menšinou. Veľmi citlivo vnímali aj izoláciu v dôsledku zlého cestovného spojenia, stratu nemocnice, úradov, obchodov a trhov umocnenú absenciou mesta v blízkosti.

Prirodzene, dočasné určenie štátnej hranice medzi Slovenskom a Maďarskom a zdĺhavé rokovania o jej definitívnej podobe zintenzívňovali snahy maďarských vládných kruhov namierené proti celistvosti Slovenska. Maďarská vláda vyvíjala rôzne aktivity vrátane príslubu autonómie Slovenska, len aby nestratila jeho územie. Niekoľko dní po uzavretí Belehradského príméria²³ začala s československou vládou rokovania v Budapešti. Novovzniknutú republiku na nich zastupoval vyslanec Milan Hodža.²⁴

SNR vyhlásená v Martine 30. októbra 1918 mala síce politickú autoritu, ale v skutočnosti nebola pripravená na prevzatie moci. Nebola jedinou národnou radou na území Slovenska. Vo viacerých obciach a okresoch Slovenska totiž vznikali od novembra 1918 miestne a okresné národné rady a výbory (niektoré ešte i po zrušení ústrednej SNR v Martine 23. januára 1919).²⁵ Aj v Novohrade založili politickí predstavitelia Slovákov 6. novembra 1918 pobočku SNR pre horný Novohrad so sídlom v Lučenci, ktorá dostala názov *Hornonovohradská slovenská národná rada*. Jej predsedom sa stal Dr. Ľudovít Bazovský. Po vyhlásení ČSR sa iniciatívy ujali aj maďarskí aktivisti, ktorí vo väčších obciach zakladali maďarské národné rady (MNR), národné gardy a národné stráže. Prítomné maďarské vojsko im pomáhalo v tejto práci. V Lučenci založili MNR, ktorá podliehala Budapešti, už 31. októbra 1918. Usilovala sa udržať moc vo východnej časti Novohradu. Západná časť podliehala pod MNR v dovtedajšom župnom sídle, v Balazských Ďar-

17 074, k nemeckej 40 a k inej 453 obyvateľov. *A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása*. Budapest 1902, *Administratívny lexikón obcí z roku 1920*.

²² ŠA VK, f. ŠI MK, 1260/1927 adm.

²³ Belehradské prímérie podpísané 13. novembra 1918 (podľa čl. 17) umožňovalo ponechať v rukách maďarskej vlády administratívu na celom území bývalého Uhorska. KRAJČOVIČOVÁ, *Začleňovanie Slovenska...*, s. 66.

²⁴ Okrem Milana Hodžu a ďalších slovenských politikov sa na budapeštianskych rokovaniach s Károlyiho vládou zúčastnil aj Ľudovít Bazovský, ktorý od roku 1900 pôsobil v Novohrade a pomery a situáciu v národnostne zmiešaných južných pohraničných oblastiach predovšetkým stredného Slovenska dobre poznal. V slovenskej historiografii sa sa týmto rokovaniam bližšie venuje Alena Bartlová, Milan Krajčovič a Marián Hronský.

²⁵ Utváranie týchto výborov bolo intenzívnejšie na západnom a strednom Slovensku. Na území východného Slovenska bola totiž agitácia a politický vplyv maďarských kruhov silnejšia a slovenské národné povedomie slabšie než v oblastiach stredného a západného Slovenska. Začiatkom novembra vzniklo na Slovensku 104 výborov Slovenskej národnej rady, pričom z celkového počtu miestnych výborov SNR, ktoré vznikali v priebehu ďalších troch mesiacov, to bola necelá tretina. Z týchto 104 výborov SNR 6 bolo župných – Bratislava, Trenčín, Zvolen, Liptovský Mikuláš, Dolný Kubín a Lučenec a 2 boli okresné výbory – Senica a Nové Mesto nad Váhom. KRAJČOVIČOVÁ, *Začleňovanie Slovenska...*, s. 64.

motách.²⁶

Uprostred administratívno-správneho chaosu a zložitej politicko-spoločenskej situácie SNR nedokázala riešiť problém okupácie prevažnej časti Slovenska maďarskými vojskami v období mesiacov november – december 1918. Ako som v úvode spomenula, československé vojsko posilnené talianskymi legionármi v decembri 1918 začalo vytláčať maďarské vojská z československého územia. Hoci už koncom januára 1919 bolo celé územie Slovenska obsadené československým vojskom, napätie okolo južnej hranice neutíchalo. Prvá demarkačná čiara s Maďarskom československej strane nevyhovovala, ostali za ňou dôležité železničné uzly najmä v jej východnej časti. V dôsledku toho bola premávka od Lučenca na východ takmer nemožná. Vojskové vedenie dohodových mocností preto určilo druhú demarkačnú čiaru. Ešte pred konečným rozhodnutím mierovej konferencie s cieľom posunúť československé hranice ku pohoriu Matry vypukol medzi Maďarskou republikou rád²⁷ (MRR) a ČSR v apríli 1919 vojenský konflikt. Trval vyše dvoch mesiacov a v podstate bol bojom o demarkačnú čiaru.²⁸

Útok maďarskej armády sa ničivo dotkol aj územia dnešného okresu Veľký Krtíš. Hornozemský 16. červený pluk postupne obsadzoval obce okresu od Želoviec, Vrbovky až po Modrý Kameň, Dačov Lom, Turie Pole a Dolnú Strehovú. K zrážke s československými jednotkami došlo v blízkosti obcí Turie Pole a Lešť, ktoré boli v tom období súčasťou bývalého okresu Modrý Kameň. Československé vojsko bolo z tohto územia vytlačené a postupne, v priebehu mesiacov máj – jún 1919, obsadila maďarská armáda v podstate celé územie okresu.²⁹

Na obsadenom území sa zrušili tie správne orgány ČSR, ktoré po počiatkovej, náročnej konsolidácii vnútorných pomerov začali svoju činnosť. Pôsobnosť už dosadených županov, hlavných slúžnych a notárov prešla na tzv. direktória.³⁰ Ich zakladanie komisiou boľševického vojska v niektorých obciach okresu prebehlo bez väčšieho protestu dedinčanov, inde sa však postavili komisii na odpor. Ako príklad uvádzame obec Dačov Lom, kde 10. júna 1919 po príchode komisie dedinčania odmietli ustanovenie direktória. Keď komisia zavítala do obce s cieľom založiť direktorium aj druhýkrát, dala pochytať tých občanov, ktorí sa postavili proti prvému pokusu o jej zriadenie. Následne bolo vyslaných do Dačovho Lomu asi sedemdesiat ozbrojených mužov, ktorí v obci pobudli tri dni. Škody, ktoré spôsobili strelbou, rozhadzovaním granátov a podpaľovaním všetkého, čo im prišlo do cesty, boli veľké³¹.

Zakladanie direktórií bolo aj na iných miestach sprevádzané značnými škodami, krádežami,

²⁶ MARTULIAK, Pavol: Hornonovohradská slovenská národná rada v rokoch 1918-1919. In: *Národná rada v kontexte slovenských dejín*. 1. vyd. Bratislava : Slovenská historická spoločnosť pri SAV, 1999. 209 s., s. 56. ISBN 80-9682207-8-8. Situácii na Slovensku po štátnom prevrate a aj otázke vytvárania slovenských národných rád sa venuje aj Marián Hronský. HRONSKÝ, Marián: *Slovensko pri zrode Československa*. Bratislava : Pravda, 1987. 344 s. HRONSKÝ, Marián: *Slovensko na rázcestí 1918. Slovenské národné rady a gardy v roku 1918*. 1. vyd. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1976. 284 s.

²⁷ Po zlúčení maďarských komunistov so sociálnymi demokratmi sa vytvorila Socialistická strana Uhorska Jej predstaviteľ Béla Kún vyhlásil podľa vzoru Lenina vytvorenie robotníckej vlády a dňa 21. 3. 1919 bol vyhlásený vznik MRR.

²⁸ Prvú etapu (27.4.-27.5.1919) charakterizuje mesačné obdobie bojov, v priebehu ktorých jednotky československého vojska postúpili na tzv. druhú demarkačnú čiaru, bojovali o Salgotarján a obsadili Miškovec. Druhá etapa mala dve fázy, prvá začala 30. mája 1919 všeobecnou ofenzívou maďarských vojsk na sever. Hlavné ťažiská tzv. severnej ofenzívy boli zamerané cez Štúrovo na Nové Zámky, cez Šahy na Levice, z Balažských Ďarmôt cez Krupinu a zo Salgotarjálu cez Lučenec na Zvolen. Do 10. júna 1919 maďarská Červená armáda (ČA) postúpila hlboko do vnútrozemia Slovenska a obsadila dve pätiny jeho územia južne od línie Levice – Bardejov – Humenné. 5. júna 1919 bola vyhlásená na území Slovenska vojenská diktatúra, vojsko prebralo moc nad politickou správou a civilnými úradníkmi. Druhá fáza od polovice júna 1919 sa niesla v znamení definitívneho určenia hraníc Slovenska dohodovými mocnosťami. V jej priebehu zreorganizované a posilnené československé jednotky sa pokúsili dobyť obsadené mestá. Ústup maďarských jednotiek z územia Slovenska, ktorý ultimátne žiadali dohodové mocnosti, sa začal ráno 30. júna a skončil 5. júla 1919. HRONSKÝ, Marián: *Priebeh vojenského konfliktu ČSR s Maďarskom roku 1919*. In: *Historický časopis* 41, 1993, č. 5-6, s. 583-584.

²⁹ KAMASOVÁ, *Štátny okresný archív...*, s. 13.

³⁰ Direktória boli policajno-vojské výkonné orgány zriaďované Červenou strážou na obsadenom území. Predstavovali miestne orgány štátnej moci a správy zložené z robotníkov, roľníkov a vojakov. Na ich čele stál vojenský komisár.

³¹ ŠA VK, f. Kronika obce Sucháň.

podpaľovaním, útekem obyvateľov do okolitých, zdanlivo bezpečnejších obcí či hôr. V júni 1919 sa maďarská armáda na kratší čas usadila v Sklabinej. Počas svojej prítomnosti zosadila obecného notára a vytvorila miestne i okresné direktórium. Pri odchode z obce vojaci strieľali do pasúcich sa oviec a ošípaných, ktoré potom naložili na vozy a odviezli. Jedného dedičana dokonca postrelili do oboch nôh. Pred maďarskou armádou nebol ochránený ani evanjelický farár v Dolnej Strehovej, Pavol Maliarik. Vykradli ho, rozbili cirkevnú kasu, poškodili cirkevné knihy a spisy. Obyvatelia zo strachu pred nimi ušli a nechali dobytok i hnutelný majetok doma. Našťastie rozkaz na podpálenie dediny sa nevykonal, ale jedna dedičanka prišla o život.³²

Obyvateľstvo niektorých, zväčša maďarských obcí, ktoré nemilo prijalo správu o vzniku ČSR, spočiatku vívalo maďarskú armádu ako svojich osloboditeľov a niektorí sa k nej chceli aj pridať. Keď však videli ako sa Kúnova červená armáda správa, veľmi si priali návrat československého vojska. Po rokoch nepokojov, vojny a hladu všetci túžili po pokojnom živote a chlebe do úst. Ľud nežil pre politiku, ale pre spokojnosť. Dôsledky vojenského konfliktu sa teda veľmi citeľne dotkli všetkých obyvateľov tejto pohraničnej oblasti. K utíšeniu pomerov došlo až po vytlačení maďarskej armády v júli 1919.

Definitívna československo-maďarská hranica sa vymedzila 4. júna 1920 v Trianone³³. Spomenuté problémy okolo jej definitívneho určenia, neuznávanie novej československej štátnej autority, chaos a nepokoje na vidieku v prvých mesiacoch existencie novej republiky, pomalé a problematické zavádzanie štátnej správy, nedostatok štátnych zamestnancov ovládajúcich úradný jazyk či pôsobenie promaďarských agitátorov považujeme za najvplyvnejšie faktory pri problematickom začleňovaní južných oblastí Slovenska do novovzniknutej republiky. Navyše boli zintenzívnené hospodárskymi ťažkosťami a zlým komunikačným spojením na južnom Slovensku. Ich vplyv na vývoj pomerov v ČSR bol evidentný aj v neskoršom období. Paralelne so spomínanými zmenami v prvých rokoch existencie republiky sa realizovali zmeny a reformy aj v školstve, kultúre, súdnictve, poľnohospodárstve, ekonomike, peňažníctve, sociálnom systéme a v ďalších oblastiach života. V tejto štúdii ale nemám priestor na ich priblíženie.

Na záver by som chcela upozorniť, že tento príspevok nevyčerpáva danú problematiku a nekladie si nároky poskytnúť jej ucelené spracovanie. Jeho cieľom je skôr poukázať na ťažkosti, ktoré muselo prekonávať tak politické vedenie ako aj radový občania pri zrode a v počiatočnom období konsolidácie vnútorných pomerov nového štátneho útvaru v stredoeurópskej oblasti na prelome prvej a druhej dekády minulého storočia.

Summary

Integration of southern parts of Slovakia into Czechoslovakia on the example of the territory of Veľký Krtíš district

The study deals with the integration of southern parts of Slovakia into Czechoslovakia after 1918. In more detail, it presents the process of integration of the territory of today's district of Veľký Krtíš. The work focuses on problems complicating this process. The most serious ones are: consolidation of post-war conditions, undetermined state boarder between Hungary and Czechoslovakia, difficulties in transport, economic problems or military intervention of Hungarian armed forces into Czechoslovakia in the first half of the year 1919. Last but not least, it pays attention to the attitude of Slovaks and Hungarians living in villages of this southern region towards the newly established republic.

(doncova@fhv.umb.sk)

³² ŠA VK, f. ŠI MK, 1260/1927 adm.

³³ Zo známych príčin (strata územia i obyvateľstva, odzbrojenie, vyhlásenie za vinníka) Trianon - 4. jún 1920 - vošiel do dejín Maďarska ako deň smútku, národnej katastrofy. Pocit poníženia, krivdy, nespravodlivosti, ktorý národ pociťoval, sa stal hybnou silou maďarského revizionizmu. Potrianonskú situáciu vnímali len ako dočasné a nie trvalé riešenie, a preto sa v spoločnosti neustále živila myšlienka revízie Trianonskej mierovej zmluvy, návrat do predvojnových uhorských pomerov. Táto nevyhnutná a naliehavá požiadavka nielenže značne komplikovala proces včleňovania stratených území Uhorska do ČSR a vnútroštátnu stabilizáciu pomerov, ale sa dostala aj do politickej roviny a stala sa hlavnou líniou zahraničnej politiky medzivojnového Maďarska.

Peripetie Kremnickej mincovne v prvej polovici 20. storočia

MARCEL PECNÍK

Katedra histórie, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Len zriedka sa v dejinách, či už všeobecných, alebo národných, objaví taký fenomén, ktorý pretrváva kontinuálne niekoľko storočí. V súvislosti s činnosťou Kremnickej mincovne by sme ich napočítali už takmer sedem! Od svojho vzniku v roku 1328, na podnet kráľa Karola Róberta z Anjou, patrí medzi výkonné podniky, charakteristické kvalitnou produkciou. Práve tá zaručila mincovni jej dodnes trvajúcú „dlhú životnosť“. V minulosti bola miestom razby najkvalitnejších dukátov, grošov, či toliarov. Kremnické dukáty, razené spočiatku podľa florentského vzoru, či teziánske toliare sa stali obľúbenými platidlami nielen v uhorskom, ale aj európskom priestore.

S fungovaním každého podniku, či organizácie, teda aj so životom Kremnickej mincovne sa však nespájajú len pozitívne záležitosti. V súradniciach dôb, do ktorých bola zakomponovaná nachádzame aj etapy, v ktorých bola činnosť mincovne priamo ohrozovaná. Takéto snahy reflektovali vždy na aktuálnu geopolitickú situáciu, ktorá sa dotýkala aj nášho územia. V tomto článku približujeme peripetie tohto, pre naše dejiny, ale aj súčasnosť, významného podniku, v dvoch etapách, obdobiach. V prvom rade v čase konštituovania a vzniku Československa v r. 1918-1920 a potom aj v kritickej a nepokojnej etape rokov 1944-1945.

Kremnická mincovňa v podmienkach vzniku Československa

Na začiatku 20. storočia sa Kremnická mincovňa nepotýkala so žiadnymi závažnejšími problémami, ktoré by mohli ohroziť jej fungovanie. Bola totiž štátnou mincovňou Rakúsko-uhorskej monarchie a až do konca jej trvania razila pre jej potreby obehové, ako aj pamätané platidlá, ďalej medaily, odznaky, vyznamenania a pod. Na sklonku roku 1918 však vplyvom výsledkov prvej svetovej vojny a silnejúcich národno-emancipačných snáh vznikla, o. i., aj Československá republika ako nástupnícky štát bývalej monarchie. Popri iných záležitostiach, je dôležitým atribútom bezproblémového fungovania ktoréhokolvek štátu jeho vlastná menová sústava.

Aj keď potreba razby a tlače vlastných peňazí silnela, treba zdôrazniť, že vláda ČSR narážala aj na technické problémy. Z historicky odôvodniteľných, kvalitatívnych, ako aj pragmatických dôvodov počítala vláda s razbou mincí v Kremnickej mincovni. Jej situácia však nebola po technickej stránke taká, aby naplnila predmetné očakávania.

Maďarské vedenie podniku totiž nevzalo vznik ČSR na vedomie. Mincovňa aj po vyhlásení štátnej samostatnosti naďalej razila uhorské 2 a 20 halierové (fillerové) mince zo železa.¹ Postupom času a vývojom udalostí v novom štáte však došlo zo strany predstaviteľov Maďarska k uvedomeniu si situácie a prijatiu závažných rozhodnutí na „záchranu“ toho, čo by sa ešte pre potreby „preddunajskej časti Rakúsko-Uhorska“ zachrániť dalo. 5. novembra 1918² prikázalo Budapeštianske ministerstvo financií, aby sa z mincovne oddisponovali všetky zásoby drahých kovov. Prvý vagón s nákladom materiálu bol odoslaný už o štyri dni neskôr a 14. novembra prišiel telegrafický príkaz aj na demontáciu a odvoz výrobných strojov a zariadení.³ Je známe, že až do 30. novembra 1918 boli aj na postupne odstraňovaných strojoch razené uhorské železné mince, aby sa čo najviac, ešte pred premiestnením, na svojom pôvodnom mieste využili. Odvážanie mincovného zariadenia a materiálov s nerušenou intenzitou trvalo až do 15. decembra. V ten deň o 17.00 hodine obsadilo Kremnicu československé vojsko. Obsadením železničnej stanice tak zabránilo ďal-

¹ CHLAPOVIČ, Gejza: Kremnická mincovňa. 1. vyd. Nitra: Nadácia Antona Točíka, 2000. 109 s., s. 63. ISBN: 80-901159-5-0.

² KAZIMÍR, Štefan; HLINKA, Jozef: Kremnická mincovňa. 1. vyd. Kremnica: Štátna mincovňa, 1978. 404 s., s. 127.

³ ŠŮLA, Jaroslav: Budovanie československé meny po prví svetové válce. 1. vyd. Hradec Králové: ČNS, 1979. 39s., s. 5.

šiemu rabovaniu mincovne.⁴ Mincovňu do správy prebrali hneď na druhý deň predstaviteľia ČSR na čele s Dr. Ľudovítom Medveckým.⁵ Členovia preberacej komisie však mohli prevziať len zdemolované priestory a zničený inventár. To čo nemohlo byť oddisponované preč bolo zámerne poškodzované, aby nemohlo poslúžiť novému právoplatnému majiteľovi. Nemenej zložitá bola aj situácia pokiaľ išlo o zamestnancov podniku. Niektorí sympatizovali so „starými pomermi“, niektorí s radosťou oslavovali vznik nového národného štátu. Časť personálu, ktorá svojimi postojmi, alebo dovtedajšou činnosťou nezapadala do nových súradníc vývoja v krajine, bola prepustená, alebo odišla sama.⁶

Budapeštianske riaditeľstvo sa však mincovne napriek všetkému nedokázalo vzdať. Vedenie mincovne, ako aj maďarské úrady považovali prevzatie podniku československou vládou len za dočasný akt.⁷ Koncom decembra 1918 ešte maďarská vláda poukázala sumu 200 tis. K na výplatu miezd robotníkom a úradníkom.⁸ Stále totiž existovalo presvedčenie, že pomery sa stabilizujú a stav, nielen okolo Kremnickej mincovne, sa znormalizuje a vývoj sa bude opäť uberať v rak.-uhorských koľajach, ako pred rokom 1918.

Nezaháľala však ani nová československá štátna administratíva. Jej členovia si boli plne vedomí faktu, že je potrebné ustanoviť nové, vlastné orgány ekonomickej a peňažnej správy. Dňa 13. januára 1919 bolo v Žiline zriadené Generálne finančné riaditeľstvo,⁹ ktoré bolo zároveň priamym nadriadeným orgánom mincovne.¹⁰ Za nového riaditeľa bol menovaný Ing. Rudolf Grund a za jeho zástupcu Ing. Karol Kuča.¹¹ Začala sa práca na obnove zničených zariadení, ako aj interiérov a zároveň vzniklo aj hnutie za ponechanie mincovného podniku v meste Kremnica. Stále viac totiž silneli hlasy za otvorenie mincovne v Prahe¹², ktorá by mala prevziať razbu čs. mincí. Minister financií Dr. Alois Rašín však prisľúbil, že mincovňa ostane v Kremnici, čo následne úradným telegramom potvrdilo aj Ministerstvo financií.¹³ Týmto bol význam podniku, nielen historický, ale aj hospodársky, potvrdený a zaručený aj na ďalšie obdobia.

Po prevzatí mincovne československou správou bola ako prvá prijatá objednávka zo 17. januára 1919. Župný úrad Zvolenskej župy v Banskej Bystrici si objednal kovové pečatidlá. Rytcovňa¹⁴ bola aj v nasledujúcom období jediným pracoviskom, ktoré prijímalo objednávky. Ako jediné bolo kompletne vybavené a tým aj spôsobilé pre výrobu. Jedna z väčších objednávok prišla aj z Puncového úradu v Prahe.¹⁵

Začiatkom roku 1920 sa začalo s nákupom nového inventára potrebného pre chod všetkých výrobných činností v mincovni. Kontrakt na dodávku raziacich strojov podpísalo Ministerstvo financií v Prahe s firmou Vulkan vo Viedni 12. januára 1920.¹⁶ Prvé raziace stroje boli do Kremni-

⁴ CHLAPOVIČ, G.: Kremnická mincovňa..., s. 63.

⁵ CHLAPOVIČ, G.: Kremnická mincovňa..., s. 63.

⁶ ŠUSTEK, Zbyšek: Kovové a papierové platidlá na Slovensku v rokoch 1750 - 2001. In: Ľudia Peniaze Banky. Bratislava: NBS, 2003, s. 143 - 157., s. 149. ISBN: 80-8043-051-9.

⁷ CHLAPOVIČ, G.: Kremnická mincovňa..., s. 64.

⁸ CHLAPOVIČ, G.: Kremnická mincovňa..., s. 64.

⁹ Generálne finančné riaditeľstvo (GFR) bolo ešte v r. 1919 presťahované do Bratislavy. Jeho zriaďovateľom bol minister s plnou mocou pre správu Slovenska. Boli mu podriadené všetky finančné úrady a zariadenia na našom území. Malo 6 oblastných riaditeľstiev (Bratislava, Nitra, Trenčín, Banská Bystrica, Liptovský sv. Mikuláš, a Košice). GFR však nemalo väčší vplyv na koncipovanie fin. politiky, bolo hlavne orgánom výkonnej moci pražskej administratívy. TKÁČ, Marián: *Národ a peniaze*. 1. vyd. Bratislava: Atrakt, 1994. 137 s., s. 56. ISBN: 80-85543-06-0.

¹⁰ ŠULA, J.: *Budování československé měny po první světové válce...*, s. 5.

¹¹ CHLAPOVIČ, G.: Kremnická mincovňa..., s. 64.

¹² Charakteristický znak prvej ČSR - tzv. „Pražský centralizmus“ neobišiel ani mincovné a peňažnícke záležitosti. V rámci sústreďovania strategických inštitúcií do českej časti štátu a do jej centra - Prahy mala byť na základe historickej tradície razby mincí, ako aj tlače bankoviek a štátoviek táto výroba kompletne sústredená do hlavného mesta ČSR.

¹³ KAZIMÍR, Š.; HLINKA, J.: Kremnická mincovňa..., s. 128.

¹⁴ V rytcovni pracoval Jozef Reisner, vynikajúci odborník v rytectve, ktorí odmietol odísť do Budapešti. Bol to jediný pracovník, ktorý sa nespreneveril pracovnému sľubu a plne sa zapojil do plnenia úloh pre Československú republiku.

¹⁵ CHLAPOVIČ, G.: Kremnická mincovňa..., s. 65.

¹⁶ CHLAPOVIČ, G.: Kremnická mincovňa..., s. 65.

ce dodané 5. januára 1921, medzi nimi aj novinky z Paríža.¹⁷ Nákup dobrého strojového vybavenia bol nutný pre zabezpečenie dostatočne kvalitnej razby nových platidiel, hlavne obehových mincí, ktoré už boli čím ďalej potrebnéjšie¹⁸.

Po skončení príprav, ktoré prebiehali už pod vedením nového riaditeľa Ing. Demetera Petrovitsa¹⁹ sa razba mohla nanovo rozbehnúť. V marci 1921 vydala vláda ČSR zákon o razení drobných čs. mincí, podľa ktorého začala mincovňa 2. júna 1921²⁰ raziť prvé československé dvadsaťhalierové mince z víťazného návrhu Otakara Španiela.²¹ Od tohto obdobia, až na niektoré výnimky²² bola všetka mincová razba Československa, neskôr aj Slovenska uskutočňovaná výlučne v Kremnickej mincovni. Je možné konštatovať, že po konsolidácii pomerov od polovice dvadsiatych rokov už minciari nezaznamenali na určité obdobie žiadne vážnejšie problémy. Produktmi ich práce boli mince, obežné, ako aj pamätné, ktoré v systéme československého mincovníctva zaradujeme medzi kvalitné a umelecky vysoko hodnotné²³ výrobky.

Stav Kremnickej mincovne od vypuknutia SNP do mája 1945

Ustálený vývoj, permanentná výroba a angažované aktivity ľudí, ktorí mali záujem na bezproblémovom fungovaní Kremnickej mincovne boli dôvodom toho, že po marci 1939 bol tento strategický podnik plne pripravený prejsť do služieb nového štátu. Aj napriek zmene zriaďovateľa a teda aj hlavného odberateľa Mincovňa nemala problémy s prispôbením sa novovzniknutej situácii. Pre Slovenskú republiku razila korunové a halierové mince, ako bolo zvykom, aj odznaky, medaily a vyznamenania.

Obdobie rokov 1939 až 1945 patrí v dejinách peňažníctva na území Slovenska medzi časovo najkratšie etapy. No pokiaľ ide o charakter vývoja menovej situácie, ako aj peňažného sektora, určite je nutné konštatovať, že je to obdobie plné závažných fenoménov.

Z tých, ktoré sa priamo dotýkajú Kremnickej mincovne, alebo Kremnice spomeňme hlavne: saturáciu peňažných potrieb štátu, ktorý si dokázal zachovať vlastné²⁴ obeživo, pomoc pri zaisťovaní zlatého krytia koruny tým, že v Kremnici sa ešte v rokoch 1937-1941, v rámci obnovenej ťažby vyťažilo vyše 600 kg zlata a viac ako 1300 kg striebra,²⁵ a iné. Faktom je, že slovenskí národohospodári sa snažili pred nemeckým drancovaním uchrániť, pokiaľ možno, čo najviac slovenského majetku, peňazi a drahých kovov. Za zaujímavé v tomto smere považujeme rozhodnutie ministerstva financií raziť v r. 1944 pamätnú mincu zo 70 % striebra, o hmotnosti 16,5 gr a v náklade 2 000 000 ks²⁶. V celkovom objeme išlo o 33 ton mincového striebra s podielom 23,1 tony

¹⁷ CHLAPOVIČ, G.: Kremnická mincovňa..., s. 65.

¹⁸ V období, kým ešte nebola zavedená nová, československá mena platili na našom území dočasne rak.-uhorské mincové, ako aj papierové platidlá. Prvými vlastnými čs. peniazmi boli štátovky emitované Ministerstvom financií v Prahe na základe zákona č. 187 z 10. apríla 1919. Prvá začala platiť 100 koruna, na ktorej vzniku sa autorsky podieľal A. Mucha, a to už v júni 1919. Avšak v tomto období ešte stále dočasne platili staré, rak.-uhorské mince.

¹⁹ Demeter Petrovits mohol naplno uplatniť vo vedení Kremnickej mincovne svoje skúsenosti, ktoré nadobudol ako riaditeľ Viedenskej mincovne.

²⁰ HLINKA, Jozef, et al.: Peniaze v našich dejinách. 1. vyd. Bratislava: Obzor, 1976. 290 s., s. 220.

²¹ Prof. Otakar Španiel bol najvýznamnejším a najplodnejším autorom mincí v Československu. Je zakladateľom moderného mincovníctva a medailérstva na území Československa, bol rektorom Akadémie Výtvarných Umení v Prahe. VÁPENKA, Ivan: Tvůrci československých platidel. 1. vyd. Hradec Králové: ČNS, 1980. 181 s., s. 120.

²² Medzi spomínané výnimky zaradujeme napríklad mince Protektorátu Čechy a Morava, ktoré boli razené firmou Vichr a spol v Mincovni v Lysé nad Labem od r. 1940 a drobné halierové mince razené pre uskutočnením menovej reformy v r. 1953 v Leningradskej mincovni, z dôvodu ideologického utajenia príprav reformy.

²³ Faktom zostáva, že mincová sústava prvej ČSR bola zložená z nominálov, ktoré boli razené nielen zo zliatin medzi, niklu a zinku, ale aj striebra. V tomto období sa začalo aj s razbou čs. obchodných mincí – dukátov z 98,6 % zlata.

²⁴ Na území SR v období rokov 1939-1945 platili okrem vlastnej meny aj obehové systémy iných štátov – dočasne spočiatku československé koruny, na oklieštených južných územiach - maďarské pengő, potom v rámci oslobodzovania územia na sklonku 2. sv. vojny aj čs. vojnové poukážky tlačené v Moskve, výnimočne aj ruské ruble.

²⁵ NOVÁK, Ján: Kremnica v našich dejinách. In: Kremnica. Zborník z konferencie. Kremnica: Mestský úrad, 1992. s. 9-15, s. 14. ISBN: 80-8541-024-6.

²⁶ NOVOTNÝ, Vlastislav; MOULIS, Miroslav: Mince Československa 1918-1993, České republiky a Slovenské republi-

čistého drahého kovu! Tým, že bola táto pamätná minca rýchlo a kvalitne vyrazená a rozptýlená medzi občanov sa zachránila značná časť slovenského striebra pred prípadným nemeckým zhabaním. Táto minca je dodnes medzi Slovákami dobre známa, je to päťdesiatkoruna s portrétom prezidenta Tisa.

Jedným z najhorších a zničujúcich období existencie Mincovne boli roky 1944 a 1945, kedy sa stala terčom ničenia a devastovania, ktoré bolo príznačné pre nemecké orgány a vojenské zložky na Slovensku.

Od jesene 1944 pracovala mincovňa pre Povereníctvo financií Slovenskej národnej rady. V tomto zmysle plnila úlohy súvisiace s razbou slovenských mincí, odznakov a medailí pre potreby povstaleckého peňažníctva a armády. Až do obsadenia Kremnice nemeckými okupačnými silami 6. októbra 1944²⁷ sa vyvíjali aktivity na záchranu cenných materiálov a kovov prevozom do Slovenskej národnej banky v Banskej Bystrici. Minciari touto svojou obetavou a riskantnou činnosťou zachránili pre znovuoobnovenú ČSR 183 kg čistého zlata, 4 534 kg striebra, rýdzu platiny o váhe 198 g, 2,64 kg surovej platiny a 2,51 kg kadmia.²⁸

Po tom ako Kremnicu obsadilo nemecké vojsko v spolupráci s Gestapom, Ústredím Štátnej Bezpečnosti a Pohotovostnými Oddielmi Hlinkovej Gardy, sa pod nemeckú správu dostala aj mincovňa. Tá prestala majoritne spĺňať úlohu razby mincí a medailí, pretože to nebolo hlavným záujmom „nového správcu“. Stala sa materiálno-technickým zabezpečovacím strediskom nemeckých vojenských zložiek. Vo výrobných priestoroch mincovne bola zriadená opravovňa áut, tankov, diel a inštalované bolo aj zariadenie na dobíjanie akumulátorov.²⁹ Mince sa razili len sporadicky, podľa aktuálnych potrieb.

Potupa a drancovanie mincovne sa neprejavili len na strojom a materiálom základe. Príslušníci Gestapa a ÚŠB pravidelne vyvíjali tlak proti zamestnancom podniku. Vypočúvali ich a vyšetrovali ich účasť v SNP. Navyše, zamestnanci boli neustále proti svojej vôli využívaní pre opevňovacie práce v meste.

S postupom frontu SNP vzrastal aj tlak na okupantov a v súvislosti s tým aj na vládne úrady SR. Ministerstvo národnej obrany bolo nútené 26. februára 1945 podriaďiť mincovňu stálemu vojenskému dozoru. Podnik bol totiž už v minulosti vyhlásený za „dôležitý pre obranu štátu“. ³⁰Týmto opatrením bola mincovňa vydaná celkom na milosť, či nemilosť nemeckým orgánom a vojsku. V tejto súvislosti sa stala súčasťou realizovaných plánov na „evakuáciu“ podnikov do Ríše a ničenia priemyselných zariadení na opúšťaných územiach. Aj napriek protestom zo strany SNB – bratislavského ústredia, boli z Kremnice odvázané vagóny plné drahých a farebných mincových kovov. Tieto boli použité pre potreby nemeckých mincovní. Uvedomelým správaním a odvážnym počínaním obyvateľstva ako aj orgánov verejnej a dopravnej správy sa čiastočne zamedzovalo drancovaniu mincovne. Napríklad dva vagóny naplnené drahými kovmi a technológiami boli na príkaz prednostu vlakovej stanice v Žiline zadržané a neskôr uschované v trezoroch žilinskej pobočky SNB.³¹

Vo všeobecnosti mincovňa zaznamenala v období SNP výrazný pokles výroby. Navyše, keď nemecké vedenie tušilo svoj odchod z podniku a ústup posádok z Kremnice, nariadilo systematickú – fyzickú likvidáciu strojového zariadenia a budov. Toto ničenie sa uskutočnilo formou postupného rozmiestňovania a odpaľovania náloží, čím boli poškodené minciarske časti a úplne zdevastovaná medailovňa ako aj výrazne narušená statika budovy. Celkovo boli Kremnickej min-

---

ky 1993 - 2001. IX. dopl. vyd. Hodonín: Vlastislav Novotný, 2000. 183 s., s. 27. ISBN: 80-902466-7-2.

²⁷ KAZIMÍR, Š.; HLINKA, J.: Kremnická mincovňa..., s. 148.

²⁸ KAZIMÍR, Š.; HLINKA, J.: Kremnická mincovňa..., s. 149.

²⁹ HORÁK, Ján et al.: Kremnická mincovňa. I. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenského fondu výtvarných umení, 1962. s. 17.

³⁰ KAZIMÍR, Š.; HLINKA, J.: Kremnická mincovňa..., s. 150.

³¹ HORÁK, J. et al.: Kremnická mincovňa..., s. 21.

covní týmto počínaním spôsobené škody v hodnote takmer 2 mil. Kčs.³² V meste, do oslobodenia 3. apríla 1945, Nemci úplne zničili 109 obytných domov a poškodili 285.³³

Do konca roku 1945 sa prakticky v mincovni nevyrábali nijaké produkty. Bolo potrebné v prvom rade zrekonštruovať jej budovy a zariadenia, taktiež priviesť späť potrebné materiály a suroviny pre minciarsku a medailérsku výrobu. Vďaka húževnatej práci na obnove mincovne bolo už k prvému výročí SNP vyrobených 100 000 odznakov a 46 000 vojenských vyznamenaní.³⁴ Prvé pamätné mince, ktoré boli v tomto podniku po jeho obnove razené, niesli na sebe v podobe umeleckého spracovania taktiež motívy³⁵ Slovenského národného povstania.

Na konkrétnom príklade situácie Kremnickej mincovne teda taktiež vidíme zložité a neprajné konzekvencie, ktoré sa nepremietali len do politickej, či hospodárskej roviny, ale dotkli sa aj každodenného života radových občanov. Či už sa jednalo o zamestnancov mincovne, alebo obyvateľov okupovaného mesta.

Význam Kremnickej mincovne v dejinách Slovenska a určite aj dejinách Európy je nesporný. Za takmer 700 rokov existencie a kontinuálnej práce dokázala vytvoriť množstvo hodnôt. Ani to ju však nechránilo od nešetného prístupu vo vybraných dejinných etapách, ktoré sme popísali v tomto príspevku. Aj z týchto neprajných rán osudu sa však dokázala zrevitalizovať, aby mohla naplno aj v ďalších obdobiach slúžiť svojmu poslaniu – razbe mincí na našom území.

Summary

Problems of Kremnica state mint in half of 20th century

The State Mint in Kremnica have started minting in 1328. Now it is one of oldest working companies of the world. In its history we can see much good periods, but also sometimes Mint was target of liquidation, or taking away its equipment, or using its space to make another activities, not minting. This article is pointing out bad treating with Mint by hungarian staff short time after Czechoslovakian republic arised in october 1918 and occupy by german soldiers during world war second, especially in time of Slovak national uprising (1944-1945).

(pecnik@fhv.umb.sk)

---

³² HORÁK, J. et al.: Kremnická mincovňa..., s. 22.

³³ KAZIMÍR, Š.; HLINKA, J.: Kremnická mincovňa..., s. 152.

³⁴ KAZIMÍR, Š.; HLINKA, J.: Kremnická mincovňa..., s. 153.

³⁵ Jedná sa o 50 Kčs vyrazenú pri príležitosti tretieho výročia vyhlásenia SNP, z. roku 1947.

Výzbroj povstaleckého poľného delostrelectva

MARIAN UHRIN

Katedra histórie, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Vo výzbroji povstaleckej armády hralo významnú úlohu delostrelectvo, ktoré vzhľadom na nedostatok iných ťažkých zbraní suplovalo aj ich úlohu. Povstalecké sily disponovali rôznorodým materiálom od prvovojnových diel až po najmodernejšie konštrukcie, ktoré slúžili ešte dlho po skončení druhej svetovej vojny. V našej historiografii sa presnej typológii výzbroje nevenovala v minulosti dostatočná pozornosť a tak dochádzalo k mnohým mylným tvrdeniam a hodnoteniam. Aká teda bola typová skladba delostreleckej výzbroje a jej rozdelenie medzi jednotlivé batérie?

Pred vypuknutím povstania existovali okrem Pluku protiletadlového delostrelectva štyri pluky delostrelectva poľného. Dva delostrelecké pluky 1. a 2. ako divízne delostrelectvo a dva pluky 11. a 12. ako zborové delostrelectvo.

Delostrelecký pluk 1, Topoľčany

Delostrelecký pluk 2, Ružomberok

Tieto hipomobilné pluky boli divíznymi útvarmi a vo výzbroji mali 10cm poľné húfnice vz. 14/19 a 10cm horské húfnice vz. 16/19. Napriek tomu, že boli hipomobilné mali pridelený istý počet pásových traktorov Praga T-IV, ktoré slúžili na dopravu dela do palebného postavenia v ťažkom teréne a na zásobovanie muníciou.¹

Delostrelecký pluk 11, Žilina

Delostrelecký pluk 12, Kežmarok

Tieto pluky boli zborové, pričom Del. pl. 11 bol plne motorizovaný a Del. pl. 12 bol hipomobilný. Tomu zodpovedala aj ich výzbroj. Del. pl. 11 mal 10cm poľné húfnice vz. 30 a 10.5cm hrubé kanóny vz. 35. Húfnice boli ťahané automobilmi Praga RV a kanóny automobilmi Škoda 6ST6-L. Okrem toho mal pluk na ťahanie v ťažkom teréne pridelených niekoľko kusov pásových traktorov Škoda MTH a Praga T-IV. Neskôr nakúpené nemecké 10.5cm húfnice vz. 18 ťahali automobily Henschell 33. V roku 1944 dostal pluk aj 30ks pásových traktorov Steyer RSO. Del. pl. 12 mal 15cm hrubé húfnice vz. 25, ťahaných koňmi..

Okrem delostreleckých plukov a skladísk disponovali malým množstvom diel aj školy. Zbrojná škola pri Štátnej slovenskej vojenskej reálke v Turčianskom Sv. Martine mala 4 ks 8cm poľného kanóna vz. 30, Pechotná škola v Nitre mala asi 4 ks 7.5cm horského kanóna vz. 15 a Vojenská akadémia v Bratislave mala jednotlivé kusy 3.7cm a 7.5cm KPÚV, 7.5cm horského kanóna vz. 15, 10cm poľnej húfnice vz. 14/19, 10cm poľnej húfnice vz. 30 a 15cm hrubej húfnice vz. 25.

Výzbroj Del. pl. 11 bola v roku 1942 doplnená modernými nemeckými 10.5cm húfnicami LeFH-18 (mot.). U nás slúžili pod označením 10.5cm ľahká poľná húfnica vz. 18. Po nasadení v rámci Rýchlej divízie ich ostali na Slovensku 4 ks. Priamo na východnom fronte prevzala Slovenská armáda od nemeckých jednotiek 20 ks ľah. poľ. H. vz. 18 a 12 ks poľ. H. vz. 14/19. V rámci programu „Eiche“ bolo objednaných v roku 1943 ďalších 53 ks húfnice LeFH-18M, z toho 8 ks v moto variante.

Slovenská armáda disponovala v lete 1944 nasledovnými delami. Výkaz zbraní a streliva v zázemí z 9. augusta 1944:²

4cm pevnostný K vz. 36, 38 ks.

¹ Napríklad Náhradný oddiel Del. Pl. 1. v Topoľčanoch mal ku koncu augusta 1944 minimálne 7 pásových traktorov.

² PIVOVARČI, J.: *Vojenské prípravy SNP-Príspevok k dejinám národnooslobodzovacej vojny Slovenského ľudu proti fašizmu I časť*, Bratislava 1975, rkp., str. 251-253. AM-SNP, B. Bystrica, f. XII pr. č. S1/80.

8cm poľ. K. vz. 5/8, 17 a 30, 127 ks. (28 ks vz. 5/8, 13 ks vz. 30)
10cm poľ. H vz. 14/19, 16/19 a 30 (1 neúplná, 1 v oprave), 121 ks.
(20 ks vz. 16/19, 18 ks vz. 30, 83 ks vz. 14/19)
10,5cm h. K. vz. 35 (2 v oprave), 30 ks.
10,5cm poľ. H. vz. 18, 32 ks.
10,5cm poľ. H. vz. 18 moto, 12 ks.
15cm h. H. vz. 14/16 a 25 (1 neúplná), 172 ks. (66 ks vz. 14/16, 106 ks vz. 25)

U poľnej armády na východnom Slovensku sa k 22. júlu 1944 nachádzalo:

10cm poľ. H vz. 14/19, 36 ks.
10cm hor.. H vz. 16/19, 18 ks.
10cm poľ. H vz. 30, 6 ks.
10.5cm h. K. vz. 35, 3 ks.
15cm h. H. vz. 25, 36 ks.

Dá sa povedať, že slovenská armáda disponovala pred vypuknutím Povstania značným množstvom diel, aj keď časť z nich bola zastaralá a opotrebovaná. Do skupiny moderných diel môžeme zaradiť 33 ks 10.5cm hrubého kanóna vz. 35, 44 ks 10,5cm poľnej húfnice vz. 18, 18 ks 10cm poľnej húfnice vz. 30, 13 ks 8cm poľného kanóna vz. 30. Do druhej skupiny zastaralých, ale použiteľných diel (používala ich do konca vojny aj nemecká armáda) môžeme zaradiť 119 ks 10cm poľnej húfnice vz. 14/19, 38 ks 10cm horskej húfnice vz. 16/19, 142 ks 15cm hrubej húfnice vz. 25, a 86 ks 8cm poľného kanóna vz. 17. V tretej skupine nám zostávajú delá veľmi zastaralé aj keď použiteľné a tiež moderné kazematné kanóny, ktoré nebolo kam namontovať. Slovenská armáda nedisponovala permanentným opevnením. Do tejto skupiny zaradíme teda všetky zvyšné delá, vrátane koristných. Slovenská armáda teda mala k dispozícii asi 127 ks 8cm kanónov, 199 ks 10cm húfníc, 44 ks 10.5cm húfníc, 33 ks 10.5cm kanónov, 208 ks 15cm húfníc, 38 ks pevnostného kanóna, 20 ks automatického kanóna Becker, 2 ks automatického kanóna Mc Lean, 2 ks lodného kanóna vz. 15. Spolu 673 poľných diel mimo pechotných, protitankových a protiletadlových.

Priamo na Povstaleckom území sa nachádzali len náhradné oddiely delostreleckých plukov 1, 2, 11, 12 a niektoré zbrojné sklady. O väčšinu materiálu prišli povstalcí, hlavne pre nepripravenosť a nekompetentnosť, v priebehu prvých dvoch týždňov.

Chaotické nasadenie náhradného oddielu delostreleckého pluku 11 v Žiline spôsobilo, že z posádky sa evakovali len dva 10.5cm kanóny vz. 35. Panzer Division „*Tatra*“ a Domobrane ostalo v žilinských kasárňach uskladnených zrejme do 12 ks 10cm húfníc vz. 30, 26 ks 10.5cm kanónov vz. 35 a množstvo výstroje a munície, ktoré ukoristili.

V posádke Topoľčany, náhradný oddiel Delostreleckého pluku 1, ukoristila SS-Kampfgruppe „*Schill*“ minimálne nasledovné delá: 6 ks 10cm poľných húfníc vz. 14/19, 3 ks 10cm horských húfníc vz. 16/19, 4 ks 8cm poľných kanónov vz. 17, 4 ks 10.5cm poľných húfníc vz. 18.³

Nemecká jednotka z ukoristených diel a svojich prebytočných delostrelcov postavila a čiastočne motorizovala dve štvordelové batérie, 10.5cm LeFH 18 a 10cm LeFH 14/19(t), ktoré nasadila do boja proti povstaleckým jednotkám.⁴

Povstalcí evakovali materiál asi pre päť batérií. Tento delostrelecký pluk mal svoju odlúčenú časť v posádke Brezno. Disponovala jednou batériou 10.5cm poľných húfníc vz. 18. Čo je dôležitejšie sklady ktoré tu boli, disponovali niekoľkými desiatkami diel.

V Kežmarku u náhradného oddielu Delostreleckého pluku 12 bolo 12 ks 15cm húfníc vz.

³ AM-SNP, B. Bystrica, f. VII, kr. 3, pr. č. 278/60, Výpovede slovenských dôstojníkov o situácii v armáde, mjr. del. J. Malár.

⁴ PREČAN, V.: Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko 1944. Dokumenty, Bratislava: EPOCH 1971. str. 256.

25. Ešte pred obsadením mesta povstalcami šesť húfnic zabrali jednotky Freiwillige Schutzstaffel a nasadili proti povstalcom v spolupráci s SS-Kampfgruppe „Schäffer“.⁵ Dokonca nútili slovenské obsluhy húfnic do strelby proti Povstalcom.⁶ Z tejto posádky tak pre Povstanie nebolo využité ani jediné delo.

V noci z 30. na 31. augusta 1944 totiž prenikli jednotky úderného pluku *1. Panzer Armee* z priestoru Nowy Sacz na územie Slovenska a postupovali na Kežmarok. V záverečných bojoch nasadili aj tanky a ešte v ten deň odzbrojili väčšinu posádky.⁷

Poslednou delostreleckou posádkou bol Ružomberok s náhradným oddielom Delostreleckého pluku 2. V posádke bolo uskladnené 8 ks 8cm poľného kanóna vz. 17, 8 ks 10cm poľnej húfnice vz. 14/19, 4 ks horskej húfnice vz. 16/19 (podľa iných údajov bolo v posádke 25 húfnic ráže 10cm) a 4 ks 10.5cm poľnej húfnice vz. 18.

Domobrana postupne postavila jeden delostrelecký oddiel (vel.: pplk. del. V. Milodanovič), dislokovaný v Trnave, Seredi a Senici. Mal štyri batérie: 1. mot. s 4 ks 10.5cm kanónov vz. 35 (vel.: npor. del. R. Ilovský), 2. a 3. po 4 ks 10cm húfnic vz. 14/19 a 4. s 4 ks 15cm húfnic vz. 25. Neskôr bola postavená ešte polbatéria s 2 ks 10cm húfnic vz. 14/19.⁸ Bojovo zasiahla len prvá batéria proti povstalcom a Červenej armáde. Nasadenie štvrtej batérie pri obrane Bratislavy nie je dokázané.

Povstalcom tak ostali hlavne zachránené batérie a sklady (hlavne vo Zvolene a Brezne) s väčšinou opotrebovaným a zastaralým materiálom. Napríklad v sklade vo Zvolene bol materiál asi pre 13 batérií. Presunutý bol do Zvolena z Ústrednej zbrojnice v Trenčíne v lete 1944, väčšinou však obsahoval zastaralý a opotrebovaný materiál. Z tohto materiálu boli štyri kanóny vz. 5/8 odoslané do železničných dielní pre stavbu pancierových vlakov a štyri húfnice vz. 18, bez zameriavačov, odoslané k I. TS na priamu strelbu proti obrneným vozidlám.⁹ Celkovo mohlo byť v týchto útvaroch maximálne 280 kanónov. Podľa pplk. del. J. Hluchého bolo v Povstaní k dispozícii 120 diel. Rozdiel ide na vrub nemeckej koristi a materiálu ktorý bol natoľko opotrebovaný, že sa nedal použiť.

Povstalci disponovali desiatimi batériami už 29. augusta 1944, z nich štyri vznikli vo Zvolene a na Oremovom Laze. Ďalších 25 bolo postupne postavených v rôznych posádkach. Z nich bolo 24 bolo hipomobilných, dve boli ťahané voľmi a zvyšné boli rôznym spôsobom motorizované.¹⁰ Veliteľom delostrelectva armády sa stal pplk. del. J. Hluchý.

V priebehu októbra 1944 boli nasadeným batériám v zmysle rozkazu Velit. I. ČSA na Slovensku čís.25.135/taj. 4.oddel.1944, pridelené organizačné čísla.¹¹ Podobné číslovanie muselo existovať už predtým keďže sa napr. č. 22 objavuje niekoľkokrát a to aj u batérií ktoré dokázateľne po 6. októbri 1944 už neexistovali.

Spomínaný prehľad nám dáva jasnú predstavu o počtoch batérií, ich výzbroji a rozmiestnení u jednotlivých Taktických skupín (TS).

Známe krycie mená batérií sú písané v úvodzovkách, krycie mená podľa veliteľa batérie sú písané kurzívou.

⁵ AM-SNP, B. Bystrica, f. VII/B, 204/61-14. Prílohy k válečnému denníku veľ. 1. čs. armády na Slovensku, Zprávy zo dňa 1. 9. 1944.

⁶ JABLONICKÝ, J.: Povstanie bez legiend. Bratislava: Obzor, 1990. str. 293. ISBN80-215-0077-8.

⁷ AM-SNP, B. Bystrica, f. VII/B, 204/61-7. Prílohy k válečnému denníku veľ. 1. čs. armády na Slovensku, Zprávy zo dňa 1. 9. 1944.

⁸ KLIMENT, CH.K.: Slovenská armáda 1939-1945. Plzeň: Mustang, 1996. str. 40 a 49. ISBN 80-71-91-132-1.

⁹ CSÉFALVAY, F.: Pamäť ľudu 3, Vojaci v SNP, Pravda, Bratislava 1989. str. 81. ISBN 80-218-0006-2.

¹⁰ AM-SNP, B. Bystrica, f. VII/B. pr. č. 278/60, Správa pplk. Jakuba Hluchého.

¹¹ AM-SNP, B. Bystrica, f. VII. kr. 14, pr. č. A28/99, Kópia pridelenia organizačných čísel del. bat. jednotlivých TS.

I. TS			
21.bat.	„Pínia“	3 x 10cm poľ. H. vz. 14/19	Bartoška
51.bat.	„Jelša“	4 x 15cm h. H. vz. 25	+372
II. TS			
22.bat.	„Hunčík“	3 x 10cm poľ. H. vz. 14/19	Vernár
31.bat.	„Muškát“	3 x 10cm hor. H. vz. 16/19	Malužiná
32.bat.	„Klobúk“	3 x 10cm hor. H. vz. 16/19	Čertovica
41.bat.	„Ciel“	3 x 10.5cm poľ. H. vz. 18	Ľadová jaskyňa
52.bat.	„Wallenfels“	2 x 15cm h. H. vz. 25	Vernár
53.bat.	„Rozeda“	3 x 15cm h. H. vz. 25	Mýto p/Ďumbierom
54.bat.	„Demčák“	2 x 15cm h. H. vz. 25	Revúca
III. TS			
1.bat.	„Duchon“	3 x 7.5cm hor. K. vz. 15	Hronská Breznica
2.bat.	„Špitzer“	3 x 7.5cm hor. K. vz. 15	Hronská Breznica
11.bat.	„Kajúch“	4 x 8cm poľ. K. vz. 5/8	Dúbrava
12.bat.	„Gašpar“	3 x 8cm poľ. K. vz. 17	Dúbrava
13.bat.	„Holčík“	4 x 8cm poľ. K. vz. 17	Budča
14.bat.	„Kušnír“	4 x 8cm poľ. K. vz. 17	Breziny
15.bat.	„Chudý“	3 x 8cm poľ. K. vz. 17	Podkriváň
23.bat.	„Petráň“	3 x 10cm poľ. H. vz. 14/19	Hronská Breznica
24.bat.	„Frgal“	3 x 10cm poľ. H. vz. 14/19	Tínie
25.bat.	„Debnár“	4 x 10cm poľ. H. vz. 14/19	Budča
32.bat.	„Polák“	3 x 10cm hor. H. vz. 16/19	Kozelník
55.bat.	„Jurišič“	3 x 15cm h. H. vz. 25	Podkriváň
56.bat.	„Chmelík“	3 x 15cm h. H. vz. 25	Hronská Breznica
57.bat.	„Kolek“	3 x 15cm h. H. vz. 25	Turová
IV. TS			
1/mot.bat.	„Drozd“	4 x 8cm poľ. K. vz. 17	Kunešov
16.bat.	„Žula 1“	2 x 8cm poľ. K. vz. 17	Dolný Turček
26.bat.	„Altus“	3 x 10cm poľ. H. vz. 14/19	Lúčky
42.bat.	„Koreň“	3 x 10.5cm poľ. H. vz. 18	Piargy
V. TS			
Bez delostreleckých batérií			
VI. TS			
27.bat.	„Gorila“	4 x 10cm poľ. H. vz. 14/19	Motykov Potok
43.bat.	„Orangutan“	3 x 10.5cm poľ. H. vz. 18	Podsuhá

K 4. októbru 1944 si veliteľstvo 1. čs. armády na Slovensku vytvorilo delostreleckú zálohu vo Zvolene a Kinčekovskej Senici. Tvorili ju mot. batéria „*Drozd*“, mot. bat. „*Pačuta*“ a horská batéria „*Horváth*“. Spolu 10 diel kalibru 7.5cm, 8cm a 10.5cm.¹²

Koncom októbra 1944 sa už prejavoval nedostatok delostreleckého streliva. Bolo povolených len päť rán na delo a deň, pre batérie mimo úseku hlavného odporu.¹³ Najmarkantnejšie sa nedostatok streliva prejavoval u 10.5cm húfníc a 15cm húfníc.

Podľa Miloslava Johna, povojnové hodnotenia povstaleckého delostrelectva, podporené aj názormi protivníka, predovšetkým kritizovali umiestnenie batérií dosť ďaleko od bojovej čiary, ktoré si vynútilo príliš zdĺhavé premiestňovanie diel. Z obavy, aby batériu nepriateľ nenapadol, volili velitelia radšej vzdialenejšie palebné postavenia, čím prichádzali o úmernú časť dostrelu do protivníkovho tyla. Spojenie bolo príliš ťažkopádne a v dôsledku toho aj reakcia delostrelectva na požiadavky z bojovej čiary príliš opozaďované. Nevýkonné a nespoľahlivé spojenie v niekoľkých prípadoch zavinilo, že rozkaz na ústup prišiel príliš neskoro a batéria sa nedokázala včas odsunúť do bezpečia. Naopak postup vlastných jednotiek delostrelectvo sledovalo so značným odstupom. Zdlhávam presunom a prípravou k paľbe prichádzali o palebnú podporu často v rozhodujúcich fázach boja.¹⁴

Na druhú stranu je potrebné povedať, že niektoré batérie bojovali vynikajúco a významne sa podieľali na miestnych, ako aj celkových úspechoch povstaleckej armády. Nemožno však nechať bez povšimnutia fakt, že niektoré batérie bojovali bez nadšenia a aj pri menšom nápore sa rozsypali.

Ľahké poľné delostrelectvo

Ľahké poľné delostrelectvo, zahŕňalo aj delostrelectvo horské, ktoré bolo určené na paľbu proti živej sile nepriateľa, menej odolným krytom a k bezprostrednej palebnej podpore pechoty vo všetkých fázach boja.

Slovenská armáda v podstate nepoužívala poľné kanóny. Všetky typy boli uložené a použili sa až za Povstania.

Najrozšírenejším kanónom bol **8 cm poľný kanón vz. 17**, systému Škoda. Bol vybavený chobotovou lafetou, oceľovou hlavňou, vodorovným klinovým záverom, kvapalinovou záklzovou brzdou a vzpruhovým vratníkom.

Počas Povstania operovali nasledovné batérie vyzbrojené 8cm kanónmi.

12. batéria „*Gašpar*“ (vel.: npor. del. v. z. Ján Gašpar) mala 3 ks 8cm kanóna vz. 17. Operovala v rámci III. TS. Nič bližšie však o nej nie je známe.

14. batéria „*Kušnír*“ (vel. npor. del. František Kušnír) postavená bola 28. augusta 1944 v posádke Zvolen. Disponovala štyrmi kusmi uvedených kanónov. Nasadená bola v rámci V. TS v Turci. Pri ústupe 21. septembra prišla o dva svoje kanóny. Presunuli ju do Slovenskej Ľupče. Odtiaľ bola nasadzovaná na rôznych smeroch.

15. batéria „*Chudý*“ (vel.: npor. del. v. z. Štefan Chudý) mala 3 ks 8cm kanóna vz. 17. Operovala v rámci III. TS. Nič bližšie o nej nie je známe.

16. batéria „*Žula I*“ (vel.: npor. Kolník) postavená z materiálu náhradného oddielu Delostreleckého pluku 2 v Topoľčanoch, ktorý bol odoslaný do Prievidze na výcvikové účely. Z troch kanónov však bol boj schopný len jeden. Štvrtý kanón bol privezený z Oremovho Lazu. Batéria mala aj dve nákladné a jedno osobné auto. Operovala v rámci IV. TS, 5. októbra bola prepadnutá

¹² AM-SNP, B. Bystrica, f. VII/B, 204/61-7. Prílohy k válečnému denníku vel. 1. čs. armády na Slovensku, VČSA čís. 25.456 Taj./3.odd. 1944 z 4.10.1944, vec: Sústreďenie záloh.

¹³ AM-SNP, B. Bystrica, f. VII/B. pr. č. 278/60, Správa pplk. Jakuba Hluchého, tiež: AM-SNP, B. Bystrica, f. VII, kr. 14, pr. č. A33/79. Prípís veliteľa 2. TS z 21. 10. 1944, Veliteľstvo skupiny II. čís. 1827 Taj./4. odd. 1944, vec: Šetrenie municiou-kontrola.

¹⁴ JOHN, M.: Září 1938, II. díl, Možnosti obrany Československa. Brno: Bonus A 1997. str. 113. ISBN 80-85914-45-X.

nemeckou jednotkou a delá boli ukoristené.¹⁵

Mot. batéria „*Rosinsky*“ (vel.: por. del. Rosinský), postavená z augumentačných zásob náhradného oddielu Delostreleckého pluku 2 v Topoľčanoch. Bola improvizovane motorizovaná hospodárskymi traktormi. Mala tri kanóny a bola zničená 13. septembra 1944.

Batéria „*Čunderlík*“ (vel. npor. del. Dominik Čunderlík, 1.dôst. por. del. v. z. Frimel), disponovala neznámym počtom 8cm poľ. K. vz. 17. Nasadená bola na samostatnom úseku IV. TS.

Okrem kanóna vz. 17 sa v menšom počte použil aj starší **8 cm poľný kanón vz. 5/8**, systému Erhardt. Mal vodorovný klinový uzáver a chobotovú lafetu.

13. batéria „*Holčík*“ (vel. npor. del. Štefan Holčík) bola postavená z materiálu uskladnenom vo Zvolenskej posádke. Nasadená bola 26. septembra, počas bojov prišla o tri zo svojich štyroch kanónov. Niekoľko dní pôsobila s batériou 7.5cm kanónov vz. 15 „*Duchoň*“ a potom sa presunula do Zvolenskej Slatiny. Tu bola reorganizovaná a prezbrojená na štyri 8cm kanóny vz. 17. Skončila 27. októbra v Hrochotskej doline.¹⁶

11. batéria „*Kajúch*“ (vel. npor. del. Štefan Kajúch), vyzbrojená štyrmi kusmi 8cm poľného kanóna vz. 5/8. Bojové akcie skončila 27. októbra v doline asi 3 km za Hrochoťou.

Najmenej bol využitý najmodernejší **8 cm poľný kanón vz. 30**, systém Škoda. Mal chobotovú lafetu, oceľovú hlavňu, vodorovný klinový záver, kvapalinovú záklzovú brzdou a vzpruhový vratník.

Štyri kusy boli v stave zbrojnej školy v rámci Slovenskej štátnej vojenskej reálky (vel.: pplk. del. E. Perko) v Turčianskom svätom Martine. Po vypuknutí povstania bola z diel a personálu zbrojnej školy postavená motorizovaná batéria „*Ružička*“ (vel.: npor. del. Ružička), ktorá zasiahla do bojov v Turci. Mala asi 50 príslušníkov, väčšinou príslušníkov školy. V boji 4. septembra sa dostala do paľby ručných zbraní nepriateľa a nebolo možné prisunúť k delám ťahače. Kanóny sa tak dostali do rúk nemeckej Pz. Div. „*Tatra*“.¹⁷

Druhá batéria tohto typu 1. motorizovaná batéria „*Drozd*“ (vel.: por. del. Drozd), bola postavená náhradným oddielom vo Zvolenskej Slatine. Bola vybavená štyrmi kanónmi vz. 30 ťahanými nákladnými automobilmi Praga RV. Spočiatku bojovala v rámci delostreleckého oddielu „*Žula*“ IV. TS, od nej bola nasadená ako armádna záloha na podporu 2. čs. paradestantnej brigády a na záver bola určená na obranu Banskej Bystrice.¹⁸

V omnoho väčšej miere používala slovenská armáda húfnice.

Najrozšírenejšou bola **10 cm ťahká húfnica vz. 14/19**, používaná v slovenskej armáde v počte okolo 200 kusov. Bola systému Škoda s chobotovou lafetou, oceľovou hlavňou, vodorovným klinovým záverom, kvapalinovou záklzovou brzdou a vzpruhovým vratníkom.

Počas Povstania operovali nasledovné batérie vyzbrojené húfnicou vz. 14/19.

22. mot. batéria „*Víba*“ (vel.: pplk. četn. A. M. Júny, od 3. 9. 44, por. del. P. Slosiarik), táto trojdelová batéria vznikla z materiálu prisunutého od náhradného oddielu Delostreleckého pluku 1. v Topoľčanoch do Štubnianskych Teplíc. Tu bola postavená za pomoci žandárskeho personálu s delostreleckým výcvikom. Ako ťahače boli použité pásové traktory Praga T-IV. Nasadená bola v rámci I. TS na Malom Šturci. Tu 4. októbra 1944 zanikla po tom čo ju nebolo možné evakuovať z dosahu nemeckých jednotiek.¹⁹ Trén prevzala batéria „*Pínia*“.²⁰

22. batéria „*Palma*“ (vel.: npor. del. Gejza Štefunko), vznikla ako štvordelová pochodová batéria náhradného oddielu Delostreleckého pluku 1 v Topoľčanoch, začiatkom augusta. Odtiaľ sa

¹⁵ AM-SNP, B. Bystrica, f. VII, kr. 3, pr. č. 278/60, Výpovede slovenských dôstojníkov o situácii v armáde, mjr. del. J. Malár.

¹⁶ CSÉFALVAY, F.: Pamäť ľudu 3, Vojaci v SNP, str. 75.

¹⁷ PECINA, J.: Nasadenie povstaleckého poľného delostrelectva v regióne Turiec. In: Slovenská politologická revue. č. 1. roč. 2004. str. 1-23. ISSN 1335-9096. <http://ns.ucm.sk/revue/2004/1/pecina04.1.pdf>. (5. 2. 2005)

¹⁸ AM-SNP, B. Bystrica, f. VII, kr. 3, pr. č. 278/60, Výpovede slovenských dôstojníkov o situácii v armáde, pplk. del. J. Zadžora.

¹⁹ AM-SNP, B. Bystrica, f. VII, kr. 13, pr. č. A173-179/76. Osobné materiály A. M. Júnyho.

²⁰ BOSÁK, P.: Z bojových operácií na fronte SNP. Bratislava: Pravda 1979. str. 177.

presunula na ostré streľby na Oremov Laz. Tesne pred vypuknutím povstania bola dislokovaná v Hronskej Dúbrave. Nasadená bola v Turci a v rámci I. TS na Malom Šturci. 1. dôstojníkom bol por. del. Ernest Miklovič a pozorovateľom por. del. Andrej Bálint. Zanikla 4. októbra 1944 po tom čo ju nebolo možné evakuovať z dosahu nemeckých jednotiek.²¹

Trojdelová 21. batéria „*Pínia*“ (vel.: npor. del. Július Kundrát), vznikla vo výcvikovom stredisku v Brezne. Začiatkom októbra patrila k II. TS a umiestnená bola v Lome nad Rimavicou.²² Od 5. októbra patrila do I. TS bola nasadená na Bystrickom vrchu. Po príchode čiastočne prevzala personálu a materiál zaniknutej 22. mot. bat. „*Vrba*“, potom mala asi 20 poddôstojníkov a 40 vojakov.

22. batéria „*Hunčik*“ (vel.: stot. del. Vincent Hunčik), táto trojdelová batéria operovala v rámci II. TS východne od Červenej Skaly. Vznikla rozdelením batérie „*Lobpreiss*“ 2. septembra 1944. Začiatkom októbra 1944 mala 3 dôstojníkov a 78 vojakov.²³ Jedna húfnica bola spätne ukoristená od nemeckej jednotky, ktorá sa jej zmocnila v bojoch s povstalcami.

23. batéria „*Petráň*“ (vel.: npor. del. Rudolf Petráň), operovala s tromi húfnicami v rámci III. TS.

V zostave III. TS operovali tiež, trojdelová 24. batéria „*Frgal*“ (vel.: npor. del. v. z. František Frgal) a štvordelová 25. bat. „*Debnár*“ (vel.: por. del. v. z. Cyril Debnár).

26. batéria „*Altus*“ (vel.: npor. del. v. z. Róbert Altus), vznikla ako dvojdelová poplachová čata náhradného oddielu Delostreleckého pluku 2 v Topoľčanoch. Do Povstania bola posilnená jednou húfnicou a motorizovaná hospodárskymi traktormi.²⁴

27. batéria „*Gorila*“ (vel.: stot. del. Pavel Mitro) vznikla z náhradného oddielu Delostreleckého pluku 1 v Ružomberku po vypuknutí Povstania. 1. dôstojníkom batérie bol por. del. Milan Kováčik. Po celý čas bola v stave jednotiek tvoriacich VI. TS. Disponovala štyrmi kusmi 10cm poľnej húfnice vz. 14/19 a operovala v priestore Biely Potok.²⁵

Batéria „*Švehla*“ (vel.: npor. del. Viliam Švehla) bola štvordelová a operovala v zostave IV. TS. Dňa 5. októbra 1944 prišla nemeckým bombardovaním o dve húfnice.²⁶

Jedna dvojdelová batéria 10cm poľných húfníc vz. 14/19 bola v októbri západne od Heľpy.²⁷ Išlo o batériu „*Orgován*“ (vel. npor. del. v. z. Rehor Lobpreiss, 1.dôst. por. Július Šípka). Vznikla 24. augusta 1944 v posádke Brezno ako štvordelová, 2. septembra bola rozdelená na dve dvojdelové čaty – batérie „*Lobpreiss*“ a „*Hunčik*“. K batérii „*Lobpreiss*“ bola pričlenená jedna 10cm húfnica vz. 14/19 čaty des. ašp. R. Vargu, pôsobiaca dovedy v Hriňovej. Batéria bola zlikvidovaná 4. októbra 1944 v priestore Heľpa.²⁸

V posádke Ružomberok vznikla trojdelová batéria „*Stanislav*“ (vel. npor. del. L. Stanislav), nasadená v rámci skupiny „*Gonda*“ v priestore Lubochne. Húfnice ani nezaujali palebné postavenia a v bojoch strieľalo len jedna z nich. V Lubochnianskej doline ich zrejme ukoristili jednotky

²¹ AM-SNP, B. Bystrica, f. VII, kr. 3, pr. č. 278/60, Výpovede slovenských dôstojníkov o situácii v armáde, mjr. del. J. Malár.

²² AM-SNP, B. Bystrica, f. VII/B, Pr. č. 66/62 (1-57), Prílohy k válečnému denníku vel. 1. ČSA. 23. 9. 1944, Prehľad rozdelenia a rozmiestnenia batérií (resp. samostatných diel) v priestore II. TS.

²³ AM-SNP, B. Bystrica, f. VII, kr. 14, pr. č. A29/79. Veliteľstvo obr. skupiny II. čís. 1526/Taj.1.oddel.1944, Zaradenie dôstojníkov batérií.

²⁴ AM-SNP, B. Bystrica, f. VII, kr. 3, pr. č. 278/60, Výpovede slovenských dôstojníkov o situácii v armáde, mjr. del. J. Malár.

²⁵ AM-SNP, B. Bystrica, č. n. 28 377, Dôverný rozkaz č. 23 veliteľstva VI. TS z 13. 10. 1944. tiež: DROPPA, A.: Protifašistický odboj a oslobodenie Liptova. str. 54.

²⁶ STANISLAV, J.: Letectvo v prípravách na ozbrojené vystúpenie a jeho účasť v SNP. Bratislava: VEDA 1996. str. 256. ISBN 80-224-0449-7.

²⁷ AM-SNP, B. Bystrica, f. VII/B Pr. č. 66/62 (1-57), Prílohy k válečnému denníku vel. 1. ČSA. 23. 9. 1944, Prehľad rozdelenia a rozmiestnenia batérií (resp. samostatných diel) v priestore II. TS.

²⁸ AM-SNP, B. Bystrica, f. VII, kr. 14, pr. č. A34/74. Osobné listy veliteľov a príslušníkov pridelených k del. bat. pri II. TS.

SS-Kampfgruppe „Schäffer“.²⁹

Povstalecká armáda dostatočne nevyužila potenciál modernej **10 cm ľahkej húfnice vz. 30**, systému Škoda s chobotovou lafetou, oceľovou hlavňou, vodorovným klinovým záverom, kvapalinovou záklzovou brzdou a vzpruhovým vratníkom.

V náhradnom oddieli Delostreleckého pluku 11 v Žiline bola postavená jediná batéria týchto húfníc, ktorá bola pridelená pešiemu práporu „Schlaichart“. Jedna samostatná húfnica bola vysunutá k skupine npor. Česlu v priestore Čadce už 30. augusta o ňu prišla.³⁰

Po 30. septembri keď jednotky skupiny „Žilina“ ustúpili k Strečnu, o nich nemáme žiadne informácie a zrejme padli do nemeckých rúk.

10.5 cm ľahká poľná húfnica vz. 18³¹ bola najmodernejšou poľnou húfnicou slovenskej armády. Vyvinula ju firma Rheinmetal. Mala modernú koncepciu s roztvárateľnou lafetou. Vzhľadom na dobu dodania tohto materiálu nebolo dost' vycvičených obslúh, rovnako na povstaleckom území bol nedostatok munície pre tieto húfnice. Postavených bolo zrejme šesť batérií tohto typu.

31. batéria „Klen“ (vel.: npor. del. Ladislav Medek), dvojdelová, nasadená v rámci I. TS na Malom Šturci. Bola stratená 4. októbra 1944 po tom čo sa včas nepodarilo prisunúť záprahy na jej odsunutie z dosahu nepriateľa.

41. batéria „Ciel“ (vel.: npor. del. Ján Ciel) bola nasadená v rámci kombinovaného delostreleckého oddielu II. TS. Ako trojdelová bola nasadená v priestore východne od Červenej Skaly. Na začiatku októbra 1944 mala 4 dôstojníkov, 1 aspiranta a 79 vojakov.

42. batéria „Koreň“ (vel.: por. del. Jozef Koreň) nasadená v rámci IV. TS. Mala tri 10.5cm poľné húfnice vz. 18. Dňa 18. októbra 1944 o dve delá pri bombardovaní prišla, posledné bolo nasadené na priamu strelbu proti obrneným vozidlám.

43. batéria „Orangutan“ (vel.: stot. del. Emil Mičušík, 1.dôst. por. del. Vojtech Kňazovický). Táto trojdelová batéria celý čas bojovala v rámci IV. TS., v priestore Biely potok.³²

Batéria „Pitner“ (vel.: por. del. Karol Pitner, neskôr por. del. Poprac), postavená ako trojdelová v posádke Topoľčany. Bola provizórne motorizovaná hospodárskymi traktormi a 7. septembra 1944 bola v bochoch zničená.

Jednotlivé kusy 10.5cm húfníc vz. 18 boli nasadzované aj na priamu strelbu proti útočnej vozbe na rôznych smeroch, Šturec, Horehronie atď. V Brezne taktó vznikla čata npor. del. V. Jurčaka, krycie meno „Šalvia“, operujúca v priestore II. TS.

Horské delostrelectvo

Z horských diel používala armáda v celku dobré aj keď už staré **7.5 cm horské kanóny vz. 15 a 10 cm horské húfnice vz. 16/19**.

Kanóny vz. 15 však slovenská armáda používala v podstate, ako pechotné delostrelectvo. V Povstaní sa použili rovnako, s výnimkou 1. batérie „Duchoň“, ktorá istý čas operovala v podriadení 2. partizánskej brigády gen. M. R. Štefánika (vel. npor. del. V. Žingor) na Martinských Holiach.³³ Vznikla v posádke Brezno a spočiatku jej velil por. del. Bednárík, od 5. septembra bol však nezvestný od palebného prepadu kedy batéria prišla o jedno delo. Velenie prevzal por. del. Fedor Duchoň.

²⁹LACKO, M.: „Hrdina SNP“ kapitán Gonda (Povstalecký príbeh v ružombersej oblasti.), In: Slovenská republika 1939-1945 očami mladých historikov IV. Banská Bystrica: Katedra histórie FF UCM Trnava, 2004. str. 233-272. ISBN 80-89034-75-6.

³⁰BOSÁK, P.: Z bojových operácií na fronte SNP. str. 33.

³¹Išlo o najmodernejšiu húfnicu v slovenskej armáde. Bola dodávaná od roku 1942, typ LeFH 18 v počte 20 ks. Od roku 1943 v rámci programu „Eiche“ ako typ LeFH18M v počte 53ks. V slovenskej armáde sa oficiálne označovali všetky ako ľahká poľná húfnica vz. 18 (pozri: VV-MNO 1943 čl. 26), prípadne vz. 18 nem.. V Povstaní aj ako vz. N, či vz.42.

³²AM-SNP, B. Bystrica, č. n. 28 377, Dôverný rozkaz č. 23 veliteľstva VI. TS z 13. 10. 1944.

³³Bližšie pozri: UHRIN, M.: Boje 2. partizánskej brigády gen. M. R. Štefánika, august 1944 – december 1944. In: Slovenská republika očami mladých historikov VI. V tlači.

2. batéria „Špitzer“ mala rovnako tri kanóny vz. 15. Operovala v rámci III. TS spolu s 1. batériou „Duchon“ po jej presunutí z Turca v priestore Hronská Breznica.

Ďalšie kanóny tohto typu používala štvordelová batéria „Horváth“ (vel.: kpt. del. Horváth), postavená začiatkom októbra vo Zvolenskej Slatine a zaradená do zálohy veliteľstva armády v Senici pri Banskej Bystrici. Podľa rozkazu z 2. októbra 1944 mala do 6. októbra vystriedať mot. bat. „Pačuta“ v priestore III. TS. Na konci októbra sa mala presunúť s peším práporom „Hruška“ k II. TS do priestoru Muránska Huta.³⁴

O štyri kanóny vz. 15 prišli povstalecké jednotky už začiatkom septembra v priestore Štrba. Tu boli nasadené dve čaty HKB z posádky Liptovský Mikuláš.³⁵

Dva kanóny vz. 15 skončili na Orave po ústupe skupiny „Jamriška“ na povstalecké územie.³⁶

10 cm horské húfnice vz. 16/19 boli obdobou 10 cm ľahkých húfníc vz. 14/19.

Zbraň bola systému Škoda s chobotovou lafetou, oceľovou hlavňou, vodorovným klinovým záverom, kvapalinovou záklzovou brzdou a vzpruhovým vratníkom. Pravdepodobne boli použité tromi batériami.

31. batéria „Muškát“, neskôr „Blúza“ (vel. npor. del. Strcula), pôvodne dvojdelová, neskôr doplnená na trojdelovú. Postavená v posádke Brezno n/Hronom z materiálu odlúčenej časti náhradného oddielu delostreleckého pluku 1 v Topoľčanoch. Nasadená bola v rámci II. TS na úseku „Kosatec“ v priestore Čertovica. K 18. októbru 1944 mala 2 dôstojníkov, 97 vojakov, 3 bicykle, 27 koní, 5 vozov, 3 káry, 1 poľnú kuchyňu, 74 pušiek, 2 ľahké guľomety, a 174 granátov.³⁷ Počas bojov sa jej podarilo zasiahnúť nemecké lietadlo na letisku Mokrads.

Druhou bola 32. batéria „Klobúk“ (vel.: por. del. Čapek), vznikla v posádke Brezno n/Hronom, ako záloha veliteľstva II. TS. Od 2. do 15. októbra 1944, operovala v priestore východne od Čertovice, následne bola odoslaná k IV. TS do Kremnických hôr. Následne sa vrátila na pôvodné postavenie. K 18. októbru 1944 mala 3 dôstojníkov, 123 vojakov, 2 bicykle, 45 koní, 6 vozov, 12 kár, 1 poľnú kuchyňu, 94 pušiek, 2 ľahké guľomety, a 416 granátov typu.³⁸ Bola rozprášená koncom októbra 1944.³⁹

Tretou bola 33. batéria „Polák“ (vel.: npor. del. František Polák)⁴⁰, nasadená od 3. októbra v rámci III. TS. Mala tri 10cm hor. H. vz. 16/19, pravdepodobne o jednu prišla 18. októbra pri Krupine a 118 mužov a 49 koní.

Hrubé poľné delostrelectvo

Hrubé respektíve zborové delostrelectvo malo za úlohu ničenie pevnejších a odolnejších vzdialenejších cieľov, protibatérijnú činnosť a posilovanie palebnej podpory v ťažisku bojových akcií na úrovni zboru. Samozrejme počas Povstania mu boli, vzhľadom na okolnosti prideľované aj iné úlohy. Hrubé delostrelectvo používalo kanóny a húfnice.

Z kanónov sa používal jeden typ a to **10.5 cm hrubý kanón vz. 35**, patriaci vo svojej dobe

³⁴ NOSKO, J.: Takto bojovala povstalecká armáda, NVK International-Múzeum SNP. str. 165. Bratislava 1994. ISBN 80-85727-20-X.

³⁵ AM-SNP, B. Bystrica, f. VII/B, Pr. č. 66/62 (1-57), Prílohy k válečnému denníku vel'. 1. ČSA. 23. 9. 1944, Zprávy dňa 3. septembra 1944.

³⁶ AM-SNP, f. VII/B, 204/61-7. Prílohy k válečnému denníku vel'. 1. čs. armády na Slovensku, Hlásenie mjr. Jamrišku o situácii na Orave z 27.9.1944.

³⁷ AM-SNP, B. Bystrica, f. VII, kr. 14, pr. č. A25/79, Fragments služobnej korešpondencie mjr. Sekurisa zástupcu veliteľa 2. TS.

³⁸ AM-SNP, B. Bystrica, f. VII, kr. 14, pr. č. A25/79, Fragments služobnej korešpondencie mjr. Sekurisa zástupcu veliteľa 2. TS.

³⁹ AM-SNP, B. Bystrica, f. VII/B, pr. č. 92/62 (1-83), Prílohy k válečnému denníku vel'. 1. čs. armády na Slovensku, Večernjšie hlásenie zo dňa 19. 10. 1944.

⁴⁰ Zástupcom veliteľa batérie bol por. del. v. z. Karol Janhuba a pozorovateľom por. del. v. z. Michal Balon. Ten sa neskôr stal príslušníkom POHG Kremnica. Počas evakuácie do Rakúska sa pokúsil o dezerciu, bol však chytený a 1. 5. 1945 v Rabensburgu zastrelený.

k svetovej špičke. Bol systému Škoda s roztvárateľnou lafetou, oceľovou hlavňou, vodorovným klinovým záverom, kvapalinovou záklzovou brzdou a vzpruhovým vratníkom. Jeho batérie boli motorizované a bol schopný vďaka strelivu účinne zasiahnuť aj proti najmodernejším tankom. V slovenskej armáde bolo v roku 1944 všetkých 33 týchto kanónov v stave Delostreleckého pluku 11 (vel. pplk. del. V. Kallo).⁴¹

Po aktivovaní jednotiek Náhradného oddielu Delostreleckého pluku 11. v Žiline bola zostavená jedna dvojdelová batéria „Pačuta“ (vel. por. del. E. Pačuta). Nasadená bola do bojov o Strečniansku tiesňavu. Po ústupe z Turca bola preradená do zálohy. Presunuli ju do Slovenskej Ľupče. Neskôr operovala aj v rámci III. TS v priestore Žarnovica - Banská Štiavnica⁴², odkiaľ ju presunuli znova do armádnej zálohy.

Ostatné kanóny ostali v posádke a ukoristili ich jednotky nemeckej Pz. Div. „Tatra“. V priebehu septembra tu zo zanechaného materiálu a mužstva bola postavená prvá delostrelecká jednotka Domobrany štvordelová batéria „Ilovský“ (vel. npor. del. R. Ilovský). Hrubé húfnice boli používané Delostreleckým plukom 12 (vel. stot. Černický) v Kežmarku. Jednalo sa o **15 cm hrubé húfnice vz. 25**, systému Škoda s chobotovou lafetou, oceľovou hlavňou, vodorovným klinovým záverom, kvapalinovou záklzovou brzdou a vzpruhovým vratníkom. Prepravovala sa rozmontovaná v dvoch jednotkách, hlaveň a lafeta.

Počas Povstania operovali nasledovné batérie vyzbrojené húfnicou vz. 25.

51. batéria „Jelša“ (vel.: stot. del. Oskar Jeleň), bola postavená z materiálu uskladneného v posádke Zvolen. Spočiatku operovala ako dvoj, neskôr štvordelová. Od 13. októbra 1944 bola nasadená u IV. TS.⁴³

V rámci II. TS operovala 52. batéria „Wallenfels“ (vel.: npor. del. Ján Wallenfels). Mala dve húfnice nasadené západne od obce Šumiac. Na začiatku októbra 1944 mala 3 dôstojníkov a 80 vojakov.⁴⁴

Trojdelová 53. batéria „Rozeda“ (vel. por. del. Mráz) v Mýte pod Ďumbierom – Na diele. Na začiatku októbra 1944 mala 1 dôstojníka, 1 ašpiranta a 63 vojakov.

Dvojdelová 54. batéria „Demčák“ operovala v úseku 2/16 pešieho práporu „Chrizantéma“ v priestore Revúca. 22. októbra 1944 jednotka ustupovala na Muráň, v priestore Muránskej Huty sa dostala do paľby. Delá boli zanechané na mieste, mužstvo ustúpilo na Červenú Skalu.⁴⁵

55. batéria „Jurišič“ (vel.: npor. del. František Jurišič), trojdelová batéria, ktorá operovala v rámci III. TS. Batéria strieľala počas bojov o Janovu Lehotu priamou strelbou na postupujúcu pechotu a útočné delá StuG-III a Jpz-38(t) SS-Kampfgruppe „Schill“. Je možné, že spočiatku mala vo výzbroji 15cm hrubé húfnice vz. 14/16. Skončila 26. októbra 1944 pri Detve, jej delá boli ukoristené 18. SS-Pz. Gren. Div. „Horst Wessel“.⁴⁶

Trojdelová 56. batéria „Chmelík“ (vel.: npor. del. Chmelík, od 15. 10. 1944 Dominik Čunderlík)

Trojdelová 57. batéria „Kolek“ (vel.: npor. del. Jozef Kolek)

6/3 batéria „Kleskeň“ (vel.: stot. del. Július Kleskeň), operovala v rámci delostreleckého oddielu IV. TS. Po celý čas mala vo výzbroji dve húfnice vz. 25.

⁴¹ Ďalších 5 kusov bolo stratených u Rýchlej divízie, na východnom fronte v roku 1943.

⁴² AM-SNP, B. Bystrica, f. VII/B, 204/61-7. Prílohy k válečnému denníku vel. 1. čs. armády na Slovensku, Rozkaz VČSA čis. 25.304 Taj./3.odd.1944 z 26. 9. 1944.

⁴³ Batéria je niekedy označovaná aj číslom 41. Pravdepodobne ide o chybu, je však možné, že ide aj o staršie číslovanie batérií.

AM-SNP, B. Bystrica, f. VII/B, 204/61-7. Prílohy k válečnému denníku vel. 1. čs. armády na Slovensku, VČSA čis. 25.665 Taj./3.odd. 1944, vec: Pridelenie 41. batérie k IV. skupine.

⁴⁴ AM-SNP, B. Bystrica, f. VII, kr. 14, pr. č. A33/79. Osobné listy veliteľov pridelených k delostreleckej batérii 2. TS za SNP.

⁴⁵ AM-SNP, B. Bystrica, f. VII/B, pr. č. 95/62 (1-53), Prílohy k válečnému denníku vel. 1. čs. armády na Slovensku, Situačné hlásenie zo dňa 22.10.1944.

⁴⁶ PREČAN, V.: Slovenské národné povstanie – Nemci a Slovensko. str. 566.

Batéria „Pašiak“ (vel.: npor. del. Július Pašiak), vznikla ako záloha II. TS v posádke Brezno. Mala 2 dôstojníkov (1. dôstojníkom batérie bol M. Orsány) a 75 mužov. Z materiálu mala tri 15cm húfnice vz. 25, 2 bicykle, 6 vozov, 1 poľnú kuchyňu, 2 jazdecké a 14 vlečných koní, 18 pušiek, 34 pištolí a jeden ľahký guľomet. Pre húfnice bolo k dispozícii 100 granátov.⁴⁷ 15. októbra sa presunula do priestoru Sihla, kde nahradila batériu 10cm poľných húfníc vz. 14/19. V postavení vypálila asi 210 rán na postupujúce jednotky 18. SS-Pz. Gren. Div. „Horst Wessel“. 27. októbra po nepriateľskom palebnom prepade, ustúpila cez Hronec do Jasenia. Tu bola 29. októbra rozpuštená, závery a zamierovače boli zakopané.⁴⁸

Okrem toho v rámci II. TS operovali aj ďalšie nateraz neidentifikované batérie týchto hrubých húfníc. Dvojdelová batéria východne od Bujakova a dvojdelová batéria severne od Dobroče. Táto sa tu mala nachádzať od 23. septembra 1944.⁴⁹ Je možné, že ide o jednotku npor. del. Zoltána Krahulca.

Južný úsek II. TS disponoval ako posilovými prostriedkami pre svoje pomerne slabé pešie prápory jednotlivými kusmi diel. V úseku Rimavská Sobota – Tisovec, kde bol nasadený 2/18 peší prápor „Narcis“ boli pridelené dva kusy húfnice vz. 25..

Na priamu strelbu proti útočnej vozbe boli nasadené v úsekoch jednotlivé delá.

Jedna 15cm húfnica vz. 25 bola aj v úseku „Kosatec“. Mala obsluhu 9 vojakov s výzbrojov 9 pušiek. Pre húfnicu bolo k dispozícii 115 granátov.

Okrem týchto húfníc boli na sklade aj staršie **15 cm hrubé húfnice vz. 14/16**, podobnej koncepcie. Po vypuknutí povstania sa zrejme použili aj tie. V žiadnom s dobových prehľadov batérií a ich výzbroje sa však neobjavujú. Nie je vylúčené ich použitie pri výcviku vo Zvolenskej Slatine, prípadne v Brezne. Rovnako mohli byť použité jednotlivito na priamu strelbu proti obrneným vozidlám, jednoznačný dôkaz však chýba.

Zusammenfassung

Ausrüstung der aufständischen Feldartillerie

In der Rüstung der auständischen Armee spielte wichtige Rolle die Artillerie, die in Anbetracht an Mangel anderen schweren Waffen ersetze ihre Aufgabe. Die auständischen Kräfte disponierten mit verschiedenen Arten von Materialien von den Kanonen aus dem 1. Weltkrieg bis zum modernsten konstruktionen, die dienen schlang noch nach dem Ende des zweiten Weltkrieges.

In unserer Histografie hat sich der genave Typologie der Rüstung nicht ausreichende Aufmerksamkeit gewidmet und so ist zu mehreren falschen Behauptungen und Wertungen gekommen. Diese Studie stellt typologischer Aufbau der artillerischen Rüstung und ihre teilung zwischen einzelnen Batterien.

(uhrin@fhv.umb.sk)

⁴⁷ AM-SNP, B. Bystrica, f. VII, kr. 14, pr. č. A25/79, Fragments služobnej korešpondencie mjr. Sekurisa zástupcu veliteľa 2. TS.

⁴⁸ AM-SNP, B. Bystrica, f. VII, kr. 4a, pr. č. A20/95. Zoznam dôstojníkov, poddôstojníkov a vojakov batérie delopluk 101, Sihla, Lom nad Rimavicou, od 15. 10. 1944.

⁴⁹ AM-SNP, B. Bystrica, f. VII/B, pr. č. 95/62(1-53), Prílohy k válečnému denníku vel. 1. čs. armády na Slovensku, Situačné hlásenie zo dňa 22.10.1944.

Protizidovské prejavy na Slovensku po druhej svetovej vojne (1945-1948) a ich podoba v oblasti severozápadného Slovenska

JANA ŠIŠIAKOVÁ

Spoločenskovedný ústav SAV Košice (externé pracovisko Katedra histórie, Fakulta humanitných vied UMB, Banská Bystrica)

Podpísaním kapitulácie Nemecka, ktorá ukončila najničivejší konflikt svetových dejín, sa hrôzy vojny definitívne neskončili. Nebolo to tak ani v Európe, ani v obnovenej Československej republike, resp. ani v jej slovenskej časti. Spoločnosť bola ovládaná povojnovou psychózou. Vojnovou kataklizmou poznačení jednotlivci či skupiny osôb často z túžby po odplate, plynúcej z rozmanitých pohnútok, chceli urobiť „spravodlivosť“ zadosť neraz aj so zbraňou v ruke ešte dlhé mesiace a roky bez rešpektovania faktu, že vojna je minulosťou. Sú známe mnohé prípady cieľených útokov namierených proti obyvateľstvu.

Prvé povojnové roky v strednej Európe, Československo, resp. Slovensko nevynímajúc, boli sprevádzané o. i. prejavmi rasovej a národnostnej neznášanlivosti medzi obyvateľstvom. Spomeňme aspoň odsuny nemeckého obyvateľstva z Poľska a Československa sprevádzané mimo-riadnou krutosťou, etnické čistky voči ukrajinskému a rusínskemu obyvateľstvu v juhovýchodnom Poľsku, poľskému a židovskému obyvateľstvu na západnej Ukrajine.¹ Osobitnú kapitolu tohto povojnového obdobia tvoria prejavy antisemitizmu v strednej Európe. Boli takpovediac na dennom poriadku v Poľsku, kde prišlo o život niekoľko sto Židov² (boli dokonca zaznamenané úteky poľského židovského obyvateľstva na územie Slovenska),³ na západnej Ukrajine, v Maďarsku.⁴ Vlna antisemitizmu neobišla ani Československo.

Na postavenie Židov v povojnovom Československu priamo vplýval vnútropolitický vývoj a celková spoločenská situácia v krajine. Prvé povojnové roky 1945-1948 boli obdobím, keď v českých krajinách doznievali dôsledky nacistickej okupácie a na Slovensku nacistického vplyvu. Tí, ktorí sa vrátili z koncentračných táborov alebo z emigrácie, neboli všade vítaní. Spochybňovala sa ich štátna príslušnosť a národná spŕahľivosť, ale aj majetkové nároky, keďže sa dožadovali späť zabratého hnutelného i nehnuteľného majetku, ktorý bol kedysi v ich osobnom vlastníctve. V rokoch 1945-1948 väčšina antisemitických prejavov a vystúpení mala korene práve v majetkových otázkach, pričom v Čechách išlo skôr o získanie židovského majetku, na Slovensku skôr o jeho udržanie.⁵ Okolo návratu majetku týmto osobám vznikali niektoré

* Štúdiá je výstupom z grantového projektu VEGA 1/2226/05 „Ukrajinská povstalecká armáda (UPA) na Slovensku v rokoch 1945-1947“.

¹ Bližšie k problematike etnických čistiek v juhovýchodnom Poľsku a na západnej Ukrajine HALCZAK, B. – ŠMIGEL, M.: *K problematike postavenia Lemkov v Poľsku v druhej polovici 20. storočia a ich prisťahovania do Sovietskeho zväzu. Akcia „Vista“*. In: Acta historica Neosoliensia, 7/2002. Banská Bystrica 2004, s. 187-198.

² Pozri napríklad: CICHOSPEK, A.: *Pogrom Žydów w Krakowie 11 sierpnia 1945*. Warszawa 2000; KERSTEN, K.: *Pogrom Žydów w Kielcach 4 lipca 1946 r.* Warszawa 1996; BERENDT, G. – GRABSKI, A. – STANKOWSKI, A.: *Studia z historii Żydów w Polsce po 1945 r.* Warszawa 2000.

³ Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, f. Povereníctvo vnútra (PV) – sekr., k. 75, č. 966/45-46 sekr. Hlásenie Hlavného veliteľstva Národnej bezpečnosti č. 224 zprav./1945. Tiež Štátny archív Levoča pobočka Stará Ľubovňa, f. Okresný národný výbor (ONV) Stará Ľubovňa 1945-1960, k. 28, č. 935/1945 prez. Poľskí príslušníci Židia – neoprávnené pre- kročenie československých hraníc.

⁴ Pozri: THER, P.: *Polsko-ukrajinský konflikt v letech 1939-1947. Srovnávací poznámky k diskusi o československo-německém konfliktu*. In: Soudobé dějiny, roč. 9, 2002, č. 2; CHONIGSMAN, J.: *Katastrofa jевrejstva Zapadnej Ukrajiny. Jevrei Vostočnej Halicii, Zapadnej Volyni, Bukoviny a Zakarpattia v 1933-1945 gg.* Lvov 1998; BIBÓ, I.: *Bieda východoeurópskych malých štátov. Vybrané štúdie*. Bratislava 1996, 578 s.

⁵ SVOBODOVÁ, J.: *Projevy antisemitizmu v českých zemiach v letech 1948-1992*. In: HOENSCH, J., BIMAN, S., LIP-TÁK, L.: *Emancipácia Židov – antisemitizmus – prenasledovanie v Nemecku, Rakúsko-Uhorsku, v českých zemiach a na Slovensku*. Bratislava 1999, s. 194.

z najznámejších antisemitských incidentov v povojnovej ČSR (napr. varnsdorfská aféra). Na Slovensku bola situácia okolo reštitúcie židovského majetku ešte napätejšia. Majetok, ktorý sa v minulom období dostal do rúk súkromných osôb, resp. sa nachádzal pod národnou správou, sa javil ako jeden (ale nie jediný) z hlavných zdrojov antisemitizmu, ktorý tu viedol až k násilnostiam a pogromom.

Vynárali sa mnohé otázky, na ktoré je aj dnes zložitá dať jednoznačnú odpoveď, ak vôbec taká existuje. Mnohé prípady sa vyšetrili, mnohé ešte stále čakajú na riadne prešetrenie, a mnohé sú snáď ešte pre verejnosť neobjavené v archívoch. Kto za tým všetkým stál, kto bol len vykonávateľom a kto mal skutočný záujem židovský element ak nie priam zničiť, tak aspoň vystrašiť či zdiskreditovať? Boli to len bežní radoví občania, ktorí konali na vlastnú päsť pod vplyvom emócií alebo boli niekým nabádaní či vyprovokovaní k tejto činnosti, alebo išlo aj o osoby vplyvné, z radov funkcionárov na rôznych postoch a úrovniach? A čo sa tým vlastne sledovalo – išlo o „vybavovanie si účtov“ z osobných pohnútok, o snahu profitovať (v širšom slova zmysle) či takto zámerne odvrátiť pozornosť od iných a (možno) podstatnejších vecí, alebo týmto spôsobom len doznievalo „dedičstvo“ predchádzajúcej éry? Aký postoj zaujímali kompetentní, a prečo bol ich postoj taký, aký bol? A vôbec, malo to všetko nejaký zmysel? Otázok, ako sa zdá, je ešte príliš veľa...

Na Slovensku sa prvé nepokoje, poburovanie a demonštrácie protižidovského charakteru objavili už v lete 1945, a to na východnom Slovensku. Podľa hlásenia Hlavného veliteľstva Národnej bezpečnosti (NB) v Bratislave z augusta 1945 „dochádzajú tunajšiemu veliteľstvu hlásenia temer zo všetkých okresov a oblastí z celého východného Slovenska o nepriateľskom postoji slovenského a rusínskeho obyvateľstva proti občanom židovskej konfesie a tento nepriateľský postoj sa zo dňa na deň priestruje. Toto vrenie sa prejavuje najmä v oblasti Prešov, Humenné a Michalovce, kde sa vracajú príslušníci židovskej konfesie, obsadzujú živnosti a hospodárske podniky“. Je treba podotknúť, že sa títo obyvateľia vracajú, ale to, že „...v mnohých prípadoch jednotlivci, či už verejnoprávných inštitúcií alebo hospodárskych podnikov dopúšťajú sa rôznych rukolapných prechmatov (najmä pridelenie živností, hosp. podnikov, čierneho obchodu) a to tak, že neostanú zatajené pred verejnosťou“.⁶ Tento nepriateľský postoj je zaujímavý aj z iného dôvodu – z hľadiska národnostného – obyvateľia židovskej konfesie sa medzi sebou a na verejnosti rozprávali nemecky, prípadne maďarsky, čo na obyvateľstvo, vzhľadom na predchádzajúce skúsenosti a vtedajšie postoje voči príslušníkom týchto národností, pôsobilo ako istý druh provokácie.

K najznámejším incidentom antisemitského rázu patrí pogrom na židovské obyvateľstvo, ktorý sa stal 24. septembra 1945 v Topoľčanoch. Židia mali v tomto meste pomerne silné hospodárske pozície, čo bol jeden z motívov podnecujúcich antisemitské nálady. V meste sa začali šíriť správy, že Židia, ktorí sa vrátili z koncentračných táborov, pripravujú katolíkom pomstu. Ako zámienka na útok proti nim poslúžili fámy, že Židia chcú zabrať miestnu kláštornú školu a židovský lekár Berger v škole dokonca zabíja kresťanské deti otrávenou očkovacou látkou. Následne rozzúrený dav vtrhol do školy, vyvliekol doktora na ulicu a zbil ho. Davová psychóza, výsledkom ktorej bolo 47 zranených, sa rozšírila do celého mesta, obyvateľia pritom bili každého Žida, rabovali, ba do mesta prichádzali aj ľudia z okolitých obcí. Nikto za tento incident (na stranu rozhnevaného davu sa priklonilo aj privolané vojsko) nebol odsúdený a v Topoľčanoch po tejto skúsenosti nezostal ani jeden Žid.⁷

Samozrejme, do tejto už dosť napätej situácie vstúpil aj politický rozmer. Situáciou v Topoľčanoch sa zaoberala aj vláda, ktorej členovia sa sice uzniesli, že obetiam bude poskytnutá

⁶ SNA Bratislava, f. PV – bezp., k. 483, č. 60/1945. Nálada obyvateľstva proti spoluobčanom židovskej konfesie.

⁷ Vyšetrovacie komisie popreli, že by išlo o pogrom a nepriamo obvinili Židov, že si za to môžu sami. Súd rozhodol až v roku 1950 – všetci obvinení však boli oslobodení, zavážil pritom ich robotnícky pôvod či partizánska minulosť. SME, 23. septembra 2004.

pomoc a náležitá starostlivosť a bude im vyplatené primerané odškodnenie.⁸ Zostalo však len pri slovách. Topoľčiansky pogrom, ako hovorí I. Kamenec, bol svojím spôsobom istou ukázkou vnútropolitického zápasu, ktorý sa odohrával na Slovensku, hlavne v súvislosti s blížiacimi sa voľbami do Ústavodarného národného zhromaždenia. Demokratická strana (DS), ale predovšetkým tvrdé vyhlásenia komunistov tento pogrom odsúdili ako „ideové dielo porazenej ľudáckej garnitúry“. Ako sa však neskôr ukázalo, tieto vyhlásenia Komunistickej strany (KSS) boli iba akousi demagogickou hrou, ktorou sa snažila prostredníctvom boja proti antisemitizmu kriminalizovať DS. Už o niekoľko rokov neskôr tá istá KSS bojovala proti „medzinárodnému židovskému kapitálu“ a jeho ideológii, proti sionizmu.⁹ Podobne antisemitské prejavy istým spôsobom poslúžili predstaviteľom KSS na diskreditáciu DS v súvislosti s priebehom súdneho procesu s bývalým prezidentom Slovenskej republiky (1939-1945) Jozefom Tisom, kedy sa začali v niektorých oblastiach vo zvýšenej miere objavovať predovšetkým protižidovské plagáty, s činnosťou ilegálnych (podzemných) protištátnych skupín¹⁰ a „odhalením“ protištátneho sprisahania v roku 1947. Na druhej strane, isté podnety k tomu dávali svojimi výroky aj samotní predstavitelia DS, ako aj ich tlačový orgán Čas a týždenník Nové prúdy.

KSS sa už v tomto období chystala na rozhodujúci úder, a tak začiatkom roku 1947 Poverenictvu vnútra (PV) SNR nariadilo aj vykonávanie represívnej cenzúry tlače. Zakázané bolo okrem mnohých ďalších článkov uverejňovať akékoľvek útoky proti národnostnej, náboženskej a rasovej rovnoprávnosti a nabádať k neznášanlivosti. Okrem toho časopisy nesmeli zverejňovať žiadne konfesijné útoky, posmešky alebo urážky, ktoré by dráždili verejnosť.¹¹ Čisto z tohto pohľadu (prejavov antisemitizmu) snahu vedenia zložitých pomery zmierniť alebo ich aspoň ešte viac nezhoršovať danú časť nariadenia môžeme hodnotiť ako pozitívum.

Uvedené prípady spolu s objavovaním sa protižidovských letákov, hesiel a nápisov na rôznych miestach Slovenska dokonca spôsobili, že sa začalo hovoriť o existencii protižidovského podzemného hnutia šíriaceho medzi ľuďom nespokojnosť s tým, že Židia sú všade stavaní do popredia na úkor kresťanov a Slovákov.¹² Na vzniknutú situáciu, pochopiteľne, muselo rýchlejšie reagovať aj bratislavské PV pod predsedníctvom Mikuláša Ferienčíka. Už začiatkom októbra 1945 bolo všetkým okresným a miestnym národným výborom, komisariátom a útvarom NB nariadené, aby boli podniknuté všetky opatrenia na zabránenie ďalších nepokojov, demonštrácií a akýchkoľvek protištátnych akcií. Príslušníci NB rozhodne nemali ľahkú úlohu pri zabezpečovaní verejného poriadku a nebolo to jednoduché ani z toho dôvodu, že situácia bola komplikovaná po tom, čo sa vyskytli prípady, keď sa príslušníci NB či vojaci pri postupe v tejto veci neraz dali ovplyvniť svojimi osobnými náhľadmi, sympatiou či antipatiou voči Židom,¹³ pridali sa na stranu demonštrujúcich (v prípade už spomínaného topoľčianskeho incidentu) alebo dokonca od nich samých vyšla iniciatíva k protižidovským výtržnostiam, ako tomu bolo napr. v Želiezovciach v auguste 1946.

Dostať situáciu pod kontrolu bolo viac ako ťažké, hoci nájsť vinníkov nie vždy bol problém. Horšie bolo to, aký postoj k jednotlivým skutkom zaujať. Za týmito akciami hľadalo Poverenictvo „reakčné protidemokratické a fašistické živly“, ktoré túto činnosť vyvolávali (medzi oby-

⁸ Bližšie pozri *Československo a Izrael v letech 1945-1956. Dokumenty*. Praha 1993, s. 17-27.

⁹ Pozri KAMENEC, I.: *Hľadanie a blúdenie v dejinách*. Bratislava 2000, s. 381-382.

¹⁰ Tieto skupiny vyvíjali činnosť na podporu J. Tisu a slovenskej štátnosti, a išlo predovšetkým o skupiny novozámockú, banskoštiavnickú a žilinskú, ktorú viedol Anton Meltzer. Vo všeobecnosti platí, že KSS ich činnosť a význam zo známych dôvodov zveličovali.

¹¹ Štátny archív Bytča pobočka Žilina (ŠAP Žilina), f. ONV Veľká Bytča 1945-1960, k. 29, č. 117/1947. Tlač periodická – represívna cenzúra.

¹² SNA Bratislava, f. PV – bezp., k. 1, č. 383/1945. Situačná správa z územia celého Slovenska za obdobie 15. 9. – 15. 10. 1945.

¹³ Vojenský historický archív Bratislava, f. Operace „Banderovci“ 1945-1948, k. 51, inv. č. 175. NB na severovýchodnom Slovensku – závady. Pozri tiež ŠMIGEL, M.: K niektorým udalostiam na severovýchodnom Slovensku v rokoch 1945-1949. In: *Annales historici Presovienses*, 2005. Prešov 2005, s. 262-273.

vateľstvom) a vykonávali „s tým úmyslom a účelom, aby konsolidačné pomery na Slovensku a v Československej republike boli hatené ... usilujú sa o rozvrátenie republiky, demokracie a poriadku“.¹⁴ Pre vedenie SNR bolo takéto správanie sa a útoky na Židov krajne neprijateľné, keďže sa šírili tiež v čase parížskej mierovej konferencie a mohli znížiť kredit Československa na medzinárodnom politickom poli.

Vlna antisemitizmu sa vniesla aj do odbojových organizácií. V niektorých prípadoch boli iniciátormi bývalí partizáni, čo si Povereníctvo vnútra tiež uvedomovalo. Ako sa uvádza v situačnej správe za mesiac máj 1946, „partizáni s postupom konsolidácie pomerov nie sú spokojní, nakoľko vidia zrejme, že sú stále odstrkovaní do pozadia, že ich zásluhy a boj za povstania sú zľahčované a zbagatelizované ... no je u partizánov badať aj náladu protižidovskú, ktorej pôvodom je to, že väčšina Židov, hoci s menšími zásluhami ako partizáni o ČSR, resp. poväčšine bez zásluh o ňu, majú výhodné postavenie jak v úradoch, tak aj v obchode a priemysle. V dôsledku tejto nespokojnosti ozývajú sa čím ďalej, tým častejšie hlasy z radov partizánov, že si budú musieť spraviť poriadok svojím spôsobom“. V tejto súvislosti stojí za zmienku aktivita ozbrojených skupín či bánd pod vedením bývalých partizánov, ktoré pôsobili napr. v Nitre a v okolí Bytče.

Zároveň sa v správe konštatuje: „U obyvateľstva na Slovensku je všeobecne badať vzostup antisemitizmu, ktorý je hlavne šírený reakčnými elementmi, ale ako je už spomenuté i partizánmi a príčina tohto je jednak príliš sebavedomé správanie sa občanov židovského vyznania, užívanie maďarskej a nemeckej reči, nepomerné obohatenie v krátkom čase, pritom ale nezapojenie sa do budovateľskej a prospešnej práce, ich nepomerné umiestnenie sa vo verejnom živote, ako aj nepomerná držba podnikov a živností“ a v neposlednom rade „mnoho zlej krvi v minulosti narobili prechmaty zo strany občanov židovského vyznania pri manipulácii so zásobami UNRRA.“¹⁵

Obyvateľstvo v mnohých lokalitách, predovšetkým východného Slovenska, ktoré bolo značne poznačené vojnovými udalosťami a kde väčšina obyvateľstva žila v katastrofálnych sociálnych podmienkach a chudobe, a takpovediac bojovala každý deň vyslovene o prežitie, sa, pochopiteľne, proti takým praktikám búrilo. Nešlo im pritom o ukrátenie Židov o prídely, ale o istú spravodlivosť či rovnosť v ich prerozdeľovaní. Takéto prípady sú známe najmä z Bardejova, Levoče, Michaloviec a ich okolia. Na ilustráciu však uvádzame príklad zo žilinského okresu, hoci sa nejedná o manipuláciu s potravinovými zásielkami, ale práve o ich rozdeľovanie. V správe o prídelloch dodávok UNRRA za rok 1945 sa uvádza, že okrem množstva potravín, ktoré získali všetci obyvatelia okresu, obyvatelia židovského vierovyznania obdržali navyše pol kilogramu bravčovej masti a za mesiace jún a júl po jednom kilograme cukru na mesiac na osobu. Okrem toho bola v Žiline zriadená repatriačná kuchyňa, kde sa podávali raňajky, obed a večera zo zásielok UNRRA, a to buď zdarma alebo za minimálny poplatok 5 Kčs, a kde sa stravovali výlučne osoby židovského vierovyznania.¹⁶ A to je to len jeden z mnohých prípadov. Najmä (ale nielen) v pohraničí východného Slovenska nenávisť voči Židom plynula ešte z jedného faktu. Tých Židov (najmä z oblasti Volyne a Haliča), ktorí ilegálne prekročili slovensko-ukrajinské hranice, sovietske úrady odmietali prijať naspäť s tým, že nechcú pracovať. Snahy slovenských úradov vrátiť tieto osoby naspäť boli neúspešné. Začali sa preto šíriť reči, že „židov nechcú ani v Rusku“. Podobná protižidovská nálada bola aj na strednom Slovensku v okolí Banskej Bystrice a na maďarskom pohraničí.¹⁷

Je namieste spomenúť aj odsúdeniahodný čin povraždenia 18 židovských občanov (z toho boli niektorí členmi KSS) v sninskom okrese (obce Nová Sedlica, Ulič, Kolbasov) na prelome novembra – decembra 1945. Napr. len v jedinú noc zo 6. na 7. decembra 1945 bolo v Kolbasove

¹⁴ ŠAP Žilina, f. Miestny národný výbor (MNV) – Mestský národný výbor (MsNV) Žilina 1945-1949, k. 28, č. 3699/1945. Protižidovské demonštrácie a nepokoje na Slovensku – obežník.

¹⁵ SNA Bratislava, f. PV – bezp., k. 2. Situačné správy za rok 1946 – máj.

¹⁶ ŠAP Žilina, f. ONV Žilina 1945-1948, k. 80, č. 2273/1945 adm. UNRRA – zásoby a živnosti – prerozdelenie.

¹⁷ SNA Bratislava, f. PV – bezp., k. 2. Situačné správy za rok 1946 – august.

neznámou ozbrojenou skupinou zavraždených 11 osôb, z toho 7 žien. Keďže v tomto období sa v regióne vyskytovali oddiely Ukrajinskej povstaleckej armády (UPA; tzv. banderovci)¹⁸ prenikajúce na severovýchod Slovenska z pohraničných poľských okresov, vraždy boli automaticky pripísané na ich účet, avšak bez podrobnejšieho výskumu a vyšetrenia týchto skutkov. Do súvislosti s vraždami Židov boli príslušníci UPA dávani aj z toho dôvodu, že banderovci vyvíjali v tom čase na východnom Slovensku antikomunistickú a antisovietsku propagačnú činnosť a, podľa marxistickej historiografie, aj rozsievali antisemitské nálady (čo však súčasní bádatelia problematiky vylučujú). Rozhodujúcim motívom pritom mohli (ale nemuseli) byť politické, ale skôr majetkové záležitosti. Podľa najnovších výskumov je možné pripustiť, že tieto vraždy spáchali banderovci, išlo však zrejme o skupinu operujúcu na vlastnú päsť (bez toho, aby o tom vedelo velenie UPA v juhovýchodnom Poľsku) a boli na tento čin navádzaní niekým zo zaujatých miestnych občanov (nevylučujú sa aj miestni funkcionári MNV či NB), respektíve išlo o provokáciu s cieľom zdiskreditovania UPA.¹⁹ Naopak, ojedinelé neboli prípady, keď mnohé ozbrojené bandy vytvorené z domáceho obyvateľstva (neraz aj z radov bývalých partizánov) vyčíňali v mene a na úkor banderovcov.²⁰ Tak tomu bolo napr. v lete 1946 v okolí Bytče.

Existencia ozbrojených bánd, často neznámeho charakteru a útočiacich aj na civilné obyvateľstvo, však bola v tom čase na Slovensku jednoducho realitou. V nami sledovanej oblasti severozápadného Slovenska sa takéto bandy objavovali na kopaniciach niektorých obcí v bytčianskom okrese, kde „prichádzajú z lesov skupiny vojenských osôb rôznej národnosti ako Nemci, Maďari, Poliaci, Rusi, medzi nimi aj Slováci ozbrojení, kde prenocovávajú a nútia obyvateľov týchto kopanic, aby ich zásobili potravinami, vyhrážajú sa rôznym funkcionárom, hlavne KSS, nadávajú na ZSSR a zase zmiznú“,²¹ v máji – júni 1946 v priestore osád Greguše, Lovási, Magale-Čemerka na rozhraní okresov Bytča a Čadca.²² Od leta sa situácia v tomto smere ešte zhoršila, keďže bandy (opäť označované za banderovcov) čím ďalej, tým viac šírili medzi obyvateľstvom strach, pričom lúpili všetko, čo im prišlo pod ruku – potraviny, peniaze, obuv a šatstvo i domáce zvieratá. Vo väčšine prípadov bandy vyčíňajúce na slovensko-poľskom pohraničí, napr. 30-členná skupina v obci Skalité v okrese Čadca v júli 1946,²³ pochádzali z Poľska. Dokonca sa vyskytol prípad zastrelenia československého vojaka skupinou ozbrojených Poliakov.²⁴ V novembri 1946 sa 15-členná ozbrojená skupina objavila na v osade Brhlov dvor v okrese Kysucké Nové Mesto. Po prestrelke a podpálení niekoľkých hospodárskych budov však územie Slovenska opustila.²⁵

V apríli 1947 sa v obvode stanice NB Staškov a Turzovka v čadčianskom okrese objavila 4-členná ozbrojená skupina, ktorá násilím vošla do domu istého Šimona Žiaka a olúpila ho viac ako 8 000 Kčs.²⁶ Je zrejme, že banda išla takpovediac „na istotu“. O tom, či tento incident zapadá do kontextu protizidovských akcií (a teda či Š. Žiak bol alebo nebol Žid), je možné sa len domnievať. Ale napr. aj v Žiline už v roku 1946 dochádzalo k častým vlámaniam do bytov, a predovšetkým

¹⁸ Bližšie k pôsobeniu UPA (banderovcov) na Slovensku pozri: SYRNÝ, M.: „Banderovci“ a slovenská spoločnosť v rokoch 1945-1947. In: Acta historica Neosoliensia, 8/2005. Banská Bystrica 2005, s. 153-162; KMEŤ, M.: Vecná a umelecká literatúra o problematike Ukrajinskej povstaleckej armády v Československu pred rokom 1990. In: Acta historica Neosoliensia, 8/2005. Banská Bystrica 2005, s. 163-176; MIČKO, P.: Ukrajinská povstalecká armáda (UPA) na Slovensku v roku 1946. In: Annales historici Presovienses, 6/2006. Prešov 2006, s. 198-216.

¹⁹ ŠMIGEL, M.: Prieniky banderovcov na územie severovýchodného Slovenska v rokoch 1945-1946. Rukopis, s. 37-41.

²⁰ ŠMIGEL, M.: K niektorým udalostiam na severovýchodnom Slovensku v rokoch 1945-1949, s. 262-273. V novembri 1947 – teda v dobe, keď tzv. „banderovské nebezpečenstvo“ už pominulo a československé orgány sumarizovali výsledky bojov proti UPA – na spoločnom zasadnutí vojenskej a bezpečnostnej komisie ČSR gen. Boček konštatoval, že „v mnohých prípadoch bolo zistené, že oddiely zložené z československých občanov – lesných poľovníkov, pašerákov a rôznych kriminálnych elementov, svoje zločiny uskutočňovali na účet banderovcov“. Demokratickej golos, 22. novembra 1947.

²¹ SNA Bratislava, f. PV – bezp., k. 2. Situačné správy za rok 1946 – január.

²² SNA Bratislava, f. PV – bezp., k. 2. Situačné správy za rok 1946 – máj, jún.

²³ SNA Bratislava, f. PV – bezp., k. 2. Situačné správy za rok 1946 – júl.

²⁴ SNA Bratislava, f. PV – bezp., k. 2. Situačné správy za rok 1946 – august.

²⁵ SNA Bratislava, f. PV – bezp., k. 2. Situačné správy za rok 1946 – november.

²⁶ SNA Bratislava, f. PV – bezp., k. 4. Situačné správy za rok 1947.

obchodov,²⁷ a to až do takej miery, že stanica NB v Žiline žiadala o zvýšenie stavu svojich príslušníkov. Ani v tejto súvislosti nemožno vylúčiť, že sa nejednalo tiež o majetok židovských občanov.

Antisemitské nálady postupom času naberali stúpajúcu tendenciu a prípady obmedzovania osobnej slobody, demonštrácií, rozširovania protižidovsky zameraných letákov a správ atď. boli hlásené tiež zo Spišskej Novej Vsi, Bardejova, Bratislavy, Trenčína, Bánoviec nad Bebravou, Nitry, Žabokriek, Komárna, Banskej Bystrice, Zlatých Moraviec a mnohých ďalších miest. Podobné prejavy však s menšou intenzitou pretrvávali až do roku 1948.

V sledovanej oblasti severozápadného Slovenska, konkrétne v okresoch Bytča a Žilina, sa tiež stretávame s viac či menej závažnými prípadmi podobného charakteru. Naproti tomu, v kysuckej oblasti (okresy Čadca a Kysucké Nové Mesto²⁸) sú protižidovské prejavy skôr výnimkou. V záznamoch správ sa uvádza, že jedine v samotnej Čadci v máji 1947 niekoľkokrát v nočnom čase neznámi páchatelia vybili okná obchodníka židovskej národnosti Weimanna.²⁹

Okres Veľká Bytča³⁰ a okres Žilina boli vo veľkej väčšine obývané obyvateľstvom slovenskej národnosti. Obyvatelia židovskej konfesie predstavovali v obidvoch okresoch len nevelké percento, ktoré sa ešte zmenšilo prostredníctvom deportácií do koncentračných táborov, hoci zistiť presný počet deportovaných je v podstate nemožné. Napr. začiatkom roka 1946 zo všetkých obcí žilinského okresu o Židoch možno hovoriť len v samotnom meste Žilina, aj to len v počte 380 osôb.³¹ Podobne tak bolo aj v susednom okrese Bytča. Hoci z Bytče pochádzal J. Tiso, prevažná väčšina Židov v okrese bola deportovaná a nikdy sa nevrátila. Podľa záznamov z rokov 1942 a 1943 vo veľkobytčianskom okrese čiastočná prezidentská výnimka bola udelená len deviatim a úplná výnimka šiestim osobám a ich rodinným príslušníkom.³² Aj napriek uvedeným skutočnostiam sa tu povojnová vlna antisemitizmu prevládala.

Sériu útokov proti Židom v Bytči podnikali niekoľko týždňov Jozef Gallo a František Hanuš, bývalí partizáni. Ich útoky spočívali vo vybíjaní okien domov, kde títo židovskí obyvatelia bývali, ale nikdy sa ich nepodarilo prichytiť pri čine. Odhalení a usvedčení z tejto činnosti boli až pri útoku v júli 1946. Dňa 15. júla v noci pri návrate z ľudovej zábavy v podnapitom stave pomocou výbušniny zničili výklad zlatníctva a hodinárstva v Bytči, ktoré vlastnil Ivan Bartolomej Klein. Zaujímavé je pritom vysvetlenie motívu konania jedného z nich, ktoré je typickou ukážkou jedného zo zdrojov nenávisti voči Židom na Slovensku (nielen) v tej dobe: „...títo sa nezapojili do žiadnej budovateľskej práce, nič nerobia, iba obchodujú, bohatnú a takto nás priamo provokujú.“ Obvinený však uviedol i ďalší dôvod. Ako bývalý partizán znenávidel Židov už počas SNP, keď mnohí židovskí muži v snahe zachrániť sa pred obvinením zo „židobolševizmu“ hromadne vstupovali do povstaleckej armády, ale priamym bojom sa vyhýbali. Vo svojej výpovedi sa neskôr dokonca snažil svoje konanie vysvetliť tým, že poškodený židovský obchodník ho za finančnú odmenu požiadal, aby spomínaný skutok vykonal. V skutočnosti to bol už len neúspešný pokus o vlastnú obhajobu. Muži boli odsúdení na tresty 12 a 7 mesiacov vo väzbe, okrem toho na 3 roky stratili volebné právo i úrad. Vymeraný trest im bol neskôr skrátený z toho dôvodu, že obaja boli jedinými živiteľmi svojich pomerne chudobných rodín.³³

Dňa 22. septembra 1946 dostalo Oblastné veliteľstvo NB v Žiline hlásenie od okresného

²⁷ SNA Bratislava, f. PV – bezp., k. 2. Situačné správy za rok 1946 – február, marec.

²⁸ Okres Kysucké Nové Mesto existoval do roku 1960. Územnou reorganizáciou zanikol, jeho územie (27 obcí) bolo včlenené do okresu Čadca.

²⁹ ŠA Bytča pobočka Čadca (ŠAP Čadca), f. ONV Čadca 1945-1960, k. 33, č. 380/1947. Mesačné situačné správy.

³⁰ Okres Veľká Bytča oficiálne existoval do 1. januára 1946 a tvorilo ho 26 obcí. V tento deň sa zlúčili Veľká Bytča, Malá Bytča a Hliník nad Váhom do obce Bytča, ktorá sa stala sídlom okresu.

³¹ ŠAP Žilina, f. ONV Žilina 1945-1948, k. 80, č. 2273/1945 adm. UNRRA – zásoby a živnosti – prerozdelenie.

³² ŠAP Žilina, f. Okresný úrad (OÚ) vo Veľkej Bytči 1923-1945, k. 32, č. 693/1943. Evidencia Židov, ktorí obdržali prezidentskú výnimku.

³³ ŠA Bytča, f. Krajský súd v Trenčíne. III. manipulačné obdobie (1924-1949), k. 432, č. 387/1946. Stíhanie J. Galla a F. Hanuša z Bytče za podnecovanie rasovej nenávisti.

veliteľa NB v Bytči por. Gondu v tomto znení: „Hlásim, že dňa 21. septembra 1946 bola prevedená razia po neznámej tlupe zdržujúcej sa v lesoch v okolí Bytče. Razie sa zúčastnilo celkom 91 mužov z príslušníkov NB tunajšieho okresu, pohotovostného oddielu NB zo Žiliny, vojenskej jednotky z posádkového veliteľstva zo Žiliny, členov OB a OBZ zo Žiliny. Účelom razie bolo pátranie po neznámych ozbrojených skupinách potulujúcich sa v lesoch v okolí Bytče. ... Dňa 20. septembra 1946 obdržala stanica NB v Bytči od tejto tlupy dopis s týmto obsahom: „Srdečný pozdrav z hôr Vám zasielajú partizáni, ktorí sú v horách proti Židom. S naším heslom: Smrť Židom!“³⁴ Pátranie však napriek úsiliu nebolo úspešné.

Kto bola neznáma ozbrojená skupina, kto boli jej členovia, prečo a akým spôsobom viedla alebo chcela viesť boj proti Židom? Odpovede prinieslo až jej dolapenie v októbri 1946. Hoci nie je možné stopercentne dokázať, že práve jej členovia poslali spomenutý list, všetky okolnosti dovedujú, že išlo o skupinu týchto mužov: Ján Kováčik – tajomník miestnej organizácie Zväzu slovenských partizánov z Bytče, Rudolf Reš z Bratislavy, bytčiansky rodák, Emil Lang (člen bývalej partizánskej jednotky Za vlasť), Vladimír Čuboň, Ján Boško-Pagáč, Vladimír Mravec a Ladislav Ďuračik – obyvatelia obce Kotešová v bytčianskom okrese.

V druhej polovici augusta 1946 s cieľom zaútočiť proti osobám židovského vierovyznania a ich majetku, a tak ich prinútiť k vyst'ahovaniu sa z bytčianskej oblasti, J. Kováčik nahovoril J. Bošku-Pagáča, P. Mravca a R. Reša na ozbrojenú akciu a zadovážil zbrane (automaty, pištole, pušky, ručné granáty). To pre neho, ako bývalého partizána, nebol problém, keďže mnoho bývalých partizánov si zbrane aj po skončení bojov ponechalo alebo vedelo, kde je k nim prístup. Pre spomínaný účel chcel na svoju stranu získať aj partizánov z Veľkého Rovného a Štiavnika, ale úspešný nebol. Sformovať väčšiu „bandu“ sa mu nepodarilo ani po úteku do hôr 28. augusta 1946, keď už boli stíhaní bezpečnostnými orgánmi. V septembri sa k týmto štyrom pridali ešte E. Lang, V. Čuboň a L. Ďuračik a istý vojenský zbeh Viktor Kuzmík³⁵. V tomto zložení „fungovali“ až do zatknutia 24. októbra 1946.³⁶ Počas týchto dvoch mesiacov sa skupina dopustila viacerých ozbrojených útokov, lúpeží, vydieračstva atď. Už pri prvom útoku v noci 18. augusta prišli k domu Žida Karola Schlessingera v Kotešovej a strieľali do okien izby, kde spali obyvatelia domu. Podobne tak urobili aj voči rodine Židovky Alžbety Langovej z Bytče. O dva dni nato poslali K. Schlessingerovi výhražný anonymný list podpísaný ako „Lietajúca hliadka proti Židom“. S K. Schlessingerom, ktorý nesplnil ich nariadenie, a síce že sa nevyst'ahoval ani nezaplatil požadovanú čiastku 50 000 Kčs, sa skupina dostala do konfliktu aj v nasledujúce dni, keď došlo medzi Schlessingerovcami a Kováčikovou skupinou k prestrelke. Dňa 18. septembra sa J. Kováčik, E. Lang, V. Čuboň, J. Boško-Pagáč a P. Mravec dohodli, že pôjdu do Turzovky, kde prepadnú a zastrelia majiteľa pily Žida Huga Frankla-Horského. V noci ozbrojení prišli na pilu, ale napokon z obavy pred pristihnutím, keďže v okolí sa pohybovalo väčšie množstvo áut, od ďalšieho útoku upustili. V lokalite pily však porozhadzovali niekoľko desiatok kusov rukou písaných letákov s protizidovským obsahom, napr. „Rež a rúbaj do krve po židovskej kotrbe“ a „Smrť Židom a ich napomáhačom“.

Okrem týchto prečinov zastrašovali domáce obyvateľstvo tým, že sa vydávali za banderovcov a tzv. bielych partizánov,³⁷ ktorých sa vraj nachádza „na každom kopci mnoho“, čo samo-

³⁴ ŠAP Žilina, f. ONV Veľká Bytča 1945-1960, k. 21, č. 380/1946. Ozbrojená tlupa v okrese.

³⁵ V. Kuzmík sa spomína aj v správe PV za október 1946 ako člen štábu istej topolčianskej posádky, ktorej príslušníci vydávali rôzne ilegálne tlačivá a letáky s protištátnym obsahom. Práve V. Kuzmík podľa tejto správy organizoval ozbrojenú skupinu v Bytči (teda nie J. Kováčik). SNA Bratislava, f. PV – bezp., k. 2. Situačné správy za rok 1946 – október.

³⁶ Tu sú isté nezrovnalosti medzi spisom Štátneho zastupiteľstva v Trenčíne a správou PV za mesiac október, v ktorej sa uvádza, že tlupa bola zajatá 26. októbra 1946, a to J. Kováčik, J. Pagáč-Boška, V. Čuboň a E. Lang. Vraj v tom čase bol s ostatnými zadržaný aj V. Kuzmík, ktorý tiež vydával v Žiline spolu Imrichom Kubeníkom a spol. protištátné letáky „Vôľa ľudu“. SNA Bratislava, f. PV – bezp., k. 2. Situačné správy za rok 1946 – október, november.

³⁷ Informácie o tzv. bielych partizánoch, resp. bielej garde a jej činnosti sú doposiaľ pomerne strohé. Podľa spisu Povereníctva vnútra sa na území západného a severozápadného Slovenska mali objavovať od polovice roka 1945. Pomenovanie dostali zrejme podľa bieleho odevu a bielych baraní. Tieto protikomunisticky orientované ozbrojené skupiny údajne mali

zrejme nebola pravda. V ich mene (aj pod hrozbou zabitia) ulúpili obyvateľom v Petroviciach či Dlhom Poli ošatenie, kozu a sliepky.

Takmer dva mesiace v horách, do 24. októbra 1946, sa im podarilo prežiť aj vďaka podpore iných občanov, ktorí ich zásobovali potravinami, cigaretami, liehovinami, ale vypomáhali im aj finančne, poskytnutím úkrytu či dopravných prostriedkov. Z napomáhačstva boli obvinení: Štefan Treskoň, Rudolf Behřík, Michal Podhorský, Karol Kadorík, Albert Haščík, Barbora Čuboňová a mladistvá Mária Dražinová. Títo boli stíhaní na slobode, siedmi členovia skupiny J. Kováčika boli daní do väzby do rozhodnutia súdu.

Hlavné pojednávanie sa konalo 24. novembra 1947 na Krajskom súde v Trenčíne. Ako sa uvádza v správe z pojednávania, obvinení sa priznali, že „...sa spolčili, aby hromadne...so zbraňou v ruke útočili na telesnú integritu a majetok občanov židovského vierovyznania, k čomu pohnútkou im bola nenávisť a protižidovská zaujatosť“. Či však rozhodnutie súdu a výška trestu boli adekvátne, je prinajmenšom diskutabilné. Svoju úlohu tu zrejme opäť (ako v prípade Topoľčan) zohrala partizánska minulosť a robotnícky pôvod obvinených. Obvinení boli odsúdení za prečin nedovoleného ozbrojovania, spolčenia sa k vražde, pokusu o vraždu, resp. vydieračstva a lúpeže. J. Kováčik, E. Lang, J. Boško-Pagáč boli odsúdení na 1 rok a jeden mesiac vo väzení, V. Čuboň na 8 mesiacov, R. Reš na 6 mesiacov, P. Mravec na 10 mesiacov a L. Ďuračík na 6 mesiacov s podmienkou 2 roky. Vzhľadom na to, že obžalovaní boli vo väzbe od 25. októbra 1946, rozhodnutím súdu boli okamžite prepustení na slobodu. Okrem toho E. Lang, V. Čuboň, P. Mravec, J. Boško-Pagáč a Š. Treskoň stratili na 3 roky úrad. Ostatných obvinených, t. j. napomáhačov súd oslobodil od väzby, jedine Š. Treskoň bol za nedovolené ozbrojovanie odsúdený na 7-mesačný trest na 2 roky podmienčne.³⁸ O V. Kuzmíkovi súd nerozhodoval.

V Žiline a okolí sa prvé výtržnosti a protižidovské akcie začali už v lete 1945 a vyvrcholili v lete 1946. V literatúre sa spomínajú pouličné výtržnosti proti Židom a následná razia v horeli Metropol, ktorá si vyžiadala 15 zranených Židov,³⁹ a protižidovské akcie v Rajeckých Tepliciach. Jedným z podnetov k výtržnostiam (teraz nehorovíme striktno o protižidovský zameraných, hoci ich nevylučujeme), vzhľadom na už skôr uvedené skutočnosti, mohlo byť – podľa nášho názoru – uverejnenie článku *Viete to už všetci?* koncom júla 1945 okresnou odbočkou Zväzu partizánov na Slovensku: „Skoro v každom čísle žilinských denníkov Národného frontu a Pravdy sa apeluje na verejnosť, aby sa zapojila do výstavby nášho hospodárskeho zdroja a rekonštrukcie...Miesto toho...dávajú prednosť denne kaviarňam a niektorým súkromným bytom, kde sa odohrávajú hazardné hry o závratné sumy. ... Apelujeme dôrazne na týchto kaviarenských povalčačov a čiernych obchodníkov, kedy už konečne ich jemné ruky priložia k dielu. ... Apelujeme tiež na kompetentné úrady, aby si povšimli týchto ľudí bez rozdielu náboženského a politického, vystavenia sa o partizánskej činnosti ako sabotérov, ktorí sú príživníkmi draho vykúpenej našej vlasti a nedat' im možnosť toto bezcharakterné remeslo ďalej prevádzať.“⁴⁰

O tom, že spomínané výtržnosti časom presiahli únosnú mieru, svedčí fakt, že žilinský MNV v lete 1946 nariadil mestskej polícii, „aby po kaviarňach, reštauráciách a hostincoch previedla energickú raziu, zaistila povalčačov, nezamestnaných, čiernych obchodníkov a urobila opatrenia v dohode s tunajšou NB“,⁴¹ čím by sa odstránila jedna z príčin nepokojov. Razie boli vykonávané opakovane, v meste počas dňa i noci boli rozmiestnené hliadky NB. Tie zaistili letáky s protižidovským obsahom rozširované v uliciach Žiliny v dňoch 1. a 2. augusta a 5. a 6. augusta

---

pôsobiť v horách pri Bánovciach nad Bebravou, Trenčíne a Topoľčanoch, v okresoch Považská Bystrica, Kysucké Nové Mesto, v okrese Čadca v priestore Turzovka – Dlhé Pole. SNA Bratislava, f. PV – sekr./obyč. 1946, k. 75, č. 966/88-46. Odhalenie protištátnych organizácií na Slovensku.

³⁸ ŠA Bytča, f. Štátne zastupiteľstvo v Trenčíne 1920-1949, k. 97, č. 3342/1946. L. Ďuračík a spol. – ozbrojený útok na osoby žid. pôvodu.

³⁹ MLYNÁRIK, J.: Dějiny Židů na Slovensku. Praha 2005, s. 320.

⁴⁰ ŠAP Žilina, f. ONV Žilina 1945-1948, k. – bez údajů, č. D1-485/1945 prez. Článok „Viete to už všetci?“

⁴¹ ŠAP Žilina, f. MNV – MsNV Žilina 1945-1949, k. 17, č. 45/1946 prez. Opatrenia predsedníctva MNV na zamedzenie výtržností v Žiline a okolí.

1946 v noci. Nájdené letáky boli dvojakého druhu, lišili sa však len čiastočne úpravou písma a zmenou niektorých slov. Podľa vyjadrenia vrchného strážmajstra stanice NB Žilina Gašparíka bol text najskôr napísaný písacím strojom neznámej značky na blanu a následne rozmnožený na bielom cyklostilovom papieri. Ich cieľom jednoznačne bolo týmto spôsobom šíriť medzi ľuďmi doslova štvavú protižidovskú propagandu. Na ilustráciu uvádzame text letáku:

„Teraz alebo nikdy, preč so Židmi! Kto bol a je germanizátor? Židia! Kto bol a je maďarizátor? Židia! Kto pomohol rozbiť republiku v r. 1938? Židia! Kto bol a je vykorisťovateľom národa? Židia! Židia sú najúhlavnejší nepriatelia slovenského národa a republiky! Naše výdobytky a zásluhy, ktoré sme v SNP krvou synov slovenského národa vybojovali, Židia tieto privlastnili a takto popreberali kľúčové národné hospodárstvo z rúk zaslúžilých Slovákov partizánov, čím chcú dokázať, že národ slovenský musí byť nimi vedený a takto ľahko vykorisťovaný. Preto nechceme tento živel medzi nami, ako ich nechcú ostatné národy sveta. Keď sa neurobí teraz poriadok, budeme nútení ho urobiť sami vo forme národného pogromu i za cenu židovských životov! Sme za radikálnu očistu štátneho, verejného, hospodárskeho, politického a priemyselného života našej drahej republiky Slovákov a Čechov od Židov! Toto musia uznať aj Veľmoci, ktorých národy tiež nechcú tento živel židovský medzi nimi! Teraz alebo nikdy, preč so Židmi!

To neni žiaden fašizmus, šovinizmus ani antisemitizmus, to je obrana Slovákov pred živlom neslovenským a vykorisťovateľmi.

Podpis: Slovenská spravodlivosť národných povstalcov, partizánov a politických väzňov!⁴²

Pátranie po autoroch a rozširovateľoch letákov v obvode; hovorilo sa o „podvratných živloch“, ktoré sa „vlúdili“ medzi účastníkov partizánskeho zjazdu konajúceho sa v tých dňoch v Bratislave; však napriek tomu, ako v mnohých podobných prípadoch, nebolo úspešné.

V tomto príspevku sme sa snažili načrtnúť niektoré aspekty problematiky protižidovských prejavov na Slovensku v rokoch 1945-1948 – súvislosti, príčiny i charakter nepokojov – doteraz predstavujúcej málo známu stránku slovenských dejín 20. storočia. Fenomén antisemitizmu, ktorý je prítomný v dejinách už od staroveku a ktorý dosiahol svoj vrchol v minulom storočí, je dôsledkom problémového či problematického vzťahu medzi majoritnou spoločnosťou a minoritným spoločenstvom.

Problematika protižidovských prejavov je ešte aj dnes (a nielen) na Slovensku aktuálna. Pravdivo informovať, analyzovať, ale najmä objektívne hodnotiť tieto pálčivé problémy povojnového antisemitizmu nie je jednoduché pre jednotlivca, ale ani pre spoločnosť ako takú ani po 60 rokoch. Akékoľvek slovné, fyzické či iné napádanie osôb odlišnej rasovej, nacionálnej či konfesionálnej príslušnosti v akejkoľvek dobe je neprípustné tolerovať a je potrebné ho jednoznačne odsúdiť.

---

⁴² ŠAP Žilina, f. ONV Žilina 1945-1948, k. – bez údajov, č. 679/1946 prez. Leták „Teraz alebo nikdy“ – rozširovanie.

Summary

Anti-Jewish demonstrations in Slovakia in the time period 1945-1948 and forms of them in the north-west Slovak regions

The Second World War's End in Europe in May 1945 didn't stop terrors of the war. The immediate post-war years were characterized by racial and national intolerance. A lot of individuals and (guerilla) groups signified by the war-horrors got a firm grip on "justice" for many months and years. This typical situation appeared in all central Europe – in Poland, Hungary, the Ukraine and in The Czechoslovak Republic resp. Slovakia, too. Anti-semitism (as a special fenomen) presented the time period determineted years 1945 – 1948 in Slovakia. In fact anti-Jewish manifestatons, disturbances and agitations started in summer 1945 in the east Slovakia and next were extended in many locations of Slovak part of The Republic. There were a lot of reasons for these acts. The contribution is dealing with anti-Jewish manifestatons in north-west Slovakia in national context, concrete in Bytča and Žilina region in this time period, especially in 1946. In this locations competent offices were interested in disturbances and poster-action in Žilina and first of all Ján Kováčik's armed group and his 2-monthly crime activity in surrounding woods. But the judgments and punishments in the case this offences weren't adequated in any case.

(sisjakova@fhv.umb.sk)

Próby przebicia się oddziałów UPA z Polski przez terytorium Czechosłowacji do Niemiec w 1947 r.

BOHDAN HALCZAK

Institut Politologii, Uniwersytet Zielonogórski, Zielona Góra (Polsko)

Jednym z najtragiczniejszych epizodów XX w. w dziejach Europy Środkowo-Wschodniej był zbrojny konflikt polsko-ukraiński, który rozpoczął się w 1942 r. i trwał do roku 1948. Była to okrutna, bratobójcza wojna, która nie przyniosła zwycięstwa żadnej z walczących stron. Korzyści z konfliktu sąsiednich narodów czerpali radzieccy komuniści i niemieccy naziści. Celem niniejszego tekstu nie jest jednak analiza przyczyn i następstw konfliktu, lecz ukazanie jednego z ostatnich epizodów tej wojny, który rozegrał się na pograniczu polsko-słowackim.

Działalność Ukraińskiej Powstańczej Armii w Zakerzońskim Kraju¹ była najbardziej intensywna w 1946 r. Już jednak pod koniec tego roku ukraińskie podziemie przeżywało kryzys. Liczebność oddziałów partyzanckich zmniejszała się na skutek strat zadawanych przez przeciwnika, a także chorób. Dawał się we znaki brak broni i amunicji. Ludność ukraińska w Polsce była wyczerpana długotrwałą wojną. Duża część Ukraińców została zresztą zmuszona do wyjazdu do Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (USRR). Napływ ochotników do oddziałów partyzanckich stale się zmniejszał. Pojawiło się zjawisko dezercji.

Tymczasem przewaga ze strony polskiej szybko wzrastała. Wiosną 1947 r. w działania przeciwko UPA było zaangażowanych około 21 tysięcy żołnierzy i funkcjonariuszy jednostek milicyjnych². Siły UPA w Polsce nie przekraczały w tym czasie 2 tysięcy³. Na jednego ukraińskiego partyzanta przypadało, zatem około dwudziestu polskich żołnierzy i milicjantów. Zdaniem Evhena Shtendery, jednego z dowódców ukraińskiego podziemia przewaga ta była w istocie, w 1947 r. wyższa, ponieważ Wojsko Polskie nie prowadziło walki równocześnie ze wszystkimi siłami UPA, lecz kierowało duże siły przeciwko wybranym oddziałom. W trakcie walki na jednego partyzanta przypadało, więc niekiedy od 50 do 100 polskich żołnierzy⁴.

W kwietniu 1947 r. polskie wojsko oraz formacje milicyjne przystąpiły do realizacji, planowanej już od 1946 r. akcji „Wisła”. Polegała ona na przymusowym wysiedlaniu i deportacji ludności ukraińskiej. Trwające walki z ukraińską partyzantką nie tłumaczyły rozmiarów akcji. Wysiedlano całą ludność ukraińską, bez względu na stopień lojalności wobec państwa polskiego. Deportowani zostali także działacze komunistyczni oraz żołnierze Wojska Polskiego i funkcjonariusze milicji pochodzenia ukraińskiego, wraz z rodzinami. Akcja wysiedleńcza objęła również tereny, na których UPA nigdy nie działała (na przykład powiat Nowy Targ). W ciągu trzech miesięcy deportowano blisko 150 tys. ludzi. Zostali oni przymusowo osiedleni na terytoriach ziem zachodnich i północnych państwa polskiego, w dużym rozproszeniu. Próby powrotu w rodzinne strony oznaczały ponowne wysiedlenie. Akcja „Wisła” pozbawiła partyzanckie oddziały UPA zaplecza i faktycznie uniemożliwiła dalsze kontynuowanie działalności na terytorium państwa polskiego. Jednak nawet bez akcji „Wisła”, wobec ogromnej przewagi sił polskich stłumienie ukraińskiej partyzantki nastąpiłoby w krótkim czasie.

Już pod koniec 1946 r. kierownictwo ukraińskiego podziemia w Polsce rozważało możli-

¹ Zakerzoński Kraj (kraj za „linią Curzona”) – tą nazwą określano w środowisku ukraińskich nacjonalistów tereny zamieszkałe przez ludność ukraińską, które pozostały w 1945 r. w granicach państwa polskiego. Granicę między Polską i ZSRR wytyczono na podstawie linii, proponowanej w 1920 r. przez angielskiego dyplomata George Curzona.

² Akcja „Wisła”. Dokumenty, opr. E. Misiło, Warszawa 1993, s. 26.

³ Akcja „Wisła”..., s. 27; MOTYKA, G.: *Tak było w Bieszczadach. Walki polsko-ukraińskie 1943-1948*, Warszawa 1999, s. 407; DROZD, R.: *Polityka władz wobec ludności ukraińskiej w Polsce w latach 1944-1989*, Warszawa 2001, s. 64.

⁴ SHTENDERA, E.: *Badania nad dziejami UPA w PRL* (in) „Sučasnist”, nr 1-2, Monachium 1985, s. 140.

wość przebicia się części oddziałów UPA na Zachód i rozwiązania pozostałych⁵. Przeważała jednak opinia, aby walkę kontynuować jak najdłużej. Jeszcze w maju 1947 r., już w trakcie trwania akcji „Wisła” instrukcje dla dowódców oddziałów nakazywały przetrwanie w dotychczasowych rejonach działania. Zalecano gromadzenie w skrytkach żywności oraz innych środków niezbędnych do życia⁶. Szybko jednak okazało się, że instrukcje nie są możliwe do wykonania. Oddziały UPA, często głodne i bose, tropione nieustannie przez wojsko nie mogły kontynuować walki.

W tej sytuacji kierownictwo ukraińskiego podziemia wydało rozkaz nakazujący sotniom⁷ opuszczenie Polski i udanie się na terytorium Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, lub przebicie się do Niemiec przez terytorium Czechosłowacji.

Państwo czechosłowackie zostało, w latach 1945-1947 zaangażowane w konflikt polsko-ukraiński, chociaż nie uczestniczyło w nim oficjalnie. Przez Czechy i Słowację biegły „linie sztafetowe”, którymi kurierzy utrzymywali łączność między ukraińskim podziemiem w ZSRR oraz w Polsce i naczelnym kierownictwem, które funkcjonowało w Niemczech, w Monachium. Główny ośrodek kuriersko-przerzutowy w Czechach mieścił się w Pradze, przy grekokatolickiej cerkwi Św. Salwatora, przy ul. Karlovej 1. Na Słowacji ośrodek był zlokalizowany w miejscowości Bystre, w powiecie Svidnik, przy miejscowej cerkwi grekokatolickiej⁸.

Oddziały UPA często chroniły się po słowackiej stronie granicy w przypadku obław organizowanych przez Wojsko Polskie. Zdarzały się zresztą również przypadki, że żołnierze polscy, otoczeni przez partyzantów szukali schronienia po słowackiej stronie granicy⁹. Partyzanci dokonywali niekiedy wypadów na teren Słowacji, na tereny zamieszkałe przez ludność ukraińską i rusińską. Konfiskowano żywność, zabijano działaczy komunistycznych¹⁰.

W polskiej literaturze historycznej istnieje przekonanie, że działalność ukraińskiego podziemia w Polsce spotykała się z poparciem na Słowacji. UPA sprzyjała mniejszość ukraińska, zamieszkująca górskie tereny, przy granicy z Polską. Także część społeczeństwa słowackiego, o orientacji nacjonalistycznej odnosiła się z sympatią do UPA¹¹. Opinię tę trzeba uznać za uproszczoną. Ludność ukraińska, zamieszkała po słowackiej stronie nie identyfikowała się na ogół z ukraińskim nacjonalizmem. Część nie uważała się zresztą za Ukraińców, lecz za odrębny „ruski” naród. Przypominali polskich Łemków¹². Wypadki, dokonywane przez oddziały UPA na Słowację budziły zaniepokojenie miejscowej ludności i brak poczucia bezpieczeństwa¹³. Jeśli miejscowa ludność decydowała się na pomoc partyzantom czyniła to bardziej – jak można sądzić – z poczucia solidarności z rodakami zamieszkałymi po polskiej stronie niż poprzez identyfikację z celami ukraińskiego podziemia.

Niektórzy polscy autorzy sugerują, że żołnierze czechosłowaccy podejmowali walkę z UPA tylko wówczas, kiedy bezpośrednio współdziałali z jednostkami polskimi. Poza tym unikali walki¹⁴. Opinię tę trudno zweryfikować. Można jednak sądzić, że zaangażowanie w walkę żołnierzy polskich i czechosłowackich było różne. Dla Czechów oraz Słowaków trwający za granicą

⁵ DROZD, R.: *Polityka...*, s. 64.

⁶ MOTYKA, G.: *Tak było...*, s. 422-423.

⁷ Sotnia – podstawowa jednostka operacyjna UPA na terenie Polski, odpowiednik polskiej kompanii. Liczyła od 40 do 200 żołnierzy.

⁸ SZCZEŚNIAK, A. B. – SZOTA W. Z.: *Droga do nikąd. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce*, Warszawa 1973, s. 452-453.

⁹ MOTYKA, G.: *Tak było...*, s. 312-316.

¹⁰ ŠMIGEL', M.: Presidlenie československých občanov do ZSRR v roku 1947 na zaklade československo-sovietskej dohody o opcii a vzajomnom presidleni z 10.7.1946 (in:) „Acta historica Neosoliensia”, t. 6, Banska Bystrica 2003, s. 130.

¹¹ SZCZEŚNIAK, A. B. – SZOTA W. Z.: *Droga do nikąd...*, s. 418-419.

¹² HALCZAK, B., – ŠMIGEL', M.: *K problematike postavenia Lemkov v Pol'sku v prvej polovici 20. stornia a ich presidlenie do Sovietskeho zväzu : Akcia „Visla”*, (in:) „Acta historica Neosoliensia”, t. 7, Banska Bystrica 2004, s. 187-198.

¹³ ŠMIGEL', M.: Presidlenie československých občanov do ZSRR v roku 1947..., s. 130.

¹⁴ MOTYKA, G.: *Tak było...*, s. 408-409.

konflikt nie był „ich” wojną i nie byli skłonni do takiego poświęcenia w walce jak Polacy czy Ukraińcy. UPA nie traktowała Czechosłowacji jako państwa wrogiego. Rozkazy dowództwa zakazywały partyzantom dokonywania w Czechosłowacji gwałtów i rabunków. Unikano walki z oddziałami czechosłowackimi. Wziętych do niewoli żołnierzy czechosłowackich na ogół wypuszczano po rozbrojeniu. Kolportowano ulotki w języku słowackim, w których nawoływano do wspólnej walki przeciwko „bolszewickim imperialistom”¹⁵.

Przenikanie oddziałów UPA przez granicę polsko-czechosłowacką ułatwiał fakt, iż w 1945 r. nie była ona faktycznie strzeżona. Nieliczne posterunki celników i straży granicznej nie stanowiły dla partyzantów większej przeszkody. Sytuacja zaczęła zmieniać się w 1946 r. W grudniu 1945 r. powołano w Bratysławie Grupę Zabezpieczenia Obszaru Granicznego (ZPU), liczącą około 2500 żołnierzy. Zostali oni rozlokowani wzdłuż granicy. W styczniu 1946 r. grupa przyjęła kryptonim „Janosik”, a w marcu „Otto”¹⁶. W kwietniu 1946 r. grupę „Otto” przemianowano na „Ocel”, a w czerwcu tego roku zmieniła nazwę na Grupę Operacyjną „Teplice”. W 1947 r., w związku z prowadzoną w Polsce akcją „Wisła” nastąpiło wzmocnienie grupy „Teplice”. W jej skład weszły cztery doborowe „bataliony pościgowe”, złożone z elewów szkół oficerskich oraz inne jednostki, w tym trzy eskadry lotnicze. Do walki z UPA stworzono również samodzielny pułk czechosłowackich wojsk ochrony pogranicza o kryptonimie „Slovensko”. Dysponował on eskadrą lotniczą. Siły czechosłowackie, zaangażowane do walki z UPA, w okresie akcji „Wisła” liczyły 11.606 żołnierzy¹⁷. Były to doborowe, dobrze uzbrojone i wyszkolone jednostki. Dowództwo grupy „Teplice” koordynowało działania przeciwko ukraińskim partyzantom z polskimi jednostkami wojskowymi, poprzez oficerów łącznikowych.

Dnia 28 czerwca 1947 r. miało miejsce w Koszycach spotkanie przedstawicieli Grupy Operacyjnej „Teplice” oraz Grupy Operacyjnej „Wisła” prowadzącej walkę z UPA na terenie Polski. Ustalono zasady dalszego współdziałania, w walce z ukraińską partyzantką. Najważniejszym postanowieniem, uzgodnionym w trakcie spotkania było umożliwienie kontynuowania pościgu za oddziałem UPA na terytorium sąsiedniego państwa. W tym celu utworzono specjalne „bataliony uderzeniowe”. Zawarte porozumienie dokładnie określało zasady działania grupy pościgowej na terytorium sąsiedniego państwa. Polskie oddziały, po wkroczeniu na terytorium Czechosłowacji podlegały dowódcy odcinka czechosłowackiego i zobowiązane były do wykonywania jego rozkazów. W przypadku braku instrukcji polski dowódca mógł jednak działać samodzielnie. „Batalionom uderzeniowym” zabroniono wkraczania do miejscowości, po przeciwnej stronie granicy, celem uniknięcia nieporozumień¹⁸. Również armia czechosłowacka mogła prowadzić pościg za partyzantami po stronie polskiej. Brak jednak informacji, aby wykorzystywano tę możliwość.

Natomiast w walkach przeciwko UPA, na terenie Czechosłowacji uczestniczyły oddziały polskie. Dnia 24 lipca 1947 r. polski dyplomata w Pradze poinformował, szyfrogramem władze w Warszawie: „Miałem rozmowę z Gottvaldem i Swobodą. Czechosłowacki Rząd wyraża zgodę na pozostanie polskich oddziałów na czecho-słowackim terytorium, aż do zlikwidowania band w rejonie Humenne, przy czym przydzieli swych łącznikowych oficerów. Operatywne kierownictwo pozostawia Polakom i jedynie prosi o koordynowanie wspólnej akcji.”¹⁹.

Niniejszy dokument, który zachował się w archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie jest bardzo interesujący. Wynika z niego, że polsko-czechosłowacka współpraca wojskowa, w walce z UPA wykroczyła faktycznie poza ramy porozumienia z Koszyc. Zgodnie, bowiem z wspomnianym dokumentem, podczas pobytu oddziału polskiego w Czechosłowacji powinien towarzyszyć mu czechosłowacki oficer i podlegały one miejscowemu dowództwu

¹⁵ SZCZEŚNIAK, A. B. – SZOTA W. Z.: *Droga do nikąd...*, s. 455.

¹⁶ Opus citatum, s. 419-420.

¹⁷ *Akcja „Wisła”...*, s. 71.

¹⁸ SIKORSKI, F.: *Kabewiacy w akcji „Wisła”*, Warszawa 1989, s. 144-145.

¹⁹ *Akcja „Wisła”...*, s. 362.

czechosłowackiemu. Tymczasem z pisma polskiego dyplomaty wynika, że polskie jednostki przebywały na Słowacji poza jakąkolwiek kontrolą armii czechosłowackiej. Dopiero przewidywano wysłanie oficerów łącznikowych. Strona czechosłowacka pozostawiła także „operatywne kierownictwo” w rękach polskich. Zgodnie z porozumieniem z Koszyc pobyt „batalionu uderzeniowego” w granicach sąsiedniego państwa nie powinien trwać dłużej niż trzy dni. Jednak z szyfrogramu wynika, że pobyt polskich oddziałów na Słowacji przedłużono bezterminowo.

W 1946 r. i na początku 1947 r. przejście na Zachód, przez terytorium Czechosłowacji nawet znacznych sił UPA nie stanowiłoby – jak można sądzić – większego problemu. W czasie trwania operacji „Wisła” Czechosłowacja zmobilizowała jednak znaczne siły do walki z partyzantką. Na Słowacji działały również polskie jednostki. Nieuchronnie nasuwa się wniosek, że dowództwo UPA wydało zbyt późno rozkaz opuszczenia granic Polski przez sotnie. Do niektórych oddziałów rozkaz dowództwa dotarł zresztą z poważnym opóźnieniem²⁰. Akcja wysiedleńcza oraz duża aktywność Wojska Polskiego spowodowały, że kierownictwo ukraińskiego podziemia faktycznie utraciło kontakt z oddziałami. Kurierzy, przynoszący informacje poruszali się z trudnościami w kontrolowanym przez wojsko terenie. Wiele „punktów kontaktowych”, poprzez które przekazywano meldunki uległo likwidacji.

Na początku 1947 r. funkcjonowało w Polsce 17 sotni UPA, zgrupowanych w czterech kureniami (batalionach)²¹. Trzon sił zbrojnych UPA w Polsce stanowiły kurenie, dowodzone przez „Bajdę” (Petro Mykołenko) oraz „Rena” (Wasyl Mizerny). W skład kurenia „Rena” wchodziły cztery sotnie, dowodzone przez: „Bira” (Wasyl Szyszkanec), „Stacha” (NN), „Chrina” (Stefan Stebelski), „Brodyca” (Roman Hrobelski). Kureń „Rena” działał w Beskidach, przy granicy ze Słowacją. Obszar działania kurenia „Bajdy”, znajdował się bardziej na północ, w okolicach miasta Przemyśl. W skład kurenia wchodziły sotnie, dowodzone przez: „Burlakę” (Włodzimierz Szczygielski), „Hromenkę” (Michał Duda), „Kryłacza” (Jarosław Kociołek), „Łastiwkę” (Grzegorz Jankowski). Oba kurenie liczyły łącznie około 800 partyzantów. Były najbardziej bojowe, stosunkowo dobrze uzbrojone i przeszkolone. Pozostałe dwa kurenie, dowodzone przez „Zaliziaka” (Iwan Szpontak) oraz „Berkuta” (Włodzimierz Soroczak) odgrywały mniejszą rolę.

Pierwsze uderzenie skierowało polskie dowództwo na tereny działania kurenia „Rena” i „Bajdy”, do powiatów: Lesko, Sanok, Przemyśl i Lubaczów, położonych w województwie rzeszowskim²². Tam najwcześniej rozpoczęła się akcja wysiedleńcza. Do rejonu tego skierowano także początkowo większość jednostek wojskowych, przeznaczonych do akcji „Wisła”. Wg szacunków Eugeniusza Misiło – ukraińskiego historyka, żyjącego w Polsce walkę przeciwko kureniami „Rena” i „Bajdy” prowadziło ok. 20 tysięcy żołnierzy polskich²³. Na przełomie maja i czerwca 1947 r. sytuacja oddziałów UPA stała się dramatyczna.

Dnia 8 czerwca 1947 r. sotnia „Hromenki” rozpoczęła marsz w kierunku granicy czechosłowackiej z zamiarem przedostania się na Zachód. Oddział liczył około 100 partyzantów. Polskie dowództwo, które orientowało się w zamiarach „Hromenki” usiłowało nie dopuścić go do granicy. Zorganizowano „linie zaporowe”. W przypadku wykrycia obecności partyzantów natychmiast wyruszano w pościg. „Hromenko”, zręcznie manewrując uniknął rozbicia oddziału. Poniósł jednak poważne straty. Dnia 16 czerwca oddział przekroczył granicę czechosłowacką. Liczył wówczas około 70 ludzi. Na terenie Czechosłowacji pościg za „Hromenką” prowadziły oddziały czechosłowackie. Do amerykańskiej strefy okupacyjnej w Niemczech dotarło 37 skrajnie wyczer-

²⁰ WALACH, S.: *Był w Polsce czas...*, Kraków 1971, s. 100.

²¹ HALCZAK, B.: *Działalność Ukraińskiej Powstańczej Armii na pograniczu polsko-słowackim w latach 1944-1947*, (in:) *Słowenska republika 1939-1945 oczami błądzących historyków IV*, Banska Bystrica 2005, s. 447-448.

²² CEPENDA, I.: *Wojskowi operacji operatywnej grupy „Wisła” proti widditiw UPA (kwiteń-lipień 1947 roku)*, (in:) *Ukraińcy w najnowszych dziejach Polski (1918-1989)*, t. II, red. R. Drozd, Warszawa 2005, s. 47-48.

²³ *Akcja „Wisła”...*, s. 26.

panych żołnierzy UPA. Większość, w tym dowódca była ranna²⁴.

Na przebijanie się na Zachód zdecydowała się również sotnia „Burlaki”. Stanowiła ona doborowy, elitarny oddział, a „Burlaka” był uważany za jednego z najlepszych dowódców UPA na terenie Polski. Przed wyruszeniem w drogę „Burlaka” wyjaśnił żołnierzom cel wyprawy i zezwolił tym, którzy obawiali się dalekiej i niebezpiecznej trasy na opuszczenie oddziału. Z tej możliwości skorzystało około 35 strzelców. Reszta wyruszyła w nocy z 16 na 17 czerwca w kierunku granicy. Razem z „Burlaką” szły resztki sotni „Kryłacza” i „Łastiwki”, rozbitych wcześniej przez wojsko. Oddział liczył około 100 ludzi²⁵.

Polskie dowództwo skoncentrowało przeciwko „Burlace” wszystkie dostępne siły. Ruchy sotni obserwowano poprzez zwiad lotniczy. Oddział, zręcznie manewrując wymykał się z obław i gubił podążające za nim grupy pościgowe. Intensywny marsz wyczerpywał jednak siły partyzantów. Pozbywali się wszelkich bagaży (ciepłe ubrania, koce), pozostawiając tylko broń i amunicję. „Burlaka” prowadził swój oddział szybkim marszem w kierunku granicy. Zatrzymywał się na odpoczynek tylko wówczas, kiedy skrajnie zmęczeni partyzanci błagali go o to. Niemal każdy odpoczynek kończył się zresztą atakiem wojska, które podążało nieustannie za grupą „Burlaki”²⁶. Oddział dotarł do masywu Chryszczata, w pobliżu granicy czechosłowackiej. Chryszczata stanowiła naturalną twierdzę, niejednokrotnie wykorzystywaną przez oddziały UPA. Kiedy zwiad lotniczy wykrył obecność sotni na Chryszczatej masyw został natychmiast otoczony przez duże siły Wojska Polskiego. Dnia 20 czerwca żołnierze „Burlaki” zdołali jednak, brawurowym atakiem wyrwać się z okrążenia i oderwać się od pogoni, która za nimi wyruszyła²⁷.

Dnia 21 czerwca grupa „Burlaki” przekroczyła granicę czechosłowacką²⁸. Nie poprawiło to jednak położenia oddziału. Działania przeciwko sotni podjęła Grupa Operacyjna „Teplice”. „Burlaka” manewrował po terytorium Czechosłowacji, usiłując przebić się na Zachód. Po dotarciu do Małej Fatry podzielił swój oddział 16 sierpnia na siedem grup, które przebiegały się samodzielnie. Siły czechosłowackie wyłapywały wyczerpanych i głodnych partyzantów. Drogi prowadzące na zachód były obstawione. Aby osłabić wolę walki żołnierzy UPA czechosłowackie samoloty rozrzuciły nad lasami ulotki, w których obiecywano partyzantom, że jeśli się poddadzą nie zostaną wydani Polsce. Wielu uwierzyło w ich treść. „Burlaka” poddał się armii czechosłowackiej dnia 3 września 1947 r. Wszystkich schwytych na terytorium Czechosłowacji jeńców UPA wydano w 1948 r. Polsce²⁹. „Burlaka” został skazany, przez polski sąd wojskowy na karę śmierci i stracony. Tylko nieliczni strzelcy dotarli na Zachód.

Wchodzące w skład kurenia „Rena” sotnie „Chrina”, „Bira” i „Stacha”, po ciężkich walkach, stoczonych w czerwcu 1947 r. z oddziałami Wojska Polskiego i armii czechosłowackiej przeszły w nocy z 29/30 czerwca na terytorium ZSRR. Poniosły one duże straty przy przebijaniu się przez kordon wojsk radzieckich, blokujący granicę. Próbę przebicia się na Zachód podjęła natomiast sotnia „Brodyca” z kurenia „Rena”.

Rejon działania tej sotni znajdował się w 1947 r. w Beskidzie Niskim, w stosunkowo dalekiej odległości od granicy radzieckiej. „Brodyca” nie był w stanie połączyć się z innymi jednostkami swego kurenia. W nocy z 18 na 19 czerwca przeprowadził swój oddział na stronę czechosłowacką i ukrył się w lasach niedaleko miejscowości Stara Lubownia³⁰. Nie wiadomo czy rajd ten miał na celu przebicie się na Zachód czy przeczekanie obławy wojskowej, która prowadzona była wówczas po polskiej stronie granicy. Nie jest też wykluczone, że dowódca oddziału realizował

²⁴ MOTYKA, G.: *Tak było...*, s. 433 ; SIKORSKI, F.: *Kabewiaci...*, s. 96-104 ; SZCZEŚNIAK, A. B. – SZOTA W. Z.: *Droga do nikąd...*, s. 446.

²⁵ MOTYKA, G.: *Tak było...*, s. 435-436.

²⁶ *Zakerzonnia. Wspomnienia żołnierzy Ukraińskiej Powstańczej Armii*, zebrał i opracował B. Huk, Warszawa 1994, s. 355-357.

²⁷ SIKORSKI, F.: *Kabewiaci...*, s. 119-120.

²⁸ SZCZEŚNIAK, A. B. – SZOTA W. Z.: *Droga do nikąd...*, s. 446.

²⁹ MOTYKA, G.: *Tak było...*, s. 436-437.

³⁰ WAŁACH, S.: *Był w Polsce czas...*, s.100.

oba cele. Z jednej strony ukrywał się przed obławą, a z drugiej sprawdzał możliwość przedarcia się przez terytorium Czechosłowacji.

Dnia 20 czerwca sotnia została zaatakowana przez oddział wojska czechosłowackiego. Partyzanci odparli atak i zmusili przeciwnika do odwrotu. Oddział UPA wyruszył w kierunku zachodnim, wzdłuż granicy. Następnego dnia dowódca zorientował się, że w ślad za nim podąża silny oddział czechosłowacki, a po polskiej stronie, równoległe do sotni posuwa się Wojsko Polskie. „Brodecz” zwrócił się przeciwko jednostce czechosłowackiej. Wówczas Polacy przekroczyli granicę i zaatakowali od tyłu. Partyzantom udało się jednak przebić. Rozpoczęli odwrót, posuwając się w głąb Czechosłowacji. W pościg za „Brodeczem” wyruszyli zarówno żołnierze polscy jak i czechosłowaccy. Nie mogąc oderwać się od pogoni „Brodecz” użył podstępny, często stosowanego przez oddziały UPA. Podzielił sotnię na dwie grupy. Jedną, którą sam dowodził ukryła się w zaroślach leśnych, a druga pod dowództwem „Korpa” kontynuowała ucieczkę w kierunku granicy. Pogoń ruszyła w pościg za grupą „Korpa”, przekonana, że nadal ściga cały oddział. „Brodecz” ukrył się w lasach koło miejscowości Wyżne Rużbachy, a 25 czerwca powrócił na polską stronę. Także grupie „Korpa” udało się zbiec i przejść na polską stronę.

Raid prawdopodobnie uświadomił dowódcy sotni, że przebicie się całego oddziału przez terytorium Czechosłowacji jest niewykonalne. We wrześniu podjął ponowną próbę marszu na Zachód. Tym razem oddział przeszedł górami w Beskid Śląski, na tereny zamieszkałe przez ludność polską. Dopiero tam zdecydowano się na przekroczenie granicy. Przed przejściem kordonu „Brodecz” podzielił oddział na małe, kilkusobowe grupy, które miały przebijać się samodzielnie. Większość partyzantów została jednak schwytana, lub zginęła na terytorium Czechosłowacji. Schwytany został również dowódca „Brodecz”. Wydany władzom polskim został skazany na śmierć i stracony³¹.

Na przejście, wraz z „Brodeczem” do Niemiec nie zdecydował się Mychajło Fedak „Smyrnyj”, dowódca oddziału działającego w Beskidzie Niskim³². Przyczyny tej decyzji nie są jasne. W okresie późniejszym, w raporcie spisanim na emigracji „Smyrnyj” tłumaczył, że wykonywał rozkaz dowództwa, który nakazywał pozostanie w dotychczasowym rejonie działania³³. Istnieją jednak przekazy świadczące, że „Smyrnyj” odmówił wykonania rozkazu o przejściu do Niemiec uważając, że byłoby to nieuczciwe w stosunku do ludzi, którzy pracowali dla oddziału³⁴.

„Smyrnyj” pozostawił przy sobie małą grupę partyzantów, z którymi nadal ukrywał się. Pozostałym członkom oddziału nakazał wrócić do miejscowości, z których pochodzili i pozwolić się deportować, wraz z rodzinami na ziemie zachodnie. Była to dramatyczna decyzja. Wysiedlana ludność była dokładnie „filtrowana” przez polską Służbę Bezpieczeństwa, która posiadała dosyć obszerną wiedzę o członkach ukraińskiego podziemia. Wiedzę tą uzyskiwano od informatorów, a także wymuszano w trakcie przesłuchań schwytanych partyzantów. Osoby podejrzane o związki z ukraińskim podziemiem były kierowane do więzień. Szczególnie złowrogą sławą cieszyło się Jaworzno, gdzie dawny, niemiecki obóz koncentracyjny przekształcono w więzienie. Aresztowanych poddawano przesłuchaniu, starając się wymusić jak najwięcej zeznań, a następnie stawiano przed sądami wojskowymi, które orzekały na ogół wysokie wyroki. Wydano wiele wyroków śmierci, które szybko wykonywano. Można sądzić, że „Smyrnyj” wiedział, jaki los czeka jego ludzi podczas deportacji. Niemniej wmieszanie się w tłum deportowanej ludności dawało szansę na ocalenie życia. Wobec szeregowych strzelców UPA nie orzekano na ogół kary śmierci.

W październiku 1947 r. „Smyrnyj” przeszedł granicę słowacką i ukrył się w okolicach

³¹ MOTYKA, G.: *Tak było...*, s. 425.

³² Status tego oddziału w strukturze UPA nie jest jasny. Ze względu na stosunkowo znaczną liczebność nazywany był sotnią. Oficjalnie jednak taka sotnia w „Zakerzońskim Kraju” nie istniała. „Smyrnyj” podlegał „Brodeczowi”, lecz zachowywał znaczną niezależność.

³³ Raport „Smyrnego” za okres od września 1947 r. do 23 września 1948 r. (in:) Archiwum prywatne Anastazji C., siostry Mychajła Fedaka.

³⁴ MOTYKA, G.: *Tak było...*, s. 452-453 ; WAŁACH, S.: *Był w Polsce czas...*, s. 105.

miejsowości Švidník. Towarzyszyło mu ośmiu ludzi. Dzięki pomocy miejscowej ludności przetrwali prawie rok na Słowacji. Dnia 1 czerwca 1948 r. wyruszyli do Niemiec³⁵. Ucieczka była starannie zaplanowana. Oddział podzielono na dwie grupy, które podążały osobno. Ukryto broń i amunicję. We wrześniu 1948 r. obie grupy dotarły do amerykańskiej strefy okupacyjnej w Niemczech. W 1949 r. Mychajło Fedak powrócił nielegalnie do Polski, jako kurier centrali OUN w Monachium. Nawiązał kontakt z niektórymi członkami swego oddziału. Zaproponował im ucieczkę na Zachód, na co wyrazili zgodę. W listopadzie 1949 r. poprowadził pięciu ludzi przez Sudety do Czech, a następnie do Niemiec. Wszyscy dotarli do celu³⁶.

Oprócz zorganizowanych prób przebicia się przez terytorium Czechosłowacji pewna liczba Ukraińców usiłowała zbiec na Zachód, w sposób żywiołowy. Byli to partyzanci z rozbitych oddziałów, członkowie siatki cywilnej Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów (OUN), a także osoby które nie miały żadnego związku z podziemiem, lecz nie widziały dla siebie przyszłości w rządzonej przez komunistów Polsce. Podążali małymi grupami, lub pojedynczo. Najbardziej uczęszczany był – według rozeznania armii czechosłowackiej – kierunek: Nova Sedica, Koškovice, Černe, Zlata Baňa, Kendice, Vel'ka Dolina i dalej grzbietami Niskich Tat³⁷. Najbardziej niebezpiecznym momentem dla uchodźców były sytuacje, kiedy udawali się do miejscowości celem zdobycia żywności. Często kończyło się to schwytaniem.

W relacjach niektórych, byłych uchodźców, z którymi rozmawiał autor niniejszej publikacji pojawiała się opinia, że najtrudniejsze do przebycia były Czechy. Na Słowacji ludność na ogół nie odmawiała pomocy uchodźcom i nie wydawała w ręce organów bezpieczeństwa. Na Czechach natomiast przypadki takie nie należały do rzadkości. Najłatwiej było uzyskać pomoc od Niemców sudeckich, lecz na nich również nie zawsze można było liczyć. Sotenny „Brodycz” został wydany w Sudetach przez miejscowego Niemca, do którego zwrócił się z prośbą o pomoc³⁸.

Ustalenie liczby członków podziemia ukraińskiego, którzy podjęli próbę przedostania się przez Czechosłowację na Zachód jest trudne. Dowództwo Grupy Operacyjnej „Wisła”, w sprawozdaniu obejmującym okres od 20 kwietnia do 31 lipca 1947 r. szacowało liczbę członków UPA, znajdujących się na terytorium Czechosłowacji, „w drodze do Austrii” na 160³⁹. Dane, zawarte we wspomnianym raporcie, odnoszące się do UPA są jednak mało wiarygodne, często zaniżone, lub zawyżone.

Wg szacunków dowództwa grupy „Teplice”, w okresie trwania operacji „Wisła” przekroczyło granicę czechosłowacką około 460 członków ukraińskiego podziemia. Z tej liczby 40 przedarło się do Austrii, 20 do amerykańskiej strefy okupacyjnej w Niemczech, 50 na Węgry, gdzie większość została schwytana. UPA miała stracić na terenie Czechosłowacji 350 członków (61 zabitych, 41 rannych i 248 jeńców)⁴⁰. Są to dane mało wiarygodne. Liczba ukraińskich uchodźców, którzy dotarli na Zachód była z pewnością wyższa.

Zdaniem polskiego historyka Grzegorza Motyki na Zachód przedostało się „kilkuset” członków ukraińskiego podziemia⁴¹. Szacunek ten wydaje się najbliższy prawdy. Dotyczy on jednak – moim zdaniem – wszystkich uchodźców ukraińskich, którzy zbiegli przez Czechosłowację, z Polski na Zachód, w latach 1945-1947. Część z nich nie miała żadnego związku z podziemiem.

Próby podjęte w 1947 r. przez niektóre oddziały UPA, przedostania się na Zachód przez Czechosłowację to tragiczny epizod w dziejach ukraińskiego podziemia. Dla wielu partyzantów marsz przez Czechosłowację okazał się prawdziwą „drogą śmierci”. Pewną odpowiedzialność za

³⁵ Raport „Smyrnego”...

³⁶ FEDAK, M.: *Napriami w marszi* (in:) Archiwum prywatne Anastazji C., maszynopis.

³⁷ SZCZEŚNIAK, A. B. -SZOTA W. Z.: *Droga do nikąd...*, s. 452.

³⁸ MOTYKA, G.: *Tak było...*, s.425.

³⁹ *Akcja „Wisła”...*, s. 373.

⁴⁰ SZCZEŚNIAK, A. B. - SZOTA W. Z.: *Droga do nikąd...*, s. 455-456.

⁴¹ MOTYKA, G.: *Tak było...*, s. 408.

tą sytuację ponosiło kierownictwo ukraińskiego podziemia, które zbyt późno zdecydowało się na ewakuację oddziałów UPA z Polski. Trzeba jednak stwierdzić, że zarówno ukraińskie podziemie, jak i cała mniejszość ukraińska w Polsce znajdowali się w latach 1945-1947 w sytuacji, z której dobrego wyjścia nie było.

Za tragedię partyzantów UPA trudno obwiniać żołnierzy armii czechosłowackiej. Wykonywali swój obowiązek. W okresie od czerwca do listopada 1947 r. straty czechosłowackie w walkach z UPA wyniosły: 22 zabitych, 22 rannych i 6 zaginionych.

Summary

Efforts of transition of UPA detachments from Poland to Germany across Czechoslovakia in 1947

The study is dealing with Ukrainian Insurgent Army (UPA) and its activity in the south – eastern Poland in the last period of existence of Ukrainian guerilla movement in 1947 during so-called The „Visla“ Action. Ukrainian and Ruthenian minority moving from south – eastern Poland and definitive liquidation of UPA detachments, which were operating in this region, was the main aim of this action. Owing to The „Visla“ Action some UPA detachments crossed the Czechoslovak-Polish frontier and tried to get in American occupy zone in Austria and Germany. There crossed three greater detachments (so-called sotnia) of Hromenko, Burlak and Brodyč and a few smaller detachments across Slovak territory in the second half-year 1947. Owing to Czechoslovak army actions one half of members of detachments died or was captured, resp. surrendered.

(bohdan_halczak@wp.pl)

Чехословаччина очима українських повстанців 1945-1948

ВОЛОДИМИР В'ЯТРОВИЧ

Центр досліджень визвольного руху, Львів, Україна (Ukraina)

Після завершення Другої світової війни і далі тривала визвольна боротьба Української Повстанської Армії проти каральних органів СРСР, що утверджували в Україні тоталітарний комуністичний режим. Перемога Радянського Союзу у війні, з одного боку, розв'язувала йому руки у боротьбі з українськими повстанцями, але, з іншої сторони, суттєве поширення радянської зони впливу на Захід залучало до боротьби з російським імперіалізмом ряд народів Центрально-Східної Європи. “До фронту поневолених народів СРСР, – читаємо в “Декларації ОУН з приводу закінчення війни”, – долучується новий фронт загрожених народів Середньої й Південної Європи, останньо «визволених» Червоною Армією з-під німецької окупації [...] З об'єднання цих двох фронтів повстане блок поневолених і загрожених народів, що в наслідку своїх революційних дій спричинить розвал союзної тюрми народів і створення вільного життя на руїнах сталінської тиранії”¹.

Нові геополітичні перспективи українського визвольного руху, що з'явилися після захоплення СРСР Центрально-Східної Європи дуже добре відображає один з провідних діячів цього руху Дмитро Маївський у своїй роботі “Большевицька демократизація Європи”, написаній у 1945 році. Аналізуючи попередні спроби керівництва ОУН та УПА створити спільний фронт поневолених народів та їх невдачу, він зазначає, що велику роль у цьому відіграв той факт, що українцям часто доводилося мати справу з народами, які не надто добре пам'ятали часи своєї історичної державності і для яких ідея національної і соціальної свободи була такою ж невідомою, як і всі ленінські соціалістичні і комуністичні теорії². Це дозволяло Москві зосереджувати свої сили на придушенні визвольних змагань українців. “Сьогодні, – пише Д. Маївський про повоєнну ситуацію, – справа виглядає краще. Сьогодні вістря большевицького меча прикладено до горла таким державним європейським народам, як-от: фіни, поляки, мадяри, румуни, болгары, серби, хорвати, словаки, чехи і це саме загрожує: шведам, норвежцям, грекам, туркам і іншим... Російський ведмідь сьогодні теж виліз зі свого “лігва” і грізно порикує по європейських столицях. І хоча щойно найближче майбутнє покаже, як це для нього скінчиться, то ми ні на хвилину не сумніваємося, що його кінець буде подібний до сьогоднішнього німецького”³.

Отже приєднання нових народів до зони радянського тоталітарного режиму не сприймалося українськими підпільниками як ознака незворушної сили, а навпаки, вселяло оптимізм і надію на нових союзників у визвольній боротьбі, союзників із великим досвідом змагань за незалежність, адже більшість народів Центральної і Східної Європи щойно після Першої світової війни вибороли своє право на державність. Тому після Другої світової війни процеси, які відбувались на тих теренах, стають об'єктом уважних спостережень аналітиків ОУН. Встановлення сателітних урядів, зміни в зовнішньополітичних орієнтирах, внутрішньополітичних курсах – усе це не проходило повз пильну увагу спостерігачів українського підпілля. Ці процеси отримали в них назву „большевізації”, і стали однією з важливих тем публіцистики українського визвольного

¹ ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби. 1929-1955. Збірка документів – Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, 1955. – С. 133-134.

² Дума П. Большевицька демократизація Європи. // Ідея і Чин. – Ч. 9. – 1945: Літопис Української Повстанської Армії – Т. 24. – С. 377-378.

³ Дума П. Большевицька демократизація Європи... – С. 378.

руху. В дослідженнях суті, джерел та наслідків „большевізації” підпільні публіцисти досягли високого рівня, найкращими показником чого може бути порівняння їх висновків із висновками сучасних дослідників цієї проблеми⁴.

Особливу увагу українських підпільників серед країн Центрально-Східної Європи привертала Чехословаччина. На це склався цілий ряд причин. По-перше суттєво повільніше просування в цій країні процесів «большевізації», а отже відносно вільний і незалежний розвиток цієї держави від Москви в 1945-1948 роках. По-друге історична традиція співпраці українського націоналістичного руху і Чехословаччини – адже в міжвоєнний період саме на теренах цієї країни активно діяли націоналістичні організації, виходила їх преса, існував Український вільний університет, Музей української визвольної боротьби. По третє особлива увага повстанців Чехословаччини і головно до її словацької частини зумовлювалася тим, що саме словаки розглядалися керівництвом українського визвольного руху як потенційні союзники у збройній антикомуністичній боротьбі. Адже у відносинах українського та словацького народів не було таких гострих антагоністичних моментів як, до прикладу, у відносинах з поляками чи менше з угорцями та румунами. Важливу роль відігравали також особливості внутрішньополітичного розвитку Словаччини – залишалася значна частина суспільства, незадоволена ліквідацією незалежної країни, яка могла стати основою для розбудови антикомуністичного руху. Один із публіцистів українського визвольного руху писав у 1945 році, що налагодження українсько-словацької співпраці важливе для України з геополітичної точки зору, адже означає для неї можливість впливу на ситуацію в Центрально-Східній Європі⁵. Слід наголосити, що головним об'єктом пропагандистської роботи на теренах ЧСР словаки. Очевидно, що українські повстанці адресували свої звернення і до чехів, проте їх вважали більш русофільськи і прокомуністично налаштованими, тому не сподівалися особливого ефекту від пропаганди в цьому середовищі.

Події в сусідній з українськими землями Чехословаччині періодично згадувалися в повстанській періодиці, їх вивчали аналітики українського підпілля, намагаючись не тільки спрогнозувати майбутнє цієї країни, але й виправити його не давши скотитися їй до тоталітаризму радянського зразка. Саме з цією метою українські підпільники видавали численні пропагандистські матеріали адресовані до громадян Чехословаччини, проводили теренами цієї країни військово-пропагандистські рейди аби безпосередньо ознайомити чехів і словаків із можливими перспективами радянізації краю. Серед матеріалів з якими українські повстанці зверталися до чехів та словаків відомі наступні листівки: «Чехи! Словаки! Брати і друзі українського народу!»⁶ (1945 рік), «Чехи! Словаки! Вояки!»⁷ (1946), лист-звернення до президента ЧСР Едварда Бенеша (1946), спеціальна брошура написана крайовим провідником ОУН Закерзоння «До братнього чеського і словацького народів»⁸ (1947).

У даній доповіді я намагатимусь відтворити образ Чехословаччини власне з точки зору українських повстанців. Образ цей формувався як з аналізу доступної підпільникам преси ЧСР, так із безпосередніх зустрічей повстанців із її громадянами в ході рейдів. Відповідно джерелами даного дослідження стали аналізовані українськими публіцистами

⁴ Про це детальніше див. В'ятрович В. Становлення тоталітарних режимів у країнах Центрально-Східної Європи в публіцистиці українського підпілля// Український визвольний рух. – Львів, 2005. – Збірник 4: Боротьба народів Центрально-Східної Європи проти тоталітарних режимів у ХХ ст. – С. 80-96.

⁵ Л. П. Словаччина (політично-господарський нарис)// Архів Центру досліджень визвольного руху (далі АЦДВР) – перебуває в стадії формування; також: Люд. Покірний. Доклад про українсько-словацькі взаємовідносини, як їх розуміє та уявляє їхню майбутність нижчепідписаний// АЦДВР

⁶ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі ГДА СБ України) Ф. 13, спр. 376, т. 64, арк. 93.

⁷ Центральний державний архів вищих органів влади та управління в Україні (далі ЦДАВОВУ) Ф. 3833, оп. 1, спр. 110, арк. 181зв.

⁸ ГДА СБ України Ф. 13, спр. 376, т. 42, арк. 13-27.

статті в чехословацькій пресі 1945-1947 років. Ймовірно зразки цієї преси вони отримували через своїх зв'язкових, що працювали на території ЧСР забезпечуючи зв'язок між керівництвом воюючої України і її закордонним представництвом на еміграції. Зразки чехословацької преси приносили із собою відділи УПА, що поверталися із рейдів до сусідньої країни⁹. Відповідно серед повстанських документів, які знаходимо сьогодні в архівосховищах знаходимо витинки із цієї преси. Серед газет які аналізувалися українським підпіллями були часописи «Озвена», «Час», газети «Демократ», «Виходословенска правда», «День», «Бойовник», «Глас люду», «Слободне Словенско». Дуже цікавим джерелом для цього дослідження стали звіти з рейдів УПА на терени Словаччини в квітні 1946 року. У них подається зібрана повстанцями інформація про політичне, економічне, культурне, релігійне життя в сусідній країні. Для представлення образу Чехословаччини напевно найцікавішими є три аналітичні роботи з 1945 року. Дві з них «Словаччина. Політично-господарський нарис» та «Доклад про українсько-словацькі взаємовідносини, як їх розуміє та уявляє їхню майбутність нижчепідписаний» належать перу Людомира Покірного і походять із середовища націоналістичного екзилу. Третя робота «Історичне минуле народів ЧСР» не підписана автором, походить із документів УПА на Закарпатті¹⁰. Судячи із цих документів аналітики українського підпілля володіли великим об'ємом інформації про сусідню державу. У них зокрема розглядаються такі питання як географія, історія, економіка, культурний і духовний рівень населення, розвиток літератури, релігійне та мовне питання, можливості розвитку українсько-словацьких відносин. Сам факт підготовки таких доволі об'ємних аналітичних матеріалів (9, 12 і 34 сторінки) є свідченням того наскільки серйозно українські підпіллями розглядали питання розвитку відносин українців із чехами та словаками.

Аналіз ситуації в сусідній країні поданий українськими повстанцями розглядається через висвітлення таких її аспектів як економічне становище, культурна й релігійна ситуація та політичні процеси. Отож йдучи за такою логікою спробуємо відтворити образ Чехословаччини, яким його бачили вояки УПА.

Економічне становище Словаччини на думку українських повстанців значно краще як на сусідніх українських землях. «Як виказали підсумки вражінь командного стану відділу, – читаємо в узагальнюючому звіті про рейд 1946 року, – життєві відносини на території Словаччини досить устатковані, порівнюючи до життя в СРСР чи в Польщі[...] Існує чорна торгівля, т.зв. «чорний обход» - однак в меншому розмірі чим у Польщі. УНРРА доставляє товари у досить задовільній кількості. Приділи одержують майже всі села, а передовсім знищені війною. Одержують харчі, товари домашнього вжитку, менше одягу і взуття[...] Матеріальне забезпечення селянства в порівнянні до стану на Україні навіть дуже добре»¹¹.

Оцінка українськими повстанцями культурного рівня населення у місцевостях які вони відвідували під час рейду дуже висока¹². Особливо відзначається релігійність населення. «Усі без виїмку горожани Словаччини. – читаємо в звіті відділу «Мирона» – є дуже побожні. Не залежно від цього чи це греко-католики, римо-католики чи лютерани. Релігійне питання їх дуже цікавило»¹³. Політичні орієнтації населення також досить тісно пов'язані з їх релігійною самоідентифікацією. Відзначається, що найбільше прихильників

⁹ ГДА СБ України Ф. 13, спр. 376, т. 66, арк. 217-221.

¹⁰ ГДА СБ України Ф. 13, спр. 376, т. 16, арк. 444-452.

¹¹ ГДА СБ України Ф. 13, спр. 376, т. 66, арк. 211; аналогічна інформація в: Звіт з пропагандивного рейду на Словаччину проведеного вд. «Ударник»-96 в часі від 06 квітня-22 квітня 1946 р.// Літопис Української Повстанської Армії – Торонто-Львів, 2001. – Т. 33: Тактичний відтинок УПА 26-ий «Лемко»: Лемківщина і Перемишчина. (Документи і матеріали). – С. 626.

¹² ГДА СБ України Ф. 13, спр. 376, т. 66, арк. 213.

¹³ Звіт з пропагандивного рейду по Словаччині переведеного вд. «Мирона» в часі: від дня 06.04.46 р. до 23.04.46 р.//Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 33 – С. 595

демократичної партії серед католиків та протестантів, тоді як комуністів більше підтримують греко-католики¹⁴.

Очевидно, що найбільше уваги в своїх звітах повстанці приділяли розвиткові політичної ситуації в сусідній державі. Адже відслідковування окремих тенденцій словацького політичного життя мало стати основою для започаткування спільної антирадянської боротьби.

Політичне життя ЧСР в після воєнний період було спробою повернення до домюнхенських реалій. В Чехії відновлено діяльність 4 партій – демократичної, націонал-соціалістичної, народної та комуністичної. Дещо по іншому склалася ситуація в Словаччині тут розгорнули свою діяльність комуністична та демократична партія. Остання позиціонувала себе як легальна опозиція до підтримуваної ззовні комуністичної партії. На думку невідомого повстанського оглядача на кінець 1945 року міжпартійна боротьба ЧСР ще не набула таких гострих форм протистояння як в Польщі чи Югославії¹⁵. Адже в цих країнах вже дуже швидко після завершення війни комуністичні партії підтримувані Москвою почали захоплення влади.

«Політична Чехословаччина, – читаємо в підпільному виданні «Інформатор» за 23 грудня 1945 року, – управляється двома партіями: демократичною і комуністичною. Провідний і особовий склад партії демократичної становлять люди інтелігентні, ідейні і знані на полі політичної, адміністративної і наукової праці (немало є замаскованих „гардистів” – націоналісти). Комунізм репрезентують і форсують типи нові – в більшості шумовиння. Демократи у своїх потягненнях умірковані і в політичному житті грають ролю „старшого брата”. Очі їх звернені на захід (Англія – Америка). Чисельно повільно, але певно ростуть і відсувають комуністів в тінь. Комуністи діють розгорячено, оперують пустими фразами, у всьому наслідують свого „опікуна” (большевиків). Прихильників здобувають (часово) харчевими картками. Маса в своїй більшості відноситься до них негативно, а то й ворожо: – одурені отвезають. З русофільства чехословацький загал вилікуваний завдяки „опіці” НКВД і „гостинности” ЧА. НКВД часто арештує чеських і словацьких патріотів – очевидно під шильдом боротьби проти фашизму. В адміністрації процвітає корупція, приватна й партійна протекційність та, нерідко надужиття. В Чехословаччині виразно помічається схрещення впливів Заходу і Сходу»¹⁶.

Українські підпільники відзначають, що порівняно із іншими країнами Центрально-Східної Європи в ЧСР процес насадження режиму радянського зразка проходив значно повільніше. Це вони пояснювали тим, що ця країна «є найдалше висуненим большевицьким форпостом на захід, большевики, зважаючи на настороженість західних альянтів, змушені провадити тут обмежену контролем „революцію”, яка вправді не приймає таких жажливих форм, як в Румунії, чи Болгарії. Якщо в Румунії і Болгарії большевицька Росія виступає як озвірілий і нагий імперіяліст, то в Чехословаччині робиться вигляд, ніби большевизація відбувається з ініціативи самого чехословацького народу»¹⁷. Важливим чинником відносно вільного розвитку цієї держави впродовж 1945-1948 років була відсутність на теренах ЧСР з кінця 1945 року радянських військ, присутність яких в інших країнах Східної Європи використовувалася як важливий фактор впливу.

Проте перші кроки до перетворення ЧСР в державу радянського зразка підпільний автор «Інформатора» вбачав уже в 1945 році в реформі армії. «російсько-большевицьке начальство в Чехословаччині, – зазначається в статті, – перебудовує чеську армію на взір ЧА, робить чистку в чеській армії від небажаних елементів Чехословацького офіцества і

¹⁴ ГДА СБ України Ф. 13, спр. 376, т. 66, арк. 213.

¹⁵ Інформатор. – 1945. – Ч.3// Літопис Української Повстанської Армії – Торонто, 1987. – Т. 16: Підпільні журнали Закарпатської України – С. 71.

¹⁶ Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 16. – С. 104.

¹⁷ Там само – С. 71.

т.ін. Як заявив шеф штабу чехословацької армії, „чеська армія буде перебудована на взір ЧА. Вишколювати вояків будуть советські інструктори. Вищі офіцери мають перейти перевишкіл в советських військових школах”¹⁸.

Інший повстанський автор з цього ж приводу писав у грудні 1945 року «Майбутнє сьогоднішньої ЧСР ще не ясне, одначе при значному послабленні советського втручання, воно може бути вільним від більших небезпек для неї. Якщо ж большевики не поступляться зі своїх позицій в ЧСР, то вона коли схоче бути справді самостійною державою, мусітиме перейти до отвертої боротьби проти сталінських імперіялістів разом з іншими поневоленими народами»¹⁹.

Саме аби підштовхнути населення ЧСР до протистояння радянзації їх країни командування УПА проводило військово-пропагандистські рейди теренами Словаччини 1945 та 1946 роках. Проте готовності до збройного протистояння комуністичній Москві повстанці не побачили і наступного 1946 року, коли різко зросло напруження міжнародної атмосфери і почалася т.зв. «холодна війна». Аналізуючи політичну ситуацію в Словаччині весною 1946 року, як раз напередодні виборів у цій країні, українські повстанці в своїх звітах відзначали подальше протистояння комуністичної та демократичної партій. Як і в 1945 році вони відзначали різючу кадрову різницю між обома партіями: комуністи – в основному збіднілі селяни, або люди що прагнуть швидкої наживи і не мають жодного авторитету в населення. Натомість демократи – інтелігенція, студенти, заможні селяни. Відзначається також той факт, що велика кількість русинів підтримують комуністичну партію, очевидно через свої русофільські симпатії. Загал словацького суспільства відверто негативно ставиться до діяльності комуністів. «Подавляюча кількість населення Словаччини, – читаємо в звіті з рейду, – виразно протибольшевицького наставлення. Не тільки тому що обмежили політичну свободу ЧСР, але перш за все тому, що словаки негативно відносяться до політичної і економічної системи, якої виразниками, реалізаторами і монополістами є большевики»²⁰. Оцінюючи стан опозиційної до комуністів демократичної партії повстанці до її беззаперечних переваг відносять вищий інтелектуальний рівень. Проте наголошують і на слабких місцях цієї сили. Демократична партія на їх думку «не має познак ідейно об'єднаної суспільної організації, яка бореться проти большевізації країни, – це радше збиранина всіх і вся, що мають всякі причини ненавидіти большевиків (починаючи від дійсних патріотів, кінчаючи на покривджених соціальними реформами). Все це разом виглядає на пасивну самооборону народу перед большевізацією, однак ця самооборона дуже примітивно зорганізована, бо її воїнам бракує цивільної відваги до бою з большевиками». Очевидно виховані в умовах високої політичної культури члени демократичної партії вважали єдино можливими засобами боротьби із комуністами парламентські засоби. Саме тому вони поклали великі надії на вибори, що мали відбутися в травні 1946 року. «Демократи, – читаємо в повстанському звіті, – вірять, що при виборах здобудуть більшість, а коли б навіть ні, то аліанти не допустять до цього, щоби в Чехословаччині володіли комуністи»²¹. Великі сподівання на ці вибори поклали не тільки партійці, але й загал словацького суспільства. Зокрема характеризуючи настрої серед словацького студентства український звітодавець писав: «Студенти вірять, що при виборах демократична партія візьме верх і що в скорому часі не тільки на Словаччині, але в цілому світі «демократичний світ» візьме верх над «комуністичним світом»²².

Характеризуючи загальні суспільні настрої українські повстанці у своїх звітах

¹⁸ Там само.

¹⁹ ГДА СБ України Ф. 13, спр. 376, т. 66, арк. 211.

²⁰ Там само – арк. 212.

²¹ Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 33 – С. 624.

²² Там само – С. 597.

відзначають значно нижчий рівень заполітизованості населення Словаччини ніж України. «Словацьке селянство малосвідоме, політичним життям не інтересується, а всю свою увагу спрямовує на матеріальне життя»²³. В іншому звіті також зазначається про місцевих селян «під оглядом політичним стоять вони далеко-дальше позаду від нашого звичайного бідного мужика, який до розмов на політичні теми може сміло ставати зі словацьким учителем чи священиком. Часто від словацького селянина почується «Я не політикую, а працюю»²⁴. Очевидно відзначена повстанцями політична пасивність словацьких селян вразила їх. Проте вона є абсолютно нормальною для мирної ситуації. Тоді коли в Україні щоденне протистояння селян силам окупантів зробило їх не тільки політично грамотними, але й політично активними.

Цікавими є спостереження ставлення словаків до скасування незалежної держави. На думку українських повстанців не можна однозначно твердити про велике бажання словаків відновити цю державність. Говорячи про опозиційні щодо створення ЧСР настрої повстанський звітодавець відзначає «Факт є, що це протидія проти існуючого стану (мовляв за уряду Тіса було краще жити). Загально не бачиться, щоб словаки так дуже перлися до самостійного словацького «штату». Більшість розумніших воліє федерацію з чехами, але очевидно не в такому стані як зараз»²⁵. В іншому звіті відзначається, що «словаки дуже люблять др. Тіссо та дуже вболівають із-за цього, що він арештований»²⁶. Що ж до взаємин місцевого населення із своїми західними сусідами тут читаємо: «Відношення словаків до чехів не є вороже, але словаки чуються покривджені чехами, бо вони займають важніші становища»²⁷. Схожу інформацію подає звіт політвиховника рейдувального відділу: «Серед словацького загалу помітно протичеські настрої, передовсім тому, що серед чехів є більше комуністів, а також і через те, що молоде покоління воліло б бачити Словаччину самостійною»²⁸.

Повстанські звіти з рейду 1946 року відзначають серйозні антисемітські настрої серед словацького населення. «В цілій Словаччині зустрічається багато випадків, де населення в відношенні до жидів часто застосовує терористичні потягнення. В того жида в якого були наші стрільці (в с. Б.) під час весілля вкинено до хати одну ручну гранату, та кілька разів стріляли до нього невідомі люди»²⁹. В іншому звіті автор намагається пояснити причину таких настроїв «Жидів ненавидять, – пише він, – бо вважають їх людськими галапасами та типовими комуністами. Словаки відносяться до жидів ворожо, бояться їх, як комуністичних агентів та минають. Жиди мешкають головно по містах та займаються даліше торгівлею. Большевики використовують їх для своїх цілей»³⁰.

Одним із головних завдань рейдувальних словацькими теренами відділів було нав'язування співпраці із місцевими антикомуністичним підпіллям. Тому вояки УПА намагалися дізнатися як найбільше про існування та діяльність таких організацій. У звіті сотенного Володимира Гошка – «Мирона», який брав участь в першому словацькому рейді 1945, та другому 1946 року інформацію про місцеве підпілля навіть виведено в окремий розділ. «У першому рейді на Словаччині ми не тільки, що не стрічали, але й не чули про якусь підпільну організацію. Натомість, тепер вже досить широко говорять про підпільну організацію на Чехах, яка діє проти теперішнього уряду. Нею кермує генерал Прхала, який зараз є в Англії. Заразом чули ми про підпільну організацію на Словаччині, яка стремить до

²³ Там само – С. 625.

²⁴ Там само – С. 596.

²⁵ ГДА СБ України Ф. 13, спр. 376, т. 66, арк. 213.

²⁶ Літопис Української Повстанської Армії. – Т.33 – С.625.

²⁷ Там само.

²⁸ ГДА СБ України Ф. 13, спр. 376, т. 66, арк. 214.

²⁹ Там само – арк. 207.

³⁰ Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 33 – С. 626.

відокремлення Словаччини від Чехії[...] Є це т.зв. ГМ «Глінкова Младеж». Ця організація робить доперва перші кроки. Ми хотіли дістати щось із їх підпільної літератури, однак, нажалі вони нічого не мали[...] В селі Шіба стрінули ми 6 членів ГМ і вони сказали нам, що дістали наказ стягати зброю[...] Вони організують нові клітини й провадять як проти-чеську, так і проти-большевицьку пропаганду»³¹. В звіті іншого повстанського відділу «Ударники-96» згадується про листівку видану підпільною організацією «Весна». В ній закликається словаків із зброєю в руках обороняти свободу свого народу, її автор, підписаний як полк. Варно, звертається до др. Тіссо із тим що йому незабаром доведеться знову перебрати владу в країні³². В узагальнюючому звіті з рейду 1946 року також подається інформація про «Глінкову младеж»: «підпільна організація з глибокими традиційними заповідями з часів перед Другою світовою війною. Помимо цього сьогодні діє мало скоординовано тому не популярна»³³. Степан Голяш – «Мар», керівник цивільної мережі ОУН на Лемківщині, писав у листі до невідомого підпільника «У-1»: «В Словаччині, по відходу наших відділів з рейду на тих теренах, появилися партизани. Вістки про них одержав такі: всі ходять в зелених капелюхах, добре озброєні, ведуть протибольшевицьку пропаганду, в склад входять чехи і словаки, які мають відзнаку – хрест, українці мають за відзнаку оленя – це, правдоподібно, буде лев, рускі носять червону звязду. Це може бути трюк большевиків»³⁴.

За інформацією провідника ОУН на Закерзонні Ярослава Старуха, влітку 1946 року, тобто безпосередньо після рейду, вдалося встановити зв'язок зі словацьким підпіллям. На жаль, не вказано, з якою саме організацією зв'язалися українські представники. Натомість відомо, що контакт відбувався через кур'єра: представник словацького підпілля виявив бажання відвідати підконтрольні УПА терени. Проте вже незабаром, восени того ж року, зв'язок перервався, бо кур'єр змушений був тікати від арешту³⁵.

Інформацію про започаткування українсько-словацької співпраці на еміграції подає у своїй роботі вже згадуваний Людомир Покірний. Він зокрема пише що 11 липня 1945 року в Інсбруці відбулася зустріч із представниками словацької еміграції. За результатами зустрічі узгоджено наступні пункти:

«1) українці і словаки мають паралельний ідейний обсяг боротьби: створення самостійних держав;

2) є ворогами тоталітарних режимів;

3) підтримують взаємно один одного в праці й боротьбі за досягнення цих ідеалів;

4) деталізування окремих цих точок та їхнє переведення в життя доручено двом особам з кожного боку»³⁶. Нажалі детальнішої інформації про ці переговори, можливе їх продовження та їх учасників немає.

Одним із провідних моментів комуністичної пропаганди у 1946 році і ще багато років після цього було звинувачення демократичної партії Словаччини у змові з бандерівцями. Проте жодні повстанські документи не підтверджують тези про якусь спільну діяльність повстанців і представників цієї партії. За словами Василя Галаси референта пропаганди ОУН Закерзонського краю, відповідального за проведення словацьких рейдів, якщо й була якась співпраця між представниками Демократичної партії та українськими повстанцями, то тільки на низовому рівні, з членами цієї організації у якомусь конкретному селі, куди заходили повстанські відділи. Та це й не дивно, адже стрільці УПА проводили активну

³¹ Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 33 – С. 598.

³² Там само – С. 625.

³³ ГДА СБ України Ф. 13, спр. 376, т. 66, арк. 214.

³⁴ Мар. Лист до «У-1» // ЦДАВОВУ Ф. 3838, оп. 1, спр. 95а, арк. 36-36 зв.

³⁵ Письмо члена Центрального «Провода» ОУН Старуха Ярослава к Степану Бандере // Львівський історичний музей. Фондова група «Пам'ятки визвольних змагань». Папка матеріалів про Романа Шухевича. – С. 8, 10.

³⁶ Люд. Покірний. Доклад про українсько-словацькі взаємовідносини, як їх розуміє та уявляє їхню майбутність нижчепідписаний// АЦДВР

агітацію за демократів. Офіційної ж співпраці на вищих щаблях між керівництвом українського визвольного руху і Словацької демократичної партії не було³⁷.

Вибори 1946 року закінчилися поразкою комуністів, проте це не зупинило подальшого сповзання країни в бік до тоталітаризму радянського зразка, можливо лише дещо призупинило цей процес.

Станом на 1947 рік у всіх країнах Центрально-Східної Європи за винятком ЧСР комуністичні партії монополюють владу. Один із провідних ідеологів українського підпілля Осип Дяків у своїй статті писав, що більшовизація в цій країні також підходить до завершення другого її етапу – утвердження монополії комуністичної партії на владу. «Чехословачина також вже знаходиться на другому етапі большевизації, але тут він ще не закінчений. Правда, компартія являє собою найсильнішу партію до неї належить керівництво урядом, але поруч неї є ще незалежні партії: соціалістична (з'їзд цієї партії, що недавно відбувся, усунув від керівництва за сприяння комуністам Фірлінгера, а обрав на голову партії Лявшмака). Національно-соціалістична народна, а в Словаччині – демократична, яка в квітневих виборах здобула перше місце. Акція в напрямі нищення коаліційних партій в Чехословащині вже ведеться. В Словаччині вона має насильницькі форми. Тут за загальним стандартом змонтовано викриття “антидержавної змови”, ліквідація якої є нічим іншим, як поступовою ліквідацією словацької демократичної партії, що є необхідним для того, щоб компартія зайняла перше місце. В Чехії боротьба проти не комуністичних партій ведеться трохи обережніше, з огляду на те, що ці партії мають міцні позиції в народі з огляду на організованість чеського народу (такий прийом застосувала тільки одна чехословацька компартія). Тому вона старается задовольнити його матеріальні потреби, доставити йому подостатком хліба, товарів ширвжитку і т.д. і цим купити собі довір'я більшості чеських працюючих мас. З другого боку, компартія надзвичайно поширює свої кадри втягаючи кого попало. То ж не дивно, що компартія малої Чехословащини нараховує сьогодні (на 28. 11. 1947 р.) 1 281 138 членів, в той час, як нпр., польська компартія – округло 300000. Щойно так зміцнившись, компартія Чехословащини планує перейти до остаточної ліквідації своїх коаліційних партій, і ми не сумніваємося, що це в найближчому часі станеться»³⁸. Ця стаття була написана у грудні 1947 року і вже через кілька місяців слова її автора справдилися з абсолютною точністю. «На кінець другого етапу большевизації в Чехословащині не треба, було довго ждати. – писав цей же автор у постскрипті до своєї статті в вересні 1948 року. – В лютому-березні 1948 р. були цілком розгромлені опозиційні партії: народна і національно-соціалістична, а соціал-демократична злилась зараз з комуністичною, очевидно, “очистившись” від антикомуністичних елементів. Такі видатні політичні діячі Чехословащини, як Масарик в обличчі нової ситуації поповнив самогубство, кидаючись через вікно, Бенеш подався у відставку з поста президента, а вкортці, у вересні 1948 р., вмирає, інші політичні діячі попадають в тюрму або втікають за кордон. Зліквідовано опозицію і в Словаччині. Комуністична партія Чехословащини стала монополюю. Розпочався “перехід до соціалізму”³⁹. Цікаво, що остаточне утвердження влади комуністичної партії в Чехословащині завершенням радянізації Центрально-Східної Європи вважають і сучасні дослідники цієї проблеми⁴⁰.

Українські повстанці протягом 1945-1948 років уважно спостерігали за суспільно-політичними процесами в сусідній Чехословацькій республіці. Вони ретельно збирали інформацію про економічне становище країни, суспільні настрої, розвиток культури. В

³⁷ Галаса В. У рейдах кожен повстанець пропагандист// АЦДВР

³⁸ Осипенко А. Кінець другого етапу большевизації країн Центральної і Південно-Східної Європи// Український визвольний рух. – Зб. 4. – С. 17-18.

³⁹ Там само – С. 22-23.

⁴⁰ Ялтинско-Потсдамская система международных отношений. Холодная война. 1945-1991 гг./ под ред. Наринского М.М.// <http://www.rami.ru/projects/yalta/index.html> (2002).

центрі їх уваги перебували процеси встановлення про радянського уряду біля керма країни та спроби з боку опозиційних до комуністичної партії сил завадити цьому. Зібрана інформація мала послужити реалізації ідеї створення спільного антитоталітарного фронту українців, словаків та чехів. В силу різних історичних обставин цієї концепції тоді не вдалося зреалізувати. Проте аналітика українських повстанців, які досить точно передбачили перетворення Чехословаччини в сателіт Москви та встановлення тут тоталітарного режиму радянського зразка стане у пригоді сучасним дослідникам післявоєнної історії цієї країни.

Summary

Czechoslovakia in the eyes of Ukrainian insurgents in 1945-1948

After the end of The World War II leadership of Ukrainian Nationalists Organization (OUN) and Ukrainian Insurgent Army (UPA) ordered a new form of fight for liberation according to anti-communist resistance, but not only in Ukraine. This new policy reckoned on participation of countries of Central and Eastern Europe in fight against bolshevism expanded to central-European countries, which belonged to the Soviet block. OUN and UPA were interested special in Czechoslovakia, where the bolshevism process lagged behind others central-European states. Leadership of Ukrainian underground movement followed and analysed the situation in country and emitted special prepared UPA detachments to Czechoslovakia. These detachments by means of so-called rejdy practiced anti-communist and anti-Soviet propaganda and supported fight against expanded bolshevism in Slovakia in the time period 1945-1946.

(kitvol@yahoo.com)

K problematike utečeneckých vln na Slovensko v rokoch 1944-1946

MICHAL ŠMIGEL – PETER MIČKO

*Katedra histórie Fakulty humanitných vied UMB v Banskej Bystrici
Ústav vedy a výskumu UMB v Banskej Bystrici*

Problematika utečeneckých vln zo susedných krajín a ich pobyt na území Slovenska, respektíve Československa v rokoch 1944-1946 nepatrí k všeobecne známym otázkam novodobej histórie. Do roku 1989 táto problematika zostala nepovšimnutá, respektíve jej podstatu nebolo možné skúmať, nehovoriac o jej prezentácii. Totalitná cenzúra by nikdy nedovolila, aby na verejnosť vyplávali otázky spojené s utečencami zo susedných socialistických krajín. Veď každý mysliaci človek by si položil otázku – prečo sa tisíce obyvateľov odhodlali na útek zo svojej vlastnej krajiny? Najmä ak ide o krajiny, v ktorých vládli komunistické vlády usilujúce sa o „blahobyť“ vlastného obyvateľstva a sociálnu spravodlivosť? Toto by viedlo k hľadaniu podstaty problému, a práve tomu cenzúra bránila. A tak verejnosť bola po historickej línii vedená a oboznamovaná iba s tým, čo schválili nekompromisní kritici. Z toho vyplývala aj ochudobnenosť historického vedomia a povedomia. Len najnovšie historické výskumy poukazujú na skutočné bádateľské rezervy historickej vedy, predtým pozbavenej objektívneho a nezaujatého pohľadu na viaceré dejinné udalosti a skutočnosti. Výrazne sa tento stav prejavuje v situácii súčasnej slovenskej historickej vedy s ohľadom na obdobie 2. polovice 20. storočia. Práve v dôsledku uvedeného – úlohou štúdie je poukázať na neprebádané okamihy národných dejín, do ktorých vstúpili pozabudnuté epizódy ľudských tragédií a to vo forme niekoľkých utečeneckých vln z priľahlých krajín, naznačiť stupeň rozpracovanosti problematik, respektíve upozorniť na jej limity v súčasnej slovenskej historickej vede.¹

V rokoch 1944-1946 Slovensko, či už ako samostatný štát alebo ako súčasť Československej republiky, zažilo niekoľko utečeneckých vln z okolitých štátov – Poľska, Sovietskeho zväzu a Maďarska.² V globále uvedené utečenecké vlny súviseli s dôležitým prelomovým obdobím viažucim sa na koniec druhej svetovej vojny (predovšetkým v súvislosti s približovaním sa východného frontu k hraniciam Slovenska) a geopolitickými zmenami i povojnovým usporiadaním v strednej Európe po roku 1945. Príčiny, ktoré spustili utečeneckú lavínu je potrebné hľadať vo vnútornej situácii tej či inej krajiny – predovšetkým v procese nastolenia (znovunastolenia) komunistickej vlády v krajine a v súvislosti s povojnovým vývojom riešenia národnostnej otázky.

Utečenecké vlny z územia ZSSR a Poľska na Slovensko v rokoch 1944-1946 z chronologického a priestorového hľadiska rozdeľujeme na nasledujúce etapy (s ohľadom na zameranie štúdie):

1. Utečenci z oblastí západnej Ukrajiny a juhovýchodného Poľska v roku 1944.
2. Utečenci z južného Poľska (1945-1946):
  - a) slovenské obyvateľstvo z oblastí poľského Spiša a Oravy;
  - b) obyvateľstvo z etnických ukrajinsko-rusínskych oblastí juhovýchodného Poľska;
  - c) židovské obyvateľstvo.
3. Utečenci z oblasti bývalej Podkarpatskej Rusi – po vojne anektovanej ZSSR (1945-

¹ Štúdia je výstupom z grantového projektu VEGA č. 2/7183/27 „Rodina vo vojne a po vojne: sociálne podhubie radikalizmu a extrémizmu na Slovensku v súvislosti s dvoma svetovými vojnami v 20. storočí“.

² Utečenecké vlny boli zaznamenané aj v prípade susedného Maďarska. Tie však nie sú objektom výskumu tejto štúdie. K problematike slovensko-maďarského pohraničia a utečencov na Slovensko bližšie pozri napríklad: HETÉNYI, M.: Náčrt problematiky utečencov z Maďarska v okrese Nitra 1938-1945. In: Slovenska republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IV. [Ed.:] M. Šmigel, P. Mičko. Banská Bystrica 2005, s. 429-442; HETÉNYI, M.: Ilegálne prechody štátnej hranice v nitrianskom úseku v rokoch 1938 – 1945. In: Vojenská história, roč. 9, 2005, č. 2, s. 55-71.

1946).

* * * * *

Druhá svetová vojna, ako najväčšia apokalypsa v dejinách ľudstva, so sebou priniesla množstvo utrpenia a ľudských obetí a na mnoho ďalších rokov poznačila ich osudy. „Osudy ľudí sa však nemenili iba na bojiskách, ale často aj ďaleko od frontovej línie. Takto sa vojna nezmazateľným spôsobom podpísala aj na osude tisícov utečencov z ukrajinskej Haliče (západná Ukrajina), ktorí boli v dôsledku vývoja na východnom fronte nútení opustiť svoje domovy“³ a pred postupujúcim východným frontom (a s ním aj znovunastolením bolševickej moci) hľadať si útočisko na území Slovenska v roku 1944.

Nemecký ústup z územia ZSSR (zo Severného Kaukazu, vyhlásený vojenskou správou 1. januára 1943) znamenal aj odchod miestneho sovietskeho obyvateľstva spolupracujúceho s okupačnou správou a taktiež tých, ktorí sa radšej rozhodli ustúpiť z dosahu bolševickej moci. Odchod obyvateľstva sa organizoval postupne od východu, takže nebol motivovaný panikou ani bezprostredným ohrozením. Vojenské neúspechy nemeckej armády v priebehu roku 1943 pretrvávali, preto utečencov posielali ďalej na západ – z územia stredného Ruska a oblasti Kaukazu i Donu do západných zväzových republík. S trvalým ústupom sa zvyšoval počet civilných osôb, ktoré vo svojom postupe v roku 1944 prekročili líniu západnej sovietskej hranice a ocitli sa v strednej, neskôr aj západnej Európe. Svojím rozsahom a politickou motiváciou to bola najväčšia utečenecká akcia 2. svetovej vojny.

Podobný scenár sa odohrával aj na území Ukrajiny. Utečenci z východoukrajinských území boli presúvaní postupne, až sa ocitli na západ od Dnepra. S ich postupom sa stále zvyšoval aj ich počet. Zo západných oblastí Ukrajiny jedna časť utečencov postupovala južným smerom cez územie Maďarska do Rakúska (rumunská vláda odmietla prijať utečencov zo ZSSR), druhá cez južné Poľsko do Nemecka, a taktiež na Slovensko.⁴

Na území juhovýchodného Poľska (Lemkovine) sa k tomuto utečeneckému prúdu z Ukrajiny pridali aj miestni etnickí Ukrajinci a Rusíni (Lemkovia), ako aj predvojnoví ruskí a ukrajinskí emigranti. „Idú Rusi! – bolo počuť zo všetkých strán, – treba pakovať veci. Z východu sa posúvala línia frontu, Rusi sa približovali. Čo to znamenalo, ľudom nebolo treba vysvetľovať...“ – spomína jeden z pamätníkov tej doby.⁵

Na Lemkovine v blízkosti slovensko-poľských hraníc sa už od začiatku roka 1944 zhromažďovali tisíce utečencov.⁶ Všetci čakali jedine na povolenie vstupu na územie Slovenskej

³ MIČKO, P.: Ukrajinskí, poľskí a ruskí utečenci na Slovensku na konci druhej svetovej vojny. In: Slovenska republika 1939-1945 očami mladých historikov IV. [Ed.:] M. Šmigel', P. Mičko. Banská Bystrica 2005, s. 400.

⁴ ŠMIGEL', M. – MIČKO, P.: Evakuácia v znamení úteku. Utečenci z Ukrajiny a Poľska na Slovensku v roku 1944. Banská Bystrica 2006, s. 4-8.

⁵ ANDRUCHOWYCZ, J. – STASIUK, A.: Moja Europa. Dwa eseje o Europie zwanej Srodkowa. Wolowiec 2001, s. 43-49.

Veľmi výstižne komentuje svoj útek z Ukrajiny v tejto súvislosti Fedir Pihido-Pravoberežnyj. Uvádza: „Z Kyjeva sme s manželkou odišli 21. septembra 1943, keď sa k mestu blížila sovietska armáda. Odišli sme celkom dobrovoľne, bez akéhokoľvek donútenia. Prečo? Otázka, hádam, zbytočná. A predsa, bez ohľadu na ťažkú čížmu nemeckého „osloboditeľa“, perspektíva opäť sa ocitnúť v objatí „milovaného otca a učiteľa“ so všetkými tými strašnými útrapami, ktoré sme prežili za dvadsaťpäť rokov, bola natoľko nenávisťou, že sme boli odhodlaní radšej umrieť niekde pod plotom v Európe, ako sa ocitnúť v „socialistickom raji“. Po druhé, zostať v ZSSR znamenalo naveky stratiť nádej opäť uvidieť našu jedinú dcéru, ktorá toho času pracovala v Nemecku. A ... nakoniec, verili sme, že bez ohľadu na to, ako skončí vojna, boj proti stalinskej tyranii bude pokračovať, a že bojovať bude lepšie a produktívnejšie budú na slobode, za hranicou.“ PIHIDO-PRAVOBEREŽNYJ, F.: Velyka Vitčyžnana Vijnja. Kyjev 2002, s. 158.

⁶ Medzi nimi boli tri kategórie utečencov. Najväčšiu časť tvorili tí, ktorí za žiadnu cenu nechceli ostať pod bolševickou mocou. Boli rozhodnutí postupovať s Nemcami na Západ. Druhá časť tvorili utečenci, ktorí nechceli odísť z ukrajinských území, ale podľahli nemeckej propagande vyzývajúcej domáce obyvateľstvo na evakuáciu. Neboli rozhodnutí, čo ďalej. Vyčkávali a tajne dúfali, že sa situácia na východnom fronte zmení a nemecký ústup sa zastaví. Tretia kategória utečencov (najmenšia) pozostávala z tých, ktorí chceli prečkať prechod frontu cez ich rodiská a boli odhodlaní sa do svojich domov

republiky (1939-1945). Stalo sa tak koncom júla 1944 na základe rozhodnutia bratislavskej vlády a po dohode s nemeckými úradmi.⁷

Preberaniu azylových Slovákov predchádzali dôkladné prípravy. Na základe rozhodnutia slovenskej vlády začiatočnú fázu organizovania starostlivosti o utečencov (prevzatia, registrácia, karanténa, umiestňovanie na území republiky atď.) malo prevádzať Ministerstvo národnej obrany (MNO) v Bratislave. Za týmto účelom sa pri MNO zriadilo Veliteľstvo starostlivosti o utečencov (VSU), ktoré následne zriadilo Veliteľstvo sústredenia utečencov v Žiline, aktivizovalo dve záchytné stanice v Starej Ľubovni a Čadci a tábor pre utečencov na Oremovom Laze (okres Krupina).⁸

Samotné preberanie ukrajinských, ruských a poľských utečencov na pohraničných prechodoch prebiehalo od 31. júla do 28. augusta roku 1944.⁹ Podľa doteraz zistených informácií celkový počet prevzatých a zaregistrovaných utečencov bol takmer 18 tis. osôb.¹⁰ Zároveň boli postupne umiestňovaní (okrem táborov) takmer v každom okrese stredného a západného Slovenska. Z celkového hľadiska je možné konštatovať, že o utečencov bolo na Slovensku postarané na pomerne slušnej úrovni, t. j. v rámci možností a s ohľadom na vojnové obdobie.¹¹

Na území Slovenska utečencom nebolo dopriať zostať dlhšie. Front sa neustále približoval a relatívnu stabilitu v republike skomplikovalo vypuknutie Slovenského národného povstania 29. augusta 1944 (v dôsledku čoho sa zastavil tok utečencov do krajiny). Povstanie malo veľký vplyv na emigrantov, najmä na tých, ktorí proti svojej vôli zapadli do povstaleckého priestoru. Okrem toho, že sa o nich nikto nestaral, žili o hlade a v neustálom strachu. Ich provizórne ubikácie často prehľadávali partizáni – ako slovenskí, tak aj sovietski. Hľadali zbrane a jedlo. Sovietski partizáni odoberali utečencom veci, potravu, doklady, šikanovali ich a dokonca násilne odvliekali so sebou.¹² Došlo aj k viacerým tragédiám. Niektorí utečenci po potlačení Povstania zostali nezvestní, boli aj zabití.¹³

V dôsledku vypuknutia Povstania VSU v Bratislave už v polovici septembra 1944 informovalo okresné a župné úrady (s výnimkou povstaleckého územia), že Nemecká Ríša preberá všetkých utečencov došlých na Slovensko do vlastnej starostlivosti a v najbližších dňoch ich bude transferovať do Ríše. Odchod utečencov došlých na Slovensko prebiehal približne do decembra 1944, za spoluúčasti miestnych úradov, slovenských bezpečnostných zložiek, nemeckej okupačnej správy aj príslušníkov 14. haličskej divízie SS, pôsobiacej v tomto období na Slovensku.¹⁴ Transfery utečencov do Ríše prebiehali komplikovane, najmä z miest vzdialených od Bratislavy, kde boli utečenci predtým usídlení. Neobišlo sa to ani bez ďalších tragédií. Nervozita a chaos spôsobený skorým príchodom Červenej armády, pôsobením partizánskych oddielov na území republiky a činnosťou rozpadávajúcej sa vládnej štruktúry, sa odrazili na celom procese odchodu

vrátiť. Utečenci sa zdržovali predovšetkým po dedinách v blízkosti ciest, ktoré viedli na Slovensko. Najväčší počet utečencov sa sústredil na západnej Lemkovine, v okolí Krynice. Vo východnej Lemkovine sa utečenecké skupiny zdržiavali v okolí obce Komanča, Vyslok Velký, Čistohorb a v tábore pre utečencov neďaleko mesta Sanoka. RIPEC KYJ, M.: Istorija kuriňa „Rena“. In: Litopys Ukrajins'koji Povstans'koji Armiji, tom 33. Toronto-Lviv 2001, s. 101-102.

⁷ Vojenský historický archív (VHA) Trnava, f. MNO SR 1939-1945 spisy dôverné 1940-1945, k. 429, č. 474.063/1944. Štátny archív v Banskej Bystrici pobočka Zvolen, f. OÚ Krupina 1923-1945, k. 95, č. D1-1157/1944 prez.

⁸ VHA Trnava, f. MNO SR 1939-1945 spisy dôverné 1940-1945, k. 429, č. 474.646/1944.

⁹ VHA Trnava, f. MNO SR 1939-1945 spisy dôverné 1940-1945, k. 429, č. 474.646/1944.

¹⁰ VHA Trnava, f. MNO SR 1939-1945 spisy dôverné 1940-1945, k. 429, č. 474.063/1944.

¹¹ ŠMIGEL, M.: Príchod ukrajinských utečencov na Slovensko v roku 1944, ich štruktúra a rozmiestnenie v republike. In: Slovenska republika (1939 – 1945) očami mladých historikov IV. Banská Bystrica 2005, s. 420-424.

¹² ŠAP Zvolen, f. OÚ Krupina 1923-1945, k. 95, bez č.; tamtiež k. 569, č. D1-2331/1944 prez.

¹³ ŠAP Zvolen, f. OÚ Krupina 1923-1945, k. 569 č. D1-2372/1944 prez.

¹⁴ K problematike pôsobenia príslušníkov 14. haličskej divízie SS na Slovensku v roku 1944 pozri: FREMAL, K.: 14. Waffen-Grenadier Division der SS (Galizien Nr. 1) v historickej spise o slovenskom hnutí odporu v rokoch druhej svetovej vojny. In: Slovenská republika 1939-1945 očami mladých historikov IV. [Ed.:] M. Šmigel, P. Mičko. Banská Bystrica 2005, s. 388-399; ŠMIGEL, M. – MIČKO, P.: Evakuácia v znamení úteku. Utečenci z Ukrajiny a Poľska na Slovensku v roku 1944, s. 77-89.

utečencov. Navyše situáciu komplikovali aj sami utečenci, respektíve ich časť, ktorá sa rozhodla na Slovensku zostať. Podľa dostupných informácií, skutočne nie všetci utečenci mali záujem odísť zo Slovenska.¹⁵ Mnohí z nich zostali a žiadali o povolenie na trvalý pobyt, ktorý im vydávala Ústredňa štátnej bezpečnosti v Bratislave.¹⁶ V nasledujúcom období, po príchode sovietskej ČA a oslobodení slovenského územia, sa títo utečenci stali bezprostredným terčom sovietskeho NKVD, ktorý sa prostredníctvom svojich zvláštnych oddielov (najmä SMERŠu) špeciálne zameriaval na vyhľadávanie emigrantov – utečencov zo ZSSR.¹⁷

* * * * *

Skončenie 2. svetovej vojny však neprineslo obyvateľstvu strednej Európy vytúžený pokoj – zavládla tzv. povojnová psychóza. Povojnové usporiadanie a najmä riešenie národnostnej otázky, keď jednotlivé krajiny regiónu sa pokúšali o vybudovanie etnicky homogénnych štátov neakceptujúcich prítomnosť minoritnej spoločnosti, respektíve sa snažili o ich elimináciu, mali na príslušníkov národnostných menšín katastrofálny dopad. Československo, Poľsko a Maďarsko riešili predovšetkým otázku nemeckej národnostnej skupiny. Neskôr došlo k napätej situácii medzi Slovenskom a Maďarskom v dôsledku obojstrannej výmeny obyvateľstva. Poľsko, súčasne s transferom Nemcov zo svojho územia, sa pustilo aj do ďalších národnostných skupín ako Litovčania, Bielorusi, Ukrajinci i Rusíni (Lemkovia) a Slováci.

Medzi Poľskom a Slovenskom, respektíve Československom sa opäť vynoril problém Hornej Oravy a Spiša.¹⁸ Po ich oslobodení sovietskou armádou v prvých mesiacoch roka 1945 nebolo hneď jasné a rozhodnuté, komu toto sporné územie, na ktoré si po vojne robili nároky ako Poľsko, tak aj Slováci, pripadne. Na istý čas tu vzniklo dvojvládie (proslovenské národné výbory s ozbrojenými miestnymi milíciami verzus poľskí úradní emisári s ozbrojeným sprievodom), nepočítajúc, že v prvých mesiacoch toto územie spravovala Červená armáda. Spoločné československo-poľské rokovania 20. mája 1946 vyústili do tzv. pražských protokolov, ktoré konštatovali návrat k predvojnovému stavu – na čiaru, ktorá bola určená rozhodnutím Konferencie veľvyslancov ešte v roku 1920. To znamenalo, že Horná Orava a Spiš opäť zostali v hraniciach Poľska.¹⁹

Napriek snahám Slovenskej národnej rady (SNR) o zabezpečenie miernejšieho prechodu územia aj s obyvateľstvom pod poľskú správu, situácia sa vyvíjala jednoznačne v prospech poľskej politiky, ktorá okamžite zahájila polonizovanie oblasti, často nevyberanými, ba drastickými spôsobmi. Propoľská politická, hospodárska a kultúrna perzekúcia tak spustila utečeneckú vlnu Slovákov na územie Slovenska.²⁰ K tomu prispeli aj nekontrolovateľné pohyby rôznych poľských zločineckých a podzemných skupín (Armija Krajowa, najmä skupina mjr. Ogňa), ktoré prepádali, rabovali a drancovali hospodárstva Slovákov, čím zároveň spôsobovali ďalší tlak na slovenské obyvateľstvo s cieľom donútiť ich odsťahovať sa na Slovensko.²¹ Svoju úlohu zohrala aj zlá zásobovacia situácia regiónu v prvých povojnových rokoch.

Viacere správy naznačujú, že dôvodom perzekúcií a prenasledovaní bola predovšetkým slovenská národnostná príslušnosť.²² V konečnom dôsledku na územie Slovenska pod poľským

¹⁵ Štátny archív v Levoči pobočka Stará Ľubovňa, f. ONÚ Podolínec 1923-1944, k. 4, č. D1-888/1944.

¹⁶ Štátny archív Banská Bystrica, f. Pohronská župa II. 1940-1945, k. 581, č. 16260/1944.

¹⁷ Bližšie k problematike ukrajinských, ruských a poľských utečencov na Slovensku v roku 1944 pozri ŠMIGEL, M. – MIČKO, P.: Evakuácia v znamení úteku. Utečenci z Ukrajiny a Poľska na Slovensku v roku 1944. Banská Bystrica 2006.

¹⁸ Pozri MAJERIKOVÁ, M.: Slovensko-poľský spor o Spiš a Oravu. In: Slovenská republika 1939-1945 očami mladých historikov V. [Ed.:] M. Šmigel, P. Mičko, M. Syrný. Banská Bystrica 2006, s. 229-237.

¹⁹ SYRNÝ, M.: K problematike Hornej Oravy a Spiša po druhej svetovej vojne. In: Acta historica Neosoliensia 8/2005. Banská Bystrica 2005, s. 138.

²⁰ Bližšie CIAGWA, J.: Slovenská národnostná menšina v Poľsku. Dejiny a súčasnosť. In: Slováci v Poľsku III. Bratislava 1995, s. 15.

²¹ SYRNÝ, M.: K problematike Hornej Oravy a Spiša po druhej svetovej vojne, s. 139.

²² Štátny archív v Levoči pobočka Poprad, f. ONV Kežmarok 1945-1948, k. 2, č. 127/1945 prez.

tlakom a za uvedených okolností odišlo 6000 poľských Slovákov (podľa iných zdrojov 6500 osôb).²³ Zbor povereníkov za uvedených okolností uložil orgánom Povereníctva vnútra SNR „aby nerobili osobám slovenskej národnosti, ktoré z dôvodu politickej perzekúcie utečú z Poľska na územie ČSR, prekážky ako cudzincom“.²⁴ Slovenské orgány za súčinnosti Komitétu utečencov Oravy a Spiša utekajúcich poľských Slovákov osídľovali predovšetkým na Slovensku a snažili sa o vytvorenie podmienok na ich začlenenie do spoločnosti.

Nemenej zložitou bola situácia aj na východnom slovensko-poľskom pohraničí. Aj v tomto priľahlom regióne (juhovýchodné Poľsko – Lemkovina) poľská vláda riešila v prvých rokoch po 2. svetovej vojne národnostnú otázku etnických Ukrajincov a Rusínov (Lemkov).²⁵

Po vytýčení novej hraničnej čiary medzi Poľskom a ZSSR po tzv. Curzonovej línii (de facto v júli 1944, de iure 16. augusta 1945) na sovietskej strane zostala početná poľská menšina (okolo 800 tisíc).²⁶ Na poľskej strane sa naopak ocitli obyvatelia ukrajinskej národnosti, počet ktorých podľa odhadov z roku 1944 predstavoval 600 až 700 tisíc osôb (do tejto národnostnej menšiny boli započítaní aj poľskí Rusíni – Lemkovia v počte okolo 150 tis. osôb).²⁷ V tejto súvislosti je potrebné upozorniť, že poľsko-ukrajinský konflikt započatý ešte v medzivojnovom období, v období 2. svetovej vojny nabral na obrátkach a vrcholil práve v povojnových rokoch.²⁸ Totiž poľské obyvateľstvo, ktoré sa ocitlo na sovietskej strane, čelilo útokom oddielov Ukrajinskej povstaleckej armády (UPA), ktoré ich nútili opustiť ukrajinské územie a presťahovať sa do Poľska. Podobná situácia sa odohrávala aj v juhovýchodnom Poľsku, kde poľské nacionalistické skupiny ako odplatu atakovali ukrajinské a rusínske obce, aby tak donútili obyvateľstvo odsťahovať sa na ukrajinské teritórium. Na ich obranu sa postavili miestne oddiely UPA, pôsobiace v tomto priestore, ktoré odvetnými akciami útočili na poľské obce a vládne jednotky. V dôsledku uvedenej situácie v poľskej povojnovej spoločnosti automaticky narastala nenávisť voči všetkému ukrajinskému a Ukrajincom.²⁹ Odvetné akcie ako na jednej, tak aj na druhej strane ešte viac rozpaľovali vzájomnú nenávisť.

V tejto situácii sa komunistické vlády Sovietskeho zväzu a Poľska odhodlali riešiť konflikt na spôsob vzájomnej evakuácie obyvateľstva. Pritom spisali na vládnej úrovni príslušnú medzinárodnú dohodu (9. septembra 1944 v Lubline), podľa ktorej sa poľské a židovské obyvateľstvo obývajúce územie západnej Ukrajiny malo „dobrovoľne“ odsťahovať do Poľska a ukrajinsko-rusínske obyvateľstvo z juhovýchodného Poľska na Ukrajinu.³⁰ Na princíp dobrovoľnosti však

²³ MAJERIKOVÁ, M.: Slovensko-poľský spor o Spiš a Oravu, s. 237.

²⁴ Štátny archív v Prešove pobočka Humenné, f. ONV Humenné 1945-1948, k. 14, č. 749/1947 prez.

²⁵ Lemkovia – rusínske obyvateľstvo (Poliakmi nazývaní Lemkovia) obývajúce (do roku 1947) priestor juhovýchodného Poľska – tzv. Lemkoviny (Lemkowszczyzny). Región leží pozdĺž poľsko-slovenskej hranice na úrovni severovýchodného Slovenska v dĺžke okolo 130 km, šírke 20-30 km od hraníc. Na západe a severe Lemkovia susedili s poľským obyvateľstvom, na východe s ukrajinským obyvateľstvom (tzv. Bojkovia) a na juhu so Slovákami a slovenskými Rusínmi, s ktorými ich spájali blízke etnické vzťahy. Bližšie pozri HALCZAK, B. – ŠMIGEL, M.: K problematike postavenia Lemkov v Poľsku v prvej polovici 20. storočia a ich presídlenie do Sovietskeho zväzu. Akcia „Visla“. In: Acta historica Neosoliensia, 7/2004. Banská Bystrica 2004, s. 187-191.

²⁶ SOWA, A. L.: Stosunki polsko-ukrajnijskie 1939-1947. Krakow 1998, s. 282.

²⁷ HALCZAK, B.: Lemkowszczyzna w latach 1944-1947. In: Pivdennej archív (istoryčni nauky). Vypusk XVI. Cherson 2004, s. 275-276.

²⁸ V roku 1943 zahájili oddiely UPA antipolskú kampaň, ktorej cieľom bolo prinútiť obyvateľov poľskej národnosti opustiť územie západnej Ukrajiny. Dochádzalo k terorizovaniu tohto obyvateľstva, ktoré pod tlakom UPA masovo utekalo za riekou Bug a San. Činnosť oddielov UPA vyvolala krvavú odvetu poľských partizánov. Podľa poľských historikov v dôsledku tohto konfliktu zahynulo v rokoch 2. svetovej vojny 60-100 tis. Poliakov a 20-30 tis. Ukrajincov. Ukrajinskí historici však výpočty svojich poľských kolegov (ohľadom zahynutých Poliakov) spochybňujú a pokladajú ich za prehnané. V každom prípade poľské straty boli väčšie. HALCZAK, B.: Działalność Ukrajnijskiej Powstańczej Armii na pograniczu polsko-słowackim w latach 1944-1947. In: Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IV. [Ed.:] M. Šmigel, P. Mičko. Banská Bystrica 2005, s. 443-444.

²⁹ HALCZAK, B.: Lemkowszczyzna w latach 1944-1947, s. 276.

³⁰ Bližšie ŠMIGEL, M. – KRUSKO, Š.: Opcia. Proces opcie a presídlenia občanov Československa do ZSSR na základe československo-sovietskej dohody z 10. júla 1946. Prešov 2005, s. 59.

obidve vlády čoskoro pozabudli, naopak, okrem donucovacieho aparátu začali využívať služby kriminálno-nacionalistických elementov. Ako uviedol jeden zo svedkov, sovietske repatričné úrady robili presídleniu do Poľska veľkú reklamu. Poliáci sa hlásili neochotne, celej akcii nakoniec „pomohli“ ukrajinské nacionalistické zložky.³¹ Podobnou, ba oveľa zložitejšou a brutálnejšou bola situácia v juhovýchodnom Poľsku. Varšavská vláda sa ani netajila skutočnými zámermi – do akcie vysídlenia a vyhánania etnických Ukrajincov a Rusínov (Lemkov) nasadila okrem policajných jednotiek a tzv. „kárných expedícií“ aj tisícky príslušníkov regulárnej armády, nehovoriac o kriminálnych bandách, v ktorých často pôsobili práve príslušníci miestnej samosprávy a komunistickej strany.³² Ukrajinské a rusínske obce juhovýchodného Poľska boli prostredníctvom vládných ozbrojených zložiek obklúčané, obyvateľstvo bolo vyhánané z domovov násilím, pod eskortou doprevádzané do najbližšej železničnej stanice a ako dobytok naháňané do vagónov smerujúcich do ZSSR. Všetky prejavy odporu sa brutálne potláčali. Horeli celé obce. Majetok ľudí bol rozkradnutý. Medzi zamordovanými civilmi boli mladí ľudia, deti, ženy, starci, príslušníci inteligencie, duchovenstva a iní – násilie prerástlo v despotizmus.³³ Túto situáciu je možné hodnotiť ako etnické čistky voči ukrajinsko-rusínskemu obyvateľstvu v Poľsku v rokoch 1945-1947 a preto sa niet čo čudovať, že v priestore juhovýchodného Poľska v rokoch 1945-1947 vypukla občianska vojna (o tom však slovenská verejnosť ani dodnes nie je informovaná).³⁴

V dôsledku stupňujúceho sa tlaku na presídlenie a vyvrcholenia deportácií v Poľsku časť poľských Ukrajincov a Rusínov (najmä z pohraničných oblastí) koncom roka 1945 – začiatkom roka 1946 začala masovo opúšťať svoje sídla a zachraňovať sa v pohraničných okresoch severovýchodného Slovenska. Na začiatku národné výbory na severovýchodnom Slovensku prichádzajúcich utečencov registrovali a vybavovali im prácu.³⁵ Aj napriek zložitej ekonomickej situácii v okresoch zabezpečovali pre nich ubytovanie, starali sa o ich stravovanie a zaoštarávali krmivo pre ich dobytok.³⁶ Neskôr, keď počet utečencov výrazne stúpol, slovenské úrady ich začali koncentrovať, respektíve internovať na viacerých miestach severovýchodného Slovenska.³⁷

Po konzultáciách s Prahou SNR v Bratislave vzhľadom na veľký počet utečencov Veliteľstvu 4. oblasti nariadila: „Všetky osoby, prechádzajúce bez povolenia štátne hranice z Poľska, ihneď krátkou cestou vrajajte cez hranice späť.“³⁸ S ohľadom na výrazný nárast počtu utečencov v jarných mesiacoch roka 1946, neboli však slovenské bezpečnostné zložky schopné ich zakaždým sprevádzať za hranicu. Navyše, ako ukazujú dobové dokumenty, utečenci sa odmietali do Poľska vrátiť.³⁹ Podľa ďalších správ mnoho utečencov (najmä ženy s deťmi) sa skrývalo v horách

³¹ Stále viacej prepadávali poľské obce, dokonca v samotnom Lvove boli každý deň na chodníkoch nachádzaní zavraždení Poliáci. Sovietske bezpečnostné zložky zasahovali proti vraždám páchaným ukrajinskými nacionalistami len zriedkavo. Vyzeralo to tak, že vzájomne spolupracujú. Preto si poľskí „repatrianti“ podľa vlastných tvrdení nepripadali ako subjekty presídlení, ale ako objekty vyhnaní. THER, Ph.: Polsko-ukrajinský konflikt v letech 1939-1947. Srovnávací poznámky k diskusi o česko-sudetoněmeckém konfliktu. In: Soudobé dějiny, roč. 9, 2002, č. 2, s. 255.

³² HALCZAK, B. – ŠMIGEL, M.: K problematike postavenia Lemkov v Poľsku v prvej polovici 20. storočia a ich vysídlenie do Sovietskeho zväzu. Akcia „Visla“, s. 192.

³³ ŠČERBA, H.: Problemy ukrajins'ko – pol's'kych pereselyň v 1944-1948 rokach u svitli sociolohičnych doslidžeň. In: Etnické minority na Slovensku. [Ed.:] M. Gajdoš, S. Konečný. Košice 1997, s. 239-240.

³⁴ Bližšie k problematike HALCZAK, B. – ŠMIGEL, M.: Činnosť oddielu UPA „Smyrnyj“ na poľsko-slovenskom pohraničí v kontexte ukrajinského povstania v juhovýchodnom Poľsku (1945-1948). In: Annales historici Presovienses, 6/2006. Prešov 2006, s. 220-223, 226-228.

³⁵ VANAT, I.: Narisy novitňoji istoriji ukrajinciv Schidnoji Slovaččyny II. Bratislava 1985, s. 262.

³⁶ VHA Tmava, f. Operace „Banderovci“ 1945-1948, k. 50, inv. č. 175.

³⁷ Na základe nariadenia Hlavného veliteľstva NB sa pri niektorých okresných veliteľstvách NB pozdĺž poľsko-slovenskej hranice (v Kysuckom Novom Meste, Dolnom Kubíne, Kežmarku, Sabinove a Humennom) zriadili sústreďovacie strediská pre poľských štátnych príslušníkov, ktorí nelegálne prekročili hranicu a pohybovali sa na území Slovenska. SNA Bratislava, f. PV – sekr., k. 75, č. 966/45-46.

³⁸ SNA Bratislava, f. PV – sekr., k. 75, č. 966/64-48.

³⁹ VHA Tmava, f. Operace „Banderovci“ 1945-1948, k. 78, inv. č. 371; k. 99, inv. č. 515.

a lesoch v pohraničných okresoch severovýchodného Slovenska.⁴⁰ V noci vychádzali zo svojich úkrytov a navštevovali slovenské obce, v ktorých „pýtali si jest“.⁴¹ Vyhýbali sa stretnutiu s československými bezpečnostnými zložkami a utekali pred nimi do svojich skrýš.⁴²

Prenasledovaní ukrajinskí a rusínski utečenci z Poľska, medzi ktorými sa nachádzali aj demobilizovaní vojaci 4. ukrajinského frontu, ktorí dokonca v rokoch vojny oslobodzovali Československo, požiadali československých vládnych predstaviteľov o útluk v ČSR. V liste napísanom prezidentovi E. Benešovi sa sťažovali na neznesiteľné podmienky života v rodnom kraji a žiadali povolenie čestne bývať a pracovať v ČSR. Ako sa dalo očakávať, československá vláda v záujme zachovania „dobrých susedských vzťahov“ s Poľskom a ZSSR odmietla poskytnúť azyl ukrajinským a lemkovským utečencom.⁴³ Vláda ČSR, zviazaná medzištátnou repatričnou zmluvou, prostredníctvom MNV, oddielov Národnej bezpečnosti (NB) a vojska v priebehu leta roku 1946 týchto utečencov odovzdala späť na poľskú stranu.⁴⁴ R. Drozd (ukrajinský historik žijúci v Poľsku) v tejto súvislosti uvádza, že v roku 1946 bolo deportovaných z Československa okolo 2500 rodín a jednotlivcov poľských utečencov (podľa iného poľského autora – 3116 osôb).⁴⁵ Na mnoho ďalších si „posvietila“ aj sovietska repatričná misia, ktorá v ďalšom období prostredníctvom svojich zložiek začala s odsunom poľských utečencov do ZSSR.

Ako svedčia dobové správy, okrem Ukrajincov a Lemkov z územia južného Poľska utekalo aj židovské obyvateľstvo, a to v dôsledku výrazných antisemitských prejavov, ktoré sa v rokoch 1945 – 1946 prejavili v Poľsku.⁴⁶ „V pohraničí slovensko-poľskom boli zistené prípady, že na základe pohraničných priepustiek príslušníci poľskej národnosti, hlavne Židia, hŕfnie prechádzajú na československé územie, kde sa trvale usadzujú. Tak napríklad len v obvode stanice NB Malcov prešlo dosiaľ vyše 100 osôb, ktoré sa viac do Poľska nevrátili. Uvádzajú, že „sú v Poľsku prenasledovaní bezpečnostnými orgánmi a tiež zo strany obyvateľstva, a keď títo jednotlivci niekde zastihnú, že ho ubijú na smrť“.⁴⁷ Podobne aj ONV v Starej Lubovni, v súvislosti s nelegálnym prechodom hraníc Židmi z Poľska, začiatkom decembra 1945 veliteľstvu 10. pešej divízie hlásil: „...zadržaní sa späť do Poľska nechceli vrátiť za žiadnych okolností, že radšej podstúpia smrť

⁴⁰ VHA Trnava, f. Operace „Banderovci“ 1945-1948, k. 1, inv. č. 1 a k. 44, inv. č. 147. Tiež SNA Bratislava, f. PV – bezp., k. 453, č. 16446/1946.

⁴¹ VHA Trnava, f. Operace „Banderovci“ 1945-1948, k. 44, inv. č. 137.

⁴² Štátny archív v Prešove pobočka Svidník, f. ONV Stropkov 1945 – 1948, k. 54.

⁴³ VANAT, I.: Narysy novitňoji istoriji ukrajinciv Schidnoji Slovaččyny II., s. 262-263.

⁴⁴ Dňa 21. septembra 1945 Praha a Varšava uzavreli dohodu o repatriácii, uznávajúcu nutnosť neodkladnej úpravy vo veci návratu príslušníkov, vojenských zajatcov a civilistov do ich vlasti. Pozri Dokumenty a materiály k dejinám československo-poľských vzťahů 1944-1948. Praha 1985, s. 74.

Armádna Skupina pre Zabezpečenie pohraničného územia (ZPÚ) „Jánošík“ a príslušníci NB sa v priebehu zimných a jarných mesiacov roku 1946 venovali „lovu“ utečencov z priľahlej poľskej Lemkoviny, čím de facto boli nápomocní poľskej vláde v uskutočňovaní etnickej čistky v juhovýchodnom Poľsku. Podľa poľských zdrojov československé orgány rozšírili v severovýchodnom pohraničí správu, že sú ochotní prijať na svoje územie ukrajinské obyvateľstvo z pohraničných obcí a usídliť ich v Sudetách, na základe čoho časť obyvateľstva lemkovských dedín Wislok, Przybyszów, Karlikow a Plonné 19. mája 1946 prešla aj s dobytkom cez hranice. Na druhý deň boli odovzdaní poľským orgánom, ktoré ich následne presídlili do ZSSR. Oddiely československej armády dokonca prekračovali samé hranicu a na poľskom území chystali pasce na obyvateľstvo. Podľa záznamov UPA dokonca prepadávali a rabovali okolité lemkovské obce. Pozri: MOTYKA, G.: Ukrajínska partyzantka 1942-1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii. Warszawa 2006, s. 593; DMYTRYK, I.: V lisach Lemkivščyny. [Stuttgart] 1975, s. 217-218.

⁴⁵ DROZD, R.: Polityka władz wobec ludności ukraińskiej w Polsce w latach 1944-1989. Warszawa 2001, s. 46. MOTYKA, G.: Ukrajínska partyzantka 1942 – 1960, s. 593.

Ako vyplýva zo situačných hlásení, ešte aj začiatkom roku 1948 sa na území severovýchodného Slovenska – v horách a lesoch pozdĺž slovensko-poľských hraníc nachádzali ukrytí poľskí utečenci. Štátny archív v Prešove pobočka Svidník, f. ONV Stropkov 1945 – 1948, k. 54. Mesačné situačné správy z ObÚ NV a ONV.

Bližšie k problematike utečencov z juhovýchodného Poľska pozri ŠMIGEL, M. – KRUSKO, Š.: Opcia, s. 58-66.

⁴⁶ Podobne aj z Maďarska židovské obyvateľstvo utekalo do susedných štátov, hlavne do Bulharska a Československa. SNA Bratislava, f. PV – sekr., k. 75, č. 966/45-46 sekr.

⁴⁷ SNA Bratislava, f. PV – sekr., k. 75, č. 966/45-46 sekr.

tuná“.⁴⁸ Československé bezpečnostné rezorty aj v tomto prípade sa k židovským utečencom stavali záporne a rezolútne vyzývali, aby každý takýto poľský štátny príslušník, neoprávnené pohybujúci sa na území ČSR, bol okamžite odsunutý späť za hranice. „Upozorňujem všetky ONV, že v prípade nedodržovania tohoto nariadenia podám na príslušné osoby trestné oznámenie“, – vystríhalo košické Veliteľstvo 10. pešej divízie (oddelenie OBZ).⁴⁹ Ako uviedlo Hlavné veliteľstvo národnej bezpečnosti (HVNB) v Bratislave, je „bezpodmienečne potrebné, aby tomuto nezákonnému prílivu cudzincov do ČSR bol urobený rázny koniec“.⁵⁰ Problematika židovských utečencov z Poľska však doteraz v slovenskej historiografii nebola rozpracovaná a tak nie je známy ani presný počet poľských Židov, ktorí prebehli na československé teritórium (a tiež koľkým sa v Československu podarilo zostať a koľkí boli vrátení späť za hranice).

* * * * *

Východné Slovensko v rokoch 1945-1946 zažilo aj ďalší príliv utečencov – boli to ľudia utekajúci z bývalej Podkarpatskej Rusi, toho času už Zakarpatskej Ukrajiny. Táto skutočnosť bola spôsobená pripojením Podkarpatska k sovietskej Ukrajine, respektíve ZSSR (tá, ako je známe, bola postúpená na základe československo-sovietskej dohody z 29. júna 1945). Zároveň bol v Moskve podpísaný Protokol k dohode (tvoril jej integrálnu súčasť), na základe ktorého sa stávali dovtedajší československí občania žijúci na území Podkarpatskej Rusi (Zakarpatskej Ukrajiny) sovietskymi štátnymi príslušníkmi. Práve Protokol k Dohode o Zakarpatskej Ukrajine v čl. 2 ods. 1 umožňoval časti z nich, t. j. osobám českej a slovenskej národnosti s trvalým pobytom na území Zakarpatskej Ukrajiny, do 1. januára 1946 optovať podľa československých zákonov pre štátne občianstvo Československej republiky.⁵¹ V praxi bola opcia rozšírená aj na „vojenské osoby ruskej alebo ukrajinskej národnosti, ktoré sa zúčastnili v radoch československej armády vojny proti Nemecku za oslobodenie Československa, a členov ich rodín žijúcich na území Zakarpatskej Ukrajiny“.⁵²

Ako uviedol historik S. Konečný, „na prvý pohľad išlo o logické a oprávnené riešenie voľby štátneho občianstva, v skutočnosti však už znenie uvedenej úpravy zakladalo viaceré problémy. Opierala sa o nacionálny princíp, ktorý spravidla vždy prináša viaceré ťažkosti. Územné vymedzenie nebolo rovnocenné a odhaľovalo pragmatický rozmer stipulovanej reciprocity“.⁵³ Právo slobodnej opcie bolo de iure odoprené bývalým československým občanom iných národností, napríklad židovskej, maďarskej či ruskej a ukrajinskej, respektíve rusínskej (nebojujúcich v československých oddieloch), ktorí sa automaticky stávali občanmi Sovietskeho zväzu a zostávali na území ZSSR bez práva požiadať o opciu československého štátneho občianstva. Práve to viedlo k tomu, že obyvateľstvo Zakarpatskej Ukrajiny (Rusíni, Židia atď.), ktorému bolo odoprené právo opcie, sa veľmi často pokúšalo o nelegálne úteky na územie Československa.

Na margo toho jeden z československých vojenských oddielov operujúcich na východnom Slovensku už začiatkom roka 1945 vo svojej správe poznamenal: „Bolo zistené, že mnoho štátnych občanov ZSSR, najmä židovského náboženstva, ktorým neprináleží opčné právo, prekračujú ilegálne naše hranice na východe štátu a prechádzajú na Slovensko. Nariaďujem venovať tomuto náležitú pozornosť. Takýchto občanov odovzdávať ihneď NB na odsťahovanie späť za hranice.“⁵⁴

⁴⁸ Štátny archív v Levoči pobočka Stará Ľubovňa, f. ONV Stará Ľubovňa 1945-1960, k. 28, č. 935/1945 prez.

⁴⁹ Štátny archív v Prešove pobočka Humenné, f. ONV Snina 1945-1948, k. 3, č. 491/1945 prez.

⁵⁰ SNA Bratislava, f. PV – sekr., k. 75, č. 966/45-46 sekr.

⁵¹ Táto lehota bola po dohode so sovietskym veľvyslancom V. Zorinom predĺžená najprv do 1. marca, neskôr do 1. apríla 1946. VACULÍK, J.: Hľadali svoju vlasť. Edice Podkarpatská Rus, Praha 1995, s. 11.

⁵² Bližšie k problematike ŠMIGEL', M. – KRUSKO, Š.: Opcia, s. 58-66.

⁵³ KONEČNÝ, S.: Zmluva o Zakarpatskej Ukrajine a opcia občianstva ZSSR na Slovensku po druhej svetovej vojne. In: Čo dala – vzala našim rodákam optácia. [Ed.:] M. Gajdoš. Košice – Prešov 2002, s. 31.

⁵⁴ Vojenský historický archív (VNA) Trnava, f. Operace „Banderovci“, k. 40, inv. č. 118.

V priebehu roka 1945 nelegálnych prechodov na územie Slovenska pribúdalo, v dôsledku čoho Povereníctvo vnútra v Bratislave dôrazne upozorňovalo podriadené orgány: „Na území Slovenska usadzujú sa čiastočne príslušníci Zakarpatskej Ukrajiny, hoci v zmysle opčnej dohody s ZSSR nie sú k tomu oprávnení. Ide totiž o osoby, ktoré nie sú Slováci ani Česi, ale Ukrajinci a Židia, t. j. osoby, ktoré sa hlásili k židovskej alebo maďarskej národnosti. Preto majú byť vrátené sovietskym orgánom. Sú to väčšinou osoby, ktoré hoci mali na Zakarpatskej Ukrajine riadne zamestnanie, utiekli sem pre zlatokopečkú povosť ČSR a zo strachu zo sovietskeho systému.⁵⁵ Väčšinou sú to antisociálne elementy, ktorých pobyt v republike nie je žiaduci. Bolo zistené, že naša pohraničná stráž postupuje benevolentne voči tým, ktorí protizákonne opúšťajú Zakarpatsko – Ukrajinskú oblasť ZSSR“. Aj v tomto prípade bratislavské povereníctvo vystříhalo: „Protí tým orgánom, ktoré by tento príkaz nedodržiali, bude čo najprísnejšie zakročené“.⁵⁶

Skutočne zhovievavý prístup československých orgánov k týmto utečencom bol príčinou viacerých nedorozumení a konfliktov so sovietskou stranou, ktorá takéto nelegálne prechody trestala podstatne tvrdšie.⁵⁷ Povereníctvo vnútra však konštatovalo, že prácu bezpečnostných úradov sťažovalo najmä to, že niektoré národné výbory vydali utečencom zo Zakarpatska a taktiež aj Poľska povolenie pobytu na území ČSR, čo im umožnilo vycestovať a usadiť sa mimo územia východného Slovenska.⁵⁸ Neskôr orgány Povereníctva vnútra zistili, že najviac falošných potvrdení o československom občianstve vydali ONV v Medzilaborciach, Prešove, Michalovciach, Sobranciach a Kráľovskom Chlmcí.⁵⁹ V tejto súvislosti je potrebné uviesť, že aj mnohí gréckokatolícki kňazi na východnom Slovensku vydávali osobám pochádzajúcim z Poľska a ZSSR falošné rodné listy, na základe ktorých boli zahrnutí do zoznamu obyvateľov príslušných obcí, čo im umožnilo získať štátne občianstvo ČSR. Vypátrané osoby však boli odovzdávané sovietskej repatriáčnej misii, prostredníctvom ktorej boli „deportovaní“ späť do Sovietskeho zväzu alebo boli rovno eskortované na hranicu a odovzdávané sovietskym pohraničným orgánom.⁶⁰ Ich počet ako aj počet tých utečencov, ktorým sa podarilo „usadiť“ na území Československa, dosiahol nepochybne presne vypočítaný. Nelegálne prechody československo-sovietskej hranice vrcholili v rokoch 1945-1946.⁶¹ V neskorších rokoch (v dôsledku dôkladnejšieho stráženia hraníc na sovietskej strane) ich počet bol eliminovaný na minimum.

* * * * *

Utečenecké vlny v rokoch 1944-1947 z okolitých krajín plnili najmä informačnú funkciu – slovenské obyvateľstvo oboznamovali a upozorňovali na zložitú situáciu v susedných štátoch, v ktorých sa (znovu)nastalovala komunistická diktatúra. Na Slovensku, respektíve v Československu sa snažili o získanie azylu predovšetkým v dôsledku pomerne uspokojivej politicko-ekonomickej situácie oproti susedom. Napríklad ukrajinskí, ruskí a poľskí utečenci z roku 1944 mali veľký záujem o azyl na Slovensku, ktoré bolo v rokoch vojny v zahraničí prítiaž-

Situáciu okolo nelegálnych útekov zo Zakarpatska rozoberajú vo svojej publikácii GAJDOŠ, M. – SJUSKO, I.: Optácia obyvateľov Zakarpatska v československo-sovietskych vzťahoch v rokoch 1945-1947. In: Človek a spoločnosť, roč. 2, 1999, č. 3, s. 3 (www.saske.sk/cas/3-9/gajdos.html).

⁵⁵ Pozri VIDŇANSKYJ, S. – GAJDOŠ, M.: Niektoré osobitosti nastolenia totalitného režimu v Zakarpatskej Ukrajine. In: Od diktatúry k diktatúre. Slovensko v rokoch 1945-1953. [Ed.:] M. Barnovský. Bratislava 1995, s. 80-87.

⁵⁶ Štátny archív v Banskej Bystrici pobočka Banská Bystrica, f. ONV Brezno 1945-1948, k. 7, č. 784/1946 prez.

⁵⁷ KONEČNÝ, S.: Zmluva o Zakarpatskej Ukrajine a opcia občianstva ZSSR na Slovensku po druhej svetovej vojne, s. 33.

⁵⁸ SNA Bratislava, f. PV – bezp., k. 453, č. 16446/1946. Nariadenie PV č. 7998/VI-II/1-1946.

⁵⁹ GAJDOŠ, M. – SJUSKO, I.: Optácia obyvateľov Zakarpatska v československo-sovietskych vzťahoch v rokoch 1945-1947, s. 6.

⁶⁰ SNA Bratislava, f. PV – bezp., k. 470, č. 23972/1-III./5-48.

⁶¹ „Zo Zakarpatskej Ukrajiny denne uteká značný počet obyvateľstva a všetci odchádzajú do Čiech, kde údajne sú veľmi dobré zárobokové podmienky. Tito ľudia potom na našom území rozširujú rôzne poplašné správy o pomeroch na Zakarpatskej Ukrajine“ – hlásil Oblastný bezpečnostný referát Michalovce koncom roku 1945. SNA Bratislava, f. PV – bezp., k. 1, č. 637/1945, tiež k. 498, č. 36/1946.

livé, malo určitú popularitu aj atraktivitu⁶² (navyše ich príchod, prevzatie a následné rozmiestnenie v krajine v roku 1944 bolo najväčšou humanitárnou utečeneckou akciou, akú Slovensko vo svojej histórii doposiaľ uskutočnilo a zažilo). Pobyt poľských ukrajinských a rusínskych utečencov v rokoch 1945-1946 na území severovýchodného Slovenska sťažoval zlú situáciu povojnového slovenského východu, ale zároveň pôsobil na morálku ľudí. Pri styku s obyvateľstvom ho utečenci informovali o skutočných udalostiach v ich kraji podliehajúcom moskovskej soviétizácii. Samozrejme, že takéto zvesti sa museli veľmi rýchlo rozšíriť aj medzi ostatné obyvateľstvo východného Slovenska. Napríklad, v tejto súvislosti jeden z armádnych zdrojov konštatoval: „Obyvateľstvo na našej strane si však praje, aby utečenci čím skôr opustili dediny, lebo samo trpí špatným ubytovaním pre prevažnú časť domových ubikácií, zničených vojnou. Aj keby výpovede utečencov neboli úplne pravdivé, predsa klesla nálada, vzdychy, plač, ustaranosť a na druhej strane častá strelba svedčí o terore, ktorý sa prevádza aj proti Slovákom v Poliakmi okupovaných obciach na Orave a Spiši.“⁶³ Súčasne pohľad na utečencov z Poľska ale aj na tých, ktorí utekali zo Zakarpatskej Ukrajiny, učil obyvateľov východného Slovenska vážiť si svoju situáciu a postavenie v Československu. To potvrdzujú aj niektoré dobové armádne záznamy. „Obyvateľstvo pohraničného územia je 100 % za ČSR, lebo utečenci z východu a severu ich v tomto presvedčení udržiavajú, len boli bezbranní a nik sa o nich nestaral, nik ich v biede nepodporil, preto sú apatickí a slúžia tomu, kto má zbraň.“⁶⁴ Podľa ďalšieho: „Naše civilné obyvateľstvo v československom východnom pohraničí je väčšinou ukrajinskej národnosti, sympatizuje s Ukrajincami v Zakarpatskej Ukrajine, s Ukrajincami v Poľsku ... je 100 % československého zmysľania, lebo vidí ako sa s Ukrajincami v susedných štátoch zle zaobchádza. ... Vidia, že jeho záchrana hlavne po materiálnej stránke je v ČSR.“⁶⁵ A napokon: „Civilní obyvatelia porovnávajú pomery v našom pohraničí s pomermi poľského pohraničia, v čom je badať veľkú diferenciu v prospech nášho štátu.“ Uvedomujú si „zúfalé postavenie civilného obyvateľstva v poľskom pohraničí“ a vidia, že utečenci „so závišťou pozerajú na usporiadané pomery ČSR“.⁶⁶

Ani Československo sa v nasledujúcom období nevyhlo utečencom z radov vlastného obyvateľstva. Po roku 1948 – nastolení komunistickej totality – aj z územia Československa utekali na Západ jeho obyvatelia. Hoci to neboli masové úteky, tým, že boli, naznačovali spoločenskú nespokojnosť s nastoleným vládncim režimom a situáciou v krajine. Bola to určitá forma protestu a často aj záchrana holej existencie.

Summary

TO THE REFUGEE'S WAVES TO SLOVAKIA IN 1944 – 1946

It the time period 1944 – 1946 was Slovakia (as a independent state or as a part of Czechoslovak Republic) confronted with a few refugee's waves from foreign countries (Poland, Soviet Union, Hungary) These waves were typical in the end World War II and were connected with approaching of The East Front to Slovak frontier, geopolitical transformations and situation in Central Europe after 1945. Reasons of this causes depended on home political situation in countries, above all on process of (re)establishing communist governments and we have to see this problem in connection with process of solution of the nation question.

(smigel@fhv.umb.sk)
(peter.micko@umb.sk)

⁶² ŠMIHULA, D.: Orientácia na ruskú alternatívu. Rusi a Ukrajinci na Slovensku. In: Literárny týždenník, roč. 11, 1998, č. 43, s. 13.

⁶³ VHA Trnava, f. Operace „Banderovci“ 1945-1948, k. 78, inv. č. 371.

⁶⁴ VHA Trnava, f. Operace „Banderovci“ 1945-1948, k. 50, inv. č. 174.

⁶⁵ VHA Trnava, f. Operace „Banderovci“ 1945-1948, k. 50, inv. č. 175.

⁶⁶ VHA Trnava, f. Operace „Banderovci“ 1945-1948, k. 50, inv. č. 174, 175.

„Hic ritus etsi visus est nonnullis ridiculosus” – Obrzędy intronizacyjne u Słowian

PIOTR BOROŃ

Instytut Historii, Uniwersytet Śląski, Katowice (Polsko)

Inauguracja panowania władcy we wszystkich kulturach ma charakter uroczysty, podniosły i osadzony ściśle w religii konkretnego społeczeństwa. Ponieważ monarcha zwykle pełni także funkcje sakralne, a sama władza ma źródła w sferach niebiańskich, początek panowania łączy się bardzo często z nadaniem lub uzewnętrznieniem u władcy cech świętych – charakterystycznych tylko dla jednej osoby. Na system monarchiczny, właściwy każdej kulturze, składa się cały zespół przedstawień, mitów i obrzędów. Jego rodowód odnosi się zazwyczaj do czasów najdawniejszych, lecz z czasem, pomimo silnego konserwatyzmu cechującego każdą ideologię monarchiczną, ulega powolnym przemianom.¹ Inauguracja władcy wiąże się zatem zwykle ze określonymi przez tradycję obrzędami, których rola polega na rytualnej inicjacji panowania. Obrzędy te wywodzą się z tradycji ludu, często jednak obserwujemy przenikanie nowych elementów, będących efektem wzbogacania ideologii władzy. Badania nad ceremoniałami inauguracyjnymi pokazują nam liczne odniesienia religijne i symboliczne. Ceremonia wydaje się być na wpół obrzędem religijnym, na wpół teatrem, z zaznaczonymi ściśle symbolicznymi rolami granymi przez ludzi, ich gesty, postawy oraz przedmioty. Niebagatelną rolę odgrywają też miejsca rozpoczynania panowania, gdyż często obserwujemy sytuację, że legalność władzy zależy od rozpoczęcia jej w określonym, powiązanim z tradycją ludu miejscu.

Niezależnie od rodzaju posiadanej władzy i sposobu jej uzyskania, królem-księciem można stać się dopiero podczas intronizacji. Jako elekt, dziedziczny czy wyznaczony następca tronu jest tylko władcą potencjalnym. Dopiero rytuały intronizacji – namaszczenia czy koronacji czynią takiego człowieka władcą prawdziwym. Nieistotny jest tu rodzaj religii wyznawanej przez określone społeczeństwo – ceremonia stanowienia władcy zawsze związana jest ze sferą sakralną, silnie przepojona jest elementami magicznymi i symbolicznymi.²

Domyślać się możemy, że także u Słowian obrzędy stanowienia władcy posiadały swoje określone miejsce. W rozważaniach o inauguracji władców słowiańskich siłą rzeczy wypadnie skoncentrować się na okresie wczesnego średniowiecza, pomijając późniejsze zwyczaje intronizacyjne, gdyż były one już efektem dyfuzji kulturowej.³ Nie znaczy to oczywiście, że zaniechać należy poszukiwań w późniejszych ceremoniałach elementów wywodzących się z rodzimej tradycji. Niestety baza źródłowa dotycząca tych spraw we wczesnych dziejach ludów słowiańskich jest dość uboga. Dokładniejsze informacje o obrzędach inauguracyjnych płyną tylko z dwu krajów słowiańskich: z Karyntii oraz z Czech. Z innych krajów otrzymujemy jedynie ogólne informacje o wstąpieniu na tron, objęciu władzy i tym podobne, bez sprecyzowania, w jaki sposób doszło do ustanowienia władcy. Z jednej strony mamy tu do czynienia z dość ograniczonym, przede wszystkim terytorialnie, zespołem źródeł, z drugiej zaś, co jest normalne w takich sytuacjach, z bogatą literaturą przedmiotu. Dość wspomnieć, że karantańskie obrzędy stanowienia władcy do szerszego obiegu naukowego i ideologicznego wprowadzili Eneasz Sylwiusz Piccolomini i Jean Bodin. Dla współczesnych Słoweńców kamienny tron i obrzędy intronizacyjne to główne elementy tradycji narodowej. Również ceremoniał inauguracyjny czeski ma bardzo bogatą litera-

¹ J.P.Roux, *Król. Mity i symbole*, Warszawa 1998, s.23.

² *Ibidem*, s.147.

³ Por. A.Gieysztor, *Spektakl i liturgia. Polksa koronacja królewska* [W:] *Kultura elitarna a kultura masowa w Polsce późnego średniowiecza*, ed. B.Geremek, Wrocław 1978; Z.Piech, *Strój, insygnia i atrybuty książąt piastowskich do końca XIV w.* *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, nr 1-2/1990 i 3-4/1990.

ture naukową.⁴ Wielokrotnie stawiano pytanie o podobieństwo obu rytów inauguracyjnych. Do tego problemu odnosić się będą poniższe rozważania. Przedmiotem refleksji uczynić należy bowiem nie tylko proste poszukiwanie podobieństw w obrzędach czeskim i karyńckim, ale zadać pytanie o ich znaczenie i sens, a wreszcie o możliwość poszukiwania podobnych zachowań u innych plemion słowiańskich, szczególnie polskich. Osobnym, aczkolwiek ściśle powiązaniem problemem jest kwestia tronów: karyńckiego i czeskiego oraz ewentualne występowanie takich tronów w Polsce i na Rusi oraz urządzenie samych miejsc inauguracji, np. występowanie podobieństw w wezwanich znajdujących się tam kościołów: Panny Marii, św. Jerzego i św. Michała.⁵

Obrzęd stanowienia księcia karyńckiego to zjawisko o niebagatelnym znaczeniu w dziejach Europy. Po pierwsze, jest to jeden z niewielu dobrze opisanych nam przez źródła, wywodzący się jeszcze z ery przedchrześcijańskiej rytuał stanowienia władcy. Po drugie, obrzędu tego dokonuje się w warunkach braku jakiegokolwiek ciągłości dynastycznej pomiędzy rodzimymi książętami Słowian karyńckich a tymi wyznaczanymi przez cesarstwo. O miejscowej dynastii słyszemy już w wieku VII. W 820 roku Frankowie znieśli księstwo karantańskie i utworzyli marchię. Odnowienie księstwa karyńckiego nastąpiło po zahamowaniu najazdów Węgrów. W 976 roku utworzono tzw. Wielką Karyntię, twór politycznie słaby, który nie przetrwał w całości kilkudziesięciu lat. Rządzący tam książęta pochodzili z nadania cesarskiego, i nie mieli wiele wspólnego z miejscową słowiańską ludnością. Pomimo to w przekazach z XIII, XIV i XV stulecia czytamy o intronizowaniu tutejszych książąt z uwzględnieniem tradycji słowiańskich. Ostatnim osadzonym na karyńckim tronie był Ernest Żelazny z leopoldyńskiej linii Habsburgów. Inauguracja jego panowania miała miejsce w 1414 roku. Pomimo tego, że pierwsze źródła opisujące dokładnie obrzęd stanowienia karyńckiego księcia pochodzą dopiero z XIII wieku, musimy przyjąć, że główny zrąb ceremoniału pochodzi przynajmniej z początków IX stulecia, gdyż później nie było warunków do jego ukształtowania. Mamy wobec tego fenomen ponad 600-letniej tradycji. Po trzecie wreszcie, kamienny tron karyński jest jednym z trzech zachowanych takich zabytków w Europie. Obok niego znamy szkocki kamień ze Scone, przeniesiony przez angielskich królów do Westminsteru oraz tron O'Neill z irlandzkiego Clannabey, dziś przechowywany w muzeum w Belfaście. Powszecznie używane określenie „tron karyński” nie jest zresztą prawidłowe. Znamy bowiem dwa kamienne zabytki z Karyntii, oba pełniły funkcję tronu, aczkolwiek w inauguracji panowania ich rola była różna.⁶ W literaturze błędnie mówi się zwykle o jednym, co zniekształca wymowę i symbolikę tamtejszych obrzędów. Jeżeli do tego dodamy duże zainteresowanie karyńckimi obrzędami, w tym takich luminarzy naszej kultury jak Jean Bodin, czy Thomas Jefferson, to okaże się, że dotykamy problemu o niesamowitych wręcz konotacjach cywilizacyjnych.

Obrzędy karyńckie opisywane są przez szereg niezależnych od siebie źródeł. Z ważniejszych wskazać należałoby: zbiór praw bawarskich i szwabskich z XIII stulecia, tzw. Schwabenspiegel, austriacką kronikę rymowaną Otokara z końca XIII wieku, księgę prawdziwej historii – Liber certarum historiarum opata Johana z Victring, piszącego w XIV wieku oraz Austriacką Kroniką 95 księstw z końca tego stulecia. Z XV wieku pochodzi natomiast Kronika Austriacka Thomasa Ebendorfera oraz przekaz wspomnianego Piccolominiego, który też możemy uznać za źródło. Wszystkie wymienione oraz pomniejsze inne wzmianki zostały znakomicie opracowane przez Bogo Grafenaura, co pozwala nam bez konieczności dokonywania krytycznej analizy, zre-

⁴ W nauce polskiej więcej na ten temat M.Kulecki, Ceremoniał intronizacyjny Przemyślidów w X-XIII wieku, PH, t.75, 1984, s.441-451, dawniejsza literaturę czeską zamykają ostatnio prace Dušana Třeštika, Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530-935), Praha 2001, s.340nn. oraz Josefa Žemlički, Čechy v době knížecí (1034-1198, Praha 1999, s.331nn

⁵ Szerzej o problemie słowiańskich intronizacji: P.Boroń, Obrzędy intronizacyjne u Słowian, [w:] Obrzęd, teatr ceremonial w dawnych kulturach, /w druku/.

⁶ A.Pleterski, Mitska stvarnost koroških knežjih kamnov, Ljubljana 1997. także tegoż, Die Kärntner Fürstensteine in der Struktur Dreier Kultstätten, [w:] Der Kärntner Fürstenstein im europäischen Vergleich, hrsg. A.Huber, Gmünd 1996, s.43-119.

konstruować karantańskie obrzędy.⁷

Książę Karyntii był jednocześnie łowczym Cesarstwa. Nikt nie miał prawa go wybierać oprócz wolnych ziemian tego kraju. W obiorze księcia brali udział tylko owi wolni chłopci, określani jako kosezi. Ich status społeczny dokładnie podaje Schwabenspiegel jako „fryen lanttsaes-sen”.⁸ Spośród siebie wybierali oni sędziego – najdzielniejszego, najbardziej zmyślnego i naj-mądrzejszego, Nieistotne było tu urodzenie, lecz uczciwość. Tenże sędzia pytał następnie wszystkich razem i każdego z osobna pod przysięgą, czy pan i książę przysłany przez Cesarza wydaje im się odpowiedni. Przy negatywnej odpowiedzi Cesarz musiał przysłać im innego pana. W XI wieku doszło do odrzucenia trzech kandydatów Cesarskich, gdyż nie mieli ze strony matki żadnych związków z miejscową szlachtą. W 1058 jeden z nich Kuno, został zatrzymany przez armię karantańską, kiedy próbował przekroczyć granicę od strony Lombardii. Odpowiedź pozytywna uruchamiała natomiast cały zestaw obrzędów, będących właściwą intronizacją. Odbywała się ona w pobliżu wzgórza, na którym stał niegdyś Krnski grad- Karnburg. Tam na łące zwanej Książęcym kamieniem, położonej opodal kościoła św. Piotra przyprawiano nowo obranego księcia. W procesji udział brali bez jakichś wyjątków, biedni i bogaci mieszkańcy kraju.

Nowy książę był odpowiednio ubierany: miał na sobie szarą suknię, przepasaną czerwonym pasem oraz szary płaszcz. Na głowę zakładano mu szary wendyjski kapelusz z szarymi wstążkami, na nogach szare buty (rzemieńne sandały?) z czerwonym wyszyciem. Książę zakładał swój róg myśliwski na czerwonym sznurku i wielką czerwoną torbę. Do torby wkładano mu ser, chleb i inne pożywienie. Tak odziany, prowadzony przez notabli i rycerzy zmierzał w kierunku wzgórza. W jednej ręce prowadził nakrapianego byka, w drugiej czarno-białego bojowego konia. Oprócz tego niósł kij. Otaczali go ludzie niosący chorągwie. Na książęcym kamieniu siedział wieśniak, o którym wiemy, że też należał do wolnych chłopów – kosezów. Rytualna rola, którą pełnił była w jego rodzie dziedziczna. Chłop ten był ubrany w odzież, kapelusz i obuwie wiejskie. Wieśniak ten pytał po słowiańsku: „Kimże jest ten, który nadchodzi.” Siedzący obok odpowiadał: „To książę tej ziemi”. Pytał następnie: „Czy jest on sprawiedliwym sędzią, potrafi dbać o dobro kraju, jest wolnego stanu, aby osiągnąć ten zaszczyt? Czy jest prawdziwym obrońcą wiary Chrystusowej?” Zebrani potwierdzali: Jest i będzie”. Wieśniak znów pytał: „Jakim prawem chce mnie pozbawić miejsca, które zajmuję.” Ludzie odpowiadali: „Da ci 60 denarów, te zwierzęta różnobarwnej maści i powinien uwolnić twój dom od daniny”. Wieśniak wymierzał księciu policzek i ustępował miejsca na tronie. Książę stawał wówczas na tronie, zwracał się z gołym mieczem na wszystkie strony świata i składał zapewnienie, że będzie sprawiedliwym sędzią. Książę musiał jeszcze wypić z kapelusza łyk zimnej wody, aby jak wyjaśnia opat Johan, „aby lud, patrząc na to nie pożałował wina, w którym tkwi nietrzeźwość, lecz zadowalał się tym, co rodzi ziemia”.⁹ Książę następnie wsadzany był na roboczego konia, a zebrani oprowadzali go trzykrotnie wokół kamienia, śpiewając „wszyscy, mali i dorośli, kobiety i mężczyźni swoje „wendyjskie pieśni” – laissen – może skrót od Kyrie eleyson. Tym śpiewem sławią Boga, że dał im ich ziemi pana wedle ich woli.”¹⁰ Tym samym księciu przypadają wszystkie prawa, godności i zaszczyty, jakie pan i książę ziemi winien posiadać i zażywać. Na tym nie kończy się obrzęd intronizacyjny. Książę następnie prowadzony był do kościoła Panny Marii in Solio, gdzie biskup celebrował mszę, na której wraz z opatami udzielał nowemu władcy błogosławieństwa. Po ceremonii wiejskie ubranie księcia zostawało rozdzielone pomiędzy biednych, dokładnie według wskazówek szambelana. Książę na-

⁷ B.Grafenauer, Ustoličevanje koroških vojvod in država karntanskih Slovencev, Ljubljana 1952.

⁸ Oba rękopisy Szwabskiego Zwierciadła, zarówno z St. Gallen, jaki z Gießen mają taką lekcję. Zob. J.Mal, Glasnik Muzejskego Društva. za Slovenijo, t.19, 1938, s.114nn; także B.Grafenauer, Ustoličevanje...,s.79.

⁹ „... ut populus cernens non ad vinum, in quo est ebrietas, estuet, sed in hiis que natalis gignit humus ad vitae sustentaculum contentetur”. Iohannis Abbatis Victoriensis, Liber certarum historiarum, recensio B, lib II, cap. VII.

¹⁰ „ vnd selben stain vnd singent och alle klain vnd gross vnd frowen gemainlich iren windischen laissen das ist ir windisch gesang vnd lobent da mit got vnd iren sheppfer das er in vnd dem land ainen herren”. Schwabenspiegel rkps z Gießen, list 27b, 20. podobnie, tylko inna pisownia w rękopisie z St.Gallen. Por. B.Grafenauer, Ustoličevanje ..., s.80n.

stępnie udawał się ze swymi urzędnikami na ucztę. Po uczcie książe i jego eskorta przechodzili na łąkę blisko kościoła, gdzie znajdowało się miejsce sędziowskie zwane Książęcym tronem. Tam rozpoczynał panowanie sprawując sądy. Kroniki wzmiankują następnie o specjalnym prawie dającym możliwość oskarżenia księcia tylko Słowianom – na mocy prawa zwanego *Institutio Sclavenica*. Odnajdujemy więc w obrzędach karynych ogromną ilość symboli, gestów, przedmiotów i słów o znaczeniu rytualnym. Duża część z nich była zapewne mało zrozumiała, ewentualnie przydawano pewnym gestom nowe znaczenie. Otoczenie księcia Meinharda, intronizowanego w 1286 roku, uznało wręcz odbywające się wówczas obrzędy za obrazę Austrii. Zdumiewali się i czuli obrażeni tym, że ich książe jest „tak oprowadzany i tak w miejscu tym w godności swej poniżony i ukorzony, z szat kosztownych wyzuty, a w chłopskie ubrany, obrażany przez rubaszne zachowanie, policzkowany przez wieśniaka, pytaniami i odpowiedziami egzaminowany, głosami wieśniaków księciem ogłaszany.” Opat Johan pisze, że już wówczas uznano, że więcej tego robić nie można.¹¹ Thomas Ebendorfer zauważa, że obrzęd ten niejednemu wydaje się być śmieszny.¹²

Dybyśmy próbowali uporządkować obrzęd karyński, musimy zauważyć w nim kilka oddzielnych etapów. Pierwszym z nich jest wybór sędziego - osoby prowadzącej elekcję. To ów najuczciwszy i najmądrzejszy. Kolejnym etap jest sama elekcja, czy raczej jej namiastka, polegająca na akceptacji cesarskiego kandydata. Jest to zapewne formalność, bo żadna z przedstawiających intronizację kronik, nie wzmiankuje o jakimkolwiek sprzeciwie, istnieje jednak możliwość odrzucenia kandydata – tak jak stało się to w XI wieku. Nie ma wątpliwości, że namiastka elekcji władcy, polegająca na możliwości jego odrzucenia jest pozostałością dawnych tradycji wyboru księcia, do którego prawo miała cała plemienna wspólnota. Następnym etapem to właściwa intronizacja, w której widzimy rytualny strój, pytania, gesty obejmowania władzy i śpiewy i okrzyki akłamacyjne. W kolejnej odsłonie owego *theatrum ceremoniale* przenosimy się do kościoła na Krnskim Gradzie, gdzie obok elementów ściśle chrześcijańskich – msza, benedykcja itp. – dostrzec można rytualne, niezwiązane z obrzędami chrześcijańskimi rozdanie wiejskich szat księcia. Ten etap kończyłby zapewne proces stanowienia władcy – uzewnętrznieniem tego jest zmiana stroju. Co prawda, żadne ze źródeł o takiej zmianie nie wspomina, ale wydaje się to oczywiste. Jeżeli do tej pory władca występował w rytualnym stroju chłopskim, musiał się przebrać. I wreszcie etap ostatni, kiedy pełnoprawny nowy władca zasiada na kamiennym tronie zlokalizowanym na terenie dawnego grodu, w siedzibie słowiańskich władców karantańskich, gdzie sprawował sądy. To pełna i skończona wizualizacja praw książęcych – książe – sędzia w pozycji majestatycznej w centralnym miejscu dawnej stolicy.

Symbolika obrzędów intronizacyjnych jest bardzo bogata i daje ogromne możliwości interpretacyjne. Zwykle zwracano uwagę na przedstawienie księcia jako zwykłego chłopca, co łączono z funkcją księcia – dawcy żywności, jednego z równych, wolnych kosezów. Nie dziwi też strukturalistyczno-funkcjonalne interpretowanie tego obrzędu, ze wskazaniem na uzewnętrznienie w ceremonii trzeciej funkcji w dumezilowskim podziale.¹³ Wszystkie gesty, przedmioty, słowa znajdują swe wytłumaczenie i symboliczne i religijne uzasadnienie. W całym ceremoniale kary-

¹¹ „*Australes autem quidam cum duce existenses, videntes suum principem sic circumduci et in loco tam humili statui et dignitatis huius titulo taliter decorari, vestibis suis preciosis exui et rusticalibus indui, plebeio habitu per omnia convestiri, manu rustica alpari, quescionibus et responsionibus examinari et principem vocibus rusticorum consonancium declarari mirati sunt et colludium et quasi quoadmodum ludibrium reputantes in Austriam facti ridiculum reportarunt et ultra non agendam, sicut dicitur estimarunt.*” *Iohannis Abbatis Victoriensis, Liber certarum historiarum, Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum, Hannoverae et Lipsiae 1909, recensio A, s.161. W czystopisie (recensio B) czytamy: “Australis qui secum venerant videntes suum principem sic circumagi, mirabantur et secum processum nove superstitionis huius velut ridiculum atque colludium in Austriam reportabant.”* s.196.

¹² “*Hic ritus etsi visus est nonnullis ridiculosus.*” *Thomae Ebendorfferi de Haselbach Chronicon Austriacum, Scriptorum Rerum Austriacarum, ed. H.Pez, 1725, t.2, kol. 802.*

¹³ Por. J.Banaszkiewicz, *Podanie o Piaście i Popielu. Studium porównawcze nad wczesnośredniowiecznymi tradycjami dynastycznymi*, warszawa 1986, s.42nn; *Indoeuropejskie analogie karynych obrzędów* wskazywał już Emil Goldmann, *Die Einführung der deutschen Herzogsgeschlechter Kärntens in den Slovenischen Stammesverband*, Breslau, 1903, *Untersuchungen zur Deutschen Staats- und Rechtsgeschichte*, hf. 68.

ckim tylko jeden szczegół nie był wyjaśniany, uznawano go za mało istotny. Tym szczegółem jest kolor zwierząt użytych w trakcie obrzędów intronizacyjnych. Jeśli łatwo można odnaleźć analogie i zrozumieć symbolikę byków i koni czarnych, białych, czerwonych itp., to w przypadku nakrapianego zwierzęcia, jakim według ceremoniału ma być prowadzony przez księcia byk sprawa nie jest zbyt łatwa. Podobnie rzecz ma się z łąciatym koniem. Kwestia umaszczenia zwierzęcia musiała odgrywać istotne znaczenie, skoro podkreśla się ją w kilku opisujących obrzędy źródłach. Wzmiankuje o tym między innymi Otokar w Oesterreichische Reimchronik:

„In einer siner hende
sol der helt zier
ziehen einer vëhen stier,
in der andern hend sol er
mit im ziehen her
ein veltphert, daz niht darbe
wiz und schwarzer farbe.¹⁴

Opat Johan z Vitring każe co prawda trzymać te zwierzęta wieśniakowi siedzącemu na kamieniu: „... rusticus (...) tenens in una manu bovem discoloratum, in altera equam eiusdem disposicionis, lecz z tekstu opowiadania wynika, że to książę je prowadzi: na pytanie wieśniaka co otrzyma za ustąpienie księciu miejsca na tronie, zebrani odpowiadają gromadnie, jak chór w greckim teatrze: „Cum denariis LX et iumentis hiis discoloratis et vestibus, quibus princeps indutus apparet, facietque domum tuam liberam a tributo”.¹⁵ Trudno sądzić, aby wieśniak miał otrzymać zwierzęta, z którymi występował na początku ceremonii. Podobne zdanie o maści prowadzonych zwierząt powtórzył Thomas Ebendorfer.¹⁶ Enasz Sylwiusz Piccolomini przedstawia to nieco inaczej, otóż byk ma być czarny i chudy, podobnie koń: „bos macer nigri coloris” et „macie deformis equa”.¹⁷ Umaszczenie zwierzęcia posiada więc jakieś konkretne znaczenie. Wszystko wskazuje na to, że opat Johan pomylił się, umieszczając postronki od różnokolorowych zwierząt w rękach wieśniaka, bądź dokonał skrótów w tekście. Za nim błąd ten powtórzyli zaleźni od niego kronikarze (por. tabl.1). W tekstach niezależnych od Liber Certarum Historiarum znajdujemy informację podobną do Otokara: książę prowadzi zwierzęta. I tak w Kronice 95 księstw czytamy: „Darnach chümpft der herczog für in in pëwrischem gewant mit ainem stier und ainem veldpherd”.¹⁸ Podobnie w Chronicon Carinthiacum Jakuba Unresta znajdujemy informację, przejęta ze starszych źródeł: „So khumft der Hertzog für den Pawrn inn pewrischen Kayd mit ainem Styer und mi ainem Veldphart darzw füern in zwen Landt Herrn”.¹⁹ Książę zatem przychodzi do karyńskiego tronu wiodąc ze sobą dwa pstrokate zwierzęta: byka i konia.

Problem ten nabiera dodatkowego znaczenia, gdy uświadomimy sobie, że podobnymi, łąciatymi wołami miał orać swe poletko Przemysł, zanim nie powołano go na władcę Czechów.²⁰ Podobnie w polskich legendach wczesnośredniowiecznych występuje zwierzę pstrokatej maści. W opowieści mistrza Wincentego Kadłubka o Lestku II pojawia się srokaty czy pstrokaty koń. Po śmierci Lestka I, toczono spory o wybór władcy, wreszcie zdecydowano się na formę zawodów: „Wybierzmy pole gonitwy, postawmy słup, a czyj srokaty koń pierwszy ze wszystkich dobiegnie

¹⁴ Ottokars Österreichische Reimchronik, MGH Deutschen Chroniken, t.5, 1, ed. J.Seemüller Hannover 1890, v. 20041-20047.

¹⁵ Liber certarum historiarum, cap.13 recensio A; cap. 7 recensio B.

¹⁶ Cronicon Austriacum, kol.801.

¹⁷ Cytat za Bogo Grafernaurem, Ustoličevanije..., s.129 Aenea Sylvii Piccolomini postea Pii II papae Opera geographica et historica, De Europa, cap, 14: De Carinthia.

¹⁸ Österreichische Chronik von den 95 Herrschaften, MGH Deutsche Chroniken, ed. J.Seemüller, t.6, s.140.

¹⁹ Jacobi Unresti Chronicon Carinthiacum, ed.S.F. Hahn, Collectio monumentum veterum et recentium, t.1, 1724, s.482nn.

²⁰ „Ibi dux vester duobus variis bubus arat, unus bos precinctus est albedine et albo capite, alter a fronte post tergum albus et pedes posteriores habens albos.” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum, MGH NS t.2, ed.B.Bretholz, Berlin 1923, I, V, s.15.

celu, tego trzeba uznać królem”.²¹ I tu zaczyna Kadłubek swą opowieść o Lestku II i jego następcy Lestku III. Opowieść ta była wielokrotnie analizowana. S. Witkowski odnalazł w niej źródła antyczne, zaś przepiękną analizę porównawczą dał J. Banaszekiewicz.²² Pomimo to jednak problem pstrokatego konia pozostał niezauważony. Może, dlatego, że to zdanie zupełnie nie pasuje do dalszego opowiadania. Jeżeli urządzamy wyścigi, ustawiamy metę w postaci słupa, to po co zastrzegać, na jakim koniu ma przybyć zwycięzca. Chyba, że maść konia stanowi jeden z warunków wyścigu, ale wtedy mistrz Wincenty sformułowałby to inaczej. Wydaje się, że uwaga o zwycięzcy przybywającym na pstrokatym koniu odnosi się do innej opowieści, ma raczej charakter przepowiedni - wróżby, podobnej do tej, jakiej udzieliła swym posłańcom Libusza, opisując umaszczenie wołów Przemysła. W trzech przypadkach występują nam zwierzęta różnokolorowe, pstrokate czy nakrapiane. Za każdym razem pojawiają się przy okazji stanowienia władcy, czy przy obrzędach intronizacyjnych, czy w legendach o wyborze księcia. Jest to sytuacja zastanawiająca. Pojawia się pytanie, dlaczego pstrokate zwierzę jest związane z procesem stanowienia słowiańskiego władcy, nawet, jeżeli tę informację przynoszą nam tylko mity bądź legendy.²³ Co symbolizuje pstrokaty koń czy byk?

Ponieważ w powszechnym ówczesnym (a i nie tylko ówczesnym) przekonaniu maść konia wskazywała na jego przymioty, należy zobaczyć, cóż sądzono o koniach pstrych i nakrapianych. Po wyjaśnieniu tego problemu udać się nam wypadnie do najwybitniejszego koniarza Rzeczypospolitej, Krzysztofa Dorohostajskiego, autora „Hippiki, to jest księgi o koniach ...”, pracy, której pierwsze wydanie ukazało się w 1603 roku. Krzysztof Dorohostajski, na podstawie powszechnego przekonania a i swej wieloletniej obserwacji pisze: „O tych tedy wszystkich sierściach mięsanych jednakowo rozumiem, bo jako rzadka się z nich najduje w roślach a prawie przednich koniach, tak też i z rzadka takich sierści prawie dobrego znajdzie konia. Piękności tedy niektóre z nich przydają, ale dobroci w sobie mało zamykają.”²⁴ Rozumieć z tego należy, że pstry koń jest po prostu niewiele wart, potencjalnie nie nadaje się do zbyt wielu rzeczy. W tym momencie przepowiednia – wróżba dotycząca zawodów o polską koronę nabiera odpowiedniego znaczenia – zapowiada rzecz niemożliwą: wygra ten, kto przybędzie na koniu potencjalnie najgorszym. Podobne jest także znaczenie nakrapianego byka. Tu należy się odnieść do dotyczącego karantańskiej intronizacji przekazu Piccolominiego, który zapisał, że wół jest chudy – „bos macer”. Piccolomini, intelektualista, późniejszy papież, w swym pojmowaniu świata bliższy jest chyba nam, nierozumiejącym znaczenia maści zwierząt, pisze więc o chudym byku. W powszechnym natomiast odczuciu nie musiał być on koniecznie chudy czy zabiedzony, wystarczyło, żeby był pstrokaty – wówczas już sama barwa zdradzała jego poślednią wartość. Udało się jeszcze odnaleźć rzadko dziś używane przysłowie, odnoszące się do krowy: „Dobra i pstra, kto ją ma”. Sens wartości maści zwierzęcia jest tu identyczny jak ten, który przekazał K. Dorohostajski.

²¹ „Eligatur ergo stadium, figuratur, et cuius equus maculis distinctior primus omnium metam contigerit, eum regem debere censeri” Kadłubek I, 13.

²² S. Witkowski, Podstęp Leszka z koczami u Kadłubka i jego źródła, {w:} Księga pamiątkowa ku czci Oswalda Balzera, t.2, Lwów 1925, s.677nn.; J. Banaszekiewicz, Poskie dzieje bajeczne Mistrza Wincentego Kadłubka, Wrocław 1998, passim. Podobną do Kadłubkowej legendę o wyścigu przekazuje Piccolomini pisząc o założeniu Pragi. Miasto stąd wzięło swą nazwę, że postanowiono gonitwę ludzi wszelkiego stanu, gdy wybierano miejsce pod założenie miasta. Kto pierwszy dobiegnie do mety – ad limitam, nada nazwę miastu. Pierwszym był pewien cieśla, który nadał miastu nazwę Prog, albowiem limes znaczy w języku czeskim prog, jak podaje Piccolomini. Ta późna i z drugiej czy trzeciej ręki pochodząca legenda może odnosić się do procesu stanowienia władcy, gdyż zwykle prawo nadania nazwy miastu zarezerwowane jest dla księcia.

²³ Znaczenie wykorzystanych tu legend dynastyczno-narodowych może być różne. Różne też są sposoby ich odczytania. Pokazują to odnośnie legend czeskich prace D. Třeštika, Mír a dobrýrok. Státní ideologie raného přemyslovského státu mezi křesťanstvím a „pohanstvím”, Folia Historiae Bohemica, t.12, Praha 1988, s.23-45 i tegoż Mýty kmene Čechů (7-10. století). Tři studie ke „Starým pověstem českým”, Praha 2003. W tej ostatniej pracy D. Třeštík krytycznie odnosi się do dawnej pracy Z. Kalandry, České pohanství, Praha 1947, która też jest jedną z wielu możliwych interpretacji legend. Kalandra nie dysponował niestety(?) całym aparatem naukowym w jakie uzbraja nas relogioznawstwo porównawcze.

²⁴ K. Dorohostajski, Hippika to jest księga o koniach..., Kraków 1861, s.24.

Znaczenie symboliczne pstrokatek zwierząt nie jest właściwe tylko Słowiańszczyźnie. W średniowiecznej niemieczyźnie odnajdujemy identyczne konotacje związane ze zwierzętami tej maści. Maść konia łączona była z elementami wody, ziemi, ognia i powietrza, które z kolei symbolizują flegmatyka, melancholika, choleryka i sangwinika. Mieszanka tych podstawowych kolorów - a więc pstrokatość czy wielokolorowość zapowiadały więc mieszankę charakterów. W ludowych wierzeniach pstrokate zwierzaki oznaczały zawsze coś niedobrego, o czym świadczą przysłowia "Buntes Pferd verkauft man gern" - "Pstrokatego kona chętnie się sprzedaje/ chętnie się pozbywa" lub " Narren und Gecken reiten auf Schecken" czyli "Błazen i szaleniec cwałują na pstrokatym (koniu)". Z tzw. "Wunderzeichen im Jahre 1555" pochodzi wzmianka o meteorytach, wikolakach i narodzonych w tym samym czasie pstrokatych zwierzętach. Wszystkie te rzeczy uznawano jako zapowiedź czegoś niedobrego. W późniejszym czasie np. w twórczości Friedricha Schillera, nawiązującego często do ludowych wierzeń, pojawia się pstry kon jako zły omen (np. w drugim akcie, w trzeciej scenie "Wallensteina"). Podobne elementy obecne są też w poezji ludowej.²⁵ Osobnym problemem jest występowanie pstrokatych zwierząt – owiec i kóz w opowiadaniu Księgi Rodzaju o odłączeniu stad Jakuba od stad Labana. (Gen 30, 31 i nast.) Nie ma on jednak związku z konotacjami kultury europejskiej, a pozwala tylko śledzić użycie odpowiednich określeń w tłumaczeniach szesnastowiecznych – „pstre” w Biblii Gdańskiej – „strakate” w Kralickiej i wreszcie „bunte” u Martina Lutera.

Karantański książę, zmierzający do tronu w lichym chłopskim stroju, trzyma jeszcze dodatkowo zwierzęta już na pierwszy rzut oka najgorsze. Jednym słowem jest to kompletna degradacja, nie do rangi rolnika, wolnego chłopu alpejskiego, jak przedstawia to większość prac, lecz do roli jednego z najbiedniejszych. Taka rola wchodzącego na tron przyszłego władcy karyńskiego zmusza nas do rozważenia znaczenia całego obrzędu. Postać nakrapianego zwierzęcia, byka czy konia, wydaje się być tu swego rodzaju kluczem do zrozumienia całej ceremonii. Król uosobia lud. Często utożsamienie może być całkowite. Przedstawienie władcy jako jednego z najuboższych członków społeczności może być właśnie przejawem takiego utożsamienia. Przebranie władcy w strój chłopski, włożenie mu na ramię torby, kija czy laski nie ma jeszcze odpowiednio pełnego znaczenia. Gdy jednak dowiadujemy się, że jako chłop jest on sprowadzony do grupy najuboższych, co symbolizuje ów najpośledniejszy rodzaj zwierzęcia, musimy zadać sobie pytanie o sens tego rodzaju degradacji. Nieodparcie nasuwa się w tym miejscu odwołanie do opisywanych przez etnologię obrzędów przejścia, czyli rytualnych działań, mających w symboliczny sposób wyrażać i podkreślać fakt zmiany statusu społecznego jednostki czy całej grupy społecznej. Opisane i uporządkowane przez Arnolda van Gennepa czy Edmunda Leacha rytuały wydają się w pełni odpowiadać karyńskiemu obrządkowi stanowienia władcy. Obserwujemy więc w Karyntii klasyczny układ rites de passage. Ubranie władcy w strój wieśniaczy, założenie mu torby i wręczenie laski oraz dwu zwierząt to klasyczny ryt separacji, wyłączenia z dotychczasowego statusu społecznego. Następuje tu degradacja do rangi najniższej stojącego członka społeczności (oczywiście wolnego członka), którego status wyznaczają maści prowadzonych zwierząt. U niektórych ludów tureckich – szczególnie Chazarów i T'u-kiue istniał zwyczaj wróżenia o długości panowania. W dniu intronizacji władcy zakładano na szyję pętlę i zaciskano tak mocno, aż zaczął tracić oddech. Z ilości wyduszonych słów czy długości charkotu odczytywano przepowiednię, co do liczby lat jego przyszłych rządów.²⁶ W tej wróżbie można dostrzec jeden z elementów rytuału degradacji – posuniętej prawie do odebrania życia przysłemu władcy. Obrzędy intronizacyjne u różnych ludów niejednokrotnie przedstawiają intronizację jako nowe, czy też powtórne narodzenie się władcy. Zwykły człowiek staje się królem – to początek nowego życia – czasem w

²⁵ Hasło „Pferd“, [W:] Handwörterbuch des Deutschen Aberglaubens". Hrsg. unter besonderer Mitwirkung von E. Hoffmann-Krayer und Mitarbeit zahlreicher Fachgenossen von Hans Bächtold-Stäubli. t.6, Handwörterbücher zur Deutschen Volkskunde", Hrsg. vom Verband Deutscher Vereine für Volkskunde. Berlin und Leipzig 1934-1935 s.1600-1603.

²⁶ Liu Mau-Tsai, Die chinesische Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (Tukü), Wiesbaden 1948, t.2, s.8. D.M.Dunlop, The History of the Jewish Khazars, Princeton 1964, s.97.

obrzęd stanowienia władcy wplecione są symbole związane z porodem. Przykłady można by tu mnożyć. Niech za ilustrację posłużą słowa księgi Samuela: „Ciebie też opanuje duch pański (...) i staniesz się innym człowiekiem”.²⁷ Często wraz ze wstąpieniem na tron władca przybiera nowe imię. To również znak nowego człowieka, jakim stał się intronizowany. Te zwyczaje związane są z rytym przejścia – po rycie degradacji następuje ryt nowego narodzenia – objęcia nowych funkcji społecznych. Udział całej społeczności w tych obrzędach jest najzupełniej zrozumiały. Intronizacja nowego władcy stanowi jakby nowe narodzenie ludu. Rola księcia czy króla nie sprowadza się li tylko do spraw politycznych. Ma ona głębokie zadania magiczno-społeczne. Monarchia jest na pewnym etapie podstawowym sposobem oragnizowania społeczno-magicznego świata określonej wspólnoty. Jak stwierdził E. Rochedieu, monarchia jest psychologicznym archetypem – pojawia się bowiem wszędzie tam gdzie ludzie tworzyli społeczności.²⁸

W Karyntii nie słyszymy nic o fazie marginalnej, kiedy „przechodząca” jednostka pozostaje w zawieszaniu, często w oddaleniu od ludzi. Rytuał intronizacji karyntkiego księcia wchodzi wreszcie w fazę agregacji, nadania nowej roli społecznej. Ten ryt jest w Karyntii rozłożony na dwa etapy, pierwszy z nich odbywa się na księżęcym kamieniu. W obecności całej wspólnoty ten ryt prowadzi wieśniak, postać będąca chyba odpowiednikiem „króla tymczasowego”. Siedzący na kamieniu wieśniak prowadzący obrzęd intronizacji może być potraktowany jako król tymczasowy. Przy zadawanych przez niego pytaniach pojawia się pytanie o prawo do pozbawienia go tronu. Zasiada zatem na nim na mocy jakiegoś prawa, do tego, jak słyszymy, godność ta jest w jego rodzie dziedziczna. Tron widocznie nie może pozostać pusty, pomiędzy śmiercią jednego władcy a wstąpieniem na tron drugiego nie może istnieć pustka. Oznaczałaby ona chaos. W centralnym świętym miejscu wspólnoty widocznie musi znaleźć się człowiek sprawujący władzę, bądź też zastępujący władzę.²⁹

Opisywany rytuał kończy trzykrotne oprowadzenie księcia dokoła tronu przy akompaniamencie pieśni aklamacyjnych. Drugi etap odbywa się w kościele w obecności biskupa i duchowieństwa. Dopiero po nabożeństwie i benedykcji książę może zdjąć wieśniacze szaty, oddając je biednym. Dokonała się więc pełna przemiana człowieka w władcę, poprzez skomplikowany rytuał, którego jednym z etapów było zdegradowanie księcia do rangi najmniejszego członka społeczności. Podział rytu agregacji na dwa etapy jest chyba łatwy do wy tłumaczenia, pierwsza faza ma charakter wyłącznie świecki, żeby nie powiedzieć pogański, druga faza jest już efektem działania chrześcijaństwa, którego elementy zostały do procedury intronizacyjnej dołączone, bądź zastąpiły dawne obrzędy pogańskie.

Opisy słowiańskich obrzędów intronizacyjnych pochodzą także z Czech. Domyślamy się, że każdy z władców czeskich intronizowany był w podobny sposób na kamiennym tronie, jednak źródła przynoszą nam dokładniejsze informacje dotyczące dwu władców z XI stulecia: Brzetysława I osadzonego na tronie w 1034 roku i Brzetysława II w 1092 roku. Niestety w tym przypadku mamy do czynienia tylko z jednym przekazem źródłowym – kroniką Czechów Kosmasa, przez co nasz obraz praskich intronizacji może być nieco jednostronny. Na szczęście w kilku innych źródłach intronizacje czeskie znalazły swe odbicie, co ułatwi nam kontrolę wywodów praskiego dziekana.

Kosmas przedstawia intronizację Brzetysława I następująco: Po dokonanych wedle rytuału obrządkach pogrzebowych (Jaromir) wziął za rękę bratanka Brzetysława i powiódł go do księżęcego tronu; i tak jak zawsze czynili przy wyborze księcia, przez kraty wyższego dworu dziesięć tysięcy albo więcej monet rozsypali między lud, aby nie tłoczył się na księcia na tronie, lecz raczej chwycił rozsypane monety. Gdy książę już był posadzony na tronie i uciszyło się, Jaromir trzymając prawicę swego bratanka rzekł do ludu: „Oto wasz książę!” A oni odkrzyknęli trzy ra-

²⁷ 1 Sm. 10, 6.

²⁸ E. Rochedieu, Le caractère sacré de la souveraineté à la lumière de la psychologie collective, [w:] Atti del'VIII Congresso internazionale di storia delle religioni (Roma 17-23 IV 1955), Firenze 1956, s.458.

²⁹ J.G.Frazer, Złota Gałąź, Warszawa 1965. s.246nn.

zy:”Kryelessv”, to jest Kyrie eleison. I znowu Jaromir do ludu: „Niech przystąpią z rodu Muncia! Niech przystąpią z rodu Trepka!” I woła po imieniu tych, o których wiedział, że są mocniejsi bronią, lepsi wiernością, silniejsi w boju i znaczniejsi dostatkami. Gdy czuł, że już przystąpili, rzekł: „Ponieważ mnie losy moje nie dozwoliły, abym był waszym księciem, tego wyznaczamy na księcia i wspólnie uchwalamy, abyście mu byli posłuszni, jak się godzi księciu, i okazali powinnią wierność, jak swemu księciu należy.” Dalej następują napomnienia dla samego Brzetysława. [Kosmas I,42] Przedstawiona tu intronizacja zawiera kilka głównych elementów rytuału, spotykanych u wielu innych ludów:

- dokonuje się po obrządkach pogrzebowych poprzedniego księcia,
- nowy książę zostaje doprowadzony za rękę do tronu przy okrzykach tłumu
- pomiędzy lud zostają rozsypane pieniądze – symbol księcia – dawcy bogactwa czy wcześniej żywności
- po osadzeniu księcia na tronie zostaje on przedstawiony – obwieszczony zebranim
- lud na ogłoszenie nowego władcy odpowiada trzykrotnym rytualnym okrzykiem
- do tronu zostają wezwani przedstawiciele najważniejszych rodów.

Nie jest jednak jasne, na ile intronizacja Brzetysława jest typowa, a ile w przedstawionym przez Kosmasa opisie wydarzeń jednostkowych, związanych z dość niecodzienną sytuacją w dynastii. Oto bowiem prawa do tronu należą się nie tyle Brzetysławowi, ale prowadzącemu ceremonię Jaromirowi. Nie może on jednak sprawować władzy, gdyż został wcześniej oślepiony przez swego brata – zmarłego właśnie Oldrzycha. Brzetysław natomiast nie ma pełnych praw do tronu, gdyż był bękartem. Nie ma zatem pewności, czy Jaromir występuje tu w roli mistrza ceremonii – wręcz króla zastępczego, czy też w roli prawowitego dziedzica tronu, wyznaczającego swego następcę. Możliwe zresztą, że pełni obie te role. Ze zwyczajem uśmiercania króla zastępczego po intronizacji może wiązać się opisany przez Kosmasa mord na Jaromirze, następujący krótko po intronizacji. Książę opróżniający swe trzewia in necessario został zaszytyletowany od tyłu przez naslanego siepacza. Zabójstwo Jaromira ma oczywiście przyczynę polityczną, jednak skojarzenie z zabijaniem króla tymczasowego nasuwa się wręcz samorzutnie. Oczywiście wniosków dalej idących nie sposób tu formułować, można tylko odnotować podobieństwo.

Mnich Sazawski nazywa intronizację Brzetysława uroczystym wyniesieniem - celebri promotione, po którym władca potwierdza darowizny.³⁰ Byłby to kolejny etap ceremonii – nowy książę rozdaje dobra, okazując swą chojność – jedną z cech władcy.

Dość szczegółowy opis intronizacji przedstawia nam Kosmas [II,50] przy okazji wstąpienia na tron Brzetysława II w 1092 roku. Książę przybył do Pragi witany przez rozentuzjasmowany tłum – „lud porozstawiany po różnych rodzajach dróg wesołymi korowodami grających na piszczałkach i bębnach tak dziewcząt, jak i chłopców i dzwonami bijącymi po kościołach”.³¹ W bramie grodu przed świątynią świętej Marii powitał go biskup Kosmas i poprowadził do tronu. Dalej kronikarz pisze znamienne słowa: „według obyczaju tej ziemi przez wszystkich komesów i wielkorządców został wprowadzony na tron młodszy książę Brzetysław 14 września”.³² Wszystko dzieje się zatem w zgodzie z przepełnionym tradycją obyczajem. Zauważyć możemy tu takie elementy ceremoniału jak:

- uroczysty wjazd władcy, adventus regis?
- powitanie w bramie grodu przez tymczasowego gospodarza – biskupa praskiego
- poprowadzenie księcia do tronu przez tegoż tymczasowego gospodarza
- osadzenie na tronie przy udziale urzędników państwowych.

Możemy zauważyć różnice w opisywanych dokładniej przez Kosmasa obrzędach wprowa-

³⁰ Monachi Sazaviensis Continuatio Cosmae, roz.42.

³¹ „...lectis choreis per diversa compita dispositis tam puellarum quam iuvenum modulantium in tibiis et timpanis et per ecclesias pulsantibus campanis plebs letabunda suscepit.” Cosmae Chronica Boemorum, II, 50, s.157.

³² „... et secundum ritum huius terre ab universis comitibus et satrapis est intronizatus dux iunior Bracizlaus XVIII, kal. Octobris.” Cosmae Chronica Boemorum, II, 50, s.158.

dzenia na tron obu Brzetysławów. Czy jednak rzeczywiście obydwa obrzędy różniły się między sobą? Na to pytanie nie jesteśmy w stanie udzielić odpowiedzi, gdyż nie ma możliwości rozstrzygnięcia, czy Kosmas podaje nam pełny opis ceremonii. Możliwe, że z jakichś powodów dokonuje skrótów, wobec czego nasze porównanie będzie bezpodstawne.

Kosmas opisuje także obrzędy intronizacyjne z 1055 roku, kiedy tron objął syn Brzetysława I – Spitygniew. Po śmierci Brzetysława, „wszyscy z rodu czeskiego, wielcy i mali, wspólną naradą i taką samą wolą obrali sobie księciem syna jego pierworodnego imieniem Spitygniew, śpiewając słodką pieśń *Kyrieleyson*.” Następnie Kosmas opisuje samego Spitygniewa, kończąc słowami – „mąż był dobry i piękny od stóp do głowy.” Dalej pisze o decyzjach księcia, ogłoszonych w „pierwszy dzień, w którym był osadzony na tronie”. [Kosmas II, 14] Z dalszej części opowiadania dowiadujemy się, że po osadzeniu na tronie, księżę miał wejść do kościoła św. Jerzego. Po drodze jednak Spitygniew załatwia zaszłość ze swej młodości – wstępuje do opatki klasztoru św. Jerzego, z którą kiedyś miał konflikt i rozkazuje jej opuścić kraj. Z opisu przedstawionych wydarzeń wynika, że obrzędy intronizacyjne odbywały się na wolnym powietrzu – zapewne na wymienionym przez Wincentego kamiennym tronie, następnie ceremonia przenosiła się do kościoła św. Jerzego. Znamienne, że kościołem tym nie była katedra praska – narodowe sanktuarium, lecz właśnie ta świątynia. (Spitygniew rozpoczyna budowę nowej katedry w 1060 roku.)

Obrzędy intronizacyjne, mimo swej ogromnej wagi nie spełniały jednak wszystkich ambicji książąt czeskich. Spitygniew musiał odczuwać brak pewnych atrybutów władzy, skoro około 1059-60 uzyskał od papieża Mikołaja II przywilej noszenia mitry – ceremonialnego nakrycia głowy biskupów.³³ Symboliczne znaczenie obrzędu intronizacji i związane z nią zewnętrzne oznaki władcy musiały w oczach Spitygniewa oddziaływać niewystarczająco, skoro sięgnął po tak nietypowy sposób uzewnętrznienia swego znaczenia. Dodać również należy, że ten kaprys słono go kosztował – płacił kurii rzymskiej 100 grzywien rocznie. Spitygniew nawiązywał do idei władcy-kapłana (*rex-sacerdos*).³⁴ Sakralne znaczenie osadzenia na tronie i związane z tym implikacje w postrzeganiu władcy czeskiego musiały bądź tracić znaczenie w oczach ludu, bądź nie wystarczały samemu Spitygniewowi, np. w konfrontacji z obcymi przybyszami.

Szczególną rolę w intronizacjach czeskich książąt pełni miejsce – praski Hrad. To tutaj dokonywano elekcji, inauguracji panowania, było to miejsce centralne czeskiej wspólnoty. Gród praski wyróżniał się zespołem najważniejszych obiektów związanych z czeską tradycją. Punktem nas najbardziej interesującym jest kamienny tron umieszczony na polu wiecowym. Tam również znajdował się pagórek zwany *Žiži* – domniemane miejsce kutu pogańskiego. Tę otwartą przestrzeń od wschodu zamykał pałac książęcy i katedra św. Wita, z relikwiami św. Wacława. Dalej na wschód znajdował się kościół i klasztor św. Jerzego. Krypty tego kościoła to miejsce wiecznego spoczynku czeskich książąt.³⁵ Do ważniejszych obiektów powiązanych z dziejami Kraju i panującą dynastii należy jeszcze kościół Marii Panny – najstarsza budowla sakralna – fundowana jeszcze przez Bożywoja w końcu IX stulecia.³⁶ Obok tego znajdowały się inne budowle sakralne i świeckie. Nagromadzenie budynków sakralnych i symboliczne znaczenie świeckich obiektów czyniły z grodu praskiego wręcz miejsce święte. (Praha Sancta na monecie Oldrzychy.) Z pewnością była to w pełnym słowa tego znaczeniu, stolica władztwa Przemysłidów, jego posiadanie decydowało o posiadaniu całych Czech.³⁷

Sporo informacji o praskich intronizacjach przynosi nam kronika biskupa Thietmara.

³³ P.E.Schramm, *Herrschaftszeichen und Staatsymbolik*, Stuttgart 1954, t.1, s.75.

³⁴ O.Köhler, *Die Ottonische Reichskirche. Ein Forschungsbericht*, [w:] *Adel und Kirche*. Gerd Tellenbach zum 65.Geburstag dargebracht von Freuden und Schülern, ed. J.Fleckenstein, Freiburg-Basel-Wwien 1968, s.141nn.

³⁵ I.Borkovský, *Svatojiřská bazilika a klařter na Prařském Hradu*, Praha 1975, *Monumenta Archeologica* t.8, Praha 1975.

³⁶ D.Třeřtík, *Počátky Prahy a Českého státu*, *Folia Historica Böhemica*, t.5, 1983, s.7-33. R.Turek, *Praha jako rezidenční sídlo řasného řtedověku*, *Archeologia Pragensia*, t.5, 1984, s.27-33.

³⁷ Jedynie okresowo funkcje drugiej stolicy Przemysłidów spełniał gród w Wyszehradzie – Por. A.Pleszczyński, *Przestrzeń i polityka. Studium rezydencji władcy wcześniejszego řredniowiecza. Przykład czeskiego Wyszehradu.*, Lublin 2000.

Zwykle zwraca on uwagę, że obwoływanie władcy czeskiego odbywało się jednomyślnie – unanimiter (V,23). To określenie jest zwykle związane z decyzją podjętą poprzez aklamację na wiecu. Dokładniejszy opis obrzędu stanowienia władcy znajdujemy przy intronizacji Bolesława Chrobrego. Czytamy, że Bolesław podążył do Pragi, gdzie „jej mieszkańcy, radujący się zawsze z nowego panowania, wprowadzili go tutaj i obwołali jednomyślnie swoim władcą.”³⁸ Odnajdujemy tu więc dwa elementy obrzędu – wprowadzenie i obwołanie władcy. Uwagę o radowaniu się z każdego nowego panowania można uznać za złośliwość merseburskiego biskupa pod adresem Prażan.

Najpełniejszy opis intronizacji odbywanej w Pradze, przedstawia natomiast Thietmar opowiadając o wydarzeniach związanych z wprowadzeniem na tron Jaromira po wygnaniu Polaków w 1004 roku. Do grodu praskiego oczyszczonego z wojsk Chrobrego przybył Jaromir i przed bramą potwierdził ludowi jego prawa i wybaczył „czyiny przedtem popełnione”. Kronikarz podaje, że zaraz potem przywrócono go do dawnej godności i wśród wielkiej radości posadzono na tron oraz ubrano w kosztowne szaty w miejsce tych, które miał na sobie. Przyniesiono także łupy zdobyte na uciekającym wrogu. Następnie Jaromir został zaprowadzony do Wyszehradu, gdzie obwołano go władcą i gdzie ponownie przyrzekł przebaczenie wszystkim i nagroził tych, którzy przy nim wytrwali.³⁹ W tej opowieści nie wszystkie wydarzenia związane są z obrzędem intronizacyjnym. Powitanie przed bramą miasta uznać należy za typowy element obrzędu, lecz następujące po nim akty potwierdzenia praw i odpuszczenia win mają raczej charakter wyjątkowy. W końcu Jaromir powraca do ludu, który wypowiedział mu posłuszeństwo. Zwraca jednak uwagę fakt, że najpierw książę dokonuje potwierdzenia praw i odpuszczenia win, dopiero później zostaje osadzony na tronie, ba, z tekstu wynika, że dopiero po zagwarantowaniu bezkarności zostaje wpuszczony do grodu. Thietmar wyraźnie stwierdza, że wszystko dzieje się ante portam. Czyżby miał tam miejsce sytuacja podobna do znanego z historii Polski, przypadku Henryka Waleczusza, któremu zagrożono – non iuravit, non regnavit? Podobnego przebaczenia Prażanom udzielił rok wcześniej Bolesław III, ale trudno uznać to z elementu ceremoniału. Kolejnym zagadkowym elementem jest zmiana szat przez księcia. Taki zwyczaj jest już nam dobrze znany z Karantanii. Czy jednak jest to podobny element obrzędów intronizacyjnych? Można fakt zmiany szat tłumaczyć tym, że przybywający, jak się domyślamy z obozu wojskowego Jaromir nie był odpowiednio odziany. Z pewnością nie miał ze sobą także szat obrzędowych, których istnienia mamy prawo się domyślać, a które zapewne przechowywane były na praskim grodzie.⁴⁰ Moglibyśmy się domyślać, że książę przybył do Pragi w stroju podróznym lub w zbroi. Thietmar używa jednak określenia ac tunc depositis vilibus indumentis, preciosioribus ornatur. Ubranie księcia było więc pospolite, nędzne. Możliwe, że obserwacja Thietmara odnosi się zatem do podobnego jak w Karantanii zwyczaju wprowadzania władcy na tron w stroju chłopskim.

Analogią, która uprawdopodobniałaby powyższą hipotezę, jest wzmiankowana opowieść mistrza Wincentego o Lestku II, prawdziwemu zwycięzcy konnego wyścigu o władzę. Jego poprzedni stan społeczny Kadłubek charakteryzuje jako jeden z najniższych – tzw. chudopacholstwo – fortune tenuens conditione humillimi iuvens.⁴¹ Po okrzyknięciu go królem zachowuje jednak swe biedne odzienie – „ilekroć godność królewska wymagała, aby przyozdobić go regali-ami, pomny na pierwotne pochodzenie, wpięrow w nędznym odzieniu wstępował na tron, strój

³⁸ Thietmar V,30: „In sequenti igitur die ad Pragam velociter properans, ab incolis semper de nova dominatione gaudentibus introducitur, communiterque in dominum laudatur.”

³⁹ Thietmar: VI,12. „Crastina autem die Jarimirus adveniens, populus iura veniamque commissi poscentibus ante portam dedit, ilicoque intromissus, pristinis honoribus magna jocunditate inthronizatur, ac tunc depositis vilibus indumentis, preciosioribus ornatur. Huic ibi tum presentatur, quicquid unusquisque militum hosti fugitivo vel occiso spoliolum abstulit. Muneribus idem delectatus plurimis ad Wissegradum introducitur, ibidemque in dominum exclamatur, regis indulgentiam et secum huc usque perseverantibus diu elaboratum promisit bravium.”

⁴⁰ Por. np. R.Schmidt, Die Einsetzung der böhmischen Herzöge auf den Thron Zu Prag, [w:] Aspekte der Nationen bildung im Mittelalter, Sigmaringen 1978, s.439nn.

⁴¹ Kadłubek I,13.

królewski wscisnąwszy pod podnózek, następnie ozdobiony królewskimi znakami siadał na podnóżku, z największym uszanowaniem umieszcivszy te najuboższe łachmany na najwyższym wzniesieniu tronu⁴². Jakkolwiek Wincenty Kadłubek umieszcza te informacje o legedarnym Lestku II w kontekście moralizatorskim, trudno uznać je za coś innego, jak za elementy procesu stanowienia władcy. Pomimo, że jest to jedynie przekaz legendy, wydaje się, iż zawierają one przetworzone na rzecz specyficznego przekazu kroniki fakty o sposobie intronizowania księcia. Pewne elementy tej legendy zmienia kontynuator Kadłubka – Godysław Baszko, jakby dopasowując je do własnych informacji bądź wyobrażeń. W opowiadaniu o Lestku II autor kroniki wielkopolskiej wyraźnie nie rozumie Kadłubkowego opawidania u umieszczeniu szat chłopskich in orchestra. Baszko tłumaczy to na swój sposób i pisze, że gdy Lestek miał zasiąść na tronie królewskim i przywdziać strój królewski, po prawej stronie tronu umieścił ubogie szaty, zaznaczając przez to swój stan i pokorę.⁴³ Opowiadanie Kadłubka zostało więc diametralnie zmienione. Z czynności powtarzającej się Baszko uczynił gest jednorazowy, aczkolwiek nie wiemy czy trwały. Baszko nie pisze, że ubogie szaty zostawił po prawej stronie tronu na dłużej. Czytamy jedynie, że potomnym chciał zostawić naukę, że pokora więcej niż purpura czyni króla pokąznym i pięknym.⁴⁴ Sformułowanie „orchestra“ użyte z klasycznym zadęciem przez mistrza Wincentego było dla jego kontynuatora zupełnie niejasne. Zrozumiał on z kontekstu, że miejsce umieszczenia ubogich szat posiadało odpowiednio wysoką godność i odnalazł takie po prawej stronie tronu – ewentualnie odniósł się do własnych obserwacji. Określenie „tron“ jest w Kronice Wielkopolskiej dość często używane. Objęcie władzy to wstąpienie na tron.⁴⁵ Często jednak kronikarz używa go zamiennie z terminem ukoronowanie. Można więc zaryzykować twierdzenie, że w XIII stuleciu w Polsce zwrot „wstąpić na tron“ miał raczej charakter retoryczny i nie był związany z jakimś utrwalonym ceremoniałem. Sam tron monarszy miał jednak konkretne znaczenie i związany był z określonym przedmiotem, a elementy procesu intronizacyjnego, takie jak zmiana odzieży miały jeszcze rzeczywiste znaczenie w umysłach współczesnych.

W opowieści Thietmara o intronizacjach praskich, znajduje się jeszcze jeden trudny do wyjaśnienia moment intronizacji. Tylko ten kronikarz bowiem przekazał nam informację o drugim etapie intronizacji, etapie który odbył się na Wyszehradzie. Tam zaprowadzono Jaromira, obwołano go księciem, a on powtórnie dokonał darowania win oraz nagroził swych towarzyszy. Pytanie, dlaczego druga część ceremonii odbywała się poza świętą Pragę budziło od dawna ciekawość historyków. Znaczenie Wyszehradu było zupełnie inne niż praskiego grodu.⁴⁶ To przede wszystkim rezydencja książąt, gdzie mogą oni sprawować władzę bez ograniczeń niesionych przez silnie zsakralizowaną przestrzeń praskiego hradu i rezydującego tam biskupa. Można zadać pytanie, czy obrzęd intronizacyjny czeski, podzielony na dwa etapy, odbywające się w dwu różnych miejscach nie może być porównany z taką samą sytuacją z Karyntii, gdzie pierwszy etap odbywa się na Gospovetskim Polu, drugi zaś na Krnskim Grade. Może dopiero po obwieszczeniu księciem Jaromira w Wyszehradzie stał się on pełnoprawnym księciem Czech. Wówczas potwierdził darowanie win i mógł nagrodzić swych towarzyszy. Jego słowa i czyny dopiero wtedy

⁴² „Quoties namque regalibus eum insigniri regia ut assolet poposcisset dignitas originariae non immemor conditionis in habitu sordido prius orchestram conscendit regalem ornatum scabello pedum suppressens subinde regis decusatus insignibus scabello insedit illis extremae paupertatis panniculis in superno orchestrae suggestu reverentissime collocatis.” Kadłubek I, 15. Analizy tych czynności na szerokim tle porównawczym dokonuje J. Banaszkiewicz, *Polskie dzieje bajeczne...*, s.207nn.

⁴³ „Verum cum in throno regio collocari, vestibusque regalibus indui deberet paupertatis vestimenta in dextra parte solii collocavit in hoc conditionis suae et humillitatis virtutem ostendens.” *Kronika Wielkopolska*, roz.3.

⁴⁴ Tamże.

⁴⁵ Krak Młodszy wstąpił na tron po ojcu [roz.1]; Ziemomysł wstąpił na tron polski po ojcu [roz.10]; Pompiliusz II otrzymał koronę królewską [roz.5]; Bolesław (Zapomniany) został ukoronowany na króla [roz.12]; Równie często spotykamy tam ogólne określenie: nastąpił, objął rządy itp.

⁴⁶ Problemowi znaczenia Wyszehradu poświęcił całe studium A.Pleszczyński, *Przestrzeń i polityka...*, analizę źródeł przedstawiając na tle porównawczym. Niestety ograniczył się przede wszystkim do porównań z zachodem Europy, nie biorąc pod uwagę rezydencji książąt środkowej i wschodniej Europy, do których zapewne bliżej było Czechom

nabrały mocy sprawczej, wcześniej były zapewne tylko obietnicami. Nie jesteśmy jednak w stanie określić, dlaczego na Wyszehradzie dopełniano ceremoniału intronizacyjnego. Z pewnością tak jak w Pradze znaczenie musiał mieć tu jakaś określona tradycja. Jeśli jednak w Pradze dominującą rolę odgrywała sfera sakralna – miejsce kultowe – Žiži, pole wiecowe, kościoły, katedra z relikwiami świętych, wreszcie groby przodków, to Wyszehrad początkowo pełnił chyba rolę rezydencji książęcej wolnej od takiego ładunku świętości. Z symboli tradycji dynastycznej słyszymy jedynie o przechowywaniu w komorze książęcej (*in camera ducis*) łykowych łapci Przemysła.

Torbę i łapcie należące do legendarnego Przemysła przechowywano w Wyszehradzie jeszcze w XIV wieku, kiedy to słyszymy o nich z ordo koronacyjnego spisane go z polecenia Karola IV.⁴⁷ Pulkava podaje, że to właśnie Karol polecił umieścić je w porządku koronacyjnym.⁴⁸ Uroczysta procesja prowadziła przyszłego króla z Pragi do Wyszehradu, gdzie w kolegiacie św. Piotra kanonicy wyjmowali ze skarbca łapcie, pokazywali je zebranim i przyszłemu królowi, po czym zawieszali mu torbę na ramieniu.⁴⁹ Ten obrzęd nie mógł zostać stworzony w XIV stuleciu. Karol IV nawiązywał zapewne do starego zwyczaju, aby zaakcentować ciągłość tradycji dynastycznej pomiędzy nim a Przemyślidami. Symbolika butów i torby z żywnością jest tu w pełni czytelna. Najczęściej pisze się o nawiązaniu do tradycji, mitu herosa-założyciela dynastii, księcia – dawcy żywności. Czy jednak zakładanie przyszłemu władcy torby ubożego rolnika, w której według legendy miał tylko chleb i spleśniały chleb, nie jest pozostałością po pradawnym obrzędzie przejścia przy stanowieniu władcy. To etap degradacji do najniższej grupy społecznej tego swoistego *rites de passage*.

W opisie przyszłego księcia czeskiego Przemysła pojawia się jeszcze jedno podobieństwo z opisem intronizacji karynckiej. Chodzi mianowicie o torbę, plecioną z łyka, w której Przemysł przechowuje pożywienie. Nie jest ono zbyt wykwintne – to spleśniały chleb i kawał sera. Podobną zawartość odnajdujemy w torbie księcia karynckiego – ser i chleb. To pożywienie najuboższych, poruszamy się więc wokół wyobrażeń dotyczących najuboższych warstw społecznych. Z takiej warstwy pochodzić ma przyszły władca Czech, do takiej warstwy zostaje zdegradowany intronizowany książę karyncki. Kolejnym wyznacznikiem ubóstwa Przemysła są jego buty – czy raczej łapcie – splecione z łyka. Przemysł z całego swego chłopskiego stroju właśnie owe łapcie zachował i kazał przechowywać na przyszłość (powiesił je w izbie księcia). Kosmas wyjaśnia przyczyny tego gestu, lecz jest to wyjaśnienie o charakterze pouczenia i przestrogi: „aby nasi potomkowie wiedzieli skąd pochodzą” [Kosmas I,7]. Wyjaśnienie Kosmasa ma charakter wtórny, nieodnoszący się do pierwotnego symbolicznego znaczenia owych łykowych łapci.

Stawiając sobie pytanie o związki czeskiego ceremoniału intronizacyjnego z tym stosowanym w Karyntii, historycy udzielali różnych odpowiedzi. F.Palacky i wielu innych uznawało ceremoniał praski za kopię karynckiego. V.Novotny zaprzeczył temu, wskazując na incydentalność wzmianki o zamianie szat Jaromira, zamieszczonej w kronice Thietmara. Dobrze poinformowany Kosmas nic takiego nie wspomina. Kamienny tron występujący w obu ceremoniałach jest dla wielu badaczy wspólnym dziedzictwem indoeuropejskim.⁵⁰ M.Kulecki twierdzi, że należy mówić nie o identyczności obu ceremoniałów, lecz o ich zbieżności, wynikającej ze wspólnego słowiańskiego pochodzenia.⁵¹ Rozważenia jednak wymaga interpretacja ceremoniału karynckiego jako swoistego obrzędu przejścia. Czy w tradycji czeskiej

⁴⁷ J.Cibulka, *Český řad korunovační a jeho původ*, Praha 1934, s.76-98; J.Spěváček, *Karel IV. Život a dílo [1316-1378]*, Praha 1979, s.331-338.

⁴⁸ *Przibconis de Redenin dicti Pulkavae Chronicon Bohemiae*, ed. J.Emler, J.Gebauer, FRB t.5, Praha 1893, s.7.

⁴⁹ F.Kašička, B.Nechvátal, *Vyšehrad a Karel IV*, Staleta Praha, t.9, 1979, s.103nn.

⁵⁰ Zob. D.Třeštík, *Počátky Přemyslovců...*, s.341 odwołuje się do opisów tronów indyjskich dokonywanych przez Jeannine Auboyer.

⁵¹ M.Kulecki, *Ceremoniał...*, s.447.

można taki obrzęd również odnaleźć? Przede wszystkim powstaje pytanie, czy w przypadku Czech mamy widoczne elementy etapu pierwszego obrzędu przejścia, to jest rytu degradacji. Co prawda nie można ich dostrzec bezpośrednio w samym obrzędzie intronizacji, natomiast legenda dynastyczna Przemyślidów, przekazana nam przez Kosmasa, zawiera zestaw informacji, dających takie możliwości interpretacyjne. Poletko Przemysła ma wymiar dwanaście kroków na dwanaście, co jest wielkością niewielką.⁵² Właściwie orka takiego pola przy pomocy pary wołów jest co najmniej trudna. Do tego Kosmas przekazuje nam informację, że pole to leży pośrodku wsi, otoczone innymi rolami, ale do żadnego nie należy. To wyznacznik jego wyjątkowości. Przemysł orze dodatkowo swe pole wołami różnobarwnymi, czyli jak nam się wydaje, najgorszymi z możliwych. Jest więc chłopem wolnym, posiada ziemię, ale bardzo niewiele. Ma także zaprzęg lichych wołów – to zresztą zostało przedstawione na malowidle ze Znojemskiej rotundy. Również jego pożywienie jest jednym z najgorszych – chleb i spleśniały ser. Przyszły władca czeski został zatem wzięty z nizin, był rzeć można najllichszym z żyjących Czechów. Interpretując czeską legendę dynastyczną można więc zaryzykować twierdzenie o przekazaniu przez nią jakiegoś obrzędu przejścia, który przeszedł Przemysł, czy przechodzili jego następcy. Pojawia się więc zbieżność z treścią ceremoniału karyńskiego. Czyżby słowiańskie obrzędy stanowienia władcy były przykładami obrzędów przejścia, zmiany statusu społecznego, w których uwidocznione były także rytę degradacji?

Ta pociągająca hipoteza wymaga jeszcze dalszych badań. Dotyczyć muszą one szczególnie analogii u innych ludów. Wątpliwości historyka wzbudzić musi wtkorzystanie obok przekazów źródłowych elementów średniowiecznych legend. Pamiętać musimy jednak, że są to legendy przekazujące oficjalne dzieje dynastii i narodu, zawierać więc mogą sporo elementów prawdziwych, włączonych w narrację. Okruchy informacji w nich zawarte wydają się układać w jedną całość, podobieństwa są uderzające. W akcie „czynienia władcy“, przynajmniej u trzech ludów słowiańskich odnaleźć można elementy obrzędu przejścia – rites de passage.

Summary

„Hic ritus etsi visus est nonnullis ridiculosus” – Slavonic Enthronement Ceremonies

In this article, the author analyses the importance of the enthronement ceremonies in Slavic culture. The inauguration of the reign of the new ruler in every culture has a festive, solemn character and is deeply set in the religion of a given society. Because the monarch usually performs also the sacral function, and the authority itself has its source in heaven, the beginning of the reign is very often connected with the manifestation of the saint features of the monarch – characteristic only for one person. Monarchic system, which is characteristic to every culture, consists of the variety of ceremonies, myths and rites. Its origin dates back to the very old times, but with time, despite the strong conservatism characteristic to every monarchic ideology, it undergoes slow changes. The author analyses the enthronement rite of the dukes of Carinthia and looks for the similarities in other Slavonic peoples. Very important are here the mentions about the enthronements of Czech rulers and the traces of similar rites, provided by Wincenty Kadłubek, and corresponding to Polish rulers. The author makes a hypothesis that the Slavonic enthronement ceremonies might have originally played the function of ‘rites de passage’.

(boron@saba.wns.us.edu.pl)

⁵² „Huius in territorio est novale unum in longitudine et in latitudine XII quod mirum ist modum cum sit inter to agros in medio positum ad nullum tamen pertinet agrum.” Cosmae Cronica Boemorum, I, V, s.15.

Racionalismus a humanismus v tvorbě a životě byzantského autora Michaela Psella

VÁCLAV JEŽEK

Katedra byzantologie, Pravoslávna bohoslovecká fakulta Prešovskej univerzity, Prešov

V tomto příspěvku se zaměříme na posouzení racionalismu a humanismu v Byzanci v období Michaela Psella. Soustředíme se na tvorbu a život Michaela Psella. Naše interpretace se týká pouze této osobnosti, ale věříme, že závěry, ke kterým přicházíme, jsou platné i pro ostatní aspekty byzantského intelektuálního vývoje v tomto období, i když je nutné ještě uskutečnit mnoho bádání v této oblasti. Úvodem je nutné říci, že chceme ukázat, že racionálně, racionalismus (ne pouze jako filozofický směr) se v Byzanci odlišovali od dnešního chápání těchto pojmů. To, co tvořilo rozum, raciono, a racionálně v Byzanci, se odlišovalo od obsahů těchto pojmů v dnešní době, zvláště co se týká rozsahu a významu. Zkušenost a nikoliv logická metodologie tvořila kritérium racionálně pro Byzantince. V tomto ohledu Byzantinci budovali na antickém základu. Pokud hovoříme o racionalismu u Psella a v jeho době, neznamená to metodologický racionalismus, ale racionalismus v tom smyslu, že se bádání soustředilo na podstatu věci, a tato podstata mohla být odvozena ze zkušenosti, a to dokonce i zkušenosti v teologickém, neboli křesťanském kontextu.

* * *

Abychom pochopili vývoj racionalismu a vědecké metodologie v období kolem 11. století v Byzanci je důležité se obrátit na autora, který ve své činnosti kombinuje různé filozofické, teologické a jiné vědecké zájmy a který se tedy vyznačuje určitou dávkou eklektismu, což nám umožní lépe proniknout do této otázky. V tomto ohledu stačí vzpomenout Michaela Psella. Michael Psellos, který žil v letech 1018 až 1078, je typickým představitelem byzantského vzdělance svého období a díky množství dochovaných děl umožňuje širší interpretaci v rámci našeho cíle. Psellos měl zájem o celou řadu oborů včetně teologie, i když Psellos nezbudil pozornost jako teolog. Navzdory tomu, že Psellos není známý pro svoji čistě teologickou činnost (i když v Byzanci rozdíl mezi teologií a filozofií podle našeho názoru neexistoval), z jeho pera se nám dochovalo 150 homilií, které byly nyní publikovány v rámci série Teubner pod názvem *Theologica*.¹

Michael Psellos zastával důležitou funkci *hypata filozofů*, která kromě jiného souvisela i s dohlížením na filozofická studia. Tato funkce mimo jiné souvisela i s pedagogickou činností a Psellos je znám jako vynikající učitel. Nejznámější učitelský post, který zastával Michael Psellos, byl na Akademii v Konstantinopoli, která byla podporována císařem Konstantinem IX. Monomachem v roce 1045.² V jeho době měla škola dvě oddělení (práva a filozofii). Podle Michaela Attaleiata císař ustanovil na této škole *proedra* filozofie Michaela Psella, který povzbuzoval svoje studenty k studiu.³

Informace, které uvádí Michael Attaleiata, jsou potvrzeny v díle Michaela Psella „Pohřební řeč na Jana Xifilina“. Kromě jiného se zde připomíná spor mezi studenty Jana Xifilina a Michaela Psella, tj. mezi „juristy“ a „filozofy“. Obě frakce žádaly o založení školy – jedna frakce o založení školy práva (vedena Janem Xifilinem), druhá o založení školy filozofie (vedena Michaelem Psel-

¹ Srov. *Michaelis Psellis Theologica* vol. 1, ed. P. Gautier, Leipzig 1989 a *Michael Psellus, Theologica* vol. 2, ed. L. G. Westerink- J. M. Duffy, Munich-Leipzig 2002. Samozřejmě existují i jiné důležité zdroje pro studium dané problematiky jako například mimo jiné i v souvislosti s korespondencí mezi na jedné straně Michaelem Psellem a patriarchou Michaelem Keruláriem a na straně druhé Niketasem Stethatem a sofistou Řehořem.

² Srov. Michael ATTALEIATES, Attaleiates ed. I., Bekker, Bonn, 1853.

³ Michael ATTALEIATES, *Michaelis Attaliatae Historia*, Rec. I. Bekker., Bonnae, 1853, s. 21.

lem). Císař učinil kompromis a založil školu práva vedenou *nomofylakem* Janem Xifilinem⁴ a školu filozofie pod vedením *ipatoše* filozofů Michaela Psella.⁵ Sláva Michaela Psella se rozšířila po celém okolí a mezi jeho studenty patřili i studenti z Bagdádu, Egypta, Itálie, Afriky a Arabských zemí. Dokonce mezi nimi byli i Kelti, Peršané a Etiopčané.⁶

Zajímavé je, že Jan Xifilinos a tehdejší důležitá osobnost v podobě patriarchy Michaela Kerulária aspoň v určitých kontextech zdůrazňovali mysticismus. Jan Xifilinos a Michael Psellos studovali s Mauroposem, který byl básník, rétor a budoucí metropolita Euchaitie. Michal Psellos spolu s Mauroposem, Janem Xifilinem, Konstantinem Lichudem tvořili úzký intelektuální kroužek. Později se poněkud názorově se svými bývalými druhy rozešel Jan Xifilinos. Kromě těchto intelektuálů existovaly i jiné intelektuální kroužky, což je potvrzeno i samotným Psellem, který se zmiňuje o jiném kroužku, který se skládal s vysoce postavených lidí, jakými byli Choirsfaktes, Aristenos a jiných, kteří byli sjednoceni „svou horlivostí pro moudrost a rozum.“⁷

Michael Psellos učil v různých školách, a taktéž různým předmětům. Učil a rozšiřoval filozofii Platóna, Aristotela, Porfyria, Iamblicha, a Prokla. Vytvořil učebnice rétoriky. Ve svých výukových metodách kombinoval křesťanské autory s autory helénistickými, přičemž je porovnával a popisoval.⁸ Psellos učil fyziku, právo, matematiku, přírodní vědy, rétoriku a filozofii. Považoval předměty jako aritmetika, geometrie, hudba, astronomie, metafyzika a fyzika jako důležité předpoklady pro studium filozofie. Začal svoje předměty výukou „logiky“ Aristotela, a posléze přikročil k výkladu jeho „Metafyziky“. Naposledy se zabýval Platónem, kterého spolu s Řehořem Teologem považoval za největšího z autorů. Tak jako Platón a Proklus, i Psellos vnímal matematiku jako spojovatelku mezi smyslnými a nadsmyslovými věcmi. V tomto kontextu napsal dílo *O číslech* (περὶ ἀριθμῶν). Psellos také napsal dílo o pohybech slunce a měsíce, jejich ekliptice a o velikonočních výpočtech.⁹ Existuje i dopis o povaze geometrie, *Scholia* na Nikomacha (napsaná „Soterichem“) a dopis na algebraické termíny, které užíval Diofantos, jehož rukopis vlastnil. Pod Psellovým jménem se dochoval spis *Quadrivium* z roku 1008, který byl dvakrát publikován v 16. století (v roce 1533 a 1556), ale který ve skutečnosti byl sepsán anonymním autorem (možná, že Romanem ze Seleucie).¹⁰ Michael Psellos napsal *Dílo o Medicíně* (v 1373 trimetrech), v kterém poskytuje seznam nemocí, dále dílo *O Koupelích* a taktéž několik humorných veršů na svrabu. Sám zřejmě trpěl od svrabů. V jeho díle *Omnifaria Doctrina* je také mnoho informací týkajících se medicíny. Ve svém díle *Didaskalia pantodape* (všeliké učení) se Psellos zabývá různými obory a postupuje od světa myslitelného (světa Intelektu, Boha) k světu vnímatelnému smysly (přírodě) a jde tedy o náznak hierarchického chápání světa a reality v duchu platonismu, i když se zde vyhneme hodnocení, zdali se skutečně jedná o „hierarchické“ chápání světa ať už u Psella či Platóna. Psellos také psal o správné výživě. Existovala víra, že kameny a rostliny mohly mít léčivé schopnosti a účinky. Například, Michael Psellos napsal dílo *O Vlastnostech kamenů*, kde se také zabývá léčivými účinky kamenů. Psellos se také zabýval okultními záležitostmi a výrobou zlata.

Dílo *O Vlastnostech kamenů*, bylo donedávna naprosto ignorované mezi badateli a je velmi zvláštní, protože hovoří o léčivých vlastnostech kamenů a ukazuje, že osobnosti jako Michael Psellos byli otevření vůči jakémukoliv druhu poznání. Z našeho hlediska je toto dílo pozoruhodné mimo jiné i tím, že se v něm kombinuje racionální vědecké hodnocení s téměř pověřivými názory. Kvůli těmto pověřivým názorům někteří badatelé věří, že toto dílo není autentické dílo Psel-

⁴ MEDVEDEV, I.P., *Pravovoe obrazovanie v Vizantiyi kak komponent gorodskoy kultury*, Gorodskaya kultura. Srednevekove i nachalo novovo vremeni, L, 1986, s. 22.

⁵ Michael PSELLOS, *Bibliotheca graeca medii aevi*, ed. C. N. Sathas, Venetia, P., 1874, 1876, vol. 4-5, vol. 4, s. 433-434.

⁶ *Ibid.*, vol. 5, s. 508.

⁷ SATHAS, K, N., *Mesaionike biblioteke*, (dále jen MB) vols. 1-7, Venice, Paris, 1872-94, vol. 5: 452, s. 18-19.

⁸ LJUBARSKIJ, Y, N., *Michail Psell: Lichnost i tvorchestvo: k istorii vizyantskovo predgumanisma*, Moskva 1978, s. 132-133, 260-262.

⁹ *Srov. Cod. Vindob. Phil. Gr.190, GBL K. Krumbacher, Geschichte der byzantinischen Litteratur*, pg. 622.

¹⁰ *Srov. A. Diller, Byzantine Quadrivium, Isis*, xxxvi (1945-6), s. 132. Existuje moderní vydání tohoto díla od J. L. Heiberg v *Det Kgl. Dansk. Vidensk. Selsk. Hist.-fil. Medd.* xv, 1, Copenhagen, 1929.

lovo, ale my si myslíme, že ano, neboť co je nebo není otázkou iracionalismu u Psella souvisí s celkovým chápáním racionalismu. Není zde prostor pro podrobnější citaci z tohoto díla, ale právě na tomto díle je vidět kombinace vědecké metody s „duchovními“ prvky (v pozitivním slova smyslu), což tvoří povahu Psellova racionalismu. V úvodu svého díla *O Vlastnostech kamenů*, Psellos pozoruje: „Bylo by příliš odvážné z mé strany si myslet, že bych vám mohl vysvětlit vědecký základ vlastností kamenů, a ani co se týká podrobností nebudu se opíčet ukvapenosti dogmatiky, i když bych mohl velmi snadno dlouze hovořit o každém z nich. Co já udělám je to, že vám vysvětlím vlastnosti každého kamene, s kterými se setkáváme, zvláště těch, které my lidé máme rádi, abyste věděli, kterého užít v určitou dobu, a jakou užitečnost byste z něho mohli získat.“ Dále Psellos, například takto hodnotí krevet: „Krevet (*Haematit*). Je takto nazýván, neboť pokud se ponoří do vody, vydává barvu krve. Pokud se smíchá s vodou a užívá se, léčí nemoci oka.“ Zajímavý je i paragraf, v kterém Psellos hovoří o jiných badatelích v tomto oboru: „Mnoho autorů se usilovalo vysvětlit, jak kameny získali tyto vlastnosti: co se týká starověkých autorů, tak to byli Anaxagoras, Empedokles, Demokritos, a z těch, kteří žili v nedávné době, byl to Alexander z Afrosdias, osoba, která rychle měla vždy vysvětlení pro všechno, včetně mystérií přírody. Ale ať je vám dostatečná každá vlastnost a možnost každého jednotlivého kamene, nechte všechny teorie a vysvětlení mezi poklady nebes, kam také patří!“¹¹

V této souvislosti je zajímavá skutečnost, že Psellos ve svém díle *Chronografia*, chválí císařské osobnosti, které nenosí amulety, šperky a napomíná ty, které tak činí. Například, Basil II. je dvakrát pochválen (1.22, 31), zatímco Zoe se stává terčem posměšků za to, že si takové věci věší na krk a jinde v domnění, že si tím vyléčí sterilitu (3.5), její muž Romanos III., údajně také ztrácel čas tím, že zkoušel různé oleje a masáže pro stejný problém. Když Psellos popisuje utrpení Michaela IV. z vodnatelnosti (4.31), nenabízí mu jiné léčení než pouze modlitby, očištění, a vykupující činnost stavby chrámu. Ve vztahu k Zoe, když Psellos popisuje její víru (6.66-7) v prorocké schopnosti železitého obrazu Krista, tak kontrastuje tuto povolenou zbožnost s věcmi, které četl a které odsoudil a které se nacházeli v pohanské literatuře zabývajícími se kouzelnými vlastnostmi kamenů a bylin. I když zde vyložené neodmítá možnost, že kameny léčí, jeho tón zní dosti silně. Tato skutečnost, že Psellos může zastávat méně nebo více liberálnější postoj k „léčivým“ účinkům kamenů naznačuje, že toto dílo nám nabízí pohled na Psellův racionalismus. Racionalistické chápání kamenů (neboli z našeho pohledu vědecké chápání) a jejich vlastností není pro Psella překážkou pro přijetí jiných na první pohled „nevědeckých závěrů“. V tomto ohledu byla pro Psella, tak jako i pro jiné Byzantince důležitým kritériem racionalismu empirie, neboli zkušenost, která tento racionalismus a metodologií dokládala a zkoušela nebo testovala. Tak vědecké hodnocení věcí, neznamená kritický postoj k některým například křesťanským zázrakům, neboť zkušenost ukázala, že se skutečně stali. Zkušenost a ne pouze logická metodologie tvořila kritérium racionálna pro Byzantince.

V tomto kontextu můžeme pozorovat důležité změny ve vzdělávání v 10. a 11. století. V 10. století se vzdělávání neslo v duchu eklektismu. Jak píše Kazhdan a Epstein, „vzdělání bylo poněkud neosobního rázu; studenti se spíše zabývali „objektivním“ faktem než dynamickým myšlením. Ale následující století, v kterém se kladl důraz na techniky poznávání přineslo nový prostor pro originalitu tak jako pro dialog, debatu, ale i demagogii. Vznikaly experimenty ve výuce gramatiky skrze prózu a básnické kompoziční cvičení („nové“ schedografie) místo jednoduchého zapamatovávání; ale tyto inovace mohly být kritizovány.“¹² Tato skutečnost je z našeho hlediska pozoruhodná, neboť mimo jiné svědčí i o povaze racionalismu v době Psella. Tento racionalismus nebyl statickým racionalismem středověké západní scholastiky, ale měl dynamickou povahu a reflexivní charakteristiku. Byl to empirický racionalismus a ne racionalismus metodologického postupu.

¹¹ Překlad je z edice GALIGANI, P., Florence, 1980, s. 65-68.

¹² KAZHDAN, A. P., a EPSTEIN, Ann, Wharton, *Changes in Byzantine Culture in the Eleventh and Twelfth Centuries*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 1985, s. 123.

Vědecké a vzdělávací otázky se řešily v rámci diskusí, disputací, které se neomezovaly na dialektickou strukturu. O živé povaze těchto disputací svědčí sám Psellos, který napomíná dva ze svých studentů za to, že se hádali: jejich rozhovory byly příliš hlasité; „Řecké právo a pravidlo filozofů“ si vyžadovalo poklidné a tiché posuzování problému. „Neopakujte ptáky“, píše Psellos, „ke kterým Homér porovnával Trojský tábor“.¹³ V rámci vědeckých disputací a argumentací docházelo k soupeření mezi školami. O skutečnosti, že disputece a argumentace byly dominantní formou poznávání a ne slepý dogmatismus, svědčí i sama Anna Komnena, která tvrdí o Janu Italovi (žáku Michaela Psella), že dokázal uvést své oponenty do tichosti a rozpaků skrze svoji nevyvratitelnou rozpravu a mocnou argumentaci.¹⁴ Také podle Konstantína Manassese se studenti účastnili na debatních „soutěžích“ pod vedením státního vysoce postaveného člověka (*logotheta*) v přítomnosti samotného císaře.¹⁵ Tyto a jiná svědectví o diskusích a disputacích jsou pro naše účely důležité, neboť nám naznačují něco z povahy racionalismu a vědecké metodologie, které se v té době objevovaly.

Autor Nikolas Mesarites nám poskytuje téměř idylický popis školy u Církve Svatých Apoštolů.¹⁶ Nikolas Mesarites s láskou popisuje prostředí školy. Podle něho studenti gramatiky, rétoriky, a logiky se procházeli na kolonádách akademie. Jak dospělí i mladí se tam setkávali, aby diskutovali o vědeckých problémech. Lékaři se tam setkávali, aby diskutovali o povaze pulsu nebo chřípce. Dokonce se v těchto halách vyučovalo i církevnímu zpěvu. Mesarites básnickou formou porovnával zvuk diskusí na kolonádách k zvuku ptáků na pobřeží jezera. Docházelo tu dokonce k užívání sprostých slov. Stávalo se, že pokud nějaký učitel nebo student nedokázal dokázat svoji tezi, tak začal užívat sprostá slova. Podle Mesarita byl to zvláště patriarcha Jan X. Kamateros, který byl údajně odborníkem na gramatiku a fyziku a který na závěr řešil intelektuální spory. Toto svědectví o patriarchovi je důležité, neboť nám mimo jiné potvrzuje i tezi, že církev hrála čím dále tím více důležitější roli nejenom ve vzdělání ale i v samotné povaze racionalistického/vědeckého bádání. Sám patriarcha byl údajně výborný fyzik. V této době vystupují intelektuální komunity do popředí. Touha po poznání spojovala různé intelektuály do kroužků, kde se věnovali rozkoším poznávání. Například, v jednom ze svých dopisů mladšímu kolegovi („zlatému synovci“) Michael Italikos vyjadřuje nadšení a pozývá jej „na intelektuální oslavu“, kterou každý den organizoval pro svoje přátele. Tam jim podával „filozofickou zvěřinu“, „fyzilogického zajíce“, „Médského páva“, „odickou koroptev“, a „hudební labuť“ – chody, z kterých neokusili ani obyvatelé Sybarise nebo Aristippus, nejzženštilějšího z filozofů. Pythagorejci a Platonisté sloužili jako nosiči číší, Aristoteles a Peripatetici sloužili jako hlavní kuchaři, a členové starověkých a nových akademií obsluhovali návštěvníky. Jako zákusek Michael sliboval extravagance Stoiků a Pyrrhonův Skepticismus.¹⁷

U Psella a jemu podobných autorů se racionální dynamismus zakládal na antickém intelektuálním dědictví. Psellos například píše: „Já některým svým studentům mluvím o Homérovi, Menandrovi, a Archilochovi, o Orfeovi a Mousaios a taktéž o ženských autorech jako Sibyle, básnířce Sappfó, Theano, a moudré ženě z Egypta (snad o matematicke Hypatii)“.¹⁸ Jak jsme naznačili, Psellos vyučoval celou řadu předmětů. Snažil se v různých oborech pochopit principy a příčiny věcí v duchu svého důrazu na racionalismus. Studenti od něj žádali, aby jim vysvětloval způsoby léčby těla a vyprávěl o diagnóze nemocí, a podle Psella někteří studenti jej táhli „ani ne tak pomocí slov, ale svými ruky, k Italské moudrosti“. Toto nebyla „Pythagoriánská filozofie, ale disciplína, která přispívala k obecnému blahu a zabývala se soukromými a státními *actiones*,

¹³ PSEUDO-PSELLOS, *De operatione daemonum*, ed. J. F. Boissonade, Nuremberg, 1838; reprint: Amsterdam, 1964, s. 131-135.

¹⁴ ANNA KOMNENA, *Alexiade*, ed. B. Leib and P. Gautier, vols. 1-4, Paris, 1967-76, 2: 35. 18-36.12.

¹⁵ HORNA, K., „Eine unedierte Rede des Konstantin Manasses“, *Wiener Studien* 28, 1906, 181. 264-65.

¹⁶ Nicholas Mesarites, „Description of the Church of the Holy Apostles at Constantinople“, ed. And trans. G. Downey, *Transactions of the American Philosophical Society*, n. s. 47 (1957), s. 857-924, 916-18.

¹⁷ ITALIKOS Michael, *Lettres et discours*, ed. P. Gautier, Paris, 1972, s. 156-158.

¹⁸ Sathas, MB 5: 60. 22-25.

s argumentací na soudu, s otroctvím a svobodou, s legálními a ilegálními svatbami, s dary a výdělkami z nich plynoucími, se stupni vztahů a s testamenty, které byly sepisovány laiky a vojáky¹⁹. S těchto slov vidíme široký záběr Psellovy působnosti, ale také i skutečnost, jak si studenti vyžadovali poznání i v různých praktických sférách.²⁰ Zde je nutné zdůraznit, že jak Psellos tak ostatní jemu podobní byzantští intelektuálové zakládali svoje poznávání neboli racionální vysvětlování na experienci/zkušenosti.

Byzantský humanistický rozvoj souvisel s důrazem na vzdělání. Michal Psellos kladl důraz na vzdělávání jako na základ správné společnosti. Vzdělání bylo kritériem dobré společnosti. Například, aristokraté, kteří neměli vzdělání, byli u Psella bezvýznamní, a „nemohli poskytnout nic více než velké jméno své rodiny.“²¹

Učenci z doby Psella se vyznačovali dobrým teologickým, ale i světským vzděláním. Neexistovala propast mezi teologií a ostatními vědeckými disciplínami. Tuto skutečnost můžeme pozorovat také například v básních Kryštofa z Mytilene, který nemá potíže popisovat nanejvýš náboženskou tematiku anebo poskytnout popis díla klasického sochařství.²² Jak můžeme pozorovat u tohoto autora, teologické vzdělání nebo zájem o teologické téma, neznamená naivní názory u těchto učenců. Například, zatímco Kryštof z Mytilene projevuje přízeň k duchovnímu otci mnichu Niketasu, tak pohrdá jiným mnichem, který sbíral relikvie a který nasbíral již deset rukou mučedníka Prokopia, patnáct čelistí svatého Theodora, osm nohou svatého Nestora, čtyři hlavy svatého Jiřího, pět prs svaté Barbory. Jak pozoruje Kryštof z Mytilene, „slepá víra převrací řád a přírodu.“²³

Snad politické či církevní tlaky do jisté míry souvisely s Psellovou kariérou mnicha. Je ale zajímavé, že Psellos hájil sociální aspekt mnišství, tj. kladl důraz na komunitu jako základ duchovního rozvoje mnicha. Psellos měl vyvážený postoj k mnišství, jak to vyplývá z jeho díla *Život svatého Auxentia*, který napsal pro mnišky z hory Auxentia. V duchu byzantské tradice mnišství měl Psellos s několika kláštery vztah *kharistike* (forma laické podpory kláštera) a byl vyhledáván jako patron klášterů. Svou přízeň zvláště věnoval klášteru *Ta Narsou* v Konstantinopoli a považoval jej za svou *patris*.

V díle *Život svatého Auxentia* se objevuje velmi zajímavá a důležitá myšlenka Psellova a to, že mnich, tak jako každý člověk se skládá jak z ducha tak z těla a nelze podceňovat tu či onu přirozenost. Je to svědectví vyvážené teologie v duchu byzantských tradic, ale samozřejmě vychází i z antických předpokladů. Mnich nemá tedy být tělesem bez ducha, který je pouze umrtvován, ale především harmonická a komplexní bytost a v této komplexnosti má potom dojít k spáse. Ti, kteří se věnují mnišskému životu „neexistují pouze v těle, aby byli vedeni iracionálními silami, a jsou tudíž uváděni do tělesných rozkoší, a ani neustále a nepřetržitě neplní svoje úkoly a povinnosti jelikož se skládají z beztělesného a smilněním neposkvrněného ducha. Spíše se skládají z dvou přirozeností s povinností, aby vyhovovali svým tělesným potřebám a duchovnímu růstu.“²⁴ Zajímavé je, že Psellos klade velký důraz na liturgický život a hymnografii, což je patrné z jeho *Života svatého Auxentia*.

Nejkontroverznější otázkou ve vztahu k Psellovu racionalismu je jeho postoj k démonům. Je to otázka, která se doposud nesesetkala s dostatečným badatelským ohodnocením. Někteří badatelé, kteří považují Psella za nanejvýš racionálního autora nevědí mnohdy co si počít s otázkou jeho zájmu o demonologii. Celá tato otázka je navíc komplikovaná diskusí o autentičnosti některých Psellových děl, právě v kontextu demonologie.

¹⁹ Sathas, MB 5: 61. 7-18.

²⁰ O Psellovi jako učitelovi srov. P. V. BEZOBRAZOV, *Vizantijskij pisatel i gosudarstvennyj dejatel Michail Psell*, Moskva, 1890.

²¹ Sathas, MB IV, 431.

²² Kryštof z MYTILENE, ed., Kurtz, no. 50, 30.

²³ *Ibid.*, no. 114, 77. 40-1.

²⁴ JOANNOU, P. P., *Démonologie populaire- démonologie critique au XIe siècle. La vie inédite de S. Auxence par M. Psellus*, Weisbaden 1971, s. 112-14.

S hlediska analýzy Psellova díla ve všeobecnosti, můžeme dojít k názoru, že Psellos jako křesťan věřil, že ve světě existuje působení zla, ale vždy se snažil přesně definovat, o jaké zlo se přesně jednalo. Například, v době Psella existovala v Byzanci pověra o tak zvaných *baboutzikarioi*, což byli šotkové aktivní zvláště v době mezi vánoce a Epifanií.²⁵ Podle Psella měli tyto svůj původ z nočního démona Babo, o kterém je zmínka v Orfických písních. Psellos tvrdí, že znal člověka, který údajně viděl tyto jevy za bílého dne a v noci. Nicméně, odsuzuje toto svědectví jako nepravděpodobné, neboť dotyčný byl krátkozraký a stydlivý a během oslav narážel do slavícího davu, přičemž jej zaměňoval za obávané *baboutzikarioi*.²⁶

Zdá se, že se Psellos snažil vnímat zlo nebo demonologii v širších souvislostech, zejména i v psychologických kategoriích. Ve spisu *Timotheos e peri daimonon*, (v současnosti se pochybuje o tom, že Psellos toto dílo napsal), Psellos píše: „Představy o démonech vznikají ze současné nemoci těla i duše. Duše se trápí vrozenou nemocí a očím se zdá, že venku vidí to, čím tělo trpí uvnitř. A tuto duševní vadu nazvali lidé daimonem.“²⁷ V kontextu vysvětlení pověry o *baboutzikarioi*, Psellos uvádí, že „nic není bez příčiny, my však nedovedeme vždy příčinu poznat, proto se nám některé jevy zdají paradoxní... vše se však řídí přírodními zákony.“²⁸

Navíc, je jisté, že Psellos nebyl naivním vyznavačem naivního mysticismu. Existuje dobře známý příklad toho, jak Psellos se snažil vědeckými metody vysvětlit ozvěnu ze sálu v Nikomédii a od samého počátku odmítl různé zázračné vysvětlení.²⁹ Na druhé straně Psellos uznával zázrak v Blakchernai, kdy v pátek v určitou hodinu se závěs nad ikonou Matky Boží zázračně zvedal. Tento zázrak se neuskutečňoval pravidelně a o to více snad Psellos v něho věřil. Pokud by se s pravidelností opakoval, tak „to co se dělo mohlo být přisuzováno přirozeným příčinám, ale tím, že se zázrak nekonal vždy dosvědčovalo neobyčejnou a nadpřirozenou povahu tohoto fenoménu.“³⁰ Psellos přiznával možnost mystického poznání, které „prostřednictvím neznalosti proniká Bohem, který je mimo přirozenost.“³¹ Konec konců i Psellův postoj k mysticismu musel být pozitivní, neboť Psellos projevoval náklonnost vůči platonismu. Jak sám tvrdil, tento jeho zájem o platonismus nebyl ale vírou v pohanskou filozofii a uráželi jej obvinění z platonismu jako například ze strany patriarchy Jana Xifilina, že měl raději Platóna než Krista: „Platón je můj! Nevím jak nést tíhu tohoto obvinění. Cožpak jsem v minulosti nedával přednost svatému kříži a nyní mnišským slibům?“³²

Kariéra Michala Psella byla poškozena obviňováním z platonismu. Je ale pravděpodobné, že odsouzení Michala Psella za platonismus se mohlo uskutečnit, i na základě závisti či politické nevráživosti. Každopádně je pravdou, že filozofické vzdělávání upadalo v období Psella do sporadického podezírání, ať už kvůli té či oné stránce. Sám Psellos přitom odsuzuje platonistickou koncepci světa ideí, které existují sami v sobě a nejenom v božském intelektu.³³ Když později kolem poloviny 12. století úřad *hypata* filozofů zastával Michael snad vnuk nebo synovec? Metropolitou z Anchialose tak ve své inaugurační řeči řekl, že jeho hlavním úkolem není výuka filozofie, ale potlačování racionalistických ideí.³⁴ V roce 1170 se Michal stal patriarchou. Zde vidíme ještě jednu dimenzi slova racionalismus. V tomto případě racionalismus znamenal Platónovu koncepci ideálních paradigmat a ne racionalismus v širším slova smyslu.

Následující pasáž svědčí o opozici, se kterou se Psellos potýkal, a která jej obviňovala

²⁵ V moderním řeckém folklóru jejich ekvivalenty jsou tak zvaní *Kallikantzaroí*.

²⁶ Sathas, *MB*, V, 571-2.

²⁷ DOSTÁLOVÁ, R., *Byzantská Vzdělanost*, Vyšehrad, 2003, s. 190.

²⁸ *Ibid.* pg. 190.

²⁹ BOISSONADE, J. F., *Psellus De Operatione Daemonum*, Nuremberg, 1838, s. 58-62.

³⁰ GRUMEL, V., „Le miracle habituel de Notre-Dame des Blachernes a Constantinople“, *EO* 30, 1931, s. 129-46.

³¹ Psellus, ed., Kurtz/Drexler, II, 59. 12-24.

³² Sathas, *MB*, V, 444.

³³ Ed. C. Sathas, *Bibliotheca graeca medii aevi* (Venice, 1872), V, s. 442.

³⁴ BROWNING, R., „A new Source of Byzantine-Hungarian Relations in the Twelfth Century“, *Balkan Studies* 2 (1961), 189.69-84 reprint in: *Studies on Byzantine History*, part 4.

z platonismu. Nicméně, Psellos velmi obratně a krásně obhájí sebe i Platóna, kromě jiného i tím, že poukazuje na příklad ranějších otců církve, kteří bez újmě křesťanské teologii navazovali na platonistické myšlení a terminologii. Na obvinění ze strany Xifilina Psellos reaguje následujícími slovy: „Můj je Platón, ty nejsvětější a nejmoudřejší, můj, ó země a slunce, abych i já vystoupil po způsobu tragédů na scéně svého projevu! Jestliže mě haníš za to, že jsem se s tímto mužem neustále stýkal v jeho dialozích, že jsem obdivoval způsob jeho výkladu a jeho schopnost ve vedení důkazů, proč to nevytýkáš také velkým (církvním) Otcům, vždyť právě těmito důkazy vyvrátili herezi Eunomiů a Apolinariů zasahující je ostrostí svých sylogismů. Vytykáš-li mi však, že vyznávám jeho učení nebo že se řídím jeho zákony, pak, bratře, o mně nesmyšlíš správně... vždyť já jsem vyvrátil téměř všechny jeho názory, ale všechny přece nejsou špatné! Jeho učení o spravedlnosti a nesmrtelnosti duše se staly základem dobrých názorů našich... Buď jsi neporozuměl mému dopisu, nebo jsi psal jako proti nějakému Eunomiovi nebo přívrženci Kleantha a Zénóna, kteří věřili jen v sylogismy a nevěřili, že by tu mohlo být něco logikou nepostizitelného, něco mimo rozumový důkaz. Platón vystihl i to, vystoupil až k Rozumu a viděl i to, co je nad Rozumem a zastavil se až u Jednoho. Ty však ho kritizuješ ve všem ty nenávidníku filozofie!... Závěrem ti tedy předkládám své vyjádření lítosti – jak je to obvyklé podle vašich předpisů – a žádám za odpuštění, že jsem neovládl své myšlení a neudržel svůj jazyk; došel jsem k názoru, že má pověst platonika mi vás, zbožné muže, odcizila.“³⁵

Mohli bychom zde uvést velmi zajímavou pasáž, která jistě naznačuje, že Psellos nebyl skutečně pouze platonistou bez vztahu s křesťanskou filozofií či etikou. Psellos píše: „Pro mne se filozofie dělí na dvě části: první se zdá být bez citu a soucítění, jen rozum v ní rozvíjí své představy, druhá část je společenská a vyznačuje se láskou k člověku. Souhlasím s první částí, ale nevzal jsem ji za svou, tu druhou nemám tak rád, ale právě v ní rozvíjím svou činnost. Proto jsem dovedl pečovat o své rodiče ve stáří, milovat své sourozence a přátelům dávat, co jim patří.“³⁶ Psellos zde přiznává, že filozofie zbavena vyšší ideje, a která tudíž nevzbuzuje etické závěry, neumožňuje plnost společenského a lidského života.

O Psellově otevřenosti vůči filozofickým a duchovním směrům samozřejmě svědčí i dobře známá epizoda o tom, jak vznikalo soupeření mezi žáky právnické školy a „milovníky vážného poznání“ (studenty filozofie a rétoriky), o kterém svědčí Psellos ve svém enkomiu na Xifilina.³⁷ Psellos hájí v tomto kontextu filozofická studia.

Důležitou otázkou v posuzování racionalismu tohoto období je otázka exegetických praxí. V byzantském myšlení tak jako i v antickém, exegeze byla důležitou oblastí, kde můžeme pozorovat směr a pohyb filozofického myšlení. V 11. století se v Byzanci vyprodukovalo mnoho originálního ve vztahu k exegezi Homéra. Starší současník Psella Niketas se v tomto ohledu významně angažoval a vysvětloval epické dílo v kontextu morálních přísloví. Například spoutání Arese bylo symbolem vítězství rozumu nad vášněmi. Dalším zajímavým autorem v tomto ohledu byl Eustathios z Thessaloniky, který se snažil interpretovat Homérské dílo v duchu lingvistické tradice, politicko-kulturních institucí jeho doby. Alegorickou metodu exegeze rozvíjel Jan Tzetzes ve svých dílech *Alegorie a Verše týkajících se Ilias*. V duchu antických tradic Jan Tzetzes rozlišuje tři typy alegorie: elementární alegorie (například interpretace mythologických postav jako fyzické síly, nebo sil, tj. například Zeus jako vzduch), psychologická alegorie (vysvětlení mytologií jako funkce psyché, například Zeus jako rozum), pragmatickou nebo historickou alegorií, která představovala bohy jako ženy nebo muže, a historické postavy.³⁸ V tomto ohledu alegorická metoda exegeze slouží jako nástroj k posouzení antických mýtů a příběhů. Z předešlého ale vidíme, že v rámci exegetické metodologie se připouští různá interpretace, ať už více metafyzická či méně.

³⁵ Dostálová R., *Byzantská Vzdělanost*, Vyšehrad, Praha, 2003, s. 194.

³⁶ *Ibid.*, s. 192.

³⁷ Sathas, *MB* 4, 433. 4-6.

³⁸ HUNGER, H., „Allegorische Mythendeutung in der Antike und bei Johannes Tzetzes“, *JOB* 3 (1954), s. 46.

Pro Byzantince v období Michaela Psella byla antická kultura horizont stability.³⁹ Antická kultura v byzantském myšlení tvořila jakési estetické a filozofické parametry. I byzantský racionalismus vycházel z antické filozofie. Ale tak jako i v antické filozofii tak i v byzantském myšlení, racionalismus nebyl cílem ale metodologií uvažování, která měla mimo jiné za úkol vytvořit prototypické neboli symbolické postavy, které tvořily racionální základ reality. Tento základ byl racionální, protože dával smysl, ale ne jako dedukce, ale jako horizont skrze který bylo možné vnímat okolní realitu. V tomto ohledu samozřejmě racionalismus měl poněkud odlišný význam. Toto myšlení je konec konců shrnuto ve výroku Psella, který říká: „Já chci abyste věděli, že Helénská moudrost, i když nedokáže dostatečně oslavit božské a má nedostatky ve své teologii, pozná přírodu takovým způsobem jak ji stvořil Bůh.“⁴⁰ V tomto ohledu to, co tvoří princip přírody, je racionální (neboli ontologický racionalismus) a do té míry jsme racionální, pokud chceme dospět k principu neboli základu věcí. Není to tedy racionalismus modernější evropské filozofie, nebo metoda, ale označení základu. Jsem racionální do té míry, co poznám svou podstatu, a ta má teologicko-filozofický rozměr u autorů, jakým byl i Psellos.

Ještě v roce 1054 byl Michael Psellos *ipatem* filozofů, ale nevíme, jak dlouho setrval v této funkci. Jisté je, že nedlouho před smrtí Konstantina IX. Monomacha odešel do kláštera a přijal mnišství. Během vlády Theodory (1055-1056) se do Konstantinopole vrátil. Ve své funkci *ipata* filozofů se zúčastnil poselství, které bylo vysláno Michaelem VI. Stratotikem (1056-1057) k Izákovi I. Komnenu (1057-1059).⁴¹ Jak jsme naznačili za vlády Konstantina X. Duka (1059-1067) Michael Psellos byl učitelem budoucího císaře Michaela VII. a taktéž učitelem filozofie. Zonaras o Psellovi hovoří jako o *ipatu* filozofů, když popisuje vládu Michaela VII.⁴² Každopádně Psellos musel dosáhnout filozofického věhlasu, neboť dokonce po sto letech, Jan Apokaukos vzpomíná na velikost profesora filozofie Michaela Psella.

Psellos byl natolik nadšen pro poznání a jeho šíření, že jak sám píše „...Každý mohl přijít (tj. studenti) a mohl se ode mne učit (tj. to co sám získal za velkých obětí času a snahy), a místo abych žádal za svoje přednášky poplatek od studentů,⁴³ byl jsem připraven pomáhat nadějným studentům z mých vlastních peněz...“⁴⁴ Psellos tedy nabízí svoji výuku zadarmo a touží pouze po tom, aby se poznání dále rozšiřovalo. Zde vidíme další vliv křesťansko-řecké syntézy, kdy poznání není předmětem pro spekulaci či výdělek, ale obecně dostupná cesta k pravdě a naplnění. Tím, samozřejmě nechceme zevšeobecňovat a tvrdit, že všichni byli tak humánní jako Psellos, ale rozhodně tuto tendenci nelze spatřit v období starověku. Psellos vidí poznání a vědu jako stupeň k vyšší věci a každý vědní obor pro něj umožňuje dospět k určitému cíli. Sám pozoruje, že se „zajímá o vědy a hned přechází k něčemu jinému, pokud nedosáhne svého cíle.“⁴⁵

Sám Michal Psellos hovoří o předmětech, které studoval ve svých dopisech adresovaných patriarchovi Michaelu Kerulláriuvi⁴⁶ a drungáriuvi Viglosovi Machytariovi.⁴⁷ Tyto předměty

³⁹ Je zde nutné zdůraznit skutečnost, že někteří autoři jako například John Meyendorff vnímají Psella jako vynikajícího eklektika. Meyendorff například tvrdí, že Psellův křesťanský konzervatismus mu nedovolil se stát skutečně dobrým filozofem, zatímco jeho filozofické inklinace mu nedovolily se stát dobrým teologem. Je ale pravdou, že Psellos nevytvořil filozofický systém jako takový, ale je otázkou do jaké míry se v byzanci tvořili „filozofické systémy“. Srov. John Meyendorff, *Byzantine Theology*, Fordham University press, New York, 1974. s. 62.

⁴⁰ PSELLOS, Michael, *Slovo k svým neposlušným žákům*, ed. J. F. Boissonade, Nuremberg, 1838; repr. Amsterdam: Hakkert, 1964, s. 151.

⁴¹ Srov. Georgius Cedrenus, Ioannis Scylitzae Compendium historiarum, Ope ab I. Bekkero, Bonnae, 1838, vol. II, s. 632.

⁴² ZONARAS, Ioannis Zonarae Epitome Historiarum, ed. L. Dindorf, Lipsiae, 1868-1875, vol. III, s. 708; LJUBARSKIJ, Y. N. s. 32, *Michail Psell: Lichnost i tvorčestvo: k istorii vizyantijskovo predgumanisma*, Moskva, 1978.

⁴³ Například, řečtí sofisté prodávaly moudrost za peníze; v díle *Timarion*, Psellos je zobrazen jako Sofista, což pravděpodobně znamená pouze to, že byl učitelem filozofie a rétoriky.

⁴⁴ Michael PSELLOS, *Chronographia* VI, 43; cit. z KYRIAKIS, M. J., 1975, s. 384, *Student life in eleventh century Constantinople*, in Byzantina, Thessaloniki 1975, sedmý díl, s. 375-388.

⁴⁵ Michael PSELLOS, *Chronographia*, Chronographie ou histoire dun siecle de Byzance (976-1077), texte et. Et trad. Par. E. Renauld, P., 1926-1928, vol. 1-2, s. 14-15.

⁴⁶ Michael PSELLOS, *Bibliotheca graeca medii aevi*, ed., C.N.Sathas, Venetia, P., 1874, 1876, vol. 5, s. 506-507.

⁴⁷ *Ibid.* s. 352.

patřily k běžným předmětům byzantského a klasického školství. Zahrnovaly geometrii, hudbu, rytmiku, aritmetiku, astronomii, právo, filozofii, teologii.⁴⁸ Tyto disciplíny jistě Psellos učil, přičemž zdůrazňoval „umění“ a „poznání“, tj. rétoriku a filozofii. O těchto předmětech se také zmiňuje Jan Zonaras, když hovoří o předmětech, které Psellos učil Michaela VII. Zonaras k tomu přidává, že císařský žák, neměl žádných talentů.⁴⁹

Navzdory své lásce k poznání, Psellos je realista, což je pro jeho dobu příznačné. Projevuje se to mimo jiné i tím, že oproti raně-byzantským křesťanským autorům, Psellos se nezdráhá kritizovat nedostatky jako lenost nebo neschopnost u svých studentů, kteří byli tak jako obyvatelé v Byzanci většinou křesťané.

Psellos tedy popisuje jak studenti navštěvují hospody, dívají se na zábavný park (blízko Hipodromu). Mezi díla, které jsou věnovány studentskému životu, patří „*Výtka studentům kteří přišli pozdě do třídy*“, „*Janovi Lombardovi (Λογγιβάρδον Ἰωάννην) aby poskytl co nejdříve komentář ke své hodině*“, „*Elegie své dceři Stylianě*“, „*Esej, která chválí studenta Jana*“ a jiná díla.

Z Psellova pera se zachovaly i zápisky z třídy (viz jeho *Διδασκαλία Παντοδαπῆ Omnifaria Doctrina*, atd.). Jak vyplývá z díla „*Studentům, kteří nepřišli na hodinu, neboť přišlo*“ Psellos vyučoval pomocí metody otázek a odpovědí, která patřila mezi nejdůležitější metody helénistického vzdělávání. Píše: „Vidíte, jak jsem ochoten vám odpovědět na každou otázku...“ („*Σὺν τῷ στήθεσι τῶν μαθητῶν, ὅταν ἐβρεξε καὶ οὐκ ἀνῆλθον εἰς τὴν Σχολήν*).⁵⁰

Při svém popisu dokonalého učitele nám Psellos naznačuje témata, která se probírala zřejmě v rámci filozofické průpravy. „Kdy jsi to zaslouží úctu (u těch, kteří se filozoficky) zabývají se Ctností? Ale také v ukázce (a smyslu) Dobra a Dokonalosti? A kdo je nejlépe schopen hovořit o tělesech v Přírodě, ale také o duších mimo Přírodu? Ale také o (konceptu) Bytí, a jak se poprvé projevilo... (Τίς δὲ τὰ κρείττω θαυμασιώτερος, ἀρετῆς τε πέρι φιλοσοφῆσαι, καὶ τοῦ καλοῦ δεῖξαι τὸν ὄσον καὶ τὸ ὑπερκεῖμενον ἀγαθὸν καὶ ὡς ἐν προθύροις τοῦτο ἐκείνου. τίς δὲ ἀκριβέστερος περὶ τε φύσεως ἐρεῖν καὶ τῶν ὑπὸ τῆα φύσιν σωματῶν καὶ περὶ τοῦ φύσιν σωματῶν καὶ περὶ τοῦ ὄντος καὶ ὄθεν πρώτως τούτω ὑπαρξίς...).⁵¹ S těchto slov, která souvisejí s panegyrikou na správného učitele, vysvítá i důraz na ontologii a základ věcí jakožto cíl vyučování a racionální rekonstrukce.

V duchu byzantského humanismu a encyklopedismu své doby, Psellos vyzdvihuje důležitost vzdělávání. Ve svém díle o „přátelství“ a „solidaritě“ máme eulogii na důležitost vzdělání. Píše: „vědy umývají z duše špínu, a činí jejich přirozenost čistou a čerstvou. Když lidé začnou myslet jednotným způsobem o důležitých věcech, i ve věcech podružných, přestávají existovat rozdíly v jejich názorech. Vyber si vědu, a učíš z ní nehybný základ jednotné mysle.“⁵²

Následující citace z Psellova díla „Studentům, kteří nepřišli do školy kvůli tomu, že přišlo“

⁴⁸ Michael PSELLOS, *Chronographia*, Chronographie ou histoire dun siecle de Byzance (976-1077), texte et. Et trad. Par. E. Renaud, P., 1926-1928, vol. 1-2, vol. 1, s. 134-138.

⁴⁹ ZONARAS, Ioannis Zonarae Epitome Historiarum, ed. L. Dindorf, Lipsiae, 1868-1875, vol. III, s. 708, 714.

⁵⁰ Řecký text je z vydání děl Michaela Psella, *De Operatione Daemonum Accederunt inedita opuscula Nuremberg 1838* (zahrnující i jiné díla) reprint ed. Amsterdam, 1964 z edice Fr. Jos. Boissonade. Toto bylo okopírováno z byzantského rukopisu z třináctého století, který se nyní nachází v Bibliotheque Nationale, Paris, Par. Gr. 1182, transl. Kyriakis M.J. cit. z Kyriakis M.J. 1975, s. 386, *Student life in eleventh century Constantinople*, in Byzantina, Thessaloniki 1975, seventh volume, s. 375-388.

⁵¹ Srov. transl. KYRIAKIS, M. J. 1975, s. 386, *Student life in eleventh century Constantinople*, in Byzantina, Thessaloniki 1975, seventh volume, s. 375-388.

⁵² Michael PSELLOS, *Bibliotheca graeca medii aevi*, Ed.C.N.Sathas.Venetia; P., 1874,1876. vol. 5, s. 514; LJUBARSKIJ, Y.N. Michail Psell: *Lichnost i tvorčestvo: K istorii vizantijskovo predgumanisma*, M., 1978, s. 65.

(Πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ ὅταν ἔβρεξε καὶ οὐκ ἀνῆλθον εἰς τὴν Σχολήν)⁵³ znovu naznačuje okruhy filozofické výuky v jeho době. Psellos zde vyčítá studentům nezáměr o výuku a píše, že kvůli různým výmluvám na to, že nemohou přijít do školy, přicházejí o poznání smyslu a podstaty věci. „Proto skrže a kvůli nim (výmluvám na důvody proč nepřijít do školy) můžete přijít o poznání filozofie (Διὰ πάντα τοιγαροῦν πάσης ἂν ἔρημοι φιλοσοφίας ὀφθεῖητε)... Navíc máte špatné mínění o těch, co jsou lepší než vy a snažíte se omluvit vaši nepřítomnost (od učení v třídě), tím, že se vymlouváte na počasí; Je to kvůli tomu, že vaše duše není dostatečně nadšena a ani rozehněna Logem. Tedy, podobně jak se dozvídáte to, co se uskutečňuje každý den na trhu, tak podobně přistupujte i k Moudrosti. Οὐ γὰρ ἀνηρέθισθε τὴν ψυχὴν, οὐδὲ τὸ πῦρ ἡμᾶς τοῦ ξήλου καταβιβρώσκει· ἀλλ’ ὥσπερ τινὸς τῶν ἐν ἀγορᾷ γινομένων, οὕτω δὴ καὶ τοῦ λόγου μεταλαμβάνετε. V minulosti nestačilo pouze to, aby filozofové učili ve školách ve svých vlastních zemích. Ale někteří z nich cestovali z Asie (Malá Asie, nebo Ionia) do Evropy (podobně těm), kteří pracují na moři když přepravují zboží do různých přístavů. Z těch končin posléze odnesli zboží zpět do svých vlastních zemí. (Tito filozofové) šli kamkoliv jako vítr, který nenalézá překážky. Τοῖς δὲ γε πρὸ ἡμῶν φιλοσόφοις οὐκ ἐξήρκει τὰ ἐν ταῖς πατρίσιν αὐτῶν παιδευτήρια· ἀλλ’ οἱ μὲν ἀπὸ τῆς Ἀσίας ἐπὶ τῆς Εὐρώπῃ ἐστέλλοντο, οἱ δὲ γε Εὐρωπαῖοι ἐπὶ τῆς ἐτέρας μετεσκευάζοντο ἡπειρον, ὥσπερ οἱ τῆς θάλασσαν ἐργαζόμενοι τὰ μὲν μετακομίζοντες πρὸς οὓς καταίρειν ἔοξεν, τὰ δὲ μεταφορτιζόμενοι καὶ ἐπὶ τῆς οἰκείας ἀγωγήμα ἔχοντες· ἐπέιχε δὲ τούτους οὕτε θάλασσα κυμαινομένη, οὕτε τὰ πνεύματα καταγιγίοντα, οὐδὲ ὄρων ἀκρότητες καὶ λόφων περικοπαὶ δύσβατοι· ἀλλὰ πανταχόσε ὡς περ πνεῦμα ἀκωλύτω ἐφέροντο ρεύματι.“ Psellos dále rozebírá různé důvody pro nepřítomnost na hodině zejména v kontextu přírodních živlů a pokračuje: „Potom, co profesor filozofie shrnul svoji rozpravu (a kritické poznámky), dodal: „Jak je možné, že se bojíte deště? Když přichází léto a hustota vzduchu se zmenšuje díky záření světla a nejsou žádné mraky, potom si přejete, aby pršelo, i když to nemáte rádi! Řekněte mi, pokud byste stáli vedle svých štítů v bitvě, cožpak by vítr rozehnal vaše šiky? Někdo mezi vámi by mohl na to odpovědět „Když nepřijdeme do školy kvůli dešti (je něco jiného, neboť) tady ve třídě nejsme ve válečném stavu“. K tomu bych vám odpověděl, skutečně, nejhodnější, není zde válka, ale spíše jde o zlepšení duše (zde máme jasnou platonickou konotaci). (Snaha) o její vývoj, pozvednutí a získání Prvního Dobra. Myslím si, že byste mi na to mohli odpovědět (na tyto věci) i ze samotného nitra plamenů. (Πόλεμος μὲν οὐδαμῶς ὃ λῶστε· ψυχῆς δὲ τελείωσις καὶ ἀναγωγή καὶ πρὸς τὸ πρῶτον ἀγαθὸν ἄνοδος καὶ ἐπάναδος. Ἐγὼ δὲ ᾄμην ὑμᾶς καὶ διὰ μέσου πυρὸς ἀπαντᾶα, εἴ τι δύνησθε, πρὸς ἡμᾶς·) Tudíž i vy si možná uvědomujete, že to, co tady říkám, (v této třídě) se vás velmi málo týká; a to z těch důvodů, neboť jsem ochoten odpovídat na všechny vaše otázky, a ochoten vám otevřít všechny dveře k vědám a k uměním. Navzdory tomu, že se vám nabízí poznání (tj. filozofie), nezajímá vás to... Nicméně, nemám nikterak v úmyslu napodobňovat vaše postoje; A ani nebudu suspendovat Loga mezi vaší snahou o poznání a vašim zjevným nezájmem. Neboť co se týká mne, bude proudit bohatě a nahlas; zatímco ti mezi vámi, kteří nechtějí čerpat z tekoucího proudu (z Logu), jak se vylévá, zůstanou (když proud ustane) žizniví na věky.“ (Ἄλλ’ οὐδαμῶς ἐγὼ τὴν ὑμετέραν γνώμην μιμήσομαι, οὐδὲ ταλαντεύσω τὸν λόγον πρὸς τὰς ὑμέτερας προθυμίας καὶ ἀμελείας· ἀλλ’ ἐμοὶ τὸ μνεῦμα τοῦ λόγου ἴσον ρεύσει καὶ ἄφθονον· ὑμῶν δὲ οἱ μὴ νῦν ἀρῶμενοι ἐπιλείποντος ἴσως τοῦ ρεύματος εἰς τὸν ἅπαντα χρόνον διψήσουσιν.) Z citované pasáže můžeme vidět Psellovův důraz na zásadní koncepci, že vzděláním a studiem se pozvedáme k vyšším věcem tj. k racionálnímu základu všeho. Připomíná to samozřejmě poněkud Platónovu koncepci vzdělávání, ale neznamená to, že pokud zde Psellos užívá podobného myšlení, že je platonistou.

⁵³ Řecký text je ze sbírky Psellových děl *De Operatione Daemonum Accederunt inedita opacula* Nuremberg 1838 (včetně jiných děl) reprint ed. Amsterdam, 1964 pod edicí Fr. Jos. Boissonade. Tento text byl převzat z byzantského rukopisu z třináctého století, který je v Bibliotheque Nationale, Paris, Par. Gr. 1182. Translation by Kyriakis M.J. Jeho rozdělení.

V tomto kontextu je pro Psella platonické „Dobro“ totožné s křesťanským ideálem.⁵⁴

Ve své Chronografii Psellos popisuje svoji intelektuální cestu, když píše: „Když jsem poznal, že filozofie dokonává, pokud jde o ty, kteří se jí zabývají, oživil jsem ji sám, poněvadž jsem se nesetkal s dobrými učiteli ani jsem nenašel símě moudrosti nikde v Řecku nebo v cizí zemi, ačkoli jsme všude pátral. V Řecku jsem však slyšel mnoho o filozofii a bylo to řečeno prostými slovy a větami, takže to byly jakési pomezí sloupy a hranice... Když jsem se pak setkal s některými vykladači vědy, naučil jsem se od nich cestě k poznání. Jeden mě odkazoval na druhého... ten na Aristotela a Platóna... Potom jsem se pustil zase dále... a postoupil jsem k Porfyriům a Jamblichům, po nichž jsem došel k podivuhodnému Proklovi, u něhož jsem přistál jako v rozlehlém přístavě a vybral jsem z něho všechnu vědu a přesnost myšlení... Kdyby mě někdo chtěl chválit... za má díla..., ať mě chválí za to, sebral-li jsem trochu vědění, že jsem načerpal z tekoucího pramene, ale že jsem našel prameny ucpané, které jsem uvolnil a vyčistil a že jsem s velikou námahou doby vody ležící kdesi v hloubce.“⁵⁵

Pro Psella jsou různé vědecké disciplíny jakousi ilustrací základu a podstaty všeho. Protože každá věc odráží podstatu všehomíru lze přes kteroukoliv vědu dosáhnout poznávání principů věcí. Proto se Psellos nezdráhá ponořit do širšího studia věcí. Tak není překvapivé, že v Enkomiu na svou zemřelou matku, Psellos hovoří o svých mnohých intelektuálních zájmech a vyznává „nekontrolovatelnou vášň pro každé poznání duše.“ Psellos zde uvádí rétoriku, pohyb, rotaci, geometrii, fyziku, logiku, matematiku, hudbu, rytmus, metafyziku, duši i tělo, astrologii, zbožštění, kouzelnictví, theurgii, Chaldejské umění, historii, poezii, medicínu, právo, geografii, mytologické alegorie a teologii starověku jako předměty svého zájmu.⁵⁶ Tato svým způsobem eklektika není tedy výsledkem roztěkanosti, ale nutnosti, neboť podstata (v tomto kontextu může to být Bůh) se vyznačuje různorodostí a nekonečně se projevující krásou.

V rámci teologie a vědeckého bádání Michael Psellos rozvíjí typický byzantský hermeneutický klíč. Každou věc je možné studovat a hodnotit, ale každá věc poukazuje na vyšší božskou realitu. Podobně je tomu i s Evangeliiem, které nelze vyčerpat „běžnou četbou“, neboť každá uvedená věc v Evangeliiu poukazuje na hlubší vyšší realitu, kterou je nutné hledat myslí ve smyslu božské kontemplace. Psellos uvádí následující zajímavá slova: „Na naší straně jsou také nezklamné poklady moudrosti, a hloubka doktríny a krása myšlení, pokud by je někdo chtěl a dokonce i spontánní výkvět řeči, i když ne přemýšlený. A pokud by se někdo chtěl dozvědět, co je to božská *ekfantoria*, to, co je intelligibilní a to, co je intelektuální, to, co proudí z univerzálního zdroje a jaké jsou toho hypostáze, které vycházejí z Jednoho; co je to jméno Bůh a co je tím míněno, co je celek a co část a který z nich máme ztotožnit s Bohem, anebo snad ani jedno; co jsou intelligibilní věci a jaké intelektuální, jaké druhy symbolů je možné interpretovat teologicky a co každý z nich je jednotlivě; například co je to kolo, co je to elektrum, co je to zlato, které bylo rafinované, výpar, příchod mraku, trůn, řeka, co létající srp, sekera, strom a řezba, kadidlo a dub; co jsou jména andělů, jaké jsou rituály, které oslavujeme, obecnství, mast, lampa, řebřík, malé sloupky, pozvedající láska, podstata ctnosti a krásy, z nichž každá věc vychází a ke které potom vzestupují; co je to navoněná služebná, dveře, síť, spalující horko, slunce, vinice, věznice, a útěk z ní. A pokud se někdo vzdá, kvůli tomu, že tyto věci jsou příliš vysoké a vznešené, a přistoupí k našim řezačům kůže a výrobcům stanů a sítí a snažil se pochopit jejich slova s přesností, pochopil by, že tyto ostatní věci (tj. světské poznání) vytvářejí dojem na všechny jako emise viditelného slunce, zatímco tyto věci jsou zamlženou a podivnou hvězdou, kterou je možné spatřit pouze myslí, neboť smyslné vnímání se k ní nemůže přiblížit. Neboť neexistuje ani jedno z nich, které není plně mystérií a nevyjádřitelné iniciace. Neboť ani jedno nemůže být nepochopeno, ani nej-

⁵⁴ Srovnej dobrý článek in Byzantion, V. XLI 1971, Kyriakis M.J. *The University: origin and early phases in Constantinople*.

⁵⁵ DOSTÁLOVÁ R., *Byzantská Vzdělanost*, Vyšehrad, Praha, 2003, s. 189.

⁵⁶ Michael PSELLOS, *Encomium in Honor of His Mother* (Enkomium na počest své matky) 27-30, ed. U. Criscuolo, Michele Psello, Autobiografia, *Encomio per la madre*, Naples 1989, s. 144-152.

menší detail: ani vyšší místnost, která má nábytek, ani vodní konvice, ani zavřené dveře a poznání Logose; i žák Didyma jako toho, který pochybuje, se stal předmětem kontempace, tak jako pár, který běžel spolu a ti, kteří běželi dopředu. Háč není bez vysvětlení, ani ryba, která byla vytažena z moře, ani statér, ani počet ryb. Ani jména apoštolů nejsou bez symbolického smyslu, ani pás Prodroma, ani vlasy velblouda, ale spíše abychom byli struční, každá pasáž Evangelia se vyznačuje implantovaným smyslem, který mnozí těžko chápou. Jsou tím, čím si pomazávám hlavu a očisťuji duši, a tudíž nepotřebuji helénské prostředky očišťování.⁵⁷

V Enkomiu na smrt své Matky Michael Psellos krásným způsobem charakterizuje světské poznání, křesťanské pravdy a smysl poznání. Poukazuje na skutečnost, že pravdy v Evangelích jsou nevyčerpatelné a za každým symbolem leží hlubší mystéria, ke kterým je nutné přikročit s určitou připraveností. Vše je zároveň vysvětlitelné, ale i nevysvětlitelné. Rozlišuje se zde mezi běžnou interpretací věci a předmětů a jejich teologickou symbolickou interpretací. Psellos jako typický představitel byzantského vztahu ke vzdělání hlásá možnost poznávat vše a všechny obory. Nicméně hlásá, že vše je možné do dokonalosti a do hloubky poznat pouze skrze prisms Stvořitele a křesťanského myšlení. Na jiném místě Psellos píše Xifilinovi, že „Sinai, o níž může tobě také filozofovat – nevedla Mojžíše jako nějaká fyzická hora nahoru a Boha dolu, ale je spíše symbolem vzestupu duše z hmoty.“⁵⁸ Jinde Psellos píše: „Ovšem že jsem si zamiloval Platóny, jak říkáš, a Chrisippy – jak také ne? ...Některé jejich názory jsem však zavrhl hned, jiné jsem vhodně vybral, aby sloužily našim názorům, a připojil je k Písmu, jak to už kdysi učinili Řehoř (Gregorios z Nazianzu) a Basileios, velíká světla naší církve.“⁵⁹

Podobně jako celá řada byzantských církevních učenců, i Psellos si uvědomoval důležitost matematiky pro pochopení zákonitostí kosmu. Ale tak jako i ostatní byzantští vzdělanci (ale i Platón) Psellos viděl v matematice i prostředek k postupu k vyšším věcem. Psellos píše: „Chtěje postoupit k metafyzice a zasvětit se do čisté vědy, osvojil jsem si napřed poznání věcí neviditelných v tzv. matematice, jež stojí asi uprostřed mezi vědou o povaze věcí tělesných a poznáním, které je mimo ně, a vědou o vlastních podstatách, k nimž se vztahuje čisté poznání, abych z toho snad postihl něco, co přesahuje rozum nebo skutečnost. Proto jsem se usilovně zabýval metodami početními a naučil jsem se důkazům geometrickým, které někteří nazývají zákonitými nutnostmi.“⁶⁰

Ve svém dopisu patriarchu Kerullariovi Psellos zdůrazňuje nutnost disponovat všemi aspekty poznávání jak teologickými tak i vědeckými. Psellos píše: „Ty jsi nebeský anděl... já právě jen to, co jsem: rozumem nadaná povaha obdařená tělem... říkám, že jsem jen člověk, živočich proměnlivý a vratký, rozumem nadaná duše užívající těla, neobvyklé spojení dvou navzájem nepřizpůsobených částí... tvůj svět je neobyčejný a podivný, můj je obyčejný a patří k životu... ty snad máš skrytou a mystickou moudrost, ale nemáš tu, kterou získáváme rozumem a vhodnou úvahou (a hrdě staví svou učitelskou katedru na roveň stolci patriarchovu): I já zde mám vysoký a vznešený trůn, který není o nic nižší než tvůj.“⁶¹

V tomto kontextu bychom mohli uvést Psellovu krásnou radu: „Učinit si jednu ze všech věd jaksi milým domácím krbem, vycházet odtud jakoby na výzkum a zabývat se poznáváním ostatních a zase se vracet tam, odkud jsme vyšli, to nikterak nepřesahuje naše přirozené schopnosti.“⁶²

Nejznámějším žákem Michaela Psella byl Jan Italos (narozen 1025), který pocházel z jižní Itálie a který do Konstantinopole přišel v roce 1050. Měl především zájem o studium dialektiky.⁶³ Po odchodu Michaela Psella z funkce *ipata* filozofů císař Michael VII. ustanovil Jana Itala na

⁵⁷ Michael PSELLOS, *Encomium in Honor of His Mother* 29, lines 1825-1864, ed. Criscuolo, op. Cit. s. 149-150.

⁵⁸ Michael PSELLOS, *Letter to Xiphilinos* (Dopis Xifilinovi) 5 ed. Crisuolo, op. Cit., n. 19, s. 54.

⁵⁹ DOSTÁLOVÁ, R., *Byzantská Vzdělanost*, Praha, 2003, s. 190.

⁶⁰ DOSTÁLOVÁ, R., *Byzantská Vzdělanost*, Vyšehrad, 2003, s. 190.

⁶¹ *Ibid.* s. 190.

⁶² *Ibid.* s. 191.

⁶³ Anna KOMNĚNA, *Alexiáda*, Anne Comnene, Alexiade, regne de l'empereur Alexis I Comnene, 1081-1118, ed., B. Leib, P., 1937-1945, vol. 2, s. 33-34.

jeho místo, tedy jak Anna Komnena píše jako hlavu veškeré filozofie.⁶⁴ Je těžké určit datum těchto událostí, ale je pravděpodobné, že Michael Psellos upadl do nemilosti někdy v době, kdy na trůn nastoupil jeho bývalý žák Michael VII. Toto je názor většiny badatelů.⁶⁵

Jan Italos se soustředil na výuku Platóna, Porfýria, Iamblicha, Prokla a zvláště Aristotela. Soustředil se na výklad jejich děl, přičemž se zvláště soustředil na dílo „Organon“ od Aristotela.⁶⁶ Niketas Choniates si všímá, že Jan Italos měl obzvláště zájem o Aristotelovu logiku a že jej nikdo nemohl v disputacích překonat.⁶⁷ Jan Italos tak jako Michael Psellos předtím byl velmi populární a přitahoval studenty z celé říše,⁶⁸ nicméně jeho pojetí racionalismu a filozofie jej zaneslo do rozporu s církevními kruhy a byl odsouzen. V roce 1082 se uskutečnil soud, kde byl Jan Italos odsouzen za herezi a exkomunikován.⁶⁹ O jeho dalších osudech nevíme.⁷⁰ Je třeba říci, že o učení Jana Itala toho moc nevíme, neboť i to co víme, se zachovalo pouze na základě obvinění, které proti němu vzešly. Z jeho ortodoxních děl nebylo dosud vše vydáno. Je možné, že Italos mohl být ovlivněn začínajícím sporem na západě mezi nominalismem a realismem. Anna Komnena ve svých pamětech naznačuje, že Jan Italos se zabýval dialektikou a sylogismy.⁷¹ Každopádně život a dílo Jana Italose svědčí o různorodých toulkách intelektuálního vývoje racionalismu a humanismu v jeho době a době Psella.

* * *

Z předešlého pojednání jsme měli možnost spatřit vzdělanost v kontextu období Michaela Psella. Michael Psellos je jistě pozoruhodná osobnost, kterou je nutné vnímat v kontextu jeho doby. V rámci závěru můžeme konstatovat, že jsme viděli, že Michael Psellos a jeho tvorba nám nasvědčují něco o povaze vědecké metodologie, racionalismu a humanismu v tomto období v Byzanci, i když jsme si plně vědomi, že jsme se zabývali podrobněji pouze Michaelem Psellem. Viděli jsme, že to, co charakterizuje byzantský racionalismus a humanismus tohoto období (aspoň ve vztahu k Psellovi), není běžný filozofický redukcionismus či logický dedukcionalismus (tak jako v období vrcholné scholastiky), ale empirie, která je základem poznávání. Tedy náš názor je, že racionalismus v Byzanci tohoto období se vyznačoval následujícími prvky: Racionální byl ten, který se odvolával na podstatu a princip věcí, což mohl být křesťanský Bůh, či platónova idea (nebo jiná podstata), ale podstatné bylo, že za všemi věcmi existovala podstata a základ. Dále racionální neboli vědecké zkoumání věcí neznamenalou určitou jednolitou metodu v rámci jistých logických předpokladů, ale spíše vše, co souviselo s empirií neboli zkušeností. Tj. Boží zázraky, či přírodní jevy atd. se nestudovaly na základě pouze apriori metody, ale na základě empirického efektu. To znamená, že byzantský racionalismus připouštěl existenci jevů a věcí i mimo běžný rámec zákonů, což opět dokládá povahu tohoto racionalismu, který nebyl racionalistický, protože se zakládal na rozumu v našem chápání, ale na rozumu ve smyslu toho, že rozum byl orgánem přemýšlení a poznávání (tak jako konec konců v platonismu), ale ne konkrétní vědecké metodologie. V tomto ohledu poznávání a rozvoj vědy byli potřebné věci, neboť svět byl vnímán jako nekonečný a krásný a s mnohými aspekty, které tedy zkoumali různé obory. Ale ani různorodost či monolitost oborů neznamenalou pouze existenci jedné vědecké metodologie. Michal Psellos vnímal člověka jako součást společnosti. V tomto ohledu, předvídal renesanční myšlení. Psellos zdůrazňoval roli rozumu při jakémkoliv poznávání. Nicméně, tento rozum v duchu platonismu

⁶⁴ Ibid. s. 35.

⁶⁵ LJUBARSKIJ, Y.N., *Michael Psell: Lichnost i tvorčestvo: k istorii vyzantijskovo predgumanisma*, Moskva 1978, s. 32.

⁶⁶ Anna KOMNÉNA, *Alexiáda*, Anne Comnene, Alexiade, regne de l'empereur Alexis I Comnene, 1081-1118, ed., B. Leib, P., 1937-1945, vol. 2, s. 37.

⁶⁷ Ibid. vol. 2, s. 35-36.

⁶⁸ Ibid. vol. 2, s. 37.

⁶⁹ Ibid. vol. 2, s. 39-40.

⁷⁰ USPENSKIJ, *Deloproizvodstvo po obvineniu Ioanna Itala v eresi*, 1897, díl. 2. In: *Izvestiya russkovo archeologičeskovo instituta v Konstantinopole*, s. 1-66.

⁷¹ Anna KOMNÉNA, *Alexiáda*, Dostálová R., *Byzantská Vzdělanost*, Praha, 2003, s. 195.

nebyl holým logickým racionálnem, ale empirickým aspektem inteligibilní reality.

Summary

Rationalism and humanism in the thought and life of the byzantine author Michael Psellos

The aim of this article is to assess the thought and works of Michael Psellos. On the basis of these works and the thought of Michael Psellos we attempt to demonstrate and show the nature of rational thought in Byzantium of this period. That is, we show, that what formed the „rational“ for Psellos and his period was something more than merely a scientific or philosophical method. For Psellos and his contemporaries the rational was formed and based on empirical associations. That is, one was rational, if he or she attempted to discover the substance and principle of things, and this discovery was made primarily by experience. For Psellos discovering the rational meant also an appreciation for education and a certain kind of eclecticism.

(vjezekth@unipo.sk)

Machiavelli a Erasmus Rotterdamský – jeden konfrontačný pohľad na dvoch humanistov v kontexte Európy prvej tretiny 16. storočia

IMRICH NAGY

Katedra histórie, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Druhé decénium 16. storočia bolo obdobím, kedy sa v krátkom slede stretávame s tromi dielami predznamenantými zrod moderného politického myslenia.¹ Porovnanie ich politických názorov, historických východísk i reálneho dopadu na formovanie politiky je predmetom viacerých politicko-filozofických i historických analýz a sondáží.² Väčšina z nich zdôrazňuje ideovú blízkosť názorov Erazma Rotterdamského a Thomasa Morea³ a naopak akcentuje protikladnosť Erazma voči Machiavellimu. Všimnime si teda bližšie práve túto dvojicu humanistov, ktorých povrchné porovnanie môže ľahko viesť k presvedčeniu, že sa navzájom museli poznať, resp. že Erasmus musel poznať Machiavelliho spis, keď sformuloval svoje myšlienky o ideálnej vláde zhrnuté do *Výchovy kresťanského vládára*, ktoré akoby boli negáciou Machiavelliho predstáv o úspešnom *Vládárovi*. Aby sme mohli toto tvrdenie potvrdiť alebo vyvrátiť, musíme si najskôr bližšie zadefinovať vzťah medzi Erazmom a Machiavellim. Musíme pritom zohľadniť dve roviny: prvou je osobný vzťah oboch autorov – či sa osobne poznali, komunikovali medzi sebou, alebo aspoň poznali svoju tvorbu. Druhou rovinou je potom porovnanie ich myslenia, filozofických východísk, ale aj historického zázemia, ktoré formovalo ich dielo.

Položme si teda na úvod otázku: mohol Erasmus poznať Machiavelliho? Machiavelli (1469-1527) bol Moreovým (1478-1535) aj Erazmovým (1466/9-1536) súčasníkom a hoci ich delili od seba geografické vzdialenosti, v komunite humanistov na prelome 15.-16. storočia prevládala svojská súdržnosť, vzájomná výmena informácií a predovšetkým nadštandardné vzťahy v podobe vzájomného zasielania svojich diel, často aj s venovaniami a s očakávaniami akejsi odbornej recenzie, ktorá bola zárukou dobrého ohlasu, aj prestíže (nie v neposlednom rade u panovníckych kruhov jednotlivých štátov). Ďalším spojivom, ktoré spoluvytváralo „učeníu obec humanistov“ a vplývalo aj na ich vzájomné vzťahy, bola knihtlač. Po polstoročí jej fungovania už síce nemožno tvrdiť, že by bola ešte stále v plienkach (hoci termín *inkunábula*, zaužívaný pre kategorizáciu tlačí až do roku 1500 tento dojem nechtiac navodzuje),⁴ ale súčasne sa ešte stále nestala masovou záležitosťou. Fungujúce a produktívne knihtlačiarne preto v tomto čase nachádzame najmä v mestách s intelligenčným potenciálom (fungujúce vyššie školy, predovšetkým však univerzity) a v blízkosti svetskej a cirkevnej vrchnosti, ktoré samy sú prestížnym odberateľom knižnej produkcie, ale súčasne svojou mecénskou štedrosťou vytvárajú a podporujú ďalšie ohnis-

¹ Na mysl máme *Utopiu* Thomasa Morea, *Vládára* Niccolò Machiavelliho a *Výchovu kresťanského vládára* Erazma Rotterdamského.

² Spomenúť treba práce: MESNARD, Pierre: *L'essor de la Philosophie Politique au XVIe siècle*. Paris : Librairie philosophique J. Vrin, 1951, 711 s. (Ďalej len: MESNARD: L'essor...); MARC'HADOUR, Germain: *L'univers de Thomas More*. Chronologie critique de More, Erasme, et leur époque (1477-1536). Paris : Librairie philosophique J. Vrin, 1963, 586 s. (Ďalej len MARC'HADOUR: L'univers...); HEXTER, J. H.: *The Vision of Politics on the Eve of the Reformation*. More, Machiavelli, and Seyssel. New York : Basic Books, Inc., Publishers, 1973, 243 s. (Ďalej len: HEXTER: The Vision...); TRACY, James D.: *The Politics of Erasmus*. A Pacifist Intellectual and His Political Milieu. Toronto : University of Toronto Press, 1978, 216 s. (Ďalej len: TRACY: The Politics...).

³ K tejto otázke viď aj našu štúdiu: NAGY, Imrich: Princeps Christianus a kráľ Utopus. Porovnanie predstáv Erazma Rotterdamského a Tomáša Mora o ideálnom vládárovi. In: *Flores scholarium*. Sborník konferencie ve Šlapanicích u Brna 22.–23. 3. 1999. Editori zborníka: Jana Nechutová, Drahomíra Baránková. Brno : Masarykova univerzita, 1999, s. 93-105.

⁴ Termín inkunábula prvýkrát použil münsterský dekan Bernhard von Mallinckrodt vo svojom traktáte *De ortu et progressu artis typographicae* (Kolín nad Rýnom, 1639), vydanom k 200. výročiu Guttenbergovho vynálezu v zmysle doby, keď typografia ležala ešte v plienkach alebo v kolíske (in cunabulis). KNEIDL, Pravoslav: *Z historie evropské knihy* : Po stopách knih, knihtisku a knihoven. Praha : Svoboda, 1989, s. 61.

ká vzdelanosti. Práve do týchto miest smerujú zväčša aj kroky humanistov, ktorí často žijú a tvoria podľa rytmu knižničiarne a práve tu majú príležitosť si vymieňať svoje názory a poznatky. Takto môžeme nájsť Erazma v Bazileji, inokedy v Paríži, ba aj v Benátkach.

Je veľmi nepravdepodobné, že by Erazmus na svojich cestách po centrách vzdelanosti vtedajšej Európy nenatrafil na dielo alebo postavu Florentína Niccolò Machiavelliho. Navyše práve v čase politickej aktivity N. Machiavelliho v službách Florentskej republiky (1498-1512),⁵ v rokoch 1506-1509 sa zdržiaval v Itálii aj Erazmus. Na začiatku svojho pobytu mal v úmysle sa usadiť na dlhšie v Bologni, ale tá sa na konci roku 1506 stala terčom vojenského útoku pápeža Júliusa II., ktorý vtedy v aliancii s Francúzmi chcel zosadiť Bentivogliovcov. Erazmus sa teda na krátky čas musel utiahnuť do Florencie. Síce je pravda, že Machiavelliho humanistická tvorba sa datuje až do obdobia, keď bol nútený opustiť politiku, keď sa v roku 1512 vrátili do Florencie Mediciovci, Erazmus však bol v kontakte aj s mnohými činnými politikmi svojej doby.⁶ Ako si teda vysvetliť, že Erazmova korešpondencia, inokedy taká výrečná, v tomto prípade nedáva ani len nijaký náznak o tom, že by registroval postavu N. Machiavelliho?⁷ Chtiac-nehtiac treba pripustiť, že na túto otázku sa nedá uspokojivo odpovedať.

Už tieto zistenia dávajú tušiť, že jednoznačne sa nebude dať odpovedať ani na otázku, či Erazmus poznal Machiavelliho *Vladára* a teda, či môžeme vystopovať nejaké priame súvislosti medzi *Princeps Christianus* Erazma Rotterdamského a *Il principe* Niccolò Machiavelliho. Nejasnosťou je zahalený aj samotný rok vzniku tohto Machiavelliho spisu. Marc'Hadour vo svojom kriticko-historickom chronologickom súpise udalostí súvisiacich so životom a dielom Thomasa Morea a Erazma Rotterdamského uvádza, že Machiavelli píše svojho *Vladára* v roku 1513 (zároveň píše aj svoje *Úvahy o prvej dekáde Tita Livia* [ďalej len *Úvahy*]), pričom ale tlačou prvýkrát vychádza až v roku 1532, t. j. 5 rokov po jeho smrti.⁸ Rovnako, do roku 1513, datuje *Il principe* aj F. Heer.⁹ J. H. Hexter neurčito uvádza, že Machiavelli skončil s písaním svojho *Vladára* okolo začiatku roku 1514.¹⁰ Faludy zas celkom jednoznačne konštatuje, že Erazmus Machiavelliho nikdy nečítal, keďže *Il principe* bol publikovaný až v roku 1536, aj to iba v taliančine.¹¹ Naproti tomu Skinner, odvolávajúc sa na Machiavelliho korešpondenciu, tvrdí, že *Vladár* bol v hrubých

⁵ V roku 1498 bol vo Florencii upálený Savonarola a na krídlach súvisiacej revolučnej vlny sa Machiavelli stáva sekretárom štátnej kancelárie.

⁶ Machiavelli bol v tom čase skutočne činným politikom Florentskej republiky – ako jej druhý kancelár dostal v roku 1506 poverenie k pápežskej kúrii, kde zotrval od augusta až do októbra, aby zistil zábery pápeža Júliusa II. Na podobnej zahraničnej misii bol aj v roku 1510, keď bol vyslaný k francúzskemu dvoru. Porovnaj: SKINNER, Quentin: Machiavelli. Praha : Argo, 1995, s. 20-21. (Ďalej len: SKINNER: Machiavelli...).

⁷ Jediná zmienka Machiavelliho mena v celej zbierke Erazmovej korešpondencie ani len nepochádza od Erazma: v liste J. Angela Odonata datovanom v roku 1535 v Štrasburgu sú Erazmovi adresované slová, kde sa hovorí, ako sekretár politických záležitostí Florentskej republiky Niccolò Machiavelli svojimi knihami vydanými v talianskom jazyku (a ktoré by sa pre užitočnosť argumentovania mali preložiť do všetkých ľudových jazykov) dostatočne preukázal, že aj bezohľadným konaním možno získať veľké zásluhy: *Caeterum si tibi pro meritis agere visum esset inclementius, ansamve quaeisisses eiusmodi, quantum dicendi campum habere potuisses satis ostendit Nicolaus Machiavellus, Florentinae reipublicae a secretis, rerumque politicarum callentissimus, qui nuper Clementis tempore libris iisque Etrusca lingua aeditis (dignis vero qui ob eximiam argumenti utilitatem in omnium populorum linguas transfundantur), testatus est Italiam nostram cum alia permulta et maxima, tum ipsam quoque religionem penitus omnem exuisse; idque ob Romanae sedis sanctitatem.* (List č. 3002). ALLEN, P. S.: *Opvs epistolarvm Des. Erasmi Roterodami*. Tom. XI. 1534 – 1536. 2. vyd. Oxonii : In Typographeo Clarendoniano, 1963, s. 93.

⁸ MARC'HADOUR: L'univers..., s. 201. Podobne aj: „Machiavelli, Niccolò – The Political Theorist“. *Encyclopedia of the Renaissance*. 6. vols. Charles Scribner's Sons, 2000. Reproduced in History Resource Center. Farmington Hills, MI: Gale Group. [Cit. 2005-04-18]. Dostupné na: <<http://galenet.galegroup.com/servlet/History>>; *Vojenské umenie* (1521) bolo jediným Machiavelliho dielom z oblasti politickej teórie, ktoré vyšlo ešte za jeho života. SKINNER: Machiavelli..., s. 42.

⁹ HEER, Friedrich: *Evropské duchovní dějiny*. Z německého originálu přeložil Martin Žemla. 1. vyd. Praha : Vyšehrad, 2000, s. 254. (Ďalej len: HEER: Evropské...).

¹⁰ HEXTER: *The Vision...*, s. 12.

¹¹ FALUDY, George: *Erasmus of Rotterdam*. London : Eyre & Spottiswoode, 1970, s. 156. (Ďalej len: FALUDY: Erasmus...).

rysoch napísaný už v druhej polovici roku 1513 a dokončený do Vianoc toho istého roku.¹² Venovanie k nemu (pre Lorenza de Medici) však Machiavelli napísal až v roku 1516, keď zomrel Guiliano de Medici.¹³ Asi najvýstižnejšie vyjadril pochybnosti ohľadom pôvodu tohto spisu R. Mackenney, ktorý usudzuje, že pravdepodobne ani nebol určený na zverejnenie a Machiavelli ho napísal počas svojho politického vyhnanstva asi v roku 1513 povoliac uzdu svojej fantázií a snívajúc o moci nevýznamného Toskánska, aby si znovu získal priazeň medicejského režimu.¹⁴

Napriek uvedeným pochybnostiam býva Erazmov *Princeps Christianus* takmer štandardne stavaný do opozita voči *Il principe* Niccolo Machiavelliho. Je však otázne, či je skutočne na mieste takéto zjednodušené porovnávanie obidvoch politických koncepcií, ktoré anticipujú stav, ako keby jeden reagoval na druhého. Ak sa začítame do Machiavelliho *Vladára*, ľahko nadobúdame dojem, že vlastne čítame akýsi *kódex tyranie*, ktorý je vskutku opakom ideálu *kresťanského vládára*, ktorého nám predstavil Erazmus. Všimnime si však bližšie jednotlivé súvislosti.

Machiavelli venuje svoje dielko Lorenzovi Medicejskému slovníkom a štylizáciou,¹⁵ ktorá neomylné pripomína Erazmovu dedikáciu princovi Karolovi.¹⁶ Je to slovník a štylizácia humanistu, ktorý práve dokončil svoju prácu a v prvom pláne sa ňou chce uchádzať o priazeň mocných, lebo len z nej môže mať okamžitý osov (v Erazmovom prípade peňažnú odmenu, v Machiavelliho prípade azda politické omilostenie) a len s jej pomocou sa pre myšlienky obsiahnuté v diele otvorí ďalšie možnosti ich šírenia. Tu sa už dostávame k druhému plánu humanistových zámerov. Často totiž obsahom takto dedikovaných diel sú aj myšlienky, ktoré sú nielenže v priamom rozpore s jazykom a štylizáciou dedikačného listu, ale vo svojich dôsledkoch môžu adresátovi aj uškodiť. Pristavme sa preto pri obsahovej i formálnej štruktúre Machiavelliho dielka v konfrontácii s Erazmovými názormi a preferenciami.¹⁷

Paradoxne, aj tu narážame na nemálo analógií. Machiavelli, rovnako ako Erazmus, začína svoj spis analýzou a klasifikáciou foriem vlád – štandardne rozlišujúc monarchie (u Machiavelliho *kniežatstvá*) a republiky a delí ich podľa rovnakého princípu – na dedičné a získané (v Machiavelliho podaní *virtù*, čiže *vlastnou vynaliezavosťou*).¹⁸ Machiavelli s Erazmom súhlasí aj v tom, že dedičné štáty privyknuť na vlastné dynastie sa spravujú omnoho ľahšie, než územia novodobyté.¹⁹ Naopak, pri každej novej vláde každý nový vládca ubližuje poddaným – jeho nepriateľmi sa stanú všetci, ktorým ublížil pri dobývaní krajiny, ale aj tí, ktorí mu pôvodne pomáhali, ak im nedokáže dať za odmenu to, čo si od neho sľubovali.²⁰ Erazmov konzervativizmus prejavujúci sa nedôverou až obavou zo všetkých zmien v štáte je vlastný aj Machiavellimu, ktorý svojmu vládarovi, čo práve odstránil dovtedy vládnucci rod, radí, aby v žiadnom prípade nemenil zákony, ani výšku daní.²¹

¹² SKINNER: Machiavelli..., s. 30.

¹³ Tamže, s. 90.

¹⁴ MACKENNEY, Richard: *Dějiny Evropy šestnáctého století*. Z anglického originálu preložili Martin Hořák, Martin Žemla a Eva Křístková. 1. vyd. Praha : Vyšehrad, 2001, s. 88. (Ďalej len: MACKENNEY: Dějiny...).

¹⁵ Vid' MACHIAVELLI, Niccolo: Vladár. In: *Vladár. Úvahy o prvej dekáde Tita Livia. Vojenské umenie*. Preložili Pavol Koprda a Blahoslav Hečko. Edičný návrh pripravila, chronológiu autorovho života a diela zostavila a štúdiu napísala Miroslava Vallová. 1. vyd. Bratislava : Tatran, 1992, s. 309. (Ďalej len: MACHIAVELLI: Vladár...).

¹⁶ Vid' ERASMUS, Roterodamus: *Institutio principis Christiani*. In: *Opera omnia Desiderii Erasmi Roterodami*. Vol. IV. Amsterdam : North Holland publishing company, 1974, s. 133-135. (Ďalej len: ERASMUS: Institutio...).

¹⁷ V tejto súvislosti vid' aj našu štúdiu venujúcu sa Erazmovým politickým názorom a preferenciám v čase vzniku jeho *Institutio principis Christiani*: NAGY, Imrich: Kontúry doby v Erazmovom *Institutio principis Christiani*. In: *Acta historica Neosoliensia*, Tomus 8. Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 2005, s. 183-200.

¹⁸ *Nadobudnúť ich možno cudzími alebo vlastnými zbraňami, šťastím alebo silou*. [1. kapitola]. MACHIAVELLI: Vladár..., s. 310.

¹⁹ *Tvrším, že je oveľa ťažšie udržať si nové vladárstvo ako dedičné, v ktorom sú ľudia zvyknutí na rod svojho vládcu*. [2. kapitola]. Tamže.

²⁰ *Potom zistí, že všetci, voči ktorým sa dopustil pri obsadzovaní krajiny násilia, sú jeho nepriateľmi. Čo je však horšie, nevie si udržať ani starých priateľov, ktorí mu ku moci dopomohli, lebo ich nevie uspokojiť podľa ich predstáv a tvrdým zákromom ich skrotiť nemôže, keďže im je zaviazaný*. [3. kapitola]. Tamže, s. 311.

²¹ *Ak si teda chce dobyvateľ pripojené štáty udržať, musí mať na pamäti, že treba vyhubiť domáci vladnúcci rod, ale pone-*

Machiavelli by rád uprednostnil vladára cnostného a múdreho, ktorý vie predvídať problémy a predchádzať im a tiež získať si priazeň ľudu.²² V tom obraze skoro možno tušiť odraz Erazmovho *kresťanského vladára*. Aj Machiavelli totiž tvrdí, že ideálom panovníka by vždy mala byť zhovievavosť a ľudskosť.²³ Práve v tom bode však prichádza ostrý zvrát a tak k predchádzajúcej téze, s ktorou bezo sporu vnútorne súhlasí, lakonicky dodáva: „*lenže nie vždy je to možné a prospešné.*“²⁴ Machiavelli sa pozerá na svet okolo seba, ale aj svet v minulosti a vidí, že človek je v skutočnosti zlý a tomu sa musí prispôbiť aj vladár, ak chce prežiť a byť úspešným.²⁵ Erazmus naopak vidí človeka vo svojej podstate dobrého a verí, že pre prejavenie sa tohto dobra stačí, ak bude správne formovaný výchovou a vzdelávaním.²⁶ Kým Erazmus ďalej vykresľuje svoj obraz mravne dokonalého človeka, ktorého kontúry chce ešte viac zvýrazniť obrysmi tyrana, ktorého mu na základe historických dokladov stavia do kontrastu, Machiavelli bez okolí siahava rovno za takýmto tyranom, ktorého potom vykresľuje ako príklad hodný nasledovania. Príklady pritom hľadá a nachádza v minulosti dávnej – syrakúzskeho tyran Hierón,²⁷ aj nedávnej – Cesare Borgia.²⁸ Neznamená to však, že by práve vláda tyranská bola jeho preferovanou formou vlády. Machiavelliho ani nemožno nazvať teoretikom tyranidy. Z našich troch humanistov má k tomu paradoxne najbližšie Erazmus, ktorý vykreslením negatívneho obrazu tyrana, ktorý však používa iba na odstrašenie, resp. na zvýraznenie nevyhnutnosti zvoliť si mravného a dobrého vladára, skutočne podal teóriu vlády tyranskej.²⁹ Machiavelli môže byť obviňovaný z toho, že neoddelil skutočný úžitok od zdanlivého a krátkodobého úžitku, ktorý môže byť v budúcnosti škodlivý; zazlievať sa mu tiež môže, že takéto (tyranské) metódy odporúčal vo všeobecnosti – bez toho, aby rozlíšil, dokedy by sa mohli využívať – aj to iba čiastočne a iba za účelom získania vlády.³⁰ Aj on však pri tom vychádza z antických definícií takéhoto typu vlády, ktoré vypracovali Platón (v VIII. knihe svojej *Politeie*),³¹ Aristoteles (v V. knihe svojej *Politiky*)³² či Xenofón (vo svojom *Hierónovi*).³³

Machiavelliho určite nemôžeme označovať za hlásateľa násilia. To je pre neho akceptova-

chat' tradičné zákony a poplatky – pripájané územie tak zakrátko celkom zrastie s dobyvateľovým dedičným štátom. [3. kapitola]. Tamže, s. 312.

²² [3. kapitola]. Tamže, s. 313-314.

²³ „...zastávam názor, že každý vladár sa má usilovať, aby ho pokladali za súciteľného, a nie za krutého. [17. kapitola]. Tamže, s. 348.

²⁴ [17. kapitola]. Podľa českého prekladu: MACHIAVELLI, Niccolo: Vladár. In: *Úvahy o vládnutí a vojenství*. Preklad Josef Hajný. 1. vyd. Praha : Argo, 2001, s. 54. V už citovanom slovenskom preklade sa na tomto mieste nachádza veta: *Pritom sa však musí mať na pozore, aby bol jeho súciteľ namieste.* MACHIAVELLI: Vladár..., s. 348.

²⁵ Mnohé idey sú explicitnejšie vyjadrené v Machiavelliho *Úvahách* a podobne je tomu aj v tomto prípade: *tvorca zákonov republiky musí predpokladať u všetkých ľudí zlovôľu a schopnosť zlovoľného konania pri každej príležitosti, ktorá sa im naskytne.* [1. kniha, 3. kapitola]. MACHIAVELLI, Niccolo: *Úvahy o prvej dekáde Tita Livia*. In: *Vladár. Úvahy o prvej dekáde Tita Livia. Vojenské umenie.* Preložili Pavol Koprda a Blahoslav Hečko. Edičný návrh pripravila, chronológiu autorovho života a diela zostavila a štúdiu napísala Miroslava Vallová. 1. vyd. Bratislava : Tatran, 1992, s. 19. (Ďalej len: MACHIAVELLI: *Úvahy...*).

²⁶ K obdobnému hodnoteniu dospieva pri porovnaní ich priorít aj Faludy, ktorý taký markantný rozdiel v ich politických názoroch a preferenciách odvodňuje práve takouto psychologizujúcou rovinou, pričom v mnohých veciach závery jedného z nich korešpondujú s náhľadmi toho druhého: obaja súhlasia, že človek sa môže zmeniť – v Machiavelliho prípade, že vrodené zlo môže byť premožené; v Erazmovom prípade, že vrodené dobro sa môže stať životaschopným. Porovnaj: FALUDY: Erasmus..., s. 156.

²⁷ [6. kapitola]. MACHIAVELLI: Vladár..., s. 322. Na Hierónovi chváli typ uchvatiteľa vlády, ktorý sa k moci dostáva vlastným pričinením a následne bez väčších ťažkostí si už svoju vládu aj udrží.

²⁸ [7. kapitola]. Tamže, s. 323-327. V Cesare Borgiovi zas vidí typ uchvatiteľa vlády, ktorý sa k moci dostal akoby náhodou a so šťastím, ale následne už bolo prejavom jeho šikovnosti, prezieravosti a vypočítavosti, že si ju aj udržal.

²⁹ ERASMUS: *Institutio...*, s. 154-159.

³⁰ VÁRADY, László: *Studies in historico-political culture of antiquity and humanism*. Budapest : Akadémiai kiadó, 2005, s. 122.

³¹ PLATÓN: *Štát*. In: *Dialógy II*. Preklad Július Špaňár. 1. vyd. Bratislava : Tatran, 1990, s. 286-303.

³² ARISTOTELES: *Politika*. Preklad Július Špaňár. 1. vyd. Bratislava : Pravda, 1988, s. 190-202.

³³ XENOFÓN: Hierón neboli Kniha o tyranidě. In: *Vzpomínky na Sókrata*. Preložil Václav Bahník. 1. vyd. Praha : Svoboda, 1972, s. 321-348.

teľné iba v jednom momente – v momente uchopenia moci v štáte. Naopak, pri udržaní a rozvíjaní štátu sa už dostáva na pozície porovnateľné s Erazmovým náhľadom: „*Keď sa porobia všetky krivdy naraz, niet ich kedy precitovať, a preto natoľko neurážajú. Naopak, dobrodenia treba robiť postupne, aby ich bolo možné lepšie vychutnať.*“³⁴ Na rozdiel od Erazma Machiavelli, podobne ako More, vidí realitu okolo seba a usvedčuje bohatých, že vládnu vďaka svojmu bohatstvu.³⁵ No kým More nachádza riešenie v utopickej spoločnosti založenej na zákonom ustanovenom rovnostárstve,³⁶ Machiavelli tu vidí šancu pre zmenu štátnej formy, keď šikovný politik využije nespokojnosť ľudu.³⁷ Naopak, ak je úlohou politika udržať sa pri moci, potom je dôležité udržať občanov v rovnostárskej chudobe. Je to dogma, ktorá sa objavuje u všetkých ekonomických a politických mysliteľov renesancie.³⁸

Diapazón Machiavelliho možných štátnych foriem je nepomerne užší ako v prípade antic- kých autorov – uvádza iba vladárstvo (čiže monarchiu), slobodu (čiže republiku) a anarchiu.³⁹ Pre Machiavelliho totiž nie je dôležitá forma, ale dôležitý je spôsob ako stabilizovať štát. Napriek tomu, ak podrobnejšie skúmame jeho názory, prichádzame k poznaniu, že Machiavelliho ideál nie je príliš vzdialený tomu Erazmovmu. Machiavelli je rovnako ako Erasmus skutočným humanis- tom, ktorý celú svoju energiu vynakladá na zhromažďovanie a analyzovanie inšpiratívnych antic- kých prameňov.⁴⁰ Ako aj samotný názov jeho ďalšieho diela (*Úvahy*) napovedá,⁴¹ jeho pozornosť smeruje k obdobiu vrcholnej rímskej republiky. A tak rovnako, ako čisto absolútna moc nemá Machiavelliho sympatie,⁴² nemá ju ani aristokracia, ale ani ľud, ktorého charakter je v skutočnosti otrocký: „*Ludia sú už takí, že cítia vďaka k tomu, komu dobrodenie poskytujú i k tomu, od koho ho prijímajú.*“⁴³ Rovnakú nedôveru voči masám pociťuje aj Erasmus, ktorý im tak isto pripisuje mravnú skazenosť, povolnosť a najmä nevzdelanosť ako hlavnú príčinu tohto stavu.⁴⁴ Podľa Mesnarda preto Machiavelli inklinuje k režimu ľudovému spravovanému silnou centrálnou vlá- dou s uplatnením silného hierarchického princípu v spoločnosti.⁴⁵ Machiavelliho preferovaným štátnym zriadením je teda autoritárska republika.⁴⁶ Dokazujú to aj jeho príklady z antiky, o ktoré

³⁴ [8. kapitola]. MACHIAVELLI: *Vladár...*, s. 330. Rozdiel s Erazmom je však práve v tom, že pre Erazma sú dobrodenia nielen nástrojom na udržanie vlády, ale aj na jej získanie: *Qui sibi principis titulum volet asserere et invisum tyranni nomen cupiet effugere non terroribus ac minis, sed benefactis id sibi vindicet oportet.* [=Ten, kto chce pre seba získať titul vladára, musí tak urobiť dobrodeniami, nie terorom a vyhrážkami, iba tak sa totiž vyhne nenávidenému menu tyrana.] ERASMUS: *Institutio...*, s. 160.

³⁵ [9. kapitola]. MACHIAVELLI: *Vladár...*, s. 331.

³⁶ MORUS, Thoma: *Libellus vere aureus nec minus salutaris quam festivus de optimo rei publicae statu deque nova Insula Utopia auctore clarissimo viro Thoma Moro.* In: *Thomas Morus.* Herausgegeben von W. Michels und Th. Ziegler, Berlin, 1895. Lateinische Literatur-Denkmäler des XV-XVI. Jahrhunderts von M. Herrmann. No II., s. 62-63.

³⁷ [9. kapitola]. MACHIAVELLI: *Vladár...*, s. 331.

³⁸ MESNARD: *L'essor...*, s. 67.

³⁹ MACHIAVELLI: *Vladár...*, s. 331. V *Úvahách* však už parafrázuje klasické delenie Aristotela. Porovnaj: [1. kniha, 2. kapitola]. MACHIAVELLI: *Úvahy...*, s. 15.

⁴⁰ Q. Skinner vo svojej biografickej štúdií dokazuje, že Machiavelli absolvoval úplné a dôkladné *studia humanitatis* a bolo to práve toto humanistické zázemie, ktoré ho v roku 1498 kvalifikovalo aj do úradu druhého kancelára Florentskej republiky. Porovnaj: SKINNER: *Machiavelli...*, s. 10-13.

⁴¹ Ako však upozorňuje Mesnard, Machiavelli tu pri svojom argumentovaní viac využíva Aristotela a Polybia, než samotného Tita Livia. MESNARD: *L'essor...*, s. 53.

⁴² Lebo kniežactvá zanikajú väčšinou vo chvíľach ohrozenia, keď chce panovník prejsť od vlády občianskej k absolutistickej, tvrdí Machiavelli vo svojom *Vladárovi*. [9. kapitola]. MACHIAVELLI: *Vladár...*, s. 333.

⁴³ [10. kapitola]. Tamže, s. 334.

⁴⁴ Porovnaj: ERASMUS: *Institutio...*, s. 184.

⁴⁵ MESNARD: *L'essor...*, s. 60.

⁴⁶ *Rozvážni zákonodarcovia si z tohto nedostatku zobrali ponaučenie a v snahe vyhnúť sa ktorejkoľvek z uvedených foriem si zvolili takú, v ktorej je zo všetkého nič. Takéto usporiadanie je podľa nich pevnejšie a trvácnejšie, lebo keď má v štáte účasť na vláde knieža (t. j. monarchia), optimáti (t. j. aristokracia) i ľud (t. j. demokracia), rešpektujú sa navzájom.* [1. kniha, 2. kapitola]. MACHIAVELLI: *Úvahy...*, s. 17. Machiavelli teda vychádza z odlišného východzieho bodu, ale dospieva k podobnému záveru ako Erasmus so svojou „zriadenou monarchiou“: *Si princeps contingat omnibus absolutus virtutibus, optanda sit pura ac simplex monarchia; verum quando id haud scio an unquam contingat, quin potius magnum et exoptandum, si detur mediocris, ut nunc sunt res hominum, praestiterit monarchiam aristocratiae et democratiae ad-*

sa opiera a ktoré stavia do pozície nasledovania hodných vzorov: na jednej strane je to Sparta v časoch po svojom založení; na strane druhej a predovšetkým Rím po zavedení inštitútu tribunov ľudu, ktorý charakterizuje spojením *dokonalejší štát*.⁴⁷

S Erazmom sa Machiavelli zhoduje aj v tom, že hlavným základom každého štátu sú dobré zákony.⁴⁸ K tomu však hneď dodáva, že aj vojsko, ktorým vlastne podmieňuje existenciu celého štátu: „ *kde nie je dobré vojsko, tam nemôžu byť ani dobré zákony, a naopak.*“⁴⁹ U Erazma sa vojsko ako implicitná súčasť ním predpokladaného spravodlivého štátu ani nespomína. V jeho úvahách je prítomné vojsko, ktoré ničilo, zabíjalo a kradlo v rozprávaní antických autorov.⁵⁰ Obraz takéhoto vojska vidí v podobe žoldnierskych armád, o ktoré sa vládari jeho čias opierajú pri vedení svojich vojen: „*Budeš musieť povolať barbarskú zberbu zločincov a zatiaľ čo ako vládár budeš chcieť neohrozene vystupovať pred nepriateľským vládárom, vlastným žoldnierom – niet pritom opovrhnutia hodnejších a prekliatejších ľudí – budeš musieť lichotiť a vychádzať im v ústrety, aj keď si im už zaplatil.*“⁵¹ Žoldnierske armády odmieta aj Machiavelli, ale z úplne iných dôvodov ako Erazmus. Machiavelli vníma, predovšetkým na bolestnom príklade Itálie, že žoldnierske vojská sú nevhodné, lebo sú nespoľahlivé.⁵² Jeho skúsenosť mu nezvratne ukazuje, že iba kniežatá a republiky s vlastnou ozbrojenou silou dosahujú najväčšie úspechy a že nájomné vojsko narobí iba škody.⁵³ Z týchto Machiavelliho úvah už jasne zaznieva tón nacionalizmu – ideálom sa stáva štát budovaný na národnom princípe. Nacionalistický princíp však paradoxne nie je úplne vzdialený ani Erazmovým náhľadom.⁵⁴ Proti tomu však stojí jeho vyhranený pacifizmus stojaci na univerzalistických princípoch. Tu narážame azda i na najostrejší protiklad v Erazmových a Machiavelliho názoroch. Erazmov pacifizmus totiž nepripúšťa ani implicitne predpokladané dobré vojsko. V reálnom svete je totiž jediným zmyslom použitia vojaka vojna a tá ničí nielen materiálne hodnoty, ale a predovšetkým hodnoty mravné: „*Pre dobrého vládkára nie je nič vzácnejšie od toho, keď do jeho služieb vstúpia tí najlepši. Ale existuje vôbec väčšia*

---

mixtam temperari diluique, ne quando in tyranidem erumpat, sed quemadmodum elementa vicissim sese librant, ita simili moderamine consistat respublica. [=Ak sa dá dosiahnuť, aby bol vládár dokonalý vo všetkých cnostiach, potom možno požadovať, aby aj monarchia bola čistá a jednoduchá. Keďže však dobre viem, že sa to sotva niekedy dosiahne, treba skôr požadovať, aby sa táto veľká idea pridala k priemernosti, ako je to v prípade dnešných štátov. Bude lepšie, ak sa monarchia zriadi s aristokraciou a demokraciou a tak sa oslabí, aby nikdy neprerástla do tyranidy. Ako sa navzájom udržiavajú v rovnováhe živly, tak aj štát musí byť podobným spôsobom vyvážený.] ERASMUS: *Institutio...*, s. 162-163. Práve možnosťou dvojakého uchopenia či prístupu k takto nastolenému problému možno rozumieť, ak E. Marci v rozpore s uvedeným usudzuje, že napriek sympatiám voči republikánskemu zriadeniu (antický Rím, Florencia) sa pre Machiavelliho zrejme reálnejšou javila absolutistická monarchia. (MARCI, Ľudovít: *Autonómia osobnosti a problém moci v názoroch N. Machiavelliho a M. de Montaigne*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, Filozofická fakulta, 1999, s. 6). (Ďalej len: MARCI: *Autonómia osobnosti...*). Odôvodňuje to sice reálnymi politickými pomermi na Apeninskom polostrove ako aj v susedných štátoch (Francúzsko, Nemecko), ale neprihliada na fakt, že Machiavelli napriek svojmu „realizmu“ sa ako každý humanista svojej doby obracia po vzory do obdobia antiky. Tu treba upozorniť, že *tribunicia potestas* (tribúnska právomoc) naozaj vniesla do politiky antickej rímskej republiky silný princíp absolutisticko-monarchický (monarchický princíp tam už bol totiž prítomný aj pred tým v podobe úradníckeho aparátu). Nie náhodou sa potom *tribunicia potestas* stáva oporou rodiacej sa absolutistickej moci rímskych cisárov.

⁴⁷ [1. kniha, 3. kapitola]. MACHIAVELLI: *Úvahy...*, s. 19.

⁴⁸ *Najhlavnejšími zložkami základov všetkých druhov štátov, to znamená, starých, nových i zmiešaných, sú dobré zákony...* [12. kapitola]. MACHIAVELLI: *Vládár...*, s. 337.

⁴⁹ Tamže.

⁵⁰ Napríklad Herodotovo rozprávanie o porážke Kroisa Kýrovým vojskom. (I, 88). HERODOTOS: *Dejiny*. Preložil, edičný návrh pripravil a úvodnú štúdiu napísal Július Špaňár. Bratislava : Tatran, 1985, s. 53. Porovnaj: ERASMUS: *Institutio...*, s. 168.

⁵¹ *Accersenda barbarica fex sceleratissimorum hominum et dum princeps erga principem animosior videri vis, etiam data pecunia blandiendum ac serviendum militi mercenario, quo quidem hominum genere non est aliud vel abiectius vel execrabilius.* Tamže, s. 214.

⁵² [12. kapitola]. MACHIAVELLI: *Vládár...*, s. 337. Asi najflagrantnejší prípad tohto druhu z tých čias – tzv. *saccho di Roma* – dobytie a vyplenenie Ríma cisárskymi vojskami, ktoré nedostali svoj žold, sa ešte len odohrá v roku 1527 ako jedna z epizód v nekonečnom slede vojen Karola V. s Františkom I., ktorých javiskom bola práve Itália.

⁵³ Tamže, s. 338.

⁵⁴ K tomuto bližšie viď TRACY: *The Politics...*, s. 39.

*a naliehavejšia hrozba skazy mravov ako je vojna?*⁵⁵ Ako jasná antitéza v tejto súvislosti znie Machiavelliho požiadavka, že „vladár teda nesmie mať nijaký iný predmet záujmu, nesmie si vyvoliť nijaké iné remeslo okrem vojny, vojenských poriadkov a vojenskej disciplíny. Vojenské remeslo je jediné, aké sa očakáva od toho, kto rozkazuje.“⁵⁶

Ak sú Machiavelliho ciele, či skôr nástroje politiky v protiklade s cieľmi a nástrojmi Erazmovej politiky, potom kontrastovať by mali aj ich východiská. V tejto súvislosti môžeme pars pro toto poukázať na odlišnosti v tituloch, ktoré obaja autori odporúčajú na čítanie pre budúcich vládcov. Kým Erasmus spochybňuje vhodnosť historikov, ktorí môžu upozorniť na mnoho nesprávnych vzorov z dejín,⁵⁷ Machiavelli naopak jednoznačne tvrdí, že pokiaľ ide o zdokonaľovanie ducha, „tomu sa musí knieža venovať čítaním príbehov z dejín, predovšetkým skutkov vynikajúcich vojvodcov. V nich si musí všímať, ako sa správali vo vojnách, skúmať, prečo zvíťazili či prehrali, a tak získať schopnosť uniknúť vlastným prehrám a napodobniť ich víťazstvá.“⁵⁸

Machiavelli nás v XV. kapitole svojho *Vládara* presvedča, že si je veľmi dobre vedomý, že jeho prezentované názory sú v ostrom protiklade s väčšinovým a akceptovaným pohľadom na vládu a vládara: „Určite mi každý povie, že niet chvályhodnejšieho ako vládár, ktorý by mal zo spomínaných vlastností všetky dobré. Životné okolnosti však človeku nedovoľujú sústrediť v sebe všetky dobré vlastnosti a držať sa podľa nich. Vládár musí byť preto natoľko obozretný, aby sa vedel vyvarovať takých hanebných necností, ktoré by ho pripravili o štát, a aby sa vedel mať podľa možnosti na pozore aj pred ostatnými. Tie mu však možno v nevyhnutnom prípade odpustiť. Nech však neváha dopúšťať sa takých hanebných necností, bez ktorých by sotva vedel zachrániť štát.“⁵⁹ Tu sa nám na chvíľu ešte úplne prekrývajú Erazmove aj Machiavelliho názory.⁶⁰ Machiavelli tu však ďalej argumentuje tak, akoby chcel glosovať Erazma, Morea či im podobných humanistov, ktorí neochvejne stavajú svoje ideály v presvedčení, že nimi dajú kompetentným pozitívny príklad: „Medzi skutočným spôsobom života a tým náležitým je totiž taký veľký rozdiel, že kto kvôli náležitému životu opustí skutočný, ide skôr za svojou skazou ako za spásou. Vyznavač dobra musí medzi mnohými zlými nevyhnutne padnúť.“⁶¹ Machiavelli tu vlastne odhaľuje dôvod svojej príťažlivosti, vďaka ktorej sa natrvalo zapísal do dejín politického myslenia a je schopný oslovit' aj moderného človeka.⁶² Veci okolo seba sa snaží pomenovať priliehavými slovami, jednoducho, bez príkras. Machiavelli naozaj nepíše „vladárske zrkadlo“, hoci by mohol, lebo by sa to pravdepodobne nepriečilo jeho ideálom, ktoré, predpokladáme, že boli navlas podobné ideálom ostatných humanistov. On však píše o živote: „Zaumienil som si však napísať niečo užitočné pre zasväteného človeka, nuž som si pomyslel, že bude lepšie ísť za skutočnou pravdou vecí ako za predstavami.“⁶³ Tu treba revidovať aj vplyv, aký sa pripisoval Machiavelliho ideám. V skutočnosti „machiavellistických vládcov“, za ktorých bývajú z tých čias označovaní napr. František I., Henrich VIII., Mórica Saský, či niektorí pápeži, nemôžeme pokladať za „žiakov“ nášho florentského humanistu. To Machiavelli iba s náležitou vernosťou reprodukoval tézy svojej doby, predstaviteľmi ktorej boli samotní vládcovia.⁶⁴

Práve uvedený kontrast dvoch odlišných prístupov 16. storočia k lokálnym vojnovým konfliktom umožňuje zjednodušenie, že kým v Machiavellim máme zosobnený prístup „realistický“,

⁵⁵ *Nihil bono principi charius, quam ut suos habeat quam optimos. At quae maior aut praesentior morum perniciēs quam bellum?* ERASMUS: *Institutio...*, s. 214.

⁵⁶ [14. kapitola]. MACHIAVELLI: *Vládár...*, s. 343.

⁵⁷ Porovnaj: ERASMUS: *Institutio...*, s. 180-182.

⁵⁸ [14. kapitola]. MACHIAVELLI: *Vládár...*, s. 344.

⁵⁹ [15. kapitola]. Tamže, s. 346.

⁶⁰ Vid' poznámku č. 46.

⁶¹ [15. kapitola]. MACHIAVELLI: *Vládár...*, s. 345.

⁶² Porovnaj: MACKENNEY: *Dějiny...*, s. 88.

⁶³ [15. kapitola]. MACHIAVELLI: *Vládár...*, s. 345.

⁶⁴ HABSBUROV, Ottó: *V. Károly*. Egy Európai császár. Fordította Hell György. Budapest : Európa Könyvkiadó, 1994, s. 143.

v Erazmovi oživa prístup „moralistický“. Z tejto perspektívy možno Erazma naozaj pokladať za „naivku“, keďže otázku moci videl priamo v morálnom rámci, ktorého ju Machiavelli zbavil.⁶⁵ Niektoré Erazmove formulácie však jasne dokazujú, že o reálnej politike vedel tiež dosť, ale na rozdiel od Machiavelliho neučil, ako sa jej prispôbiť, ale ako ju zmeniť v mene istých princípov.

Tým hlavným princípom Erazma je kresťanská morálka, svojho vladára preto napomína: „vždy, keď si uvedomíš, že si vladárom, pripomeň si, že si kresťanským vladárom.“⁶⁶ Podriadenie sa kresťanskej viere však neznamená stratu autority vladára, neznamená ani stratu autonómie konania. Je to však záväzok akceptovania istých hodnôt a ich presadzovania v živote jednotlivca aj spoločnosti. Kontrolovať plnenie tohto záväzku nie je v právomoci nejakých inštitúcií cirkvi, ale je to len a len vecou svedomia človeka: „Nemysli si však, že viera kresťana je bez starostí a príjemná, pravda ak len nepokladáš za ľahkú sviatosť, na ktorú si rovnako, ako ostatní, prisahal pri krste a raz a na vždy si odmietol to, čo sa diablovi páči a Kristovi nie. A nepáči sa mu všetko, čo sa rozchádza s učením evanjelií.“⁶⁷ A práve tento termín – kresťan, kresťanská viera, ktorý je u Erazma vôbec najpoužívanejším,⁶⁸ v Machiavelliho *Vladárovi* nenájdeme vôbec. Boh sa u neho objaví iba v predposlednej kapitole, ani tu však nemá jasné kontúry kresťanského Boha a skôr tu vystupuje ako obmedzujúci, či determinujúci princíp ľudského osudu, čo je pre Machiavelliho neprijateľné, lebo to vedie k pohodlnickému záveru, že každá námaha je márna a najlepšie je proste sa svojmu losu podriať.⁶⁹ Machiavelliho postoj však nie je postojom ateistickým, či anti-klerikálnym. V podobe, v akej ho artikuluje („dar slobodnej vôle však ostal človeku“)⁷⁰ sa dostáva blízko k Erazmovým pozíciám.⁷¹ Napriek tomu je Machiavelli v protiklade s Erazmom často uprednostňovaný ako „modernejší mysliteľ“, ktorý, prekonávajúc stredoveké väzby a obmedzenia, cieľavedome presadzuje autonómiu svojej osobnosti, ktorá je základnou podmienkou slobody rozhodovania a konania.⁷²

L. Strauss a J. Cropsey obdobne uvádzajú, že tak, ako Machiavelli vo svojom *Vladárovi* nikdy nehovorí v intenciách „my kresťania“, či o svedomí, nehovorí ani o verejnom blahu.⁷³ Ale tak, ako sme sa pokúsili spochybniť údajnú úplnú ateickosť Machiavelliho úvah o ideálnej vláde, musíme oponovať aj tomuto tvrdeniu. Na prvom mieste sa síce naozaj zdá byť štát, ktorého sa vladár zmocňuje. Dokazuje to aj zaujímavá analýza J. H. Hextera, ktorý skúmal, v spojení s ktorými termínmi používa Machiavelli najčastejšie ústredný pojem svojho *Vladára*, ktorým je *lo stato* (čiže štát). Z výsledkov jeho analýzy vyplýva, že najčastejšie boli spojenia so slovesami *acquistare* (čiže získať), *tenere* (čiže držať), *mantenere* (čiže udržať), *togliere* (čiže odcudzit')

⁶⁵ TRACY: *The Politics...*, s. 4.

⁶⁶ *Quoties venit in mentem te principem esse, pariter succurat et illud te Christianum esse principem...* ERASMUS: *Institutio...*, s. 146.

⁶⁷ *Neque vero putes securam aut delicatam Christiani professionem, nisi forte leve putas sacramentum, quod aequae cum omnibus in baptismo iurasti semel omnibus renunciare, quae satanae placent et Christo displicent. Displicent autem quaecunque ab evangelicis decretis abhorrent.* Tamže.

⁶⁸ V jeho veľkom spise *Institutio* sa tento výraz a jeho odvodeniny vyskytujú v deviatich desiatkach prípadov.

⁶⁹ [25. kapitola]. MACHIAVELLI: *Vladár...*, s. 369.

⁷⁰ Tamže.

⁷¹ Slobodná vôľa človeka a zodpovednosť jeho voľby pred Bohom sa neskôr stane neuralgickým bodom, ktorým sa Erasmus jasne vymedzí do opozície voči Lutherovmu reformačnému učeniu. Urobí tak svojím spisom *De libero arbitrio diatribé sive collatio* (Rozprava alebo rozhovor o slobodnej vôli), ktorý tlačou vychádza v roku 1524 hneď v troch rôznych mestách – v Bazileji u Frobenia, v Antverpách u Hillena a v Kolíne nad Rýnom u Cervicornia. Vid': ALLEN, P. S.: *Opvs epistolarum Des. Erasmi Roterodami*. Tom. XII. Indices. Compilavit Barbara Flower. Perfecit et editit Elisabeth Rosenbaum. 2. vyd. Oxonii: In Typographeo Clarendoniano, 1965, s. 17.

⁷² Porovnaj: MARCI: *Autonómia osobnosti...*, s. 6-10. Ako však zdôrazňuje F. Heer, pravý profajšok k Machiavellimu netvorí aristotelsko-scholastickí španielski štátovední myslitelia, ale erazmiáni, ktorí sa ako prví odvážili vniesť do sveta imanentného politického myslenia autochtónne kresťanské kategórie. HEER: *Evropské...*, s. 313.

⁷³ STRAUSS, Leo – CROPSEY, Joseph: *A politikai filozófia története*. I. Budapest: Európa könyvkiadó, 1994, s. 416. (Ďalej len: STRAUSS – CROPSEY: *A politikai filozófia...*.)

a *perdere* (čiže stratiť).⁷⁴ Aj Machiavelliho slovník teda evokuje dojem, že jeho *vladár* je len kruto vypočítavým politikom, ktorému ide iba o získanie a udržanie moci a štát je pre neho len prostriedkom za týmto cieľom. V konečnom dôsledku sa však osudy *vladára* prepájajú s osudmi *štátu* a od kvalít, úspechu, či jednoducho iba šťastia jedného závisí aj kvalita, úspech, či priaznivý údel toho druhého. Blaho štátu je potom aj blahom *vladára*, čo dokazuje explicitná formulácia z XXII. kapitoly *Vladára*, kde Machiavelli píše o požadovaných vlastnostiach ministrov – služobníkov štátu: „*kto má totiž v rukách štát iného, musí myslieť vždy len na vládara, nie na seba...*“⁷⁵ Pre Machiavelliho princíp „štátneho záujmu“ teda pojem „verejného blaha“, ktorý Erasmus oživil vo svojich politických úvahách, nie je vylúčený. Naopak však platí, že Erazmovo „verejné blaho“ nikdy nebude súhlasiť s metódami, ktoré posväčuje Machiavelliho „štátny záujem“.

Veľavravným príkladom je téza „spravodlivej vojny“, ktorú Erasmus jednoznačne spochybňuje.⁷⁶ Naopak pre Machiavelliho je spravodlivou každá vojna, ktorá je nevyhnutná a aj „*zbrane sú požehnané vtedy, keď mimo nich niet nádeje.*“⁷⁷ Je si však rovnako, ako si je aj Erasmus vedomý toho, že vojna demoralizuje a v konečnom dôsledku, ak sa človek musí riadiť takýmito motívmi konania, nemôže to nepokryť jeho charakter – ženie ho to k lúpeniu, násiliu, vraždeniu, až mu je nakoniec jedno, na kom sa toho dopúšťa.⁷⁸ Tu musíme mať na pamäti, že politickú a vojnovú aktivitu 16. storočia Machiavelli spoznal v tej najnášilnejšej podobe tak povediac na vlastnej koži. Vojny o vplyv v Itálii (Francúzsko, Habsburgovci, pápežský štát), ktoré trvali takmer počas celého života N. Machiavelliho, dodali osobitý a veľmi aktuálny význam výroku: *Primum vivere, deinde philosophari*. Machiavelli nie je prívržencom nijakej strany usilujúcej o zničenie alebo uchovanie nejakého existujúceho režimu, nie je ani utopistom usilujúcim sa implementovať univerzálne idey. Naopak vidíme človeka uvrhnutého do nestability doby a hľadajúceho vo svojich konkrétnych skúsenostiach v poučení z dejín spôsob, ako vrátiť trochu stability do spoločnosti, v ktorej sa nachádza.⁷⁹ Jeho cieľom je teda stabilita Itálie a prostriedkom k nej uchopenie a rozšírenie moci pomocou vojny. V poslednej kapitole svojho *Vladára* preto adresuje priamu výzvu Lorenzovi Medicejskému: „*Nech Taliansko po toľkom čase konečne vidí svojho vykupiteľa... Nech sa preto ujme Váš slávy dom uvedeného poslania v takej myslí a nádeji, v akej sa ľudia podujímajú na spravodlivé veci. Nech cesta pod zástavou Vášho domu povznesie túto krajinu...*“⁸⁰ Takto prezentovaná idea „spravodlivej vojny“ však bola v daných historických a politických podmienkach Itálie na začiatku XVI. storočia rovnako idealistická a nerealizovateľná ako idealistická a nerealizovateľná bola v tom čase pacifistická idea mierového spoluzitia všetkých európskych štátov Erazma Rotterdamského.

Z Machiavelliho diela možno aj neprávom najväčšiu pozornosť na seba púta jeho *Vladár*. No pripomíname, že v rovnakom čase vzniká i jeho ďalšie dielo – *Úvahy o prvej dekáde Tita Livia*. Mnohí komentátori Machiavelliho filozofie sa zhodujú v tom, že práve jeho *Úvahy* ponúkajú rozvedenie mnohých tém, ktorých sa vo *Vladárovi* nedotkol vôbec alebo len okrajovo a že

⁷⁴ HEXTER: *The Vision...*, s. 156.

⁷⁵ [22. kapitola]. MACHIAVELLI: *Vladár...*, s. 366.

⁷⁶ „*...quam calamitosa simul et scelerata res bellum, quantumque malorum omnium agmen secum trahat, etiam si iustissimum sit, si quod omnino bellum iustum vocari debet...* [=či nie je škodlivou a zločinnou vecou vojna, ktorá ťahá za sebou celú hromadu nešťastia ešte aj vtedy, ak je spravodlivou? – ak vôbec možno nejakú vojnu nazvať spravodlivou] ERASMUS: *Institutio...*, s. 214.

⁷⁷ [26. kapitola]. MACHIAVELLI: *Vladár...*, s. 372. Machiavelli na tomto mieste vlastne parafrázuje Tita Liviu [IX, 1]: *Iustum est bellum, Samnites, quibus necessarium, et pia arma, quibus nulla nisi in armis relinquitur spes.* [=Vojna je spravodlivá, Samnitania, v tom prípade, keď sa bez nej nemožno uchrániť, zbrane sú požehnané vtedy, keď mimo nich niet nádeje.] TITUS LIVIUS: *Ab urbe condita libri*. In: *The Latin Library*. [Cit. 2007-01-24]. Dostupné na: http://www.intratext.com/IXT/LAT0142/_PIJ.HTM

⁷⁸ [1. kniha]. MACHIAVELLI, Niccolo: *Vojenské umenie*. In: *Vladár. Úvahy o prvej dekáde Tita Livia. Vojenské umenie*. Preložili Pavol Koprda a Blahoslav Hečko. Edičný návrh pripravila, chronológiu autorovho života a diela zostavila a štúdiu napísala Miroslava Vallová. I. vyd. Bratislava: Tatran, 1992, s. 384-385.

⁷⁹ Porovnaj: MESNARD: *L'essor...*, s. 51.

⁸⁰ [26. kapitola]. MACHIAVELLI: *Vladár...*, s. 374.

v mnohých ohľadoch je vlastne táto jeho čisto humanistická práca (forma výkladu k antickému dielu, ktorý bol typickým produktom humanistickej spisby, v tomto ohľade nevzbudzuje žiadne pochybnosti) ďaleko „revolučnejšou“ ako jeho *Vladár*.⁸¹ Machiavelli sa tu oslobodzuje od záväzkov k svojej súčasnosti a analyzujúc problémy antickej rímskej republiky sa odvažuje niekedy aj veľmi ostro vyjadriť svoj názor na aktuálne problémy. Opäť sa ukazuje byť mimoriadne ostrozrakým pozorovateľom nielen jednotlivých javov okolo seba, ale aj človeka, najmä s ohľadom na udržanie, resp. stratu jeho mravnej integrity. Všimnime si len niekoľko momentov, ktoré sú príznačné pre humanistu tejto doby a ktoré korešpondujú, či už súhlasne alebo nesúhlasne, aj s Erazmovými názormi.

Hneď v úvode k svojim *Úvahám*⁸² nám Machiavelli ponúka ironický, no výstižný komentár na úsilie humanistov snažiacich sa presadiť svoje diela skladaním chválospevných dedikačných ód rôznym vladárom: „*venovať svoje dielo nejakému vladárovi a potom v slepej ctižiadosti a chamtivosti vychvalovať všetky jeho cnosti miesto toho, aby ho prisne karhali za každé hanebné rozhodnutie.*“⁸³ Dodajme, že Machiavelli sa tu virtuálne triafa nielen do Erazma,⁸⁴ ale celkom reálne aj sám do seba: typickým produktom humanistickej dedikačnej ódy je totiž aj jeho venovanie *Vladára* Lorenzovi Medicejskému.

Machiavelli vo svojich *Úvahách* skúmajúc ideály antickej rímskej republiky a konfrontujúc ich s reálnymi pomermi súvekeho sveta prichádza k záveru, že cnosti rímskej republiky – také, aké boli, už nemôžu byť oživené. Zmena politických pomerov v krajine vyžaduje muža vynikajúceho, kým násilie človeka bez škrupulí. A nestáva sa, aby skvelý muž dokázal svoje najlepšie úmysly presadzovať aj špinavými prostriedkami a naopak darebák, ktorý sa na trón dostal nečistými machináciami, aby potom užíval svoju moc v prospech a pre blaho krajiny a ľudu.⁸⁵ Je to záver obdobný s Erazmovým záverom, no kým on „riedi“ svoju ideálnu monarchiu prvkom demokratickým, Machiavelli je nútený pod dojmom reálnych pomerov revidovať svoju ideálnu republiku smerom k monarchizmu: „*v skazených mestách je ťažké alebo nemožné udržať republiku alebo ju tam znova vytvoriť. Keby sa taký štát aj podarilo vytvoriť alebo udržať, bolo by mu treba dať skôr podobu bližšiu kráľovskému štátu.*“⁸⁶ Tu však opäť upozorňujeme, že to neznamená jeho dobrovoľnú inklináciu k takejto forme moci, ktorú sám odsudzuje: „*V takýchto prípadoch nie je dostatočnou zárukou ani neskazenosť ľudu, lebo človek s absolútnou mocou vie ľud skaziť za okamih.*“⁸⁷

Aj tu vidíme, že pre Machiavelliho, hoci ho tak často a radi usvedčujeme z bezcharakternosti,⁸⁸ mravnosť rozhodne nie je bezcennou príťažou. Práve naopak, Machiavelli rovnako ako Erazmus vidí priamu spojnicu medzi mravmi doby a mravnou integritou vladára: „*Kde totiž tejto prirodzenej dobroty niet, tam naozaj nemožno dúfať v nič dobré.*“⁸⁹ Hoci mnohé

⁸¹ Porovnaj: MACKENNEY: *Dějiny...*, s. 91; STRAUSS – CROSEY: *A politikai filozófia...*, s. 414; MESNARD: *L'essor...*, s. 19.

⁸² Tie Machiavelli venoval Zanolimu Buondelmontimu a Cosimovi Rucellaiovi, ktorého rodina patrila k známym mecénom humanistov.

⁸³ [Pozdrav Niccola Machiavelliho Zanolimu Buondelmontimu a Cosimovi Rucellaiovi.] MACHIAVELLI: *Úvahy...*, s. 9.

⁸⁴ Koniec-koncov Erazmove „politické kotmelce“, keď dokáže s tým istým dielkom (napr. aj *Institutio*) a s príslušnou dedikáciou osloviť trebárs aj hlavných „vojnových štváčov“, ešte len prídu: okrem Karola V. ho postupne venuje aj jeho úhlavnému nepriateľovi, francúzskemu kráľovi Františkovi II. či anglickému kráľovi Henrichovi VIII a nezabudne ani na Karolovho brata Ferdinanda Habsburského.

⁸⁵ [1. kniha, 18. kapitola]. MACHIAVELLI: *Úvahy...*, s. 55.

⁸⁶ Tamže.

⁸⁷ [1. kniha, 35. kapitola]. Tamže, s. 79.

⁸⁸ Aj slovník cudzích slov definuje „machiavellizmus“ ako *politiku používajúcu bezohľadné, zákerné spôsoby na dosiahnutie svojho cieľa*. IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, Mária – MANÍKOVÁ, Zuzana: *Slovník cudzích slov*. Druhé revidované vydanie. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1983, s. 538.

⁸⁹ [1. kniha, 55. kapitola]. MACHIAVELLI: *Úvahy...*, s. 111. K tejto myšlienke sa vracia aj v samostatnej kapitole svojich *Úvah – Za hriechy národov sú zodpovední vladári* [3. kniha, 29. kapitola]: *Vladári nemajú oprávnenie ponosovať sa na hriechy, ktorých sa dopúšťajú ich vlastné národy, lebo za ne musia byť nevyhnutne na vine sami svojou nedbalosťou alebo tým, že sú poznačení rovnakými pokleskami*. Tamže, s. 272.

z jeho vyjadrení ho usvedčujú ako pesimistického glosátora svojej doby, vo svojej podstate je aj Machiavelli tým istým humanistom, akým je aj Erasmus. Obaja totiž súhlasia, že prostriedkom, ktorým sa dá docieľiť náprava tohto mravného marazmu je vzdelanie. Lebo je to vzdelanie, ktoré vedie k cnosti a práve cnosť je kľúčom k ich spoločnému cieľu – k blahu ľudskej spoločnosti. Aj Machiavelli teda vo svojich *Úvahách* opakuje základný princíp humanizmu: nutnosť a povinnosť rozširovania vzdelanosti: „každý dobrý človek je povinný naučiť ostatných tomu dobru, ktoré nemohol uskutočniť on sám pre nežičlivosť doby a osudu: ak naň budú pripravení mnohí, ku komu z nich budú nebesá najmilostivejšie, ten ho uskutoční.“⁹⁰

Druhým pilierom humanizmu, avšak prvoradým fundamentom kresťanského humanizmu, je samotné kresťanstvo najmä v podobe pôvodných hodnôt jeho základného učenia zachyteného v textoch Nového zákona. Ako sme naznačili v prípade Machiavelliho *Vladára*, na tomto poli sa u jeho komentátorov stretávame s istou tendenciou k zjednodušeniu, v zmysle ktorého je potom Machiavelli vykreslený v tom horšom prípade priamo ako ateista či pohan, v tom lepšom prípade ako naozaj pragmatický ideológ. Presne v tomto duchu hodnotí jeho *Úvahy* aj R. Mackennay, ktorý mu mimochodom udeľuje tiež „nálepku“ nemorálnosti.⁹¹ K možným dezinterpretáciám môže dôjsť pri určení hranice medzi Machiavelliho analýzou fungovania antickej rímskej republiky (v rámci ktorej vidí fungovanie náboženstva, ale upozorňujeme, že tradičného – antickeho, naozaj v medziach ideologicko-pragmatických)⁹² a jeho pohľadom na aktuálny stav a perspektívy kresťanstva. Machiavelliho slovník je možno trochu priamočiarejší ako u ostatných kresťanských humanistov, v rovine ideovej však stojí na rovnakých pozíciách.⁹³ A tak Machiavelli nespochybňuje autoritu ideových zdrojov kresťanstva („Keby sa bola táto zbožnosť udržala v začiatkoch kresťanských štátov podľa slova pôvodcu kresťanského náboženstva, kresťanské republiky a štáty by boli oveľa jednotnejšie a šťastnejšie, ako sú.“),⁹⁴ ale spochybňuje autoritu jeho súčasných predstaviteľov, t. j. cirkvi, ktorá, spreneveriac sa svojmu poslaniu (svojimi vojnovými a mocenskými avantúrami), diskredituje pôvodné hodnoty kresťanstva a prispieva k celkovému mravnému úpadku.⁹⁵

Pre svoju dobu sa mu v niektorých ohľadoch zdá byť antické pohanské náboženstvo dokonca prijateľnejšie, než samo kresťanstvo⁹⁶ a názory, ktoré v tejto súvislosti vyslovuje určite nie sú v zhode s názormi Erazmovými. Opäť však, ako sme už niekoľkokrát poukázali, Machiavelliho východiská aj ciele sú vo svojich dôsledkoch totožné, ako sú východiská a ciele Erazma Rotterdamského.⁹⁷ Obaja sú humanisti, obaja vychádzajú z obdobných pozícií (aj z nášho rozboru vy-

⁹⁰ [2. kniha, Proemium]. Tamže, s. 125.

⁹¹ Porovnaj: MACKENNEY: *Dějiny...*, s. 91-92.

⁹² Ide predovšetkým o 1. knihu *Úvah* a kapitoly 11. a 13.-15. Tamže, s. 38-40 a 43-48. Do ich rámca však zakomponoval aj svoju úvahu o stave kresťanskej cirkvi (1. kniha *Úvah*, 12. kapitola), s. 41-43.

⁹³ Porovnaj: HEER: *Evropské...*, s. 254.

⁹⁴ [1. kniha, 12. kapitola]. MACHIAVELLI: *Úvahy...*, s. 42.

⁹⁵ Prirodzene Machiavelli tu pri argumentovaní využíva domáce (italské) reálie: *Keďže teda cirkev nebola dost' silná na obsadenie Talianska, no ani dost' slabá, aby ho dovolila obsadiť inému, jej vinou sa Taliansko nemohlo dostať pod jediného panovníka, lež ostalo pod viacerými vladármi a pánni. Ti ho oslabili natoľko, že dnes nie je ľahkou korisťou iba mocným barbarom, ale hociktorému útočníkovi. A za toto všetko my Taliani nevďačíme nikomu inému, len cirkvi.* Tamže, s. 42-43.

⁹⁶ *Pohanské náboženstvo okrem toho blahorečilo len ľuďom ovenčeným svetskou slávou, napríklad vojvodcom a vladárom, kým naše oslavuje skôr pokorných a hlbavých ako činorodých. Kým naše urobilo najvyššie hodnoty z pokory a opovrhovania svetom, najvyššími hodnotami pohanského náboženstva bola rozumová a telesná sila a všetky vlastnosti, ktoré robia ľudí mimoriadne silnými. Naše náboženstvo vyžaduje od človeka tiež veľa vnútornej sily, ale myslí tým skôr silu trpieť ako silu konať veľké veci. Slabosť dnešného sveta má pravdepodobne na svedomí práve tento spôsob života.* [2. kniha, 2. kapitola]. Tamže, s. 131.

⁹⁷ *Vinu na danom stave kresťanstva a jeho nefunkčnosti pre moderný štát, ktorý musí byť už založený na nacionálnom princípe, neprpisuje podstate tejto viery, ale cirkvi, ako inštitúcii, ktorá je jej sprostredkovateľkou: Hoci sa zdá, že náš svet zostal zbabeľý a naše náboženstvo bezbranné, na vine nie je samo naše náboženstvo, ale nepochybne podlosť tých ľudí, ktorí ho vykladali v duchu záhalčivosti, a nie v duchu svetských cností. Keby boli totiž brali do úvahy, že naše náboženstvo nám dovoľuje zveľebovať a brániť vlasť, boli by prišli na to, že nám ju dovoľuje milovať, ctíť a viesť taký život, aby*

plýva istá miera analógie medzi nimi, a to tak v stave poznania predmetu svojho skúmania, ako aj v používaných metódach). V čom sa však radikálne rozlišujú, to sú prostriedky, ktoré navrhujú použiť pre docielenie želaného výsledku. V tom sú si takí protikladní, akoby jeden reagoval na druhého.

Summary

Machiavelli and Erasmus of Rotterdam – one confrontational view at two humanists in context of Europe in the first third of the 16th century

The politics, which Erasmus of Rotterdam formulated in his treatise *Institutio principis Christiani* (1516), are used to be put traditionally like an antithesis of Machiavelli's political writings *Il principe*. However from the correspondence of Erasmus it is clear, that he didn't know Machiavelli and so, that between *Il principe* and *Institutio principis Christiani* doesn't exist any direct relationship. From the confrontation of both authors however follow startling conclusion: the basis and the aims of Machiavelli are in their consequences coincident with the basis and the aims of Erasmus. The two men are anyway humanists and they work with humanistic method and as for their aims – both men – though from different reasons and with different intensity – anticipate the idea of nation state. Where they go different ways are the means, which they propose to use for reaching the desired aims – in this point they are so contrary like one would react to another.

(nagy@fhv.umb.sk)

---

sme ju mohli naozaj brániť. Dôsledkom takejto výchovy a úplne pomýlených výkladov je, že dnes nevidieť toľko republik, a teda ani toľko národov oddaných veci slobody ako voľakedy. Tamže; Machiavelli sa celkom konkrétne triafa aj do postavy pápeža Júliusa II., na margo ktorého vo svojich *Správach* (*Legazioni e commissarie*) poznamenáva výslovne v duchu Erazmovho *Iulius exclusus e coelis*: „vypadá, ako keby usiloval o záchubú kresťanstva a dokonanie pádu Itálie“. Citované podľa: SKINNER: Machiavelli..., s. 21.

Nepriateľstvo cisára Maximiliána II. a sultána Süleymana (1564-1566)*

KLAUS SCHÖNHERR

*Militärgeschichtliches Forschungsamt, Potsdam (Nemecko)***Úvod**

Bitkou pri Moháči, v ktorej uhorský kráľ Ľudovít II.¹ zahynul, ako aj obliehaním cisárskeho sídelného mesta Viedeň v roku 1529, dosiahli dvestoročné expanzívne snahy Osmanskej ríše v juhovýchodnej Európe svoj kulminálny bod.

V nasledujúcom 150-ročnom období predstavoval turecký imperializmus permanentné nebezpečenstvo nielen pre juhovýchodné habsburské dedičné krajiny, ale od roku 1529 aj pre *Svätú rímsku ríšu nemeckého národa*. V dôsledku toho, že uhorský trón zostával neobsadený, došlo medzi uhorskými magnátmi k vnútorným rozbrojom, ktoré viedli k voľbe sedmohradského kniežaťa Jána Zápoľského a rakúskeho Ferdinanda Habsburského za uhorského kráľa. Dvojité voľby kráľa zapríčinila značné politické napätie, ktoré sa v rokoch 1526-1566 vyostriilo a vyvrcholilo vo viacerých ozbrojených konfliktoch medzi osmanským sultánom, ktorý podporoval v pohraničí severnej Transylvánie sedmohradské knieža, a habsburským panovníkom. Vojensko-politická konštelácia v Uhorsku donútila nielen rímsko-nemecké cisárstvo, ale aj rakúske dedičné krajiny vytvárať od polovice 16. storočia také možnosti, pomocou ktorých by bolo možné odrázať turecké expanzívne aspirácie už mimo hraníc cisárstva. Hranica medzi kresťanskou a islamskou sférou vplyvu v juhovýchodnej a východnej Európe charakterizovala jednako politické a vojenské dianie na Balkánskom polostrove až do 19. storočia a v nemalej miere ovplyvňovala politické vzťahy v celej Európe.

Turecké nebezpečenstvo pre habsburské územia v Uhorsku a Rakúsku sa v druhej polovici 16. storočia neprejavovalo rozsiahlymi vojenskými výpravami s veľkými bitkami, ako erupciami neustále prítomného napätia, ale skôr ako permanentný konflikt na hranici oboch mocenských sfér.

Lokálne pohraničné konflikty sa habsburskí panovníci pokúšali zachytávať budovaním účinného obranného systému. Na základe toho sa približne od roku 1522 vytváral na Balkánskom polostrove nárazníkový pás medzi tureckou sférou vplyvu a kresťanskou rímsko-nemeckou ríšou. „Rakúska vojenská hranica“ poskytovala obyvateľstvu v období mieru dostatočnú ochranu, ale v období vojny sa ukázala ako príliš slabá.²

Osmanské expanzívne snahy a rakúska vojenská hranica

K vzostupu Osmanskej ríše došlo v 14. storočí za vlády Osmana I. Potom ako si tento turecký kmeň vybojoval vedúce postavenie v Malej Ázii, rozšíril svoju mocenskú sféru do oblasti juhovýchodnej Európy. Už v roku 1336 prenikli Turci na územia pod vplyvom západoeurópskej kultúry a na Balkánskom polostrove dosiahli prvé dobyvačné úspechy. Do konca 14. storočia kontrolovali juhovýchodnú Európu až po Karpaty. Osmanskej expanzii odolávala do roku 1453 jedine Byzancia a tvorila kresťanskú enklávu v islamskej mocenskej sfére Turkov. Dobytie By-

* Príspevok je prepracovanou a rozšírenou verziou mojej štúdie „Cisár versus sultán. Vojenský konflikt Maximiliána II. so Süleymanom v rokoch 1564-1566“, ktorá bola publikovaná v roku 1998 v čísle 1 časopisu „Militärgeschichte (NF)“, s. 3-11.

¹ Ľudovít II. (1505-1526), český a uhorský kráľ. Kráľa Ľudovíta II. porazili Turci v moháčskej bitke a utopil sa na úteku. Na základe skorších dohôd o dedičstve (1491, 1515) pripadli jeho krajiny rodu Habsburgovcov.

² Dobrý prehľad o tejto problematike poskytujú nasledujúce príspevky: Gotthold Rhode: Ungarn vom Ende der Verbindung mit Polen bis zum Ende der Türkenherrschaft (1444-1699); pozri: Handbuch der europäischen Geschichte, vyd. Theodor Schieder, zv. 3, Stuttgart, 1971, s. 1080-1095; Herbert Jansky: Das osmanische Reich in Südosteuropa 1453-1648, s. 1170-1188.

zancie umožnilo Osmanom upevniť svoju teritoriálnu moc a tak si vytvoriť vynikajúcu východiskovú pozíciu pre svoje expanzívne aspirácie smerom do strednej Európy. Vojské a politické spory medzi rímsko-nemeckými vládcami a osmanským sultanátom ovplyvňovali už od tohto obdobia nielen pomery v juhovýchodnej Európe, ale aj politické dianie v celej Európe. Obrana pred osmanskou expanziou sa stala jednou z ústredných politických a vojenských problémov v strednej a juhovýchodnej Európe v 16. a 17. storočí.³

Po porážke Uhorska pri Moháči r. 1526 sa turecký imperializmus stal faktorom, ktorý neohrozoval len juhovýchodné habsburské teritórium, ale od obliehania Viedne v roku 1529 aj celú nemeckú ríšu. Aj napriek tomu vyvinula rímsko-nemecká ríša, ale predovšetkým Habsburgovci na svojich územiach v Rakúsku a Uhorsku mechanizmy nato, aby od polovice 16. storočia dokázali odvrátiť osmanskú expanziu už mimo hraníc ríše.

Hranica medzi kresťanstvom a islamom však aj navzdory tejto skutočnosti ovplyvňovala počas nasledujúcich 150 rokov nielen politické a vojenské pomery na severe Balkánskeho polostrova, ale v nemalej miere aj politické vzťahy v celej Európe.⁴

Rakúska ústredná moc sa pokúšala riešiť problematiku ustavičného ohrozovania habsburského územia Osmanmi predovšetkým vojenskými prostriedkami. Z toho sa od polovice 16. storočia vyvinula koncepcia ochrany pred tureckým protivníkom vytvorením hranice, ktorá síce prebiehala mimo rakúskych stálych krajín, avšak do istej miery predsa len chránila regióny, v ktorých Habsburgovci vládli, obranným systémom. Systém rakúskej vojenskej hranice pozostával z viacerých zložiek. Na jednej strane ho tvorili opevnené obranné dediny, zruby a strážne veže a na druhej strane žoldnierske oddiely a najmä vojenský kolonisti. V dôsledku toho sa približne od roku 1522 vytváral nárazníkový pás medzi tureckou sférou vplyvu a kresťanskou rímsko-nemeckou ríšou. Vojenská hranica poskytovala vzhľadom na neustále pohraničné incidenty celkom dostatočnú ochranu, ale počas dlhotrvajúcich vojenských výpravách bola príliš slabá na to, aby čelila mohutnému vojenskému tlaku. Zvláštny spôsob, akým sa ozbrojené konflikty na juhovýchodných územiach pod vládou Habsburgovcov odohrávali, ohrozoval tento obranný systém neustále aj počas obdobia mieru. V dôsledku dlhoročného zanedbávania, ktoré spôsobil permanentný nedostatok finančných prostriedkov, bola vojenská hranica v čase, keď Maximilián II. prevzal vládu, v mimoriadne žalostnom stave.⁵

Habsbursko-osmanská eskalácia napätia po smrti cisára Ferdinanda I.

Rímsko-nemecké cisárstvo predstavovalo počas druhej polovice 16. storočia oázu pokoja v Európe, ktorá sa zmiatla v mocensko-politických a konfesionálnych konfliktoch. V tomto období zotrúvala ríša v stave zahraničnopolitickej letargie, pretože vnútorné konfesionálne spory takmer úplne odčerpávali jej politickú energiu. Ríši prospievalo, že mimonemecké konflikty⁶ takmer neprenikli na jej územie, takže labilná vnútropolitická rovnováha zostávala zachovaná. Osmanské expanzívne úsilie znamenalo stále nebezpečenstvo najmä pre juhovýchodné oblasti ríšskeho územia. Za takejto situácie prevzal cisár Maximilián II.⁷ po smrti svojho otca Ferdinanda

³ Tamže. s. 1170-1179. Toifl, Leopold; Leitgeb, Hildegard: Die Türkeneinfälle in der Steiermark und Kärnten vom 15. bis zum 17. Jahrhundert, Viedeň 1991, s. 3 a n.

⁴ Peball, Kurt: Die Schlacht bei St. Gotthard-Mogersdorf 1664, Viedeň 1964, s. 2 a n.

⁵ Rothenberg, Gunther E.: Die österreichische Militärgrenze in Kroatien 1522 bis 1881, Viedeň – Mníchov 1970, s. 33-41; Schulze, Winfried: Die österreichische Militärgrenze; pozri: Militärgeschichtliche Mitteilungen 1/1977, s. 187 a n.

⁶ Ide v podstate o náboženské konflikty, ktoré vyvrcholili v ozbrojených sporoch. Týka sa to najmä hugenotských vojen vo Francúzsku, ako aj španielsky vojenský zásah v Nizozemsku (nizozemské povstanie). Cisár Maximilián II. sa usiloval o to, aby sa konflikty nerozšírili do ríše.

⁷ Maximilián II. (1527-1576) bol zástancom mierového poriadku v ríši, ktorý sa snažil zachovať rovnováhu medzi oboma súperiacimi náboženskými stranami (katolicizmom a protestantizmom). Počas doby jeho vládnutia sa ríša, až na vojnu s Osmanskou ríšou v r. 1566, do zahraničnopolitických konfliktov nedostala. Rudersdorf, Manfred: Maximilian II.; pozri: Die Kaiser der Neuzeit 1519-1918, vyd. A. Schindling a W. Ziegler, Mníchova 1990, s. 78-97, s. 474 a n.; Press, Volker: Maximilian II.; pozri: Neue Deutsche Biographie, 16. zv., Berlín 1990, s. 471-475.

I. 25. júla 1564 politické vedenie rímsko-nemeckého cisárstva. Pri nástupe nového panovníka zdanlivo nejestvovalo nebezpečie, ktoré by mohlo viesť politické nezhody s Portou⁸ až do ozbrojeného konfliktu, pretože mierová dohoda,⁹ uzavretá v roku 1562 na osem rokov, ešte naďalej platila.¹⁰

Udržanie mieru v Uhorsku ohrozovalo Sedmohradské kniežatstvo, ktorého politika viedla k neustálemu napätiu s Habsburgovcami. Hoci sa sedmohradské územie nachádzalo na periférii strednej Európy, jeho panovníci na základe geografickej polohy medzi habsburskou časťou Uhorska a osmanským okupačným územím podstatne ovplyvňovali politické dianie v Európe. Kniežatstvo sa pod záštitou tureckého sultána nazdávalo, že by mohlo na úkor Habsburgovcov zmeniť vo svoj prospech mocenské pomery v juhovýchodnej Európe.

Krátkodobé mocensko-politické vákuum po smrti cisára Ferdinanda I. využil knieža Ján II. Žigmund Zápoľský¹¹ na jeseň 1564 na okupáciu habsburského územia v Uhorsku. Sedmohradský postup priviedol rakúsku juhovýchodnú európsku politiku pred veľkú dilemu, pretože v prípade vojenskej reakcie na sedmohradskú provokáciu by nový cisár riskoval obvinenia Porty z porušovania zmluvy. Na druhej strane nemohol nový cisár z politických dôvodov tolerovať agresívne správanie Zápoľského. Vzhľadom na uvedené ťažkosti sa Maximiliánovi II. naskytla možnosť obnoviť status quo ante, a to buď rokovaniaми alebo vojenskými prostriedkami.

Keďže sedmohradské útočné operácie v regióne Satu Mare, ako aj Baia Mare a pri meste Arad (Oradea) prebiehali na jeseň 1564 veľmi úspešne, rozhodol sa cisár odpovedať na útok ozbrojenou silou. Pre neskoré ročné obdobie mala vojenská akcia čisto defenzívny charakter.

Súčasne s ozbrojenými aktivitami v Sedmohradsku rokoval rímsko-nemecký panovník v Istanbuli s Portou, aby zabezpečil platnosť mierovej zmluvy z r. 1562. Politické snahy Maximiliána II koncom roku 1564 naznačovali, že by mohli viesť k uvoľneniu vážnej situácie.¹²

Vojenská situácia v Uhorsku, ako aj nevyjasnené podmienky zmluvy s Portou, boli pre nového panovníka začiatkom roku 1565 veľkými zahraničnopolitickými impulzmi. Maximilián II. sa pokúsil preto riešiť tieto problémy nielen vojenskými, ale aj diplomatickými prostriedkami. Pritom dúfal, že ozbrojenou silou dokáže vytlačiť sedmohradské knieža z dobytých území a zároveň mierovou cestou vyrieši so Süleymanom otázku zmluvy.

Pre svoj plán opätovného získania území, ktoré okupoval Ján II. Žigmund Zápoľský mal habsburský cisár pri Košiciach k dispozícii okolo 25 000 vojakov pod velením Lazara Schwendiho.¹³ Schwendi, na rozdiel od vojenských zvykov 16. storočia, kedy sa počas zimných mesiacov nebojovalo, začal 4. februára 1565 s bojovými akciami, na ktoré nebolo sedmohradské knieža pripravené. Cisársky veliteľ zároveň využil energicky svoju výhodu, vtrhol hlavne do regiónu Maramures a v priebehu mesiaca obsadil všetky stratené územia. Črtajúci sa vojenský debakel donútil Jána II. Zápoľského vo februári 1565 začať rokovania o prímerí, ktoré sa zavŕšili 13. mar-

⁸ „Vysoká porta“ znamenala v tureckej kancelárskej reči názov pre panovnícke sídlo sultána. Z toho sa vyvinulo všeobecné označenie ústrednej vlády Osmanskej ríše v Istanbuli.

⁹ Istanbulská zmluva z 2. 8. 1562. Osemročné prímerie, ktoré uzavreli sultán Süleyman a cisár Ferdinand I., stanovila teritoriálny status quo. Cisár sa okrem toho sa zaviazal platiť tribút v výške 30 000 zlatých ročne. Znenie zmluvy pozri Schaendlinger, Anton: Die Schreiben Sultan Suleyman des Prächtigen an Karl V., Ferdinand I. und Maximilian II., I. diel: Transkripcia a preklad, Viedeň 1983, listina 25, s. 67-74.

¹⁰ Zeeden, Ernst-Walter: Das Zeitalter der Glaubenskämpfe (1555-1648); pozri: Gebhardt, Handbuch der deutschen Geschichte, 9. vydanie, zv. 2, Stuttgart 1970, s. 130-134.

¹¹ Bližšie k Jánovi II. Žigmundovi Zápoľskom pozri Roth, Harald: Kleine Geschichte Siebenbürgens, Kolín-Weimar - Viedeň 1996, s. 49-55; Cantacuzino, Gheorghe a i.: Istoria Militara A Poporului Român, zv. III, Bukurešť 1987, s. 108 a n., 448-450; Giurescu, Constantin C., Giurescu, Dinu C.: Istoria Românilor, zv. 2, Bukurešť 1976, s. 211 a n.

¹² Ritter Moriz: Deutsche Geschichte im Zeitalter der Gegenreformation und des Dreißigjährigen Krieges (1555-1648), nový nezmenený reprografický výtlačok I. vydania, Stuttgart 1889, 1. zv., Darmstadt 1974, s. 264 a n.

¹³ Lazar Schwendi (1522-1584) bol od jesene 1564 v službách cisára Maximiliána II. Okrem funkcie cisárskeho vrchného veliteľa v Uhorsku sa venoval aj politickým problémom, pričom vypracoval koncepciu reformy ríšskej ústavy. Ako vojenský teoretik sa pokúšal zlepšiť nemecké vojenstvo tým, že sa dožadoval vytvorenia ríšskej armády na báze všeobecného vyzbrojenia ľudu.

ca vo Schwendiho poľnom tábore pri Ardude predbežnou dohodou. V dohode sa sedmohradské knieža zrieklo titulu uhorského kráľa a zaviazalo sa odovzdať časť svojho územia Habsburgovcom.¹⁴ Dohoda mala nadobudnúť právoplatnosť po ratifikovaní Maximiliánom a Jánom Zápoľským.¹⁵

Napriek tomuto vojenskému úspechu zostával základný habsbursko-osmanský problém - zabezpečenie mieru na severe Balkánskeho polostrova – naďalej nevyriešený. Maximilián pritom dúfal, že diplomatickou cestou dosiahne udržanie mierovej zmluvy z roku 1562. Preto koncom roku 1564 zintenzívil rokovania s Portou, aby zmluvu buď predĺžil na základe status quo, alebo ju obnovil. Už 22. februára 1565 dosiahla cisárska delegácia v Istanbule pri rokovaní priaznivý výsledok tým, že Süleyman súhlasil s predĺžením dohody na osem rokov. Sultán však niekoľko dní potom, ako sa dozvedel o porážke Zápoľského v Sedmohradsku, svoj súhlas odvolal. Cisárska delegácia obnovila rokovania v Istanbule až v marci.¹⁶

Zatiaľ čo rozhovory na Bospore ešte prebiehali, zdalo sa, že vojensko-politický konflikt so Sedmohradským kniežatstvom vyriešila Ardudská dohoda. Cisársky dvor vo Viedni zostal preto prekvapený, keď Ján Zápoľský koncom marca odmietol zmluvu ratifikovať. Zodpovednosť zato niesla predovšetkým osmanská vláda, ktorá Zápoľskému naznačila, že ho podporí v jeho boji proti rakúskym Habsburgovcom. Ak sa Viedeň za takýchto okolností chcela vyhnúť opätovnému vypuknutiu vojenského konfliktu, musela dvorská kancelária proti vlastnej vôli obnoviť rokovania. Avšak preto, že obe strany neboli veľmi prístupné ku kompromisom a rozhovory po dvoch mesiacoch stroskotali, konflikt opäť vypukol. Pre Schwendiho sa však vojenská situácia v Uhorsku v porovnaní s jarou podstatne zhoršila, pretože z dôvodu nevyplácania žoldu sa v habsburských žoldnierskych oddieloch objavovali prejavy rozkladu, ale aj preto, že sedmohradské vojská dostávali z osmanskej strany posily. Za daného stavu mohol Schwendi zachytávať osmansko-sedmohradskú ofenzívu len defenzívnymi prostriedkami. V tejto neprijemnej situácii pomohla Habsburgovcom šťastná náhoda v podobe osmanskej výpravy proti Malte,¹⁷ ktorá sa v polovici augusta 1565 skončila neúspechom. Keďže temešvársky paša, aby mohol podporiť obliehajúcu armádu na Malte a stiahnuť vojská z uhorského bojiska, prejavil ochotu uzavrieť so Schwendim prímerie.¹⁸

Hoci obidve strany sa počas vzájomných rozhovorov v Istanbule všeobecne zhodli na modalitách mierovej zmluvy, k ratifikácii príslušnej dohody v lete nedošlo. Kým Porta uzavretie a podpis zmluvy odkladala, Maximilián II. sa nazdával, že si počas ďalších rokovaní vyjedná lepšie podmienky. Tento váhavý postup cisárskej vlády mohol mať pre ňu na jeseň 1565 fatálne následky, pretože neúspešná operácia proti Malte mala vplyv bilaterálne rokovania a Porta hľadala kompenzáciu za stroskotanie obliehania ostrova. Preto sa Süleyman rozhodol, že v nasledujúcom roku uskutoční výpravu proti habsburským územiám v Uhorsku, aby si tak obnovil svoju vnútro-politickú prestíž, ktorá utrpela vojenským neúspechom. Keďže rokovania v novembri 1565 skončili bez akéhokoľvek výsledku, len potvrdili neúspešnosť Maximiliánovej politiky proti osmanskému imperializmu.

Ale cisár ešte začiatkom roku 1566 napriek tomu dúfal, že jeho vyslanci dovedú mierové rokovania v Istanbule do úspešného konca. Hoci osmanská vláda sa už v decembri 1565 rozhodla, že povedie vojnu proti habsburskému cisárovi, dala túto skutočnosť až 4. februára 1566 Maximiliánovi na vedomie. Pre nedostatok informácií o politickej situácii v Istanbule plánoval cisár ešte

¹⁴ Išlo o Maramures, ako aj okolie miest Mukačevo a Chust.

¹⁵ Janko, Wilhelm von: Lazarus Freiherr von Schwendi, Viedeň 1871, s. 33-47.

¹⁶ List cisára Maximiliána II. svojmu bratovi arcivojvodovi Ferdinandovi, 19.03.1565, Viedeň; pozri: Bibl, Viktor (ed.): Die Korrespondenz Maximilian II.; 1. zv.: Familienkorrespondenz 1564 Juli 26 – 1566 August 11, č. 34, s. 43-51

¹⁷ Turci obliehali Maltu od 6. 5. 1565. Po silnom odpore rádu johanitov prerušili osmanskí velitelia svoju neúspešnú akciu. Williams, Ann: Mediterranean conflict. Pozri: Suleyman the Magnificent and His Age. The Ottoman Empire in Early Modern World, ed. by M. Kunt and C. Woodhead, London-New York 1995, s. 52 a. n.

¹⁸ Janko, s. 50-53.

v polovici januára 1566 vyslanie ďalšej delegácie k Porte, aby dal týmto gestom najavo, že Viedeň je rozhodnutá mier udržať.¹⁹

Dôsledky augsburského Ríšskeho snemu pre výpravu

Vojensko-politická situácia v juhovýchodnej Európe, ako aj náboženské a právne problémy ríše, prinútili Maximiliána zvolať na 12. októbra 1565 do Augsburgu Ríšsky snem, ktorý chcel osobne otvoriť 14. januára 1566.²⁰ Pretože ríšske stavy otáľali s prijatím pozvania, a z tohto dôvodu sa dostavili na miesto snemu s oneskorením, porady sa za prítomnosti cisára mohli začať až 23. marca. Predovšetkým problémy s otvorením zasadnutia Ríšskeho snemu, ktoré sa uskutočnilo s dvojmesačným oneskorením, mali veľmi negatívny vplyv pre nastávajúcu výpravu. Cisár pritom ešte koncom roku 1565 dúfal, že ríšske stavy vzhľadom na hroziace nebezpečenstvo vojny schvália zavedenie vysokej vojnovkej dane. Termín otvorenia zasadnutia Ríšskeho snemu stanovil na polovicu januára preto, aby snem už začiatkom roku prerokoval jeho požiadavky a rozhodol. Len za tohto predpokladu mohla Dvorská vojenská rada vo Viedni začať už na jar s verbovaním žoldnierov pre údernú armádu. Maximilián si uvedomoval, že práve za tejto vážnej vojensko-politickej situácii zohráva mimoriadnu úlohu časový faktor, ktorý v nastávajúcom konflikte s osmanským protivníkom ovplyvní úspech, resp. neúspech výpravy.

V pozvánke na Ríšsky snem požadoval cisár jednorázovú vojnovú daň, ktorá by mu umožnila naverbovať armádu o sile 40 000 pešiakov a 12 000 jazdcov a vyplácať im šesť mesiacov žold. Snem v Augsburgu cisárovi žiadosť síce zamietol, ale odhlasoval vojnovú daň, ktorá sa zakladala na tradičnom matričnom poplatku.²¹ Ríšsky snem počas svojich porád rozhodol, že pre výpravu v roku 1566 schváli trojnásobný matričný poplatok na dobu ôsmich mesiacov. Táto ríšska daň pomenovaná ako „súrna protiturecká pomoc“ predstavovala finančný objem 1,9 milióna florénov²² a bola asi o 400 000 florénov vyššia ako pôvodné požiadavky cisára.²³ Schválenie vyššej dane možno chápať ako signalizáciu obavy ríšskych stavov, že postup osmanskej armády môže znamenať priame ohrozenie ríše. Tento v celku pozitívny náznak znegoval však oneskorenie súhlasu, na základe ktorého rozhodnutie nadobudlo účinnosť až po ukončení Ríšskeho snemu 25. mája 1566. V dôsledku oneskorenia schválenia „súrnej protitureckej pomoci“ sa tak možnosť naverbovať vojsko, ktoré by bolo uprostred leta k dispozícii pre výpravu, posunula až na koniec mája 1566. Ríšske stavy tým premrhali vhodný okamih nato, aby v predstihu došlo k uskutočňovaniu vojenských preventívnych opatrení v oblastiach, ktoré hraničili s osmanským okupačným územím.

Výprava roku 1566

Politický vývoj v juhovýchodnej Európe sa po takmer dvoch rokoch politického napätia, diplomatických rokovaní a miestnych vojenských konfliktov, niesol začiatkom roku 1566 v znamení vojnového plánovania a príprav. Obaja protivníci mali pritom rozdielne podmienky na vybudovanie potrebných armád. Kým Süleyman na základe autoritatívnych vládnych štruktúr

¹⁹ List Maximiliána II. svojmu bratovi arcivojvodovi Karolovi, 22.01.1566, Augsburg. Korešpondencia č. 333, s. 376.

²⁰ Einladung zum Reichstag nach Augsburg, 12.10.1565, Viedeň. Domáci, dvorský a štátny archív (nem. skratka: HHStA – Haus-, Hof- und Staatsarchiv), Viedeň, Ríšsky archív, spisy Ríšskeho snemu, fasc. 46, fól. 22.

²¹ Pri matričnom príplatku išlo o dane členských krajín (ríšskych stavov) odvádzané vrchnému štátu (Nemeckej ríši). V rímsko-nemeckej ríši sa daň zakladala na matrike (zozname), ktorá stanovovala vojenské kontingenty, ktoré mali ríšske stavy postaviť v prípade vojny. Z dôvodov hospodárnosti sa stalo zvykom preratúvať vojenské kontingenty na peňažné čiastky, aby sa mohlo udržiavať žoldnierske vojsko. Tento systém sa používal od roku 1522. Daň dostala názov „ríšske mesiace“, pretože matrika bola pôvodne vypracovaná pri príležitosti cisárovho sprievodu do Ríma pri príležitosti jeho korunovácie pápežom.

²² Ide o rýnskych zlatých (fl). Vzhľadom na početné práva ríšskych stavov raziť mince a s tým späté veľké množstvo rôznych mien sa stala z fl čisto účtovnícka jednotka (fiktívna hlavná mena).

²³ Relation über die Artikel der Türkenhilfe, nedátované, Domáci, dvorský a štátny archív, Ríšsky archív, spisy Ríšskeho snemu, fasc. 46, fól. 342-344.

Osmanskej ríše disponoval neustále bojaschopnou armádou, musel Maximilián požiadať o schválenie vojnových daní nielen nemecké ríšske stavy, ale aj krajinské stavy v Uhorsku a dedičných krajinách, aby prostredníctvom týchto finančných prostriedkov mohol naverbovať žoldnierov. Výhodou pre Habsburgovcov bola v porovnaní s hlavnou sultánovou maloázijskou armádou blízkosťou bojiska, na ktoré sa nemecká strana mohla presunúť v priebehu niekoľkých dní. Predpokladom pre využitie tejto výhody však bol hladký proces schvaľovania daní ústavnými orgánmi. Rímsko-nemecká ríša premárnila túto eventuálnu výhodu už v priebehu príprav na výpravu.

Keď Maximilián v marci 1566 nariadil verbovanie žoldnierov, bol už jeho veliteľ v Hornom Uhorsku Lazar Schwendi s 12 000 landsknechtami v poľnom tábore pri Košiciach v bojovej pohotovosti. Aj v západnej časti ohrozeného územia zhromaždil arcivojvoda Karol²⁴ pri Radkersburgu 10 000 mužov, a to so zámerom ochraňovať vnútorné rakúske krajiny pred tureckými nájazdmi na chorvátskom predpolí. Avšak formovanie hlavnej armády pri Magyaróvare sa preťahovalo až do začiatku augusta. Okrem asi 50 000 landsknechtov, ktorí boli platení z daňového fondu „súrna protiturecká pomoc“, a vlastných útvarov z Uhorska a Čiech, vyslali do Uhorska svoje vojská aj viacerí európski panovníci a pápež, takže Maximilián mal v lete 1566 k dispozícii armádu o sile asi 100 000 mužov. Polovica tejto armády bola od polovice augusta dislokovaná v cisárskom poľnom tábore pri Magyaróvare, ďalších 25 000 vojakov pod velením grófa Egge zo Salmu sa utáborilo pri Komárne a 10 000 Uhrov pri Nitre. Na pravé a ľavé krídlo operačného priestoru sa presunuli ešte oddiely arcivojvodu Karola a Schwendiho.²⁵ Hoci Ríšsky snem a aj krajinské stavy v Uhorsku, v Čechách a v rakúskych dedičných krajinách vytvorili všetky predpoklady na sformovanie silnej armády, Dvorská vojenská rada²⁶ nebola schopná navrhnuť operačný plán. Dvorská vojenská rada sa v podstate snažila nasadiť vojenské sily takým spôsobom, aby odrazili útok hlavnej tureckej armády už na uhorskom území a tým zabránili útoku na Viedeň. Tento defenzívny postoj Dvorskej vojenskej rady ako aj Maximiliánového vojenského velenia charakterizoval celý priebeh výpravy.

Následne ako tureckí vrchní velitelia prerušili 11. septembra 1565 obliehanie Malty a tým dočasne prerušili osmanské expanzívne ašpirácie v západnom Stredomorí, sa Süleyman rozhodol pre vojnu proti rímsko-nemeckému cisárovi. Na rozhodnutie 75-ročného sultána malo vplyv niekoľko faktorov. V prvom rade sa snažil o kompenzáciu neúspešného obliehania Malty, ktoré veľmi poškodilo jeho politickú autoritu. Ako vhodný objekt sa mu ponúkal habsburský panovník Maximilián II., ktorý mal na svedomí nielen dobytie a pustošenie tureckých obcí v Uhorsku a Transylvánii, ale už dva roky neplatil ani kontribúcie stanovené zmluvou z roku 1562.

Süleymanove vojenské velenie plánovalo dobyť pohraničné pevnosti Gyula, Eger a Szigetvár, aby mohlo následne preniknúť do oblasti severozápadnej časti Balatonu. Porta dúfala, že sa jej opätovne podarí Viedeň obliehať a že sa mesta tentoraz aj zmocní. Na uskutočnenie operačného plánu disponoval sultán s armádou o sile asi 150 000 mužov, ktorá sa skladala z maloázijskej hlavnej armády a oddielov miestnych pašov. Po dokončení vojenských príprav 29. apríla 1566 odišiel Süleyman z Istanbulu so 40 000 jazdcami a 12 000 janičiarmi, a to s tým, že vojenské akcie bude viesť on sám.²⁷

Úvodnú fázu výpravy do Uhorska určovali v rozhodujúcej miere dva faktory. Súčasne so začínajúcimi bojovými akciami v uhorsko-sedmohradskom pohraničí, ktoré mali vylepšiť východiskovú pozíciu pre letnú ofenzívu, dochádzalo ku zhromažďovaniu oboch hlavných armád. Kým

²⁴ Arcivojvoda Karol II z Rakúska (1540-1590), brat Maximiliána II., vládca v Korutánsku, Štajersku a Kraňsku.

²⁵ Wertheimer, Eduard: Zur Geschichte des Türkenkrieges Kaiser Maximilian II. 1565-1566; pozri: Archiv für österreichische Geschichte 53 (1875), s. 82; Ritter, s. 290 a. n.; Press, s. 473.

²⁶ Dvorská vojenská rada bola v habsburských krajinách najvyšším správnyim orgánom, ktorá bola zodpovedná za celú oblasť vojenstva, ako aj za riadenie vojenských operácií. Grémium vykonávajúce najvyššiu veliteľskú moc sa vyznačovalo najmä svojou ťažkopádnosťou a nerozhodnosťou.

²⁷ Ciarchir, Nicolae: Soliman Magnificul. Sultan si epoca sa (Süleyman Nádherný. Sultán a jeho epocha), Bukurešť 1972, s. 75-80. Herriman, Roger B.: Suleiman the Magnificent, Cambridge/ Mas. 1944, Reprint 1966, s. 286 a. n.; Wertheimer s. 71.

Süleyman sa už koncom apríla vydal na cestu z Istanbulu do operačného priestoru, v rímsko-nemeckom cisárstve sa len začínalo s verbovaním do žoldnierskeho vojska, ktoré trvalo od konca marca až do augusta.²⁸

Vojna roku 1566 sa začala lokálnymi vojenskými operáciami v priestore Chustu, ktoré boli v podstate pokračovaním malej vojny z predošlých rokov. Ozbrojený konflikt začal aj tento rok Zápoľský so svojimi sedmohradskými oddielmi tým, že v polovici apríla zaútočil na pohraničné opevnenia na severnom brehu Tisy v priestore Tokaj – Mukačevo. Hoci Schwendi sa zo svojho zimného tábora pri Košiciach pokúšal o zastavenie ofenzívy, sedmohradské vojská sa mu z habsburského územia vytlačiť nepodarilo. Už v tomto čase sa západne od Pécsu v oblasti Szigetváru, ktorá v priebehu výpravy nadobudla ešte väčší význam, začali objavovať prvé turecké oddiely.²⁹

Kým v máji išlo viac-menej len o lokálne konflikty, skutočná vojna sa začala začiatkom júna tureckým obliehaním pevnosti Palota neďaleko Székesfehérváru. Už 13. júna začal cisársky plukovník gróf Egge zo Salmu, ktorý velil prvým oddielom z poľného tábora v Komárne, so 14 000 mužmi protiútok, na čo Turci o dva dni prerušili svoje operácie a ustúpili smerom na Székesfehérvár. Pretože osmanské vojská pred nimi ustupovali, cisárskym oddielom sa naskytla vhodná príležitosť, aby sa mohli zmocniť Taty a Veszprému. Grófovi Salmovi sa šťastnou zhodou okolností podarilo dobyť Veszprém už na druhý deň obliehania. Túto výhodu, ktorá umožňovala obsadenie ďalšieho tureckého územia, cisársky veliteľ nevyužil a koncom júna sa stiahol do tábora pri Komárne. Dvorská vojenská rada povzbudená úspešnou akciou grófa Salma sa rozhodla zaútočiť na opevnené mesto Tata.

Potom ako Maximilián na základe tohto odporúčania útok povolil, gróf Salm 9. júla mesto napadol, a to ešte v ten istý deň kapitulovalo.³⁰ Keď sa v ťažisku operačného priestoru začínali prvé väčšie bojové akcie, pokúsil sa Schwendi v júni s 12 000 mužmi zaútočiť na sedmohradské mesto Chust. Cisársky veliteľ musel ofenzívu koncom mesiaca prerušiť, pretože Zápoľský sa s 10 tisícovým vojskom sa priblížil k mestu, aby ho oslobodil.

V júli 1566 výprava v Uhorsku vyvrcholila, následne ako Süleyman v polovici júna prešiel pri Petrovaradíne cez Dunaj. Svoj prvý útok na uhorskej pôde nasmeroval na opevnené mesto Gyula. V čase, keď sa už osmanský sultán približoval a začal vojenské operácie na uhorskom bojisku, bol Maximilián ešte v Augsburgu, kde Ríšsky snem aj napriek hroziacemu nebezpečenstvu vojny pokračoval do 25. mája vo svojich rokovaníach. Po skončení rokovaní sa Maximilián vrátil do Viedne, kam prišiel 8. júna a kde sa venoval sa prípravám na výpravu, ktorej chcel osobne veliť ako vrchný veliteľ. Hoci svoj odchod do poľného tábora naplánoval na 10. júla, musel cisár svoj odchod z Viedne pre chorobu o mesiac odložiť.³¹ Aj keď sa landsknechti zhromažďovali v poľnom tábore len postupne, mali cisárske ozbrojené sily od júna dostatočnú potenciú nato, aby mohli uskutočniť lokalizované útoky proti miestnym tureckým vojenským oddielom. Aj keď akcie grófa Salma proti Palote, Tate a Veszprému prebehli úspešne, Maximiliánove hlavné vojsko nečinne zotrvalo v poľnom tábore. Zodpovednosť za túto situáciu niesol cisár, pretože zakázal všetky vojenské akcie až dovtedy, kým neprevezme velenie hlavnej armády on sám. K pasivite habsburského vojska prispela aj Dvorská vojenská rada, ktorá nebola schopná plánovať a realizovať nutné operácie.³² Nerozhodnosť Dvorskej vojenskej rady a cisárskych veliteľov, ako aj neschopnosť reagovať účinným spôsobom na vojenské aktivity osmanského protivníka, bola charakteristickou pre situáciu na nemeckej strane, ktorá sa prejavovala už od začiatku výpravy. Tento

²⁸ Sumari-Auszug über das Kriegswesen, so sich im verschinen sechsunndsechzigsten Jahr verlossen; nedatované; Kriegsarchiv Viedeň (nem. skratka: KA – Vojenský archív), Alte Feldakten 1566/13/3, fól. 6 a n. Táto správa bola prepracovaná v roku 1567. Toto upravené znenie je uverejnené v edícii dokumentov „Koch, Mathias: Quellen zur Geschichte des Kaiser Maximilian II.“, zv. 1, Lipsko 1857, s. 86-105.

²⁹ Janko, s. 72 a n.

³⁰ Sumari-Auszug, KA, Alte Feldakten 1566/13/3, fól. 2-4 KA, Hofkriegsratprotokolle 145 (1565/66) exp., fól. 109, 134.

³¹ Bibl, Viktor: Maximilian II. Der rätselhafte Kaiser, Hellerau bei Dresden (bez vročenia), s. 142, 145 a n.

³² Wertheimer s. 81-83.

stav bol symptomatický pre celý priebeh konfliktu.

Kým Maximilián sa zo zdravotných dôvodov musel zdržiavať vo Viedni a cisárske vojská sa pri Magyaróváre sa zhromažďovali len postupne, turecký protivník sa svojím útokom proti opevneným mestám Gyula a Eger prevzal iniciatívu na uhorskom bojisku. Osmanská armáda začala svojou ofenzívou hlavnú etapu vojny. Potom ako Süleyman 16. júna dosiahol so svojou hlavnou armádou Belehrad, udelil rozkazy, ktoré upresnili vedenie plánovaného boja v Uhorsku. Podľa operačného plánu vyčlenil oddiel o sile 30 000 mužov, ktorý po prechode cez Dunaj postupoval k mestu Gyula. Süleyman s hlavnou armádou, ktorej sám velil, plánoval zaútočiť najprv na Eger a po jeho dobytí začať obliehanie Szigetváru, ktorý považoval za silnejšiu pevnosť. Na ochranu osmanských armád, ktoré operovali oddelene, prikázal sultán jednotke o sile 10 000 mužov zaujať pozície pri Székesfehérváre.³³

Dňa 2. júla začali Turci s 35 000 vojakmi obliehanie cisárskej pevnosti Gyula, ktorú bránilo 2 600 mužov. Osmanské velenie vo svojom plánovaní predpokladalo, že by toto mesto mohlo dobyť za niekoľko dní. Tento zámer sa však pre zlé poveternostné podmienky, ako aj pre udatný odpor posádky mesta Gyula nepodarilo uskutočniť. V dôsledku silných dažďov boli cesty neschodné, takže nepriateľ nemohol do Gyuly prepraviť svoje delá, ktoré potreboval nevyhnutne na obliehanie, a ani realizovať zemné zákopové práce. Problémy protivníka umožnili posádke mesta Gyula uskutočniť niekoľko výpadov, pri ktorých obliehajúci Turci utrpeli väčšie straty. Keď sa koncom júla poveternostné podmienky zlepšili, situácia sa obrátila v prospech Turkov, ktorí tak mohli zaujať delostrelecké pozície. V priebehu niekoľkých týždňov úplne zničila nepriateľská delostrelecká paľba hradby a všetky pevnostné delá. Neustále nepriateľské útoky vyradili polovicu posádky.

Až keď druhá etapa výpravy postupne vrcholila, vycestoval cisár z Viedne do poľného tábora pri Magyaróváre, v ktorom sa medzičasom zhromaždilo 80 000 landsknechtov a vyčkávalo na boj. Napriek tomu, že Gyula bola už šesť týždňov v obklúčení, sa Maximilián a ani jeho vojenské velenie nerozhodli pre to, aby pevnosť oslobodili alebo cielenými operáciami odbremenili posádku mesta, ale nečinne sa prizerali nato, ako nepriateľ mesto dobýja. Za týchto okolností to bola len otázka času, kedy Gyula kapituluje. Hoci sa Maximilián v polovici augusta presunul do svojho hlavného stanu a prevzal vrchné velenie, táto skutočnosť nemala vplyv na vedenie vojny zo strany cisárskej armády. V dôsledku toho sa veliteľ Gyuly koncom augusta vzdal nádejí, že by cisárske oddiely mohli oslobodiť mesto. Keď sa minuli takmer všetky zásoby a opevnenia boli úplne zničené, nevidel iné východisko, ako začať s Turkami rokovania o kapitulácii. Pretože protivník počas rokovaní zaručil voľný odchod všetkých vojakov a obyvateľov, Gyula 3. septembra kapitulovala. Napriek tomuto sľubu Turci pozabýjali všetkých vojakov a všetkých obyvateľov, ktorí obliehanie prežili, vzali do zajatia. Správu o kapitulácii Gyuly dostal Maximilián 5. septembra vo svojom hlavnom stane pri Györi.³⁴

Súčasne s blokádou Gyuly a Egru podnikali Turci s menšími oddielmi výpady pozdĺž Tisy, ktoré zasiahli predovšetkým oblasť Maramures, ako aj v oblasti okolo Mukačeva a Užhorodu. Schwendiho vojská, ktoré operovali na ľavom krídle, útoky úspešne odrazili. Hoci sa cisárske ozbrojené sily vôbec nepokúsili o oslobodenie obklúčeného Egeru, Süleyman ukončil obliehanie mesta následne po tom, ako posádka Szigetváru začiatkom mesiaca porazila neďaleko pevnosti na hlavu turecký oddiel. Osmanský vládca sa rozhodol, ako odvetu za porážku, zaútočiť na cisársku pevnosť a dobyť ju. Z dôvodu svojho postupu na Szigetvár, ktorý leží neďaleko Pécsa pri rieke Almas, museli Turci postaviť pri Osijeku most cez Drávu, aby turecká hlavná armáda mohla vpochodovať do severozápadného Uhorska. Nepriateľ ukončil túto operáciu 30. júla, takže jeho predvoj o deň neskôr začal s obliehaním tejto cisárskej pohraničnej pevnosti.

³³ Wagner, Georg: Szigetvár felmentésének akadáyai 1566-ban (Prekážky pri oslobodzovaní Szigetváru v roku 1566); pozri: Hadtörténelmi Közlemények 1966, s. 812.

³⁴ Sumari-Auszug, KA, Alte Feldakten 1566/13/3 fól. 12 a. n. Schels, J. B.: Zrinis Vertheidigung in Szigeth; pozri: Oesterreichische Militärische Zeitschrift 2/1827, s. 191 a n.

Mesto, jedno z najsilnejších obranných zariadení na hranici s okupovaným osmanským územím, sa delilo na štyri samostatné pevnostné úseky, ktoré pred priamym útokom chránili vodné priekopy a umelé jazero. Okrem silného opevnenia malo mesto malo v osobe grófa Mikuláša Zrínskeho veliteľa, ktorý bol znamenitý po vojenskej stránke a mal skúsenosti v boji proti tureckému nepriateľovi. Zrínsky dal pre prípad dlhšej blokády včas opraviť obranné systémy a doplniť zásoby potravín, zbraní a munície. Na vojenské účely mal veliteľ k dispozícii okolo 2 500 mužov, ktorých vo vhodnom čase rozdeľoval na jednotlivé bojové úseky a oboznamoval s ich úlohami.³⁵

Dňa 31. júla dosiahol turecký predvoj mesto, aby pripravil blokádu. O päť dní neskôr prišiel k Szigetváru aj Süleyman s hlavnou armádou a vydal rozkaz dokončiť obliehací manéver. Prvý útok smeroval na Nové mesto pri Sziklosskej bráne, na najslabšie miesto celého pevnostného systému. Obrancovia dokázali odraziť ešte delami osmanské útoky a znemožňovať práce na spojovacích zákopoch. Práve zákopy slúžiace na približovanie znamenali bezpečnostné riziko pre vonkajšie opevnenia, pretože hradby pozostávali z palisádových ohrad vyplnených zeminou, ktoré mohol nepriateľ ľahko podpáliť. Z dôvodu zníženia tohto nebezpečenstva nechal Zrínsky v počiatočnej fáze obliehania odstrániť všetky horľavé materiály v predpolí mesta. Do 8. augusta sa podarilo Turkom rozostaviť svoje delá do takých pozícií, z ktorých mohli účinne ostreľovať pevnosť z troch strán. Už o dva dni neskôr musela posádka Szigetváru vyprázdniť Nové mesto, pretože zemné valy už viac nemohli odolávať nepriateľskej delostreleckej paľbe. Pri ústupe do Starého mesta podpálili obrancovia budovy v Novom meste, aby tým sťažili protivníkovi prenasledovanie.

Hoci Turci útočili čoraz na pevnosť prudšie a snažili sa preraziť hrádzu, ktorá slúžila na hromadenie vody z rieky Almas na zaplavenie jazera a vodných priekop, došlo medzi Zrínskym a jeho vojenskými veliteľmi k rozporom. Kým veliteľ pevnosti mal v úmysle Staré mesto vyprázdniť a podpáliť, pretože bol presvedčený o tom, že nemá dostatok bojaschopných žoldnierov pre účinnú obranu, velitelia jeho oddielov naopak žiadali, aby sa Starého mesta dobrovoľne nevzdal, lebo verili, že ho oslobodia. Gróf Zrínsky napriek všetkým pochybnostiam napokon ustúpil žiadosti veliteľov svojich oddielov. Posledný pokus, uvoľniť aspoň čiastočne napätú situáciu, sa posádke pevnosti podaril v polovici mesiaca, keď pri jednom z výpadov úspešne zaútočila na tureckú batériu neďaleko Babocsaskej brány. Szigetváračania však zaplatili za svoje akcie veľkými stratami. Táto skutočnosť donútila Zrínskeho k zákazu ďalších výpadov. Napriek tomuto nepatrnému úspechu utrpeli obrancovia v tejto fáze boja ťažký úder, pretože osmanským ženistom sa podarilo preraziť hrádzu. Skutočnosťou, že vytekla z jazera voda, prišla posádka pevnosti o jeden z dôležitých faktorov celého opevňovacieho systému.³⁶

V polovici augusta sa Zrínskému podarilo prepašovať z pevnosti list Maximiliánovi, v ktorom žiadal o urýchlenú pomoc a vymanenie z obliehania. Správa zo Szigetváru zastihla panovníka 18. augusta v jeho hlavnom stane pri Magyaróvare. Cisár po tejto udalosti prediskutoval so svojimi veliteľmi možnosti oslobodiť Szigetvár a grémiu predložil plán, v ktorom chcel zaútočiť na Süleymanovu armádu, aby nepriateľa prinútil obliehanie prerušiť. Všetci účastníci spočiatku s návrhom súhlasili, hoci už v tomto štádiu porád vyslovili pochybnosti o cisárových zámeroch. Niektorí velitelia sa obávali najmä toho, že v prípade neúspechu akcie by mohla značne utrpieť cisárova prestíž. Časť veliteľov odporúčala ako alternatívu útok na tureckú pevnosť Ostrihom, ktorý by prinútil Süleymana prerušiť obliehanie Szigetváru. Vojnová rada vychádzala vo svojich úvahách z predpokladu, že osmanský vládca by podstatným spôsobom obmedzil svoje operácie pri Szigetváre, pretože útok na Ostrihom by znamenal obrovské nebezpečenstvo pre osmanské územia v severnom Uhorsku. Keďže sa grémiom nedohodlo ani na vyslobodení Szigetváru ani na uskutočnení útoku do oblasti na severozápad od Budína, ktorý by pútal turecké sily, dohodlo sa na variante, ktorý neniesol žiadne riziko, a to premiestniť poľný tábor z Magyaróvára do Györu, aby

³⁵ Hammer-Purgstall, Joseph von: Geschichte des Osmanischen Reiches, III. zv., Pešť 1828, s. 443-447. Schmelz s. 263 a. n..

³⁶ Tamže, s. 448 a. n.

tak na jednej strane bol bližšie k bojisku a na druhej strane bránil priestorovo Viedeň pred možnými tureckými útokmi. Ani premiestnenie cisárskej armády do Györu neprinieslo obrat vo vedení vojny. Rovnako ako v Magyaróváre zostávalo vojsko vo svojom novom poľnom tábore nečinné.³⁷ Rozhodnutie Vojenskej rady, ovplyvnené nemeckou traumou, ktorú spôsobila vojenská prevaha Turkov, spečatilo osudy pevností Gyula a Szigetvár.

Kým sa vojenské velenie v cisárskom hlavnom stane aj napriek nebezpečnej situácii v Szigetváre a Gyule neustále radilo o vedení operácií, tureckému delostrelectvu sa po niekoľkodňovom ostreľovaní podaril široký prielom cez hradbu Starého mesta v Szigetváre. Tento prielom poskytol nepriateľskej pechote možnosť vpadnúť do pevnosti. Po prudkých útokoch v oblasti porušených hradieb, ako aj pri Babocsaskej bráne prenikli janičiari počas 19. augusta do Starého mesta. Útok bol tak mohutný, že len časť landsknechtov ustúpila do zámku. Obavy grófa Zrínskeho sa naplnili a jeho vojaci utrpeli v boji o Staré mesto také ťažké straty, takže na obranu hradu mal k dispozícii už len tretinu z pôvodnej posádky pevnosti.

Pretože cisárska armáda sa v druhej polovici augusta premiestnila do Györu, prikázal Süleyman svojim veliteľom, aby bezodkladne dobyli Szigetvár. Sultán sa obával, že Maximilián plánuje ofenzívu, aby prerušil obliehanie a tak zabránil strate tohto dôležitého oporného bodu v obrannom systéme vojenskej hranice. Turci preto zintenzívnili svoje úsilie dobyť pevnosť. Pritom profitovali najmä z vysušovania umelého jazera a mohli bez prekážky zaútočiť na zámok. Pre posádku pevnosti sa situácia výrazne zhoršila. Ale napriek svojej materiálnej a personálnej prevahy potreboval protivník takmer týždeň, aby takmer úplne zničil drevenú hradnú baštu vonkajšieho hradu. Obliehanej posádke sa však útoky odrazilť podarilo a prielom v hradbe opäť uzavrela. Aj v nasledujúcich dňoch posádka pevnosti úspešne odolávala neustálym útokom nepriateľa. Turkom sa aj napriek tomu podaril 2. septembra prvý vpád do vonkajšieho hradu, keď vykopali pod hradbou štôľňu. A hoci obrancovia vynaložili všetko úsilie, aby zabránili vybudovaniu tunela k pozemnej chodbe, ich vojenské sily už nestačili na zmarenie tureckého plánu. Dňa 5. septembra protivník podpálil pozemnú chodbu pod hradnou baštou, takže drevené opevnenie začalo horieť. Požiar sa vzápätí veľmi rýchlo rozšíril po celom vonkajšom hrade a zničil takmer všetky zásoby. V priebehu nasledujúcich dvoch dní sa veliteľ pevnosti so zvyškom svojich vojakov stiahol do vnútorného hradu. Pretože požiar zničil všetky zásoby a približoval sa k prachárni vo veži vnútorného hradu, nemala posádka vyhladky nato, aby pevnosť úspešne ubránila. Dobrovoľná kapitulácia neprichádzala pre Zrínskeho do úvahy, preto sa so zvyškom posádky rozhodol pre posledný výpad. Dňa 7. septembra sa so svojimi vojakmi snažil preraziť z pevnosti von a zahynul spolu s nimi.³⁸

Úspechu svojej armády sa Süleyman už nedožil, lebo 75-ročný sultán zomrel 4. septembra v poľnom tábore pod Szigetvárom. Velenie armády z dôvodu zložitých mocensko-politických pomerov v Osmanskej ríši smrť panovníka utajovalo. Toto opatrenie chcelo osmanské vedenie využiť na to, aby úspešne ukončilo boj o Szigetvár. Rovnako malo umožniť bezkonfliktné obsadenie uprázdneného trónu. O smrti svojho protivníka sa Maximilián dozvedel až o dva mesiace neskôr, 30. októbra vo Viedni. Napriek smrti sultána Süleymana, ktorá znamenala v mocenskom systéme Osmanskej ríše so silne vyvinutým kultom osobnosti výrazný medzník, velenie tureckých vojsk po dobytí Szigetváru výpravu neprerušilo. Naopak, viedlo vojnu aj naďalej, aby vyvolalo dojem, ako by Süleyman chcel vo výprave pokračovať. Cisárske vrchné veliteľstvo v porovnaní s Turkmi, ktorí aj po páde Szigetváru naďalej útočili, sa ešte stále nechcelo vzdať svojej defenzívnej taktiky, hoci sa turecká hlavná armáda čoraz viac približovala. Nečinnosť landsknechtov v poľnom tábore v Magyaróváre neustále zvyšovala ich nevôľu.

Nerozhodnosť Dvorskej vojenskej rady a nečinnosť cisárskej armády viedla medzi vojak-

³⁷ KA, Hofkriegsratsprotokolle 145 (1565/66), exp., fól. 149. Sumari-Auszug, KA, Alte Feldakten 1566/13/3, fól. 11. Wertheimer s. 84 a n.

³⁸ Sumari-Auszug, KA, Alte Feldakten 1566/13/3, fól. 12. Wertheimer s. 86.

mi, ktorí boli nasadení na vojenskej hranici, k nebezpečným panickým náladám. Uvedomujúc si skutočnosť, že Maximilián a jeho vrchní velitelia nevyložili nijaké úsilie na to, aby pomohli ohrozeným pevnostiam, opustili posádky desiatych pevností tieto oporné body rakúskeho obranneho systému, hoci neboli vystavené priamemu ohrozeniu nepriateľom. Turecký protivník zareagoval našťastie na túto situáciu nezvykle váhavo, takže cisár neprišiel ani o jednu z pevností a vážna situácia sa po krátkom čase opäť stabilizovala.³⁹

Mimoriadnym fenoménom vedenia vojny zo nemeckej strany bol nedostatočný prieskum pozícií protivníka. Pretože Dvorská vojenská rada tento komplex takmer úplne zanedbávala, cisárske vrchné veliteľstvo po páde Szigetváru nedisponovalo žiadnymi poznatkami o operačných zámeroch tureckého protivníka. Cisárske veliteľstvo tak bolo v poľnom tábore v Györe odkázané na fámy, ktoré protivník zámerne a šikovne širil. Na základe týchto falošných informácií sa Dvorská vojenská rada domnievala, že Süleyman chce so svojou hlavnou armádou preniknúť na sever a vpadnúť na ríšske územie. Táto dezinformácia sa v druhej polovici septembra ukazovala ako pravdivá, keďže jeden z osmanských vojenských oddielov postupoval z Ostrihomu na Komárno. Cisárske velenie, ktoré sa domnievalo, že Turci začnú očakávanú ofenzívu, začalo realizovať protiopatrenia. Protiútok pod velením grófa Salma nebol úspešný, pretože nepriateľ včas ustúpil na svoje východzie pozície. Dvorská vojenská rada na základe nesprávnych informácií, ako aj zdanlivej ofenzívy dospela k záveru, že sultán Süleyman plánuje znovu obliehanie Viedne. Z dôvodu ochrany cisárskeho rezidenčného mesta sa vrchné veliteľstvo v Györi rozhodlo, že zostane spolu s hlavnou armádou na györskej línii. Za predpokladu, že Viedeň bude ohrozená, nechcela Dvorská vojenská rada v žiadnom prípade viesť pohyblivú vojnu. K prerušeniu dodržiavania defenzívnej taktiky došlo len počas krátkočasového úseku v druhej polovici septembra, keď sa cisárski vrchní velitelia rozhodli viesť lokálne vymedzený útok na Székesfehérvár. Ale akcia stroskotala na nedisciplinovanosti nemeckých landsknechtov.⁴⁰

Ak Maximilián vo svojich úvahách na začiatku výpravy dúfal, že sa situácia pre cisársku armádu od jesene výrazne zlepší, tak už začiatkom októbra musel sklamať konštatovať, že bojová sila jeho armády zoslabla. Rímsko-nemecký panovník totiž vychádzal z predpokladu, že nemeckí landsknechti zvládnu poveternostné podmienky v stredovýchodnej Európe lepšie ako ich protivníci, ktorí pochádzali z väčšej časti z Malej Ázie. Bol presvedčený, že jesenná klíma v severozápadnom Uhorsku vyvolá v osmanskej armáde epidémiu, ktoré by mohli podstatne znížiť jej bojovú silu. Kým však cisárska armáda bola na jeseň 1566 v stave rozkladu, musel nemecký cisár uznať, že osmanská armáda zostávala na základe autoritatívnych mocenských štruktúr tureckého vojenstva stále funkčná a aj preto si udržiavala naďalej prevahu nad habsburskými landsknechtmi.⁴¹

Hoci vrchné veliteľstvo v Györi bojové akcie neplánovalo a ani na nepriateľa nezaútočilo, arcivojvoda Karol sa v južnom Chorvátsku pokúšal sa viesť ohraničenú pohyblivú vojnu. Koncom augusta postúpil zo severného Chorvátska na turecké územie pri rieke Una a dobyl pevnosť Kanića, ako aj mesto Novigrad.⁴² Skromný úspech v Bosne nemal pozitívny výsledok vplyv ani na schopnosť, ani na vôľu Dvorskej vojenskej rady rozhodnúť. Pretože, keď grémium koncom septembra uvažovalo o otázke, či má v roku 1566 pokračovať vo vojne a znovu obliehať Székesfehérvár, väčšina hlasovala za okamžité zastavenie výpravy a zrušenie poľného tábora. Napriek tomuto jednoznačnému rozhodnutiu Dvorskej vojenskej rady Maximilián s jeho realizáciou váhal. Až keď mesto Győr v októbri úplne zničil rozsiahly požiar a nemohlo už cisárskej armáde poskytovať ochranu, predložila Dvorská vojenská rada opätovne svoje rozhodnutie, aby bola bojová činnosť zastavená. Cisárske vrchné veliteľstvo plánovalo, až na niektoré menšie jednotky, ktoré

³⁹ Wagner, Georg: Maximilian II., Der Wiener Hof und die Belagerung von Sziget. Pozri: Szigetvár emlékhöny, vyd. L. Ruzsas, Budapešť 1966, s. 264.

⁴⁰ Sumari-Auszug, KA, Alte Feldakten 1566/13/3, fól. 18-20. Wagner: Maximilian II. s. 264 a. n., Wertheimer s. 87 a. n.

⁴¹ Wertheimer, s. 58, 85.

⁴² Sumari-Auszug, KA, Alte Feldakten 1566/13/3, fól. 16-18.

mali brániť Győr a Komárno pred tureckými nájazdmi, armádu rozpustiť. Deň po prijatí tohto rozhodnutia opustil Maximilián úplne deprimovaný poľný tábor a 30. októbra sa vrátil do svojho rezidenčného mesta. Odchod osmanského vojska z uhorského bojiska za začal začiatkom októbra a preťahoval sa až do konca mesiaca.⁴³

Hoci Dvorská vojenská rada rozhodla o zastavení bojových akcií v roku 1566 a zrušila armádu, boje pokračovali napriek tomu naďalej. Konflikt znovu vyprovokoval Ján Žigmund Zápoľský, keď začiatkom októbra začal obliehať Tokaj. Svoju ofenzívu musel prerušiť už 20. októbra, keď Schwendi prišiel na pomoc obliehanej pevnosti a turecko-tatárske jednotky zároveň spustošili sedmohradské územie v Uhorsku a pri rieke Somes až ku Karpatám. Posledné bitky tohto konfliktu, ktorý trval od roku 1564, vybojoval Lazar Schwendi so svojimi vojskami v severovýchodnom Sedmohradsku. Ešte v decembri 1566 obliehal mesto Mukačevo, ktoré koncom februára 1567 kapitulovalo. Následnú operáciu v oblasti mesta Chust musel pre začínajúce sa mierové rokovania na jar 1567 zastaviť.⁴⁴

Rokovania sa však predlžovali až do roku 1568 a skončili sa 17. februára 1568 ratifikáciou dohody v Edirne. Zmluva stanovila teritoriálny status quo a bola uzavretá s platnosťou osem rokov.⁴⁵ Zmluvné podmienky, ako aj vojensko-politické udalosti v rokoch 1564 až 1567 ukázali, že sa mocenskopolitické štruktúry na hranici medzi kresťanskou sférou vplyvu a islamským okupačným územím takmer nezmenili. Z tohto konfliktu na severe juhovýchodnej Európe nevzišiel ani skutočný víťaz, ani porazený, takže patová politická a vojenská situácia naďalej pretrvávala.

Záver

Vojenská výprava cisára Maximiliána II. roku 1566 proti svojmu osmanskému protivníkovi sultánovi Sülejmanovi neznamenala len vyvrcholenie, ale aj ukončenie sporov o nástupníctvo v Uhorsku, ktoré vypukli po smrti Ferdinanda I. Rímsko-nemecký cisár musel reagovať na aktivitu sedmohradského kniežaťa Jána Žigmunda Zápoľského na habsburských územiach v Uhorsku, ak nechcel stratiť svoju politickú autoritu v rámci európskej mocenskej konštelácie. Keďže Zápoľský bol chránencom Porty, musel jeho konflikt s rakúskym Habsburgom viesť k zostreniu napätia medzi rímsko-nemeckým cisárom a osmanským sultánom, ktoré napokon vyústilo do vojnového konfliktu. Maximiliánova politika vychádzajúca zo základnej myšlienky zabezpečenia mieru a mocenskopolitického statusu quo v juhovýchodnej Európe, ktorá na jednej strane reagovala na ozbrojenú provokáciu sedmohradského kniežaťa rovnakými prostriedkami a na druhej strane sa v rokovaníach s tureckým protivníkom usilovala o politické urovnanie, zlyhala na viacerých faktoroch.

Neúspešná bola v prvom rade z dôvodu osmanskej mocenskej politiky, pretože Istanbul nebol ochotný akceptovať mierový konsenzus. Porta v tejto situácii profitovala v podstate zo strachu rímsko-nemeckého cisárstva a jeho najvyššieho reprezentanta pred osmanskými expanzívnymi aspiráciami. Tento fenomén sa prejavil predovšetkým vo vojenskej oblasti, kde sa cisár, vyšší veliteľ a aj Dvorská vojenská rada vyhýbali ofenzívnemu vedeniu boja a preto zostávali radšej v nečinnosti, ako by riskovali pohyblivú vojnu.

Ďalší faktor predstavovala statická a ťažkopádna taktika stredoeurópskych žoldnierskych armád. Spôsob vedenia boja landsknechtov sa ukázal ako príliš nepružný nato, aby mohol primerane reagovať na rýchle a agresívne ofenzívy Osmanov. Predovšetkým táto skutočnosť, ale aj zlé skúsenosti, ktoré vojaci nadobudli počas posledných štyroch desaťročí, mali za následok, že žoldniermi akceptovali vojenskú prevahu svojho protivníka.

Pomerne významnú úlohu zohrala aj finančno-politická a daňovo-právna situácia Ríše. Pre-

⁴³ Sumari-Auszug, KA, Alte Feldakten 1566/13/3, fól. 28-30. Wagner: Maximilian II., s. 266-268.

⁴⁴ Janko, s. 77-83.

⁴⁵ Bittner, Ludwig: Chronologisches Verzeichnis der österreichischen Staatsverträge, zv. I; Die österreichischen Staatsverträge von 1526 bis 1763, Viedeň 1903, s. 24.

tože rímsko-nemecká ríša poznala obmedzený rozsah stálych daní na výdaje štátu a jeho ústredných orgánov, musel štát počas mimoriadnych situácií požiadať ríšske stavy o vyberanie daní, s ktorých objemom a povolením nebolo možné kalkulovať. Toto ustanovenie ríšskej ústavy si vyžadovalo dlhodobý a nepružný proces, ktorý do značnej miery obmedzoval možnosti rýchleho verbovania a vybudovania žoldnierskej armády a neumožňoval vytvorenie stáleho vojska. Z tohto dôvodu nedisponovala ríša žiadnym mocensko-politickým nástrojom nato, aby mohla už v období priprav na konflikt nastoliť a napokon aj presadiť svoje nároky a záujmy. Tento deficit vydával ríšu aj napriek jej veľkosti a reputácie napospas svojvůli svojich susedov. V druhej polovici 16. storočia sa rímsko-nemecká ríša sa nachádzala vo fáze prechodu k rano-modernému štátu, ktorý v tomto období ešte nemal dostatok mocensko-politickej sily na to, aby sa úspešne bránil proti expanzívnemu tlaku osmanských panovníkov.

Za veľmi dôležitý faktor v tomto konflikte možno považovať zlyhanie cisára ako vojvodu a jeho veliteľov. Pritom je potrebné poukázať predovšetkým na Maximilánovu nesprávnu personálnu politiku. Vyšší velitelia, ktorých cisár osobitne poveril veliteľskými úlohami pre výpravu v roku 1566, nedokázali viesť vojnu v takých dimenziách proti silnému protivníkovi, akého predstavovalo turecké vojsko. Tento nedostatok ovplyvňoval vojenskú akciu od samého začiatku. Vzhľadom na túto skutočnosť sa Maximiliánove nádeje na dosiahnutie výrazného víťazstva nad osmanským nepriateľom nemali o čo oprieť.

Konflikt taktiež ukázal, že Turci už v polovici 16. storočia boli za zenitom svojich expanzívnych snáh. Aj keď sa potvrdilo, že turecký sultanát síce svoj mocensko-politický vrchol dosiahol, napriek tomu bol až na marginálne korektúry schopný udržať svoju sféru vplyvu počas 150 rokov. Rímsko-nemecká ríša sa naopak nachádzala vo fáze politického prechodu k ranému modernému štátnemu systému. Keďže sa tento vývojový proces ešte nedovŕšil, chýbala jej sila odraziť osmanskú expanziu. Ale udalosti v rokoch 1564 až 1567 dokázali, že ríša je aspoň schopná tomuto tlaku čeliť. Hoci priebeh vojny nemeckú stranu sklamal, treba konštatovať, že z vojenského hľadiska sa už objavovali pozitívne náznaky. Predovšetkým účinný spôsob vedenia vojny Lazarom Schwendim v Hornom Uhorsku a Sedmohradsku proti Jánovi Zigmundovi Zápoľskému, ako aj účinná ofenzíva arcivojvodu Karola v Chorvátsku dokazovali, že turecký protivník a jeho vazali nie sú neporaziteľní.

Zusammenfassung

Die Feindseligkeiten Kaiser Maximilian II. mit Sultan Süleyman, 1564-1566

Mit der Schlacht bei Mohács erreichte das fast zweihundertjährige Expansionsstreben des Osmanischen Reiches in Südosteuropa seinen Kulminationspunkt. Anlässlich der Vakanz des magyarischen Thrones kam es zu einer Spaltung innerhalb der ungarischen Magnaten, die sowohl zu der Wahl des siebenbürgischen Fürsten Johann I. Zapolya als auch des österreichischen Habsburgers Ferdinand zum König von Ungarn führte. Die Doppelwahl verursachte erhebliche politische Spannungen, die im Zeitraum von 1526 bis 1566 zu mehreren bewaffneten Konflikten zwischen dem osmanischen Sultan, der in der nordtransilvanischen Grenzregion den Fürsten von Siebenbürgen protegierte, und dem habsburgischen Monarchen eskalierten, wie im Aufsatz darstellte bewaffnete Auseinandersetzung zwischen Kaiser Maximilian II. und türkischen Sultan Süleyman.

Die politisch-militärische Konstellation in Ungarn zwang sowohl das römisch-deutsche Kaiserreich, als auch die österreichischen Erblanden ab Mitte des 16. Jahrhunderts Fähigkeiten zu entwickeln, die die türkischen Expansionsbestrebungen bereits außerhalb des Reichsgebietes abwehren konnten. Gleichwohl bestimmte die Grenze zwischen christlicher und islamischer Dominanz in Südost- und Ostmitteleuropa bis ins 19. Jahrhundert das politische sowie militärische Geschehen auf der Balkanhalbinsel und beeinflusste nicht unerheblich die politischen Interaktionen in ganz Europa.

(klausshoeherr@web.de)

Heinrich Caesar Weeber (1811-1891), průkopník v oboru lesnictví a tvůrce prvních schematismů

KAMIL RODAN

Katedra historie, Filozofická fakulta Ostravské univerzity, Ostrava (Česko)

Ne všechny životní příběhy se vyprávějí jako pohádka, ale čas od času se tomu tak stane. Náš příběh se odehrává ve století, v jehož průběhu se střídaly tuhé absolutistické režimy s výbuchy revolučních a národně-osvobozeneckých hnutí, ve století, kdy se lidé nechali unášet vlnou romantismu a snili o dobách, kdy se rytíři bili o srdce vznešených dam a kdy slovo muže platilo nad zákon, aby vzápětí vystřízlivěli a byli realismem vráceni zpět na pevnou zem. Dlouhé století, století páry a století techniky, to jsou jen některá z označení 19. století, proslulého svými protiklady a paradoxy, století, které svým charakterem tolik poznamenalo dobu, v níž dnes žijeme.

Hrdinou našeho vyprávění je Heinrich Caesar Weeber, lesník a badatel v oboru zemědělství, člověk, jehož život pokryl téměř celé 19. století, a který patřil k těm několika málo dobrodruhům, kteří se rozhodli změnit svět kolem sebe a přispět tak k poznání dosud neznámého. H. C. Weeber byl svým založením praktik, který díky tomu, že strávil řadu let v terénu, dokázal využít svých praktických znalostí k rozvoji vědeckých oblastí, které dosud stály na pokraji zájmu profesionálních historiků uzavřených v kabinetech univerzit. Byl jedním z těch, kteří navázali na generaci nadšených osvícenců, vlasteneckých kněží, učitelů a vlastivědných pracovníků, kteří zasvětili svůj život bádání v regionech a v oblastech, které byly Vídní příliš vzdáleny na to, aby se o ně zajímala.

Životní pouť Heinricha Caesara Weebera se započala 14. 2. 1811 v Těšíně, kde se narodil jako nejmladší ze tří dětí starousedlého kupce. Již rok po jeho narození mu zemřel otec a o děti se starala pouze matka. Weeber vystudoval šestitřídní gymnázium v Těšíně a v polovině 20. let 19. století (1826) odešel z rodného Slezska do stověžaté matičky Prahy, hlavního města Království českého, kde se ubytoval v domě svého strýce, známého publicisty.

Weeberův odchod ze Slezska byl způsoben jeho touhou po vzdělání. Po příchodu do Prahy se zapsal na univerzitu a začal studovat. Za své budoucí povolání si vybral systematizační činnost v zemědělství a již v letech 1829-30 jej sledujeme jako volontéra u lesního úřadu v Malé Skalici, později jako samostatného měřiče ve východních Čechách, Dolních Rakousích a Krušných horách, kde se podílel na zakládání lesů a lesních hospodářství. Za těchto učňovských let se snažil získat co nejvíce praktických znalostí, s čímž mu vydatně pomáhal odborník na slovo vzatý, vynikající lesník té doby, Krištof Liebich.

V roce 1832 se H. C. Weeber vrátil do rodného Slezska a začal pracovat jako dobrovolník při geometrických a lesnicko-technických pracích na panstvích vratislavského biskupství na Opavsku. Současně si pečlivě zaznamenával údaje týkající se pozemkové držby ve Slezsku, které později využil a v rozsáhlé formě publikoval. V roce 1837 jej systematizační práce v lesích vratislavského biskupství přivedla do Brna, kde se věnoval kopírování katastrálních map pro celé panství. V hlavním městě Moravy již zůstal, usadil se, a roku 1842 uzavřel sňatek s Františkou, dcerou rytíře z Welzensteinu. Byl pověřen funkcí přísežného znalce u zemského soudu a taktéž pracoval pro katastrální úřad. V roce 1838 byl povolán k inventuře veškerých korunních lén na Moravě a ve Slezsku. Tuto práci vykonával do roku 1840, kdy jej tehdejší prezident dvorské komory, svobodný pán von Eichdorff, převedl na inspekci svých statků na Moravě a v Podolí.

Bezchybnou prací a pečlivostí si jako geometr, lesník a odhadce získal H. C. Weeber velice brzy dobrou pověst; díky ní se dočkal mnoha zakázek z Čech, Moravy, Haliče, Korutan, Dolních Rakous, Uher a dalších částí monarchie. Velmi si považoval pocty, které se mu dostalo v podobě osobního vyzvání kněžnou von Liechtenstein, která jej požádala, aby před nastoupením nového

knížete prozkoumal a prověřil všechny jeho statky a aby o tomto sepsal podrobnou zprávu. Weeber této příležitosti využil a podrobně se tak seznámil s lesním a zemědělským hospodářstvím Liechtensteinů na všech jejich panstvích.

H. C. Weeber žil v době, kdy se o lesnictví zajímalo jen pár nadšenců, proto se rozhodl, že využije svých praktických znalostí, které získal při četných cestách po Moravě a Slezsku, a maximálním způsobem se postará o popularizaci tohoto zemědělského odvětví. V roce 1835 se stal členem Císařsko-královské moravsko-slezské společnosti pro podporu zemědělství, přírodovědy a vlastivědy se sídlem v Brně (K. k. mährisch-schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur und Landeskunde in Brünn) a na jejím poli uskutečňoval své vize. Celých pět let ve společnosti bojoval o zřízení samostatné lesnické sekce, která by efektivnějším způsobem prosazovala a obhajovala zájmy lesníků. Se zřízením lesnického oddělení v roce 1840 se ale činorodý Weeber nespokojil a své úsilí zaměřil na vznik samostatného časopisu s lesnickou tematikou.

Lesnické záležitosti byly vyřizovány společně s ostatními odvětvími zemědělské výroby v rámci Zpráv (Mittheilungen der K. k. mährisch-schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur und Landeskunde in Brünn), které společnost vydávala, ale roku 1845 Weeber prosadil vznik samostatného lesnického odvětví v rámci Mittheilungen a současně byl pověřen jeho redakcí. Příspěvků s lesnickou tematikou začalo rázem přibývat, proto si Weeber okolo sebe shromáždil první spolupracovníky (Hlava, Ebert, Stiber, Stella, Kopal, Bechtel, Ferles aj.), kteří mu v práci pomáhali a následně jej vystřídali. Samostatné oddělení v rámci Mittheilungen byl jen krůček k tomu, aby H. C. Weeber roku 1850 prosadil vydávání samostatného lesnického sborníku pod názvem „Verhandlungen der Forstsektion für Mähren und Schlesien“. H. C. Weeber, který se osvědčil ve funkci redaktora lesnického oddělení, byl roku 1852 pověřen redakcí celých Mittheilungen. Rozvoj lesnického tisku spojoval Weeber taktéž s rozvojem spolkového lesnického života. Od roku 1843 prosadil skládání odborných lesnických zkoušek, roku 1849 pomáhal k založení lesnického spolku na Moravě a ve Slezsku a jeho přičiněním také došlo k založení vyššího lesnického učiliště a následně školy v Úsově (1850).

Kromě spolkové a redakční činnosti Weeber nadále pracoval při odhadech a organizaci lesního majetku na Moravě a ve Slezsku, ale i v sousedních rakouských zemích, a vedle článků, uveřejňovaných v listech moravsko-slezské společnosti, publikoval rovněž rozsáhlejší díla ze svého oboru. Svou pozornost si jistě zasluhují práce jako „Leitfaden für den Unterricht und die Prüfung des Forstschutz- und technischen Hilfspersonales“ (Návod pro vyučování a zkoušení ochranného a technického pomocného personálu, 1856); „Boden und Klima in Beziehung auf Forst- und Landwirtschaft im österreichischen Kaisertaate“ (Půda a podnebí ve vztahu k lesnímu a polnímu hospodářství v c. k. rakouských zemích, 1860); ale zejména zemědělské schematismy¹, které začaly vycházet na sklonku 50. let 19. století.²

Heinrich Caesar Weeber se zaměřil na tvorbu schematismů, které se vztahovaly k Moravě a Slezsku; v podstatě se jednalo o seznamy či soupisy jednotlivých velkostatků jakožto samostatných hospodářských jednotek.

---

¹ schematismem obecně rozumíme seznamy osob podle postavení a hodností, které byly sestavovány pro různé účely a někdy také vydávány tiskem. V podstatě se může jednat o seznamy vojenských činitelů, kněží, školských pracovníků apod.

² Die Landgüter Mährens und Schlesiens nach ihren respectiven Besitzern und Culturflächen (Zemské statky moravské a slezské podle majitelů a kulturních ploch). Brünn 1857. – Die landtäflichen und Lehen-Güter im Markgraftum Mähren und Herzogthum Schlesien, nach ihren respectiven Besitzern, Culturflächen und Grundentlastungs-Capitalien, nebst einer statistischen- und land- forstwirtschaftlichen Uebersicht beider Länder und dem Personalstatus der k. k. mährisch-schlesischen Gesellschaft etc., ihrer Sectionen und Bezirksvereine (Zemské a lenní statky markrabství moravského a vévodství slezského podle jejich majitelů, druhů půdy a zdanění). Brünn 1864. – Der Grossgrundbesitz und die Naturalproduktion von Mähren und Oest. Schlesien statistisch dargestellt und der Hochansehnlichen k.k. mährisch-schlesischen Gesellschaft für Ackerbau, Natur- und Landeskunde gewidmet. Brünn (Statisticky podchyčené moravské a slezské velkostatky a jejich produkce). Brünn 1877.

V předmluvě k prvnímú schematismu z roku 1857³ se autor rozepsal o úmyslech, které ho vedly k práci na statistické příručce a uvedl také moto, které určovalo a provázelo jeho práci: *“Statistické znalosti – získané podle věrného obrazu – rozšiřují rozhled, chrání před jednostranností a vedou k prospěšným reflexím. Ukazují majetek země, její bohatství a zdroje obživy; zprostředkovávají lidem nepřeborné možnosti průmyslu a předkládají jim současné nejlepší zkušenosti, kterou vedou k blahobytu a štěstí“*.⁴ Autor zdůrazňoval nutnost vytvoření statistiky, která by zahrnovala veškerou zemědělskou a lesnickou produkci pro celou monarchii. Cesta k úspěchu podle něj vede přes bezprostřední zainteresovanost příslušných zemědělských, zahradnických, ovocnářských, vinařských, lesnických, chovatelských a jiných místně příslušných obecných či specializovaných spolků, které by tím vykonaly nejen obecně prospěšnou práci, ale zároveň by si samy sobě postavily pomník. Detailní údaje pro každou korunní zemi by měly být shromažďovány ve statistickém úřadě, kde by na jejich základě byla vytvořena statistika souhrnná. Na základě dosavadních zkušeností Weeber konstatoval, že některé spolky se již na tomto poli snažily pracovat, bohužel stále narážejí na řadu problémů, zatímco jiné spolky či sdružení zahálají a dlouhodobě mlčí; všichni by měli mít na očích jeden a konkrétní cíl- vytvoření koncepčně silného a obsáhově bohatého díla. Příkladem pro tuto činnost by se podle autora měly stát spolky moravských a slezských lesníků, kteří již zpracovali a připravili k tisku 3/4 svého území a získali spolupracovníky pro zbývající část. Weeber doufal, že i jeho dílo bude přivítáno příznivě a bráno jako příspěvek ke studiu zemědělské problematiky dané oblasti.⁵ Schematismus zahrnuje i úvod, ve kterém autor předkládá číselný přehled o produktivní a neproduktivní půdě, počtu obyvatelstva, rozdělení půdy do kategorií a produkci plodin, vše uzavírá shrnující komentovaný závěr. Vydání z r. 1864 doplnilo věnování velevážené moravsko-slezské společnosti, která mu umožnila zabývat se touto problematikou, ve vydání z roku 1877 pouze upozornil na ryze technickou záležitost, že veškeré ve schematismu zveřejněné údaje jsou uváděny nově v hektarech.

Pro zpracování údajů moravských a slezských velkostatků do formy schematismů zvolil Weeber přehlednou formu tabulek, přičemž jednotlivé velkostatky řadil průběžně v abecedním pořadí, pro Moravu i Slezsko společně. Každá položka, v tomto případě velkostatku, zahrnuje údaj o kraji, ke kterému náleží, což je v případě Rakouského Slezska irelevantní⁶, jméno majitele s titulaturou a číselně vyjádřenou výměru jednotlivých druhů zemědělských ploch (pole, louky, zahrady, vinice, pastviny, lesy, rybníky, neproduktivní půda), součástí je i sumarizace pro jednotku. Samotný materiál ovšem přináší zejména při interpretaci řadu úskalí a problémů. Jako pomoc pro orientaci v příručce poznamenává Weeber v manuálu, že *„statky jsou seřazeny podle svých jmen a jmen majitelů. Rozpis výměry jednotlivých druhů zemědělské půdy není uveden tehdy, pokud se jedná o menší části větších komplexů, ve kterých již jsou plochy těchto statků obsaženy a zahrnuty do příslušných kategorií. Kde se ovšem nacházely zvláštnosti a kde se mi to zdálo vhodné, tam je na tyto poukázáno a doporučeno vyhledat příslušná místa a tam zjistit, zda se jedná o samostatná či souhrnná čísla.“*⁷ Při studiu schematismu se tedy v podstatě můžeme setkat se třemi různými typy zápisů. V prvním případě se jedná o položky, které tvoří samostatný velkostatku jakožto hospodářská jednotka, v tomto nejjednodušším případě nenastávají komplikace, protože je vše náležitě v rámci jednoho zápisu uvedeno. Druhým typem jsou menší velkostatky, které jsou součástí širších celků. U většiny těchto položek je v závorkách uvedeno, ke kterému komplexu patří, výměra jednotlivých ploch pak v souladu s manuálem chybí, což ovšem není pravidlem, protože někde se rozpis vyskytuje, jedná-li se o významnou hospodářskou jednotku nebo zvláštní

³ Weeber, H. C.: Die Landgüter Mährens und Schlesiens nach ihren respectiven Besitzern und Culturflächen (Zemské statky moravské a slezské podle majitelů a kulturních ploch. Brunn 1857, s. 3-6.

⁴ Tamtéž, s. 3.

⁵ Tamtéž, s. 3-6.

⁶ Ze správně-administrativního hlediska tvořilo území Rakouského Slezska jeden kraj jakožto územní celek.

⁷ Weeber, H. C.: Die Landgüter Mährens und Schlesiens nach ihren respectiven Besitzern und Culturflächen (Zemské statky moravské a slezské podle majitelů a kulturních ploch. Brunn 1857. s. 41.

případ, který je nutno zaznamenat, což autor také zmiňuje. Největší problém tvoří třetí skupina velkostatků, které u sebe mají určitou značku, která ovšem není dále rozvedena, nemáme tedy možnost vysledovat, zda je velkostatek samostatný či je součástí většího komplexu, u těchto záznamů také chybí výměra dané usedlosti. V tomto případě nastává paradox, protože velkostatek je nutno započítat, neboť tvoří samostatnou jednotku, nicméně jeho výměra je podle schematismu nulová. U menších položek, které jsou součástí větších celků a jejichž výměra je v příslušném řádku specifikována, je dále nutno podotknout, že s touto výměrou není možno dále kalkulovat, protože je již zahrnuta v rámci sdruženého komplexu. Dalším problémem jsou samotné číselné údaje. Není možno je přebírat automaticky, je třeba každý řádek přepočítat, protože i v této části nacházíme chyby. Není v silách badatele, aby vyhledal a s jinými prameny konfrontoval, do jaké míry jsou uvedená čísla v půdních kategoriích věrohodná, existuje sice možnost srovnání s následujícími schematismy (křiklavé chyby možno opravit, v několika případech se jednalo o deseti či stahektarové přehmaty, často jde ovšem o malé položky a ty se mohly měnit v rámci zaměřování či manipulací s pozemky), v tomto případě je ovšem lepší opravit výsledný číselný údaj v sumáři. Pro porovnání je samozřejmě nutný přepočet jednotek, starší schematismy (1857, 1864) jsou evidovány v jitrech⁸, novější (1877) v hektarech. Je třeba také zmínit, že dle dosavadní literatury považujeme za velkostatek jednotku s výměrou nad 100 ha⁹, nicméně ve Weeberových, ale i dalších schematismech jsou obsaženy i velkostatky s menší výměrou. Celkový podíl těchto případů ovšem není příliš velký, tudíž v závěru nedochází k velkému zkreslení.

V době, kdy Weeber uveřejňoval své publikace, byla jeho činnost již všeobecně uznávána, což sebou přineslo řadu členství v mnoha rakousko-uherských, ale také zahraničních redakčních radách, spolcích a společnostech. Od roku 1850 působil jako prezident komise pro lesní státní zkoušky (Commission für die forstlichen Staatsprüfungen), člen výboru moravsko-slezského školního lesního spolku (Mähr. schles. Forstschulverein), sekretář a později zástupce prezidenta moravsko-slezské společnosti (Mähr. schles. Gesellschaft für Ackerbau-, Natur- und Landeskunde (za zásluhy v ní byl oceněn roku 1858 medailí), korespondent a čestný člen „pruské královské vědecké společnosti ve Vratislavi (K. preuss. Gesellschaft der Wissenschaften in Breslau), hospodářských společností Krakově, Vídní, Štýrském Hradci ad., zemědělské a průmyslové společnosti v Klagenfurtu (K. k. Gesellschaft für Landwirthschaft und Industrie in Klagenfurt), spolku lesníků v Sasku, Čechách, Uhrách a alpských zemí (Forstvereine von Sachsen, Böhmen, Ungarn und der Alpenländer) a mnoha dalších. Do roku 1873 byl stálým přisedícím zemského soudu v Brně, předsedou komisí pro státní lesnické zkoušky a od vydání novely pozemkové daně podle zákona z 24. 5. 1869 členem zemské komise pro Moravu.

Konec života strávil Heinrich Caesar Weeber v Tuřanech, kam se z Brna roku 1883 přestěhoval. Následujícího roku mu byla odevzdána deputací spolku moravskoslezských lesních hospodářů děkovaná adresa s památnými dary. Po naplněném životě zemřel 8. 3. 1891 v Tuřanech.¹⁰

H. C. Weeber byl člověk, který dokázal svůj život prožít naplno. Na počátku našeho příběhu stál chlapec z chudé rodiny, který snil o tom, že by mohl vykonat něco velkého, a na konci vidíme muže, který tvrdě pracoval, aby dokázal to, co si kdysi předsevzal. H. C. Weeberovi se během života podařilo nejen zviditelnit dosud málo reflektované obory, ale současně inspirovat mnohé k tomu, aby v jeho práci pokračovali.

⁸ 1 jítro=5754,6 m²

⁹ Srovnej např.: Kodedová, J.: K problematice strukturálních změn české vesnice ve druhé polovině 19. a na počátku 20. století. In: ČMM 95, 1976, 1-2, s. 57-79; Pokluda, Z.: Desková velkostatkářská držba v Rakouském Slezsku ve druhé polovině 19. a počátkem 20. století. In: Slezský sborník 77, 1979, 1, s. 15-31.

¹⁰ Biografický slovník Slezska a severní Moravy 9/1997. Ostrava 1997, s. 124-125; Wurzbach, Constant von: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. Bd.52. Wien 1885, s. 233-235.

Zusammenfassung

Heinrich Caesar Weeber (1811-1891), Vorkämpfer in Forstwirtschaft und Gestalter von ersten Schematismen

Heinrich Caesar Weeber gehört zu den Persönlichkeiten, die formen das Wissen der Gessellschaft in der 2. Hälfte des 20. Jahrhunderts. Er wurde als Förster bekannt, der seine Erfahrungen aus Praxis in die Theorie eingeleitet hat. Er hat sich für die Landwirtschaft und Forstwirtschaft interessiert, so ist er auch als Gestalter von ersten Schematismen des Grundbesitzes der Grossgrundbesitzer im Raum des sgn. Österreich-Schlesien bekannt. Diese Quelle haben statistischen Charakter und ermöglichen elementare Orientierung in den wirtschaftlichen und sozialen Beziehungen in Österreich-Schlesien.

(Kamil.Rodan@osu.cz)

Výluky v rakouské části Habsburské monarchie na přelomu 19. a 20. století

STANISLAV KNOB

Katedra historie, Filozofická fakulta Ostravské univerzity, Ostrava (Česko)

Ve svých předchozích pracích jsem se věnoval především problematice stávek¹. Velmi úzce bývají se stávkami spojeny také výluky. Ve statistikách jsou často uváděny pod souborným názvem „Arbeiterkonflikte“ nebo jsou jmenovány hned vedle sebe „Arbeitseinstellungen und Aussperrungen“. I údaje o nich byly pořizovány společně. Úřady měly k dispozici tentýž formulář, ve kterém jen zaškrtnly, zda se jedná o stávkou nebo výlukou.

Zatímco stávkou rozumíme „*zastavení práce kolektivem zaměstnanců určitého podniku nebo odvětví, sledující dosažení určitých hospodářských, sociálních a politických cílů, ležících buď v okruhu denních potřeb daného kolektivu, nebo mimo něj*“,² výlukou je v podstatě pravým opakem.

Podle Ottova slovníku naučného výlukou „*jest hromadné přerušování poměru pracovního se strany zaměstnavatelův*“. Dále uvádí, že se může týkat jednoho i více závodů v těsné blízkosti, ale i dosti vzdálených, a také že se může týkat podniků jednoho, ale i více průmyslových odvětví. Považuje výlukou za jednu z forem sociálního zápasu mezi zaměstnanci a zaměstnavateli. Účelem výluky „*jest vnutiti ve prospěch zaměstnavatelův dělnictvu nepříznivější podmínky pracovní; anebo má jí býti zmařen předem umysl dělnictva, které se připravuje k dobytí výhodnějších podmínek pracovních*.“ Podle toho tedy rozděluje výluky podobně jako stávky na útočné a obranné.³

Mayers Lexikon považuje výlukou za „*propuštění zaměstnanců ze strany zaměstnavatele za účelem boje proti pracujícím s vysokými platovými požadavky nebo za účelem potlačení stávků*“. Průměrný počet výlukou ztracených dní v Německu v letech 1899 – 1922 byl dva milióny za rok (v roce 1910 třináct miliónů zmeškaných směn znamená nejvyšší hodnotu ve sledovaném období).⁴

Malá československá encyklopedie charakterizuje výlukou dělníků jako „*hromadné přerušování pracovního poměru z jednostranného rozhodnutí zaměstnavatele, prováděné částečným nebo úplným uzavřením podniků. Účelem výluky dělníků je vnutit dělnictvu snížení mezd nebo prosadit jiné nevýhodné pracovní podmínky*.“⁵

Všeobecná encyklopedie ve čtyřech svazcích píše, že se jedná o „*hromadné přerušování pracovního poměru zaměstnanců podniku ze strany zaměstnavatele. Používá se při pracovních nebo mzdových sporech a není totožná s výpovědí jako normálním ukončením pracovního poměru*.“⁶

V Österreichisches Staatswörterbuch⁷ se můžeme dočíst, že nejčastější příčinou výluky byla oslava 1. máje. Tento den nechtěli podnikatelé uznat za oficiální svátek, a proto hrozili dělníkům výlukou v případě, že 1. května nepřijdou do práce. Někdy mohli výlukou vyhlásit z obavy před nepokoji a násilnostmi. V mnoha případech, jak už bylo řečeno, byla výlukou prostředkem proti nepřijatelným požadavkům zaměstnanců.⁸ Dělníci se dostali bez možnosti výdělků do fi-

¹ Knob, Stanislav: Stávky dělníků a horníků v průmyslovém sektoru Rakouského Slezska na přelomu 19. a 20. století, Diplomová práce, Ostrava 2005; Knob, Stanislav: Stávky v jednotlivých průmyslově vyspělých zemích na přelomu 19. a 20. století, dosud nepublikovaný článek, Ostrava 2006.

² Definici je možné použít mnoho, ale já se přikláním k této, kterou zformuloval Karel Malý v jedné ze svých prací – Malý, Karel: Policejní a soudní perzekuce dělnické třídy v druhé polovině 19. století v Čechách, Praha 1967, s. 22.

³ Ottova encyklopedie obecných vědomostí na CD-Romu, díl XXVII, s. 32.

⁴ Meyers Lexikon, Erster Band, Leipzig 1924, s. 1191.

⁵ Říman, Josef a kol.: Malá československá encyklopedie, 6, Praha 1987, s. 650.

⁶ Všeobecná encyklopedie ve čtyřech svazcích, 4, Praha 1998, s. 607.

⁷ Mischler, Ernst – Ulbrich, Josef: Österreichisches Staatswörterbuch, Erster Band, Wien 1905, s. 198-199.

⁸ Požadavky zaměstnanců jsou uváděny prakticky shodně jako u stávek – nejčastěji se týkají mzdy, pracovní doby apod. Viz Die Arbeitseinstellungen und Aussperrungen in Österreich 1894-1914, Wien 1898-1917.

nančních potíží a byli pak nuceni vyjednávat o přijatelných podmínkách pro obě strany, v extrémním případě od svých původních požadavků zcela upustit. Jako další důvod se uvádí „pracovní nepřítomnost“, tu mohla způsobit již zmiňovaná oslava 1. máje nebo stávka.

Pokusíme-li se o shrnutí výše uvedených definic. Můžeme říci, že výlučka představuje *propuštění zaměstnanců zaměstnavatelem na určitou dobu za účelem dosažení určitých cílů, nejčastěji hospodářských. Může být útočná nebo obranná.*

Do roku 1870 byla výlučka podle § 479 trestního zákoníku zákázána. Každé ujednání živnostníků, továrníků, podnikatelů nebo zaměstnavatelů k docílení změny v poměrech pracovních nebo mzdových bylo považováno za přestupek, jenž měl být podle § 480 tr. z. trestán při větší či menší důležitosti předmětu tuhým vězením od jednoho do tří měsíců.

Koaliční zákon ze 7. dubna 1870 umožnil nejenom beztrestnost stávek, ale také výluk. Ta však nebyla neomezená. Zaměstnavatel se v případě výluky nesměl dopustit násilného jednání, používat zastrašovací prostředky nebo nějakým způsobem zdržovat nebo ovlivňovat rozhodování zaměstnance (§ 2). Podle § 3 by takové chování mohlo být trestáno jako přestupek vězením od osmi dní do tří měsíců. V praxi se spíše nepříznivě hodnotila ta strana, jež vyvolala konflikt a tím popřípadě nebezpečí pro veřejný pořádek. Tedy při stávce dělníci, při výluce zaměstnavatel. Osoby stíhané za nějaký delikt trestního zákoníku, kterého se dopustili během stávky nebo výluky, byli trestáni přísněji.

I přesto, co bylo uvedeno výše, můžeme říci, že k tomu, aby zaměstnavatel mohl použít výluky, mu v mnoha případech dopomáhala legislativa.⁹ Živnostenský zákoník, horní zákon i služební řády nařizovaly dělníkovi poslušnost a úctu k zaměstnavateli. „Poslušnost“ pracující mohl porušit tehdy, když se snažil vymoci si nějaký ústupek jednáním nebo stávkou. Například podle § 203 horního zákona bylo možné kvalifikovat jednání stávkujících horníků jako „porušení povinnosti k věrnosti, pilnosti a povinné účtě k představeným“ a otevřít tak cestu hromadné výluce.¹⁰

Jednou „vyloučení“ dělníci již nemuseli být přijati zpět do práce. Zpravidla však byli propuštěni jen vůdcové a neaktivnější účastníci. To je možné vidět v Tab. 1. Z celkového počtu 243 893 výlukou zasažených dělníků v letech 1894–1914 bylo po ukončení výluky ze zaměstnání propuštěno 5652, což představuje dvě procenta z celkového množství. Část dělníků téměř vždy opustila podnik, zřejmě ze solidarity k propuštěným nebo si nedokázali představit, že by nadále byli schopni pracovat se současným vedením nebo za současných podmínek.

Počet výluk ve sledovaném období se nezdá být příliš vysoký, zejména srovnáme-li ho s počtem stávek.

Během výluky přicházel podnikatel o zisky a pouze finančně velmi silný majitel závodu si mohl dovolit výluky uskutečnit. I pro takového podnikatele to však bylo velmi ztrátové, a proto k výluce přistupovali pouze v nejkrajnějším případě.

Průměrný podíl „vyloučených“ na celkovém počtu zaměstnanců výlukou zasažených podniků dosahuje téměř 80 procent¹¹. Z toho vyplývá, že většina výluk zasáhla téměř celé osazenstvo jednotlivých závodů. Průměrný počet zaměstnanců na jeden výlukou zasažený podnik byl asi 100. Srovnáme-li počet výluk a počet postižených podniků, zjistíme, že výluky se týkaly téměř vždy vyššího počtu podniků. Extrémní hodnotu představuje rok 1906, ve kterém 50 výluk zasáhlo 1832 podniků s více než 80 tisíci zaměstnanci. To vše naznačuje tomu, že mnohé výluky dosahovaly úctyhodné velikosti. To potvrzuje také srovnání počtu stávkujících a vyloučených v Grafu 2. Zatímco počet výluk se nemohl rovnat počtu stávek, srovnání účastníků obou událostí je vyrovnanější.

⁹ Knob, Stanislav: Perzekuce stávek a dělnického hnutí v Rakouském Slezsku do počátku 1. světové války, Příspěvek ke studentské vědecké konferenci Ostravské univerzity v Ostravě, vyjde v dalším ročníku školního časopisu Studia Iuvenalia, Ostrava 2006.

¹⁰ Malý, Karel: Policejní a soudní perzekuce dělnické třídy v druhé polovině 19. století v Čechách, Praha 1967, s. 15 – 31.

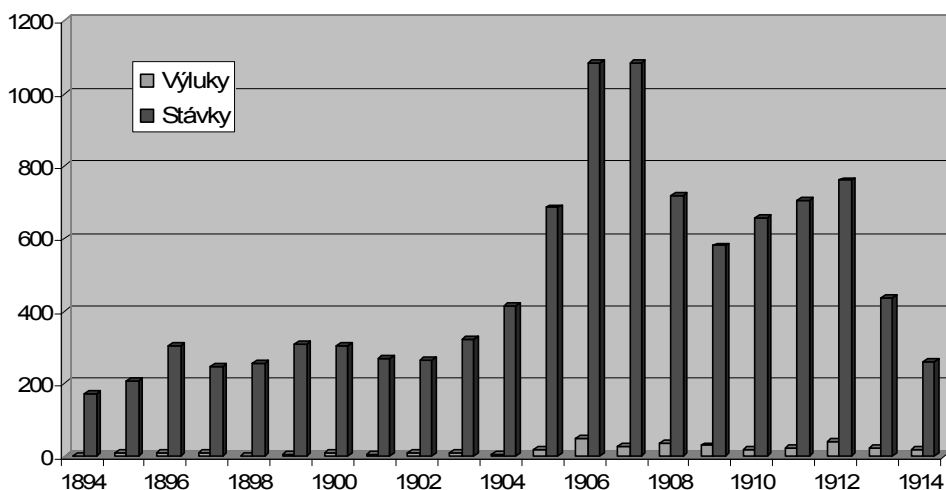
¹¹ Viz Tab. 1

Tab. 1 Základní údaje o výlukách v Předlitavsku v letech 1894 – 1914¹²

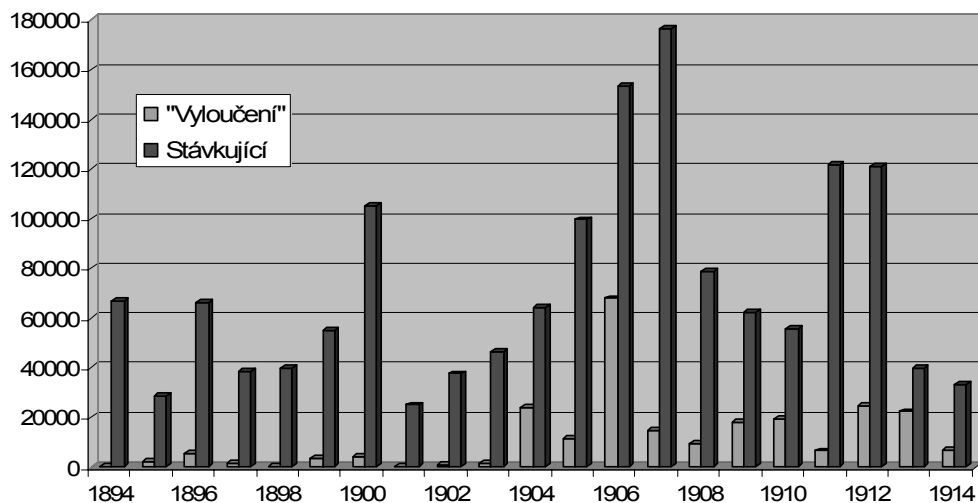
Rok	Výluky	Výlukou zasažené podniky	Počet za- městnanců výlukou zasažených podniků	Počet "vyloučených"	Percentuální podíl "vylouče- ných"	Přijati zpět do práce	Propuštění	Opustili podnik dobrovolně	Nově přijati
1894	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1895	8	17	4521	2317	51,25	2183	134	-	-
1896	10	211	6847	5445	79,52	4589	724	132	-
1897	11	12	3147	1712	54,40	1647	58	7	30
1898	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1899	5	38	5671	3457	60,90	3448	4	5	-
1900	10	58	5324	4036	75,80	3702	301	32	294
1901	3	3	429	302	70,40	302	-	-	-
1902	8	9	2104	1050	49,90	1003	43	4	6
1903	8	71	2576	1334	51,80	905	198	231	186
1904	6	605	23944	23742	99,16	23717	25	-	13
1905	17	448	14888	11197	75,21	9614	740	843	1041
1906	50	1832	80522	67872	84,29	64549	994	2329	2079
1907	26	236	18533	14539	78,45	14270	153	116	57
1908	35	268	13425	9588	71,42	8699	375	514	468
1909	29	741	22135	18165	82,06	17222	775	168	127
1910	19	246	20350	19292	94,80	19010	161	121	102
1911	22	408	13566	6375	46,99	6018	140	217	92
1912	40	203	28473	24295	85,33	23799	345	151	175
1913	23	1675	30296	22258	73,47	19769	336	2153	1240
1914	18	50	9900	6917	69,87	6742	146	29	36
Celkem	348	7131	306651	243893	79,53	231188	5652	7052	5946

¹² Die Arbeitseinstellungen und Aussperrungen in Österreich 1894-1914, Wien 1898-1917.

**Graf 1 Srovnání počtu stávek a výluk v Předlitavsku
v letech 1894 - 1914**

**Graf 2 Srovnání počtu stávkujících a "vyloučených" v Předlitavsku
v letech 1894 - 1914**

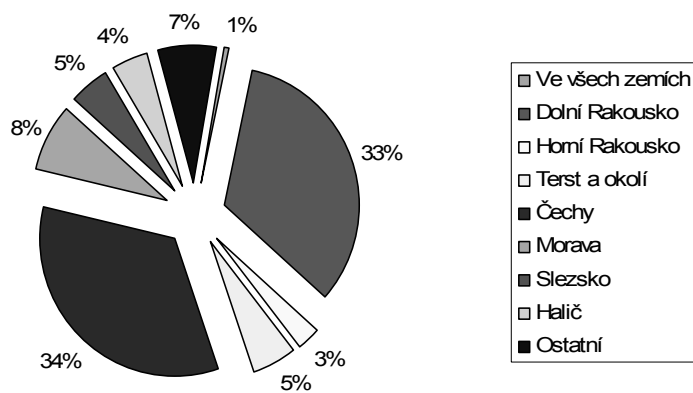
Podobně jako stávky také výluky byly závislé na hospodářské situaci. Z grafu je patrné, že v době konjunktur (1905-1907 a 1910, 1912) dochází k největšímu počtu výluk. 90. léta jsou na výluky poměrně chudá, a proto trend není tak výrazný. Větší počet výluk lze spatřit v roce 1896. Důvodem bylo pravděpodobně silící dělnické hnutí, které se snažilo prosadit některé ústupky na podnikatelích.

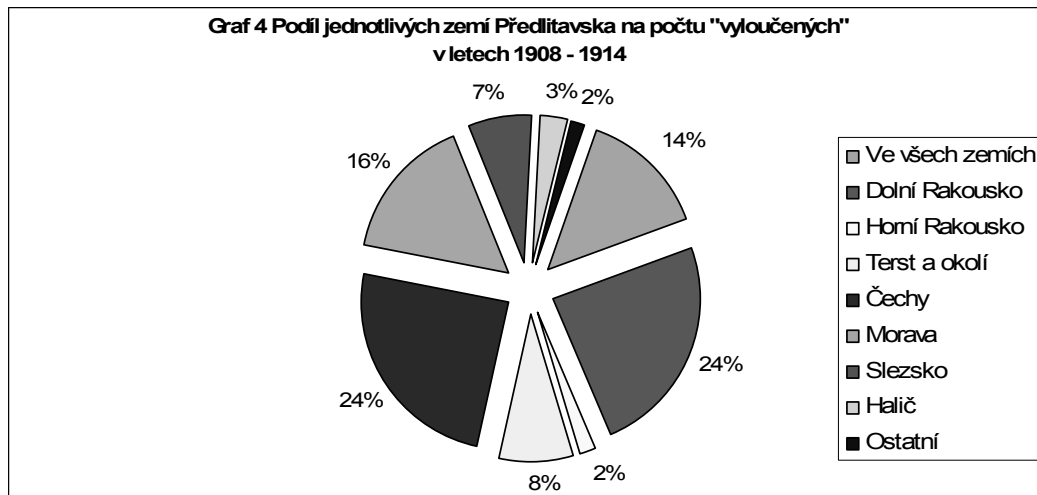
Až do roku 1908 nám statistiky neposkytují žádné podrobnější informace o výlukách. Teprve poté se objevují další rubriky, které nám pomohou zjistit mnohé zajímavé skutečnosti.

Tab. 2 Podíl jednotlivých zemí Předlitavska na počtu výluk v letech 1908-1914

Země	1908		1909		1910		1911		1912		1913		1914	
	Výluky	"Vyloučení"	Výluky	"Vyloučení"	Výluky	"Vyloučení"	Výluky	"Vyloučení"	Výluky	"Vyloučení"	Výluky	"Vyloučení"	Výluky	"Vyloučení"
Ve všech zemích	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	14800	-	-
Dolní Rakousko	14	4505	10	8270	6	2894	11	2723	6	1265	11	4847	4	1462
Horní Rakousko	-	-	1	68	1	180	-	-	2	1420	-	-	1	63
Solnohradsko	1	305	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Štýrsko	2	165	-	-	1	340	-	-	1	26	1	25	-	-
Korutany	1	45	1	50	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kraňsko	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Terst a okolí	1	306	2	1316	-	-	-	-	2	1905	2	962	3	4160
Tyrolsko a Vorarlbersko	-	-	1	204	1	165	-	-	1	10	1	533	-	-
Čechy	13	2324	11	6431	5	1342	7	2541	18	13005	3	588	6	176
Morava	2	1557	1	380	3	14211	-	-	6	608	1	50	2	95
Slezsko	-	-	1	1026	1	20	2	956	2	4053	1	312	2	961
Halič	1	381	1	370	1	140	1	151	2	2003	2	141	-	-
Bukovina	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Dalmácie	-	-	-	-	-	-	1	4	-	-	-	-	-	-
Celkem	35	9588	29	18115	19	19292	22	6375	40	24295	23	22258	18	6917

Graf 3 Podíl jednotlivých zemí Předlitavska na počtu výluk v letech 1908 - 1914

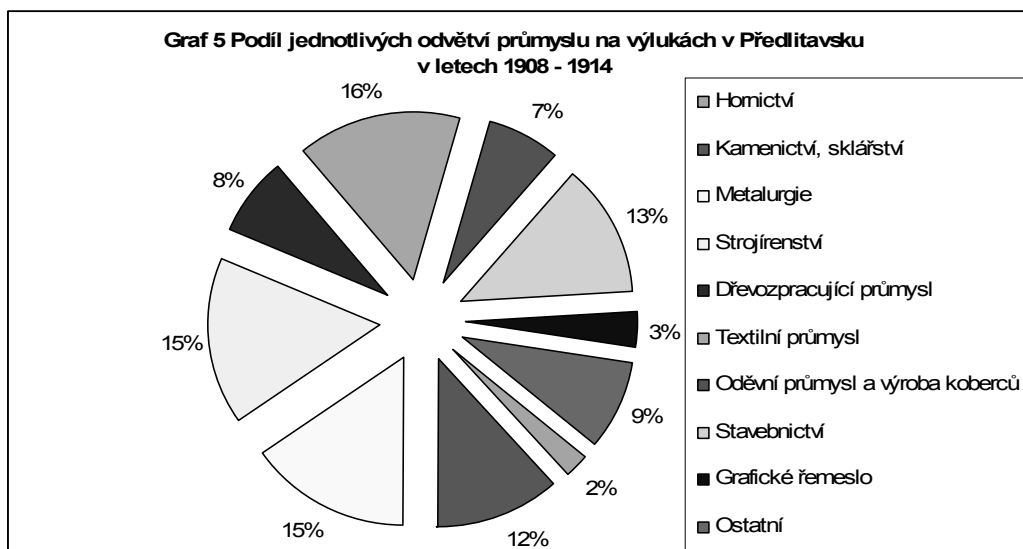
Nejvíce se na počtech výluk i „vyloučených“ podílí Čechy a Dolní Rakousko, které vykazují takřka shodné hodnoty a dohromady se v nich udály dvě třetiny všech výluk a zhruba polovina „vyloučených“ pracovala v těchto zemích. Velkým dílem přispěla také Morava, Slezsko a pobřežní oblasti s Terstem. Stejně jako u stávek platí, že hlavní roli nehraje rozloha země, ale její hospodářský charakter. Průmyslovější země s velkým počtem dělníků vytvářeli podmínky pro více pracovních konfliktů, ať už stávek nebo výluk.

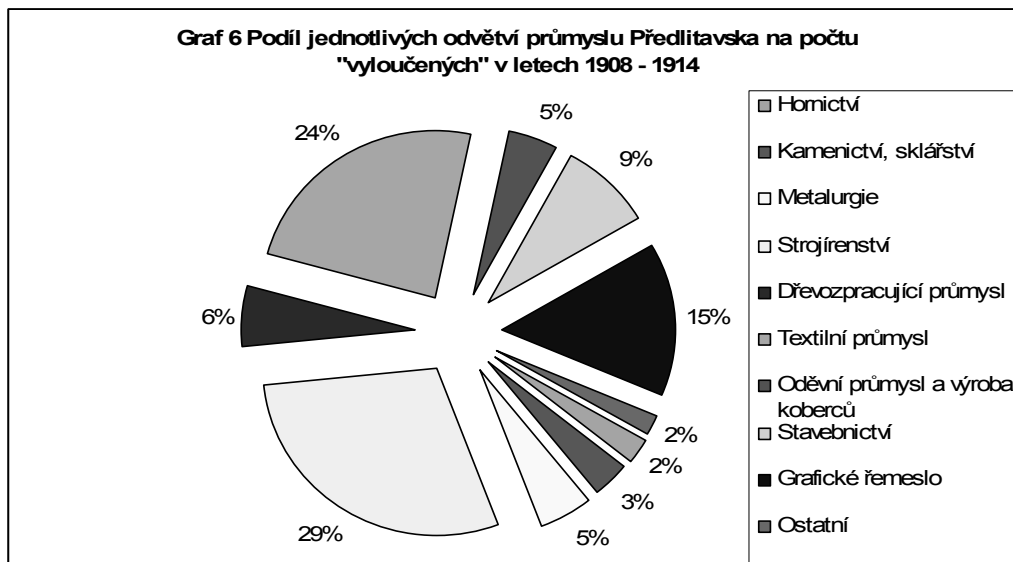
Zajímavý je podíl výluk podle jednotlivých odvětví. Zatímco ve stávkovém hnutí hrálo hornictví v Předlitavsku hlavní roli (v počtu stávek 10 a v počtu stávkujících 29 procent) jeho podíl ve výlukách i „vyloučených“ byla pouhá dvě procenta. Nejvíce se na počtu výluk podílelo strojírenství (16 a 29 %), textilní průmysl (16 a 24 %), metalurgie (15 a 5 %) a grafické řemeslo (3 a 15 %), které zasáhla roku 1913 velká výluka s 14800 účastníky ve všech zemích Předlitavska. Nízký počet stávek v hornictví si vysvětlují velkými finančními ztrátami při přerušení těžby a velkou strategickou důležitostí tohoto průmyslového odvětví.

Tab. 3 Podíl jednotlivých odvětví průmyslu na výlukách v Předlitavsku v letech 1908 – 1914

Odvětví průmyslu	1908		1909		1910		1911		1912		1913		1914	
	Výluky	"Vyloučení"	Výluky	"Vyloučení"	Výluky	"Vyloučení"	Výluky	"Vyloučení"	Výluky	"Vyloučení"	Výluky	"Vyloučení"	Výluky	"Vyloučení"
Hornictví	-	-	1	1026	-	-	1	592	-	-	-	-	2	961
Kamenictví, sklářství	4	594	2	597	3	835	3	930	3	414	5	262	2	25
Metalurgie	4	1789	4	624	2	129	5	913	6	455	5	1219	2	151
Strojírenství	4	2823	7	7466	2	475	4	1695	6	12510	1	852	6	5504
Dřevozpracující průmysl	4	592	4	5184	2	160	1	13	2	226	-	-	1	38
Kožeřadní průmysl	2	589	-	-	-	-	-	-	2	57	-	-	-	-
Textilní průmysl	5	497	4	1762	4	14401	3	1373	10	7199	2	321	1	88
Oděvní průmysl a výroba koberců	2	156	2	640	2	2613	2	316	2	982	2	531	1	28
Papírenský průmysl	-	-	-	-	-	-	-	-	1	321	-	-	-	-
Potravinářský průmysl	-	-	-	-	1	17	-	-	1	22	1	120	-	-
Chemický průmysl	-	-	-	-	-	-	-	-	1	10	-	-	-	-
Stavebnictví	8	2422	1	36	-	-	1	379	5	2050	6	4153	3	120
Grafické řemeslo	-	-	2	272	2	609	1	4	-	-	1	14800	-	-
Obchod	1	95	2	558	1	53	-	-	-	-	-	-	-	-
Doprava	1	31	-	-	-	-	1	160	1	49	-	-	-	-
Celkem	35	9588	29	18165	19	19292	22	6375	40	24295	23	22258	18	6915

Vidíme-li rozdíl mezi jednotlivými odvětvími v počtu výluk a „vyloučených“, musíme se začít ptát na velikost jednotlivých výluk podle počtu zúčastněných dělníků. I tato statistika byla zpracována, i když bohužel jen pro léta 1908 – 1914. Můžeme jen potvrdit naše tvrzení o velikosti některých výluk. Nejvíce případů (43, tj. asi čtvrtina) mělo více než 400 zúčastněných. Naopak oba intervaly do 20 „vyloučených“ vykazují nejnižší hodnoty (dohromady 26, tj. 14 procent). To je rozdíl oproti stávkám v Předlitavsku, které byly většinou malé.¹³

Tab. 4 Počet účastníků výluk v Předlitavsku v letech 1908 – 1914

Počet „vyloučených“	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914	Souhrn
do 10	3	1	1	1	4	1	3	14
11 až 20	2	1	2	2	2	2	1	12
21 až 50	5	4	1	1	9	3	3	26
51 až 100	6	4	3	3	4	5	3	28
101 až 200	6	2	6	6	7	3	2	32
201 až 400	7	9	1	4	7	2	1	31
přes 400	6	8	5	5	7	7	5	43

Otázkou nadále zůstává, jak dlouho trvaly jednotlivé výluky. Sledovaná skupina výluk není příliš velká, a proto nemůžeme jednoznačně prokázat převládající délku výluk. Ze zjištěných dat se zdá, že převládaly výluky do jednoho pracovního týdne a poté 1 až 2 měsíce dlouhé. Pro léta 1912 – 1914 nemáme k dispozici interval 61 – 90, ale jen údaj o stávkách delších než 60 dní. Vzhledem ke střední četnosti v tomto intervalu se to nezdá být větším handicapem.

¹³ Knob, Stanislav: Stávky v jednotlivých průmyslově vyspělých zemích na přelomu 19. a 20. století, dosud nepublikovaný článek, Ostrava 2006.

Tab. 5 Délka výluk v Předlitavsku v letech 1908 – 1914

Počet dní	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914	Souhrn
1 – 5	2	7	3	7	13	3	6	41
6 – 10	7	5	4	5	5	-	2	28
11 – 15	3	1	1	2	7	5	1	20
16 – 30	7	7	2	3	5	5	3	32
31 – 60	9	2	5	3	8	5	6	38
61 – 90	2	-	1	-				
přes 90	5	7	3	2	2	5	-	27

Shrneme-li dosažené informace zjistíme, že výluky jsou poměrně významným pracovním konfliktem, a to zejména počtem zúčastněných dělníků. Ve sledovaném období se jednalo většinou o velké výluky, které často zasáhly několik podniků s mnoha zaměstnanci. Svědčí o tom vysoký průměr zúčastněných na jednu stávkou, poměr výluk a počtu zasažených podniků i údaj o velikosti vyjádřeným počtem „vyloučených“. Nejvíce výluk proběhlo v hospodářsky vyspělých zemích monarchie, zejména v Čechách, Dolním Rakousku, na Moravě, ve Slezsku a v pobřežních oblastech kolem Terstu. Nejvíce zasaženými průmyslovými odvětvími byly strojírenství, metalurgie a textilní průmysl.

Zusammenfassung

Aussperrungen im österreichischen Teil der Habsburgischen Monarchie an der Wende des 19. und 20. Jahrhunderts

Aussperrung war die Massenentlassung der Arbeitern (oft aller Arbeiter) durch der Arbeitgeber zum Zweck des Kampfes gegen die Arbeitern. Sie waren nicht so häufige als die Arbeitseinstellungen, trotzdem bildeten sie die wichtigen Arbeiterkonflikte in den 19. und am Anfang des 20. Jahrhunderts. Österreichische Statistik ist sehr gute Quelle zu die Erkenntnis und Verständnis diese Problematik. Wir können jetzt sagen, wie viele Aussperrungen und Ausgesperrten, betroffene Unternehmern und Arbeitern in den Jahren 1894 – 1914 waren, welche Betriebsklassen in 1908 – 14 meistens Aussperrungen gebildet haben und für welche Ländern Aussperrungen typisch waren.

(standaman@seznam.cz)

Július Botto, život historika

ĽUBOMÍR LÁBAJ

Katedra slovenských dejín, Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava

29. septembra 2006 uplynulo 80 rokov od smrti historika Júliusa Bottu, ktorého rozsiahle populárno-vedecké dielo tvorí neodmysliteľnú súčasť slovenskej historiografie – vedy, zaoberajúcej sa vývinom názorov na slovenské dejiny, na dejiny Slovákov a územia súčasného Slovenska, myslenia o dejinách, vývinom historickej metodológie, inštitucionálnej a tlačovej základne, a rovnako jednotlivými osobnosťami – historikmi. Július Botto publikoval množstvo historických populárnovedných článkov (so zameraním na dejiny Uhorska, cirkevné dejiny a biografie významných predstaviteľov uhorských dejín) v Slovenských pohľadoch (1886-1924), Gemerim-alohonte (1920-1923), Cirkevných listoch (1888-1915), Kalendári Tatra banky (1922-1925) a niekoľko „miestopisných článkov“ v Sborníku Museálnej slovenskej spoločnosti (1898-1908) a v Časopise Museálnej slovenskej spoločnosti (1910-1914). Vyšlo mu aj niekoľko biografii významných Slovákov 19. storočia (Štefan Marko Daxner, Jonáš Záborský, Michal Miloslav Hodža a Ján Francisci), ako aj monografia Dejiny Matice slovenskej. Je považovaný za tvorcu novodobej koncepcie slovenských dejín, zakotvanej v jeho najznámejšej knihe *Slováci. Vývin ich národného povedomia*, ktorá sa zaoberá dejinami Veľkej Moravy, a potom, obiduc uhorský stredovek a čiastočne i novovek, podrobne dejinami Slovákov v 19. storočí, hľadajúc neustále prejavy národného povedomia (ako kritérium prijatia jednotlivých úsekov dejín za dejiny Slovákov). Recepčia Bottovej koncepcie je najnovšími výskumami na základe rukopisov a korešpondencie upravovaná do presnejšej a výstižnejšej podoby.¹

Historická práca J. Bottu bola už niekoľkokrát zhodnotená a tvorí vždy (oprávnené) jadro pohľadu na jeho osobnosť. Pritom sa obchádza jeho život, podmienky tvorby, činnosť alebo pohľad naňho ako na človeka „všedného dňa“. Našou snahou bude podať prehľad životnej cesty tejto osobnosti na základe nám dostupných prameňov, ktoré upresňujú, rozširujú a problematizujú jeho doteraz o ňom uvádzané údaje. V prípade, že by náš výskum smeroval k už zisteným výsledkom volíme použitie sekundárnej literatúry.

Július Botto, nezaujal tematicky doposiaľ miesto v žiadnej monografii, ktorá by súhrnne mapovala jeho život, hodnotila jeho dielo, koncepciu jeho dejín a sumarizovala jeho prínos do slovenskej historiografie, národopisu alebo slovenskej literárnej spisby. Nemožno však tvrdiť, že by bol úplne obchádzaný; to by nebolo ani teoreticky možné. Jeho život a pôsobenie bolo heslovite zachytené v článkoch a prácach, ktoré sú rozptýlené na stupnici od výlučne „pripomínajúcich“ článkov po články snažiace sa o hlbšiu analýzu jeho života a diela.²

¹ Lábj, Ľ.: Július Botto a jeden nepovšimnutý rukopis. Diplomová práca FiF UK v Bratislave Katedra slovenských dejín, 2005, 75 s.

² K najvýznamnejším patria: Földiová, R.: Július Botto 24. 7. 1848 – 29. 9. 1926 (Personálna bibliografia). Rimavská Sobota, Knížnica Mateja Hrebandu 1998, nečíslované strany. (tu možno nájsť bibliografický záznam menej prínosných medailónov a „pripomínacích“ článkov), Chaloupecký, V.: Július Botto (Nekrológ). Český časopis historický 32, 1926, s. 655-656., Jaroušek, R.: Slovenská historiografia a Július Botto. Slovenský učiteľ 11, 1929/30, č. 5, s. 298-303., Ormis, J. V.: Július Botto ako historik. In: Sborník Matice slovenskej: Historia 14, Turč. Sv. Martin, Kníhtlačiarstvo účastinársky spolok 1936, s. 320-331., Krasko, I.: Stručná kronika sedliackej rodiny Bottu na Lukovištiach. In: Gáfrik, M.: Súborné dielo Ivana Krasku. Zväzok druhý. Bratislava, Veda 1993, s. 175-197, s. 539-554, 625 s., Polla, B.: Černová v denníku Júliusa Bottu. In: Polla, B.: Matica slovenská a národnostná otázka (K 80. výročiu narodenia autora). Martin, Matica slovenská 1997, s. 213-219 (po prvýkrát pozri: Historický časopis 16, 1968, s. 231-236.), Polla, B.: Trestná vec Júliusa Bottu pre „Krátko dejiny Slovákov“ (Príspevok k politickým tlačovým procesom Slovákov v Uhorsku). In: Polla, B.: Matica slovenská a národnostná otázka (K 80. výročiu narodenia autora). Martin, Matica slovenská 1997, s. 221-230 (po prvýkrát in: Historické štúdie 14, 1969, s. 5-16.), Mésároš, J.: Úvod. In: Botto, J.: Slováci, vývin ich národného povedomia. Bratislava, Tatran 1971, s. 5-21., Potemra, M.: Július Botto (1848-1926). In: Potemra, M.: Slovenská historiografia

Július Botto pochádzal z rodiny Bottovcov z Lukovišť a Kraskova, konkrétne z jej rimavsko-brezovskej vetvy.³ Zakladateľom tejto vetvy bol Martin Botto (1737-1803), hospodár⁴, ktorý sa spolu s manželkou Dorou Babitzovou z Hrušova (1736-1814) odsťahoval do Rimavského Brezova. Ich jediný syn (okrem neho mali šesť dcér) Ján (1775-1855) bol starým otcom Júliusa Bottu. Študoval v Kežmarku a neskôr sa stal učiteľom v Revúcej (1800-1803). Tu sa i oženil s Johanou/Janou Kellnerovou (1780-1848), dcérou revúckeho evanjelického farára Samuela Kellnera (tetou Petra Kellnera-Záboja Hostinského). Štúdiá v Nemecku mu zmarili napoleonské vojny. Do roku 1810 pôsobil ako učiteľ v Kameňanoch, neskôr ako farár v Nandraži (do roku 1815) a napokon vykonával do konca života kňazskú službu v Hrušove. Popri troch dcérach mal dvoch synov, Jána a Ladislava. Mladší Ladislav (1811-1848), otec Júliusa Bottu, bol evanjelickým farárom v Rozložnej. Za manželku si vzal dcéru farára Adama Bodického z Geceľoviec, Júliu Bodickú (1821-1872). Mali tri deti: najstaršiu Emu, ktorá si vzala učiteľa a žila v Nyíregyháze, prostrednú Helenu (Ilonu) a najmladšieho Júliusa.⁵

Július Botto sa narodil v obci Rozložná pri Rožňave 24. júla 1848. Otec mu zomrel ešte v roku 1848.⁶ Po smrti otca sa rodina (matka Júlia Bodická, Július Botto a jeho dve staršie sestry Ema a Helena) presťahovala do Jelšavy. Tu absolvoval aj ľudovú školu.⁷ V štúdiu pokračoval na gymnáziu v Rimavskej Sobote (I.-III. triedu), Levoči (IV.-VI. triedu) a v Spišskej Novej Vsi (VII.-VIII. triedu)⁸. O jeho pozitívnom vzťahu k štúrovskej generácii a jej odkazu svedčí aj ruko-

---

1901-1918 (Tematická bibliografia v rámci Bibliografie článkov zo slovenských novín a časopisov v rokoch 1901-1918). Košice, Štátna vedecká knižnica (ŠVK) v Košiciach 1980, s. 102-162., Heckel, B.: Jirásek a Gemer. In: Literárne postavy Gemera 4 (zost. J. Bolfík). Martin, Osveta 1983, s. 28-95., Šarluška, V.: Július Botto 1848-1926. Martin, Matica slovenská 1988, 15 s. číslovaných plus obrazová príloha., Eliáš, M.: Július Botto a Matica slovenská. Slovenské národné noviny zv. 9 (13), č. zoš. 26, 1998, s. 8., Otčenáš, M.: Július Botto a prvé Slovenské evanjelické gymnázium v Revúcej. In: Literárnomúzejný letopis 28, 1998, s. 183-188., Otčenáš, M.: Július Botto – významný slovenský historik. In: Prešovské evanjelické kolégium, jeho miesto a význam v kultúrnych dejinách strednej Európy (zost. P. Kónya a R. Matlovič). Prešov, Biskupský úrad Východného dištriktu ev. a. v. 1997, s. 173-180. V Prešove sa uskutočnil v roku 1999 seminár venovaný J. Bottovi a J. Škultétymu. (pozri: Otčenáš, M.: Vedecký seminár J. Botto. In: Historický zborník 9, Martin, Matica slovenská 1999, s. 160. Odznali na ňom nasledujúce príspevky: Kovačka, M.: J. Botto a Prešov, Vasiľová, D.: Právnická akadémia v Prešove v čase štúdia Júliusa Bottu, Mojdis, J.: Július Botto a Helena Turcerová-Devečková a štúrovska problematika a Otčenáš, M.: Július Botto v dejinách slovenskej historiografie, Hučko (ml.), J.: Problematika národnoobrannej boja v dielach významných slovenských historikov v rokoch 1895-1918. In: Slovensko na začiatku 20. storočia (Spoločnosť, štát a národ v súradniciach doby). Bratislava, Historický ústav SAV 1999, s. 233-243.

³ Svoj pôvod si Bottovci odvodzujú z talianskej rodiny Botto z oblasti Ligúrie v Taliansku. Najstaršia zmienka o tejto rodine je z 12. storočia. Na území Slovenska, do oblasti rimavskej doliny, sa dostali kolonizáciou talianskych baníkov, ktorú podnikli kaločský arcibiskup Štefan v druhej polovici 13. storočia. Jakub Botto z Lukovišť (1690-1765), jeden z potomkov rodiny, mal troch synov a nimi sa rodina Bottovcov štiepi na tri vetvy. Najstarší Juraj je zakladateľ skalnickej vetvy (z ktorej vyšiel aj Ján Botto, štúrovskej básnik), prostredný Ondrej stojí na čele vetvy lukovišťskej, ktorej potomkom je Ján Botto, básnik Ivan Krasko, a najmladší syn Martin odsťahovaním sa založil rimavsko-brezovskú (revúcku) vetvu. Pozri Krasko, I.: Stručná kronika sedliackej rodiny Botto na Lukovištiach. In: Gáfrík, M.: Súborné dielo Ivana Krasku. Zväzok druhý. Bratislava, Veda 1993, s. 175-197, 625 s. V tejto štúdii I. Krasko opisuje taliansky „úsek“ rodu na základe podkladov, ktoré obdržal od talianskych Bottovcov. Taliansky pôvod svojej rodiny na území dnešného Slovenska dokazuje miestnymi názvami v oblasti Lukovišť, ktorých pôvod považuje za taliansky, i samým slovom botto, ktoré po taliansky znamená úder, ranu alebo buchnutie. Jednou z motívácií napísania tejto štúdie bolo, čo uvádza explicitne a s istou dávkou emócií aj v štúdiu, dokázať starobylosť rodu Bottovcov v porovnaní so starými maďarskými rodmi. Počnúc generáciou Jakuba Bottu, sa opiera o zápisy v matrikách a iný archívny materiál, z ktorého vyjduvšie výsledky, považujem za dôveryhodné. Overenie téz o príchode Bottovcov na Slovensko nechávam otvorené. Rodokmeň rodiny, na ktorý sa odvoláva aj I. Krasko, M. Gáfrík tiež uvereňuje (Tamže, s.176-177.). Spomeniem ešte jednu skutočnosť, ktorá je nápadná – I. Krasko sa odvoláva na roľnícky, sedliacky spôsob existencie rodu na území súčasného Slovenska. K okolnostiam vzniku rodokmeňa a štúdie pozri edičné poznámky M. Gáfrika (Tamže, s. 539-554.).

⁴ Takú charakteristiku uvádza v rodokmeni I. Krasko, pravdepodobne to prebral z príslušnej matriky. Krasko, I.: c. d.

⁵ Tamže, s. 175-197.

⁶ List J. Bottu J. M. Hurbanovi z 7. januára 1867 v Prešove, SNK – ALU sign. M 23 A 49.

⁷ Otčenáš, M.: Július Botto a prvé Slovenské evanjelické gymnázium v Revúcej. In: Literárnomúzejný letopis 28, 1998, s. 183-188.

⁸ List J. Bottu J. M. Hurbanovi z 7. januára 1867 v Prešove, SNK – ALU sign. M 23 A 49. V tomto liste sa Botto zmieňuje, že ho od ôsmich rokov prezývajú spolužiaci a rodina „Hurban“ alebo „Hurbanista“, pričom je na túto prezývku hrdý (musíme vziať do úvahy, že v liste žiada odporúčanie od J. M. Hurbana na štúdium do Nemecka). Sebakriticky tu tiež

pisný zošit, zbierka básní z tohoto obdobia, ktorá obsahuje básne prevažne príslušníkov slovenskej romantickej generácie, ktoré si doň Botto prepisoval počas svojho štúdia.⁹ Stal sa pokračovateľom štúrovskej idey a jej „konzervátorom“ najmä v oblasti štýlu práce, obsahu svojej práce (modernú metódu mu týmto neodopieram) a postojom k nej.

Ďalšie jeho kroky viedli do Prešova. Tu začal na jeseň roku 1866 študovať teológiu na Prešovskom evanjelickom kolégiu. Dôvodov, prečo sa tak rozhodol, bolo viacero. Prvým bola rodinná tradícia, keďže jeho otec i starý otec boli evanjelickými farármi.¹⁰ Ďalej to bolo vnútorné presvedčenie, potreba a snaha slúžiť Bohu, ako aj „Národu našemu slovenskemu verných synov vychovávať“.¹¹ Okrem toho, že považuje štúdium teológie za šľachetné, sú aj oveľa prostejšie dôvody: filológia a náboženstvo mu boli oveľa bližšími, „naproti tomu priateľ Physiky a Matematiky byť som nikdy nemohol“.¹² Počas štúdia v Prešove sa aktívne zúčastňoval na tamjšom čulom študentskom živote.¹³ Začiatkom roku 1867 mal zámer pre nespokojnosť so štúdiom v Prešove študovať v Nemecku, to sa mu, podľa doterajších zistení, nepodarilo.¹⁴ Dôvody tohoto neúspechu sú mi neznáme.

Dňa 22. júna 1869 bol povolaný Patronátom Veľko-Revúckeho ev. a. v. slovenského vyššieho gymnázia¹⁵ za „professorského suppleta“ na gymnázium do Revúcej s nástupom od 1. septembra 1869 a ročným platom 300 zlatých, ktoré si mohol štvrťročne vyzdvihnúť u pokladníka.¹⁶ Stalo sa tak aj pre odchod Karola Viesta, pomocného „učbára“¹⁷, vyučujúceho maďarčinu, merbu¹⁸ a zeme- a dejepis¹⁹, ktorý odišiel v roku 1869 (odučil ešte školský rok 1968/69) dokončiť

priznáva, že na autonómických gymnáziách „v naše ľúbe slovenčine na zadku ostal“, pretože napríklad v Levoči boli slovenské prednášky zamerané na „literaturu jazyka československého“. Dáva si záväzok doučiť sa slovenský pravopis.

⁹ Ide o dochovaný zošit v s názvom *Básně Zvázok II*. Obsahuje rukou zapísané básne od S. Chalupku, J. Bottu, J. M. Hurbanu, M. Dohnányho, A. Sládkoviča (ten sa tu vyskytuje často), A. Matušku, M. Ferienčíka, K. Kuzmányho, J. Kráľa, P. K. Hostinského, M. Považiaka, J. Janču, S. Tomášika, K. Halenáka, J. Kollára (Predzpev) a iných. Okrem toho tu nájdeme aj pieseň Slovenke Sitňanskej a rukopis O povodni Ratkovskej roku 1845 dne 14 Juli, ktorý je v ratkovskom nárečí a vydal ho až v roku 1913 (Botto, J.: Verše o povodni ratkovskej v roku 1845 (Podané v ratkovskom nárečí). Časopis MSS, 1913, č. 3, s. 72-75.) Prvý záznam je z roku 1863 z Levoče, pri ktorom je aj meno majiteľa: J. V. Botto. Význam iniciály V mi je neznámy. Posledný záznam je z roku 1866 z Prešova. Rukopisy sa rôznia, no dominuje tu rukopis J. Bottu z mladších rokov (porov. list v pozn. 3). Keďže ide o druhý zväzok, predpokladám aj existenciu zväzku prvého s podobným obsahom. Botto, J.: *Básně zv. II.*, SNK – ALU sign. 23 B 28.

¹⁰ Už na to upozornili napr. Smerek, J. i Otčenáš, M. (pozri Literatúra).

¹¹ List J. Bottu J. M. Hurbanovi z 7. januára 1867 v Prešove, SNK – ALU sign. M 23 A 49.

¹² Tamže.

¹³ Podrobnejšie sa touto problematikou historici už zaoberali, hoci ani túto časť skúmania života J. Bottu nepovažujem za uzavretú. K tomu pozri: Otčenáš, M.: Historik Július Botto (1848-1926). In: *Historický zborník* 11/ č. 2, Martin, Matica slovenská 2001, s. 175-176. Otčenáš, M.: Július Botto a prvé Slovenské evanjelické gymnázium v Revúcej. In: *Literárno-múzejný letopis* 28, 1998, s. 183 – 188. Otčenáš, M.: Július Botto – významný slovenský historik. In: *Prešovské evanjelické kolégium, jeho miesto a význam v kultúrnych dejinách Európy* (zost. P. Kónya, R. Matlovič). Prešov, Biskupský úrad Východného dištriktu ev. a. v. 1997, s. 173-180.

¹⁴ „... „Jak živých vód jelen žádá“, tak žiada i duša moja vodu čistu slova božieho. Bohužial prameň ten čistý na našej facultě nenalezám. Musí krvacať srdce mladýka, keď čuje tie sarkastičné slová... keď vidí tu bezočlivosť s ktorou ten suchý racionalismus autentičnosť Slova božieho nápadivá!“ List J. Bottu J. M. Hurbanovi z 7. januára 1867 v Prešove, SNK – ALU sign. M 23 A 49. Z tejto kritiky musí byť odfiltrovaný nános, ktorý vyplýva zo snahy Bottu získať spomínané odporúčanie.

¹⁵ Ide o spravujúci orgán prvého z troch slovenských gymnázií v tzv. matičnom období, ktoré bolo založené v roku 1862, na čele s A. H. Škultéty. Bližšie pozri Dubovský, D.: Revúca, kolíska slovenského stredného školstva. Revúca, Mestské kultúrne stredisko 1993, 298 s.

¹⁶ Zachoval sa iba odpis tohoto listu z 30. septembra 1920, ktorého správnosť overil Ján Kardoš, dočasný správca Štátneho reálneho gymnázia vo Veľkej Revúcej. Povolaný bol pre dobrý prospech a zaiste ho aj poznali. Rozhodnutie prijali M. Nandráši, A. H. Škultéty a S. Ormis. V odpise je chyba, krstné meno Bottu je uvedené v texte ako Ján, v adresovaní je správne. List Patronátu veľko-revúckeho gymnázia Bottovi z 22. júna 1869 v Revúcej, SNK – ALU sign. 33 A 22.

¹⁷ Označenie pre stredoškolského profesora na gymnáziu v Revúcej v snahe hľadaním domácich pomenovaní rozširovať slovnú zásobu slovenčiny (porovnaj Július > Julaj, klavír > znión).

¹⁸ Archaický výraz pre učebný predmet geometriu.

¹⁹ Ide o jeden vyučovaci predmet. V nižších ročníkoch gymnázia sa tieto dva predmety vyučovali na jednej vyučovacej hodine.

teologické štúdiá do Nemecka.²⁰ Viest sa do Revúcej vrátil až v roku 1870 a do zrušenia gymnázia pokračoval ako riadny profesor.²¹ Rovnako bol profesorský zbor oslabený chorobou profesora Rudolfa Homolu, ktorý v školskom roku 1868/69 ani nevyučoval (predtým to boli nemčina, zeme- a dejepis a latinčina).

Julaj Botto, ako je uvedený v záznamoch gymnázia²², sa stal triednym náčelníkom – triednym profesorom – prvej triedy. Tu aj vyučoval nemčinu a zemepis. V druhej triede učí nemčinu, zeme- a dejepis. V tretej a štvrtej triede je profesorom maďarčiny a nemčiny. Každý z týchto predmetov mal trojhodinovú týždennú dotáciu, za týždeň tak odučil 21 hodín (v tretej a štvrtej triede sa nemčina vyučovala spoločne). Ako mladý člen zboru neučil piaty až ôsmy ročník a neučil ani v učiteľskom semenisku.²³ V lete 18. augusta 1870²⁴ je J. Botto opätovne požiadaný, aby vykonával funkciu profesora na gymnázium v Revúcej, predlžuje sa mu tak „zmluva“.²⁵ V školskom roku 1870/71 sa v gymnaziálnych správach stručne objavuje, že v prvých štyroch ročníkoch vyučuje nemčinu (10 hodín) a maďarčinu (7 hodín), v prvom ročníku zemepis (2 hodiny) a zeme- a dejepis (4 hodiny) v druhom ročníku. Vyučoval teda 23 hodín týždenne. Pribudol mu ešte krasopis v prvom a druhom ročníku a vedenie hudobného spolku, pričom bol aj správcom hudobného zboru.²⁶

Začiatkom roku 1871 odišiel študovať Július Botto na právnickú akadémiu do Prešova. Tu sa opäť zúčastňuje študentského spoločenského života, napr. v rámci spolku Kolo.²⁷ Zdôraznil by

²⁰ Dubovský, D.: Revúca, kolíska slovenského stredného školstva. Revúca, Mestské kultúrne stredisko 1993, 298 s. Tiež Zpráva o slovenskom evanj. a. v. vyššom gymnásiume Veľko-Revúckom a s ním dočasne spojenom Semenisku učiteľskom na rok školský 1869/70. Zost. A. H. Škultéty. Rožňava, Rýchlo-tiskom Michala Kovacs 1870, 38 s. Tu je J. Botto charakterizovaný ako „čakateľ bohoslovía“, telológiu teda študoval, nestal sa kňazom.

²¹ Stalo sa tak 21. júna 1870. Zpráva o slovenskom evanj. a. v. vyššom gymnásiume Veľko-Revúckom a s ním dočasne spojenom Semenisku učiteľskom na rok školský 1870-71. Zost. A. H. Škultéty. Turč. Sv. Martin, Kníhtlačiarско-účastinársky spolok 1871, 42 s.

²² Meno Julaj je poslovenčená podoba z latinčiny pochádzajúceho mena Július, tento jav považujú niektorí za zbytočný (Ormis, I. V. in: Marína Ormisová spomína (Ed. J. V. Ormis). Martin, Osveta 1979, 339 s.). V zozname učbárov je vedený len ako učbár Julaj Botto, nie je „riadnym verejným“ učbárom, ako je to uvedené pri iných menách. Zpráva o slovenskom evanj. a. v. vyššom gymnásiume Veľko-Revúckom a s ním dočasne spojenom Semenisku učiteľskom na rok školský 1869/70. Zost. A. H. Škultéty. Rožňava, Rýchlo-tiskom Michala Kovacs 1870, 38 s.

²³ Zpráva o slovenskom evanj. a. v. vyššom gymnásiume Veľko-Revúckom a s ním dočasne spojenom Semenisku učiteľskom na rok školský 1869/70. Zost. A. H. Škultéty. Rožňava, Rýchlo-tiskom Michala Kovacs 1870, 38 s. Neúplná podoba tejto i ostatných správ pozri Dubovský, D.: c. d. Nájde sa v nich aj učebné osnovy jednotlivých predmetov príslušných stupňov.

Učiteľské semenisko bol trojročný kurz pre absolventov štvrtého ročníka gymnázia, ktorí mohli vykonávať popri ďalšom vyučovaní, a bolo určené pre tých, ktorí chceli neskôr pôsobiť ako učitelia. Pre finančných dôvodov bolo spojené s gymnáziom. Otvorilo sa v školskom roku 1868/69. Riešilo nedostatok učiteľských síl. Podrobnejšie pozri Dubovský, D.: c. d.

²⁴ List o povolání J. Bottu za učbára z 18. augusta 1870 v Revúcej. Archív Pamätných izieb Prvého slovenského gymnázia sign. I 362. List je stratený. Podobne aj pri ostatných listoch, ktoré sú stratené sa o ich obsahu dozvedáme z inventára Archívu.

²⁵ Botto ponuku prijíma, ďakuje za preukázanú poctu, plní sa mu tak vrelá túžba pracovať v profesorskom zbere v Revúcej. Sľubuje, že sa bude usilovať zveľaďovať školu a udržať si ich dôveru, ktorú doňho vkladajú. List píše z Nyiregyházy (bol u svojej tam vydatej sestry) a pozýva všetkých „Pánov Bratov“, revúckych učbárov, na dyne. Do Revúcej prišiel podľa všetkého 26. augusta 1870. List J. Bottu neznámemu (ide o jedného z profesorov revúckeho gymnázia) z 21. augusta 1870 v Nyiregyháze. Fotokópia listu. Poskytol mi ju D. Dubovský.

²⁶ Obe tieto združenia boli mimoriadnymi predmetmi na učiteľskom semenisku. Zpráva o slovenskom evanj. a. v. vyššom gymnásiume Veľko-Revúckom a s ním dočasne spojenom Semenisku učiteľskom na rok školský 1870-71. Zost. A. H. Škultéty. Turč. Sv. Martin, Kníhtlačiarско-účastinársky spolok 1871, 42 s.

²⁷ Tento samovzdelávací krúžok bol orientovaný na pestovanie slovenského jazyka a vlastnej tvorby. K štúdiám v Prešove pozri Otčenáš, M.: Historik Július Botto (1848-1926). In: c. d., tenže: Július Botto a prvé Slovenské evanjelické gymnázium v Revúcej. In: c. d., tenže: Július Botto – významný slovenský historik. In: c. d. O tomto období sa s odstupom času J. Botto zmieňuje i v úvode svojej monografie: Botto, J.: Jonáš Záborský. Nákres Životopisný. Turčiansky Sv. Martin, Kníhtlačiarско-účastinársky spolok 1912, 72 s. Upozorňujem len na skutočnosť, že J. Botto sa ako účastník zbierky prešovských študentov, čiastočne abonentov revúckeho gymnázia, Rozpomienka na Prešov, ktorú vytvorili, aby slúžila ako štipendijná základina, nespomína (Zpráva o slovenskom evanj. a. v. vyššom gymnásiume Veľko-Revúckom a s ním dočasne spojenom Semenisku učiteľskom na školský rok 1872-73. Zostavil S. Ormis. Turč. Sv. Martin, Kníhtlačiarско-

som azda jeho stretnutie s Jonášom Záborským.²⁸ No po polroku sa vracia späť do Revúcej. Revúcke gymnázium opustil Pavel Krman, ktorý sa z osobných dôvodov presťahoval do Liptovského Mikuláša, a na jeho miesto povolal spravujúci výbor gymnázia J. Bottu.²⁹ Po príchode do Revúcej zostáva „učbárom“ na gymnáziu až do jeho násilného zrušenia v roku 1874. Nikdy však nebol registrovaný ako „riadny učebár“ gymnázia, v školskom roku 1872/73 sa stal zapisovateľom spravujúceho výboru, ktorý riadil chod gymnázia.³⁰ V školskom roku 1871/1872 vyučoval maďarčinu v prvej triede (iba od druhého polroka štyri hodiny týždenne), v druhej, tretej, štvrtej a piatej (v piatej od druhého polroka) po tri hodiny. Nemčinu učí v tretej, štvrtej a spojenej piatej a šiestej triede po dve hodiny. Zeme- a dejepis má v druhej triede štyri hodiny týždenne. Je triednym „náčelníkom“ štvrtej triedy. Spolu s Ivanom Branislavom Zochom vedú hudobný spolok a v druhom polroku vedie aj hudobný zbor. J. Botto učil 26 hodín do týždňa.³¹ V školskom roku 1872/73 vyučuje študentov maďarčinu v druhom až šiestom ročníku (v šiestom ročníku ide o dve hodiny týždenne, ostatné po tri hodiny) a zeme- a dejepis v druhom ročníku. Učil už aj v učiteľskom semenisku, a to všetky tri „behy“ ústavovedu a v prvých dvoch ročníkoch krasopis. Spolu mal 21 hodín týždenne.³² V poslednom roku existencie gymnázia učil maďarčinu v prvej (štyri hodiny) až piatej triede (po tri hodiny). Štyri hodiny zeme- a dejepisu mal v druhej triede a nemčinu vyučoval súčasne v tretej a štvrtej triede a tiež v piatej a šiestej triede, obe po dve hodiny týždenne. Dokopy mal za jeden týždeň odučiť 24 hodín.³³ Zdôrazňujem, že J. Botto vyučoval dejepis iba v jednom, a to druhom ročníku (podľa učebných osnov gymnázia to boli dejiny starovekých národov až po pád západorímskej ríše³⁴).

Ako člen pedagogického zboru sa aktívne zúčastňoval na zdokonaľovaní podmienok štúdia pre študentov. Na stavbu novej poschodovej budovy gymnázia dal v školskom roku 1870/71 20 zlatých, v školskom roku 1872/73 prispel na stavbu 22 zlatými, požičal 100 zlatých bez úrokov na 10 rokov. Rovnako, bol J. Botto členom spolu s Karolom Viestom, I. B. Zochom a predsedom Štefanom Markom Daxnerom vo výbore, ktorý mal na starosti lotériu, cieľom ktorej bola podpora stavby novej budovy; rovnako ako ostatní „učbári“ sa zúčastňoval dozoru na stavbe budovy.³⁵

účastinársky spolok 1873, s.).

²⁸ Stretol sa s ním vďaka Baltžárovi Ružiakovi, penzionovanému vojenskému kňazovi, ktorý žil vtedy v Prešove. Prvýkrát ho stretli na ceste, keď Ružiak vyprevádzal Bottu, ktorý tam bol na návšteve. Neskôr boli u Záborského na návšteve v Župčanoch, kde Botto videl Záborského rukopis *Dejín Uhorska*, ktorý naňho zapôsobil. Rovnako zapôsobil naňho aj sám Záborský, pretože spomienky aj po rokoch nachádzajúce sa v Bottovej biografii sú veľmi živé. Záborského rukopis si v roku 1922 dal prepísať a poslať domov, pretože bol uložený v archíve v Prahe (List J. Škultétyho J. Bottovi z 1. januára 1922 v Martine, Kocák, M.: *Listy Jozefa Škultétyho II* (1911-1941). Martin, Matica slovenská 1983, 337 s.). Pozri Botto, J.: *Jonáš Záborský. Nákres Životopisný*. Turčiansky Sv. Martin, Knihťlačiarstvo účastinársky spolok 1912, 72 s.

²⁹ Zpráva o slovenskom evanj. a v. vyššom gymnásiume Veľko-Revúckom a s ním dočasne spojenom Semenisku učiteľskom na rok školský 1871-72. Zostavil S. Ormis. Turč. Sv. Martin, Knihťlačiarstvo-účastinársky spolok 1872, 52 s. Spravujúci výbor ho povolal vo februári 1872. List alebo záznam o povolani J. Bottu za profesora zo 6. februára 1872 pravdepodobne v Revúcej, Archív Pamätných izieb Prvého slovenského gymnázia sign. I 373, dokument je stratený.

³⁰ Zpráva o slovenskom evanj. a v. vyššom gymnásiume Veľko-Revúckom a s ním dočasne spojenom Semenisku učiteľskom na rok školský 1871-72. Zostavil S. Ormis. Turč. Sv. Martin, Knihťlačiarstvo-účastinársky spolok 1872, 52 s. a Zpráva o slovenskom evanj. a v. vyššom gymnásiume Veľko-Revúckom a s ním dočasne spojenom Semenisku učiteľskom na školský rok 1872-73. Zostavil S. Ormis. Turč. Sv. Martin, Knihťlačiarstvo-účastinársky spolok 1873, s. Neskôr sa stal aj členom spravujúceho výboru gymnázia (List alebo záznam z 23. októbra 1873 pravdepodobne v Revúcej, Archív Pamätných izieb Prvého slovenského gymnázia sign. I 390, dokument je stratený., List M. Nandrášeho J. Bottovi z 1. februára 1874 v Revúcej, SNK – ALU sign. 33 A 3 (pozvánka do spravujúceho výboru).

³¹ Zpráva o slovenskom evanj. a v. vyššom gymnásiume Veľko-Revúckom a s ním dočasne spojenom Semenisku učiteľskom na rok školský 1871-72. Zostavil S. Ormis. Turč. Sv. Martin, Knihťlačiarstvo-účastinársky spolok 1872, 52 s.

³² Zpráva o slovenskom evanj. a v. vyššom gymnásiume Veľko-Revúckom a s ním dočasne spojenom Semenisku učiteľskom na školský rok 1872-73. Zostavil S. Ormis. Turč. Sv. Martin, Knihťlačiarstvo-účastinársky spolok 1873, s.

³³ Dubovský, D.: c. d.

³⁴ Pozri *Správy gymnázia*.

³⁵ Zpráva o slovenskom evanj. a v. vyššom gymnásiume Veľko-Revúckom a s ním dočasne spojenom Semenisku učiteľskom na rok školský 1870-71. Zost. A. H. Škultéty. Turč. Sv. Martin, Knihťlačiarstvo-účastinársky spolok 1871, 42 s. a Zpráva o slovenskom evanj. a v. vyššom gymnásiume Veľko-Revúckom a s ním dočasne spojenom Semenisku učiteľskom na školský rok 1872-73. Zostavil S. Ormis. Turč. Sv. Martin, Knihťlačiarstvo-účastinársky spolok 1873, s. O lotérii a

V školskom roku 1870/71 bol Július Botto správcom Dievčenského vychovávacieho ústavu³⁶, kde vyučoval prvý rok aj maďarčinu, nemčinu a zemepis. Na tomto ústave ako učiteľka pôsobila aj sestra Júliusa Bottu Helena (Ilona) Bottová³⁷, ktorá tam vyučovala ručné práce³⁸. Zatvorenie gymnázia v roku 1874 sa Júliusa Bottu dotklo nielen morálne, ale aj materiálne, pretože musel opustiť svoj učiteľský byt.³⁹ Staral sa o vyplácanie pôžičiek, príp. sa snažil o ich odpustenie⁴⁰, ktoré boli poskytnuté fyzickými a právnickými osobami gymnáziu, a hájil tiež záujmy týchto účastníkov pri likvidácii gymnaziálneho majetku.⁴¹

Július Botto si dokončil advokátske právnické vzdelanie, ktoré ukončil v novembri 1876 právnickou skúškou v Budapešti.⁴² Ako jeden z mála gymnaziálnych profesorov ostal v Revúcej a pôsobí tu od roku 1876 ako „fiskál“ – advokát – až do roku 1922.

Július Botto sa v Revúcej v roku 1876⁴³ aj oženil. Za manželku si vzal Klementínu Reussovú (1856-1935), dcéru Júliusa Reussa (1816-1872), inžiniera, projektanta novej budovy gymnázia v Revúcej, mestského hostinca, zberateľa ľudových rozprávok, ktorý bol najstarším spomedzi synov Samuela Reussa (1783-1852)⁴⁴. Narodili sa im tri deti: Milan, Anna a Mária.

Milan Botto (1877-1938) išiel v šľapajach svojho otca, vyštudoval právo, stal sa advokátom, bol zakladateľom spolku Sokol v Revúcej. Oženil sa s Elzou Dedinskou a zostal žiť v Revúcej. Svoj život ukončil dobrovoľne v roku 1938.⁴⁵

Anna Bottová (1889-1961) sa vydala v Revúcej na konci júla 1909 za Janka Jesenského.⁴⁶ Tomuto sobášu predchádzala príhoda, ktorej riešenie zobral do svojich rúk sám J. Botto. Ten totiž, aj na základe predchádzajúcich upozornení, upodozrieval Jesenského, že má pomer s anonymnou Ilonou Lisl, ktorá napísala Anne Bottovej list. Anna ho hneď spálila, takže Botto ho ani nečítal. Neznáma Ilona sa v tomto liste Anne snažila vysvetliť, že si ju Jesenský berie zo zisťovacích dôvodov. Nakoniec Botto požiadal budúceho zaťa, aby mu odprisahal, že so slečnou Ilonou

stavbe novej budovy gymnázia pozri bližšie Dubovský, D.: c. d. Iné údaje o daroch J. Bottu podáva A. H. Škultéty: v školskom roku 1872/73 prispel Botto na budovu gymnázia sumou 10 zlatých a v roku 1873/74 prispel ďalšími 10 zlatými a 100 zlatými za prvý tanec v dvorane novej budovy (tu ide pravdepodobne o spomínanú bezúrokovú pôžičku). Škultéty, A. H.: Pamäti slov. ev. a. v. gymnasia a s nim spojeného Učiteľského semeniska vo Veľkej Revúci. Ružomberok, Tlačou Karola Salvu 1889, 270 s. O vylícovaní prvého tanca v dvorane novej budovy hovorí aj K. Littloch, Bottov kolega na gymnáziu v Revúcej po roku 1918, ktorý sa to pravdepodobne dozvedel od J. Bottu. Littloch, K.: Dve jubileá. Jubileum školy a jej učiteľa! In: IV. ročná zpráva československého štátneho reálneho gymnázia vo Veľkej Revúcej za školský rok 1922 – 23. V. Revúca, Desider Fehér 1923, s. 3-7.

³⁶ Ústav začal svoje krátke pôsobenie v školskom roku 1870/71. Išlo o vzdelávanie dievčat vo veku od 10 do 14 rokov. Mal tri „behy“. Okrem ručných prác sa tu dievčatá učili aj cudzie jazyky a základy „všeobecnovzdelávacích“ predmetov. Pozri Dubovský, D.: c. d.

³⁷ Dubovský, D.: c. d.

³⁸ Marína Ormisová spomína (Ed. J. V. Ormis). Martin, Osveta 1979, 339 s.

„Ústav sme už otvorili. Vo vedách vynaúčujú pp professorovia gymnasiálni. V ženských prácach vynačuje moja sestra. Conversačná reč pri týchže je výlučne nemecká a maďarská, a tak umožnené bude dievčatom slovenským sa v Revúcej sa naučiť iné reči vo vedách sa vzdeláť.“ List J. Bottu neznámemu (uvádzaný je adresát T. Vansová, no oslovenie v liste „Vaše Blahorodie“ to spochybňuje) z 22. novembra 1870 v Revúcej, SNK – ALU sign. 41 C 26. J. Botto sa tu snaží zabezpečiť znión (klavír) pre dievčenský ústav.

³⁹ O jeho vyprázdení informuje 10. októbra 1874. List z 10. októbra 1874 pravdepodobne v Revúcej, Archív Pamätných izieb Prvého slovenského gymnázia sign. I 200. List je stratený.

⁴⁰ O takéto odpustenie sa snažil aj kvôli sirotám, ktoré zostali po S. Ormisovi (zomrel v roku 1875). Od nich totiž požadovali úrady splatenie pohľadávky, neuvedomujúc si, že pohľadávka S. Ormisa voči gymnáziu je vyššia. Pozri dokument SNK – ALU sign. C 802.

⁴¹ Littloch, K.: Dve jubileá. Jubileum školy a jej učiteľa! In: c. d.

⁴² Tamže. Pozri aj Otčenáš, M.: Július Botto a prvé Slovenské evanjelické gymnázium v Revúcej. In: c. d., Šarluska, V.: Július Botto 1848-1926. Martin, Matica slovenská 1988, 15 s. číslovaných plus obrazová príloha.

⁴³ Podľa odpisu nezachovanej matriky, Evanjelická fara v Revúcej.

⁴⁴ O Reussovcoch pozri podrobnejšie Gallo, J.: Od rozprávok k národnej realite (Reussovci). In: Literárne postavy Gemera I. Bratislava, Obzor 1969, s. 5-83.

⁴⁵ Zastreľil sa, pretože sa nevyrovnal s obsadením južných oblastí Slovenska. Existuje aj verzia, že pre obvinenie jeho otca Júliusa Bottu, že prijal peniaze, aby nepodporoval autonomistické snahy na Slovensku. Spomienky G. Fráka.

⁴⁶ Zachovala sa pozvánka na sobáš pre Sama Daxnera z Tisovca. List J. Bottu S. Daxnerovi z 21. júla 1909 v Revúcej, SNK – ALU sign. 80 A 9.

Lisl nemal žiaden intímny pomer. J. Jesenský upokojil budúceho svokra i svoju nastávajúcu.⁴⁷ Odišla za manželom do Bánoviec, no počas prvej svetovej vojny, keď jej manžel narukoval a neskôr bol v ruskom zajatí, sa vrátila bývať k rodičom do Revúcej.⁴⁸ Bola funkcionárkou Živeny, tiež Zväzu slovenských žien a v rokoch 1945-46 sa stala členkou SNR. Zomrela v Bratislave, kde po smrti svojho manžela založila múzeum J. Jesenského, a pochovaná je v Martine.

Dcéra Mária, ktorá bola otcovým miláčikom, zomrela v mladom veku v júni 1905. Jej predčasnú smrť znášal J. Botto veľmi ťažko.⁴⁹

J. Botto okrem vykonávania advokátskeho povolania, ktoré mu často zamedzovalo študovať a cestovať⁵⁰, žil čulým životom v Revúcej i v okolí. Z funkcie advokáta, fiškála, mu vyplývala aj povinnosť, resp. nutnosť zúčastniť sa aj maďarských spoločenských akcií⁵¹, rovnako bol prítomný aj na slovenských udalostiach. Napríklad si chváli „rezký“ život v neďalekom Tisovci. „Bol som tam 26. t. mesiaca (december 1900, pozn. autora) na divadelnom predstavení a bavil som sa veľmi milo v kruhu našich milých Daxnerovcov a iných priateľov“⁵². Okrem Daxnerovcov, ktorých často navštevuje a dopisuje si s nimi, udržiava kontakt (samozrejme mimo profesionálnej advokátskej korešpondencie) so Samom Tomášikom⁵³, A. H. Škultéty⁵⁴ a inými predstaviteľmi národného života v Gemeri.

Bol členom slovenského Mestského čitateľského spolku v Revúcej⁵⁵ a tiež tamojšej Vzjomnej pomocnice.⁵⁶ Vnímanie postavenia J. Bottu v revúckej pomadžarčenej spoločnosti, resp. národnostnej hranici jeho priateľmi odinakial' vystihuje výrok Juraja Janošku: „Veru si to Ty v Revúci ako na stratenej varte.“⁵⁷

Ako predstaviteľ slovenskej meštianskej inteligencie to nemal vždy ľahké. Spolunažívanie Slovákov a Maďarov v meste Revúca bolo často plné napätia. Jeho syn, vtedy študent gymnázia v Nyíregyháze, si počas Veľkej noci v roku 1893 pozval domov kamarátov z elementárnej školy,

⁴⁷ List z 13. marca 1909 v Revúcej, Mestské múzeum v Bratislave, Fond korešpondencia J. Jesenského č. 679., List z 18. marca 1909 v Revúcej, Mestské múzeum v Bratislave, Fond korešpondencia J. Jesenského č. 679., List J. Jesenského A. Bottovej zo 17. marca 1909 v Bánovciach, Petrus, P.: Listy Janka Jesenského I 1890-1918. Martin, Matica slovenská 1989, s. 198-200.

⁴⁸ Korešpondencia z tohoto obdobia sčasti zachytáva aj život v rodine Bottovcov počas vojny. Pozri Petrus, P.: Z listov A. Jesenskej, rod. Bottovej Jankovi Jesenskému v rokoch 1909-14. In: Literárny archív 20, 1983, s. 120-179.

⁴⁹ „Od tých čias nie som svoj. Syn Milan advokatisuje na mojom mieste; ja študujem a pišem.“⁴⁹ List J. Bottu I. B. Zochovi z 25. marca 1906 v Revúcej, SNK – ALU sign. M 117 A 2.

„Veru jej škoda! Bola najpevnejšia, najcharakternejšia a národne najrozvitejšia z mojich detí!“ List J. Bottu J. Škultétymu z 5. júla 1905 v Revúcej, Kocák, M.: Listy Júliusa Bottu Jozefovi Škultétymu. In: Literárny archív 24, Martin, Matica slovenská 1988, s. 24.

⁵⁰ List J. Bottu A. Hanzlíkovi z 26. septembra 1910 v Revúcej, SNK – ALU sign. M 26 A 12.

⁵¹ „Revučania každoročne cez fašiangy usporadúvali meštiansky bál. Vždy som dostala maďarskú pozvánku, no nešla som medzi tú zmaďarčenú spoločnosť. Botto, Kordoš – ako meštania z povinnosti sa na bále zúčastnili.“ Marína Ormisová spomína (Ed. J. V. Ormis). Martin, Osveta 1979, s. 304.

⁵² List J. Bottu A. Jiráskovi z 28. decembra 1900 v Revúcej, Heckel, B.: Jirásek a Gemer (Príloha). In: Literárne postavy Gemera 4 (zost. J. Bolfík). Martin, Osveta 1983, s. 82.

⁵³ Pozri napr. List R. Pokorného J. Bottovi zo 6. novembra 1884 v Prahe, SNK – ALU sign. M107 A 5., Botto, J.: Náhoda v ľudskom živote. Národné noviny 17, 1886, č. 140 (22. 9. 1886), s. 2-3.

⁵⁴ Pozri korešpondenciu medzi nimi, SNK – ALU sign. 33 A 76 a M 104 A 28.

⁵⁵ Spolok, ktorý bol založený na základe príspevkov, ktoré boli určené na objednávanie novín, časopisov a kníh. Mal vlastnú miestnosť, v ktorá slúžila ako čítareň. Botto sa sťažuje sa na malý záujem oň. „Máme v Revúci čítací spolok slovenský, no našich ľudí Nandrassyovcov, Hlaváča, Holuba, Reussa a. t. d. nevidíš v nom nikdy; ani len tie chatrne príspevky neplatia vďačne.“ Tento spolok napokon, podľa neho, tvoria traja ľudia: on, Gustáv Viest a Janko Gál. List J. Bottu A. Halašovi z 20. decembra 1885 v Revúcej, SNK – ALU sign. 37 A 49. Potrebu náboru nových členov často nachádzame aj v Zápisniciach z valných zhromaždení a zo zhromaždení výkonného výboru mestského čitateľského spolku v Revúcej. Botto podľa nich zastával aj funkciu predsedu, neskôr funkciu zapisovateľa. (Zápisnice čitateľského spolku, SNK – ALU sign. 33 J 4).

⁵⁶ Finančný ústav zriadený v Revúcej v roku 1867. Vo vzájomnej pomocnici si na Bottu nespomína v dobrom Marína Ormisová (Botto jej bol neskôr svedkom pri civilnom sobáši v Revúcej s Jozefom Maliakom), pretože nechcel, aby na slávnostnom pohostení pomocnice bol prítomný Fedor, sirota, malý syn Samuela Ormisa, zakladateľa tej istej vzájomnej pomocnice v Revúcej. Marína Ormisová spomína (Ed. J. V. Ormis). Martin, Osveta 1979, 339 s.

⁵⁷ List J. Janošku J. Bottovi z 27. decembra 1901 pravdepodobne v L. Mikuláši, SNK – ALU sign. 33 A 33.

ktorí teraz navštevovali revúcku maďarskú meštiansku školu. Spievali si rôzne posmešné piesne o maďarónoch, ktoré počúvali aj početní poslucháči pri otvorených oknách Bottovho domu. Aj študenti revúckej meštianky, aj Milan Botto dostali potom disciplinárne tresty v škole.⁵⁸ Viaceré pramene uvádzajú, že mu vždy 15. marca študenti maďarskej obchodnej školy vybili okná na dome.⁵⁹ Revúca sa stala po rakúsko-maďarskom vyrovnaní „maďarským“ mestom. Často si však treba položiť otázku, do akej miery a kedy sa človek hlási k maďarskému alebo slovenskému obyvateľstvu. Jednou z ukážok maďarizácie bolo vytvorenie pobočky gemerského maďarizačného spolku v Revúcej.⁶⁰ J. Botto tvrdo odmietol argumenty podporujúce potrebu vzniku tejto inštitúcie, pretože, ako tvrdí, Slováci sa správajú vždy v medziach zákona a maďarskú reč, rovnako ako nemeckú, si osvojujú z existenčnej a profesionálnej nutnosti na dokonalejšej úrovni ako Maďari reč slovenskú, o ktorej hlásajú, že ju rešpektujú a osvoja si ju.⁶¹

Obyvatelia mesta mali veľa spoločenských udalostí, kde sa stretávali obidve skupiny a zabávali sa, dôsledky – existencia nepriateľov „maďarského“ štátu – často účelové, sa vyvodzovali až neskôr.⁶² Hoci sa tu Botto cíti byť udrzovateľom „národného života“ a „slovenskej pravdy“⁶³ v rámci možností svojho povolania, často je kritický a skeptický práve pre pasivitu Slovákov.⁶⁴ Jeho kritika je ostrá a vízia budúcnosti slovenského národa mimoriadne pesimistická⁶⁵, čo ostro kontrastuje s jeho článkami; to samozrejme súvisí aj s funkciou týchto článkov. Situácia v meste na Gemeri nebola skutočne jednoduchá. „Revúcu by si už ani nepoznal; som posledným mohikánom. Pepich stal sa komisným korheľom, Nandrassy Gusto sbankrotoval aj materialne aj národne a Kondaš je syce tu, ale nepreloží krížom slamu. Štefanček Karol zomrel pred dvoma rokmi, zanechajúc syna, v ktorom nik nemá radosť. Marci žije, trvá, je bezcharakterný, akým vždy bol,“ píše bývalému kolegovi z gymnázia o revúckych mešťanoch.⁶⁶

Koncom roka 1884, v novembri, narušili pokojný život Revúcej oslavy 50. výročia vzniku

⁵⁸ List J. Bottu S. H. Vajanskému z 18. júna 1893 v Revúcej, SNK – ALU sign. M 23 J 67.

⁵⁹ Pozri napr. Littloch, K.: Dve jubileá. Jubileum školy a jej učiteľa! In: c. d.

⁶⁰ Botto, J.: Veľkorevúcka filiálka maďarisačného spolku. Národné noviny 17, 1886, č. 86 (9. 6. 1886), s. 3-4.

⁶¹ Botto upozorňuje na prípady, keď učiteľ „polgárky“ vyzauškoval chlapca, pretože hovoril po slovensky. Tiež sa musí brániť útokom, kvôli tomu, že chcel, aby sa jeho syn „náuky“ učil v elementárnej škole v rodnom jazyku. Tamže.

⁶² „Potrebný je vraj tento spolok (maďarizačný, pozn. autora) za druhé preto, lebo s maďarskou ideou štátu v odpore stojáci nepriatelia dali vraj makavé dôkazy toho pominulé fašiangy, že existujú. Nuž, ak týka sa toto obvinenie nás, z čoho že záležala táto manifestácia? Z toho, že mešťanský čitateľský spolok veľko-revúcky usporiadal pominulé fašiangy tanečnú zábavu, na ktorú všetkých inteligentných v.-revúckych občanov, bez rozdielu národnosti a viery, úctive, v slovenskej reči povolal. Nechybovaly sice, a to z kompetentného miesta, vyhrážky, že totižto ak na nej panslavské agitácie robiť budeme, že nás žandári rozperú, no pritom všetkom, ač práve na tejže zábave aj žandársky pán náčelník stanice aj so svojou paňou ako hosť účasť bral a sa veľmi dobre zabával, pritom všetkom, že sme si s našimi tisoovskmi bratmi tak „od srdca“ zanôtili, nebolo potrebné nás rozdzuriť. Pohybovali sme sa prísne v rámci zákona a slušnosti, ako nám to svedectvo aj jeden tam prítomný pán učiteľ z občianskej (bola maďarská, pozn. autora) školy vydal.“ Tamže s. 3.

⁶³ Botto tento výraz aj vysvetľuje: „v krátkosti: osveta, blahobyť a sloboda slovenského národa... autonómia slovenského národa!“ List J. Bottu S. H. Vajanskému z 31. marca 1893 v Revúcej, SNK – ALU sign. 138 A 29.

⁶⁴ Mimoriadne sa ho dotklo napr. uväznenie S. H. Vajanského začiatkom deväťdesiatych rokov, keďže Vajanský bol jeho priateľ. Aj pod vplyvom Vajanského sťažností z väzenia (List S. H. Vajanského J. Bottovi zo 6. apríla 1893 v Revúcej, SNK – ALU MS sign. 33 A 31.) sa Botto sťažuje na situáciu „v národe“. „Či je ten náš národ hoden toho, aby si Ty pre neho za mrežami sedel, keď vzkriesenie ani nečaká, ani nehledá, ani jeho potechu necíti!... keď si pomyslí, že k tomu národu prislúchám, ktorý sa z otroctva duševného vymaniť sám nechce, ktorému tedy i boh zabudnúť dať nezloznú vôľu, aby sá sebe bol pánom!“ Tento stav rieši svojsky: „Keď má takéto dnešné myšlienky, a to často, trápia a takmer žiadného obodrujúceho momentu v živote našom národnom nevidím, vtedy, aby som trapné myšlienky zahnal, zapálím si na to cigarku a s fatalistickým cynizmom ofajčím celý svet.“ List J. Bottu S. H. Vajanskému z 31. marca 1893 v Revúcej, SNK – ALU sign. 138 A 29.

Alebo: „Sme dáki na nič; zmalátneli, neteční; neznám či to nedostatok peniazí a či národnej hrdosti a vedomia robí, no nejde to ani u nás napred.“ List J. Bottu A. Halašovi z 20. decembra 1885 v Revúcej, SNK – ALU sign. 37 A 49.

⁶⁵ List J. Bottu neznámemu z 27. septembra 1882 v Revúcej, SNK – ALU sign. A 135.

⁶⁶ List J. Bottu I. B. Zochovi z 25. marca 1906 v Revúcej, SNK – ALU sign. M 117 A 2. Tiež sa sťažuje, že veľa mladých ľudí odchádza z Gemera. List J. Bottu J. Škultétymu zo 6. decembra 1901 v Revúcej, Kocák, M.: Listy Júliusa Bottu Jozefovi Škultétymu. In: c. d.

piesne Hej, Slováci!.⁶⁷ Delegácia Čechov Josefa Holečka a Josefa Miškovského, smerujúca k Samovi Tomášikovi do Chyžného, o ktorej príchode informoval J. Bottu Rudolf Pokorný z Prahy ešte začiatkom novembra⁶⁸, prišla do Revúcej 22. novembra a zastavila sa aj v dome J. Bottu. Zúčastnil sa slávnosti u S. Tomášika a rovnako ho sprevádzal aj na jeho ceste do Prahy, plnej búrlivých a nadšených privítaní a pôct.⁶⁹ Jediným negatívnym zážitkom však bolo, ako si s odstupom času spomína, že F. L. Rieger spolu so svojimi priateľmi sa zámerne vyhli stretnutiu so slovenskou delegáciou v meštianskej besede.⁷⁰ Prahu navštívil ešte aj počas národopisej výstavy v roku 1891⁷¹ a neskôr v záležitosti otvorenia piatej triedy na reálnom gymnáziu v Revúcej v roku 1923.⁷²

Bol účastníkom slovenskej delegácie spolu s Milošom Štefanovičom a Samom Daxnerom na rumunskej národnej konferencii v júli 1893 v Sibini, ktorá schválila oficiálnu orientáciu na upevňovanie spojenectva so Slovákami, Rumunmi a Srbmi.⁷³ Pre účasť na nej a jej podporu bol Botto aj vyšetrovaný župnými úradmi.⁷⁴

Július Botto bol členom konzervatívneho krídla Slovenskej národnej strany.⁷⁵ Potvrďuje to

⁶⁷ Podrobne o tejto udalosti a jej priebehu informujú Národné noviny počnúc číslom 126 (Národné noviny 15, č. 126 (25. 10. 1884) a nasled.). Pozri tiež Heckel, B.: Samo Tomášik vo svetle svojej doby. Bratislava, Osveta 1980, 204 s.

⁶⁸ List R. Pokorného J. Bottovi zo 6. novembra 1884 v Prahe. SNK – ALU sign. M 107 A 5. Ten ho hneď posielal S. Tomášikovi do Chyžného. Tamže. Botto dostal ešte telegram tesne pred príchodom tejto delegácie. Telegram A. Pietra J. Bottovi. SNK – ALU sign. M107 B 57.

⁶⁹ Botto sa nachádza aj na známej fotografii Sama Tomášika a delegácie, ktorá ho sprevádzala.

Josef Holeček napísal svedectvo o svojej ceste na Slovensko, v ktorom nachádzame okrem už tradičných, podobne aj v Národných novinách použitých, patetických výrokov o oslavách aj podrobnejší opis J. Bottu a jeho domácnosti, ktorý je miestami ironický, ale ktorý sa však tiež nevyhol občasnej idealizácii: „Botto pak jedva překročil přes polovici čtvrté desítky let... je chudým advokátem. „Chudým advokátem“ – těžete se – „jak to možno, kdo to jakživ slyšel?“ Nemyslím to v úplném slova smyslu, ale na to bych chtěl přísahati, pobratim Botto nikdy ze svého řemesla nestloustne, aspoň dosud není při něm jedině toho známky. Je vysoký, suchý, krátký hnedý vous roubí přívětivou, poctivou tvář. Brejle, zdá se, jsou mu k tomu dobré, aby oslabily měkký, dobrácký pohled očí a dodaly mu vzezření vážnějšího a přísnějšího. Aby dělal celý dojem, neměl by nikdy snímati čepici, již nosí hluboko přes téměř staženu, až poněkud uši odchlpuje. Stojí-li, je narovnan jako drát, a činí dojem, jako by byl ve stálých rozpacích, že mu někdo dokonalý vzrůst jeho vyloží za neskromnost. Kdyby byl plžem, zajistě by do smrti z budky růžků nevystřčil – pro samou skromnost. Pořád „prosím poníženě“. Běží nám na ulici vtíci: „Vítám vás, prosím poníženě.“ Vede nás do svého domu. „Zde má žena, prosím poníženě – a zde můj synek Milan, prosím poníženě.“ Nalévá slivovice a volá na služebnou: „Prosím poníženě, přines i sucholouznoviny (vinného samotoku).“ Taková poctivá tvář, jako má Julius Botto, může býti všude přijata za první hypotéku. Nemožno si představití hodnějšího a milějšího človíčka. Zamluví se srdci našemu prvním slovem, prvním stisknutím ruky, ale jako že nás jímá láska k němu, zmocňuje se vás i politování: Škoda, že tento muž je slaboch od hlavy do paty! Ne, není, poznáte brzy, že jste se v soudě ukvapili, a že máte před sebou dokonalého muže národního i náboženského přesvědčení, jehož duše je hluboká a cit horoucí. Neoblomná poctivost je mu štítem proti útokům a sočením nepřátel. Ti, kdož by ho rádi nenáviděli, musejí ho milovati, a mlčky se dívají, že Botto jim kvůli nedělá žádných ústupků a že na tom zdánlivě slabém základě stojí charakter pevný a neoblomný. Máme před sebou význačný typ slovenský... Stěny jsou ověšeny podobiznami českých výtečníků. Nacházíme tu Palackého, Havlíčka, Kollára, Šafaříka a jiné, k nimž druží se Holly, Francisci, Jozeffy. Ve skříních je většina knih českých, vedle v nich vše, co pozoruhodného vydáno v slovenčině. Po knihe československé následuje německá, literatura maďarská je tak nečetně zastoupena, že její representace skoro docela se strácí... Botto a Nandrássy jsou jediné dva sloupky, o něž vědomí slovenské ve Velké Revúci se opírá.“ Holeček, J.: U Sama Tomášika. Světozor 19, č. 2 (22. 12. 1884), s. 26.

⁷⁰ List (konspekt odpovede na list zo 14. marca 1907) J. Bottu A. Reisovi v Revúcej, SNK – ALU sign. 33 A 64.

⁷¹ List J. Bottu J. Škultétymu zo 6. júna 1895 v Revúcej, Kocák, M.: Listy Júliusa Bottu Jozefovi Škultétymu. In: c. d.

⁷² Littloch, K.: Založení gymnázia a boj o jeho existencii. In: 50 rokov československého štátneho reálneho gymnázia v Revúcej 1920-1970. Rimavská Sobota, Gemerská vlastivedná spoločnosť 1972, s. 31-50.

⁷³ Krajčovič, M.: Slovenská politika v strednej Európe 1890-1901. Spolupráca Slovákov, Rumunov a Srbov. Bratislava, SAV 1971, 300 s.

V korešpondencii však má na Sibini iné spomienky, možno aj preto, aby nemal problémy: „Bol som v Sibine, ale nie ako maďarské noviny chybné písali, ako „küldöttés“ (maď. delegácia, posolstvo; pozn. autora), len ako privátny človek (i rumuni nás len za Slovákov, a nie za deputáciu považovali).“ List J. Bottu A. Halašovi z 28. júla 1893 v Revúcej, SNK – ALU sign. 37 A 49.

⁷⁴ Krajčovič, M.: c. d., List J. Bottu A. Halašovi z 24. septembra 1893 v Revúcej, SNK – ALU sign. 37 A 49.

⁷⁵ Keď neskôr uvažovali o prijatí Milana Hodžu za spoluredaktora Národných novín, píše Matúšovi Dulovi, že sa spolu so Škultétym musia utlmiť v antipatii, pretože ho považujú za schopného, no obáva sa aby tieto nestratili na svojej „starej nádhernej charakternosti“. List J. Bottu M. Dulovi nedatovaný v Revúcej, SNK – ALU sign. 94 J 6.

aj odmietnutím akýchkoľvek odstredivých tendencií v rámci strany,⁷⁶ odmietaním peňažných ústavov, ktoré, podľa neho, „exploatujú náš slovenský ľud“, rovnako vyčíta martinskému centru jeho nedostatočné uvedenie si sily ľudu, meštianstva – priemyselníctva a roľníctva. „Tu hľadajte kľúč k slovenskej politike a nie v bankách Tatrách, nie v strane činu, ktorá všetkej kresťanskej lásky prázdna, a skutky ale dosť chudobná je... Verte mi, že úprimná láska k slovenskému ľudu a meštianstvu, zdravá reálna žurnalistika a spisba, akú Vy zastupujete čestne, viac vykonajú, ako všetky naše peňažné ústavy. Kultúrne prebudený, industriálny náš ľud si ich stvorí sám, položí na zdravé základy, aké pomery industriálne vyžadovať budú.“⁷⁷ Už v roku 1892 prijal poverenie stať sa dôverníkom martinského centra, hoci situáciu v Revúcej nemal ľahkú.⁷⁸ O rok na to prevzal na seba úlohu zriadiť regionálnu „kanceláriu“ Slovenskej národnej strany vo veľkorevúckom okrese podľa svojich možností, čo môže uskutočniť až neskôr, keď pomínie policajná inšpekcia, ktorá smeruje na jeho osobu (úlohu tu zohrala aj jeho účasť na konferencii v Sibini). „Rozumejte sa, že to, čo mňa ani mak nekonfunduje; našich v. revúckých priateľov strachom naplňuje. Kým teda strach nepomíne a moji nepriatelia v. revúcki nezaspia, nemožno mi ďalšiu, vážnejšiu akciu zaviesť.“⁷⁹ Botto sa snaží vyplniť všetky požiadavky vedenia strany, avšak niekedy toho pre materiálne zabezpečenie a nemožnosť oddať sa tejto práci v úplnosti nie je schopný, a predkladá riešenie zrejmeho návrhu miestnej organizácie strany. „Pri tejto príležitosti opovažujem sa dôvernú poradu uctive upozorniť, aby cieľom výdatného prevedenia označenej organizácie, vidieky náporu madarisatorskému najväčšej vystavené, samostatnými mužmi, lekármi a pravotármi obsadiť za potrebné uznala. Takéto vidieky u nás sú: Rožňava, Jelšava, Kameňany, Ratková a Rimavská Sobota. V týchto mestach najde slovenský pravotár a lekár i dostatočnú výživu, i vidiek od náplavy madarisacej viac menej zachráni.“⁸⁰ V roku 1901 ho „porada všeobecná slovenská“ zvolila za dôverníka Slovenskej národnej strany v tamojšom okrese s cieľom prípravy na nadchádzajúce voľby (súkromná porada prívržencov strany, vyvolenie okresného volebného výboru, zvolenie kandidáta, agitácia).⁸¹ Neskôr sa stal členom ústredného výboru strany, na základe čoho mal povinnosť zriadiť expozitúru strany vo svojom okolí.⁸² Ešte počas rokovania vedúcich predstaviteľov SNS v apríli 1901 bol zvolený do literárneho odboru s cieľom vypracovať program tohoto odvetvia národnej organizácie. Okrem neho v tomto odbore boli zastúpení: Andrej Kmeť (predseda), Svetozár Hurban Vajanský (podpredseda), Anton Bielek, Jozef Škultéty, dr. Vavro Šrobár a dr. Ján Vagner.⁸³

J. Botto sa každoročne sa zúčastňuje augustových slávností v Martine, stará sa o príspevky do nakladateľského spolku⁸⁴ a udrzuje čulú korešpondenciu s reprezentantmi spoločenského i cirkevného života na Slovensku, príp. v Čechách.

Botto bol jeden zo zakladajúcich členov nerealizovaného Slovenského vedeckého spolku⁸⁵, tiež podporovateľom a členom Muzeálnej slovenskej spoločnosti⁸⁶ a účastinárom Knihťla-

⁷⁶ List J. Bottu J. Škultétymu z 9. mája 1886 v Revúcej, Kocák, M.: Listy Júliusa Bottu Jozefovi Škultétymu. In: c. d.

⁷⁷ Tamže, s. 11-12.

⁷⁸ Jeho priateľ M. Nandrassy prerušil kontakt s ním a s národnou stranou, niektorí sa boja prenasledovania a v okolitých obciach národovci vymreli. List J. Bottu A. Halašovi z 30. októbra 1892 v Revúcej, SNK – ALU sign. 37 A 49.

⁷⁹ List J. Bottu A. Halašovi z 24. septembra 1893 v Revúcej, SNK – ALU sign. 37 A 49.

⁸⁰ List J. Bottu A. Halašovi z 3. mája 1896 v Revúcej, SNK – ALU sign. 37 A 49.

⁸¹ List P. Mudroňa J. Bottovi z 20. apríla 1901 v Martine, SNK – ALU sign. 33 A 53. Pozri tiež zápisnice a uzavretia z porad SNS, SNK – ALU sign. 37 X 3 a C 878.

⁸² List P. Mudroňa J. Bottovi z 28. novembra 1901 v Martine, SNK – ALU sign. 33 A 54.

⁸³ List P. Mudroňa J. Bottovi z 20. apríla 1901 v Martine, SNK – ALU sign. 33 A 53., List P. Mudroňa J. Bottovi z 28. novembra 1901 v Martine, SNK – ALU sign. 33 A 54.

⁸⁴ List J. Bottu A. Halašovi z 20. decembra 1885 v Revúcej, SNK – ALU sign. 37 A 49.

⁸⁵ List J. Bottu A. Halašovi z 30. októbra 1892 v Revúcej, SNK – ALU sign. 37 A 49. Zachovala sa výzva na nábor členov do tohoto spolku, rovnako aj stanov, ktoré boli navrhované (Slovenský vedecký spolok 1892, SNK – ALU sign. 33 I 30.).

⁸⁶ List J. Bottu A. Halašovi z 8. apríla 1901 v Revúcej, SNK – ALU sign. 37 A 49. Tlačenu výzvu na to, aby sa J. Botto stal členom MSS, spolu so stanovami nájdeme v jeho pozostalosti (Slovenské muzeálna spoločnosť, SNK – ALU sign. 33 I 36.).

čiarско-účastinárskeho spolku v Martine.

Finančná zabezpečenosť je jedným z predpokladov fungovania v role elitného predstaviteľa národa, veď všetky aktivity, cesty, knihy a pod. si musel hradiť sám.⁸⁷ Na jeho prácu na historických článkoch vplýval aj jeho zdravotný stav. Sťažuje sa napr. na slzenie očí, ktoré si presilil čítaním a písaním. Táto choroba mu dlhší čas spôsobuje starosti a brzdí v práci.⁸⁸ Pre problémy so zdravím bol ochotný rýchlo zanechať na začiatku vojny aj svoj starý zvyk – fajčenie, pričom dovtedy bol tuhým fajčiarom.⁸⁹

Na svojich cestách po severnom Uhorsku navštívil 8. – 9. júna 1897 J. Bottu aj Alois Jirásek, ktorý tu hľadal podklady pre svoje romány s husitskou tematikou.⁹⁰ O Bottovi sa do počul od Františka Pastrnka, vtedajšieho predsedu Českoslovskej jednoty, ktorý sa s Bottom poznal aj osobne.⁹¹ J. Bottu Jirásek opisuje ako veselého a srdečného človeka. Jemu však táto návšteva spôsobila aj nepríjemnosti, ktoré svedčia o národnostnej situácii v Revúcej na konci storočia i o samom postavení Júliusa Bottu.⁹² J. Botto sa stal A. Jiráskovi nenahraditeľným informátorom pre jeho románovú tvorbu (Botto sa obrátil na svojich známych, napr. farára Štefana Mišíka, keď Jirásek potreboval isté topografické a historické – regionálne – informácie, dokonca prekladal pre Jiráska aj z maďarčiny).⁹³ S Jiráskom sa ešte stretli v Luhačoviciach.

Česi a česká kultúra hrala v živote Júliusa Bottu dôležitú úlohu. Vyplýva to už z jeho konfesionalnej pozície (bohoslužobné evanjelické knihy boli písané po česky, zastával funkcie v gemerskom ev. a. v. senioráte)⁹⁴. Mnohé jeho listy smerujú práve do Čiech a tiež je nadšeným

⁸⁷ Je preto samozrejmé, že aj v rodine Bottovcov majú pomocnicu, ktorá sa stará o domácnosť a majetky. Bottovci často chodia do Vidina (časť revúckeho chotára), kde mali záhradu.

⁸⁸ Trápi ho dokonca niekoľko rokov. Pozri napr. List J. Bottu A. Halašovi nedat. v Revúcej, SNK – ALU sign. 37 A 49. Alebo Kocák, M.: Listy Júliusa Bottu Jozefovi Škultétymu. In: c. d.

⁸⁹ Keď jeho dcéra Anna chce poslať manželovi Jankovi Jesenskému dohán a nie je ho dostať, nepomôže jej už ani otec. „Myslela som, že bude mať apa nejaký poriadny dohán, ale predstav si, prestal celkom fajčiť. Ani fajku, ani cigaru nefajčí. Zakázal mu doktor, lebo je vraj nasiaknutý nikotínom. Nevie sa tomu dost načudovať, on, ktorý celý život a toľko fajčil a teraz sa celkom vedel s ním rozlúčiť. Dohán vraj daroval preč, aby ho nepokúšal.“ List A. Jesenskej J. Jesenskému z 24. októbra 1914 v Revúcej, Petrus, P.: Z listov A. Jesenskej, rod. Bottovej Jankovi Jesenskému v rokoch 1909-14. In: Literárny archív 20, 1983, s. 147.

⁹⁰ Leňo, A.: Tri cesty A. Jiráska na Slovensko za materiálmi k Bratstvu. Česká literatúra 24, 1976, č. 4, s. 344-355.

⁹¹ List J. Bottu S. H. Vajanskému z 18. júna 1893 v Revúcej, SNK – ALU sign. M 23 J 67.

J. Botto privítal Jiráska veľmi srdečne, zhovárali sa o politickej situácii v Uhorsku a potom sa venovali historickým otázkam. Jirásek sa zaujímal najmä o dobu pôsobenia J. Jiskru na území Slovenska (Botto o ňom neskôr píše v SP). Botto mu poskytol historickú literatúru a upozornil na maďarských historikov, ktorí sa venovali tomuto obdobiu. Leňo, A.: c. d. Denník, ktorý si Jirásek písal počas cesty, som nemal k dispozícii (uložený je v Pamätníku národného písemníctví v Starých Hradoch). Pracoval som len s uvedenou štúdiou (Leňo, A.: c. d.), ktorej autor denník používal, a s článkom (Jirásek, A.: Za „Bratrstvom“. Slovenský denník (Nedeľná beseda), 1921, č. 189 (21. 8. 1921), s. 7.) z roku 1921.

Pôsobenie A. Jiráska na Slovensku, jeho vzťahy so Slovenskom pri zbieraní podkladov pre svoje romány a aj analýza denníka A. Jiráska z roku 1897, hoci pre moje potreby nie dostačujúca, sú podrobne rozobrané v štúdií Heckel, B.: Jirásek a Gemer. In: Literárne postavy Gemera 4 (zost. J. Bolfík). Martin, Osveta 1983, s. 28-95.

⁹² „V Revúci zastavil jsem se nejprve v hotelu, abych se trochu upravil. Pan Julius Botto, předtím profesor slovenského gymnázia v Revúci, roku 1874 Maďary násilně zrušeného, přijal mne velmi srdečně. Dlouho jsme ještě nebesedovali a již jej zavolali ven. Vrátil se, omlouval se mně, že musí odejít, ale že se za chvíli vrátí; ani slovem se nezmínil, proč odchází. Zdálo se mně, že to vyvolání bylo mu nepřijemno. Přišel opravdu za chvíli, již usmívavý, a vypravoval mi vesele, že jej předvolal služný, a že se přísně vyptával, kdo to k němu, k Bottovi, přijel, ten host jeho dle udání že celou cestu studoval krajinu, zapisoval si, do mapy se díval a v hotelu že mluvil stále česky. Pan Botto vysvětlil, kdo jsem, že jsem tu na studiu, ale nejvíce vydalo, když řekl: „Ale pane služný, vždyť je to c. k. školní rada z Prahy.“ Tak ten „c. k. školní rada“ byl přece na něco dobrý. Pobyt v pohostinném domě pana Botto byl mně velmi milý. Na slovo braný historik slovenský mně také mnohým posloužil, jmenovitě že mě upozornil na některé uherské prameny a také na díla maďarského romanopisce Jósiky, na jeho Čechové v Uhrách a Šest dcer pana Úderského. Ty historické uherské prameny dobře posloužily...“ Jirásek, A.: Za „Bratrstvem“. Slovenský denník (Nedeľná beseda), 1921, č. 189 (21. 8. 1921), s. 7.

⁹³ Pozri Heckel, B.: Jirásek a Gemer. In: c. d.

⁹⁴ V roku 1915 v Luhačoviciach sa Botto zhrozil a razantne odmietol návrh Jána M. Hodžu, ktorý ho informoval o zámere preložiť evanjelické bohoslužobné knihy do slovenčiny pri príležitosti 400. výročia Lutherovej reformácie (1517). Bibličtinu považuje za jeden dôležitých diferenciačných znakov, ktorý ich oddeľuje od katolíkov. List J. M. Hodžu J. Bottovi z 28. júla 1925 v Sučanoch, SNK – ALU sign. 33 A 26.,

podporovateľom spolupráce s Čechmi. J. Botto spolu s celou rodinou bol pravidelným účastníkom luhačovických stretnutí predstaviteľov českého a slovenského kultúrneho a politického života, napr. hneď v roku 1908.⁹⁵ Tieto stretnutia prebiehali v priateľskej atmosfére, plnej diskusií, pretože spomienky všetkých zúčastnených sú veľmi pozitívne,⁹⁶ aj keď Botto, ktorý bol podľa všetkého človekom vážnym, nie vždy pozitívne vnímal zábavky spoločnosti, hnevajúc sa na to, že sa nevenujú serióznym diskusiám.⁹⁷ Čechy sú miestom, kam chce poslať aj jednu zo svojich dcér, „žalajúc si, aby sa tam mnohým, v živote potrebným veciam naučila“⁹⁸. Botto ale podrobuje Čechov aj kritike. Vyčíta im napríklad, že po príchode do Uhorska podporujú maďarskú politiku. „Nech nevandrujú bratia Česi do Ruska a do Ameriky, ale na Slovensko. Nech svojím duševným a hmotným kapitálom sriadia Slovensko najprv hospodársky, potom mravne – národne.“⁹⁹ Štylizuje sa tak – v mene národa – do pasívnej pozície, ktorú tak často ľuďom vyčítal. „Vedľa toho prial by si ale nadovšetko, aby sa Vám (Čechom, pozn. autora) pošťastilo nájsť prostriedok – niejaké čarovné kúzlo – ktorým by bolo možné vyburcovať náš ľud slovenský z tej strašnej letargii, netčinnosti, nevšímavosti, akú pri každom národnom diele dokazujú a napredovaniu Slovákov znemožňuje.“¹⁰⁰ J. Botto si však uvedomuje, že Česi chcú vidieť v Slovákoch rovnocenného partnera, preto idea vybudovania česko-slovenského štátu, ktorá už jestvuje, sa zdá na začiatku 20. storočia nerealizovateľná.¹⁰¹

Neoddeliteľnou kapitolou v živote J. Bottu je určite súdny spor pre jeho knižku *Krátká história Slovákov*, ktorú si objednalo vedenie Slovenskej národnej strany v roku 1912. Niekoľko mesiacov po vyjení a distribuovaní tejto knižky sa začal proces, ktorý trval s prestávkami od októbra 1914 do mája 1918 medzi banskobystričským fiškusom a J. Bottom, ktorému v tejto veci usilovne pomáhal Matúš Dula. Príčinou sporu bolo podľa obžaloby, že autor vo svojom diele vzbudzuje nenávisť Slovákov k Maďarom, že prekrúca štatistiky, hanobí maďarských dejateľov, vytvára falošné povedomie o samostatnej slovenskej krajine atď. Spor sa končí zhabaním a zničným nákladu tejto knihy.¹⁰² Je to ďalšia ukážka postavenia J. Bottu, ktorému sa takýmto „pravotám“ dosiaľ vždy podarilo vyhnúť.

Počas prvej svetovej vojny zostal J. Botto v Revúcej, jeho syn Milan narukoval za delostre-

⁹⁵ Spomína si na to stretnutie napr. A. Jirásek. List A. Jiráskovi z 13. septembra 1909 v Hronovciach u Náchoda. Archív Pamätných izieb Prvého slovenského gymnázia sign. I 121. List je stratený. Jeho prepis sa nachádza v článku Gallo, J.: Význam revúckeho gymnázia v utužovaní bratstva Čechov a Slovákov. In: Sto rokov revúckeho gymnázia 1862 – 1962. Bratislava, SPN 1965, s. 80-85.

⁹⁶ Tamže.

Na Luhačovice majú pekné spomienky, pretože sa na ne aj vopred tešia: „... „Bude-li Pán chtíti“, v auguste prídúceho leta, budeme-li živí a zdraví, vari sa uvidíme a pobesedujeme si v Slovenskej búde pri bryndzových haluškách a červenom víne v Luhačoviciach.“ List J. Bottu A. Jiráskovi z 18. septembra 1909 v Revúcej, Heckel, B.: Jirásek a Gemer (Prílohy). In: c. d., s. 86. Pozri aj List J. Vášu J. Bottovi z 29. decembra 1911 v Příbore, SNK – ALU sign. 33 A 84.

⁹⁷ „Žiaľbohu, v Luhačoviciach som videl... že české obecnstvo interesovalo sa oveľa viac o hry na Lavn-Tenis a Foth Ball, ako o prednášku Ivankovu a o Česko-slovenskú jednotu. Pánboh to naprav!“ List J. Bottu J. Škultétymu z 29. augusta 1911 v Revúcej, Kocák, M.: Listy Júliusa Bottu Jozefovi Škultétymu. In: c. d., s. 32-33.

⁹⁸ List J. Bottu A. Jiráskovi z 28. decembra 1900, Heckel, B.: Jirásek a Gemer (Príloha). In: c. d., s. 82. Jeho dcéry v Čechách aj študujú. List J. Janošku J. Bottovi zo 6. decembra 1901 v L. Mikuláši, SNK – ALU sign. 33 A 33., List J. Bottu J. Škultétymu z 20. a 25. júla 1895 v Revúcej, Kocák, M.: Listy Júliusa Bottu Jozefovi Škultétymu. In: c. d.

V nadšení a patetizovaní Čechov zachádza dokonca ešte ďalej: „dcéra Mária, tiež hodné dievča, pomáha matke v domácnosti a je oduševnenou hospodárkou. Tu by som rád vydať za Čecha, aby sme bratstvo česko slovenské nielen platonicky, ale aj reálne dokazovali a aby sa naša etnografická jednota kontinuatívne udržovala. Len poradzte a pošlite dobrého statného českého vlastenca.“ List J. Bottu A. Jiráskovi z 18. novembra 1903 vo V. Revúcej, Heckel, B.: Jirásek a Gemer (Príloha). In: c. d., s. 83.

⁹⁹ List (koncept odpovede na list zo 14. marca 1907) J. Bottu A. Reisovi v Revúcej, SNK – ALU sign. 33 A 64.

¹⁰⁰ Tamže.

¹⁰¹ List A. Reisa J. Bottovi z 23. marca 1907 v Prahe, SNK – ALU sign. 33 A 64., List F. Pastrnka J. Bottovi z 24. marca 1906 v Prahe, SNK – ALU sign. 33 A 59.

¹⁰² Podrobne sa týmto procesom zaoberal Belo Polla. Polla, B.: Trestná vec Júliusa Bottu pre „Krátku históriu Slovákov“ (Príspevok k politickým tlačovým procesom Slovákov v Uhorsku). In: Polla, B.: Matica slovenská a národnostná otázka (K 80. výročiu narodenia autora). Martin, Matica slovenská 1997, s. 221-230. Alebo In: Historické štúdie 14, 1969, s. 5-16.

leckého dôstojníka, rovnako aj jeho zať Janko Jesenský, pričom prichýlil na tento čas svoju dcéru Annu a staral sa tiež o rodinu svojho syna.¹⁰³ Situácia samozrejme nebola počas vojny priaznivá, J. Botto nemal príležitosť ako advokát zarobiť a on spolu z rodinou žili len z úrokov.¹⁰⁴

Július Botto sa po vyhlásení ČSR aktívne zúčastňoval na budovaní nového štátu. Zakladateľom miestneho orgánu Slovenskej národnej rady – Národného výboru, ktorý vznikol na základe výzvy Slovenskej národnej rady z 8. novembra 1918 a ktorý mal za úlohu riadiť verejnú správu, v Revúcej bol práve on. Často bol pod tlakmi maďarských snáh získať Gemer najmä kvôli jeho hospodárskej sile.¹⁰⁵ Spolu s národným výborom z Tisovca (reprezentovaným Samuelom Daxnerom) zorganizovali 8. decembra 1918 v Muráni zhromaždenie, na ktorom informovali verejnosť o politickej situácii a význame ČSR pre Slovákov.¹⁰⁶ Po príchode maďarských boľševických vojsk bol nútený v dňoch od 10. do 17. júna 1919 utiecť z Revúcej a ukrývať sa u sedliakov v katastrálnom území Filiar.¹⁰⁷

V roku 1919 bol dočasne vymenovaný za predsedu sirotskej vrchnosti v Rimavskej Sobote¹⁰⁸, túto funkciu zastával do roku 1922. V marci 1919 Bottu vymenovali za predsedu okresného komisariátu pre revúcky okres, pričom si mohol zriadiť platenú komisiu, ktorá mala za úlohu okolkovať bankovky, majúc pritom právo použiť brannú moc, či rekvirovať nevyhnutné v prospech vecí.¹⁰⁹

Július Botto bol po vojne aj zakladajúcim členom Matice slovenskej, v auguste 1919 sa stal členom matičného výboru a bol zvolený za podpredsedu Historického odboru, pričom pod záštitou tejto inštitúcie aj napriek vysokému veku a úradným povinnostiam usilovne píše historické práce. Rovnako založil v Revúcej Miestny odbor Matice slovenskej, ktorý bol otvorený 13. mája 1920 a ktorého predsedom sa stal. Podpredsedom bol jeho syn Milan.¹¹⁰ Jednou z mnohých slávností, ktoré tento odbor organizoval, bola aj stavba pomníka Samovi Tomášikovi, na ktorý on poslal do Martina z okolia Revúcej vyzbieraných 11 500 Kč.¹¹¹ Slávnostné odhalenie sa konalo 13. septembra 1925 v Chyžnom. J. Botto túto slávnosť otváral krátkou rečou.¹¹²

Július Botto bol ako advokát a notár dôveryhodnou a zodpovednou osobou, na ktorú sa obracali úrady s rôznymi požiadavkami: vypísať názvy obcí v Gemeri spolu s menami spoľahlivých ľudí a s percentuálnym zastúpením slovenskej národnosti, posúdiť spoľahlivosť istého vojenského lekára v zálohe, poskytnúť materiál (aj dokumenty) pre mierovú konferenciu o utlačovaní Slová-

¹⁰³ List J. Bottu A. Hanzlíkovi y 23. decembra 1914 v Revúcej, SNK – ALU sign. M 26 A 12.

¹⁰⁴ List A. Jesenskej J. Jesenskému z 29. októbra 1914 v Revúcej, Petrus, P.: c. d.

Ani nálada v dome Bottovcov nebola veselá, najmä keď bol na fronte Bottov syn Milan: „Nuž nálada je u nás dešparátna. Z otca (J. Bottu, pozn. autora) ani s kliešťami nevytiahneš slova. Každý chodí s ovesenou hlavou, tak že ja veľmi dobre pasujem k nim.“ List A. Jesenskej J. Jesenskému z 3. novembra 1914 v Revúcej, Petrus, P.: c. d., s. 150.

¹⁰⁵ List J. Bottu S. Daxnerovi z 25. novembra 1918 v Revúcej, SNK – ALU sign. 80 A 9.

¹⁰⁶ Frák, G.: Gemer v prvých mesiacoch Československej republiky (Od vyhlásenia republiky do príchodu československého vojska). Obzor Gemera 19, 1988, č. 3, s. 127-133.

¹⁰⁷ List Ministerstva Československej Republiky s plnou mocou pre Slovensko J. Bottu z 29. mája 1919 v Bratislave, SNK – ALU sign. 33 A 50. Na opačnej strane sa nachádza konšpekt listu J. Bottu, ktorý prináša relevantné informácie. Tiež podľa spomienok G. Fráka.

¹⁰⁸ List (úradný) J. Jesenského J. Bottovi z 24. mája 1919 v Rimavskej Sobote, SNK – ALU sign. 33 A 34.

¹⁰⁹ List (úradný – č. 411/1919) Dr. S. Daxnera J. Bottovi z 5. marca 1919 v Tisovci, SNK – ALU sign. 33 A 13.

¹¹⁰ Podrobnejšie pozri Eliáš, M.: Július Botto a Matica slovenská. Slovenské národné noviny zv. 9 (13), č. zoš. 26, 1998, s. 8.

¹¹¹ List J. Bottu J. L. Holubymu z 12. septembra 1921 v Revúcej, SNK – ALU sign. 58 A 17.

¹¹² Tlačenu pozvánku na túto udalosť mi poskytol D. Dubovský. Pozri tiež pozývaci list pre Jána Bottu (I. Krasku). List J. Bottu J. Bottovi (I. Kraskovi) zo 6. augusta 1925 v Revúcej, SNK – ALU sign. 75 A 24.

Na tejto slávnosti sa zúčastnili aj žiaci a študenti gymnázia. Hoci sa v správe gymnázia udalosť spomína podrobne, J. Botto spomínaný nie je. Siedma ročná zpráva československého štátneho reálneho gymnázia vo Veľkej Revúcej za školský rok 1925-26. V. Revúca, Julius Edelmann 1926, 29 s.

O starostiach, ktoré mal Botto ako predseda miestneho odboru MS svedčí aj jeho prosba do Martina: „Prosím upovedomiť ma aj o tom: čo je s pomníkmi? Gemerskí darcovia na pomník Tomášikov v netrpelivosti, že kedy mu bude ten pomník postavený, dnes zajtrá mi uši objedia.“ List J. Bottu nezistenému do Martina pravdepodobne z roku 1922 v Revúcej, SNK – ALU sign. A 135.

kov maďarskou vládou v rôznych sférach života alebo poslať zoznam názvov obcí pre ujednotenie používania názvov obcí a miest.¹¹³

Slováci ziskom národnej nezávislosti v rámci štátu ČSR dostali možnosť doprofilovať sa v moderný európsky národ. Jednou zo zložiek, ktoré tento proces výrazne ovplyvňuje, je aj školská sústava, ktorá produkuje nepostrádateľnú inteligenciu. Školská sústava sa naplno u nás vytvára práve po roku 1918. (Aj) na základe revúckych matičných gymnaziálnych tradícií bolo v Revúcej na základe Rozhodnutia Ministerstva školstva a národnej osvety (19. septembra 1919) č. 40216 zriadené československé štátne reálne gymnázium, ktoré vystriedalo v novšej budove pôvodného gymnázia sa usadivšiu maďarskú obchodnú a meštiansku školu („polgárku“).¹¹⁴ J. Botto bol iniciátorom ustanovenia tohto ústavu¹¹⁵, hoci prvý rok tam vôbec neučil. Polohu gymnázia on chápe ako strategickú vzhľadom k možnému negatívne mu neďalekému maďarskému vplyvu.¹¹⁶

Koncom leta 1919 sa v súvislosti s gymnáziom odohrala udalosť, ktorá zanechala silný dojem v súčasníkoch. Bolo to prinavrátanie knižnice starého gymnázia zo 60.-70. rokov 19. storočia naspäť do Revúcej. Knižnica od roku 1874 prečkala v rožňavskom evanjelickom kostole, uložená za lavicami v kúte, a po jej objavení Štefanom Gálom, mestským rožňavským kapitánom a informovaní J. Bottu o jej existencii ju Botto žiada priviesť bez väčšieho rozruchu do Revúcej. Rožňavčania však vystrojili deputáciu, ktorú tvorili francúzski aj slovenskí dôstojníci, a priviezli ju železnicou. „Revúčania privítali deputáciu veľmi slávnostne. Na stanici mešťanosta Viest povedal reč, po ktorej naložili bedny na vozy, kvietím a zástavami ozdobené, a pri zvukoch „Hej, Slováci“ kráčal veľký sprievod do gymnaziálnej budovy, ktorá, po toľkých rokoch zas do slovenského rúcha odetá, vencami ozdobená čakala. Na dvore gymnázia, na tribúne, povedal Štefan Gál, oddávajúc knižnicu do ochrany Jul. Bottovi. Možno si myslieť, akou rečou odpovedal mu Julius Botto, ktorý ako profesor revúckeho gymnázia prežil jeho zatvorenie, prežil dlhé roky kántenia slovenčiny na ústave Slováckmi postavenom, ba pri dobrom zdraví, so sviežou, bodrou mysl'ou dožil sa i prinavrátania knižnice – víťazstva pravdy nad pretrpenou krivdou. Pravda reč pohla duše poslucháčov. Botto poďakoval sa francúzskym dôstojníkom za šľachetný čin.“¹¹⁷

Keďže správca revúckeho gymnázia Ján Kardoš bol presunutý na iné pôsobisko, od 14. októbra 1920¹¹⁸ zastával funkciu dočasného správcu tohoto gymnázia J. Botto, a súčasne tam

¹¹³ List E. Krajiňáka J. Bottovi z 5. augusta nevedeného roku v Luhačoviciach, SNK – ALU sign. 33 A 41., List Ministerstva národnej obrany J. Bottovi z 31. januára 1922, SNK – ALU sign. 33 A 49., List (úradný) Ministerstva Československej republiky pre správu Slovenska J. Bottovi zo 7. marca 1921 v Bratislave, SNK – ALU sign. 37 S 81., Dokument Klubu slovenských poslancov Národného zhromaždenia v Prahe, SNK – ALU sign. C 877.

¹¹⁴ Ročná zpráva čs. štátneho reálneho gymnázia vo Veľkej Revúcej od 15. Febr. Do 30. Júna 1920. Roč. I. V. Revúca, Desider Fehér 1920, nečil.

¹¹⁵ Snahu J. Bottu zriadiť slovenské gymnázium, aspoň ako ideu, zaznamenávame už v roku 1893. Išlo mu hlavne o rozmnoženie slovenskej inteligencie, nemajúcej slovenský vzdelávací ústav. Hoci mali k dispozícii pre tento cieľ peniaze, chýbajú im profesionálni profesori (ako si vyžaduje uhorská vláda). J. Botto navrhuje najprv financovať štúdium šiestim mladým študentom na univerzite, ktorí by po štyroch rokoch spĺňali podmienky vlády a založeniu ústavu by nič nebránilo. List J. Bottu S. H. Vajanskému z 18. júna 1893 v Revúcej, SNK – ALU sign. M 23 J 67., List J. Bottu A. Halašovi z 3. júna 1893 v Revúcej, SNK – ALU sign. 37 A 49.

¹¹⁶ „... gymnázium revúcke má byť na veľmi blízkych hraniciach živlu maďarského proti náplave maďarizačnej, vyplývajúcej z obchodného spojenia s kraom maďarským, silným valom, pevnou hrádzou a baštou, čo salen tak dá docieľiť, jestli vo V. Revúci gymnaziume budú profesormi oduševnení zární československí národovci ako apoštolovia misionári národnej myšlienky, milujúci im sverenú gymn. mládež, povzbudzujúc ju k zaujatosti nadovšetko aj za blaho republiky československej.“ Koncept listu J. Bottu Školskému referátu nedatovaný v Revúcej, SNK – ALU sign. 33 B 6.

¹¹⁷ Klačko, R.: Knižnica revúckeho gymnázia. Slovenské pohľady 39, 1923, s. 234-235.

Knižnica upútala aj Karola Littlocha, správcu gymnázia, obsahovala okrem iného aj staré vydania slovenskej a českej literatúry. Littloch, K.: Založenie gymnázia a boj o jeho existenciu. In: c. d.

¹¹⁸ Jeho vymenovanie nadobudlo právnu platnosť 11. októbra 1920. Jeho menovanie za dočasného správcu a profesora mu potvrdil Školský referát v Bratislave 17. februára 1921, ktorý mu potvrdil aj jeho príjem 14 712 Kč ročne a k tomu 1140 Kč mesačne (na základe uznesenia ministra školstva a národnej osvety až z dňa 31. januára 1921, č. 78845. List (úradný) Školského referátu J. Bottovi zo 17. februára 1921 v Bratislave, SNK – ALU sign. 33 A 74. Odmeny za jeseň 1920 sa mu potom dodatočne upravovali. (List (úradný) Referátu ministerstva školstva a národnej osvety v Bratislave J. Bottovi z 26.

v školskom roku 1920/21 učil aj slovenčinu v prvej triede (6 hodín týždenne) a dejepis v druhej triede (dve hodiny týždenne). Bol tiež triednym profesorom druhej triede. Začal vyučovať latinčinu a slovenčinu v druhej triede a češtinu v prvej, no neskôr bol v týchto predmetoch nahradený výpomocnými profesormi.¹¹⁹ Ako správca gymnázia musí zápasíť s nedostatkom odborných pedagógov, na čo upozorňuje aj Školský referát v Bratislave, a často sám zastupuje chýbajúcich vyučujúcich. Uvedomuje si úlohu gymnázia po roku 1918 a zodpovednosť, ktorú má, no vedú ho k tomu aj osobné dôvody: „ja, ktorý sa s mojimi 74 rokmi, neporekom ešte dost' rezko prplím medzi mojimi 80 žiakmi v troch triedach. Ja to robím s chuťou, s pasiou a s úprimnou láskou k tým detvákam. Ved' sú naše, naša nádej, naša radosť, nemožno ich nemilovať.“¹²⁰ Okrem vyučovania a vedenia ústavu organizuje rôzne poučné prednášky a divadelné predstavenia. Začiatkom leta 1921 ho postihla ťažká choroba, ktorá pri jeho vysokom veku mohla byť smrteľná a počas ktorej bol niekoľko týždňov pripútaný na lôžko. „Podľa jednej verzie ochorel na zapálenie pľúc, podľa druhej zvesti má zatvrdilý prsný neduh.“¹²¹

Koncom leta 1921 sa mu stala neprijemná udalosť (určite motivovaná aj Bottovou chorobou). Botto si myslel, podľa telegramu, ktorý si zle vysvetlil, že ho chcú nahradiť vo funkcii dočasného správcu gymnázia, hoci prácu vykonával riadne a svedomito a necítil sa ani ustáť na tomto poste. Sťažuje sa príbuznému J. Bottovi (I. Krasko) do Bratislavy a posielala ho presvedčiť sa, či je to pravda a prečo mu nepoukázali ani plat. Ján Botto mu odpovedá, čo neskôr potvrdil aj Štefan Hattala, že išlo o nedorozumenie. Školský referát hľadal iba jeho nástupcu, ktorý by prichádzal do úvahy, keď by sa on, Botto, funkcie dobrovoľne vzdal.¹²²

V školskom roku 1921/22 Július Botto pokračuje vo svojej práci na gymnázium, vyučuje tu druhákov a tretiakov dejepis (po dve hodiny týždenne) a slovenčinu v prvej triede (v prvom polroku štyri hodiny týždenne a v druhom polroku šesť hodín týždenne).¹²³

Keďže J. Botto bol vymenovaný v októbri 1922 za verejného notára v Revúcej, vzdáva sa na vlastnú žiadosť funkcie dočasného správcu gymnázia.¹²⁴ Bolo mu vyhovené výnosom minis-

októbra 1923 v Bratislave, SNK – ALU sign. 33 A 74.).

¹¹⁹ Ročná zpráva. čs. štátneho reálneho gymnázia vo Veľkej Revúci od 1-ho sept. 1920 do 28-ho júna 1921. Roč. II. V. Revúca, Desider Fehér 1921, nečísł.

¹²⁰ List J. Bottu J. Škultétymu z 3. januára 1922 v Revúcej, Kocák, M.: Listy Júliusa Bottu Jozefovi Škultétymu. In: c. d., s. 42.

¹²¹ O vážnosti choroby svedčí aj to, že o nej informovali Národné noviny. Julius Botto ťažko chorý (Kronika). Národné noviny 52, 1921, č. 141 (25. 6. 1921), s. 3.

J. Botto chorľavie už počas prvej svetovej vojny a tesne po nej, keď ho choroba aj na niekoľko týždňov vyraduje z práce. Pozri Kocák, M.: Listy Júliusa Bottu Jozefovi Škultétymu. In: c. d.

¹²² Plat mu poukázat' zabudli, to však rýchlo napraví, a K. Littloch, ktorý si bol v Revúcej obzrieť budúce možné pôsobisko, tam bol povolaný Referátom už v júli 1921 ako profesor, ktorý v prípade rezignácie J. Bottu ho v tejto funkcii nahradí. K. Littloch nebol ešte rozhodnutý, preto prišiel do Revúcej až vo februári 1922. K tomu pozri: Littloch, K.: Založenie gymnázia a boj o jeho existenciu. In: c. d., List (odpis) J. Bottu Školskému referátu v Bratislave z 1. júla 1921 v Revúcej, SNK – ALU sign. 33 B 6., List J. Bottu J. Bottovi (I. Krasko) z 19. septembra 1921 v Revúcej, SNK – ALU sign. 75 A 24., List J. Bottu (I. Krasko) J. Bottovi z 23. septembra 1921 v Bratislave, SNK – ALU sign. A 134. a List Š. Hattalu J. Bottovi z 2. októbra 1921 v Tmave, SNK – ALU sign. A 432.

¹²³ Tretia zpráva československého štát. reálneho gymnázia vo Veľkej Revúcej za školský rok 1921-22. V. Revúca, Desider Fehér 1922, nečísł.

¹²⁴ Jeho nástupca, Karol Littloch, ktorý nastúpil do Revúcej ako profesor vo februári 1922, mu pomáhal s administratívnou úž v predchádzajúcom období. Na jeho rezignáciu si spomína nasledovne: „Bolo to hneď na začiatku prvého prázdninového týždňa, keď prišiel k nám pán správca Botto. Posadil sa a začal: „Báťa – tak ma totiž oslovoval – prišiel som Vám niečo povedať. Rozhodol som sa podať rezignáciu na miesto správcu gymnázia, ale len s tou podmienkou, že Vás vymenujú na moje miesto.“ Odporoval som, že by ma tým veľmi zarmútil, lebo si vážim, že je hlavou i srdcom gymnázia a že v administratíve mu budem aj naďalej vďačne pomáhať. Zakrútil hlavou a pokračoval: „Budem vymenovaný za štátneho verejného notára.“ Vážil som si jeho uznanie mojej práce, ale predsa mi bolo veľmi smutno. Napísal rezignáciu a poslal ju do Bratislavy... Začal sa nový školský rok (1922-23, pozn. autora). Z Bratislavy prišli dva dekrétý. Správca Július Botto bol na vlastnú žiadosť zbavený svojej funkcie. Ministerstvo školstva mu ďakovalo za prácu, ktorú pre školu vykonal. V druhom dekréte som bol ja vymenovaný za dočasného správcu gymnázia. Ale Július Botto nebol vymenovaný za verejného notára, tak som obidva dekrétý vrátil so žiadosťou, aby platnosť môjho dekrétu bola odložená do tých čias, kým Július Botto nedostane menovanie za verejného notára. Nikomu som o tom nič v Revúcej nehovoril a tak vedenie školy

terstva školstva a národnej osvety z 23. októbra 1922, č. 111 797 a bol pozbavený tejto funkcie od 31. októbra 1922.¹²⁵ Za preukázané služby mu ministerstvo i ďakuje: „Súčasne pri tejto príležitosti pán minister školstva a národnej osvety vyslovil Vám svoju vďaku a uznanie za Vašu ochotu, s ktorou ste sa ujali svojho úradu, i za obetavú lásku ku škole.“¹²⁶ Hoci už nepôsobí Botto ako správca gymnázia, vyučuje ako výpomocný učiteľ druhú, tretiu a štvrtú triedu dejepis (po dve hodiny týždenne). Aktívne sa zúčastňuje života školy: 4. septembra 1922 mal prednášku o živote P. J. Šafárika, 2. februára 1923 prednášal pri príležitosti výročia založenia Matice slovenskej a prispieva knihami či drobnými pomôckami do školských zbierok. 29. októbra 1922 bol ustanovený Spolok pre podporovanie študentov, ktorého predsedom sa stáva práve on, prispieva doň a aj po jeho smrti nie je vymenovaný ďalší predseda, vzdávajúc mu tak hold.¹²⁷ V júli 1923 cestoval vo vysokom veku s mešťanostom Karolom Bakošom a správcom gymnázia K. Littlochom do Prahy, kvôli otvoreniu piatej triedy a ďalších vyšších tried v nasledujúcom školskom roku na revúckom gymnáziu (stalo sa tak až v školskom roku 1924/25).¹²⁸

V školskom roku 1923/24 J. Botto ešte pôsobí ako výpomocný profesor dejepisu (2 hodiny týždenne)¹²⁹, no 30. novembra 1923 zo zdravotných dôvodov rezignoval na túto funkciu. V tomto roku bola založená aj Základina J. Botto (1000 Kč), určená na podporu výborných žiakov, ktorá rovnako ako spomínaný spolok vzdáva úctu starému profesorovi.¹³⁰ Botto nestratil ani naďalej kontakt s ústavom, navštevuje ho¹³¹ a venuje mu predmety na rozšírenie jeho zbierok.¹³² Rovnako sa staral aj od finančnú podporu študentov gymnázia.¹³³

Napriek pokročilému veku a tomu, že zastával funkciu verejného notára, bol aj členom obecného zastupiteľstva v Revúcej.¹³⁴ Aj na sklonku života je mimoriadne aktívny nielen v historickej spisbe, ale aj v politickej angažovanosti.¹³⁵

Dňa 24. júla 1923 sa Július Botto dožíva jubilea – 75. rokov. Pri tejto príležitosti sa v dvorane mestského hostinca 22. júla konala slávnosť, ktorú usporiadala telocvičná jednota Sokol. „Už pred započatím akademie o 8. hodine večer bola zaplnená dvorana, akej čo do veľkosti málo jest veľkých na Slovensku, sviatočným obecnstvom do posledného kúta. Keď jubilant

zostalo po starom. V polovici októbra však dostal Botto menovací dekrét za štátneho verejného notára pre okres Veľká Revúca. Takto s právnou platnosťou od 1. novembra 1922 som prevzal správu školy.“ Littloch, K.: Založenie gymnázia a boj o jeho existenciu. In: c. d., s. 39-41.

¹²⁵ IV. ročná zpráva československého štátneho reálneho gymnázia vo Veľkej Revúcej za školský rok 1922-23. V. Revúca, Desider Fehér 1923, 15 s.

¹²⁶ List (úradný) Referátu ministerstva školstva a národnej osvety v Bratislave J. Bottovi z 22. novembra 1922 v Bratislave, SNK – ALU sign. 33 A 74.

¹²⁷ IV. ročná zpráva československého štátneho reálneho gymnázia vo Veľkej Revúcej za školský rok 1922-23. V. Revúca, Desider Fehér 1923, 15 s.

¹²⁸ Littloch, K.: Založenie gymnázia a boj o jeho existenciu. In: c. d., List A. Hanzlika J. Bottovi z 15. marca 1924 v Prahe, SNK – ALU sign. 33 A 51.

¹²⁹ List (úradný) Referátu ministerstva školstva a národnej osvety v Bratislave J. Bottovi z 25. októbra 1923 v Bratislave, SNK – ALU sign. 33 A 74.

¹³⁰ Piata ročná zpráva československého štátneho reálneho gymnázia vo Veľkej Revúcej za školský rok 1923 – 24. V. Revúca, Dezider Fehér 1924, 20 s.

Podobnú úctu mu skladajú po jeho smrti, keď správa coburgovského veľkostatku v Jelšave udeľuje podporu študentom gymnázia, ktorú nazvali Vianočná rozpomienka báťušku Bottu slovenským deťom. Pozri: Deviata ročná zpráva československého štátneho reálneho gymnázia vo Veľkej Revúcej za školský rok 1927-28. V. Revúca, Julius Edelmann 1928, 29 s.

¹³¹ Spomínajú si na to aj bývalí študenti reálneho gymnázia. Pozri 50 rokov československého štátneho reálneho gymnázia v Revúcej 1920-1970 (zborník spomienok). Rimavská Sobota, Gemerská vlastivedná spoločnosť 1972, 186 s., Tiež spomienky Gustáva Fráka (Štúrova 691, 050 01 Revúca).

¹³² Počas školského roku 1925/26 mu venoval obraz Š. M. Daxnera od akad. maliara Karla Vobořila. Šiesta ročná zpráva československého štátneho reálneho gymnázia vo Veľkej Revúcej za školský rok 1924-25. V. Revúca, Julius Edelmann 1925, 20 s.

¹³³ Konkrétne finančné čiastky pozri: Siedma ročná zpráva československého štátneho reálneho gymnázia vo Veľkej Revúcej za školský rok 1925-26. V. Revúca, Julius Edelmann 1926, 29 s.

¹³⁴ Obecný úrad vo Veľkej Revúci. Vyhláška č. 1350/1923 zo dňa 17. septembra 1923 (informácie o výsledkoch volieb do obecného zastupiteľstva). Archív D. Dubovského.

¹³⁵ List J. Bottu J. Bottovi (I. Kraskovi) zo 4. júla 1925 v Revúcej, SNK – ALU sign. 75 A 24.

vstúpil v sprievode niektorých svojich bližších priateľov do dvorany, pozdravený bol hlučným potleskom nadšeného obecnstva. Akademiu otvoril mužský spevácky zbor, ráznym spevom „Ja som Slovan s dušou, s telom“, na čo evanj. biskup dr. Janoška... pozdravil jubilanta ako jeho bývalý vďačný žiak a vždy úprimný titel' evanjelickej cirkvi...“¹³⁶ Ďalej slávnosť pokračovala spevom a športovými výstupmi členov Sokola. Správca gymnázia Karol Littloch predniesol prejav, v ktorom ocenil život a dielo oslávenca. „A keď na to jubilant hlboko dojatý vystúpil na javište a vrodenu skromnosťou ďakoval predovšetkým milosti Božej za pomoc v jeho životnom boji a ďakujúc obecnstvu za prejavy lásky a oddanosti, predstavil markantnými črtami ideále, aké viedly jeho a aké majú viesť i nás všetkých, obecnstvo znovu vypuklo v nadšené prejavovanie radosti a oslavovania. Bolo už po polnoci, keď sme sa vytešení nad krásnym priebehom večera rozchádzali...“¹³⁷ Na jeho jubileum nezabudli ani známi, priatelia či rôzne inštitúcie a úrady, ktorí ho zavalili množstvom blahoželaní.¹³⁸ Presbyteriálne zasadnutie veľkorevúckej ev. a. v. cirkvi ho pri tejto príležitosti menovalo svojim čestným cirkevným dozorcem.¹³⁹

Vo všeobecnosti a na základe dostupného materiálu usudzujem, že Botto bol skromným a sebakritickým človekom.¹⁴⁰ Vďaka svojej vytrvalej práci na poli historiografie najmä v 20. storočí, získal obraz váženého historika.¹⁴¹ Bola to, podľa môjho názoru, práve spomínaná osvetová a popularizačná funkcia jeho článkov (najmä články z uhorských dejín), ktorá mu tento príznač zabezpečila. Ďalším faktorom bolo určite aj to, že bol tvorcom syntézy dejín Slovákov a že články týkajúce sa slovenskej problematiky sa už nezakladajú na kompilačnej technike. Súčasne jeho štýl a absencia vedeckej formy robili jeho texty čitateľnejšími.¹⁴²

Veľkú úlohu v pozitívnom vnímaní jeho osobnosti kultúrnou verejnosťou bol jeho vysoký vek, ktorého sa dožil. Mal to šťastie, že bol svedkom vzniku Československej republiky, obnovenia Matice slovenskej a dočkal sa znovuoživenia starého revúckeho gymnázia (bol posledným žijúcim profesorom tejto školy, pričom sa stal žijúcou legendou pre bývalých žiakov tejto prvej slovenskej strednej školy¹⁴³) v tej istej budove v podobe štátneho reálneho gymnázia. Príslušnosť k martinskému centru Slovenskej národnej strany a jeho časová napačnosť na generáciu štúrovcov z neho urobili pamätníka¹⁴⁴ uplynulých dôb – „báťu Júliusa Bottu“. Postupne sa vytvoril o ňom idealizujúci obraz, ktorý stieral špecifické a diferencované znaky jeho tvorby a schematizoval jeho život.¹⁴⁵ Určite k tomu prispeli aj oslavy 75. narodenín J. Bottu v lete 1923¹⁴⁶, ktoré mu

¹³⁶ 75. narodeniny Júliusa Bottu. Národné noviny 54, 1923, č. 59 (26. 7. 1923), s. 1. Juraj Janoška vo svojom prejave pripomenul jeho výchovnú činnosť, jeho boj za rečové a národné práva Slovákov v Gemeri, jeho pôsobenie v evanjelickej cirkvi a nezabudol, samozrejme na jeho historickú spisbu.

¹³⁷ Tamže. Pozri tiež: Július Botto. Cirkevné listy 37, 1923, č. 14 (31. 7. 1923), s. 297-298.

¹³⁸ Zachovaná časť je súčasťou Bottovej pozostalosti. SNK – ALU sign. 33 B 1.

¹³⁹ J. Botto pôsobil ako administrátor gemerského ev. a. v. seniorátu už dávnejšie. Za zásluhy v tejto funkcii sa mu evanjelická cirkev takto odvdáčila. Tamže.

¹⁴⁰ Pozri Kocák, M.: Listy Júliusa Bottu Jozefovi Škultétymu. In: c. d.

¹⁴¹ J. Škultéty nepovažuje ani za potrebné prečítať Bottov rukopis, pretože má o ňom vytvorený názor už vopred: „Mojej mienky neráčite potrebovať“, alebo: tá je hotová i pred prečítaním rukopisu. Poznám z toho, čo tlačil som v Pohľadoch, aké bude dielo (Slováci, vývin ich národného povedomia, pozn. autora).“ Kocák, M.: Listy Jozefa Škultétyho I (1871-1910). Martin, Matica slovenská 1982, s. 225.

¹⁴² Často dostáva pozdrav od skupín spolužiakov, ktorí sa stretli po istom čase, spomenúc si aj na jeho dielo. List Š. Daxnera ml. a J. Slávika z 26. októbra z Banskej Bystrice, SNK – ALU sign. 33 A 12.

„... ved' Ste vzbudili v ňom (autor listu hovorí o sebe v 3. osobe singuláru, pozn. autora) záujem o históriu jeho národa i Vy Ste ho učili milovať ujarmenú Slovač... Viem, že len tak sa Vám odmením, keď sa stanem hodným dedičom Vami nashromaždených duševných pokladov.“ List M. Šimka J. Bottovi z 12. marca 1923 v Bratislave, SNK – ALU sign. 33 A 73.

¹⁴³ List B. Gallaya J. Bottovi z 21. júla 1877 v Bratislave, SNK – ALU sign. 33 A 21.

¹⁴⁴ Ľudovít Kubáni (nejde o známeho spisovateľa) od neho žiada informácie o návšteve českej delegácie v Chyžnom v roku 1884 pri príležitosti 50. výročia vzniku piesne Hej, Slováci!. List Ľ. Kubániho J. Bottovi z 18. júna 1912 na Myjavu, SNK – ALU sign. 33 A 44.

¹⁴⁵ Ide o krátke články a medailóny pri rôznych výročiach a udalostiach s ním spojených, uverejňovaných už počas jeho života. Samozrejme, že je tu silný tlak funkcie týchto článkov. Pokračujú tak v tradičnom vnímaní J. Bottu. Miestami táto idealizácia zasahuje len časť článku. Upozorňujem napr. na nasledujúce: Za Júliusom Bottom 1848-1926. Gemer-

priniesli veľa uznania za jeho celoživotnú prácu.¹⁴⁷

Július Botto zomrel po krátkej chorobe vo štvrtok 29. septembra 1926 v Revúcej.¹⁴⁸ Pohreb sa konal v sobotu 2. októbra o 14. hodine v revúckom evanjelickom kostole a pochovaný bol na revúckom cintoríne.¹⁴⁹ Reakcie na jeho smrť v slovenských novinách a početná oficiálna účasť na jeho pohrebe svedčia o význame tejto osobnosti pre kultúrny život Slovákov.

Miestny odbor Matice slovenskej (predseda bol Ľudovít Hoznek) inicioval v máji 1928 národnú zbierku na postavenie pomníka Júliusovi Bottovi v Revúcej. Tá sa konala od 15. mája 1928 do 15. novembra 1928 a 28. októbra 1929 bol odhalený pomník¹⁵⁰, ktorý sa nachádzal v priestore námestia v Revúcej pred hostincom Kohút, neskôr bol premiestnený a dodnes stojí pred novou budovou matičného slovenského gymnázia v Revúcej.

Život Júliusa Bottu, historika, právnik, pedagóga, aktívneho účastníka slovenského kultúrneho i politického života, sme zhrnuli v doteraz nejestvujúcom rozsahu a za prínosné považujeme najmä oporu v prameňoch, ktorá zabezpečila upresnenie a rozšírenie schematizovane sa opakujúcich životopisných údajov J. Bottu. Musíme však priznať, že jeho korešpondencia nie je ani zďaleka vyčerpaná ako pramenný materiál najmä v oblasti skúmania metódy jeho tvorby, čo však nebolo predmetom nášho záujmu. Citovaním prameňov sme sa snažili postihnúť obraz Júliusa Bottu nielen ako idealizovanú postavu slovenskej historiografie, ale sme neobišli ani jeho súkromný život, či povahové črty. Nemáme ambíciu nárokovať si na absolútnosť tohoto životopisu,

Malohont 8, 1926, č. 41 (9. 10. 1926), s. 1-2., 75. narodeniny Júliusa Bottu. Národné noviny 54, 1923, č. 59 (26. 7. 1923), s. 1., Littloch, K.: Július Botto 75 ročný. Slovenský denník 6, 1923, č. 164 (24. 7. 1923), s. 1-2. a Littloch, K.: Za Juliom Bottom. In: Ošma ročná zpráva československého štátneho reálneho gymnázia vo Veľkej Revúcej za školský rok 1926-27. V. Revúca, Nákladom vlastným (Tlačil Julius Edelmann) 1927, nečíslované úvodné listy.

Ďalšie pozri Földiová, R.: c. d.

¹⁴⁶ „Žil si svojmu národu slovenskému, z ktorého pochodíš, celým svojim dlhým životom. A tento národ, ako len zavčas mohol, aj predtým, ale aj najmä teraz, sa Ti vďačil a vďačí svedectvami úprimnej vďaky, dôvery a príuľnosti.“ List (blahoželanie k narodeninám) Š. Algövera J. Bottovi z 28. júla 1923 v nezistenom mieste, SNK – ALU 33 A 2. Súbor s blahoželaniami (tu jeho idealizácia súvisí so štýlom, ktorý je typický pre tento útvar) od najrozličnejších odosielateľov je v pozostalosti Júliusa Bottu (SNK – ALU 33 B 1).

¹⁴⁷ Takýto obraz J. Bottu nachádzame najmä v korešpondencii, v ktorej sa naňho často obracia široká kultúrna verejnosť ako na znalca slovenských a uhorských dejín alebo ako na pamätníka rozličných udalostí. Napr. P. O. Hviezdoslav mu píše, žiadajúc ho o podklady pre divadelnú hru, ktorú mal v úmysle napísať: „...osvecuj zhusta tú našu tmavú minulosť: máš k tomu vysoké svetlo ducha a všetky ostatné spôsobilosti – tedy na zdar Tvíjim klasickým historickým prácam! Pánboh Ti pomáhaj!... Ako, Julko môj, neposvietil by si v dajakej stati na tehďajší Muráň a okolie, ba i na situáciu Krajinskú? Ty vieš to tak názorne, dosazne, ducha dejín vystíhava podať: nože, prosím Ťa, rozmýšľaj o veci...“ List P. Országha J. Bottovi zo 16. februára 1909 v Dolnom Kubíne, SNK – ALU 33 A 57.

¹⁴⁸ V gymnázii v deň jeho smrti prerušili vyučovanie a profesori si ho pripomenuli pietnou spomienkou na mimoriadnej porade. 1. októbra profesori a zástupcovia študentov vyjadrili jeho rodine sústrasť. Ošma ročná zpráva československého štátneho reálneho gymnázia vo Veľkej Revúcej za školský rok 1926-27. V. Revúca, Julius Edelmann 1928, s.

¹⁴⁹ Smútočné obrady liturgovali senior Ľudovít Hoznek a farári Karol Slopovský a Ondrej Hatvanský. Smútočnú kázeň predniesol biskup Juraj Janoška. Pohrebu sa zúčastnili okrem rodinných príslušníkov žiaci a profesori revúckeho gymnázia, učiteľia, zástupcovia žiakov a kňazi z okolitých miest a obcí, zástupcovia župnej, okresnej a obecnej samosprávy, štátni úradníci, inšpektori z okolia, duchovní gemerského seniorátu ev. a. v. cirkvi a deputácie rôznych spolkov. Čestnú stráž robili členovia revúckeho Sokola a zamestnanci coburského veľkostatku. V mene ministerstva školstva a národnej osvetly sa rozlúčil K. Littloch, v mene Matice slovenskej Rudolf Kľačko, za sokolskú župu pohronskú Detvan správca sirotinca v Slovenskej Ľupči Ján Danko a dr. Samo Daxner sa lúčil v mene agrárnej strany, vrstovníkov a žiakov. Osobitne treba spomenúť účasť dr. Jána Bottu (I. Krasku), župana dr. Jána Sekáča a zástupcu riaditeľa československých štátnych železníc Ivana Viesta. Medzi vencami na hrobe bol i veniec v mene ministra školstva a národnej osvetly dr. Milana Hodžu. Nad hrobom mu znela pieseň Čo čušíš, čušíš, Slováku mužný v podaní miestneho sokolského a učiteľského spevokolu. Žiaci revúckeho gymnázia sa napokon rozlúčili jeho obľúbenou piesňou Sadaj slnko, sadaj (podľa spomienok G. Fráka, ktorý sa pohrebu zúčastnil ako žiak gymnázia, mal J. Botto najmä rád jej druhú strofu). Pozri Ošma ročná zpráva československého štátneho reálneho gymnázia vo Veľkej Revúcej za školský rok 1926-27. V. Revúca, Julius Edelmann 1928, s. a Za Júliusom Bottom 1848 – 1926. Gemer-Malohont 8, 1926, č. 41 (9. 10. 1926), s. 1.

¹⁵⁰ Zbierka bola schválená rozhodnutím ministerstva vnútra v Bratislave z dňa 8. mája 1928, č. 14871-5-1928. Tlačená výzva na zbierku obsahuje okrem úvodnej strany, kde nájdeme základné informácie o zbierke, aj stručný životopis J. Bottu spolu s jeho portrétom a na záver zbierkový hárok, registrujúci jednotlivých darcov (spolu 4 strany). Fotokópiu tlačenej výzvy (so zbierkovým hárkom č. 2650) mi poskytol D. Dubovský. Jeden exemplár výzvy (so zbierkovým hárkom č. 2362) sa nachádzal aj v Archíve Pamätných izieb Prvého slovenského gymnázia sign. XIV – 1, no je stratený.

pretože mnohé úseky života si isto zaslúžia doplnenie, to je úlohou ďalšieho výskumu, ale našou snahou bolo priblížiť podhubie, na ktorom bolo vztvorené historické dielo J. Bottu.

Summary

Julius Botto, The Life of a Historian

The article *Julius Botto, The Life of a Historian* describes the personal and official life of slovak historian Julius Botto in 19th and 20th century. It doesn't focus on his historical articles and books or his modern conception of Slovak history, for which he is famous. It shows his studies, work in teaching experience, problems with his family, cultural and political activity, taking a part in many slovak organisations, fests and events, his portrait as „a common man“. There are many abstracts from his letters or from the letters for him, which describe him more plastically. The addition of new pieces of informations to the biography of J. Botto is the main aim of this article.

(lubomirlabaj@gmail.com)

Branislav Varsik v kontexte všeobecných dejín na Slovensku

MIROSLAV DANIŠ

Katedra všeobecných dejín, Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava

Profesor Branislav Varsik a jeho vzťah k všeobecným dejinám bol ojedinelý a výnimočný z niekoľkých hľadísk. Všeobecné dejiny vyučoval na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave od roku 1938 do roku 1974, kedy ukončil svoje pedagogické pôsobenie. V roku 1940 sa stal prvým riadnym slovenským profesorom všeobecných dejín novoveku a v rokoch 1968-73 bol vedúcim Katedry všeobecných dejín na FF UK. I napriek takémuto výnimočnému zástoju v rámci odboru všeobecných dejín sa vedecky venoval takmer výlučne slovenským dejinám, samozrejme v širšom európskom kontexte. Práve tento fakt (teda, že sa výlučne vedecky venoval slovenským dejinám) sa najmä pri menovaní Branislava Varsika profesorom všeobecných dejín stal kontroverzným a diskutovaným.

Profesor Varsik si na svoje menovanie za profesora všeobecných dejín novoveku spomína nasledovne: „V období druhej Československej republiky a autonómnej vlády Slovenska priniesol návrh na moje menovanie docent Dr. Ľudovít Knapek z Ministerstva školstva v Prahe do Bratislavy a stal sa predmetom ďalšieho pokračovania na moje menovanie. Pre československé dejiny boli sme však v Bratislave habilitovaní dvaja Slováci (mimoriadny profesor Dr. Daniel Rapant a ja) a nakoľko katedra všeobecných dejín bola po odchode prof. Dr. Josefa Borovičku uprázdnená, súhlasil som s návrhom Ministerstva školstva a národnej osvety v Bratislave, aby som bol menovaný za profesora všeobecných dejín novoveku. Ešte pred menovaním podrobil som sa podľa habilitačného poriadku aj habilitácii pre odbor všeobecných dejín nového veku, ktorú mi potvrdil profesorský zbor FF UK v Bratislave uznesením z 18. februára 1939. 18. marca 1939 som bol menovaný za mimoriadneho profesora všeobecných dejín nového veku. Od 1. apríla prešiel som zo stavu úradníkov archívnej a knižničnej služby Krajinského úradu v Bratislave do služieb Ministerstva školstva a národnej osvety v Bratislave. 11. septembra 1940 som bol menovaný za riadneho profesora všeobecných dejín novoveku.“¹

Ako vyplýva z materiálov a zápisníc uložených v archíve FF UK, procedúra okolo schvaľovania a potvrdzovania profesorského miesta Branislava Varsika bola svojím spôsobom mimoriadna a je vhodné vniesť do jej osvetlenia nasledovné údaje. 13. mája 1938 si profesorský zbor fakulty vypočul správu komisie v zložení prof. Václav Chaloupecký, prof. Vladimír Klecanda, prof. Josef Borovička a prof. Daniel Rapant, o návrhu menovať Branislava Varsika mimoriadnym profesorom dejín národa československého. V komisii sa prof. Daniel Rapant zdržal hlasovania. Posudok profesora Chaloupeckého sa pri hodnotení vedeckej práce Branislava Varsika zamerail predovšetkým na jeho tvorbu od roku 1933, kedy sa habilitoval. Samozrejme prof. Chaloupecký ako zástanca myšlienky jednotného československého národa vyzdvihol vo Varsikovom diele jeho vedecké presvedčenie o jednotnosti československých dejín, čo preukázal najmä v štúdiu *O jednotnosti československých dejín*.² Návrh komisie menovať Branislava Varsika za mimoriadneho profesora dejín národa československého prešiel hlasovaním v profesorskom zbore štrnástimi hlasmi, štyria prítomní boli proti a jeden hlas bol neplatný.³ Návrh profesorského zboru bol potvrdený 18. júna 1938.

V tomto období vývoj politických udalostí na Slovensku vyhlásením autonómie silne doľahol aj na FF UK. Viacerí českí profesori sa pripravovali na nútený odchod z fakulty. 13. novem-

¹ Varsik, B.: O čom mlčia archívy. Bratislava, 1987, s. 97.

² Varsik, B.: O jednotnosti československých dejín. In: Bratislava, roč. XI, 1937, č. 1.

³ Archív FF UK, Osobný spis prof. Br. Varsika. Protokol VI. riadnej schôdze profesorského zboru FF UK zo dňa 13. 5. 1938.

bra 1938 sa koncipovali prepúšťacie dekréty pre desiatich českých profesorov, medzi ktorými boli aj profesori z katedry histórie - Chaloupecký, Klecanda a Borovička. 9. decembra 1938 sa s nimi na zasadnutí profesorského zboru rozlúčil dekan fakulty prof. Jan Eisner, okrem iného aj nasledovnými slovami: „Ďakujem odchádzajúcim kolegom menom zboru za tú ich veľkú prácu bádateľskú, vychovávateľskú a organizačnú, ktorú na Slovensku a pre Slovensko vykonali a za svoju osobu im ďakujem najmä za to, ako pri otázke suplentúr a nových docentúr pracovali v záujme fakulty“.⁴ Práve tento krok mal za následok taktiež urýchléné menovacie konanie v prípade doc. Varsika. 29. januára 1939 menoval profesorský zbor komisiu na rozšírenie *venia docendi* B. Varsika na odbor všeobecných dejín. Komisia pracovala v zložení prof. Jan Eisner, prof. Daniel Rapant a prof. Eugen Perfeký. Posudok na Varsikove práce, ktoré sa týkajú všeobecných dejín, napísal prof. Perfeký. Ten v posudku uviedol, že zbral do úvahy dve práce, ktoré by sa mohli vzťahovať na všeobecné novoveké dejiny: *Národnostný problém Trnavskej univerzity* a prácu *Husiti a reformácia na Slovensku do Žilinskej synody*. V závere posudku uviedol, že z týchto prác je vidieť, že doktor Varsik v odbore kultúrnych a náboženských dejín ovláda látku všeobecných dejín, no upozornil ho, že by si téma, akou je reformácia na Slovensku, vyžadovala viac styčných bodov s dňami v Európe.

V priebehu tohto konania Ministerstvo školstva Slovenskej republiky 10. februára 1939 oslovilo vtedajší profesorský zbor FF UK, aby zvážil, či by nebolo vhodné navrhnúť súkromného docenta Branislava Varsika po príslušnom rozšírení jeho habilitácie o odbor všeobecné dejiny novoveku aj na menovanie za mimoriadneho profesora všeobecných dejín novoveku.⁵ Habilitačná komisia dňa 17. februára 1939 dospela k názoru, že za normálnych pomerov by nebolo možné, aby sa na základe predložených prác rozšírilo *venia docendi*. Vzhľadom na mimoriadne pomery a potreby fakulty, ako aj odôvodnené očakávanie, že kandidát v budúcnosti dobehne a napraví niektoré medzery svojej prípravy pre tento odbor, sa komisia uzniesla, aby sa Varsikova docentúra rozšírila i na odbor novovekých všeobecných dejín a následne, aby jeho mimoriadna profesúra pre československé (slovenské) dejiny sa rozšírila na mimoriadnu profesúru všeobecných novovekých dejín.

Uvedené návrhy prednesené prof. Perfekým profesorský zbor schválil a 18. februára oznámil návrh ministerstvu školstva, ktoré Branislava Varsika menovalo mimoriadnym profesorom všeobecných novovekých dejín od 1. apríla 1939.⁶ O rok neskôr, v apríli 1940, sa uskutočnilo inauguračné konanie na vymenovanie Branislava Varsika riadnym profesorom všeobecných novovekých dejín. Hlavným referentom komisie bol menovaný opäť E. Perfeký a spolu s ním V. Ondrouch a D. Rapant. Perfekého posudok sa zamerl na tri práce, ktoré Varsik napísal po svojom vymenovaní za mimoriadneho profesora všeobecných dejín (teda od apríla 1939) a mali povahu prislúchajúcu k všeobecným dejinám: samostatná úvaha o „*Začiatkoch Fuggerovcov na Slovensku*“ a dve recenzie na práce Vojtecha Bucka „*Reformné hnutie v arcibiskupstve Ostrihomskom do r. 1564*“ a Imricha Lukinicha: „*A Podmaniczky család Oklevéltára. I. kötet 1351-1510. Budapest, 1937*“. Profesor Perfeký však nevypracoval v predostretej správe odborný posudok na uvedené práce, ale iba zhrnul ich obsah a nepredložil ani konkrétny návrh na vymenovanie Branislava Varsika za riadneho profesora. V závere posudku uviedol: „Bol som poverený podať posudok o rukopisných prácach prof. Varsika s cieľom jeho navrhnutia za riadneho profesora dejín všeobecných novovekých. Po prečítaní prác som zistil, že tu ide prevažne o vzťahy z dejín slovenských. Tieto práce B. Varsika sa týkajú takých špeciálnych otázok slovenských dejín, ako dohľadanie medzi v Banskej Bystrici v XV. stor., že mne profesorovi dejín východoeurópskych predstavujú sa vzdialenejšími. Posudzovať sa ich nepokladám za dosť kompetentného, a preto tu po-

⁴ Novák, J.: FF UK do roku 1945. In: Zborník UK, Historica, roč. XXXIV, Bratislava, 1983, s.11.

⁵ Archív FF UK, Osobný spis prof. B. Varsika.

⁶ Archív FF UK, Osobný spis prof. B. Varsika, dokumentácia habilitačného pokračovania.

dávam referát o obsahu prác B. Varsika.”⁷ Tretí člen komisie D. Rapant, ako profesor slovenských dejín, stál odborne najbližšie k Varsikovým témam. Mal sa vyjadriť, či je možné vziať jeho práce za podklad pre menovanie riadnym profesorom všeobecných dejín. Rapant sa však zasadnutia komisie nezúčastnil. 24. apríla 1940 sa profesorský zbor uzniesol deviatimi hlasmi, jeden člen hlasoval proti, dva hlasovacie lístky boli prázdne, aby bol Branislav Varsik vymenovaný za riadneho profesora všeobecných dejín novovekých.⁸

Odporúčenia komisie pri vymenovaní mimoriadnym profesorom, že je odôvodnené očakávanie, aby kandidát v budúcnosti dohonal a napravil niektoré medzery svojej prípravy pre tento odbor, však ostali len v odporúčanej rovine, pretože B. Varsik, hoci všeobecné dejiny prednášal, vedecky sa i naďalej výsostne venoval slovenským dejinám. K zmene nedošlo ani po roku 1964, kedy vznikla Katedra všeobecných dejín, v rámci ktorej pedagogicky pôsobil a v rokoch 1968-73 bol jej vedúcim. Zaslúžil sa však o výchovu nastupujúcej povojnovej generácie historikov, ktorí sa všeobecným dejinám venovali a venujú v rámci univerzitných i akademických pracovísk na Slovensku (napr. doc. M. Skladaný, dr. E. Haraksim, dr. J. Vlachovič a ďalší).

Pôsobenie profesora Varsika na poste vedúceho Katedry všeobecných dejín sa začalo 9. apríla 1968 po tom, čo 31. marca 1968 požiadal o uvoľnenie z postu vedúceho katedry prof. Emil Stavrovský, vzhľadom na dlhotrvajúcu chorobu, pričom v medziobdobí ho na uvedenom poste zastupoval doc. Mikuláš Písch. Vedúcim katedry bol prof. Varsik do 5. októbra 1973, kedy odstúpil s odôvodnením svojho vysokého veku. Do funkcie nastúpil prof. Samuel Cambel. Aké bolo ťažké a možno i traumatizujúce viesť v tých časoch pracovisko potvrdzuje i fakt, že práve v deň jeho odstúpenia zobrala katedra na vedomie informáciu o tom, že dlhoročný učiteľ František Višváder nesmie prednášať a jeho pracovnú náplň určí dekan fakulty. Pre profesora Varsika, ktorý sa len pred rokom vyjadril v posudku na doktora Višvádera pri jeho obhajobe kandidátskej práce, že ide o veľmi perspektívneho odborníka v oblasti všeobecných moderných dejín, to bol pravdepodobne jeden z podstatných impulzov zanechať prácu vedúceho.

V tomto kontexte musím poopraviť neprislúchajúci prof. Varsikovi zástoj prvého vedúceho katedry všeobecných dejín na FF UK, ktorý mu pán prof. Baďurík nedopatrením prisúdil v príspevku *K storočníci univerzitného profesora B. Varsika*, uverejneného v poslednom čísle *Našej univerzity*, pretože ním bol v rokoch 1964-68 profesor Stavrovský.⁹ Varsikovo pôsobenie na katedre všeobecných dejín na poste vedúceho katedry vnieslo do organizácie a života katedry nové tendencie, ktoré pravdepodobne nesúviseli len s pohnutým obdobím po roku 1968, ale aj jeho osobnostným vkladom. Na tomto mieste treba spomenúť, že ešte v období fungovania jednotlivých odborných oddelení v rámci historického seminára, ako odborno-pedagogického pracoviska fakulty, viedol v rokoch 1939-1950 oddelenie novovekých všeobecných dejín po odchode prof. J. Borovičku a v rokoch 1946-49 aj oddelenie pre české dejiny, ako pracovisko všeobecných dejín. Zároveň v rokoch 1942/43 a 43/44 bol aj dekanom fakulty. Tieto posty spomínam s ohľadom na jeho pôsobenie vedúceho katedry v rokoch 1968-73, kedy práve ožila na pracovisku myšlienka vytvorenia odborných oddelení pri katedre (kabinet pre hospodárske a sociálne dejiny – r. 1969, oddelenie dejín výstavby socializmu – r. 1973) a veľmi intenzívny záujem pracoviska o vytvorenie a získanie dvoch nových miest pre odbor byzantológie a dejiny staroveku. Zdôvodnenie profesora Varsika, že takýto stav absencie v uvedených odboroch je pre fakultu nedostatkom, ktorý je potrebné urýchlene riešiť, však ostalo otvoreným problémom, ktorý katedra opätovne nastolila a vyriešila až po roku 1999, hoci v súčasnosti druhé miesto odborníka pre dejiny staroveku nie je po odchode Dr. Jóžu opäť obsadené s odôvodnením fakulty, že na toto miesto momentálne nemá peniaze. Snahy Katedry všeobecných dejín FF UK v Bratislave, ktorú vediem, obsadiť miesta byzantológa a odborníka pre dejiny staroveku po roku 1995, vychádzali z profesionálneho prístu-

⁷ Archív FF UK, Osobný spis B. Varsika. Zpráva o rukopisných prácach profesora Dr. Branislava Varsika členom komisie prof. E. Perfeckým, 23. 4. 1940.

⁸ Archív FF UK, Návrh na vymenovanie B. Varsika riadnym profesorom všeobecných dejín novovekých, 29. 4. 1940.

⁹ Baďurík, Jozef: K storočníci univerzitného profesora Branislava Varsika. In: Naša univerzita, 8, (apríl), 2004, s. 17.

pu k riešeniu koncepčného fungovania pracoviska všeobecných dejín, na čo poukazoval už koncom 60-tych rokov aj profesor Varsik.

V závere svojho príspevku chcem len podotknúť, že spätosť prof. Varsika so všeobecnými dejinami v pedagogickom procese bola presvedčivá aj v jeho rozhodnutí zo dňa 16. mája 1969 na zasadnutí katedry, že sa chce od budúceho školského roku plne venovať pedagogicky iba všeobecným dejinám. Úsek československých dejín, na ktorom sa podieľal spolu s Matúšom Kučerom, sa rozhodol zanechať a vypísať preň miesto odborného asistenta.

Samotný obsah a rozsah prednáškovej činnosti prof. Varsika prinášam v prílohe tohto príspevku. Pretože som zatiaľ nemal možnosť dostať sa k osobnému archívu prof. Varsika, pri štúdiu ktorého by snáď bolo možné identifikovať a bližšie charakterizovať odborné východiská jeho prednáškovej činnosti, môžem ju charakterizovať len všeobecne. Od roku 1938 do roku 1950 prednášal prof. Varsik novoveké všeobecné dejiny. Po obnovení ČSR bolo potrebné vyučovať nielen slovenské dejiny, ktoré prednášal prof. Daniel Rapant, ale aj české dejiny, ktoré sa tak až do roku 1950 stali Varsikovou pedagogickou náplňou. V tých časoch prednášal aj na Pedagogickej fakulte v Bratislave. V 50-tych rokoch začal prednášať všeobecné dejiny stredoveku v rozmedzí rokov 476-1763. Od školského roku 1950/51 až do odchodu na dôchodok 1. septembra 1974 prednášal so všeobecnými dejinami aj staršie československé dejiny. Bol taktiež predsedom komisie pre obhajoby kandidátskych dizertácií z odboru všeobecných dejín a archeológie.

Práve ako profesor všeobecných novovekých dejín bol koncom marca 1948 vyslaný do Paríža na historický kongres pri príležitosti storočnice francúzskej februárovej revolúcie v r. 1848 spolu so štátnou delegáciou Ministerstva školstva a osvety v Prahe.

Ako predseda slovenskej historickej spoločnosti a predseda Vedeckého kolégia histórie SAV sa zúčastnil na 12. medzinárodnom kongrese historikov vo Viedni (august – september 1965) a na 13. kongrese v Moskve v roku 1970.

V rámci vedeckého výskumu sa prof. Varsik na Katedre všeobecných dejín FF UK v Bratislave venoval problematike husitského revolučného hnutia a jeho ohlasu na Slovensku, problematike vzniku stredovekých miest na Slovensku a osídlenia východného Slovenska. Uvedený vedecko-výskumný záber profesora Varsika na slovenské dejiny nebol ničím výnimočným a neprijateľným, pretože väčšina členov katedry (okrem dr. T. Pišútovej a dr. F. Višvádera) sa vo svojej vedecko-výskumnej práci z veľkej časti venovala najmä slovenským dejinám v kontexte širšieho európskeho priestoru. Istý posun v nazeraní na vedecko-výskumnú prácu v oblasti všeobecných dejín a spracovávanie výskumných tém nastal až v 80-tych rokoch (hoci v tomto období výrazne poznačený prehnanou orientáciou na dejiny svetovej socialistickej sústavy). K skutočnému rozvoju vedeckého bádania v odbore všeobecných dejín došlo až počiatkom 90-tych rokov.

Samozrejme bolo prirodzené, že nerozvinutá slovenská historiografia si v období budovania slovenskej historickej vedy vyžadovala dominantný zástoj vtedajších vedeckých kapacít riešiť kľúčové otázky národných dejín, ktoré si v období konfrontácie najmä s maďarskou historiografiou často vyžadovali i apologetický prístup, no v prípade profesora Varsika vždy vedecky podložený a interpretovaný na polemickej báze a na výskume pôvodného pramenného materiálu.

Pedagogická činnosť na FF UK v Bratislave prof. Branislava Varsika

Spracované na základe *Ročeniek o študijných programoch FF UK v Bratislave za roky 1938-1974*. Za jednotlivými názvami predmetov sú uvedené školské roky, v ktorých predmet prednášal a v zátvorkách sú udané počty študentov, zapísaných na študijný predmet.

Prednášky:

Západná Európa v XVI. stor.: 1938/39(25); 1939/40(84);

Vznik národného štátu talianskeho a nemeckého: 1938/39(87);

Nemecké dejiny v dobe národného zjednotenia: 1939/40(78);

Európske dejiny v XVII. stor.: 1940/41;

Dejiny veľkej francúzskej revolúcie: 1940/41;
Európske dejiny po vestfálskom mieri: 1941/42;
Svetová politika od berlínskeho kongresu: 1941/42;
Vznik národného štátu talianskeho v 19.stor.: 1942/43;(50)
Počiatky novoveku: 1942/43(78)
Dejiny Európy v dobe reformácie a protireformácie: 1943/44;
Vznik moci pruskej a nemecké zjednotenie: 1943/44;
Dejiny Európy v dobe protireformácie: 1944/45;
Dejiny Európy v 17.stor.: 1945/46;
Svetová politika v rokoch 1871-1914: 1945/46;
Dejiny Európy v dobe 30 ročnej vojny: 1947/48;
Dejiny francúzskej revolúcie a napoleónskeho cisárstva: 1944/45; 1948/49;
České dejiny po bitke u Lipan : 1946/47; 48/49;
České dejiny v XVI. stor.: 1946/47;
České dejiny v dobe odboja proti Habsburgovcom: 1947/48;
České dejiny v dobe Luxemburgovcov: 1947/48;
České dejiny v dobe husitskej: 1948/49;
Dejiny Anglicka v 17.stor.: 1948/49;
Všeobecné dejiny v dobe reformácie a protireformácie: 1946/47; 47/48;
Všeobecné dejiny na počiatku novoveku: 1948/49;
Všeobecné dejiny v 17.-18. stor.: 1949/50;
Všeobecné dejiny od konca 18. stor.: 1949/50;
České dejiny do r. 1918: 1949/50;
Európa v dobe imperializmu 1871-1914: 1948/49;
Zjednotenie Talianov v 19.stor.: 1947/48;
Národnostný problém Uhorska v strednom a novom veku: 1941/42; 1946/47;
Dejiny stredoveku: 1957/58; 1958/59;
Dejiny stredoveku do r. 1526: 1954/55;
Všeobecné dejiny obdobia feudalizmu: 1961/62;
Svetové dejiny feudalizmu: 1962/63; 1963/64; 1964/65;
Všeobecné dejiny (476-1763): 1965/66; 1966/67; 1967/68; 1968/69; 1969/70;
Dejiny stredoveku : 1970/71; 1971/72; 1972/73; 1973/74;
Dejepisectvo: 1957/58; 1958/59;

Výberové prednášky:

Rozvoj stredovekých miest: 1957/58; 1958/59;
Husitské revolučné hnutie a Slovensko: 1967/68;
Husitské revolučné hnutie a jeho ohlas v Európe: 1972/73;
Anglická buržoázna revolúcia: 1973/74;

Semináre:

Výklad a rozbor prameňov nového veku: 1939/40 (40); 1940/41;
Seminárne cvičenia z dejín českých: 1946/47; 1947/48; 1948/49; 1949/50;
Seminárne cvičenia z novovekých dejín: 1941/42; 1942/43(31); 1943/44; 1944/45;
1945/46; 1946/47; 1947/48; 1948/49;
Seminár zo stredovekých a novovekých dejín: 1949/50;
Seminár k dejinám stredoveku: 1957/58; 1958/59;
Vývin nevoľníctva a roľnícke povstanie v Európe: 1962/63;
Husitské revolučné hnutie: 1963/64;
Volitelný seminár z dejín feudalizmu: 1965/66;

Čítanie a výklad prameňov k všeobecným dejinám stredoveku: 1966/67;
Vznik a rozvoj stredovekých miest: 1967/68; 1968/69; 1969/70; 1974/75; 1975/76;
K problematike vzniku a rozvoja feudalizmu: 1970/71;
K problematike vzniku stredovekých miest: 1971/72;
Problematika poddanstva a sedliackych povstaní: 1972/73;
K vzniku stredovekých štátov v strednej Európe: 1973/74.

Summary

Branislav Varsik in the Context of the General History in the Slovakia

Author in his study reveals the conditions and the background of the appointment as a professor of general history an important historian of Slovak history called Branislav Varsik at the FF UK in years 1939 and 1940. He brings closer his long-time pedagogic activities in that field and he made up a view of sources which he taught. He also deals with the Varsik's contribution on the formation of the new department of general history at FF UK. Varsik was its headmaster from 1968 till 1973. This is a way the author tries to mention not only pedagogic, scientific and organizational activities of this prominent personality of Slovak historiography in the 20th century, but also the difficult process of formation of the department of general history in the Slovak historiography from 1940's till 1970's.

(kvd@fphil.uniba.sk)

Slovenská historiografia o židovskej otázke na Slovensku v rokoch 1938-1945¹

MARIÁN KARCOL

Katedra histórie, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Takzvané riešenie židovskej otázky v rokoch 1938-1945 patrilo v slovenskej historiografii takmer polstoročie k málo pertraktovaným témam, a to najmä z politických príčin. Situácia sa zmenila po roku 1989, kedy so slobodou tlače a vedeckého bádania dochádza k prudkému kvantitatívnemu nárastu literatúry o holokauste. Dovtedajší jednotný výklad dejín tohto obdobia nahradil opačný extrém - množstvo rôznych, často úplne protichodných interpretácií. Utvorili sa dva nezmieriteľné tábory² a medzi nimi sa rozvinula ostrá polemika, nezriedka sprevádzaná i osobnými invektívami. Aj preto sa začalo so sprístupňovaním archívnych dokumentov, aby si zmätená verejnosť mohla vytvoriť názor na zložitú problematiku holokaustu sama.

Ako prví sa na túto cestu vydali Ivan Kamenec, Vilém Prečan a Stanislav Škorvánek. Ich publikácia *Vatikán a Slovenská republika*³ obsahuje najmä dokumenty, ktoré sa vzťahujú k „riešeniu“ židovskej otázky. Tie jasne dokazujú, že Svätá stolica nesúhlasila s protizidovským opatreniami a intervenovala v prospech perzekvovanej menšiny.

Ďalším počinom v tomto smere bolo vydanie päťzväzkovej edície *Riešenie židovskej otázky na Slovensku*.⁴ Prvé tri zväzky sú radené chronologicky, do ostaných dvoch editor zaradil dokumenty, ktoré sa nezmestili do predchádzajúcich, čo značne sťažuje ich vyhľadávanie. Okrem toho odborníci L. Hubenákoví vyčítajú, že nedodržel ani len základné technické požiadavky, ktoré sú kladené na vydávanie dokumentov k moderným dejinám. K najväčším nedostatkom patria svojvoľné zásahy do textu, absencia poznámkového aparátu, chýbajúci register či nezaradenie právnych noriem, ktoré sa viazali k „riešeniu“.

Spomínaných nedostatkov sa snažili vyvarovať zostavovatelia edície *Holokaust na Slovensku*, a treba povedať, že úspešne. Menované dielo patrí jednoznačne k tomu najlepšiemu, čo doteraz o holokauste vyšlo. Prvý diel sa zaoberá židovskou otázkou v období autonómie Slovenska,⁵ ďalšie sú zamerané tematicky. V nich editori sprístupnili postoj vládnych elít k „riešeniu“,⁶ listy Gisely Fleischmannovej,⁷ dokumenty nemeckej proveniencie,⁸ problematiku židovských pracov-

¹ Základnú štúdiu k slovenskej historiografii o holokauste napísal NIŽŇANSKÝ, Eduard: *Slovenská historiografia v 90. rokoch 20. storočia o holokauste*. In: Historický časopis, roč. 52, 2004, č. 2, s. 317-330.

² Takzvaný advokátsko-obranný tábor sa snaží preniesť zodpovednosť za „riešenie“ výlučne na Nemecko, resp. len na niekoľkých radikálov. Opačný, rovnako neprofesionálny prístup, uplatňujú historici zo „sudcovsko-prokurátorského“ krídla. Treba ešte dodať, že diskusia o holokauste tvorí súčasť sporu o celkový výklad dejín 1. Slovenskej republiky. Bližšie pozri: KORČEK, Ján: *K dezinterpretáciám politického systému a režimu Slovenskej republiky 1939-1945*. In: *Nezodpovedané otázky : K spochybňovaniu odboja a SNP v našich národných dejinách*. Bratislava : Peter Juriga, 1996. s. 33-56.

³ *Vatikán a Slovenská republika (1939-1945)*. Dokumenty. [Eds.]: I. Kamenec – V. Prečan – S. Škorvánek. Bratislava : Slovak Academic Press, 1992. 224 s. Kniha sa stretla so silnou kritikou zo strany „obranárskeho“ tábora. Zostavovatelia edície boli (okrem iného) obvinení z propagandistického prístupu. MÁJEK, Stanislav: *Ad: Y. A. Jelínek o biskupovi Vojtaššákovi*. In: *Kultúra*, roč. 4, 2001, č. 7, s. 3.

⁴ *Riešenie židovskej otázky na Slovensku (1939-1945)*. Dokumenty I.-V. [Ed.]: L. Hubenák. Bratislava : SNM - Múzeum židovskej kultúry, 1994-2000.

⁵ *Holokaust na Slovensku* : Obdobie autonómie (6.10.1938-14.3.1939). Dokumenty. [Ed.]: E. Nižňanský. Zvolen : Klemo, 2001. 362 s.

⁶ *Holokaust na Slovensku 2* : Prezident, vláda, Snem SR a Štátna rada o židovskej otázke (1939-1945). Dokumenty. [Eds.]: E. Nižňanský – I. Kamenec. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku - ŽNO Bratislava, 2003. 364 s.

⁷ *Holokaust na Slovensku 3* : Listy Gisely Fleischmannovej (1942-1944). Dokumenty. [Ed.]: K. Hradská. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku - ŽNO Bratislava, 2003. 123 s.

⁸ *Holokaust na Slovensku 4* : Dokumenty nemeckej proveniencie (1939-1945). [Ed.]: E. Nižňanský. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku - ŽNO Bratislava, 2003. 328 s.

ných táborov,⁹ deportácie¹⁰ a vzťah slovenskej majority k židovskej menšine.¹¹ Plánované sú i ďalšie zväzky, v ktorých sa chcú venovať témam ako arizácia, Ústredňa Židov a pod.

Cenným zdrojom informácií môže byť tiež nová edícia *Z prameňov k dejinám 1. Slovenskej republiky 1939 – 1945*. Zo širšie koncipovaného projektu zatiaľ vyšiel prvý diel s titulom *Situčné hlásenia okresných náčelníkov január – august 1944*.¹² Z ostatných edícií možno ešte spomenúť dielo Milana S. Ďuricu,¹³ ktoré obsahuje dokumenty nemeckého pôvodu, avšak len časť z nich sa viaže k takzvanému riešeniu. Dokumenty k holokaustu možno nájsť aj v publikácii V. Prečana *SNP : Nemci a Slovensko*.¹⁴

Významnú úlohu v procese sprístupňovania archívnych dokumentov o židovskej otázke zohráva i Ústav pamäti národa.¹⁵ Výsledkom jeho doterajších aktivít je zverejnenie zoznamu likvidovaného židovského majetku, niekde i s menami likvidátorov, tak ako boli publikované v Úradných novinách.¹⁶ Chýbajúce informácie majú byť doplňované postupne, okrem toho ústav plánuje zverejniť súpis Židov z roku 1942 a zoznam arizátorov a arizovaného majetku.

Početné zastúpenie v literatúre o holokauste majú memoáre, ktoré môžeme rozdeliť do dvoch základných skupín. Prvú predstavujú spomienky príslušníkov židovskej komunity. Tie mohli u nás vychádzať i pred rokom 1989. Už krátko po vojne dostala priestor na publikovanie dokumentačná práca o Osvienčime¹⁷ od Alfréda Wetzlera,¹⁸ ktorý sa neskôr k tejto téme vrátil, a to románom *Čo Dante nevidel*.¹⁹ O svoje spomienky na Osvienčim sa podelili tiež Margita Schwalbová,²⁰ Júlia Škodová²¹ a po viac než polstoročí aj Hilda Hrabovecká.²²

O diani na Slovensku vypovedajú memoáre rabína Armina Friedera,²³ jedného z popredných predstaviteľov židovskej rezistencie. Naopak, radovým židovským obyvateľom bol Bedrich Róna. Jeho spomienky približujú „holokaust po slovensky“ na príklade niekoľkých židovských osudov.²⁴ Dobová slovenská realita nechýba ani v práci Hely Volanskej.²⁵ Svoje zážitky z konca vojny, ktorú prežila s partizánmi, opisala v knihe *Stretnutia v lesoch*.²⁶ Problematiku

⁹ *Holokaust na Slovensku 5 : Židovské pracovné tábory a strediská na Slovensku 1938-1944. Dokumenty.* [Eds.]: E. Nižňanský – I. Baka – I. Kamenec. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku - ŽNO Bratislava, 2004. 352 s.

¹⁰ *Holokaust na Slovensku 6 : Deportácie v roku 1942.* [Ed.]: E. Nižňanský. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku, 2005. 645 s.

¹¹ *Holokaust na Slovensku 7 : Vzťah slovenskej majority a židovskej minority.* [Ed.]: E. Nižňanský. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku – Katedra všeobecných dejín FF UK v Bratislave, 2005. 119 s.

¹² *Z prameňov k dejinám 1. Slovenskej republiky 1939 – 1945 I : Situčné hlásenia okresných náčelníkov január – august 1944.* [Ed.]: M. Lacko. Trnava : Katedra histórie Filozofickej fakulty UCM, 2005. 270 s.

¹³ *Katolícka cirkev na Slovensku 1938-1945 v hodnotení nemeckých diplomatov a tajných agentov.* [Ed.]: M. S. Ďurica. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 2001. 110 s.

¹⁴ *Slovenské národné povstanie : Nemci a Slovensko.* [Ed.]: V. Prečan. Bratislava : EPOCHA, 1971. 701 s.

¹⁵ Od septembra 2006 spolupracuje ÚPN v oblasti výskumu holokaustu s Dokumentačným strediskom holokaustu, ktoré vzniklo vo februári 1999 ako spoločný projekt Nadácie Milana Šimečku a ŽNO v Bratislave.

¹⁶ *Likvidácie podnikov Židov (1941-1942).* <http://www.upn.gov.sk/likvidacie/> (2006-10-21).

¹⁷ A. Wetzlerovi sa spolu s Rudolfom Vrbo (vlastným menom Walter Rosenberg) podarilo 7. apríla 1944 ujsť z Osvienčimu. Ich svedectvo (takzvaný Osvienčimský protokol) sa stalo prvou detailnou informáciou o vyhladzovaní Židov v Osvienčime, ktorú západní spojenci považovali za vierohodnú. R. Vrba publikoval svoje spomienky na holokaust v emigrácii. VRBA, Rudolf: *I Cannot Forgive*. London : Grove Press, 1963. 359 s.

¹⁸ LÁNIK, Jozef: *Oswiecim - hrobka štyroch miliónov ľudí*. Bratislava : Povereníctvo SNR pre informácie, 1945. 73 s.

¹⁹ LÁNIK, Jozef: *Čo Dante nevidel*. Martin : Osveta, 1964. 269 s.

²⁰ ŠVALBOVÁ, Manca: *Vyhasnuté oči (Requiem)*. Bratislava : Pravda, 1948. 178 s. Rozšírené spomienky napísala M. Schwalbová spolu s K. Hradskou: HRADSKÁ, Katarína – SCHWALBOVÁ, Margita: *Žila som životy druhých*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku – ŽNO Bratislava, 2001. 71 s.

²¹ ŠKODOVÁ, Júlia: *Tri roky bez mena*. Martin : Osveta, 1962. 201 s.

²² HRABOVECKÁ, Hilda: *Ruka s vyvetovaným číslom*. Bratislava : PT-vydavateľstvo, 1998. 110 s.

²³ FRIEDER, Emanuel: *Z denníka mladého rabína*. Bratislava : SNM – Oddelenie židovskej kultúry, 1993. 203 s.

²⁴ RÓNA, Bedrich: *Holokaust po slovensky*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku, 2000. 83 s.

²⁵ Vlastným menom Chaja FRIEDMANOVÁ – WOLFOWICZ.

²⁶ VOLANSKÁ, Hela: *Stretnutia v lesoch*. Praha – Bratislava : Naše vojsko, 1948. 219 s.

Židov v Slovenskom národnom povstaní zachytili tiež Akiva Nir²⁷ a Juraj Špitzer.²⁸ Ďalšie dve Špitzerove práce sa viažu k prostrediu židovského pracovného tábora v Novákoch.²⁹ Jeho obyvateľom bol krátky čas i Milan Rajský, ktorý svoje pamäti venoval obdobiu rokov 1942 až 1945.³⁰

Pohľad z opačnej strany ponúkajú memoáre z radov majoritného obyvateľstva. V roku 1947 vyšla v exile kniha Karola Sidora o jeho diplomatickom pôsobení vo Vatikáne.³¹ Ponúka autorov pohľad na dejinné udalosti, ktorých bol súčasťou, vrátane jeho aktivít počas deportácií slovenských Židov v roku 1942. Pamäti ďalších politických exponentov bývalej Slovenskej republiky začali na Slovensku vychádzať až po páde komunistickej totality, židovskej otázke však veľa priestoru nevenujú.³² Výnimkou sú len práce ministra hospodárstva Gejzu Medrického³³ a člena Štátnej rady Jána Balku.³⁴

Zo všeobecných prác s tematikou holokaustu dosiaľ neprekonanou zostáva monografia I. Kamenca *Po stopách tragédie*.³⁵ Autor v nej na základe množstva pramenného materiálu popisuje „riešenie“ židovskej otázky na pozadí boja o moc medzi dvoma krídlami vládnej štátostrany, pričom „riešenie“ nepovažuje v tomto zápase za cieľ, ale prostriedok k dosiahnutiu cieľa. I. Kamenec v knihe starostlivo zvažuje slová, neuchýľuje sa k emotívnym interpretáciám či zjednodušeniam, naopak, jeho závery sú triezve a vecné. Práca nemohla byť do roku 1989 publikovaná v monografickej podobe, vyšlo len niekoľko článkov a štúdií, ktoré sprístupnili túto problematiku odbornej i laickej verejnosti.³⁶

Druhou komplexnou monografiou o holokauste je dielo Ladislava Lipschera *Židia v slovenskom štáte v rokoch 1939-1945*.³⁷ K najpresvedčivejším častiam práce patrí analýza právnych aspektov holokaustu, kde L. Lipscher naplno využil svoju špecializáciu právneho historika. Okrem toho značnú pozornosť venoval príprave a priebehu deportácií, židovskej rezistencii i vzťahu vládných elít a domácich cirkví (i Vatikánu) k židovskej otázke. Pohľad autora nie je čierno-bielý, ani poznačený emóciami, hoci i on sám bol obeťou protižidovských opatrení. Menším nedostatkom slovenského vydania sú preklepy a faktografické chyby.

Na rozdiel od predchádzajúcich diel, ktoré skúmajú holokaust v celej jeho časovej komplexnosti, práca Eduarda Nižňanského³⁸ popisuje obdobie slovenskej autonómie, hľadajúc korene tejto tragédie. Veľkým kladom je rozsiahla heuristická základňa. E. Nižňanský sa neuspokojil len s prameňmi z ústredných archívov, ale išiel omnoho hlbšie – do archívov okresných. Na základe týchto materiálov spracoval začiatky zásahov proti židovskej komunite, pričom veľkú pozornosť

²⁷ NIR, Akiva: *Chodníčky v ohnivom kruhu*. Bratislava : SNM - Múzeum židovskej kultúry, 1994. 217 s.

²⁸ ŠPITZER, Juraj: *Možnosti odporu a odboja Židov v rokoch 1939-1945*. In: *Tragédia slovenských Židov*. Banská Bystrica : DATEI, 1992. s. 247-290.

²⁹ ŠPITZER, Juraj: *Nechcel som byť žid*. Bratislava : Kalligram, 1994. 303 s.; ŠPITZER, Juraj: *Svitá, až keď je celkom tma*. Bratislava : Kalligram, 1996. 244 s.

³⁰ RAJSKÝ, Milan: *Nebol som hrdina*. Bratislava : Kontakt Plus, 1999. 152 s.

³¹ SIDOR, Karol: *Šesť rokov pri Vatikáne*. Scranton : Obrana Press, 1947. 295 s.

³² Napr. KARVAŠ, Imrich: *Moje pamäti*. Bratislava : NVK International, 1994. 202 s.; MURÍN, Karol: *Spomienky a svedectvo*. Hamilton : Zahraničná Matica slovenská, 1987. 510 s.; SIVÁK, Jozef: *Z mojich pamätí*. Martin : Matica slovenská, 2003. 349 s.; ZAŤKO, Peter: *Národohospodár Peter Zaťko spomína*. Liptovský Mikuláš : Tranoscius, 1994. 279 s.

³³ MEDRICKÝ, Gejza: *Minister spomína*. Bratislava : Litera, 1993. 348 s.

³⁴ BALKO, Ján: *Desať rokov v slovenskej politike 2*. Prešov : Michal Vaško, 2005. 402 s.

³⁵ KAMENEC, Ivan: *Po stopách tragédie*. Bratislava : ARCHA 1991. 285 s. Práca vznikla začiatkom 70. rokov 20. storočia ako kandidátska dizertácia pod názvom *Židovská otázka v politike ľudáckej vlády na Slovensku v rokoch 1938-1945*.

³⁶ Napr. KAMENEC, Ivan: *Židovská otázka na Slovensku a spôsoby jej riešenia v čase autonómie Slovenska*. In: *Nové obzory*, roč. 10, 1968, s. 155-180; KAMENEC, Ivan: *Snem Slovenskej republiky a jeho postoj k problému židovského obyvateľstva na Slovensku v rokoch 1939-1945*. In: *Historický časopis*, roč. 17, 1969, č. 3, s. 329-362.

³⁷ LIPSCHER, Ladislav: *Židia v slovenskom štáte 1939-1945*. Bratislava : Print-servis, 1992. 254 s. Podobne ako I. Kamenec aj L. Lipscher začal výskum už v 60. rokoch, emigrácia ho však prinútila štúdium prerušiť. V exile v práci pokračoval, čerpajúc najmä zo zahraničných pramenných edícií. Kniha, prvýkrát publikovaná vo Švajčiarsku v roku 1980, sa po zmene politickej klímy dočkala i slovenského prekladu.

³⁸ NIŽŇANSKÝ, Eduard: *Židovská komunita na Slovensku medzi československou parlamentnou demokraciou a slovenským štátom v stredoerópskom kontexte*. Prešov : Univerzum, 1999. 293 s.

venoval i prvým deportáciám Židov. Ďalším plusom práce je porovnanie postavenia Židov na Slovensku so situáciou v okolitých štátoch, menovite v Poľsku, Maďarsku, Rumunsku a v Čechách a na Morave.

Na tomto mieste je treba spomenúť i kontroverznú monografiu Jána Mlynárika *Dějiny Židů na Slovensku*,³⁹ ktorá svojím záberom síce presahuje pomerne krátke obdobie holokaustu, avšak autor venuje tomuto dejinnému úseku viac než polovicu textu (179 strán). Kniha po uvedení na trh vzbudila u odbornej verejnosti rozpaky. Bolo to spôsobené jednak jej proporčnou nevyváženosťou, preklepmi a vecnými chybami, ale najmä absenciou poznámkového aparátu a s tým súvisiacim plagiátorstvom.⁴⁰ Okrem uvedených nedostatkov sa autor nie vždy vyvaroval zjednodušení a nepodložených súdov. Naproti tomu prínosom sú pasáže, ktoré sa zaoberajú postojom Vatikánu, respektíve kresťanských cirkví na Slovensku k židovskej otázke.

Konjunktúra, ktorú problematika holokaustu prežívala začiatkom 90. rokov, sa odrazila i v organizovaní vedeckých podujatí. Prvé sa uskutočnilo v dňoch 25. – 27. marca 1992 v Banskej Bystrici pod názvom *Tragédia slovenských Židov*. Príspevky šestnástich slovenských a zahraničných autorov sa dočkali i zbornikovej podoby.⁴¹

Zo zborníkov, ktoré nasledovali, možno na tomto mieste spomenúť dvojdielny počin Inštitútu judaistiky na Univerzite Komenského v Bratislave,⁴² dielo s názvom *Žili medzi nami*,⁴³ či edíciu *Judaica Slovaca*.⁴⁴ Práve v nej vyšli i dva zväzky štúdií *Židia na Slovensku v 19. a 20. storočí*.⁴⁵ Známý historik Yeshayahu A. Jelinek v nich okrem problematiky holokaustu popisuje vybrané problémy z dejín Židovstva na Slovensku od 19. po koniec 20. storočia. Hoci autor nepatrí k tunajším historikom, jeho dielo predstavuje pre slovenskú historickú obec významný zdroj podnetov i provokácií.

Diametrálne odlišný pohľad ako predchádzajúce publikácie ponúka zborník *Zamlčaná pravda o Slovensku*,⁴⁶ ktorý predstavuje „vlajkovú loď“ početnej flotily nekritických obdivovateľov I. Slovenskej republiky. Rozsiahla publikácia ponúka už predtým zverejnené príspevky od autorov rôznej proveniencie i profesijnej štruktúry (od historikov až po lekárov). Autori pomerne veľkú pozornosť venujú židovskej otázke, výsledok ich snaženia však svedčí o tendenčnom prístupe, respektíve amaterizme väčšiny autorov. Tak sa môžeme dočítať o tom, že J. Tiso zachránil 40 000 Židov⁴⁷ a o zastavenie deportácií sa pričínil A. Mach.⁴⁸ Príznačné je tiež vyhýbanie sa presnému počtu obetí, ktoré si deportácie vyžiadali. Namiesto toho sa čitateľovi ponúkajú klišéo-

³⁹ MLYNÁRIK, Ján: *Dějiny Židů na Slovensku*. Praha : Academia, 2005. 376 s.

⁴⁰ I. Kamenec, ktorý sa neetickým postupom J. Mlynárika cítil dotknutý najviac, opísal Mlynárikovu pracovnú metódu ako akúsi „textovú koláž“, v ktorej autor cudzie „vety, polvety, odstavce, aj dlhšie, polstranové, respektíve celostranové pasáže (...) doplná vlastnými štylistickými dodatkami, úpravami a komentármi“. KAMENEC, Ivan: *Mnohosľubný nadpis – trápny výsledok* : Nad Mlynárikovou knihou o dejinách Židov na Slovensku. In: *Soudobé dějiny*, roč. 12, 2005, č. 2, s. 350. Citovaná Kamencova recenzia uvádza i ostatné diela, z ktorých J. Mlynárik doslovne opisoval.

⁴¹ *Tragédia slovenských Židov*. [Ed.]: D. Tóth. Banská Bystrica : DATEI, 1992. 328 s.

⁴² *Židia v interakcii*. [Ed.]: E. Gál. Bratislava : Inštitút judaistiky Univerzity Komenského, 1998. 178 s.; *Židia v interakcii II*. [Ed.]: E. Gál. Bratislava : Inštitút judaistiky Univerzity Komenského, 1999. 137 s.

⁴³ *Žili medzi nami*. [Ed.]: E. Cintulová. Kežmarok : Múzeum, 2003. 148 s.; *Žili medzi nami II*. [Ed.]: E. Cintulová. Kežmarok : Múzeum, 2005. 71 s.

⁴⁴ Edíciu vydáva Slovenské národné múzeum – Múzeum židovskej kultúry v Bratislave. V rámci nej vychádzajú memoáre pamätníkov holokaustu, zborník *Acta Judaica Slovaca* (doteraz vyšlo 12 dielov), monografie i zbierky dokumentov k „riešeniu“. Okrem publikácií, ktoré boli, respektíve budú citované na inom mieste, možno ešte spomenúť zborník mimo edície - *Rasové násilie v dejinách a v prítomnosti*. [Eds.]: P. Mešťan – D. Čaplovič. Bratislava : SNM - Múzeum židovskej kultúry, 2001. 116 s.

⁴⁵ JELINEK, Yeshayahu Andrej: *Židia na Slovensku v 19. a 20. storočí. Zborník statí I*. Bratislava : SNM - Múzeum židovskej kultúry, 1999. 155 s.; JELINEK, Yeshayahu Andrej: *Židia na Slovensku v 19. a 20. storočí. Zborník statí II*. Bratislava : SNM - Múzeum židovskej kultúry, 2000. 174 s.

⁴⁶ *Zamlčaná pravda o Slovensku*. [Ed.]: G. Hoffmann. Nitra : Garmond, 1996. 811 s.

⁴⁷ HOFFMANN, Gabriel: *O živote a práci prvého prezidenta Slovenského štátu Jozefa Tisu*. In: *Zamlčaná pravda o Slovensku*, Nitra : Garmond, 1996. s. 305.

⁴⁸ PAVLO, Ľudovít: *O Židoch na Slovensku a vo svete*. In: *Zamlčaná pravda o Slovensku*, Nitra : Garmond, 1996. s. 450.

vité formulácie typu „*ich takto prišlo o život viac tisíc*“⁴⁹ alebo o pár strán ďalej „*mnohí z nich zomreli v plynových komorách*“.⁵⁰ Jeden z autorov dokonca pre pomenovanie deportácií používa dobový eufemizmus „*evakuácia*“.⁵¹ Jediným pozitívom tejto knihy tak zostáva fakt, že texty, ktoré dovtedy musel záujemca prácne hľadať v rôznych zdrojoch, sú týmto zoradené v jednom zborníku.

Fenomén holokaustu sa odráža i v biografiách vedúcich činiteľov 1. Slovenskej republiky. Z nich jednoznačne dominujú publikácie o Jozefovi Tisovi. Práce, ktoré sa zaoberajú touto pozoruhodnou osobnosťou našich dejín, poskytujú naozaj širokú paletu názorov – od apologétov až po zarytých odporcov – pričom postoje sa lámu najmä na miere zodpovednosti J. Tisu za „*riešenie*“ židovskej otázky. Všetky odtiene názorového spektra sú zastúpené v zborníku *Pokus o politický a osobný profil Jozefa Tisu*.⁵² Väčšina prispievateľov hodnotí J. Tisu pozitívne, až na niektoré výnimky sa však nedá povedať, že by sa jednalo o jeho nekritické oslavovanie.

Najviac prác o J. Tisovi pochádza z pera takzvaného obranárskeho tábora. Z nich vyčnieva najnovšia publikácia M. S. Ďuricu s jednoduchým názvom *Jozef Tiso 1887-1947 : Životopisný profil*.⁵³ Problematike holokaustu sa autor venuje v kapitole nazvanej Tiso a Židia. Vzhľadom na doterajšiu produkciu M. S. Ďuricu neprekvapuje, že odmieta priamu zodpovednosť Jozefa Tisu za deportácie Židov či iné antisemitské opatrenia. Tým sa však jeho hodnotenie nekončí, keď vyhlasuje, že „*z historického hľadiska na základe toho, čo dosiaľ poznáme o živote a činnosti kňaza Jozefa Tisu, po pozitívnom výsledku cirkevného procesu blahorečenia môže byť Katolíckou cirkvou postavený na úctu oltára*“.⁵⁴

Oveľa opatrnejší prístup volí I. Kamenec v útlej knihe *Tragédia politika, kňaza a človeka*.⁵⁵ Pri spracovaní témy si plne uvedomuje limitujúce faktory, akými sú protirečivé, respektíve chýbajúce pramene, a tak často ostáva pri otvorených otázkach a nejednoznačných odpovediach. Tisov postoj – a to nielen k židovskej otázke – charakterizuje ako politiku menšieho zla, ktorá podľa autora v ťažkých časoch zákonite vyúsťuje do zla väčšieho.

S takýmto hodnotením J. Tisu vyslovili nesúhlas mnohí historici. Nebudeme venovať priestor všetkým reakciám. Spomenieme len jednu, ktorá predstavuje v slovenskej historickej spisbe o holokauste významný, hoci negatívny medzník. Sedem rokov po vydaní Kamencovej práce vyšla v Historickom zborníku Matice slovenskej recenzia Ivana Mrvu.⁵⁶ Nebyť dvoch viet, jeho kritika by sa nevymykala z rámca argumentačných mantinelov, v ktorých sa bežne pohybujú Tisovi zástancovia. I. Mrva si však otvorene dovolil spochybníť holokaust na našom území, keď napísal: „*Bol vôbec na Slovensku holokaust, čo po grécky znamená žiarová obeť? Vysídľovanie časti židov, na osídľovanie do iného štátu, totiž nemožno považovať za holokaust*“.⁵⁷ Toto bezprecedentné tvrdenie pobúrilo odborníkov i laickú verejnosť. Možno povedať (pravdaže, so silnou dávkou ironie), že prostredníctvom jeho výrokov slovenská revizionistická literatúra dosiahla svetovú úroveň, pretože dovtedy na Slovensku nikto holokaust nespochybňoval. Vždy sa jednalo

⁴⁹ ŠULAJ, Jozef: *Dejinné súvislosti bez zaujatosti*. In: Zamlčaná pravda o Slovensku, Nitra : Garmond, 1996. s. 410.

⁵⁰ Priatelia prezidenta Tisu: *Bolo by už načase rehabilitovať prezidenta Dr. Jozefa Tisu aj prvú Slovenskú republiku*. In: Zamlčaná pravda o Slovensku, Nitra : Garmond, 1996. s. 435.

⁵¹ ĎURICA, Milan Stanislav: *Slovenský podiel na európskej tragédii Židov*. In: Zamlčaná pravda o Slovensku, Nitra : Garmond, 1996. s. 502.

⁵² *Pokus o politický a osobný profil Jozefa Tisu*. [Eds.]: V. Bystrický – Š. Fano. Bratislava : Slovak academic press, 1992. 380 s.

⁵³ ĎURICA, Milan Stanislav: *Jozef Tiso 1887 - 1947 : Životopisný profil*. Bratislava : Lúč, 2006. 592 s.

⁵⁴ ĎURICA, M. S.: *Jozef Tiso 1887-1947*, s. 557.

⁵⁵ KAMENEC, Ivan: *Tragédia politika, kňaza, človeka* : Dr. Jozef Tiso 1887-1947. Bratislava : Archa, 1998. 148 s.

⁵⁶ MRVA, Ivan: *Kamenec, I.: Tragédia politika, kňaza, človeka* (rec.). In: Historický zborník, roč. 15, 2005, č. 1, s. 170-175.

⁵⁷ MRVA, I.: *Kamenec, I.: Tragédia politika, kňaza, človeka*, s. 171. I. Mrva svoje tvrdenia zopakoval dňa 10. 4. 2006 v hlavnej spravodajskej relácii STV (Správy STV), kde okrem iného vyhlásil, že „*Holokaust ani Židov, ani Cigánov, respektíve Rómov, ako sa dnes v poslednej dobe tvrdí, nebol*“.⁵⁷ Zdroj: <http://www.matica.sk/monitor/0410mat.doc> (2006-10-26).

„len“ o prenesenie zodpovednosti za zločiny páchané na židovských obyvateľoch výlučne na Nemecko, prípadne na V. Tuku a A. Macha.⁵⁸

Práve osobnosť posledne menovaného politika sa stala námetom pre knihu Františka Vnuka *Mať svoj štát znamená život*.⁵⁹ Autorov portrét jedného z hlavných vinníkov za tragédiu, do ktorej vyústilo „riešenie“ židovskej otázky na našom území, však vyznieva až priveľmi sympaticky. Je to spôsobené najmä tým, že F. Vnuk zamlčuje niektoré závažné fakty z Machovho curricula a naopak, veľkú pozornosť venuje skutočnostiam, ktoré znižujú mieru jeho viny. K takým patria najmä hlásenia o tom, ako nikto nepovažoval správy o priemyselnom vyvražďovaní Židov za hodnoverné. Nezabúda ani na list biskupa Jána Vojtaššáka z marca 1943,⁶⁰ ktorý považuje za zlomový moment v postoji A. Macha k židovskej otázke.

Životopisom ďalšieho z „galérie zodpovedných“ obohatila slovenskú historiografiu Katarína Hradská.⁶¹ Vo svojej práci, postavenej najmä na prameňoch nemeckej proveniencie, rekonštruje „riešenie“ židovskej otázky v spojitosti s činnosťou nemeckého poradcu Dietera Wislicenyho.⁶² Autorka sleduje Wislicenyho aktivity v oblasti arizácie, avšak hodnotí ich ako rozporné, pretože v tejto problematike si slovenské orgány vystačili aj bez nemeckých direktív. Najviac priestoru tak venuje príprave a priebehu deportácií, pričom sa podrobne venuje aj otázke zastavenia transportov. Všimá si aj Wislicenyho „spoluprácu“ s takzvanou pracovnou skupinou, ktorá sa snažila prostredníctvom nemeckého poradcu deportácie zastaviť. V závere sa autorka pokúsila o psychologický profil Wislicenyho. Nepovažuje ho za fanatika Eichmannovho formátu, skôr za pragmatického antisemitu, ktorý si zo Židov urobil „dobré platený kšeft“.

Problematika holokaustu zohráva významnú úlohu aj pri posudzovaní činnosti spišského biskupa Jána Vojtaššáka. Už krátko po jeho odsúdení v zinscenovanom procese vyšla propagandistická publikácia,⁶³ v ktorej je J. Vojtaššák vykreslený ako tvrdý antisemita. Takýto pohľad na osobnosť spišského biskupa v podstate pretrval až do roku 1989, výnimku predstavovala len exilová literatúra. K najvýznamnejším počínom autorov tejto názorovej skupiny patrí kniha Viktora Trstenského,⁶⁴ ktorá sa po novembri 1989 dočkala svojho druhého, rozšíreného vydania i na Slovensku.⁶⁵ Týmto dielom akoby bol „dlh“ voči biskupovi Vojtaššákovi splatený a záujem o hlbšiu analýzu (najmä jeho politickej činnosti) opadol.

Obdobie zvýšeného interusu o J. Vojtaššáka a otázku jeho spoluzodpovednosti za holokaust nastáva až po začatí procesu jeho blahorečenia v roku 1996, resp. následnom proteste piatich izraelských historikov. Okolo celej kauzy sa rozpútala vášnivá polemika, ktorá zasiahla okrem tlačenej médií aj audiovizuálny priestor.⁶⁶ K problematike sa postupne vyjadril celý rad publi-

⁵⁸ Treba ešte raz pripomenúť, že ani tentoraz sa nejedná o klasické popieranie holokaustu ako takého. I. Mrva nepopiera, že systematické vyvražďovanie Židov prebiehalo, avšak zdôrazňuje, že sa tak nedialo na Slovensku.

⁵⁹ VNUK, František: *Mať svoj štát znamená život*. Bratislava : Odkaz, 1991. 394 s.

⁶⁰ List biskupa J. Vojtaššáka je v slovenskej historickej obci už dlhšiu dobu zdrojom sporov, pretože časť historikov jeho existenciu spochybňuje. Na základe doteraz známych faktov sa prikláňame k názoru, že inkriminovaný list naozaj jestvoval. Domnievame sa však, že oveľa väčší vplyv na Machove postoje mala zmenená medzinárodnopolitická situácia. K listu biskupa Vojtaššáka pozri: MÁJEK, Stanislav: *Ján Vojtaššák : K procesu blahorečenia*. Bratislava : Krakora design, 2004. s. 27; OLEXÁK, Peter – CHALUPECKÝ, Ivan: *Životopis biskupa Jána Vojtaššáka*. In: Spišský biskup Ján Vojtaššák. Spišská Kapitula – Spišské Podhradie : Kňazský seminár biskupa Jána Vojtaššáka, 2003. s. 149-150.

⁶¹ HRADSKÁ, Katarína: *Prípady Dieter Wisliceny : Nacistický poradcovia a židovská otázka na Slovensku*. Bratislava : AEP, 1999. 133 s.

⁶² Samostatnú kapitolu venovala autorka problematike nemeckých beráterov na Slovensku. Dovtedy bola k tejto téme publikovaná len jedna štúdia: SUŠKO, Ľudovít: *Systém poradcov v nacistickom ovládaní Slovenska v rokoch 1939-1941*. In: Historické štúdie, roč. 23, 1979, s. 5-23.

⁶³ *Proces proti vlastizradným biskupom Jánovi Vojtaššákovi, Michalovi Buzalkovi, Pavlovi Gojdičovi*. Bratislava : Tatran, 1951. 223 s.

⁶⁴ TRSTENSKÝ, Vincent: *Biskup Ján Vojtaššák, mučeník cirkvi a národa*. Cleveland : Slovenský ústav, 1977. 415 s.

⁶⁵ TATRANSKÝ, Viktor: *Sila viery, sila pravdy*. Bratislava : Senefeld-R, 1990. 406 s.

⁶⁶ Bližšie pozri: LETZ, Róbert: *Biskup Ján Vojtaššák ako problém slovenskej historiografie*. In: Studia historica Tyrnaviensia, roč. 2, 2002, s. 52-62. Pozri tiež: BENKOVIČ, Boris: *Obraz židovskej minority vo vybraných slovenských médiách*. In: Národ a národnosti na Slovensku. Prešov : Universum, 2004. s. 230-239.

cistov a historikov, zorganizovaná bola i vedecká konferencia venovaná J. Vojtaššákovi,⁶⁷ na ktorej prezentoval svoj názor aj Ivan Kamenec. Jeho štúdia predstavuje zatiaľ najprofesionálnejší pohľad na verejnú a politickú činnosť Jána Vojtaššáka v období holokaustu.⁶⁸ Zo širokého diapazónu pohľadov na osobnosť J. Vojtaššáka je potrebné spomenúť i krajné stanoviská. Ako príklad autorov, ktorí odmietajú akúkoľvek kritiku spišského biskupa, možno spomenúť napr. Stanislava Májeka.⁶⁹ Naopak, najväčšie výhrady k beatifikácii má jeden zo signatárov spomínaného protestu, Jeshayahu A. Jelinek. Spišského biskupa viní zo spoluzodpovednosti za deportácie v roku 1942, udavačstva a arizácie židovského majetku.⁷⁰ Je len dobré, že názory obidvoch autorov možno konfrontovať s publikovanými dokumentmi alebo výpoveďami pamätníkov.

Diskusia okolo biskupa Vojtaššáka má prepojenie s celkovým hodnotením postoja Vatikánu a Katolíckej cirkvi k takzvanému riešeniu židovskej otázky. Najviac priestoru venuje tejto téme zborník *Katolícka cirkev a tragédia slovenských Židov v dokumentoch*.⁷¹ Z ďalších autorov, ktorí publikovali svoje príspevky k uvedenej problematike, treba spomenúť Milana Gajdoša⁷² a v neposlednom rade Jána Mlynárika, ktorý výsledky svojho výskumu zverejnil začiatkom 90. rokov⁷³ a o niečo neskôr v už spomínanej publikácii *Dějiny Židů na Slovensku*.⁷⁴

Na rozdiel od katolíckej cirkvi, trochu na okraji záujmu historikov zostáva evanjelické duchovenstvo. Okrem všeobecných prác o holokauste sa vzťahom evanjelickej cirkevnej hierarchie k židovskej otázke zaoberá príspevok Romana Porubána.⁷⁵

K témam, ktoré v súčasnosti rezonujú v odbornej i v laickej verejnosti, patrí otázka arizácie židovského majetku. Na celoslovenskej úrovni je tento problém spracovaný v základných monografiách o holokauste od I. Kamenca a L. Lipschera.⁷⁶ Stále však nepoznáme regionálne špecifiká celého procesu a chýba i kolektívny profil arizátora, t. j. z akých spoločenských vrstiev pochádzali a aké bolo ich politické krytie. K odpovedi na spomínané otázky bude potrebné vykonať analýzu arizačných prevodov na úrovni jednotlivých miest či okresov. V tomto smere treba spomenúť práce Veroniky Slnekovej, ktorá približuje proces arizácie na príklade mesta Trnava.⁷⁷ Na regionálnej úrovni spracovala tento problém i Andrea James, pričom sa pokúsila zachytiť aj sociálny

⁶⁷ Zborník z tejto konferencie: *Spišský biskup Ján Vojtaššák*. [Ed.]: I. Chalupický. Spišská Kapitula – Spišské Podhradie : Kňazský seminár biskupa Jána Vojtaššáka, 2003. 206 s.

⁶⁸ KAMENEC, Ivan: Verejná a politická činnosť Jána Vojtaššáka v rokoch 1939 – 1945. In: *Spišský biskup Ján Vojtaššák*. Spišská Kapitula – Spišské Podhradie : Kňazský seminár biskupa Jána Vojtaššáka, 2003. s. 53-68.

⁶⁹ MÁJEK, Stanislav: *Ján Vojtaššák : K procesu blahorečenia*. Bratislava : Krakora design, 2004. 40 s.

⁷⁰ JELINEK, Jeshayahu Andrej: *Na okraj beatifikačného procesu biskupa Jána Vojtaššáka*. In: Účasť kresťanov v protifašistickom odboji v strednej Európe v rokoch 1933-1945, časť II. Liptovský Mikuláš : Transciscus, 2004. s. 147-170.

⁷¹ *Katolícka cirkev a tragédia slovenských židov v dokumentoch*. [Eds.]: G. Hoffmann – L. Hoffmann. Partizánske : Garmond, 1994. 232 s. Druhé vydanie tohto diela vyšlo ako súčasť už spomínanej publikácie *Zamčaná pravda o Slovensku*.

⁷² GAJDOŠ, Milan: *Zápas vatikánskeho diplomata mons. Giuseppe Burzia o záchranu slovenských Židov*. In: Účasť kresťanov v protifašistickom odboji v strednej Európe v rokoch 1933-1945, časť II. Liptovský Mikuláš : Transciscus, 2004. s. 113-126.

⁷³ MLYNÁRIK, Ján: *Vatikán a genocída slovenských Židov*. In: Kultúrny život, roč. 24, 1990, č. 6, s. 3 a 15; MLYNÁRIK, Ján: *Vatikán a genocída slovenských Židov*. In: Kultúrny život, roč. 24, 1990, č. 7, s. 8 a 15.

⁷⁴ MLYNÁRIK, J.: *Dějiny Židů na Slovensku*.

⁷⁵ PORUBÁN, Roman: *Evanjelická cirkev a otázka židovstva*. In: Žili medzi nami. Kežmarok : Múzeum v Kežmarku, 2003. s. 38-59.

⁷⁶ KAMENEC, I.: *Po stopách tragédie*; LIPSCHER, L.: *Židia v slovenskom štáte 1939-1945*. I. Kamenec publikoval k arizácii i samostatné štúdie. KAMENEC, Ivan: K hospodárskej politike slovenskej buržoázie v rokoch 1939-1945 : Arizačný proces a jeho triedny charakter. In: *Studia historica Slovaca*, roč. 22, 1977, s. 33-67; KAMENEC, Ivan: *Hlavné rysy arizačného procesu na Slovensku*. In: *Terezínske studie a dokumenty*. Praha : Institut terezínske iniciatívy, 2003. s. 289-300.

⁷⁷ SLNEKOVÁ, Veronika: *Arizácia židovského hnuťného majetku ako súčasť "riešenia" židovskej otázky v hospodárskej oblasti – modelové mesto Trnava v rokoch 1939-1945*. In: *Studia historica Nitriensia*, roč. 8, 1999, s. 205-235; SLNEKOVÁ, Veronika: *Arizácie židovských podnikov v Trnave ako súčasť tzv. riešenia židovskej otázky v rokoch 1938-1945*. In: *Studia historica Nitriensia*, roč. 9, 2001, s. 165-202.

status arizátorov.⁷⁸

Ďalším historikom, ktorý sa v súčasnosti venuje arizácii, je Ľudovít Hallon. Autor vo svojich príspevkoch prízvukuje, že najväčším arizátorom bol vlastne štát, čím sa arizácia stala predobrazom znarodňovania po roku 1948.⁷⁹ Je však potrebné zdôrazniť, že v tomto procese nešlo primárne o prevod majetku zo súkromných rúk na štát. Zoštatnenie bolo dôsledkom chaosu, do ktorého proces arizácie vyústil.

Otázke postupného odoberania pôdy židovským vlastníkom sa venuje Samuel Cambel v knihe, ktorá zachytáva pomery na slovenskom vidieku v rokoch druhej svetovej vojny.⁸⁰ Úroveň práce znižuje marxistické hodnotenie popisovaných udalostí. O stručné sprístupnenie mechanizmu a čiastkových výsledkov arizácie lekární sa pokúsili M. Kučerová a T. Lacka na stránkach Farmaceutického obzoru.⁸¹

Spomínané majetkové presuny, podobne ako ostatné protižidovské akcie, boli legalizované súborom právnych noriem. Ich analýza predstavuje ďalší z prístupov vo výskume holokaustu. Prvá štúdia v tomto smere pochádza z pera Jozefa Dzugasa,⁸² a keďže vyšla už v roku 1967, neprekvapuje, že nesie výrazné znaky marxistického myslenia. Rovnakou problematikou sa zaoberá aj Katarína Zavacká, ktorá patrí k najtvrdším kritikom režimu 1. Slovenskej republiky a jeho rasového zákonodarstva.⁸³

Aby mohla byť židovská otázka „riešená“, bolo potrebné najprv vymedziť pojem „Žid“, čo popisuje príspevok Petra Mosného.⁸⁴ Protižidovské právne normy analyzuje v učebných textoch aj Ladislav Hubenák.⁸⁵

Jednou z čiastkových tém vo výskume holokaustu sú deportácie židovských obyvateľov. Prvé úspešné pokusy o vyvezenie židovského obyvateľstva z územia Slovenska sú zaznamenané už v období autonómie.⁸⁶ Po nich nasledovali dve etapy deportácií do vyhladzovacích táborov. Prvá, realizovaná v roku 1942, je spracovaná pomerne dobre. Z prác, ktoré sa touto problematikou

⁷⁸ JAMES, Andrea: *Zmeny v postavení židovskej komunity v okrese Topoľčany počas obdobia Slovenského štátu*. In: Česko-slovenská historická ročenka, 2001. s. 123-133.

⁷⁹ HALLON, Ľudovít: *Arizácia na Slovensku v rokoch 1939-1945 : Židovský majetok v rukách štátu*. In: História revue, roč. 4, 2004, č. 9-10, s. 16-18; PATAJ, Roman: *Historik: Slovenských Židov obrali aj o posledné ponožky*. In: SME, roč. 11, 2005, č. 291, s. 4.

⁸⁰ CAMBEL, Samuel: *Slovenská dedina (1938-1944)*. Bratislava : Slovak Academic Press, 1996. 219 s.

⁸¹ KUČEROVÁ, M. – LACKA, T.: *Arizácia lekární na Slovensku*. In: Farmaceutický obzor, roč. 62, 1993, č. 7, s. 315-320.

⁸² DZUGAS, Jozef: *Postavenie židovského obyvateľstva v normotvorbe slovenského štátu v rokoch 1939 - 1945*. In: Právnické štúdie, roč. 15, 1967, č. 2, s. 349-391.

⁸³ ZAVACKÁ, Katarína: *Protižidovské zákonodarstvo slovenského štátu*. In: Tragédia slovenských Židov. Banská Bystrica : DATEI, 1992. s. 59-76; ZAVACKÁ, Katarína: *Vývin právneho vedomia na Slovensku v rokoch 1939-1942*. In: Košice a deportácie Židov v roku 1944. Košice : Spoločenskovedný ústav SAV, 1994. s. 9-22; ZAVACKÁ, Katarína: *Protižidovské zákony a právne normy v brannej politike Slovenského štátu*. In: Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939 – 1945. Bratislava : ZING Print, 1996. s. 15-18; ZAVACKÁ, Katarína: *Právne prostriedky zásahov proti židovskej komunite v priebehu autonómie Slovenska*. In: Židovská komunita na Slovensku. Obdobie autonómie. Porovnanie s vtedajšími udalosťami v Rakúsku. Bratislava : Inštitút judaistiky Univerzity Komenského, 2000. s. 137-142.

⁸⁴ MOSNÝ, Peter: *K právnemu vymedzeniu pojmu Žid v zákonodarstve slovenského štátu*. In: Košice a deportácie Židov v roku 1944. Košice : Spoločenskovedný ústav SAV, 1994. s. 29-36.

⁸⁵ HUBENÁK, Ladislav: *Rasové zákonodarstvo na Slovensku 1939-1945*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2003. 232 s.

⁸⁶ Ich výskumom sa zaoberá najmä E. Nižňanský. NIŽŇANSKÝ, Eduard – SLNEKOVÁ, Veronika: *Deportácie Židov za autonómie Slovenska 4. - 5. 11. 1938*. In: Studia historica Nitriensia, roč. 5, 1996, s. 66-163; NIŽŇANSKÝ, Eduard: *Ohlas deportácií Židov za autonómie Slovenska v európskej nemecky písanej tlači*. In: Studia historica Nitriensia, roč. 6, 1997, s. 69-77; NIŽŇANSKÝ, Eduard: *Deportácie Židov v novembri 1938 zo Slovenska v hláseniach styčných dôstojníkov*. In: Studia historica Nitriensia, roč. 7, 1998, s. 259-284; NIŽŇANSKÝ, Eduard: *Prvé deportácie Židov z územia Slovenska v novembri 1938 a úloha Jozefa Falátha a Adolfa Eichmanna*. In: Židovská komunita na Slovensku. Obdobie autonómie. Porovnanie s vtedajšími udalosťami v Rakúsku. Bratislava : Inštitút judaistiky Univerzity Komenského, 2000. s. 89-104.

zaoberajú, možno spomenúť štúdie I. Kamenca a E. Nižňanského.⁸⁷ O priebehu druhej vlny transportov už toho vieme oveľa menej, keďže z tohto obdobia sa potrebná dokumentácia nezachovala.⁸⁸ Mesiacе relatívneho klúdu medzi dvoma spomínanými etapami, počas ktorých ostalo „len“ pri snahách o obnovenie deportácií, mapuje I. Kamenec.⁸⁹ Celkový pohľad na deportácie prinášajú štúdie I. Kamenca a K. Hradskej.⁹⁰ Problematikou deportácií v Nitre sa zaoberá Lucia Kónözsyová.⁹¹

Predmetom osobitného záujmu slovenskej historiografie sa stala tiež nútená pracovná povinnosť Židov. Z jej symbolov, máme na mysli židovské tábory v Novákoch, Seredi a Vyňiach, len novácky tábor má spracovanú svoju históriu v monografickej podobe, a to zásluhou Igora Baku.⁹² Jeho kniha, založená na pôvodnom archívnom výskume, zachytáva dejiny najväčšieho tábora od jeho vzniku v roku 1941 až po zánik, spôsobený udalosťami z augusta 1944. Autor člení obdobie fungovania tábora na dve etapy. Prvú spája s výstavbou tábora a deportáciami, počas ktorých tábor fungoval ako koncentračné stredisko. V druhej etape slúžil tábor už len ako miesto nútenej práce, s čím súvisela snaha o čo najvyššiu efektivitu práce. Podľa autora práve úsilie o dosiahnutie maximálneho zisku viedlo k rastu kvality táborového života. Samozrejme, vplyv na humanizáciu podmienok mali i udalosti na frontoch druhej svetovej vojny.

Ďalšie dva tábory spracovali vo svojich štúdiách Eva Vrabcová⁹³ a E. Nižňanský,⁹⁴ niekoľko príspevkov k tematike nútenej pracovnej povinnosti napísal aj I. Kamenec.⁹⁵

Osobitnú kapitolu v dejinách nútenej práce tvorí história VI. robotného práporu, spracovaná v dvoch zborníkoch z vedeckých podujatí, ktoré boli tejto problematike venované.⁹⁶ Príspevok jedného z bývalých zaradcov VI. práporu si našiel svoje miesto aj v domácom karentovanom časopise.⁹⁷

⁸⁷ KAMENEC, Ivan: *Deportácie židovských občanov zo Slovenska roku 1942*. In: *Tragédia slovenských Židov*. Banská Bystrica : DATEI, 1992. s. 77-100; NIŽŇANSKÝ, Eduard: *Deportácie Židov zo Slovenska v roku 1942 a prijatie ústavného zákona č. 68/1942 o "vystaňovaní Židov"*. In: *Studia historica Nitriensia*, roč. 10, 2002, s. 85-156; NIŽŇANSKÝ, Eduard: *Slovenská politika a deportácie Židov zo Slovenska v roku 1942*. In: *Milý Bore... Profesoru Ctiboru Nečasovi k jeho sedmdesiatym narodeninám venujú priateľé, kolegové a žáci*. Brno : Historický ústav AV ČR - Historický ústav FF MU a Matice moravská, 2003. s. 375-386; NIŽŇANSKÝ, Eduard – KAMENEC, Ivan: *Poplatky za deportovaných slovenských Židov*. In: *Historický časopis*, roč. 51, 2003, č. 2, s. 311-342.

⁸⁸ HRADSKÁ, Katarína: *Deportácie slovenských Židov v rokoch 1944-1945 so zreteľom na transporty do Terezína*. In: *Historický časopis*, roč. 45, 1997, č. 3, s. 455-471; NIŽŇANSKÝ, Eduard – JAMES-JAMRICOVÁ, Andrea: *Deportácie Židov zo Slovenska v rokoch 1944/45 - niekoľko dokumentov*. In: *Studia historica Nitriensia*, roč. 8, 1999, s. 299-308.

⁸⁹ KAMENEC, Ivan: *Neúspešné pokusy o obnovenie deportácií slovenských Židov*. In: *Terezínske studie a dokumenty*. Praha : Institut Terezínske iniciatívy, 2002. s. 299-315.

⁹⁰ KAMENEC, Ivan: *Príprava a priebeh deportácií rasovo prenasledovaných občanov fašistického slovenského štátu*. In: *Zborník Múzea SNP*, roč. 8, 1983, s. 134-162; HRADSKÁ, Katarína: *Riešenie židovskej otázky na Slovensku : Dve vlny deportácií Židov zo slovenského územia*. In: *Stín Šoa nad Európou*. Praha : Židovské museum, 2002. s. 67-76.

⁹¹ KÓNÖZSYOVÁ, Lucia: *Možnosti záchrany Židov začiatkom deportácií v roku 1942 – modelové mesto Nitra*. *Studia historica Nitriensia*, roč. 9, 2001, s. 89-114; KÓNÖZSYOVÁ, Lucia : *Deportácie Židov z Nitry za autonómie Slovenska 4. – 5. 11. 1938 v dokumentoch*. In: *Studia historica Nitriensia*, roč. 8, 1999, s. 241-297.

⁹² BAKA, Igor: *Židovský tábor v Novákoch 1941-1944*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku – Vojenský historický ústav – ŽNO, 2001. 115 s.

⁹³ VRABCOVÁ, Eva: *Pracovný tábor Židov v Seredi (1941-1945)*. In: *Archivum Sala*, roč. 2, 2005, s. 110-124.

⁹⁴ NIŽŇANSKÝ, Eduard: *Akcia Nisko a židovský tábor vo Vyňiach*. In: *V premenách stáročí*. Zvolen : KLEMO, 2001. s. 101-112.

⁹⁵ KAMENEC, Ivan: *Koncentračné a pracovné tábory pre rasovo prenasledovaných občanov na Slovensku v rokoch 1938-1945*. In: *Terezínske listy*, roč. 5, 1975, s. 12-25; KAMENEC, Ivan: *Koncentračné, pracovné a zajatecké tábory na Slovensku v rokoch 1938-1945*. In: *Terezínske listy*, roč. 6, 1976, s. 15-28; KAMENEC, Ivan: *Nútená pracovná povinnosť ako súčasť politickej a rasovej perzekúcie občanov I. Slovenskej republiky*. In: *Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939-1945 : VI. robotný prápor*. Bratislava : ZING Print, 1996. s. 19-24.

⁹⁶ *Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939-1945 : VI. robotný prápor*. Zborník materiálov z medzinárodného seminára Bratislava 22.-23. novembra 1995. [Ed.]: B. Knežo-Schönbrun. Bratislava : ZING Print, 1996. 187 s.; *Židia v interakcii II*. [Ed.]: E. Gál. Bratislava : Inštitút judaistiky Univerzity Komenského, 1999. 137 s.

⁹⁷ ZAJAC, Ladislav: *Postavenie Šiesteho práporu pracovného zboru v slovenskej armáde v rokoch 1941-1943*. *Historický časopis*, roč. 44, 1996, č. 3, s. 486-503.

Samostatnou témou, hoci nie veľmi pertraktovanou, je židovská rezistencia. Okrem Jozefa Jablonického,⁹⁸ nášho popredného odborníka na domáci protinacistický odpor, publikovali svoje štúdie o účasti Židov v odboji len Zlatica Zudová-Lešková⁹⁹ a izraelský autor Akiva Nir.¹⁰⁰

Naproti tomu, po roku 1989 sa objavilo množstvo prác o židovských komunitách, niektoré i monografického charakteru. Prvenstvo patrí knihe Eugena Barkányho a Ľudovíta Dojča, ktorá popisuje dejiny jednotlivých židovských obcí na Slovensku.¹⁰¹ Z nich najväčší priestor venuje Bratislave, čo je pochopiteľné, keďže tunajšia obec svojou početnosťou výrazne prevyšovala ostatné. Napriek tomu, že odborníci autorom vyčítajú množstvo faktografických i vecných chýb, kniha zaujme svojim spracovaním a priestorom, ktorý venuje dejinám hmotnej kultúry slovenských Židov.

Ďalšie práce už nemajú taký široký záber a sústreďujú sa zväčša na jednotlivé mestské komunity, zriedkavejšie i na celé regióny. Najväčšia židovská obec má zmapovanú históriu holokaustu zásluhou I. Kamenca¹⁰² a P. Salnera.¹⁰³ Publikácia Petry Lárišovej *Židovská komunita v Bratislave* zobrazuje socioekonomickú štruktúru miestnych židovských obyvateľov na základe sčítacích hárkov z roku 1940.¹⁰⁴

Z ostatných prác zameraných regionálne si pozornosť zasluhujú štúdie Veroniky Slnekovej,¹⁰⁵ Kataríny Psicovej,¹⁰⁶ Lucie Könözsyovej¹⁰⁷ a Andrey James,¹⁰⁸ ktoré opisujú „riešenie“ vo vybraných mestách západného Slovenska. Stredoslovenské mestá si za modelové zvolili napr. Jana Oravcová¹⁰⁹ a Ivica Bumová.¹¹⁰ Na príklade východoslovenských mestských komunít, respektíve regiónov, rekonštruujú holokaust napr. Jozef Sulaček¹¹¹ a Peter Kónya s Deziderom Lan-

⁹⁸ JABLONICKÝ, Jozef: *Účasť zaradencov VI. robotného práporu v protifašistickom odboji*. In: Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939-1945 : VI. robotný prápor. Bratislava : ZING Print, 1996. s. 161-166; JABLONICKÝ, Jozef: *Židia v rezistencii na Slovensku*. In: Aktuálne otázky histórie. Brno : Metodické centrum, 1992. s. 109-119.

⁹⁹ ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Zlatica: *Príspevok k účasti Židov v protinacistickom odboji na Slovensku a v Slovenskom národnom povstaní I*. In: Střední Evropa, roč. 13, 1997, č. 71, s. 93-103; ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Zlatica: *Príspevok k účasti Židov v protinacistickom odboji na Slovensku a v Slovenskom národnom povstaní II*. In: Střední Evropa, roč. 13, 1997, č. 72/73, 190-208; ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Zlatica: *Chaviva Reiková (1914-1944) : Žena v spravodajských službách*. In: Historie a vojenství, roč. 48, 1999, č. 2, s. 425-432.

¹⁰⁰ NIR, Akiva: *Slovenskí židia v odboji a v Slovenskom národnom povstaní*. In: Akce Nisko v historii "konečné řešení židovské otázky" k 55. výročí první hromadné deportace evropských Židů. Ostrava : Facultas Philosophica Universitatis Ostraviensis, 1995. s. 128-138.

¹⁰¹ BÁRKÁNY, Eugen – DOJČ, Ľudovít: *Židovské náboženské obce na Slovensku*. Bratislava : Vesna, 1991. 438 s.

¹⁰² KAMENEC, Ivan: *Židia v Bratislave v čase holokaustu*. In: Židia v Bratislave. Bratislava : Inštitút judaistiky Filozofickej fakulty Univerzity Komenského - Ústav etnológie SAV – ŽNO Bratislava, 1997. s. 71-95.

¹⁰³ SALNER, Peter: *Premeny židovskej komunity v Bratislave (1919-1969)*. In: Židia v Bratislave. Bratislava : Inštitút judaistiky Filozofickej fakulty Univerzity Komenského - Ústav etnológie SAV – ŽNO Bratislava, 1997. s. 53-70.

¹⁰⁴ LÁRIŠOVÁ, Petra: *Židovská komunita v Bratislave roku 1940*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku – Ústav etnológie SAV – ŽNO, 2000. 262 s.

¹⁰⁵ SLNEKOVÁ, Veronika: *"Židovská otázka" na úrovni mesta Trnava v období autonómie Slovenska*. In: Studia historica Nitriensia, roč. 5, 1996, s. 185-201; SLNEKOVÁ, Veronika: *Zásahy proti židovským lekárom v Trnave v rámci tzv. riešenia židovskej otázky v rokoch 1938-1942*. In: Acta Nitriensiae, roč. 2, 1999, s. 337-360.

¹⁰⁶ PSICOVÁ, Katarína: *Židovská komunita v Piešťanoch v období autonómie Slovenska*. In: Židovská komunita na Slovensku. Obdobie autonómie. Porovnanie s vtedajšími udalosťami v Rakúsku. Bratislava : Inštitút judaistiky Univerzity Komenského, 2000. s. 112-133.

¹⁰⁷ KÖNÖZSYOVÁ, Lucia: *Príprava na arizačný proces vo forme nariadení o vládnych dôverníkoch v podnikoch ako prejav hospodárskeho antisemitizmu* : Židovská komunita v Nitre. In: Studia historica Nitriensia, roč. 11, 2003, s. 165-181.

¹⁰⁸ JAMES, Andrea: *Zmeny v postavení židovskej komunity v okrese Topoľčany...*, s. 123-133. O Židoch v Topoľčanoch pozri tiež: BÜCHLER, Robert: *Židovská náboženská obec v Topoľčanoch* : Počiatky, rozvoj, zánik. Bratislava : SNM - Múzeum židovskej kultúry, 1996. 193 s.

¹⁰⁹ ORAVCOVÁ, Jana: *Osudy bansko-bystrických židov v rokoch 1939-1942*. In: Historické rozhľady, roč. 1, 2004, s. 145-162.

¹¹⁰ BUMOVÁ, Ivica: *Prejavy (in)tolerancie voči židovskej komunite v prostredí Dolného Kubína v rokoch 1918-1945*. In: Slovenský národopis, roč. 48, 2000, č. 1, s. 53-80.

¹¹¹ SULAČEK, Jozef: *Tragické osudy židovského obyvateľstva na východnom Slovensku v roku 1944*. In: Košice a deportácie Židov v roku 1944. Košice : Spoločenskovedný ústav SAV, 1994. s. 62-84; SULAČEK, Jozef: *Tragické osudy*

dom.¹¹²

O židovských komunitách na území obsadenom Maďarskom napísali práce Michal Potemra,¹¹³ Pavol Šalamon a Štefan Eliáš. Ich štúdie popisujú tragédiu druhej najpočetnejšej komunity Židov. Dejiny židovských obyvateľov mesta Šale,¹¹⁴ vrátane obdobia rokov 1938-1945, sa pokúsil zrekonštruovať Rudolf Kuklovský. Jeho práca je prínosná najmä v tom, že mapuje osudy každej židovskej rodiny v tomto meste.

V poslednej dobe sa aj u nás teší veľkej popularite metóda „oral history“. Dôkazom tohto tvrdenia je projekt *Osudy tých, ktorí prežili holokaust*,¹¹⁵ realizovaný pod vedením Inge Antalovej a Martina Bútoru. Jeho výsledky využil Peter Salner (jeden z členov výskumného tímu) v knihe nazvanej *Prežili holokaust*.¹¹⁶ Gros práce tvoria pohľady svedkov na obdobie holokaustu, ktoré sú vhodne rámcované spomienkami na predvojnové a povojnové spolužitie majoritnej spoločnosti a židovskej menšiny. V samom závere zaujme odpoveď autora na otázku - kedy skončil holokaust. Podľa jeho slov „kým žijú svedkovia, holokaust pre nich (ale aj pre ich slovenské okolie) nebude mŕtvym obdobím“. A keďže následky tohto obdobia sa odrážajú aj na ich deťoch, „možno predpokladať, že holokaust na Slovensku sa pre časť populácie neskončí pred rokom 2065“.¹¹⁷

Materiál získaný v rámci spomínaného projektu bol prezentovaný aj v publikácii Moniky Vrzgulovej *Videli sme holokaust*.¹¹⁸ Kniha formou rozhovorov prináša dojmy piatich členov realizačného kolektívu zo stretnutia s tými, čo prežili takzvané riešenie židovskej otázky. Každý zo spoluautorov do svojho príspevku zaradil vlastný výber zo svedectiev o holokauste.

Postavením židovskej komunity v spoločnosti za posledných 200 rokov sa zaoberá kniha Petra Salnera *Židia na Slovensku medzi tradíciou a asimiláciou*.¹¹⁹ Prínosom práce je najmä priblíženie dosiaľ málo pertraktovanej problematiky vzťahov židovského obyvateľstva s majoritným prostredím. Túto tému sa pokúsili načrtnúť vo svojich štúdiách aj I. Kamenec¹²⁰ a E. Nižňanský.¹²¹ Róbert Letz sa zo slovensko-židovského spolužitia sústredil na oblasť pomoci prenasledovanej minorite.¹²² O tom, že je potrebné venovať pozornosť aj tejto stránke problému, svedčia jeho slová zo záveru citovanej práce: „Nemalý bol počet tých, ktorí vytrvali vo svojom pôvodnom presvedčení a pomáhali z ušľachtilých pohnutí bez ohľadu na nebezpečenstvo. Práve títo ľudia

židovskej komunity v Kežmarku v rokoch II. svetovej vojny. In: Žili medzi nami. Kežmarok : Múzeum v Kežmarku, 2003. s. 60-85; SULÁČEK, Jozef: *Tragické osudy židovskej komunity na Spiši v rokoch druhej svetovej vojny*. In: Terra Scepuiensis. Levoča – Wrocław : Kláštorisko, 2003. s. 785-802.

¹¹² KÓNYA, Peter – LANDA, Dezider: *Stručné dejiny prešovských židov*. Prešov : PVT, 1995, 120 s. História miestnej židovskej komunity opísal tiež izraelský autor Giora Amir: *Prešov osud židovskej obce, jednej z mnohých*. Bratislava : SNM - Múzeum židovskej kultúry, 2004. 251 s.

¹¹³ POTEIRA, Michal: *Židovská otázka v Košiciach v rokoch 1938-1944*. In: Košice a deportácie Židov v roku 1944. Košice : Spoločenskovedný ústav SAV – Oddelenie židovskej kultúry SNM v Bratislave, 1994. s. 37-51; ŠALAMON, Pavol: *Demografický vývoj Židov v Košiciach v rokoch 1841-1944*. In: Košice a deportácie Židov v roku 1944. Košice : Spoločenskovedný ústav SAV – Oddelenie židovskej kultúry SNM v Bratislave, 1994. s. 85-92; ELIÁŠ, Štefan: *Tragédia košických Židov v rámci rasovej perzekúcie v rokoch 1938-1945*. In: Košice a deportácie Židov v roku 1944. Košice : Spoločenskovedný ústav SAV – Oddelenie židovskej kultúry SNM v Bratislave, 1994. s. 107-128.

¹¹⁴ KUKLOVSKÝ, Rudolf: *Šalianski Židia*. Šaľa : Oto Németh, 2002. 273 s.

¹¹⁵ Projekt realizovala Nadácia Milana Šimečku v spolupráci s Yalskou univerzitou v Spojených štátoch amerických. Formou videozáznamu zdokumentovali rozhovory s viac ako 150 židovskými a s vyše 50 rómskymi svedkami holokaustu. Svedectvá židovských obyvateľov k problematike holokaustu zaznamenáva i ÚPN v rámci projektu Oral History. <http://www.upn.gov.sk/obdobie-1939-1945/projekt-oral-history-1939-1945/> (2006-10-21).

¹¹⁶ SALNER, Peter: *Prežili holokaust*. Bratislava : Veda, 1997. 189 s.

¹¹⁷ SALNER, P.: *Prežili holokaust*, s. 169.

¹¹⁸ *Videli sme holokaust*. [Ed.]: M. Vrzgulová. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku, 2002. 128 s.

¹¹⁹ SALNER, Peter: *Židia na Slovensku : Medzi tradíciou a asimiláciou*. Bratislava ZING Print, 2000. 293 s.

¹²⁰ KAMENEC, Ivan: *Modifikácie prístupov slovenského obyvateľstva k takzvanému riešeniu židovskej otázky v rokoch 1938-1945*. In: *Židia v interakcii II*. Bratislava : Inštitút judaistiky Univerzity Komenského, 1999. s. 45-54.

¹²¹ NIŽŇANSKÝ, E.: *Slovenská spoločnosť a židovská komunita na Slovensku 1938-1945*. In: *Česko-slovenská historická ročenka*, 2001. s. 89-104.

¹²² LETZ, Róbert: *Pomoc prenasledovaným Židom na Slovensku v rokoch 1939-1945*. In: *Viera a život*, roč. 9, 1999, č. 3, s. 178-219.

*sú pre nás mravným imperatívom, vzorom zásadovosti a schopnosti zachovať si správne presvedčenie aj napriek tomu, že sa ocitlo v protiklade s tým, čo sa oficiálne presadzovalo“.*¹²³

Z uvedeného vyplýva, že výskumu holokaustu sa po novembri 1989 venuje primeraná pozornosť. Vychádzajú pramenné edície, monografie, zborníky a štúdie, ktoré mapujú problematiku na celoslovenskej i regionálnej úrovni. Po rokoch nezájmu sa zachraňuje čo sa dá aj v oblasti „oral history“. Problémom, no zďaleka nie najväčším, naďalej zostáva polarizácia slovenskej historiografie, zapríčinená neschopnosťou (neochotou?) prekročiť tieň svojej ideovej, stránickej či konfesionalnej príslušnosti. Oveľa väčšie nebezpečenstvo pre výskum danej problematiky však predstavuje postupné sprísňovanie predpisov, ktorých deklarovaným cieľom má byť ochrana osobných údajov.

Výberová bibliografia

- AMIR, Giora: *Prešov osud židovskej obce, jednej z mnohých*. Bratislava : SNM – Múzeum židovskej kultúry, 2004. 251 s.
- AUGUSTÍN, Milan: *Krátke dejiny židov na Slovensku*. Bratislava : Slovenské národné múzeum, 1993. 105 s.
- BAKA, Igor: *Židovský tábor v Novákoch 1941-1944*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku – Vojenský historický ústav – ŽNO, 2001. 115 s.
- BALKO, Ján: *Desať rokov v slovenskej politike 2*. Prešov : Michal Vaško, 2005. 402 s.
- BARANOVÁ, Daniela: *Pred bránami pekla*. Banská Bystrica : Vidas, 1996. 96 s.
- BÁRKÁNY, Eugen – DOJČ, Ľudovít: *Židovské náboženské obce na Slovensku*. Bratislava : Vesna, 1991. 438 s.
- BENKOVIČ, Boris: *Obraz židovskej minority vo vybraných slovenských médiách*. In: *Národ a národnosti na Slovensku*. Prešov : Univerzum, 2004. s. 230-239.
- BREUER, Alexander: *Vojak č. 151*. Bratislava : SNM – Múzeum židovskej kultúry, 2001. 117 s.
- BÜCHLER, Robert: *Židovská náboženská obec v Topoľčanoch : Počiatky, rozvoj, zánik*. Bratislava : SNM – Múzeum židovskej kultúry, 1996. 193 s.
- BÜCHLER, Robert – FATRANOVÁ, Gila – MIČEV, Stanislav: *Slovenskí židia : Fragmenty z dejín židovstva na Slovensku*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 1991. 60 s.
- BUMOVÁ, Ivica: *Prejavy (in)tolerancie voči židovskej komunite v prostredí Dolného Kubína v rokoch 1918-1945*. In: *Slovenský národopis*, roč. 48, 2000, č. 1, s. 53-80.
- CAMBEL, Samuel: *Slovenská dedina (1938-1944)*. Bratislava : Slovac Academic Press, 1996. 219 s.
- Dejiny hnutia Hašomer Hacair*. [Ed.]: P. Mešťan. Bratislava : SNM - Múzeum židovskej kultúry, 2001. 194 s.
- ĎURICA, Milan Stanislav: *Jozef Tiso 1887-1947 : Životopisný profil*. Bratislava : Lúč, 2006. 592 s.
- ĎURICA, Milan Stanislav: *Slovenský podiel na európskej tragédii Židov*. Köln : Slovenský ústav Matúša Černáka, 1987. 40 s.
- DZUGAS, Jozef: *Postavenie židovského obyvateľstva v normotvorbe slovenského štátu v rokoch 1939-1945*. In: *Právnické štúdie*, roč. 15, 1967, č. 2, s. 349-391.
- ELIÁŠ, Štefan: *Tragédia košických Židov v rámci rasovej perzekúcie v rokoch 1938-1945*. In: *Košice a deportácie Židov v roku 1944*. Košice : Spoločenskovedný ústav SAV – Oddelenie židovskej kultúry SNM v Bratislave, 1994. s. 107-128.
- Emancipácia Židov – antisemitizmus – prenasledovanie v Nemecku, Rakúsko-Uhorsku, v českých zemiach a na Slovensku*. [Eds.]: J. K. Hoensch – S. Biman – L. Lipták. Bratislava : Veda, 1999. 211 s.
- FRIEDER, Emanuel: *Z denníka mladého rabína*. Bratislava : SNM - Oddelenie židovskej kultúry, 1993. 203 s.
- GAJDOŠ, Milan: *Zápas vatikánskeho diplomata mons. Giuseppe Burzia o záchranu slovenských Židov*. In: *Účasť kresťanov v protifašistickom odboji v strednej Európe v rokoch 1933-1945, časť II*. Liptovský Mikuláš : Transocius, 2004. s. 113-126.
- GOLDNEROVÁ, Magda: *A život išiel ďalej... Spomienky na môj dvanásty rok (1944-1945)*. In: *Acta Judaica Slovaca* č. 5. Bratislava : SNM – Múzeum židovskej kultúry, 1999. s. 85-100.
- HALLON, Ľudovít: *Arizácia na Slovensku v rokoch 1939-1945 : Židovský majetok v rukách štátu*. In: *História revue*, roč. 4, 2004, č. 9-10, s. 16-18.
- Holokaust na Slovensku : Obdobie autonómie (6.10.1938-14.3.1939)*. Dokumenty. [Ed.]: E. Nižňanský. Zvolen : Klemo, 2001. 362 s.
- Holokaust na Slovensku 2 : Prezident, vláda, Snem SR a Štátna rada o židovskej otázke (1939-1945)*. Dokumenty. [Eds.]: E. Nižňanský – I. Kamenec. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku – Židovská náboženská obec (ŽNO) Bratislava, 2003. 364 s.
- Holokaust na Slovensku 3 : Listy Gisely Fleischmannovej (1942-1944)*. Dokumenty. [Ed.]: K. Hradská. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku – ŽNO Bratislava, 2003. 123 s.
- Holokaust na Slovensku 4 : Dokumenty nemeckej proveniencie (1939-1945)*. [Ed.]: E. Nižňanský. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku – ŽNO Bratislava, 2003. 328 s.
- Holokaust na Slovensku 5 : Židovské pracovné tábory a strediská na Slovensku 1938-1944*. Dokumenty. [Eds.]: E. Niž-

¹²³ LETZ, R.: *Pomoc prenasledovaným Židom na Slovensku v rokoch 1939-1945*, s. 219.

- ňanský – I. Baka – I. Kamenec. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku – ŽNO Bratislava, 2004. 352 s.
- Holokaust na Slovensku 6* : Deportácie v roku 1942. [Ed.]: E. Nižňanský. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku, 2005. 645 s.
- Holokaust na Slovensku 7* : Vzťah slovenskej majority a židovskej minority. [Ed.]: E. Nižňanský. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku – Katedra všeobecných dejín FF UK v Bratislave, 2005. 119 s.
- HRABOVECKÁ, Hilda: *Ruka s vyvetovaným čísлом*. Bratislava : PT-vydavateľstvo, 1998. 110 s.
- HRADSKÁ, Katarína: *Deportácie slovenských Židov v rokoch 1944-1945 so zreteľom na transporty do Terezína*. In: Historický časopis, roč. 45, 1997, č. 3, s. 455-471.
- HRADSKÁ, Katarína: *Koncentračné tábory a slovenskí Židia v nich*. In: Ľudské práva a slobody v demokratickej spoločnosti. Bratislava : Ekonóm, 2001. s. 108-118.
- HRADSKÁ, Katarína: *Nemeckí poradcovia na Slovensku a ich činnosť*. In: Historický časopis, roč. 46, 1998, č. 4, s. 589-605.
- HRADSKÁ, Katarína: *Predhistória slovenských transportov do Terezína*. In: Terezínske studie a dokumenty. Praha : Nadace Terezínská iniciativa – Academia, 1996. s. 84-98.
- HRADSKÁ, Katarína: *Pripad Dieter Wisliceny* : Nacistický poradcovia a židovská otázka na Slovensku. Bratislava : AEP, 1999. 133 s.
- HRADSKÁ, Katarína: *Riešenie židovskej otázky na Slovensku* : Dve vlny deportácií Židov zo slovenského územia. In: Stín Šoa nad Európou. Praha : Židovské museum, 2002. s. 67-76.
- HRADSKÁ, Katarína - SCHWALBOVÁ, Margita: *Žila som životy druhých*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku – ŽNO Bratislava, 2001. 71 s.
- HUBENÁK, Ladislav: *Rasové zákonodarstvo na Slovensku 1939-1945*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2003. 232 s.
- JABLONICKÝ, Jozef: *Účasť zaradencov VI. robotného práporu v protifašistickom odboji*. In: Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939-1945 : VI. robotný prápor. Bratislava : ZING Print, 1996. s. 161-166.
- JABLONICKÝ, Jozef: *Židia v rezistencii na Slovensku*. In: Aktuálne otázky histórie. Brno : Metodické centrum, 1992. s. 109-119.
- JAMES, Andrea: *Zmeny v postavení židovskej komunity v okrese Topoľčany počas obdobia Slovenského štátu*. In: Československá historická ročenka, 2001. s. 123-133.
- JELINEK, Yeshayahu Andrej: *Na okraj beatifikačného procesu biskupa Jána Vojaššáka*. In: Účasť kresťanov v protifašistickom odboji v strednej Európe v rokoch 1933-1945, časť II. Liptovský Mikuláš : Transcius, 2004. s. 147-170.
- JELINEK, Yeshayahu Andrej: *Zachráň sa, kto môžeš. Židia na Slovensku v rokoch 1944-1950* : poznámky a úvahy. In: Acta Judaica Slovaca č. 4. Bratislava : SNM – Múzeum židovskej kultúry, 1998. s. 91-119.
- JELINEK, Yeshayahu Andrej: *Židia na Slovensku v 19. a 20. storočí. Zborník statí I*. Bratislava : SNM – Múzeum židovskej kultúry, 1999. 155 s.
- JELINEK, Yeshayahu Andrej: *Židia na Slovensku v 19. a 20. storočí. Zborník statí II*. Bratislava : SNM – Múzeum židovskej kultúry, 2000. 174 s.
- KAMENEC, Ivan: *Deportácie židovských občanov zo Slovenska roku 1942*. In: Tragédia slovenských Židov. Banská Bystrica : DATEI, 1992. s. 77-100.
- KAMENEC, Ivan: *Hlavné rysy arizačného procesu na Slovensku*. In: Terezínske studie a dokumenty. Praha : Institut terezínske iniciatívy, 2003. s. 289-300.
- KAMENEC, Ivan: *K hospodárskej politike slovenskej buržoázie v rokoch 1939-1945* : Arizačný proces a jeho triedny charakter. In: Studia historica Slovaca, roč. 22, 1977, s. 33-67.
- KAMENEC, Ivan: *Koncentračné a pracovné tábory pre rasovo prenasledovaných občanov na Slovensku v rokoch 1938 - 1945*. In: Terezínske listy, roč. 5, 1975, s. 12 – 25.
- KAMENEC, Ivan: *Koncentračné, pracovné a zajatecké tábory na Slovensku v rokoch 1938-1945*. In: Terezínske listy, roč. 6, 1976, s. 15-28.
- KAMENEC, Ivan: *Modifikácie prístupov slovenského obyvateľstva k takzvanému riešeniu židovskej otázky v rokoch 1938-1945*. In: Židia v interakcii, zv. 2. Bratislava : Inštitút judaistiky Univerzity Komenského, 1999. s. 45-54.
- KAMENEC, Ivan: *Neúspešné pokusy o obnovenie deportácií slovenských Židov*. In: Terezínske studie a dokumenty. Praha : Institut Terezínske iniciatívy, 2002. s. 299-315.
- KAMENEC, Ivan: *Nútená pracovná povinnosť ako súčasť politickej a rasovej perzekúcie občanov I. Slovenskej republiky*. In: Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939-1945 : VI. robotný prápor. Bratislava : ZING Print, 1996. s. 19-24.
- KAMENEC, Ivan: *Po stopách tragédie*. Bratislava : ARCHA 1991. 285 s.
- KAMENEC, Ivan: *Priprava a priebeh deportácií rasovo prenasledovaných občanov fašistického slovenského štátu*. In: Zborník Múzea SNP, roč. 8, 1983, s. 134-162.
- KAMENEC, Ivan: *Riešenie židovskej otázky v prvom období Slovenskej republiky (roky 1939-1940)*. In: Akce Nisko v histórii "konečné řešení židovské otázky" k 55. výročí první hromadné deportace evropských Židů. Ostrava : Facultas Philosophica Universitatis Ostraviensis, 1995. s. 183-190.
- KAMENEC, Ivan: *Snem Slovenskej republiky a jeho postoj k problému židovského obyvateľstva na Slovensku v rokoch 1939-1945*. In: Historický časopis, roč. 17, 1969, č. 3, s. 329-362.
- KAMENEC, Ivan: *Tragédia politika, kňaza, človeka* : Dr. Jozef Tiso 1887-1947. Bratislava : Archa, 1998. 148 s.
- KAMENEC, Ivan: Verejná a politická činnosť Jána Vojaššáka v rokoch 1939-1945. In: Spišský biskup Ján Vojaššák.

- Spišská Kapitula – Spišské Podhradie : Kňazský seminár biskupa Jána Vojaššáka, 2003. s. 53-68.
- KAMENEC, Ivan: *Židia v Bratislave v čase holokaustu*. In: *Židia v Bratislave*. Bratislava : Inštitút judaistiky Filozofickej fakulty Univerzity Komenského – Ústav etnológie SAV – ŽNO Bratislava, 1997. s. 71-95.
- KAMENEC, Ivan: *Židovská otázka na Slovensku a spôsoby jej riešenia v čase autonómie Slovenska*. In: *Nové obzory*, roč. 10, 1968, s. 155-180.
- Katolícka cirkev a tragédia slovenských židov v dokumentoch*. [Eds.]: G. Hoffmann – L. Hoffmann. Partizánske : Garmond, 1994. 232 s.
- Katolícka cirkev na Slovensku 1938-1945 v hodnotení nemeckých diplomatov a tajných agentov*. [Ed.]: M. S. Ďurica. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 2001. 110 s.
- KÖNÖZSYOVÁ, Lucia : *Deportácie Židov z Nitry za autonómie Slovenska 4. – 5. 11. 1938 v dokumentoch*. In: *Studia historica Nitriensia*, roč. 8, 1999, s. 241-297.
- KÖNÖZSYOVÁ, Lucia: *Možnosti záchrany Židov začiatkom deportácií v roku 1942 – modelové mesto Nitra*. *Studia historica Nitriensia*, roč. 9, 2001, s. 89-114.
- KÖNÖZSYOVÁ, Lucia: *Príprava na arizačný proces vo forme nariadení o vládných dôverníkoch v podnikoch ako prejav hospodárskeho antisemitizmu : Židovská komunita v Nitre*. In: *Studia historica Nitriensia*, roč. 11, 2003, s. 165-181.
- KÓNYA, Peter: *Dejiny Židov na východnom Slovensku v kontexte celoeurópskeho vývinu*. Prešov : Metodické centrum, 1997. 78 s.
- KÓNYA, Peter – LANDA, Dezider: *Stručné dejiny prešovských židov*. Prešov : PVT, 1995. 120 s.
- Košice a deportácie Židov v roku 1944*. [Eds.]: A. Jurová – P. Šalomon. Košice : Spoločenskovedný ústav SAV, 1994. 177 s.
- KUČEROVÁ, M. – LACKA, T.: *Arizácia lekární na Slovensku*. In: *Farmaceutický obzor*, roč. 62, 1993, č. 7, s. 315-320.
- KUKLOVSKÝ, Rudolf: *Šalianski Židia*. Šaľa : Oto Németh, 2002. 273 s.
- LÁNIK, Jozef: *Čo Dante nevidel*. Martin : Osveta, 1964. 269 s.
- LÁNIK, Jozef: *Oswiecim – hrobka štyroch miliónov ľudí*. Bratislava : Povereníctvo SNR pre informácie, 1945. 73 s.
- LÁRIŠOVÁ, Petra: *Židovská komunita v Bratislave roku 1940*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku – Ústav etnológie SAV – ŽNO, 2000. 262 s.
- LETZ, Róbert: *Biskup Ján Vojaššák ako problém slovenskej historiografie*. In: *Studia historica Tyrnaviensia*, roč. 2, 2002, s. 52-62.
- LETZ, Róbert: *Pomoc prenasledovaným Židom na Slovensku v rokoch 1939-1945*. In: *Viera a život*, roč. 9, 1999, č. 3, s. 178-219.
- Likvidácie podnikov Židov (1941-1942)*. <http://www.upn.gov.sk/likvidacie/> (2006-10-21).
- LIPSCHER, Ladislav: *Židia v slovenskom štáte 1939-1945*. Bratislava : Print-servis, 1992. 254 s.
- MÁJEK, Stanislav: *Ján Vojaššák : K procesu blahorečenia*. Bratislava : Krakora design, 2004. 40 s.
- MANN, Arne: *Židia a Rómovia - paralely osudov*. In: *Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939-1945 : VI. robotný prápor*. Bratislava : ZING Print, 1996. s. 108-115.
- MEDRICKÝ, Gejza: *Minister spomína*. Bratislava : Litera, 1993. 348 s.
- MLYNÁRIK, Ján: *Dějiny Židů na Slovensku*. Praha : Academia, 2005. 376 s.
- MLYNÁRIK, Ján: *Vatikán a genocida slovenských Židov*. In: *Kultúrny život*, roč. 24, 1990, č. 6, s. 3 a 15.
- MLYNÁRIK, Ján: *Vatikán a genocida slovenských Židov*. In: *Kultúrny život*, roč. 24, 1990, č. 7, s. 8 a 15.
- MOSNÝ, Peter: *K právnemu vymedzeniu pojmu Žid v zákonodárstve slovenského štátu*. In: *Košice a deportácie Židov v roku 1944*. Košice : Spoločenskovedný ústav SAV, 1994. s. 29-36.
- MRVA, Ivan: *Kamenec, I. : Tragédia politika, kňaza, človeka (rec.)*. In: *Historický zborník*, roč. 15, 2005, č. 1, s. 170-175.
- Nariadenie o právnom postavení Židov (dokumenty)*. [Ed.]: P. Mešťan. Bratislava : SNM – Múzeum židovskej kultúry, 2000. 55 s.
- NIR, Akiva: *Chodníčky v ohnivom kruhu*. Bratislava : SNM – Múzeum židovskej kultúry, 1994. 217 s.
- NIR, Akiva: *Slovenskí židia v odboji a v Slovenskom národnom povstaní*. In: *Akce Nisko v historii "konečné řešení židovské otázky" k 55. výročí první hromadné deportace evropských Židů*. Ostrava : Facultas Philosophica Universitatis Ostraviensis, 1995. s. 128-138.
- NIŽŇANSKÝ, Eduard: *Akcia Nisko a židovský tábor vo Vyhníach*. In: *V premenách stáročí*. Zvolen : KLEMO, 2001. s. 101-112.
- NIŽŇANSKÝ, Eduard: *Deportácie Židov v novembri 1938 zo Slovenska v hláseniach styčných dôstojníkov*. In: *Studia historica Nitriensia*, roč. 7, 1998, s. 259-284.
- NIŽŇANSKÝ, Eduard: *Deportácie Židov zo Slovenska v roku 1942 a prijatie ústavného zákona č. 68/1942 o "vystaňovaní Židov"*. In: *Studia historica Nitriensia*, roč. 10, 2002, s. 85-156.
- NIŽŇANSKÝ, Eduard: *Ohlas deportácií Židov za autonómie Slovenska v európskej nemecky písanej tlači*. In: *Studia historica Nitriensia*, roč. 6, 1997, s. 69-77.
- NIŽŇANSKÝ, Eduard: *Prvé deportácie Židov z územia Slovenska v novembri 1938 a úloha Jozefa Falátha a Adolfa Eichmanna*. In: *Židovská komunita na Slovensku. Obdobie autonómie. Porovnanie s vtedajšími udalosťami v Rakúsku*. Bratislava : Inštitút judaistiky Univerzity Komenského, 2000. s. 89-104.
- NIŽŇANSKÝ, Eduard: *Slovenská historiografia v 90. rokoch 20. storočia o holokauste*. In: *Historický časopis*, roč. 52, 2004, č. 2, s. 317-330.
- NIŽŇANSKÝ, Eduard: *Slovenská politika a deportácie Židov zo Slovenska v roku 1942*. In: *Milý Bore... Profesoru Ctiboru Nečasovi k jeho sedmdesátym narodeninám venujú priateľé, kolegové a žáci*. Brno : Historický ústav AV ČR – Historie-

- ký ústav FF MU a Matice moravská, 2003. s. 375-386.
- NIŽŇANSKÝ, Eduard: *Slovenská spoločnosť a židovská komunita na Slovensku 1938-1945*. In: Česko-slovenská historická ročenka, 2001. s. 89-104.
- NIŽŇANSKÝ, Eduard: *Židovská komunita na Slovensku medzi československou parlamentnou demokraciou a slovenským štátom v stredoeurópskom kontexte*. Prešov : Universum, 1999. 293 s.
- NIŽŇANSKÝ, Eduard – JAMES-JAMRICOVÁ, Andrea: *Deportácie Židov zo Slovenska v rokoch 1944/45 – niekoľko dokumentov*. In: Studia historica Nitriensia, roč. 8, 1999, s. 299-308.
- NIŽŇANSKÝ, Eduard – KAMENEC, Ivan: *Poplatky za deportovaných slovenských Židov*. In: Historický časopis, roč. 51, 2003, č. 2, s. 311-342.
- NIŽŇANSKÝ, Eduard – SLNEKOVÁ, Veronika: *Deportácie Židov za autonómie Slovenska 4. – 5. 11. 1938*. In: Studia historica Nitriensia, roč. 5, 1996, s. 66-163.
- ORAVCOVÁ, Jana: *Osudy banskobystrických židov v rokoch 1939-1942*. In: Historické rozhľady, roč. 1, 2004, s. 145-162.
- Pokus o politický a osobný profil Jozefa Tisu*. [Eds.]: V. Bystrický – Š. Fano. Bratislava : Slovak academic press, 1992. 380 s.
- PORUBÁN, Roman: *Evanjelická cirkev a otázka židovstva*. In: Žili medzi nami. Kežmarok : Múzeum v Kežmarku, 2003. s. 38-59.
- POTEMRA, Michal: *Židovská otázka v Košiciach v rokoch 1938-1944*. In: Košice a deportácie Židov v roku 1944. Košice : Spoločenskovedný ústav SAV - Oddelenie židovskej kultúry SNM v Bratislave, 1994. s. 37-51.
- Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939-1945* : VI. robotný prápor. Zborník materiálov z medzinárodného seminára Bratislava 22.-23. novembra 1995. [Ed.]: B. Knežo-Schönbrun. Bratislava : ZING Print, 1996. 187 s.
- Proces proti vlastizrádnym biskupom Jánovi Vojtaššákovi, Michalovi Buzalkovi, Pavlovi Gojdičovi*. Bratislava : Tatran, 1951. 223 s.
- PSICOVÁ, Katarína: *Židovská komunita v Piešťanoch v období autonómie Slovenska*. In: Židovská komunita na Slovensku. Obdobie autonómie. Porovnanie s vtedajšími udalosťami v Rakúsku. Bratislava : Inštitút judaistiky Univerzity Komenského, 2000. s. 112-133.
- RAJSKÝ, Milan: *Nebol som hrdina*. Bratislava : Kontakt Plus, 1999. 152 s.
- Rasové násilie v dejinách a v prítomnosti*. [Eds.]: P. Mešťan – D. Čaplovič. Bratislava : SNM – Múzeum židovskej kultúry, 2001. 116 s.
- Riešenie židovskej otázky na Slovensku (1939-1945)*. Dokumenty I-V. [Ed.]: L. Hubenák. Bratislava : SNM – Múzeum židovskej kultúry, 1994-2000.
- RÓNA, Bedrich: *Holokaust po slovensky*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku, 2000. 83 s.
- SALNER, Peter: *Etnická identita ako faktor polarizácie židovskej komunity*. In: Etnicita a mesto. Bratislava : Ústav etnológie SAV, 2001. s. 205-225.
- SALNER, Peter: *Premeny židovskej komunity v Bratislave (1919-1969)*. In: Židia v Bratislave. Bratislava : Inštitút judaistiky Filozofickej fakulty Univerzity Komenského - Ústav etnológie SAV – ŽNO Bratislava, 1997. s. 53-70.
- SALNER, Peter: *Prežili holokaust*. Bratislava : Veda, 1997. 189 s.
- SALNER, Peter: *Židia na Slovensku* : Medzi tradíciou a asimiláciou. Bratislava ZING Print, 2000. 293 s.
- SAUNDERS, Harold: *Spravodlivosť bola d'aleko*. Bratislava : SNM – Múzeum židovskej kultúry, 2001. 117 s.
- SIDOR, Karol: *Šesť rokov pri Vatikáne*. Scranton : Obrana Press, 1947. 295 s.
- SLNEKOVÁ, Veronika: *Arizácia židovského hnutelného majetku ako súčasť "riešenia" židovskej otázky v hospodárskej oblasti - modelové mesto Trnava v rokoch 1939-1945*. In: Studia historica Nitriensia, roč. 8, 1999, s. 205-235
- SLNEKOVÁ, Veronika: *Arizácie židovských podnikov v Trnave ako súčasť tzv. riešenia židovskej otázky v rokoch 1938-1945*. In: Studia historica Nitriensia, roč. 9, 2001, s. 165-202.
- SLNEKOVÁ, Veronika: *Zásahy proti židovským lekárom v Trnave v rámci tzv. riešenia židovskej otázky v rokoch 1938-1942*. In: Acta Nitriensia, roč. 2, 1999, s. 337-360.
- SLNEKOVÁ, Veronika: *"Židovská otázka" na úrovni mesta Trnava v období autonómie Slovenska*. In: Studia historica Nitriensia, roč. 5, 1996, s. 185-201.
- Slovenské národné povstanie* : Nemci a Slovensko. [Ed.]: V. Prečan. Bratislava : Epoque, 1971. 701 s.
- Spišský biskup Ján Vojtaššák*. [Ed.]: I. Chalupický. Spišská Kapitula – Spišské Podhradie : Kňazský seminár biskupa Jána Vojtaššáka, 2003. 206 s.
- SPITZER, Martin: *Kde ostalo srdce*. Bratislava : SNM – Múzeum židovskej kultúry, 1995. 211 s.
- SULAČEK, Jozef: *Biele plášte* : Tragické osudy židovských lekárov na Slovensku v období druhej svetovej vojny. Časť 1. Bratislava : SNM - Múzeum židovskej kultúry 2005. 179 s.
- SULAČEK, Jozef: *Tragické osudy židovského obyvateľstva na východnom Slovensku v roku 1944*. In: Košice a deportácie Židov v roku 1944. Košice : Spoločenskovedný ústav SAV, 1994. s. 62-84.
- SULAČEK, Jozef: *Tragické osudy židovskej komunity na Spiši v rokoch druhej svetovej vojny*. In: Terra Scepusiensis. Levoča – Wrocław : Kláštorisko, 2003. s. 785-802.
- SULAČEK, Jozef: *Tragické osudy židovskej komunity v Kežmarku v rokoch II. svetovej vojny*. In: Žili medzi nami. Kežmarok : Múzeum v Kežmarku, 2003. s. 60-85.
- SUŠKO, Ľudovít: *Systém poradcov v nacistickom ovládaní Slovenska v rokoch 1939-1941*. In: Historické štúdie, roč. 23, 1979, s. 5-23.
- ŠALAMON, Pavol: *Demografický vývoj Židov v Košiciach v rokoch 1841-1944*. In: Košice a deportácie Židov v roku

1944. Košice : Spoločenskovedný ústav SAV - Oddelenie židovskej kultúry SNM v Bratislave, 1994. s. 85-92.
- ŠIMUNIČ, Pavel: *Vznik, organizačný vývoj a činnosť pracovných jednotiek a útvarov slovenskej armády 1939-1942*. In: Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939-1945 : VI. robotný prápor. Bratislava : ZING Print, 1996. s. 25-37.
- ŠKODOVÁ, Júlia: *Tri roky bez mena*. Martin : Osveta, 1962. 201 s.
- ŠPETKO, Jozef: *Ludácka emigrácia a Židia*. In: Acta Judaica Slovaca č. 4, 1998. s. 135-152.
- ŠPITZER, Juraj: *Možnosti odporu a odboja Židov v rokoch 1939-1945*. In: Tragédia slovenských Židov. Banská Bystrica : DATEI, 1992. s. 247-290.
- ŠPITZER, Juraj: *Nechcel som byť žid*. Bratislava : Kalligram, 1994. 303 s.
- ŠPITZER, Juraj: *Svitá, až keď je celkom tma*. Bratislava : Kalligram, 1996. 244 s.
- ŠVALBOVÁ, Manca: *Vyhasnuté oči (Requiem)*. Bratislava : Pravda, 1948. 178 s.
- Tragédia slovenských Židov* : Fotografie a dokumenty. [Ed.]: B. Steiner. Bratislava : Ústredný sväz ŽNO, 1949. 146 s.
- Tragédia slovenských Židov*. [Ed.]: D. Tóth. Banská Bystrica : DATEI, 1992. 328 s.
- Vatikán a Slovenská republika (1939-1945)*. Dokumenty. [Eds.]: I. Kamenec – V. Prečan – S. Škorvánek. Bratislava : Slovak Academic Press, 1992. 224 s.
- Videli sme holokaust*. [Ed.]: M. VrzguloVá. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku, 2002. 128 s.
- VNUK, František: *Mat' svoj štát znamená život*. Bratislava : Odkaz, 1991. 394 s.
- VOLANSKÁ, Hela: *Stretnutia v lesoch*. Praha – Bratislava : Naše vojsko, 1948. 219 s.
- VRABCOVÁ, Eva: *Pracovný tábor Židov v Seredi (1941-1945)*. In: Archivum Sala, roč. 2, 2005, s. 110-124.
- VRBA, Rudolf: *I Cannot Forgive*. London : Grove Press, 1963. 359 s.
- VRZGULOVÁ, Monika: *Holokaust s meste*. (Jeden z modelov polarizácie). In: Mesto a etnicita. Bratislava : Ústav etnológie SAV, 2001. s. 141 - 156.
- Z prameňov k dejinám 1. Slovenskej republiky 1939-1945 I* : Situačné hlásenia okresných náčelníkov január – august 1944. [Ed.]: M. Lacko. Trnava : Katedra histórie Filozofickej fakulty UCM, 2005. 270 s.
- ZAJAC, Ladislav: *Postavenie Šiesteho práporu pracovného zboru v slovenskej armáde v rokoch 1941-1943*. Historický časopis, roč. 44, 1996, č. 3, s. 486-503.
- ZAJAC, Ladislav: *Vznik, pôsobenie a zánik VI. Robotného práporu*. In: Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939-1945 : VI. robotný prápor. Bratislava : ZING Print, 1996. s. 123-146.
- Zamlčaná pravda o Slovensku*. [Ed.]: G. Hoffmann. Nitra : Garmond, 1996. 811 s.
- ZAVACKÁ, Katarína: *Právne prostriedky zásahov proti židovskej komunite v priebehu autonómie Slovenska*. In: Židovská komunita na Slovensku. Obdobie autonómie. Porovnanie s vtedajšími udalosťami v Rakúsku. Bratislava : Inštitút judaistiky Univerzity Komenského, 2000. s. 137-142.
- ZAVACKÁ, Katarína: *Protizhidské zákonodarstvo slovenského štátu*. In: Tragédia slovenských Židov. Banská Bystrica : DATEI, 1992. s. 59-76.
- ZAVACKÁ, Katarína: *Protizhidské zákony a právne normy v brannej politike Slovenského štátu*. In: Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939-1945. Bratislava : ZING Print, 1996. s. 15-18.
- ZAVACKÁ, Katarína: *Vývin právneho vedomia na Slovensku v rokoch 1939-1942*. In: Košice a deportácie Židov v roku 1944. Košice : Spoločenskovedný ústav SAV, 1994. s. 9-22.
- ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Zlatica: *Chaviva Reiková (1914-1944) : Žena v spravodajských službách*. In: Historie a vojenství, roč. 48, 1999, č. 2, s. 425-432.
- ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Zlatica: *Príspevok k účasti Židov v protinacistickom odboji na Slovensku a v Slovenskom národnom povstaní I*. In: Střední Evropa, roč. 13, 1997, č. 71, s. 93-103.
- ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Zlatica: *Príspevok k účasti Židov v protinacistickom odboji na Slovensku a v Slovenskom národnom povstaní II*. In: Střední Evropa, roč. 13, 1997, č. 72/73, 190-208.
- Židia v Bratislave*. [Ed.]: P. Salner. Bratislava : Inštitút judaistiky Filozofickej fakulty Univerzity Komenského – Ústav etnológie SAV – ŽNO Bratislava, 1997. 118 s.
- Židia v interakcii*. [Ed.]: E. Gál. Bratislava : Inštitút judaistiky Univerzity Komenského, 1998. 178 s.
- Židia v interakcii II*. [Ed.]: E. Gál. Bratislava : Inštitút judaistiky Univerzity Komenského, 1999. 137 s.
- Židovská identita včera, dnes a zajtra*. [Ed.]: P. Salner. Bratislava : ZING PRINT, 1995. 79 s.
- Žili medzi nami*. [Ed.]: E. Cintulová. Kežmarok : Múzeum, 2003. 148 s.
- Žili medzi nami II*. [Ed.]: E. Cintulová. Kežmarok : Múzeum, 2005. 71 s.

Summary

The Jewish question in Slovakia 1938-1945 in the Slovak historiography

The work informs about the literature of Slovak provenience dealing with the holocaust in Slovakia. Except the basic monographs about the "solution" of the Jewish question, the study analyses collections of documents, memoirs, composite books and the most remarkable studies and articles. Marginally, there are mentioned also some works of Israeli historians. The selective bibliography to studied issue forms the end of this work.

(karcol@fhv.umb.sk)

Niektoré teoretické a praktické aspekty vyučovania latinského jazyka ako spoločného základu

HENRIETA LISKOVÁ – TOMÁŠ ALBERT

Katedra histórie, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica
Katedra romanistiky, Filologická fakulta Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Prostredníctvom nasledujúceho príspevku sme sa pokúsili určitým spôsobom zúročiť niekoľko ročnú skúsenosť s vyučovaním latinského jazyka v tzv. *neodborovej latinčine* na vysokých školách a usilovali sa narysovať určitú víziu latinského jazyka do najbližšej ale aj vzdialenejšej budúcnosti. Článok nemá *ambíciu* a ani *možnosť* úplne vyčerpať danú problematiku, zo strany autorov má byť len prvým *sui generis*. Sústredili sme sa len na načrtnutie určitých momentov a ich ilustrovanie konkrétnymi príkladmi, ktoré súvisia s latinským jazykom a jeho vyučovaním.

V *prvej* časti sa zaoberáme latinským jazykom ako takým, abstrahovaným od všetkého ne-jazykového, v *druhej* časti je latinský jazyk zasadený do konkrétnych súvislostí vyučovacieho programu konkrétnej katedry.

Dlho sme váhali s publikovaním svojich názorov, ale s odstupom času sa dopracovali k názoru, že ďalšie otáľanie je len na škodu veci, t. j. na škodu latinského jazyka.

0 Úvod

Vyučovanie latinského jazyka na našich novodobých vysokých školách má dlhoročnú tradíciu. Forma jeho podania sa postupom času menila, k jej závažnej revízii z pozície modernej jazykovedy, ktorá sa sformovala v medzivojnovom období, však nikdy nedošlo. Stále znova a znova sa v reedíciách vydávajú gramatiky a učebnice, ktoré po prvýkrát uzreli svetlo sveta ešte v šesťdesiatych rokoch minulého storočia a od tých čias neprekonali prakticky žiadnu zmenu. Ich podstata však tkvie v hĺbke devätnásteho storočia. Zabúda sa na to, že už zopár rokov máme nové milénium, ktoré nás vyzýva k novým iniciatívam. Učebnice, ktoré sa objavili na trhu za posledné dve decéniá a od ktorých sa očakávalo toto preŕatie začarovaného kruhu skostnatej tradície, nás na jednej strane už svojím objavením sa na pulloch kníhkupectiev potešili, na strane druhej zamútili, nakoľko nespĺnili naše dlhoročné očakávania.

Zaradenie latinského jazyka

Forma podania latinského jazyka v slovenskom školstve neustále lipne na jeho zadelení ako jazyka „mŕtveho“. *Áno*, latinský jazyk nikto na svete nepije vedno s materinským mliekom. *Nie*, nemožno súhlasiť s jeho zaradením medzi jazyky ako *stará egyptčina* alebo *jazyky sumerský* či *akadský*. Latinský jazyk je niekde na *pomedzí*; nie je jazykom *živým*, ale nie je ani jazykom „mŕtvym“. Jazyk, ktorý sa nachádza niekde na pomedzí medzi týmito krajnosťami, vyžaduje aj *špeciálny* prístup. Didakticky musí byť sklbením prístupov k jazykom *živým* aj *mŕtvym*. Pre jazyk latinský to konkrétne znamená predovšetkým *aktívnejší prístup*, jeho aproximáciu k jazykom živým.

Moderná slovenská učebnica (gramatika) latinského jazyka

Tu treba vychádzať zo všetkých prívlastkov, ktoré obsahuje vyššie uvedený nadpis:

- *moderná*, teda vychádzajúca z výdobytkov *modernej jazykovedy 20. storočia* a
- *slovenská*, teda písaná v *slovenskom jazyku* a adaptovaná na *slovenskú spoločenskú realitu*.

Na Slovensku sa s takou bohužiaľ nestretáme. V nových a nových reedíciách tu vychádza známa triáda kníh, ktorých spoločným menovateľom je autorstvo profesora Špaňára: *Latinská gramatika* od Júliusa Špaňára a Jána Horeckého, *Latinčina pre gymnáziá* od Júliusa Špaňára

a Emanuela Kettnera a *Latinsko-slovenský, slovensko-latinský slovník* od Júliusa Špaňára a Jozefa Hrabovského. Všetky datujú svoj počiatok do prvej polovice šesťdesiatych rokov, do obdobia oživenia záujmu o klasické jazyky vo vtedajšom Československu. Z gramatík sa dopĺňajú českou gramatikou *Základní latinská mluvnice* od Františka Novotného a kolektív. Z učebníc spomeňme aspoň slovenskú *Latinský jazyk* od Alexandry Dekanovej.¹ Existujú samozrejme aj ďalšie, ktoré sú určené špecifickému okruhu študentov ako sú medicíci či právnici.

Prístup k latinčine ako k jazyku

Sú tu určité imperatívy, ktoré by sa podľa nášho názoru mali striktnie dodržiavať. Ako základný a na tomto mieste jediný by som spomenul princíp chápať latinský jazyk *ako stav*, ktorého história nás primárne *nezaujíma* a ani *zaujímať nemôže*. V učebnici by sa nemali explikovať určité javy z javov diachronicky predošlých, laicky povedané, učebnica by napríklad nemala obsahovať vety na spôsob: *Koncovka prvej osoby jednotného čísla „ó“ vznikla kontrakciou „á“ a „ó“, „pôvodné“ *laudáo sa zmenilo na laudó*, atď. Učebnica by vôbec mala potlačiť *diachronický moment* na minimum, v ideálnom prípade na nulu.

Keď sa študent zoznamuje *s inými živými jazykmi*, povedzme angličtinou a po prebraní tvorby množného čísla pomocou koncovky „-s“ sa pred jeho očami vyskytnú tvary ako *feet*, *geese* alebo *teeth*, určite ho vyučujúci neuvedie do historického exkurzu, v ktorom sa mu bude snažiť vysvetliť, prečo sa v anglickom jazyku hovorí *geese* a nie *gooses*. *Nie*, jednoducho to konštatuje ako *synchrónny fakt jazyka*, ktorý v danom jazyku *existuje* a každodenne sa jeho používaním *reprodukuje*.

Učivo býva rozdelené do jednotlivých lekcí. Každá obsahuje článok, slovíčka, gramatiku, cvičenia, atď. Zastavme sa napríklad pri slovíčkach. Študent latinského jazyka sa v nich okrem iného stretne s tzv. *paradigmami*, napríklad slovesnou paradigmou *laudó, laudáre, laudávi, laudátum* a jej slovenským ekvivalentom „*chváliť*“. Je to suma jednotlivých tvarov určitého latinského slovesa, z ktorej by študent mal byť schopný vytvoriť všetky ostatné tvary daného latinského slovesa. Uvedme analógiu, tentoraz povedzme z nemeckého jazyka: *haben, hatte, gehabt „mať“*. Forma týchto paradigiem je za dlhé desaťročia ustálená a posvätená tradíciou, ale spýtajme sa, neexistovali by lepšie podoby týchto paradigiem? Sú naozaj redukované na *minimum* a pre študenta *transparentné*? Čo by mali obsahovať a čo je v nich *zbytočné*? Napríklad namiesto vyššie spomenutej latinskej paradigmy si vieme dosť dobre predstaviť paradigmu povedzme v takejto forme: *laudáre, laudávi, laudátus – chváliť*. Pôvodne prvý tvar *laudó* je vzhľadom na ďalší tvar *laudáre* nadbytočný (abstrahujeme tu od nepočetnej skupiny slovík tretej konjugácie ako *fació, iació, parió*, atď.), pôvodne štvrtý tvar supína *laudátum*, v ktorom sa má konkrétne prejavíť tzv. *supínový kmeň* a v slovenčine sa preň prakticky nedá nájsť ekvivalent, by sme nahradili tvarom *laudátus*, teda tzv. *participiom perfekta pasíva*, ktorého slovenský ekvivalent sa dá naopak nájsť veľmi ľahko. Celá paradigma by teda pred študentom defilovala so svojimi jasnými slovenskými ekvivalentmi: *chváliť, pochválil som, pochválený*. Inou možnosťou by bola forma paradigmy: *laudáre, laudávisse, laudátus*, s tou prednosťou, že na prvých dvoch miestach by boli *infinitívy, infinitív prézenta a infinitív perfekta*.² Podobných príkladov by sa našlo viacej. Nevýhodou daného postupu je ten fakt, že povedzme latinské slovníky budú uvádzať slovesné paradigmy aj naďalej v pôvodnej podobe a chaos v študentovej hlave sa tak len zväčší. Riešením by bolo koncepčné kreovanie slovníkov v súlade s gramatikami, učebnicami a cvičebnicami.

¹ ŠPAŇÁR Július – HORECKÝ Ján: *Latinská gramatika*. Bratislava : SPN, 1993. ŠPAŇÁR Július – KETTNER Emanuel: *Latinčina pre gymnáziá*. Bratislava : SPN, 1995. ŠPAŇÁR Július – HRABOVSKÝ Jozef: *Latinsko-slovenský, slovensko-latinský slovník*. Bratislava : SPN, 2003. NOVOTNÝ František et al.: *Základní latinská mluvnice*. Jinočany : H&H, 1992. DEKANOVA Alexandra: *Latinský jazyk základy*. Nitra : Enigma, 2003.

² *Infinitív* napriek svojmu latinskému názvu nie je až tak celkom *neurčitý*. Vyjadruje rôzne kategórie, *kategória času* k nim však určite nepatrí. Spojenia ako *infinitív prézenta* apod. sú teda zavádzajúce, podobne ako napr. *participium prézenta aktíva* alebo *participium perfekta pasíva*, nakoľko latinskému participiu nie je kategória času imanentná.

1 Latinský jazyk ako taký

1.1 Hláskoslovie

Pri vstupe do latinského jazyka sa výučba už tradične začína *abecedou* a *výslovnosťou*, podobne ako aj pri iných cudzích jazykoch.³ Na Slovensku je už od stredoveku zaužívaná tzv. *cirkevná* alebo *stredoveká výslovnosť* latinského jazyka, ktorá reflektuje neskoršie fázy vývinu latinského jazyka z konca staroveku a odkláňa sa tak od výslovnosti, ktorá sa rekonštruuje pre latinčinu na prelome letopočtov. *Lexika, ustálené spojenia, prevzaté slová a reálie*, s ktorými sa študent na hodinách oboznamuje, sú mu v takomto znení bližšie (por. napr. „Cézar“ a „Kaisar“ alebo „Cicero“ a „Kikero“). Otázkou ostáva, nakoľko je táto výslovnosť *opodstatnená* a z *hľadiska konštituujúceho sa európskeho spoločenstva relevantná*? Do protikladu sa tradične stavia tzv. *klasická, obnovená výslovnosť*, ktorou by nás oslovil sám Marcus Tullius Cicero a ktorú by sme s určitou dávkou voľnosti mohli vystihnúť oným štúrovským „*píš ako počuješ*“, v našom prípade skôr „*čítaj ako vidíš*“. Ktorý z týchto dvoch prístupov je „*správnejší*“, *adekvátnejší*, *dlhodobo prospešnejší* a z nášho momentálneho pohľadu *didaktickejší*? Ak by sme *cirkevnú výslovnosť* uprednostňovali z *hľadiska jazykového obsahu*, z *hľadiska formy* je *adekvátnejšia výslovnosť klasická*.

Označovanie protikladu vokálnej (slabičnej) kvantity

Latinčina, podobne ako aj iné staroveké ale aj súčasné moderné jazyky – aj keď v menšej miere – má tzv. *fonologickú dĺžku*. Protiklad krátkych a dlhých samohlások je tu dištinktívny, čo sa morfológie, lexiky, atď. týka. Označovanie týchto *dĺžok* – a tým pádom v negatívnej podobe samozrejme aj označovanie *krátkych* samohlások – je historickým produktom, starí Rimania ho ako také nepoznali, napriek tomu, že určité pokusy o jeho zavedenie sa odohrali. V súčasných kritických vydaniach sa protiklad medzi *krátkou* a *dlhou* samohláskou nevyznačuje, t. j. pod grafémou „a“ sa môže skrývať krátke „a“ ale aj dlhé „á“. V slovníkoch, učebniciach a cvičebniciach sa táto kvantita z didaktických dôvodov označuje,⁴ ale podľa našich skúseností sa na nej nevelmi lipne.

A tu sa dostávame k jadrú problému: *má sa táto kvantita v učebniciach označovať alebo nie?* Samozrejme nejde len o jej *grafické zachytenie*, ale aj o jej *dôsledné dodržiavanie* pri *čítaní a hovorení*. Problém vidíme opätovne v dvoch línkách: alebo *kvantitu neoznačujeme*, ale potom ju nevyžadujeme ani od študentov, alebo *ju označujeme*, ale potom buďme dôslední pri jej praktickej aplikácii v rámci latinského jazyka!

Ak sa teda prihovorme za taký prístup, v ktorom budeme graficky rozlišovať *krátke* a *dlhé* samohlásky, akým spôsobom by sa mal realizovať? Tradične sa tak deje pomocou absencie a prezencie tzv. *makrónov*, vodorovných čiarok nad dotýčnou samohláskou. Obdobne sa rozlišuje vokalická kvantita aj v prepise z jazyka *véd* a zo *sanskritu*⁵ či z jazyka *starogréckeho*, no nájdeme ho aj v novodobých jazykoch ako napr. v *litovčine* či *lotyštine*. Napriek tomu, že má tento spôsob na svojej strane *dlhú tradíciu, paralely* z iných jazykov a *novodobé ekvivalenty*, autori by sa prihovárali za *iné* označovanie kvantity, a to pomocou absencie a prezencie čiarky nad dotýčnou samohláskou, t. j. riadiť sa príkladom slovenského jazyka a napr. protiklad *a/ā* nahradiť protikladom *a/á*. K danému odporúčaniu nás vedú čisto *didaktické dôvody*. *Makróny* sú pre študentov, ktorí s nimi nikdy predtým neprišli do kontaktu, niečím úplne novým a zvláštnym a viac menej ich vo svojej výslovnosti *pováčšine* neberú do úvahy, na strane druhej dĺžky, ktoré poznajú od prvej triedy základnej školy, sú pre nich samozrejmosťou.

Máme teda klásť v rámci vyučovacieho procesu na toto rozlišovanie *dôraz* alebo *nemáme*? Autori by sa prihovárali za ich uplatňovanie, nakoľko vychádzajú z predpokladu, že jazyk je fe-

³ Pozri napr.: ŠPAŇÁR, J. – HORECKÝ, J.: *Latinská ...*, s. 7, 8.

⁴ Pozri napr.: DEKANOVA Alexandra: *Latinský jazyk základy*. Nitra : Enigma, 2003.

⁵ FIŠER Ivo: *Sanskrt*. Praha : Academia, 1992.

nomén *komplexný* a okrem roviny *tvaroslovnej, lexikálnej*, atď. má aj roviny *zvukovú, výrazovú*, ktorá je vlastne *prvou*, s ktorou sa pri kontakte s cudzím jazykom stretávame a ktorá svojím spôsobom spoluvytvára to, čo sa zvykne nazývať *duch jazyka*. Francúzština je pre niektorých ľudí lahodná a mäkká, niekedy až zmäkčilá, nemčina rázna až tvrdá, taliančina spevavá, atď. Aká je pre nás *latinčina*?

Prízvuk

Prízvuk patrí takisto neodmysliteľne k špecifiku jazyka a latinský jazyk nie je výnimkou. V latinčine platí tzv. *penultimové pravidlo*, t. j. prízvuk sa „kladie“ na *predposlednú* slabiku (ergo *druhú* od konca) a v určitých prípadoch na *tretiu* slabiku od konca.⁶ Držať sa tohto pravidla alebo jednoducho čítať latinčinu ako slovenčinu, teda ako rodný jazyk, t. j. viac-menej s prízvukom na *prvej slabike* slova alebo slovného spojenia? Alebo ho dokonca označovať špecifickým znakom ako napr. v *cirkevnej latinčine*, s tým, že sa upúšťa od označovania a dodržiavania dĺžok? V druhom prípade si ale študent osvojí výslovnosť, napr. *dóminus* s *prízvučnou* a preto *dlhou* slabikou „dó“, ktorá je z hľadiska *cirkevnej latinčiny* organická, z hľadiska *latinčiny ako takej* je však neutržateľná. *Tam* by sa malo vychádzať zo *slabičnej kvantity* a z nej určovať slovný, atď. prízvuk, *tu* sa vychádza z *prízvuku* a k nemu sa pridružuje *slabičná kvantita*, ktorá je však čisto *fonetického charakteru*. Kloníme sa skorej k prvej možnosti.

Protiklad explozívnych a implozívnych hlások

Čo sa jednotlivých grafém latinského jazyka týka, zastavili by sme sa pri latinských grafémach „i“ a „u“ („j“ a „v“). Ako *majuskuly* (bez náležiteho protikladu k *minuskulám*, ktoré sú stredovekým produktom) boli v latinskom jazyku konečnou realizáciou dvoch rozdielnych foném, na jednej strane implozívnu realizáciou: „i“ a „u“, na strane druhej explozívnu realizáciou: „j“ a „v“. V *kritických vydaniach autorov* nachádzame alebo toto pôvodné spoločné označovanie alebo pre explozívne „u“ máme grafému „v“, pre explozívne „i“ však máme grafému „j“, teda určitá *nedôslednosť*. Takisto v gramatikách a učebniciach sa protiklad explozívny/implozívny realizuje len pri „u“, pri „i“ však nikdy.⁷ Keď už sa teda píše *ventus* a nie *uentus*, *vesper* a nie *uesper* a *uir* a nie *uir*, je podľa nášho názoru oveľa vhodnejšie a *didakticky adekvátnejšie* písať *iam* namiesto *iam*, *jánua* namiesto *íanua* alebo *júdex* namiesto *iúdex*.

1.2 Tvaroslovie

Zamerajme našu pozornosť na moment, ktorý by sa dal nazvať *kmeňový princíp*, a ktorý sa používal a používa pri explikácii jednotlivých javov latinskej gramatiky. Vo svojej podstate bol v 19. storočí prevzatý z práve vznikajúcej *indoeurópskej jazykovedy*, ak by sme chceli byť ešte konkrétnejší, bol prevzatý z *jazykovedy indickej*. Princíp, ktorý bol prevzatý z jazyka, kde bol *pôvodný* a *organický*, bol prenesený na jazyka ako *stará gréčtina* a *latinský jazyk*. Prenesenie malo význam z hľadiska *diachrónnej analýzy* spomínaných jazykov, pri ktorých sa abstrahovalo od ich samostatnej konkrétnosti a boli redukované na jednotlivé dialekty rekonštruovaného indoeurópskeho prajazyka. *Prospieval* a *stále* môže prospievať pri vedeckej analýze jednotlivých indoeurópskych jazykov (ale opätovne len analýze diachrónnej) a ich gramatických kategórií a foriem, je však podľa nášho názoru krajne nevhodný pre začínajúcich adeptov latinského jazyka.

Napríklad latinské substantívum *cívís* „občan“ má nasledujúci výklad: je to maskulínium tretej deklinácie, tzv. *i-kmeň*.⁸ Ako sme k tomu dospeli? Zo samotného latinského substantíva zrejme nie. Skúmame dané latinské slovo *ako také*, a až potom sa pýtame na jeho relácie k iným latinským (nelatinským, atď.) slovám.

Študent povedzme má pred sebou nasledujúce tvary: v singulári nominatív *cívís*, genitív *cí-*

⁶ ŠPAŇÁR, J. – HORECKÝ, J.: *Latinská ...*, s. 10.

⁷ Tamže, s. 7.

⁸ ŠPAŇÁR, J. – HORECKÝ, J.: *Latinská ...*, s. 23.

vis, datív *cíví*, akuzatív *cívem*, ablatív *cíve*, v pluráli nominatív *cívés*, genitív *cívium*, datív *cívibus*, akuzatív *cívés*, ablatív *cívibus*. Vyučujúci mu vysvetľuje: *cívís* je *i-kmeň* tretej deklinácie, nakoľko po odtrhnutí koncovky genitívu plurálu *-um* (prečo práve tej?) od tvaru genitívu plurálu *cívium* dostaneme kmeň *cívi-* a ten je zakončený na samohlásku „i“. A do určitej miery má pravdu: *cívi-s*, *cívi-s*, *cívi-um*, *cívi-bus*, atď. Tvary ako *cívem* alebo *cívés*, ktoré narušajú pôvodne predpokladanú harmóniu substantíva *i-kmeňa*, sa vysvetlia *analogiou* s tzv. *spoluhláskovými kmeňmi*, *kontrakciou*, atď., teda *metódami diachrónej lingvistiky*, ktoré sú však samy paradoxne odvodené z faktov *synchronných!* Študent má teda v konečnom dôsledku pred sebou *jazyky dva*, latinčinu *A pred* danými zmenami a latinčinu *B po* daných zmenách. Má si však osvojiť latinský jazyk v jeho *synchronnom priereze* a nie jeho *historickú explikáciu*.

Ako dobrá analógia nám môže poslúžiť *slovenský jazyk* a jeho vyučovanie rodených Slovákov ale aj cudzincov. Keď sa študent oboznámi s tým, že slovenčina má 12 základných vzorov, podľa ktorých sa skloňujú slovenské podstatné mená, vyučujúci určite nepokračuje tým, že vzor „žena“ je vlastne *á-kmeň*, i keď z diachróneho hľadiska by mal pravdu. *Nie*, jednoducho vyzdvihne momenty *identity* a *rozdielu* jednotlivých tvarov *ako takých*, teda čo majú *spoločné* a čím sa *líšia*: základ alebo kmeň je *žen-* alebo *žien-* a vymenuje jednotlivé koncovky: *-a*, *-y*, *-e*, *-u*, atď.

Prečo analogickým spôsobom nepostupujeme aj v latinskom jazyku? Spomínané substantívum *cívís* patrí do tretej deklinácie, momentom *identity* (základom, koreňovou morférou, atď.) je tu *cív-*, momentom *rozdielu* jednotlivé koncovky (pádové morfémy): *-is*, *-is*, *-í*, *-em*, atď. Znalosť toho, z čoho dané koncovky vznikli, je síce zaujímavá, pre základný kurz latinského jazyka však nadbytočná a neorganická!

Tvaroslovné kategórie; pád, číslo, rod

Aké volíme poradie povedzme pádov? Minimálne od čias *Ars minor* od *Aelia Donata*⁹ sa ustálilo poradie, ktoré je študentovi známe aj zo slovenského jazyka (samozrejme s výnimkou *ablatívu*), teda *nominatív*, *genitív*, *datív*, *akuzatív*, *vokatív* a *ablatív*. Študent (a spolu s ním aj vyučujúci) tu kvitujú zhodu so svojim rodným jazykom, čo je nepochybne moment *pozitívny* a *didaktický*, z pohľadu *latinského jazyka ako takého* však vyzerá vec trocha zložitejšie. Je naozaj takáto sekvencia pádov najvhodnejšia? To, že na prvom mieste je *nominatív*, teda tvar, ktorému sa nie celkom náležite hovorí *tvar základný*, je zrejme správne. Aký pád by mal nasledovať? Nenašiel by sa vhodnejší kandidát ako *genitív*? *Genitív* má svoje opodstatnenie, nakoľko v paradigmách vystupuje vždy na druhom mieste a podľa neho vie študent určiť tzv. *deklináciu*. V slovíčkach napríklad vidí: *mulier*, *mulieris*, f. – žena; *mulieris* je tvar *genitívu* singuláru a študent na základe tohto tvaru vie, že substantívum, ktorého *nominatív* je *mulier* patrí do tretej deklinácie a vie ho – ľudovo povedané – ďalej skloňovať. Podľa nášho názoru by však vhodnejším uchádzačom bol pád iný a to konkrétne *akuzatív*, ktorý je suo modo negáciou *nominatívu*. Predovšetkým je to pád *priameho predmetu* a hrá veľmi dôležitú úlohu v protiklade *aktívnych* a *pasívnych vetných konštrukcií*. Navyše je pádom, ktorý je *výrazovo špecifický* len pri substantívach *mužského* a *ženského* rodu, pri substantívach rodu *stredného* je identický s *nominatívom* (opätovne tá slovenčina!). Keď sa teda tieto dva pády, ktoré sú *výrazovo identické*, ocitnú povedzme v prehľadnej tabuľke v bezprostrednej blízkosti, musíme to hodnotiť z didaktického hľadiska ako *pozitívum*.

A čo ostatné pády? Tu nám môže byť nápomocná iná tvaroslovná kategória a tou je *číslo*. V množnom čísle sa skrz všetky deklinácie tiahne identita medzi *nominatívom* a *vokatívom*, na druhej strane medzi *datívom* a *ablatívom*. Prečo to nevyužiť pri uľahčení osvojenia si latinčiny? V klasickom podaní sú tieto identické tvary oddelené vždy *jedným až dvoma* inými tvarmi.

Vokatívom ako jedným z tvarov disponuje každé latinské substantívum, avšak len pri substantívach *mužského* rodu tzv. *druhej* deklinácie má špecifický tvar odlišný od *nominatívu* (napr.

⁹ Dostupné na: <<http://www.thelatinlibrary.com/don.html>>

nominatív *servus*/vokatív *serve*). Časť maskulín, feminína a neutrá druhej deklinácie a zvyšné štyri deklinácie nedisponujú *zvláštnym* tvarom pre vokatív. Využime to a uvádzajme vokatív v zátvorke hneď za nominatívom; s tým, že len v spomenutom prípade druhej deklinácie upozorníme na osobité tvary vokatívu!

Ak by sme mali doterajšie zhrnúť: *akuzatív* pridružíme k *nominatívu* (a *vokatívu*), *ablatív* k *datívu*, *genitív* by mal svoje miesto uprostred alebo na samom závere celej pádovej plejády.

Komu by sa takto predkladané, ale *zo samotnej latinčiny vyabstrahované poradie* mánilo, obrátili by sme jeho pozornosť na jazyk, ktorý sme už spomenuli, na *sanskrit*. Indickí gramatici už pred stáročiami ustálili poradie, ktorého sa držia aj vyučujúci mimo indického subkontinentu a ktoré, podobne ako aj iné momenty sanskritskej gramatiky, vychádzajú z podstaty sanskritu: *nominatív*, *akuzatív*, *inštrumentál*, *datív*, *ablatív*, *genitív*, *lokál* a *vokatív*.

Celkovo však treba vo vyššie uvedených prípadoch postupovať opatrne a predvídavo, nakoľko sú tradíciou najsilnejšie ovplyvnené.¹⁰

Kategória *rodu* je v latinskom jazyku podobne ako v slovenčine zastúpená tromi rodmi, ktoré sa tradične zoraďujú ako *mužský*, *ženský* a *stredný*, latinskou terminológiou *maskulínum*, *feminínium* a *neutrum*. Ak sa obmedzíme len na sféru *latinských substantív*, zistíme na jednej strane styčné body medzi *maskulínami* a *feminínami*, na strane druhej medzi *maskulínami* a *neutrami*. Nedopátrame sa však obdobných relácií medzi *feminínami* a *neutrami*. Terminus medius tu teda nie je ani *feminínium*, ktoré sa tradične dáva na druhé miesto, ba ani *neutrum*, ako by názov napovedal, ale *maskulínium*. Bolo by veľkým problémom reflektovať tieto zistenia do gramatik a učebníc?

Vzory

Každý študent latinského jazyka sa v jednej z prvých lekcii stretne s notoricky známym vzorom pre tzv. *prvú deklináciu*, so vzorom *fēmina*.¹¹ Študent sa krátko predtým dozvedel, že latinčina – podobne ako napríklad slovenčina – má kategóriu *rodu*, a že jeden z týchto rodov nesie exotický názov *feminínium*. *Fēmina* a *feminínium*! Logickým dôsledkom je neustále zamieňanie si nielen týchto *výrazov*, ale aj za nimi skrytých *pojmov*. Pre študenta tak vzor *fēmina* v sebe zahŕňa len *feminína*, a naopak, všetky *feminína* sa skloňujú podľa vzoru *fēmina*. Z ich úst potom možno počuť bizarné paradigmy ako: *avis*, *avis*, *fēmina* – *vták* a mnohé iné!

Ak už teda pri výučbe latinského jazyka používame *paradigmy*, *vzory* a neobmedzíme sa len na množinu koncoviek, mali by tieto vzory spĺňať niektoré aspoň základné požiadavky. Jednu z nich sme už jasne demonštrovali, teda aby nedochádzalo k *podobnostiam* a z nich vyplývajúcim *nejasnostiam* a *omylom*. Slovo, ktoré zvolíme, by malo patriť v slovnej zásobe medzi *najfrekvencovanejšie*, malo by byť čo možno *najkratšie*, malo by byť *reprezentatívne* a podľa možnosti *bez výnimiek*. Zvoliť napríklad slovo, ktorého nominatív singuláru je *corpus* ako vzor pre *neutrú tretej deklinácie*, nie je podľa nás šťastnou voľbou.¹² Už v *genitíve singuláru* máme tvar *corporis*. Študent má problém tieto tvary správne *morfematicky segmentovať*, *rozčleniť* a previesť ich na spoločného menovateľa. Porovná ich a celkom logicky z toho vyvodí, že nominatívna morféma je „-us“ a genitívna „-oris“. Nepomerne lepším vzorom by bol podľa nášho názoru povedzme *fulgur*.¹³ Nepatrí síce medzi najfrekvencovanejšie slová, ale zato v *genitíve singuláru* študent objaví tvar *fulguris* a tak je mu jasné, že v *nominatíve* sa nachádza *nulová morféma* (ajhľa moderná jazykoveda!), v *genitíve* „-is“.

¹⁰ Podľa nášho názoru by bolo takisto vhodnejšie preberať jednotlivé pády v rámci uvedenej následnosti. Pozri: FIŠER Ivo: Sanskrt ..., nominatív na s. 4, 5, akuzatív na s. 6, inštrumentál na s. 10, datív na s. 10, ablatív na s. 11, 12, genitív na s. 12, lokál na s. 14, 15, vokatív na s. 17.

¹¹ Pozri napr.: DEKANOVA Alexandra: Latinský jazyk ..., s. 9.

¹² ŠPAŇÁR, J. – HORECKÝ, J.: Latinská ..., s. 22, 23.

¹³ NOVOTNÝ František et al.: Základní latinská ..., s. 29.

Slovesá

Pri preberaní tvaroslovia latinských sloviess sa začína tzv. *prézentným kmeňom* a časmi (spôsobmi), ktoré sa prostredníctvom z neho tvoria,¹⁴ a až následne, v ďalších lekciiach prichádzajú na rad kmene *perfektný* a *supinový*.¹⁵ Čo nás však oprávňuje postupovať *týmto spôsobom* a zvoliť *damú chronológiu*? Je prirodzené, že nemožno prebrať povedzme všetky časy na jednej jedinej hodine, určité rozdelenie a rozvrstvenie je nepochybne nevyhnutné, ale malo by vyplývať z *veci samej*.

Pri koncipovaní učebnice by sme mali vychádzať z *dvoch základných princípov*, z *vnútorného, organického*, „spýtať“ sa samotnej latinčiny, ako sú jej časy (spôsoby) štruktúrované a *vonkajšieho, textového*, štatisticky zistiť frekventovanosť a zastúpenie jednotlivých časov (spôsobov).

Pri explikácii časov¹⁶ vychádzame z ich abstraktných momentov, z kategórii, ktoré ich konštituuju, teda *osoba, číslo, čas, slovesný rod*, atď. Po ich skombinovaní dostaneme určité slovesné tvary. Pýtame sa, ako sú tieto „časy“ vyhranené, ako majú podelené pole gramatického významu, atď. Osvojujeme si teda „časy“ v *rámci štruktúry „časov“*.

Čo sa frekvencie jednotlivých tvarov v konkrétnych latinských textoch týka, líši sa táto charakterom textu, vo všeobecnosti však najfrekventovanejší býva *indikatív prézenta* a *indikatív perfekta*, teda ani *indikatív imperfekta* ani *indikatív futúra*, ktoré sa tradične preberajú po *indikatívve prézenta*, nakoľko sa tvoria podľa už vyššie spomínaného *prézentného kmeňa*.¹⁷ Týmto zisteniam by sme podriadili aj usporiadanie látky v učebnici. Začali by sme *indikatívom prézenta* a bezprostredne potom by sme prebrali *indikatív perfekta* a ich vzájomný pomer.

Takisto formulácie: *perfektum sa tvorí z prézentu*, atď., nie sú podľa nás celkom vhodné, nakoľko žiaden *určitý slovesný tvar* sa netvorí z iného *určitého slovesného tvaru*. Teda v konkrétnych prípadoch, napríklad slovesný tvar *fécí* sa ne-,tvorí“ z tvaru *fació* a takisto podľa nás latinčina netvorí jeden tvar z druhého. Rovnako by sme mohli tvrdiť pravý opak, že *prézent* sa tvorí z *perfekta* apod.

Obdobne by sme mohli kritizovať aj podanie slovesnej konjugácie, čo sa *morfematickej segmentácie* týka. Ako príklad nám môže poslúžiť *indikatív imperfekta aktíva*. Klasicky sa segmentuje ako *laudá–ba–m, laudá–bá–s*, atď. Následne sa „–ba–“ kladie ako poznávací znak imperfekta a „–m“ a „–s“, atď. ako koncovky. Ale na základe čoho? My predsa musíme vychádzať z *latinského indikativu imperfekta ako takého*, abstrahujeme pri tom *od iných časov*, v aktíve potom dostaneme sériu tvarov: *laudábam, laudábás, laudábat, laudábamus, laudábátis, laudábant*. Pýtame sa: Čo má týchto šesť tvarov *spoločné* a čím sa *líšia*? Spoločný je predsa tvar *laudáb–*, moment *identity*, naopak moment *rozdielu* je v zakončení, vyčleníme tu: –am, –ás, –at, –ámus, –átis, –ant.

Zatiaľ pre nás tvar *laudáb–* predstavuje *nedeliteľnú jednotu*, nakoľko na *báze indikativu imperfekta aktíva ako takého* sa nedá ďalej segmentovať. K obdobnému výsledku dospejeme aj pri segmentácii *délébam (déléb–), legébam (legéb–), capiébam (capiéb–), audiébam (audiéb–)* a pri niektorých tzv. *nepravidelných slovesách: dabam (dab–), ferébam (feréb–), íbam (íb–)*, atď. Podobne pasívum: *laudáb–* a –ar, –áris, –átur, –ámur, –áminí, –antur, atď.

¹⁴ Pozri napr.: DEKANOVA Alexandra: Latinský jazyk ..., s. 22, 23.

¹⁵ Tamže, s. 52, 53.

¹⁶ Nazývať latinské časy t. j. *prézent, perfektum, imperfektum* atď. *časmi* môže podobne ako pri vyššie spomenutých spojeniach *infinitív prézenta* a *infinitív perfekta* vyvolať určité problémy. Ich podstatou je *jeden* termín pre *dve* rôzne skutočnosti: pre *čas* ako *abstraktnú gramatickú kategóriu*, ktorá stojí vedľa *osoby, čísla, rodu* atď. a pre *čas* ako *konkrétne gramatickú kategóriu*, napr. *prézent* alebo *perfektum*.

¹⁷ Poradie v prvej tisícovke *najfrekventovanejších latinských tvarov*: indikatív prézenta sa vyskytol 47 krát, indikatív perfekta 21 krát, indikatív imperfekta 5 krát, indikatív pluskvamperfekta 2 krát, indikatív futúra 2 krát a indikatív futúra II. nula krát. Vylúčili sme pritom tvary, ktoré sa dajú interpretovať ako dva rôzne časy alebo dva rôzne spôsoby. Zistenia vychádzajú z: Latin Vocabulary: High-Frequency Latin Word Forms, 2nd Edition. Dostupné na: <<http://www.slu.edu/colleges/AS/languages/classical/latin/tchmat/grammar/vocabulary/hif1-ed2.html>>

*

Rovnako by sme sa mohli venovať *skladbe*, či *slovnej zásobe* latinského jazyka, ale aj iným momentom tohto jazyka a ich *podaniu* v slovenských gramatikách a učebniciach.

Latinský jazyk stojí pred nami v celej svojej *empirickej* úplnosti a vnútornej štruktúrovanosti. My sa pýtame, ako si možno tento jazyk osvojiť, ako preniknúť do jeho tajomstiev? Určite sa naň nepozrieme cez prizmu kategórií, ktoré sme vyexcerpovali z jazykov iných, povedzme z *jazyka gréckeho* či *slovenského*. Znamenalo by to hľadať v latinčine niečo, čo sa v nej z najväčšou pravdepodobnosťou ani nenachádza. Naopak, našou snahou je pochopiť latinský jazyk *per se*. Prenikáme doň cez jeho *najvšeobecnejšie princípy* a postupnou *konkretizáciou*, ktorá však nie je *vonkajšieho charakteru*, ale plne rešpektuje *vnútornú formu jazyka*, sa dopracujeme k jeho pochopeniu.

Nazdávame sa však, že čitateľovi už je na tomto mieste jasné, o čo nám ide: o trochu hereckú myšlienku zmiesť desaťročia trvajúcu tradíciu zo stola a pozrieť sa na vyučovanie latinského jazyka *kritickými, modernými* a predovšetkým „*humanisticko*“–*didaktickými* očami.

*

V druhej časti nášho článku uvidíme latinský jazyk do *reálneho spoločenského života*, na určité miesto a do určitého času. Tým miestom je *Katedra histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela*, tým časom je *nedávna minulosť, prítomnosť* a *najbližšia* (ale aj vzdialenejšia) *budúcnosť*.

2 Latinský jazyk na Katedre histórie Fakulty humanitných vied UMB

Na *Katedre histórie FHV UMB* sa latinský jazyk vyučuje v rozsahu *dvoch hodín týždenne* v dvoch trojročných bakalárskych študijných programoch interného štúdia:

- *študijný odbor učiteľstvo akademických predmetov* – predmet dejepis (v kombinácii), ktorý sa zameriava predovšetkým na prípravu budúcich učiteľov základných a stredných škôl. Latinský jazyk sa v rámci tohto študijného programu vyučuje ako povinná disciplína a je zaradený do oboch semestrov 1. ročníka,
- *študijný odbor história*, ktorý sa usiluje poskytnúť širší prehľad v rámci jednotlivých čiastkových vedných disciplín a predpokladá rozsiahlejšie uplatnenie sa absolventov v praxi ako odborných pracovníkov kultúrno-spoločenských inštitúcií, galérií, múzeí, knižníc, zariadení na ochranu kultúrneho dedičstva, v štátnej správe, v masmédiách a občianskych združeniach. V rámci tohto študijného programu sa latinský jazyk tiež vyučuje ako povinná disciplína, no na rozdiel od predchádzajúceho programu s rozšíreným rozsahom v prvých dvoch ročníkoch vysokoškolského štúdia.

Cieľom kurzu *Latinský jazyk I., II.* v oboch spomenutých študijných programoch, je oboznámenie sa so *základmi latinskej gramatiky* a *lexiky*. Študent sa má naučiť *pracovať* s jednotlivými *gramatickými tvarmi* a *identifikovať ich vo vete*, *nadobudnúť zručnosť pri práci s latinským textom*, pričom sa kladie dôraz najmä na *schopnosť jeho prekladu* a *pochopenia*, s ktorým sa vo svojej praxi ako budúci absolvent stretne.

Naším cieľom je poukázať na problémy pri výučbe kurzu latinského jazyka v dvoch rovinách, *formálnej* a *obsahovej*, ktoré bránia *efektívnemu zvládnutiu cieľa výučby kurzu*. Pokúsime sa pozrieť sa na výučbu latinčiny pohľadom *vyučujúceho* a *formulovať najdôležitejšie momenty*, ktoré zasahujú do výučby tohto predmetu najviac rušivo.

2.1 Stanovený rozsah výučby

Ako sme už uviedli, latinčina sa na Katedre histórie vyučuje v oboch vyučovacích programoch v rozsahu dvoch vyučovacích hodín týždenne. Výučbe celkovo vyhradených 90 minút si vyučujúci musí rozvrhnúť tak, aby svojim študentom stihol učivo primerane podať a zároveň s nimi predkladanú látku patrične precvičiť, a to najmä, ak sa jedná o začiatočníkov, ktorí sa s latinským jazykom nemali možnosť stretnúť na strednej škole. Pomocou príkladov a názorných

cvičení študent rýchlejšie pochopí pomerne náročnú latinskú gramatiku a osvojí si základné návyky pri neskoršej práci s latinským textom. Pri stanovenom rozsahu výučby to však nie je celkom možné. Aby mal *kurz latinského jazyka* zmysel a študent sa po jeho absolvovaní mohol sám popasovať s *odborným latinským textom*, musí vyučujúci spolu so svojimi študentmi počas dvoch semestrov prebrať aspoň základné kvantum latinskej *gramatiky*, *tvaroslovie* a *základy skladby*, pri tom si ešte vyčleniť priestor pre *cvičenia*, *preklad* a *opakovanie*, vychádzajúc pritom z používaných a dostupných učebníc, čo jednoducho nie je možné. Prejsť na jednej *dvojhodinovke* substantíva a adjektíva prvej a druhej deklinácie a prívlastňovacie zámená a látku pri tom riadne precvičiť a dokonca zopakovať sa jednoducho nedá. Vychádzajúc z praxe preto učiteľ každoročne znova a znova rieši problém, ktorú z týchto dvoch častí – výklad, či praktické cvičenia a preklad – uprednostní na úkor tej druhej. Zo skúseností vieme, že sa v takejto situácii obvykle sústreďí iba na vysvetľovanie gramatiky a jej osvojenie si prostredníctvom praktických cvičení tak zostáva na študentovi ako jeho spočiatku jednoduchá, neskôr dost náročná domáca príprava. Je už takmer pravidlom, že z počtu študentov v jednej skupine (20–30) ju na patričnej úrovni ku koncu semestra zvládne sotva *polovica študentov*. Naskytá sa otázka, prečo vyučujúci nevenuje radšej pozornosť *precvičeniu učiva* na úkor *výkladu*, čo by znamenalo upustiť od nároku na jeho množstvo. Negatívnych odpovedí na takto formulovanú otázku sa však vynára hneď niekoľko:

- **nedovoľuje mu to stanovený cieľ kurzu.** Ak skutočne chceme, aby mal kurz zmysel, základom *tvaroslovie* a *skladby* sa jednoducho nevyhneme, skôr naopak. Ak skutočne chceme, aby mali absolventi kurzu – budúci historici, čo najlepšie predpoklady úspešne zvládnuť prácu s latinským pramenným materiálom, ako vyučujúci zvažujeme, ako a kde si ešte nájsť priestor pre začlenenie ďalších dôležitých gramatických javov *do stanovenej povinnej gramatiky*. Bojujeme tak ale často krátko nielen s časom, ale aj neochotou a nepochopením na strane študentov,
- **nedovoľujú mu to učebnice.** Väčšina na Slovensku bežne dostupných učebníc sa precvičovaniu vysvetlenej gramatiky venuje iba okrajovo zväčša formou 2–3 cvičení, ktoré málokedy pre upevnenie daného učiva stačia. Ich prílišná náročnosť študentov často odradí a praktické využitie konkrétneho gramatického javu sa tak pre nich stáva problémom.

2.2 Učebnice, cvičebnice, gramatiky a iná dostupná učebná literatúra k predmetu.

Ďalším závažným a rušivým momentom zasahujúcim do výučby predmetu latinský jazyk sú používané *učebnice*, *cvičebnice* a *gramatiky*, ktoré vychádzajú zo systému výučby latinčiny používaného na školách ešte v minulom storočí. Sú postavené na *gramatickom exkurze*, *dvoch* maximálne *troch cvičeniach* za každým vykladaným gramatickým javom a *krátkych prekladoch viet bez vnútornej návaznosti*. Dôraz sa pri vyučovaní latinčiny na stredných a vysokých školách kládol (a stále kladie!) na pochopenie a osvojenie si *gramatiky* a memorovanie *slovnej zásoby*. Iba donedávna bol jedinou vhodnou všeobecne používanou učebnicou už vyššie spomenutý *Latinský jazyk pre gymnáziá* od Júliusa Špaňára a Emanuela Kettnera, ktorý sa na stredných (ale aj vysokých!) školách ešte dodnes používa.

Vysoké školy majú k dispozícii viacero nových *špecializovaných* učebných textov. Pri ich tvorbe sa ich autori usilovali nadviazať na základy, ktoré mala študentovi poskytnúť stredná škola. Na stredných školách však tento predmet v povinných učebných osnovách nenájdeme. Vzhľadom k tomu, že vysoké školy nemôžu v rámci svojich učebných programov suplovať základný gramatický exkurz, snažia sa chýbajúcu znalosť základov latinčiny nahradiť akýmsi *okliešteným gramatickým prehľadom s dôrazom na memorovanie odbornej terminológie*, ako je to zvykom na školách, kde sa študenti bez znalosti odbornej terminológie nezaobídu (medicína, právo, atď.), či zhrusteným gramatickým „*rýchlokurzom*“. Tomu sú prispôsobené aj dostupné vysokoškolské učebné texty.

Hlavným problémom, s ktorým sa na hodinách latinského jazyka vyučujúci pri danom stave učebnej literatúry musí potýkať, sú predovšetkým *chýbajúce vhodné cvičenia*, ktoré by študentovi pomohli zvládnuť náročnú gramatiku.

Ďalším nedostatkom sú *krátke články v učebniciach*, obvykle zaradované do úvodu lekcie. Tie by mali študentovi slúžiť ako *ukážka* či *názorný príklad použitia gramatického javu v praxi*. Vety sú ale na to, aby sa študent s danou gramatikou *iba oboznámil, pomerne náročné a na seba nenadväzujúce*. Študenti majú problém pochopiť ich aj v slovenskom jazyku! Ako nedostatok vnímame aj *rozsiahlu, nemotivujúcu a náročnú slovnú zásobu*, ktorá vychádza z reality *až priveľmi vzdialenej tej, ktorú študenti poznajú*.

Okrem toho všetky učebnice latinčiny využívajú starý zabeháný vyučovací systém založený predovšetkým na učení sa naspamäť, ktorý je vzhľadom k modernej dobe potrebné *od základov zmeniť a zmodernizovať*.

2.3 Problém efektívneho učenia sa

Ďalším závažným problémom, s ktorým sa v priebehu školského roka vyučujúci potýka, je *efektívne* či skôr *neefektívne učenie* sa študentov. Vyučujúci vychádza z predpokladu, že *študent histórie*, ktorý *prešiel výberovým prijímacím konaním*, má predpoklady úspešného zvládnutia vysokoškolského štúdia a *dokáže samostatne pracovať a pripravovať sa na hodiny latinského jazyka*. Každodenná prax nás ale presvedča o niečom inom. Pozrime sa na vec očami študenta. Študent *prvého* ročníka, ktorý len nedávno opustil lavice strednej školy, sa s predmetom latinský jazyk (podobne ako aj s mnohými inými predmetmi) poväčšine stretáva po prvýkrát. Na strednej škole sa už oboznámil s gramatikou rodného jazyka a gramatikou jazykov cudzích. Boli to ale na rozdiel od latinčiny jazyky „živé“ a ich spôsob výučby a najmä prípravy na hodiny sa s výučbou latinského jazyka nedá porovnať. Jeho gramatika a slovná zásoba sa nedajú osvojiť si postupmi využiteľnými pri „živých“ jazykoch (konverzáciou, atď.). Učenie sa latinčiny si preto vyžaduje *špecifický systematický prístup*, čo je, ako ukazuje samotná prax, pre mnohých veľkým problémom. Vyučujúci bojuje nielen s nedostatkom systematickej prípravy študentov, ale častejšie aj s problémom *efektivity domácej prípravy* študentov (tzv. *nárazovité učenie sa*). Z pohľadu vyučujúceho je to veľmi dobre pozorovateľné najmä ku koncu semestra, kedy sa blíži záverečné hodnotenie.

2.4 Otázka motivácie

Efektivita výučby je úzko spojená s problémom *motivácie* študentov. Mimoriadne úsilie, ktoré študent na *pochopenie a zvládnutie latinčiny* vynaloží, si z jeho pohľadu logicky vyžaduje rovnako *silnú, mimoriadnu motiváciu*. Ako sú študenti pri výučbe latinčiny motivovaní? Zaradenie predmetu latinský jazyk v osnovách oboch spomenutých študijných programov má za cieľ umožniť *študentom* a neskôr *absolventom* *pracovať s pramenným materiálom*, ktorého štúdium je pri skúmaní starovekých a stredovekých dejín nevyhnutnosťou. Študent *prvého* ročníka sa však s vysokoškolským štúdiom histórie a prácou historika iba oboznamuje a až na vzácne prípady ešte nevie, ktorým smerom sa bude uberať. Motivácia postavená na nevyhnutnosti štúdia *latinského jazyka ako jazyka prameňov* je veľmi vzdialená, a preto neobstojná. *Jedinou pozitívnou a jasnou motiváciou* sa pre neho stáva *úspešné ukončenie kurzu v oboch semestroch*. Ako vyučujúci sa preto stretávame skôr s *negatívnou* motiváciou študentov, vnímajúcich predmet ako *nutné zlo, zbytočnosť*, ktorú treba absolvovať. Z pohľadu študentov by bola výučba latinčiny omnoho efektívnejšia, keby sa viac priblížila *praxi*. Predstavujú si, že už po *prvom* semestri latinského jazyka budú môcť *čítať a prekladať* staroveké či stredoveké texty. Ich prílišné očakávania sa preto obvykle stretnú so sklamaním, ktoré je zase príčinou demotivácie.

Všetky tieto skutočnosti – z pohľadu niekoho nezainteresovaného možno maličkosti – ovplyvňujú *efektivitu* učenia sa študenta a jeho *motiváciu*. Ak sa k tomu pridá ešte problematiky znalý vyučujúci, ktorý sa svojou prísnosťou usiluje „*donútiť*“ študenta k jemu prospešnej usilovnejšej domácej príprave, a pomôcť mu tak k úspešnému absolvovaniu kurzu, je v študentských očiach možnosť obľuby tohto predmetu definitívne stratená.

3 Na záver

Autori tohto článku nemali v úmysle vyčerpať danú problematiku úplne. Išlo len o načrtnutie základných problémov s ktorými sa vyučujúci a študenti pri výučbe latinského jazyka neustále stretávajú a potykajú. Na strane druhej sa však autori zároveň usilovali načrtnúť možné cesty, akými by sa mohli uvedené problémy efektívne riešiť. Podstatu celého problému by sme mohli pregnantne vyjadriť oným latinským *de omnibus dubitandum est*, laicky povedané začať sa pozeráť na doterajšie tradičné postupy pri vyučovaní latinského jazyka *modernými a kritickými očami*.

Podľa nášho skromného názoru prvým krokom na tejto bezpochyby dlhej a náročnej ceste je vytvorenie *modernej slovenskej učebnice latinského jazyka*, o ktorej zostavení autori príspevku so všetkou vážnosťou a vedomím veľkej zodpovednosti už dlhšiu dobu uvažujú.

Zusammenfassung

Einige theoretische Auswege des Lateinunterrichtes im Unterricht in Allgemeinen

Die Autoren dieses Beitrages haben die Schwierigkeiten entworfen, mit denen die Lehrer und Studenten bei dem Lateinunterricht nicht nur auf der theoretischen sondern auch praktischen Ebene auf einer konkreten slowakischen Hochschule in die Begegnung kommen. Die Verfasser haben vor einige Vorschläge zu machen, mit Hilfe denen die meisten Schwierigkeiten in gewisser Weise beseitigen könnten werden. Als der erste Schritt ist die unmittelbare Notwendigkeit eines neuen modernen Lateinlehrbuches, die auf dem neuesten Stand der Didaktik beruhen sollte und die Erfahrungen bei dem Unterricht der modernen europäischen Sprachen berücksichtigt.

(liskova@fhv.umb.sk)
(tomas.albert@umb.sk)

Niekoľko polemických poznámok k obrazu SNP v najnovšej knihe Sergeja Čujeva (ČUJEV, S.: Ukrajinský legión, Moskva, 2006, 541 s.)

KAROL FREMAL

Katedra histórie, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

V roku 2006 vyšla v Moskve kniha Sergeja Čujeva pod názvom Ukrajinská légia. Rozsiahle dielo rozdelil autor okrem úvodu a záveru do troch hlavných kapitol. Už ich názvy signalizujú čitateľskej odbornej i laickej verejnosti, o čo sa snažil autor, čo osvetľuje, analyzuje a hodnotí. V prvej kapitole podáva obraz boja proti Rusku zo strany ukrajinských nacionalistov od roku 1800 po rok 1940 – „Profesionálni Ukrajinci“ v boji proti Rusku (s.11-145). Druhá kapitola – Ukrajinská kolaborácia v rokoch druhej svetovej vojny 1941-1945 už priamo vykresľuje politický a ozbrojený boj Ukrajincov proti boľševickému režimu v čase nemecko-sovietskej vojny (s. 145-313). Slovenského čitateľa najviac zaujme tretia kapitola – Divízia SS Halič. Ukrajinská národná armáda (s. 313-479).

Predkladaná polemika¹ sa sústreďuje výlučne na podkapitolu pod názvom Slovensko-Štajersko (s. 412- 427), teda na tú časť tretej kapitoly, ktorá osvetľuje prítomnosť a bojovú činnosť 14. SS divízie Halič (Galícia) na slovenskom území v boji proti Slovenskému národnému povstaniu (SNP) a partizánskeho hnutiu v zime 1944/1945. Reč bude len o pobyte a činnosti 14. SS divízie Haličina (Galícia) na Slovensku od 29. septembra 1944 do začiatku februára 1945. Bola to najpočetnejšia nacistická jednotka, ktorá bojovala proti povstaleckej armáde a partizánskym jednotkám na Slovensku. V rôznych časových úsekoch mala na Slovensku od 14 tisíc až do 22 tisíc vojakov a dôstojníkov.

Hneď v úvode kapitoly o pobyte a činnosti 14. SS divízie Halič (Galícia) sa autor monografie dopustil veľkého množstva faktografických chýb a nepresností až udivujúceho charakteru. Začiatok Slovenského národného povstania datoval na 30. augusta 1944 a za veliteľa povstalcov určil ministra národnej obrany gen. F. Čatloša. Povstanie proti nacistom podľa neho začali príslušníci posádky (doslova tankový garnizon) v Martine v okrese Ružomberok. Väčšina geografických pojmov a názvov dotýkajúcich sa Slovenska, slovenských miest a obcí sú skomolené alebo nedávajú žiadny zmysel. Napísal, že veliteľmi jednotiek slovenskej armády (rozumej 1. ČSA na Slovensku) boli sovietski dôstojníci. Povstalecké vojenské jednotky, teda hlavnú ozbrojenú silu SNP, bez výnimky označuje za partizánov, ktoré sa postupne menili na partizánske oddiely. Nemecké okupačné sily mal hneď od začiatku bojov na Slovensku riadiť gen. SS H. Höfle a nie gen. SS. G. Berger aká je historická skutočnosť. Toto všetko „stihol“ na polstrane textu.² Z celej úvodnej polstrany môžeme za pravdivú považovať len vetu, že Povstanie vypuklo a „pod hrozbou úplnej paralýzy sa ocitli najvýznamnejšie komunikácie v tyle nemeckých vojsk“ a konštatovanie autora, že „na pomoc nemeckému zoskupeniu na Slovensku nemecké veliteľstvo vyčlenilo 14. ukrajinskú divíziu SS Halič“.³

V poznaní základnej faktografie o nemeckých okupačných silách na Slovensku, ktoré bojovali proti 1. Československej armáde na Slovensku (1. ČSA) a partizánskym jednotkám v Slovenskom národnom povstaní (SNP) sú v slovenskej historickej literatúre prekvapujúce medzery a „doslova komické údaje o protivníkovi“.⁴ Viacerí autori, najmä do roku 1989 uvádzajú

¹FREMAL, K.: 14. Waffen-Grenadier division der SS (Galizien Nr. 1) v historickej spisbe o slovenskom hnutí odporu v rokoch druhej svetovej vojny. In: Zborník Slovenská republika 1939-1945 očami mladých historikov. IV. Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB v B. Bystrici, 2005, s. 388-399. ISBN 80-8083-147-5

²ČUJEV, S.: Ukrajinská légia. Moskva : Jauza, 2006, s. 412.

³Tamže, s. 414.

⁴KORČEK, J.: Slovenská republika 1943-1945. Bratislava : MNO, 1999, 138, ISBN 80-88842-22-0

v bojoch na Slovensku aj neexistujúce divízie a jednotky alebo také, ktoré nepôsobili na slovenskom území. Okrem toho sa počet nemeckých jednotiek na frontoch SNP nesmierne zveličoval. Aj odborná či umelecká literatúra hovorila až o 8 – 9 divíziách.⁵ Po roku 1989 sa počet a sila nemeckých jednotiek nasadených priamo do bojov SNP odhaduje na dve divízie v prvej fáze bojov do začatia nemeckej generálnej ofenzívy 18. októbra 1944 (okolo 20 tisíc mužov) a po tomto termíne na 4 divízie v úhrnnej sile okolo 40 tisíc vojakov a dôstojníkov. Skutočnosťou však zostáva, že na jeseň 1944 sa na Slovensku formovali ešte ďalšie tri divízie, medzi ktorými dominovala 14. Waffen-Grenadier division der SS (Galizien Nr. 1), ktorá bola početne najsilnejšia (väčšina prameňov uvádza počet 286 dôstojníkov a 13 999 poddôstojníkov a vojakov)⁶ a ktorá do bojov proti povstalcom nasadila dve bojové skupiny (Kampfgruppe) Wittenmayer (1 300 vojakov a dôstojníkov) a Wildner (900 vojakov a dôstojníkov). Okrem nich v povstaleckých bojoch v Rajeckej doline, v Turčianskej kotline, vo Veľkej Fatre spolu so 178. divíziou tankových granátnikov Tatra a trestaneckou brigádou SS Dirlewanger bojovali ďalšie roty zo 14. SS divízie Galícia, ktoré považujem za tretiu bojovú skupinu nasadenú proti povstalcom na Slovensku sformovaných z vojakov a dôstojníkov 14. SS divízie Halič. Tento môj názor potvrdzuje aj S. Čujev: „Tretia bojová skupina bola vytvorená pre útok na partizánov (rozumej na povstalcov) v okrese Ružomberok“.⁷

Slovenskí vojenski historici názvy, počty a čísla nemeckých jednotiek nasadených do bojov na Slovensku v roku 1944 získali až v polovici 60. rokov minulého storočia, keď vyšla kniha nemeckého historika W. Venohra – Povstanie za Československo⁸ a Dokumenty SNP II. diel⁹, v ktorých boli presné údaje.

Plnú bojaskopnosť dosiahla 14. SS divízia Galícia v máji 1944 (v tom čase mala 15 229 vojakov a dôstojníkov)¹⁰. Koncom júna a začiatkom júla 1944 už bojovala na Východnom fronte v rámci 13. armádneho zboru v zostave 4. nemeckej tankovej armády ako súčasť armád Severná Ukrajina. Spolu s inými nemeckými jednotkami bola divízia Galícia obkľúčená pri mestách Brody a Ternopol v dňoch 13. – 22. júla 1944. V bojoch s Červenou armádou padlo, bolo ranených a zajatých tri štvrtiny jej príslušníkov. Z približne okolo 14 tisíc mužov sa z obkľúčenia prebilo len 3 tisíc, asi tisíc prešlo do karpatských lesov na stranu jednotiek UPA, v ktorých „mnohí sa stali veliacimi kádrami Ukrajinskej povstaleckej armády.“¹¹ Po rozbití divízia bola stiahnutá z frontu, niektoré jednotky sa dostali aj na východné Slovensko v priestore Lupkov, Medzilaborce, Humenné, Trebišov (asi 1 500 vojakov). Zberné strediská pre príslušníkov divízie sa zriadili medzi Užhorodom a Mukačevom.

V priebehu niekoľkých týždňov musel celý zväzok prejsť komplexnou reorganizáciou a doplnením. Divízia sa znovu sformovala v Sliezske vo vojenskom výcvikovom priestore Neuhammer. Po doplnení zvyškov divízie (3 000 vojakov a dôstojníkov, ktorí sa prebili z obkľúčenia pri meste Brody) jej náhradným 14. výcvikovým granátnickým plukom Waffen SS v sile 8 000 mužov (veliteľ plk. Marx) a absolventmi dôstojníckych a poddôstojníckych kurzov sa jednotka stala opäť bojaskopnou. Rozkazom Hlavného veliteľstva úradu SS zo dňa 22. septembra 1944 sa

⁵ KROPILÁK, M.: Účasť vojakov v SNP. Bratislava : SAV, 1960, s. 52. LAZAROVÁ, K.: Neznámy vojak. In : Neznámy vojak Povstania. In : Zborník k 20. výročiu SNP. Bratislava : 1964, s. 40.

⁶ Dejinná križovatka. Bratislava : VPL, s. 421. BOSÁK, P.: Z bojových operácií na fronte SNP. Bratislava : Pravda, 1979, s. 116. ŠTEFANSKÝ, V.: Armáda v SNP. Bratislava : Pravda, 1983, s. 208. NOSKO, J.: Takto bojovala povstalecká armáda. Bratislava : NVK International, 1994, s. 176.

⁷ ČUJEV, S.: Ukrajinská légia..., s. 419.

⁸ VENOHR, W.: Das Aundand für die Tschechoslowakei. Hamburg : Spiegel, 1969. Knižku však malo k dispozícii len veľmi málo slovenských historikov (poznámka K. F.).

⁹ PREČAN, V.: Nemci a Slovensko. Bratislava : Pravda, 1971.

¹⁰ TEJCHMAN, M.: Ve službách Třetí říše. Hitlerovi zahraniční jednotky. Praha : Mladá fronta, 2002, s. 161. ISBN 80-204-0785-5

¹¹ CHŇOUPEK, B.: Banderovci. Bratislava : Smena, 1989. s. 227.

mala presunúť na Slovensko.¹² K týmto našim poznatkom autor vo svojej knihe neprispel ničím novým. Neuviedol nijaké nové skutočnosti alebo fakty, ktoré by na Slovensku v odbornej literatúre neboli známe.

Rozkaz na presun vydal sám ríšsky veliteľ SS H. Himmler. Nariadil vyslať jeden zosilnený prápor granátnikov zo 14. SS divízie Galícia do Bratislavy a podriadil ho nemeckému veliteľovi (generálovi) na Slovensku. Určený bol na boj proti „bandám“ (rozumej povstalcov) na Slovensku. Tak vznikla bojová skupina Wildner pomenovaná podľa svojho veliteľa SS obersturbandführera Karla Wildnera, ktorý predtým ako slovenský Nemec slúžil v hodnosti vyššieho dôstojníka v slovenskej armáde. Bojová skupina pozostávala z troch peších rôt, z jednej ťažkej roty vyzbrojenej guľometmi a granátometmi, zo ženijnej, protitankovej, prieskumnej a spojovacej čaty ako aj čaty ľahkého delostrelectva. Skupinu tvorilo 900 vojakov a dôstojníkov. Väčšina príslušníkov 14. SS divízie Galícia sa do tejto bojovej skupiny prihlásila dobrovoľne aj preto, lebo sa dozvedeli, že na Slovensku je veľká skupina ukrajinských utečencov. Domnievali sa, a celkom správne, že medzi nimi nájdu aj svojich príbuzných a rodinných príslušníkov.¹³

Kampfgruppe Wildner sa podľa vojenských historikov vyznačovala vysokou pohyblivosťou, kvalitnými automatickými zbraňami proti pechote a obrnenej technike, mala skúsených nemeckých dôstojníkov.¹⁴ Spolu s bojovou skupinou SS Schill obsadili Zvolen a medzi prvými vstúpili do Banskej Bystrice. Zúčastnili sa aj vojenskej prehliadky na banskobystrickom námestí 30. októbra 1944.¹⁵

A čo píše o bojovej skupine Wildner Sergej Čujev? Ako v úvode o SNP a o Slovensku, tak aj pri opise a hodnotení bojovej činnosti skupiny Wildner, sa autor dopustil veľkého množstva faktografických chýb, nepresností a zlých geografických názvov. Na s. 414 správne píše, že po vyložení na stanici Zemianske Kostolany sa skupina pochodom dostala do Novej Bane, potom cez Žarnovicu do „Brezina“. Nepodarilo sa mi identifikovať názov „Brezina“. Bojové stretky s povstalcami autor vytrvalo pripisuje partizánom, i keď išlo o jednotky III. TS 1. ČSA na Slovensku, teda o povstaleckých vojakov a dôstojníkov. Najväčšie boje podľa S. Čujeva skupina viedla o obec „Vigno“, pravdepodobne ide o Vyhne a mesto Banskú Bystricu, čo vôbec nezodpovedá historickej pravde. Najtuhšie a najťažšie boje zviiedla skupina Wildner spolu s bojovou skupinou SS Schill (ktorej veliteľsky podliehala) o Dolné a Horné Hámre, Žarnovicu, o Svätý Kríž nad Hronom a potom na smere Krupina – Zvolen. A už vôbec nešlo o dve tisícky „Titových partizánov“ (v originále titovskích partizan), ktorí mali bojovať proti nim v tomto regióne. Jedine nové, čo sme sa od autora dozvedeli, že „chromého“ Wildnera (kríval po zranení, poznámka K. F.) ukrajinskí vojaci mali radi pre dobrý vzťah k nim.¹⁶

V presnom dátume o presune celej divízie Galícia na Slovensko sa zhodujú všetci autori, ktorí sa dotkli problematiky. Divízia tento rozkaz dostala 28. septembra 1944. Presúvala sa z výcvikového priestoru Neuhammer v Sliezske spolu so svojim 14. náhradným výcvikovým (záložným) plukom. Vo večernom pravidelnom hlásení nemeckého veliteľa na Slovensku 8. októbra 1944 už bola zmienka o tom, že 14. SS divízia Galícia sa presunula do priestoru Žiliny: „V týchto dňoch divízia v plnom počte 286 dôstojníkov a 13 999 poddôstojníkov a vojakov dosiahla Slovensko“. Jej štáb sa usadil v Žiline. Začala sa rozvíjať Považím od Púchova až po Štrbu. Veliteľstvo 29. pešieho pluku so štábom sídlilo v Kysuckom Novom Meste, 30. pešieho pluku vo

¹² KORČEK, J.: Slovenská republika 1943-1945..., s. 155. Autor mylne datuje rozkaz k presunu na Slovensko na 28. september 1944.

¹³ PREČAN, V.: SNP. Dokumenty. II. diel. Nemci a Slovensko. Bratislava : Pravda, 1971, s. 229, 230 a 289.

¹⁴ KORČEK, J.: Slovenská republika 1943-1945..., s. 143.

¹⁵ V súvislosti s vojenskou prehliadkou B. Chňoupek napísal, že „o deň na to (rozumej po obsadení B. Bystrice) stáli na námestí a boli vyznamenaní“. CHŇOUPEK, B.: Banderovci..., s. 233. Autor sa pomýlil o dva dni. O vstupe jednotiek bojovej skupiny Wildner do hlavného mesta SNP hovorí iný príslušník divízie Galícia Jurij Tys-Krojmaluk vo svojom denníku : „ 27. októbra naša bojová skupina Wildner obsadila Banskú Bystricu a povstalecké velenie odletelo do nášho Lvova. Aký paradox“. In : CHŇOUPEK, B.: Banderovci..., s. 239.

¹⁶ ČUJEV, S.: Ukrajinská légia..., s. 414-415.

Veľkej Bytči, 31. pešieho pluku v Martine, 14. delostreleckého pluku v Považskej Bystrici a prieskumného oddielu v Rajci. 14. náhradný výcvikovo-záložný pluk sa rozmiestnil v Čadci.¹⁷ V tomto sa zhodujeme aj s načrtnutým rozmiestnením od S. Čujeva s jednou výnimkou. Delostrelecký pluk umiestnil do Bytčice. A už v tomto období hneď po príchode divízie na Slovensko uvádza jej číselný stav na 22 tisíc vojakov a dôstojníkov.¹⁸

Okrem uvedených miest a regiónov jednotky divízie do 12. októbra 1944 sa rozmiestnili aj v Ružomberku, Dolnom Kubíne, Terchovej, Svätom Ďuri, vo Vrútkach, v Sklabinskom Podzámku, Rakovej a Kolároviaciach. Jednotky 14 SS divízie Galícia kryli chrbát 178. divízie pancierových granátnikov Tatra útočiacej na doliny a hrebene Malej a Veľkej Fatry, v smere Čremošné-Malý Šturec-Banská Bystrica a trestaneckej brigády SS Dirlwanger útočiacej v smere Ružomberok-Biely Potok-Liptovská Osada-Korytnica-Donovaly-Banská Bystrica a v smere Liptovské Revúce-Veľký Šturec-Banská Bystrica. Viaceré roty z Galície spolu s nimi na týchto smeroch bojovali priamo proti povstaleckej armáde a partizánom.¹⁹ Okrem toho vyvíjali bojovú zabezpečovaciu činnosť a protipartizánske akcie na Orave, strednom Považí, na Kysuciach, v Turci a Liptove.²⁰ Bojovú činnosť začali jednotky divízie už 14. októbra 1944²¹. Podľa S. Čujeva hlavnou úlohou divízie bolo ochraňovať železničnú trať Ružomberok – Žilina (v origináli „Žilin“), továrňu v Ružomberku (v origináli „Ružomberoku“) a zbrojovku v Považskej Bystrici „na priamy príkaz fűhrera“.²²

Zaujímavá je epizóda v súvislosti s propagačnou letákovou akciou pod vedením K. Popova z 2. slovenskej partizánskej brigády gen. M. R. Štefánika v októbri 1944 v priestore Žilina s výzvami k príslušníkom Galície na prechod na stranu partizánov. V dôsledku tejto agitácie prešlo k partizánom 50 príslušníkov divízie. Potvrzuje to aj večerné hlásenie nemeckého veliteľa na Slovensku, ale aj denník J. Tysa-Krojmaluka, ktorý však všetkých prebehlíkov označil za Poliakov.²³ Tejto otázky sa dotkol len veľmi stručne aj S. Čujev, ktorý tvrdí, že úspech partizánskej propagandy sa prejavil najmä u tých častí divízie, ktoré boli rozmiestnené v ťažko prístupnom horskom teréne. Uviedol, že raz pod dojomom partizánskej propagandy do hôr odišlo 20 príslušníkov zdravotníckej roty a celkove počas prítomnosti divízie na Slovensku z nej dezertovalo 200 vojakov.²⁴

O vzniku a nasadení bojovej skupiny Wittenmayer zo 14. SS divízie Galícia píše všetci slovenskí autori, ktorí sa dotkli vojenskej problematiky SNP. Zhodujú sa v mieste jej vzniku aj na popise a v hodnotení bojovej činnosti. Ale ani jeden slovenský autor neuviedol presný chronologický údaj o jej vzniku. Podľa nemeckého autora R. Michaelisa gen. H. Höfle vydal 15. októbra 1944 rozkaz veliteľstvu 14. SS divízie Galícia v Žiline s cieľom konečnej porážky povstaleckých

¹⁷ PREČAN, V.: Nemci a Slovensko..., s. 554 a 557. Tiež CHŇOUPEK, B.: Banderovci..., s. 232.

¹⁸ ČUJEV, S.: Ukrajinská légia..., s. 416. Autor používa názov mesta Čadca v množnom čísle (v originále Čadcy).

¹⁹ BOSÁK, P.: Z bojových operácií nas fronte SNP..., s. 123. Autor konštatuje, že zabezpečovacie jednotky 14. SS divízie Galícia zvýšili bojovú aktivitu proti podhorským obciam obsadeným jednotkami 1. Stalinovej partizánskej brigády vo Veľkej Fatre v druhej polovici októbra 1944. 17. októbra obsadil prapor tejto divízie s obrnenými transportérmi Turčiansku Blatnicu a za podpory minometov útočil na vojenskú a partizánsku obranu na výšinách Plešal a Za hory. Boje pokračovali aj nasledujúci deň, keď nepriateľská presila zatačila povstalcov až do Blatnickej a Gaderskej doliny.

²⁰ BOSÁK, P.: Z bojových operácií na fronte SNP..., s. 91 a s. 116. Nemecký autor R. Michaelis vo svojom diele Grenadierdivision der Waffen SS dokonca píše, že „tretia bojová skupina zo 14. SS divízie Galícia pochodovala z Ružomberka do Korytnice“. Aj P. Bosák na s. 124 uviedol, že po 22. októbri 1944 prápor 2. pluku SS brigády Dirlwanger a niektoré roty zo 14. SS divízie Galícia obsadili všetky podhorské obce pod západnými svahmi Veľkej Fatry, odkiaľ prenikali do Belianskej, Necpalskej, Gaderskej a Blatnickej doliny. 26. októbra sa dostali z tohto smeru na cestu Banská Bystrica – Liptovská Osada v priestore Liptovských Revúc.

²¹ Gen. H. Höfle vo večernom hlásení z 15. októbra 1944 oznámil do Berlína začiatok bojovej činnosti divízie a konštatoval, že v ich dôsledku odišli bandy smerom k protektorátnym hraniciam.

²² ČUJEV, S.: Ukrajinská légia..., s. 417.

²³ PREČAN, V.: Nemci a Slovensko..., s. 565-566, tiež BOSÁK, P.: Z bojových operácií na fronte SNP..., s. 122, porovnaj CHŇOUPEK, B.: Banderovci..., s. 230, tiež MICHAELIS, R.: Grenadierdivision der Waffen SS „Zu 23. 10. hatte die Divison 50 Überläufer, die sich zur Popovs Partisanenabteilung angeschlossen.“

²⁴ ČUJEV, S.: Ukrajinská légia..., s. 421.

síl na Slovensku sformovať druhú bojovú skupinu, ktorá mala útočiť v smere Kráľova Lehota - Malužiná-Čertovica na Brezno.²⁵ Bojovej skupine v sile jedného pluku (tri zosilnené prápory v počte 1 300 dôstojníkov a vojakov) velil SS-Sturmbannführer Fridrich Wittenmayer. V dňoch 17. a 18. októbra 1944 jednotky tejto bojovej skupiny „čistili od povstalcov priestor v okolí Liptovskej Porúbky a Kráľovej Lehoty a jedna rota mala nadviazať spojenie s nemeckým obrneným vlakom pri Štrbe zo skupiny armád A.“²⁶

Celkom ináč píše o tejto známej bojovej skupine S. Čujev. Ani on neuvádza presný dátum vzniku bojovej skupiny Wittenmayer, ktorá podľa neho chránila železničnú trať a cestu z Ružomberka smerom na východ. „Dostala sa do boja s partizánmi (rozumej so skupinou II. TS Kosatec kpt. M. Kučeru), vytlačila ich do hornatého terénu a pokračovala v ich prenasledovaní“, čo zodpovedá situácii v posledných dňoch októbra 1944. A už vôbec nie je pravda, že na tomto úseku ukrajinskí esesáci ukoristili značné množstvá zbraní, streliva a dokonca delostreleckých húfníc a kanónov z „partizánskych“ skladov.²⁷

Nemecká generálna ofenzíva proti povstaleckým ozbrojeným silám brániacim slobodné územie, na ktorom bola obnovená československá štátnosť sa začala 18. októbra 1944. Autor monografie Ukrajinská légia S. Čujev však začiatok nemeckej generálnej ofenzívy odsunul až na samý koniec októbra 1944 (doslova v konci októbra 1944) a uviedol značne prehnaný číselný údaj o počte povstaleckých síl – 60-80 tisíc „dobře vyzbrojených lidí“. A pokračuje: „Partizáni disponovali ťažkými zbraňami, vrátane delostrelectva, mali tanky a dokonca lietadlá“²⁸. Neodpusť si ani konštatovanie, že všetko, čo nemohli dodať Nemci divízii, jej príslušníci získali od partizánov (rozumej povstalcov), vrátane automobilov, diel, kanónov, mínometov, guľometov, koní atď.²⁹

Okrem už spomínanej bojovej skupiny Wildner, iných jednotiek zo 14. SS divízie Galícia v Turci, na strednom Považí, v dolinách a na hrebeňoch Malej a Veľkej Fatry, súčasťou útočiacich nemeckých ozbrojených síl proti SNP bola aj bojová skupina Wittenmayer. Obranný úsek druhej TS 1. ČSA na Slovensku s krycím názvom Kosatec s ťažiskom obrany v smere Kráľova Lehota-Malužiná-Čertovica bránili povstalecké jednotky pod velením špkt. Martina Kučeru. Po vojne vo svojich pamätiach podrobne opísal boje na tomto úseku povstaleckého frontu, ale ani raz nespomenul, že proti jeho jednotkám bojovali ukrajinskí príslušníci SS z bojovej skupiny Wittenmayer z divízie Galícia.³⁰ Ako konštatoval aj veliteľ obranného úseku špkt. Martin Kučera vo svojich pamätiach, ale aj nemecký generál (veliteľ) na Slovensku H. Höfle povstalci úspešne odrážali a spomaľovali postup ukrajinských esesákov.³¹ Myslím si, že toto moje hodnotenie bojovej skupiny Wittenmayer je bližšie k historickej skutočnosti, ako to, čo napísal S. Čujev.

Po dobytí Malužinej, Čertovice a po páde Brezna (mesto obsadili jednotky z 18. SS divízie Horst Wessel 25. októbra 1944) príslušníci bojovej skupiny Wittenmayer dostali rozkaz vytvoriť závoru na ceste Čertovica – Vyšná Boca a zúčastniť sa vyčisťovacích akcií v západnej časti Nízkyh Tatier proti vojakom a partizánom.³² Bojové nasadenie ukrajinských príslušníkov SS

²⁵ ŠVARC, M.: Nemecké okupačné sily na Slovensku. Rukopis, s. 13-14.

²⁶ PREČAN, V.: Nemci a Slovensko..., s. 561, hlásenie nemeckého veliteľa na Slovensku z 18. októbra 1944.

²⁷ ČUJEV, S.: Ukrajinská légia..., s. 419.

²⁸ Tamže, s. 418.

²⁹ Tamže, s. 41.

³⁰ KUČERA, M.: Nezlomený kosatec. Bratislava : Obzor, 1976.

³¹ KUČERA, M.: Nezlomený kosatec..., s. 78. PREČAN, V.: Nemci a Slovensko..., s. 566, 567, ale tiež PREČAN, V.: SNP. Dokumenty..., s. 756, 764, 768, večerné hlásenia nemeckého veliteľa na Slovensku z 25.-28. októbra 1944. Gen. Höfle konštatoval, že „bojová skupina Wittenmayer sa len pomaly prebija z Kráľovej Lehoty na Malužinú“. Až v hlásení z 26. októbra oznamuje dobytie Malužinej, „čím sa uvoľnila železničná trať Ružomberok-Poprad a po jej rekonštrukcii bude železničná doprava opäť možná“. V hlásení z 27. októbra nezabudol poznamenať, že „ukrajinskí dobrovoľníci 14. SS divízie granátnikov, ktorí sú tu nasadení, výborne bojovali“.

³² ŠTEFANSKÝ, V.: Armáda v SNP..., s. 229. Podobný rozkaz dostali aj príslušníci z divízie Galícia, ktorí sa prebojovali na cestu Donovaly – Liptovská Osada. ŠVARC, M.: Nemecké okupačné jednotky na Slovensku..., s. 14. Dôkazom, že príslušníci 14. SS divízie Galícia prečesávali západnú časť Nízkyh Tatier počas ústupu povstalcov do hôr sú aj spomien-

v západnej časti Nízkyh Tatier trvalo až do 15. novembra 1944. Vyššie uvedené skutočnosti S. Čujev vo svojej monografii nespomína.

Po splnení úloh v rámci generálnej ofenzívy proti SNP divízia zostala na Slovensku až do konca januára 1945. Prešla reorganizáciou, doplnením, výcvikom a bojovala proti partizánom v slovenských horách predovšetkým na Považí od Púchova po Poprad, v Turci, na Orave, Kysuciach, v Malej a Veľkej Fatre, Nízkyh Tatrách, Strážovských vrchoch a na iných miestach. Jej príslušníci sa dopustili pri odvetných, protipartizánskych, represívnych a teroristických akciách početných zločinov, vrážd a rôznych excesov. Viacerí historici o nich napísali, podrobne ich ukázali, ale treba ich konkretizovať, spresniť a podrobne spracovať. Tiež treba zdôrazniť, že značnú časť represívnych a teroristických akcií proti partizánom, ale najmä proti civilnému obyvateľstvu staršia odborná literatúra, pamätníci, kroniky pripisovali vlasovcom, mali na svedomí práve príslušníci 14. SS divízie Galícia najmä v druhej polovici októbra 1944 po potlačení SNP a v zime 1944/1945.³³

Teror a represálie vrátane vrážd a vypaľovania dedín a osád esesákmi zo 14. divízie Galícia treba jednoznačne odsúdiť. Dodnes žijúci príslušníci tejto nacistickej jednotky, ktorí napísali svoje pamäti si to uvedomujú a snažia sa ospravedlniť. Rozšírenými výhovorkami sú odkazy na pomýlenie sa alebo zámenu jednotky s inými represívnymi a teroristickými časťami nemeckej okupačnej moci. „Niektoré roty našej divízie bojovali v rámci trestaneckej brigády SS Dirlwanger, ktorá sa dopúšťala početných zločinov na území Slovenska, neprávom pripisovaným aj nám“. Podobne si mali postihnúť ľudia a obeť mýliť ukrajinských esesákov s mužstvom moslimského pluku SS naverbovaného z občanov (najčastejšie zo zajatcov Červenej armády) Sovietskeho zväzu zo strednej Ázie a Zakaukazska pod velením SS-standartenführera Haruna Al Rašida alebo s príslušníkmi Einsatzkomanda č. 14 zo skupiny H nemeckej bezpečnostnej služby a polície (SD a SiPo).³⁴

V kapitole o nasadení 14. SS divízie Haličina na Slovensku autor sa ani raz nedotkol problematiky represíi, teroru a odvetných akcií proti obyvateľstvu za pomoc a podporu partizánom. Zaujímavá je skutočnosť, že podľa S. Čujeva, spolu s Ukrajincami v boji proti SNP sa zúčastnila aj trestanecká brigáda SS Dirlwanger. Autor monografie Ukrajinská légia na s. 419 doslova napísal: „Spolu s Ukrajincami potlačenia povstania sa zúčastnila aj brigáda SS Dirlwanger. Zložená z vojenských trestancov brigáda označila svoju cestu na Slovensku masovým strieľaním civilného obyvateľstva. V období bojov s partizánmi (rozumej s povstalcami) brigáda na nejaký čas podliehala pod velenie veliteľovi 14. SS divízie Halič, teda obersturmbannführera F. Freitagag.³⁵ Je to zaujímavý fakt pre všetkých slovenských vojenských historikov, pretože túto skutočnosť odborná literatúra u nás ešte nezaznamenala. Avšak veliteľ brigády SS Dirlwanger brigadeführer O. Dirlwanger a jeho štáb túto skutočnosť nebral na vedomie, rozkazy od F. Freitagag a jeho štábu nespĺňal a ignoroval.³⁶

Značnú časť aj tak krátkeho textu o pobyte divízie na slovenskom území S. Čujev vyplnil hodnotením vzťahov jej veliteľa F. Freitagag a nemeckých dôstojníkov k ukrajinským príslušní-

---

ky J. V. RÍSA : Na Prašivú sa dívam. Bratislava : Print-Servis, 1994, s. 71, ktorý opisuje prestrelku medzi povstaleckými vojakmi a esesákmi v masíve Prašivá 2. novembra 1944. Po prestrelke identifikovali padlého Nemca ako Wasila Holowtschuka z Poltavy na Ukrajine. Autor ako to bolo a dodnes je zvykom v odbornej a memoárovej literatúre označil padlého za príslušníka Vlasovovej armády. Mýlil sa. Podľa nášho názoru to bol príslušník 14. SS divízie Galícia. Jednotky ROA gen. Vlasova v tomto období na Slovensku neboli.

³³ Podrobnejšie o terore a represiiach príslušníkov divízie Galícia pozri BOSÁK, P.: Z bojových operácií na fronte SNP..., s. 123 a CHŇOUPEK, B.: Banderovci..., s. 233-235.

³⁴ Pamäti plk. E. Pobigušičija, zástupcu veliteľa 14. náhradného pluku, ktorého veliteľstvo a štáb počas nasadenia na Slovensku sídlili v Čadci. Prevzaté z CHŇOUPEK, B.: Banderovci..., s. 236. Ako správne podotkol B. Chňoupek v tejto svislости, príslušníci brigády Dirlwanger, moslimského pluku SS a ani Einsatzkomanda č. 14 nehovorili počas teroristických akcií po ukrajinsky (poznámka K. F.).

³⁵ ČUJEV, S.: Ukrajinská légia..., s. 419-420.

³⁶ Tamže, s. 420.

kom, ktorých bola prevažná väčšina. Podľa neho tento vzťah nebol dobrý, vyznačoval sa konfliktmi a prísnyimi trestami pre radových vojakov a poddôstojníkov ako aj znevažujúcim hodnotením bojaschopnosti, bojového umenia a bojovej činnosti Ukrajincov. Pre nás je zaujímavá skutočnosť, že veliteľ F. Freitag zakázal vojakom a dôstojníkom svojej divízie styky a bližšie vzťahy nielen s civilným slovenským obyvateľstvom ale aj s príslušníkmi Hlinkovej gardy, ktorých S. Čujev nazval slovenskými nacistami.³⁷ Podľa nášho názoru nemecké velenie divízie sa obávalo nadviazania bližších stykov a vzťahov medzi Slováckmi a Ukrajincami a aj vplyvu myšlienky slovanskej vzájomnosti. Ukrajinskí príslušníci divízie sa sťažovali aj na jeho nariadenie, aby im žold bol vyplácaný v nemeckých markách a nie v slovenských korunách, pretože za slovenské koruny si mohli všetko kúpiť na trhu (v origináli „bez problem“). Výsledkom tohto príkazu bolo to, že Ukrajinci začali na miestach svojho pobytu predávať súčasti výstroja a uniforiem slovenskému obyvateľstvu.³⁸

Počas nasadenia na slovenskom území v novembri 1944 až v januári 1945 okrem protipartizánskych a represívnych akcií sa príslušníci divízie zúčastňovali opevňovacích prác najmä v kotline Turca³⁹ (31. pluk) a v údolí rieky Váh v okolí Žiliny, kde vybudovali celý rad obranných postavení. Divízia prešla reorganizáciou, dopĺňovaním mužstva⁴⁰, výzbroje, výcvikom a vytvorila tri samostatné bojové skupiny proti osloboditeľským vojskám sovietskej a rumunskej armády.

Koncom decembra jedna jej bojová skupina rozkazom armádnej skupiny Juh bola nasadená proti pravému krídlu 2. Ukrajinského frontu, konkrétne proti 40. armáde v priestore Banskej Štiavnice až do polovice januára 1945. Bol to 29. pluk pod velením obersturmbahnführera SS Deerna. Na front sa presunul nákladnými autami. Po ťažkých bojoch sa opätovne spojil s divíziou z väčšej časti rozmiestnenou v Turci a na strednom Považí.⁴¹ Aj S. Čujev hovorí o úspešnosti bojov tejto skupiny proti Červenej a rumunskej armáde v priestore Banská Štiavnica. Mnoho príslušníkov tejto skupiny za tieto boje vyznamenali.⁴² Okrem vyššie spomínanej činnosti príslušníci divízie aktívne pomáhali pri evakuácii ukrajinských utečencov (v mnohých prípadoch svojich rodinných príslušníkov) zo Slovenska na západ, najmä do Rakúska a Nemecka.⁴³

V procese ukrajinizácie velenie divízie prevzal plk. Pawel Szandruk povýšený na SS-gruppenführera a od 12. novembra 1944⁴⁴ sa zmenil aj názov divízie na 14. Waffen- Grenadierdivision der SS (Ukrainische Nr. 1). Divízia postupne strácala svoj haličský charakter, čo viedlo k početným dezerciam k Ukrajinskej povstaleckej armáde ešte počas jej prítomnosti na slovenskom území.⁴⁵

³⁷ Tamže, s. 422.

³⁸ ČUJEV, S.: Ukrajinská légia..., s. 423.

³⁹ Rieku Turiec S. Čujev nazval Turčom, Kysuca u neho má názov Kysuc, (v origináli Turč i Kysuc), s. 424.

⁴⁰ TEJCHMAN, M.: Ve službách Třetí říše..., s. 160. Autor uvádza počet 22 tisíc vojakov a dôstojníkov k 31. decembru 1944. Denník Jurija Tysa-Krojmal'uka hovorí o stave 19 tisíc mužov Ukrajincov a 3 100 Nemcov, zväčša dôstojníkov a poddôstojníkov. In : CHŇOUPEK, B.: Banderovci..., s. 241. S. Čujev uvádza, že 500 ukrajinských mužov posilnilo divíziu z 5. SS divízie Viking, ďalších 1000 vojakov, ktorí sa zúčastnili výcvikových kurzov v Maďarsku a bojov o Budapešť sa vrátili do divízie, ale tiež aj niekoľko desiatok ukrajinských a pobaltských dievčat, ktoré slúžili po násilnej mobilizácii Nemcom v PVO, s. 423.

⁴¹ ŠVARC, M.: Nemecké okupačné sily na Slovensku, s. 14. Podľa B. Chňoupka sa v týchto bojoch príslušníci 29. pluku vyznamenali. CHŇOUPEK, B.: Banderovci..., s. 237.

⁴² ČUJEV, S.: Ukrajinská légia..., s. 425.

⁴³ ŠMIGEL, M., MIČKO, P.: K problematike ukrajinských, ruských a poľských utečencov na Slovensku v roku 1944. In : Zborník Slovenská republika 1939-1945 očami mladých historikov III. Povstanie v roku 1944. Trnava UCM, 2004, s. 139.

⁴⁴ TEJCHMAN, M.: Ve službách Třetí říše..., s. 161. KORČEK, J.: Slovenská republika 1943-1945..., s. 156. Autor datuje premenovanie divízie na 15. november 1945.

⁴⁵ Za celý čas existencie 14. SS divízie Galícia z nej dezertovalo asi 600 vojakov. TEJCHMAN, M.: Ve službách Třetí říše..., s. 161. Ako napísal J. Korček „znižovanie početného stavu išlo výrazne na konto dezertérov a prebehlikov k banderovcom a UPA“. KORČEK, J.: Slovenská republika 1943 – 1945..., s. 156. Podľa denníka J. Tysa-Krojmal'uka napr. 4. novembra 1944 „utieklo do UPA 92 chlapov. 24. januára 1945 sa stratilo 50 strelcov z 30. pluku“. In : CHŇOUPEK, B.: Banderovci..., s. 239 a 241.

Rozkaz na presun 14. SS divízie z územia Slovenska cez Bratislavu a Viedeň do dolného Štajerska bol vydaný 26. januára 1945. Podľa S. Čujeva 21. januára 1945. Konečný cieľ presunu – mesto Maribor.⁴⁶ Divízia počas presunu pozostávala z troch pochodových skupín. V skupine A boli príslušníci 29. a 30. pešieho pluku, 14. výcvikovo-záložný pluk, spojovacia rota, protitanková jednotka, 14. delostrelecký pluk a všetky nevyhnutné zásoby a súčasti výzbroje a výstroja. Išli po trase Čadca-Žilina-Trenčín-Nové Mesto nad Váhom-Stará Turá-Myjava-Senica-Malacky a 6. februára prekročili rieku Moravu a vstúpili do Rakúska. Do skupiny B patril 31. peší pluk, ženijný a záložný prápor, ktorý sa presuoval po trase Martin-Vrútky-Žilina-Trenčín-Piešťany-Bratislava-Hartberg-Gliesdorf-Graz-Maribor. Skupina C bola osobitná autokolóna.⁴⁷ V tomto sa so mnou zhoduje aj S. Čujev a navyše dodáva podrobnosti. Na presun ešte na Slovensku rekvirovali kone a povozy. Majitelia dostávali len potvrdenia o cene koní a vozov. Problémy s presunom automobilov zapríčinil nedostatok pohonných hmôt. Preto sa veľká časť autoparku a rôznych vozidiel, vrátane bojových (tankov, samohybných diel, obrnených transportérov atď.) presúvala železničnými transportmi. Každý deň prvá a druhá skupina prešla 30-40 km vždy s jedným dňom prestávky na oddych a opravy materiálu. Po ceste do Štajerska z divízie dezertovalo okolo sto príslušníkov.⁴⁸

Presunom do Štajerska a Slovinska sa pobyt a bojové akcie 14. SS divízie Haličina na slovenskom území skončili. Jej činnosť na Slovensku z našej strany nemôžeme na rozdiel od S. Čujeva hodnotiť pozitívne. Okrem niekoľkých nových poznatkov pre slovenskú odbornú a laickú verejnosť neprináša v podstate nič nového. Naopak, len na 15 stranách textu o pôsobnosti divízie na našom území sa autor dopustil veľkého množstva dnes už ťažko pochopiteľných chýb a nepresností. Je to udivujúce najmä preto, lebo vo východnej Európe (na rozdiel od západnej Európy) a predovšetkým na území bývalého Sovietskeho zväzu bola problematika SNP pomerne často spracovávaná a popularizovaná s presnými základnými údajmi, i keď hodnotená podľa marxisticko-leninských kritérií.

Na záver mojej polemiky so S. Čujevom som zaradil jeho charakteristiku prezidenta J. Tisa v časti Krátke bibliografické údaje s. 525. V texte na pol strany je veľa nepresností. Autor tvrdí, že J. Tiso pochádzal z rodiny právnik a v rokoch 1914-1915 bol docentom a potom profesorom teológie. V tých rokoch bol poľným kurátom u 71. Trenčianskeho pluku a spolu s ním na Haličskom fronte. Už v roku 1910 sa pridala (v origináli primknul) podľa S. Čujeva na stranu slovenského separatistického hnutia. Mylne píše, že v rokoch 1921-1924 bol biskupom. Nesprávne uvádza, že po smrti Andreja Hlinku sa stal predsedom HSLS (táto funkcia bola z úcty k. A. Hlinkovi istý čas neobsadená a J. Tiso zastával funkciu úradujúceho podpredsedu HSLS)) a za cieľ si určil oddelenie Slovenska z Československej republiky. V tom období HSLS na čele s J. Tisom presadzovala autonómiu Slovenska v rámci ČSR. Po 14. marci 1939 bol predsedom vlády, ale nie aj ministrom vnútra. Tým bol najprv K. Sidor a potom až do salzburských rokovaní F. Ďurčanský a po ňom A. Mach. S. Čujev napísal, že J. Tiso po okupácii Československa nemeckou armádou (Slovensko nebolo okupované) vyhlásil vznik nezávislého Slovenska a mylne uvádza, že Slovenská republika sa pridala k Paktu troch mocností Nemecka, Talianska a Japonska už v marci 1939. Skutočnosť bola však iná. Slovenský štát jednomyseľne vyhlásili a schválili poslanci Slovenského snemu 14. marca 1939. Predseda slovenskej vlády V. Tuka podpísal Protokol o pripojení Slovenska k Paktu troch mocností 27. septembra 1940 v Berlíne. Protokol vstúpil do platnosti 24. novembra 1940 a Slovenský snem ho dodatočne schválil až 6. februára 1941. Ani raz nie je J. Tiso spomenutý ako prezident prvej Slovenskej republiky.

Na záver len toľko. Ak aj ostatný rozsiahly text knihy S. Čujeva obsahuje toľko faktogra-

⁴⁶ ŠVARC, M.: Nemecké okupačné sily na Slovensku..., s. 14. B. Chňoupek napísal, že presun sa začal už 21. januára 1945 prevažne peším pochodom, na ktorý potrebovali 1 400 koní a povozov.

⁴⁷ Z denníka Jurija Tysa-Krojmal'uka. Podľa neho sa pochod začal 24. januára 1945. In : CHŇOUPEK, B.: Banderovci..., s. 241.

⁴⁸ ČUJEV, S.: Ukrajinská légia..., s. 427.

Karol Fremal

fických chýb, nepresností, skomolenín názvov a mien, neobjektívnych a nesprávnych hodnotení, ako je to na necelých 15 stranách so slovenskou problematikou, tak jeho knihu nemôžeme zaradiť k prínosným pre poznanie danej problematiky po páde komunistických režimov v strednej a východnej Európe.

(fremal@fhv.umb.sk)

Conventus episcoporum ad ripas Danubii, a. 796
ako prameň k počiatkom franských misí na strednom Dunaji

RASTISLAV KOŽIAK

Katedra histórie, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

*“Vivat, vivat rex Pipinus
in timore Domini!
avus regnet et senescat
et procreet filios,
qui palatia conservet
in vita et post obitum!*

*Qui conclusit regnum crande,
amplum, potentissimum,
quae regna terrae non fecerunt
usque ad diem actenus,
neque Cesar et pagani,
sed divina gratia.*

*Gloria aeterna patri,
gloria sit filio!”¹*

Slovami chvály naozaj nešetril anonymný poeta, oslavujúci svojou *Carmen* franského kráľoviča Pipina a jeho víťazstvo nad Avarmi, potom čo sa mu v lete v roku 796 podarilo vyvrátiť jedno z centier avarskej nadvlády v Panónii, avarský *hringus* niekde medzi Dunajom a Tisou. Touto porážkou sa v histórii síce končí kapitola avarskej nadvlády v Panónii, no začína sa prejavovať mocenská aktivita franskej ríše, snažiacaj sa prostredníctvom misijnej politiky šírenia kresťanstva ideologicky pripútať tieto územia k impériu.² Takému zámeru zodpovedala i biskupská synoda v roku 796, ktorá priamo vo vnútrozemí porazených Avarov, ako uvádzajú pramene *ad ripas Danubii*, mala pripraviť program ich christianizácie.

Vskutku symbolicky vyznieva, že jedným z prvých, ak nie vôbec prvým zhromaždením karolovskej elity na dobytom území, ktoré malo rozhodnúť o etablovaní franskej moci, a teda zavedení „nového poriadku“, bola biskupská synoda. Zdá sa, akoby primárnym princípom, na ktorom malo dôjsť k zjednoteniu celého územia, bola jednota liturgických hraníc. Tak včasné zvolanie cirkevného zhromaždenia, ktoré malo prejednávať otázky súvisiace s plánovanými misiami v Avárii, naznačuje určitú súčinnosť medzi zavádzaním politickej a náboženskej disciplíny na

---

¹ *Carmen de Pippini regis victoria Avarica a. 796* (ďalej *Carmen de Pippini*), 14-16. In: *Magnae Moraviae fontes historici* (ďalej *MMFH*) II. : *Textus biographici, hagiographici, liturgici*. Ed. D. Bartoňková a i. Brno : Nakladatelství UJEP, 1967, s. 15.

² Teóriu o kresťanskej povahe franského impéria vypracoval dvorný teológ a radca Karola Veľkého, anglosaského pôvodu, Alkuin. Podľa A. Bouraeva sa v nej prejavujú hlavne vplyvy northumbrijskej tradície: špecifický vzťah anglosaských panovníkov a kresťanského duchovenstva, ktorých úzkou spoluprácou došlo k zjednoteniu Anglosasov omnoho skôr na pôde cirkevnej než politickej. Pre Alkuina cirkev a cisárstvo predstavujú dve tváre jednej skutočnosti, všeobecného kresťanstva alebo kresťanského ľudu. Pojem *imperium Francorum* priamo stotožňuje s pojmom *imperium Christianum* a ideové oprávnenie vládnej moci franského kráľa vidí v tom, že má v kresťanskom duchu spravovať kresťanský ľud (podobnosť s biblickým obrazom kráľa Dávida). Myšlienka *imperium Christianum* sa stala nosnou v politickej stratégii Karola Veľkého pri rozširovaní mocenského vplyvu franskej ríše. BOUREAU, A.: *L' adage "Vox populi, vox Dei" et l' invention de la nation anglaise* (VIIIe-XIIe siècle). In: *Annales ESC*, 1992, no 4-5, s. 1080-1083.

dobytých územiach.³ Obsah jednanja synody poznáme len z protokolu, ktorý bol napísaný v sídle akvilejského patriarchu Paulina, pravdepodobne hneď po jeho návrate z Panónie, keďže samotný rukopis nesie podtitul *dictatus Paulini patriarchae*.⁴ Práve akvilejský patriarchát spolu sa salzburským biskupstvom mali prebrať hlavnú iniciatívu v cirkevnom začleňovaní východných oblastí do politického rámca karolovskej ríše. Vyplýva to z bohatej korešpondencie Alkuina, hlavného teológa na karolovskom dvore,⁵ ktorú v priebehu príprav i počas realizácie avarskej misie viedol s oboma metropolitami týchto diecéz, akvilejským patriarchom Paulinom⁶ a salzburským biskupom Arnom.⁷ Voľba v prospech Akvileje a Salzburgu vyplývala z ich bezprostredného susedstva s avarsko-slovanským svetom.

Biskupská synoda sa uskutočnila niekedy v lete roku 796, pravdepodobne po podrobení sa kagana,⁸ ale ešte pred dobytím avarského hrnku vojskom italského kráľa, syna Karola Veľkého, vtedy ešte devätnásťročného Pipina.⁹ Protokol z dunajskej synody totiž obsahuje hneď v úvode indicie, akoby k podrobeniu kagana došlo v Pipinovom tábore počas jej priebehu.¹⁰ Skúposť prameňov nám však neumožňuje presne identifikovať miesto jej konania označované príliš všeobecne ako *ad ripas Danubii*. Staršia historiografia ho hľadala v niektorom z bavorských cirkevných stredísk, uvažovalo sa o Regensburgu alebo Pasove.¹¹ V súčasnosti skôr prevláda názor, ktorý spochybňuje možnosť presnejšej lokalizácie, na základe dostupných prameňov je možné len všeobecne stotožniť miesto jej konania s poľným táborem, ktorý niekde v Panónii „na belavom Dunaji“ zriadil Pipin.¹²

³ REIMITZ, H.: Conversion and control : The establishment of liturgical frontiers in Carolingian Pannonia. In: The transformation of frontiers: from late antiquity to the Carolingians. Ed. W. Pohl. Leiden; Köln : Brill, 2001, s. 190.

⁴ V súvislosti so špecifickou podobou zachovaného záznamu vyjadruje slovinský bádateľ Rajko Bratož pochybnosť, či išlo vôbec o oficiálnu cirkevnú synodu v pravom slova zmysle, a nie skôr o neformálne stretnutie, či zasadnutie cirkevných a svetských elit. BRATOŽ, R.: La cristianizzazione degli Slavi negli Atti del Convegno „Ad ripas Danubii“ e del Concilio di Cividale. In: XII Centenario del Concilio di Cividale (796-1996). Udine, 1998, s. 160. Patriarchov záznam z jednanja je publikovaný v *Conventus episcoporum ad ripas Danubii*, a. 796 (ďalej *Conventus*). In: *Concilia aevi Karolini*. II./1. Ed. A. Werminghoff. Hannover; Leipzig, 1906, s. 172-176, n. 20; podtitul *Dictatus Paulini patriarchae* na s. 173 (lemma in *Cod. Salisb.*); latinsko-české vydanie výňatkov zo synodálneho protokolu v *MMFH IV.* : *Leges – textus iuridici supplementa*. Ed. D. Bartoňková a i. Brno : Nakladatelství UJEP, 1971, s. 18-20; slovenské vydanie výňatkov zo synodálneho protokolu v *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*. Ed. P. Ratkoš. Bratislava : SAV, 1968, s. 140-141.

⁵ K Alkuinovi (730-804) pozri HEIL, W.: Alkuin : Leben und Wirken. In: *Lexikon des Mittelalters* (ďalej *LexMa*), I. CD-ROM Ausgabe. b.m. : Verlag J. B. Metzler, 2000, s. 417-419. Alkuinova korešpondencia, ktorá sa viaže k misii v Panónii, je v podobe regestov čiastočne zozbieraná v *MMFH III.* : *Diplomata, epistolae, textus historici varii*. Ed. D. Bartoňková a i. Brno : Nakladatelství UJEP, 1969, s. 137-140; latinské vydanie je súčasťou *Patrologiae cursus completus, Series latina*, Tomus 100 (ďalej *ALCUINUS, Ep.*), hlavne listy patriarchovi Paulinovi, salzburskému biskupovi Arnovi, kráľovskému komorníkovi Meginfridovi, Pipinovi a Karolovi Veľkému.

⁶ K Paulinovi (750-802; ako akvilejský patriarcha Paulinus II. od 750) pozri HÄRTEL, R.: Paulinus II. In: *LexMa*, 6, s. 1814-1815.

⁷ K Arnovi (asi 740-821; ako salzburský biskup od 785, ako salzburský arcibiskup od 798) pozri KRÄMER, S.: Arn. In: *LexMa*, 1, s. 993-994.

⁸ O podrobení sa kagana, pravdepodobne bez boja, informuje Pipin v prvom posolstve, ktoré vyslal Karolovi Veľkému. *Annales regni Francorum*, a. 796. In: *MMFH I.* : *Annales et chronicae*. Ed. D. Bartoňková a i. Praha; Brno : SPN, 1966, s. 41. Udalosť opisuje aj *Carmen de Pippini*, 8-12, s. 14-15.

⁹ O dobytí hrnku informoval Pipin až v druhom posolstve, ktoré vyslal Karolovi Veľkému. *Annales regni Francorum*, a. 796. In: *MMFH I*, s. 41.

¹⁰ „[...] *ferocium gentium mentes ad lenitatis mansuetudinem*.“ *Conventus*, s. 172. WOLFRAM, H.: Salzburg, Bayern, Österreich : Die *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* und die Quellen ihrer Zeit. Wien; München : R. Oldenbourg Verlag, 1995, s. 286.

¹¹ CIBULKA, J.: Velkomoravský Kostel v Modré u Velehradu a začátky křesťanství na Moravě. Praha : Nakladatelství ČSAV, 1958, s. 175.

¹² „*Rex accintus Dei virtute Pippinus, rex catholicus, castra figit super flumen albidum Danubium, hostibus accingens totum undique prersidia*.“ *Carmen de Pippini*, 5, s. 14. „[...] *quatenus Christianas exercituum legiones per dilectissimum Pippinum suum [...] supra ripas Histri Danubii adgregandas non retardaret, castra calcatus metatus in eodem loco isdem venerabilis Pippinus rex* [...].“ *Conventus*, s. 173. WOLFRAM, H.: Salzburg, Bayern, ..., s. 286; KRAHWINKLER, H.: Friaul im Frühmittelalter. Wien-Köln-Weimar, 1992, s. 162, pozn. 254. Pipin viedol do avarskej ríše bavorsko-longobardské vojsko, čo naznačuje určité možnosti trasy vojenského pochodu. Predtým než vylúpil avarský *hringus*,

Protokol z jednania synody taktiež neobsahuje žiadne bližšie údaje o prítomných cirkevných či prípadne svetských hodnostároch. S určitosťou vieme doložiť len účasť spomínaných hláv akvilejskej a salzburskej cirkvi, pričom aj prítomnosť Arna vyplýva len z Alkuinovho listu, podľa ktorého mal Arno sprevádzať Pipinovu protiavarskú výpravu.¹³ Paulinova zmienka o prizvaných účastníkoch, *accersito quin etiam quorundam episcoporum reverendo collegio*,¹⁴ akokoľvek nekonkrétne, nabáda uvažovať o účasti aj iných biskupov z Bavorska alebo akvilejského patriarchátu, hlavne však pasovského biskupa Waltricha, ktorého podunajská diecéza taktiež susedila s avarskou ríšou.¹⁵

Zo svetských hodnostárov nemožno opomenúť mladého italského kráľa Pipina, ktorý v zastúpení Karola Veľkého synodálne zhromaždenie zvolal a pravdepodobne mu aj formálne predsedal.¹⁶ Dunajská synoda však zostala posledným dokladom misionárskeho súladu reprezentantov salzburskej a akvilejskej cirkvi vo východných oblastiach, obývaných *ferocium gentes*, nakoľko v priebehu nasledujúcich rokov ich spoločné dišputy o evanjelizačnom poslaní vystriedali spory o jurisdikčnú autoritu a misijné hranice. Tie potom vyriešil až v roku 811 Karol Veľký, keď rozhodol, aby „mokrou“ hranicou medzi oboma provinciami bola rieka Dráva.¹⁷

Paradoxne k ďalšiemu vývoju akvilejsko-salzburských vzťahov sa protokol vôbec nevenuje praktickým otázkam jurisdikčného rozhraničenia východných území. V centre pozornosti, a podľa svedectva zapisovateľa aj na prvom mieste v rokovaní,¹⁸ boli výhradne otázky týkajúce sa sviatosti krstu. Prekvapujúca je podrobnosť, s akou účastníci synodálneho zhromaždenia rozoberali správnosť termínov, formy, či slovnej formulácie krstového rituálu alebo s akou hľadali ospravedlnenie prípadných výnimiek v kánonických textoch a apoštolskej tradícii. Krst sa v zhode s Písmom svätým a rozhodnutiami minulých koncilov mohol vykonávať len dvakrát ročne, a to na Veľkú noc (*Pascha*) a na Turíce (*Pentecosten*), pri dodržaní správnej formy krstu. Tou malo byť predovšetkým trojnásobné ponorenie vo vode, ktoré účastníci synody odôvodňovali nasledovne: „[...] *tertia elevatio ab unda tertiae diei gaudium dominicae resurrectionis demonstrat*.“¹⁹ V zhode s apoštolskou i kánonickou tradíciou boli prípustné i výnimky, no len v prípadoch bližšie sa smrti, kedy mohol byť obrad krstu vykonaný v ľubovoľnom čase. Podobné výnimky platili aj v prípadoch vojny, hroziaceho stroskotania lode, či zajatia.²⁰

Pomerne obsiahla pozornosť bola venovaná významu poučovania pohanov o viere ešte pred prijatím krstu, lebo *non qui baptizatus fuerit et crederit, sed qui crediderit et baptizatus fuerit, hic salvus erit*. Nevyhnutnosť realizácie katechézy pred krstom odôvodňoval Paulinus hrubosťou, nerozumnosťou a nevzdelanosťou národa, ktorý má byť christianizovaný (*gens bruta et irrationalis vel certe idiotae et sine litteris, tardior atque laboriosa ad cognoscenda sacra mysteria*), a teda vlastnosťami nezrovnateľnými so židovskými a rímskymi pohanmi.²¹ Poučovanie má byť

---

zahnal časť Avarov za riekou Tisu, preto miesto hrnku i samotného Pipinovho tábora môžeme lokalizovať v širšom potiskom regióne, čiže niekde v strednom Maďarsku. BRATOŽ, R.: *La cristianizzazione degli Slavi ...*, s. 164.

¹³ ALCUINUS, Ep. 34, a. 796, Col. 0190Cn.

¹⁴ Conventus, s. 173.

¹⁵ CIBULKA, J.: *Velkomoravský kostel ...*, s. 174; WAWRA, B.: *Salzburg und Hamburg : Erzbistumsgründung und Missionspolitik in karolingischer Zeit*. Berlin : Duncker & Humblot, 1991, s. 183. O účasti Pasova na christianizácii avarského kaganátu aj STEINHÜBEL, J.: *Velkomoravské územie v severovýchodnom Zadunajsku*. Bratislava : Veda, 1995, s. 15-18.

¹⁶ Conventus, s. 173. Možno kvôli mladému veku kráľa pripadlo rozhodujúce slovo na synode akvilejskému patriarchovi Paulinovi. BRATOŽ, R.: *La cristianizzazione degli Slavi ...*, s. 165. Patriarcha bol tiež hierarchicky najvyšším hodnostárom spomedzi cirkevných účastníkov synody.

¹⁷ *Diplomata*, 4. In: MMFH, III, s. 19. KRAHWINKLER, H.: *Friaul im Frühmittelalter*, s. 166-168; HÄGERMANN, D.: *Karel Veliký : Vládcé Západu*. Praha : Prostor, 2002, s. 309-310; DOPSCH, H.: *Salzburg als Missions- und Kirchenzentrum*. In: *Slowenien und die Nachbarländer zwischen Antike und Karolingischer Epoche*. T. II. Ed. R. Bratož. Ljubljana : Narodni muzej Slovenije, 2000, s. 683-685.

¹⁸ „[...] *requisitum est primum de sacro regenerationis lavacro* [...]“ Conventus, s. 173.

¹⁹ Conventus, s. 173.

²⁰ Conventus, s. 173.

²¹ Conventus, s. 174

láskavé, starostlivé a mierne, má skôr presviedčať sľubom večného života a strachom večného zatratenia, než strachom z násilia. Krst nesmie byť prijímaný pod nátlakom či nebudaj proti vôli, rozhodovať má milosť Ducha svätého a túžba duše po spáse.²² Zvýšená pozornosť charakteru samotného misijného pôsobenia v Panónii odrážala podľa názoru niektorých bádateľov diskusiu klerikálnych kruhov o násilnom priebehu a neuspokojivých výsledkoch misií medzi Sasmí v priebehu predošlých dvoch desaťročí.²³ Vyplýva to aj z Alkuinovho listu Karolovi Veľkému z augusta roku 796, teda z obdobia počiatkov plánovaných misií v Panónii, v ktorom vyzýva neopakovať chyby v christianizácii Sasov, lebo nie desiatky od Avarov, ale ich duše je potrebné získavať.²⁴

Alkuinova čulá korešpondencia s ďalšími, ktorí boli zainteresovaní na príprave a organizovaní misijnej činnosti,²⁵ spolu s obsahom diskusie na dunajskej synode naznačujú koncipovanie novej miernejšej misijnej metódy. Vo vyššie spomenutom liste Karolovi Veľkému kráľovský teológ a radca dokonca prízvukuje, že úloha vládcu nekončí podmanením divokého a strašného národa „Hunov“, ale kladie pred neho nového úlohy, poslať mu zbožných kazateľov, pripravených nasledovať príklady svätých apoštolov. Najväčšiu pozornosť si pritom zasluhuje *praedicationis officium*, ktoré predchádza sviatosti krstu, lebo krst neslúži ničomu, keď len telo je omyté svätým krstom, no duša, ktorá používa rozum, nespoznala ešte predtým kresťanskú vieru.²⁶ Alkuin sa pri prezentácii svojho misijného programu často odvoláva na autoritu sv. Augustína a jeho myšlienky o významne a priebehu katechetickej prípravy pohanov ešte pred prijatím krstu. Záštitu nachádzal hlavne v Augustínovom diele *De catechizandis rudibus*, pravdepodobne pod vplyvom ktorého rozdelil postup konverzie do štyroch krokov. Prvé tri kroky sú obsahom samotnej katechézy: kázanie a povzbudenie ku viere, poučenie o morálnych prikázaniach a poučenie o symbole viery a až posledným krokom je akt krstu, v ktorom sa už odráža nadobudnutá viera.²⁷

²² „*Ipsa vero praedicationum doctrina non debet esse violenta humanoque pavenda timore, sed benigna, suadibilis et cum dulcedini inrorata, suadibilis nempe de praemio vitae aeternae, terribilis de inferni supplicio, non de gladii cruento mucrone, nec coacti aut inniti trahantur ad baptismi lavacrum, sed quos Spiritus sancti gratia perfuderit et ex desiderio animae suae expetierint salutem.*“ *Conventus*, s. 175.

²³ SULLIVAN, R. E.: Carolingian missionary theories. In: *The Catholic Historical Review*, 42, 1956, 3, s. 280-281; CHÉLINI, J.: L'aube du Moyen Age : Naissance de la chrétienté occidentale. Paris : Picard, 1991, s. 65-66; REIMITZ, H.: Grenzen und Grenzüberschreitungen im Karolingischen Mitteleuropa. In: *Grenze und Differenz im Frühen Mittelalter*. Ed. W. Pohl, H. Reimitz. Wien, 2000, s. 158-159; WOOD, I.: The missionary life : Saints and the evangelisation of Europe, 400-1050. Harlow : Longman, 2001, s. 85-89. V cirkevných kruhoch rezonovali asi najviac výnosy *Capitulatio de partibus Saxoniae* z roku 782, ktoré zlegalizovali násilnú christianizáciu Sasov. Podľa *Capitulatio* mohlo byť akékoľvek násilie voči misionárom a cirkvi, ako aj realizovanie pohanských praktík (obetovanie, nerešpektovanie kresťanských pôstnych dní, spaľovanie mŕtvych, uctievanie pohanských božstiev v tradičných chrámoch alebo na posvätných miestach, všetky druhy veštenia) potrestané smrťou, ťažkým trestom alebo pokutou. Počas christianizácie sa nekládol dôraz na nejakú prípravu pred krstom, samotným prijatím krstu mali dať Sasi najavo, že sa stali kresťanmi. Tvrdá legislatíva spolu s okamžitým zavedením platenia cirkevných desiatkov však neprinesla očakávaný obrat v postoji saského obyvateľstva, naopak viedla k ďalšej vzbure v roku 785 pod vedením saského vodcu Widukinda. SULLIVAN, R. E.: The Carolingian Missionary and the Pagan. In: *Speculum*, 18, 1953, s. 732; WOOD, I.: The missionary life, s. 86.

²⁴ ALCUINUS, Ep. 33, a. 796, Col. 0188A, 0188D, 0189A. Kritický postoj k dobyvateľskému priebehu saskej misie prezentuje aj v liste kráľovskému komorníkovi Meginfridovi. Na margo misijného poslania kňazov potom prízvukuje „*Sint praedicatorum, non praedatores.*“ Ep. 42, a. 796, Col. 0205D-0206A.

²⁵ Alkuin vo viacerých listoch adresovaných hlavne Arnovi, Karolovi Veľkému a Meginfridovi prízvukuje, aby počas misie neutrpela viera, aby sa misia nezmenila na vyberanie desiatkov a aby jej účastníci poučovali pohanov o viere miernymi prostriedkami a rozumnými slovami. Prehľad pozri v regestoch MMFH, III, Ep. 3-5, 7, 8, 10, s. 139-140.

²⁶ ALCUINUS, Ep. 33, a. 796, Col. 0188B, 0190A, 0190B. Podobne v listoch Meginfridovi: „*Primo fides docenda est, et sic baptismi percipienda sunt sacramenta.*“ Ep. 42, a. 796, Col. 0205A-0206A a Arnovi „*Ideo Dominus noster Jesus Christus discipulis suis mandavit, dicens: Ite, docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti: docentes eos servare omnia quaecunque mandavi vobis. In istis paucissimis verbis totius sanctae praedicationis ordinem exposuit. Bis docere dixit, et semel baptizare. Primo omnium fidem catholicam docere praecepit, et post fidem acceptam in nomine sanctae Trinitatis baptizare iussit. Deinde fide imbutum, et sacro baptismate ablutum evangelicis instruere praecepit mandavit.*“ Ep. 36, a. 796, Col. 0193D-0194B.

²⁷ BOUHOT, J.-P.: Alcuin et le „*De catechizandis rudibus*“ de saint Augustin. In: *Recherches Augustiniennes*, 15, 1980, s. 192-193. Augustínov spis *De catechizandis rudibus* však nie je nejakou všeobecnou príručkou o obsahu katechézy počas

Saský kontext a vplyv Alkuina môžeme teda považovať za primárne faktory, ktoré ovplyvnili presadenie následnosti krstu až po realizácii katechumenátu v uzneseniach dunajskej synody. Dokonca, pravdepodobne vďaka Arnovi bol Alkuinov misijný program zakomponovaný aj do bavorských misijných a katechetických príručiek *Ratio de catechizandis rudibus* a *Ordo de catechizandis rudibus*, ktoré vznikli na prelome 8. a 9. storočia a z ktorých mali čerpať klerici pri konverzii pohanov a výchove katechumenov.²⁸ Praktické uplatnenie Alkuinovej koncepcie sa premieta v tých častiach protokolu, ktoré už priamo opisujú priebeh katechézy. O dĺžke katechézy smeli viac-menej rozhodnúť sami kňazi, isto v závislosti od schopností katechumenov, keďže synoda odporúčala dva, tri alebo i viacej týždňov. Počas siedmich dní sa mal kandidát na krst pripravovať pôstom na prijatie tejto sviatosti. V sobotu pred dňom krstu kňaz mal posvätiť vodu v krstiteľnici alebo v podobnej nádobe, kde bolo možné udeliť krst ponorením. Pred samotným aktom krstu mal katechumen vyznať svoju vieru v trojjediného Boha, zrieknuť sa diabla, na čo kňaz vysloví obradovú formulu, ponorí ho trikrát v krstiteľnici a poručí krstnému otcovi.²⁹

---

celej prípravy katechumena, ktorá sa mala ukončiť krstom. Spis sa zameriava len na prvú fázu, teda na vymedzenie určitého minima náboženských vedomostí, ktoré má potenciálny konvertita ovládať predtým, ako bude vôbec prijatý do kresťanskej komunity. Po získaní týchto vedomostí, ktoré mu sprostredkoval jeho lektor, mal byť pripravený vysvetliť dôvody, ktoré ho viedli stať sa kresťanom a preukázať znalosti základných prvkov viery a až potom mohol podľa Augustína začať rozsiahlejšie vzdelávanie vo viere. Predmetom spisu teda nebol obsah katechetickéj prípravy, ktorá mala predchádzať prijatiu krstu, preto nie je možné úplne stotožňovať obsah Augustínovho spisu s Alkuinovou misijnou stratégiou. Alkuin hľadal po saskom debakli prostriedky ako vplyvať na avarsých pohanov, aby našli pochopenie pre prijatie kresťanskej viery, nebúrili sa proti nej a neodpadávali od nej ako Sasi. Augustínov čiastočný vplyv sa nepriamo premieta práve v Alkuinovom konečnom riešení, ktorým bolo zavedenie katechetickéj prípravy ešte pred prijatím krstu a v stanovení jej obsahu na najzákladnejšie súčasti kresťanskej doktríny. SULLIVAN, R.: Carolingian missionary theories, s. 282-284. Podobne BOUHOT, J.-P.: Alcuin et ..., s. 237-238.

²⁸ Alkuin na Arnovu žiadať, aby mu napísal ako kázať pohanom na misijných územiach, odpovedal obsírnym listom o potrebe a spôsoboch katechézy dospelých pred krstom. ALCUINUS, Ep. 36, a. 796, Col. 0192D-0196D. Práve tento list sa stal podkladom pre zostavovateľov oboch spisov, ktorí pochádzali z bavorského okruhu arcibiskupa Arna. V prípade *Ratio* sa uvažuje o Regensburgu alebo Salzburgu a v prípade *Ordo* o Frizinkách. *Ratio* pravdepodobne slúžilo klerikom, ktorí mali byť vyslaní krstiť Avarov. Spis sa však vzťahuje na pomery, kedy misionári jednú s pohanmi, ktorí sú už rozhodnutí prijať kresťanstvo, čo nabáda k predstave, že na ich rozhodnutie najprv vplývali predsa len iné faktory. Podľa *Ratio* mali misionári preverovať, aké motívy viedli pohanov stať sa kresťanmi, pričom mali dbať na to, aby to nebola túžba po svetskej odmene, ale po večnom živote. Z hľadiska obsahu misijnej praxe sa v spise opakujú tradičné motívy porovnávať kresťanského Boha s pohanskými bohmi, pričom cieľom má byť presvedčiť pohanov o bezhraničnej moci nového božstva buď v prospech tých, čo sa mu podriadia a uctievať ho alebo v neprospech tých, čo ho zavrhnú. *Ratio de catechizandis rudibus*. In: MMFH, IV, s. 26-27; SULLIVAN, R.: Carolingian missionary theories, s. 277, 284-285. (Pripomeňme si v súvislosti s touto zaužívanou misijnou praxou aspoň známy list biskupa Daniela z Winchesteru z rokov 723-724, v ktorom sv. Bonifácovi radí, ako účinne presvedčať pohanov, aby prijali nového, kresťanského Boha. Pri diskusií s pohanmi mal porovnávať úspechy kresťanov v okolitom svete tak, aby sa červenalí od hanby. Rozhodujúce mali byť argumenty, že kraje obývané kresťanmi boli teplejšie, úrodnejšie, ľudnatejšie, mocnejšie a nadmieru pozhnané všelijakými inými pokladmi. S. Bonifatii Epistolae, 23. In: Briefe des Bonifatius, Willibalds Leben des Bonifatius. Ed. R. Rau. Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1968, s. 82.). *Ordo* zase podrobne rozoberá priebeh kresťanského zasvätenia od počiatku až po začlenenie neofitu do cirkevného spoločenstva. Spis je zložený zo štyroch častí, v ktorých sa podrobne rozoberajú dôvody nevyhnutnej prípravy katechumenov, program katechézy, vysvetlenie obradov, ktoré predchádzajú samotnému krstovému rituálu a význam krstu. Prijímanie krstu sa malo vykonávať podľa nasledovného obradu: zrieknutie sa diabla (symbolicky vykonané aj vydýchnutím), ochutnanie soli na znak daru Božskej múdrosti, dotýkanie sa nosa a uší, ktoré symbolizuje pripravenosť na prijatie Božej milosti katechumenom, potom sa pokračovalo verejným vyznaním viery, krstovými rituálmi a končilo sa oblečením do bieleho rúcha. V spise sa tiež presnejšie vymedzuje chápanie katechumena ako človeka, ktorý opustí omyly modloslužobníctva, aby spoznal Krista ako jediného Boha tým, že sa pripravuje na krst. Najstaršie dochované *Ordo* frizinskej proveniencie bolo koncipované ako odpoveď na okružný list Karola Veľkého *De baptismi sacramento*, rozoslaný v rokoch 811/812 všetkým franským arcibiskupstvám, no J.-P. Bouhot predpokladá existenciu staršej salzburskej predlohy spisu, ktorú pre misijné potreby v Panónii zostavil ešte Arno priamo na základe Alkuinovho listu. BOUHOT, J.-P.: Alcuin et ..., s. 193-200, 230-236.

²⁹ „Denique si visum fuerit sacerdoti, et non aliter res exigat, per duas vel tres aut amplius minus ebdomadas iuxta definitio numero vel non protrahere caticuminum, faciat, qualiter illi recte paruerit. Per septem tamen illos dies, in quibus vespere sabbati, quae in prima lucescit sabbati, baptizandus est, indicto ieiunio catacizetur cotidie audiens unguaturque oleo sancto et in vespere, sicut diximus, sabbati sanctificetur aqua in fonte vel in tali vase, ubi in nomine sanctae trinitatis trina mersio fieri possit. Et postquam se professus fuerit credere in Deum patrum omnipotentem et in Iesum Christum filium eius unicum, dominum nostrum, et in Spiritum sanctum et abrenuntiare se confiteatur diabolum et pompis eius,

Podľa Helmuta Reimitza by misijný kurz presadzovaný na synode, ako aj Alkuinova starostlivosť o mierumilovný charakter misijného angažovania Frankov v Avárii, opakovane zdôrazňovaná v jeho korešpondencii so svetskými i cirkevnými hodnosťami, mohli odrážať súdobý napätý vzťah medzi politickým rozmerom krstu a jeho duchovno-náboženským obsahom. Veľavravný je v tejto súvislosti aj postoj patriarchu Paulina, ktorý v roku 794 upozorňoval Karola Veľkého, aby si nezamieňal ozbrojený konflikt s bojom za vieru. H. Reimitz nachádza určité prejavy tohto napätia aj v predpokladanej polemike okolo dátumov krstu. Pokým správa zo synody najprv určuje ako jediné platné termíny krstu Veľkú noc a Turíce, teda názor prezentovaný aj inými koncilmi v 8. a 9. storočí, neskôr v súvislosti s nedostatkom kňazov pripúšťa aj možnosť nedeľných krstov. Výnimka mala byť motivovaná faktom, že bolo treba kresťániť všetok ľud, no k dispozícii bolo len málo kňazov.³⁰ Pramene však neprinášajú žiadne zmienky o intenzívnejších krstoch Avarov, čomu táto výnimka mala napomôcť, dokonca, v prípade krstov avarských hodnostárov sa zdá, že im nepredchádzalo žiadne dlhšie poučovanie. Pripomeňme si realie okolo krstov avarskej elity, ktoré zaznamenávajú franské dobové pramene. Či už ide o krst kagana Abraháma z roku 805 alebo včasnejší príklad tuduna, ktorý v roku 795 navštívil Čáchy, kde prijal krst a odkiaľ si podľa svedectva análov mal odnieť rozličné dary, ani v jednom prípade niet zmienky o poskytnutí nejakých franských misionárov. Z podobných úvah sa potom vynára ako rečnícka otázka, či niekto nevyvíjal tlak na urýchlené pokrstenie porazených Avarov bez predchádzajúceho poučenia o viere.³¹

Posledná časť protokolu prináša cenné informácie o prítomnosti kresťanského obyvateľstva na územiach bývalej avarskej ríše ešte pred jej dobytím v roku 796. Účastníci synody totiž venovali osobitnú pozornosť prešetreniu rôznych prípadov, kedy udelenie krstu úplne nezodpovedalo alebo sa len čiastočne líšilo od predpísaných noriem. Prvú skupinu tvoria tí, ktorí môžu preukázať, že prijali krst od *sacerdotes terrae istius* v mene svätej Trojice, a preto ich netreba znovu pokrstiť.³² Druhú skupinu predstavujú tí, ktorých krstili kňazi vodou požehnanou v mene svätej Trojice, čo môžu vyznať sami kresťania alebo pokrstení, a preto nemusia opakovať krst, len vkladáním rúk sa im dajú duchovné dary, ktoré mali dostať skôr, *ante baptismum et post baptismum*.³³ V tretej skupine sa ocitli tí, *qui ab illitteratis clericis baptizati existunt*, a preto ich treba považovať za nepokrstených. Nevzdelanosť krstiacich kňazov, ktorí nepoznali alebo skomolili krstnú formulu, či prípadne krstili nesvätenou vodou, bola zásadnou prekážkou pre uznanie ich krstu a bolo nevyhnutné ich krst celý zopakovať.³⁴

---

mundum et pompis eius, tunc semel dicatur a sacerdoti: 'Et ego te baptizo in nomine patris et filii et Spiritus sancti'. Mox levatus tertia de unda suscipiatur ab eo, qui ei spiritalis pater electus est.' Conventus, s. 175.

³⁰ Výnimka sa netýkala iba dočiat, pre ne i naďalej platili dva možné termíny krstu na Veľkú noc a Turíce. Conventus, s. 175.

³¹ *Annales regni Francorum*, a. 805, s. 43, pozri tiež pozn. 6; *Annales Mettenses priores*, a. 805. In: MMFH, I, s. 55, pozri tiež pozn. 8; *Annales Maximiniani*, a. 805. In: MMFH, I, s. 64, pozri tiež pozn. 5; *Annales regni Francorum*, a. 795, 796, s. 40-41 (ohlas udalosti sa zachoval aj v *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, 6. In: MMFH, III, s. 303-304.). REIMITZ, H.: *Grenzen und Grenzüberschreitungen ...*, s. 160-161. Podobne Dieter Hägermann upozorňuje na zreteľný kontrast v súdobej analistike medzi zobrazovaním triumfálneho víťazstva nad Avarmi a obrovského pokladu, ktorý sa Frankom podarilo ukoristiť na jednej strane a absenciou akýchkoľvek správ o franských misijných aktivitách medzi Avarmi na strane druhej. HÄGERMANN, D.: Karel Veliký, s. 309.

³² Conventus, s. 175.

³³ Conventus, s. 176.

³⁴ „[...] *eum intinguerentur in aqua, nec illi fidem, quia nesciebant, professi sunt, nec ille, qui baptizabat, dixit: 'Baptizo te in nomine patris et filii et Spiritus sancti' nec 'in nomine Iesu Christi', sicut cuiusdam horum idioaturum professione conperimus, sed sola aqua solum corpus abluat, hi profecto pro non baptizatis habendi sunt. Sola enim aqua sine sancti Spiritus ammixtione nihil valet aliud nisi sordes carniū aut quarumcumque rerum abluere.*“ Conventus, s. 176. Peter Ratkoš usudzoval, že v prípade *clerici illiterati* by mohlo ísť o „i-roškótskych“ misionárov. RATKOŠ, P.: Kristianizácia Veľkej Moravy pred misiou Cyrila a Metoda. In: *Historický časopis*, 19, 1971, 1, s. 74-75. Text však neodkazuje na nejakú špecifickú cirkevnú prax, ale jednoznačne na nevzdelaných a nekompetentných kňazov. Na podobných kňazov si kedysi sťažoval sv. Bonifác pápežovi Zachariášovi (741-752). Jeden z nich krstil podľa formuly „*Baptizo te in nomine*

Informácie o troch rôznorodých skupinách kresťanského obyvateľstva, ktoré žilo na územiach avarskeho kaganátu, zaraďujú protokol z dunajskej synody medzi ojedinelé pramene k včasnejšiemu vývoju kresťanstva v Panónii. Bohužiaľ tieto informácie sú príliš všeobecné, aby sme z nich mohlirobiť akékoľvek konkrétne uzávery, no netreba ich ani bagatelizovať. Nezabúdajme, že biskupské zhromaždenie, ktoré sa nimi zaoberalo, ich považovalo za problém a že sa pritom odvolávalo na pôsobenie *sacerdotes terrae istius*. V súvislosti s multikultúrnym charakterom kaganátu sa nám ponúkajú otázky o rozsahu a sídlach kresťanského obyvateľstva, ako aj o jeho etnickej a sociálnej príslušnosti. Avarský kaganát bol totiž multietnickým útvarom v čele s jedným dominujúcim etnikom, avarským a celým radom slovanských etníc, ktoré sa navzájom líšili mierou svojej závislosti od Avarov, pričom platilo, že smerom k periférii sa miera ich samostatnosti zväčšovala. Popri nich musíme počítať tiež s inými etnickými skupinami, ktoré tvorili Bulhari, Gepidi a zvyšky rôznorodého germánskeho substrátu, ako aj romanizovaného obyvateľstva.³⁵

Vhodnou zámienkou na diskusie o kresťanstve medzi Avarmi sa v minulosti stali hlavne archeologické nálezy kresťanských krížov, rôznych predmetov zdobených krížmi či inou kresťanskou symbolikou, ako aj liturgického príslušenstva, ktoré boli objavené v avarských hroboch. Bádateľia si pomáhali tiež zmienkami v hagiografických legendách o záujme sv. Ruperta a sv. Emmeráma šíriť kresťanstvo medzi Avarmi, čo sa obom svätcom nakoniec aj tak nepodarilo a ich osudy zostali späť s rozvojom kresťanstva v Bavorsku. Franské správy o pohanských Avaroch, i keď propagandistické, spolu s priebehom franskej christianizácie na prelome 8. a 9. storočia dávajú skôr za pravdu tým bádateľom, ktorí pripisujú včasnejší výskyt kresťanských predmetov všeobecnej otvorenosti barbarov voči preberaniu rôznych kultúrnych symbolov a vzorov. Podľa Waltera Pohla podobné nálezy nedokazujú žiadne avarské kresťanstvo, ich vlastníci si mohli i nemusel byť vedomý náboženského významu príslušných symbolov, prípadne ich mohol bez problémov včleniť do svojho polyteistického svetonázoru.³⁶

S väčšou istotou môžeme súdobých kresťanov hľadať len medzi potomkami romanizovaného obyvateľstva, ktoré v niektorých panónskych oblastiach preživalo od rímskych čias. Ich náboženský život však prebiehal v určitej náboženskej izolácii a bez kontaktu so západnými alebo východnými cirkevnými strediskami. V takýchto podmienkach mohlo preto ľahšie dôjsť k úpadku náboženského života, dokonca tu bola väčšia príležitosť pre vznik a šírenie heréz.³⁷ V nepatrnej miere môžeme počítať aj s potomkami kresťanských zajatcov, ktorí potom, čo sa stali opäť slobodnými, zostali žiť v kaganáte.³⁸ Spomedzi Slovanov zas prichádzajú do úvahy len ojedinelé slovanské elity najskôr v pohraničných longobardských a neskôr franských oblastiach.³⁹

Patria et Filia et Spiritu sancto“ a druhý zase tvrdil, že kresťanom sa môže stať človek i bez krstu, vystačí na to biskupovo vkladanie rúk. S. Bonifatii Epistolae, 80, s. 264.

³⁵ Avarské a slovanské osídlenie panónskych území v časoch fransko-avarských vojen rozlišuje aj *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, 11, s. 304. BRATOŽ, R.: *La cristianizzazione degli Slavi ...*, s. 155. Vývoj etnickej štruktúry avarskeho kaganátu podrobne rozoberá POHL, W.: *Die Awaren : Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567-822 n. Chr.* München : C. H. Beck, 1988, s. 225-236.

³⁶ POHL, W.: *Die Awaren*, s. 203-204, 309-310. Súbor predmetov s kresťanskou symbolikou, ktoré pochádzajú z avarských (avarsko-slovanských) pohrebísk, dopĺňa aj pásovité kovanie s motívom orla a kríža, ktoré sa našlo na Slovensku v lokalite Komárno-lodenice. Naposledy o jeho kresťanskej ikonografii písal CHARVÁT, P.: *Dálkový obchod v rané stredoveké Evrope*. Brno : Masarykova univerzita, 1998, s. 30. K evanjelizačným plánom západných misionárov medzi Avarmi pozri KOŽIAK, R.: *Írski misionári a počiatky kresťanstva u Slovanov v stredovýchodnej Európe*. In: *Pohanstvo a kresťanstvo*. Bratislava : Chronos, 2004, s. 113-114, tam odkazy na pramene i zahraničnú literatúru.

³⁷ Cenné doklady pochádzajú z územia Maďarska, hlavne z oblasti Blatenského jazera, a vzťahujú sa k 7.-8. storočiu (Fenékpuszta pri Keszthely, Savaria/Szombathély, Sopiana/Pécs). POHL, W.: *Die Awaren*, s. 204; BRATOŽ, R.: *La cristianizzazione degli Slavi ...*, s. 178.

³⁸ SZÁDECKY-KARDOSS, S.: *Histoire des Avars et leur héritage en Europe*. In: *Les Hongrois et l'Europe : Conquête et intégration*. Ed. S. Csernus, K. Korompay. Paris; Szeged, 1999, s. 160.

³⁹ Takým mohol byť napr. Vonomír, slovanské knieža z Posávsk, ktorý sa pohyboval v blízkosti franskej nobility a v roku 795 bol friaulským markgrófum vybraný za veliteľa veľmi dôležitej protiavarskej výpravy. BRATOŽ, R.: *La cristianizzazione degli Slavi ...*, s. 153, 179.

Vymedzenie liturgických hraníc dunajskou synodou síce vytvorilo predpoklady pre christianizáciu panónskych území, predsa len určitá miera opatrnosti v súvislosti s jej realizáciou a vôbec jej výsledkami je namieste. Očakávania úspešného etablovania „nového poriadku“ v avarskom kaganáte prostredníctvom christianizácie museli byť zo strany franskej svetskej a cirkevnej elity veľmi veľké. Politickým kruhom okolo karolovského dvora isto záležalo na čo najvčasnejšom pokrstení Avarov, možno práve preto vkladal Alkuin toľko energie do presvedčania kompetentných, aby sa viacej neopakovali saské chyby.

Ako vyplýva zo záverov dunajskej synody, očakávania franských cirkevných kruhov sa zase spájali s novou misijnou stratégiou, ktorá si zakladala na katechetickej príprave pred krstom a dobrovoľnom rozhodnutí katechumena o krste. Ústupky v prospech rozšírenia termínov krstu na jednej strane a lipnutie na katechetickej príprave pred krstom na druhej strane však môžu odrážať určité napätie medzi karolovskou politikou presvedčania a cirkevnou misijnou stratégiou.⁴⁰ Realnosť obidvoch očakávaní mala byť zakrátko preverená politickým vývojom v rozpadajúcom sa kaganáte v prvých desaťročiach 9. storočia, kedy sa osud východných oblastí strednej Európy dostáva do rúk úspešných víťazov „vyhladzovacích“ protiavarských vojen – *duces Sclavorum*.

(koziak@fhv.umb.sk)

---

⁴⁰ REIMITZ, H.: Conversion and control, s. 202.

Politické pomery na Slovensku pred voľbami do Snemu Slovenskej krajiny pohľadom viedenskej SD

MICHAL SCHVARC – MARTIN HOLÁK

SNM – Múzeum kultúry karpatských Nemcov, Bratislava
Ústav politických vied Slovenskej akadémie vied, Bratislava

Obdobie druhej Česko-Slovenskej republiky (ČSR) tvorí krátky, ale o to dramatickejší úsek našich najnovších dejín. Napriek pomerne podrobnému spracovaniu zo strany slovenských i zahraničných historikov sa neustále objavujú dokumenty, ktoré osvetľujú a dopĺňajú jednotlivé udalosti v čase od 6. októbra 1938 do 14. marca 1939.

Po smrti Andreja Hlinku (16. augusta 1938) sa v Hlinkovej slovenskej ľudovej strane (HSLĽS) rozpútal skrytý boj o jeho nástupníctvo v predsedníctve strany. Popri hlavných kandidátoch na uprázdnené Hlinkove miesto – Jozefovi Tisovi a Karolovi Sidorovi – sa do popredia dostávajú viaceré osobnosti mladej ľudáckej generácie (napr. Ferdinand Ďurčanský, Jozef Kirschbaum), ktoré v strane postupom času získavali nezanedbateľný vplyv. Vnútrostranícky boj navyše zostril návrat Vojtecha Tuku na Slovensko a jeho politické ambície. Predsedníctvo HSLĽS sa po dlhých rokovaníach rozhodlo „z úcty k zosnulému A. Hlinkovi“ predsednícky post na dobu jedného roka neobsadiť, čo v konečnom dôsledku viedlo k ďalšiemu napätiu v ľudovej strane.

Tento mocenský boj sa pochopiteľne neprejavoval len v najužšom vedení HSLĽS, ale prakticky zasiahol všetky jej organizačné zložky, najmä formujúce sa Hlinkove gardy (HG). Prvé miestne organizácie HG začali vznikať na jeseň 1938 a už čoskoro sa stali jedným z dôležitých faktorov na slovenskej vnútropolitickú scéne. Znamenali nezanedbateľnú oporu pre K. Sidora, ktorý sa napriek svojej veľkej popularite vo verejnosti, nestal členom prvej autonómnej vlády. Organizácia gárd bola v rukách Sidorovho spolupracovníka a protežanta Karola Murgaša. Murgaš zastával funkciu politického náčelníka HG a vďaka tomu jej vývoj síce zodpovedal Sidorovým názorom a predstavám, ale Murgaš sa postupne dostával pod čoraz väčší vplyv Laurenza Karbusa, poradcu HG.

Vyhlásenie autonómie Slovenskej krajiny 6. októbra 1938 znásobilo záujem nacistického Nemecka o túto časť Česko-Slovenského štátu. Determinantom zvýšenej nemeckej pozornosti bol primárny cieľ vtedajšej zahraničnej politiky Nemeckej ríše – rozbitie teritoriálne a ekonomicky oslabeného Československa. Tento fakt sa premietol do reality vtedajšej doby v podobe pôsobenia viacerých nemeckých orgánov a úradovní na území Slovenska. Jednou z nich bola úradovňa veliteľa SD pre vyššiu oblasť SS *Donau* so sídlom vo Viedni.

Spravodajská činnosť viedenskej SD na Slovensku nie je ohraničená len 6. októbrom 1938, jej prvé aktivity na našom území spadajú do obdobia krátko po anšluse Rakúska v marci 1938. Po zjazde NSDAP v Norimbergu v dňoch 5. – 12. septembra 1938 dostala táto organizačná zložka SD od Reinharda Heydricha, šéfa SD, príkaz, aby svoje dovtedajšie kontakty na Slovensku prehľadala a zintenzívnila.¹

Jej spravodajské kanály boli dovtedy napojené predovšetkým na vedenie vtedajšej Karpato-nemeckej strany (KdP) a aktuálnu politickú situáciu na Slovensku posudzovala optikou KdP, o čom svedčí správa viedenskej SD z 30. septembra 1938, teda deň po Mníchovskom diktáte: „*Slovenská mládež vedená poslancom Sidorom, nenávidí Čechov. Sidor neodkladne očakáva hospodárske zábezpeky z nemeckej strany, a to aj pre prípad ďalekosiahlej autonómie v rámci českého [sic!] štátu..., čím by sa nemecký vplyv na Slovensku mohol rozhodným spôsobom posilniť. Slovenský problém je hospodárskym problémom* (podč. autori), pretože Slováci vo všeobecnosti politicky až tak

¹ Bundesarchiv Berlín (ďalej BArch), f. R 70 Slowakei/186/Bl. 6. Záznam F. W. Stahleckera zo 14. 10. 1938.

*nemyslia... Postoj Hlinkovho nasledovníka Tisa možno charakterizovať ako nejasný a nemožno očakávať energický odpor proti Čechom.*²

Práve na exploatacii hospodárskeho potenciálu Slovenska sa zhodovali všetky zložky nacistického aparátu a najpregnantnejšie túto myšlienku sformuloval Kurt Otto Rabl, poradca Deutsche Partei (DP), keď vo svojom rozsiahlom elaboráte z konca októbra 1938 uviedol: „*Cieľom našej politiky proti Slovensku musí byť čo možno najrýchlejšie a najkomplexnejšie začlenenie krajiny do štvorročného plánu.*“³ O skutočnosti, že hospodárske pripútavanie Slovenska bolo jedným zo základných zámerov nacistického Nemecka v procese vnútorného „chemického rozkladu“ Česko-Slovenska, svedčí množstvo rokovaní hospodárskej povahy počas krátkeho obdobia autonómie.

Viedenská ústredňa SD vyslala po 6. októbri 1938 na Slovensko dvoch svojich hlavných pracovníkov – Laurenza Karbusa a Kuna (Konrada) Goldbacha, ktorí boli v Bratislave akreditovaní ako redaktori denníka NSDAP *Völkischer Beobachter*. Ich kontaktnou osobou bol bansko-bystrický Nemeč Alexander Wunsch, majiteľ drevárskeho podniku v Jasení v Breznianskom okrese. Popri viedenskej SD sledovala na Slovensku svoje ciele aj SD-Ausland, takže medzi obojoma zložkami SD dochádzalo k neustálym kompetenčným sporom, ktoré vyplývali z ich vzájomnej rivality, tak typickej pre celý administratívny, policajno-bezpečnostný a vojenský aparát nacistického režimu. Rozopry boli tak markantné, že neunikli pozornosti K. O. Rabla, ktorý v tejto súvislosti hovoril o „dezorganizácii“ nemeckého vplyvu na Slovensku a uvedomoval si aj jej možnú hrozbu: „*Poškodzuje nás v očiach našich priateľov a našich protivníkov by mohla zvädzať k tomu, aby sa pokúsili o vyradenie jednej nemeckej úradovne inou.*“⁴

Z nášho hľadiska je dôležitý L. Karbus, s najväčšou pravdepodobnosťou autor prezentovaného dokumentu, ktorého veliteľ viedenskej SD Franz Walter Stahlecker poveril začiatkom októbra 1938 okrem iného aj úlohou poradcu vznikajúcej Hlinkovej gardy (HG).⁵ Jeho autorstvo potvrdzuje prehľad o organizácii a o vzťahoch v HG, resp. o pomere HG k Tisovej skupine, ako aj jeho ďalšia správa o HG.⁶ Z dokumentu vystupuje do popredia nápadné preferovanie Sidorovej skupiny, zdôrazňovanie protičeského i protipolského akcentu a zovšeobecňujúce tvrdenie o priateľskom, ba až nadšenom postoji Slovákov k Nemcom – či už k ríšskym, alebo miestnym.

Eliminácia českého a polského vplyvu na autonómnom Slovensku patrila taktiež k prostriedkom nemeckej politickej taktiky a jej manévrov. Už krátko pred Viedenskou arbitrážou sa K. O. Rabl sťažoval na sťažnú pozíciu nemeckej politiky na Slovensku vzhľadom na stále silný český vplyv, ale i nie celkom zanedbateľný polský vplyv na slovenskú politickú scénu. Kým vplyv Čechov sa podľa Rabla prejavoval v politickej a hospodárskej oblasti, tak vplyv Poliakov zas v oblasti ideológie,⁷ čím narážal na polské úsilie podporovať slovenské ambície na vytvorenie vlastného štátu, samozrejme pod polskou kuratelou.

Predložený dokument je ukázkou pohľadu viedenskej SD na udalosti na autonómnom Slovensku od Viedenskej arbitráže po voľby do Snemu Slovenskej krajiny 18. decembra 1938 a umožňuje nazrieť do procesu polarizácie v rámci ľudáckeho tábora a formovania HG, ktorý v tomto období len naberal jasnejšie kontúry. Rovnako poukazuje i na metódy prenikania nemeckého vplyvu na Slovensku a snahy využívať Slovensko ako nástroj na dosiahnutie vtedajšej priority nemeckej politiky – rozbitie ČSR.

² Ministerstvo vnútra SR, Slovenský národný archív Bratislava (ďalej SNA), f. Alexandrijský archív, mikrofilm II. C 995, fólia 9 416 950 – 952. Ďalekopis z 30. 9. 1938.

³ KAISER, J.: Die Politik des Dritten Reiches gegenüber der Slowakei 1939-1945. Ein Beitrag zur Erforschung der nationalsozialistischen Satellitenpolitik in Südosteuropa. Dizertačná práca. Bochum 1969, s. 13.

⁴ BArch, Nachlaß Seyss-Inquart (ďalej NL 1180), Band 39. Nedatovaná Rablova správa. Za poskytnutie dokumentu ďakujeme Davidovi Schrifflovi.

⁵ BArch, f. R 70 Slowakei/356. GA III 1 13/51 VM Laurenz Karbus. L. Karbus E. Kaltenbrunnerovi, 19. 7. 1943.

⁶ SNA, f. Alexandrijský archív, mikrofilm II. C 976, fólia 9 394 835 – 840. Nedatovaná Karbusova správa o HG pravdepodobne z konca decembra 1938.

⁷ Tamže, mikrofilm II. C 985, fólia 9 406 302 – 304. Rablov list prof. Meyerovi z 29. 10. 1938.

Dokument

Zmeny v českom a slovenskom politickom vedení, ku ktorým teraz dochádza, znamenajú bezpochyby rozhodujúcu fázu vo vývoji slovenskej politiky. Ešte niekoľko dní pred pretvorením vlády mali Slováci, prinajmenšom radikálne sily medzi nimi, rozhodne v úmysle hlasovať proti zmocňovaciemu zákonu.⁸ Slováci sa preto pokúšali zistiť stanovisko Nemecka ohľadne týchto plánovaných krokov s odôvodnením, aby podľa možnosti neboli prekážkou pre nemeckú politiku. Tieto kruhy vyslovených zástancov slovenskej samostatnosti sa obávajú, že Nemecko bude chcieť robiť svoju politiku len so samotnou Prahou a nebude mať záujem na samostatnom počinaní Bratislavy. Slováci v tejto súvislosti poukazujú predovšetkým na vyjadrenia ríšskeho ministra zahraničných vecí⁹ v Mníchove, kde sa viackrát zmienil o československom národe. Slováci bezpochyby ešte stále pomýšľajú na úplné osamostatnenie sa od Prahy. Pre tento zámer počítajú s bezpodmienečnou pomocou Ríše, pretože na uskutočnenie tohto kroku sú bezmocní. Rekonštrukciu pražskej a bratislavskej vlády¹⁰ sa táto otázka medzitým predbežne vyriešila.

Slovensko-české vzťahy sa rekonštrukciou vlády zmenili. Menovaním Sidora za podpredsedu vlády¹¹ v Prahe sú Slováci fakticky viazaní na ústrednú vládu v Prahe. Samotní Slováci však chcú využiť túto pozíciu len nato, aby dosiahli väčšie práva, možnosti a voľnosť pre Slovensko. Sidor vo svojom prejave v nedeľu 4. 12. [1938] v Zohore ohromujúco jasne a ostro prehlásil, že do Prahy ide len preto, aby získal pre Slovensko späť slovenské hodnoty a plody slovenskej práce, ktoré si 20 rokov Praha privlastňovala. V Prahe má len jednu povinnosť, a to úplne zlikvidovať centralistický režim a odstrániť jeho právomoci vo všetkých oblastiach [spoločenského života]. Sidor presnejšie požadoval, aby zostali slovenské dane samotnému Slovensku¹² a aby sa popri Hlinkovej garde¹³ postupne vytvárala aj samostatná slovenská armáda. Hoci sa navonok zdá, že medzi Čechmi a Slovákmi došlo k vyrovnaniu, Slováci rýchlo pokračujú v budovaní svojej autonómie a v odstraňovaní českého vplyvu vo všetkých oblastiach svojej krajiny. Dokedy to Česi budú trpieť, je otázne.

Samotná rekonštrukcia slovenskej vlády priniesla veľké zmeny. Dôležité je predovšetkým to, že Tiso zostal ako reprezentant klerikálno-parlamentného krídla [HSL'S], zatiaľ čo Ďurčanský, ktorý doposiaľ najviac oficiálne spolupracoval s nemeckými miestami, bol značne zatlačený do úzadia. Prišiel o zastupovanie na ministerstve vnútra, ako aj o ministerstvo spravodlivosti a bol odsunutý na [ministerstvo] pre dopravu a verejné práce. Napriek tomu nie je ešte jasné, či zostane ako podpredseda bratislavskej vlády. Kruhy [Hlinkovej] gardy sa každopádne nádejú, že zostane, ale vychádzajúc z celkovej situácie je to vylúčené. Tieto nejasnosti sú vôbec charakteristické pre všetky politické udalosti na Slovensku. Mladá generácia, Hlinkova garda atď., nie je s Ďurčanského obmedzením pôsobnosti nijako spokojná. Je to opäť [pre vzniknutú situáciu] typické, že sa tieto kruhy snažia dodať si odvahu samy tým, že vyhlasujú, že si Ďurčanský dopravu vyžiadal preto, aby mohol s pomocou tohto ministerstva uskutočniť opätovne predebatovaný plán pochodu Hlinkovej gardy na Bratislavu.¹⁴ Zatlačenie Ďurčanského do úzadia je ešte badateľnejšie akumuláciou moci v rukách kompromisníckeho a viac-menej čechofilského ministra hospodárstva Teplanského, ktorý je pô-

⁸ Hlasovanie o zmocňovacom zákone sa v česko-slovenskom parlamente uskutočnilo 13. 12. 1938.

⁹ Joachim von Ribbentrop.

¹⁰ Stalo sa tak 1. decembra 1938.

¹¹ Podrob. SIDOR, K.: Slovenská politika na pôde pražského snemu 1918-1938 II. Bratislava 1943, s. 317.

¹² HSL'S žiadala pôvodne odškodnenie vo výške 20 miliárd Kč. HOENSCH, J. K.: Slovensko a Hitlerova východná politika. Hlinkova slovenská ľudová strana medzi autonómiou a separatizmom 1938-1939. Bratislava 2001, s. 99.

¹³ V nemeckom texte je HG vo väčšine prípadov uvádzaná v pluráli, takže sa držíme textu pôvodiny.

¹⁴ Nespokojnosť s autonómnou vládou viedla bývalých rodoobrancov k plánu uskutočniť pochod na Bratislavu buď ešte v deň volieb, alebo bezprostredne po nich. Pozri SNA, f. Alexandrijský archív, II. C 976, fôlia 9 394 920 – 921. Karbusova nedatovaná späva, pravdepodobne zo začiatku 2. decembrovej dekády 1938.

vodne zástupcom liberálno-agrárnických záujmov. Naopak, odchod doterajšieho ministra dopravy¹⁵ Lichnera prijali kruhy radikálnych Slovákov s uspokojením.¹⁶ Zdá sa, že potešil aj nástup nového ministra spravodlivosti Vanča. Vančo bol vždy známym autonomistom a je vraj charakterovo prijateľný. Nepochádza z Hlinkovej strany, ale zo Slovenskej národnej strany, ktorá, ako je známe, združovala evanjelických Slovákov.¹⁷ Vančo je popri ministrovi školstva Černákovi druhým protestantom v bratislavskom kabinete.

Celková vnútropolitická situácia je teda aj naďalej poznačená skrytým, ale neustále citelným hlbokým rozporom medzi prevažne klerikálnou skupinou okolo ministerského predsedu Tisa (katolícky duchovný), ku ktorej okrem farárov¹⁸ patria aj starí poslanci, a skupinou radikálnych autonomistov so Sidorom, Ďurčanským, Tukom a Murgašom. Aj Sidorova skupina je katolícka a nie je ochotná prijímať svetonázorové antiklerikálne myšlienky. Nie je však v bežnom zmysle klerikálna. Rozpory medzi oboma týmito skupinami vyšli najavo počas procesu likvidácie, resp. začleňovania ostatných parlamentných strán [do HSLS].¹⁹ Postoj týchto strán vyplýva najmä z postoja Tisovej skupiny, kým Sidorova skupina sa naopak zasadzuje za očistu svojho hnutia a chcela strany rozpustiť. Na kandidátkach k voľbám 16. 12. [1938]²⁰ sa preto nachádza veľký počet starých poslancov²¹ a aj viacero bývalých protivníkov Hlinkovho hnutia. Poradie na kandidátke vyvolalo taktiež rozpory a nespokojnosť. Kruhy Sidorovej skupiny prijímajú fakt, že na prvom mieste kandidátky nie je Sidor, ale Tiso len s nevôľou. [Sidorovi] blízki spolupracovníci ako Murgaš nie sú na kandidátke zastúpení. Vedenie Hlinkových gárd, podľa svojho názoru, nie je príliš rešpektované. Mienka národa, pokiaľ ide o politický záujem a širokých más Hlinkovho hnutia, je viac-menej aj naďalej na Sidorovej strane, ktorý je bezpochyby najpopulárnejší medzi Slovámi.²² Tiso nie je síce veľmi obľúbený, ale vždy sa dokáže presadiť vďaka svojej tvrdošijnosti a sedliackej prefikanosti.

Prof. Tuka, ktorý bol po prepustení z väzenia²³ zo začiatku považovaný za nový faktor v rámci slovenskej vnútornej politiky, sa doteraz k slovu veľmi nedostal. Počas Viedenskej arbitráže bol členom [slovenskej] delegácie, čo však neskôr oľutoval, pretože radšej by pri tejto prehre Slovákov nebol býval.²⁴ Pri odstupovaní Devína Nemecku²⁵ zohral Tuka pre Nemecko pozitívnu

¹⁵ Ján Lichner zastával v prvej slovenskej autonómnej vlády post ministra pôšt a železníc.

¹⁶ Porov. Archív Národného múzea Praha (ďalej ANM), f. Milan Hodža (MH), k. 12, inv. č. 559. Lichnerova správa o pomeroch na Slovensku z 31. 1. 1941.

¹⁷ V rokoch 1937-1938 bol Miloš Vančo predsedom Slovenskej národnej strany.

¹⁸ Porovnaj s nemeckým textom. Slovo „Pfaffe“ má pejoratívny význam, vyplývajúci zo zaujatosti nacistických zložiek, hlavne SS, voči katolíckym duchovným.

¹⁹ Definitívne zlúčenie všetkých politických strán (s výnimkou komunistov a sociálnych demokratov) do Hlinkovej slovenskej ľudovej strany – strany slovenskej národnej jednoty sa uskutočnilo 8. novembra 1938 v Bratislave. Účastníci zlúčenia zároveň vydali „Ohlas k slovenskej verejnosti“, v ktorom verejne deklarovali svoj záujem na budúcej spolupráci. SNA, f. 609, k. 1, fasc. 609 – 1 – 5. Ohlas k slovenskej verejnosti z 8. 11. 1938.

²⁰ Voľby sa uskutočnili 18. 12. 1938.

²¹ Na prvých piatich miestach do snemu kandidovali „zaslúžilí ľudáci“ J. Tiso, K. Sidor, J. Sivák, J. Buday a M. Sokol. Literárny archív Spolku sv. Vojtecha Trnava (ďalej LASSV), Ladule (Lad.) I., fasc. 8, č. 25.

²² Ako neskôr zaznamenal Stanoj Simič, bývalý juhoslovanský diplomatický zástupca v Bratislave: „*Nejpopulárnější muž Slovenska byl a zůstává Sidor, který nezatížen přímo akcemi vlády těší se od počátků popularity pochazející z legendárního pojetí nástupnictví Hlinkova.*“ Archív Kancelárie prezidenta republiky Praha (ďalej AKPR), f. Londýnsky archív (LA), k. 13, fasc. Slovenské věci. Dok. č. 2284/dův./41. bez dátumu.

²³ Tuka sa vrátil z väzenia z Plzne na Slovensko 23. 10. 1938. Dňa 5. 10. 1929 bol odsúdený za protištátnu činnosť v prospech Maďarska na 15 rokov trestnice a na tri roky straty občianskych práv.

²⁴ Podľa F. Vnuka Tuka dokonca vo Viedni vraj radil Tisovi, „*nepodpisovat tento verdikt, nebrat zaň zodpovednost, vraj nech si ho podpíše č.-s. vláda.*“ VNUK, F.: Mat' svoj štát znamená život. Politická biografía Alexandra Macha. Bratislava 1991, s. 176.

²⁵ Devín pripadol Nemecku na základe Mnichovskej dohody spolu s Petržalkou. Petržalku obsadili Nemci už 10. 10. 1938, kým Devín až o päť týždňov neskôr, 22. 11. 1938. Pre politické špičky HSLS malo odstúpenie Devína ako historického miesta veľmi trpkú príchuť. Hoci vo veci Devína intervenoval u H. Göringa aj štátny tajomník pre záležitosti Nemeckej menšiny Franz Karmasin, Göring ho odbil s tým, že Slováci nie sú samostatným národom, a preto nemajú nárok na historické miesta.

úlohu.²⁶ Hlinkova garda ho od počiatku vyzdvihuje ako martýra a múdreho radcu Slovákov. Skutočne je obľúbený aj medzi obyvateľstvom,²⁷ a najmä medzi vysokoškolskou mládežou. Zreteľne sa to prejavilo pred niekoľkými dňami, keď sa Tuka vrátil z Piešťan do Bratislavy.²⁸ Tuka sa pravdepodobne stane rektorom bratislavskej univerzity.²⁹ Pritom ešte nie je jasné, či to má byť pre neho pocta alebo má byť takýmto spôsobom odstavený z politiky. Najmä Tuka a Tiso sú považovaní za vyhlásených protivníkov, pričom sa Tiso obáva Tukovej popularity. Tuka je podľa svojich doterajších vyhlásení považovaný za jedného z najdôslednejších zástancov nemeckej línie.³⁰ Je však otázne, či ho možno skutočne považovať za politický faktor najvyššieho stupňa, pretože z dôvodu dlhého väznenia veľmi utrpel telesne, ako aj duševne. Pre zhodnotenie jeho osoby bude ešte rozhodujúce spracovanie jeho spisov z procesu.

Jedna z najrozporupnejších osobností slovenského vedenia je šéf propagandy Šaňo Mach s nestálym, takmer nevypočítateľným charakterom, ktorý sa v posledných mesiacoch opätovne silno angažoval v zahraničnopolitickej sfére. Bezprostredne po konferencii štyroch mocností³¹ odcestoval do Záhrebu, aby rokoval s Chorvátmi. Neskôr, bezprostredne po Viedenskej arbitráži, mal absolútne nepopulárny a nepochopiteľne promaďarský prejav.³² Nedávno považoval za potrebné vyjadriť sa proti rasizmu. Mach je hádankou nielen pre nezainteresovaných, ale aj pre niektorých Slovákov, avšak jeho pozícia je podľa všetkého úplne pevná. V dôsledku prepracovania a nervozity, ak nie v dôsledku určitej organizačnej neschopnosti, nezvláda nároky, ktoré sú na neho kladené.³³

Slovenská vnútorná politika tak predstavuje aj naďalej pole pre najrôznejšie smery a vplyvy. Preto sa v Bratislave neobyčajne intriguje, podozrieva, špehuje atď. Táto vnútorná nejednotnosť medzi samotnými Slovákami a veľké charakterové pochybenia, ktoré sa neustále prejavujú primitívnym, príliš samostatným konaním národa, dostávajúceho sa k moci, oslabujú prirodzene ich údernú silu a schopnosť klásť voči Čechom odpor. Je to preto bezpochyby určitá slabosť, ktorá viedie Slovákov znova a znova k Nemcom, aby si s ich pomocou vybojovali nezávislosť od Prahy.

Mimoriadne významným faktorom sú Hlinkove gardy. Tieto formácie, ktoré vzišli z Rodobrany organizovanej prof. Tukom v 20. rokoch, sú nádejou radikálnych autonomistov a mládeže. Ich povest' v národe vyplýva okrem iného z významnej práce, ktorú vykonali bezprostredne po Viedenskej arbitráži na odstúpených územiach, ako aj na základe ich obranných opatrení proti Poliakom v oblasti Javoriny.³⁴ Hlinkove gardy boli od začiatku v rukách radikálov ako Sidor, Murgaš, Ďurčanský. Túto skutočnosť si náležite uvedomilo aj Tisove krídlo, v dôsledku čoho Tiso viackrát zaujal stanovisko proti gardám a mimoriadne im sťažuje prácu.³⁵ Medzi iným ich svojho času stiahol z pohraničnej služby a vtedy sa objavili obavy, že vôbec chce gardy roz-

²⁶ Svoj postoj k tejto otázke prezentoval V. Tuka 6. decembra 1938 na demonštrácii pred hotelom Carlton v Bratislave.

²⁷ O Tukovej popularite v širokej verejnosti pochybujeme. P. Čarnogurský napr. uvádza: „V Tukovom prípade reagovali [ľudia] na každé slovo a reagovali negatívne. Malo to len jedinú dobrú stránku i všeobecné zjednotenie národa proti Tukovi.“ ČARNOGURSKÝ, P.: 6. október. Bratislava 1993, s. 291.

²⁸ V. Tuka sa do Bratislavy vrátil 6. 12. 1938.

²⁹ Tuka bol do funkcie rektora Slovenskej univerzity v Bratislave vymenovaný v druhej polovici roku 1939 a slávnostná inštalácia sa uskutočnila 14.1.1940. K inštalácii Tuku pozri HERTEL, M.: Celonárodná akcia s nádychom megalománie. In: Storočie propagandy. Slovensko v osidlach ideológií. Bratislava 2005, s. 115-120.

³⁰ E. Veessenmeyer, spolupracovník W. Kepplera, ktorého A. Hitler poveril usmernením ľudáckej politiky takým smerom, aby ju nacisti mohli využiť na likvidáciu Č-SR, Tuku označil za „najčestnejšieho priateľa Nemecka“ zo všetkých vedúcich slovenských politických osobností. (Politisches Archiv des Auswartigen Amtes (ďalej PA AA), Handakte Keppler, R 27 496, fólia 341 606-607. Veessenmeyerov záznam Ribbentropovi z 15. 11. 1939). Porov. BOR, J. E.: Vojtech Tuka. Úvod do života a diela. Turčiansky sv. Martin 1940, s. 172.

³¹ Mnichovská konferencia v dňoch 28. – 29. septembra 1938.

³² Uvedený prejav A. Macha vysielať bratislavský rozhlas 5. novembra 1938.

³³ Porov. HOENSCH, J. K.: Slovensko, c. d., s. 81-82.

³⁴ Pozri SUŠKO, L.: Hlinkova garda od svojho vzniku až po salzburské rokovanie (1938-1940). In: Zborník Múzea SNP II. Banská Bystrica 1969, s. 193.

³⁵ Podrob. napr. ČARNOGURSKÝ, P.: 6. október, c. d., s. 225-228.

pustiť. Tiso sa spočiatku staval proti vyzbrojeniu gárd. Pre Hlinkove gardy sa teraz vytvorili nové predpoklady do takej miery, že boli zákonne zakotvené výnosom bratislavskej vlády.³⁶ Povšimnutia hodná je skutočnosť, že ich vodcovia prechádzajú do štátnej služby.

Hlavným veliteľom Hlinkových gárd je Sidor, jeho zástupcom je Mach. Keďže Mach je plne zamestnaný inými svojimi úlohami, je Karol Murgaš, ktorý je organizačným šéfom, pobočníkom a osobným Sidorovým dôverníkom, aj naďalej rozhodujúcim mužom Hlinkových gárd. Poverenie Macha týmto úradom je v posledných dňoch jednako pozoruhodné v súvislosti s jeho neotrasiteľnou pozíciou. Murgaš patril doteraz rovnako ako Sidor, Ďurčanský a iní k vyslovene polonofilským kruhom Slovákov. Dnes ho však treba považovať za vyhláseného nepriateľa Poľska a vyhláseného zástancu nemeckej orientácie. Murgaš, doterajší redaktor „Slováka“ a i teraz jeho aktívny prispievateľ, je považovaný za mimoriadne schopného, jasného a energického človeka, ktorý je veľmi iniciatívny, čo preukázal počas konfliktu o Javorinu. Súbežné vymenovanie za Sidorovho tajomníka, ktorý zastáva funkciu štátneho ministra v Prahe, znamená ďalšie mimoriadne posilnenie Murgašovej moci, hoci tento ako zástupca gárd príznačne na kandidátke nefiguruje. Murgaš zastupuje teda Sidora prakticky ako veliteľa Hlinkových gárd a aj ako štátneho ministra. Popri Murgašovi ako organizačnom šéfovi vystupujú ešte slovenskí plukovníci Pulanich a Čunderlík, dôstojníci z povolania, ktorí sú z bývalej rakúskej armády a sú údajne úplne pronecky orientovaní.

Celkove sa Hlinkove gardy delia na tri podriadené organizácie,³⁷ a to na vlastné Hlinkove gardy, na Hlinkovu mládež (HM) a na DS (slovenská skratka pre bezpečnostnú službu).³⁸

Veliteľstvo vlastných Hlinkových gárd sa člení na päť hlavných oddelení: organizácia (Urminský, Kristín), národno-politické školenie (Čulen), výcvik (Strapák), kultúrno-politické a duchovné oddelenie (!) (Dr. Körper, Čarnogurský, Dr. Režucha, Dr. Ďurčanský³⁹), hospodárske oddelenie (Horáček, Slivka). Na čele vlastných Hlinkových gárd je teraz minister Dr. Ďurčanský. Jeho zástupcom je Pecho-Pecina.⁴⁰ Vlastné gardy sa delia na vekové triedy a osobitné formácie: muži vo veku 18 až 40 rokov⁴¹ (Moravčík), muži vo veku 40 až 60 rokov⁴² (Černák), akademici (Kirschbaum), stará garda – Rodobrana (prof. Tuka), železničiari (Ištvančin), poštári (Drobin)⁴³ a jazdecká garda (minister hospodárstva Teplanský).⁴⁴

Hlinkovu mládež (HM) vedie po zmenách minister Černák. Jej praktickým veliteľom je Ján Dafčík, ktorý doteraz zastával funkciu veliteľa Hlinkových gárd a bol tak istým spôsobom odstavený. Dafčík bol v skautskom hnutí, a preto mal aj určitý vplyv pri tvorbe uniforiem gárd. Skautská minulosť by sa mohla prejaviť priaznivo do tej miery, iba ak by znamenala protiváhu klerikálneho smeru. Hlinkova mládež je rovnako rozčlenená na tri vekové kategórie.

Tretiu organizačnú jednotku slovenských obranných zväzkov predstavuje Bezpečnostná služba, ktorá by mala mať takmer podobné úlohy ako SD v Ríši. Vyvíja sa však úplne iným smerom. Definitívne obsadenie veliteľa Bezpečnostnej služby nie je ešte jasné. Dočasný veliteľ Ilečko svojimi schopnosťami a charakterom neprichádza do úvahy. Murgaš si aj preto drží túto organizačnú jednotku pevne pod kontrolou. Na velenie tejto dôležitej organizácie si robí veľké nároky aj

³⁶ Autor myslí pravdepodobne vládne nariadenie č. 70/1938 z 5. 12. 1938 o rozpustení branných zväzkov a spolkov, na základe ktorého mal ich majetok prejsť do vlastníctva HG.

³⁷ Presnú štruktúru HG a jej jednotlivých veliteľov pomenoval K. Sidor 4. decembra 1938. O dva dni neskôr boli tieto informácie publikované v denníku Slovák. ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Z.: Slovensko v druhej republike (Autonomistické snahy slovenskej politickej reprezentácie). In: Z druhej republiky II. (Zost. J. RATAJ – A. KLIMEK – Z. ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ). Praha 1993, s. 333.

³⁸ Dôvernicky sbor.

³⁹ Ján Ďurčanský.

⁴⁰ Správne má byť Pecho-Pečner.

⁴¹ Úderníci.

⁴² Obrancovia.

⁴³ Správne má byť Drobný.

⁴⁴ K organizačnej štruktúre HG pozri KÁRPÁTY, V.: Vývoj organizačnej štruktúry Hlinkovej gardy v rokoch 1938-1945. In: Pamäť národa 4/2005, s. 6 – 15.

Mach.⁴⁵

Potom ako Hlinkove gardy zaznamenali po mníchovských a viedenských rokovaníach veľký rozmach, došlo k určitému regresu, pretože chýbali miestni velitelia a zhora neprichádzali nijaké smernice. K Hlinkovým gardám však prichádzajú teraz postupne mnohí bývalí slovenskí dôstojníci a preberajú velenie a výcvik. Po vytvorení právnych základov nariadením bratislavskej vlády sa teraz stanovujú aj výcvikové plány, ktoré chcú vychádzať poväčšine z nemeckého vzoru. Neustále sa to prejavuje žiadosťami a výzvami o nemeckú podporu.

Aká je v súčasnosti sila Hlinkových gárd je ťažké povedať, pretože na ich dôslednejšie organizovanie nie je terajší aparát postačujúci. Najsilnejšie sú gardy v Bratislave a okolí, kým v odľahlých oblastiach je organizácia horšia.

O definitívnej budúcnosti a úlohách Hlinkových gárd sa ešte nerozhodlo. Sidor a jeho okruh aktivistov zamýšľa z Hlinkových gárd vytvoriť akúsi ozbrojenú políciu. Túto skutočnosť požadoval Sidor verejne vo svojom prejave poslednú nedeľu,⁴⁶ v ktorom proklamoval aj budovanie samostatnej slovenskej armády.⁴⁷ Sidorov okruh chce z Hlinkových gárd vytvoriť bezpochyby rozhodujúci faktor na Slovensku. Či však určitý stupeň poštáťňovania Hlinkových gárd, ktoré už začalo, nie je šachovým ťahom ministerského predsedu Tisa nato, aby im odobral ich údernú silu a voľnosť v konaní, je otázne. K štruktúre Hlinkových gárd pozri priloženú schému.⁴⁸

Nezvyklá geografická poloha Slovenska, ktoré je ako pomerne úzky pás územia zovreté medzi viacerými štátmi, a doterajší viac-menej ilegálny politický vývoj Slovákov voči Čechom naznačuje, že najväčší význam má pochopiteľne terajšia zahraničnopolitická orientácia slovenskej vnútornej politiky. V tejto súvislosti sa slovenskí politici, ako je známe, orientovali viacerými smermi, sčasti na Česko, Maďarsko a Poľsko. Medzi radikálnymi autonomistami, vlastným Hlinkovým hnutím, prevládala doteraz absolútne poľská orientácia. K týmto polonofilským kruhom patria najmä Sidor, Ďurčanský a Murgaš. Spoločný postoj Poľska s Maďarskom proti Slovensku⁴⁹ však priateľstvo Slovákov k Poľsku značne utlmil, ak nie až ukončil. Roztrpčenie proti Poľsku dosiahol svoj vrchol požiadavkou Poľska odstúpiť oblasti na severnej hranici Slovenska, ktorú diktovali výlučne vojenské aspekty bez toho, aby boli nejako opodstatnené z etnického hľadiska. V priebehu tohto procesu sa dovtedajšia exponovaná propoľská skupina úplne preorientovala, najviac asi Murgaš,⁵⁰ najmenej bezpochyby Sidor.⁵¹ Predsa len aj Sidor počas rokovaní s Poliakmi asi pred šiestimi týždňami zašiel tak ďaleko, že Poliakom povedal, že ak pôjdu proti Slovensku, tak na slovenskej strane budú stáť nemecké bajonety.⁵² To, že je tento protipoľský postoj starej propoľskej skupiny trvalý a že sa nezmenil, ukázala neúspešná návšteva poľských delegátov (okrem iného aj poslanca Sejmu Walewského) koncom novembra, ktorí sa údajne pokúšali získať Slovákov pre

⁴⁵ Vedením Dôverníckeho sboru (DS) poveril Murgaš neskôr Jána Slivku. Proti budovaniu tejto tajnej služby sa vyslovil Sidor aj Mach a DS hľadal podporu u viedenskej SD prostredníctvom A. Wünscha a K. Goldbacha. Institut für die Zeitgeschichte Mnichov (ďalej IfZ), MA 650/1, fólia 9 384 634. Goldbachov nedatovaný záznam.

⁴⁶ 4. decembra 1938.

⁴⁷ Porov. ČARNOGURSKÝ, P.: 6. október, c. d., s. 239.

⁴⁸ V prílohe správy sa nachádza schéma organizačnej štruktúry HG z organizačného rozkazu Hlavného veliteľstva HG č. 5. z 15. 12. 1938 (Archív Múzea Slovenského národného povstania Banská Bystrica (ďalej A MSNP), fond VIII, š. 1, pr. č. 90/70).

⁴⁹ Pozri KOŽMIŇSKI, M.: Polska i Wegry przed druga wojna światowa. Wroclaw 1970.

⁵⁰ Podrob. ŠTEFÁNIKOVÁ, A.: Poľská otázka v slovenskej spoločnosti v rokoch 1938 – 1939. Historické štúdie 38, 1997, s. 66.

⁵¹ Sidor neskôr napísal: „*To sa nemalo stať, aj keď vieme, že Poliáci ešte pred Nemcami žiadali tieto zeme na Sliezsku a mali svoje požiadavky i voči nášmu Spišu a Orave. Aj bez týchto zemí bolo Poľsko dosť veľké. No stala sa z poľskej strany chyba, alebo využitie vhodnej chvíle. Narobilo to viac zla ako dobra.*“ SIDOR, K.: Šesť rokov pri Vatikáne. Scranton, Pa. 1948, s. 66.

⁵² 10. mája 1938 na schôdzke užšieho predsedníctva HSEŠ Sidor naopak povedal „*Viazať sa na Berlín znamená veľa, až moc. Vojsť do germánskeho bloku pre Slovákov je nebezpečné. Doplatíme na to.*“ Sidorov denník, č. XX, zápis z 29. 1. 1943 (opis Sidorovho záznamu z 22. 5. 1938). Strojopis uložený v Historickom ústave SAV v Bratislave.

propoľskú politiku.⁵³ Poliáci pritom pred Slovákami celkom otvorene argumentovali potrebou solidárneho zjednotenia všetkých Slovanov proti Nemecku. Celkom otvorene sa hovorilo aj o tom, že Poliáci potrebujú slovenské divízie, aby sa postavili proti expanzii Ríše smerom na východ. Walewski a jeho agenti odišli z Bratislavy bez úspechu. Možnosť neskoršieho návratu k propoľskému postoju je však tu, ak sa do úvahy zoberie spoločný slovanský a rímskokatolícky prvok. Rýchly dohovor a ústup Poliakov na severnej hranici vyplýva snád' z toho, že si Poľsko svojou ústretovosťou chce získať späť svoje stratené sympatie.

Naproti tomu možno konštatovať, že postoj Slovákov k Nemecku je aj naďalej úplne priateľský, ba často prechádza do otvoreného nadšenia. To platí tak pre vzťah Slovákov k Nemcom vo vlastnej krajine, ktorí majú ďalekosiahle garantovanú samostatnú organizáciu a kultúrnu autonómiu, ako aj vyznávanie nacionálnosocialistického svetonázoru so všetkými vonkajšími znakmi,⁵⁴ a tiež pre vzťah k Ríši ako veľmoci. Aj keď občas dôjde k vybočeniu z tejto línie,⁵⁵ vo všeobecnosti spolunažívajú Slováci a Nemci na Slovensku pokojne, takmer bez konfliktov. Zreteľne sa to prejavilo poslednú nedeľu na spoločnom veľkom verejnom zhromaždení pri Bratislave, kde sa popri slovenských vlajkách objavovali aj vlajky s hákovým krížom a rečnili vodcovia oboch strán. Obrovskú, takmer až s mystikou hraničiacu úctu, požíva medzi Slovákami aj naďalej vodca.

Nové stanovenie hraníc, a najmä Viedenská arbitráž na tejto zásadnej pronemeckej línii nič nezmenili. To isté platí aj pre odstúpenie Devína, ku ktorému už medzitým došlo. Slováci azda neustále dúfali, že im Devín zostane, najmä keď ich v tom uisťovalo odstraňovanie opevnení a neustále nemecké kontroly. Medzi Slovákami aj v samotnom vedení zazneli v súvislosti s odstúpením Devína občas slová zatrpknutosti. Známe je napríklad vyjadrenie jednej z vedúcich osobností, že si človek z cesty do Nemecka nikdy nič neprinesie, ale skôr o čosi príde. „Slovák“⁵⁶ síce zdôraznil bolesť nad stratou tohto pre slovenské dejiny významného, hoci čisto nemeckého mesta,⁵⁷ ale pri tejto príležitosti našiel aj slová uznania na adresu dobrého vzťahu medzi Nemcami a Slovákami. Nemecká línia v slovenskej vnútornej politike, ktorá sa prejavila už radom potešiteľných výsledkov, by mohla byť v budúcnosti ešte výraznejšia. Celé Hlinkove gardy by sa tak mali organizovať podľa nemeckého vzoru.⁵⁸ Slovenský minister kultúry⁵⁹ Černák sa na vlastnú žiadosť v najbližších dňoch stretne so zástupcami nemeckej kultúrnej politiky. Výmenné nemecko-slovenské pobyty študentov sa pripravujú. Slovenská mládežnícka skupina sa zakrátko vyberie na cestu do Nemecka. Nemecký vzor sa napokon uplatní v protizhídovskom zákonodarstve a v arizácii hospodárstva, a to aj napriek Tisovej sabotáži. Volanie Slovákov po nemeckom poradenstve a pomoci sa ukazuje vo všetkých oblastiach. Nemecký vplyv by sa mohol bezpochyby ešte viac posilniť, keby nemecká strana poskytla na tento zámer viac ľudí.

V hospodárskej oblasti sa napriek bezpochyby veľkému úsiliu Slovákov nedosiahli žiadne skutočne hmatateľné výsledky.

⁵³ Návšteva J. Walewského bola spojená najmä s rokovaniami ohľadne ekonomickej a hospodárskej spolupráce medzi Poľskom a Slovenskom. SNA, f. Ministerstvo hospodárstva (MH), k. 387. Obchodno-politické jednanie s Poľskom.

⁵⁴ Krátko po vyhlásení autonómie dostali F. Karmasin a E. Matl ďalekosiahle prísľuby od novokonštituovanej slovenskej vlády, ktoré sa týkali samostatnej organizácie Deutsche Partei a existencie štátneho sekretariátu pre záležitosti nemeckej menšiny.

⁵⁵ Tvrdenie autora správy je príliš zovšeobecňujúce. Vzťahy vedúcich špičiek HSLS k predstaviteľom nemeckej menšiny sa zhoršili už po Viedenskej arbitráži. Ďurčanský s Machom sa Karmasinovi sťažovali na postup ríšskych „poradcov“ a k ďalšiemu sporu došlo v súvislosti s vymedzením kompetencií štátneho sekretariátu, ako aj spôsobom vypísania volieb do Snemu. Ďalšou príčinou rozporov bolo nečakané sčítanie ľudu 31. 12. 1938 a prepúšťanie nemeckých zamestnancov z bratislavských podnikov.

⁵⁶ Myslené na denník Slováč, tlačový orgán HSLS.

⁵⁷ Nepravdivé tvrdenie. V roku 1937 žilo v Devíne 859 Nemcov, 492 Slovákov a Čechov a 51 Maďarov. SCHRIFFL, D.: Die Rolle Wiens im Prozess der Staatswerdung der Slowakei 1938/39. Frankfurt nad Mohanom 2004, s. 188.

⁵⁸ Podľa K. O. Rabla sa mala HG reorganizovať podľa vzoru SS ako „úderná mocenská organizácia nového systému“, ktorá mala združovať osoby z radov inteligencie a plniť funkciu policajných oddielov. (SNA, f. Národný súd (NS), Tn ľud 17/1947 – F. Karmasin, II. A 945. Rablov elaborát z 31. 10. 1938)

⁵⁹ Správne je minister školstva a národnej osvety.

Die Neubildung der tschechischen und slowakischen Staatsführung, die jetzt erfolgt ist, bedeutet zweifellos einen entscheidenden Abschnitt in der Entwicklung der slowakischen Politik. Noch wenige Tage vor der Neubildung der Regierung hatten die Slowaken, wenigstens die radikalen Kräfte unter ihnen, die feste Absicht, gegen das Ermächtigungsgesetz zu stimmen. Die Slowaken versuchten daher, die Stellungnahme Deutschlands zu diesen beabsichtigten Schritten der Slowaken in Erfahrung zu bringen mit der Begründung, dass sie nach Möglichkeit die deutsche Politik nicht durchkreuzen möchten. In diesen Kreisen der ausgesprochenen Vertreter der slowakischen Selbstständigkeit befürchtete man, dass Deutschland seine Politik allein mit Prag machen wolle und an den selbstständigen Schritten Pressburgs kein Interesse habe. In diesem Zusammenhang wurde slowakischerseits besonders vermerkt, dass auch der Reichsausserminister in München mehrfach von der tschechoslowakischen Nation gesprochen habe. Die Slowaken haben zweifellos immer noch die Absicht gehabt, sich von Prag vollkommen selbstständig zu machen. Sie haben zu diesem Zweck auf die unbedingte Hilfe des Reiches gerechnet, da sie selbst zu diesem Schritt zu hilflos gewesen sind. Durch die inzwischen durchgeführte Neubildung der Prager und Pressburger Regierung ist diese Frage zunächst erledigt.

Das slowakisch-tschechische Verhältnis hat durch die Neubildung der Regierung ein neues Gesicht bekommen. Die Slowaken sind durch die Ernennung Sidor's zum stellvertretenden Ministerpräsidenten in Prag faktisch mit an die Zentrale in Prag gebunden. Die Slowaken selbst allerdings wollen diese Stellung lediglich dazu ausnützen, um sich grössere Rechte, Möglichkeiten und Selbstständigkeiten für die Slowakei zu verschaffen. Sidor hat in einer am Sonntag, den 4. XII in Zohor gehaltenen Rede in verblüffender Deutlichkeit und Schärfe erklärt, dass er lediglich deshalb nach Prag gehe, um die 20 Jahre lang nach Prag verschleppten slowakischen Werte und slowakischen Arbeitsfrüchte wieder in die Slowakei zurückzuholen. In Prag gebe es für ihn nur eine Pflicht, das zentralistische Regime auf der ganzen Linie zu liquidieren und seine Rechte auf allen Gebieten zu beseitigen. Im einzelnen forderte Sidor, dass die slowakischen Steuern der Slowakei selbst verbleiben und dass neben der Hlinka-Garde allmählich eine eigene slowakische Armee aufgebaut würde. So sehr also nach aussen hin ein Ausgleich zwischen Tschechen und Slowaken gefunden zu sein scheint, so sehr fahren die Slowaken doch im Ausbau ihrer Autonomie und in der Enttscheidung ihres Landes auf allen Gebieten fort. Wie weit die Tschechen hierbei die Slowaken gewähren lassen werden, bleibt abzuwarten.

Die Neubildung der slowakischen Regierung selbst hat einige beträchtliche Veränderungen gebracht. Wichtig ist zunächst, dass Tiso der Vertreter des klerikal-parlamentarischen Flügels geblieben ist, während Durcanský, der bisher am meisten mit deutschen Stellen offiziell zusammengearbeitet hat, beträchtlich zurückgedrängt wurde. Er verlor die Stellvertretung des Innenministeriums sowie das Justizministerium und wurde abgeschoben auf Verkehr und öffentliche Arbeiten. Unklar ist dagegen noch, ob Durcanský weiterhin stellvertretender Ministerpräsident in Pressburg ist. Jedenfalls besteht in Kreisen der Garde Hoffnung darauf, dass er es weiter bleiben wird, der Gesamtlage nach jedoch erscheint es ausgeschlossen. Diese Unklarheit ist übrigens bezeichnend für politische Vorgänge in der Slowakei überhaupt. Die junge Generation, die Hlinka-Garde usw. ist mit dieser Zurückdrängung Durcanský's keineswegs zufrieden. Es ist wieder typisch, dass sich diese Kreise selbst damit Mut zu machen suchen, dass sie erklären, Durcanský hätte das Verkehrswesen deshalb gefordert, um einen immer wieder erörterten Plan eines Marsches der Hlinka-Garde auf Pressburg mit seiner Hilfe durchführen zu können. Die Zurückdrängung Durcanský's wird noch fühlbarer durch die Anhäufung der Macht in der Hand des kompromisslerischen und mehr oder weniger tschechophilen Wirtschaftsministers Teplansky, der seiner Herkunft nach der Vertreter der liberal-agrarischen Interessen ist. Mit Befriedigung wurde dagegen in den Kreisen der radikalen Slowaken der Abgang bisherigen Verkehrsministers Lichner

aufgefasst. Erfreulich scheint auch der Eintritt des neuen Justizminister Vančo. Vančo war immer erklärter Autonomist und soll charakterlich unangefochten sein. Er kommt allerdings nicht aus Hlinka-Partei, sondern aus der Slowakischen Nationalpartei, die bekanntlich die protestantischen Slowaken umfasst hat. Vančo ist neben Černák, dem Unterrichtsminister, der zweite Protestant im Pressburger Kabinett.

Die gesamte innerpolitische Lage wird also weiterhin gekennzeichnet durch den verborgenen aber dauernd fühlbaren tiefen Gegensatz zwischen vorwiegend klerikalen Gruppe um den Ministerpräsidenten Tiso (katholischer Geistlicher), wozu ausser den Pfaffen noch die alten Parlamentarier gehören, und der Gruppe der radikalen Autonomisten mit Sidor, Durčanský, Tuka und Murgas. Auch diese Gruppe Sidor ist religiös katholisch und weltanschaulichen antiklerikalen Gedankengängen keineswegs zugänglich. Sie ist jedoch nicht in üblem Sinne klerikal. Die Gegensätze zwischen diesen beiden Gruppen traten zutage bei dem Vorgang der Auflösung bzw. Einnordung der übrigen parlamentarischer Parteien. Die Auffassung dieser Parteien geht in der Hauptsache auf die Tiso-Gruppe zurück, während die Sidor-Gruppe vielmehr für die Reinheit ihrer Bewegung eingetreten ist und die Parteien auflösen wollte. Die Kandidatenlisten zur Wahl am 16. XII. weisen daher eine grosse Zahl alter Parlamentarier und zum Teil früherer Gegner der autonomistischen Hlinka-Bewegung auf. Auch die Reihenfolge der Kandidaturen hat zu Gegensätzlichkeiten und Unzufriedenheit geführt. Man nimmt es in den Kreisen der Sidor-Gruppe nur mit Widerwillen auf, dass Tiso die Liste als Erster anführt und nicht Sidor. Enge Mitarbeiter wie Murgas sind nicht auf der Liste vertreten. Überhaupt ist die Führung der Hlinka-Garde nach ihrer Auffassung zu wenig berücksichtigt. Die Stimmung im Volke, soweit ein politisches Interesse vorliegt, und innerhalb der breiten Massen der Hlinka-Bewegung als solcher, ist durchaus nach wie vor mehr für Sidor, der zweifellos der populärste Mann der Slowaken ist. Tiso erfreut sich keiner grossen Beliebtheit versteht es aber immer wieder, mit Hartnäckigkeit und Bauernschläue sich durchzusetzen.

Prof. Tuka, der nach seiner Entlassung aus dem Gefängnis zunächst als ein neuer Faktor innerhalb der slowakischen inneren Politik angesehen wurde, ist bisher immer noch nicht zu starkem Einsatz gekommen. Beim Wiener Schiedsspruch war er als Angehöriger der Abordnung vertreten, hat dies jedoch später bedauert, da er es lieber gesehen hätte, nicht an dieser Niederlage des Slowakentums beteiligt gewesen zu sein. Bei der Übergabe Thebens an Deutschland hat Tuka eine für Deutschland positive Rolle gespielt. Von Seiten der Hlinka-Garde wurde Tuka von Anfang an als Märtyrer und weiser Ratgeber der Slowaken herausgestellt. Tatsächlich erfreut er sich auch in der gesamten Bevölkerung und namentlich in der Hochschuljugend grösster Beliebtheit. Dies zeigte sich besonders deutlich vor wenigen Tagen als Prof. Tuka von Pystian nach Pressburg übersiedelte. Tuka wird vermutlich Rektor der Pressburger Universität werden. Es ist dabei noch nicht klar, ob hierin eine besondere Ehrung zu sehen ist, oder ob er auf diese Weise aus der eigentlichen Politik abgeschoben werden soll. Besonders Tuka und Tiso gelten als erklärte Gegner, wobei Tiso vor der Volkstümlichkeit Tukas Angst hat. Nach seinen bisherigen Äusserungen ist Tuka als einer der konsequentesten Vertreter der deutschen Linie anzusehen. Es muss jedoch dahingestellt bleiben, ob man ihn als wirklich politischen Machtfaktor ersten Ranges einsetzen kann, da er naturgemäss durch die lange Kerkerzeit körperlich wie willensmässig sehr gelitten hat. Entscheidend für die Beurteilung seiner Person wird noch die Durcharbeitung seiner Prozessakten sein.

Eine der umstrittensten Persönlichkeiten in der slowakischen Führung ist der Propagandachef Sano Mach, ein schillernder nahezu unberechenbarer Charakter, der sich in den letzten Monaten immer wieder stark aussenpolitisch hervorgewagt hat. So fuhr er unmittelbar nach der 4-Mächtekonferenz nach Agram, um mit den Kroaten zu verhandeln. Später hielt er unmittelbar nach dem Wiener Schiedsspruch eine absolut unpopuläre und unverständliche ungarfreundliche Rede. Neuerdings hat er es für nötig gefunden, sich gegen den Rassismus auszusprechen. Mach ist nicht nur für den Aussenstehenden sondern auch für manche Slowaken ein Rätsel, sitzt jedoch

in seiner Stellung anscheinend vollkommen fest. Den an ihn gestellten Anforderungen ist er infolge Überarbeitung und Nervosität, wenn nicht sogar infolge einer gewissen organisatorischen Unfähigkeit nicht gewachsen.

So bildet die slowakische Innenpolitik nach wie vor das Feld für die verschiedensten Richtungen und Einflüsse. Es wird daher auch in Pressburg ausserordentlich viel intrigiert, verdächtigt, bespitzelt usw. Diese innere Uneinigkeit der Slowaken untereinander und die grossen charakterlichen Fehlschläge, wie sie sich immer in einem an sich primitiven, rasch zu selbstständigem Handeln und zu Macht kommenden Volke zeigen werden, schwächen naturgemäss auch ihre Angriffskraft und Widerstandsfähigkeit gegenüber den Tschechen. Es ist daher zweifellos auch eine gewisse Schwäche, die die Slowaken immer wieder zu Deutschen getrieben hat, um mit ihrer Hilfe sich die Selbstständigkeit von Prag zu erringen.

Ein Faktor von besonderer Bedeutung sind die Hlinka-Garden. Diese aus der Rodobrana-Organisation von Prof. Tuka aus den 20iger Jahren hervorgegangenen Formationen bilden die Hofnung der radikalen Autonomisten und der Jugend. Ihr Ruf im Volke ist bereits fest begründet u. a. durch die hervorragende Arbeit, die sie in unmittelbarem Anschluß an den Wiener Schiedsspruch in den abzutretenden Gebieten geleistet haben, sowie durch ihre Abwehrmassnahmen gegen die Polen im Javorinagebiet. Die Hlinka-Garden waren von Anfang an in der Hand der Radikalen wie Sidor, Murgas, Durcanský. Diese Tatsache war von dem Tiso-Flügel richtig anerkannt worden, infolgedessen hat Tiso mehrfach gegen die Garden Stellung genommen und ihnen die Arbeit ausserordentlich erschwert. Unter anderem hat er die Garden szt. vom Grenzdienst zurückberufen und es ging damals die Befürchtung, dass er die Garden überhaupt auflösen wolle. Auch der Bewaffnung der Garden hat sich Tiso zunächst entgegengestellt. Nunmehr ist den Hlinka-Garden insoferne eine neue Grundlage gegeben dadurch, dass sie durch Erlass der Pressburger Regierung gesetzlich verankert sind. Ihre Führer werden bemerkenswerterweise in den Staatsdienst übernommen.

Oberster Chef der Hlinka-Garden ist Sidor, sein Stellvertreter Mach. Da dieser jedoch mit seinen anderen Aufgaben vollauf beschäftigt ist, dürfte der Organisationsleiter und Adjutant und persönliche Vertraute von Sidor, Karl Murgas, der massgebende Mann der Hlinka-Garden sein und bleiben. Immerhin ist die Betrauung Machs mit diesem Amt in den letzten Tagen für die unerschütterte Stellung Machs bemerkenswert. Murgas gehörte bisher ebenso Sidor, Durcanský und andere zu den ausgesprochenen polonophilen Kreisen der Slowaken, muss jedoch heute als erklärter Polengegner und erklärter Vertreter der deutschen Richtung angesehen werden. Murgas, bisher und auch noch nebenbei Redakteur am „Slovak“ gilt als ausserordentlich fähiger, klarer und energischer Kopf mit viel Initiative, die er besonders im Javorina-Konflikt bewiesen hat. Seine gleichzeitige Ernennung zum Sekretär Sidors in dessen Eigenschaft als Staatsminister in Prag bedeutet eine weitere ausserordentliche Stärkung der Macht Murgas', obwohl dieser als Garden-Vertreter bezeichnenderweise nicht auf der Kandidatenliste steht. Murgas vertritt daher Sidor sowohl praktisch als Chef der Hlinka-Garden wie als Staatsminister. Neben Murgas als Organisationsleiter der Hlinka-Garden stehen noch die slowakischen Obersten Pulanich und Czunderlich, aus der ehem. österreichischen Armee hervorgegangene Berufsoffiziere, die angeblich ganz für Deutschland eingestellt sind.

Der Gesamtverband der Hlinka-Garden wird dann aufgegliedert in die 3 Unterverbände der eigentlichen Hlinka-Garden, der Hlinka-Jugend (HM) und des DS (slow. Abkürzung für Sicherheitsdienst).

Die eigentlichen Hlinka-Garden sind in ihrer Führung in 5 Hauptabteilungen aufgegliedert: Organisation (Urminski, Kristin), National-politische Schulung (Čulen), Ausbildung (Strapak), Kulturpolitik und Seelsorge (!) (Dr. Körper, Czernogursky, Dr. Recuhe, Dr. Durcanský), Wirtschaftsamt (Horacek, Slivka). An der Spitze der eigentlichen Hlinka-Garden steht jetzt der Minister Dr. Durcanský. Sein Stellvertreter ist Pecha Pecina. Diese eigentliche Garde ist wieder nach Altersklassen und Sonderformationen aufgeteilt: Männer von 18 bis 40 Jahren (Murafcik), Män-

ner im Alter von 40 bis 60 Jahren (Cernak), Akademiker (Kirschbaum), Alte Garde Rodobrana (Prof. Tuka), Eisenbahner (Istvincin), Post (Drobin), Reiter (Wirtschaftsminister Teplansky).

Die Hlinka-Jugend (HM) wird nach der neuen Regelung von Minister Cernak geführt. Ihr Kommandant, der die praktische Arbeit leisten dürfte, ist Johann Dafcik, der bisher Kommandant der Hlinka-Garden überhaupt gewesen ist, jedoch etwas kaltgestellt wurde. Dafcik kommt von den Pfadfindern und hat von daher auch einen gewissen Einfluss auf die Gestaltung der Uniform der Garden genommen. Die Herkunft von den Pfadfindern dürfte sich insofern günstig auswirken, als sie ein Gegengewicht gegen die klerikale Richtung bedeutet. Die Hlinka-Jugend ist dann ebenfalls in 3 Altersklassen untergestellt.

Die dritte Gliederung der slowakischen Wehrverbände ist der Sicherheitsdienst, der ganz ähnliche Aufgaben wie der SD im Reich haben soll, jedoch völlig aus eigenem entwickelt worden ist. Die endgültige Besetzung der Führung des Sicherheitsdienstes ist noch nicht klar, der vorläufig eingesetzt Illecko dürfte seinen Fähigkeiten und seinem Charakter nach nicht dafür in Frage kommen. Murgas behält daher auch diese Gliederung fest in seiner Hand. Jedoch erhebt auch Mach auf die Führung dieser wichtigen Organisation erheblicher Anspruch.

Nachdem die Hlinka-Garde nach den Münchener und Wiener Verhandlungen grossen Auftrieb bekam, war inzwischen ein gewisser Rückschlag eingetreten, weil es an örtlichen Führern fehlte und keine Richtlinien von oben kamen. Nach und nach kommen jetzt jedoch viele ehem. slowakische Offiziere zur Hlinka-Garde und übernehmen Führung und Ausbildung. Nachdem die rechtlichen Grundlagen durch das Dekret der Pressburger Regierung geschaffen sind, werden jetzt auch Ausbildungspläne festgelegt. Man will sich hierbei weitgehend an deutsche Vorbilder halten. Immer wieder kommt dies in Wünschen und Hilfsrufen um deutsche Unterstützung zum Ausdruck.

Wie stark die Hlinka-Garden heute tatsächlich sind, lässt sich schwer sagen, da für die Erfassung der bisherige Apparat noch nicht ausreicht. Am stärksten sind die Garden je näher man nach Pressburg kommt, während die Organisation in den abgelegenen Gebieten am schlechtesten ist.

Über die endgültige Zukunft und Aufgaben der Hlinka-Garden dürfte das letzte Wort noch nicht gesprochen sein. In der Absicht Sidors und seines Aktivistenkreises liegt es, die Hlinka-Garden zu einer bewaffneten Miliz auszubauen. Dies hat Sidor in seiner Rede am letzten Sonntag in aller Öffentlichkeit gefordert, dabei allerdings ebenso Aufbau einer selbstständigen slowakischen Armee angekündigt. Zweifellos will der Kreis um Sidor die Hlinka-Garden zum entscheidenden Faktor innerhalb der Slowakei machen. Ob die bis zu einem gewissen Grade begonnene Verstaatlichung der Hlinka-Garden einen Schaulzug des Ministerpräsidenten Tiso bedeutet, um ihren Schlagkraft und Bewegungsfreiheit zu nehmen, sei dahingestellt. Über den Aufbau der Hlinka-Garden siehe beiliegendes Schema.

Bei der besonderen räumlichen Lage der Slowakei, die als verhältnismässig schmaler Gebietsstreifen zwischen verschiedenen Staaten eingeklemmt liegt und bei der bisherigen mehr oder weniger illegalen politischen Entwicklung des Slowakentums gegenüber den Tschechen, ist naturgemäss die jeweilige ausserpolitische Orientierung des slowakischen Innenpolitik von allergrösster Bedeutung. In dieser Beziehung waren die slowakischen Politiker bekanntlich auf die verschiedensten Tendenzen ausgerichtet, zum Teil auf die Tschechei, auf Ungarn und auf Polen. Innerhalb der radikalen Autonomisten, der eigentlichen Hlinka-Bewegung, die jetzt zur Macht gekommen ist, war bisher die polnische Orientierung die absolut vorherrschende. Zu diesen bisher polonophilen Kreisen gehören vor allem Sidor, Durcansky und Murgas. Die Haltung Polens gemeinsam mit Ungarn gegenüber den Slowaken hat jedoch die Polenfreundschaft der Slowaken sehr gedämpft, wenn nicht beseitigt. Ihren Höhepunkt erreichte die Erbitterung gegen Polen gelegentlich der Forderung auf Gebietsabtretungen an Nordgrenze der Slowakei, die ausschliesslich von militärischen Gesichtspunkten diktiert waren, ohne ethnographisch irgendwie gerechtfertigt gewesen zu sein. Im Verlaufe dieses ganzen Prozesses hat sich auch der früher exponiert polen-

freundliche Kreis völlig umgestellt, am meisten vermutlich Murgas, am wenigsten wahrscheinlich Sidor. Immerhin ging auch Sidor bei seinen Verhandlungen mit den Polen über die Nordgrenze der Slowakei vor etwa 6 Wochen so weit, dass er den Polen erklärte, wenn Polen gegen die Slowakei stünde, so stünden auf der slowakischen Seite deutsche Bajonette. Dass diese polenfeindliche Einstellung des alten polenfreundlichen Kreises nachhaltig ist und sich nicht geändert hat, zeigte der Ende November erfolgte erfolglose Besuch von polnischen Abgesandten (u. a. des Sejm-Abgeordneten Walewski), die versuchen sollten, die Slowaken wieder für eine polenfreundliche Politik zu gewinnen. Die Polen haben hierbei den Slowaken gegenüber ganz offen mit dem Argument gearbeitet, dass alle Slaven sich solidarisch gegen Deutschland vereinigen müssten. Ganz offen wurde auch erklärt, dass Polen die slowakischen Divisionen brauche, um sie dem Drange des Reiches nach dem Osten entgegenzustellen. Walewski und seine Agenten haben Pressburg ohne Erfolg wieder verlassen müssen. Immerhin bleibt noch eine Möglichkeit späterer Rückkehr zur polenfreundlichen Haltung, wenn man das gemeinsame slawische und römisch-katholische Element berücksichtigt. Der rasche Abschluss und Rückzieher der Polen an der Nordgrenze ist vielleicht darauf zurückzuführen, dass Polen durch Entgegenkommen seine verschwundenen Sympatien zurückgewinnen will.

Dem gegenüber ist festzustellen, dass die Haltung der Slowaken zu Deutschland nach wie vor durchweg absolut freundlich oft sogar offen begeistert ist. Dies gilt sowohl für das Verhältnis der Slowaken zu den Deutschen in ihrem eigenen Land, deren selbstständige Organisation und Kulturautonomie, sowie Bekenntnis zur nat. soz. Weltanschauung auch mit allen äusseren Zeichen immer weitgehender garantiert wird, auch dem Reich als Grossmacht gegenüber. Wenn auch gelegentlich Abweichungen von dieser Linie vorkommen, so leben doch allgemein die Slowaken und die Deutschen in der Slowakei so gut wie ohne Gegensätze friedlich nebeneinander. Dies wurde am letzten Sonntag wieder bei einer gemeinsamen grossen Kundgebung bei Pressburg deutlich, wo die Hlinka-Fahnen neben den Hakenkreuz-Fahnen gezeigt wurden und führende Persönlichkeiten von beiden Seiten sprachen. Insbesondere der Führer geniesst bei den Slowaken nach wie vor ein ungeheures, ans Mythische grenzendes Ansehen.

An dieser grundsätzlich deutschfreundlichen Linie hat auch die neue Grenzziehung besonders der Wiener Schiedsspruch nichts ändern können. Dasselbe gilt für die inzwischen erfolgte Abtretung Thebens. Wohl haben die Slowaken immer gehofft, dass man ihnen Theben lassen würde, zumal sie von sich aus Schleifung der Befestigungen und dauernde deutsche Kontrolle zugesichert hatten. Wohl sind auch unter den Slowaken selbst in der Führung gelegentlich bittere Worte über die Abtretung Thebens gefallen. Bekannt ist zum Beispiel die Äusserung einer der führenden Persönlichkeiten, dass man von einer Reise nach Deutschland nie etwas mitbringen, wohl aber einen Verlust verzeichnen konnte. Der „Slovak“ hat zwar die Schmerzlichkeit des Verlustes dieser für die slowakische Geschichte bedeutenden, jedoch rein deutschen Stadt hervorgehoben, aber auch anerkennende Worte über das gute Verhältnis zwischen Deutschen und Slowaken selbst bei dieser Gelegenheit gefunden. Die deutsche Linie in der slowakischen Innenpolitik, die schon eine Reihe von erfreulichen Ergebnissen gezeigt hat, dürfte in Zukunft noch betonter werden. So sollen die gesamten Hlinka-Gärten nach deutschem Muster aufgebaut werden. Der slowakische Kultusminister Cernak wird sich in den nächsten Tagen auf eigenen Wunsch mit Vertretern der deutschen Kulturpolitik aussprechen. Deutsch-slowakischer Studentenaustausch ist in Vorbereitung. Eine slowakische Jugendgruppe wird demnächst eine Fahrt nach Deutschland antreten. Auch bei der Gesetzgebung zur Judenfrage und der Arisierung der Wirtschaft wird letzten Endes das deutsche Vorbild trotz der zunächst erfolgten Sabotage durch Tiso durchdringen. So zeigt sich auf allen Gebieten der Wunsch der Slowaken nach deutscher Beratung und Hilfe. Dieser deutsche Einfluss könnte zweifellos noch viel mehr verstärkt werden, wenn von deutscher Seite mehr Menschenmaterial für die Aufgabe zur Verfügung gestellt würde.

Auf dem Gebiet der Wirtschaft konnten trotz der zweifellos grössten Bemühungen der Slowaken noch keine wirklich greifbaren Ergebnisse erzielt werden.

*Ministerstvo vnútra SR, Slovenský národný archív Bratislava, Alexandrijský archív, II. C
976, fólia 9 394 816 - 827*

(Schvarc@SNM.sk)
(holak@post.sk)

Zápisnica o výsluchu Júliusa Ďuriša na ústredni Štátnej bezpečnosti

MAREK SYRNÝ

Katedra histórie, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Július Ďuriš (9. 3. 1904 Rovňany, okr. Lučenec – 18. 2. 1986 Praha) patrí nepochybne medzi najvýznamnejších predstaviteľov komunistického hnutia na Slovensku. Od tridsiatych až do začiatku šesťdesiatych rokov 20. storočia patril v slovenskej, a neskôr aj celorepublikovej, štruktúre Komunistickej strany Československa (KSČ) medzi jej vedúce osobnosti. To mu ale napriek tomu, že do komunistickej strany vstúpil už v roku 1923 a zastával v nej a jej zásluhou najrôznejšie stranické a štátne posty, nebránilo v tom, aby napriek svojmu renomé radikála po auguste 1968 najskôr sám oznámil vystúpenie a potom bol aj oficiálne zbavený členstva v „rodnej“ strane. Už i z tohto dôvodu, nehľadiac na iné historické jedinečnosti a skutočnosti, ktorých sa čiastočne dotýka i nami predkladaný dokument, si Július Ďuriš zaslúži našu pozornosť a potrebu hlbšieho spracovania jeho osobnosti v histórii, najmä však jeho myšlienkových posunov, lebo len jeho onálepkovanie a zaškatulkovanie ako stalinistu nie je ani zďaleka dostačujúce.

Július Ďuriš vyštudoval v Prahe právo a už tu sa počas svojho štúdia aktívne zapája do komunistického mládežníckeho hnutia. Postupne sa v strane vypracoval na redaktora resp. šéfredaktora viacerých komunistických denníkov a časopisov (Pravda, Rovnosť, Ľudový denník, Slovenská chudoba). Koncom dvadsiatich rokov 20. storočia odchádza študovať do Francúzska, kde v rokoch 1929-1931 zastáva dokonca funkciu tajomníka pre tunajších československých krajanov organizovaných vo francúzskej komunistickej strane. Po svojom návrate sa postupne vypracoval do najvyšších postov v komunistickej strane na Slovensku – najskôr ako člen resp. organizačný tajomník Krajinského vedenia KSČ na Slovensku, neskôr dokonca ako jeden z trojice (Ďuriš, K. Bacílek, K. Moškovič) ilegálneho krajinského vedenia KSČ na Slovensku po 6. októbri 1938. Po osamostatnení sa komunistickej strany na Slovensku od centrály v Prahe sa stáva opäť jedným z trojice hlavných vedúcich komunistov na Slovensku v 1. ilegálnom vedení Komunistickej strany Slovenska (Ďuriš, J. Osoha, L. Benada).

V tomto období, až do zatknutia V. Širokého a následne aj 1. ilegálneho vedenia KSS v júli resp. auguste 1941¹ sa odohrávali vo vývoji komunistickej strany na Slovensku ohromné zmeny, ktorých prvoradým aktérom a najpriamejším svedkom bol aj J. Ďuriš. Práve tomuto obdobiu jeho života a situácii v strane je venovaný nami predkladaný dokument – výpoveď J. Ďuriša pri vyšetrovaní na Ústredni štátnej bezpečnosti – ÚŠB (čiže „tajnej“ polície vtedajšej Slovenskej republiky)². Prirodzene ako každý takýto dokument úradnej proveniencie, ešte k tomu pred vyšetrojúcimi orgánmi politickej polície, má svoje prirodzené výpovedné slabiny. Napriek tomu nám však poodkrýva veľa z toho, čo sa vtedy v komunistickej strane na Slovensku odohrávalo. A aj keď je už veľa z toho známe, predkladaný dokument dopĺňa a lepšie osvetľuje menej známe či neznáme skutočnosti a súvislosti, vnára nás hlbšie do myslenia vtedajších aktérov a obnažuje aj rôzne osobné, a nie iba všeobecné politické či spoločenské, pohnútky J. Ďuriša, ale aj iných popredných slovenských komunistických politikov. Na druhej strane táto zápisnica z vypočúvania J. Ďuriša je cenným historickým prameňom k porovnaniu toho, ako sa J. Ďuriš správal pred vyšetrojúcimi orgánmi ľudáckej tajnej polície. Do akej miery sa snažil kryť svojich ostatných proskribovaných spolustraníkov, čo vyradil bez toho, aby musel (či už pod ťarchou priznaní pred ním vypočúvaných komunistov či za asistencie psychického či fyzického nátlaku). Z tohto porovnania nám J.

¹ K zatknutiu V. Širokého a následnému zatýkaniu a rozbitiu 1. ilegálneho ÚV KSS bližšie pozri: JABLONICKÝ, Jozef: Samizdat o odboji 2. Bratislava 2006, s. 470-474.

² Bližšie k ÚŠB pozri napr.: MEDVECKÝ, Matej: Vznik Ústredne štátnej bezpečnosti. In: Pamäť národa, r. 2006, č. 2, s. 24-35.

Ďuriš nevychádza práve najlepšie resp. dôstojne. Ako potvrdzujú aj neskoršie hodnotenia tejto jeho výpovede (či už z proveniencie komunistickej štátnej bezpečnosti³ či z prostredia opozične naladených osobností v 50-tych rokoch minulého storočia⁴), Ďuriš povedal takmer všetko čo vedel, nesnažil sa veľmi skrývať ani svoju a ani činnosť iných vedúcich komunistov či obyčajných ľudí pomáhajúcich mu v konšpirácii. Nevymýšľal si žiadne v takýchto prípadoch obvykle používané „legendy“ (vymyslené osoby a udalosti), nezatajoval ani pravé ani krycie mená a pod.

Vzhľadom na takýto generálny úlovlak v sieti slovenskej ÚŠB a v súvislosti s informáciami, ktoré vypočúvanie V. Širokého a J. Ďuriša prinieslo štátnym orgánom k odkrytiu vtedy protištatnej komunistickej organizácie na Slovensku (ale čiastočne aj mimo jeho hraníc) sa niet čo čudovať, že si oboch prominentných komunistov „vypožičalo“ Gestapo v Brne, aby mohli byť vypočúvaný šéfom jeho protikomunistického referátu Ottom Kozlowským či dokonca vedúcimi spravodajskými úradníkmi z Nemecka. Aj keď prirodzene ich väčšiu pozornosť pútal V. Široký, ktorý sa vracal ako sovietsky agent zo Sovietskeho zväzu a mal širší medzinárodný prehľad o protinemeckých sovietskych aktivitách najmä na Balkáne⁵, určite prínosné bude aj zhodnotenie tunajšej výpovede J. Ďuriša. Ani Širokého a ani Ďurišova výpoveď však doposiaľ neboli objavené.

Vráťme sa ale späť k životnému osudu J. Ďuriša. 3. júla 1943 ho Krajský súd v Bratislave odsúdil na 13 rokov väzenia, ale Hlavný súd v Bratislave mu 12. februára 1944 znížil trest na 10 rokov. Keď sa pripravovalo Slovenské národné povstanie, organizovalo sa aj oslobodenie politických väzňov (osobne to mal na starosti G. Husák). Akcie s takýmto zameraním prebehli dovtedy pred vypuknutím povstania väčšinou úspešne. V Nitre, kde väznili Ďuriša i Širokého, sa to však nepodarilo. Povstania sa preto nemohli zúčastniť a Husáka neskôr obviňovali, že to urobil úmyselne. Z toho vyplývali aj ich napäté vzťahy k povstaleckému vedeniu KSS, ktoré na začiatku 50. rokov 20. storočia vyústili do pohonu na povstalcov, označených za buržoáznych nacionalistov. Ďuriš sa z väzenia dostal až vo februári 1945, keď vedenie ilegálnej KSS zorganizovalo jeho útek a prechod na územie kontrolované Sovietskou armádou.

Po oslobodení, ale napriek týmto peripetiám, nastáva pre Ďuriša zlatá éra. Ako popredný slovenský komunistický politik, ktorý sa nezúčastnil povstania a bol po vojne vo všetkom poplatný straníckemu centru v Prahe, sa stáva členom celorepublikového vedenia KSČ a v povojnovej vláde dostáva dôležitý post ministra pôdohospodárstva. Z tohto postu implantuje postupne do českého a neskôr aj do slovenského poľnohospodárstva ďalekosiahle prokomunistické reformy, pre ktoré je nenávidený mnohými českými a slovenskými sedliakmi a pre ktoré sa dostáva do ostrých rozporov s mnohými politikmi českej národno-socialistickej a ľudovej strany a na Slovensku Demokratickej strany (najmä jej povereníka pre pôdohospodárstvo a pozemkovú reformu M. Kvetka).

Aj vzhľadom na svoju neúčast' v povstaní, inklináciu k Prahe a vďaka svojej funkcii v centrálnej vláde, sa Ďuriš postupne odcudzil Slovensku a často radikálnejšie ako Široký presadzoval striktné riadenie Slovenska zo štátnej a straníckej centrály v Prahe. To sa prejavilo ako vo februári 1948, tak aj neskôr po prevrate. Tento jeho centralistický radikalizmus sa najviac prejavil potom v pohone voči reprezentantom buržoázneho nacionalizmu v strane, ktorý bol nasmerovaný voči „separatizmu“ či dualizmu bývalého povstaleckého vedenia KSS. Veľa na tomto pohľade na

³ V správe o obsahu protokolov spísaných v roku 1941 s J. Ďurišom na ÚŠB, určenej pre najvyššie stranícke a štátne vedenie, dôstojník ŠtB popisujúci obsah tejto výpovede uzaviera: „vo svojom 35 stránkovom protokole a 4 stránkovom dodatku protokolu vypovedal J. Ďuriš všetky svoje znalosti a vedomosti o práci ilegálneho vedenia strany na Slovensku, čím bola uľahčená práca policajných orgánov bývalého Slovenského štátu v boji proti ilegálnej KSS“. Národný archív (NA) Praha, fond 100/24, svazek 110, archivní jednotka 1217.

⁴ Dr. Zdenka Fenclová sa vyjadrila v tom zmysle, že Široký s Ďurišom v skutočnosti nerobili komunistický odboj, lebo ten viedol Osoha, ktorého s pomocou ÚŠB odstránili, údajne preto, lebo keby žil, oni by dnes neboli na vedúcich miestach. Podľa Fenclovej sa tiež Široký s Ďurišom pri výsluchoch chovali zbabelo napriek tomu, že sa s nimi jednalo v „rukavičkách“. Ďuriš napriek tomu udal rodinu u ktorej prespával, napriek tomu, že sa ho na to nepýtali. Tamtiež, a. j. 1432.

⁵ Tamtiež.

podriadenosť Slovenska Prahe nezmenilo ani jeho menovanie za predsedu Zboru povereníkov v roku 1951. Práve v dobe príprav procesov proti slovenským buržoáznym nacionalistom sa objavili informácie o tom, že Ďuriš pri výsluchoch na Gestape v Brne vyzradil veľa zo štruktúr vtedajšej ilegálnej KSS, ale ÚV KSČ ho podržal v pozíciách a ostal vo funkcii ministra financií (od 1953) aj v straníckom vedení až do odvolania z funkcií v roku 1963.⁶ V tomto roku nedobrovoľne odchádza, ako celý rad iných radikálov či stalinistov zodpovedných za politické procesy z 50-tych rokov 20. storočia, do ústrania, odkiaľ pozoruje hviezdny vzostup svojho veľkého politického rivala G. Husáka a ostatných rehabilitovaných buržoáznym nacionalistov. Kalich horkosti potom dopil po auguste 1968, kedy sa do najvyšších straníckych a štátnych funkcií dostáva práve G. Husák a kedy vďaka intervencii štátov Varšavskej zmluvy do Československa nastáva u kedysi radikálneho komunistu Ďuriša „vytriezvenie“ s komunizmu moskovskej proveniencie. Rozchádza sa z vtedajším vedením KSČ, vystupuje z komunistickej strany a stáva sa „komunistom mimo strany“, temer rovnako ostro odsudzujúci ako americký imperializmus tak aj sovietsku veľmocenskú politiku a jej zasahovanie do vývoja iných štátov.

Zápisnica spísaná dňa 21. októbra 1941 v Ústredni štátnej bezpečnosti v Bratislave⁷

Vypočúvaný je: Július Ďuriš.

... K veci:

Udalosti roku 1938 v decembri ma zastihli na Slovensku. Ešte legálne Ústredné vedenie komunistickej strany určilo, že v týchto mimoriadnych pomeroch, t. j. už za doby autonómie Slovenska, vyčkávať na ďalší vývoj udalostí, vedením strany na Slovensku má byť poverený ako vedúci Karol Bacílek⁸ a ja ako jeho pomocník.⁹ Takto sme mali vyčkať, kým vývoj ukáže, čo bude možné vlastne ďalej robiť, pretože pomery boli úplne neprehľadné, bolo zrejmé, že dôjde k rozpadu Republiky Československej. Nevediac sa dostatočne orientovať, boli sme stanoviska, aby organizácie uchovali svoje členstvo a vyčkali tiež priebeh tohto vývoja. Mysleli sme, že ako veľmi známi na Slovensku, nevedeli by sme sa udržať v Bratislave a preto, že prejdeme do Prahy, kde sme sa mohli voľne pohybovať a odkiaľ sme mohli voľne vychádzať na Slovensko alebo dávať pokyny pre vedenie. Ešte pred tým sme v tomto zmysle inštruovali niektorých bývalých funkcionárov komunistickej strany ako: Jána Osohu¹⁰, Ľudovíta Benadu¹¹, Pavla Tonhausera¹²,

⁶ PEŠEK, Jan: Ďuriš Július. In: Aktéri jednej politickej éry. Prešov 2003 s. 94-96.

⁷ Uvedený dokument sa nachádza v Národnom archívu v Prahe, fond 100/24, svazek 110, archívni jednotka 1217. Vzhľadom k jeho obširnosti a najmä pre slabú čitateľnosť viacerých pasáží či celých strán nie je publikovaná celá temer 40 stránová Ďurišova výpoveď, ale iba jej čitateľné resp. nosné časti.

⁸ Karol Bacílek (12. 10. 1896 Choťanky – 19. 3. 1974 Bratislava) – od roku 1921 funkcionár KSČ na Slovensku. V roku 1939 emigroval do ZSSR, odkiaľ bol už v roku 1940 vyslaný späť na Slovensko. V marci 1940, spolu s K. Černockým, opäť odchádza do ZSSR. V rokoch 1941-1942 absolvoval Leninškú školu Kominterny a v roku 1943 aj paradesantný a radistický výcvik. V auguste 1943 prišiel spolu s K. Šmidkem opäť na Slovensko. Cez povstanie tajomník KSS a po jeho potlačení pôsobil ako partizánsky spravodajský dôstojník. Po roku 1945 opäť tajomník KSS, povereník a minister.

⁹ Toto Ďurišom spomínané Krajské vedenie KSČ na Slovensku bolo v Žiline 6. októbra 1938 vytvorené nasledovne: Karol Bacílek mal na starosti organizačné otázky, Július Ďuriš bol zodpovedný za ideologickú prácu a Koloman Moškovič bol politickým vedúcim.

¹⁰ Ján Osoha (27. 7. 1901 – 20. 2. 1945 Melk) – komunistický funkcionár. V rokoch 1925-1935 pôsobil v ZSSR, po návrate do ČSR odborársky funkcionár a oblastný tajomník KSČ v Michalovciach. Po októbri 1938 člen Krajského vedenia KSČ na Slovensku a neskôr aj prvých troch ilegálnych vedení KSS. Výrazne ovplyvňoval politický program ilegálnej KSS. V júli 1942 zatknutý a v marci 1944 odsúdený na 14 rokov. Zahynul pri presune do koncentračného tábora Mauthausen.

¹¹ Ľudovít Benada (23. 8. 1899 Mikulčice – 13. 6. 1973 Bratislava) – pôvodne sociálny demokrat, neskôr zakladajúci člen KSČ a jej funkcionár na Slovensku. V roku 1931 vyslaný do ZSSR. Po svojom návrate člen I. ilegálneho vedenia KSS. Od roku 1941 vo väzení. Po vojne vrcholný stranícky funkcionár.

¹² Pavel Tonhauser (27. 1. 1909 Handlová – 21. 11. 1984 Bratislava) – po vstupe do KSČ v roku 1930 funkcionár komunistických mládežníckych organizácií. Od apríla do decembra 1940 viedol bansko-bystrickú oblasť ilegálnej KSS. V októbri 1941 odsúdený na dva a pol roka väzenia, ale už v novembri utiekol z väzenia v Ilave na okupované územie južného Slovenska. V roku 1942 kooptovaný do vedenia ilegálnej maďarskej komunistickej strany. V 1943 opäť uväznený.

Karola Černockého¹³ a iných. Poznávam, že všetci títo boli funkcionári strany už za legálnej doby a že títo za Slovenského štátu už len pokračovali vo svojej činnosti. Pretože sme nevedeli nič určitého, vlastne sa nevyvíjala žiadna činnosť a len asi raz sme sa zišli s týmito funkcionármi. Toto všetko odohralo sa už za autonómie Slovenska, t. j. vtedy, keď všetky politické strany boli rozpustené. Komunistická strana ako taká sa nemohla s týmto rozpustením zmieriť a pokračovala ďalej v činnosti.

Presťahujúc sa s Bacílkom do Prahy, nevedeli sme ešte vlastne či tam máme ostať. Ja som sa tam presťahoval so svojou snúbenkou v januári 1939, v ktorej dobe aj Bacílek tam prišiel. Poznávam, že do Prahy som sa presťahoval len prechodne a ešte okolo 10. marca 1939 som sa prihlásil v Bratislave na byt a telefonicky to oznámil na Policajnom riaditeľstve. Pretože na druhý deň bola urobená policajná prehliadka v mojom byte, videl som, že tuná legálne bývať nemôžem, preto som sa vrátil do Prahy, kde ma zastihol 14. marec 1939.

V Prahe Bacílek ako starý vedúci komunistickej strany na Slovensku ešte v legálnej dobe udržoval styk s vedením strany ďalej. Toto vedenie strany medzitým sa tiež prispôbovalo k vývoju situácie, menilo svoje zloženie, avšak o podrobnostiach mohol vedieť len Bacílek, ktorý mal styk s príslušným inštrukturom pre Slovensko v Ústrednom vedení v Prahe. Poznávam, že vznikom nových hraníc medzi Slovenskom a Protektorátom nastal nový stav, v ktorom sme boli zaujali vyčkávacie stanovisko a udržali predbežne spoločnú organizačnú základňu pre oba územné celky, t. j. pre Slovensko a pre Protektorát. Nemohli sme totiž v tejto veci sami rozhodovať. Ale už za legálnych dôb Slovensko pracovalo dosť samostatne a z Prahy sa sem málo chodilo. Vznikom hraníc sa tieto styky s Prahou ešte viacej oslabili. Ústredné vedenie bolo totižto toho názoru, že nemôže dosť dobre zasahovať do slovenských pomerov, jednak pre technické ťažkosti, hlavne však preto, že nie je v stave sledovať vývoj na Slovensku. Z týchto dôvodov hlavne nechali na nás, t. j. na mňa a na Bacílka, aby sme podľa vlastného uváženia viedli stranu na Slovensku.

Ešte pred tým (pred 14. marcom 1939) sme sa stretli s Benadom, s Osohom a s Černockým a Tonhauserom v Protektoráte, kde sme sa dohodorili, že zmenšíme počet 10 oblastí z legálnej doby na 4...

Tieto oblasti sú:

- 1) Bratislava: Vedúcim oblasti bol poverený Osoha.
- 2) Žilina: Vedúcim bol poverený Ľudevít Benada.
- 3) Banská Bystrica: Vedúcim bol poverený Karol Černocký.
- 4) Prešov: Vedúcim bol poverený Pavol Tonhauser.¹⁴

K tomuto spôsobu práce a k tomuto rozdeleniu sme prišli ešte za starej Republiky, avšak už za autonómie Slovenska, pretože podľa uznesenia Ústredného vedenia strany v Prahe celá strana mala ďalej pokračovať v práci, napriek tomu, že na Slovensku boli všetky politické strany, teda i strana komunistická, rozpustené. V súvislosti s týmito ťažkosťami a s týmto uznesením strana sa postupne pripravovala na konšpiratívne spôsoby práce. Mnohé skúsenosti mala strana už z predošlých dôb z roku 1934-1935. Využívajúc tieto skúsenosti, prehlbovali sme konšpiratívne

---

¹³ Karol Černocký (16. 2. 1904 Veľký Borošeň – 19. 2. 1945 Melk) – od roku 1930 člen KSČ a jej funkcionár. 10. 3. 1940 zatknutý za aktivity v ilegálnej KSS. Po úteku z väzenia absolvoval paradesantný a spravodajský výcvik v ZSSR. Pri vyslaní na Slovensko opäť zatknutý a odsúdený na 18 rokov väzenia. Zahynul pri bombardovaní transportu smerujúceho do koncentračného tábora v Mauthausene.

¹⁴ Do bratislavskej oblasti patrili okresy: Bratislava, Trnava, Hlohovec, Malacky, Modra, Skalica, Senica, Nitra, Topoľčany a Zlaté Moravce. Do žilinskej: Žilina, Púchov, Považská Bystrica, Bytča, Kysucké Nové Mesto, Čadca, Turčiansky Svätý Martin, Dolný Kubín, Námestovo, Trstená, Ružomberok, Liptovský Svätý Mikuláš, Prievidza, Ilava, Trenčín, Bánovce nad Bebravou, Nové Mesto nad Váhom, Myjava, Piešťany (posledne uvedených 7 okresov vytvorilo začiatkom roku 1940 samostatnú trenčiansku oblasť). Banskobystrickú oblasť tvorili okresy: Banská Bystrica, Banská Štiavnica, Brezno nad Hronom, Kremnica, Zvolen, Nová Baňa, Krupina, Modrý Kameň, Lovinobaňa a Hnúšťa. Prešovská oblasť zahrňovala okresy: Prešov, Kežmarok, Poprad, Dobšiná, Gelnica, Stará Ľubovňa, Levoča, Spišská Nová Ves, Bardejov, Giraltovce, Vyšný Svidník, Vranov nad Topľou, Prešov, Sečovce, Trebišov, Michalovce, Humenné, Sabinov, Revúca, Stropkov a Medzilaborce.

metódy po línii zaistenia organizácií, stykov medzi organizáciami, volenia nových neznámych funkcionárov, obstarávania vhodných bytov, prekontrolovania starého členstva, zbavenia sa neistých ľudí ako opilcov, korupčníkov, nespoľahlivcov pre našu myšlienku atď. Majúc na zreteli všetky tieto okolnosti, takto sme zaistili základ organizačnej práce strany na Slovensku už za doby autonómie Slovenska. Za týchto okolností sme nemohli používať legitimácií a členských prihlášok, zoznamu členov atď. Aj členské príspevky sa začali vyberať bez akéhokoľvek potvrdenia, lebo sa myslelo, že za takýchto ťažkých okolností do strany už neprichádzajú živly, ktoré by za malý zisk brali na seba veľké riziko. V tomto duchu sa k práci prispôbili aj jednotliví funkcionári a vedenia. Prestali časté schôdzky, neschádzali sa spolu mnohé osoby, neudávali sa mená členov medzi sebou, používali sa krycie mená (napríklad Osoha sme menovali Cyrilom, Benadu Štefanom, Tonhausera Lajošom, Černockého Jozefom atď.), málo sa chodilo von z oblastí a okresov, zdôrazňovala sa potreba samostatného rozhodovania ako funkcionárov, tak aj organizácií, vedúci funkcionári mali zakázané mnoho cestovať a ukazovať sa, na verejné miesta nesmeli chodiť, slovom členstvo i funkcionári mali byť zaistení pred odhalením. Organizačne Osoha viedol celú oblasť ako aj ostatní vedúci svoje vlastné oblasti. Okrem organizačného zaistenia, však sa žiadna iná činnosť neprevádzala, pretože sa vyčkávalo na vývoj situácie. O termíne, kedy sa zídeme znova, sme sa uzniesli vždy na poslednej porade. Finančný rozpočet bol prispôbený pomerom, platy pre funkcionárov sa platili z členských príspevkov a z príspevku Ústredného vedenia z Prahy...

Po tejto línii inštruovaní oblastní vedúci pracovali na Slovensku až do marca 1939. Bacílek a ja sme boli v Prahe, odkiaľ sme dochádzali na tieto porady s oblastnými vedúcimi vo Veselí, v Kyjove, v Uherskom Brode.

Takéto porady sa robili vo Veselí v nádražnom hostinci, vo väčšine však vonku pri prechádzke.

Pri prvej porade už referovali oblastní vedúci o veľkých ťažkostiach na Slovensku. Predovšetkým, že organizácie sa rozpadli, členstvo roztratilo, styky pretrhali, mnohí funkcionári odišli do zahraničia, mnohí, hlavne starší, už nechceli pracovať. Uvádžali, že majú ťažkosti s nadväzovaním stykov, s hľadaním bytov, s vyberaním členských príspevkov a so zachovaním sa so starým členstvom. Rovnako všetci vedúci oblastí uvádzali, že nie je možné počítať na nejakú dlhšiu dobu s nejakou podstatnejšou činnosťou, keďže staré členstvo je znechutené, vyčkáva aký bude vývoj, ba čiastočne je prekvapené aj vývojom medzinárodných udalostí. Mali sme veľké ťažkosti aj s vyberaním členských príspevkov, čo hodne zdržovalo oblastných vedúcich, boli sme preto odkázaný na príspevok z Prahy. Takto sme sa stretli asi dvakrát do 14. marca 1939. V tomto období neistoty sme na verejnosti nevystupovali, pretože sme sa sústredili iba na zaistenie členstva. Žiadne letáky alebo noviny nevychádzali v tejto dobe.

Po 14. marci 1939, ktorý nás zastihol v Prahe, totižto mňa a Bacílka, boli sme nútení znovu vyčkať, že čo bude ďalej. Novými hranicami sa nám styky so Slovenskom pretrhli. Dohovorili sme sa preto, že vyčkáme na nejakú možnosť styku, tým viac, že aj samo Ústredné vedenie v Prahe žiadalo prerušiť činnosť na nejaký čas a vyčkať, kým sa uvidí, že čo je možné ďalej robiť. Toto obdobie trvalo niekoľko mesiacov. Až niekedy v júni 1939 cestou istého študenta Kaboša z Lipt. Sv. Mikuláša som poslal prvý odkaz myslím Benadovi. V tomto liste, pokiaľ si pamätám, som ho žiadal, aby prišiel do Prahy ku mne, kde sa dohodoríme, že čo je možné robiť ďalej.

Medzitým však hneď na začiatku marca 1939 Karol Bacílek odišiel do Poľska a ja som ostal sám v Prahe. Odišiel preto, že už skôr sa ponosoval, že neznesie zhoršené pomery, že je už starším, že bol dlho vo väzení, že má veľmi pokazené nervy. Nový vývoj len urýchlil toto jeho rozhodnutie. Pôvodne aj ja som zamýšľal odísť, keď som videl, že na Slovensku nemôžem legálne ostať, v Prahe, že budem mať ťažkosti. Pretože som však nevedel, ako to mám urobiť so snúbenicou, kvôli nej som ostal. Odchodom Bacílka ostal som sám z vedenia komunistickej strany na Slovensku. Podotýkam, že asi cez jeden mesiac pracoval s nami ešte v Prahe spolu aj Koloman

Moškovič¹⁵, ako ďalší pomocník vo vedení. Tento však začiatkom marca tiež odišiel do Poľska. V Prahe som sa stretával jedine s Bacílkom a s Moškovičom, pretože v tejto dobe len oni boli spojení s Ústredným inštruktorom pre Slovensko, s bývalým poslancom komunistickej strany Klímom.¹⁶ Tieto Klímove inštrukcie sme ešte potom spolu prediskutovali.

Keďže títo uvedení sa chystali odísť, zoznámili ma s poslancom Klímom, s ktorým som mal byť ďalej ja vo styku. Kým sa uvidí, čo bude možné ďalej robiť. S menovaným som sa schádzal 3-4 týždne vonku na ulici alebo v parkoch, kde sme sa zhovárali o vývoji medzinárodnej situácie. Odchádzajúci Moškovič a Bacílek nevedeli dať žiadne ďalšie smernice, keďže vtedy ešte nebolo prehľadu o vývoji a keďže ja sám som premýšľal odísť do zahraničia...

Takto som sa ocitol v úlohe politického vedúceho komunistickej strany na Slovensku. Z Prahy som prišiel asi v novembri 1939 a to na legálny pas (pasová náhražka) vystavený Slovenským konzulátom v Prahe. Ešte pred tým som si na tom istom konzuláte vybavil cestovný poukaz na cestu domov, ale som ho nemohol použiť. Druhé povolenie som dostal pod titulom „Návratu z cudziny domov“. Po príchode do Bratislavy som býval u pani Ireny Weinerovej, Trnavská ulica číslo 11. Menovaná ma poznala ako starého funkcionára strany a preto mi na moju žiadosť sprostredkovala stretnutie sa s Osohom. S menovaným som sa stretol kdesi na ulici, ako sme sa vtedy v prvých mesiacoch aj ďalej stretávali.

U pani Weinerovej na Trnavskej ulici číslo 11 som býval bez policajného prihlásenia až do môjho odchodu do Prahy v mesiaci marci 1940. Menovaná vedela síce, že som bol predtým funkcionárom, ale nevedela za akým účelom som teraz prišiel. To, že ako vedela, kde a ako nájde Osohu, neviem, len fakt to bol, že s pomocou nej som sa stretol s Osohom. Pri prvom stretnutí s Osohom sme si v krátkosti prehovorili len o hlavných rysoch, že čo je na Slovensku nového, v akom stave je strana a aký majú plán na ďalšiu činnosť. Potom sme sa stretávali striedavo tri týždne, a to buď len s Osohom, alebo aj s Benadom väčšinou vonku, neskoršie v zime a pri špatnom počasí u Weinerovej. Pri týchto poradách sme vždy ustálili ďalšiu činnosť. Predovšetkým sme sa dohovorie, že namiesto Osohu dáme za vedúceho bratislavskej oblasti Štefana Szaba¹⁷ a namiesto Benadu za vedúceho žilinskej oblasti Raucha alebo Mrázika. Poznamenávam, že Rauch pochádza zo Žiliny, je asi 40 ročný¹⁸ a Ján Mrázik, bývalý náš redaktor pochádza z Trenčína¹⁹. Urobili sme to preto, aby Osoha a Benada sa mohli úplne uvoľniť, aby nemuseli mnoho cestovať vonku v oblasti. Súčasne sme sa dohovorie, že organizačné záležitosti celého Slovenska prevezme Benada a agitačno-propagačné práce prevezme Ján Osoha. A ja som mal politické vedenie. Pritom dvoch oblastných vedúcich a to bratislavského, teda, len bratislavského vedúceho oblasti inštruoval Osoha a ostatných vedúcich oblastí inštruoval Benada.

Sústredili sme sa hlavne aj teraz na zosilnenie a zabezpečenie organizácií, na poriadok

¹⁵ Koloman Moškovič (2. 9. 1906 Košice – 15. 9. 1972 Bratislava) – člen KSČ od roku 1925. V medzivojnovom období komunistický funkcionár a redaktor českých a slovenských komunistických novín. V máji 1939 emigroval do Veľkej Británie, kde až do konca vojny pôsobil vo vedení KSČ v Londýne. Od roku 1946 tajomník ÚV KSS.

¹⁶ Emanuel Klíma (17. 5. 1902 Napajedle – 2. 1941 Praha) – člen KSČ od roku 1923. Funkcionár KSČ v Prahe a Brne a v ústredí Komsomolu, v rokoch 1925-1928 krajský tajomník KSČ v Užhorode a Mukačeve. Od V. zjazdu (1929) člen ÚV KSČ. Pôsobil v prvom ilegálnom ÚV KSČ, v ktorom bol okrem iného poverený aj sprostredkovaním všeobecných politických línií pre komunistickú stranu na Slovensku. Vo februári 1941 zatknutý Gestapom, ktorého väznenie neprežil.

¹⁷ Štefan Szabó (19. 1. 1909 Košice – 19. 2. 1945 Melk) – v KSČ od roku 1934. Funkcionár Komsomolu a komunistických telocvičných organizácií. Od jesene 1939 vedúci ilegálneho oblastného vedenia KSS v Bratislave. V auguste 1941 zatknutý a odsúdený na 10 rokov. Zahynul pri presune do koncentračného tábora v Mauthausene.

¹⁸ Ľudovít Rauch (27. 1. 1902 Nagyvácszony – 15. 11. 1944 Kýčera) – člen KSČ od roku 1929. Po zákaze komunistickej strany na Slovensku člen jej ilegálneho okresného vedenia v Žiline a od leta 1940 do decembra 1940 vedúci jej tunajšieho oblastného vedenia. V 1940 a 1941 zatknutý a väznený v Trenčíne a v Ilave, odkiaľ 31. 8. 1944 ušiel na povstalecké územie, kde pôsobil na ÚV KSS. Ako člen II. partizánskej brigády M. R. Štefánika podľahol v novembri 1944 bojovým zraneniam.

¹⁹ Ján Mrázik (15. 10. 1914 Trenčín - ?) – v KSČ od roku 1932. V rokoch 1936-1938 redaktor Slovenských zvestí. Od mája 1939 do leta 1940 tajomník vedenia žilinskej oblasti KSS. Do 1943 viackrát zatknutý a väznený, za účasť na SNP uväznený v Ilave, odkiaľ bol vo februári 1945 premiestnený do koncentračného tábora Mauthausen.

v platení príspevkov, na utvorenie vhodnejších a menších okresných a oblastných vedení. Postupne sme začali stavať aj agitačno-propagačný aparát. To všetko šlo však pomaly, lebo posledný rok ťažkosti stále vplývali na našu prácu. Ťažkosti robili aj stále sa meniace medzinárodné politické udalosti, ktoré sa tak rýchlo vyvíjali, že Slováci ich vedeli ťažko sledovať a orientovať sa v nich. Tým ťažšie bolo ujasňovať náš postoj a rýchlo sa prispôbovať k meniacemu sa stavu. Preto sme postupne začali vydávať aj písaný materiál, aby sme školili naše členstvo a zverejňovali naše stanovisko vo verejnosti...

V týchto mesiacoch sme hodnotili aj doterajšiu prácu strany ako aj skúmali ďalší možný vývoj. Opierajúc sa o hospodárske a sociálne pomery na Slovensku vydávali sme ďalej agitačný materiál. Pretože sa blížilo prvé odtrhnutie Slovenska od Čiech, chceli sme zverejniť naše stanovisko k tomuto výročiu. Preto sme vydali tzv. „Ohlas komunistickej strany Slovenska k slovenskému národu“. Táto brožúrka vyšla tlačou. Prvá politická časť bola opísaná z nejakého českého letáku a druhá časť vzťahujúca sa na Slovensko bola napísaná nami a to hlavne mnou.²⁰ Technické prevedenie brožúrky mal na starosti Ján Osoha.

V týchto mesiacoch sme pribrali ako technického pomocníka pre hľadanie bytov, rôznych úradných listín, financií a iné prípadne potrebné veci, pokiaľ ich bol v stave zadovážiť, Pavla Štála²¹. Ing. Pavla Štála som poznal ešte z legálnych dôb z Ružomberka. Prostredníctvom Benadu sme sa potom stretli v Bratislave, myslím, že to bolo niekde na ulici, a zhovárali sme sa o problémoch, ktoré by on mohol riešiť. Pri týchto rozhovoroch nebolo treba Ing. Štálovi ani hovoriť, že komunistická strana pracuje naďalej a to ilegálne, lebo ved' sám to predpokladal. Nechceli sme však od neho ako začiatočníka, ktorý poslal nikdy nebol u nás, mnohé veci, chceli sme totiž najskôr vyskúšať, či sa hodí pre naše potreby a či ako intelektuál bude vedieť a chcieť nám pomôcť. Po určitej dobe sme zistili, že pri všetkej jeho šikovnosti sa pre túto funkciu nehodí, mal s nami časté rozpory, mal staré sociálnodemokratické názory, ako aj názory zo svojej imkárskej a skautskej minulosti. Preto i my i on sám uznal za najvhodnejšie zlikvidovať túto činnosť a znovu prejsť do súkromných služieb ku akejsi stavebnej firme. Ing. Pavol Štál dostával riadny mesačný plat, na výšku ktorého sa už nepamätám, pretože ja som už medzitým odišiel do Prahy.

Ešte za pobytu v Prahe v roku 1939 som si vymienil u Klímu, že neostanem dlho na Slovensku, kde som ani nemal veľkej chuti odchádzať, lebo som sa takto musel rozísť so snúbenkou (ktorú považujem za moju ženu) a potom som ani nemal veľkej chuti ako intelektuál za takýchto

²⁰ Ohlas KSS k 1. výročiu vzniku Slovenského štátu vznikol vo februári 1940 a bol v mesiacoch február a marec 1940 rozširovaný po Slovensku vo forme 16 stránkovej brožúry. Mal podtitul „Do protiútok za národné a sociálne oslobodenie Slovenska“, obsahoval štyri hlavné kapitoly. V prvej „Rozvrat kapitalistického systému“ sa vojna vysvetľovala ako imperialistické súperenie medzi Nemeckom a Francúzskom s Veľkou Britániou. Oba vojnové tábory sú považované za rovnakých vínníkov vojny, v konečnom dôsledku namierenej voči Sovietskemu zväzu, ktorého akcie voči pobaltským štátom či Fínsku sú vykresľované ako pomoc ZSSR miestnym proletárom s cieľom zvrhnutia vykorisťovateľského jarma tunajšej buržoázie. Druhá kapitola Ohlasu „Rok Tiso-tukovho režimu“ je zameraná na analýzu ľudáckeho režimu komunistickou optikou. Okrem vykresľovania chaosu, rozkladu a frakčných bojov vo vládnucim tábore a hnutí kritizuje tiež ovládnutie slovenského hospodárstva nemeckým kapitálom a zníženie hospodársko-sociálneho statusu slovenského obyvateľstva. Ďalšie kapitoly „Do pohotovosti“ a „Do protiútok“ avizujú zhoršenie politickej, hospodárskej a sociálnej situácie na Slovensku a preto vyzývajú všetky vrstvy slovenského ľudu (aj „pocivých ľudákov a gardistov“) aby sa zapojili pod vedením KSS do boja za oslobodenie spod nemeckého vplyvu, za nahradenie tiso-vo-tukovského režimu „novou demokratickou vládou“, ktorá pristúpi na nové riešenie hospodársko-sociálnych požiadaviek (otázky veľkých podnikov, bánk, kartelov atď.), problematika miezd, práce, dani, bytov, dlhov). Presadzuje sa spolupráca so ZSSR a deklaruje sloboda náboženského vyznania. Záver Ohlasu je venovaný apelom za spoločný boj proti nemeckému a inému imperialistickému či kapitalistickému vykorisťovaniu pod vedením ZSSR a za také „bezproblémové“ riešenie národného, hospodárskeho a sociálneho postavenia obyčajných ľudí, ako sa dospelo v Sovietskom zväze. Porovnaj: Archív Múzea SNP, fond III, krabica 2.

²¹ Pavol Stahl (26. 9. 1906 Praha – 28. 9. 1983 Bratislava) – stavebný inžinier, vstúpil do komunistickej strany až v roku 1939. V januári 1941 zatknutý a väznený. Po úteku od októbra 1941 vedúci ilegálneho oblastného vedenia v Žiline. Poverený nadväzovaním stykov s predstaviteľmi odboja mimo KSS, v marci 1942 člen Ústredného národne-revolučného výboru. Od apríla 1941 zatknutý a väznený v Ilave, odkiaľ bol vo februári 1945 premiestnený do koncentračného tábora Mauthausen.

ťažkých podmienok, dokazoval som Klímovi, že ako známy funkcionár nemôžem sa na Slovensku pohybovať a že ako intelektuál idealistického razenia sa málo hodím pre takého zložitú a ťažké časy. Preto som odišiel na Slovensko len na krátku dobu a ako náhle bolo trochu teplejšie, že som mohol prejsť cez hranice na čierne, hneď som sa vrátil k svojej snúbenici do Prahy. Toto bolo akosi v mesiaci marci 1940.

Pred odchodom som sa dohodol s Osohom a Benadom, že ostanem tam jeden-dva mesiace. Vrátiť som sa mal na pohraničnú priepustku, ktorou cestoval z Bratislavy do Prahy istý Zachystal, ktorý bol u nás za legálnych dôb ešte redaktorom a ktorý sa vtedy sťahoval ako Čech do Prahy. I tento Zachystal vedel o našej činnosti. So Zachystalom to sprostredkoval buď Osoha alebo Benada. Pretože som pomyšľal za krátku dobu sa vrátiť späť, nebolo potrebné žiadnych zvláštnych dohôd k ďalšej práci. Taktiež sme sa nedohovorili o žiadnych nejakých prostriedkoch pre styk medzi mnou a Benadom a Osohom, lebo toho nebolo treba.

Po príchode do Prahy na jar 1940 podľa dohovoru s Klímom, mal som ho čakať vo vopred určenú dobu a to vždy buď 15-teho alebo 30-teho v mesiaci vo Svätováclavskej pasáži, na hodinu sa už ale nepamätám. Pretože už som presne nevedel buď termín alebo hodinu stretnutia sa, vyhľadal som istého medika Špitzera, ktorý býval buď na Krakovskej ulici alebo na Kmečkách, o ktorom som vedel, že má privátne spojenie s bývalým funkcionárom komunistickej strany Rolným²². Myslel som, že tento bude viesť nejaké spojenie. A skutočne, takto sa mi podarilo znovu sa stretnúť s Klímom.

Klímovi som podal potom správu o pomeroch strany na Slovensku, o jej stave, o našich ťažkostiach, o našich problémoch, o našom finančnom postavení, o našich názoroch na politický vývoj... Na tejto schôdzke sme si určili nové stretnutie asi za tri týždne, čo sa opakovalo počas môjho pobytu v Prahe. Tieto schôdzky sme mávali výlučne vonku, obyčajne v parku alebo pri Vltave, alebo keď bolo pekné počasie v hore, boli väčšinou veľmi krátke, lebo sme nemali vlastne stále o čom hovoriť. Preto sme používali tieto schôdzky vlastne na výlet a rozptýlenie sa. Pri rozhovoroch s Klímom okrem slovenských otázok, ktoré sme vlastne vždy len opakovali, keďže som nemal správy zo Slovenska, sme sa väčšinou zhovárali o medzinárodných udalostiach...

Medzičasom Klíma bol nahradený iným inštruktorom a síce bývalým redaktorom Rudého práva Urxom²³. S týmto som mal však už iba pár schôdzí, lebo som už ani nemal strpenia, lebo som chcel ísť domov a on už sám ako začiatok nevedel už v slovenských veciach poradiť. S týmto som sa naposledy zišiel niekedy začiatkom januára 1941, keď potom asi 20. januára 1941 som odcestoval späť na Slovensko. S tým Urxom som sa dohodol, že budeme aj my aj oni hľadať nejaké lepšie spojenie ako je cez Hodonín a cez Zachystala, zatiaľ však, že ich musíme výnimočne použiť. Sľúbil som mu, že keď sa rozhládim v pomeroch strany, že mu potom podám správu. Urx pripomenul, že ešte viacej ako skôr máme si zvyknúť na samostatnú činnosť a na samostatnú vedúcu úlohu. Podotkol, že keďže sme už aj finančne samostatní, vlastne sme už len formálne pričlenení k Ústrednému vedeniu a sám podotkol, že snáď aj to raz môže ešte byť zmenené...

Na Vianoce 1940 bol v Prahe u svojich rodičov na dovolenej Ing. Štál, cez ktorého som oznámil Osohovi a Benadovi, že urobím všetko, aby v najbližších dňoch som sa dostal do Bratislavy, kde pomocou pani Weinerovej som sa stretol s Osohom, ktorý mi potom dal predbežný

²² Zrejme ide o krycie meno Jana Peštuka (3. 5. 1906 Kojetín – 29. 9. 1941 Praha) – v KSČ od roku 1925. Funkcionár ústredia Komsomolu a redaktor Pravdy mládeže. V rokoch 1930-1932 krajský organizačný tajomník KSC v Ostrave a potom do r. 1938 funkcionár organizačného úseku v ústredí KSČ. Po prechode KSČ do ilegality mal na starosti spojovacie služby a preverovanie kádrov. V 1940 bol zatknutý a po vyhlásení stanného práva v septembri 1941 odsúdený na smrť a popravený.

²³ Eduard Urx (29. 1. 1903 Velká nad Veličkou – 20. 4. 1942 Mauthausen) – komunistický filozof a literát, v KSČ od roku 1924. Redaktor bratislavskej Pravdy a Pravdy chudoby. V 1931-1933 pracoval na Kominterne v Moskve. Krátko pred odchodom do ZSSR a aj po návrate do ČSR žil v ilegality. Do marca 1939 inštruktor ÚV KSČ pre Moravu. Vedúci funkcionár I. ilegálneho ÚV KSČ a koordinátor činnosti pre komunistickú stranu na Slovensku. Vo februári 1941 zatknutý Gestapom.

byť u Gelingera v Unitas dome. Po celú dobu pobytu v Prahe som býval na čierno a tiež i hranice som pri Skalici prešiel na čierno. Zo Skalice som potom do Bratislavy prišiel vlakom. Asi 10 dní som býval u Gelingera, pretože tento byt sa vôbec nehodil, on bol nemocný, jeho matka mala srdcovú chybu a sme sa báli, že sa niečo stane, keď by sme mali nejaké nepríjemnosti, preto som sa snažil najat' si vhodnejší byt, už aj preto, aby som sa lepšie cítil a mohol lepšie sa venovať svojej práci v strane. Takto som sa vypytoval na rôzne možnosti Osohu a Benadu, nevedeli mi však nič poradiť, keďže v tej dobe bol tu už aj Bacílek a mali s ním veľmi veľké ťažkosti, lebo polícia ho všade hľadala.

Náhodou som stretol so starým známym ešte z legálnych časov s Dr. Rašlom²⁴, ktorého som sa pýtal, po určitom opatrnom rozhovore s ním, či by som nemohol u neho prespať, keďže často chodím do Bratislavy ako úradník Zápalkárne v Banskej Bystrici a keďže v Bratislave sa pripravujem na skúšku z nemčiny a večer navštevujem nemecké kurzy. Šiel som na jeho byt a tam po dlhšom rozhovore on s tým súhlasil....

Už ako som vyššie spomenul, okolo Vianoc 1940 prišiel z Ruska na Slovensko Karol Bacílek. Ako ma Osoha s Benadom informovali, celý prípad sa odohral veľmi nešťastne, lebo Bacílek nemohol nájsť vedenie komunistickej strany a pri jeho hľadaní, keď bol vo Zvolene, sa tak odhalil, že bol potom už nemožný na Slovensku. Bolo to tým horšie, že bol vraj na cestách takmer pol roka... bol úplne zruinovaný, nebol v stave čokoľvek samostatne podnikat', bol úplne odkázaný na pomoc iného. Preto, keď sa konečne s ním Osoha stretol, po niekoľkých rozhovoroch vraj zistil, že nie je možné aby na Slovensku ostal a že sa musí vrátiť späť do Ruska. Ako som sa dozvedel, Bacílek pôvodne zamýšľal na Slovensku ostať, aby tuná sa zúčastnil na práci v strane, podľa toho, ako ho môžeme upotrebiť. Predtým vraj aj zamýšľal stretnúť sa s niekým z Prahy. Keď som ja prišiel na Slovensko tieto plány už boli znemožnené chorobným stavom Bacílka a my sme potom už len o tom uvažovali, ako rýchlo ho dostať preč zo Slovenska, aby nám nerobil starosti. Keďže rovnaké starosti sme mali aj s ukrývajúcim sa Černockým, dohodli sme sa, že bude najlepšie, keď Bacílka zveríme Černockému a keď takto obaja odídu preč a týmto zmenšia naše starosti a umožnia nám venovať sa inej práci. Tak sa aj stalo a kedysi koncom februára 1941 Bacílek a Černocký cez Maďarsko sa vrátili späť do Ruska. S Bacílkom som sa zhováral raz, a to hodne pozde vo februári, lebo mi Osoha nevedel zaobstarať vhodný byt a na ulici som sa nechcel s ním stretnúť. Keď už bolo pred jeho odchodom a byt sme nemali, tak som sa potom s ním stretol vonku na Jaskovom rade v Bratislave, kde však som sa mohol s ním len krátko zhovárať. Sám som zistil, že je najsprávnejšie a najlepšie, keď čím skôr odcestuje preč, pretože sa dal predom mnou do plaču. Bacílek, ako som sa dozvedel od Osohu, sa musel často sťahovať, pretože nemal vhodného bytu. Že kde býval, to som sa od Osohu nepýtal a ani mi to on nepovedal. Karol Černocký ako starý oblastný vedúci v Bratislave, si už dávno pred mojím príchodom na Slovensko sám zaobstarával byty a ja som sa o to nestaral, pretože som bol preč a po mojom príchode on čoskoro odišiel.

Bacílek pri mojom krátkom rozhovore uviedol, že prišiel, aby ostal na Slovensku, povedal mi doslovne, tu ma máte, robte si so mnou čo chcete. O medzinárodných pomeroch nevedel nič už zaujímavého povedať, lebo sa odvolával na to, že je už polroka na cestách, a že sám by potreboval už informácie. Pýtal sa, aký je môj názor na vývoj, prosil nás o prepáčenie, že nám narobil toľko starostí a uznal nakoniec sám, že najsprávnejšie, keď sa vráti späť do Ruska.

Poznamenávam, že až teraz som usúdil, že v Prahe dávno spomínaný host' s cudziny bol asi Bacílek, keďže podľa neho už bol na cestách od júla 1940. Že ako sa o tom dozvedelo pražské ústredie, to je mi neznáme, lebo mi to Klíma nepovedal a ja som sa na to nechcel pýtať.

Postupne som sa takto oboznámil s problémami strany na Slovensku. Začali sme spolu pracovať, prejednávali sme ďalší vývoj, uvažovali sme o ďalších plánoch práce, tak aby sme v stave

²⁴ Anton Rašla (15. 9. 1911 Pavlice) – v rokoch 1939-1943 sudca Vojenského súdu v Bratislave, Poprade a Banskej Bystrici. Sociálny demokrat bližšie spolupracujúci s komunistickým odbojom. V komunistickej strane od roku 1944. Počas SNP člen SNR, poľný prokurátor a neskôr náčelník spravodajského oddelenia Hlavného štábu partizánskych oddielov. V rokoch 1946-1947 obžalobca Národného súdu.

sami pracovať bez akýchkoľvek rád z Prahy. To tým viac, že hneď po mojom príchode som zistil, že sú tu už veľké nálady pre celkové osamostatnenie sa strany. Toto sme povedali aj Bacilkovi. Sami vo vedení sme boli toho názoru, že o tejto veci my nemôžeme rozhodnúť, že to musí rozhodnúť buď Praha alebo Moskva...

Na otázku, prečo som pokračoval v tejto protištátnej komunistickej činnosti, napriek tomu, že som vedel, že je zakázaná a zákonom prísne stíhaná, môžem len takto odpovedať: „Nie je možné teraz rozviesť na široko moje stanovisko k týmto zložitým a hlbokým problémom. Viem však toľko a som hlboko presvedčený o tom, že svoju činnosť som nikdy nezameral proti Slovenskému štátu, keďže naša strana aj v minulosti prísne žiadala samourčovacie právo pre slovenský národ a v tomto duchu teda aj samostatný štát. V tomto duchu na zjazde mladej slovenskej generácie v Trenčianskych Tepliciach sme sa vedeli dohodnúť komunisti i ľudáci.²⁵ A aj dnes stojíme prísne na stanovisku obrany Slovenského štátu a plnej jeho suverenity. Keď sme pritom mali heslá ako napr. vnútorná demokratizácia Slovenska a režimu, tým sme chceli nie ohroziť Slovenský štát, ale práve opačne ešte väčším uspokojením záujmov ľudu upevniť jeho základňu proti rôznym nástrahám. A že sme útočili na predstaviteľov vlády, robilo sa to v politickom boji vždy aj predtým, aj v budúcnosti sa to bude robiť, lebo napríklad vnútorná demokratizácia je spojená s takýmto bojom...

Ku koncu ešte podotýkam, že po mojom príchode na Slovensko sme si úplne vyjasnili, ako už bolo vyššie uvedené, pomer Slovenska k Prahe.

Okrem toho podotýkam ešte, že za daných pomerov, keď s Prahou už nemáme žiadneho styku, už podľa skorších našich skúseností, sme sa naučili samostatne pracovať. Samozrejme naše nedostatky boli viditeľné v mnohých smeroch.

Vedel som dobre, že naša činnosť je zakázaná, ako aj komunistická strana rozpustená, ale ako už vyššie som uviedol, považovali sme našu činnosť vedenú v záujme ľudu a nikdy sme sa v našich heslách nepostavili proti Slovenskému štátu, len proti jeho predstaviteľom. Vedel som dobre, že je zakázané založiť si organizáciu, ktorá vydáva časopis alebo iné letáky a že je zakázané pre túto stranu získavať členov a brať od nich príspevky. Toto všetko som vedel, ale predsa som nepovažoval za škodlivé záujmom ľudu a nášho národa pokračovať v činnosti starej legálnej komunistickej strany aj za zmenených pomerov, teda ilegálne. Ale celá táto činnosť v ilegálnej dobe sa nehodila pre moju osobu.

(symy@post.sk)

---

²⁵ Spomínaný zjazd sa uskutočnil v júni 1932 a vyznel ako demonštrácia spoločného odporu k autonomizmu tendujúcich mladých ľudákov, národnárov a komunistov voči vládnym agrárnikom, pridŕžajúcich sa zväčša pražskou centrálou presadzujúceho centralizmu resp. československej jednoty. Porovnaj: HOLZER, Gejza: Zjazd mladej agrárnej generácie roku 1933. Historický časopis, r. 1992, č. 5, s. 557-556.

Remeslo a ľudová výroba v novohradskom Podjavorí

PAVOL MARTULIAK

Katedra histórie, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Remeslo, ako dôležitá súčasť hospodárskeho života každej spoločnosti spočíva od čias praveku prevažne na ručnej, kvalifikovanej práci remeselníka. V priebehu vývoja sa aj v rámci jednotlivých druhov remesiel začali využívať nové technické vymoženosti, ktoré v príslušných odvetviach nahrádzali alebo aspoň uľahčovali, ručnú prácu remeselníka. Remeselná výroba, založená na produkcii kvalifikovaných majstrov, sa už od dávnych čias sústreďovala hlavne v sídlach mestského typu. Mestskí majstri sa od čias rozvinutého stredoveku, až do poslednej tretiny 19. storočia združovali v cechoch. Niektoré druhy remesiel, najmä tie, ktoré bezprostredne súviseli s poľnohospodárstvom (napr. mlynárstvo, kováčstvo, kolárstvo a pod.), sa intenzívne rozvíjali aj vo vidieckom prostredí. Okrem takýchto remesiel, ktoré spočívali na práci kvalifikovaných majstrov, spravidla s príslušným výučným listom a úradne potvrdeným súhlasom k činnosti, vo vidieckom prostredí oddávna rozkvitali jednotlivé odvetvia domáckej či ľudovej remeselnej výroby, ktoré boli často založené na pestrej škále činnosti zručných, skúsených ľudových majstrov obidvoch pohlaví. Takéto ľudové remeslo sa spravidla odvíjalo hlavne od dostatku príslušnej suroviny, ktorá tvorila základ produkcie ľudovej remeselnej výroby.

Cieľom príspevku je podať stručný prehľad o rozvoji remesiel a ľudovej výroby v irečítom malebnom prostredí južnej časti Stredného Slovenska, a to počas obdobia novoveku až do polovice 20. storočia. Pod pojmom *novohradské Podjavorie* máme na mysli obce niekdajšej Novohradskej župy, ležiace v okrsku južných strání sopečného masívu Javorie (1044 m n. v.). Ide najmä o súčasné obce okresu Detva Horný Tisovník a Stará Huta, obec Červeňany, okr. V. Krtíš a tiež už takmer vyľudnenú obec Dolný Tisovník (dnes tvorí súčasť o. H. Tisovník) a Turie Pole (obyvateľstvo vysťahovali a obec zanikla v r. 1951 kvôli Vojenskému priestoru Lešť).

Pri tvorbe štúdie sa autor opiera a o práce autorov, ktorí sa zaoberajú jednotlivými remeselnými odvetviami na Slovensku vo všeobecnosti. Pretože problematika vo vzťahu k uvedenému regiónu, až na skromnú publikáciu M. Kamasovej a Š. Selskej: Turie Pole. *Návraty do minulosti*. Veľký Krtíš 2001, nebola doposiaľ spracovaná, autor pri jej riešení čerpá jednak z materiálu A MV SR B. Bystrica a jeho pobočky vo V. Krtíši i dokumentov, získaných v Archíve Novohradskej župy, Šalgótarján, Maďarsko. Ďalej využíva tiež záznamy v miestnych kronikách, spomienky pamätníkov a podstatne sa opiera o vlastný, dlhodobý výskum a poznatky, ktoré získaval v regióne, z ktorého sám pochádza, už od detských liet.

Až do polovice 20. storočia boli v jednotlivých obciach zastúpené viaceré **základné remeselné odvetvia**, ustanovené v poddanských časoch miestnym panstvom. Niektoré z nich panstvo aj samo prevádzkovalo. Sem patrilo hlavne mlynárstvo, spojené najmä s tesárstvom, poľazne s valchárstvom a tiež kováčstvo, spojené s uhliarstvom, či míliarstvom. V Hornom Tisovníku i v Turom Poli panstvo vydržiavalo tiež mäsiara. V dávnejšej minulosti boli v týchto dedinách v prevádzke panské pivovary, teda aj pivovarníci. Pretože obce mali dávnejšie od panstiev pridelené aj výčapné právo, nechýbalo tu ani krčmárske remeslo či živnosť. V Hornom Tisovníku i v Turom Poli sa mohol usadiť aj kožušnícky majster a tiež majster kolár. Od konca 17. storočia sú v regióne zaznamenané prvé miestne sklárne. Ich rozvoj potom pokračoval v 18. a 19. storočí v súvislosti s rozmachom manufaktúrnej výroby.

Hlavne v čase, keď utíchli poľné práce, tvorilo súčasť pracovnej činnosti gazdu - poľnohospodára, jedno, niekedy i viac odvetví, **domáckej výroby**. Nejedno zručný ľudový majster možno už po svojich predkoch geneticky získaval *fortiel*, predpoklady pre určitý druh ľudového remesla. Zručnosť pre príslušné odvetvie si chlapec od malička spravidla získaval a cibril priamo

pri otcovi, dievča pri matke. Ľudový majster v dávnejšej minulosti nesmel s produktmi vyjsť na trh v meste, pretože tam platili prísne cechové obmedzenia. Hotové majstrovské výrobky mohli oficiálne vyrábať pre trh len cechový majster – remeselník. Ani neskôr, po prijatí *priemyselného zákona* (v r. 1872) nemohol pravidelnú remeselnú činnosť verejne prevádzkať hocikto, bez výučného listu a živnostenského oprávnenia. Pritom zruční ľudoví majstri, ktorí produkovali kvalitné výrobky pre svojich príbuzných a známych, neraz aj zo širokého okolia, mali o ich odbyt praviadne postarané.

1 Remeslá

K najstarším remeslám, známym vo všetkých uvedených obciach pod Javorím, patrilo **mlynárske remeslo**. Toto remeselné odvetvie, založené na mletí obilia mlynskými kameňmi, z ktorých vrchný sa otáčal pomocou prevodových pák, pohybom dreveného mlynského kolesa na vrchný vodný pohon, je na Slovensku známe už od 12. – 13. storočia. Mlynársku živnosť mohol prevádzkať len vyučený a skúsený majster, ktorý od svojich *učňovských* rokov prešiel aj dokonalou *tovarišskou* praxou. Najľahšie bolo tomu, ktorý ju mohol vykonávať priamo u svojho otca, či svokra, po ktorom mohol napokon i priamo *zdediť* majstrovskú činnosť.

Riečne mlyny v obidvoch obciach boli pôvodne oddelené od obydľí mlynárov. Podľa zachovaných správ sa ich súčasťou stali až v priebehu 2. polovice 19. storočia. Osobitnú časť budovy mlyna tvorila **vojnica**, krajný priestor, do ktorého privádzal žľab vodu z úpuste mlynského jarku priamo nad dielce vodného kolesa, ktoré poháňala padajúca voda. Vojnica bola vymurovaná z kameňa, aby odolávala vode. Bola oddelená kamennou stenou od vlastnej **mlynice**, rozdelenej na dve podlažia. V prízemnej časti, tzv. *dlážka*, sa nachádzali truhly na múku i vrecia s namletou múkou, prípadne s obilím pripraveným na mletie, palečné koleso a konštrukcia podopierajúca vrchné, tzv. *hrvolové* podlažie. Na tom sa nachádzal násypník na zrno, tzv. *hrvol'*, mlynské kamene a plošinka, na ktorú sa po drevených schodoch vynášali a kládli vrecia, z ktorých sa potom zrno nasýpalo do hrvoľa.

V Hornom Tisovníku jestvovali dva vodné mlyny, nazývané podľa polohy ako *horný* a *dolný mlyn*. Dolný mlyn patrilo pôvodne Zichyovskému panstvu. Zichyovský seniorát ho, vedno s roľami, lúkami a lesom v roku 1887 predal miestnemu evanjelickému cirkevnému zboru. O rok neskôr evanjelická cirkev v obci odkúpila aj druhý mlyn. V roku 1911 evanjelický cirkevný zbor obidva mlyny predal súkromným vlastníkom. Dolný mlyn odkúpil majster mlynárskeho remesla **Pavel Rell**. Ten onedlho mlyn prebudoval a vybavil moderným zariadením, menovite valcami na mletie múky, ktoré nahradili mlynské kamene. Horný mlyn prešiel do vlastníctva **Samuela Laurentíniho**.

Zatiaľ čo rodina Rellovcov objekt *dolného mlyna* vlastní doposiaľ, nadobúdateľ *horného mlyna* sa novému podniku dlho netešil. Už v roku 1912 sa pri odrážaní vody z kolesa stal obeťou nešťastného pádu, pričom ho pohybujúce sa vodné koleso usmrtilo. O ďalší rok neskôr zažila podobný smrteľný úraz jeho vlastná dcéra. Potom sa vlastníkom mlyna stal skúsený majster mlynárskeho remesla **Pavel Valach**. Vlastnil a prevádzkoval ho do konca dvadsiatych rokov 20. storočia, kedy ho *vymenil* za mlyn v neďalekom Vereši (Červeňany). Horný mlyn odkúpila rodina Karasová.

V Dolnom Tisovníku vodný mlyn do roku 1867 bol vlastníctvom Zichyovského seniorátu. Povestným majstrom, správcom panského mlynu, bol počas dlhých rokov 19. storočia **Juraj Backa**. Pretože rodina Backovcov nemala dostatok finančných prostriedkov na vyplatenie grófa, mlyn v 70 rokoch 19. storočia odkúpilo spoločenstvo 46 miestnych hospodárov a prešiel do vlastníctva urbarialistov. Urbárske spoločenstvo budovu mlynu prestavalo. Vybudovali pevnú kamenú stavbu, súčasťou ktorej bola aj veľká obytná miestnosť pre rodinu mlynára. Nakoniec v roku 1912 urbárske spoločenstvo mlyn predalo mlynárskemu majstrovi **Pavlovi Karasovi**. Ten mlyn prebudoval hlavne zavedením moderných valcov. V dôsledku toho začal produkovať jemnú, kvalitnú múku. Mlynský kameň odvtedy slúžil už jedine na prípravu obilného šrotu. Koncom 20. rokov 20. storočia mlyn Karasovci predali. Zveľadili a zmodernizovali potom *horný mlyn*, ktorý si

zakúpili v Hornom Tisovníku. Dolnotisovnícky mlyn v tom čase od nich odkúpil mladý mlynársky majster **Ondrej Zorvan**. Ten potom viedol jeho prevádzku až takmer do konca päťdesiatych rokov 20. storočia, kedy sa éra mlynárčenia a to v oboch obciach, definitívne skončila.

Panský vodný mlyn stál tradične aj v obci **Červeňany** (predtým Vereš). V 80. rokoch 19. storočia prešiel odkúpením od Zichyovského seniorátu do vlastníctva miestnych urbarialistov. Koncom 20. rokov 20. st. mlyn odkúpila rodina Valachovcov. Odvtedy až do 60. rokov 20. storočia mlyn, pri ktorom stála tiež valcha (*karlov* – reč bude neskôr), ako posledný majiteľ, vlastnil a prevádzkoval **Pavel Valach**.

Vodný mlyn sa nachádzal aj poniže obce **Stará Huta**. Vzhľadom k menšiemu prietoku Starohutského potoka sa mohlo mlieť len v obmedzenom čase, spravidla v období jesenných dažďov a jarného rozvodnenia. Známymi vlastníckymi a prevádzkovateľmi **starohutárskeho mlyna** v období 20. stor. bola rodina **Brtková**.

V katastri obce **Turie Pole** boli oddávna známe tri vodné mlyny. Jeden bol cirkevným vlastníctvom a dva obecné (urbárske), ktoré predtým patrili dvom miestnym panstvám (rody Zichy, Balaša). Od r. 1905 bol v urbárskom mlyne Dolina mlynárom **Ludovít Medvecký**, neskôr jeho potomkovia. V druhom mlyne Hlboká bol do r. 1914 mlynárom **Pavel Orem**. Ako ďalší mlynársky majster po jeho odchode na vojnu je známy **Štafan Bátory**.

Tesárčina bola sprievodným, *doplňkovým* druhom mlynárskeho remesla. Keď vo mlyne nebolo už čo mlieť, mlynár pochytil sekeru či ďalšie náradie a začal opravovať drevené vodné koleso alebo pripravovať nové, ak staré už celkom doslúžilo. Okrem toho sa mlynári, ktorí boli už od mladosti aj vyučeními tesármi, venovali tesárčine a to aj v rámci objednávky prác pre ostatných obyvateľov obcí. Tesárčina tak vlastne predstavovala ďalšiu, náhradnú živnosť mlynára, neraz podstatný zdroj jeho príjmov.

Spomedzi mlynárskych rodín dvadsiateho storočia boli mimoriadnou tesárskou zručnosťou preslávení hlavne **Pavel Karas** so **synmi Jánom a Michalom** i ďalšími mužskými rodinnými príslušníkmi, hlavne **zaťom Jánom Vřbom**. Dodnes stojace konštrukcie striech v Hornom a Dolnom Tisovníku a v ich bližšom okolí dvadsiatych až päťdesiatych rokov minulého storočia sú z väčšej časti ich dielom. Až do čias 1. svetovej vojny bol známym tesárom v širokom okolí aj obyvateľ **Dolného Tisovníka Pavel Suchánsky st.** Nebol pritom síce mlynárom, zato bol povestný najmä ako chýrny **gajdoš**.

Kováčstvo bolo ďalším špecializovaným remeslom, ktoré mohol oddávna vykonávať len vyučený majster – odborník. Tak ako Horný Tisovník s príľahlými lazmi, mala i obec Dolný Tisovník od nepamäti svojho kováča. Vzhľadom k tomu, že v Dolnom Tisovníku bolo menej hospodárstiev, miestny kováč vykonával kováčske práce aj pre obyvateľov blízkej obce Vereš – Červeňany. Možno aj vzhľadom na to bola **kováčska vyhňa** umiestená na južnom okraji obce, smerom k *verešskej* strane. Vedľa kováčskej vyhne sa nachádzal pozemok o rozlohe cca 2 – 3 ha, nazývaný ako *pažiť*.¹ Pažiť v minulosti slúžila ako pastvina pre ťažné zvieratá v čase, kedy sa miestny kováč venoval oprave poruchy voza alebo privezeného kovového materiálu zo vzdialenejšieho sídla, na ktoré veci majiteľ čakal priamo u kováča.

Miestni kováči mali od čias stredoveku povolené robiť prevažne len kováčske práce, ktoré súviseli s opravou poľnohospodárskeho náradia, vozov, okúvanie kolies, prípadne podkúvanie, pretože nové výrobky mali povolené vyrábať iba cechovní kováči v mestách. Tento zvyk sa v zásade udržal potom aj po zrušení cechov. Napriek tomu z rúk horno- či dolnotisovníckeho kováča, hoci neoficiálne, vyšlo neraz nejedno majstrovské dielo, ukované v miestnej vyhni.

Vybavenie vyhne, bývania, ako i dohodnutý stabilný príjem pre kováča a jeho rodinu zabezpečovala miestna obec. Poplatky za priebežné práce si navyše uhrádzal každý jednotliviec sám. Od začiatku 20. storočia, ale ešte aj v rokoch 1. ČSR, bol známym majstrom kováčom v Hornom

¹ V Dolnom Tisovníku sa toto pomenovanie dostalo aj do miestneho názvu uvedeného priestoru okolitých parciel poľnohospodárskej pôdy, ktoré sa dodnes nazývajú ako *Na pažiti*.

Tisovníku **Ján Bartoš**. Tento si v priebehu v tridsiatych rokoch zriadil dielňu v neďalekom Papiňovom laze, kde pokračoval v remese spolu so zaťom či synom Jánom. V obci Horný Tisovník súčasne prebral kováčsku živnosť, na celé takmer polstoročie, ďalší zručný majster, **Pavel Pohánka**.

V Dolnom Tisovníku v rokoch 1. ČSR bol známym kováčom **Ján Mrtvík**. Neskôr ho vystriedal **Ján Pavlis**. Tento ako posledný z kováčskych majstrov s odbornou kvalifikáciou v obci, opustil kováčsku vyhňu v roku 1948. Od tých čias sa, takmer až do 70. rokov, drobnejším kováčskym prácam i podkúvaniam, venoval popri svojom zamestnaní, **Ján Ďurianec**. V Turom Poli až do vysídlenia obce v roku 1951 tri desaťky rokov remeslo príkladne vykonával vyučený majster – kováč **Ján Piško**.

Kovotepectvu, či vysekávaniu ozdôb do kovových predmetov a ich vyplňaniu farebnými kovmi, výrobe kovových praciek alebo ďalších kovových ozdôb sa v dávnejších časoch venovalo pár ľudových majstrov. Poslednými z nich boli najmä spomínaní Bartošovci (obyvatelia lazú *U Papinova*).

Uhliarstvo bolo odvetvie, ktoré bolo veľmi úzko spojené s kováčstvom. Až do čias krátko po 2. svetovej vojne, sa pri kováčskom remese v Hornom i Dolnom Tisovníku v zásade využívalo len drevné uhlie domáceho pôvodu, vypálené v *míľach* z bukového dreva. *Míle* sa spravidla pripravovali na rovných miestach v blízkosti vyťaženého dreva. Na hrubo naštiepané polená na polovicu prepilenej *siahovice* (2,46 m), alebo neskôr *metrovina* (dĺžka 1 m) sa naukladali do pyramíd. Obsypali sa zeminou, ktorá mala zamedziť prístup vzduchu. V strede pripravená hmota z drobných štiepok a triesok sa podpálila a drevo v *míli* sa nechalo určitý čas (približne až jeden týždeň) tlieť, až pokým nezuhoľnatelo. Dozor nad *míľami*, ktorých obsah slúžil pre potreby vyhne, mal sám majster – kováč. Osobne dohliadal na stupeň zuhoľnatenia bukového dreva. Pre zakladanie *míľ* sa vyhľadávalo miesto neďaleko od vodného zdroja, aby sa mohlo uhliisko, po vypálení a odstránení uhlia, čo najskôr poriadne zaliať vodou, kvôli bezpečnosti pred možnosťou požiaru.

Uhlie vyrobené takýmto spôsobom sa dávnejšie používalo aj, v miestnych sklenených hutách na získavanie skloviny. Lokality, miesta, kde sa zvyklo najviac páliť, či získavať, drevné uhlie, sa v chotároch oboch obcí dodes nazývajú ako *Uhliská* alebo *Páleniská*.

Kožušníctvo v kraji pod Javorím nazývané ako *kušniarstvo*, bolo oddávna osobitne dôležitým remeselným odvetvím. *Kušniar* bol váženým majstrom, ktorý požíval medzi obyvateľstvom všeobecnú úctu. Základnú surovinu, ktorú spracovával, predstavovali hlavne ovčie kože. V tisovníckom prostredí, kde ovčiarstvo tvorilo významnú zložku hospodárskej činnosti obyvateľstva, o túto surovinu nikdy nebola núdza. Najmä na bielom podklade vypletanými alebo vyšívanými ornamentmi bohato zdobené ovčie kožuchy, ale i ďalšie odevné doplnky, boli priamo súčasťou mužského i ženského kroja, či celkového odevu, hlavne v zimnom období. K týmto výrobkom začali, najmä začiatkom 20. storočia, pozvoľna pribúdať aj kožuchy farbené na hnedo tzv. *dubénim*, roztokom pripraveným z dubovej kôry. Zručný majster *kušniar* mal preto v kraji dokonale postarané o odbyt svojich výrobkov.

Surové kože dokázal sám opracovať, *vyrobiť*, t.j. pripraviť tak, aby z nich potom mohol zhotovovať vlastné *finálne výrobky*, ako *kožušky*, *kožuchy*, *kudmene*, *bundy*, *baranice* a pod. V Hornom Tisovníku bol až do začiatkov 2. polovice 20. storočia chýrnym, patrila oddávna ku všeobecne známym výrobcom kožušín majstrovská rodina Ondrisovcov s oficiálne potvrdeným živnostenským oprávnením. Posledný z radu miestnych *kušniarov* **Jozef Ondris**, prevzal kožušnícku dielňu po svojom otcovi, pretože sa toto remeslo v rodine Ondrisovcov tradovalo od dávnejších čias. Ako zručný majster sa orientoval prevažne na výrobu hnedých kožušinových výrobkov, najmä kožuchov. Pritom z jeho rúk vyšla aj nejedna biela dlhšia bunda či kratšia *bundička*, alebo trištvrtový *kožuch*. Koniec tomuto remeslu v obci priniesol nástup socializmu začiatkom päťdesiatych rokov minulého storočia, spojený so všeobecnou likvidáciou remeselných živností.

Kožušky k ľudovému kroju, najmä osobitne zdobené mužské, pôvodne krátke, počnúc 20.

storočím až po pás alebo ženské *cifrované kožušky*, či tiež trojštvrťové ženské i mužské biele *kudmene* obšité čiernou barančinou, alebo dlšie pelerínové bundy s golierom z čiernej baranej kožky v pôvodnej forme, si ešte v období 1. polovice 20. storočia dávali šiť *Tisovánia* aj známym ľudovým majstrom *kušniarom* v ďalších okolitých obciach. Išlo najmä o Jána Pavlíka – Kuckoje, Jána Beňova - Pavúroje a Jána Žingora z Turieho Poľa či Michala Tótha z Ábelovej.²

Čižmárstvo patrilo k ďalším špecializovaným remeslám, oddávna až do čias 1. svetovej vojny rozkvitajúcim v kraji pod Javorím. Chýrni čižmárski majstri, známi svojimi kvalitnými výrobkami, realizovali svoju činnosť najmä v obciach Horný Tisovník a Turie Pole. Po 1. svetovej vojne začalo toto remeslo upadať, až napokon úplne zaniklo.

Obuvníctvo sa stalo ďalším zo špecializovaných remeselných odvetví v obciach hlavne až po 1. svetovej vojne. Už krátko po vzniku 1. ČSR sa tomuto remeslu v **Dolnom Tisovníku** začal venovať čerstvo vyučený majster – šuster, **Ján Martuliak**. Vďaka svojej zručnosti sa onedlho stal v širokom okolí známy kvalitou a trvácnosťou svojich výrobkov. V **Hornom Tisovníku** v tom čase začal vstupovať do remesla, ale v podstate sa venoval len oprave obuvi, tzv. odborník – *natuриста* **Pavel Dupan**. K úpadku obuvníckeho remesla aj v miestnych podmienkach prispel v priebehu 30. rokov rozmach obuvníckeho priemyslu, najmä fi. Baťa, ktorá čoskoro zaplavila obuvnícky trh lacnejšou obuvou. K prechodnému zintenzívneniu remeselnej výroby obuvi sa Ján Martuliak vrátil na krátky čas ešte kvôli poklesu priemyselnej výroby obuvi dôsledkom 2. svetovej vojny, t.j. krátko po vojne. Onedlho potom aj toto remeslo v regióne definitívne zaniklo.

Kolárstvo a tokárstvo sa tiež radilo k remeslám, ktoré mali, najmä v **Hornom Tisovníku**, svoju dávnu slávnú tradíciu. Toto majstrovské remeslo sa v obci tradične udržiavalo, pestovalo a odovzdávalo z otca na syna v **rodine Kuníkovcov**. Títo zruční špecialisti vlastnili doma v dielni aj tok (sústruh). Umožňoval im vyrábať aj náročnejšie predmety, ako kolesá či ďalšie súčasti voza, ale aj kolovrátky, krosná a ďalšie súčasti tkáčskeho náradia a pod. Vďaka hojnosti kvalitnej drevnej suroviny a fortielu či zručnosti majstrov – kolárov – Kuníkovcov, toto remeslo oddávna zaznamenávalo v obci svoj rozkvet. Kvalitnými drevárskymi výrobkami táto rodina stihla zásobovať široké okolie.

K posledným chýrnym **kolárom** v obci patrili až do 70. rokov 20. storočia skúsený odborník, učený majster **Ján Kuník**.

Nábytkárstvo, skôr už ako priemyselné odvetvie, sa začalo rozvíjať v medzivojnovom období 20. storočia. Znamenitým majstrom – **stolárom** v Hornom Tisovníku bol **Pavel Petráš**. Kvalitným a pevným nábytkom, ktorý vychádzal z jeho stolárskej dielne (až do jej vyhorenia začiatkom 50. rokov), roky zásoboval širšie okolie. Odchoval pritom a pre stolárske remeslo zodpovedne pripravil rad učňov, chlapcov z obce i bližšieho okolia.

2 Ľudová remeselná výroba

Dôležitú súčasť ľudovej remeselnej či domácej výroby tvorilo v dedinkách pod Javorím taktiež tvorilo **spracovanie dreva**. Hlavnou výhodou odvetví založených na drevnej hmote ako základnej surovine bola skutočnosť, že pestrá a bohatá stromovitá flóra, predovšetkým listnatá, oddávna štedro pokrývala plochu tisovníckych chotárov. Okrem bežných nástrojov na prípravu či základnú úpravu dreva, t. j. sekery a píly v roľníckom dome nechýbala napr. varšťať. Prirodzenou výbavou domácej dielne každého gazdu bol tiež obručnej stolec, s obručným nožom, nezriedka aj kobolina, taktiež dláto, hoblík či nebožiec (vrták). Okrem sekery na sekanie alebo kálenie dreva, to boli aj ďalšie kovové nástroje, napr. topor na tesanie, plenkáč či kresačka na okresávanie dreva, ktorá často slúžila aj ako kladivo.

Vo viacerých domácnostiach spravidla starší členovia rodiny zhotovovali všetky potrebné súčasti roľníckeho, kuchynského, ale aj tkáčskeho a v minulosti i bačovského náradia či náčinia. Tradičný sortiment bačovského riadu, ako gelety, putirky, zdobené črpáky či miskovité naberač-

² Pozri napr. Paličková-Pátková, J.: Ľudové kožušníctvo na Slovensku. VEDA Bratislava 1981, s. 240, 243. Tiež: Kaňová, M. – Benža, M.: Ľudové kožuchy. Martin 1970, s. 72, 77, 107.

ky, varešky, lyžice a pod. si obyčajne dopĺňal zručný bača sám vlastnou produkciou vo voľnom čase. Nechýbali ani jednotlivci, ktorí sa venovali výrobe pastierskych hudobných nástrojov, pišťaliek či fujár alebo tiež drevorezbe.

Nejeden gazda si sám dokázal zhotoviť z dreva bežné náradie, o ktorom bola reč pri prácach v poľnohospodárstve, ako boli napr. vidly, humenné hrable, lopaty – vejačky, ale aj najpracnejšie roľnícke náradie – **hrable** na hrabanie sena či strniska. Výrobe tohto druhu náradia sa obyčajne venovali zvlášť skúsení majstri. Počnúc obdobím 1. ČSR až do 70. rokov 20. storočia hospodárov obidvoch Tisovníkov zásoboval kvalitnými hrablami zručný majster **Pavel Števík** a jeho **brat Ján**, z Tisovských lazov **od Zajtov**. Napr. na výrobu hudobných nástrojov, ako bola pišťala či fujara často slúžilo drevo bazy čiernej. Z čerešňového dreva sa vyrábala napr. dlhá pastierska trúba – *trombita*, z kmeňa čerešne tiež mažiare na drvenie maku, prípadne soli a pod. Výber dreva, súceho na spracovanie, závisel od povahy výrobku. Z kmeňa bystrickej slivky, vďaka svojmu krásnemu červenkastému sfarbeniu, sa vyrábali napr. držiaky na nože, *poriská* na valašky a pod.

Korytárstvo, či výroba drevených korýt alebo *vahanov* si vyžadovala osobitnú majstrovskú zručnosť. Nezachovali sa doklady o tom, že by sa tomuto odvetviu bol venoval niekto z obyvateľov Tisovníkov, čo nie je pritom vylúčené. Pokiaľ je autorovi známe, do dediny, jednej i druhej, raz za pätnásť – dvadsať rokov zavítala, obyčajne s konským povozom, rodina korytárov z bližšieho či vzdialenejšieho okolia. Vyhľadávali hlavne väčšie stromy topoľa čierneho (v miestnom nárečí *linda*) s čo najhrubším kmeňom. Strom vhodný pre zhotovovanie korýt odkúpili od majiteľa pozemku, na ktorom tento rástol. Obyčajne ho potom *vyplatili* novým korytom, prípadne i dvoma, podľa vzájomnej osobnej dohody.

Korytári sa v obci zdržali deň – dva niekedy i tri dni, podľa zásob vhodnej *suroviny*, t.j. topoľov, súcích pre spracovanie. Pokým muži dokončovali prácu, novovyrobené, dokonale opracované väčšie či menšie korýtá alebo drevené vahany, ženy – korytárky roznášali po dedine a ponúkali hospodárom na predaj. Tovar, ktorý sa nepredal na mieste, korytári odviezli zo sebou predávať na ďalšiu dedinu.

Výroba z prútia či prírodných pletív patrila k hodne rozšíreným ľudovým remeslám tisovníckeho regiónu. Najdlhšie z nich sa udržalo **košíkárstvo**. Bolo založené na využití hojne sa vyskytujúceho dreveného prútia. Nejeden hospodár sa veľmi dobre vyznal v pletení menších či väčších **košiarov** so štvorcovým obvodom. Využívali sa v osobitnej miere najmä na prenášanie sena, sečky či iného druhu krmiva pre hospodárske zvieratá. Aby sa dal zavesiť na chrbát, k tomu slúžila, ako pevná súčasť košiara *spruha*, zhotovená z hrubšieho ohybného, obyčajne šípového, prúta, na ktorú boli upevnené nosné tkanice.

Z vřbového prútia dokázali mnohí *špecialisti* pliesť tiež oválne, väčšie či menšie **fil'pasy** s elipsovým obvodom. Tieto sa najviac využívali pri zbere zemiakov a zeleniny, ale aj na rôzne ďalšie hospodárske účely. Vřbovým prútiom často opletali aj **sedliacke vozy** alebo tiež parádnejšie **bričky**, ktoré slúžili hlavne na furmanku.

Metly boli ďalším remeselným produktom, ktorý sa zhotovoval z prútia a to prevažne z brezového. Aj v pletení či viazaní metiel na zametanie domácností alebo kratších, osobitne upravených *humenných* metiel s dlhším *poriskom*, ktoré slúžili na zametanie dvora a hospodárskych priestorov, sa vyznal taktiež nejeden gazda. Zhotovovali ich, podobne ako *košiare* či *fil'pasy* zväčša v zime. Ich výroba sa udržala až do nedávnej minulosti.

Slamienkárstvo, ako príbuzné odvetvie dvom predošlým, bolo v kraji rozšírené v dávnejšej minulosti. Na výrobu slameníc bola najvhodnejšia ručne vmylátaná ražná slama. Zväzky stebiel sa špirálovito ovíjali tenšími pásikmi lyka alebo jemne nastrúhanými pásikmi z vřbových prútov, pomocou ktorých sa zároveň prišivali k ďalšiemu ovinutému zväzku. Touto technikou sa zhotovovali, okrem už spomenutých včelích úľov, rôzne menšie i väčšie baňaté nádoby (dunice), napr. na strukoviny, neraz i rozmernejšie zásobnice na obilie, vahany, podnosy a pod. Toto remeslo začalo v kraji upadať a zaniká ešte v priebehu prvej polovice 20. storočia.

Kamenárstvo ako ďalšie odvetvie ľudovej remeselnej výroby malo v kraji pod Javorím

donedávna významné uplatnenie. Od dávnych čias bolo založené na opracovaní a využití hojne sa vyskytujúcich efuzívnych hornín sopečného pôvodu, ktoré tvoria vlastný horninový podklad katastrov obidvoch obcí, hlavne **tufoandezitu** (tzv. *mäkká skala*), ktorý sa hodne vyskytuje takmer v celej oblasti Krupinskej vrchoviny. Táto hornina je, napriek svojej pevnosti, dobe opracovateľná, na rozdiel od ďalšej, tiež hodne zastúpenej tvrdej, nepoddajnej sopečnej horniny čadič - bazalt.

O bežných ľudových majstrov *kämenárov* nebola núdza. Skoro každý chlap v dedine dokázal chytiť do ruky *čekan* s ostrím v tvare sekery, *štemajzel'* (kratšie oceľové kamenárske dláto) a *mlačok* (stredne ťažké železné kladivo), základné to nástroje ktoré slúžili na opracovanie *mákej skaly*.

Pravda, pred vlastným opracovaním bolo potrebné *skalú* vydolovať z materskej horniny. Túto základnú surovinu museli najprv naštiepať priamo na nálezisku v prírode v súlade s potrebnou veľkosťou *finálneho produktu*. K tejto činnosti slúžili, okrem uvedených nástrojov, najmä nevelké železné klíny. Tie sa s veľkou opatrnosťou zatĺkali do rovnomerne dlátom vydlabaných otvorov, pokým *skala nepovolila*. Tam potom naštiepané kusy kameňov otesali len *nahrubo* a odviezli domov, do dvora, kde ich očakávalo ďalšie odborné opracovanie.

Kamenné diely, ktoré slúžili na stavebné účely (zárubne dverí a okien, uholné kamene, dielce na schody a pod.), dokázal opracovať každý priemerný *ľudový majster*. Tí zručnejší sa púšťali aj do tesania stĺpov či kamenných nádob, najmä *válovov*, slúžiacich na napájanie domáceho zvieratstva, hydiny alebo tiež na nasýpanie krmiva pre ošpané a pod.

Najzručnejší špecialisti bežne zhotovovali ozdobné kamenné diely, ktoré sa umiestňovali pri murovaní domu na viditeľné miesto s nápisom kto a kedy dom vystaval. Mimoriadnu zručnosť či majstrovstvo preukázali a natrvalo spečatili niektorí majstri - kamenári z Dolného i Horného Tisovníka najmä pri zhotovovaní náhrobných kameňov. Tvorba kamenných pomníkov dosiahla svoj vrchol v poslednej tretine 19. a začiatkom 20. storočia. O umeleckom majstrovstve a estetickom ctení svojich tvorcov svedčia viaceré **náhrobné pomníky** na cintorínoch obidvoch obcí. Najznámejším spomedzi domácich kamenárskych majstrov bol **Jozef Lacko** z Horného Tisovníka. Svoju tvorbu začal rozvíjať s vysokým umeleckým majstrovstvom vytesávaných náhrobných kameňov ešte v 70. rokoch 19. storočia. Po prechode na Madačku pokračoval v ich tvorbe aj v tejto obci, pričom nezabúdal ani na rodný Horný Tisovník. K jeho dielam patria aj viaceré nádherne vytesané a zdobené pomníky v Dolnom Tisovníku. V oboch obciach čoskoro našiel aj svojich žiakov, pokračovateľov v tvorbe vzácnych kamenných diel. K známejším majstrom tej doby z Dolného Tisovníka patril napr. **Ján Ďurianec - Fraňo**.³ Koncom 19. storočia sa podieľal na tvorbe kamenných náhrobníkov aj jeden taliansky majster, diela ktorého sú vo všetkých troch cintorínoch spomínaných obcí charakteristické svojim špecifickým štýlom a osobitnou jemnosťou opracovania.⁴ V 1. polovici 20. storočia boli ako kamenári, ale najmä ako chýrni murárski majstri, známi spomedzi Dolnotisovanov napr. **Ján Frčka-Valent**, ktorý získaval odbornú zručnosť aj počas praxe vo Francúzsku, alebo tiež **Ján Ďurianec-Kužjak**. V Hornom Tisovníku k ostatným známejším majstrom-kamenárom patril najmä **Ján Várba** a **Michal Náton**.

Spracovanie textilných plodín bolo u Slovanov od pradávna jedným z najdôležitejších odvetví pracovnej činnosti. Radilo sa takmer výlučne medzi ženské povolania. **Plátno**, ako *finálny produkt* v prvom rade slúžilo na výrobu ošatenia. Aj v tisovníckom prostredí sa ľanové a najmä konopné plátno vyrábalo tiež ako tovar, pričom často predstavovalo významný zdroj príjmov svojich výrobcov či vlastne *výrobníkov*. V dávnych dobách dokonca v obchodnom styku slúžilo aj ako platidlo (o čom svedčí najmä pojem *platiť*). Výroba plátna nebola pritom jednoduchou záleži-

³ Vďaka svojej vysokej umeleckej hodnote sú niektoré z takýchto náhrobníkov vystavené aj medzi skvostami slovenskej ľudovej umeleckej tvorby v našich popredných múzeách (napr. Poľnohospodárske múzeum v Nitre).

⁴ Podľa rozprávania pamätníkov, ktorí majstra osobne poznali (napr. Ondrej Markov z D. Tisovníka), prišiel na územie Slovenska údajne ako staviteľ tunelov pre železničnú trať na trase Hronská Dúbrava Turčianske Teplice a po dostavbe ostal na strednom Slovensku. Meno a priezvisko si, žiaľ, už žiaden nepamätal.

tosťou. Naopak. Predstavuje jeden z najzložitejších pracovných procesov, ktorý si vyžaduje množstvo náročných operácií.

V predchádzajúcich častiach sme venovali pozornosť *pestovaniu* hlavných textilných plodín v miestnom prostredí, ktoré predstavoval **ľan** a najmä **konope**. Teraz sa zameriame na stručný popis ich **spracovania**.

Vyrošený ľan alebo konope, ktoré po troch týždňoch gazdinky vytiahli z močidla, menšie zväzky či snopčeky, tzv. *hrste* porozľahovali a postavali *do kozlíkov* na lúku, aby dobre vyschli. Ak bolo menej slnečné počasie, neraz ich potom *dosúšali* aj doma pod stenou, ale často aj na peci, alebo nad šporákom. Vysušené konope alebo ľan potom gazdiná začala *trepajúť na mädlíci*. Najprv to bola drevená *mädlica* či *trlica* s jedným piestom, tzv. *dvojna*, pomocou ktorej sa odstránilo spráchnivené steblo, *pazderina*. Aby sa *pazderina* ešte lepšie odstránila, gazdiná takto očistené konope či ľan opäť ešte *pretrepala* na ďalšej *mädlici* s dvoma piestami (tzv. *trojna* alebo *vyhládzačka*).

Takto opracovaný materiál sa podrobil potom česaniu na železnými kovanými klincami obitej, necelý 1 m dlhej doske, tzv. *strhávačke*. Ďalšie česanie pokračovalo na ešte jemnejšími klincami obitej hrebeňovitej *pačieske*. Až po takomto *opačesovaní* vzniklo riadne hladké *povesno* prvej triedy, súce na pradenie. Tieto *povesná* sa upravovali do *kúdelí*, ktoré gazdiná uložila do komory, kde stáli pripravené na pradenie. Z nich sa prostredníctvom vretena produkovala *fajná povesná priadza* z ktorej sa mohlo tkať kvalitné plátno.

Časť konope alebo ľanu, ktorá ostala na *strhávačke* alebo na *pačieske*, tzv. *klkovinu*, gazdiná nevyhodila. Tieto *klky* povila do osobitných *kúdelí*, z ktorých sa priadla tzv. *zrebená priadza*. Z tejto sa potom tkala *vrecovina*. Zhotovovali sa z nej najmä vrecia, podradnejšie obrusy či plachty, slúžiace na rôzne hospodárske účely.

Pradenie patrilo k najdlhšie trvajúcej súčasti procesu prípravy a zhotovovania textílií. Základným a nevyhnutným náradím **ručného pradenia** bola **praslica a vreteno**. Významným pomocníkom každej *pradiarky* bol **kolovrat**. Na ňom sa dala dobre priať predovšetkým hladká, kvalitná *povesná priadza*. Kúdele horšej kvality s tzv. *zrebovinou* či *klkovinou* sa museli priať väčšinou ručným vretenom.

Hotová priadza sa z vretena (ručného či kolovratového) namotávala na **motovidlo**, ktoré malo svoje presne stanovené rozmery. Pri namotávaní gazdiná priadzu riadne odrátavala, aby namotané *pradeno* malo presný počet nití. Keď *pradeno* dosiahlo stanovený obsah priadze, zobrala ho z motovidla, nite spolu zviazala a odložila na ďalšie spracovanie. Keď boli konope či ľan opradené, všetky pradená gazdiná namočila do lúhového roztoku. Potom ich starostlivo vyvarila v kotle vyvarené *vyzvárara* v drevenej *zvaračke*, vyprala v riečnej vode a dala vysušiť. Vysušené *pradeno* natiahla na otáčavý prístroj – *zvíjačke*, z ktorého nite navíjala na *kírmnicu*. Do každej takejto *kírmnice* navinula presne zaužívaný počet pradien, aby mala o množstve priadze dostatočný prehľad. Priadza zvinutá do kírmnic sa potom *navíjala* na **snice**. Pri tomto *navíjaní* používala lopatku na snovanie, v ktorej boli natiahnuté nite. Používal sa pri tom aj osobitný prístroj – *čine*. Bolo to nevyhnutné, pretože nite bolo treba riadne odrátať, keďže sa týmto pripravovala vlastne *osnova* priadze na tkanie. Dĺžka takejto *vosnovy* závisela od množstva priadze, o ktorej mala gazdiná prehľad najmä podľa počtu *kírmnic*. Hotovú nasnovanú *vosnovu* na jednom mieste rozstrihli, pričom obidva konce zviazali. Takto upravenú priadzu potom starostlivo *navíjali* na *návoj* krosien a pripravili ju na tkanie.

Určité odlišnosti od celkovej prípravy konopnej či ľanovej priadze malo **spracovanie ovčej vlny**. V čase po žatve, obyčajne na prelome augusta a septembra, gazdovia každú ovcu či barana poriadne vykúpali priamo v potoku. Keď potom vlna poriadne obschla, nastal čas strihania oviec. Po skončení jesenných poľných prác, v čase, keď sa ženy pustili do spracovania konope, začalo sa zároveň aj s **česaním vlny**. Na tejto práci, najmä vzhľadom na jej obtiažnosť, sa zvykli podieľať aj muži. Na túto činnosť slúžila dvojica česačiek, **kramplí**. Išlo o drevené štvorcové platne (cca 20x20 cm) s držiakom, na ktorých bolo upevnené množstvo kovových háčikov. Jedna z *kramplí*

bola upevnená v šikmej polohe. Na ňu sa naložilo primerané množstvo vlny a druhou *kramľou* sa začalo jej *driapanie*. Keď sa vlna takto očesala z oboch strán, vrstva očesanej, čistej vlny sa sňala z jednej i druhej krample a zvinuli sa do kúdele. Kúdele s očistenou bielou, osobitne s čiernou vlnou, sa uložili do komory až do pradenia. Proces pradenia vlny, jej namotávania i snovania prebiehal podobne, ako u ľanu či konope.

Tkáčstvo, ako proces tkania domáceho plátna, predstavovalo osobitne zaujímavé a často i veľmi zložité odvetvie pracovnej činnosti. Ako príprave priadze či pradeniu, tak aj tkaniu sa v tisovníckom prostredí venovali takmer výlučne ženy. Krosná, na ktorých sa tkalo poskladali a postavili do *prednej chyže* v čase, keď bola v dome opradená, pripravená a nasnovaná všetka priadza, konopná i vlnená, obyčajne počnúc januárom až do konca marca. Počas doby tkania bol v dome tomuto starému, priamo *posvätnému* remeslu, podriadený takmer celý životný chod, s výnimkou mužov, ktorí sa radšej zdržiavali mimo *chyže* a venovali sa *svojej robote*.

Samotnému tkaniu sa venovala spravidla skúsenejšia žena stredného veku, obyčajne sama gazdiná. Mladší chlapci pripravovali, strúhali cievky zo stredne hrubých bazových prútov. Dievčatá snovali či navjľali *útok* na cievky a to na pripravenom točivom nástroji, zvanom *potáčka*. Hotové, namotané cievky s *útkom* si tkáčka vkladala do člňka, ktorým zatkávala vlastné tkanivo. Staršia žena poslúžila prípadnou radou. Ak niekto cudzí vstúpil do izby, v ktorej sa tkalo, úctivo sa prihovril staroslovanským tradičným pozdravom: *Spešno vám!* Tkáčka na to odpovedala: *Spešno aj tebe*. Ak išlo o mládenca, vtedy k takémuto odzdraveniu dodala ... *aj frajerku!* Ak s pozdravom prišlo dievča, dovetok k odzdraveniu znel... *aj frajera!*

Riadne konopné alebo zriedkavejšie ľanové plátno tkali z kvalitnej *povesnej* priadze, ktorá tvorila *vosnovu* tkaniny (osnova) i jej *útok*, ktorým sa samotná osnova *pretkávala*. Do tohto druhu plátna miestami *zatkávali* užšie či širšie pásy, tzv. *hrany* a to *útkom* červenej či čiernej farby alebo výrazne bielym *útkom*, napradených obyčajne z jemných *poskobných* konopí. Táto *zatkávaná* časť plátna slúžila potom, po ďalšej úprave na zhotovovanie sviatočných obrusov, plachiet, *klinovníkov*, *záster* alebo aj perín či vankúšov a pod. Na sklonku 19. storočia začala postupne konopnú či ľanovú priadzu vytláčať priadza bavlnená, tzv. *pamok*, ako produkt ružomerskej pradiarne. Z tejto bavlnenej priadze začali ženy tkať aj špeciálne druhy plátna, napr. *činovať* (damašek) na periny, a pod., ktoré si vyžadovali osobitnú, zložitejšiu techniku. Bavlnená priadza mala pred konopnou či ľanovou zvláštnu výhodu jednak vďaka svojej jasnej bielobe a tiež uľahčenému spracovaniu.

Zo *zrebnnej* konopnej priadze, či *klkoviny* sa tkalo **zrebnô plátno**, ktoré slúžilo (ako sme už uviedli) na zhotovovanie výrobkov pre hospodárske účely. Počas neskoršej jari, zvlášť keď bolo pekné slnečné počasie, ženičky zvykli povynášať konce natkaného konopného plátna na blízke lúčne záhony. Tam ich porozprestierali na mladú trávičku, pokropili ich vodou z krhly a nechali *bieliť* na slniečku. V prípade aktívneho slnečného svitu plátno poliali aj niekoľkokrát počas dňa. Po pár dňoch takéhoto opakovaného procesu plátno chytilo peknú bielobu. Hotové a vybielené plátno bolo ešte treba vyhladiť, *vymangľovať*. Na tento úkon ženičky využívali *mangľovne* v najbližších mestských centrách (hlavne Zvolen či Lučenec).

Časť zrebných konope sa v niektorých rodinách stala predmetom spracovania mužov tzv. **druganím**. Pomocou osobitných prístrojov, špeciálnych *kolovrátkov* spriadali z ruky hrubšie nite či skôr povrázky, tzv. *druge*. Tieto potom zvykli ďalej spriať do hrubších povrazov alebo z nich utkávali pevné, širšie žinky. Slúžili napr. aj ako putá na kone. Na *druganie* sa často používala aj ovčia vlna. Toto odvetvie definitívne zaniklo už po 1. svetovej vojne.

Vlnená priadza sa tkala obdobným spôsobom, ako plátno. Pritom sa zhotovovali tri druhy tkaniva. Prevažne prevládala osnova z priadze bielej vlny. Ak malo byť z nej biele súkno, pretkávala sa rovnako bielym *útkom*. Ak sa malo získať súkno s čierno-bielym štvorčekovitým vzorom, ktoré potom zvyklo slúžiť na výrobu *pokrovcov*, zväčša pre furmanské účely, tkáčka striedala biely *útok* s čiernym, čím vznikli čierno-biele pásy. Štvorčekový vzor sa potom získal pri *karlovaní*. Osobitne bola navinutá osnova z čiernej vlny, ktorá sa pretkávala taktiež čiernym *útkom*.

Z tkaniny sa karlovaním získavalo súkno tmavošedej (*makovej*) farby, ktoré slúžilo osobitne na zhotovovanie kabaníc a kapačov.

Karlovanie (či **valchárstvo**) bolo odvetvie, ktoré oddávna slúžilo na zhotovovanie súkna z vlnenej tkaniny. Karlov býval pôvodne súčasťou väčšej časti vodných mlynov. Majiteľ priniesol vlnené tkanivo a vysvetlil majstrovi – valchárovi, aké súkno a v akých rozmeroch by si prial zhotoviť. Utkanú vlnenú látku, z ktorej sa malo vyrobiť súkno, bolo potrebné uložiť do dvoch vrstiev. Tieto sa mali potom v *stupe*, v mokrom prostredí, pomocou horúcej vody, prostredníctvom bijúcich kladív – *baranov*, poháňaných vodným kolesom, dohromady spojiť, ubiť, *ukarlovať*. Majster tkanivo zmeral, postrihal, pozošival. Snažil sa ho upraviť v súlade s predstavami majiteľa do takej formy, aby mohol súkno *ukarlovať* s výsledkom, ktorý by čo najviac uspokojil požiadavky klienta. Po skončení *karlovacieho* procesu súkno nechal vysušiť. Až potom mohol hotový produkt, za určený poplatok, odovzdať majiteľovi.

Vzhľadom k veľkej spotrebe súkna, ktoré tvorilo podstatnú časť ľudového odevu a obuvi, hlavne u mužov, v dávnejšej minulosti boli karlovy súčasťou zariadenia mlynov aj v Hornom i Dolnom Tisovníku i v Turom Poli. Zanikli ku koncu 19. storočia, najmä v súvislosti so zmenou vlastníkov mlynov ako aj ich prestavbou. Posledný aktívny karlov v širokom okolí, ktorý bol v prevádzke až do 60. rokov 20. storočia, bol karlov pri vodnom mlyne v **Červeňanoch**. Udržovali ho v chode približne jedno storočie generácie rodiny Valachovcov, z ktorej bol posledným skúseným majstrom mlynárom, ale aj karlovníkom či valchárom **Pavel Valach**.

Čipkárstvo, t. j. výroba paličkovanej čipky, v kraji nazývanej ako *cipka*, *mrežka* či *racka*, bolo až do začiatku 20. storočia neodmysliteľným odvetvím tradičnej domáckej výroby miestnych ženičiek. *Bambúr* – masívnejšia ťažšia podložka, ovinutá bielym plátňom, v prostriedku s našitým čiernym súkenným pásom, a na ňom upevnené drevené, umelecky vyrezávané *klepne* (paličky), či pozapinané *gombačke* (špendlíky), v dávnejšej minulosti chýbali len v máloktorom dome.

Skúsené ženičky – *čipkárke* plietli zaužívané vzory, ktorým sa priučali od malička od starších generácií, väčšinou bez predlohy. Prevládala tzv. *turopoľská vzorka*. K tradičným vzorom patrili najmä *vo tri osmine*, *vo dve osmine*, *v ednu osminu* alebo tiež *vo tri hunte*, *vo dva hunte*, *vedom hunt*. Nechýbala medzi nimi ani *kupenská nôta*, či vzorky *zo šferma hadej*, *krivinkavej*, *komôrkavej a pod*. Pri paličkovani najčastejšie využívali väzby ako *plátenko*, *hrachovinka*, *očká*, *veľké i malé pavučinky*, *dvojárový pletenec* a pod. Výraznou črtou *turopoľskej čipky* či *mrežky* bola jej mnohopárovosť, pretože neraz obsahovala až 56 nití.

Čipka mala v dávnejšej minulosti v tisovníckom prostredí široké využitie. Okrem toho, že tvorila súčasť tradičného ľudového odevu, či bytových doplnkov, nechýbala ani len pri *posmrtnej výbave* nebožtíka.

Výšivkárstvo sa v novohradskom kraji pod Javorím začalo rozvíjať až ku koncu 19. storočia a definitívne sa *rozmohlo* hlavne až v 20. storočí. Dovtedy bolo len výsadou *panských dievčienec*, ktoré mali prostriedky na drahé farebné *mergáliky*, často aj zlatistého či strieborného sfarbenia, na ktoré sedliackym dievčatám chudobného podjavorského kraja chýbali hlavne finančné prostriedky. Keď farebné nite na prelome 19. a 20. storočia začali vyrábať *fabricky*, odrazilo sa to i na ich cene. Zrazu začali vstupovať *do módy* aj v tisovníckom prostredí. Nádherne umelecké vzory výšiviek sa začali postupne objavovať nielen na mužských košeliach, ale najmä na ženských opleckách. Používali sa predovšetkým techniky ako *krížikom*, *klátikom*, *zadný steh*, *šikmý steh*, *šitie zúbke*, *vrkôčik* a pod.

Vyšivalo sa *mergálom* (perlovkou), *harasom* (vlnenou farebnou priadzou) a tiež hodváhom. Išlo o drobné, jemnejšie, nenápadné vzory. Osobitnú pozornosť si zasluhuje výšivka *mergálikmi* z národnej, bielo-modro-červenej farby na košeli, nazývanej *SLOVENKA*. Za niekdajšieho rakúsko-uhorského režimu sa nosenie takejto košele u muža považovalo zo strany uhorských úradov za *protivlastenecký výstrelok* a takmer protištátny čin. Nositeľ bol údajne úradmi sledovaný ako možný *nebezpečný pansláv*. Až po vzniku ČSR si mohli tisovnícke dievčence dovoliť slobodne vyšívať tradičné vzory *mergálikmi* s národnými farbami na košeľu pre svojho vyvolené-

ho, ktorý si odvtedy mohol obliecť košeľu *SLOVENKU* a popýšiť sa v nej bez obáv z politického šikanovania.

Rohárstvo možno považovať za jedno z menej známych odvetí domácej výroby. Malo pritom v minulosti v živote každej tisovníckej rodiny svoj mimoriadny význam. Rohy z uhynutého hovädzieho dobytky, prípadne z kravy, ktorá sa stala *obeťou* svadby alebo inej významnej rodinnej udalosti, sa nikdy nevyhodili zbytočne, ale sa stali predmetom ďalšieho spracovania. Do veľkej miery z nich príslušní skúsení domáci majstri, po príslušnom zohriatí, zhotovovali *oselníky*, či *rohy na oslu*, nevyhnutnú to potrebu na ostrenie kopy.

Ďalšie využitie rohov hovädzieho dobytky, najmä ich tenších častí, smerovalo k výrobe *rožkov*, tj. asi 5 – 6 cm dlhých kúskov rohoviny, ktoré sa používali na *napchávanie* klobás v čase zabíjačiek. Hrubšie kusy takýchto *rožkov* používali gazdinky pri tejto príležitosti na *nadievanie huriiek* (jaterníc) do hrubého čreva. Takáto *rohovina* sa nezriedka využívala aj na výrobu nádob, *rohov*, na rozličné *úžitkové tekutiny*, zväčša destilátov, pričom takáto nádoba musela mať vhodný uzáver.

Roh, ako obradný hudobný nástroj, zvykli používať tiež v miestnych pomeroch v dávnejšej minulosti aj *jáagri* (poľovníci) pri slávnostnom ukončení vydareného lovu. Aj miestny **gondáš** trúbením na špeciálne upravený kravský roh na trúbenie, oznamoval každé ráno gazdinkám, že sa začína *vyháňanie svinie na pašu*. Podobne im gondáš tým istým spôsobom dával signál aj podvečer, že sa *svinky už vracajú domov z paše*.

Ako sme naznačili v úvodnej časti, oblasť od Javorím bola známa aj produkciou sklárskych výrobkov. Vďaka bohatstvu bukového dreva, ktoré slúžilo na výrobu potaše a dreveného uhlia a tiež kremeľného piesku, počnúc koncom 18. storočia, začalo miestne panstvo zakladať v regióne **sklárske podniky**. Prvá veľká skláraň bola zaznamenaná v obci Vereš (dnes Červeňany) v roku 1688.⁵ Ešte do konca 18. stor. (okolo r. 1690) vznikla v severnej časti regiónu ďalšia sklená huta a s ňou nová osada Divínska huta (dnes obec Stará Huta).⁶ Intenzívnejší rozmach sklárskeho priemyslu tu nastal v období panstva grófa Karola Zichyho, okolo roku 1720. Skláraň zanikla v polovici 19. stor. V roku 1805 vznikla za kopcom, západne od Starej Huty nová skláraň blízko osady Blýskavica, ktorú založil gróf F. Balaša (odtiaľ tiež maď. názov Balážhuta). Kvalitné výrobky produkovala až do 80. rokov 19. storočia. Napriek tomu, že išlo vlastne o priemyselné podniky, zasluhujú si pozornosť aj v súvislosti s ľudovými remeslami. Miestni sklári boli známi výrobou či tvorbou produktov s ľudovými motívmi, rôzne figúrky, maľby na skle a pod.

Literatúra

KAMASOVÁ, M. – SELSKÁ, Š.: *Turie Pole* : návraty do minulosti. Veľký Krtíš, 2001. ISBN 80-968330-1-4

MAJLING, V.: *Ľudové remeslá na Slovensku*. Banská Bystrica : Trian, 2005. ISBN 80-88945-70-4

MARKOVÁ, E.: *Slovenské čipky*. Bratislava, 1962.

MARTULIAK, P.: *Cez Tisovník vybijaný chodník....* Banská Bystrica : Trian, 2006. ISBN 80-88945-90-9

PALIČKOVÁ-PÁTKOVÁ, J.: *Ľudové kožušníctvo na Slovensku*. Bratislava : Veda, 1981.

(martuliak@fhv.umb.sk)

⁵ Archív Novohradskej župy Šalgotarján, Maďarsko. Zápisnica z vizitácie farnosti Turie Pole z 3. okt. 1688. In: Tóth, K.: Zápisnice z vizitácií katolíckych cirkví v 17. stor. vo veľkonovohradskom hlavnom senioráte. Szécsény, 2004. XI. (Preklad z maďarčiny).

⁶ A MV SR BB, P V. Krtíš, F. ŠI v MK, sign. 1260/1927 adm. XI

Hodžovská pozostalosť v Múzeu Michala Munkácsyho v Békešskej Čabe

MIROSLAV KMEŤ

Katedra histórie, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Rodina Hodžovcov je v kontexte slovenského kultúrneho povedomia známa najmä cez významné postavy slovenskej histórie – strýka Michala Miloslava Hodžu (1811-1870) a synovca Milana Hodžu (1878-1944). Ich ostatná rodina aj súkromný život sú skôr menej známe a skromnejšie vnímané. Avšak rodinné zázemie tvorí podstatnú a neodmysliteľnú súčasť každého jedinca a podieľa sa na jeho profilovaní. Okrem už spomenutých Hodžovcov obsahuje Slovenský biografický slovník (v 2. zväzku) samostatné heslá o nasledujúcich členoch rodiny: o evanjelickom kňazovi a cirkevnom publicistovi Jozefovi Jaroslavovi (1840-1918), o ev. kňazovi a predstaviteľovi národného hnutia Ondrejovi (1819-1888; bratovi M. M. Hodžu, ktorý bol otcom Milana a Jána Miloslava), o ev. kňazovi a publicistovi Jánovi Miloslavovi (1856-1941), o jeho synovi – hudobnom historikovi Milošovi (1889-1969), o dcére Michala Miloslava – divadelnej ochotníčke a osvetovej pracovníčke Maríne Miloslave (1842-1921), o synovi Michala Miloslava – právnikovi a publicistovi Cyrilovi (1844-1914) a o Milanovom synovi – právnikovi a politikovi Fedorovi Hodžovi (1912-1968).¹ Určite je obohatením historického obrazu i vyššie spomenutých osobností materiál, ktorý umožňuje nahliadnuť do súkromného (i verejného) života rodiny Hodžovcov. Pomerne bohatý archívny materiál o Hodžovcoch sa nachádza na Slovensku – hlavne v Slovenskom národnom archíve v Bratislave a v Archíve literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice v Martine, ako aj v Maďarsku – predovšetkým v Maďarskom národnom archíve, v Knižnici hlavného mesta Ervína Szabóa, v Széchenyiho národnej knižnici.²

Menej známa je skutočnosť, že aj v Békešskej Čabe (Békéscsaba) v Múzeu Michala Munkácsyho (Munkácsy Mihály Múzeum) sa nachádza tzv. Hodžovská pozostalosť (bez signatúry).³ Ide predovšetkým o písomné pramene v slovenčine, nemčine, menej v maďarčine, t. j. o korešpondenciu (listy, korešpondenčné karty, telegramy), rôzne pozvánky, novinové výstrižky, úmrtné oznámenia, výpisy z matriky, rodomstrom rodiny vypracovaný pre Milana Hodžu, rukopis genealógie spríbuznenej rodiny Kellnerovcov⁴ plus fotografie a niekoľko predmetov.⁵ Autormi písomností sú členovia rodiny, priatelia, známi, včítane významných osobností slovenskej kultúry ako K. Kuzmány, A. H. Škultéty, V. Paulíny-Tóth, P. Augustíny, I. Thurzo.

V korešpondencii M. M. Hodžu je niekoľko zaujímavých listov (včítane formy štylizácie vzájomnej komunikácie). Oslovením „*Vysokocentý a Drahý Brat môj v Kristu Ježiši!*“ začína list datovaný 19. marca 1855 v Banskej Bystrici od A. H. Škultétyho. Autor ním reagoval na Hodžov list z 13. marca, ktorý ako zdôraznil bol preňho dôležitý, lebo práve v ten deň dostal „*Vocator od Garanseckej Cirkve*“. Prejavil radosť nad prejavom náklonnosti, priazne a záujmu zo strany Ho-

¹ Slovenský biografický slovník, II. zväzok (E – J). Martin: MS, 1987, s. 345-350.

² KOVÁČSOVÁ, A.: Bobula a Hodža v zrkadle dokumentov. In: Kovács, Anna – Szabó Orsolya (zost.): Szlovák életpályák a dualizmuskori Budapest / Slovenské životné dráhy v Budapešti v období dualizmu (Ján Nepomuk Bobula. Milan Hodža). Budapest: Ústav pre výskum menšín Maďarskej akadémie vied, Slovenská menšinová samospráva Jozefovho Mesta, 2003, s. 100.

³ Štúdia vznikla podľa nespracovaného materiálu v zbierkach múzea.

⁴ Manželka Michala Miloslava Hodžu Kornélia (v matričnom zápise Cornelia Liberata Ludovica) sa 17. decembra 1820 narodila v Liptovskom Mikuláši otcovi Jánovi Kellnerovi a matke Helene, rod. Heresuthovej (šľachtického pôvodu). Kornélia Hodžová, rod. Kellnerová, zomrela 8. januára 1906 v Bratislave (ako uvádza rukopisná kronika aj zachované parte v nemčine). V Slovenskom biografickom slovníku III. zväzok K – L (1989) v hesle „KELLNER, Móric“ je dátum jej smrti uvedený ako neznámy (s. 63).

⁵ Múzeum Michala Munkácsyho v Békešskej Čabe uchováva množstvo slovacík, a to etnografický i historický materiál, vrátane písomností.

džu a sám uviedol: „*Požehnaj Vás i všetky snahy činnosti Vašej vospolnô dobro Cirkve a Národu podporujúcej a rozširujúcej, aby ste videli krásnô ovocia za života a tešili sa z neho jako sa i ja teším nad každým zdarom ... a aby snahy té čistoľudské, ktorými sä zaberá Duša Vaša spanilá a šlechtnomyslná, korunované byly výsledkom čím najradostnejším a najuspokojujúcejším*“. Ďalej vyjadril záujem o Hodžove spisy a ochotu ho podporovať v snahách smerujúcich „*k dobrému Cirkvy a Národa*“. Písal tiež o okruhu svojich známych a priateľov, evanjelikov aj katolíkov (J. Rosica, J. Slota, J. M. Gerometta, Š. Záhorský, L. Maróthy), o situácii v jeho cirkevnej obci, pochválil svojho predchodcu, zmienil sa však i o ťažkostiach. Nádej v podporu svojich úsilí na pôde ev. cirkvi v Hronseku vkladal do niekoľkých vymenovaných rodín, najmä však zdôraznil „*horlivú evanjeličku barónku Mühlwerthku*“. V závere listu vyjadril nádej, že ho M. M. Hodža v lete v Hronseku navštívi.

Obsahom listu z Liptovského Mikuláša 28. 12. 1867 zrejme od Petra Augustínyho sú problémy v mikulášskej cirkvi (ako pokračovanie patentálnych zápasov). Autor listu M. M. Hodžu (v tom čase už s adresou v Tešíne)⁶ informoval o búrlivom priebehu konventu: „*Ačpráve o udalosti včerajšej strašnej na viac strán dnes píšem – preto čo by som rád nemôžem v opravdivom smysle opšérne to vám zdeliť – ale len vo výťahu – ja práve to i do Zukunstu píšem. Včera 27-ho ... sa tu túžebne žiadaný konvent odbýval – kde sa vraj mala volba na Knaza ... previesť*“. Pisateľ charakterizoval situáciu „*našej strany*“ v spore s „*odpornou stranou*“, na čele s Dr. Mihálikom a Móri-com Palugyaim. Počas konventu maďarónska strana Dr. Mihálika sa pokúsila zmanipulovať voľbu, až sa spor vyhrotil do osobných urážok. Napr. „*naša strana*“ odmietla Mihálika ako cirkevného inšpektora rešpektovať a vyslovila sa za Matúšku,⁷ na adresu Mihálika bolo uvedené, že je „*v pravom slova smisle pohan, burič a nezabôh*“, ktorý sa „*opovážil mnohokrát od 7 rokov cirkevné právo uraziť – a nám mnohé nešťastia zapríčiniť*“. Autor listu ďalej pokračoval: „*Nato odporníci v osobnosťach opilcov vrbických a palúčanských Mihálika na chrbáty vzali, po kostole vládili – surove nedobizeň robili, až sa do našich Smrečanov pred oltárom do Bytky opovážili – a tak ako Boha, prázdni chrám páne sprznili. –Toto je tá besná autonomia, -ktorú nezabozi a odrodilci vedú, -a bludia, -ale ich Pán Bôh predca zahanbí a potresce*“. Konvent trval od 10. hodiny ráno až do 6. hodiny večer bez výsledku,⁸ ako písal autor – za veľkého napätia a kriku a skončil patovou situáciou. Po v zásade podrobnom opise priebehu konventu a jeho hodnotení pisateľ zmienil nádej, že „*náš predrahý velebný pán farár Hodža ešte nám Slovo Božie kázať bude ...*“, vyjadril podporu svoju aj iných Mikulášanov a pridal niekoľko stručných poznámok (plánované návštevy, čakanie na rukopis básní a iné).

Podľa autora listu kandidátom „*odpornej*“ strany na miesto zborového farára v Liptovskom Mikuláši bol J. Nemešáni (oproti Hudecovi a neskôr navrhovanému Bukvovi), ktorý silne podporoval L. Gedulyho ako superintendenta autonomistickej cirkvi a v tlači vystupoval proti patentu.⁹ Cisár František Jozef I. 15. mája 1867 odvolal patent zo septembra 1859 i nariadenie z mája 1860, k upokojeniu pomerov v evanjelickej cirkvi však nemohlo dôjsť, pretože problémy ostali neriešené. Svedčili o tom aj udalosti vnútri mikulášskej evanjelickej cirkvi, o ktorých sa zmieňovali listy v tzv. Hodžovskej pozostalosti.

P. Augustíny napísal iný (3-stranový) list M. M. Hodžovi 1. októbra 1868 s oslovením „*Velebný a Dvojctihodný Pane a predrahý môj priateľ!*“. Napriek tomu, že nedostal odpoveď na svoj predchádzajúci list, robil si výčitky, že sám skôr nenapísal. M. M. Hodžu označil za „*najvýtečnej-*

⁶ Od jesene 1867 M. M. Hodža žil po predčasnou penzionovaní v Tešíne v Sliezsku.

⁷ Z obsahu listu vyplýva, že p. Matúška patril k skupine, ktorá stála názorovo v zápase o vplyv v mikulášskej cirkvi medzi oboma spornými stranami.

⁸ „*Surovci nechceli ani na hlasovanie privoliť – keď nemohli konvent rozpustiť – tedy do noci revali ...*“.

⁹ Zeman J. Nemešáni pôsobil ako učiteľ v Liptovskom Mikuláši, neskôr sa stal ev. farárom v Liptovskom Jáne. Veľmi ostro vystupoval proti M. M. Hodžovi. V spore s autonomistami po rozsudku z 15. júla 1862 prišiel M. M. Hodža o miesto zborového farára v Liptovskom Mikuláši. ALBERTY, J. – UHORSKAI, P. a kol.: *Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry 3. Liptovský Mikuláš: Transocius, 2002, s. 87-88.*

šieho ochrancu pravdy Božej a náčelníka národného“, ktorého „pre bohapráznych odporníkov z lóna nášho sme stratili“. V liste ďalej uviedol: „Čoby som Vám mal zvláštneho opisať, – to snád' z Zukunŕtu čítate, – čo sa tu robí. – Nepravosť v cirkvi, občianskom i národnom živote ustavične tu panuje, – a my sa oproti týmto nerestiam, ktorých dobre znáte neohrozene opierame a borbu vedieme. – Ale Bohužial nachádzajú sa i slabúsi medzi našinci, – ktorí už hrúzovládou omámený, – v malomyslnosti na konečnú porážku domnievajú, a tých musím všemožne tešiť roz-necovať k chrabrému úmyslu, – a že naše vyťažstvo, keď sa ho hodným staneme neomýľne bude. Cirkev naša niekdy tak slávna je cele spustošená. Dr. Mihálik ten uzurpátor uviedol do nej pele-šiacich údov v cirkevnom i administratívnom ohľade, – až skoro na konečno rozhodnutia hrozí“. P. Augustíny tiež M. M. Hodžu informoval o skutočnosti, že sa 5 filiálnych obcí oddelilo a vytvo-rili samostatnú cirkevnú obec, ale padli vraj do pazúrov nimi zvoleného inšpektora Jozefa Szentiványiho, „druhé nové neštestia si spôsobili“; za farára vymenovali „nášho nie oblúbeného admi-nistrátora p. Droppu“. Autor listu sa zaoberal aj učiteľmi; spomenul nového učiteľa Štepitu, ale zvlášť sa pristavil pri prepustenom starom učiteľovi v Smrečanoch – istom Nitranskom, ktorý podľa Augustínyho rozhorčených viet sa zjavne dopustil skutkov pedofílie voči 9-10 ročným žiakom. V ďalšej časti textu prešiel P. Augustíny k súkromným, hlavne rodinným záležitostiam, odovzdal pozdravy a blahopriania k meninám od viacerých, vrátane švagra M. M. Hodžu Huga Kellnera, a sám pisateľ pozdravoval známych v Tešíne, t. j. Kalinčiaka, Borbisa a Dr. Otta.

Muzeálna zbierka písomností obsahuje tiež 3 úradné listy – týkajúce sa záležitostí Matice slovenskej. List z 23. septembra 1865 podpísaný podpredsedom K. Kuzmánym a tajomníkom M. Kramárom má nasledujúce znenie: „Výbor Matice Slovenskej vo svojom ... zasadnutí pod č. 8 poveril Vám, Dôstojný Pane! Vypracovanie „Príhlasu k národu“ v záležitosti podporovania Ma-tice Slovenskej, jakož i „Návrhu“ k zavedeniu sbierok všeobecných pretúže Maticu, – o čom Vás osobitne uvedomiť za zvláštnu povinnosť som si pokladal. V nadeji že úlohu túto na Seba vďačne príjmete a prácu na podpredsedníctvo mat. čím skorej odoslať neobmeškáte zostávam s hlbokou úctou ...“. List z 2. marca 1866 podpísaný takisto K. Kuzmánym a M. Kramárom je podobného znenia. Ide o výzvu na zaslanie „Príhlasu k národu“ na zasadnutie matičného výboru (plánovanému na 2. máj), keďže dovtedy tak M. M. Hodža neučinil. List z 9. februára 1869 podpísaný V. Paulínym-Tóthom a M. Kramárom zmieňuje valné zhromaždenie Matice slovenskej v auguste 1868 a rozhodnutie zriadiť vedecké odbory: „... Vaša Slovnosť menovaná bola členom I-ho odboru mluvozpytného, o čom keď česť máme Vašu Slovnosť týmto uctive uvedomiť, sprava Matice s radosťou predpokladá, že tento zrejmý dôkaz dôvery valného shromaždenia ku Vašej Vysokoctenej osobe, ochotne prijať ráčite“. V tom čase už M. M. Hodžovi neostávalo veľa mož-ností pre aktívny život v sliezkom exile, aj jeho členstvo v spomínanom odbore bolo symbolické. Zomrel 26. marca 1870. Podľa R. Brtáňa bol M. M. Hodža jediným štúrovským básnikom, ktorý písal presné prízvuchné verše, vytvoril osobitný básnický štýl (s mnohými zloženými slovami a neologizmami), bol znamenitým filozofom, povestným rečníkom a „neobyčajným znateľom slovenčiny“.¹⁰

Časť zachovanej korešpondencie tvoria korešpondenčné karty, listy a telegramy, ktoré po-sielal poručík Kornel Hodža¹¹ z ruského zajatia príbuznému Sigmundovi Schönfeldovi do Buda-pešti (Podmanického 18). Všetky karty a listy – písané po nemecky – posielal z tábora Krasnaja Rječka v oblasti Chabarovska, datované v januári a februári 1915. Z chronologicky prvého listu vyplýva, že „Lieber Zsiga“ už predtým Kornelovi písal, ale on sám mu nemohol odpovedať. V texte vysvetlil svoju situáciu, zmienil sa o svojich spoluzajatcoch, ktorí takisto ako on boli zajatí v septembri 1914. Žiadal o sprostredkovanie finančnej pomoci cez konkrétne menované banky, pretože bol už na tom dosť zle. Okrem iného napísal: „Cesta cez Sibír by bola azda cel-

¹⁰ BRTÁŇ, R.: Postavy slovenskej literatúry. Bratislava: SPN, 1971, s. 302.

¹¹ Kornel Hodža bol vnukom M. M. Hodžu a synom Cyrila Hodžu. Žigmund Schönfeld, ktorému Kornel adresoval listy zo zajatia, bol ženatý s Oľgou Hudecovou, dcérou Maximiliána Hudeca a Oľgy, rod. Hodžovej.

kom zaujímavá, keby sme najväčšiu časť neboli natlačení vo vozňoch 4. triedy ako haringy. Ku koncu bola skoro celá spoločnosť ... (nečitateľné, pozn. aut.). Z listov z domova sa dozvedáme ako dobre sa u nás darí ruským dôstojníkom. Títo sa môžu slobodne pohybovať, kým my sme tu na každom kroku strážení. Naša vychádzka mala sotva niekoľko sto krokov, ale tiež pod krytím. O iných zážitkoch chcem radšej pomlčať. Od Barnaulu, kde sme boli 4 týždne, boli len maď. rak., nemeckí dôstojníci odtransportovaní, Slovania zostali tam ...“. Z textu je zaujímavá skutočnosť, že Kornel Hodža nebol zaradený k Slovanom, resp. sa v tom čase nepovažoval za Slovana (a Slováka).

Pozoruhodnou súčasťou zbierky je rukopisná „*Genealogia Kurze Beschreibung der Familie Kellner / aus der slovakischen Chronik in Neusohl*“, ktorú podľa úvodnej strany písal „Johann Kellner“¹² od januára 1828 a po ňom pokračoval „Moritz Kellner“¹³. Genealogický prehľad začína rokom 1671 a končí rokom 1923. Rukopisná kronika má svoj význam zvlášť pre regionálne dejiny Banskej Bystrice, keďže rodina Kellnerovcov patrila k popredným banskobystrickým meštianskym rodinám (klobučníci, farbári), navyše viacerí členovia rodiny viedli kroniky (Andrej, Ján, Pavol, Samuel, Daniel, Ján Juraj, Móric).¹⁴ Pisateľ „Genealógie“ Ján Juraj Kellner¹⁵ o sebe napísal: „21. 3. 1787 sa narodil Ján Juraj Kellner; od svojho 6. roku navštevoval banskobystrickú školu, kde vyštudoval gramatiku, potom bol chirurgickým praktikantom pri mestskom doktorovi Karlovi Bindlebenovi; po 5 rokoch odišiel do Pešti ...“. J. J. Kellner pôsobil na viacerých miestach (Baja, Nový Sad, Petrovaradin, Karlovice), zúčastnil sa aj ťaženia proti Napoleonovi. Po uzavretí mieru sa usadil v Linzi („*kde som počas troch rokov liečil veľa chorých*“), od r. 1813 žil vo Viedni a tam ukončil 3-ročný chirurgický kurz ako magister chirurgie („*et artis Veterinarie*“). Ďalej v texte napísal: „*Potom som prešiel v januári 1816 do Banskej Bystrice, aby som ešte raz uvidel moju mamu a bratov, tiež starú mamu, ktorá ešte žila. Tu ma požiadali o pomoc k viacerým chorým a moje liečenie bolo tak úspešné, že som v krátkom čase získal všeobecnú dôveru a pomerne značnú povest ako chirurg*“. Pôsobil aj v Liptovskej stolici a ako povestný chirurg bol v decembri 1816 na generálnej kongregácii zvolený za hlavného stoličného lekára v Liptove, kde si vypracoval neobyčajnú reputáciu v liečení ušných chorôb (problémy s nepočutím a hluchotou). Viackrát bol pozvaný do Pešti k známym osobnostiam, aby pomohol svojou liečbou a pritom spolupracoval so známymi lekáskymi osobnosťami. J. J. Kellner sa oženil r. 1819 a v Liptovskom Mikuláši sa mu narodili deti: Móric (9. 3. 1819), Kornélia (15. 12. 1820), Arnold (7. 10. 1823),¹⁶ Hugo (22. 12. 1825), Judita Emília (1. 3. 1827),¹⁷ Aurel (6. 1. 1829) a Valér (18. 4. 1833).

V kontexte národných dejín je zaujímavá nasledujúca časť textu J. J. Kellnera: „27. februára 1842 sa moja dcéra Kornélia Liberata Ludovika vydala za farára zo Sv. Mikuláša Michala Hodžu. Bože, daj tomuto manželskému páru dlhý a bohato požehnaný život ...“, ďalej podrobne zaznamenal dáta narodenia,¹⁸ krsty detí uvedeného manželského páru atď. Zapísal tiež úmrtia

¹² Johann Georg Kellner bol podľa titulného listu „ctihodným obyvateľom Liptovskej stolice“ (stoličný lekár), aj jeho otec Pavol (1753-1803), banskobystrický klobučník, písal rodinnú kroniku, vrátane záznamov o rôznych udalostiach v meste, takisto starý otec Ján (1729-1800) aj prastarý otec Andrej (1700-1747).

¹³ Moritz Kellner (Mauritius Ludovicus Eduardus), Johannov syn, bol od r. 1875 správcom železniari v Rójahid (Podunaj, Porodoiu) v Sedmohradsku – ako bolo uvedené na titulnej strane rukopisu.

¹⁴ KLIMOVÁ, A. – NÉMETHOVÁ, M. a kol.: Kto bol kto v histórii Banskej Bystrice 1255-2000. Banská Bystrica: ŠVK, 2002, s. 92-93. Pozri: Biografické štúdie 26. Martin: MS, 1999.

¹⁵ Ján Juraj Kellner (1787-1857), hoci známy člen rodiny Kellnerovcov, nebol uvedený v encyklopédii Kto bol kto v Banskej Bystrici ... 2002, zrejme preto, lebo väčšina jeho aktívneho profesionálneho života je zviazaná predovšetkým s Liptovským Mikulášom. Jeho syn Móric (1819-1917) životnými osudmi aj kultúrne už zrástol hlavne s prostredím Spiša, v určitom období i Horehronia a Sedmohradska. Jeho manželka Emeline Kleinová pochádzala zo Spišskej Novej Vsi.

¹⁶ Arnold Ján Kristián zomrel už 17. 9. 1824

¹⁷ Judita Emília zomrela tiež predčasne 29. 7. 1828.

¹⁸ Michalovi a Kornélii Hodžovcom sa v Liptovskom Mikuláši narodili deti: Mária Emília (31. 3. 1843), Cyril Rastislav (15. 9. 1844), Ludovika Helena (Ľudmila, 15. 2. 1846), Kornélia Božena (2. 10. 1847), Karolína Adalbertína Berta (30. 4. 1850), Oľga Emília (14. 1. 1852), Metod Michal (9. 10. 1854, zomrel krátko po narodení).

v rodine a ich príčiny. Záznam o smrti J. J. Kellnera 9. 10. 1857 zapísal už jeho syn Móric, ktorý ďalej pokračoval v rodinnej kronike (včítane záznamu o smrti M. M. Hodžu a svojej netere Ľudmily Hudecovej, rod. Hodžovej, pri pôrode). V Slovenskom biografickom slovníku¹⁹ má samostatné heslo, v ktorom je uvedený ako „národnokultúrny pracovník“ s nasledujúcimi aktivitami: účastník zhromaždenia v Liptovskom Mikuláši v marci 1848, účastník zimnej výpravy slovenských dobrovoľníkov a člen deputácie k cisárovi r. 1849, člen Matice slovenskej a Muzeálnej slovenskej spoločnosti, autor brožúry, v ktorej protestoval proti maďarizačným praktikám v evanjelickej cirkvi (Dve osvedčenia ... Banská Bystrica 1865). V uvedenom hesle je podrobne zachytený jeho profesijný život až po odchod na dôchodok (v Hronci a Hnilci). Po smrti druhého autora kroniky Mórica Kellnera – 6. 2. 1902 – pripojila neskôr niekoľko záznamov jeho dcéra Anna, vydatá Apáthyová.²⁰ Venovala sa však už len vlastnej rodine a súrodencom, „širšiu“ rodinu, t. zn. aj Hodžovcov už nespomenula. Z Anninho textu je jasné, že v jej prípade išlo o maďarizovanú vetvu Kellnerovskej rodiny.

Otca Michala M. Hodžu a matku Kornéliu prežili štyri ich deti: syn (advokát) Cyril a dcéry Mária Hladká, Božena Kutlíková a Oľga Hudecová. Posledná z menovaných súrodencom žila aj po prevrate v Maďarsku a udržiavala s rodinou, i keď sporadicky, kontakty prostredníctvom listov. Niektoré z nich sú súčasťou zbierky. Uverejňujeme jeden z nich, ktorého autorkou bola Oľgina sestra Božena Kutlíková.

*

Bratislava, 25. 6. 1921

Olinky moje drahé!

Úfam sa, že riadky tieto už konečne iste cestou Vášho milého posla dostanete, lebo čo som posial písala, nemuselo k Vám dôjsť, keď ste žiadnej odpovedi nedali. Písala som cez diecká a od ... (nečitateľné, pozn. aut.) – Len živé listy jeho a ... (nečitateľné, pozn. aut.) mi doniesli dobré správy o Vás, čomu sme sa všetci srdečne potešili.

Čakali sme Oľgu na jar, lebo tak nám niekto hovoril, a čakáme ju ešte vždy, aby sme sa mohli ohľadom žiadosti v Tvojom liste vyslovenej s ňou poshovárať, čo len ústne by sa dalo, Olinky drahé, dokonat'. Čo sa obrazu drahého otca týka, úfam, ba pevne verím, že sa naše city aspon tento raz o národnej piete shodnú, aby obraz múzeumu Bratislavskému sa darom odovzdal. Ivan-kovci, ba i Milan Hodža, si dali obraz kopirovať v životnej veľkosti a vypadal veľmi dobre. Ty Olinka vnučka, si iste v tom položení to naštudovať môcť a tak by táto otázka riešená bola, čo sa tej druhej malej pozostalosti týka, mi Olinka drahá povedz, ako si to vlastne predstavuješ, lebo že by sme si to mi dve maľy rozdeliť o tom dl'a práva ani reči byť nemôže a muselo by to ísť na päť čiastok, ako Milan hovorí. Tak rozmýšľajte o tom a zdelte nám písobne alebo najlepšie ústne výsledok.

Teraz ide výšivková Vilmina záležitosť, ktorá absolutne tak nestojí, ako ste to Vy mysleli. Vládny komisár na zachovania umeleckých pamiatok, okrem toho výtečný znateľ výšiviek mi povedal: „to je plachta česká, ktorých je tam plno, pred vojnou sa dali kúpiť za 200 kor., teraz ju cením veľmi vysoko na 5 000, okrem toho je to kus len muzeálny, a tam všade majú toho dosť, alebo dekoratívny“. Nukala som ju nášmu bohatému obecnstvu, ale darmo! A tak ju posielam nazpät' tou cestou, ktorou sem prišla, a úfam sa, že neporušená k Vám dôjde. Vilmu srdečne pozdravujem a veľmi ľutujem, že sa to nepodarilo, ale svet je tu zaplavený starými i novými výšivkami. Nuž teraz, keď už bude možno voľne brať spojenia medzi Bratislavou a Pešťou, úfam, že sa častejšie aspon listovne navštívime.

O nás teraz len toľko, že sa máme dobre, ale že je nie všetko zlato, čo sa bliští, je istá vec, a keď sa bliští, tak nie každému, ale len niekomu. Moje 4 deti veru pracovať musejú namáhave,

¹⁹ Slovenský biografický slovník . III. zv. K – L. Martin: MS, 1989, s. 63.

²⁰ Anna bola od r. 1893 manželka hlavného lesmajstra Vilmosa Apáthyho (pôsobil na niekoľkých miestach).

aby si chlebič svoj zaopatřili, jedinej Elenke by mohlo byť dobre, keby nechorlavela. Nuž a ja stareňka by som musela byť aspon o 20 rokou mladšia, aby som všetku tu socialnu prácu ľahko vykonať mohla, ktorú by som mala. Ja pracujem, koľko môžem, ale Maja chudátko sa prepracúva a neviem, ako to dopadne. Každý ju nájde a každému celým srdcom pomáha. Brat veľmi pracuje za návrat chudáka Kornéla, len či to nebude pozde!! - - -

Viera má život tiež ťažký, 4 triedy naraz učiť, deti maďarské a nemecké, slovenský okrem toho vo všetkých triedach vyučovať slovenčinu. Je veľmi nervózna a často zachrýpnutá. Rada som veľmi, že bude teraz 10 týždňou slobodná. Vladko je úradníkom tajomníkom, Igor tiež v ministerstve tým istým. Myš 16 ročná skončila znamenite obchodnú akadémiu a už je v Banke úradníčkou. Ja som bola veľmi proti tomu, ale jej rodičia hovoria, že to potrebujú pre ňu. Banka jej nabýdla 800 kor. Musíte vedieť, dušičky drahé, že Vladovci i Indračka prišli skrze tú nešťastnú válečnú požičku o celý majetok!!

Nadinka študuje,²¹ muzikuje a tancuje, ale len sama pred zrkadlom vymýšľa celé pohádky. Keby nebola Ivankovské dieťa, by iste z nej bola tanečnica. Tento ... (nečitateľné, pozn. aut.) bez pozhňania nám robí starosť. Malá Oľga alebo Oca Kutlíková rozpráva už dobre po slovensky, je šumná a znamenitá žiačka, prirodzene v škole slovenskej. A teraz ešte o mojom 4 ročnom Igor-kovi alebo Pipinkovi, ktorý je rozkošný a veľký kamarát s Majou. V našej rodine nebolo žiadne dieťa tak dobré ako je on, ale má aj znamenitú vychovavateľku vo svojej mame. –

Tak už viete o všetkom, čo sa nás týka, teraz Vás prosím veľmi srdečne, zdelte nám o Vás všetko, ale ozaj všetko!! si prosím. Ešte som zabudla povedať, že Tarineka žije, ešte vždy rodí, ale zle, a tej peknej panej ponížene ruky bozkáva. Bozkávame, pozdravujeme mladých, šťastný pár, Mucinku, Burinka alebo veľkého Bura. Moje deti dobrej Petrinke ruky bozkávajú, Olinku pozdravujú. Najvrúcnejší bozk a pozdrav ale Vám zasiela Vaša verná sestra a teta Božena.

*

Aj uvedený list umožňuje nahliadnuť do súkromia rodinného a príbuzenského života, istým spôsobom charakterizuje atmosféru vzťahov v tom čase.²² Zanietená sociálna činnosť, ktorú autorka listu spomenula, ju charakterizovala i v nasledujúcich rokoch. Z príležitosti smrti Boženy Kutlíkovej, rod. Hodžovej, (10. 4. 1936)²³ vyšlo v slovenskej tlači (ako aj v maďarskej a nemeckej v Bratislave) niekoľko článkov,²⁴ ktoré charakterizovali jej život a aktivity, predovšetkým v oblasti národno-osvetovej a charitatívnej. Jej manželom bol advokát Vendelín Kutlík (pôsobiaci v Trnave, od r. 1873 v Bratislave), syn známeho slovenského dejateľa z „Dolňozemského Slovenska“ Jána Kutlíka st. (1806-1890) – ev. farára v Pitvaroši. V r. 1904 Božena Kutlíková ovdovela „a potom ešte 32 rokov jedla trpký chlieb vdovstva“ (Cirkevné listy). Rodina pre svoje slovenské pronárodné postoje pred prevratom prežila rôzne ťažkosti, problémy, napr. najstarší syn Vladimír bol vylúčený z evanjelického lýcea pre „panslavizmus“, otec V. Kutlík musel na rok zavrieť advokátsku kanceláriu pre „panslávské búrenie“. Postoje B. Kutlíkovej nepochybne vyjadruje (v duchu doby) aj nasledujúce konštatovanie: „Nevýslovná bola jej radosť, keď sa ozývaly ulice slovenčinou. Jej starodávny Prešporok sa stal Bratislavou. So zaslzenými očami sa dívala striebrovlasá na príchod vlády. Slovenské ženy bratislavské vedia, akú činnosť vzala po prevrate na seba: všetky dobročinné spolky ju znajú. Podivuhodná žena. Do poslednej chvíle zaujímalo ju všetko národné, všetko čo je slovenské, všetko dobré, šľachetné ...“.²⁵

Zaujímavou súčasťou zachovanej korešpondencie sú listy synovca Ivana Thurza tete Oľge Bánovej–Hudecovej do Budapešti, a to predovšetkým v súvislosti s genealogickou problematikou rodu Hodžovcov a súvekými príbuzenskými pomermi, t. j. kvôli spracovaniu rodostromu, o ktorý

²¹ Krížikom označená doplnujúca poznámka na okraji listu: „... gymnázium privatne, už v máji spravila skúšku dobre a zato ju vzali rodičia do Talianska a Dalmacii. Cestujú už celý mesiac“.

²² Okrem iného – zmienka o Kornelovi Hodžovi je svedectvom, že sa mu ešte stále nepodarilo vrátiť zo zajatia v Rusku.

²³ Zomrela vo veku 89 rokov na zápal pľúc.

²⁴ Novinové výstrižky predstavujú súčasť zbierky – tzv. Hodžovskej pozostalosti v Múzeu M. Munkácsyho.

²⁵ Slovenský denník, 11. 4. 1936.

mal o. i. záujem predseda vlády Československej republiky Milan Hodža. Dva listy uvádzame v úplnom znení, keďže majú značnú výpovednú hodnotu.

*

Turč. Sv. Martin, 18. febr. 1936.

Milá teta!

Dostal som oba Tvoje rekomandované listy (z 30. januára a z 12. februára t. r.) a som Ti ozaj veľmi povďačný, že si sa lások zaujala veci a vybavila moju prosbu. Som Ti tým skorej vďakou zaviazaný, že si pomerne rýchle zodpovedala moju žiadosť.

Dáta pre Hodžovský rodostrom, ktoré si mi poslala, sú ozaj odborne zostavené. Preto tým skorej majú cenu.

Prekvapily ma, milá teta, dáta Doleschallovské, totiž, že si bola láskavá i tieto obstaráť. Ja som Ťa pôvodne chcel prosiť i o tieto dáta, a to osobitne, ale nechcel som Ti robiť tolko starosti. Nevedel som totiž, či budeš mať tieto dáta – ako sa povie – na dosah ruky. Preto som v bode 2/ svojej prosby žiadal „roky narodenia všetkých Tvojich detí ...“ a nepovedal som, že by som bol rád, keby si mi lások obstarala i dáta Tvojich nevlastných detí. Preto tým väčšie bolo moje prekvapenie, keď som dostal i tieto dáta.

Doposlané mi dáta oddám na príslušné miesto a veľmi ochotne obstarám Ti alebo kópiu celého rodostromu, alebo jeden exemplár fotografie rodostromovej podľa toho, čo bude ľahšie sa môcť obstaráť a pošlem Ti to potom poštou doporučené (rekomando).

Kutlikovské dáta a iné potrebné dáta som už obstaral.

Opytovala si sa, milá teta, ako sa majú v Sučanoch. Nuž, v Sučanoch už niet nikoho z Hodžovskej rodiny. Ujec Janko odišiel zo Sučian pred 10 rokmi i s tetou (svojou ženou). Prestáhovali sa do Modry k svojmu synovi Milošovi, ktorý bol tam dištriktuálnym farárom a pred 2 rokmi, keď biskupský úrad prešiel do Bratislavy, prešiel i Miloš Hodža (tak sa volá ujcov syn) do Bratislavy. Ujec Janko s tetou zostali však ďalej bývať v Modre, keďže majú tam zakúpený dom.

Čo sa týče Milana, mladšieho brata ujcovho, o tom vieš, že urobil kariéru a je teraz ministerským predsedom. Iste často sa môžete o ňom dočítať z novin. Býva v Prahe, rozumie sa, s celou svojou rodinou. Má syna doktora práv a dcéru, ktorú bol vlani vydal za fabrikanta Pálku z Liptovského Sv. Mikuláša. Ujec Janko Hodža (sučiansky) bol mal až troch synov, ale dvoch utratil už, keď boli obaja dospelí.

Ináče Hodžovská rodina je akoby na vymretí. Je to zvláštne, zakladateľ rodiny Hodžovskej (Tvoj starý otec, milá teta, a môj praotec) mal piatich synov.²⁶ Človek by si bol myslel, že v štvrtej generácii bude mužských potomkov Hodžovských aspoň 15-20, a ani by si, milá teta, neverila, že je ich všeho všudy š t v o r o . Totiž sú štyria vo veku asi 15 do 35 rokov. Koľko títo budú mať nových Hodžovských ratolestí, nevedno. Ale asi nie mnoho, keďže z týchto štyroch jeden je ešte slobodný a už je asi 31-ročný (je v Amerike). Mnoho mužských potomkov Hodžovských nemalo mužských ratolestí, alebo boli bezdetní, alebo mali len dcéry, alebo zostali slobodní. A tak to ide i v najmladšej generácii Hodžovskej.

Čo sa mojej rodiny týče, ja sám už dnes zajtra budem mať 54 roky a mám dvoje detí: syna, doktora práv, ktorý je už tiež ženatý a má 2 ½ - ročného synka, a dcéru, ktorá je vydatá za dr. Jánom Ormisom (vnukom známeho Samuela Ormisa), sudcom na tunajšom okresnom súde. Majú dcérku, ktorej minuly už tiež 2 roky. Ja som sa oženil pred 29 rokmi a vzal som si Martinčianku z Lilgovskej rodiny.

Je chybou, že rodinné sväzky i v najbližšej rodine po svetovej vojne sa akoby uvoľnily. Je teraz život komplikovanejší, ťažší a každý človek má so sebou a so svojou rodinou starosti, o akých nebolo chýru pred svetovou vojnou. Tak zvané rodinné šťastie v rodinách je už nie tým teplým rodinným šťastím, ako to bolo pred svetovou vojnou. To je myslím všade.

²⁶ T. j. Ján Hodža, mlynár a roľník v Rakši. S manželkou Máriou, rod. Hriankovou, mal 5 synov a jednu dcéru.

Preto som sa veľmi potešil Tvojim riadkom, milá teta, a najmä tomu, že na Tvoj vysoký vek ešte tak uhl'adne píšeš. Domnievam sa preto, že si ešte dosť čerstvá telesne a to ma teší. Želám Ti, milá teta, aby Tvoja telesná čerstvosť Ťa neopúšťala ešte dlho.

Teda, milá teta, ešte raz zo srdca Ti ďakujem za Tvoju láskavosť a prosím Ťa, keby si lások oddala môj srdečný pozdrav i Tvojej milej dcére a Tvojmu milému synovi, mojej sesternici a môjmu bratrancovi, ako i všetkým Tvojim ďalším v rodine.

Nádejem sa, že Ti v blízkom čase budem môcť podať bližšiu zprávu o rodostrome.

Ruky Ti bozkáva

Tvoj sestrenec resp. synovec

Ivan Thurzo

* * *

Turč. Sv. Martin, 9. júla 1936

Milá teta!

Keď som sa Ti bol poďakoval za dáta pre Hodžovský rodostrom (bolo to ešte 18. februára t. r.), bol som Ti sľúbil, že obstarám Ti alebo kópiu tohto rodostromu, alebo jeden exemplár fotografie rodostromovej podľa toho, čo ľahšie sa bude môcť obstarat' a že Ti to potom pošlem poštou doporučené (recomando).

Tento svoj sľub môžem len dnes vyplniť. Stalo sa to, pravda, nie mojou vinou. Rodostrom sa neskôršie vyhotovil, ako bolo projektované, nakoľko niektoré dáta nedošly zavčasu. Rodostrom mohol byť preto osobne oddaný p. ministerskému predsedovi dr. Milanovi Hodžovi len v mesiaci máji t. r. tu v Turčianskom Sv. Martine. Okrem toho fotografie rodostromu neboly najlepšie, probovaly sa potom nové fotografie vyhotoviť, ale ani tie sa najlepšie nevydarily, totiž v tom smysle, že všetky mená členov Hodžovskej rodiny sú tak slabo uvedené na fotografii, že len pomocou zväčšujúceho skla sa budú môcť jasne prečítať.

Takúto fotografiu dovoľujem si, milá teta, Ti pripojene poslať. Tvoja vetva je v 8. rade od ľava. Tento rad označil som kolmou čiarou na fotografii. Ďalšie dáta, ktoré som od Teba dostal, uvedené sú v 6. rade od ľava. Dúfam, že máš po ruke zväčšujúce sklo a že sa Ti to podari nejak vyšlabikovať.

Na rodostrome zbadal som niektoré menšie chyby, najmä pri menách. Nuž ale takáto práca neobíde sa bez podobných chýb.

Predok Hodžovskej rodiny volal sa vlastne „Dzurcsányi“, bol v Tureckom zajatí a tak kázaval svojim spoluzajatým kresťanom – Slovákom, ako človek, ktorý sa vyznal v Písme Svätom. Keď sa vyslobodil zo zajatia, prišiel do Rakšy a tam sa priženil. Kňaz po turecky, ako vieš, značí „hodža“ a on, hoci nebol kňazom, ale vedel Písmo Sväté vysvetlovať, nazývaný bol u Turkov „hodžom“.²⁷ Toto meno mu ostalo i vtedy, keď sa vrátil zo zajatia a ostal v Rakši. Jeho potomci nazývaní boli už menom Hodža. Na rodostrome je tento predok Hodžovskej rodiny alegoricky vyobrazený, ako káže svojim spolurodákom.

Nuž, milá tetuška, vykonal som svoju povinnosť a prosím Ťa, keby si lások prijala pripojenú fotografiu rodostromu.

Prosím Ťa, milá teta, keby si lások oddala môj srdečný pozdrav celej Tvojej milej rodinke.

K vôli poriadku Ťa snažne prosím, keby si mi príjem fotografie lások potvrdila, aby som ve-

²⁷ Slovo „hodža“ je perzského pôvodu prevzaté aj do turečtiny a jeho význam je učiteľ, majster, služobník v mešite, islamský „duchovný“, ale len veľmi nepresne ho možno preložiť ako kňaz, keďže islam nemá inštitúciu kňazstva v tom zmysle ako staré kresťanské cirkvi (zvlášť vo väčšinovej sunnitskej vetve islamu). KMEŤ, M.: Michal Miloslav Hodža. In: Čabiansky kalendár na rok 1992. Roč. 30., s. 46-47.

del, či Ti riadne došla.

*Ruky Ti bozkáva so želaním, aby Ťa Pán Boh ešte dlho udržal medzi svojimi najmilšími
Tvoj sestrenec resp. synovec
Ivan Thurzo*

*

Podstatnou črtou historickej vedy je fakt, že nemôže skúmať predmet svojho záujmu priamo, ale iba sprostredkovane, t. j. pomocou pozostatkov a správ o minulosti (ako aj prostredníctvom vecných poznatkov, teoretických a metodologických princípov, vedeckých metód a techník bádateľskej práce). Historickému bádaniu textových prameňov slúžia najmä archívy, ale množstvo zaujímavých dokumentov majú vo svojich zbierkach aj múzeá, tak na Slovensku, ako aj v zahraničí. Rozpad Rakúska – Uhorska spôsobil, že v mnohých prípadoch sa príbuzní ocitli v rôznych štátoch, čo (nielen) genealogický výskum problematizuje, najmä keď ide o inštitúciu nespracovaný materiál. Primárnym cieľom štúdie o tzv. Hodžovskej pozostalosti v Múzeu Michala Munkácsyho v Békešskej Čabe je predovšetkým informovať odbornú verejnosť a záujemcov o problematiku dejín národného hnutia, čo všetko táto zbierka (z hľadiska tzv. ego-dokumentov) obsahuje, resp. čo môže byť perspektívnym cieľom bádania v uvedenej problematike.

(kmet@fhv.umb.sk)

Archeologické výskumy v Banskej Bystrici v roku 2006

ZACHAR, JÁN – MÁCELOVÁ, MARTA

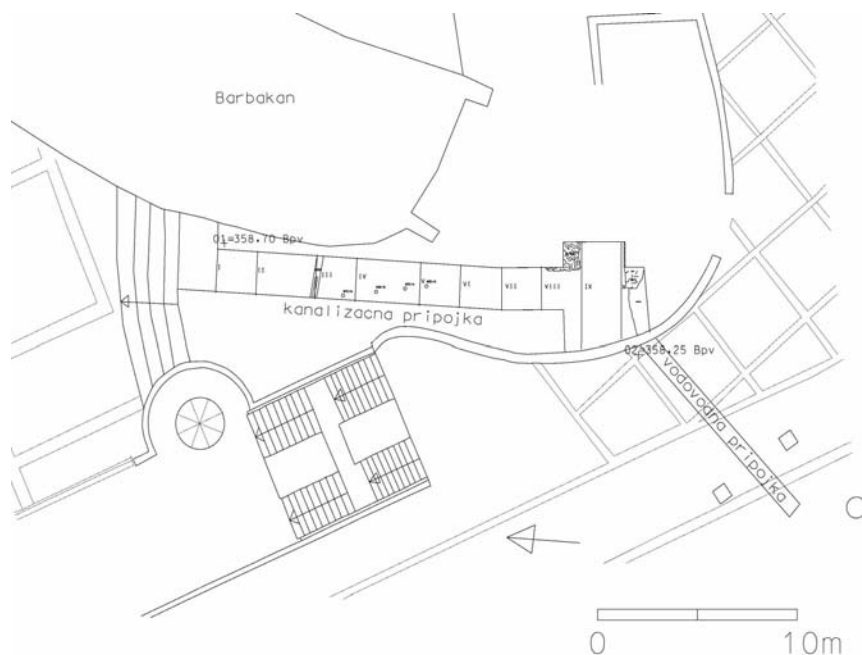
*Stredoslovenské múzeum, Banská Bystrica**Katedra histórie, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica*

V roku 2006 uskutočnila Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v spolupráci so Stredoslovenským múzeom v centre mesta Banská Bystrica niekoľko záchranných archeologických výskumov. Všetky výskumy boli vyvolané stavebnou činnosťou, mali investorský charakter a realizovali sa na základe príslušného rozhodnutia Krajského pamiatkového úradu.

Jeden výskum prebiehal v centre mestskej pamiatkovej rezervácie na námestí Štefana Moyzesa v predpolí barbakanu mestského hradu, ďalšie dva sa uskutočnili v priestore plánovaného ochranného pásma na ulici Janka Kráľa po pravej strane potoka Bystrička. Poslednou akciou v roku 2006 bol dohľad nad rekonštrukčnými prácami v interiéri objektu Matejovho domu v areáli mestského hradu.

Námestie Štefana Moyzesa - predpolie barbakanu

Archeologicky najvýraznejšie výsledky priniesla situácia na námestí Št. Moyzesa v priestore západného predpolia barbakanu v blízkosti nástupu na novú tržnicu. V dňoch 3. až 24. mája sa tu realizoval výkop kanalizačnej a vodovodnej ryhy v súvislosti s celkovou obnovou barbakanu. Hĺbenie kanalizačnej ryhy prebiehalo v priestore medzi vonkajším obvodovým plášťom barbakanu a nástupom novej tržnice, pričom smerovalo v línii pred nástupný priestor vstupu do barbakanu, kde bola umiestnená nová kanalizačná šachta. Vodovodná ryha smerovala v línii od kanalizačnej šachty naprieč námestím k existujúcej vodovodnej šachte (obr.1).

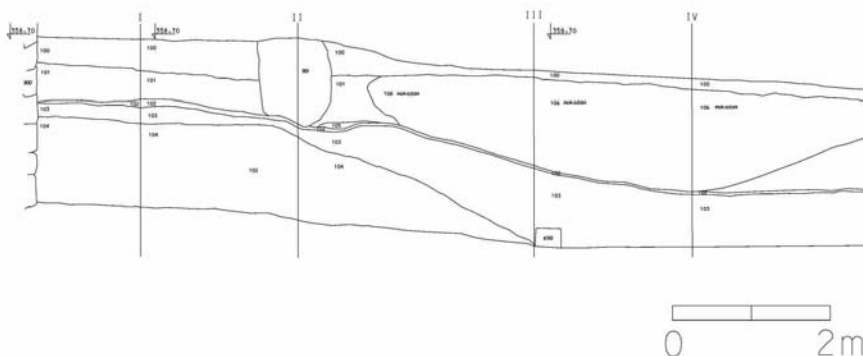

Obr. 1. Námestie Št. Moyzesa- predpolie barbakanu. Plán výkopu kanalizačnej a vodovodnej ryhy.

Výskum, ktorý metodicky pozostával zo sledovania zemných prác a dokumentácie odkrytých nálezových súvislostí svojím charakterom nadväzoval a pri vyhodnotení vychádzal z doterajších archeologických výskumov v širšom areáli mestského hradu (Balaša 1973; Vallašek 1985, 1986).

Na tieto výskumy nadviazal v 90. rokoch systematický archeologický výskum, ktorý sa začal realizovať v rámci komplexnej rekonštrukcie Moyzesovho námestia a mestského hradu v rokoch 1996-1997. V rámci demolácie starej tržnice v roku 1996 sa prieskumom zachytil priebeh vodnej priekopy a zdokumentovala sa situácia v súčasnom teréne (Mácelová 1997). V tom istom roku sa uskutočnil v rámci pripravovaného projektu pamiatkovej úpravy a výmeny dlažby výskum, ktorého úlohou bolo zistiť priebeh západného hradobného múra, spájajúceho barbakan s Farskou baštou, preskúmať opevnenie v južnej a juhovýchodnej časti medzi barbakanom a radnicou a radnicou a dnes už neexistujúcou Mühlsteinovou baštou, tiež existenciu starej fary v priestore južne od Farskej bašty a priestor prístupovej cesty k barbakanu (Mácelová 1997; Fillová 1996, 1997). V interiéri barbakanu robil výskum P. Ušiak (1998). Všetky spomenuté akcie priniesli primárne penzum poznatkov o vývoji hradného areálu, pričom ich výsledky predstavujú základný komparačný materiál pri vyhodnocovaní nových získaných nálezových skutočností.

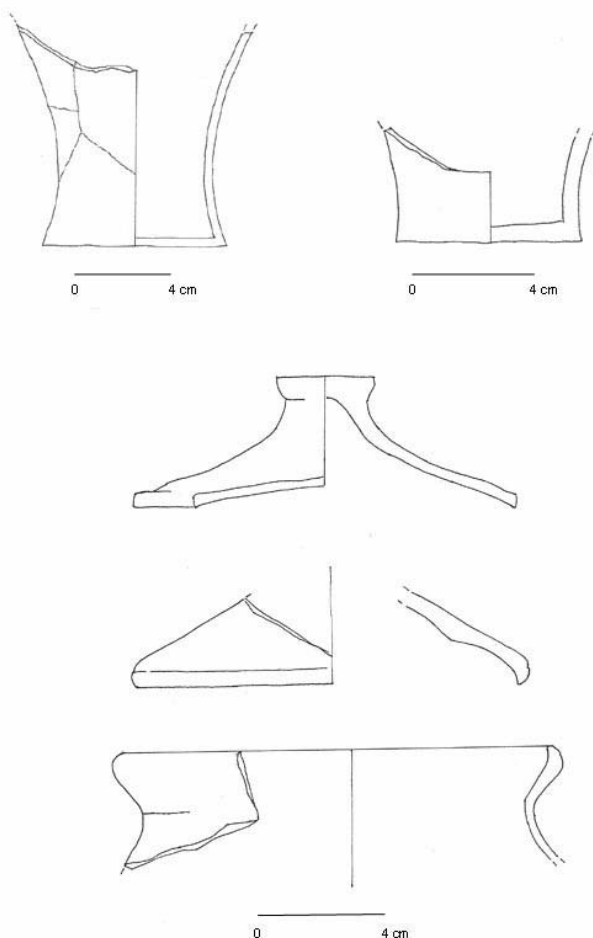
Nálezová situácia v priestore kanalizačnej prípojky v polohe medzi nástupom na tržnicu a obvodovým plášťom barbakanu priniesla predovšetkým identifikáciu stratigrafickej sekvencie. Tá bola dobre čitateľná hlavne v sektoroch I-III (obr. 2), pričom za sektorom III bola výrazne narušená modernými stavebnými zásahmi (makadam, kanalizačná šachta, stavebné zásypy). Celá nálezová situácia bola poznamenaná sústavným intenzívnym presakovaním spodnej vody, ktorá zalievala dno výkopu¹.

Obr. 2. Námestie Št. Moyzesa- predpolie barbakanu. Východný profil vodovodnej ryhy. Sektor I-IV.

¹ Vo výskumnej dokumentácii sú jednotlivé stratigrafické jednotky priebežne číslované a podľa kategórie zaradované do číselných radov: 100- uložieniny („klasické“ vrstvy), 400- drevené stavebné konštrukcie, 900- kamenné stavebné konštrukcie

Podložie (stratigrafická jednotka – ďalej s.j. – 104) v celom priestore ryhy predstavovala plastická ílovitá zemina. Ako kultúrnu vrstvu možno identifikovať s.j. 103, ktorá mala v celom zistenom priebehu homogénne zloženie. Jej priebeh bol poznačený výrazným zostupom spodného rozhrania v sektore II smerom ku dnu, pričom v ďalšom jej priebehu (sektor III-V) presahovalo dno výkopu. V tomto priestore sa tak vrstva výrazne rozširovala. Spodná hrana vrstvy začala stúpať v sektore VI, ďalší priebeh bol však vzhľadom na sekundárny zásyp kanalizačnej šachty nasledovateľný. Nálezový inventár predstavoval keramický materiál rámcovo datovateľný do 14.-15. storočia. Z identifikovateľných typologických tried boli zastúpené predovšetkým hrncovité tvary, poháre a pokrievky (obr.3).

Obr. 3. Námestie Št. Moyzyesa- predpolie barbakanu. Keramické nálezy z vrstvy s.j.103.

V predmetnom stratigrafickom kontexte (ako súčasť s.j. 103) sa v sektoroch III-V nachádzali dva typy drevených stavebných konštrukcií. S.j. 400 môže predstavovať drevený žľab, resp. súčasť odtokového systému, s.j. 401/a-d reprezentujú drevené koly. Oba typy konštrukcií sa na-

chádzali v priestore rozšírenia vrstvy. Vzhľadom na stratigrafický kontext sa dajú datovať do stredoveku. V superpozícii vrstvu 103 prakticky v celom priebehu kopírovala požiarová vrstva 102, ktorú vzhľadom na stratigrafickú polohu (vrstva sa javila ako subjednotka stredovekej vrstvy 103) možno priebežne stotožniť s historickými udalosťami z 10. apríla 1500 (celomestský požiar). Takémuto datovaniu neodporuje ani fragmentárny nálezový inventár.

Priestor sektorov IV-X bol do tej miery narušený sekundárnymi novodobými zásahmi, že stratigrafický kontext sa tu rozpadal. Zachytená kamenná stavebná konštrukcia v sektore VIII – s.j. 902 – pritom reprezentuje s najväčšou pravdepodobnosťou pilier novovekého mosta skúmaného v r. 1997. Funkcia s.j. 903 zostáva nateraz nejasná. V minulosti bola v priestore prístupovej cesty do barbakanu situovaná socha sv. Jána Nepomuckého. Celá nálezová situácia bola poznačená novodobým betónovým zásahom.

Nálezová situácia vo vodovodnej prípojke, ktorá prebiehala naprieč námestím Št. Moyzesa, bola poznačená súčasnými stavebnými zásahmi, ku ktorým možno priradiť pravdepodobne aj kamennú deštrukciu s.j. 904. V tejto polohe sa podarilo identifikovať jednu súvislú kultúrnu vrstvu – s.j. 111, ktorá vzhľadom na svoj charakter môže predstavovať splanírovanú kultúrnu vrstvu so sekundárne rozvlečenými objektmi. Vzhľadom na nálezový inventár, ktorý okrem štandardnej na kruhu točenej keramiky zo 14.-15. storočia obsahoval aj obtáčané fragmenty s možnosťou datovania do 13. storočia sa dá uvažovať, že s.j. 111 predstavuje neskoršími zásahmi premiešané a pedologicky zhomogenizované stredoveké súvrstvie. Podložie aj v tomto priestore predstavoval plastický íl (s.j. 112).

Zachytená stratigrafická sekvencia rešpektuje súčasne poznatky o vývoji zástavby predmetnej polohy. Zaujímavá sa javí predovšetkým pozícia s.j. 103 s ohľadom na nálezovú situáciu v kontexte jej rozšírenia, čo môže do budúca pri väčšom odkryve plochy priniesť komplexnejšie interpretačné závery.

Ul. J. Kráľa, parc.č. 3257/2

V súvislosti s plánovanou výstavbou polyfunkčného objektu na predmetnej parcele sa v máji až novembri sledovali prebiehajúce zemné práce spolu s odbornou dokumentáciou zachytených nálezových súvislostí. Projekt stavby nepočítal s výstavbou suterénnych priestorov, a tak sa zemné úpravy obmedzili na planírovanie a vyrovnávanie terénu. Po stiahnutí povrchovej vrstvy zeminy sa na celej ploche staveniska obnažili stopy plošnej stavebnej deštrukcie, v rámci ktorej boli fragmentárne zachované zvyšky tehlových murív osadených na kamenných základoch. Stavebné fragmenty pochádzajú z novovekej zástavby parcely v 19. storočí. Plán z r. 1845 zachytáva v predmetnom priestore kováčsku vyhňu spolu s obytným priestorom (Baláž 2002, obr. 206). Na konci 19. a v prvej polovici 20. storočia túto zástavbu zachytáva aj početný fotografický materiál (Baláž 2002, obr. 221 - 224).

Ul. J. Kráľa, parc.č. 3255, 3256

Poloha je situovaná po pravej strane potoka Bystrička a je priamym pokračovaním predchádzajúcej parcely západným smerom. V 19. storočí bol aj tento priestor súvisle zastavaný (tzv. Lichnerovský dom). Zástavba sa zachovala do 60-tych rokov 20. storočia, čo dokumentujú početné fotografie (Baláž 2002, obr. 223-225). Počas výstavby suterénnych priestorov polyfunkčného domu v septembri až novembri 2006 boli v horných vrstvách zachytené stopy stavebnej deštrukcie sprevádzané fragmentami tehlových ako aj kamenných murív.

V hĺbke 180 až 230 cm od súčasného povrchu sa v západnej časti základovej jamy obnažila súvislá bahenná vrstva (obr.4). Jedná sa o pozostatok starého riečišťa, ktoré reprezentuje pôvodné koryto Bystričky alebo jej mŕtve rameno. Výkop zachytil východnú hranu starého koryta, pričom jeho zvyšná časť zachádzala pod súčasnú cestnú komunikáciu. Predpokladaný priebeh vodného toku po východnej strane ulice Janka Kráľa potvrdili aj geologické sondy na predchádzajúcej parcele.

Obr. 4. Ul. J. Kráľa, parc.č. 3255, 3256. Stopy zaniknutého riečišťa.

Zistené skutočnosti na obidvoch parcelách potvrdzujú predpoklad, že toto územie patrilo do širšieho inundačného pásma potoka Bystrička, v rámci ktorého môžeme rátať s osciláciou jeho toku pred definitívnou reguláciou, po ktorej bol priestor predmetom zástavby.

Matejov dom v mestskom hrade

Archeologický prieskum vykonaný v septembri až decembri počas rekonštrukčných prác na prízemí Matejovho domu vykázal negatívny výsledok. Nezistili sa nijaké nálezy, ktoré by dokumentovali staršie osídlenie pred výstavbou tohto objektu, ani materiál, ktorý by mal súvis s jeho výstavbou. Táto skutočnosť spolu so zistenou plytkou niveletou základových škár môže signalizovať výraznú zmenu výškopisných pomerov oproti stredovekému horizontu.

Literatúra

BALAŠA, G. 1973: Nálezová správa z archeologického výskumu na Hradnom areáli v Banskej Bystrici. Rkp. v archive PÚ Banská Bystrica.

BALÁŽ, J. 2002: Banská Bystrica v premenách času. Banská Bystrica.

FILLOVÁ, J. 1996: Mestský hrad- vstupná časť s barbakánom. Umelecko-historické a architektonické vyhodnotenie architektúry odkrytej archeologickým výskumom. Výskumná správa.

FILLOVÁ, J. 1997: Mestský hrad- vstupná časť s barbakánom. Vyhodnotenie architektúry odkrytej archeologickým výskumom. Výskumná správa.

FILLOVÁ, J. – MÁCELOVÁ, M. - ŠIMKOVIC, M., 2002: Opevnenie mestského hradu v Banskej Bystrici v 15. a na

začiatku 16. storočia. In: *Archaeologia historica* 27, Brno, s. 355-370.

FILLOVÁ, L. – MÁCELOVÁ, M. - ŠIMKOVIC, M., 2004: Mestský hrad v Banskej Bystrici. In: *Pamiatky a múzeá* č. 2, s. 2-7.

MÁCELOVÁ, M., 1997: Archeologický výskum Mestského hradu v Banskej Bystrici. In: *Archaeologia historica* 22, Brno, s. 181-190.

MÁCELOVÁ, M., 1998: Výsledky výskumu Mestského hradu v Banskej Bystrici. In: *AVANS v roku 1997*, Nitra, s. 11-113.

MÁCELOVÁ, M., 1999: Archeologický výskum mestského hradu v Banskej Bystrici. In: *Viktor Miškovský a súčasná ochrana pamiatok v strednej Európe*. PÚ Bratislava – OMH Budapešť, s. 138-143.

UŠIAK, P., 1998: Archeologický výskum barbakánu mestského hradu v Banskej Bystrici. In: *Acta Universitatis Matthiae Belii*. Zborník Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela, sekcia spoločenskovedná, č. 2. Banská Bystrica, s. 202-209.

(jan.zachar@pobox.sk)
(macelova@fhv.umb.sk)

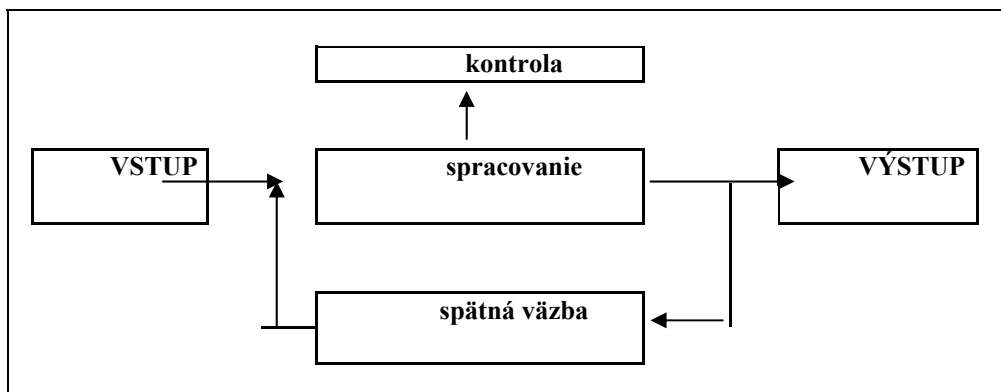
Niektoré princípy tvorby a realizácie prezentačného marketingu múzeí

ŠTEFAN KOLLÁR

Slovenská pošta, a.s., Poštové múzeum, Banská Bystrica

Ľudia si čoraz viac uvedomujú, že utváranie, výmena a využívanie ľudského poznania, patrí medzi základné a zákonité podmienky existencie a vývinu jednotlivcov, a že informácie a informovanie sú neodmysliteľnou súčasťou mechanizmu duchovného a materiálneho vývinu spoločnosti. Každodenne sa presvedčame, že skúsenosti a vedomosti pomáhajú poznať a ovládať prírodu, meniť svet, spoločenské vzťahy, životné prostredie a spôsob života, riešiť osobné i pracovné problémy. Zaisťovanie stále aktuálnych a účelných informácií v tržných podmienkach je jedným z predpokladov úspešného riadenia podniku. Každý podnik, bez ohľadu na jeho veľkosť, pokiaľ chce obstať v konkurenčnom prostredí, musí sledovať všetky zmeny vo svojom okolí. Marketing informácií, napr. záujmu zákazníkov, cenové pohyby, výskyt nových produktov a služieb, ovplyvňujú kvalitné a kvalifikované rozhodovanie. **Informačný systém je množina dát, interpretovaných ako informácie, ktoré spolu súvisia presne určeným spôsobom a vytvárajú jednotnú sústavu.**

Základný princíp činnosti dokumentuje nasledovná tabuľka:

Princíp činnosti informačných systémov

VSTUP – vytvorenie systému, určenie a zber najdôležitejších údajov a informácií, ktoré sú pre rozhodovania o činnosti podniku dôležité, zaistenie technického a programového vybavenia, zabezpečenie vstupu externých a interných zdrojov a potrebných zamestnancov.

SPRACOVANIE – akákoľvek operácia s informáciami, ktoré slúžia k vytvoreniu vhodných výstupov, tak pre potreby manažmentu, ako aj činnosti podniku.

VÝSTUP – výstupom sa rozumie konečné spracovanie a doručenie informácie vedúcim zamestnancom ostatným zamestnancom, ktorí k svojej činnosti tú - ktorú informáciu potrebujú, a to včas a na požadovanej profesionálnej úrovni.

KONTROLA – spočíva v unifikácii informácií a v hodnotení ich spracovania.

SPÄTNÁ VÄZBA – na základe kontroly z hľadiska splnenia požadovaného cieľa, či skutočnosti, o čom chceme byť informovaní. Zároveň na základe uvedeného rozhodujeme o prípadných úpravách činnosti informačného systému. Napr.: rozšírením rozsahu sledovaných údajov navrhujeme inú metódu zberu informácií alebo budeme požadovať vyhodnotenie konečnej správy v inej, viac vyhovujúcej forme.

Každý informačný systém musí spĺňať nasledovné podmienky:

relevantnosť – systém sleduje a umožňuje riešiť skutočné problémy firmy

dostupnosť – jednotliví užívatelia majú zaistený prístup k informáciám, ktoré skutočne potrebujú

prehľadnosť – možnosť rýchlej orientácie v informáciách

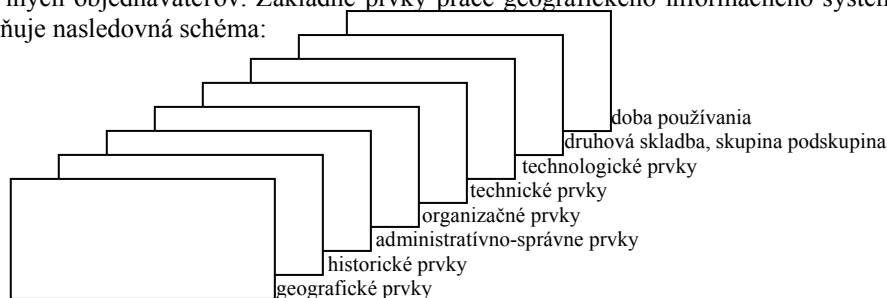
presnosť a zrozumiteľnosť – jednoznačnosť v spracovaní informácií

jednoduchá doplniteľnosť – a to nielen získaných informácií, ale s používaním databáz, modulárnej štruktúry, programového vybavenia, atď.

Každý manažér vytvára vlastný špecifický informačný systém, ktorý sa opiera o skúsenosti a štýl poskytovanej služby. Zriaďovatelia múzeí, na základe ich zaväzujúcich legislatívnych noriem, vytvárajú i za pomoci interných legislatívnych noriem (organizačný poriadok, podpisový poriadok a pod.), svoj informačný systém na ktorý nadväzuje múzeum. Vždy treba mať na zreteli, že riadiacim systémom je zriaďovateľ, riadeným múzeum. Pri utváraní modelu informačného systému, je nutné brať do úvahy makrosystém komunikácie, ktorý spĺňa dôležitú úlohu pri určení správneho marketingu.

Makrosystém komunikácie

Makrosystém komunikácie tvorí základ vonkajšieho marketingu, ako aj vnútorného informačného systému. Vonkajší informačný systém nadväzuje na zriaďovateľa a propagáciu múzea, vnútorný zabezpečuje budovanie základných systémov a subsystémov, ktoré poslúžia pri zbere, triedení, spracovaní, ale aj pri uložení a sprístupnení zbierkového fondu. Pre spracovanie I. a II. stupňovej evidencie, archívu, fotodokumentácie, knižnice, atď., sa v praxi osvedčil špeciálny program BACH. Vytvára základný informačný systém v múzeu. Pre skvalitnenie marketingu služieb však takto spracovaný materiál nevytvára systém muzeálnych informácií, čo je cieľom poskytovania služieb vo vzdelávacej oblasti. Nástrojom pre realizáciu týchto informácií je prostredie geografického informačného systému, kde v rámci súboru troch informačných okruhov, a to: **využitie objektu, objekt** – názov zariadenia a pod., **atribúty objektu** – vlastnosť, parametre a pod., sa vytvára ucelený obraz o predmete záujmu. Po vytvorení databáz na základe predmetu činnosti, múzeum získava podklady na spracovanie primárnych a sekundárnych informácií, pomocou ktorých môže realizovať analytické a syntetické práce, pre potreby zriaďovateľa, múzea, ako aj iných objednávateľov. Základné prvky práce geografického informačného systému (GIS) znázorňuje nasledovná schéma:

Základné prvky práce geografického informačného systému (GIS)

Uvedený spôsob umožňuje spracovať prehľadné tematické súbory, ktoré uľahčujú orientáciu. Z tematických súborov možno vytvárať účelovo viazané tzv. TEZAURY s vyznačením hierarchických a synonymických vzťahov, ktoré spravidla majú stromovú štruktúru. Takto získané analytické a syntetické hodnotenia umožňujú spracovanie interpretácií, vychádzajúcich z kritérií, limitujúcich faktorov, kvalitatívnych ukazovateľov, a tým sa môžu stať podkladovým materiálom pre rozhodnutia, regulatíva, vedecké práce a pod. Zároveň poslúžia pre potreby zákazníkov, využívajúcich služby múzea.

Formy a metódy prístupu múzeí k spracovaniu informácií môžu byť rôznorodé rôznorodé, ich realizácia závisí od typu daného zariadenia, od zriaďovateľa a jeho nárokov naň. Inak je to

v múzeách z rezortu kultúry, iné úlohy plnia múzeá, zriadené inými rezortmi, kde okrem úloh, vyplývajúcich zo zákona o múzeách, plnia zámery zakladateľa, vrátane naň sa vzťahujúcej legislatívy, ale i marketingových cieľov. Na základe skúseností v zahraničí, ale i v spolupráci so zakladateľom, mení sa pohľad na doteraz zaužívanú prácu múzeí, a tým i ich smerovanie. Preto je nutné zaoberať sa marketingovou oblasťou múzeí. Riešením je prehodnotenie siete, ako aj koncepcie múzeí na republikovej úrovni. Tento krok by však mal byť vysoko odborný, realizovaný na základe poznania, s vytýčením zámerov, cieľov, v súlade s potrebami múzea a hlavne bez klientelizmu. Na základe týchto skutočností by sa určili priority, medzi ktoré rozhodne patrí i zmena legislatívy spoločne s vykonávacími predpismi, zhodnotenie muzeálneho materiálu, jeho rozčlenenie a odovzdanie do zbierok tých múzeí, ktoré sú na tú ktorú problematiku špecializované. Múzeá v jednom regióne by nemali mať totožnú, resp. skoro totožnú náplň. Mali by sa špecializovať na dokumentovanie určitej ľudskej činnosti v oblasti pôsobenia, a takto by spoločne vytvorili jednoliaty obraz o tradíciách, histórii a kultúre spoločnosti v danom regióne. Tu sa dostávame k marketingovej stratégii v múzeách, ktorá v našich podmienkach nie je dostatočne rozpracovaná. Existujú síce čiastkové štúdiá a skúsenosti z praxe, avšak chýba ucelený systém prístupu a v neposlednej miere aj východiská. Ich naformulovanie bez náležitého zdôvodnenia a analýzy, na základe poznania progresívnych prístupov neprinesie zmeny v myslení, organizačnom správaní sa a konkrétnych manažérskych rozhodnutiach. Aj keby uvedená téma bola dôkladnejšie prebádaná, ťažko povedať, či by v našich postprivatizačných podmienkach dokázala dať odpovede na otázky, ktoré kladú zamestnanci múzeí, verejnosť, ale i sám život.

Odpoveďou na tieto otázky boli riešenia, zamerané na oblasť technologického rozvoja, na otázky v oblasti ekonomiky, spoločensko-politické potreby a žiadosť spotrebiteľov. Marketing práce múzeí predstavuje súbor vzájomne previazaných a náročných činností. Všetky vyžadujú nezanedbateľné finančné náklady. V budúcnosti bude potrebné preskúmať a verifikovať úroveň práce v jednotlivých múzeách, predovšetkým z pohľadu nimi stanovených predsavzatí a cieľov. Poslanie by potom bolo obsiahnuté v cieľoch, ako aj vo filozofii a v zásadách práce toho-ktorého múzea. Z nich vyplýva identita, osobitosť múzeí, priority, ktoré sa určia na základe predstáv zriaďovateľa, ako aj múzeí, čo bude viesť k ich budúcemu miestu v spoločnosti, ktorá smeruje do novovznikajúcej Európy, v ktorej tak ako v minulosti, by sme mali ochraňovať, zveľaďovať a prístupňovať kultúrne dedičstvo svojich národov pre ďalšie generácie, ako i oboznamovať ostatné národy o kultúre a histórii nášho, a poukázať na ich možnosti a východiská pre rozvoj našej, európskej, a možno i celosvetovej civilizácie.

Úlohy múzea oproti úlohám iných inštitúcií, ktoré plnia zdanlivo podobné funkcie, sú zreteľne vymedzené. Kým divadlá a koncerty komunikujú výberovo a jednostranne, rozhlas a televízia zdanlivo familiárne, múzeá bilaterálne (smerom k návštevníkovi a opačne) a multilaterálne (návštevníci navzájom). Iné inštitúcie využívajú k svojej činnosti zber, uchovávanie, skúmanie a prístupňovanie, avšak spôsobom, ktorý sa od muzeálneho líši. Knižnice, archívy a galérie, pracujú tiež týmto systémom, avšak ich činnosť je zameraná na ukladanie publikovaných dokumentov, písomných správ a predmetov ako dôkazov určitej skutočnosti. Inštitúcie ochrany prírody a pamiatok zachovávajú a konzervujú doklady historického vývoja, a univerzity a výskumné ústavy uskutočňujú výskumy. Múzeá sú oveľa viac, ako len miesta štúdia a vzdelávania alebo zábavy. Samotná zbierkotvorná činnosť má politický, ideologický, ale i estetický rozmer, ktorý nesmieme prehliadať. Či chceme alebo nie, každý prírastok, každé postavenie predmetu alebo umeleckého diela vedľa druhého, alebo jeho zaradenie v rámci výstavy, stálej expozície znamená, že sa určitým spôsobom vysvetľuje história.

Popri týchto rôznorodých úlohách, je dôležité organizačné formovanie zmien. I práca, nadväzujúca na muzeálnu činnosť, je heterogénna. Ak k tejto základnej ponuke postupne budeme pridávať ďalšie aktivity, ako napríklad muzeálnu kaviareň, predaj videokaziet, CD romov, dokumentujúcich historický vývoj, je možné zákazníka prekvapiť, nadchnúť, čo bude prinášať očakávaný úžitok. Po zabezpečení vyššie uvedených krokov, spoločne s *prídavkami* je možné zabezpečiť zhodnocovanie a predaj produktov podľa nasledovnej schémy:

Zhodnocovanie a predaj produktov

I keď ponúkané služby majú nehmotnú podstatu, stanú sa veľmi flexibilné, budú však vyžadovať dôslednú kontrolu akosti, spoľahlivosti a dôveryhodnosti s pružnosťou ponuky. Náležitou reklamou, a to napríklad výberom niektorej ponuky, sa zabezpečí príťažlivosť produktov múzea. Zároveň bude možné nevykonné položky, zistené analýzou predaja, odstraňovať.

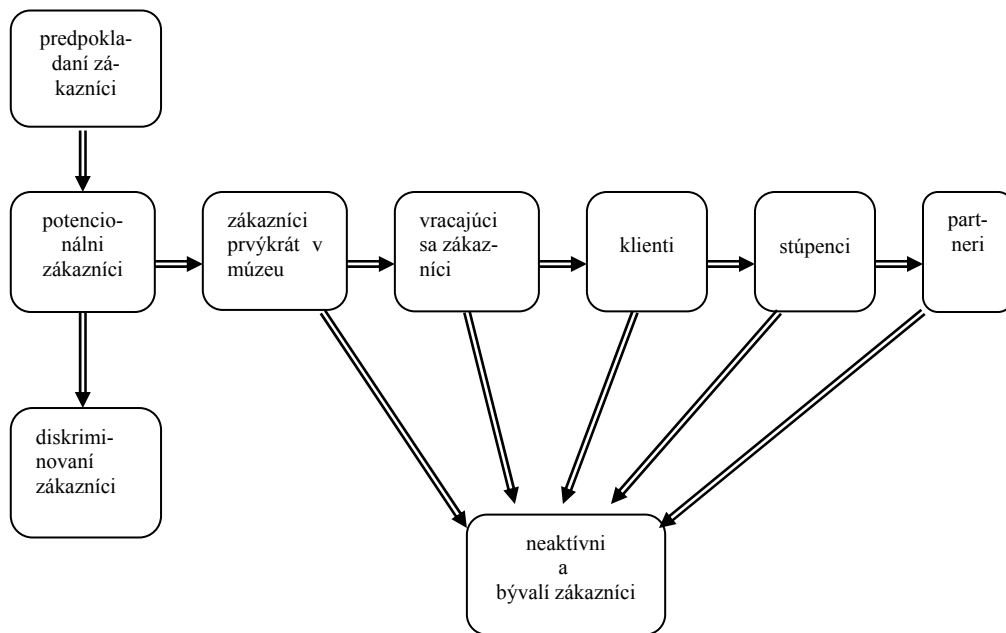
Základným predpokladom úspešného predaja je schopnosť vytvárať, udržiavať a rozvíjať dobré meno loga podniku. Múzeum sa tejto úlohy môže v plnej miere zhostiť, a to najtrvalejšími atribútmi, ako je vytváranie systémových, osobnostných a kultúrnych hodnôt a pod. Múzeu, ako verejnej inštitúcii táto zodpovednosť vyplýva, okrem verejného práva a interných predpisov, i z nového múzejného poslania – *Etického kódexu povolania*, prijatého ICOM-om v roku 1990, v ktorom však etická povinnosť zriaďovateľa je podporovať všetky záležitosti múzea, jeho zbierok a služobných výkonov. Treba však mať na zreteli, že pri súčasnom pohybe ľudí sa mení i štruktúra návštevnosti múzea. Prichádza čoraz viac návštevníkov, ktorí získali skúsenosť v zahraničných múzeách. Nastáva porovnávanie služieb, ktoré boli získané v zahraničí s domácimi. Z tohto dôvodu je nutné pri poskytovaní informácií – služieb zaoberať sa problémom ich sprístupňovania s poukazaním na historické hodnoty, a to nielen v danej oblasti, ale v oblasti celého muzeálneho trhu. Nemožno hovoriť o tradičnom marketingovom mixe, tj.: produkt – cena – distribúcia – komunikácia, príčinou sú predovšetkým vlastnosti poskytovaných služieb. Preto by bolo potrebné v rámci marketingového plánu, na základe analýzy procesov pripojiť ďalšie prvky, ktoré približujú činnosť múzea verejnosti.

Skúmaním procesov udržiavania si zákazníkov, možno ich rozdeliť do troch skupín, a to:

- **predpokladaný zákazník** – na ktorého je možnosť pôsobenia v rámci reklamy
- **potencionálny zákazník** - ktorý príde do múzea a jeho návšteva môže sa opakovať
- **diskvalifikovaný zákazník** - ktorý sa nemieni do múzea vrátiť pretože nechce, alebo nemá dostatok peňazí na zaistenie si týchto služieb

Z diskvalifikovaného zákazníka sa môže stať predpokladaný alebo potencionálny zákazník.

Ale môže sa stať i to, že sa z týchto skupín návštevníkov vyvinie neaktívny, čiže bývalý zákazník, s ktorým v tejto práci taktiež musíme počítať. Celý proces znázorňuje tabuľka:

Schéma návštevníkov múzea

Heterogenita návštevníkov neumožňuje vytvárať konkrétne ciele väzby a vzťahy, v rámci ponúkaného produktu, ale je potrebné skôr ich konkretizovať na vekové kategórie, a zachytiť záujem cieľových návštevníkov. Takéto modelovanie komunikácie s verejnosťou bude uľahčovať voľbu správnych systémových krokov s presnými informačnými tokmi už na báze konkrétnych vzťahov a väzieb jednotlivých celkov, čím vytvoria nielen nové marketingové vlastnosti muzeálnej práce, ale v rámci zložitosti makroštruktúry, možnosťou predaja a propagovania produktov vytvárajú vhodný imidž múzea.

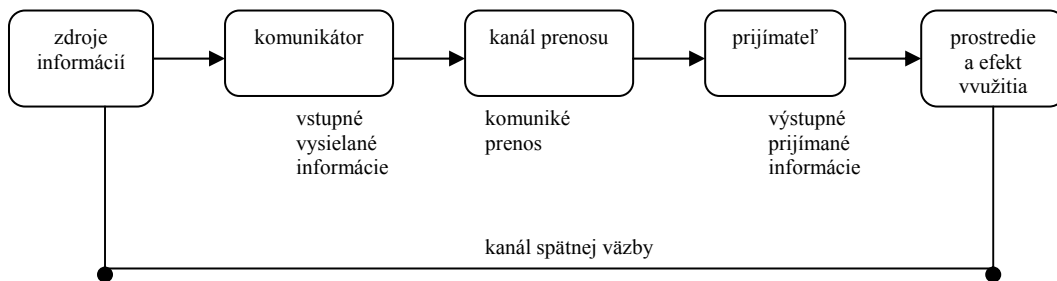
Imidž charakterizuje osobnosť, alebo podnik, jeho výrobky a služby. Poskytovatelia služieb väčšinou vyvinuté a štandardizované produkty ponúkajú dlhší čas na predaj rôznym záujmovým skupinám, čím sa stávajú ich podstatou, ktorú obmieňajú podľa predstáv a záujmu zákazníka. Služby poskytované múzeom sa v tomto líšia, i keď sa zaujímajú o cieľového zákazníka a sú vysoko profesionalizované organizácie, ich výkon sa nedá štandardizovať, a závisí viac ako pri iných typoch organizácií, od využitia odborných vedomostí zamestnancov a spolupracovníkov, ktorí sú jeho vlastným kapitálom. Nimi vytvorený produkt – expozícia, výstava, publikácia, prednášky a pod., vedome alebo nevedome vytvára imidž múzea spolu s vonkajším vzhľadom priestorov, až po postoje zamestnancov. Spokojnosť zákazníka závisí od jeho pocitov – potešenie alebo sklamanie – vyplývajúcich z porovnávania poskytnutej služby s očakávaným výkonom. Pokiaľ výkonnosť nie je v súlade s očakávaním zákazníka, nie je spokojný. Vytváranie imidžu je zmesou prvkov, ktoré sa spájajú do jedného celku, aby tak vytvorili jeden základ, tj.: imidž múzea. I keď múzeum nie je ziskovou organizáciou, jedným zo základných prvkov imidžu je otázka **ceny**. V podstate je možné uvažovať o troch hladinách, pre ktoré je charakteristické to, čo a pre koho chceme produkt, službu ponúkať. Múzeum ponúka služby všetkým vrstvám zákazníkov, môže však svoje produkty rozdeliť pre solventnejších, priemerne solventných alebo ľudí s nízkou kúpou silou. To však neznamená, že ponúkané služby by tým mali strácať na **kvalite**. Skôr naopak, úroveň všetkých ponúkaných služieb by mala byť profesionálna, ide skôr o ich rozšírenie, resp. zúženie.

Dôležitou súčasťou vytvorenia vhodného imidžu je voľba **názvu**. Názov môže napovedať, čím sa to-ktoré múzeum zaoberá. Je vhodné, ak na úradných listinách popri názve uvedie múzeum

i obdobie existencie a členstvo v domácich i zahraničných muzeálnych organizáciách. Kvalifikovanosť a dôveryhodnosť sa dajú vyjadriť aj vizuálne na letákoch alebo brožúrach tak, že sa uverejnia fotografie expozícií, výstavných priestorov, zbierok alebo pracovníkov, vykonávajúcich určitý druh zložitej alebo technicky nenáročnej činnosti z prostredia múzea. **Výhodnosť** je faktor, ktorý sa dá ponúknuť rôznym spôsobom, napr. z hľadiska umiestnenia, otváracích hodín, ponúkanou službou, atď. Každé múzeum má uvažovať o ponúkaných službách ako jednom zo základných cieľov. V praxi to znamená, že zamestnanci by mali vedome vytvárať predstavu priateľského, zainteresovaného imidžu. Listy by mali tiež napomáhať vytvárať pozitívny imidž, vedúci zamestnanci by ich mali podpisovať celým menom. Mali by byť formulované tak, že vyznejú priateľsky a osobnejšie. Významným prvkom služieb je používanie **telefónu**. Dôležité je, čo sa povie, ako sa to hovorí, ale rozhodujúce je aj to, ako rýchlo sa zdvihne slúchadlo. Dôležitá je i **vážnosť** múzea, ktorá sa dá docieľiť pomocou vhodného výberu, ako už bolo uvedené, obchodného mena, adresy, štýlu hlavičkového papiera, vybavenia expozícií, výstav, kancelárií, depozitov a pod. **Profesionalita** je síce odbornosťou jednotlivých zamestnancov daná, ale inteligentné vystupovanie, riešenie akéhokoľvek problému, súvisiaceho s činnosťou múzea, smeruje ku kvalite, ktorá určite na zákazníkov zapôsobí. Rýchla **reakcia a spoľahlivosť** vytvárajú záruku dôvery a tým i imidžu múzea.

Je zrejmé, že uvedené štruktúry a postupy bývajú vo veľkej miere ovplyvnené prostredím, sociálno-ekonomickými, technologickými a politicko-právnymi faktormi. Aby medzi nimi mohol existovať čo najplodnejší výmenný vzťah, musia byť múzeá otvorené vonkajším vplyvom. V opačnom prípade múzeá prestávajú reagovať na potreby zákazníkov, často i zriaďovateľov, čo vedie k individuálnemu životu organizácie, a orientácii podľa vlastných kritérií, čím strácajú pre potreby spoločnosti svoj význam. Vedie to k zlyhaniu inštitúcie a môže ohroziť jej existenciu, pretože koncentrácia na nepodstatné problémy vedie nakoniec k inštitucionálnej slepote k aktuálnym požiadavkám.

I keď v súčasnosti múzeá temer nevyužívajú reklamu, je predpoklad, že v budúcnosti bude tvoriť významnú súčasť marketingovej stratégie. Pri rozhodovaní o cieľoch reklamy si treba vziať na pomoc analytický prístup. Tieto ciele budú presne určovať, kde, kedy a či inzerovať. Pri hodnotení treba brať do úvahy marketingové informácie, týkajúce sa danej služby na základe uvedenej tabuľky:

Súčasť marketingovej stratégie

Úspešná reklamná kampaň je definovaná piatimi hlavnými prvkami:

- *definovanie cieľov inzercie*
- *správne načasovanie*
- *výber vhodných médií*
- *zostavenie efektívnych inzerátov*
- *monitorovanie výsledkov.*

Rozhodujúce teda je, aby sa venovala značná pozornosť každej etape reklamného procesu, počnúc rozhodnutím inzerovať až po konečnú úpravu textu. Expozícia, výstava, prípadne iná služba v múzeu môže byť atraktívna, ak však potencionálni zákazníci o nej nebudú nič vedieť,

návštevnosť nebude narastať, čím nevznikne možnosť predaja vytvorenej služby. Reklama sa často využíva na zvyčajné ciele – podporu predaja. Načasovanie inzerátu je kompromisom mnohých faktorov. Môže sa inzerovať nová alebo už existujúca služba, ale načasovanie musí súhlasiť s obdobím, kedy je možnosť získania čo najviac zákazníkov. V prípade múzei - obdobie dovoleniek, sviatkov, koniec školského roka a pod. Ďalším problémom sú médiá, s ktorými je potrebné termínovo dohodnúť časový harmonogram uverejnenia. Reklamnú kampaň je preto nutné plánovať. Jeden osamotený inzerát, hoci aj brilantne zrealizovaný, málokedy dosiahne úspešnú reakciu. Jednou z prirodzených námietok proti sérii inzerátov sú náklady, ale je lepšie naplánovať si niekoľko menších inzerátov, než jeden veľký. Pravidelnou inzerciou sa môže vzbudiť záujem o činnosť múzea v každej oblasti činnosti. Zdôraznením určitých informácií o druhu služby, použitie reklamy v rôznych médiách zefektívni uvedomenie zariadenia, jeho význam a poskytované služby. Výber miesta na inzerovanie je zdanlivo neobmedzený, ak sa ale všeobecne zamyslíme nad poskytovanými službami v múzeu, a miestom, kde bude reklama efektívna, zistíme, že prostredie je omnoho obmedzenejšie. Najlepšimi médiami sú jednoznačne tie, ktoré sú najbližšie k cieľovému zákazníkovi. Inzerát má obsahovať názov, adresu a logo, ďalej otváracie hodiny, ponúkané expozície, výstavy, prípadne ďalšie služby a konkrétne údaje. V múzeách sa zaužívalo pri otváraní expozícií, výstav a pri ďalších udalostiach, vydávať plagáty, pozvánky, katalógy. Tieto nástroje reklamy sa dajú najlepšie využiť na propagáciu špeciálnych udalostí. Zvyčajne sa pozývajú i médiá – rozhlas a televízia, obe sú efektívnym reklamným médiom. Tieto príležitosti dávajú možnosť dohodnúť si rozhovor, ako aj ďalšiu spoluprácu na propagáciu múzea. Špeciálnou formou reklamy sú letáky, brožúry, katalógy, ktoré informujú o činnosti, zbierkach, expozícii, výstavách a pod. Tlačený materiál môže byť hlavnou marketingovou súčasťou múzea. Ak majú byť úspešné, musia byť zostavené s presným cieľom a so zreteľom na zákazníka. Treba pritom dbať na farebnosť, výber papiera, použitie správnych informácií, typu písma a sadzby, ako aj celkový vzhľad, najmä pri použití ilustrácií.

V súčasnosti sa stávajú základom pre všetky druhy podnikania webovské stránky. Podobne, ako pri ostatných reklamných produktoch, aj pri uvažovaní o zostavení webovej stránky treba mať na zreteli cieľový trh a jeho potreby, ako aj ciele múzea. Webová stránka by sa mala dať ľahko otvoriť, mala by poskytovať spoľahlivé a priame informácie o tom, kto ste a čo robíte, tak, aby návštevník ihneď vedel, či stránka a jej obsah sú pre neho zaujímavé. Cieľom je nielen oslovit', ale tak zaujať, aby navštívili múzeum. Pre internetovú technológiu je charakteristická rýchlosť, preto webovskú stránku treba často aktualizovať.

Práca s verejnosťou predstavuje súhrn všetkých plánovaných a dlhodobých opatrení k rozvinutiu a udržiavaniu dôvery medzi múzeom a verejnosťou. Sformovanie adekvátneho informačného systému má zásadný ideový, kultúrny, spoločenský a kreatívny význam. Jeho účinky nemožno vždy vyjadriť materiálne ani finančne. Preto z neho nepriamo profitujú aj produkty a služby múzea bez toho, aby práca s verejnosťou mala priamo do činenia s reklamou. Hlavným obsahom práce s verejnosťou je informácia o cieľoch, výkonoch a ponuke. O vážnosti inštitúcie pritom rozhoduje predovšetkým forma, kvalita špeciálnych výkonov, patrí sme i estetika vystupovania a príslušná spoločenská identita. Reklama je jednostranným procesom, ktorej cieľom je vyvolanie určitej priazne a dôvery. Práca s verejnosťou je procesom na ktorom sa do určitej miery zúčastňuje samotná verejnosť. Má 3 roviny:

- *stála prítomnosť*
- *dosiahnutie atraktívnych hodnôt pozornosti*
- *krátkodobé výstavy*

Práca s verejnosťou má v múzeu množstvo rôznych nástrojov. Je to koncepcia, prezentácia, ale aj samotná informácia, ktorú poskytuje lektor. Mimo múzea sú to krátke oznamy, inzeráty, až po veľké podujatia na inom mieste. V zásade ale vždy majú podujatia smerovať predovšetkým k návšteve stálej expozície.

Podmienky práce s verejnosťou sú nasledovné:

- *návštevná doba a poplatky za vstupné*
- *publikácie múzea (nálepky, privesky, informačné listy, brožúry, letáky a pod.)*
- *reklama (rozhlas, televízia, noviny, plagáty, práca so záujmovými skupinami)*
- *služby návštevníkom (informácie, šatne, telefóny, občerstvenie, toalety, múzejné stánky, odborná poradenská služba, úvodné návštevy, konzultácie, múzejné kluby)*
- *akcie (otvorenie výstav, expozícií, stretnutia s publikom, výročné podujatia, pozvanie významných osobností)*
- *médiá (spolupráca s dennou tlačou, časopisy, elektronické médiá, rozhlas, televízia, internet)*

Práca s verejnosťou v najširšom zmysle slova je systematickým konaním s cieľom vyhovieť pomocou súboru procesov potrebám a želaniam zákazníkov. Koncentruje sa podľa svoje podstaty, ako marketing služieb navzájom sa ovplyvňujúcich pravidiel, ktorý sa skladá z nasledovných postupov:

- *popis záujmového okruhu zákazníkov*
- *vytvorenie príslušného a primeraného programu pre cieľových zákazníkov*
- *vytvorenie metodiky informovania o službách, a tým podnietenie zákazníkov na ich využívanie*
- *vyhodnotenie celého procesu*
- *prispôsobenie prijatých opatrení výsledkom vyhodnotenia.*

Priame aplikovanie marketingu zameraného na zisk by nebolo úspešné, nakoľko múzeá pracujú a existujú v celkom iných podmienkach. Komerčne orientované pokusy o populárizáciu sú neúspešné, pretože neberú do úvahy odlišnosť tejto sféry poskytovania služieb. Múzeá majú významné spoločenské poslanie, ktoré ho nezaväzuje len prítomnosť, ale aj budúcnosť.

POUŽITÁ LITERATÚRA

- ĎAĎO, J.: Marketingová analýza. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, Ekonomická fakulta, 1997.
- JANEČKOVÁ L., VAŠŤÍKOVÁ, M.: Marketing služieb. Praha : GRADA PUBLISHING, spol. s r.o., 2000.
- KASSAY, Š.: Marketingová stratégia korporácie. Nové Zámky : Strateg Cranium, 1999. ISBN 80-967919-7-4.
- KASSAY, Š.: Korporačné a holdingové štruktúry. Nové Zámky : Strateg Cranium, 1999. ISBN 80 – 967919-6-6.
- KOLLÁR, Š.: Vznik Poštového múzea Slovenskej pošty, š.p. In: Zborník – Naše muzejníctví v minulém desetiletí, Masarykovo múzeum v Hodoníne, 2001.
- KOLLÁR, Š.: Poštové múzeá ako súčasť marketingovej pôsobnosti. In: Zborník POSTPOINT, Žilina, 2001.
- KOLLÁR, Š.: Skúsenosti z prezentácie práce a komunikácie v Poštovom múzeu. In: Zborník – Múzeum a spoločnosť, Banská Bystrica, 2002.
- KOLLÁR, Š.: Detská pošta v expozícii Poštového múzea Slovenskej pošty, š.p., Banská Bystrica. In: Formy a metódy muzeálnej práce pri realizovaní špecializovaných expozícií a výstav, Bratislava, 2002.
- KOLLÁR, Š.: Poštové múzeum a orientácia na verejnosť. In: POSTPOINT, zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie, Žilina, 2003.
- KOLLAR, Š.: Múzeum a marketing In: Sborník z medzinárodnej konferencie Múzeum a zmena, Asociace múzeí a galerií České republiky, 2003
- KOLLÁR Š.: Zrod a vývoj Poštového múzea na Slovensku, Banská Bystrica 2003, dizertačná práca
- kolektív: Múzeá na prahu tretieho tisícročia, zborník príspevkov z konferencie Banská Bystrica 1999. Bratislava : Slovenské národné múzeum, Národné múzejné centrum, 1999. ISBN 80-8060-026-0.
- kolektív: Múzeum v spoločnosti, zborník príspevkov zo seminára Banská Bystrica 2003, Bratislava : Slovenské národné múzeum, národné múzejné centrum, 2003. ISBN 80-8066-097-X.
- kolektív: Múzejná dokumentácia a prezentácia dejín Slovenska, zborník príspevkov z konferencie 2000. Bratislava : Slovenské národné múzeum – Historické múzeum, 2000.
- kolektív: Múzeum školou a hrou, zborník príspevkov zo seminára k múzejnej komunikácii, Rudina 2000. Bratislava : Slovenské národné múzeum, Národné múzejné centrum, 2000.
- kolektív: Výročné správy o činnosti múzeí Bratislava: Slovenské národné múzeum – Národné múzejné centrum
- KOTLER, P.: *Marketing management*. Praha : Grada publishing, edícia PROFESIONAL, 2001. ISBN 80-247-0016-6.
- POYNE, A.: *Marketing služieb*. Praha : Grada Publishing, 1998.
- WALDACHER, F.: *Príručka všeobecnej muzeológie*. Bratislava : Slovenské národné múzeum, Národné múzejné centrum, 1999.

(kollars@ustr.slposta.sk)

Muzealizácia v súčasnej spoločnosti a poslanie muzeológie

MARTA MÁCELOVÁ

Katedra histórie, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

V dňoch 8.-10. novembra 2006 sa konalo v Technickom múzeu v Brne sympóziu s medzinárodnou účasťou na tému Muzealizácia v súčasnej spoločnosti a poslanie muzeológie. Usporiadateľmi sympózia boli: Asociácia múzeí a galérií Českej republiky v spolupráci s Ústavom archeológie a muzeológie Filozofickej fakulty Masarykovej univerzity v Brne, Katedrou UNESCO pre muzeológiu a svetové dedičstvo FF MU v Brne, Technickým múzeom v Brne a Zväzom múzeí na Slovensku. Podujatie sa uskutočnilo pri príležitosti životného jubilea tvorcu brnenskej muzeologickej školy Zbyňka Zbyslava Stránského a 40. výročia zahájenia postgraduálneho štúdia muzeológie na FF MU v Brne.

Zúčastnili sa na ňom domáci aj zahraniční muzeológovia, vrátane účastníkov Medzinárodnej letnej muzeologickej školy ISSOM (International Summer School of Museology). Rokovacími jazykmi bola čeština, slovenčina a angličtina. Zaistené bolo výborne fungujúce simultánne tlmočenie počas celého sympózia.

Obr. 1. Prednášajúci na sympóziu zľava: Martin R. Schärer, Zbyněk. Z. Stránský, Ivo Maroevič. Foto: D. Jaremová

Sympóziu slávnostne otvorili čelní predstavitelia Masarykovej univerzity v Brne a zástupcovia všetkých spolu usporiadateľov podujatia. Súčasťou úvodnej slávnosti bolo odovzdanie striebornej medaily Masarykovej univerzity a medaily Františka Palackého jubilantovi Doc. PhDr.

Zbyňkovi Zbyslavovi Stránskému, zakladateľovi „brnenskej muzeologickej školy“, ktoré mu bolo udelené dňa 3.10.2006. Doc. Zbyněk Z. Stránský je medzinárodne uznávaným odborníkom – muzeológom, ktorý sa v tomto odbore habilitoval v roku 1993. Bol vedúcim projektu postgraduálneho štúdia muzeológie pre pracovníkov múzeí bývalého Československa v roku 1965, rovnako ako projektu Medzinárodnej letnej školy muzeológie ISSOM, ktorá začala činnosť na brnenskej univerzite v roku 1986. V roku 1986 bol kooptovaný do Československého výboru ICOM, po roku 1990 sa stal viceprezidentom ICOFOM a vedúcim Katedry UNESCO pre muzeológiu a kultúrne dedičstvo (Chair of Museology and the World Heritage) pri rektoráte Masarykovej univerzity. Aj po odchode na dôchodok v roku 1996 až do roku 1998 pokračoval vo výučbe na katedre muzeológie v Brne a zároveň na žiadosť novo vznikajúcej Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici vypracoval projekt výučby muzeológie. Po založení Katedry ekomuzeológie FPV UMB v Banskej Bystrici, ktorá prvé roky sídlila v Banskej Štiavnici sa stal jej prvým vedúcim.

Erundovanosť jubilanta ocenili gratulačnými vstupmi aj v rámci odborných prednášok všetci európski odborníci na muzeológiu a zároveň jubilantovi kolegovia a priatelia, napr.: Prof. Dr. Ivo Maroević, Ph.D. zo Záhrebu (Chorvátsko), Prof. Dr. Peter van Mensch, Ph.D. z Amsterdamu (Holandsko), Dr. Christian Müller-Straten, Ph.D. z Mníchova (Nemecko), Dr. Martin R. Schärer, Ph.D. z Zürichu (Švajčiarsko), Doc. Solveig Sjöberg-Pietarinen, Ph.D. z Jyväskylä (Fínsko), viceprezident organizácie ICOM Dr. Martin R. Schärer, Ph.D. z Vevey (Švajčiarsko).

Prednášky boli rozdelené do troch tematických blokov a zaoberali sa:

- **Problematikou súčasnej spoločnosti a úlohou vedy a kultúry**
- **Muzealizáciou z hľadiska noetiky a ontológie**
- **Súčasným ponímaním muzeológie a jej úlohou v procese muzealizácie**

Úvodný referát prvého bloku predniesol **Prof. PhDr. Vladimír Podborský, DrSc.**, dlhoročný pracovník FF MU, pôsobiaci v súčasnosti na Ústave archeológie a muzeológie FF MU v Brne. Zhodnotil históriu **výuky muzeológie na MU**, dlhoročné pôsobenie Z. Z. Stránskeho a jeho významný podiel pri uznaní muzeológie ako samostatného vedného odboru. Zaoberal sa súčasnými formami štúdia, výukou, problémami pracoviska i perspektívami muzejníctva ako študijného odboru.

Významný **prínos brnenskej muzeologickej školy** zhodnotil nemecký muzeológ a veľký znalec múzeí a múzejných inštitúcií sveta (navštívil ich okolo 7000) **Dr. Christian Müller-Straten, Ph.D.** Je autorom monografií o múzejníctve, členom organizácie nemeckého ICOM-u, majiteľom vydavateľstva Dr. Christian Müller-Straten a MUSEUM AGENTUR v Mníchove.

Medzi jednu z najzaujímavejších prednášok si dovoľujeme označiť filozofickú prednášku **Prof. PhDr. Ing. Miloša Dokulila, DrSc.**, s názvom **Nejsme se všim (včetně svých životů, neřkuli i s muzei) na předělu?**, zaoberajúcu sa dobou, v ktorej žijeme, novým poznaním mikro- a makrosвета, neistými ekonomickými, sociálnymi i kultúrnymi hodnotami. Druhou témou jeho referátu bola rola človeka v súčasnom svete, stále menšia zrozumiteľnosť vedy a snaha o oživenie mŕtveho, archivovaného materiálu. V poslednej časti sa venoval nutnosti pripraviť zbierkový fond na dynamický medzi generačný projekt pre zajtrajšok a jeho potreby.

V tomto prvom bloku zazneli aj ďalšie tri prednášky pracovníkov Masarykovej univerzity v Brne, zaoberajúce sa vzťahom **muzeológie a filozofie (paralela súčasných kontextov)** od **Doc. PhDr. Petra Jemelku, Ph.D**, **prírody a kultúry** od **Prof. Josefa Šmajsa** a **muzealizácie a realistického poňatia medzinárodných vzťahov**, ktorú predniesol **Mgr. Martin Procházka**.

Druhý blok referátov otvoril **Doc. PhDr. Zbyněk Z. Stránský** prednáškou **Muzealizácia z hľadiska noetiky a ontológie**. Poukázal na faktory, ktoré sa v súčasnosti podieľajú na kríze muzejného fenoménu, pričom je kultúra vytlačaná na okraj spoločenského diania. Objasnil a vymedzil pojmy muzealita a muzealizácia, poukázal na potrebu selekcie, tezaurácie a prezentácie zbierkových fondov. Zdôraznil, že ak má muzeológia plniť poznávaciu a hodnotiacu úlohu, je nutné zvýšiť úroveň štúdia múzejníctva a muzeologickú vedu profesionalizovať.

Obr. 2. Účastníci sympózia Muzealizácia v súčasnej spoločnosti a poslanie muzeológie. Foto: D. Jaremová

Na sympóziu odznela zaujímavá prednáška **Prof. Petra Howarda** z Plymouthu s názvom: **Muzeológia a štúdium kultúrneho dedičstva: odbornosť či vzdelanie?** Autor príspevku predstrel svoj vedecký pohľad geografa, ktorý krajinu považuje za základný prvok a článok uchovávaní dedičstva. Hovorí o novom scenári chápania kultúrneho dedičstva a polemizuje o spôsobe vzdelávania v procese nástupu týchto trendov.

Rovinami muzealizácie v súvislosti s kultúrnym dedičstvom sa zaoberal **Prof. Dr. Ivo Maroevič**, významný chorvátsky muzeológ vo svojom výbornom príspevku s jasne formulovanými pojmami, objasňujúcimi komplexný proces muzealizácie, ktorý zlepšuje integráciu kultúrneho dedičstva do skutočného života.

Ďalším zahraničným prednášateľom bol holandský muzeológ **Prof. Dr. Peter Mench**, ktorý vyučuje metodológiu muzeológie a kultúrneho dedičstva v rámci svetových výučbových programov. V príspevku **Deinštitucionalizácia muzealizácie: kultúrna pamäť verzus muzeálie** rozoberá inštitúciu múzeí v súčasnom svete, spájanie sa kultúrnych inštitúcií do nových typov a vytváraním nových alternatívnych foriem muzealizácie.

V treťom bloku prednášok predstavila významná a komunikatívna muzeologička a popredná výskumná pracovníčka na univerzite v Jyväskylä **Doc. Solveig Sjöberg-Pietarinen, Ph.D.** v príspevku **Muzeológia v súčasnej fínskej spoločnosti** súčasný stav výuky muzeológie na mnohých fínskych univerzitách (Turku, Tampere, Helsinky, Oulu a Jyväskylä). Poukázala na novú legislatívnu úpravu, podľa ktorej je potrebné pre prácu v múzeách muzeologické vzdelanie. Predstavila proces zvyšovania kvalifikácie formou konkrétnych dizertačných prác, zaoberajúcich sa hodnotami predmetov, vizualizáciou v múzeách, dizajnom, ekológiou.

Muzeologickým vzdelávaním v Srbsku, súčasnosťou a perspektívami sa zaoberal **Mladenko Kumovič, Ph.D.** z Belehradu.

Obr. 3. Účastníci sympózia Muzealizácia v súčasnej spoločnosti a poslanie muzeológie. Foto: D. Jaremová

Z českých muzeológov riešil vo svojom referáte otázku **Muzeológie a jej perspektív** vedúci Katedry UNESCO pre muzeológiu a svetové dedičstvo na FF MU v Brne **PhDr. Jan Dolák**. Zaoberal sa počtom a kvalitou muzeologických pracovísk v Českej republike, kriticky prehodnotil vedecký potenciál múzeí a poukázal na nutnosť prezentácie výsledkov vedeckej a odbornej práce formou publikačnej činnosti.

Z mladých českých muzeológov zaujal **Mgr. Pavel Douša, Ph.D.** erudovaným príspevkom **Čas múzeí a časový rozměr muzeální skutečnosti**.

Slovensko reprezentoval jediným príspevkom na tému **Múzejné zbierky a kultúrne dedičstvo** odborný asistent katedry ekomuzeológie FPV UMB v Banskej Bystrici **Ing. Marcel Lalkovič, CSc.**

Niekoľko príspevkov odznelo z pera súčasných managerov a riaditeľov českých okresných i krajských múzeí, odborných pracovníkov i špecializovaných technických múzeí.

Vysoká kvalita prednesených referátov, ktoré by mali byť publikované v samostatnom zborníku zo sympózia, obohatila poznanie a obzor účastníkov tohto medzinárodného podujatia. Prijemné prostredie hostiaceho Technického múzea umocnilo dobrý dojem, znásobený výborne zorganizovanou exkurziou s erudovaným odborným výkladom. Počas nej účastníci navštívili novú stálu expozíciu v Pavilóne Anthropos v Brne a expozíciu Pamätníka mieru v Praci pri Brne. Účastníci sympózia si prezreli expozície a výstavy Technického múzea. Veľmi dobre pripravené odborné podujatie, za ktoré ďakujeme všetkým organizátorom sa skončilo spoločným večerom a zaujímavou prehliadkou dobových kostýmov zo zbierok TM, ktoré predvádzali šarmantné pracovníčky TM. Sympóziu splnilo svojím obsahom, vysokou erudovanosťou referujúcich a tvorivou diskusiou očakávaní všetkých zúčastnených.

(macelova@fhv.umb.sk)

Mytológia smrti u Slovanov a iných etník

KATARÍNA MARČEKOVÁ

Fenomén smrti je veľmi úzko spojený s náboženskými predstavami toho ktorého etnika. Preto je dôležité zdôrazniť, opísať, rekonštruovať svet náboženských predstáv týkajúcich sa nielen rituálu smrti.

Svet slovanských náboženských predstáv bol svetom, kde sa vzájomne prelínali predstavy germánske, keltské, grécko-rímske s pôvodnými náboženskými predstavami Slovanov. Ich gro nedokážeme rozpoznať, pretože po príchode na nové územia do seba implikovali predstavy pôsoiace na tomto území.

Väčšina bohov z tohto prostredia, ktorá mala vo svojej pôsobnosti smrť a podsvetie, bola chtonického charakteru. Z keltského prostredia poznáme niekoľko bohov s touto funkciou: Aedmac Lir, Aericura, Arianrhod.¹ Grécko-rímskych božstiev bolo rovnako niekoľko², avšak najväčší záujem bude vzbudzovať Hádes/Pluto, kde sa dá poukázať na paralelu so slovanským bohom Velesom, a germánska bohyňa Hel.

Veles bol slovanským bohom plodnosti a ochrancom dobytky, úrody, majetku, blahobytu a aj bohom podsvetia. Uctievali ho východní Slovania so strediskom v Kyjeve a Rostove. Pravdepodobne bol globálnym bohom, čoho dôkazom sú zachované osobné a miestne názvy a pozostatky v ľudovom nárečí. Jeho kult uvádzajú pramene ako Povesti vremennych let, Slovo o pluku Igorovom, Legenda o sv. Vladimírovi už od 10. storočia. Jeho uctievanie sa však kladie aj do skoršieho obdobia. Po stabilizácii kresťanstva bol stotožnený s diablom, respektíve čertom, rovnako ako väčšina božstiev slovanského panteónu. K ľahšej degradácii pravdepodobne prispeli aj jeho atribúty býčích rohov a falických symbolov.³ Pokiaľ prijmeme tézu o jeho pôsobnosti ako boha podsvetia, vyvstáva otázka, ako sa mohol boh dobytky a majetku stať pravdepodobným bohom podsvetia. Odpoveď možno nájdeme pri porovnaní s gréckym Hádom. Ten patrí medzi najstarších gréckych bohov. Je považovaný za chtonický protiklad boha Dia. Je pánom ríše mŕtvych a zároveň aj bohom bohatstva (majetku), pretože všetky drahé kovy a kamene sú uložené v zemi.⁴ Vzhľadom ku kontaktom tohto územia k antickému sa dá predpokladať prenos ideí z antického sveta sem. Ale pravdepodobne istejšou odpoveďou je, že správy o Velesovi ako bohu podsvetia pochádzajú z antického kultúrneho okruhu, a teda sa v chápaní mohla prejaviť paralela medzi ním a Hádom. Z hľadiska lingvistiky sú paralely k Velesovi ako bohu podsvetia najbližšie v baltskom kultúrnom okruhu v oboch aspektoch: aj ako boha dobytky – Veles, Velinas, aj ako vládcu podsvetia – véles (duša mŕtvych), Velionis (deus animarum), Vels (lotyšský boh smrti), vela (kráľovstvo mŕtvych), Velinas, Velnias, Vels (diabol). Rovnako v českom jazyku sa používal názov „veles“ ako synonymum diabla, čerta.⁵

Germánska bohyňa Hel je takisto chtonickou bohyňou podsvetia. Jej panstvo sa rovnako nazýva Hel. Vláadne tam všetkým mŕtvym s výnimkou padlých v boji, ktorých sprevádzajú valkýry do Vallhally. Polovicu tela má bielu a polovicu čiernu⁶, čím vyjadruje nedeliteľný dualizmus života a smrti. Vláadne v Niflhelme nad deviatimi svetmi, ktorý je príbytkom tých, ktorí k nej budú

¹ JORDAN, M.: *Encyklopedie bohů*. Praha : Volvox Globator, 1997, s. 15, 16, 48.

² JORDAN, M.: *Encyklopedie .....*, s. 22, 277, 292, 383.

³ ČAPLOVIČ, D.: *Pohanské náboženstvo Slovanov – kontexty a hodnoty*. In: *Studia Archeologica Slovaca Mediaevalia*, III/IV, 2000-2001, s. 99; JORDAN, M.: *Encyklopedie.....*, s. 488; PROFANTOVÁ, N.-PROFANT, M.: *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*. Praha : Libri, 2002, s. 229-230.

⁴ JORDAN, M.: *Encyklopedie.....*, s. 167.

⁵ VÁŇA, Z.: *K současnému stavu studia slovanského pohanství*. In: *Památky archeologické*, LXXVI, 1985, 1, s. 241; NIEDERLE, L.: *Slovanské starožitnosti. Oddíl kulturní*. Praha: Bursík&Kohout, 1916, s. 112-116; ELIADE, M.: *Dejiny náboženských predstáv a ideí. III*. Bratislava : Agora, 1997, s. 37.

⁶ JORDAN, M.: *Encyklopedie.....*, s. 180.

poslaní, teda tých, ktorí umrú na starobu alebo chorobu.⁷

Nepoznáme predstavy o slovanskom záhrobí. Môžeme sa len pokúsiť demonštrovať iné dve predstavy, a to keltské a germánske, o ktorých máme dostatok písomných prameňov a dúfať, že slovanské predstavy s nimi mali spoločných aspoň niekoľko čít.

Podľa početných správ antických autorov môžeme usudzovať, že Kelti verili v nesmrteľnosť duše. Caesar vo svojich Zápiskoch uvádza, že podľa druidskej náuky duša nezahynie, ale po smrti sa sťahuje z jedného do druhého.⁸ Toto nám síce predstavuje aj akúsi formu reinkarnácie duše, nič bližšie však o nej nevieme. Diodoros Sicílsky vo svojej *Bibliothéké historiké* rovnako hovorí, že „ľudské duše sú nesmrteľné a na určitý počet rokov sa vracajú do iného tela“.⁹ Vo všeobecnosti platí, že podľa predstáv Rimanov Keltom ich viera v posmrtný život a pobyt v krajine večného šťastia a mladosti dodáva odvahu v boji a zbavuje ich strachu zo smrti. Pri predstavovaní keltských eschatologických predstáv však vystupuje niekoľko problémov, z ktorých najdôležitejšie sú pojmy a zaradenie konkrétnej predstavy do nejakého rámca. Touto problematikou sa vo svojom príspevku zaoberá Tatiana Podolinská, ktorá prezentuje predstavy tak, že smrť je pre Kelta len stredom dlhého života. Nemôžeme však povedať ani to, či ide o život a predstavu lineárnu alebo cyklickú. Keltská náuka je vo všeobecnosti charakteristická ideou o prevetľovaní duše a ideou o nesmrteľnosti duše, pričom je podstatné, že ide o telesnú existenciu duše po smrti. Ich duša teda odíde v (inom) tele do iného sveta, a nevyklučuje sa možnosť opätovného návratu na tento svet.¹⁰ Viera v posmrtný život duše je spojená s predstavou miesta pobytu tejto duše. Možnosťou, ako sa na toto miesto dostať, bolo putovanie loďou (často patrili priamo bytostiam zo záhrobia), niekedy sklenenou bez vesiel a plachiet, keď loď sama poznala cestu.

Záhrobie bolo geograficky situované západne od Atlantiku a malo podobu ostrova uprostred oceánu. Bolo sídlom ľudí, rovnako ako bohov. Dalo sa tam dostať nielen plavbou po mori, ale aj prostredníctvom mentálneho prenosu. Pomenovania sa rôznili, ale všetky mali jeden spoločný znak: opisovali niečo, čo bolo v bežnom živote Keltov dosiahnuteľné len ťažko a od čoho si sľubovali sladký a ničím nerušený život: Tir mBeo (zem živých), Tir na mBan (zem žien), Tir na nOg (zem mladých), Tir Sorcha (zem svetla), Mag Mor (veľká zem), Mag Meld (zem rozkoší). Ich geografická lokalizácia je pomerne jednoduchá, podľa Plutarcha, ktorý cituje starší prameň Demétria, sa západne od Británie nachádzajú ostrovy, ktoré nesú mená bohov a kráľov.¹¹

Práve putovanie po neznámych miestach umožnilo v írskych literatúre vznik špecializovaného útvaru – *immrame*. Dva najznámejšie sú: Branova plavba a Námorná plavba Mel Dúinovoho člna. Vo všeobecnosti sa obe tieto diela, hlavne Branova plavba, považujú za alegorickú cestu duše: „K Branovi prichádza žena s vetvou, ktorú priniesla zo záhrobia. Nalieha naňho, aby sa na toto miesto vydal. Predpovedá mu aj narodenie Krista, ako narodeného z panny bez začiatku a konca. Bran sa necháva nahovoriť a so svojimi 26 druhmi prekračuje Planinu rozkoše (raj, kde nie je hriech) a prichádza na Ostrov radosti. Potom dorazí na Ostrov žien ako miesto roztopašných rozkoší. Jeden z cestovateľov – Nechtáin – zatúži po domove a kráľovná ostrova ich všetkých necháva odísť. Predtým ich však varuje, aby v žiadnom prípade nevstupovali na zem. Keď sa však vrátia, Nechtáin neposlúchne a vystúpi na zem, v tom okamihu sa zmení na popol. Bran sa predstaví a ľudia mu odpovedajú, že ho nepoznajú, ale Branova plavba, že je jednou z ich najstarších povestí. Bran pochopí, že sa síce vrátil domov, ale o niekoľko storočí neskôr, vyrozpráva im teda svoje dobrodružstvá a odplávajú nazad na šire more.“ Z tohto príbehu vyplýva, že vrátii sa teda

⁷ STURLUSSON, S.: *Edda : Sága o Ynglizích*. Prel. H. Kadečková. Praha : Odeon, 1988, s. 64.

⁸ CAESAR, G. I.: *Zápisky o válce galské*. Praha : SNKLU, 1964, s. 159.

⁹ VLČKOVÁ, J.: *Encyklopedie keltské mytologie*. Praha : Libri, 2002, s. 310.

¹⁰ PODOLINSKÁ, T.: *O ceste tam a zase späť alebo o probléme metempsychosis u starých Keltov*. In: Kováč, M.-Kovács, A.-Podolinská, T. (eds.): *Cesty na druhý svet*. Bratislava : CERES, 2005, s. 177-195.

¹¹ VLČKOVÁ, J.: *Encyklopedie keltské mytologie*, s. 312-313. V stredovekej Európe sa dokonca tradovalo, že ostrovné Írsko – *insula Hiberniae* - bolo miestom, odkiaľ sa vraj dalo vstúpiť do očistca. KOŽIAK, R.: *Špecifické črty vývoja kresťanstva a monasticizmu v Írsku v ranom stredoveku*. In: *Rehole a kláštory v stredoveku*. Ed. R. Kožiak, V. Múcska. Bratislava : Chronos, 2002, s. 31.

úplne zo záhrobia nie je nikdy možné. V mladších príbehoch sa záhrobie presunulo z mora na pevninu. Potom boli miestami vstupov napríklad v jaskyniach, na kopcoch, prameňoch, jazerách. Časom, kedy sa hranice medzi svetom živých a svetom mŕtvych takmer zmazali, bol čas sviatku samhain.¹² Mŕtvi prichádzali k svojim žijúcim príbuzným, ohriať sa pri ohni a jesť jedlo smrteľníkov. Vtedy mohli aj živí vstúpiť do miest obývaných mŕtvymi a vydat' sa po záhrobných cestách. Neboli však všetci vedení len priateľskými pohnútkami. Niektorí mŕtvi prišli škodiť ľuďom. Týmto neželaným návratom mali zabrániť rôznorodé protivampyrické opatrenia.

Snáď najbohatším opisom germánskych náboženských predstáv je *Edda* od Snorriho Sturlussona. Hoci pri Edde existuje riziko pokusu kresťanskej organizácie o ovládnutie mytologického sveta, jednotlivé javy vyťahnuté z literárneho kontextu pravdepodobne spracovávajú naratívny mytologický systém. O osude ľudí rozhodujú tri panny normy Urd (Osud), Verdandi (Stálosť), Skuld (Povinnosť), ktoré vládnu nad osudmi ľudí.¹³ Cieľom zomretých je niekoľko svetov. Tí, ktorí majú pravú vieru, budú prebývať na mieste zvanom Gimlé či Víngolf, kým zlí pôjdu k Hel a odtiaľ do Niflhelu, čiže hlboko nadol do deviateho sveta.¹⁴ Práve v tejto pasáži sa kresťanské kozmológia prejavuje snáď najjasnejšie. Gimlé/Víngolf je severským rajom určeným pre ľudí s „pravou vierou“. Jej sieň predčí krásou všetky ostatné a skvie sa jasnejšie než slnko. Nachádza sa až v treťom nebi: Vídbláin, Andlang.¹⁵ V predpoklade, že nebo Germánov malo niekoľko častí nachádzajúcich sa nad sebou, sa odráža kozmológia kresťanstva. Hel/ Niflhel/ Niflheim sú pravdepodobne názvy používané paralelne pre pomenovanie jedného a toho istého miesta. Hel je odvodené od mena bohyně vládnucej na tomto mieste. Niflheim je krajinou tieňov, možno podobnou krajine tieňov vo Vergíliovej Aeneide. Nebo aj podzemie sú členené podobne, ako je členené kresťanské nebo a peкло na niekoľko rovín.¹⁶ V Edde je toto členenie najlepšie viditeľné v opise diania po Ragnaröku.¹⁷ Existuje ešte jedno miesto určené pre kastu bojovníkov, ktorý umreli na bojisku. „Fólkvang se zvedum, kde Freyja poroučí, kdo zasadne v síni. Polovinu padlých pokaždé si vyvolí, druhou si odvádí Ódin.“¹⁸ Mŕtvych určených pre Ódina vyberajú valkýri – bojovníčky, ktorých meno znamená „vyberajúce zabité“. Ony zvolia, kto vyhrá a kto padne.¹⁹ Následne odvádzajú zabitých do Valhally, pričom polovicu odovzdávajú bohyni Freyji. Valhalla je podobná nebeskému Jeruzalemu, aj tu má každý dané miesto, len sa tam musí dostať za svoje zásluhy. V Edde sú to zásluhy padlých v boji.

Svet slovanských predstáv nie je jednoduché zrekonštruovať. Najväčšie možnosti sa nám núkajú z hľadiska využitia lingvistiky na dešifrovanie pojmov. Slovo *navka*, *navb* je slovo gótskeho pôvodu, ktorý pomenúva duše mŕtvych alebo záhrobie. Rovnako však koreň slova môže pochádzať z grécko-latinského pomenovania *naus* – ako loď slúžiaca k prevozu mŕtvych.²⁰ Podľa Dušana Čaploviča bola aj predstava o záhrobnom živote spájaná s predstavou života za morom alebo v hlbokom podsvetí.²¹ Predstava podsvetných božstiev im však nebola neznáma (môže ju naznačovať aj spodný pás zbručského idolu) a nemusí byť výhradne plodom klasifikácie kresťanstva. Dualistickú existenciu dobra a zla dosvedčuje aj kozmogonická verzia *Povesti vremennyh*

¹² VLČKOVÁ, J.: *Encyklopedie keltské mytologie*, s. 167. Podobným sviatkom pre Italov bol sviatok Parentalia vo februári, kedy sa mŕtvi vracali na zem a živili sa jedlom na hrobch. Keďže február bol posledným mesiacom kalendára, mal prechodný charakter, kedy neplatili všeobecne platné pravidlá. ELIADE, M.: *Dejiny náboženských predstáv a ideí. II.* Bratislava: Agora, 1997, s. 98.

¹³ STURLUSSON, S.: *Edda*, s. 53.

¹⁴ STURLUSSON, S.: *Edda*, s. 42.

¹⁵ STURLUSSON, S.: *Edda*, s. 55.

¹⁶ DINZELBACHER, P.: *Poslední věci člověka : . Nebe, pekle, očistec ve středověku.* Praha: Vyšehrad, 2004. s. 14-24.

¹⁷ STURLUSSON, S.: *Edda*, s. 92.

¹⁸ STURLUSSON, S.: *Edda*, s. 60.

¹⁹ STURLUSSON, S.: *Edda*, s. 67-72.

²⁰ VÁŇA, Z.: *Svět slovanských bohů a démonů*, s. 46-49.

²¹ ČAPLOVIČ, D.: *Pohanské náboženstvo Slovanov – kontexty a hodnoty*, s. 101.

let.²² Ich záhrobie nebolo delené podľa zásluh, etického hodnotového rebríčka. Aj pojmy ako „raj“ a „ad“ (peklo) hovoria o záhrobí všeobecne, nešpecifikujú ho ako určité miesto len pre jednu kategóriu ľudí. Hoci slovo *pǫklъ* – peklo je nepochybne slovanského pôvodu, ešte automaticky nemusí indikovať peklo podľa kresťanských predstáv. Pôvodne je podobné prekladu latinského slova *pix* – smola. Slovania si mohli predstavovať záhrobie ako miesto, kde boli zlí ľudia pálení smolou/ohňom a podľa toho celé miesto nazvať peklom. Táto myšlienka však nie je pôvodná. Miesto trestu je kresťanskou aplikáciou. Slovania poznali peklo iba od doby, kedy už boli oboznámení s kresťanstvom a jeho pomenovanie odvodili od jeho určitej, kresťanstvom pertraktovanej vlastnosti.²³ Slovanské záhrobie je svetom tieňov, miestom, kam sa dostanú všetci bez rozdielu. Spôsob ich „života“ v záhrobí bol však kvalitatívne odlišný v závislosti od starostlivosti, akú im prejavovali pozostalí, prevedeného pohrebného obradu, spôsobu smrti. Tí, ktorí boli pochovaní v súlade s obradom, viedli spokojný život. Tí však, ktorí odišli zo sveta násilnou smrťou alebo neboli náležite pochovaní, blúdili medzi svetom a záhrobím a vracali sa na svet ľudí. Tieto príznaky „nave“ boli neskôr interpretované ako démoni zla, diabli. Kresťanského diabla teda môžeme nájsť aj v slovanskej viere v „mory, nave“, príznaky a strašidlá, upírov a revenantov, ktorí mali moc škodiť a mstiť sa živým.²⁴ Nebo bolo protipólom zeme. Výraz zodpovedá staroindickému *nábhas*, iránskemu *nabah*, gréckemu *nefos*, latinskému *nubis*, nemeckému *Nebel* a predstavuje oblohu s oblakmi. Nie je teda miestom odmeny pre spravodlivých ako v kresťanstve. Existujú však aj neskoršie predstavy už kvalitatívne ovplyvnené kresťanstvom. Nebo planie ako oheň, v ktorom sa skrýva Boh, anjeli a svätí žijú vo viditeľnom nebi, kam sa môžu dostať len duše mŕtvych. Jeho klenba sa dotýka zeme a siaha až na morské dno.²⁵ Väčšina pojmov spájaných s terminológiou ako boh, viera alebo svätý, je iránskeho pôvodu, a teda poukazujú na slovansko-iránske kultúrne väzby a podiel na slovanskej etnogenéze. „Div, diva, divý“ je pre Slovanov prírodným duchom, ktorému zodpovedá staroindické „deva“, iránske „div, daeva“, latinské „divus, deus, dea“ a litovské „devas“.²⁶ Ich pohrebný rítus je však odlišný.²⁷ Terminológiu teda slovanstvo prebralo z iránskeho kultúrneho okruhu, pohrebný rítus však z indoeurópskeho. Nielen slovanstvo náboženstvo má svoje korene v spoločnom indoeurópskom základe. Má preto spoločné znaky s náboženskými systémami Indov, Iráncov, Grékov, Rimanov, Germánov, Keltov a Balto-²⁸

Nie je jednoduché vytvoriť a predstaviť pôvodný svet slovanských predstáv. Môžeme len predpokladať, že mali pomerne zhodnú skladbu ako mytologické predstavy iných indoeurópskych etník. Možnosťou ako nahliadnuť bližšie na ich skladbu je skĺbiť historický a religionistický výskum s lingvistickým, ktorý môže naviesť na tú správnu cestu.

(katarinamarcekova@yahoo.com)

²² VÁŇA, Z.: *K súčasnému stavu studia slovanského pohanství*, s. 236; CHARVÁT, P.: *Předkřesťanské ideologie. v raném českém středověku*. In: *Studia mediaevalia pragensia*, 1988, 1, s. 84-85.

²³ CHORVÁT, K.: *Znali Slovania peklo?* In: *Slovenské pohľady*, XIV, 1894, s. 228-229. Podobne ani v germánskej mytológii ríša, ktorej vládla bohyňa Hel, nemala negatívny obraz pekelného miesta hriešnikov. Kresťanský význam pekla nadobudol až neskorší christianizovaný slovný tvar (nem.Hölle). DE REU, M.: *The Missionaries: The First Contact between Paganism and Christianity*. In: *The Pagan Middle Ages*. Ed. L. Milis. b. m. : Boydell Brewer, 1998, s. 19-21.

²⁴ BYLINA, S.: *La peur et l'espérance eschatologique dans la première christianisation des Slaves*. In: SWIERKOSZ-LENART, S.W.: *Le origini e lo sviluppo della cristianità slavo-bizantina*. Ed. S. W. Świerkosz-Lenart. Roma : Istituto Storico Italiano per il Medioevo, 1992, s. 207-209.

²⁵ VÁŇA, Z.: *Svět slovanských bohů a démonů*. Praha : Panorama, 1990, s. 59.

²⁶ NIEDERLE, L.: *Slovanské starožitnosti. Oddíl kulturní*, s. 31-34; VÁŇA, Z.: *Svět dávných Slovanů*, s. 83.

²⁷ VÁŇA, Z.: *K současnému stavu studia slovanského pohanství*. In: *Památky archeologické*, LXXVI, 1985, 1, s. 232.

²⁸ ČAPLOVIČ, D.: *Pohanské náboženstvo Slovanov – kontexty a hodnoty*, s. 95.

Historiografická analýza časti knihy *Abbrégé de l'histoire des Turcs* venujúcej sa dobytíu pevnosti Nové Zámky roku 1663 Turkami

HELENA MARKUSOVÁ

Kniha *Abbrégé de l'histoire des Turcs* [Prehľad dejín Turkov] francúzskeho autora Gilberta Saulniera du Verdier je súčasťou historického knižného fondu Múzea Jána Thaina v Nových Zámkoch, nachádza sa v regionálnej časti tejto knižnice. Kniha opisuje dejiny osmanských Turkov, pričom zachytáva časové obdobie od Osmana I. po Mehmeda IV.

Do tejto epochy osmanských dejín spadá aj ich prienik a výboje na územie dnešného Slovenska. Konkrétne sa v tejto štúdiu budeme venovať pasáži opisujúcej dobytíu pevnosti Nové Zámky v roku 1663 Turkami.

Miestopisné názvy a vlastné mená uvádza du Verdier vo verzii starej francúzštiny, ktorá je svojim pravopisom podstatne odlišná od súčasnej, mnohé pojmy či mená sa dali len ťažko správne určiť, preto sme sa, pokiaľ to bolo možné držali slovenského prepisu. Pri prvom spomínaní pojmu ho uvádzame v originálnej verzii, pričom slovenský ekvivalent bude v hranatých zátvorkách.

Kniha *Abbrégé de l'histoire des Turcs* je historická tlač vydaná v rokoch 1681/1682 vo Francúzsku, v Lyone. Samotnú tlač tvorí kniha a dva príväzky, pričom sa jedná o tri chronologicky na seba nadväzujúce zväzky tejto knihy. Už zo samotného titulného listu je jasné, že sa jedná o ďalšie (pravdepodobne tretie) vydanie tejto knihy, ktoré je navyše obohatené o obrázky sultánov a rôzne zaujímavé poznámky k ich životu. Prvé dva zväzky vyšli u toho istého vydavateľa v roku 1682, zaujímavosťou je, že tretí zväzok vyšiel u iného vydavateľa a o rok skôr ako prvé dva. Prvé nám známe vydanie tejto knihy pochádza z roku 1653 a bola vydaná v Lyone, následne ešte vyšla v roku 1665 v Lyone aj v Paríži.¹ Samotná periodicitá reedícií knihy nám môže čo-to napovedať o jej popularite v období jej vzniku.

Ako autor knihy sa uvádza *Sieur du Verdier*, pod týmto označením možno identifikovať Gilberta Saulniera du Verdier,² avšak vo všetkých knihách, ktoré napísal sa uvádza práve ako *Sieur du Verdier*. Domnievame sa, že označenie *Sieur* by mohlo byť buď nejakým titulom, ale skôr by sa mohlo jednať o zastaranú formu zapisovania francúzskeho *monsieur*, teda pán, čo sa nám zdá viac pravdepodobné. Du Verdier sa vo svojich knihách často krát uvádza s prívlastkom "*Historiographe de France*", teda historiograf Francúzska. Aj tento poznatok nás viedol k snahe odhaliť viac o autorovom pôvode a o tom, nakoľko ho skutočne môžeme považovať za historiografa-odborníka, v tomto smere, žiaľ, nebolo naše pátranie úspešné, zistili som len rok jeho úmrtia 1686. Podarilo sa nám však nájsť viacero kníh, ktoré napísal a ich charakter, respektíve názvy, naznačujú, že sa prioritne sústreďoval na historické témy.

Jeho diela sú:

1. La Floride, 1625
2. Le roman des romans, où on verra la suite et la conclusion de D. Belianis de Grèce, du chevalier du Soleil et des Amadis
3. Le voyage de France
4. Les esclaves, ou l'histoire de Perse, 1628
5. Le roman des Dames, 1632
6. La Sibille de Perse, 1632
7. Histoire des cardinaux illustres qu'on été employéz dans les affaires d'État, 1653
8. Abbrégé de l'histoire d'Espagne, 1659

¹ <http://www.bm-lyon.fr/catalog+/basig/search.do>. [Cit. 2006-03-28]

² <http://www.bm-lyon.fr/catalog+/basig/search.do>. [Cit. 2006-03-28]

9. Le chevalier hypochondriaque, 1663
10. Histoire d' Angleterre, d' Ecosse et d' Irlande, 1666
11. Abbrégé de l'histoire de France, 1667
12. Histoire sainte et ecclésiastique, 1667³

Už len z tohto výpočtu vyplýva, že napísal až pozoruhodne veľa kníh, a že téma histórie mu musela byť veľmi blízka, z čoho možno usudzovať, že musel mať aký-taký prehľad v historických udalostiach a súvislostiach, lenže na druhej strane stojí za zamyslenie sa, práve jeho široký literárny záber. Venoval sa dejinám Francúzska, Španielska, Anglicka, Škótska, Írska, Grécka, Perzie až po dejiny Turkov. Preto je namieste otázka, či mohol pri takom širokom zábere skutočne hĺbkovo pokryť spracúvané témy a nakoľko sa opieral o iné diela a preberal ich údaje. Keďže sa nám nikde nepodarilo nájsť informácie o jeho prameňoch, môžeme sa obmedziť len na naše špekulácie. Myslíme si, že musel vychádzať z iných zdrojov, keďže sa nám zdá málo pravdepodobné, že by osobne dokázal preštudovať všetky spomínané kultúry a ich dejiny sám, taktiež sa domnievame, že keby to tak skutočne bolo, patril by k všeobecne známym a citovaným historiografom, a to že by medzi nich patril sa nám zatiaľ vôbec nepotvrdilo.⁴

Ak sa zameriame na formálnu stránku diela, môžeme skonštatovať, že všetky zväzky majú rovnakú štruktúru. Pri každom sultánovi sa uvádza jeho meno, koľkým sultánom bol toho mena a koľkým sultánom bol v celkovom poradí, nasleduje jeho portrét v čiernobielym prevedení a pod ním je výrok, ktorý sa mu prisudzuje. Tieto výroky sa väčšinou týkali ich vojenských úspechov a sú písané v rýmoch, pričom sa vždy jedná o štvorveršie. Autor spomína dvadsiatich troch sultánov od Osmana I. po Mehmeda IV., čo je podľa nás veľmi zaujímavé, keďže Mehmed IV. bol du Verdierovým súčasníkom. Po formálnej stránke je kniha veľmi dobre spracovaná, pretože každý zväzok obsahuje prehľadnú tabuľku sultánov spomínaných v tej-ktorej knihe a zoznam hesiel, ktorý čitateľovi rozhodne uľahčuje orientáciu. Autor sa neobmedzil len na samotných vládarov a ich činy, ale v prvom zväzku uvádza aj doplnkové informácie, ako sú vysvetlivky niektorých tureckých slov, pôvod Turkov, ich spôsob vlády, vojenská sila Turkov na mori a na súši či ich náboženstvo, čo napomáha dotvoriť si predstavu o spôsobe ich života. Následne sa du Verdier venuje jednotlivým tureckým sultánom, pozornosť kladie na ich vojenské a politické úspechy, počty vojen a dobyté územia, prípadne neúspechy. Faktografiu vo forme uvádzania presných dátumov využíva len zriedkavo, časovú orientáciu nám poskytuje len vo forme udávania veku, ktorého sa sultán dožil a počtu rokov, počas ktorých vládol a zmieňuje sa aj o počte jeho potomkov, zároveň spomína pri jednotlivých sultánoch ich súčasníkov-pápeža, francúzskeho kráľa a rímsko-nemeckého cisára.

Historika bude nepochybne zaujímať problematika datovania vlády jednotlivých sultánov. V tomto bode sme narazili na prekážku v podobe dosť výrazných nezrovnalostí týkajúcich sa súčasnej literatúry. V komparácii so súčasnou odbornou slovenskou literatúrou zaujímavovo vyznieva fakt, že pri väčšine sultánov uvádzaných v prvom a druhom zväzku, sa obdobie ich vlády nezhoduje s našimi dnešnými údajmi, v prvom zväzku autor spomína *Othomana/ Osmana* [Osman I.], pri ktorom ešte správne určil dĺžku jeho vlády,⁵ pri *Orchanovi/ Urchamovi Guzi* [Orchan I.] má už rozdiel 1 roka, následne uvádza *Solymana* [Suleyman] ako prvého panovníka toho mena, pričom v Lexikóne svetových dejín sa ako prvý Suleyman uvádza až Suleyman I. Zákonodarca (1520-1566), ktorý vládol takmer o dvesto rokov neskôr,⁶ tohto Suleymana du Verdier uvádza ako dru-

³ http://www.Bibliore.com/cat_vent. [Cit. 2005-12-10]

⁴ Úsudok o neznámosti du Verdiera ako historiografa, nám zatiaľ potvrdzujú nielen naše neúspešné snahy o nájdenie biografických údajov o autorovi, ale aj absencia akéhokoľvek odkazu na jeho dielo v prácach slovenských turkológov. Zmienka o du Verdierovi chýba aj v knihe Francúza Frédérica Hitzela: *Osmanská ríše 15.-18. stololetí*, ktorá obsahuje pomerne rozsiahly zoznam literatúry a prameňov k tejto epoche osmanských dejín. HITZEL, Frédéric: *Osmanská ríše 15.-18. stololetí*. 1. vyd. Praha: NLN, 2005. 304 s. ISBN 80-7106-567-6

⁵ TEICHOVÁ, A.: *Dějiny středoveku II*. 1. vyd. Praha: SPN, 1968, s. 420.

⁶ KAMENICKÝ, M. et al.: *Lexikón svetových dejín*. 2. vyd. Bratislava: SPN, 2001, s. 306. ISBN 80-08-03036-4

hého predstaviteľa mena.⁷ Pri ďalšom panovníkovi *Amuratovi I.* [Murad] sa už splietol o sedem rokov. Obdobie nasledujúce po vláde Bajazeta (1402- 1413), ktoré je v Lexikóne svetových dejín označované ako obdobie bezvládia,⁸ autor vyplnil vládou troch sultánov: *Iosue* [Ísa], *Mussulman/Calapin* [Suleyman Celebi?] a *Moyse* [Musa]; ktorí sa vzájomne postupne vyvraždili.⁹ Ani pri ďalších panovníkoch spomínaných v prvom zväzku, menovite *Mahomet* [Mehmed], Murad II., Mehmed II. a Bajazet II., jeho časové určenie ich vlády nezodpovedá tým súčasným.

V druhom zväzku spomína len troch sultánov: Selima, Suleymana II. a Selima II. no opätovne je jeho časová periodizácia nepresná.

V treťom zväzku sa už autorovi podarilo presne určiť trvanie vlády jednotlivých sultánov, ale zamenil poradie vlády v prípade Osmana II. a Mustafu I. V tomto zväzku sa zároveň venuje aj Mehmedovi, štvrtému panovníkovi tohto mena a podľa jeho výpočtu dvadsiatemu tretiemu osmanskému panovníkovi, s ktorého vládou je spojené aj dobytie pevnosti Nové Zámky.

Ako sme už spomenuli, vo všetkých zväzkoch nájdeme isté nezrovnalosti, pričom je očividné, že v historicky skorších udalostiach sú markantnejšie. To môže potvrdzovať hypotézu o nedostatočnom kontakte s prameňmi, o nekritickej preberaní faktov zo starších prác, aj z tohto hľadiska je zaujímavé podrobnejšie sa pozrieť na udalosť dobytia novozámockej pevnosti a porovnať du Verdierove údaje s údajmi novšími.

Du Verdier začína opis udalostí vedúcich k útoku na novozámockú pevnosť a jej následné dobytie, udalosťami zo začiatku roka 1663. Aj keď ich detailnejšie popisuje, rozhodli sme sa prioritne sa zamerať len na samotné dobývanie pevnosti, s výnimkou jednej maličkosti. Jedná sa o rokovania s cisárskymi vyslancami o prímerí, du Verdier menovite spomína baróna *de Goës* [von Goess], s ktorým na tureckej strane viedol vyjednávanie *Aly Bassa* [Paša Ali]. Následne sa Veľkovezír a jeho družina presunuli do Adrianopolu, Belehradu a Budína. V Budíne sa Veľkovezír rozhodol vybrať sa k Novým Zámkom, vojsko prešlo cez most vzdialený dvetisíc krokov od miesta *Ezek*. Turci následne porazili niekoľko tisíc mužov vedených grófmí *Forgatsom* [Forgáčom] a Pálfim a markízom Piom, ktorí chceli zastihnúť Turkov nepripravených. Potom Turci 7.8.obkľúčili pevnosť, ešte predtým jej obrancov vyzvali, aby sa vzdali, tak ako to Turci mali vo zvyku, rovnako aj posádka pevnosti prosila svojich kapitánov, aby sa vzdali, tí to odmietli a statočne bojovali ďalej, spôsobili tak Turkom mnohé straty až do chvíle, kým sa im nepodarilo

⁷ Aj keď sa na prvý pohľad zdá, že du Verdier sa pri zaradení vlády Suleymana o takmer dve sto rokov skôr podstatne zmyšľal, nemusí to byť celkom pravda. Kniha, ktorá sa osmanským dejinám venuje, jedná sa už o spomínanú Osmanskú ríšu od Frédérica Hitzela, sa zmieňuje o Suleymanovi, ktorý vládol v rokoch 1403–1411, išlo o Suleymana Celebi (Princ). Avšak tu narážame na závažný problém, v ktorom zrejme nemajú jasno ani odborníci. Musíme odhliadnuť od slovenských autorov, ktorí tohto sultána úplne vynechávajú a obmedzujú sa na poznatky F. Hitzela, žiaľ treba poznamenať, že aj tie pôsobia dosť chaoticky. Na jednom mieste sa o Suleymanovi Princovi zmieňuje, ako o drinopolskom emirovi a synovi Orhana I. a bratovi Murada I. (HITZEL, Osmanská ríša 15.-18. storočie, s. 302), inde je Suleyman Princ (pričom datovanie jeho vlády zostáva rovnaké – teda jedná sa o toho istého človeka) zaradený do zoznamu osmanských sultánov (s. 45), ale zrazu je to jeden z bratov Mehmeda I., a teda syn Bajazeta I. a pravnuke Orhana I. (s. 258). Zo spomenutého vyplýva, že istý Suleyman v tej dobe existoval, nejaký sa podieľal na vláde, no nemôžeme celkom presne definovať jeho pôvod. Tieto nejasnosti sa môžu zdať celkom zarážajúce, na druhej strane si treba uvedomiť, že Suleyman Princ spadá do obdobia chaosu spôsobeného Tamerlánom, a teda možno aj to ovplyvnilo nejasnosti okolo jeho osoby.

⁸ KAMENICKÝ, Lexikón svetových dejín, s. 306.

⁹ Tu je opäť namieste zmieniť sa o údajoch F. Hitzela, podľa ktorého: „*Osmanská území bylo zredukováno ve svém rozsahu a stalo se dějištěm ničivé občanské války mezi čtyřmi Bayezidovými syny. Teprve v roce 1413 se Mehmedu I. podařilo vytláčit ostatní bratry.*“ (s. 27) Táto zmienka teda čiastočne potvrdzuje Verdierove slová, aj keď on sa zmieňuje len o troch bratoch. Hitzel ďalej píše, že Mehmed I. začal vládu po šoku z Tamerlánovho nájazdu, zviazol ťažké boje so svojimi tromi bratmi Suleymanom, Musom, Ísom a podarilo sa mu znovu zjednotiť osmanské územia, bratov sa zbavil krvavou cestou (s. 258). To nám opäť sčasti potvrdzuje Verdierove údaje, no zároveň vyvoláva aj ďalšie pochybnosti. Je Mussulman Calapin, ako ho Verdier nazval, Suleymanom Celebim? Ak áno, prečo sa o ňom zmieňuje už skôr? Berúc do úvahy fakt, že du Verdier popisuje dejiny dvadsiatich troch osmanských sultánov, a teda osobitne sa najprv venuje *Solymanovi* a potom *Mussulmanovi*, možno usúdiť, že ich vnímal, ako dvoch odlišných sultánov. Teoreticky to nevylučuje ani F. Hitzel svojim zhrnutím ohľadom určenia predkov Suleymana Princa (Cit. 7.). Samozrejme, pohybujeme sa iba v rovine špekulácií, aby sme sa k tomu mohli presnejšie vyjadriť, bolo by potrebné, dôkladne si preštudovať informácie, ktoré Verdier o oboch mužoch poskytuje, to však momentálne nie je predmetom našej štúdie.

prelomíť časť hradného múru a Forgáč sa dohodol s Veľkovezirom na podmienkach kapitulácie. Zvyšok posádky odišiel z pevnosti za zvuku bubnov, vejúcich zástav, so štyrmi delami, tritisíc vojakmi, tristo vozmi naplnenými batožinou a šesťtisíc Turkov ich sprevádzalo na miesto *Gomor-re*. Veľkovezír potom vošiel do pevnosti, na znak víťazstva dal zapáliť sedem diel a poslal svojho brata oznámiť správu o víťazstve Veľkému pánovi, teda sultánovi. Veľkovezír mal vo svojej armáde aj dvadsať až tridsať tisíc Tatárov a Moldavcov, ktorí plienili okolie a ničili všetko čo im vošlo do cesty, dostali sa aj k Bratislave, v ktorej podhradí vyvražďili niekoľko stoviek ľudí. Veľkovezír sa po dobytí Nových Zámok snažil rozšíriť svoje výboje a dobyl Nitru, Šintavu, Novohrad Levice a ďalšie pevnosti.¹⁰

V spojitosti s vyjednávaním o prímerí autor použil slovo, ktoré nemá ekvivalent v slovenčine, dá sa len opisne preložiť ako úmysel Turkov naoko vyjednávať, usilujúc sa zakryť svoje skutočné úmysly, upokojiť splnomocnencov cisára, čo oni sami využijú na prípravu na vojnu, je to zaujímavé aj preto, že takýto úmysel jednoznačne spomína len P.Horváth vo výbere kroník zo 16. a 17. storočia¹¹ a naznačuje ho aj v ďalšom diele: „*Stupňovaním požiadaviek chcel veľkovezír získať čas, aby vojsko preniklo čo najbližšie k nepriateľovi*“¹² Zvlášť je zaradenie zmienky o rokovaníach v *Themisuar* [Temešvár] medzi cisárskymi splnomocnencami a Ali pašom, ktoré sa však konali roku 1661.¹³ Du Verdier správne spomína veľvyslanca cisára, baróna von Goess, ktorý sa zúčastnil rokovaní v Budíne, chýba však zmienka o rezidentovi Renigerovi a o ich následnom uväznení v budínskom hrade.¹⁴

V pasáži opisujúcej prechod Turkov cez most,¹⁵ zaujímavovo vyznieva jednak to, že autor nevenuje nijaký priestor tomu, že Turci tento most samostatne vystavali, zdržali sa pri ňom istý čas a hlavne je zaujímavé miesto, ktoré on označil, ako miesto prechodu, v tomto prípade je namieste sa domnievať, že *Ezek* bude len autorovou skomoleninou maďarského názvu mesta Ostrihom teda Esztergom, keďže predvoj tureckej armády prešiel cez Dunaj po moste, ktorý sami postavili medzi Ostrihomom a Parkanom- Štúrovom.¹⁶ Následne sa odohrala bitka pri Parkane, autor však nespomenul miesto tejto bitky ani dátum 6. 8. 1663, kedy sa odohrala. Je namieste sa domnievať, že táto bitka výrazne ovplyvnila ďalší osud Nových Zámok, keďže pri tejto nepremyslenej akcii prišlo Forgáčovo vojsko o 2500¹⁷ až 3000¹⁸ vojakov. Žiadna z nám dostupných kníh, nespomína, že by sa tejto akcie zúčastnili aj ostatní velitelia pevnosti okrem Forgáča, aj keď du Verdier spomína M. Pálfiho aj markíza Pia.¹⁹ Podľa Matunáka: „*Forgách sa dozvedel od komárňanského hlavného kapitána Puchaima, že veľká povodeň strhla ostrihomský most, a že na tejto strane niet viac ako pol treťa tisíce Turkov. Narýchlo vytiahol z Nových Zámok s tisícdvostono jazdcami a šesťsto pešiakmi grófa Mikuláša Pálfiho, dvesto jazdcami Nitrianskej stolice a štyristo novozámockými mušketermi, teda spolu s tisícštyristo husármi a tisícimi pešiakmi a chcel napadnúť údajne nepatrnú silu Turkov a vohnať ich do Dunaja.*“²⁰

Dátum 7. 8. ako dátum priblíženia sa Turkov pod pevnosť jednoznačne nesedí, pevnosť totiž začali obliehať 17.8.,²¹ v tomto prípade je možné, že si autor tento dátum pomýlil s parkanskou

¹⁰ DU VERDIER, Gilbert Saulnier: *Abbrégé de l'histoire des Turcs*. 3. vyd. Lyon: Jean Bruyset, 1681, s. 372-376.

¹¹ HORVÁTH, Pavol: *Rabovali Turci... Výber z kroník a listov zo 16. a 17. storočia*. 1. vyd. Liptovský Mikuláš: SPN, 1972, s. 62.

¹² HORVÁTH, Pavol: *Turecké nebezpečenstvo a Slovensko*. 1. vyd. Bratislava: VEDA, 1986, s. 132.

¹³ HORVÁTH, Pavol: *Turecké nebezpečenstvo a Slovensko*, s. 131.

¹⁴ HORVÁTH, Pavol: *Turecké nebezpečenstvo a Slovensko*, s. 132.

¹⁵ Jedná sa o prechod tureckej armády cez Dunaj z územia dnešného Maďarska na Slovensko pri Ostrihomi.

¹⁶ CAMBEL, Samuel: *Dejiny Slovenska II (1526-1848)*. 1. vyd. Bratislava: VEDA, 1987, s. 167-168.

¹⁷ HORVÁTH, Pavol: *Turecké nebezpečenstvo a Slovensko*, s. 133.

¹⁸ CAMBEL, Samuel: *Dejiny Slovenska II (1526-1848)*, s. 168.

¹⁹ DU VERDIER, Gilbert Saulnier: *Abbrégé de l'histoire des Turcs*, s. 374.

²⁰ MATUNÁK, Michal: *Život a boje na slovensko tureckom pohraničí*. 1. vyd. Košice: Tatran, 1983, s. 222.

²¹ KOPČAN, Vojtech, BLASKOVICS, Jozef: *Nové Zámky pod tureckou nadvládou 1663-1685*. Bratislava: Okresné múzeum a Mestský národný výbor v Nových Zámkoch, 1985, s. 3.

bitkou, ktorá sa podľa kroník, ktoré uvádza Horváth odohrala 7.8²² a nie 6.8. Ďalšiu nepresnosť možno pobaďať aj v tom, že posádka pevnosti, sa najprv rozhodla do poslednej kvapky krvi brániť ju a kapitánov začali presviedčať o prijatí mieru až po vyše štyroch týždňoch obliehania, keď už boli straty na oboch stranách značné a keď situáciu na strane Novozámčanov zhoršil nešťastnou náhodou spôsobený výbuch v sklade pušného prachu.²³ Forgáč teda 24. 9. vyvesil biele kapitulčné zástavy a predniesol podmienky kapitulácie, ktoré považoval za dostatočne dôstojné danej situácii a Veľkovezír ich s radosťou prijal a dovolil odísť zvyšku posádky. Zdravých členov novozámockej posádky bolo dvetisíc štyristosedemdesiatdva, chorým a raneným poskytol Veľkovezír dostatok vozov,²⁴ posádka mohla odísť so zbraňami za zvukov hudby a s vejúcimi zástavami a keďže Veľkovezír nesúhlasil s tým, aby si odniesli väčší počet diel,²⁵ odniesli si len štyri delá.²⁶ V tomto bode je aj du Verdierov popis pomerne presný, uvádza aj údaj o počte tureckých sprievodcov (6000),²⁷ tento sa však v súčasnej literatúre vôbec nevyskytuje. Verdierovo tvrdenie o tom, že Turci viedli posádku na miesto zvané *Gomorre*²⁸ je pozoruhodné, domnievame sa, že autor nemyslel na biblickú Gomoru, ale skôr na pevnosť Komárno, kam boli zvyšky novozámockej posádky Turkami doprevedené²⁹ a je možné, že si len nesprávne vyložil názov mesta *Komarán – Comarin*.³⁰ Následne Veľkovezír vošiel do pevnosti, dal opraviť zničené múry, kostoly nechal prestavať na mešity a svojho brata poslal s radosťou správou do Istanbulu za sultánom.³¹ Zmienka o zapálení siedmych diel na znak víťazstva sa nevyskytuje.

Du Verdier taktiež spomína jednotky Tatárov a Moldavcov nivočiacich územia západného Slovenska, Moravy a Sliezska, osobitne sa venuje poprave niekoľkých obyvateľov predmestia Bratislavy.³² V tomto prípade treba podotknúť, že sa jednalo o oddiely krymských Tatárov, ale aj moldavské a valašské zbory, ktoré skutočne napáchali obrovské škody a dostali sa až ku predmestiu Bratislavy.³³ Čo sa týka ostatného územia, autor len stručne spomenul dobytie ďalších pevností.³⁴

Ako už bolo naznačené, isté historické nezrovnalosti v diele sú očividné, preto je zaujímavé pozrieť sa na prieor, ktorý autor tejto téme v knihe venoval, na výber udalostí, ktoré opisuje a taktiež na problematiku určenia miestopisných názvov.

V otázke priestoru venovanému tejto téme sa treba zamerať na autorov prvotný zámer a cieľ pri písaní diela. Kniha *Abbrégé de l'histoire des Turcs* je v prvom rade knihou o jednotlivých osmanských sultánoch, teda nejedná sa o knihu, ktorá by sa prioritne venovala našim národným dejinám v kontexte tureckej expanzie. Je vhodné oceniť zaradenie témy dobytia Nových Zámok do takto koncipovanej knihy. Na druhej strane, berúc do úvahy rok vydania knihy, si treba uvedomiť dobový kontext, čoho dôkazom sú aj tieto slová: „*Pád Nových Zámok ako aj ďalších hradov a miest do osmanských rúk mal veľký ohlas v západoeurópskych krajinách. Preto sa cisárskej diplomacii podarilo získať veľkú finančnú pomoc z Nemecka, italských štátov, Španielska a od pápeža.*“³⁵

„*Terajšie Nové Zámky stoja od roku 1580, teda štyristo rokov. Sto rokov hrali úlohu vo svetových dejinách. Chránili a bránili severozápadné zvyšky krajiny proti mohamedánskej mo-*

²² HORVÁTH, Rabovali Turci... Výber z kroník a listov zo 16. a 17. storočia, s. 64.

²³ MATUNÁK, Život a boje na slovensko tureckom pohraničí, s. 234-235.

²⁴ MATUNÁK, Život a boje na slovensko tureckom pohraničí, s. 237.

²⁵ HORVÁTH, Turecké nebezpečenstvo a Slovensko, s. 137.

²⁶ MATUNÁK, Život a boje na slovensko tureckom pohraničí, s. 237.

²⁷ DU VERDIER, *Abbrégé de l'histoire des Turcs*, s. 374.

²⁸ DU VERDIER, *Abbrégé de l'histoire des Turcs*, s. 374.

²⁹ HORVÁTH, Turecké nebezpečenstvo a Slovensko, s. 137.

³⁰ BLASKOVICS, József: *Az Újvári ejálet török adóösszeírásai*. Bratislava: Erdem, 1993, s. 84.

³¹ MATUNÁK, Život a boje na slovensko tureckom pohraničí, s. 237.

³² DU VERDIER, *Abbrégé de l'histoire des Turcs*, s. 375.

³³ HORVÁTH, Rabovali Turci... Výber z kroník a listov zo 16. a 17. storočia, s. 134.

³⁴ DU VERDIER, *Abbrégé de l'histoire des Turcs*, s. 375.

³⁵ KOPČAN, BLÁŠKOVIČ, *Nové Zámky pod tureckou nadvládou 1663-1685*, s. 5.

ci, ktorá si podmaňovala svet. Vynikajúcim spôsobom sa podieľali na záchrane európskej kresťanskej civilizácie.“³⁶

Z takéhoto dobového pohľadu, po uvedení si dôležitosti dobytia novozámockej pevnosti a následkov z toho vyplývajúcich, je zaradenie zmienky o ich dobývaní do takto koncipovanej knihy pochopiteľné. Myslíme si, že význam tejto udalosti si uvedomoval aj samotný autor, čo možno pobaďať aj na tom, že ostatným pevnostiam, ktoré Turci dobýjali na našom území, sa autor vôbec nevenoval, len ich vymenoval a aj to len niektoré.³⁷

Pri analýze Verdierovho opisu je očividné, že vynechal mnohé dôležité udalosti, podal značne zjednodušený popis tejto historickej udalosti, uvádza nepresné názvy miest, ktoré bolo neraz veľmi zložité správne určiť, v niektorých prípadoch zamieňa poradie udalostí a hlavne pozabúda aj na tak základné fakty, ako doba obliehania pevnosti. Du Verdier zároveň podáva trocha skreslený pohľad na kapitána pevnosti Forgáča, ktorý v jeho podaní vyznieva ako hrdina, pokiaľ Forgáčovi súčasníci ho skôr považovali za zbabelca, ktorý miesto toho, aby dodržal slovo a bránil pevnosť, pochabo ju vydal Turkom, a tak spečatil osud krajiny.³⁸ Úplne vynecháva udalosti po dobytí pevnosti, napriek tomu, že v celom diele takmer vôbec nevyužíva faktografiu v podobe presných dátumov, udáva dátum pri priblížení sa Turkov k pevnosti. Uvádzanie tohto dátumu je zaujímavé aj preto, že v prípade dobytia pevnosti dátum neuviedol a neuviedol ani počet dní trvania tohto obliehania. O to pozoruhodnejšie vyznieva v komparácii s týmto, prekvapivo presný údaj o počte diel odnesených z pevnosti a v podstate tiež takmer presný počet zachránených obyvateľov posádky.

Ak sa vrátíme naspäť k jednej z prvých otázok, a to nakoľko možno autora považovať za historiografa, môžeme odvodiť viacero záverov. Je veľmi pravdepodobné, že samotný autor nemal priame kontakty s Turkami, nasvedčuje tomu množstvo nezrovnalostí a nedostatkov v jeho diele. Zároveň je však možné, že mnohé odchýlky a chyby, napríklad aj v názvoch miest spôsobili chyby v dielach, z ktorých du Verdier vychádzal, možno aj jeho nepozornosť a vzhľadom na celkový rozsah knihy aj nedostatok času a možnosti na overenie si pravdivosti prameňov a je dosť možné, že aj nedostatočný časový odstup od udalostí ním opisovaných. Posledná menovaná vec však môže byť pre historika veľmi cenou, dielo môže byť v mnohom akýmsi obrazom západoeurópskeho pohľadu na dejiny Turkov.

Du Verdier priložil na začiatok prvého zväzku svojej knihy aj slovník, respektíve vysvetlivky tých tureckých pojmov, ktoré použil vo svojom diele. Tieto pojmy vysvetľuje pomerne jednoducho, väčšinou ich prirovnáva k veciam, osobám známym a blízkym Európanom. Takýto prístup je vzhľadom na dobu vydania knihy, mentalitu vtedajších ľudí, ich vzťah a styky s Turkami, celkom pochopiteľný a aj užitočný, lebo napomáha väčšej názornosti.

Pri samotnom preklade a následnej komparácii s odbornou literatúrou nás zaujalo, že k väčšine pojmov z du Verdierovho slovníka nebolo možné nájsť adekvátne, respektíve aspoň nejaké vysvetlenia, preto sa budeme venovať len tým, pri ktorých bolo možné nájsť aj vhodný ekvivalent.

Du Verdier pomerne presne vysvetlil pojmy *aga*, *accangi* [akindži], *afpres* [akče- asper], *baffa* [paša], *beglierbeg* [beglerbeg], *bolacbaffy* [bolukbaši], *cadis* [kádí], *divan*, *ianiffaires* [janičiari], *mammelus* [mameluci], *mosquée* [mešita], *soubaffy* [subaši], *zelbis* [čelebi]. Preklad slov uvádzaných du Verdierom sa nachádza v prílohe.

V prípade termínu asper autor nepresne určil hodnotu tejto meny ako päť denárov,³⁹ keďže jej hodnota bola v polovici 17. storočia nasledovná: 66 akče=1 florén.⁴⁰

Taktiež v prípade pojmu *azapes* [azab] chýba u Verdiera zmienka o tom, že sa jednalo

³⁶ MATUNÁK, Život a boje na slovensko tureckom pohraničí, s. 217.

³⁷ DU VERDIER, *Abbrégé de l'histoire des Turcs*, s. 375.

³⁸ MATUNÁK, Život a boje na slovensko tureckom pohraničí, s. 238-241.

³⁹ DU VERDIER, Gilbert Saulnier: *Abbrégé de l'histoire des Turcs*. 3. vyd. Lyon: Antoine Laurens, 1682, s. 1-2.

⁴⁰ BLASKOVICS, Az Újvári éjélet török adóösszeírásai, s. 52.

o slobodných mužov, v zmysle mužov, ktorí neboli ženatí a jednalo sa o pešiakov.⁴¹

Pojem *bouftangibaffy* sme síce nenašli, ale našli sme pojem bostán, ktorý znamenal záhrada, a z toho možno usudzovať, že Verdierovo vysvetlenie môže byť pravdivé.

Chybné určil pojem *singiac* [sandžak], ktorý podľa neho opisoval správcu mesta, ale v skutočnosti sa jednalo o administratívnu jednotku v Osmanskej ríši.⁴²

Pri analýze presnosti pojmov, ktoré du Verdier vo svojom diele použil, respektíve tej časti pojmov, ktoré sa nám podarilo správne preložiť a nájsť ich ekvivalenty, je možné so zreteľom na autorom zvolený postup ich popisu pozorovať očividne väčšiu presnosť ako v prípade popisu bitky o Nové Zámky.

Tento poznatok si možno vysvetliť lepšou dostupnosťou tohto druhu informácií o Turkoch, ich kultúre a špecifikách ako v prípade už tak dôkladných a špecifických údajov, ako boli jednotlivé vojenské výpravy, ich účastníci, priebeh či výsledky.

Zároveň nám však autorov osobitý prístup k podaniu takýchto pojmov poskytuje pohľad na mentalitu doby, v ktorej žil a tým sa pre nás stáva cenným dokladom.

Našou snahou bolo poukázanie na existenciu takéhoto, podľa našich informácií, u nás málo známeho prameňa. Uvedomujeme si, že toto dielo si vyžaduje dôkladnejšiu analýzu, bolo by zaujímavé a užitočné získať biografické údaje o autorovi, jeho spoločenskom zázemí (súdiac podľa jeho mena bol zo šľachtickej rodiny), politickej aktivity, orientácii, čo by nám napomohlo dotvoriť si predstavu o jeho motivácii pri písaní takéhoto diela a zároveň poskytlo dôkladnejší pohľad na jeho vzdelanie, a tým nás aj posunulo ďalej v otázke o oprávnenosti jeho označovania ako historiografa. Ďalej by bolo potrebné dôkladnejšie sa pozrieť na súčasnú odbornú literatúru k tureckej problematike a neobmedziť sa len na našich autorov, ale porovnať pohľady, faktografiu aj u západoeurópskych, či dokonca tureckých autorov. Už len náš zbežný náhľad poukázal na viaceré nejasnosti, ktoré pretrvávajú v poznatkoch o starších osmanských dejinách, očividný je aj rozdiel v poznatkoch slovenských a francúzskeho autora, dalo by sa povedať, že slovenskí autori sa prioritne venujú osmanskej expanzii na územie Slovenska a absentejú podrobná syntéza osmanských dejín. Na mnohých miestach potom tieto rozporuplné informácie sťažovali analýzu Verdierovho textu a neraz vyvolávali viac otázok než odpovedí. V neposlednom rade by bolo určite zaujímavé získať aj iné vydania tejto knihy a vzájomne ich porovnať (najmä parížske a lyonské vydanie).

Myslíme si, že až takýto širokospektrálny záber, by skutočne pomohol rozlúštiť využiteľnosť diela ako prameňa a možno aj pomohol odhaliť zaujímavé skutočnosti.

PRÍLOHY

Zoznam alebo vysvetlenie tureckých slov, ktoré G.S. du Verdier použil vo svojom diele:

- AGA, hlavný kapitán janičiarov, ktorý je tým, čo my nazývame kapitán pechoty
- AZAPES, sú to pešiáci, ktorých silnou zbraňou sú šípy
- ACCANGI, turecká kavaléria, to čo mi tu nazývame ľahkou jazdou
- ASPRES, malá strieborná minca hodnoty 5 denárov
- BOUFTANGIBASSY, vrchný správca tureckých záhrad
- BASSA, štátny poradcovia, správcovia provincií, armádni generáli, je to najväčšia česť v štáte veľkého pána po funkcii prvého vezíra.
- B EGLIERBEG, správca provincie
- BOLACBASSY, kapitán stotiny janičiarov
- BEYRAN, turecká veľká noc
- CAPTAN, admirál
- CADILESCHER, nadradený všetkým doktorom súdnicva, to čo u nás nazývame kancelár
- CAYMACAN [chýba definícia tohto pojmu]
- CHAFUA, štátna pokladnica
- CHANADARBASSI, správca štátnej pokladnice

⁴¹ BLASKOVICS, Az Újvári ejálet török adóösszeírásai, s. 52.

⁴² HORVÁTH, Turecké nebezpečenstvo a Slovensko, s. 196.

CHAOUX, súdny vykonávateľ
CAPIGIS, vrátnik
CADIS, sudca magistrátu mesta
CASIASCHER, veľký veliteľ vojska
DARVIS, turecký pobožný
DIVAN, sála verejného súdnictva
DROGOMAN, hovorca
IMRAHOR, veľký panoš
IANISSAIRES, pešiaci zvyčajnej stráže veľkého pána
MAMMELUS, statočný národ, čo odišiel z Circassie a usadil sa v Egypte
MUPHTY, je medzi Turkmi tým, čo u kresťanov pápež
MOSQUÉE, kostol, chrám
RAMAZAN, turecký pôst
SELTIGAR, ten čo stráži meč veľkého pána, najväčšia pocta v paláci
STAMBOCALDISI, ten čo predsedá súdu v Konštantínopole, civilnému i trestnému
SOUBASSIS, majú funkciu Stambocaldisov vo väzeniach, inak vedľajší sudcovia
SOLACHIS, lukostrelci jadra janičiarov, určení na stráženie tela pána
SINGIAC, správca mesta
TESTERDAR, vrchný správca financií
TYMIARIOTS, sú určení na vydržovanie soldatesky
TULBANS, sú to čiapky, ktoré Turci nosia miesto čiapky
TALISMAN, druh viery, typický medzi Turkmi
GRAND VISIR, predseda vlády
ZELEBIS, vznešený

(etoile1@post.sk)

ACOT, Pascal: *Historie a změny klimatu : Od velkého třesku ke klimatickým katastrofám.* 1. vyd. Praha : Karolinum, 2005. 240 strán. ISBN 80-246-0869-3

Originál knihy francúzskeho autora Pascala Acota *Histoire du climat – Du big bang aux catastrophes climatiques* vyšla v roku 2003 vo vydavateľstve Perrin. Zásluhou českého vydavateľstva Karolinum sa preklad knihy, o ktorý sa zaslúžila Věra Hrubanová za odbornej spolupráce Vilibalda Kakosa, dostáva do rúk aj našim čitateľom. Sprístupnenie tejto bezpochyby interesantnej publikácie popredného odborníka v odbore dejín vedeckej ekológie určite stojí za povšimnutie nielen odborníkom v prírodných vedách, ale tiež záujemcom o históriu a historickú geografiu.

Autor svoje dielo, ktorého cieľom je rekonštrukcia dlhodobého vývoja klímy od samotných počiatkov do dnešných dní, rozdelil do 3 hlavných častí. Prvá z nich, svojím obsahom, postihuje obdobie od vzniku našej Zeme až po objavenie sa prvých ľudských bytostí. Druhá časť, pre historika najzaujímavejšia, sa zaoberá klímou a jej možným vplyvom na dejiny ľudstva. Posledná časť sa napokon venuje aktuálnym problémom súčasnosti a predznamenáva aj možný vývoj klímy do budúcnosti.

Prvá časť práce má svojím zameraním bližšie k astronómii, paleontológii, biológii, fyzike, či chémii ako k histórii. Acot v nej bilancuje viaceré teórie vzniku Zeme, kontinentov, morí a prvých foriem života. Počas tohto rýchleho exkurzu vývoja na Zemi sleduje predovšetkým utváranie a následné upevňovanie väzby medzi novovznikajúcim živým organizmom a klímou. Na základe vzájomnej previazanosti klímy so životom na Zemi sa pokúša aj o prvé, avšak len pomerne hrubé, charakteristiky klimatických pomerov.

V 3. kapitole tejto časti zhrnul teórie o náhlých klimatických zmenách vyvolaných pádom obrovského vesmírneho telesa do oceánu v blízkosti mexického polostrova Yucatán na rozhraní druhohôr a treťohôr. Práve tieto klimatické zmeny, ktoré po tejto udalosti nasledovali, mali podľa najnovších vedeckých záverov vyvolať vyhynutie veľjašterov s nedostatočne vyvinutou tepelnou reguláciou svojho tela.

Pre historika začína byť Acotove rozprávanie zaujímavé hlavne od 4. kapitoly tejto časti knihy. Tu nás oboznamuje s najprevratnejšími nálezmi predchodcov človeka na africkom kontinente akými boli objavy 3, 6 mil. rokov starej „Lucy“ (1974), ďalej 3, 5 mil. rokov starého „Abe-la“ v Čade (1995), ako aj najnovšie v roku 2002 v tej istej krajine objaveného až 7 mil. rokov starého „Toumaia“. Zdá sa, že vo všetkých troch prípadoch tu môžeme hovoriť o bipedných, teda vzpriamene sa pohybujúcich, hominidoch. Ich vzpriamanie sa dnes podľa Acota vysvetľuje najmä klimatickými zmenami. Klíma v Afrike sa asi pred 5 mil. rokov stala suchšou a miesta kde predtým rástol les sa zmenili na vysokotrávne savany. Predchodcovia uvedených hominidov sa museli prispôbiť novým podmienkam. Začali sa preto vzpriamovať na zadné končatiny, aby sa ľahšie zorientovali a mohli tak lepšie pozorovať predátorov, ktorí ich ohrozovali (s. 61).

Nasledujúce obdobia zaľadnení, ktoré začali pred 3 mil. rokov a skončili posledným veľkým würmským zaľadnením asi pred 12 000 rokmi, mali podľa autora pozitívny vplyv v ďalšom vývoji človeka. Zhoršenia klimatických podmienok nútili ľudí adaptovať sa tak, aby dokázali prežiť. Človek ovládol oheň. Technický a kultúrny pokrok stále viac napredoval. „Zdá sa, že obdobia ochladenia nikdy neprerušili technický, či umelecký vývoj.“ (s. 71).

Druhá časť práce sleduje klímu a jej vplyv na dejiny ľudskej spoločnosti. Autor túto časť začína od konca poslednej veľkej doby ľadovej. Oteplenie, ktoré po jej skončení nasledovalo, spôsobilo, že v období mezolitu sa výrazne zvýšil podiel potravín rastlinného pôvodu v strave človeka (s. 81). V nasledujúcom období neolitu otepľovanie klímy podmienilo neolitickú revolúciu znamenajúcu prechod od prisvojovacieho – koristníckeho spôsobu života človeka k výrobnému spôsobu života založenému na poľnohospodárstve a chove dobytky. Celkové zlepšovanie klímy v tomto období nepriamo viedlo k zhoršeniu životného prostredia. Podľa Pascala Acota to bol dôsledok zvyšovania produktívnych síl Zeme činnosťou človeka (s. 84).

V ďalšej kapitole sa autor zamýšľa nad klimatickým determinizmom. K hodnoteniu vplyvu

klímy na spoločenský a politický vývoj je podľa neho potrebné pristupovať nanajvýš opatrne. Niekedy totiž môže byť klimatická zmena veľmi dôležitá, avšak z dlhodobého hľadiska nie rozhodujúca. Inokedy zase môže silný a krátkodobý vplyv klímy (v tomto prípade možno skôr hovoriť o poveternostných podmienkach, či o počasí) spôsobiť katastrofu (napr. časté stredoveké hladomory).

Všetky deterministické koncepcie študujúce vzťahy medzi klímou a ľudskou spoločnosťou svojím spôsobom odmietajú zohľadniť adaptačné schopnosti ľudí (s. 108). Z tohto dôvodu odmieta Acot napríklad spájať úpadok Rímskej ríše iba s dlhodobým zhoršovaním klímy. V tomto prípade podľa neho mohli byť dlhotrvajúce klimatické zmeny len jednou z viacerých príčin, ktoré napokon viedli k zániku tejto veľríše. Naopak demografický a sídelný rozmach v Európe, ale aj trvalé osídlenie Grónska a objavenie Severnej Ameriky Vikingami, spája hlavne s klimatickými zmenami tzv. teplého optima, trvajúceho od 9. – 14. storočia.¹

Kritike podrobuje tiež názory vysvetľujúce korene dvoch významných udalostí francúzskych dejín (fronda a Veľká francúzska revolúcia), ktoré prebehli v období „malej doby ľadovej“ (trvala od polovice 16. do polovice 19. storočia),² na základe klimatického determinizmu. Kým v prvom prípade považuje vplyv klímy za zanedbateľný, v prípade Francúzskej revolúcie súhlasí s tým, že poveternostné podmienky zohrali na jej vypuknutí podstatne výraznejšiu úlohu.

V ďalšej kapitole Acot vyvracia rozšírené mýty o rozhodujúcom vplyve počasia na vojenské bitky a operácie (bitka pri Kreščaku, Napoleonove ťaženie do Ruska, Hitlerova invázia do ZSSR). Pripomína, že počasie a klimatické pomery mohli zohrať určitú úlohu vo vývoji uvedených vojenských konfliktov. V žiadnom prípade im však nemožno pripisovať rozhodujúcu úlohu.

V poslednej kapitole tejto druhej časti knihy nám Acot približuje viaceré katastrofy vyvolané poveternostnými anomáliami v priebehu 20. storočia (hladomory v ZSSR, Bangladéši, Číne, suchá a neúrody v južných štátoch USA v 30. rokoch, či napokon dlhodobé vysušovanie krajín Sahelu). Aj v tomto prípade upozorňuje, že vplyv počasia nebol jediným a rozhodujúcim faktorom, ktorý zapríčinil uvedené katastrofy. V niektorých prípadoch chápe jeho vplyv dokonca len ako podružný faktor.

V poslednej tretej časti nás autor najskôr oboznamuje s významnými objavmi a metódami, ktoré umožnili sledovať klimatické zmeny. Od vynájdenia prvých primitívnych teplomerov sa tak dostávame k určovaniu typov klímy a vývoju počasia prostredníctvom hlbinných vrtoch do pevninského ľadovca, dendroklimatológii založenej na sledovaní zmien letokruhov stromov a paleopalynológii založenej na štúdiu peľových zrníek umožňujúcich rekonštruovať staré rastlinné spoločenstvá, a teda aj staré formy klímy. Napokon nás oboznamuje s teóriami, ktoré umožnili tieto klimatické zmeny aj pochopiť a odhaliť ich príčiny (ide hlavne o teóriu srbského matematika a astrofyzika Milutina Milankoviča).

V ďalšej kapitole podáva stručnú charakteristiku hlavných faktorov ovplyvňujúcich súčasnú klímu Zeme. Dozvedáme sa tak najmä o vplyve všeobecnej cirkulácie atmosféry a pohybov morských prúdov, ktoré sa v mnohých smeroch podobajú všeobecnému obehu atmosféry. Zist'u-

¹ V odbornej literatúre je toto obdobie označované ako „malé optimum“ (Little Optimum). Porovnaj napríklad u Lamba: LAMB, H. H.: *Climate : Present, Past and Future. Volume 2 : Climatic history and the future.* London; New York, 1977, s. 435-449. Častejšie však ako „stredoveké klimatické optimum“ (v nemčine Das mittelalterliche Klimaoptimum). Porovnaj: FLOHN, H.: *Klimaschwankungen in historischer Zeit.* In: RUDLOFF, H. v.: *Die Schwankungen und Pendelungen des Klimas in Europa seit dem Beginn der regelmäßigen Instrumenten-Beobachtungen (1670).* Braunschweig, 1967, s. 85-87; tiež JÄGER, H.: *Historische geographie.* Braunschweig, 1969, s. 45. V angličtine doslovne ako „stredoveké teplé obdobie“ (Medieval Warm Period). Prehľad tejto literatúry pozri v práci: BRÁZDIL, R. – KOTYZA, O.: *Současná historická klimatologie a možnosti jejího využití v historickém výskumu.* In: *Časopis Matice moravské, CXX, 2001, Supplementum 1, s. 33-34.*

² Tento pojem bol pôvodne použitý pre charakterizovanie chovania ľadovcov a nie klímy. Mal teda označovať obdobie, kedy dochádzalo k rozširovaniu pevninských a vysokohorských ľadovcov. Postupne sa nie celkom adekvátne zaužíval ako označenie charakterizujúce klímu tohto obdobia. V zahraničnej odbornej literatúre „The Little Ice Age“, v nemčine „kleine Eiszeit“. Porovnaj: GROVE, J.: *The Little Ice Age.* London, 1988; LAMB, *Climate : Present, Past and Future,* s. 461-473; FLOHN, *Klimaschwankungen in historischer Zeit,* s. 87-88.

jeme však zároveň, že utváranie geoklimatického mechanizmu je podstatne zložitejší proces, ktorý ovplyvňujú aj mnohé ďalšie planetárne javy, ako aj lokálne faktory.

Posledná kapitola predznamenáva možné scenáre vývoja klímy v blízkej budúcnosti, v horizonte nášho 21. storočia. Autor upozorňuje na príčiny skleníkového efektu a jeho možnom dopade na klimatické pomery na našej Zemi. Vzhľadom na súčasný vývoj riešenia problému skleníkového efektu vyznievajú závery autora v tomto prípade skôr pesimisticky ako optimisticky.

Prácu dopĺňajú obrazové a tabuľkové prílohy. České vydanie knihy potom aj vybrané pojmy z meteorológie a klimatológie, ktoré vysvetľujú laickému čitateľovi základnú terminológiu uvedených odborov. Za touto časťou nasleduje bibliografia, ktorá je tvorená predovšetkým prácami frankofónnej proveniencie. Pre našinca túžiaceho sa do uvedenej problematiky ponoriť hlbšie je vítanou pomôckou bibliografický dodatok k českému vydaniu, ktorý tvorí výber diel novej českej literatúry z meteorológie a klimatológie.

Recenzovaná kniha prináša niektoré veľmi zaujímavé tézy o vplyve klímy na vývoj ľudskej spoločnosti, ale tiež naopak, upozorňuje na v mnohých prípadoch neadekvátne preceňovaný vplyv klímy pri vysvetľovaní niektorých významných udalostí v dejinách, tzv. klimatický determinizmus.³ Uvedená publikácia ponúka zároveň mnohé podnety k zamysleniu sa nad niektorými, v súčasnej historiografii často jednoznačne hodnotenými udalosťami. Je vynikajúcim príkladom upozorňujúcim na nutnosť rozvíjania interdisciplinárnej a multidisciplinárnej spolupráce pri výskume dejín.

Oto Tomeček
(tomecek@fhv.umb.sk)

---

³ V tomto druhom prípade ho výrazne ovplyvnil predovšetkým francúzsky historik Emmanuel Le Roy Ladurie, na ktorého sa v práci často odvoláva. Ladurie je známy výrazným podceňovaním dopadov klímy na človeka a spoločnosť a ostrou kritikou klimatického determinizmu.

Jean Leduc: *Historici a čas: Koncepce, otázky diela*. Bratislava : Kalligram, 2005.

Po slovenskom preklade knihy Paula Veyna *Ako písať o dejinách?* (1998) sa opäť stretávame so slovenským prekladom knihy z pera francúzskeho historika Jeana Leduca s názvom *Historici a čas*, ktorá je určitou reflexiou procesu písania o dejinách.

V krátkom úvode autor naznačuje, že obsah knihy (členený do 8 kapitol) sa bude zameriavať na tri okruhy analýzy (diskusia o Braudelovej koncepcii času a otázky periodizácie, problematika prežívania a merania času a napokon „literárna dimenzia“ historického textu).

V krátkom úvode s názvom *Nová vízia historického času* Jean Leduc predstavuje pohľad na riešenie niektorých otázok súvisiacich s časom z perspektív vybraných humanitných disciplín (filozofia, sociológia, psychoanalýza), pričom ich zodpovedanie z oblasti histórie ilustruje koncepciou Fernanda Braudela (konkretizovanou v jeho diele *Stredomorie a stredomorský svet v období Filipa II.*). Význam tejto koncepcie zvýraznili nielen jej aplikácie viacerými historikmi (E. Le Roy Ladurie, P. Blois, F. Lebrun a ďalší), ale najmä živé diskusie o tejto práci trvajúce do 90. rokov minulého storočia.

Druhá kapitola s názvom *Prítomnosť a minulosť* sa zaoberá z pohľadu historikov večne problematickým vzťahom prítomného sveta historika a svetom ním skúmanej minulosti. Keďže časový odstup od skúmaného obdobia neznamená pre historika automatické nadobudnutie objektívneho či „pravdivého“ pohľadu, tak nie náhodou spomenul Leduc slová Jeana Chesnauxa o „napätí“ medzi týmito dvoma svetmi (s. 74). Opodstatnenosť záujmu historika o nedávnu minulosť (či prítomný čas) zdôvodňuje autor historikovou znalosťou minulosti prevyšujúcou všetkých ostatných, pričom môže „zmočňovaním sa prítomnosti prispieť k objasneniu jej koreňov, zasadiť ju do kontextu, relativizovať ju, slovom, dať jej zmysel“ (s. 85). Úvahy o význame záujmu historika o „nedávnu“ minulosť sú v závere tejto kapitoly spojené s problematikou pamäti, ktorá sa v 90. rokoch minulého storočia dostávala do popredia diskusií historikov najmä v spojitosti so zločinními proti ľudskosti.

Nasledujúca kapitola s názvom *Delenie času* sa venuje problému periodizácií, pri ktorom vymedzovanie jednotlivých posunov vyvoláva častokrát diskusie medzi rôznymi skupinami historikov. Pri porovnaní univerzitnej a školskej praxe dospieva autor k záveru, že francúzski historici posledných desaťročí pri tvorbe nejakej periodizácie čoraz úzkostlivejšie rešpektujú temporalitu vlastnú každému javu, a tak sa viac-menej začleňujú do pojmového kontextu, ktorý, ...charakterizuje „plasticita“ času“, pričom „táto snaha je menej výrazná v stredoškolskej výučbe, kde akoby ešte prevládalo používanie „konfekčných limitov““ (s. 140).

V poradí štvrtá kapitola s názvom *Základy pre historiografiu času* podáva výsledky výskumu francúzskych historikov o predstavách času ľudí žijúcich v rôznych historických obdobiach. Tieto výskumy podľa Leduca podnietili najmä Le Goffove štúdie o kresťanskej predstave času, ktoré boli publikované v 60. rokoch. I keď sa podľa autora viacerí francúzski historici zaoberali predstavou času v stredoveku, obdobie novoveku či tému všeobecných dejín času prenechali filozofom a sociológom, ako to dokazujú práce Jacquesa Attaliho a Sueho.

Obsah piatej kapitoly s názvom *Historický a literárny récit* približuje Leducove vyrovnávanie sa s podnetmi vychádzajúcimi s tzv. narativizmu implikujúceho jazykový medzník (obrat?) v histórii. Ako jedna z dominantných postáv tohto obratu bol predstavený Hayden White. Okrem tohto diskutabilného zaradenia Whitovej názorovej pozície a znejasňujúceho predstavenia názorov amerického historika a teoretika sa čitateľ stretne s „originálnym“ prekladom jeho pojmu „emplotment“ – „zapletanie“. V slovenských prekladoch tohto pojmu sa stretávame skôr s pojmom „naratívna štruktúracia“ alebo „fabularizácia“. Pri zhodnocovaní reakcií k narativizmu Leduc konštatuje, že „francúzski historici, a aj samotný Paul Ricouer, teda zavrhnú fikcionalistické tézy jazykového medzníka, pretože nepripúšťajú relativizmus a smerujú k pravde, k väčšej možnej zhode medzi tým, čo o tom hovoria“ (s. 198). Pre čitateľa sprievodcom riešeni problému literárneho récit a historického récit by mala byť podľa autora koncepcia P. Ricouera, ktorý v súvis-

losti s historickou naráciou hovorí o kvázi fiktívnej alebo o kontrolovanej ilúzii (s. 209-210). Vzájomné legitímne vypomáhanie histórie a fikcie ako aj spoločné črty histórie a literárnej tvorby sú pre Leduca dostatočnými dôvodmi pre analýzu temporality súčasného historického diskurzu.

V poradí šiesta kapitola s názvom *V akom čase sa píše dejiny?* sa venuje používaniu slovesných časov v texte historických narácií. Autor rozdeľuje historikov do troch skupín na základe uplatňovania jednoduchého minulého času, historického prítomného, alebo striedavého používania oboch. Dôvodom pre narastajúcu nadvládu prítomného času v textoch historikov a v stredoškolských učebniciach histórie by mohla podľa neho byť nielen snaha historikov neutralizovať vzdialenosť medzi minulosťou a prítomnosťou, ale aj ich pohodlnosť či vplyv spontánnej nekontrolovanej kontaminácie z bežnej komunikácie (s. 259).

Obsah predposlednej kapitoly s názvom *Ďalšie časové indikátory* ilustruje na vybraných textoch historikov aplikáciu upravenej Genettovej typológie na naratívne pohyby v súvislosti s porovnávaním času récit a času histórie. Autor poukazuje na používanie časových indikátorov (prísloviak, predložiek, spojok a adjektív) v ukázkach vzťahujúcich sa ku krátkej udalosti (jedného dňa, krátkej periódy), javu dlhého trvania ako aj v deskriptívnych a naratívnych sekvenciách.

Záverová kapitola s názvom *Výstavba textu* sa zaoberá celkovou štruktúrou historického textu a zároveň spájaním sekvencií a viet na nižšej úrovni. Leduc rozlišuje v makrohistorickom prístupe antropologickú históriu (práce zväčša venované určitej sociálnej skupine), zámerne naratívnu históriu a medzi týmito dvoma typmi tzv. prechodový typ, pri ktorom autori prebiehajú z jedného typu k druhému. Okrem týchto typov autor spomína vrstevnatý récit (rytmus rozprávania je sledom dostupných stavov) a iteratívny récit, keď „jeden a ten istý príbeh podmieni zrod viacerých récit“ (s. 314). Príklad tohto typu predstavujú podľa neho práce DUBYHO alebo LE GOFFA, v ktorých sa stretávame „s formou ‚polyfonického‘ písania bežného u románopiscov, no ešte veľmi zriedkavého u historikov“ (s. 317). Pri mikrohistorickom prístupe k textu Leduc pripomína, že text historika je heterogénny so sekvenciami s neurčitými hranicami, v ktorom sa častokrát strieda dominujúci a minoritný récit. Podobne ako v predchádzajúcich kapitolách aj na konci tejto sa nachádzajú doplnujúce poznámky s krátkym vysvetlením odborných pojmov. Text tejto zaujímavej publikácie uzatvára krátky záver s výberom použitej literatúry a menným registrom.

Autorove analýzy a riešenia problematiky času v spojitosti s procesom tvorby historikov zvyrazňujú jeho konštrukčné momenty a podnecujú provokatívne zamýšľanie sa nad jej literárnymi aspektmi. Zároveň tieto analýzy preukázali, že pri detailnejšom skúmaní problému času a písania o dejinách je zložitá „prehliadať“ teoretické problémy zväčša spomínané len filozofmi alebo teoretikmi (ako napr. H. White), ktorí z pohľadu niektorých historikov „zbytočne“ komplikovali jednoznačné a jasne zodpovedateľné otázky. Aj napriek tomu, že Leduc sa otvorene nehlási k menšinovému táboru historikov sympatizujúcich s myšlienkami teoretikov spájaných s tzv. lingvistickým obratom, tak jeho záujem o vybrané problémy, ktoré boli nimi nastolené, môže vyvolávať otázku, do akej miery ho dôsledky záverov z analýz nakoniec paradoxne približujú k ich názorovým pozíciám. Pozorného čitateľa pri čítaní tohto zaujímavého a poučného textu môžu na niektorých miestach prekvapiť formulácie, ktoré naznačujú absenciu prekladateľovho trpezlivého hľadania ekvivalentných formulácií v slovenskom jazyku.

Juraj Šuch
(such@fhv.umb.sk)

SCHMITT, Jean-Claude : *Le corps des images. Essais sur la culture visuelle au Moyen Âge.* Paris : Gallimard, Collection « Le temps des images », 2002, 410 s.

Jean-Claude Schmitt, profesor na Vyššej škole sociálnych štúdií (EHESS) v Paríži, ostáva napriek svojej publikácii „Svět středověkých gest“ (Praha : Vyšehrad, 2002) českému i slovenskému čitateľovi vo veľkej miere neznámym. No predchádzajúce dielo necháva tušiť, že jeho hlavným záujmom je štúdium stredovekej ikonografie. I tu prezentované dielo sa zaoberá spomenutou tematikou a autor sa v ňom snaží podať analýzu vizuálnych diel, ich formy a štruktúry v súvislosti so štúdiom ich spoločenskej funkcie.

„Le corps des images. Essais sur la culture visuelle au Moyen Âge“¹ je súborom jedenásťich štúdií, ktoré boli publikované vo viacerých odborných časopisoch v rozmedzí rokov 1987 až 2000. Tieto sa však autor rozhodol zaradiť nie podľa chronologického, ale tematického zaradenia do troch hlavných častí. Prvá z nich, nazvaná „Dlhá história“, je venovaná pedagogickej funkcii, ktorú obrazu prisúdil pápež Gregor Veľký a zároveň i dejinám tejto koncepcie v súvislosti s moderným chápaním úlohy obrazu, tak ako ju vidia dnešní historici. V druhej časti sa autor zaoberá vzťahom „Kultu a obrazu“, ktorý sa uplatňuje najmä od začiatku roku 1000. Poslednú tretiu časť by sme mohli považovať za akúsi srdcovú záležitosť Jeana-Clauda Schmitta, pretože sa v nej dotýka ním často publikovanej témy. Pod titulom „Sny, vízie a príznaky“ v nej analyzuje tie obrazy, ktoré neboli vyhotovené ľudskou rukou – *Volto Santo*.

Následnosť jednotlivých štúdií, ktorým predchádza obsiahly úvod, vytvára kompaktný celok a dáva dielu podobu skutočnej knihy. Jej obsah načrtáva osud obrazov naprieč stredovekom – počínajúc štúdiom argumentov Gregora Veľkého v prospech využívania obrazov v kostoloch a vyúsťiac v jednotný a celistvý spôsob užívania obrazov, prekročiac tak ich čisto teoretický rámec. V konečnom dôsledku, obraz zaujíma pozíciu, ktorá bola dovtedy vyhradená iba „Písmu“. Predstavitosť a obrazotvornosť postupne nachádzajú svoju úlohu popri rozumovému chápaniu reprezentovanému slovom a jazykom.

Obsiahlu časť prvej časti zaberá historický prechod od druhého nikájskeho koncilu, ťažiskom ktorého bola otázka používania vizuálnych prejavov až po Tomáša Akvinského. Emancipácia náboženského obrazu západnej kultúry sa v tomto časovom procese manifestuje v spôsobe jeho stelesňovania. Od Gregora Veľkého až po počiatok 13. storočia sa obraz oslobodzuje od písaného slova, na ktoré bol doposiaľ neustále odkazovaný a stelesňuje sa spôsobom jemu vlastným, aby konečne existoval nezávisle a slobodne. Obraz sa tak stáva historickým objektom sám o sebe.

Autor knihy venuje pozornosť dvom aspektom či funkciám obrazu, tak ako ich uviedol Gregor Veľký. Podľa neho obrazy musia figurovať v kostoloch, aby tí, ktorí nepoznajú písmo, mohli na stenách čítať, čo je ukryté v knihách. Aj Walafrid Strabon, o dve storočia neskôr, uvádza: „*Pictura est quaedam litteratura illiterato*“, a tak vysvetľuje, že i pre toho, kto nepozná vieru malba preberá úlohu písma. Vďaka nej negramotný človek nadobudne poznanie, ktoré by pre neho inak ostalo nedosiahnuteľné. V tomto tkvie podstata **pedagogickej funkcie** obrazu a vizuálneho diela. Druhou úlohou, ktorú obraz zastrešuje, je poznanie dejín, biblickej histórie a života svätých. Jean-Claude Schmitt to zdôrazňuje takto: „*Funkcia obrazu je definovaná cez odkaz na istý žáner písanej literatúry: dejiny alebo lepšie povedané **historia**, svätá história, ktorá pojednáva o živote a smrti Ježiša Krista a svätých martýrov. Táto história musí byť namalovaná (depingi historia), aby sa stala spodobenou históriou v malbe (picturae historia) ponúknutou zraku (visio historiae, ex visione rei gestate).*“ (str. 102) Obraz sa podľa tejto teórie nemá vidieť, ale čítať, tak ako by šlo o skutočnú literárnu tvorbu. A čítať predpokladá chápať. Tomuto pomáhala písané slovo – Biblia a Sväté Písmo.

Gregorovo limitované videnie funkcie obrazu pretrvalo počas celého stredoveku, no ešte aj

¹ Stelesnenie obrazov. Eseje o stredovekej vizuálnej (obrazovej) kultúre.

dnes niektorí historici i kunsthistorici hľadajú v obraze „*bibliu pauperum*“. Jean-Claude Schmitt okrem didaktickej a historickej funkcie obrazu uvádza tzv. „*componction*“, ktorá sa v jednoduchšej podobe vyskytovala aj u Gregora Veľkého. Jej podstata tkvie v tom, že veriaci mohol cez obraz zažívať emócie. Napríklad scéna ukrižovania v ňom mohla vyvolať pocit zbožňovania, no nie obrazu ako takého, ale veci, scény samotnej. Takto vnímateľ a pozorovateľ prostredníctvom vizuálneho hmotného diela kontemploval neviditeľné.

„Emocionalizácia“² je autorom prezentovaná ešte na inom príklade medzi pápežom Hadriánom I. a byzantskou cisárovnou Irenou. Pápež poslal cisárovnej tak, ako i jej synovi Konštantínovi, v roku 785 list, v ktorom oboch žiada, aby sa zriekli ikonoklazmu a znova zaviedli uctievanie obrazov a ikon v gréckej cirkvi. Podľa Hadriána, obraz dovoľoval dosiahnuť neviditeľnú formu božstva, bol umeleckým ekvivalentom tajomstva božského vtelenia: prostriedkom ako sa dostať bližšie k Bohu. Pre človeka, ktorý svojím Pádom a Prvotným hriechom stratil Bohom danú podobu (*ad imaginem ed similitudinem nostram*), predstavovala Hadriánova teória nádej, že prostredníctvom Obrazu znova nájde svoju skutočnú identitu. Čo je viditeľné, je materiálnym prostriedkom – mediáciou k Bohu, a má teda teofanickú hodnotu. Ako uvádza Jean-Claude Schmitt, Hadriánove myšlienky, podporené i neoplatonizmom, poznačili západoeurópsku religióznú estetiku až začiatkom 12. storočia. Vtedy „*nastáva úplné obnovenie obrazu ako pomôcky k rozjímaniu nad Bohom*“ (s. 100).

Zdá sa, že obraz odteraz prevažoval nad písmom. V 13. storočí sa Guillaume Durand vo svojom diele *Rationale divinorum officiorum* odvolal na zabudnutý výrok Gregora Veľkého, kde sa píše: „*znázornenie vonkajších vecí vŕahuje Boha do vnútra duše; a v istom zmysle, všetko to, čo obsiahneme myšlienkami vidiac namaľovaný obraz sa vkreslí do nášho srdca. Inak povedané, predmet či objekt na ktorý pozorne myslíme vo svojom srdci, sa premieta našim fiktívnym zrakom*“. Oko takto zvíťazilo nad uchem. To obraz a nie Písmo má vyššiu účinnosť – lebo je autentickým *repraesentatio* – lebo sa dokáže dotknúť duše.

Rôzne obrazy odlišných foriem, odtieňov či dimenzií, analyzované samotným autorom na mnohých nasledujúcich stranách, spadajú do rámca kresťanských rituálov a kultu. Stávajú sa tak súčasťou náboženských i politických praktík a v konečnom dôsledku ovplyvňujú osudy jednotlivcov i celých komunit, ktorým patria. Podobnými úvahami sa Jean-Claude Schmitt pripája k tvrdeniu Hansa Beltinga, rozvinutému v diele *Kunst und Bild*³, že len vďaka kultu obraz nadobúda hmotnú dimenziu – „telo“. Práve cez kult – v stredoveku jednoznačne náboženský – obrazy nadobúdajú zmysel, výpovednú hodnotu a miesto v konkrétnom systéme. No aký osud by mali, keby sme ich úplne odrezali od náboženského kontextu, od prítomnosti Boha? Ponechávajú si svoje fyzické, svoje „telo“, alebo sa stávajú len príznakmi? Čo sa s nimi stane, ak už nie sú súčasťou kresťanského spoločenstva, ale len umeleckými predmetmi? Aj tieto otázky si kladie autor a snaží sa na ne odpovedať na stranách svojej knihy.

Bolo by naivné myslieť si, že dnešná spoločnosť je civilizáciou obrazu. Hoci sa nás z každej strany valia animované, virtuálne a digitálne obrazy, nesmieme zabúdať, že tieto sú po stáročia hlboko vryté do našich dejín a že stredoveká kresťanská spoločnosť hrala rozhodujúcu úlohu pri ich šírení a interpretácii. Ona sa odvážila prekročiť biblické odvrhnutie zbožšťovania idolov, poskytla stelesnenému Bohu tvár, otvorila nekončiace možnosti plastickej tvorbe a individuálnej a celospoločenskej predstavivosti.

Hlavnou líniou Jeana-Clauda Schmitta je preukázať, že obraz nie je nikdy iba „umeleckým predmetom“, ešte menej akousi textovou ilustráciou. Je spôsobom, akým si spoločnosť predstavuje svet, to znamená – znova si ho sprítomňuje, aby v ňom mohla pôsobiť.

Laura Pacindová
(pacindova@fhv.umb.sk)

² Autorkin vlastný preklad francúzskeho výrazu « *componction* »

³ BELTING, Hans : *Kunst und Bild*. 1990.

***Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice I., II.* Ed. I. Nagy, I. Graus. Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB a Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici, 2006.**

Začiatkom roku 2006 uzrel svetlo sveta dvojdielny zborník s názvom *Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice*. Obsahom zborníka je súhrn príspevkov odprezentovaných na rovnomennej konferencii s medzinárodnou účasťou. Konferencia sa konala pri príležitosti 750. výročia od udelenia mestských privilégii Banskej Bystrici v dňoch 27-28. septembra 2005. Zborník svojim rozdelením na dva samostatné diely, kopíruje zadelenie príspevkov na konferencii do dvoch samostatných sekcií, starších a novších dejín. Keďže obsahuje až 48 samostatných štúdií (prvý diel 22 príspevkov a druhý 24) poskytuje čitateľovi, či už odborníkovi, alebo laikovi množstvo kvalitného i tematicky rôznorodého historického materiálu k dejinám Banskej Bystrice a jej blízkeho okolia. Editorsky sa na zborníku podieľali Imrich Nagy a Igor Graus. Jednotlivé štúdie recenzovali Július Alberty a Eva Kowalská.

Prvý diel zborníka venovaný straším dejinám otvára príspevok Ferdinanda Uličného. Autor podrobne analyzuje banskobystrické mestské privilégium z roku 1255. Na základe obsahovej kritiky jednotlivých bodov listiny sa pokúša spoznať a pochopiť vývoj mesta pred a po roku 1255. Zmeny mestských hraníc od roku 1255 až po súčasnosť podľa dobových dokumentov (písomností a máp) rekonštruje Oto Tomeček. Na miestach, kde je to nevyhnutné, poskytuje aj interpretáciu miestnych historických názvov. Ďalší príspevok z pera Vladimíra Rábika približuje osobu prvého banskobystrického richtára, comesa Ondreja. Autor poukazuje na jeho významnú úlohu pri formovaní Banskej Bystrice ako mesta v prvých rokoch po pridelení privilégii. Dôkazom čoho sú i niektoré miestne názvy viažuce sa nielen k samotnému richtárovi Ondrejovi, ale aj k jeho nemenej pre mesto významným potomkom (napr. Richtárová, Sásová). Príspevok Márie Ďurkovej na príklade mesta Banská Bystrica popisuje vývoj vzájomných vzťahov medzi bohatými mešťanmi zaoberajúcimi sa podnikaním a privilegovanou miestnej šľachty. K príspevkom postavených na analýze prameňa patrí štúdia Henriety Liskovej. Autorka čitateľovi približuje najstaršiu zachovanú mestskú knihu Banskej Bystrice z rokov 1386-1399 a po prehodnotení v nej dochovaných záznamov sa pokúša charakterizovať stav mesta práve v týchto rokoch. Komplexný pohľad na baníctvo v banskobystrickom regióne v predturzovsko-fuggerovskom období poskytuje štúdia Mariána Skladaného. Autor v úvode dáva do pozornosti fakt, že počiatky baníctva treba hľadať na Starých Horách a nie na Španej Doline. Postupne si všíma všetkých najvýznamnejších ťažiarov mesta a zároveň lokality súvisiace s bankým podnikaním. Značná časť štúdie je venovaná obchodným stykom medzi Banskou Bystricou a Benátkami, ktoré boli hlavným odberateľom medi v 14. storočí. Igor Graus sa zameril na obdobie prvej polovice 16. storočia. Témou jeho príspevku je taktiež banské podnikanie. Autor si však netradične nevšíma podnikanie Turzovcov a Fuggerovcov v regióne, ktoré je pre toto obdobie charakteristické, ale bohatým pramenným materiálom dokumentuje snahy samotného mesta a mešťanov o podnikateľské aktivity v baníctve. Ďalší príspevok je syntézou poznatkov o banskobystrickom mediarskom podniku. Autor Vladimír Husák v prvej časti poukazuje na význam banskobystrického podniku a zdôrazňuje, že „v našich dejinách je stále nedocenený“. V druhej polovici príspevku predstavuje industriálne a kultúrne pamiatky súvisiace s banskobystrickým mediarskym podnikom. Marta Mácelová skúma *Kontakty Banskej Bystrice s Európou a ich odraz v materiálnej kultúre*. Najprv hodnotí stanovený problém na základe písomných prameňov. Zistené poznatky následne konfrontuje cez archeologické nálezy hlavne z lokality mestský hrad a vybraných stredovekých parciel na námestí. Príspevok s názvom *Kaplnka Sv. Barbory vo farskom kostole Nanebovzatia Panny Márie v Banskej Bystrici z aspektov archívno-historického výskumu* od Zuzany Chladnej sa vnútorne člení na dve časti. V prvej časti autorka sleduje stavebno-historický vývoj kaplnky. V druhej časti opisuje pôvodný a súčasný mobiliár kaplnky a zároveň sa pozastavuje nad otázkou autorstva a datovania neskorogotického oltára sv. Barbory v tejto kaplnke. Symboly spravodlivosti mesta Banskej Bystrice sú

predmetom záujmu Vladimíra Sklenku. Autor si všima rozsah súdnych právomoci mesta a taktiež prostriedky, ktorými svoju súdnu moc vykonávalo. Súčasťou príspevku je aj podrobný opis ôsmich popravných mečov a tabule prísahy zo zbierkového fondu Stredoslovenského múzea. Július Alberty upozorňuje na inštitút banksomestského seniorátu, ktorý zohral významnú úlohu pri udomácnovaní reformácie v bankských mestách. Autor vysvetľuje dôvod jeho vzniku, úlohy a príčiny vedúce k jeho zániku. Peter Kónya je autorom jedinej štúdie, ktorá sa priamo dotýka problematiky z obdobia protihabsburských povstaní. Konkrétne sa venuje Hospodárskej rade (Consilium oeconomicum), ktorá vznikla v Banskej Bystrici počas povstania Františka II. Rákócziho ako jeden z centrálnych úradov správy krajiny. Fenomén peňazí je ťažiskom príspevku Mariána Bovana. Okrem všeobecnej časti postavenej na písomných zmienkách o platení, platidlách a cenách v Banskej Bystrici je článok doplnený o opis platidiel zo zbierok Stredoslovenského múzea. Po prvý krát sú tu publikované v úplnosti banksobystrické nálezové súbory mincí získané pri archeologických výskumoch v rokoch 1993-1999. Marta Herucová je autorkou príspevku s názvom *Romantická hrobka Szumrákovcov v Banskej Bystrici*. Od umelecko-historického aspektu na túto sepulkrálnu pamiatku prechádza až k podrobnému vypracovaniu genealógie rodiny Szumrákovcov. Dosiaľ nepreskúmanej témy, akou je Slobodomurárske hnutie v Banskej Bystrici sa chopil Martin Javor. Vo svojej štúdií prináša informácie nielen o počiatkoch a neskoršom pôsobení miestnej lóže, ale aj mená jej jednotlivých členov. Štúdiá Moniky Nagyovej koncipovaná na báze archívneho materiálu skúma dopad epidémie cholery v rokoch 1831-1832 na stav obyvateľstva Banskej Bystrice a okolia. Všima si priebeh epidémie, hygienické opatrenia a zdravotnú starostlivosť o chorých. Spracované štatistické údaje týkajúce sa demografie sú zhrnuté do prehľadných tabuliek. Nasledujúci príspevok, ktorého autorom je maďarský historik László Kiss poskytuje zaujímavý pohľad na slovenské ozbrojené povstanie v rokoch 1848-1849. Okrem komplexného hodnotenia vtedajšej situácie na území dnešného Slovenska je článok obohatený aj o autentické spomienky na politickú a vojenskú situáciu v meste. Cieľom príspevku Blanky Ružičkovej je oboznámiť odbornú i laickú verejnosť so starými tlačami banksobystrickej produkcie zo seminárnej knižnici prvého banksobystrického biskupského seminára, ktoré sa v súčasnosti nachádzajú v ŠVK. Katarína Marčeková ponúka niekoľko námetov na spôsob spracovania archívneho prameňa, ktoré aplikuje na archívnom fonde Tovarišstvo tisíc bratov v Banskej Bystrici. Snaží sa na archívny dokument pozerat' aj s pomocou iných vedných disciplín, akými sú historická antropológia, etnológia, sociológia, psychológia a iné. Predmetom štúdie Dušana Škvarnu je *Otázka mestského národného centra v 19. storočí a Banská Bystrica*. Ako v úvode spomína sám autor, k napísaniu štúdie s takouto problematikou ho podnietili výroky niektorých súčasných politikov, že hlavným mestom Slovenska by sa mohla stať Banská Bystrica. V šiestich historických fázach je zachytená cesta hľadania nášho politického, národného a hospodárskeho centra. Prvý diel zborníka uzatvára príspevok Imricha Nagy. Cieľom autora bolo priblížiť okolnosti, za ktorých sa pripravovalo na vydanie dielo Emila Jurkovicha, monografia dejín Banskej Bystrice. Imrich Nagy sa ako prekladateľ tohto diela pokúša uviesť na pravú mieru aj niektoré sporné momenty a nedostatky, inak veľmi vzácnej knihy.

Úvod druhého dielu zborníka, v ktorom nájdeme štúdie k novším dejinám Banskej Bystrice, patrí príspevku *Peripetie vývoja Banskobystrických gymnázií do roku 1848* od Pavla Martulíka. Ide o chronologické mapovanie školstva v Banskej Bystrici od roku 1255 až po spomínaný rok 1848. Autor dáva do pozornosti taktiež výrazné osobnosti z tejto sféry spoločenského života mesta. V nasledujúcej štúdií zástupca maďarskej historiografie Zsolt Vesztróczy odкрýva *Činnosť hornouhorskeho vzdelávacieho spolku (FEMKE) v Banskej Bystrici a vo Zvolenskej župe (1884-1919)*.

Od druhej polovice 19. storočia začína industrializácia pozvoľna prenikať aj do Banskej Bystrice. Jej špecifiká dané najmä regionálne si všima Valéria Chromeková. Stav remeselnej výroby v meste vzájomne konfrontuje s novo vznikajúcimi podnikmi. Historický exkurz do dejín mlynárstva ponúka štúdiá Miroslava Kmeťa. Na príklade vodného mlyna v Šálkovej dokumentuje

významnú úlohu malých mlynov v živote našich predkov. Dejinami správy sa zaoberá príspevok Xénie Šuchovej. Autorka sa zameriava na stav zvolenskej župy a Banskej Bystrice po vzniku Československa v prechodnom období verejnej správy v rokoch 1918-1922. Mária Rusková skúma *Spoločenské aktivity banskobystrických žien v 20-tych rokoch 20. storočia*. Text je postavený na porovnaní dvoch ženských organizácií, spolku Živena a ženského komunistického hnutia. Snaha obidvoch bola síce rovnaká, pozdvihnúť postavenie ženy v sociálno-politickom živote, spôsoby na dosiahnutie tohto cieľa však boli hlavne ideovo odlišné. Príspevok Jolany Darulovej poskytuje obraz medzivojnovkej Banskej Bystrice z hľadiska fungujúcich obchodov a predajných miest s dôrazom na význam a postavenie ich majiteľov vzhľadom k hospodárskemu a spoločenskému životu mesta.

Neodmysliteľnou súčasťou miest sú aj rehole. Jedno z najvýraznejších rehoľných spoločenstiev pôsobiace v Banskej Bystrici je spoločenstvo Spoločnosti Ježišovej (jezuiti). S nútenými prestávkami sa ich prítomnosť v Banskej Bystrici datuje od 17. storočia. Činnosť tejto spoločnosti v prvej polovici 20. storočia predstavuje František Neupauer. Hospodárskym dejinám sa vo svojej štúdii *Harmanecká továreň úč. spol. v Harmanci v rokoch 1939-1945* venuje Peter Mičko. Dnes vysoko aktuálnej a zároveň citlivej témy akou je činnosť odboja v 2. sv. vojne sa ujal Karol Fremal. Na Slovensku pôsobili tri hlavné politické prúdy odboja: komunistický, sociálnodemokratický a občiansko-demokratický. Autor približuje ich pôsobenie v banskobystrickom regióne od roku 1939 až po vypuknutie Slovenského národného povstania. Ďalší príspevok dvojice autorov Pavla Hrončeka a Adriány Klimekovej sa zaoberá antropogénnymi transformáciami koryta Hrona do polovice 20. storočia. S využitím vybraných historických máp a dokumentov rekonštruujú zmeny koryta Hrona v súčasnom katastrálnom území mesta. Klára Kubičková obohatila zborník o *Príspevok k dejinám urbanistického vývoja a architektúry Banskej Bystrice v 1. polovici 20. storočia*. Okrem všeobecného pohľadu na tému je výrazná časť článku venovaná osobe prvého mestského architekta Ing. arch. Teodora Krausa – Karasa. V podobnom duchu pokračuje Vladimír Baran, ktorý si všima priestorový rozvoj mesta Banská Bystrica v druhej polovici 20. storočia. Ako orientačná pomôcka pre historikov zaoberajúcich sa 1. svetovou vojnou iste poslúži článok Júliusa Valacha, ktorý prezentuje archívne fondy, materiály a dokumenty k činnosti špecializovanej štátnej a vojskovej správy v Banskej Bystrici v rokoch 1914 – 1919. Milan Šoka svoj príspevok venoval osobnosti kultúrneho života Karolovi Kiszelyovi. Autor verejnosti predstavuje jeho pôsobenie ako správcu Mestského múzea a Mestskej verejnej knižnice v Banskej Bystrici. Osudy významných Bystričanov približujú aj ďalšie tri štúdie. Oľga Lauková spracovala biografiu pedagóga Jána Mikleša. Július Lomenčík predstavuje osobnosť Mikuláša Kováča v kultúrno-spoločenskom kontexte Banskej Bystrice a Milan Jurčo spomína na prínos dramaturga bábkového divadla Jozefa Mokoša. O jednotlivých oblastiach kultúrneho života v Banskej Bystrici v druhej polovici 20. storočia referuje štvorica príspevkov. Jana Borgul'ová spracovala oblasť literárnu, Ľudmila Červená oblasť hudobnú a Zuzana Spišiaková výtvarnú. Prierez dejinami bábkarstva ponúka Soňa Žabková. Blanka Snopková prezentuje výberovú regionálnu retrospektívnu bibliografickú databázu Pamäť mesta Banská Bystrica (1918-2000), ktorá je darom Štátnej vedeckej knižnice mestu Banská Bystrica a jeho obyvateľom. Druhý diel zborníka uzatvára diskusný príspevok Milana Gajdoša.

Na záver už len niekoľko postrehov. Množstvo príspevkov dokazuje neutíchajúci záujem o dejiny Banskej Bystrice a okolitého regiónu. Taký silný potenciál odborníkov, ktorí je v Banskej Bystrici sústredení v niekoľkých vedecko-pedagogických inštitúciách má máloktoré mesto. Preto je smutné, že napriek tomu nemá Banská Bystrica modernú monografiu. Vzniká však nádej, že tento zborník je len začiatok a časom sa nájde kolektív autorov, ktorí potlačia svoje individuálne záujmy a budú chcieť pre mesto konečne pripraviť publikáciu postavenú na najnovších poznatkoch. Veď ako sa hovorí, všetko sa dá, len treba chcieť. Určite sa tým nesnažím znižovať doteraz napísané odborné práce o dejinách Banskej Bystrice, ktoré majú všetky svoju vedeckú hodnotu. Na získané vedomosti sa však má nadväzovať a nie stáť niekoľko desaťročí na jednom

mieste. Treba pokračovať v práci tých, ktorí nám zanechali svoje vedomosti. Život ide ďalej a to platí aj o poznatkoch. Už dozrel čas, aby vzniklo moderné komplexné dielo postavené na najnovších výskumoch, ktoré by slúžilo odbornej, ale i laickej verejnosti. Mesto s takou bohatou históriou a množstvom kompetentných inštitúcií by si to určite zaslúžilo. Zborník *Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice* by mal byť určite jedným z východiskových materiálov k tomuto počínu.

Zuzana Chladná
(zuzana.chladna@umb.sk)

SEGEŠ, Vladimír: *Prešporský pitaval. Zločin a trest v stredovekej Bratislave*. Bratislava : Perfekt, 2005. 220 s. ISBN 80-8046-311-5

V roku 2005 sa na slovenský knižný trh dostala ďalšia zaujímavá publikácia pochádzajúca z edície Ilustrované dejiny. Kniha z autorského pera Vladimíra Segeša s názvom *Prešporský pitaval* s podtitulom *Zločin a trest v stredovekej Bratislave* predkladá odbornej, ale najmä laickej verejnosti v slovenskom historickom bádani doteraz málo spracovanú, avšak o to nepochybne zaujímavejšiu tému. Celkovo možno konštatovať, že v slovenskej knižnej produkcii v menšej miere vychádzajú knihy venujúce sa historickým udalostiam zo starších období a ešte zriedkavejšie sú knihy týkajúce sa spoločenského, kultúrneho vývoja, resp. každodenného života. Preto už táto samotná skutočnosť vyzdvihuje význam „Prešporského pitavala“.

Už na úvod možno pozitívne hodnotiť, že autor v podtitule knihy a zároveň aj v samotnom úvode vysvetlil dnes nie tak používaný, resp. mnohým málo známy pojem pitaval, označujúci literárny žáner pomenovaný podľa francúzskeho právnika a spisovateľa žijúceho v 18. storočí Francoisa G. de Pitavala, predmetom ktorého diela boli zbierky kriminálnych príbehov a historiek.

Svojou štruktúrou sa kniha *Prešporský pitaval* delí na tri navzájom logicky nadväzujúce kapitoly, pričom prvá s názvom *Mestské ovzdušie oslobodzuje* predstavuje úvod do samostatnej problematiky miest, teda ich vzniku (príčiny, korene), charakteru, obyvateľstva a ďalších právnych a spoločenských aspektov života v mestách. Samozrejme, konštatovania všeobecného charakteru sú autorom podložené na príkladoch slobodného kráľovského mesta Prešporok. Tak sa čitateľ dozvedá zaujímavé údaje napríklad o zložení mestskej rady, o prešporských cechoch, o hospodárení mesta a každodennom živote jeho obyvateľov. Zrejmým cieľom Vladimíra Segeša pri zaradení tejto kapitoly do knihy bola snaha priblížiť čitateľovi vtedajší charakter mestskej spoločnosti, myslenie obyvateľov miest a tým aj lepšie pochopenie celkovej atmosféry života, vrátane zločinnosti a práva v stredovekom Prešporoku.

K jadrú knihy sa ešte bližšie dostáva druhá kapitola s názvom *V mene práva a spravodlivosti*. Autor aj v nej približuje problematiku jurisdikcie v niekoľkých rovinách, totiž uvádza príklady právnych záležitostí z rôznych miest Európy, zároveň opisuje vývoj stredovekej právnej praxe v Uhorsku (zákonníky, Tripartitum, božie sudy, inkvizícia) a nakoniec sa podrobne venuje právu a spravodlivosti v Prešporoku (Prešporská právna kniha, mestský súd).

K samotným kriminálnym a právnym udalostiam v stredovekom meste sa autor dostáva až v záverečnej, tretej kapitole, zaberajúcej zhruba polovicu obsahu knihy, s názvom *Panoptikum zločinu a trestu*. V tejto kapitole prináša širokú paletu rôznych kriminálnych deliktov, dotýkajúcich sa všetkých spoločenských vrstiev, odohrávajúcich sa v rozličných častiach a obdobiach existencie mesta, obeťami a zločincami ktorých boli domáci obyvatelia aj návštevníci mesta. To znamená, že v zbierke prešporských kriminálnych, alebo súdnych prípadov nájdeme ukážky nielen typických násilných alebo sexuálnych deliktov (Spupný podkastelán a zneuctená Katarína, Za vraždu na púť, Nebezpečný hosť Peter z Grazu a pod.), ale aj prehreškov proti dobrým mravom, kresťanskému učeniu (Pošpinená česť pekára Hanuša, Nehodný služobník zákona). Často sa proti zákonom mesta postavili práve tí, čo mali dbať o ich dodržiavanie, či už to bol richtár, kat alebo členovia mestskej rady (Výčiny trnavského kapitána). Mnohokrát sa kvôli odlišným mravom, záujmom a zvykom dostali do konfliktu obyvatelia samotného mesta s vrchnosťou, sídliacou na prešporskom hrade. Nerešpektovanie práv a výsad mešťanov a svojvôľa jednej alebo druhej strany viedli v mnohých prípadoch k súdnym sporom, vzájomným fyzickým útokom, či dokonca vojenským akciám proti sebe (Mesto kontra hrad). Množstvo zápisov v listinách a úradných knihách Prešporok sa týkalo finančných deliktov, z ktorých najviac tvorili práve krádeže (Zrkadlo jarmočných zlodejov, Putovanie za výsadami s úplatkami). Tak ako dnes, aj v stredoveku boli mnohé zločiny motivované nenávisťou k istej skupine ľudí, či už pre odlišné zvyky, správanie alebo jednoducho pramenili z rôznych povier. Typickými príkladmi takejto zločinnosti (aj v mene

zákona, resp. v súlade s ním) boli pogromy proti židom, alebo ženám obvineným z bosoráctva (Strasti dietok Izraela, Epilóg alebo Kde zostali bosorky). Okrem týchto niekoľkých spomenutých príkladov zločinov a trestov stredovekého Prešporka, nájdeme v publikácii V. Segeša mnoho ďalších, či už svojím charakterom, nezvyčajnou brutalitou alebo obsahom zaujímavých historiek.

Spestrením i tak pútavého obsahu knihy je aj množstvo ilustračného materiálu, či už vo forme obrázkov, dobových rytín, nákresov a vyobrazení alebo ako osobitne zvýraznené ukážky prekladov dobových právnych textov, listín, zákonov, ktoré čitateľovi umožnia ešte lepšie ich poznať a preniknúť do atmosféry života v stredoveku. Osobitne sú v texte uvedené vysvetlenia dobových termínov a rôzne zaujímavosti.

Súčasťou knihy je výberový menný a miestny register a zoznam prameňov a literatúry. V závere knihy prináša autor zosumarizovanie výsledkov doterajšieho bádania v tejto oblasti. Pre celostnejší a kvantifikujúcejší pohľad na stredovekú kriminalitu v Prešporku vyhotovil na základe údajov z komorských kníh aj tabuľku hrdelných exekúcií v Prešporku na konci stredoveku (1490-1526). Prostredníctvom týchto a ďalších údajov sa teda čitateľ na záver dozvedá rôzneskutočnosti, týkajúce sa napr. najčastejších spôsobov popráv, domovskej príslušnosti popravených, spôsobe trestu pre jednotlivé delikty a pod. Na premýšľanie podnetné zistenia prinášajú aj zistenia menšieho sociologického výskumu ohľadne vnímania stredovekej kriminality a právneho vedomia medzi dnešnými bratislavskými vysokoškólákmi – študentmi histórie, stredoškólákmi a poslucháčmi univerzity tretieho veku.

Snahy o vierohodné vykreslenie jednotlivých aspektov každodenného života v minulosti, nevyvímajúc ani zločin a trest, predstavujú v historickom bádani obzvlášť zaujímavú a populárnu tému, ale zároveň o to ťažšiu úlohu pre bádateľa. Preniknúť a pochopiť dobové myslenie ľudí aj v prípade dostatku prameňov nie je vôbec ľahké, nehovoriac o prípadoch, keď sú možnosti históriky značne obmedzené. Preto Prešporský pitaval z autorskej dielne Vladimíra Segeša možno v tomto smere hodnotiť nanajvýš pozitívne a treba vysloviť presvedčenie, že táto kniha bude nielen pútavým čítaním pre odbornú, ale najmä laickú verejnosť, ale že sa stane aj inšpiráciou pre ďalších autorov, venujúcich sa témam každodennosti v minulosti.

Annamária Kónyová
(konyova@unipo.sk)

ROMSICS, Ignác: *Trianonská mierová zmluva*. Prel. Katarína Borbášová. Bratislava : Kalligram, 2006. 240 s.

Publikácia *Trianonská mierová zmluva (A Trianoni békeszerződés)* z pera dobre známeho maďarského historika Romsicsa Ignáca vyšla v origináli v Budapešti v roku 2001. Jej preklad sa na slovenskom knižnom trhu objavil v roku 2006 vďaka vydavateľstvu Kalligram.

Autor, ktorý sa v ostatnom období okrem iného zapísal do povedomia širokej verejnosti svojou mimoriadne úspešnou syntézou *Dejiny Maďarska v 20. storočí*, v tejto knižnej publikácii spracoval jednu z najaktuálnejších a najdiskutovanejších tém maďarských dejín – trianonskú problematiku. Trianon, mnohokrát očami maďarskej verejnosti vnímaný ako druhý Moháč, sa stal symbolom národnej tragédie. Z pohľadu slovensko-maďarských vzťahov Trianon predstavuje jeden z najvýznamnejších medzníkov v dejinách oboch národov.

Romsics vo svojej knihe čitateľovi predkladá veľké množstvo informácií zo zákulisia politických a diplomatických udalostí. Ponúka pohľad na sledovanú problematiku, vytvorený na základe rozsiahleho pramenného materiálu domáceho i zahraničného charakteru, napísaný skutočne pútavým, čitateľsky prístupným štýlom.

Podľa názvu by sme mohli predpokladať, že toto dielo sa venuje prípravám a zrodu mierovej zmluvy, jej podpísaniu a realizácii. Avšak obsahovo zahŕňa oveľa širšiu paletu udalostí, ktoré viedli k samotnej mierovej zmluve.

Práca je štruktúrovaná do ôsmich hlavných kapitol, deviatu tvorí epilóg. Názvy jednotlivých kapitol jasne vystihujú obsahovú náplň knihy. Okrem prehľadu domácej a zahraničnej literatúry a archívnych prameňov obsahuje aj 24 máp, ktoré čitateľovi pomáhajú prehľadne vnímať národnostné zloženie rakúsko-uhorskej monarchie na začiatku 20. storočia, územné požiadavky jednotlivých národov voči Rakúsko-Uhorsku v prípade jeho porážky vo vojne či predstavy a jednotlivé etapy rozhodovania o hraniciach v danej časti Európy.

Cestu, ktorá viedla k podpísaniu trianonskej mierovej zmluvy, začal Romsics vykresľovať charakteristikou národov žijúcich na území rakúsko-uhorskej monarchie na začiatku 20. storočia a národnostnými rozpormi, ktoré prevládali medzi nimi. Kríza dualizmu, vnútorné oslabovanie a separatistické prúdy v monarchii, medzinárodná kritika pomerov v Rakúsko-Uhorsku viedli k tomu, že z existenčného pohľadu sa prvá svetová vojna stala pre tento stredoeurópsky štátny útvar – slovami autora povedané – bojom na život a na smrť. Už v tejto úvodnej časti Romsics objektívne prejavil kritické postoje voči politickej koncepcii maďarskej elity prezentujúcej myšlienku jediného politického národa v Uhorsku, ktorú sám považuje za fikciu.

O strategických cieľoch prvej svetovej vojny, otázke vstupu Rakúsko-Uhorska do vojny, o radikalizácii národných hnutí v monarchii, ich požiadavkách a úsilí o rozšírenie práv až o ich osamostatnenie, o záujmoch susedných štátov v prípade jej porážky, o silnejúcej a čoraz evidentnejšej antihabsburskej politike veľmocí v Európe, ktoré spečatili osud tohto štátneho útvaru, sa autor zmieňuje v ďalšej časti knihy. Pozorne sledoval aj meniace sa postoje či predstavy jednotlivých národov a veľmocí o demokratizácii, federalizácii tohto dualistického štátneho útvaru až po koncepcie vzniku národných štátov v Európe.

Samostatnú kapitolu venuje rozpadu Uhorska, v ktorej čitateľovi ozrejmuje udalosti vzniku Maďarskej republiky, obdobie Károlyiho vlády i otázku odzbrojenia a zároveň budovania novej maďarskej armády. Dočítame sa v nej aj o úsilí Maďarov o zachovanie integrity Uhorska, domácom vnútropolitickom dianí vrátane socialistickej revolúcie v Maďarsku v marci 1919 ako aj o situácii na rumunskej a slovenskej politickej scéne.

V ďalších kapitolách, ktoré sú ťažiskom práce, autor veľmi prehľadne, výborne štruktúrované a výstižne informuje čitateľa o povojnových rokovaniach. Nesústreďuje sa len na územné požiadavky národov daného regiónu či spory o hranice. Zaoberá sa i návrhmi územných komisií parížskej mierovej konferencie, stanoviskami svetových veľmocí na konferencii, argumentmi,

protiagumentmi a činnosťou i postojmi maďarskej mierovej delegácie pod vedením grófa Alberta Apponyiho. Vykresľuje nielen stratégiu domácej politickej reprezentácie, ale aj nástupníckych štátov. Napriek rôznym pokusom o modifikáciu mierových podmienok 4. júna 1920 došlo vo Versailles pri Paríži k podpísaniu maďarskej mierovej zmluvy za maďarskú stranu ministrom práce a sociálnych vecí Agostonom Benárdom a diplomatom Alfrédom Drasche-Lazárom a predstaviteľmi ostatných národov.

Romsics neostal len pri opisnej interpretácii udalostí a priebehu tohto čierneho dňa maďarských dejín vo Versailles a v Budapešti, ale porovnal a zovšeobecnil ohlas a následky týchto udalostí uverejnených na stránkach domácej a zahraničnej tlače. Napriek absolútne odmietavému a nesúhlasnému postoju verejnej mienky v Maďarsku s jej podpísaním a polemikám o jej ratifikácii napokon mierová zmluva nadobudla platnosť (i bez ratifikácie Spojených štátov amerických, s ktorými Maďarsko koncom augusta 1921 uzavrelo separátny mier) a pristúpilo sa k jej samotnej realizácii.

Záverom autor načrtol prácu komisií, ktoré určovali hranice Maďarska. V epilógu podáva prehľad územných strát i počtu obyvateľstva Uhorska v dôsledku a v zmysle trianonskej mierovej zmluvy ako aj počty Maďarov, ktorí sa ocitli v postavení národnostnej menšiny v okolitých štátoch. Okrem nového systému národných štátov, ktorý sa v priebehu ďalších rokov ukázal ako neschopný zadržať expanziu veľmocí ohrozujúcich túto oblasť, Romsics venuje pozornosť politickým a zároveň aj hospodárskym dôsledkom mierovej zmluvy. Keďže maďarský národ vnímal straty a novú situáciu len ako dočasnú, úsilie o revíziu trianonskej mierovej zmluvy formou propagandy a rôznej symboliky sa v nasledujúcich rokoch stalo súčasťou oficiálnej zahraničnej politiky Maďarska. Ako sa aj v knihe dočítame, viera v revíziu mierovej zmluvy bola neopodstatnená. V autorovom ponímaní Maďari trianonskú mierovú zmluvu, resp. parížsku mierovú zmluvu z roku 1947, ktorá ju nahradila, právom považujú za nespravodlivú. Za neodškriepiteľné považuje právo, aby požadovali pre seba, resp. pre svoje menšiny samosprávne práva zodpovedajúce európskym normám. Avšak podľa poslednej vety tejto knihy *očakávať viac je však podľa všetkého len ilúzia a požadovať niečo navyše nerozvážnosť*.

Na lepšie porozumenie silnej túžby po revízii trianonskej zmluvy a úprave hraníc, na lepšie pochopenie tak citlivo vnímanej trianonskej tragédie, frustrácie, traumy v maďarskej spoločnosti je pre čitateľa táto dobre preložená kniha Ignáca Romsicsa výbornou pomôckou. Oceniť treba nielen množstvo zaujímavých poznatkov sprístupnených prítiahlivým štýlom, ale i autorovu veľkú snahu podať čo najobjektívnejší pohľad na Trianon. Na historickú udalosť, ktorá bola maďarskou a slovenskou stranou častokrát odlišne interpretovaná. Samozrejme, cítiť maďarskú identitu autora. Vďaka Romsicsovej snahe o zachovanie objektivity a nadhľadu táto práca môže byť považovaná za ďalší krok k lepšiemu vzájomnému porozumeniu a lepším vzťahom dvoch susedných národov stredoeurópskeho priestoru.

Angelika Dončová
(doncova@fhv.umb.sk)

BEEMAN, L., A.: *Denník – Autentický denník stíhacieho pilota z II. svetovej vojny*. Preklad P. Ušiak, Banská Bystrica: Press group, spol. s. r. o., 2006. 123 s. ISBN 80-967846-8-4.

Druhá svetová vojna a udalosti ktoré ju sprevádzali, spôsobili v životoch mnohých ľudí veľké zmeny. Dodnes nás tieto osudy ľudí, ktorí sa vojny zúčastnili zaujímajú. Na našom knižnom trhu nie je veľa publikácií ktoré popisujú osudy ľudí počas druhej svetovej vojny v súvislosti so Slovenskom a našimi dejinami. Tento rok vyšla po dlhom snažení jedna z nich.

Je ňou denník amerického stíhacieho pilota 1st. Lt. U.S. Army Air. Corps. Lymana Arpina Beemana. Preložil ho a do knižnej podoby upravil Peter Ušiak, ktorý sa problematikou leteckých operácií počas druhej svetovej vojny na našom území zaoberá už niekoľko rokov. Okrem toho sa v nie menšej miere zaoberá leteckou archeológiou.

Príbeh tejto knihy je dlhší akoby sa na prvý pohľad zdalo. Na začiatku stál záujem Petra Ušiaka o lietadlo zostrelené 19. novembra 1944, ktoré dopadlo do obce Výčapky v okrese Nitra. V apríli 1988 sa podarilo torzo lietadla vykopať. Postupne sa podarilo zistiť viaceré podrobnosti o pilotovi a podarilo sa dostať k jeho denníku z tohto obdobia. U Petra Ušiaka skrsla myšlienka na jeho vydanie.

V úvode, ktorý je síce stručný, ale výstižný, je poznať autorovu erudovanosť, sa čitateľ môže oboznámiť s hlavnými faktami o operáciách amerického letectva nad Európou v rokoch 1943 - 1945. Doplnia ho skrátená forma dokumentu o bojovej akcii z 19. novembra 1944 pri ktorej bol L. A. Beeman zostrelený. Pre úplnosť informácií o zostrele je pripojené aj hlásenie žandárskej stanice vo Veľkých Ripňanoch okres Nitra o zostrele a zadržaní pilota miestnym veliteľom Hlinkovej gardy.

Po úvode nasledujú na 35-tich stranách samotné zápisky L. A. Bymana, zachytávajúce obdobie od osudného 19. novembra až po koniec vojny, respektíve až do 11. marca 1946, kedy L. A. Beeman doplnil záznam o spomienky na svoje zajatie. Text dopĺňajú poznámky Petra Ušiaka.

Zvlášť zaujímavé sú zápisky z dní bezprostredne nasledujúcich po zostrele (do 4. decembra 1944) kedy sa L. A. Beeman nachádzal ešte na Slovensku. Jeho rozprávanie o väzení v Bratislave, síce stráženom nemeckými vojakmi, ale patriace slovenskej Domobrane. Američanove postrehy o slovenských vojakoch, dôstojníkoch, dôstojníkoch – povstalcoch i o Povstaní samotnom, nám dávajú pohľad ako na túto udalosť pozerali nezainteresovaní spojeneckí vojaci.

Nasledujúce stránky sa venujú už pobytu v zajatí na rôznych miestach v Nemecku. Popisujú nie len pohľady L. A. Beemana na situáciu, ale čitateľovi aj dávajú pohľad na každodenný život v zajateckom tábore. O veciach ktoré boli bez hrdinského prikrášľovania v danej situácii pre zajatcov najdôležitejšie. V denníku sa jeho autor nevyhýba ani dňom po oslobodení. Znovu si môžeme z jeho zápiskov vytvoriť pohľad na vzťahy medzi Američanmi a Sovietmi, ktorí ich oslobodili zo zajatia.

Text dopĺňajú prílohy. Ozrejmuje povojnové osudy L. A. Beemana, pričom je zaujímavé, že navštívil aj Slovensko a bol na mieste svojho zostrelenia. Vojnové pôsobenie dokumentujú dve fotografie, rôzne dokumenty a mapka základní v USAF v Taliansku. Ďalších dvadsať fotografií dokumentuje objavenie a vyzdvihovanie lietadla v apríli 1988. Ich kvalite pridal aj fakt, že časť s prílohami je vytlačená na kriedovom papieri. Dnes už celkom bežné je, že publikáciu dopĺňajú farebné kresby vyznamenaní či lietadla P-51 Mustang na ktorom bol L. A. Beeman nad Slovenskom zostrelený. Veľmi účelné je zaradenie tabuľky vojenských hodností jednotlivých armád objavujúcich sa v texte a ich prirovanie k súčasným.

Veľkou výhodou publikácie je úplná dvojjazyčnosť. Tento trend vcelku bežný u publikácií tohto druhu, u nás nie je samozrejmosťou. V podstate máme v rukách akoby dve knihy rozdelené obrazovou prílohou, pričom jedna z nich je v slovenčine a druhá v angličtine. Ostáva nám len dúfať, že sa publikácii podarí presadiť aj mimo Slovenska.

Je to publikácia zaujímavá nie len pre historikov skúmajúcich vojenské dejiny, ale aj pre

širšiu odbornú verejnosť. V zásade jej nie je čo po odbornej stránke vytknúť, snád' jediným nedostatkom knihy je rozdelenie farebného bokorysu Mustanga na dve stránky.

Celkovo je publikácia prínosom, aj pre slovenskú vojenskú históriu a môžeme dúfať, že v blízkej budúcnosti vyjdú ďalšie podobné. Možných nespracovaných tém je viac a takéto atraktívne spracovanie schopné uplatnenia aj v zahraničí sa na Slovensku objavuje sporadicky.

Marian Uhrin
(uhrin@fhv.umb.sk)

VOREL, Petr: *Základy historické regionalistiky. Metodika výzkumu a interpretace pramených zdrojů místních a regionálních dějin v českých zemích.* Univerzita Pardubice : Fakulta humanitních studií, 2005. 124 s.

Základy historické regionalistiky boli zostavené ako študijné texty pre študentov predmetu Historická regionalistika, ktorý je od roku 2000 zaradený v povinnej výučbe druhého ročníka bakalárskeho študijného programu Kultúrne dejiny (modul regionálno-historický) na Fakulte humanitných štúdií Univerzity Pardubice. Autor prof. Petr Vorel v úvode vyslovuje želanie, že prácu využijú aj poslucháči iných historických odborov, ako aj študenti všeobecnej regionalistiky a laickí záujemcovia. Dielo pozostáva z piatich kapitol. Uzatvára ho obsahly zoznam použitej literatúry, ktorý vhodne posluží pri orientácii v problematike aj vlastnom výskume.

Prvá kapitola vymedzuje oblasť výskumu historickej regionalistiky zameranú na rozdiel od tradičného chápania regionalistiky, na hodnotenie konkrétneho stavu skúmaného regiónu s dôrazom na vývoj v minulosti. Autor uvádza pomerne všeobecnú definíciu historického regiónu, ktorá vychádza zo vzájomných väzieb (najmenej dvoch) akýchkoľvek územných jednotiek. Na základe tejto definície považuje za čiastkový región napr. aj sedliacky dvor s pozemkami, či obec v rámci panstva. Skúmaním javov a procesov, ktoré sú objektom záujmu historickej regionalistiky sa zaoberajú regionálne dejiny. Vo vzťahu historickej regionalistiky k histórii P. Vorel rozoznáva podľa zamerania historického výskumu štyri hlavné hierarchické úrovne: svetové dejiny, dejiny štátov, oblastné dejiny a miestne dejiny. Objektom záujmu historickej regionalistiky sú najmä tretia a štvrtá úroveň. Možno ich spoločne označiť ako regionálne dejiny. Oblastné dejiny tvoria z hľadiska regionalizácie najzložitejšiu kategóriu nakoľko hranice regiónov sa menili a možno ich stanoviť z rôznych aspektov. Autor pre upresnenie vytvára v tejto kategórii dve podúrovne. Primárnu oblasť tvoria regióny, ktorých ohraničenie je dané geograficky alebo územno-správne. Územný rozsah týchto regiónov je relatívne stály. Sekundárnu oblasť tvoria menšie kompaktné územia s vnútornými väzbami utvorenými v dôsledku praktických potrieb. Rozsah týchto oblastí sa rýchle mení. Poslednú úroveň reprezentujú miestne dejiny. Predmetom ich záujmu je miesto (sídlo mestského, alebo vidieckeho typu s vlastným územím) a objekt, ktorým je časť skúmaného miesta (konkrétne budova, výrobný objekt, technické dielo alebo aj pozemok). Potenciál ďalších výskumov spočíva práve v kategórii miestnych dejín.

O základných východiskách a praktickom uplatnení historickej regionalistiky pojednáva druhá kapitola. Predpokladom pre regionálno-historický výskum je okrem odbornej prípravy bádateľa vytvorenie dostatočne širokej informačnej bázy pre hodnotený región. P. Vorel vyčleňuje tri dôvody a základné motívy, vedúce k výskumu. Vedecko-výskumnú zložku vytvára územná pôsobnosť inštitúcií (archívy, múzeá, pamiatkové úrady a napokon aj univerzity). Do tejto zložky sa tiež zaraďujú historické mikrosondy v rámci širšie koncipovaných vedeckých projektov. Významný podiel tvoria aj regionálno-historické práce vysokoškolských študentov. Citovo-motivačná zložka ovplyvňuje výber tém a orientáciu historikov aj laikov. Na tomto mieste autor pripomína dosah prác z regionálnych dejín na širokú čitateľskú verejnosť (na rozdiel od väčšiny ostatných historických prác) a ich úlohu pri formovaní historického povedomia. Ich úroveň a podrobnosť spracovania je pritom veľmi rôzna. Poslednou zložkou v motivácii bádateľov je prezentačné využitie výsledkov regionálne zameraného historického výskumu. Okrem publikovania v regionálnych odborných časopisoch a zborníkoch zostáva väčšia časť výskumov v rukopise (patria sem najmä vysokoškolské kvalifikačné práce). Využiť možno rôzne podoby písomnej formy, audiovizuálnej a individuálnej prezentácie výsledkov výskumu.

Tretia kapitola hodnotí pramennú základňu historickej regionalistiky. Z hľadiska prameňov, ktoré má výskum k dispozícii sa vymedzenie obdobia do určitej miery kryje s periodizáciou dejín štátu. Od včasného stredoveku až po obdobie do začiatku 14. storočia vzhľadom na obmedzený rozsah zachovaných písomných prameňov nie je možné podľa autora v českých podmienkach

presnejšie definovať región ako objekt výskumu historickej regionalistiky. Pôsobnosť disciplíny preto včleňuje do periodizácie feudálno-stavovskej a občianskej spoločnosti (od 14. po začiatok 21. stor.). Zaujímavá je klasifikácia posledných období, ktorá zohľadňuje výpovednú hodnotu spomienok obyvateľov, nositeľov historickej informácie. Obdobím pasívnej historickej pamäte sa stáva moderné obdobie (prvá polovica 20. stor.). Obdobím aktívnej historickej pamäte je súčasné obdobie (od polovice 20. stor. po súčasnosť). Popri hmotných, textových a obrazových prameňoch má využitie aktívnej historickej pamäte pri výskume špecifické postavenie. Zaznamenané informácie tohto druhu, podobne ako v prípade písomných rozprávacích prameňov, je potrebné vždy posudzovať kriticky. Pri štandardnom historickom výskume nemožno považovať poznatky získané z tejto oblasti za jediný informačný zdroj.

Najrozsiahlejšou je štvrtá kapitola. Sústreďuje pozornosť na základné pracovné postupy odboru. V úvode P. Vorel definuje tri tematické okruhy, ktoré pre historickú regionalistiku považuje za dominantné a prvoradé. Sú nimi regionalizácia priestoru v dejinách, analýza vývoja plužiny a retrospektívna identifikácia objektu. Prvý z okruhov slúži na vymedzenie skúmaného objektu – územia pre potreby historického výskumu. Význam historickej regionalistiky spočíva práve v spätnej rekonštrukcii podmienok v minulosti, ktoré sa zvyčajne nezhodujú so súčasným stavom. V rámci regionalizácie priestoru vyčleňuje dve veľké skupiny kritérií. Formovanie regiónov trvalo ovplyvňujú prírodné podmienky. Prvú úroveň v tomto ohľade tvoria stabilné, resp. dlhodobo nemenné ukazovatele. Druhá úroveň sa prejavuje v regionálnej alebo lokálnej situácii, v ktorej možno sledovať vplyv ľudskej činnosti na pretváranie prírodného prostredia. Na tomto mieste sa historická regionalistika prekrýva s interdisciplinárnym výskumom na hranici spoločenských a prírodných vied, označovaným ako environmentálne dejiny. Druhou veľkou skupinou kritérií regionalizácie sú spoločenské vzťahy. Pri teritoriálnom členení priestoru sa prejavujú tri hľadiská. Kultúrno-etnická regionalizácia vychádza najmä z rozdelenia obyvateľstva podľa jazyka. V porovnaní s ostatnými kritériami je kultúrno-etnické hľadisko najťažšie sledovateľné. Ako podotýka autor, je zároveň aj veľmi citlivé a subjektívne. Ďalšími hľadiskami sú politicko-správna a ekonomicko-dopravná regionalizácia, ktoré sa približne zhodujú s primárnou a sekundárnou oblasťou vymedzenia oblastných dejín v prvej kapitole.

Druhým tematickým okruhom medzi pracovnými postupmi je analýza vývoja plužiny, ktorej autor venoval zvýšenú pozornosť. Na rozdiel od dlhodobých tradícií výskumu u českých susedov (predovšetkým E. Černý) sa domáci bádatelia uvedenou témou doposiaľ zaoberali iba okrajovo. Problematické sa javí už používanie vhodného slovenského ekvivalentu pre výraz plužina, ktorý nezahŕňa iba ornú pôdu, ale aj lúky, pasienky a druhotne zalesnenú poľnohospodársku pôdu. V doterajších prístupoch sa často objavuje termín oráčina. Východisko pre analýzu tvorí na lokálnej úrovni historický územný kataster. Určujúcim činiteľom bolo prírodné prostredie a pôdne podmienky, ktoré súčasne pomáhajú identifikovať zaniknuté osídlenie. Ďalším kritériom je technická úroveň poľnohospodárskej výroby, podmieňujúca rozšírenie jednotlivých typov plužiny (oráčiny), spojených často s pôdorysným usporiadaním sídiel. Uvedené kritériá predurčili základný tvar oráčiny v čase vzniku obce. Jej vývoj v nasledujúcom období už ovplyvňovali spoločenské a ekonomické vzťahy. Navrhovaná periodizácia dejín zohľadňuje dosah politického a hospodárskeho vývoja na postavenie regiónov. Vyhodnotenie vývoja v lokálnych podmienkach umožňuje na základe podkladov z kartografických a písomných prameňov terénny výskum. P. Vorel doporučuje sledovať tri skupiny pozostatkov ľudskej činnosti: historické miestne komunikácie, vodné diela a zvyšky zaniknutého osídlenia. Významnými zdrojmi informácií pre poslednú skupinu sú toponomastika, patrocínium a zádušný majetok, tvoriaci najstabilnejšiu časť katastra.

Tretí tematický okruh tvorí retrospektívna identifikácia objektu. Vývoj oráčiny v konkrétnej lokalite nie je možné hodnoverne spracovať bez historickej rekonštrukcie vývoja intravilánu. Obidva postupy sa obvykle vykonávajú spoločne. Skúmané javy sú totiž vývojovo späté a je potrebné ich priebežne konfrontovať. Vzťah závislosti platí najmä v starších obdobiach v poľnohospodárskom vidieckom prostredí. Hlavným pracovným postupom je identifikácia usadlosti, ktorú

možno zamerať na vytypovanú stavbu s pozemkom (individuálna identifikácia), alebo na sídelný celok (plošná identifikácia). Najspoľahlivejším postupovým krokom pri retrospektívnej identifikácii usadlostí je sledovanie vlastníckych a právnych vzťahov (ich kontinuity) na základe dostupného okruhu prameňov. Pri aplikácii metódy sa stáva východiskom časový bod, v ktorom je identita jednotlivých objektov nesporná. Prezentované pracovné postupy historickej regionalistiky majú prevažne historicko-geografický obsah. K uvedeným tematickým okruhom by preto bolo azda vhodné zaradiť aj tradičný prístup k výskumu regionálnych dejín, založený na vyhľadávaní a interpretácii prameňov (v konkrétnej podobe napr. pri zostavovaní histórie vybranej obce).

Posledná piata kapitola sa zameriava na prehľad bádania a literatúry. Regionálne prvky sa v českom prostredí objavujú už v historických publikáciách raného novoveku. Možno ich pozorovať v zaraďovaní udalostí z miestnych dejín do kronikársky chápaného prehľadu dejín štátu (V. Hájek z Libočan). Ďalším javom je snaha autorov vymedziť priestor, v rámci ktorého prebieha historický výklad (B. Paprocký z Hlohol). Prehľad pokračuje osvieteneckým obdobím, obdobím rozvoja regionálnej historiografie v rokoch 1848 – 1948 a socialistickým obdobím. Autor zároveň hodnotí a porovnáva české a nemecké koncepcie regionálno-historického a vlastivedného výskumu, na ktoré vplýval aj dobový politický vývoj. Na záver P. Vorel zdôrazňuje, že na tému presnejšieho začlenenia regionálno-historického bádania do štruktúry historických vied a využiteľnosti jeho výsledkov stále prebieha odborná diskusia. Publikovaná práca je jej súčasťou. Absenciu diela podobného zamerania pociťujeme aj v domácich podmienkach. Najmä riešenie terminologických a metodických otázok môže výrazne napomôcť pri výučbe a tiež samotnom výskume regionálnych dejín aj na Slovensku. Vzhľadom na náročnosť a široké časové vymedzenie problematiky by sa na projekte tohto typu mohol podieľať väčší autorský kolektív.

Pavol Maliniak
(pavol.maliniak@umb.sk)

POVAŽSKÁ BYSTRICA. Z dejín mesta. Zost. B. Kortman. Žilina : Knížné centrum, 2006. 278 s. ISBN 80-8064-244-3

„Láska k rodisku utvorila túto knihu, dávam ju všetkým, ktorí milujú svoju rodnú zem...“

Tieto slová Aurela Rutšeka, autora prvej kroniky Považskej Bystrice z roku 1932, zrejme inšpirovali skupinu autorov vydať publikáciu venovanú dejinám tohto okresného mesta ležiaceho na strednom Považí. V minulom roku tak uzrela svetlo sveta vôbec prvá tlačou vydaná monografia pod názvom *Považská Bystrica* s podtitulom *Z dejín mesta*, napísaná autorským kolektívom historikov, archivárov a bádateľov.

Kniha v siedmych kapitolách zachytáva dejinný vývoj mesta od najstarších čias po súčasnosť. Prvá kapitola je venovaná vývoju osídlenia Považskej Bystrice a okolia počínajúc neskorým eneolitom až do neskorého stredoveku. Pozornosť sa venuje aj Považskému hradu (nazývaný tiež hrad Bystrica), ktorému v dejinách tejto lokality patrí význačné miesto. Aby bol obraz tejto epochy dejín mesta čo najvernejší, ďalšia kapitola ich mapuje prostredníctvom najstarších zachovaných písomných prameňov, a prináša tiež nové informácie o doteraz nepublikovaných listinách z 1. polovice 15. storočia týkajúcich sa práv a povinností obyvateľov Považskej Bystrice. Novovekou históriou mesta a okolia v rámci Habsburskej monarchie resp. Uhorska sa zaoberajú autori v troch kapitolách monografie, medzníkmi ktorých je podpísanie Satumarského mieru, ktorým skončila éra protihabsburských povstaní, zrušenie poddanstva v roku 1848 a koniec 1. svetovej vojny i zánik monarchie. Vývoju a premenám mesta v 20. storočí sú venované posledné dve kapitoly knihy. Prvá z nich sleduje obdobie rokov 1918-1945, ďalšia je zameraná na povojnové dejiny mesta až do roku 1989 resp. krátko po ňom. V závere publikácie sa nachádza chronologický prehľad udalostí z dejín mesta, genealogické tabuľky a informácie o mestských symboloch.

Monografia odráža udalosti celonárodného charakteru v rámci mesta resp. regiónu v priebehu dejín. Je treba podotknúť, že Považská Bystrica so svojimi špecifikami sa pritom skutočne nevytráca a zostáva dominantným prvkom v celej šírke publikácie. Autori zohľadňujú nielen politickú zložku dejín mesta a okolia, ale svoju pozornosť v rámci jednotlivých kapitol venujú tiež hospodárskym a správnym pomerom a sociálnej situácii v jednotlivých jej aspektoch (napr. školstvo, zdravotná starostlivosť atď.).

Hoci ide o odbornú publikáciu, o čom svedčí bohatý poznámkový aparát a fakt, že množstvo informácií pochádza priamo z archívnych dokumentov, stáva sa čitateľsky prístupnou tiež pre laika. Je to zásluhou jednoduchšej orientácie sa v nej (je členená chronologicky a v rámci jednotlivých kapitol tematicky), príťažlivej grafickej stránky, ale aj jazykovým štýlom, ktorým sú čitateľovi informácie sprostredkované.

Zámer autorov, ktorým bolo vytvoriť ucelené knižné dielo o dejinách mesta, sa podarilo v plnej miere naplniť. Je zrejmé, že v rámci monografie tohto typu nie je možné a ani potrebné venovať sa jednotlivým témam detailne. Ponúka však množstvo impulzov pre ďalší historický výskum predovšetkým najnovších dejín samotnej Považskej Bystrice a jej okolia, a je dôstojným pokračovateľom toho, v čo na začiatku 20. storočia dúfal Aurel Rutšek.

Jana Šišjaková
(sisjakova@fhv.umb.sk)

Zoznam kvalifikačných prác vypracovaných a obhájených na Katedre histórie FHV UMB v roku 2005

Diplomové práce – Učiteľstvo všeobecnovzdelávacích predmetov – dejepis

BENICKÁ, Jaroslava: *K histórii vzniku vojenského výcvikového priestoru Javorina*. Školiteľ: doc. PhDr. Vladimír Varinský, CSc.

ČIEŠKOVÁ, Martina: *Stredoslovenské vydavateľstvo v Banskej Bystrici a jeho miesto v slovenskom kultúrnom kontexte*. Školiteľ: prof. PhDr. Pavol Martuliak, CSc.

DARMOVÁ, Michaela: *Hospodárske a politické pomery v Partizánskom 1938-1945*. Školiteľ: prof. PhDr. Karol Fremal, CSc.

DEDINSKÁ, Magdaléna: *Využívanie národných stereotypov u "autonomistov" na slovenskej politickej scéne v 20. a 30. rokoch 20. storočia, s ohľadom na HSLS*. Školiteľ: Mgr. Mária Rusková

DONČOVÁ, Angelika: *Dr. Ľudovít Bazovský v slovenských dejinách*. Školiteľ: prof. PhDr. Pavol Martuliak, CSc.

DRZEWIECKA, Simona: *K problematike počiatkov kresťanstva v Poľsku*. Školiteľ: PhDr. Rastislav Kožíak

DULOVIČOVÁ, Klaudia: *Vznik, vývoj a význam rehole cistercitov v stredoveku s osobitým ohľadom na Slovensko*. Školiteľ: PhDr. Henrieta Lisková

GIANITSOVÁ, Zuzana: *Vznik, vývoj a činnosť ženského komunistického hnutia v XXII. kraji komunistickej strany v dvadsiatych rokoch 20. storočia*. Školiteľ: Mgr. Mária Rusková

JANEKOVÁ, Judita: *Ján Sambucus a odkaz jeho diela dnešku*. Školiteľ: prof. PhDr. Pavol Martuliak, CSc.

JÁNOŠÍKOVÁ, Iveta: *Slovenský povojnový exil*. Školiteľ: doc. PhDr. Vladimír Varinský, CSc.

KLÁTIKOVÁ, Katarína: *Spoločenské aktivity žien v období I. ČSR s ohľadom na ženy organizované v spolku Živena*. Školiteľ: Mgr. Mária Rusková

KOZÁKOVÁ, Marcela: *Obsah výučby dejepisu a program európskej integrácie*. Školiteľ: prof. Dr.h.c. et PhDr. Július Alberty, CSc.

KRASULA, Radovan: *Slovenská emigrácia do USA a Kanady v období 20. a 30. rokoch 20. storočia*. Školiteľ: prof. PhDr. Karol Fremal, CSc.

KŠIŇANOVÁ, Miroslava: *Globálna výchova a výučba dejepisu so zreteľom na kritické roky 19. a 20. storočia*. Školiteľ: prof. Dr.h.c. et PhDr. Július Alberty, CSc.

MARTÁKOVÁ, Marcela: *Matúš Čák Trenčiansky – postava historická a literárna*. Školiteľ: PhDr. Henrieta Lisková

MARTULIAKOVÁ, Zdenka: *K histórii rozdelenia spoločného štátu Čechov a Slovákov v roku 1992*. Školiteľ: doc. PhDr. Vladimír Varinský, CSc.

MINÁRIKOVÁ, Katarína: *Dejiny Školských sestier de Notre Dame na Slovensku*. Školiteľ: PhDr. Rastislav Kožíak

MUŽÍKOVÁ, Andrea: *Dejiny ochotníckeho divadla v Martine od roku 1830 po súčasnosť*. Školiteľ: doc. PhDr. Jolana Darulová, CSc.

PAULÍNIOVÁ, Miroslava: *Politický a hospodársky vývoj v meste Krupina v rokoch 1918 – 1939*. Školiteľ: prof. PhDr. Pavol Martuliak, CSc.

PLAVUCHA, Jozef: *Zápas o hegemoniu v západnom Stredomorí medzi Kartágom a Rímom*. Školiteľ: Mgr. Imrich Nagy

REICHELOVÁ, Ivana: *Textilníctvo a odievanie vo včasnóm stredoveku na území Slovenska, Moravy a Čiech*. Školiteľ: Mgr. Hana Chorvátová

SEKERKOVÁ, Lenka: *Etnokultúrne tradície v procese folklorizmu (na príklade aktivít propagujúcich ľudovú kultúru Turca)*. Školiteľ: doc. PhDr. Jolana Darulová, CSc.

SLOSIARIKOVÁ, Zuzana: *Čítanka regionálnych dejín obce Dobrá Niva*. Školiteľ: prof. Dr.h.c. et PhDr. Július Alberty, CSc.

TICHÝ, Miloš: *Význam uhorského štátu a výučba národných dejín (od osvietenského absolutizmu po rozpad monarchie)*. Školiteľ: prof. Dr.h.c. et PhDr. Július Alberty, CSc.

TRNOVEC, Silvester: *Markomanské vojny a zahraničná politika Ríma na strednom Dunaji*. Školiteľ: Mgr. Imrich Nagy

VICEN, Jozef: *Zaistovacie tábory v Ilave 1939 – 1945*. Školiteľ: prof. PhDr. Karol Fremal, CSc.

ŽUCHA, Ján: *Vplyv rímskeho práva na spoločenský vývoj v starovekom Ríme v období cisárstva*. Školiteľ: Mgr. Imrich Nagy

Rigorózne práce – Učiteľstvo všeobecno-vzdelávacích predmetov – dejepis

JÚDOVÁ, Adriana: *Nová koncepcia maturitných skúšok*.

Rigorózne práce – História

BOŠKOVÁ, Martina: *Vznik a vývoj cechov v Prešove s aspektom na artikuly*.

GEREGOVÁ, Monika: *Štruktúra obyvateľstva Slovenska za 1. ČSR a jej špecifikum v banskobystrických podmienkach*.

JAĎUĎOVÁ, Stanislava: *Dejiny banských závodov v štiavnicko-hodrušskom rudnom revíri v rokoch 1919-1945*.

LENGOVÁ, Miriam: *Remeslá a cechy v Kežmarku (1443-1872)*.

LOKŠA, Martin: *História a kultúrne dedičstvo obce Nemecká*.

MAULÍKOVÁ, Annamária: *Hospodársky a kultúrny vývoj v okrese Modrý Kameň v rokoch 1918-1938*.

MIČIANIK, Pavel: *Slovenská armáda v prvej etape operácie Barbarossa*.

RUSKOVÁ, Mária: *Fenómén „slovenského nacionalizmu“ a tzv. „slovenského buržoázneho nacionalizmu“ v politike KSČ v rokoch 1945-1960*.

ŠTODEROVÁ, Katarína: *Dejiny Považských strojární v Považskej Bystrici od svojho vzniku v roku 1929 do roku 1946*.

Dizertačné práce – Slovenské dejiny

MIČKO, Peter: *Vplyv nemeckého kapitálu na slovenský drevársky priemysel v rokoch 1939-1945 s dôrazom na stredné Slovensko*. Školiteľ: prof. PhDr. Pavol Martuliak, CSc.

ŠMIGEL, Michal: *Opcia a presídlenie občanov Československa do ZSSR na základe československo-sovietskej dohody z 10. júla 1946*. Školiteľ: prof. PhDr. Vladimír Varinský, CSc.

Marián Karcol
(karcol@fhv.umb.sk)

Svätec a jeho funkcie v spoločnosti

Pod týmto názvom sa v dňoch 29.-30. marca 2006 v historických priestoroch Štátnej vedeckej knižnice v Banskej Bystrici uskutočnila vedecká konferencia. Podujatia, ktoré malo multidisciplinárny charakter, sa zúčastnili bádatelia z rôznych spoločensko-vedných disciplín – histórie, archeológie, religionistiky, kultúrnej antropológie, umenovedy, etnológie, filológie a teológie. Medzinárodná účasť, okrem Slovenska sa tu prezentovali zástupcovia z Čiech a Poľska, a vysoký počet aktívnych účastníkov len vyzdvihli atraktivitu a kvalitu tohto stretnutia.

Organizátormi tejto v poradí už tretej vedeckej konferencie z cyklu *Dejiny kresťanstva* boli Katedra histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela a Katedra histórie Filozofickej fakulty Katolíckej univerzity v Ružomberku. Predchádzajúce dve sa uskutočnili v roku 1999 pod názvom „Rehole a kláštory v stredoveku“ a v roku 2003 „Pohanstvo a kresťanstvo“. Katedra histórie FHV UMB orientuje o.i. svoj výskum na oblasť cirkevných dejín a historickú antropológiu. Antropologické disciplíny sú zaradené aj do študijného programu študentov histórie a katedra aktívne spolupracuje na ich zabezpečení s odborníkmi z Univerzity Komenského v Bratislave a Masarykovej univerzity v Brne.

Ústrednou témou konferencie bola otázka významu fenoménu „svätca“ v spoločnosti, resp. otázka, na čo potrebuje spoločnosť svätca a aké úlohy v spoločnosti saturuje. Táto problematika rezonovala vo vystúpeniach jednotlivých účastníkov nielen v súvislosti s historickým vývojom kresťanskej kultúry, ale aj v kontexte historického vývoja iných náboženstiev a ľudskej spoločnosti vôbec.

Vzhľadom na diverzitu a početnosť tém, podujatie prebiehalo súbežne v dvoch sekciách. V prvý deň sa po úvratách prejavoch organizátorov konferencie, Rastislava Kožiaka a Jaroslava Nemeša, ujali slova samotní účastníci. Rokovanie v prvej sekcii otvoril nestor slovenskej historiografie Richard Marsina svojim príspevkom k *Vývoju ideálov svätosti (svätcov) a ich typov*. Po ňom nasledovali referáty Michala Slivku na tému *Svätý ako amicus a mediator*, Silvie Čatayovej *Toponymá ako doklady teritoriálnej úcty k patrónom* a Bibiány Pomfyovej, ktorá si vo svojom príspevku všimla *Kult svätcov v súvislosti so stredovekou architektúrou*. V druhej paralelnej sekcii ako prvý so svojou štúdiou o *Uchovávaní ostatkov svätcov* vystúpil Josef Unger. Po ňom upriamila pozornosť na *Ikongrafu vybraných výtvarných motívov – prelínanie kresťanského a pohanského v kulte* Barbora Matáková. Slova sa ujal i Peter Rusnák s problematikou postavy *Panny Márie a jej osobitného miesta medzi svätými*. Hneď za ním predniesli svoj referát Henrieta Žažová a Michaela Kalinová. Predpoludňajší blok svojim vystúpením zakončila Xénia Celnarová s príspevkom nazvaným *Hadži Bektaš Veli – patrón janičiarov*.

V poobedňajších hodinách pokračovali obe sekcie dvomi blokmi referátov. Poslucháči prvej sekcie si na úvod mohli vypočuť elaborát Juraja Bándyho k *Svätosti u proroka Izaiáša*. Do počiatkov raného kresťanstva sa svojim vystúpením preniesol Marek Babic, keď sa zamerl na *Sväta v 4. storočí*. Václav Ježek zasa venoval pozornosť sýrskej duchovnej tradícii v príspevku nazvanom *Dualismus aneb boj ducha a těla v sýrske duchovní tradici*. Vzťahom medzi *Stredovekým svätým oráčom a pohanskou slovanskou mytológiou* sa zaoberal Martin Golema. Záverečné vystúpenie patrilo Martinovi Hurbaničovi s pohľadom na *Genézu, charakter a význam religiózných procesií počas obliehania Konštantínopolu (626-1453)*. Prvý deň rokovania ukončila tvorivá diskusia.

Poobedňajší program druhej sekcie sa niesol v duchu barokového umenia a doby, ktorej sa týkali všetky vystúpenia. Otvoril ho Jakub Pátek so svojimi *Několika poznámkami ke kultu sv. Norberta v severozápadných Čechách v době barokní*. Po ňom nasledovali referáty Zuzany Dzurňákovéj *Svätec – opora barokovej zbožnosti* a Markéty Holubovej *Panna Marie ve světle barokních knih zázraků*. Pre absenciu nasledujúcej účastníčky, Michaely Králikovej, predniesol jej príspevok pojednávajúci o *Světcí na barokních medailonech z jižní Moravy* profesor Josef Unger. Záverom odznelo vystúpenie na tému *Barokový kult sv. Jána Nepomuckého na našom území* Iva-

ny Ronaiovej. V chronologickom slede do neskoršieho obdobia sa presunul druhý blok druhej sekcie. Problematika životopisov a kultov svätých v hagiografickej i ikonografickej podobe boli v strede záujmu referujúcich Angely Škovierovej – *Životopisy svätých ako inšpiračný zdroj v kázňach 18. storočia*, Ingrid Kušnierákovvej – *Kult sv. Jána Almužníka v Bratislave v 18. storočí* a Jozefa Medveckého so štúdiou *Hagiografia, história a fantázia: rokokový cyklus fresiek zo života sv. Pavla Pustovníka v Trebišove*. Stredajšie podujatie napokon zavŕšili Milan Svoboda s príspevkom „*A vylili krev nevinnou?*“ *Ct. P. Matěj Burnatius a P. Ondřej Stommäus – oběti severočeské rekatolizace v historické paměti* a Jana Slameňová, ktorá sa zamerala na *Svätcov v ľudovom umení*.

V druhý, záverečný deň konferencie sa ťažisko vystúpení prenieslo do dvoch doobedňajších blokov v oboch sekciách. Prvú sekciu zahájila Beáta Čierniková, ktorá vo svojom referáte opisala *Význam sv. Mesrapa Maštoča a sv. prekladateľov v arménskej cirkvi*. Po ňom sa na *Komparáciu Života Konštantína a Metoda so súdobou hagiografickou spisbou VIII.-X. storočia* sústredil Luboš Lukoviny. Problematike mendikantských rádoŕ sa venovali Ivan Varšo s témou *Svätý kazateľ ako vzor františkánskych eschatologických a anagogických predstáv* a Gabriel Hunčaga, ktorý sa zameral na *Beatifikačný proces ako počiatku kultu zakladateľa rehole v stredoveku na príklade beatifikačných aktov sv. Dominika*. Akú výchovnú funkciu mohol svätec zastávať predstavila zase Jana Grollová v referáte *Role svätce ve výchovné koncepci Tomáše ze Štítného*. Po stručnej diskusii k predneseným témam, nasledoval blok venovaný, až na jednu výnimku, otázkam spojeným s postavou sv. Alžbety Uhorskej (Durínskej). Katarína Nádaská vykreslila *Obraz sv. Alžbety Durínskej v prameňoch*. Na to, kde všade vznikali patrocíniá spomínanej svätice, sa snažila poukázať Laura Pacindová v príspevku *Kult sv. Alžbety a jej prisúdené patrocíniá na území Slovenska*. Z ikonografického hľadiska alžbetínsky kult zastrelil Ivan Gerát vo svojom vystúpení nazvanom *Téma a médium – poznámky k počiatkom obrazového kultu sv. Alžbety*. Ako prepojenie medzi predchádzajúcimi témami a postavou sv. Mikuláša, ktorá figurovala v poslednom príspevku, vyznela prezentácia Márie Lalíkovej na tému *Svätá Alžbeta a svätý Mikuláš na transféroch nástenných malieb zo starej zvolenskej fary*. Záverečné vystúpenie v podaní Jána Endrődiho, ako už vyplýva z predchádzajúcich viet, prezentovalo *Sv. Mikuláša a jeho funkciu na malbách v chráme sv. Kataríny vo Veľkej Lomnici*.

Rovnako i druhá sekcia mala vo štvrtkové dopoludnie na programe dva bloky s ucelenými tematickými celkami. Prvý, venovaný fenoménu púti, otvorila dvojica Peter Žeňuch – Katarína Žeňuchová s referátom *Putovanie a pútnictvo na sväté miesta a ľudová zbožnosť*. Na nich nadviazala Daniela Kodajová s opisom *Individuálneho a kolektívneho zážitku z púte*. Spôsob, akým mohli svätí patróni ovplyvniť život v meste predstavil Ján Adam v referáte *Svätci v živote mestečka (Zborov – patrocíniá, ostatky, púte)*. Ako posledný v tomto bloku vystúpil Miroslav Kmeť, ktorý reagoval na *Fenomén svätca v dejepisnom vyučovaní*. To, že osoba svätca je aktuálnou témou, presviedčali účastníci druhého dopoludňajšieho bloku. Jan Randák sa ujal slova svojím vystúpením *Robert Blum: obeť a mučedník revoluce 1848*. Po ňom nasledovali Peter Macho s príspevkom *Martýrium ako heroizačný inštrument v slovenskom nacionalistickom diskurze?* a Štefan Kuruc, ktorý predstavil *Mikuláša II. a jeho kanonizáciu v kontexte vzťahov ruského pravoslávia a štátu*. Otázky nábožensko-politického razenia vodcov na pozadí blízkovýchodného konfliktu sa vo svojom referáte *Ahmad Jásín: duchovný vodca Hamásu* venoval Attila Kovács. Ako posledná zaujala stanovisko Mária Veleg svojím pohľadom na *Dnešných svätých a generačný boj*.

Poslednou fázou konferencie bol štvrtkový poobedňajší blok oboch sekcií. Prvá aktérka prvej sekcie, Marta Mácelová, sa dotkla oblasti archeológie, keď v referáte nazvanom *Atribúty svätca na gotických kachliciach stredoslovenskej banskej oblasti* predstavila vyobrazovanie svätých na stredovekých kachliciach. *K úlohám a postaveniu svätcov v laických rytierskych rádoch a záslužných vyznamenaniach* sa vyjadril Igor Graus. Zaujímavým exkurzom do dejín odievania, ktoré sa premietali do vyobrazovania svätých v ikonografickej sfére, zaujala Martina Orosová s

témou *Módne premeny sv. Barbory : Výtvarné dielo ako prameň pre dejiny odievania*. Na záver prvej sekcie vystúpil Pavol Maliniak, ktorý prítomných oboznámil s problematikou krížov na metačných miestach v referáte „*Meta ad modum crucis sculpta*“ – *Križe na hraniciach majetkov*.

Druhá sekcia si rôznorodými postrehmi tiež našla svojich poslucháčov. *Svätci v histórii kresťanstva na africkom kontinente: príbeh ugandských mučeníkov* sa stali predmetom skúmania Viery Pawlikovej-Vilhanovej. Michal Veleg (?) zasa vo svojom vystúpení upozornil na *Normatívny a žitý kult sv. Teodora v Rumunsku*. Po ňom sa s príspevkom predstavili Jaroslav Coranič, ktorý načrtol aktuálnu tému pod názvom *Cesta k svätosti – osudy gréckokatolíckych biskupov P. P. Gajdiča a V. Hopka po roku 1948* a Miloš Hubina s referátom *Brahman, sanjasina, arhart a bohissattva – pokus o komparatívnu analýzu*. Definitívnu bodku za celým podujatím dal Martin Mikolášik, ktorý sa pokúsil zhodnotiť *Vieru v „spoločenstvo svätých“ – zdroj spoločenskej solidarity*.

Bohaté zastúpenie aktívnych účastníkov i širšej verejnosti, podnetné a živé diskusie, otázky a pripomienky svedčia o hlbokom záujme a aktuálnosti problematiky postavenia svätca v spoločnosti. Konferencia poukázala na rôzne roviny tohto fenoménu a ponúkla možnosť prezentácie nových výskumov a bádání v tejto oblasti. Širokospektrálnosť tém a ich pozoruhodná analýza potvrdila vysokú vedeckú úroveň, ktorou sa podujatie vyznačovalo.

Dvojzväzkový zborník s rovnomenným názvom, ktorý sa v súčasnosti pripravuje, bude obsahovať jednotlivé príspevky, ktoré odzneli na konferencii. Ostáva len dúfať, že množstvo podujatí v rámci cyklu *Dejín kresťanstva* sa nezastaví pri konečnom čísle tri, ale bude úspešne pokračovať i naďalej.

Laura Pacindová
(pacindova@fhv.umb.sk)

Konfesionalizmus a jeho úloha v slovenských dejinách

Jednou z podujatí organizovaných na Pedagogickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave pri príležitosti 60. výročia jej vzniku bola medzinárodná konferencia, ktorú vo svojich priestoroch zorganizovala Katedra histórie PF UK dňa 24. novembra 2006. Konferencia bola výstupom grantovej úlohy č. 1/1205/04 s názvom *Konfesionalizmus a jeho úloha v slovenských dejinách*. Spolu s tímom riešiteľov grantovej úlohy výsledky svojho vedeckého bádania aktívne prezentovali na nej celkovo trinásť účastníkov.

Fenomén konfesionalizmu v uplynulých rokoch socialistického režimu nebol predmetom záujmu historického výskumu. Preto, ako uviedol Prof. Róbert Letz vo svojom otváracom príhovore, jedna či dve konferencie zorganizované na túto tému, nevyriešia a neobjasnia úplne daný problém. Dôležité však je, že sa v historickej obci opäť začalo o nej diskutovať.

Cieľom konferencie bolo zaujať postoj ku konfesionalizmu ako ku historickému fenoménu, ktorého prítomnosť sa v dejinách objavuje od 16. storočia, keď sa univerzálna katolícka cirkev rozdelila a vzniklo viacero konfesíí. Tie ovplyvňovali nielen duchovný život, ale aj politiku, spoločenské a ekonomické podmienky či celkový spôsob života a životný štýl.

Program konferencie bol rozdelený do troch blokov. Prvý z nich otvoril Peter Mulík (Historický ústav MS) s témou *Konfesionalizmus a koncepcie slovenských dejín*. V ňom okrem iného priblížil samotný pojem konfesionalizmu, jeho ideologickú podstatu a prejavy v slovenských dejinách. Objasneniu obdobia tvorenia konfesíí sa venoval David P. Daniel (Evanjelická bohoslovecká fakulta UK) vo svojom príspevku *Konfesionalizmus a konfesionalizácia ako historická interpretačná paradigma*. Prezentoval pôvod tejto paradigmy, rozdielnosť politickej a sociálnej konfesionalizácie, integráciu konfesionalizmu do spoločnosti a jej rozdiely v nemeckých a uhorských zemiach ako aj rolu konfesionalizmu pri naplňaní politických cieľov v minulosti. Nasledujúci príspevok v podaní Júliusa Bartla (Pedagogická fakulta UK) s názvom *Konfesionalna otázka v stavovských povstaniach uhorskej šľachty v 17. storočí* poukázal okrem výsledkov skúmanej problematiky aj na veľmi dobrý stav jej spracovania v maďarskej historiografii a na jej opätovnú vysokú aktuálnosť. Po ňom sa ujal slova Miroslav Kamenický (Pedagogická fakulta UK) s príspevkom *Úloha ženských reholí v rekatolizácii Slovenska v 17. a 18. storočí*. Popri prehľade ženských rádov participujúcich na rekatolizácii vyzdvihol vzdelávaciu a výchovnú prácu rehoľných rádov, kde ženy, ako nositeľky reforiem, vychovávali budúce matky katolíckych rodín. Po odznení príspevkov nasledovala skutočne zaujímavá diskusia, počas ktorej diskutujúci riešili napr. problém domiešanej terminológie či rozlišovanie politických a náboženských aspektov konfesionalizmu.

Pokus o profiláciu Novej školy ako slovenskej katolíckej strany bol názov ďalšieho príspevku nasledujúceho bloku konferencie, ktorý predniesol Ľuboš Kačírek (Pedagogická fakulta UK). Po ňom sa slova ujal Jaroslav Vaculík (Pedagogická fakulta Masarykovi univerzity v Brne), ktorý sa vo svojom príspevku *Konverze volynských Čechů k pravoslavi v 80. letech 19. století* dotkol problematiky volynských Čechov a zmeny ich konfesie. Róbert Letz (Pedagogická fakulta UK) vo svojom vystúpení s témou *Konfesionalizmus ako statický a dynamický prvok v moderných slovenských dejinách (1918 – 1948)* poukázal na potrebu tak dynamických, ako aj statických prvkov skúmaného javu. Na príkladoch jednotlivých historických udalostí ilustroval prítomnosť dynamickejšieho prvku evanjelickej konfesie prameniacej zo psychológie menšiny a pasívnejšieho prvku katolíckej konfesie vychádzajúceho z pocitu istoty a psychológie väčšiny, pričom upozornil aj na ich interkonfesionalne vzťahy. Ďalším referujúcim bol Peter Macho (Historický ústav SAV), ktorý spracoval tému *Heslo Moyses – Kuzmány ako symbolické vyjadrenie interkonfesionalného konsenzu a autonomistický blok*.

V poslednej časti konferencie Alena Bartlová (Historický ústav SAV) ponúkla prítomným pohľad na situáciu rímskokatolíckej, evanjelickej a. v. a kalvínskej cirkvi v medzivojnovom

období v príspevku s názvom *Cirkevné otázky v dobe predmníchovskej republiky (1918-1939)*. Problematike vzťahu jednotlivca – konfesie – spoločnosti a významu konfesionalnej príslušnosti v náboženskom, spoločenskom a v politickom živote sa na príklade historickej osobnosti Ľudovíta Bazovského dotkla Angelika Dončová (Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici) v príspevku *Konfesionalizmus v živote a pôsobení Ľudovíta Bazovského*. Predposledným vystúpením bol referát, v ktorom Karol Janas (Fakulta sociálno-ekonomických vzťahov Trenčianskej univerzity Alexandra Dubčeka) oboznámil prítomných s témou *Konfesionalne problémy v Trenčianskej župe a spôsoby ich riešenia v rokoch 1940-1943*. Otázkou konfesionalných pomerov maďarskej menšiny v rokoch 1938-1945 sa zaoberal Martin Hetényi (Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre), ktorý výsledky svojho výskumu predostrel v príspevku s názvom *Náboženské pomery maďarskej menšiny na Slovensku v rokoch 1938-1945*, čím uzavrel posledný blok príspevkov konferencie.

Po odznení jednotlivých príspevkov sa rozprúdila plodná záverečná diskusia, počas ktorej sa vynorili ďalšie doteraz nedostatočne objasnené otázky ohľadom konfesionalizmu v slovenských a stredo európskych dejinách. Je to ďalší dôkaz toho, že riešenie danej problematiky je skutočne aktuálne a je potrebné, aby historická veda naďalej pokračovala v jej objasňovaní a interpretácii. Potešujúca bola aj skutočnosť, že o danú problematiku prejavili záujem nielen historici a študenti histórie, ale aj laici z radov širokej verejnosti.

Výsledky práce historikov, ktoré na konferencii odzneli (a aj príspevok na tému *Konfesionalizmus ako faktor formovania národného vedomia na Balkáne v moderných dejinách* od Márie Tonkovej (Pedagogická fakulta UK), ktorý z dôvodu jej absencie neodznal), budú publikované v ročenke Historického ústavu SAV v Historických štúdiách. Dúfajme, že v začatej práci sa bude v budúcnosti úspešne a pre historickú vedu prínosne pokračovať.

Angelika Dončová
(doncova@fhv.umb.sk)

Slovenská republika 1939-1945 očami mladých historikov V.

V dňoch 19. až 20. apríla 2005 sa v priestoroch Štátnej vedeckej knižnici v Banskej Bystrici uskutočnil už piaty ročník vedeckej konferencie *Slovenská republika 1939-1945 očami mladých historikov*, tentoraz pod témou *Slovenská republika medzi povstaním a zánikom 1944-1945*. Na podujatí, ktoré už štandardne kvalitne pripravili a zorganizovali Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela, Katedra histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici a Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici vystúpilo viac ako 30 účastníkov zo Slovenska, Českej republiky, Poľska, Maďarska a Ukrajiny, zastupujúci viaceré vedecké inštitúcie a vysoké školy.

Konferenciu otvoril príspevok Prof. PhDr. Karola Fremala, CSc. (Katedra histórie FHV Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica) „*Slovensko v rokoch 1944-1945*“, v ktorom autor v skratke zmapoval doterajší výskum, poukázal na viaceré otvorené témy a načrtnol problémy, ktorým by sa účastníci mali venovať. Mgr. Ondrej Podolec, PhD. (Historický ústav SAV, Bratislava) v nasledujúcom referáte „*Až do poslednej chvíle... (Činnosť vlády Štefana Tisu)*“ zaujímavou prezentoval činnosť poslednej vlády Slovenskej republiky, Mgr. Ondřej Koutek (Úrad dokumentácie a vyšetrovaniu zločinů komunismu SKPV Policie ČR, Praha) venoval svoju pozornosť *Činnosti londýnskej vládnej delegácie na slovenskom povstaleckom území* a PhDr. Robert Arpáš, PhD. (Historický ústav SAV, Banská Bystrica) stručne poukázal na *Slovenskú otázku v odboji*.

Druhý blok venovaný partizánskemu hnutiu na Slovensku otvoril referát PhDr. Martina Lacka (Katedra histórie FF Univerzity sv. Cyrila a Metoda, Trnava) s názvom „*Otázky okolo partizánskeho hnutia na Slovensku*“, v ktorom poukázal na mnohé neznáme udalosti a fakty. Na vystúpenie M. Lacka nadviazali: PhDr. Jiří Plachý (Úrad dokumentácie a vyšetrovaniu zločinů komunismu SKPV Policie ČR, Praha) s príspevkom „*Mrzli jsme a Šverma kecal o VŘSR... (Reflexe porážky SNP v pamětech náčelníka štábu dělostřelectva 2. ČSPB kpt. Tomáše Sedláčka)*“, Mgr. Marian Uhrin (Katedra histórie FHV Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica) s referátom „*Bojové akcie 2. partizánskej brigády gen. M. R. Štefánika (august 1944 – apríl 1945)*“ a PhDr. Pavel Mičianik, M.A. (Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica), ktorý sa venoval *Sovietskym zámerom so samostatnosťou Slovenska po porážke SNP*.

Partizánskemu hnutiu sa čiastočne venovali aj príspevky v nasledujúcom bloku: Mgr. Marek Gałęzowski, PhD. (Rada Ochrony Pamięci Walki i Męczeństwa, Warszawa, Poľsko) vystúpil s referátom „*Interpretácia sovietskeho partizánskeho hnutia v poľskej historiografii po roku 1989*“ a Mgr. Mateusz Gniazdowski (Polski Instytut Spraw Miedzynarodowych, Warszawa, Poľsko) sa venoval *Skupine gen. Stefana Hubického na Slovensku (1944-1945)*. Tretí blok uzavrel PhDr. Dominik Hrodek (Ústav českých dějin FF Univerzity Karlovej, Praha) s príspevkom „*Češi a Slováci ve východní armádě. Příběhy východní fronty*“. Je potešujúce, že sa tejto zložitej téme venujú aj viacerí zahraniční historici.

Po krátkej obedňajšej prestávke nasledovali dva bloky, v ktorých sa referujúci venovali vnútropolitickým otázkam a štátno-bezpečnostným zložkám na území Slovenskej republiky v uvedenom období. Mgr. Matej Medvecký (Ústav pamäti národa, Bratislava) vystúpil s príspevkom „*Ústredňa štátnej bezpečnosti (1944-1945)*“, PhDr. Michal Schvarc (Slovenské národné múzeum – Múzeum kultúry karpatských Nemcov, Bratislava) s referátom „*Z anonymity k oficiale: Sicherheitsdienst na Slovensku v roku 1944*“ a štvrtý blok uzavrel Mgr. Martin Holák (Ústav politických vied SAV, Bratislava), ktorý prezentoval situáciu okolo *Piešťanského zjazdu mladej ľudáckej generácie (14. 1. 1945)*.

Na štvrtý blok nadväzovali referáty PhDr. M. Majerikovej (Spišský dejepisný spolok, Kežmarok) „*Slovensko-poľský spor o Spiš a Oravu*“, no najmä Petra Šuleka (FHV Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica) „*Pracovné tábory na Slovensku a Poľsku (1944-1945)*“, PhDr. Karola Janasa (Katedra verejnej správy FS-EV Trenčianskej univerzity A. Dubčeka, Trenčín)

„Zánik zaistovacieho tábora pre Cigánov v Dubnici nad Váhom“ a PhDr. Petra Sokoloviča (Trnava) „Hlinková garda v Trnave od povstania po jej zánik“.

Posledný blok prvého dňa otvorila Jana Šišjaková (FHV Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica) s príspevkom „Bytča na prelome dvoch epoch (1944/1945)“. Mgr. Martin Hetényi (Ústav pre výskum kultúrneho dedičstva Konštantína a Metoda FF Univerzity Konštantína Filozofa, Nitra) opísal bombardovanie *Nitry a okolia v rokoch 1944 a 1945*, Mgr. Peter Ivanič (Ústav pre výskum kultúrneho dedičstva Konštantína a Metoda FF Univerzity Konštantína Filozofa, Nitra) sa vo svojom referáte „Kozárovce – život na dedine medzi povstaním a oslobodením (1944-1945)“ venoval životu na malej dedine v poslednom období Slovenskej republiky a Mgr. Mária Bôbová (Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici) na záver prvého dňa vystúpila s príspevkom „František Hrušovský – tvorca syntézy slovenských dejín“.

Počas druhého dňa konferencie sa plánované tri bloky zúžili na dva. Prvý, ktorý bol venovaný hospodárskym otázkam otvoril PhDr. Peter Mičko, PhD. (Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica) s referátom „Hospodárska situácia Slovenska v rokoch 1944 – 1945“. PhDr. Eudovít Hallon, CSc. (Historický ústav SAV, Bratislava) vystúpil s príspevkom „Arizácia a komerčné banky v poslednom období existencie Slovenskej republiky“ a Mgr. Miroslav Sabol (Historický ústav SAV, Bratislava) rozobral problematiku *elektrifikácie v období existencie Slovenskej republiky*. Marcel Pecník (FHV Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica) sa venoval *Vybraným otázkam menového a peňažného vývoja Slovenskej republiky (1939-1945)* a PaedDr. Pavol Hronček, PhD., (Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica) vystúpil so zaujímavým príspevkom „*Tunely na železničnej trati Brezno-Tisovec-Slavošovce vybudované v období Slovenskej republiky (1939-1944) a ich súčasné miesto v krajine*“.

Posledný blok konferencie otvoril namiesto neprítomného Istvána Janeka (Historický ústav MAV, Budapešť, Maďarsko), prihláseného s referátom „*Maďarský ministerský predseda Miklós Kállay a jeho pokusy o rokovanie so slovenskými politikmi o spoločnom výskoku z druhej svetovej vojny*“, Mgr. Pavel Suk (Manětín, Česká republika) s príspevkom „*Slovenská republika (1939-1945) na stránkach denního protektorátného tisku v lednu – kvétmu 1945*“. P. Suk zároveň tradične priniesol množstvo dokumentačného materiálu, ktorý medzi prítomnými vzbudil veľký záujem. Volodymyr Vjatrovyč, PhD. (Centrum výskumu oslobodeneckého hnutia, Ľvov, Ukrajina) predniesol referát na tému „*Československo očami ukrajinských povstalcov 1945-1948*“, PaedDr. Martin Pekár, PhD. (Inštitút histórie FF Prešovskej univerzity, Prešov) sa venoval *východnému Slovensku na prelome rokov 1944-1945*“, PhDr. Michal Šmigel, PhD. (Katedra histórie FHV Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica) hnutiu za *pričlenenie severovýchodných okresov Slovenska k ZSSR (1944-1945)* a ThLic. Peter Borza (Gréckokatolícke biskupstvo, Prešov) *Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku a jej prípravám na prechod frontu v rokoch 1944-1945*. Mgr. Radoslav Maskal' (Spoločenskovedný ústav SAV, Košice) vystúpil s referátom „*Počiatky retribúcie na Slovensku v prejavoch činiteľov domáceho a zahraničného odboja*“ a svojím príspevkom konferenciu uzavrel PhDr. Marek Syrný (Katedra histórie FHV Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica) s problematikou „*Formovanie stranícko-politického systému na oslobodenom území do mája 1945*“.

Konferencia Slovenská republika očami mladých historikov V. splnila svoj účel – a to vo viacerých rovinách – odznelo na nej množstvo zaujímavých a podnetných referátov, po každom bloku prebiehala plodná diskusia, no najmä opäť prišlo k stretnutiu mladých historikov z viacerých pracovísk zo Slovenska i zahraničia, čo bez pochyb upevňuje kontakty v historickej obci do budúcnosti. Nezanedbateľným faktom je i to, že usporiadatelia tradične plánujú vydanie zborníka, ako i plánovanie budúročnej konferencie, ktorá by sa mala uskutočniť roku 2007 v Prešove.

Martin Holák
(holak@post.sk)

Vedecký seminár s medzinárodnou účasťou „Ukrajinská povstalecká armáda v dejinách povojnového Slovenska (1945-1947)“. Banská Bystrica, 16. marca 2006.

Dňa 16. marca 2006 sa v Banskej Bystrici na pôde Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela pod názvom „*Ukrajinská povstalecká armáda v dejinách povojnového Slovenska (1945-1947)*“ uskutočnil vedecký seminár s medzinárodnou účasťou. Išlo o prvé vedecké podujatie na Slovensku (i v Českej republike) s problematikou hnutia tzv. banderovcov a vojenskej kampane československej armády, policajných a bezpečnostných zložiek v uvedenom období proti pokusom ukrajinských povstalcov o prienik a prechody cez územie Slovenska na Západ. Niekoľko členov Katedry histórie FHV UMB v Banskej Bystrici tvorí riešiteľský kolektív grantovej úlohy VEGA č. 1/2226/05 s rovnomennou témou ako seminár. Cieľom tohto semináru bolo prezentovať doterajšie výsledky vedeckého bádania a zároveň zapojiť ďalších bádateľov, ktorí majú záujem o výskum uvedenej problematiky a jej objektíve zhodnotenie.

Aktívnymi účastníkmi vedeckého seminára boli okrem členov riešiteľského kolektívu Michala Šmigela (vedúceho riešiteľského kolektívu), Miroslava Kmeťa, Petra Mička a Mareka Syrného aj ďalší bádatelia z iných slovenských inštitúcií – Jozef Rodák, Marián Gajdoš a Stanislav Konečný, z Poľska Bohdan Halczak a z Ukrajiny Volodymyr Vjatrovýč. Vlastnými vystúpeniami a diskusnými príspevkami po jednotlivých blokoch mali organizátori a účastníci stretnutia ambíciu posunúť historické poznanie skúmanej problematiky, eliminovať pretrvávajúce stereotypy a „mýty“, dešifrovať propagandistický filter v dobových zdrojoch informácií od reality – či už zo strany ukrajinských nacionalistov a antikomunistických partizánov alebo (a najmä) zo strany komunistických exponentov a sympatizantov presadenia sovietskeho modelu štátu v povojnovom Poľsku i Československu.

Väčšina slovenskej verejnosti nemá žiadne poznatky o tzv. banderovcoch, respektíve u časti prežívajú čiastkové informácie, deformované politickými záujmami a ideologickými klíšé totalitného režimu cez publicistiku, literatúru faktu, beletriu, film a len skutočne okrajovo v historiografii. K typickým výrazom súdobého slovníka patrili napr. „banderovské bandy“, „tlupy“, „fašistickí pohrobkovia“, „spojenci domácej reakcie“ (t.j. hlavne predstavitelia slovenskej Demokratickej strany, katolíckej cirkvi a údajní „bieli partizáni“) atď., ktoré zostali hlboko vžitie i v historickej obci. Organizačnú bázu ukrajinského nacionalistického hnutia tvorila Organizácia ukrajinských nacionalistov (OUN), ktorá mala tzv. civilnú sieť, a vojenskú zložku s názvom Ukrajinská povstalecká armáda (UPA). Pomenovanie „banderovci“ bolo odvodené z mena politického vodcu frakcie OUN-B Stepana Banderu, ktorý na konci 2. svetovej vojny inicioval partizánsky boj UPA proti nemeckej aj sovietskej armáde s cieľom vytvoriť nezávislý ukrajinský štát. Označenie „banderovci“ však používali predovšetkým nepriatelia ukrajinského povstaleckého hnutia. Po stanovení povojnovej poľsko-sovietskej hranice sa problém národnostných menšín riešil v oboch štátoch masovým presídlením, s čím mal stalinský režim z vojnového obdobia dost' skúseností. Vyst'ahovanie Ukrajincov a Rusínov (Lemkov) z Poľska sprevádzali kruté represálie, vraždenie civilného obyvateľstva, vypaľovanie celých dedín poľskou armádou a bezpečnosťou, na čo reagovali oddiely UPA zvýšenou aktivitou a pritom získavali čoraz väčšie sympatie medzi ukrajinským obyvateľstvom. V roku 1947 sa poľskej armáde so silnou sovietskou podporou a spoluprácou s československou stranou v dôsledku akcie „Visla“ podarilo vojensky poraziť UPA, hlavne však vyľudnením celých oblastí. Preto jednotlivé sotne (roty), respektíve menšie skupiny a jednotlivci sa hlavne v tomto roku pokúšali prejsť našim územím do Rakúska a Nemecka pod ochranu západných spojencov. Odpor UPA na sovietskej Ukrajine pokračoval až do polovice 50. rokov. Prechody banderovcov Slovenskom sice predstavovali z vojenského a bezpečnostného hľadiska len istú epizódu v dejinách povojnového Slovenska, ale predsa mali vplyv na politický a spoločenský život, keďže práve v týchto rokoch sa odohrával zápas o charakter štátu.

Detailnejšie sa niektorými aspektmi témy zaoberali jednotliví prednášajúci a účastníci diskusí. Seminár otvoril M. Šmigel (Katedra histórie FHV UMB v Banskej Bystrici), ktorý privítal

účastníkov a zameril sa na formuláciu cieľov a úloh tohto vedeckého podujatia. M. Kmet' (Katedra histórii FHV UMB v Banskej Bystrici) sa v úvodnom príspevku pod názvom „*K problematike spracovania činnosti UPA na Slovensku z hľadiska česko-slovenskej historiografie a poznámky ku terminológii*“ poukázal na stav spracovania problematiky v rokoch 1990 – 2006 a podrobne sa venoval otázke používanej terminológie, čo bolo kľúčové pre tento seminár. Okrem odbornej literatúry autor reflektoval i tzv. mediálnu historiografiu. Ukrajinský historik V. Vjatrovyč (Centrum výskumu oslobodeneckého hnutia, Lvov) charakterizoval samotné „*Rejdy*“ UPA na území Československa v kontexte medzinárodnej stratégie ukrajinského podzemia“. V následnej diskusii sa vyjasnilo chápanie komunistickou publicistikou demonizovaného termínu „*rejdy*“ ako prieniku za účelom propagandy, resp. za účelom získavania stúpencov a sympatizantov, čo v praxi UPA vylučovalo násilie. M. Šmigel' sa v rozsiahlejšom príspevku s témou „*Rok 1945 – od prvých správ o UPA po tragédie v Uličskej kotline*“ sa venoval tragickým udalostiam v sninskom okrese roku 1945, hlavne však okolnostiam hromadnej vraždy v Kolbasove (tradične pripisovanej na vrub UPA). V referáte „*UPA a situácia na poľsko-československej hranici v roku 1946*“ P. Mičko (Ústav vedy a výskumu UMB v Banskej Bystrici) analyzoval bezpečnostnú situáciu poľsko-slovenského pohraničia v roku 1946 v celkových spoločensko-politických súvislostiach ľudovo-demokratickej Česko-Slovenskej republiky. M. Syrný (Múzeum Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici) v príspevku „*UPA a parlamentné voľby v máji 1946 na Slovensku (Československu)*“ sa detailne zameril na otázku vplyvu ukrajinského nacionalistického hnutia a činnosti UPA na výsledky parlamentných volieb v máji 1946 na Slovensku. J. Rodák (Vojenské historické múzeum, Svidník) v referáte „*Prechody banderovcov v regióne pod Duklou*“ sa pozastavil nad problematikou z vojensko-historického hľadiska a sumarizoval jednotlivé akcie podľa archívnych prameňov. Poľský historik B. Halczak (Politologický inštitút Univerzity v Zielonej Gore) načrtol celkové „*Snahy o prechod oddielov UPA z Poľska cez územie Československa do Nemecka v roku 1947*“ z pohľadu súčasných poľských výskumov. M. Gajdoš a S. Konečný (Spoločenskovedný ústav SAV, Košice) sa vo svojom príspevku „*Prípady Volodymyra Szczyhel'skeho – „Burlaka“*“ zaoberali jednou z pozoruhodných postáv UPA (v slovenských a v českých pomeroch symbolom celého hnutia) – veliteľom sotne UPA V. Šczyhel'skym. V kontexte prechodu organizovaných skupín UPA cez územie Slovenska roku 1947 sa autori pokúsili objektivizovať jeho „*prípady*“, ktorý bol z politických príčin ideologicky deformovaný počas komunistického režimu v historiografii, publicistike a dokonca aj v umeleckej literatúre (resp. v literárnych podsystémoch) a filme.

Seminár v Banskej Bystrici v celku naplnil vytýčené ciele. V priateľskej atmosfére bola prerokovaná predovšetkým terminológia k problematike. Konfrontáciou názorov účastníci sa pokúšali o objektívnejšie objasnenie niektorých tém v rámci skúmanej problematiky, porovnanie výsledkov bádania a formulovanie problémov zatiaľ málo alebo takmer vôbec nerefektovaných slovenskou historiografiou v súvislosti s činnosťou UPA a situáciou na Slovensku v politických pomeroch postupného presadzovania sa komunistického vplyvu vo vláde a v silových zložkách štátu. Účastníci semináru sa jednoznačne zhodli na nevyhnutnosti ďalšieho výskumu a potrebe organizovania ďalších takýchto vedeckých podujatí k problematike. Organizátori sa zaviazali podobný seminár zorganizovať aj na jar roku 2007.

Miroslav Kmet'
(kmet@fhv.umb.sk)

Konferencia s medzinárodnou účasťou „Radikálny socializmus a komunizmus na Slovensku v rokoch 1918-1989. Spoločnosť medzi demokraciou a totalitou“. Banská Bystrica, 15. novembra 2006

Dva dni pred 17. výročím novembrových udalostí roku 1989 v Československu, 15. novembra 2006, sa na pôde Fakulty humanitných vied UMB v Banskej Bystrici konala vedecká konferencia s medzinárodnou (česko-slovenskou) účasťou na tému *Radikálny socializmus a komunizmus na Slovensku v rokoch 1918-1989* s podtitulom *Spoločnosť medzi demokraciou a totalitou*. Program konferencie otvorili slávnostným príhovorom organizátori V. Varinský z Katedry histórie FHV UMB a X. Šuchová z Historického ústavu SAV v Bratislave pobočka v Banskej Bystrici.

Jednotliví účastníci vo svojich príspevkoch upriamili pozornosť na viac či menej známe aspekty skúmanej problematiky obohatené o nové pohľady, ktoré boli podnetom pre živý dialóg v diskusných častiach konferencie.

Ako prvý vystúpil J. Benko z Historického ústavu SAV v Bratislave. Vo svojom príspevku poukázal na budovanie Kominterny v prostredí novokonštituujuúcich sa pomerov v strednej a východnej Európe v rokoch 1919-1922, pričom zohľadnil predovšetkým ideologický étos a využívanie (i)legálnych metód práce pre sformovanie sa socialistického hnutia. Podobu, fungovanie v systéme politických strán i dosah Komunistickej strany na politiku 1. ČSR v 2. polovici 20. rokov predstavil M. Olejník zo Spoločenskovedného ústavu SAV v Košiciach. Výsledkami parlamentných volieb v rokoch 1925, 1929, 1935 a 1946 na strednom Slovensku vzhľadom na KSČ sa zaoberal K. Fremal z Katedry histórie FHV UMB. V príspevku uviedol výsledky v porovnaní s celoslovenským priemerom a ich rozdiely v jednotlivých okresoch determinoval národnostnými, konfesijnými a sociálnymi faktormi. Netradičný pohľad na problematiku poskytol Z. Karník z Filozofickej fakulty UK v Prahe. O tom, že v spojení „nacionálny boľševizmus“ nejde o významové protirečenie, sa snažil prítomných presvedčiť na príklade nemeckých komunistov pôsobiacich v severných Čechách po roku 1918. J. Jambrich z Katedry histórie FHV UMB sa vo svojom príspevku zamerával na charakter ciest P. Jilemnického, V. Clementisa, J. Poničana a ďalších slovenských komunistických intelektuálov do ZSSR v 30. rokoch 20. storočia. Prvý blok príspevkov uzatváral V. Kárpáty z Inštitútu histórie FF Prešovskej univerzity, ktorý sa sústredil na organizáciu a činnosť Federácie proletárskej výchovy v Košiciach do roku 1938 ako pokračovateľky predvojnovnej Robotníckej telocvičnej jednotky.

V druhom bloku príspevkov vystúpil M. Syrný z Múzea SNP v Banskej Bystrici s príspevkom na tému „K organizačnej výstavbe a štruktúre KSS v rokoch 1945-1948“ a R. Maskal' zo Spoločenskovedného ústavu SAV v Košiciach, ktorý na príklade pôsobenia Okresného ľudového súdu v Košiciach v rokoch 1945-1948 poukázal na snahy KSS presadiť vlastné zámery na nastolenie moci už v tomto období aj v oblasti ľudového súdnictva.

Po diskusii a obedňajšej prestávke ako prvý predniesol príspevok V. Varinský. Zamerával sa v ňom na predpoklady a ambície protikomunistického odboja na Slovensku v povojnovom období. Ako uviedol, tento odboj bol pripravovaný a základné kontúry získaval už v období 1. SR, najmä v súvislosti so vznikom tajnej organizácie Rodina chorvátskeho kňaza Kolakoviča, ktorej boj proti nacizmu bol začiatkom povojnového boja proti komunizmu, a to v jeho legálnej i ilegálnej rovine. Postavenie KSS v predvojnovom a vojnovom období, formovanie občianskeho odboja, ale predovšetkým postupné získavanie moci KSS spojeného s rôznymi formami likvidácie politických protivníkov na príklade okresov Považská Bystrica a Púchov ozrejmil K. Janas z Katedry verejnej správy FS-EV Trenčianskej univerzity A. Dubčeka. S. Gabzdilová zo spoločenskovedného ústavu SAV v Košiciach sa komparatívne zaoberala postavením nemeckej a maďarskej menšiny na Slovensku po februári 1948 i faktormi, ktorými bola rozdielna situácia uvedených menšín determinovaná. Menovú reformu z roku 1953 ako praktický dôsledok radikálneho socializmu a komunizmu v hospodárskej oblasti prezentoval M. Pecník z Katedry histórie FHV UMB. Záve-

rečný príspevok tohto bloku zameraný na vystúpenia slovenských spisovateľov (V. Mináč, L. Novomeský, L. Mňačko a i.) na III. a IV. zjazde Zväzu československých spisovateľov v 60. rokoch predniesol J. Mervart z HÚ FHS Univerzity Hradec Králové. Sledoval pritom rozdielny postoj českých a slovenských spisovateľov k vtedajšej spoločensko-politickej situácii i vzťah českých a slovenských spisovateľov navzájom.

V poslednom bloku príspevkov konferencie sa ako prvý ujal slova S. Konečný zo Spoločenskovedného ústavu SAV v Košiciach. Vo svojom vystúpení prítomným pútavo spriaznačil postavenie ukrajinskej, resp. rusínskej menšiny na Slovensku v poststalinskom období. Nasledujúci referujúci J. Rákosník z Filozofickej fakulty UK v Prahe v príspevku „Důchodce – nepřítel režimu (revize důchodů v roce 1953)“ na zdanlivo marginálnom probléme poukázal na najznámejšie prípady úplného „vyradenia“ politickej elity 1. ČSR prostredníctvom tajného nariadenia revízie dôchodkov, vypracovaného v súčinnosti s už spomenutou menovou reformou. Problematikou normalizácie, chápanej v zmysle obnovenia moci KSČ, sa zaoberal Z. Doskočil z Ústavu českých dejín FF UK v Prahe. Obsahom príspevku bolo vymenovanie Gustáva Husáka za generálneho tajomníka ÚV KSČ i objasnenie pozadia tohto menovania, ktoré sa uskutočnilo za spolupráce sovietskych emisárov a s podporou Moskvy. Záverečný príspevok celého dňa konferencie predniesol M. Šmigel z Katedry histórie FHV UMB. Prezentovaná problematika Ukrajinskej povstaleckej armády (tzv. banderovci) a jej antibolševickej, antisocialistickej a antikomunistickej propagandy v rokoch 1945-1946 sa, podobne ako predchádzajúce príspevky, stretla s veľkým záujmom zúčastnenej odbornej verejnosti. Diskutujúci si v takmer priateľskej atmosfére navzájom vymenili množstvo informácií a poznatkov.

Konferencia nepochybne priniesla tiež mnohé nové podnety pre ďalšie skúmanie širokospektrálnej problematiky socializmu a komunizmu na Slovensku.

Jana Šišjaková
(sisjakova@fhv.umb.sk)

Päťdesiat rokov od krvavých udalostí v Budapešti 1956

Na jeseň roku 2006 si celý svet a zvlášť stredná Európa pripomenula 50. výročie od povstania v Budapešti. V Krakove bola pri tejto príležitosti odhalená pamätná tabuľa, konali sa výstavy *Październik '56. Tryptych Węgierski; Kraków Węgrom*, a 12. októbra 2006 sa na Jagelonskej univerzite (ďalej UJ) v Aule Collegium Novum uskutočnila konferencia s názvom: *Maďarsko a Poľsko. Spoločná cesta*.

Konferenciu otvoril prorektor UJ v Krakove Wladyslaw Miodunke. Nasledovalo vystúpenie generálneho konzula Maďarskej republiky Zoltána Nagyivány. Jerzeg Giza z Inštitútu na ochranu pamäti vojen a utrpenia odovzdal pamätníkom a historikom zaoberajúcim sa udalosťami roku 1956 vecné dary od poľského prezidenta. Príspevky maďarských i poľských čelných predstaviteľov prezentovali pokračujúcu priazeň a spoluprácu oboch národov na poly spoločenskom v duchu najznámejšieho porekadla „Polak, Wengier dwa bratanki, jak do szabli, tak do szklanki“ (prezentuje Maďara a Poliaka ako dvoch bratoch rozumejúcich si v oblasti vojen a spoločenského rozptylenia), ako aj v oblasti vzdelávania a prehlbovania poznávania minulosti.

Vedeckú časť konferencie riadil dekan Fakulty histórie UJ Andrzej Banach. V slávnostnom príhovore odkryl niekoľko styčných bodov spájajúcich poľsko-maďarské vzťahy: naznačil úlohu a veľkosť kráľovnej Hedvivy v dejinách Poľska; predostrel vzdelávací proces uhorských študentov na krakovskej univerzite; ale i „lásku k slobode“, ktorú Poliáci i Maďari citeľne preukazovali v rokoch sovietskej okupácie. Samotné referáty hlavných referujúcich odzneli v dvoch blokoch.

Prvý blok s názvom „**O revolúcii v Maďarsku**“ otvoril príspevok Pála Gremusku *Maďarskí študenti počas povstania (1956)*. Referujúci odkryl politické pnutia v študentských krúžkoch v čase pred revolúciou a ich organizačnú nezávislosť od Komunistického zväzu mládeže. Analyzoval predrevolučné a revolučné rozhodnutia pričom sa nezameral len na aktivity budapešťianskych študentov, ale aj ich rovesníkov v iných mestách Maďarska, predovšetkým v Segedíne. Po krvavom potlačení revolúcie z Maďarska emigrovali celé ročníky študentov so svojimi vyučujúcimi v dôsledku čoho niektoré školy boli zatvorené.

Nasledovala štúdia Andrzeja Chwalbu. Svoj príspevok začal dosť nešťastnou vetou: „Cez tisíc rokov sme mali spoločnú hranicu ...až do nešťastného Trianonu.“ Následne sa venoval problematike *Maďarské povstanie z krakovskej perspektívy*. Rok 1956 predstavil ako snahu o zmenu socializmu, očistu stalinizmu. Postoje obyvateľov Krakova ku krvavým udalostiam v Budapešti vyslovovali nápisy na múroch: „Nechceme krvavú sovietsku priazeň!“ „Rusi domov!“ Usporiadali sa finančné zbierky, odbery krvi pre maďarské nemocnice. Prostredníctvom poľskej pošty boli rozposielané listy z Budapešti do celého sveta.

Prvý postkomunistický konzul v Poľsku, Ákos Engelmayer prezentoval vlastné pamäte - účastníka povstania *Revolučné dianie v Maďarsku*. Okrem vlastných spomienok polemizoval nad tým, či je dobré hovoriť o „revolúcii“, alebo o „povstaní“. Vyzdvihol záujem Poliakov o dianie v Maďarsku ako i skutočnosť, že prvý pamätník s témou revolúcie 1956 bol odkrytý v Poľsku.

Po krátkej diskusii a prestávke nasledoval druhý blok: „**Z poľsko-maďarského hľadiska**“. V ňom ako prvý vystúpil János Tischer s referátom *Poľsko a Maďarsko 1956-1958*. Revolučné udalosti vnímal v náväznosti na dianie v Poľsku v duchu dobového hesla: „Všetci Maďari, poďte s nami, pôjdeme za Poliakmi.“ Poľskú pomoc maďarskému národu prezentoval v konkrétnych číslach hovoriac o tonách šiat, miliónov zlotých, stovkách litrov krvnej plazmy, ako aj o morálnej podpore vyjadrenej symbolicky čiernou stužkou na maďarských zástavách. Celková pomoc presiahla 2 mil. amerických dolárov.

Príspevok Ewy Zajac odrážal *Charakter pomoci južného Poľska* obetiam protimaďarského ťaženia. V tomto smere sa neangážovali len študenti. Výrazne svoju solidaritu prejavovali robotníci a i. Koncom novembra šiel do Budapešti transport humanitárnej pomoci doprevádzaný študentmi, robotníkmi i novinármi. Zisťovali, či sa humanitárna pomoc dostáva tým, ktorý to potre-

bujú. Od členov revolučného hnutia dostali zakrvavené maďarské vlajky, ktoré im (až na jednu) zhabali československí pohraničníari.

Ryszard Terlecki sa na dané obdobie díval zo širšej perspektívy, čo vyjadroval samotný názov príspevku *Medzinárne aspekty a dôsledky povstania*. Vrazil o snahe riešiť situáciu v Maďarsku zo strany západných mocností zvolaním bezpečnostnej rady OSN, avšak nepokoje na Blízkom Východe ovplyvnili ďalšie smerovanie medzinárodnej politiky zamknutej v prizme „východná Európa patrí ZSSR“. Výrazným gestom solidarity bolo otvorenie rakúskych hraníc pre maďarských utečencov. Udalosti roku 1956 znamenali pokles preferencií pre komunistické strany v západnej Európe, ako aj odklon Juhoslávie od ZSSR.

V popoludňajších hodinách bola otvorená výstava prezentujúca dobové (necenzurované!) správy o dianí v Maďarsku na stránkach poľských periodík. Nasledovala panelová diskusia s účastníkom povstania Ákos Engelmayerom, dobrovoľníkmi doprevádzajúcimi humanitárnu pomoc obetiam povstania: Andrzejom Bratkowským a Janom Kozłowskym. Diskutujúci prezentovali vlastné skúsenosti s bojom za slobodu, ako aj hrôzy, ktoré so sebou prinášala komunistická totalita.

Vo večerných hodinách bol za účasti režisérky Mártý Mészáros premietaný film odrážajúci osud Imre Nagya *Niepochowany (Nepochovaný)*.

V aspekte odkrývania týchto dejinných udalostí vystupuje do popredia otázka, ako sa na maďarské povstanie v roku 1956 dívali Česi a Slováci. Aj keď program konferencie v príspevku Tadeusza Kopyś poskytoval odpoveď aj na túto otázku, príspevok na danú tému z dôvodu vycestovania autora neodznal. Konferencia predstavujúca tragické budapeštianske udalosti roku 1956 nebola len o vystúpeniach referujúcich a plodnej, priateľskej diskusii. Záujmu verejnosti i médií neunikli výstavy a film predstavujúci dané obdobie ako i kniha spomienok jedného z poľských dobrovoľníkov doprevádzajúcich humanitárnu pomoc Adrzeja Bratkowského: *Bezhraničná brat-skosť (Bezbronne braterstwo)*.

František Neupauer
(neupauer@fhv.umb.sk)

Úloha škôl s vyučovacím jazykom materinským v menšinových komunitách (Rolul școlilor cu limba de predare maternă în mediul minoritar)

Medzinárodný seminár s uvedeným názvom sa uskutočnil 18. a 19. októbra 2006 v rumunskom Nadlaku (Nădlac). Organizátorom podujatia bol Demokratický zväz Slovákov a Čechov v Rumunsku – Aradská oblasť. Aj keď priority išlo o podujatie organizátorov (manažérov) menšinového školstva a učiteľov jazykov, na seminári nechýbali ani témy z histórie a vyučovania dejepisu. Pre účastníka zo Slovenska boli určite zaujímavé príspevky z etnicky veľmi pestrého menšinového školstva v Rumunsku, ako aj poznatky o realite slovenského školstva v Maďarsku. Rokovacími jazykmi podujatia boli slovenčina a rumunčina.

V plenárnej časti rokovania vystúpilo sedem prednášajúcich: **Gabriella Pásztor** s témou *Materinský jazyk a školy s vyučovacím jazykom materinským – spojivá multikulturality v Európe*, v ktorej načrtla možnosti a perspektívy rozvoja menšinového školstva (v zásade z uhla pohľadu maďarského školstva v Rumunsku), **Edita Pečeňová** (Pecsenya Edit) s príspevkom *Požiadavky kladené na slovenskú školu a ich analýza na základe uskutočnených prieskumov*, v ktorom veľmi zaujímavou analyzovala situáciu v slovenskej menšinovej škole v maďarskej Békešskej Čabe s historickým exkurzom a s perspektívami; **Mihai Matekovits** predniesol príspevok na tému *Školy s vyučovacím jazykom materinským – v rôznych jazykových prostrediach*, **Zlatica Havlíková** sa v príspevku venovala činnosti Domu zahraničných stykov MŠ SR venovaných krajan-ským organizáciám, **Zoroslav Spevák** sa zaoberal materskými školami s vyučovacím jazykom slovenským v srbskej Vojvodine, **Octavia Nedelcu** sa venovala problematike výučby menšinových jazykov na Katedre slovanských jazykov a literatúr, ktorá je súčasťou Fakulty cudzích jazykov Univerzity v Bukurešti, napokon **Ondrej Štefanko** charakterizoval súčasné problémy slovenského menšinového školstva v Rumunsku v širších spoločenských (resp. spoločensko-politických) súvislostiach.

V ďalšej časti prebiehalo rokovanie v dvoch sekciách, v ktorých vystúpilo 23 prednášajúcich. Niektoré z prednášok sa týkali tém z histórie alebo výučby dejepisu. **Alžbeta Uhrinová – Hornoková** predniesla príspevok *Z histórie slovenskej školy vo Veľkom Bánhedeši*, v ktorom osvetlila začiatky, činnosť a zánik slovenskej výučby v tejto obci, pritom vysvetlila, že nešlo o v poradí šiestu slovenskú školu v povojnovom Maďarsku (popri školách v Békešskej Čabe, Slovenskom Komlóši, Sarvaši, Budapešti a Novom Meste pod Šiatrom), ako sa to zvyčajne v literatúre uvádza, ale iba o slovenské triedy v rámci jestvujúcej školy v obci. Podstatná časť archívu bánhedešskej slovenskej „školy“ sa nachádza vo Výskumnom ústave Slovákov v Maďarsku. **Ana Petcov** sa zaoberala históriou, tradíciami a súčasným stavom bulharskej výučby na Teoretickom lýceu v Dudeștii Vechi, na ktorom študujú príslušníci pomerne osobitej bulharskej katolíckej komunity v Rumunsku. **Vera Arsin** sa venovala zas výučbe srbskej menšiny v Rumunsku a konštatovala veľmi silný proces akulturácie a jazykovej asimilácie detí tejto minority. **Pavel Husárik** vystúpil s prednáškou na tému *Z dejín slovenského školstva v Rumunsku* s dôrazom na povojnové obdobie a rôzne inštitucionálne zmeny. S touto témou korešpondovala prednáška **Mateja Heckela** *Školské zákony a školy s vyučovacím jazykom materinským medzi rokmi 1948-1995*, ako aj prednáška **Alexandru Mlinarcsika** *Vývin školskej siete s vyučovacím jazykom slovenským v župe Bihor a Salaj po roku 1989*.

Didakticko-dejepisnej problematike sa venovali dva príspevky. **Miroslav Kmet'** sa zaoberal problematikou dolnozemskej Slovákov v dejepisnom vyučovaní na Slovensku a prezentoval modely výučby dejín dolnozemskej Slovákov – ako prebiehali za uplynulé desaťročie na seminároch z dejepisu na Gymnáziu Andreja Sládkoviča v Banskej Bystrici – plus metodiku výučby čítania textov v švabachu (ako súčasť témy) a zároveň priblížil aj projekt výučby tejto problematiky na Katedre histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. **Ján Kukučka** sa zameril na problematiku výučby nového predmetu v slovenskom vyučovaní

v rumunskom prostredí – *dejiny a tradície Slovákov v Rumunsku*. Venoval sa najmä využitiu nových učebníc, z ktorých autorom prvej je on sám a autorom druhej je vyššie spomínaný Pavel Husárik. Podobne ako v Rumunsku bol aj na slovenských školách v Maďarsku zavedený podobný predmet – slovenská vzdelanosť – s cieľom upevňovať identitu žiakov, ktorého obsah tvoria kultúrne dejiny (65 %) a etnografická tematika (35 %). Hoci prvý projekt bol vypracovaný už v r. 1991-1992 (M. Lásik, J. Hirka, M. Kmeť), osnovy predmetu boli prijaté príslušným ministerstvom až r. 1997.

V súčasnosti sa menšinové školstvo nielen v Rumunsku musí zaoberať mnohými problémami, vrátane výrazného úbytku žiakov v triedach s nerumunským vyučovaním, čo sa dotýka aj slovenskej menšinovej komunity. Preto, ako bolo konštatované v diskusiách počas semináru, stretnutia pedagógov a ďalších odborníkov majú svoj zmysel a význam, pretože umožňujú lepšie pomenovanie a pochopenie problémov a užšiu vzájomnú spoluprácu. Predmetom rokovania nemôžu byť „len“ jazykové otázky, keďže problémom identity nie je iba jazyk, ale aj humanitné predmety takého obsahu ako dejepis a integrovanie etnografických poznatkov v záujme pochopenia i prežívania tradícií a to predovšetkým etnika žijúceho v podmienkach enklávy. Z príspevkov na seminári v Nadlaku bude pripravený zborník (ed. Pavel Hlásnik).

Miroslav Kmeť
(kmet@fhv.umb.sk)

Medzinárodná konferencia: Slovensko v európskej dimenzii dejepisného vyučovania / Trenčianske Teplice 1. – 3. decembra 2006

Organizátormi medzinárodnej konferencie boli Katedra histórie Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského a Centrum pre európsku politiku v spolupráci s Historickým ústavom Slovenskej akadémie vied a Štátnym pedagogickým ústavom pod záštitou Rady Európy a podporou Konrad-Adenauer-Stiftung a Rakúskeho kultúrneho fóra. Proklamovanými cieľmi konferencie podľa organizátorov bolo „zmapovať, ako sa stav prirodzeného napätia medzi cieľmi histórie ako vedeckej disciplíny a histórie ako vzdelávacieho predmetu prejavuje v súčasných slovenských podmienkach“, ďalej „pokúsiť sa charakterizovať úroveň a kvalitu orientácie súčasnej slovenskej mládeže v širšom predovšetkým európskom historickom priestore, zamyslieť sa nad tým, prečo, či a v čom konkrétne je takáto širšia orientácia potrebná“, ako aj súčasnú slovenskú problematiku vyučovania dejepisu porovnať so situáciou a skúsenosťami krajín, ktoré sú slovenskej vyučovacej a vzdelávacej tradícii najbližšie a najpodobnejšie. Organizátori sformulovali tri hlavné tematické okruhy pre jednotlivé rokovania a diskusné fóra: 1. *Vzťah historického výskumu a historického vzdelávania* (Najdôležitejšie súčasné výsledky slovenskej historiografie a výsledky historiografie z hľadiska potrieb historického vysokoškolského vzdelávania), 2. *Vedecké a vzdelávacie obrazy historickej skutočnosti* (Slovenské historické vedomie a historické vedomie na Slovensku v premenách času z pohľadu historikov), 3. *Dejepisné vzdelávanie v európskom kontexte* (Skúsenosti širšieho priestoru – niektoré európske úvahy nad európskymi dimenziami dejepisného vzdelávania). Rokovacími jazykmi konferencie boli – slovenčina, čeština a angličtina.

Počas prvého plenárneho rokovania (1. 12.) s názvom *Slovenská verejnosť o dejinách a slovenskej historiografii, súčasná slovenská historiografia o sebe: historická pamäť pohľadom vedy – naše vnímanie historických procesov* odzneli štyri prednášky. **Jozef Lysý** (PF UK, Bratislava) sa v teoreticky náročnom príspevku venoval problematike historického vedomia súčasnej slovenskej spoločnosti v podmienkach globalizmu a tzv. krízy modernity aj na základe prieskumov (2004), ktorých sa zúčastnilo približne 3 tisíc respondentov. Uviedol o. i., že sa národné dejiny ocitajú u verejnosti na okraji záujmu a dejiny začínajú nahrádzať „pamäť“. **Dušan Škvarna** (FHV UMB, Banská Bystrica) sa v prednáške zameril na charakterizovanie dvoch výrazných stereotypov, ktoré sú i v súčasnosti typické pre mentalitu Slovákov. Prvým z nich je názor, že Slovensko bolo zaostalou perifériou Uhorska a druhým – predstava o stáročnom (či tisícročnom) útlaku Slovákov v Uhorsku. D. Škvarna uviedol viacero argumentov, ktoré jednoznačne vyvracajú spomínané stereotypy, a pripomenul, že k deštrukcii týchto stereotypov pomerne veľa urobila veda, menej školstvo a takmer nič médiá. **Daniela Kodajová** (HÚ SAV, Bratislava) predniesla príspevok s názvom *Posmrtný život našich národných hrdinov*. Zaoberala sa problematikou kolektívneho národného vedomia ako súčasťou selektívnej historickej pamäti s rozličnými prejavmi, problematikou národného hrdinu v národných dejinách, konštruktom „národného hrdinu“ v spektre rôznych motívov (ako napr. metafory križovatiek na rázcestí, tragických rán osudu, vodcovstva v národe, odkazu budúcim generáciám atď.), čo konkretizovala na príklade komparácie životných dráh Š. Moyses a K. Kuzmányho. **Július Alberty** (FHV UMB, Banská Bystrica) položil dôraz na európsku dimenziu dejín Slovenska a Slovákov. Vyzdvihol ako základný princíp európskej dimenzie – to, čo je nadnárodné, nadčasové v dejinách, spomenul potrebu didaktického spracovania – v čom sú slovenské dejiny porovnateľné s dejinami iných európskych národov a v čom sú špecifické. J. Alberty v tomto zmysle hovoril o šanci na didakticky modernejšiu výučbu dejepisu v súčasnosti, na prekonanie „uzlových bodov“ v národných interpretáciách, o vzťahu historického výskumu a historického vzdelávania, o multietnickom a multikultúrnom charaktere Slovenska v histórii. Zmienil sa o problematike učiva o uhorskom štáte, o nevyhnutnosti rekvalifikácie uhorských dejín v dejepisnom vyučovaní, o hodnotách uhorského štátu v slovenských a európskych historických reláciách („*Uhorsko bolo európskym štátom a Slovensko ešte európ-*

skejším regiónom“) a v súvislosti s tým o značnom priestore pre regionálnu históriu. Vyslovil tiež myšlienku, že pokiaľ zostaneme na Slovensku v dejepisnej výučbe na úrovni národnopolitických dejín, nedostaneme sa na európsku dimenziu.

Druhé plenárne rokovanie (2. 12.) začalo prednáškou **Anny Bockovej** (PF UK, Bratislava) s názvom *Súčasná historické vedomie stredoškolskej mládeže Slovenska*, v ktorej sa venovala realizácii a výsledkom výskumných úloh vo sfére dejepisného vyučovania študentov stredných škôl (štátnych, súkromných a cirkevných), včítane premietnutia výsledkov v číselných vyjadreniach a grafoch. Hlavnými okruhmi výskumu bolo hodnotenie histórie ako vyučovacieho predmetu z viacerých aspektov, význam a ciele štúdia histórie, porovnanie druhov dejepisného výkladu a vyjadrenie dôvery k nim, obvyklý priebeh vyučovacej hodiny, záujem o dejiny regiónov, krajiny a Európy. **Mária Tonková** (PF UK, Bratislava) sa venovala problematike vyučovania národných a svetových moderných dejín v rovine vysokoškolského štúdia. Uviedla kritický pohľad na tradičný systém výučby na vysokých školách. Zmienila sa o umelom členení národných a svetových dejín a o potrebe výučby skôr dejín konkrétnych teritórií (napr. stredoeurópskeho priestoru). Hovorila tiež o probléme širších kultúrnych aspektov historiografie, o potrebe prepojenia národných a svetových dejín v jednej učebnici, o probléme eliminácie niektorých faktorov (ako odstup od udalostí, pamäť svedkov, mediálne vstupy, informácie z nevedeckého prostredia), o otázke funkčnosti výučby dejepisu. **Blažena Gracová** (FF OU, Ostrava) sa zaoberala problematikou multikultúrnej výchovy, interpretáciou empirických výskumov v oblasti obrazu susedných národov vo vedomí českej študujúcej mládeže, obrazu „iných“ o našom „my“, problematikou výskumu stereotypov z rôznych aspektov, faktom, že stereotypy nie sú vždy negatívne (element poznávacieho aparátu) a skôr by sa mali kultivovať ako popierať.

V treťom plenárnom rokovaní s názvom *Dejepisné vzdelávanie v európskom kontexte* predniesla prvý príspevok **Mechthilde Fuhrer** (Rada Európy, IV. direktoriát pre vzdelávanie, kultúru, kultúrne dedičstvo, mládež a šport, Strasbourg). Vyzdvihla dôležitosť takéhoto stretnutia odborníkov, historikov, didaktikov, metodikov a učiteľov. Rozviedla informácie o viacerých programoch RE, zhodnotila niektoré akcie, venovala sa problému medzinárodnej spolupráce, bilaterálnym aktivitám, problému európskej dimenzie (ako ju definovať a ako ju učiť) . Informovala o aktuálnych projektoch RE, napr. o vyučovačom „balíku“ pre výučbu dejín 20. storočia pre stredné školy (nové metódy, nové témy /i kontroverzné/ ako nacionalizmus a migrácia, história žien, filmu, športu atď.), nové komunikačné technológie, exkurzné vyučovanie), o novom projekte „Imidž iného“ (novými cestami výučby dejepisu) v r. 2006-2009, ktorého súčasťou je aj učenie sa „iných“ histórií, rôzne „imidže“ a spoločné osudy, multikultúrna spoločnosť a „my“ v globálnom svete v zmysle multiperspektívneho prístupu, tolerancie a rešpektu voči názorom iných. **Robert Stradling** (Univerzita v Edinburghu) predstavil pripravovaný multimediálny projekt výučby dejín 20. storočia a vysvetlil ciele a princípy tvorby projektu. Spomenul napr. inovovaný pohľad na dejiny Európy: predtým platil dôraz na históriu západnej Európy, v súčasnosti skôr prevládajú diverzifikačné tendencie. Podľa Stradlinga by v multimediálnej učebnici mali byť komparatívne elementy, učiteľ i žiak by mali vedieť cestovať v čase a priestore a študenti by mali obsiahnuť široký obraz histórie. Keďže žiaci si s odstupom rokov z dejepisnej látky veľa nepamätajú, treba ich učiť niečo a nie všetky detaily, výučba by mala byť zážitkom, žiak by mal rozumieť času a vedieť poznatky zhrnúť. Stradling považuje za dôležité integrovať sociálne a kultúrne dejiny a posilniť ich miesto vo výučbe, postaviť obyčajných ľudí do kľúčových udalostí (cez osobné skúsenosti vyjadrené napr. vo fotografiách, denníkoch), kombinovať a prepájať jednotlivé pramene (zdroje informácií) a používať multiperspektívny prístup ako dôležitý moment myslenia. Žiak by mal mať systematický prístup k zdrojom, mal by chápať príčiny súhlasného a nesúhlasného postoja voči istej udalosti (javu) a efektívne používať nástroje multiperspektívneho prístupu k informáciám.

Zdeněk Beneš (Ústav pre české dejiny FF KU, Praha) komentoval prebiehajúcu reformu školstva v Českej republike, venoval sa problematike školského dejepisu v celkovej reforme,

rôznym programom a projektom, vzťahu dejepisu a občianskej náuky. Oponoval názoru, že historická veda je jednoznačným metodologickým východiskom pre školskú výučbu a zdôraznil, že predmetom dejepisu nie je minulosť ako taká, ale minulosť „živá“ či „operatívna“, ktorá pôsobí na súčasnosť („*Predmetom školského dejepisu nie je minulosť, nie sú ním dejiny, je ním – zjednodušené povedané – historické vedomie*“). V dejepise je nevyhnutné brať zreteľ na realitu, ktorá nie je exaktná, ale je otvorená a hodnotová (s emocionálnym nábojom). Ako závažný problém kurikulárnej reformy v českých podmienkach Z. Beneš označil podcenenie konceptualizácie učiva humanitných predmetov. **Viliam Kratochvíl** (FF UK, Bratislava) hovoril o transformácii školského systému, kriticky reflektoval historický prehľad nielen dejepisného vzdelávania v našej školskej sústave, najmä tradičné chápanie školskej výučby ako predprípravy vedeckého poznávania a stále pretrvávajúceho fenoménu v osnovách, rozvíjanie len nižších kognitívnych funkcií dôrazom na faktografiu. Spomenul inovačné modely v učebniciach pre ZŠ s rôznymi komponentmi, v ktorých je položený dôraz na rozvíjanie vlastného kognitívneho štýlu žiakov, ich spôsobilostí a zručností. Konštatoval ako nutnú opatrosť s využitím multiperspektívneho prístupu, hlavne z psychologických príčin (napr. 11-12 ročné deti dokážu vnímať len dve perspektívy). Ďalej sa zameral na problematiku politiky vydávania učebníc (na Slovensku bez alternatív), ich tvorby (problém kritérií výberu ...) a používania v praxi (napr. zmienil fenomén, že niektorí učitelia absolutizujú učebnicové texty). Zdôraznil potrebu učiť v dejepise štruktúram, vzťahom, súvislostiam. Jeho reflexie o učebniciach vyvolali živú diskusiu o spomínanom „učebnicovom probléme“ na Slovensku a v Česku.

4. plenárne rokovanie na tému *Niektoré súčasné problémy výučby dejepisu a ich dôsledky* začal prednáškou **Jaroslav Vaculík** (PF MU, Brno), v ktorej sa zaoberal výskumom historického vedomia mládeže v Českej republike ako súčasťou širšieho medzinárodného projektu, jeho prípravami, etapami a zhodnotením, včítane porovnania so stavom v iných krajinách. Ďalší príspevok predniesol **Jiří Mihola** (PF MU, Brno) o problematike trendu „osobnosť a doba“ vo výučbe dejepisu, zároveň hovoril o rôznosti rebríčkov hodnôt a symboloch národných dejín a kriticky sa venoval niektorým anketám z masmediálneho prostredia ako „Kto je najväčšia osobnosť českých dejín“, „Najväčší Čech“, „Najväčší padouch českých dejín“. **Samuel Jovankovič** (ŠPÚ, Bratislava) charakterizoval nový experimentálny model dejepisného vyučovania pre 4-ročné gymnáziá, ktorého testovanie sa uskutočnilo na dvoch bratislavských gymnáziách a ktorý bol schválený MŠ ako alternatívny. K základným znakom projektu patrí dôraz na prácu s prameňmi a pomôckami, rôznorodosť použitých metód a foriem, zmeny v obsahu učebnej látky v jednotlivých ročníkoch, t. zn. hlavne redukcia obsahu učiva praveku a starších dejín a naopak posilnenie novších dejín, predovšetkým dejín 20. storočia. S. Jovankovič zhodnotil pozitíva a negatíva uplatnenia projektu overeného nielen testovaním, ale aj dotazníkmi pre žiakov a učiteľov. Ako nedostatky spomenul zaťaženosť učiteľov, náročnú prípravu (vrátane selekcie faktografie), chýbajúce čítanky, učebnice, vydané zbierky prameňov, medzi pozitívami zmienil väčšiu kreativitu a priestor pre sebarealizáciu žiakov, výchovu k tímovej práci atď.

Popoludní 2. 12. sa uskutočnil aj okrúhly stôl s témou *Dejepisné vzdelávanie a dejepisné vyučovanie v stredo európskych krajinách – podobné problémy alebo odlišnosti*. Okrúhleho stola sa zúčastnili **P. Bihari** (z Budapešti), **D. Hudecová** (z Plzne), **A. Wurm(ová)** (z Oberpullendorfu), **R. Stradling** (z Edinburghu). Účastníci reagovali na otázky formulované moderátorkou **H. Mlynarčíkovou** (z Bratislavy). Pýtala sa najmä na situáciu výučby dejepisu v jednotlivých krajinách, ako je riešený obsah, problém predimenzovanosti učiva, nakoľko sú závažné osnovy, či sa dejepis vyučuje chronologicky, v akom pomere sú národné (resp. i regionálne) a svetové dejiny v osnovách, aká je časová dotácia, názor na problematiku integrácie dejepisu s inými predmetmi, skúsenosti s multiperspektívnym prístupom. V širšej plenárnej diskusii boli konkretizované ďalšie zaujímavé témy – napr. ako správne diagnostikovať žiakov v dejepise, ako vypracúvať skúšobné testy, ako pestovať tzv. aktívne učenie (resp. ako to „trénovať“), ako efektívne pracovať s prameňmi, o. i. bola zmienená aj problematika maturít a spoločenského ohodnotenia učiteľov. Záve-

rečné prejavy R. Stradlinga a J. Albertyho uzavreli tento hlavný pracovný deň konferencie. **J. Alberty** zdôraznil význam takýchto stretnutí odborníkov a v reminiscenciách sa vrátil k podobným predchádzajúcim podujatiam. Vyslovil však istú obavu, aby poznatky z nich nezostali len v podobe zborníkov, ale aby skutočne vstúpili do praktického života školského vzdelávania, čo by bolo žiaduce aj v prípade tejto konferencie. Hovoril tiež o význame spolupráce rôznych inštitúcií a účasti Rady Európy v projektoch a konštatoval potrebu reštrukturalizácie našich národných dejín vo výučbe a humanizáciu dejepisného vyučovania. Celkové závery konferencie formulovali na 5. plenárnom rokovaní 3. 12. M. Fuhrer(ová), Z. Beneš a M. Tonková. Súčasťou konferencie bola ešte popoludní realizovaná exkurzia v Trenčíne.

Miroslav Kmet'
(kmet@fhv.umb.sk)

Zasadnutie slovensko-poľskej komisie historikov

V dňoch 18. – 20. septembra 2006 zasadala vo Varšave a v Łowiczi, mestečku, ktoré leží západne od poľského hlavného mesta, slovensko-poľská komisia historikov. Popri zasadnutí samotnej komisie sa konala, ako už je nepísaným pravidlom, konferencia *Lojalizmus, autonomizmus, separatizmus v poľských krajinách a na Slovensku od konca 18. storočia po začiatok 19. storočia*.

V prvý deň prebehla konferencia na pôde Inštitutu Historii PAN vo Varšave, druhý deň zasa v priestoroch súkromnej Mazowieckej Wyższej Szkoły Humanistyczno-Pedagogicznej v Łowiczi. Pri jej otvorení riaditeľ Inštitutu Historii Stanisław Bylina pripomenul prvé okrúhle výročie existencie komisie – jej desaťročie a konštatoval, že v rámci poľskej historickej obce patrí medzi aktívnejšie. V tomto kontexte obaja predsedovia – Andrzej Koryn za poľskú a Dušan Škvarna za slovenskú stranu – priblížili výsledky a formy doterajšej spolupráce.

Na podujatí odznelo 9 príspevkov. Jeden tematický okruh prezentovali tri poľské referáty. Ich autori (Jarosław Czuby a Andrzej Szwarz z Varšavskej univerzity a Dariusz Lukaszewicz z Inštitútu histórie Poľskej akadémie vied) sa postavili kriticky k stereotypu, vykresľujúcemu jednotný opozičný postoj a hrdinský odboj Poliakov proti likvidátorom poľského štátu a vecne poukázali na zložitú štruktúru politických hodnôt, koncepcií, postojov poľskej spoločnosti a jej elit k politickej moci v jednotlivých záboroch. Pritom v tejto časti podujatia často zaznievali zmienky o monografickej práci Jaroslawa Csubatyho *Zasada dwóch sumien. Normy postępowania i granice kompromisu politycznego Polaków w sytuacji wyboru (1795 – 1815)*, v ktorej autor uplatnil schopnosť vnímať multispektrálnosť poľských dejín prelomu 18. a 19. storočia a interpretovať ich multiperspektívne.

Druhú skupinu predstavovali referáty venujúce sa slovenským historickým reáliám. Poukázali na komplikovaný proces utvárania modernej národnej identity Slovákov (Tatiana Ivantyšynová z Historického ústavu SAV), rôzne podoby lojality a nelojality a ich premeny počas revolúcie 1848/49 (Dušan Škvarna z Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela), v 60. rokoch 19. storočia (Maciej Janowski zo Stredoeurópskej univerzity v Budapešti), počas dualizmu (Milan Podrimavský z Historického ústavu SAV) i cez 1. svetovú vojnu (Roman Holec z Filozofickej fakulty Univerzity Komenského), upozornili na viaceré stránky slovensko-poľských vzťahov (Michal Otčenáš z Filozofickej fakulty Katolíckej univerzity v Ružomberku).

Hostiteľská strana preukázala značnú pohostinnosť a tak sa vecné vedecké podujatie v istých momentoch zmenilo na spontánne, neformálne diskusie. Slovenskí účastníci sa mohli tiež oboznámiť s fungovaním spomínanej Mazowieckej Wyższej Szkoły Humanistyczno-Pedagogicznej. Aj toto zariadenie je ukážkou, ako zaznamenali u našich severných susedov za posledné desaťročie veľký, v niektorých momentoch však nekontrolovateľný rozmach súkromné vysoké školy. Slovenskí hostia podnikli niekoľko exkurzií po Łowiczi a jeho mazowieckom okolí, na ktorých ich upútalo viacero pozoruhodných pamiatok (stredoveký rytiersky zámok v Oporówe, zámok magnátskej rodiny Radziwiłłowcov v Nieborówe).

Na uzavretom zasadnutí členovia slovensko-poľskej komisie konštatovali, že na úrovni osobných kontaktov je spolupráca primeraná, obidve strany však pociťujú značné rezervy vo vzájomnom informovaní sa v odbornej tlači o činnosti a výsledkoch susednej historiografie. Komisia rozhodla, že jej nasledujúce zasadnutie sa uskutoční roku 2008 v Banskej Bystrici a témou konferencie bude *Slovenské národné povstanie a Varšavské povstanie – politický kontext, programy, stratégie*.

Dušan Škvarna
(skvarna@fhv.umb.sk)

Zasadnutie slovensko-maďarskej komisie historikov

Zasadnutie slovensko-maďarskej komisie historikov sa koná jedenkrát do roka. Tento rok sa tak stalo v dňoch 8. – 10. novembra v Košiciach. Taktiež súčasťou tohto podujatia bola konferencia *Národné, regionálne a štátne identity v pohraničných regiónoch Slovenska*. Takéto široké vymedzenie témy podujatia sa odrazilo v obsahovej a časovej rôznorodosti príspevkov. Vystúpenia, ktorých bolo pätnásť, možno rozdeliť do piatich tematických okruhov.

Časť referujúcich sa venovala vykresleniu tradičných identít v 18. storočí. István Soós charakterizoval formy a pretváranie uhorského patriotizmu, ako aj prejavy jeho postupného narušovania zdôrazňovaním etnických, hlavne maďarských prvkov. Peter Kónya priblížil v kocke dobrodružný život Jána Otlíka a načrtol symbiózu jeho slovenského povedomia a uhorského vlastenectva. Druhý okruh predstavovali príspevky, ktoré sa venovali niektorým špecifickým funkciám miest. Konkrétne Trnavu ako hlavné centrum katolicizmu v Uhorsku v 17. a 18. storočí predstavila Mária Kohútová, Milan Podrimavský zasa sledoval, ako sa Martin stal v 2. polovici 19. storočia slovenským národným centrom a ako túto funkciu naplňoval.

Do ďalšej skupiny patrili vystúpenia, ktoré sa zaoberali utváraním modernej národnej identity a jej vzťahmi k iným formám identít (regionálna, štátna, občianska). Pál Varga priblížil vývoj názorov na hodnotu a charakter národa v maďarskom diskurze v 19. storočí, ktoré sa úzko viazali na uhorský štát a v konfrontácii s etnickými koncepciami národa nakoniec boli neúspešné. Dušan Škvarna poukázal na faktory správania sa ľudí slovenského pôvodu počas rokov 1848/49 a vplyv revolučných udalostí na pretváranie kolektívnych identít. Csaba Gy. Kiss zaujímavo vykreslil, ako pojem Horná zem nadobúdala v diele Kalmána Mikszátha konkrétnu identitu s radom zvláštnych prívlastkov a znakov, ktoré si postupne osvojovala aj maďarská kultúra. Iván Halász prezentoval zasa správanie sa Slovákov v Budapešti v období dualizmu, zvlášť vnútorný svet a vonkajšiu pozíciu tzv. maďarónov. Rečovú situáciu v mnohonárodnostnej habsburskej armáde priblížil a prvky, ktoré posilňovali etnické vedomie a občiansku emancipáciu zachytil Vladimír Segeš.

Do štvrtej skupiny možno zaradiť príspevky, ktoré sledovali vplyv závažných politických udalostí v 20. storočí na kolektívne identity, ich sociálnu psychológiu a kultúru. Anna Divičanová ukázala na hlavné piliere identity Slovákov v Maďarsku a regionálne rozdiely medzi nimi. Miklós Zeidler vykreslil, ako sa pod vplyvom „osudových“ udalostí menili vzorce správania maďarskej spoločnosti a kultúry (vzťah k susedom, veľmociam, vlastným dejinám a podobne). Tibor Valuch zasa ukázal, ako sa v závislosti na politickej moci a ideológiách pretvárala maďarská národná identita v poslednom polstoročí. Do poslednej skupiny patria referáty, ktoré využívali informácie zo sociologických prieskumov a venovali sa otázkam súčasnej národnej identity a hodnotovým orientáciám. Miklós Tomka priblížil podoby religiozity na Slovensku a v Maďarsku a jej korelačné previazanie s politickými hodnotami. László Szarka poukázal na postavenie maďarských menšín v strednej Európe a trendy ich ďalšieho vývinu z hľadiska vzťahu k materinskému národu a štátom, v ktorých žijú. V spoločnom referáte Štefan Šutaj a Zlatica Sáposová zasa sprístupnili informácie o stupni národného povedomia menšín na Slovensku, o ich sebaobrazu a obraze väčšinového, slovenského národa.

Na uzavretom zasadnutí komisia pod vedením svojich predsedov L. Szarka za maďarskú a Š. Šutaja za slovenskú stranu rokovala o viacerých projektoch usilujúcich sa didakticky priblížiť slovenské a maďarské dejiny, ako aj o financovaní komisie v najbližšom období a jej programe.

Dušan Škvarna
(skvarna@fhv.umb.sk)

Za jazykovú správnosť príspevkov zodpovedajú ich autori.

Názov: Acta historica Neosoliensia 9/2006
Zostavovatelia: PhDr. Rastislav Kožiak, PhD.
Mgr. Imrich Nagy, PhD.
Náklad: 120 ks
Rozsah: 440 s.
Vydanie: prvé
Formát: B5
Vydavateľ: Katedra histórie, Fakulta humanitných vied UMB, Banská Bystrica
Rok vydania: 2006
Pre Katedru histórie Fakulty humanitných vied UMB, Banská Bystrica vydalo vydavateľstvo
UNIVERSUM, Javorinská 26, 080 01 Prešov
ISSN 1336-9148